VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

7. KÖTET
1849—1851

BUDAPEST 1962

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

7. KÖTET
1849—1851

BUDAPEST 1962

Marx és Engels Műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a hetedik kötethez

Marx és Engels műveinek hetedik kötete az 1849 augusztusa és 1851 júniusa között írott munkákat foglalja magában.

Ebben az időszakban Marx és Engels figyelme főként arra irányul, hogy megállapítsák az 1848-as és 1849-es forradalmi harcok elméleti tanulságait, folytassák a proletariátus taktikájának kidolgozását és küzdjenek a munkásosztály önálló pártjáért.

A proletárpárt megszilárdításának legfontosabb eszközét Marx és Engels a párt lapjának megteremtésében, a „Neue Rheinische Zeitung" folytatásában látták. Ezért hozták létre a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" című folyóiratot, amelynek első száma 1850 januárjában jelent meg.

A folyóirat megindítását bejelentő hirdetmény, amellyel a kötet kezdődik, a lap feladatát abban jelöli meg, hogy „megvilágítsuk a forradalom átélt periódusát, a küzdő pártok jellegét, a társadalmi viszonyokat, amelyek e pártok létezését és küzdelmét megszabják". (3. old.)

A „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben megjelent Marx–Engels írások a marxista elmélet és különösen a taktika fejlődésének igen fontos szakaszát alkotják.

Ebben a folyóiratban jelent meg az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig", amelyben Marx a rövid idővel azelőtt végbement eseményeket elemezve fejtette ki az alap és a felépítmény kölcsönös viszonyát, az osztályharcnak, a pártok és eszmék harcának szerepét a társadalom fejlődésében, az államnak és különböző formáinak szerepét, valamint a forradalmi átalakulások nagy jelentőségét az emberiség történetében. Azáltal, hogy a „Kommunista Párt kiáltványa" elveit ilymódon az egykorú történelem anyagára alkalmazta, Marx konkretizálta és továbbfejlesztette a történelmi materializmus legfontosabb tételeit.

A tömegek forradalmi harcának gyakorlati tapasztalatai alapján fejti ki Marx az „Osztályharcok"-ban elméletét a proletariátus forradalmáról és diktatúrájáról. Rávilágít arra, hogy „a forradalmak a történelem mozdonyai" (81. old.), amelyek fejlődésének menetét meggyorsítják és a nép-

tömegek hatalmas alkotóerőit felszabadítják, s hogy a XIX. század forradalmainak döntő ereje a proletariátus. Marx rámutat annak szükségszerűségére, hogy a munkásosztály meghódítsa a politikai hatalmat, s ezzel kapcsolatban először használja a klasszikus „proletariátus diktatúrája" kifejezést, és kifejti e diktatúra politikai, gazdasági és ideológiai feladatait. Feltárja azt az alapvető különbséget, amely a forradalmi szocializmust, kommunizmust elválasztja a kispolgári utopikus elméletektől, amelyek a forradalom folyamán csődöt mondtak, s így jellemzi a szocializmus fő sajátosságait: „Ez a szocializmus a *forradalom permanenssé nyilvánítása*, a proletariátus *osztálydiktatúrája* mint szükségszerű átmeneti pont az *osztálykülönbségek megszüntetéséhez egyáltalában*, mindazoknak a termelési viszonyoknak a megszüntetéséhez, amelyeken ezek nyugszanak, mindazoknak a társadalmi vonatkozásoknak a megszüntetéséhez, amelyek ezeknek a termelési viszonyoknak megfelelnek, mindazoknak az eszméknek a felforgatásához, amelyek ezekből a társadalmi vonatkozásokból származnak." (86. old.) Az „Osztályharcok"-ban, miként Engels hangsúlyozza, első ízben kap szigorúan tudományos formában kifejezést a proletariátus történelmi feladata, a társadalom gazdasági átalakítása: „. . . a termelési eszközök elsajátítása, a szövetkezett munkásosztálynak való alávetésük, tehát a bérmunkának, a tőkének és kölcsönös viszonyuknak megszüntetése". (39. old.) A tudományos kommunizmusnak ez a formulája határozottan szembefordul a Marx előtti szocializmus minden válfajával, valamint az utopikus kommunizmussal és annak ködös „tulajdonközösség"-követelésével.

Igen behatóan elemzi ebben a művében Marx a parasztság helyzetét és szerepét, a proletariátusszal való kölcsönös viszonyát. Rámutat arra, hogy a francia parasztság kizsákmányolása csak *formájában* különbözik az ipari proletariátus kizsákmányolásától, s hogy mindkét osztálynak egy és ugyanaz a kizsákmányolója – a tőke. Igazi védelmezőjét és szövetségesét a parasztság a proletariátusban találja meg, mert „csak a tőke bukása teszi lehetővé a paraszt felemelkedését, csak egy antikapitalista proletárkormányzat szüntetheti meg gazdasági nyomorát, társadalmi lefokozottságát". (81. old.) Ilymódon Marx a franciaországi osztályharcok tapasztalatai alapján eljut a proletariátus és a parasztság közötti szövetség szükségességének igen fontos elméleti és politikai következtetéséhez.

Miként Engels az 1895-ös előszóban megjegyzi, az „Osztályharcok Franciaországban", akárcsak Marxnak és Engelsnek ebben az időszakban keletkezett több más írása, túlbecsülte a kapitalizmus érettségét és a francia proletariátus forradalmi lehetőségeit, s ezért úgy vélte, hogy a

szocialista forradalom közvetlenül küszöbön áll. A tőkés termelés akkor még korántsem merítette ki fejlődésének és terjeszkedésének minden lehetőségét. „De – írta Lenin – a forradalmi gondolat óriásainak *ilyen* hibái – azoknak a hibái, akik fel akarták emelni és fel is emelték az egész világ proletariátusát a kicsinyes, köznapi, garasos feladatok színvonala fölé – ezerszer nemesebbek, felemelőbbek, és *történelmileg értékesebbek, igazabbak*, mint annak a begyepesedett liberalizmusnak az elcsépelt bölcsessége, amely a forradalmi hiúságok hiúságáról, a forradalmi harc hiábavalóságáról, az ellenforradalmi »alkotmányos« lázálmok gyönyöreiről énekel, gőgicsél, nyafog és fecseg . . ." (*Lenin* Művei, 12. köt. 371. old.)

Míg az „Osztályharcok" a francia forradalom elméleti értékelése volt, a német forradalom tapasztalatainak általánosítása a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének 1850 márciusi üzenetében, valamint a „Német birodalmi alkotmány-hadjárat"-ban és a „Német paraszttháború"-ban történt meg.

Az 1850 márciusi „Üzenet"-ben Marx és Engels megállapítják, hogy a „Kommunista Párt kiáltványá"-ban kifejtett elméleti tételek a forradalom folyamán teljes mértékben igazolódtak. Az 1848-as tapasztalatok alapján újabb lépést tesznek előre a proletár program és taktika kidolgozásának útján. Rámutatnak arra, hogy a következő, általuk a közeljövőre várt forradalmi fellendülés a kispolgári demokratákat fogja uralomra juttatni. Bebizonyítják, hogy a kispolgári demokraták képtelenek a forradalmat végigvinni és feltétlenül szükséges, hogy befolyásuktól megszabadítsák a munkásosztályt. A munkáspártnak együtt kell harcolnia a kispolgári demokratákkal a reakció ellen, de ugyanakkor fenn kell tartania és meg kell erősítenie önálló szervezetét, s független politikát kell folytatnia. Ezzel kapcsolatban az „Üzenet"-ben formulázzák meg Marx és Engels a legszabatosabban a „permanens forradalom" eszméjét: „Míg a demokrata kispolgárok a forradalmat lehetőleg gyorsan . . . be akarják fejezni, a mi érdekünk és feladatunk az, hogy a forradalmat permanenssé tegyük, addig, amíg valamennyi többé vagy kevésbé vagyonos osztály kiszorul az uralomból, a proletariátus meghódítja az államhatalmat, és a proletárok egyesülése nemcsak egy országban, hanem a világ valamennyi uralkodó országában annyira előrehaladott lesz, hogy a proletárok egymás közti konkurrenciája ezekben az országokban megszűnik, és hogy legalább a döntő termelőerők a proletárok kezében összpontosulnak. A mi számunkra nem a magántulajdon megváltoztatásáról, hanem csak eltörléséről lehet szó, nem az osztályellentétek elkenéséről, hanem az osztályok megszüntetéséről, nem a fennálló társadalom megjavításáról, hanem egy új társadalom alapításáról."

(239–240. old.) A munkásoknak, hogy a forradalom győzelmét biztosítsák, „az új hivatalos kormányok mellett egyúttal saját forradalmi munkáskormányokat kell felállítaniok, akár községi elöljáróságok, községtanácsok formájában, akár munkásklubok vagy munkásbizottságok útján". (241. old.) A polgári demokratikus kormányt a munkástömegek ellenőrzése alá kell helyezniök. A forradalom továbbfejlődésének elengedhetetlen feltételeként jelölte meg Marx és Engels a munkások felfegyverzését és önálló proletárgárda megszervezését.

A permanens forradalom eszméje alapján fejtette ki Lenin az imperializmus korszakában a polgári demokratikus forradalom proletárforradalomba való átnövésének elméletét. A trockisták megkísérelték a permanens forradalom jelszavát kisajátítani, azt az elferdített értelmezést adva neki, hogy az egy országban győztes forradalom csak úgy maradhat fenn, ha továbbterjesztik más országokban. Szemben álltak a permanens forradalom marxi-lenini tételével, mely szerint a demokratikus forradalmat a munkásosztály a parasztsággal szövetségben továbbfejleszti szocialista forradalommá. Ilymódon tagadták, hogy a szocializmus felépíthető egy országban.

Az 1850 júniusi „Üzenet" szorosan összefügg a márciusival, részletesen ismerteti a Kommunisták Szövetségének helyzetét és meghatározza viszonyát a német kispolgári demokraták egyes csoportjaihoz.

A „Német birodalmi alkotmány-hadjárat"-ban Engels mint szemtanú és résztvevő számol be az 1848–49-es német forradalom utolsó szakaszáról, s leplezi le a kispolgári demokrata vezetőket, akik a forradalmi cselekvést nagyhangú frázisokkal helyettesítették, a döntő pillanatban ingadoztak, s ezzel elárulták a forradalmi mozgalmat. A badeni-pfalzi események tanulságait levonva fontos tételeket szögez le a forradalmi pártnak a fegyveres felkelésben és a polgárháborúban követendő taktikájára vonatkozóan.

A „Német paraszttháború" is az 1848–49-es német forradalom tapasztalatait általánosítja. A XVI. századi Németország forradalmi eseményeit elemezve Engels rámutatott arra, hogy a német nép két nagy mozgalmának bukását főképpen a XVI. századi német polgárság, illetve a XIX. századi német burzsoázia áruló magatartása okozta. De kiemelte Engels, ahogy Lenin megjegyzi, a két mozgalom másik közös sajátosságát, vereségül másik okát, „az elnyomott tömegek akcióinak szétforgácsoltságát és a centralizáció hiányát, ami kispolgári életviszonyaikkal függ össze". (*Lenin* Művei, 25. köt. 212. old.) Ugyanakkor Engels megmutatja a két mozgalomnak az eltérő történelmi korszakból fakadó lényegi különbségét is. A

Németországban akkor jelentkező fásultsággal, kiábrándultsággal szemben feleleveníti a német nép forradalmi hagyományait, s rávilágít a parasztságban rejlő hatalmas energiára. Bebizonyítja, hogy a parasztság, amely egymagában nem győzhet, szövetségesét csak a proletariátusban találhatja meg.

Engels, noha önálló forráskutatást nem végezhetett, elsőnek tárta fel a reformáció és a parasztháború gazdasági és társadalmi okait, materialista módon megmutatva azon politikai és vallási harcok osztályjellegét, amelyekben az idealista burzsoá történetírás „nem lát mást, mint heves teológiai marakodásokat". (333. old.)

Jelentős helyet foglalnak el a kötetben a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben megjelent recenziók és kritikai cikkek, amelyekben Marx és Engels a forradalmi proletariátus ideológiai ellenfeleivel szemben lépnek fel.

Az angol forradalomról írt Guizot-brosúrát bírálva Marx és Engels rámutatnak arra, hogy még egykor haladó polgári történészek is a kiéleződött osztályharcok és forradalmak láttára félelmükben elvesztik minden képességüket a történelem megértésére, és mint tudósok csődbe jutnak. A recenzió feltárja a XVII. századi angol forradalom társadalmi feltételeit, jelentőségét és a francia forradalomtól való különbözőségét.

Guizot-hoz hasonló sors érte a feudális szocializmus képviselőjét, Thomas Carlyle-t. Míg korábban az angol burzsoázia bírálatával és a chartizmus védelmezésével bizonyos pozitív szerepet játszott, az 1848-as forradalomtól kezdve a forradalom és a demokrácia szenvedélyes ellenségeként lépett fel. A „Latter-Day Pamphlets" recenziójában Marx és Engels a legélesebben bírálják Carlyle szubjektív idealista elméletét, különösen az általa hirdetett hőskultuszt. Bebizonyítják, hogy a hőskultusz jegyében Carlyle tagadja a tömegek forradalmi szerepét, igazolja és megtetézi a burzsoázia aljasságait, s dagályos frázisaival végső soron szentesíti a néptömegek elnyomását.

A hőskultuszt, az egyes személyek egekbe magasztalását támadják Marx és Engels az Adolphe Chenu és Lucien de la Hodde francia rendőrügynökök rágalmazó pamfletjeiről írt recenzióban is, amikor leszögezik: „Semmi sem kívánatosabb, mint hogy azokat az embereket, akik a haladó párt élén álltak – akár a forradalom előtt a titkos társaságokban vagy a sajtóban, akár később hivatalos állásokban –, végre valahára nyers rembrandti színekkel, egész elevenségükben ecseteljék. Az eddigi ábrázolások ezeket a személyiségeket sohasem festik le valóságos, hanem csupán hivatalos alakjukban: kothurnusszal a lábukon és dicsfénnyel a fejük körül. Ezekben az égiesített raffaeli képekben az ábrázolás minden igaz-

sága elvész." (257. old.) Ez a recenzió feltárja az összeesküvő és szektás hagyományok negatív szerepét a munkásmozgalomban. Az összeesküvők a forradalmi proletariátus szervezése helyett arra törekszenek, hogy „forradalmat rögtönözzenek a forradalom feltételei nélkül. A forradalom egyetlen feltétele az ő szemükben a maguk összeesküvésének elegendő szervezettsége. A forradalom alkimistái ők . . ." (264. old.) Ez a bírálat az elméletet, a proletariátus felvilágosítását megvető szektás és összeesküvő elemeknek a Kommunisták Szövetségében jelentkező képviselői ellen is irányult, akiknek tevékenysége nemsokára a Szövetség kettészakadásához vezetett.

Néhány recenzió és kritikai megjegyzés a német kispolgári demokraták vezéreinek és ideológusainak, Ludwig Simonnak, Gottfried Kinkelnek és másoknak megalkuvását leplezi le. A „Gottfried Kinkel" című cikkben Marx és Engels újból hangsúlyozzák, hogy a nemzeti kérdést a forradalom érdekeinek nézőpontjából kell tekinteni.

Daumer könyvének recenziójában Marx és Engels rámutatnak arra, hogy „az új világkorszak vallása", amelyet Daumer hirdet, csupán a forradalomtól megrettent kispolgárság és a német idealista filozófia ideológiai csődjének a bizonyítéka.

A Girardin könyvéről írott recenzió a polgári szocializmusnak a „Kommunista Párt kiáltványá"-ban foglalt bírálatát folytatja tovább. Fontos gondolatokat tartalmaz a polgári adórendszer lényegéről, valamint a tőkés mezőgazdaságnak a földtulajdon koncentrálódásától szétforgácsolódása felé és a szétforgácsolódástól a koncentrálódás felé haladó körforgásáról. Ezenkívül bírálja a recenzió az „állam eltörlése" jelszóval fellépő polgári anarchista irányzatot. Ezt a bírálatot folytatja Engels befejezetlenül maradt cikke „Az állam megszüntetésének jelszaváról és a német »anarchiabarátokról«".

Engels „A tízórás kérdés" című cikke, amely Julian Harney „Democratic Review"-jában, és Marx „A Francia Köztársaság alkotmánya" című írása, amely Ernest Jones „Notes to the People"-jében jelent meg, tanúsítja Marx és Engels szoros együttműködését a baloldali chartistákkal. E lapokban való közreműködésre ösztönözték legközelebbi híveiket is, s ezek cikkei Marx és Engels közvetlen részvételével készültek. A közreműködés célja az volt, hogy a tudományos kommunizmus eszméit az angol proletár sajtó segítségével bevigyék az angol munkásmozgalomba.

A „Tízórás kérdés"-ben Engels rámutat arra, hogy a munkanap törvényes szabályozását nem szabad a munkásmozgalom végső céljának tekinteni, hogy a munkásosztály a burzsoázia reakciós ellenfeleivel való szövetkezés által *„semmiféle tartós előnyhöz nem juthat, hanem azt magának kell*

megszereznie, azáltal, hogy mindenekelőtt meghódítja a politikai hatalmat". (224. old.) Ez az írás némileg lebecsüli az angol proletariátusnak a tízórás törvényért vívott harcát, valamint a munkanap korlátozásának a munkások fizikai és szellemi fejlődésére való befolyását. A tízórás törvény jelentőségének helyesebb értékelését Marx később a Nemzetközi Munkásszövetség „Alapító Üzenet"-ében és a „Tőke" első kötetében adta meg.

„A Francia Köztársaság alkotmánya" című cikkben Marx a francia alkotmány példáján kimutatja, hogy a polgári alkotmányokban fennen hirdetett demokratikus jogokat olyan fenntartások és megszorítások kísérik, amelyek e jogokat semmivé teszik. Marx rávilágít a polgári konstitucionalizmus másik sajátosságára is, az alkotmányban rögzített „szabadságok" és az uralkodó gyakorlat közti szakadékra.

A „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" „Szemlé"-i – Marx és Engels közös munkái – tudományosan elemzik különböző országok gazdasági és politikai életének legfontosabb napi jelenségeit, s ennek alapján megjósolnak több később bekövetkezett eseményt. Az első „Szemlé"-ben, 1850 január–februárban előre megmondják, hogy Oroszország újabb háborút fog indítani Törökország ellen, s hogy ez a háború európai méretűvé nő. Itt először mutatnak rá a kaliforniai aranybányák felfedezésének világgazdasági jelentőségére. Igaznak bizonyult Marxnak és Engelsnek az a megállapítása is, hogy a régi európai tőkés országok függésbe fognak kerülni az Egyesült Államoktól, hacsak nem hajtanak végre szocialista forradalmat. Az első „Szemle" kifejezi Marxnak és Engelsnek azt a mély meggyőződését is, hogy az eljövendő kínai forradalom nagy jelentőségű lesz az egész emberiség számára.

A „Szemlé"-kben Marx és Engels az 1848-as forradalom tapasztalataival támasztják alá azt a már a „Kommunista Párt kiáltványá"-ban benne foglalt elvet, „hogy a válságok a politikai átalakulás leghatalmasabb emelői közé tartoznak", és kimutatják, hogy „a visszatérő virágzás aztán letöri a forradalmakat és megalapozza a reakció győzelmét" (Engels 1882 január 25–31-i levele Bernsteinnek). Míg az első két „Szemlé"-t még egy közeli gazdasági válságnak és ezzel összefüggő forradalmi fellendülésnek a várása hatja át, az utolsóban (1850 májustól októberig) Marx és Engels nyíltan kijelenti, hogy bekövetkezett az ipari virágzás periódusa, úgyhogy a forradalmi mozgalom újabb fellendüléséről egyelőre nem lehet szó.

Ebből a következtetésből kiindulva Marx és Engels kidolgozta a Kommunisták Szövetsége új taktikáját, és erélyesen harcolt a szektás és összeesküvő elemek ellen, akik a történelmi helyzet objektív elemzését idealista, voluntarista nézetekkel helyettesítették és a Szövetséget elhamarkodott felkelések

és puccsok útjára akarták taszítani. A Willich–Schapper frakció elleni harc 1850 szeptemberében a Kommunisták Szövetségének kettéválásával és a frakció kizárásával végződött. Ez a harc tükröződik Marxnak és Engelsnek abban a nyilatkozatában, amelyben bejelentik a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből – melynek többsége a frakciósok oldalára állt – való kilépésüket, az Adamnak, Barthélemynek és Vidilnek, a Willichékkel ugyancsak szolidáris francia blanquista vezetőknek írt levélben, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetősége 1850 szeptember 15-i ülésének mellékletként közölt határozataiban és más dokumentumokban.

A „Mik a feltételei és kilátásai a Szent Szövetség háborújának egy forradalmi Franciaország ellen 1852-ben?" címet viselő befejezetlen írásában Engels elemzi az európai államok hadügyének a XVIII. század végén és a XIX. század közepén elért fejlődését és sok mély gondolatot vet fel arról, hogyan fog fejlődni a hadviselés művészete a győzelmes proletár forradalom hadseregeiben.

Több nyílt levél és nyilatkozat tükrözi Marxnak és Engelsnek a forradalmi emigráció összefogásáért kifejtett gyakorlati tevékenységét. A dokumentumok egy része leleplezi, hogyan üldözik a reakciós és burzsoá kormányok a forradalmi emigránsokat, hogyan kémkednek utánuk. Más, mellékletként közölt dokumentumok a londoni német menekültek segélyezésére alakult bizottság működését tükrözik, amelynek Marx és Engels tagja volt. A Forradalmi Kommunisták Világtársasága alapszerződése, amely szintén a mellékletek közé került, Marxnak és Engelsnek a francia blanquista emigránsokkal és az angol chartistákkal fennálló szoros kapcsolatát, a nemzetközi munkásmozgalom összefogásának egyik korai kísérletét mutatja.

Mellékeljük ezenkívül még Engelsnek az „Osztályharcok Franciaországban", és a „Német parasztháború" későbbi kiadásaihoz írott előszóit, amelyek más korszakból valók és időrendjük szerint a sorozat további köteteiben fognak helyet kapni, de nem szakíthatók el azoktól a művektől, amelyekhez íródtak.

Neue
Rheinische Zeitung.

Politisch-ökonomische Revue,

redigirt von

Karl Marx.

1850.

Hamburg und New-York.

bei Schuberth & Co.

A „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" címlapja

Karl Marx és Friedrich Engels

[Hirdetmény a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"[1] megindításáról]

1850 januárjában megjelenik a

„NEUE RHEINISCHE ZEITUNG.

Politisch-ökonomische Revue",

szerkeszti:

Karl Marx.

A folyóirat annak az újságnak a címét viseli, amelynek *folytatásaként* tekintendő. Egyik feladata az lesz, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" betiltása óta eltelt időszakra utólagos ábrázolásokban visszatérjen.

Ami egy újságban a legérdekesebb, hogy naponta beleavatkozik a mozgalomba és közvetlen szócsöve a mozgalomnak, hogy a napi eseményeket egész teljességükben tükrözi, hogy folyamatos, szenvedélyes kölcsönhatás van a nép és napi sajtója között, – ez az érdekesség egy szemlénél szükségképpen elvész. A szemle viszont azt az előnyt nyújtja, hogy az eseményeket nagyobb körvonalakban lehet megragadni és csak a fontosabbnál kell elidőzni. Lehetővé teszi, hogy részletesen és tudományosan kitérjünk a *gazdasági* viszonyokra, amelyek az egész politikai mozgalom alapzatát alkotják.

A látszólagos szélcsend idejét, amilyen a mostani, éppen arra kell felhasználni, hogy megvilágítsuk a forradalom átélt periódusát, a küzdő pártok jellegét, a társadalmi viszonyokat, amelyek e pártok létezését és küzdelmét megszabják.

A szemle havi füzetekben jelenik meg, melyek terjedelme legalább *öt* ív; előfizetési ára negyedévenként 24 ezüstgaras, fizetendő az első füzet

szállításakor. Egyes füzetek ára 10 ezüstg. A könyvkereskedői terjesztést *Schuberth* és Tsa., Hamburg, vállalják.

A „Neue Rheinische Zeitung" barátait felkérjük, hogy köröztessenek előfizetési íveket lakóhelyükön, s azokat mielőbb küldjék be alulírottaknak. Cikkeket, valamint a szemlében való ismertetésre beküldött újdonságokat csak bérmentve veszünk át.

London, 1849 dec. 15.

K. Schramm
a „N. Rh. Ztg." felelős kiadója
4. Anderson Street, Kirgroad, Chelsea

[Ankündigung der „Neuen Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"]

A megjelenés helye: „Westdeutsche Zeitung", 1850 január 9. (7.) sz.

Eredeti nyelve: német

[Friedrich Engels]

A német szociáldemokraták és a „Times"

A „Northern Star"[2] szerkesztőjének

Uram,

a „Times"[3] múlt pénteki számában van egy *„Antiszocialista"* aláírással ellátott levél, amely az angol közvéleménynek és az angol belügyminisztériumnak denunciál néhány „pokoli doktrinát", melyeket egy bizonyos Karl Heinzen úr, akit *„a német szociáldemokrata párt világító fáklyájának"* nevez, *a „Deutsche Londoner Zeitung"*-ban[4] kifejt. Ezek a „pokoli doktrinák" főleg abból a jóakaratú javaslatból állanak, hogy a legközelebbi kontinentális forradalomban öljenek meg „néhány millió reakcióst".[5]

Minden bizonnyal rábízhatjuk Önre, hogy megítélje a „Times" szerkesztőinek viselkedését, akik hagyják, hogy hasábjaikat politikai kérdésekben a közvetlen rendőrségi feljelentés és denunciálás gyűjtőcsatornájává tegyék. De meglehetősen csodálkozunk azt látva, hogy *„Európa vezető újságában"* Heinzen urat „a német szociáldemokrata párt világító fáklyájának" nevezik. „Európa vezető újságának" feltétlenül tudnia kellett volna, hogy Heinzen úr nemcsak hogy nem világító fáklyája a szóbanforgó pártnak, hanem ellenkezőleg, 1842 óta kitartóan, bár sikertelenül, mindent támadott, ami szocializmushoz vagy kommunizmushoz hasonlatos. A „Német *Szociál*demokrata Párt" ezért sohasem vállalt felelősséget, s aligha fog valaha is felelősséget vállalni bármiért, amit Karl Heinzen úr mondott vagy írt.

Ami az előbb említett „pokoli doktrinákból" származható veszélyt illeti, a „Times"-nak tudnia kellett volna, hogy Heinzen úr a németországi forradalmi megrázkódtatások tizennyolc hónapja alatt nemcsak hogy nem kísérelte meg a doktrinákat gyakorlatba átültetni, hanem ebben az időben szinte sohasem tette a lábát német földre, és semmiféle szerepe nem volt e forradalmak egyikében sem.

Az az elképzelés, Uram, hogy valaki, aki még a legapróbb német fejedelemnek sem görbítette meg soha egy hajszálát sem, képes lenne kárt okozni az óriási brit birodalomnak, szerintünk sértés az angol nemzetre nézve. Ezért engedtessék meg azt indítványoznunk, az egész ügyet zárja le a „Times" azzal, hogy köszönetet mond Karl Heinzen úrnak a courage malheureux-ért*, mellyel a szocializmus és a kommunizmus ellen hadakozott.

Maradok, Szerkesztő úr,
tisztelő híve
Egy német szociáldemokrata

London, 1849 nov. 28.

The German Social Democrats and the „*Times*"
A megjelenés helye: „The Northern Star",
1849 december 1. (632.) sz.
Eredeti nyelve: angol

* — balszerencsés bátorságért — *Szerk.*

Karl Marx

Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig[6]

Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850

A megírás ideje: 1850

A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 januári, februári, márciusi és májusi–októberi (1, 2, 3, 5–6.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás: Karl Marx

Néhány fejezet kivételével az 1848–1849-es forradalmi évkönyvekben minden fontosabb szakasznak ez a címe: *A forradalom veresége!*

Ami ezekben a vereségekben megveretett, az nem a forradalom volt. A forradalom előtti hagyományos koloncok voltak, olyan társadalmi viszonyok eredményei, amelyek még nem éleződtek éles osztályellentétekké – személyek, illúziók, elképzelések, tervek, amelyektől a forradalmi párt a februári forradalom előtt nem volt mentes, amelyektől nem a *februári győzelem*, hanem csakis egy sor *vereség* szabadíthatta meg.

Más szavakkal: a forradalmi haladás nem a maga közvetlen tragikomikus vívmányaival tört magának utat, hanem fordítva, azáltal, hogy létrehozott egy egységes, hatalmas ellenforradalmat, létrehozott egy olyan ellenfelet, amely ellen folytatott harcában érlelődött csak a felforgatás pártja valóban forradalmi párttá.

Ennek a bebizonyítása a következő oldalak feladata.

I

Az 1848 júniusi vereség

1848 februártól júniusig

A júliusi forradalom után, amikor a liberális Laffitte bankár compère-jét*, az orléans-i herceget, diadalmenetben az Hôtel de Ville-be** vezette, ezt a kijelentést tette: *„Mostantól fogva a bankárok uralkodnak."* Laffitte a forradalom titkát árulta el.

Lajos Fülöp idején nem a francia burzsoázia uralkodott, hanem annak *egyik frakciója*, bankárok, tőzsdekirályok, vasútkirályok, szén- és vasércbányák, valamint erdőségek birtokosai, a hozzájuk csatlakozó földtulajdon egy része – az úgynevezett *finánccarisztokrácia*. Ez ült a trónon, ez diktált a kamarákban törvényeket, ez osztogatta az állami állásokat a minisztériumtól egészen a dohányárudáig.

A tulajdonképpeni *ipari burzsoázia* a hivatalos ellenzék egy részét alkotta, vagyis a kamarákban csak mint kisebbség volt képviselve. Ellenzékisége annál határozottabbá vált, minél tisztábban bontakozott ki a finánccarisztokrácia egyeduralma és minél inkább biztosítva vélte ő a saját uralmát a munkásosztály felett az 1832-es, 1834-es és 1839-es vérbefojtott zendülések[7] után. *Grandin*, roueni gyáros, az alkotmányozó, valamint a törvényhozó nemzetgyűlésben a polgári reakció legfanatikusabb szócsöve, a képviselőházban Guizot leghevesebb ellenfele volt. *Léon Faucher*, aki később azáltal vált ismertté, hogy hiába erőlködött, hogy a francia ellenforradalom Guizot-jává tornássza fel magát, Lajos Fülöp uralmának utolsó idejében tollharcot vívott az ipar mellett a spekuláció és uszályhordozója, a kormány ellen. *Bastiat* pedig Bordeaux és az egész bortermelő Franciaország nevében agitált az uralkodó rendszer ellen.

A *kispolgárság* valamennyi árnyalata, úgyszintén a *parasztosztály*

---

* – komáját – *Szerk.*

** – a városházára – *Szerk.*

teljesen ki volt rekesztve a politikai hatalomból. Végül a hivatalos ellenzékhez tartoztak vagy egészen a pays légal-on* kívül voltak a felsorolt osztályok *ideológiai* képviselői és szószólói, a tudósai, ügyvédei, orvosai stb., egyszóval: az úgynevezett *kapacitásai.*

Pénzínsége következtében a júliusi monarchia már kezdettől fogva függött a nagyburzsoáziától, és a nagyburzsoáziától való függése növekvő pénzínség kimeríthetetlen forrásává vált. Lehetetlen az állam igazgatását a nemzeti termelés érdekének alárendelni anélkül, hogy a költségvetés egyensúlyát, az állami kiadások és az állami bevételek közötti egyensúlyt helyre ne állítanák. És hogyan lehetne ezt az egyensúlyt helyreállítani az állami költekezés korlátozása nélkül, vagyis anélkül, hogy olyan érdekeket ne sértenének, melyek az uralkodó rendszernek megannyi támaszai voltak és anélkül, hogy az adómegosztást újra ne szabályoznák, vagyis anélkül, hogy az adóteher tekintélyes részét ne hárítanák magának a nagyburzsoáziának a vállára?

Az állam eladósodása ellenkezőleg *közvetlen érdeke* volt a burzsoázia ama frakciójának, mely a kamarákban uralkodott és a törvényeket hozta. Az *állami deficit* volt éppen spekulációjuk tulajdonképpeni tárgya és meggazdagodásuk fő forrása. Évről évre újabb deficit. Négy-öt év lejártával újabb kölcsön. És minden új kölcsön új alkalmat nyújtott a finánc-arisztokráciának, hogy a mesterségesen a csőd szélén tartott államot megzsarolja, – az állam a legkedvezőtlenebb feltételek mellett volt kénytelen a bankárokkal megállapodást kötni. Minden új kölcsön újabb alkalmat adott arra, hogy a közönséget, amely tőkéjét állami járadékokba fekteti, kifosszák tőzsdei műveletekkel, melyeknek titkába a kormány és a kamarai többség be volt avatva. Az állami hitel ingadozó volta és az államtitkok bírása a bankároknak, valamint üzlettársaiknak a kamarákban és a trónon, egyáltalában lehetőséget adott arra, hogy az állampapírok árfolyamában rendkívüli, hirtelen ingadozásokat idézzenek elő, s ezeknek a mindenkori eredménye egy tömeg kisebb tőkés anyagi romlása és a nagy játékosok mesébe illő gyors meggazdagodása kellett hogy legyen. Minthogy az állami deficit a burzsoázia uralkodó frakciójának közvetlen érdeke volt, érthető, hogy a *rendkívüli* állami ráfordítások Lajos Fülöp uralkodásának utolsó éveiben jóval több mint kétszeresével felülmúlták a Napóleon alatti rendkívüli állami ráfordításokat, sőt kis híján évi 400 millió frank

* Pays légal – törvényes ország. Így nevezték a júliusi monarchia idején a választójoggal bíró vagyonosokat, szemben a lakosság túlnyomó többségével, melynek nem volt választójoga. – *Szerk.*

összeget értek el, miközben Franciaország évi összkivitele átlagosan csak ritkán emelkedett 750 millió frankra. Az iszonyú összegek, melyek így az állam kezén átfolytak, ezenfelül alkalmat nyújtottak csalárd szállítási szerződésekre, megvesztegetésekre, sikkasztásokra, mindenfajta gazemberségre. Az állam becsapása, amely a kölcsönök útján nagyban történt, az állami munkáknál megismétlődött kicsinyben. A kamarák és a kormány közötti viszony megsokszorozódott az egyes hivatalok és az egyes vállalkozók közötti viszonyként.

Mint egyáltalában az állami ráfordításokat és az államkölcsönöket, az uralkodó osztály kiaknázta a *vasútépítéseket* is. A terhek főrészét a kamarák az államra hárították, a spekuláló finánctőkrácia részére pedig biztosították az arany gyümölcsöket. Emlékezetesek azok a képviselőházi botrányok, amikor véletlenül kiderült, hogy a többség valamennyi tagja, a miniszterek egy részét is beleértve, mint részvényes érdekelt volt ugyanazokban a vasútépítésekben, amelyeket utóbb mint törvényhozók állami költségen hajtattak végre.

Ezzel szemben a legkisebb pénzügyi reform is meghiúsult a bankárok befolyásán. Így pl. a *postareform*. Rothschild tiltakozott. Hát szabad volt az államnak csökkentenie olyan bevételi forrásokat, amelyekből állandóan növekvő adósságának a kamatait kellett fedeznie?

A júliusi monarchia nem egyéb volt, mint a francia nemzeti gazdagság kiaknázására alakult részvénytársaság, melynek osztalékai a miniszterek, kamarák, 240 000 választó és függelékük között oszlottak meg. Lajos Fülöp ennek a társaságnak az igazgatója volt – Robert Macaire[8] a trónon. A kereskedelmet, ipart, mezőgazdaságot, hajózást, az ipari burzsoázia érdekeit ez a rendszer szükségképpen állandóan veszélyeztette és csorbította. Az ipari burzsoázia olcsó kormányt, gouvernement à bon marché-t írt zászlajára a júliusi napokban.

Minthogy a finánctőkrácia hozta a törvényeket, vezette az államigazgatást, rendelkezett valamennyi szervezett közhatalom felett, uralkodott a közvéleményen a tények és a sajtó révén, ezért minden területen, az udvartól le egészen a café borgne-ig* megismétlődött ugyanaz a prostitúció, ugyanaz a szemérmetlen csalás, ugyanaz a kóros szenvedély, meggazdagodni nem a termelés útján, hanem már meglevő idegen gazdagság elcsalása útján; a polgári társadalomnak főként a csúcsain úrrá lett az egészségtelen és léha vágyak féktelen, magukkal a polgári törvényekkel is minden pillanatban összeütköző érvényrejuttatása, amelyben a játékból származó gazdagság,

* – zugkocsmáig – *Szerk.*

természetének megfelelően, kielégülését keresi, ahol az élvezet crapuleux-vé* válik, ahol pénz, mocsok és vér egybefolyik. A fináncarisztokrácia a szerzési módjában éppúgy, mint élvezeteiben nem egyéb, mint *a lumpenproletariátusnak a polgári társadalom magaslatain való újjászületése.*

És a francia burzsoázia nem uralkodó frakciói azt kiáltották: *korrupció!* A nép azt kiáltotta: *à bas les grands voleurs! à bas les assassins!***, amikor 1847-ben a polgári társadalom legfenségesebb színpadain nyilvánosan eljátszották ugyanazokat a jeleneteket, melyek a lumpenproletariátust rendszerint a bordélyokba, a szegényházba és az őrültekházába, a bírák elé, a fegyenctelepekre és a vérpadra juttatják. Az ipari burzsoázia veszélyeztetettnek látta érdekeit, a kispolgárság erkölcsileg megbotránkozott, a nép képzelete felháborodott, Párizst elárasztották a pamfletek – „La dynastie Rothschild", „Les juifs rois de l'époque"*** stb. –, melyekben a fináncarisztokrácia uralmát többé vagy kevésbé szellemesen leplezték le és bélyegezték meg.

Rien pour la gloire!° A dicsőség nem hoz semmit! La paix partout et toujours!°° A háború lenyomja a három- és négyszázalékos kötvények árfolyamát! ezt írta zászlajára a tőzsdezsidók Franciaországa. Külpolitikája ezért abban merült ki, hogy sorozatosan megbántotta a francia nemzeti érzést, amely annál hevesebben lobbant fel, amikor Krakkónak Ausztriába való bekebelezésével betetőződött Lengyelország megrablása és Guizot a svájci Sonderbund-háborúban[10] aktívan a Szent Szövetség oldalára állott. A svájci liberálisok győzelme ebben a látszatháborúban megnövelte a franciaországi polgári ellenzék önbizalmát, Palermo népének véres felkelése felvillanyozta a megbénult néptömeget s felébresztette nagy forradalmi emlékeit és szenvedélyeit.°°°

Az általános elégedetlenség kitörését végül siettette és a rossz hangulatot lázadássá érlelte *két gazdasági világesemény.*

Az 1845-ös és 1846-os *burgonyavész* és *rossz termés* fokozták az általános erjedést a nép körében. Az 1847-es drágaság Franciaországban, akárcsak

---

* – kicsapongóvá – *Szerk.*

** – *le a nagy tolvajokkal! le a gyilkosokkal!* – *Szerk.*

*** – „A Rothschild-dinasztia", „A zsidók a korszak királyai".[9] – *Szerk.*

° – A dicsőségre mit sem adunk! – *Szerk.*

°° – Béke mindenütt és mindenkor! – *Szerk.*

°°° Krakkó bekebelezése Ausztriába Oroszország és Poroszország beleegyezésével 1846 november 11. – Svájci Sonderbund-háború 1847 november 4–28. – Palermói felkelés 1848 január 12., január végén a nápolyiak kilenc napig ágyúzzák a várost. – *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

a kontinens többi részén, véres összeütközéseket idézett elő. A finánc-arisztokrácia szemérmetlen orgiáival szemben a nép harca a legszükségesebb létfenntartási eszközökért! Buzançais-ben kivégzik az éhséglázadókat[11], Párizsban telizabált escroc-okat* a királyi család von el a bíróság elől!

A második nagy gazdasági esemény, amely a forradalom kitörését siettette, az angliai *általános kereskedelmi és ipari válság* volt; e válságot már 1845 őszén jelezte a vasútrészvény-spekulánsok tömeges bukása, majd 1846-ban egy sor közbejött esemény – mint például a gabonavámok küszöbönálló eltörlése – késleltette, végül 1847 őszén kirobbant a londoni nagy gyarmatárukereskedők csődjeiben, melyeket nyomban követett a vidéki bankok fizetésképtelensége és az angol ipari kerületek gyárainak bezárása. E válság utóhatása a kontinensen még nem merült ki, amikor kitört a februári forradalom.

A gazdasági járvány pusztítása a kereskedelemben és az iparban a finánc-arisztokrácia egyeduralmát még elviselhetetlenebbé tette. Az ellenzéki burzsoázia egész Franciaországban megindította a *bankettagitációt* egy *választási reformért*, amelytől azt várta, hogy meghódítja számára a kamarákban a többséget és megdönti a tőzsde kormányát. Párizsban az ipari válságnak még külön az a következménye is volt, hogy egy sereg gyárost és nagykereskedőt, akik a fennálló körülmények között a külföldi piacon nem tudtak többé üzleteket kötni, a belső kereskedelemre zúdított. Ezek nagy vállalatokat létesítettek, melyeknek konkurrenciája tömegével tett tönkre szatócsokat és kis boltosokat. Innen ered a rengeteg csőd a párizsi burzsoáziának ennél a részénél, innen ered forradalmi fellépése februárban. Ismeretes, hogy Guizot és a kamarák a reformjavaslatokra félreérthetetlen kihívással válaszoltak, hogy Lajos Fülöp túl későn szánta el magát egy Barrot-kormány kinevezésére, hogy összecsapásra került sor a nép és a hadsereg között, hogy a hadsereget a nemzetőrség passzív magatartása lefegyverezte, hogy a júliusi monarchia kénytelen volt helyét egy ideiglenes kormánynak átadni.

Az *ideiglenes kormány*, amely a februári barikádokon jött létre, összetételében szükségszerűen azokat a különböző pártokat tükrözte vissza, amelyek között a győzelem megoszlott. Ez a kormány nem lehetett egyéb, mint *kompromisszum* azok között a *különböző osztályok között*, amelyek közösen döntötték meg a júliusi trónt, érdekeik azonban ellenségesen szemben állottak egymással. A kormány *nagy többsége* a burzsoázia képviselőiből állott. A republikánus kispolgárságot Ledru-Rollin és Flocon, a

* – szélhámosokat – *Szerk.*

republikánus burzsoáziát a „National"[12] emberei, a dinasztikus ellenzéket Crémieux, Dupont de l'Eure stb. képviselték. A munkásosztálynak csak két képviselője volt, Louis Blanc és Albert. Végül ott volt az ideiglenes kormányban Lamartine, akinek személye eleinte nem valóságos érdeket, meghatározott osztályt jelentett, hanem magát a februári forradalmat, a közös felkelést a maga illúzióival, költészetével, képzelt tartalmával és a maga frázisaival. A februári forradalom szócsöve egyébként, helyzeténél és nézeteinél fogva, a *burzsoáziához* tartozott.

Ha Párizs a politikai központosítás folytán uralkodik Franciaországon, a munkások forradalmi földrengések pillanatában uralkodnak Párizson. Az ideiglenes kormány első életmegnyilvánulása az a kísérlet volt, hogy kivonja magát e lenyűgöző befolyás alól azáltal, hogy a megittasult Párizstól a józan Franciaországhoz fordul. Lamartine kétségbevonta a barikádharcosok jogát a köztársaság kikiáltására, mondván, hogy erre csak a franciák többsége illetékes; meg kell várni szavazatait, a párizsi proletariátusnak nem szabad győzelmét bitorlással bemocskolnia. A burzsoázia a proletariátusnak csak *egyetlen* bitorlást enged meg – a harc bitorlását.

Február 25-én a déli órákban a köztársaságot még nem kiáltották ki, ezzel szemben már valamennyi minisztériumot szétosztották az ideiglenes kormány polgári elemei, továbbá a „National" tábornokai, bankárai és ügyvédjei között. A munkások azonban el voltak szánva arra, hogy ezúttal nem tűrnek el olyan szemfényvesztést, mint 1830 júliusában. Készen álltak arra, hogy a harcot újra felvegyék és a köztársaságot a fegyverek erejével kényszerítsék ki. Ezzel az üzenettel ment *Raspail* az Hôtel de Ville-re. A párizsi proletariátus nevében *megparancsolta* az ideiglenes kormánynak, hogy kiáltsa ki a köztársaságot; ha a népnek ezt a parancsát két órán belül nem hajtják végre, akkor 200 000 ember élén tér vissza. Az elesettek hullái még alig hűltek ki, a barikádokat még nem távolították el, a munkásoktól még nem vették el a fegyvert, és az egyetlen hatalom, melyet velük szembe lehetett állítani, a nemzetőrség volt. Ilyen körülmények között az ideiglenes kormány államférfiúi meggondolásai és jogi aggályai hirtelen eltűntek. A kétórás határidő még le sem járt, és máris ott díszelegtek Párizs összes falain a hatalmas történelmi szavak:

*République française! Liberté, Égalité, Fraternité!**

Az általános választójog alapzatán álló köztársaság kikiáltásával azoknak a korlátozott céloknak és indítóokoknak, melyek a burzsoáziát a februári forradalomba belekergették, még az emléke is elenyészett. A polgárság

* – *Francia köztársaság! Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!* – *Szerk.*

néhány frakciója helyett hirtelen a francia társadalom valamennyi osztálya belesodródott a politikai hatalom körébe, kénytelen volt elhagyni a páholyokat, a földszintet, a karzatot, és személyesen kellett résztvennie a játékban a forradalmi színpadon! Az alkotmányos királysággal együtt eltűnt a polgári társadalommal önkényesen szembenálló államhatalomnak a látszata is és az alárendelt harcoknak az egész sora, melyeket ez a látszólagos hatalom provokál!

A proletariátus azáltal, hogy az ideiglenes kormányra s az ideiglenes kormány révén egész Franciaországra rádiktálta a köztársaságot, legott önálló pártként az előtérbe lépett, de egyúttal a porondra szólította maga ellen az egész polgári Franciaországot. A terepet hódította meg, amelyen forradalmi felszabadulásáért harcolhatott, korántsem magát ezt a felszabadulást.

A februári köztársaságnak mindenekelőtt inkább a *burzsoázia uralmát* kellett *teljessé tennie* azáltal, hogy a finánctőkés arisztokrácia mellett *valamennyi birtokos osztályt* bevonta a politikai hatalom körébe. A nagy földbirtokosok többsége, a legitimisták megszabadultak attól a politikai jelentéktelenségtől, melyre őket a júliusi monarchia kárhoztatta. Nem hiába agitált a „Gazette de France"[13] együtt az ellenzék lapjaival, nem hiába fogta a forradalom pártját Larochejaquelein a képviselőház február 24-i ülésén. Az általános választójog révén a névleges birtokosok, akik a franciák nagy többségét teszik, a *parasztok*, lettek Franciaország sorsának döntőbíráivá. A februári köztársaság végre világosan láthatóvá tette a burzsoázia uralmát azzal, hogy leverte a koronát, amely mögé a tőke elrejtőzött.

Ahogyan a júliusi napokban a munkások harcolták ki a *polgári monarchiát*, úgy a februári napokban a *polgári köztársaságot*. Ahogyan a júliusi monarchia kénytelen volt *köztársasági intézmények által körülvett monarchiának* hirdetni magát, úgy a februári köztársaság *szociális intézményekkel körülvett köztársaságnak*. A párizsi proletariátus ezt az engedményt is *kikényszerítette*.

Egy munkás, Marche, diktálta azt a rendeletet, amellyel az éppen csak megalakult ideiglenes kormány arra kötelezte magát, hogy a munkások munka által való megélhetését biztosítja, hogy minden állampolgárnak munkát szerez stb. És amikor néhány nappal később ígéreteiről megfeledkezett, és úgy látszott, hogy a proletariátust figyelmen kívül hagyta, 20 000 munkásból álló tömeg vonult az Hôtel de Ville elé e kiáltással: *A munka megszervezését! A munka külön minisztériumának felállítását!* Kelletlenül és hosszas viták után az ideiglenes kormány kinevezett egy állandó különbizottságot, azzal a feladattal, hogy *találja meg* az eszközöket

a dolgozó osztályok helyzetének megjavítására! Ezt a bizottságot a párizsi kézművestestületek küldötteiből alakították meg, elnökei Louis Blanc és Albert voltak. Üléstermül a Luxembourg-palotát jelölték ki számára. Ilymódon a munkásosztály képviselőit az ideiglenes kormány székhelyéről száműzték, a kormány polgári része a valóságos államhatalmat és a közigazgatás gyeplőit egyedül tartotta kézben, s a pénzügyek, a kereskedelem, a közmunkák minisztériumai *mellett*, a bank és a tőzsde *mellett* egy *szocialista zsinagóga* jött létre, melynek főpapjaira, Louis Blanc-ra és Albert-re az a feladat várt, hogy az ígéret földjét felfedezzék, az új evangéliumot meghirdessék és a párizsi proletariátust foglalkoztassák. Minden profán államhatalomtól való megkülönböztetésül nem állt rendelkezésükre sem költségvetés, sem végrehajtó hatalom. A fejükkel kellett a polgári társadalom alappilléreinek nekimenniök. Miközben a Luxembourg a bölcsek kövét kereste, az Hôtel de Ville-ben a pengő pénzt verték.

És mindamellett a párizsi proletariátus igényei, amennyire a polgári köztársaságon túlmentek, nem tehettek szert más létezésre a Luxembourg-beli ködös létezésnél.

A burzsoáziával közösen vitték végbe a munkások a februári forradalmat, a burzsoázia *mellett* igyekeztek érdekeiket keresztülvinni, ahogy magában az ideiglenes kormányban a polgári többség mellé egy munkást iktattak be. *A munka megszervezését*! De a bérmunka, az a munka meglevő, polgári megszervezése. Nélküle nincs tőke, nincs burzsoázia, nincs polgári társadalom. *A munka külön minisztériumát*! De a pénzügyek, a kereskedelem, a közmunkák minisztériuma, vajon ezek nem a munka *polgári* minisztériumai? És *mellettük* a munka *proletár* minisztériuma a tehetetlenség minisztériuma kellett hogy legyen, a jámbor óhajok minisztériuma, a Luxembourg bizottsága. Ahogyan a munkások azt hitték, hogy a burzsoázia mellett felszabadulhatnak, ugyanúgy azt gondolták, hogy a többi burzsoá nemzet mellett Franciaország nemzeti falain belül végrehajthatnak egy proletárforradalmat. De a francia termelési viszonyokat Franciaország külkereskedelme, világpiaci helyzete és e piac törvényei szabják meg; hogyan törhette volna meg ezeket Franciaország európai forradalmi háború nélkül, amely visszaütött volna a világpiac zsarnokára, Angliára?

Egy olyan osztály, amelyben a társadalom forradalmi érdekei összpontosulnak, mihelyt felemelkedett, közvetlenül a saját helyzetében megtalálja forradalmi tevékenységének tartalmát és anyagát: le kell vernie ellenségeit, a harc szükségletei által megkövetelt rendszabályokhoz kell nyúlnia, saját tetteinek következményei hajtják tovább. Nem bocsátkozik

elméleti vizsgálódásokba saját feladatairól. A francia munkásosztály nem volt ezen az álláspontón, még képtelen volt saját forradalmának végrehajtására.

Az ipari proletariátus fejlődését egyáltalában az ipari burzsoázia fejlődése szabja meg. Csak a burzsoázia uralma alatt tesz szert arra a kiterjedt nemzeti létezésre, amely forradalmát nemzeti forradalommá emelheti, s teremti meg ő maga azokat a modern termelési eszközöket, melyek forradalmi felszabadulásának megannyi eszközévé válnak. Csak az ipari burzsoázia uralma tépi ki a feudális társadalom anyagi gyökereit és egyengeti a terepet – az egyedülit, amelyen proletárforradalom lehetséges. Franciaországban az ipar jobban kifejlődött és a burzsoázia forradalmi szempontból fejlettebb, mint a kontinens többi részén. De a februári forradalom nem közvetlenül a finánccarisztokrácia ellen irányult-e? Ez a tény bebizonyította, hogy az ipari burzsoázia nem uralkodott Franciaországon. Az ipari burzsoázia csak ott uralkodhat, ahol a modern ipar az összes tulajdonviszonyokat a maga képére alakítja át, s csak ott tehet szert az ipar erre a hatalomra, ahol meghódította a világpiacot, mert fejlődéséhez a nemzeti határok nem elegendők. Franciaország ipara azonban nagyobbrészt még a nemzeti piacot is csupán egy többé-kevésbé módosított tilalmi rendszer révén tartja meg. Ezért ha a francia proletariátusnak egy forradalom pillanatában Párizsban olyan tényleges hatalma és olyan befolyása van, amelyek eszközeit meghaladó nekilendülésekre sarkallják, Franciaország többi részén viszont egyes elszórt ipari központokban van összezsúfolva és úgyszólván elvész a parasztok és kispolgárok túlnyomó tömegében. A tőke elleni harc a maga fejlett, modern formájában, döntő mozzanatában, vagyis az ipari bérmunkás harca az ipari burzsoá ellen, Franciaországban részleges tény, amely a februári napok után annál kevésbé adhatta meg a forradalom nemzeti tartalmát, mivel a tőke alárendelt kizsákmányolási módjai elleni harc, a paraszt harca az uzsora és a jelzálog ellen, a kispolgáré a nagykereskedő, a bankár és a gyáros, egyszóval a csőd ellen, még benne volt a finánccarisztokrácia elleni általános felkelés burkában. Nagyon is érthető tehát, hogy a párizsi proletariátus a maga érdekét a polgári érdek *mellett* igyekezett keresztülvinni, ahelyett, hogy mint magának a társadalomnak forradalmi érdekét juttatta volna érvényre, és a *vörös* lobogót a *háromszínűvel* szemben elejtette[14]. A francia munkások egy lépést sem tehettek előre, a polgári rendnek egy hajaszálát sem görbíthették meg, mielőtt a forradalom menete a nemzetnek a proletariátus és a burzsoázia között álló tömegét, a parasztokat és a kispolgárokat fel nem lázította e rend ellen, a tőke uralma ellen, s nem kényszerítette őket arra,

hogy csatlakozzanak a proletárokhoz mint élharcosaikhoz. Csak a júniusi szörnyű vereség árán vásárolhatták meg a munkások ezt a győzelmet.

A Luxembourg-bizottságé, a párizsi munkások e teremtményéé az érdem, hogy európai szószékről leleplezte a XIX. század forradalmának titkát: *a proletariátus felszabadítását.* A „Moniteur"[15] belevörösödött, amikor hivatalosan terjesztenie kellett azokat a „vad ábrándokat", melyek eddig a szocialisták apokrif írásaiban eltemetve hevertek és csak időről időre, mint távoli, félig borzalmas, félig nevetséges regék ütötték meg a burzsoázia fülét. Európa meglepetten riadt fel polgári szendergéséből. A proletárok eszméiben tehát, akik a finánccarisztokráciát összetévesztették egyáltalában a burzsoáziával; republikánus jóemberek képzeletében, akik az osztályoknak még a létezését is tagadták vagy legfeljebb az alkotmányos monarchia következményeként ismerték el; az uralomból eddig kizárt polgári frakciók képmutató frázisaiban *a burzsoázia uralma* el volt törölve a köztársaság bevezetésével. Valamennyi royalista republikánussá és Párizs valamennyi milliomosa munkássá változott akkor. Az a frázis, mely az osztályviszonyok e képzelt megszűnésének megfelelt, a *fraternité* volt, az általános testvériesülés és testvériség. Ez a kedélyes elvonatkoztatás az osztályellentétektől, ez az érzelgős kiegyenlítése az egymásnak ellentmondó osztályérdekeknek, ez az ábrándos felülemelkedés az osztályharcon, a fraternité, ez volt a februári forradalom tulajdonképpeni jelszava. Az osztályokat pusztán *félreértés* osztotta meg, és Lamartine a február 24-i ideiglenes kormányt így keresztelte el:[16] „un gouvernement qui suspend *ce malentendu terrible qui existe entre les différentes classes*".* A párizsi proletariátus úszott ebben a nagylelkű testvériesülési mámorban.

Az ideiglenes kormány, miután már rákényszerült a köztársaság kikiáltására, a maga részéről mindent elkövetett, hogy ezt a köztársaságot a burzsoázia és a vidék számára elfogadhatóvá tegye. Az első francia köztársaság véres rémségeit megtagadták azáltal, hogy eltörölték a halálbüntetést politikai vétségekre, a sajtót minden vélemény számára szabaddá tették, a hadsereg, a bíróság, a közigazgatás kevés kivétellel megmaradtak a régi méltóságok kezén, a júliusi monarchia egyetlen főbűnösét sem vonták felelősségre. A „National" polgári republikánusai azzal szórakoztak, hogy a monarchiára emlékeztető neveket és viseleteket ó-köztársaságiakkal cserélték fel. Számukra a köztársaság nem volt egyéb, mint új báli ruha a régi polgári társadalom számára. A fiatal köztársaság abban látta legfőbb

* — „olyan kormány, amely megszünteti *a különböző osztályok között fennálló borzalmas félreértést*". — *Szerk.*

érdemét, hogy ne rémítsen, sőt inkább állandóan maga rémüldözzék s létezésének puha engedékenységével és ellenállásra képtelenségével biztosítsa a létezését és fegyverezze le az ellenállást. A kiváltságos osztályoknak az országon belül, a zsarnoki hatalmaknak kívül hangosan tudtára adták, hogy a köztársaság békés természetű. Jelmondata: élni és élni hagyni. Ehhez még az is hozzájárult, hogy rövid idővel a februári forradalom után felkeltek a németek, lengyelek, osztrákok, magyarok, olaszok, mindegyik nép a közvetlen helyzetének megfelelően. Oroszország és Anglia – az utóbbi maga is forrongó állapotban, az előbbi megfélemlítve – felkészületlen volt. A köztársaság tehát nem került szembe *nemzeti* ellenséggel. Nem voltak tehát nagyszabású külső bonyodalmak, amelyek lángralobbanthatták volna a tetterőt, meggyorsíthatták volna a forradalmi folyamatot, az ideiglenes kormányt előrehajthatták vagy félrelökhették volna. A párizsi proletariátus, amely a köztársaságot saját teremtményének tekintette, természetesen helyesléssel fogadta az ideiglenes kormány minden olyan intézkedését, amely megkönnyítette a kormány számára, hogy a polgári társadalomban tért nyerjen. A proletariátus készséggel hagyta magát Caussidière által rendőri szolgálatokra felhasználni, hogy a tulajdont Párizsban oltalmazza, mint ahogy hagyta, hogy a munkások és mesterek közötti bérviszályokat Louis Blanc elcsitítsa. Becsületbeli ügyének tekintette, hogy a köztársaság polgári becsületét Európa előtt sértetlenül megóvja.

A köztársaság nem ütközött ellenállásba sem kívülről, sem belülről. Ez lefegyverezte. Feladata többé nem az volt, hogy a világot forradalmi úton átalakítsa, hanem már csak az, hogy a polgári társadalom viszonyaihoz alkalmazkodjék. Hogy milyen vakbuzgalommal fogott hozzá az ideiglenes kormány ehhez a feladathoz, arról a legbeszédesebben *pénzügyi rendszabályai* tanúskodnak.

A *közhitel* és a *magánhitel* természetesen megrendült. A *közhitel* azon a bizalmon alapszik, hogy az állam engedi magát a finánczsidók által kiaknázni. A régi állam azonban eltűnt, és a forradalom mindenekelőtt a fináncarisztokrácia ellen irányult. A legutóbbi európai kereskedelmi válság hullámai még nem csillapodtak le. A csődök még egymást követték.

Már a februári forradalom kitörése előtt megbénult tehát a *magánhitel*, megakadt a forgalom, pangott a termelés. A forradalmi válság fokozta a kereskedelmi válságot. És ha a magánhitel azon a bizalmon alapszik, hogy a polgári termelés a maga viszonyainak egész terjedelmében, hogy a polgári rend érintetlen és érinthetetlen, miként kellett hatnia egy olyan forradalomnak, amely a polgári termelés alapját, a proletariátus gazdasági

rabszolgaságát kérdésessé tette, amely a tőzsdével szemben a Luxembourg szfinxjét állította fel? A proletariátus felemelkedése egyet jelent a polgári hitel megszüntetésével, mert a polgári termelésnek és rendjének a megszüntetését jelenti. A közhitel és a magánhitel a gazdasági hőmérő, amelyen egy forradalom intenzitása megmérhető. *Amilyen mértékben ezek esnek, ugyanolyan mértékben emelkedik a forradalom heve és teremtő ereje.*

Az ideiglenes kormány le akarta törölni a köztársaságról a polgárságellenes színezetet. Ezért mindenekelőtt azon kellett igyekeznie, hogy ezen új államforma *csereértékét*, tőzsdei *árfolyamát* biztosítsa. A köztársaság tőzsdei árfolyamával együtt szükségképpen ismét emelkedett a magánhitel.

Hogy még a *gyanúját* is elhárítsa annak, mintha a monarchiától átvett kötelezettségeknek nem akarna vagy nem tudna eleget tenni, hogy a köztársaság polgári erkölcse és fizetőképessége iránt bizalmat keltsen, az ideiglenes kormány egy éppoly méltatlan, mint gyerekes kérkedéshez folyamodott. Még a törvényes fizetési határidő *előtt* kifizette az állam hitelezőinek az 5 %-os, 4½ %-os, 4 %-os kamatokat. A polgári magabiztosság, a tőkések önérzete legott felébredt, amikor látták azt az aggodalmas sietséget, amellyel bizalmukat megvásárolni igyekeztek.

Az ideiglenes kormány pénzzavara természetesen nem csökkent ettől a színpadi fogástól, amely megfosztotta a rendelkezésre álló készpénztől. A pénzszűkét nem lehetett tovább titkolni és a *kispolgároknak*, *cselédeknek*, *munkásoknak* kellett fizetniök azért a kellemes meglepetésért, amelyben az állam hitelezőit részesítették.

Bejelentették, hogy a 100 frankon felüli összegről szóló *takarékbetétkönyveket* nem lehet többé pénzre beváltani. A takarékpénztárakban elhelyezett összegeket lefoglalták és rendeletileg egy vissza nem fizethető államadóssággá változtatták át. Ezáltal a különben is szorongatott *kispolgárt* keserűséggel töltötték el a köztársaság iránt. Minthogy takarékbetétkönyve helyett államadóssági kötvényeket kapott, kénytelen volt a tőzsdére menni, hogy eladja őket és így egyenesen kiszolgáltassa magát a tőzsdezsidóknak, akik ellen a februári forradalmat csinálta.

A fináncarisztokráciának, amely a júliusi monarchia alatt uralkodott, magas egyháza a *Bank* volt. Ahogy a tőzsde az állami hitelt kormányozza, úgy a Bank a *kereskedelmi hitelt*.

Minthogy a februári forradalom közvetlenül fenyegette, nemcsak uralmában, hanem létezésében is, a Bank kezdettől fogva a köztársaság hitelének lerontására törekedett azáltal, hogy a hitelhiányt általánossá tette. A bankároknak, a gyárosoknak, a kereskedőknek a Bank hirtelen felmondta a hitelt. Ez a mesterkedés, minthogy nem idézett elő azonnali ellenforra-

dalmat, szükségszerűen visszaütött magára a Bankra. A kapitalisták visszavonták azt a pénzt, melyet a Bank pincéjében helyeztek el. A bankjegytulajdonosok megrohanták a pénztárt, hogy bankóikat aranyra és ezüstre váltsák be.

Az ideiglenes kormány erőszakos beavatkozás nélkül, törvényes módon *csődre* kényszeríthette volna a Bankot; csak passzívan kellett volna viselkednie és sorsára hagynia a Bankot. A *Bank csődje* — ez az özönvíz, amely a finánccarisztokráciát, a köztársaság leghatalmasabb és legveszélyesebb ellenségét, a júliusi monarchia aranytalapzatát egy szempillantás alatt elsöpörte volna a francia földről. Ha pedig a Bank csődbe jutott, maga a burzsoázia egy utolsó kétségbeesett mentési kísérletnek kellett volna hogy lássa azt, ha a kormány Nemzeti Bankot hoz létre és a nemzeti hitelt a nemzet ellenőrzése alá veti.

Az ideiglenes kormány ezzel szemben a Bank jegyeinek *kényszerárfolyamot* adott. Sőt többet is tett ennél. Az összes vidéki bankokat a Banque de France fiókintézeteivé változtatta és megengedte, hogy a Bank kivesse a hálóját egész Franciaországra. Később a Banknál lekötött kölcsön biztosítékául elzálogosította nála az *állami erdőségeket*. Így szilárdította meg és szélesítette ki a februári forradalom közvetlenül a bankok uralmát, amelyet meg kellett volna döntenie.

Eközben az ideiglenes kormány a növekvő deficit lidércnyomása alatt görnyedt. Hiába koldult hazafias áldozatokért. Csak a munkások dobtak oda neki alamizsnát. Hősi eszközhöz kellett folyamodni, *új adó* kivetéséhez. De kit adóztassanak meg? A tőzsde hiénáit, a bankkirályokat, az állam hitelezőit, a járadékosokat, a gyárosokat? Ezzel az eszközzel a köztársaság nem hízelegte volna be magát a burzsoáziánál. Ez azt jelentette volna, hogy egyfelől veszélyeztetik az állami hitelt és a kereskedelmi hitelt, miközben másfelől olyan nagy áldozatok és megaláztatások árán igyekeztek azt megvásárolni. Valakinek azonban a pénzt ki kellett szurkolnia. Ki az, akit a polgári hitelnek feláldoztak? Jacques le bonhomme*, a *paraszt*.

Az ideiglenes kormány a négy egyenes adóra frankonként 45 centime-os pótadót vetett ki. A párizsi proletariátust a kormánysajtó azzal áltatta, hogy ez az adó kiváltképpen a nagy földtulajdont terheli, a restauráció adományozta milliárd tulajdonosait[17]. A valóságban azonban ez a pótadó mindenekelőtt a *parasztosztályt*, azaz a francia nép nagy többségét sújtotta. *Nekik kellett megfizetniök a februári forradalom költségeit*, bennük tett szert fő anyagára az ellenforradalom. A 45 centime-os adó életkérdés volt a francia pa-

* *A francia paraszt gúnyneve; magyarul kb.*: együgyű Jakab. – *Szerk.*

raszt szempontjából, ő meg a köztársaság életkérdésévé tette. A *köztársaság* a francia paraszt számára ettől a perctől fogva a *45 centime-os adó* volt, és a paraszt a párizsi proletariátusban a tékozlót látta, aki az ő költségén éli világát.

Ahogy az 1789-es forradalom azzal kezdődött, hogy a parasztról lerázta a feudális terheket, az 1848-as forradalom, azért hogy a tőkét ne veszélyeztesse és államgépezetét működésben tartsa, új adóval mutatkozott be a falu lakosságánál.

Csak *egy* eszközzel tudta volna az ideiglenes kormány mindezeket a kellemetlenségeket elhárítani és az államot a régi kerékvágásból kilendíteni: *az államcsőd bejelentésével.* Emlékezetes, mint adta elő Ledru-Rollin utólag a nemzetgyűlésen erényes felháborodását, amellyel a tőzsdezsidó Fouldnak, a mostani francia pénzügyminiszternek ezt a sugalmazását elutasította. Fould a tudás fájának almáját nyújtotta oda neki.

Az ideiglenes kormány, azáltal, hogy elismerte azt a váltót, amelyet a régi polgári társadalom az államra intézvényezett, annak hatalmába került. A polgári társadalom szorongatott adósává lett, ahelyett, hogy fenyegető hitelezőként állott volna vele szemben, akinek sokesztendős forradalmi tartozásokat kell rajta behajtania. Meg kellett erősítenie az ingadozó polgári viszonyokat, hogy eleget tegyen olyan kötelezettségeknek, amelyeket csak e viszonyok között kell teljesíteni. A hitel a kormány életfeltételévé lett, a proletariátusnak adott engedmények, a proletariátusnak tett ígéretek pedig megannyi *bilinccsé* váltak, amelyeket szét *kellett* törni. A munkások felszabadítása – még mint *frázis* is – elviselhetetlen veszéllyé lett az új köztársaság számára, mert állandó tiltakozás volt a hitel helyreállítása ellen, amely a fennálló gazdasági osztályviszonyok háborítatlan és zavartalan elismerésén nyugszik. *A munkásokkal* tehát *végezni* kellett.

A februári forradalom kivetette a hadsereget Párizsból. A nemzetőrség – vagyis a burzsoázia a maga különböző árnyalataiban – alkotta az egyetlen hatalmat. Egymagában azonban a nemzetőrség nem érezte magát elég erősnek a proletariátussal szemben. Azonfelül arra kényszerült – bár szívós ellenállás után, száz különféle akadályt gördítve –, hogy sorait lassan és részben megnyissa, és felfegyverzett proletárokat engedjen belépni. Csak egy kiút maradt tehát hátra: *a proletárok egyik részét szembeállítani a másikkal.*

Ebből a célból az ideiglenes kormány megalakította a *garde mobile* egyenként ezer főnyi 24 zászlóalját 15–20 éves fiatalemberekből. Ezek nagyrészt a *lumpenproletariátushoz* tartoztak, amely minden nagy városban az ipari proletariátustól pontosan megkülönböztethető tömeget alkot, innen toborzódnak a tolvajok és mindenfajta bűnözők, a társadalom hulladékaiból él-

nek, emberek, akiknek nincs meghatározott foglalkozásuk, csavargók, gens sans feu et sans aveu*, akik különböznek ugyan a nemzet műveltségi foka szerint, amelyhez tartoznak, de lazzarone[18] jellegüket sohasem tagadják meg; fiatal korban, amelyben az ideiglenes kormány toborozta őket, teljesen befolyásolhatók, éppúgy képesek a legnagyobb hőstettekre és a leglelkesebb önfeláldozásra, mint a legközönségesebb útonállásra és a legmocskosabb megvesztegethetőségre. Az ideiglenes kormány naponta 1 frank 50 centime-ot fizetett nekik, vagyis megvásárolta őket. Saját egyenruhát adott nekik, vagyis külsőleg megkülönböztette őket a munkászubbonyt viselőktől. Vezetőkül részint az állandó hadsereg tisztjeit osztották be hozzájuk, részint ők maguk választottak fiatal burzsoácsemetéket, akiknek hetvenkedése a hősi halálról és a köztársaság iránti odaadásról megnyerte őket.

Ilymódon a párizsi proletariátussal a saját soraiból kikerült 24 000 ifjonti erőben levő vakmerő ember alkotta hadsereg állott szemben. A proletariátus *„éljen"*-t kiáltott, amikor a garde mobile végigvonult Párizson. A barikádok élharcosait ismerte fel bennük. A *proletár* gárdának tekintette őket a polgári nemzetőrséggel szemben. Tévedése megbocsátható volt.

A kormány elhatározta, hogy a garde mobile-on kívül még egy ipari munkáshadsereget is gyűjt maga köré. Százezer, a válság és a forradalom által utcára dobott munkást sorozott be Marie miniszter az ún. nemzeti műhelyekbe. E fényes név mögött nem rejtőzött más, mint a munkások unalmas, egyhangú, improduktív *földmunkára* való felhasználása 23 sou munkabér ellenében. A nemzeti műhelyek nem voltak egyebek, mint *angol workhouse-ok*[19] *a szabad ég alatt.* – Az ideiglenes kormány azt hitte, hogy bennük egy *második proletárhadsereget* alakított *maguk a munkások ellen.* Ezúttal a burzsoázia csalódott a nemzeti műhelyekben, ahogy a munkások csalódtak a garde mobile-ban. A *lázadás hadseregét* teremtette meg.

De *egy* célt elértek.

Nemzeti műhelyek – ez volt a neve a népi műhelyeknek, amelyekről Louis Blanc a Luxembourg-ban szónokolt. Marie műhelyei, melyeket a Luxembourg-ral szöges *ellentétben* terveltek ki, a közös cégér révén a tévedések olyan cselszövéséhez nyújtottak alkalmat, mely a spanyol inas-vígjátékoknak[20] is dicséretére vált volna. Az ideiglenes kormány saját maga terjesztette titokban azt a mendemondát, hogy ezek a nemzeti műhelyek Louis Blanc találmányai, ez pedig annál is inkább hihetőnek látszott, mivel Louis Blanc, a nemzeti műhelyek prófétája, tagja volt az ideiglenes kormánynak. S a párizsi burzsoázia félig naiv, félig szándékos összecserélésében, Francia-

* – emberek, akiknek se otthona, se meggyőződése – *Szerk.*

ország és Európa mesterségesen fenntartott véleményében ezek a workhouse-ok az első megvalósítása voltak a szocializmusnak, amelyet velük együtt állítottak pellengérre.

Nem tartalmuk, hanem a címük révén voltak a *nemzeti műhelyek* a proletariátus megtestesült tiltakozása a polgári iparral, a polgári hitellel és a polgári köztársasággal szemben. Reájuk zúdult hát a burzsoázia egész gyűlölete. Bennük találta meg egyúttal azt a pontot, amely ellen a támadást irányíthatta, mihelyt eléggé megerősödött a februári illúziókkal való nyílt szakításra. A *kispolgárok* minden kedvetlensége, minden rossz érzése ugyancsak e nemzeti műhelyek, a közös céltábla ellen irányult. Valóságos dühvel számolgatták azokat az összegeket, melyeket a proletár naplopók elnyeltek, miközben a kispolgárság helyzete napról napra elviselhetetlenebbé vált. Állami ellátás látszatmunkáért — ez a szocializmus!, morogták magukban. Nyomorúságuk okát a nemzeti műhelyekben, a Luxembourg szónoklataiban, a munkások Párizson át tartott felvonulásaiban keresték. És senki sem lovalta fel magát jobban a kommunisták állítólagos mesterkedései ellen, mint a kispolgár, aki menthetetlenül ott tántorgott a csőd szakadéka szélén.

Így tehát a burzsoázia és a proletariátus között küszöbönálló tusában minden előny, minden döntő poszt, a társadalom minden közbülső rétege a burzsoázia kezében volt, ugyanakkor, amikor a februári forradalom hullámai magasan összecsaptak az egész kontinens fölött, és minden újabb posta új forradalmi jelentéseket hozott majd Olaszországból, majd Németországból, majd Európa legtávolabbi délkeleti részéről, és fenntartotta a nép általános mámorát azáltal, hogy állandó bizonyságait hozta egy győzelemnek, melyet ő már eljátszott.

Március 17 és *április 16* voltak az első csatározások abban a nagy osztályharcban, amelyet a polgári köztársaság a szárnyai alatt rejtegetett.

Március 17-én nyilvánvalóvá lett a proletariátus kétértelmű helyzete, amely minden döntő tettet kizárt. Tüntetésének eredetileg az volt a célja, hogy visszavesse az ideiglenes kormányt a forradalom útjára, a körülményekhez képest elérje a kormány polgári tagjainak kizárását és kierőszakolja a nemzetgyűlési és a nemzetőrségi választások napjának elhalasztását.[21] De március 16-án a nemzetőrségben képviselt burzsoázia az ideiglenes kormánnyal szemben ellenséges tüntetést rendezett. A bas Ledru-Rollin!* kiáltással az Hôtel de Ville elé nyomultak. És a nép kénytelen volt március 17-én ezt kiáltani: Éljen Ledru-Rollin! Éljen az ideiglenes kormány! Kénytelen volt a polgársággal *szemben* a polgári köztársaság pártját fogni, amelyet, úgy

* — Le Ledru-Rollinnal! — *Szerk.*

látta, kérdésessé tettek. Megszilárdította az ideiglenes kormányt, ahelyett, hogy alávetette volna magának. Március 17 melodramatikus jelenetben pufogott el, és ha a párizsi proletariátus ezen a napon még egyszer megmutatta óriás testét, a burzsoázia az ideiglenes kormányon belül és kívül annál inkább el volt szánva megtörésére.

Április 16 félreértés volt, amelyet az ideiglenes kormány együtt rendezett a burzsoáziával. A munkások nagy számban gyülekeztek a Mars-mezőn és a lovardában, hogy előkészítsék a nemzetőrség vezérkarának megválasztását. Egyszerre csak egész Párizsban a város egyik végétől a másikig villámgyorsan elterjedt a hír, hogy a munkások fegyveresen gyülekeznek a Mars-mezőn Louis Blanc, Blanqui, Cabet és Raspail vezetésével, hogy onnan az Hôtel de Ville elé vonuljanak, az ideiglenes kormányt megdöntsék és egy kommunista kormányt kiáltsanak ki. Riadóra dobolnak – Ledru-Rollin, Marrast, Lamartine később mind magának vitatta a kezdeményezés dicsőségét –, egy óra leforgása alatt 100 000 ember áll fegyverben, az Hôtel de Ville minden pontját megszállja a nemzetőrség, egész Párizs visszhangzik a kiáltástól: Le a kommunistákkal! Le Louis Blanc-nal, Blanquival, Raspaillal, Cabet-val! és a küldöttségek sokasága hódol az ideiglenes kormány előtt, valamennyien készen állnak a haza és a társadalom megmentésére. Amikor végül is a munkások megjelennek az Hôtel de Ville előtt, hogy az ideiglenes kormánynak átadják annak a hazafias gyűjtésnek az eredményét, amelyet a Mars-mezőn szerveztek, csodálkozásukra megtudják, hogy a polgári Párizs egy igen óvatosan megrendezett látszatharcban megverte saját árnyékát. Az április 16-i rettenetes merénylet szolgáltatta az ürügyet a *hadseregnek Párizsba való visszahívására* – ez volt az otrombán megrendezett komédia tulajdonképpeni célja – és a vidék reakciós föderalista tüntetéseire.

Május 4-én összeült a *közvetlen általános választással* létrejött *nemzetgyűlés*. Az általános választójognak nem volt meg az a varázsereje, amelyet a régivágású republikánusok tulajdonítottak neki. Ezek egész Franciaországban, legalábbis a franciák többségében, egyazon érdekű, egyazon felfogású stb. *citoyeneket* láttak. Ez az *ő népimádatuk* volt. A választások az *ő elképzelt* népük helyett a *valódi* népet hozták napvilágra, vagyis azoknak a különböző osztályoknak a képviselőit, amelyekre a nép bomlik. Láttuk, miért kellett a parasztoknak és a kispolgároknak a harcias kedvű burzsoázia és a restaurációért lihegő nagy földtulajdonosok vezetése alatt választaniok. De ha az általános választójog nem is volt az a csodatevő varázsvessző, amelynek republikánus jóemberek tartották, megvolt az a hasonlíthatatlanul nagyobb érdeme, hogy az osztályharcot szabadjára engedte, lehetővé tette, hogy a polgári társadalom különböző középrétegei illúzióikat és csalódásaikat gyor-

san átéljék, hogy a kizsákmányoló osztály valamennyi frakcióját egy lendülettel az állam magaslatára dobta, és így lerántotta róluk a hazug álarcot, míg a monarchia a maga cenzusával a burzsoáziának csak meghatározott frakcióit járatta le, a többieket pedig a színfalak mögött rejtekben hagyta és egy közös ellenzék dicsfényével övezte.

A május 4-én összeült alkotmányozó nemzetgyűlésben a *burzsoá-republikánusok*, a „National" republikánusai voltak túlsúlyban. Még a legitimisták és az orléanisták is először csak a polgári republikanizmus álarcában mertek mutatkozni. Csak a köztársaság nevében lehetett felvenni a harcot a proletariátus ellen.

Május 4-től és nem február 25-től keletkezik a köztársaság, vagyis az a köztársaság, amelyet a francia nép elismert; ez nem az a köztársaság, amelyet a párizsi proletariátus az ideiglenes kormányra ráerőszakolt, nem a szociális intézményekkel körülvett köztársaság, nem az az álomkép, amely a barikádharcosok előtt lebegett. A nemzetgyűlés által kikiáltott, az egyedül törvényes köztársaság az a köztársaság, amely nem forradalmi fegyver a polgári rend ellen, ellenkezőleg, a polgári rend politikai helyreállítása, a polgári társadalom újból való politikai megszilárdítása, egyszóval: *a polgári köztársaság*. Ez a megállapítás a nemzetgyűlés szószékéről hangzott el és az egész köztársaságpárti és köztársaságellenes polgári sajtóban visszhangra talált.

És láttuk, hogy a februári köztársaság valóban nem volt és nem is lehetett más, mint *polgári* köztársaság, hogy azonban az ideiglenes kormány a proletariátus közvetlen nyomása alatt arra kényszerült, hogy *szociális intézményekkel körülvett köztársaságként* hirdesse ki, láttuk, hogy a párizsi proletariátus még képtelen volt arra, hogy másképp, mint *elgondolásban, elképzelésben* túlhaladja a polgári köztársaságot, hogy mindenütt ennek szolgálatában cselekedett, ahol valóban cselekvésre került a sor, hogy a proletariátusnak tett ígéretek elviselhetetlen veszéllyé váltak az új köztársaság számára, hogy az ideiglenes kormány egész életfolyamata a proletariátus követelései elleni folytonos harcban összegeződött.

A nemzetgyűlésben egész Franciaország ült törvényt a párizsi proletariátus felett. A nemzetgyűlés azonnal szakított a februári forradalom szociális illúzióival, kereken a *polgári köztársaságot* proklamálta, semmivel se többet mint a polgári köztársaságot. Az általa kinevezett végrehajtó bizottságból tüstént kizárta a proletariátus képviselőit: Louis Blanc-t és Albert-t; elvetette a külön munkaminisztériumra vonatkozó javaslatot, viharos tetszésnyilvánítással fogadta Trélat miniszter kijelentését: „Már csak arról van szó, hogy *a munkát régi feltételeire vezessék vissza.*"

De mindez nem volt elég. A februári köztársaságot a munkások harcolták ki a burzsoázia passzív támogatásával. A proletárok jogosan tekintették magukat február győzteseinek és a győztes elbizakodott követeléseivel léptek fel. Az utcán kellett őket legyőzni, meg kellett nekik mutatni, hogy alulmaradnak, mihelyt nem a burzsoáziával *együtt*, hanem a burzsoázia *ellen* harcolnak. Ahogyan a februári köztársasághoz, a maga szocialista engedményeivel, a burzsoáziával a királyság ellen egyesült proletariátus csatájára volt szükség, ugyanúgy egy második csata volt szükséges ahhoz, hogy a köztársaságot elválasszák a szocialista engedményektől, hogy a *polgári köztársaságot* hivatalosan mint az uralkodó köztársaságot domborítsák ki. Fegyverrel a kézben kellett a burzsoáziának a proletariátus követeléseire rácáfolni. S a polgári köztársaság valódi születési helye nem a *februári győzelem*, hanem a *júniusi vereség*.

A proletariátus siettette a döntést, amikor május 15-én behatolt a nemzetgyűlésbe, sikertelenül megpróbálta visszahódítani forradalmi befolyását, s csak azt érte el, hogy legerélyesebb vezetőit a burzsoázia porkolábjainak kezére juttatta.[22] *Il faut en finir*! Véget kell vetni ennek a helyzetnek! Ezzel a kiáltással adott kifejezést a nemzetgyűlés annak az elhatározásának, hogy a proletariátust döntő harcra kell kényszeríteni. A végrehajtó bizottság egy sereg kihívó rendeletet bocsátott ki, például megtiltotta a népcsoportosulásokat stb. Az alkotmányozó nemzetgyűlés szószékéről egyenesen provokálták, szidalmazták, gúnyolták a munkásokat. A tulajdonképpeni támadási pontot azonban, amint láttuk, a *nemzeti műhelyek* szolgáltatták. Az alkotmányozó gyűlés parancsolólag feléjük irányította a végrehajtó bizottságot, amely csak arra várt, hogy saját tervét a nemzetgyűlés parancsaként mondják ki.

A végrehajtó bizottság azzal kezdte, hogy megnehezítette a nemzeti műhelyekbe való belépést, a napi bért darabbérré változtatta át, a nempárizsi születésű munkásokat Sologne-ba száműzte, állítólag földmunkák elvégzésére. Ezek a földmunkák csak szónoki formulául szolgáltak arra, hogy a munkások előzését szépítgessék, amint a csalódottan visszatérő munkások társaikkal közölték. Végül június 21-én megjelent a „Moniteur"-ben egy dekrétum, amely elrendelte az összes nőtlen munkásoknak a nemzeti műhelyekből való erőszakos eltávolítását vagy a hadseregbe való besorozását.

A munkásoknak nem volt más választásuk, mint éhenhalni vagy harcot kezdeni. Június 22-én azzal a hatalmas felkeléssel válaszoltak, amelyben első nagy csatáját vívta meg egymással a két osztály, melyre a modern társadalom hasad. A harc a *polgári* rend megtartásáért vagy elpusztításáért folyt. A köztársaságot burkoló fátyol szétszakadt.

Ismeretes, hogy a munkások példátlan bátorsággal és zsenialitással, vezetők, közös terv, segélyforrások nélkül, nagy részük a fegyvert is nélkülözve öt napon át sakkban tartották a hadsereget, a garde mobile-t, a párizsi nemzetőrséget valamint a vidékről odaözönlő nemzetőrséget. Ismeretes, hogy a burzsoázia a kiállott halálfélelemért hallatlan kegyetlenséggel kárpótolta magát és több mint 3000 foglyot lemészárolt.

A francia demokrácia hivatalos képviselőit a republikánus ideológia annyira fogva tartotta, hogy csak néhány héttel később kezdték sejteni a júniusi harc értelmét. Szinte elkábultak a lőporfüsttől, amelyben képzeletbeli köztársaságuk szétfoszlott.

A közvetlen benyomást, melyet a júniusi vereség híre reánk tett, az olvasó engedelmével a „Neue Rheinische Zeitung" szavaival ecseteljük.

„A februári forradalom utolsó hivatalos maradványa, a végrehajtó bizottság, az események komolyságával szembekerülve ködképként szertefoszlott. Lamartine világítógolyói Cavaignac gyújtóröppentyűivé változtak át. A fraternité, az ellentétes osztályok testvérisége, amelyek egyike kizsákmányolja a másikat, ez a fraternité, amelyet februárban proklamáltak, nagy betűkkel felírtak Párizs homlokára, minden fogházra, minden kaszárnyára — ennek a fraternitének igazi, hamisítatlan, prózai kifejezése a *polgárháború*, a polgárháború a maga legrettenetesebb alakjában, a munka és a tőke háborúja. Ez a testvériség lángolt Párizs összes ablakai előtt június 25-ének estéjén, amikor a burzsoázia Párizsa kivilágítást rendezett, míg a proletariátus Párizsa leégett, elvérzett, utolsót nyögött. A testvériség pontosan addig tartott, amíg a burzsoázia érdeke testvére volt a proletariátus érdekének. — 1793 régi forradalmi hagyományainak tudákosai, szocialista rendszeralkotók, akik a burzsoáziánál koldultak a nép számára és akiknek megengedték, hogy hosszú prédikációkat tartsanak és mindaddig kompromittálják magukat, amíg a proletár oroszlánt álomba kellett ringatni, republikánusok, akik a megkoronázott fő kivételével a teljes régi polgári rendet kívánták, dinasztikus ellenzékiek, akiknek a véletlen egy miniszter-csere helyett egy dinasztia bukását csempészte oda, legitimisták, akik a libériát nem ledobni, hanem csak a szabását megváltoztatni akarták, ezek voltak a szövetségestársak, akikkel a nép a maga februárját csinálta ... A februári forradalom a *szép* forradalom, az általános rokonszenvvel kísért forradalom volt, mert az ellentétek, amelyek benne a királysággal szemben kirobbantak, *kifejletlenül*, egyetértően egymás mellett szunnyadoztak, mert a hátterüket képező szociális harc csak légnemű létezéshez jutott, a frázis, a szó létezéséhez. A *júniusi forradalom* a *rút* forradalom, a visszataszító forradalom, mert a frázis helyébe a dolog lépett, mert a

köztársaság felfedte magát a fejét a szörnyetegnek, leverve róla az oltalmazó és rejtegető koronát. – *Rend*! ez volt Guizot csatakiáltása. *Rend*! kiáltotta a guizotista Sébastiani, amikor Varsó orosz lett. *Rend*! kiáltja Cavaignac, a francia nemzetgyűlésnek és a republikánus burzsoáziának brutális visszhangja. *Rend*! dörögték kartácsai, amikor szétszaggatták a proletariátus testét. A francia burzsoázia 1789 óta végbement számtalan forradalma közül egyik sem volt a *rend* elleni merénylet, mert meghagyta az osztály uralmát, meghagyta a munkások rabszolgaságát, meghagyta a *polgári* rendet, bármily gyakran cserélődött is ennek az uralomnak és ennek a rabszolgaságnak a politikai formája. Június ehhez a rendhez nyúlt hozzá. Jaj júniusnak!" („Neue Rheinische Zeitung", 1848 június 29.)*

Jaj júniusnak! – veri vissza az európai visszhang.

A burzsoázia *kényszerítette* a párizsi proletariátust a júniusi felkelésre. Már ebben benne volt a proletariátus elítéltetése. Sem közvetlen bevallott szükséglete nem hajtotta arra, hogy a burzsoázia bukását erőszakosan kiharcolja, sem eléggé erős nem volt még e feladatra. A „*Moniteur*"-nek kellett hivatalosan közölnie vele, hogy elmúlt az az idő, amikor a köztársaság még indíttatva érezte magát arra, hogy a tiszteletet megadja illúzióinak, és csak veresége győzte meg arról az igazságról, hogy a polgári köztársaságon *belül* helyzetének legcsekélyebb javulása is *utópia* marad, olyan utópia, amely bűntetté válik, amint meg akarják valósítani. Formájukban fellengzős, tartalmukban kicsinyes, sőt még mindig polgári követelései helyébe, amelyeknek elismerését a februári forradalomtól akarta kicsikarni, a merész forradalmi harci jelszó lépett: *A burzsoázia megdöntése*! *A munkásosztály diktatúrája*!

Azáltal, hogy a proletariátus a maga sírját a *polgári köztársaság* bölcsőjévé tette, nyomban arra is kényszerítette ezt a köztársaságot, hogy tiszta alakjában lépjen elő, mint olyan állam, amelynek bevallott célja a tőke uralmának, a munka rabszolgaságának örökössé tétele. Mivel állandóan szemmel kellett tartani a sebhelyektől borított, kiengesztelhetetlen, legyőzhetetlen ellenséget – amely legyőzhetetlen, mert létezése a feltétele a burzsoázia saját életének –, a minden béklyótól megszabadult burzsoá uralom szükségszerűen azonnal *burzsoá terrorizmusba* csapott át. Miután a proletariátust egyelőre eltávolították a színről, miután a burzsoá diktatúrát hivatalosan elismerték, a polgári társadalom középrétegei, a kispolgárság és a parasztosztály, kénytelenek voltak abban a mértékben, amelyben helyzetük elviselhetetlenebbé és a burzsoáziával való ellentétük

* *Lásd 5. köt. 123–124. old.* – *Szerk.*

élesebbé vált, mindinkább a proletariátushoz csatlakozni. Ahogy korábban a proletariátus felemelkedésében, most a vereségében kellett nyomorúságuk okát megtalálniok.

Ha a júniusi felkelés a kontinensen mindenütt megnövelte a burzsoázia önbizalmát és arra vitte, hogy nyíltan szövetségre lépjen a feudális királysággal a nép ellen, vajon ki lett ennek a szövetségnek az első áldozata? Maga a kontinentális burzsoázia. A júniusi vereség megakadályozta abban, hogy uralmát megszilárdítsa és a népet a polgári forradalom legalacsonyabb fokán – félig kielégítve, félig elkedvetlenítve – megállásra bírja.

Végül: a júniusi vereség elárulta Európa zsarnoki hatalmainak azt a titkot, hogy Franciaországnak minden körülmények között fenn kell tartania a békét kifelé, hogy befelé a polgárháborút viselhesse. Ezáltal azokat a népeket, amelyek megindították a harcot nemzeti függetlenségükért, kiszolgáltatták Oroszország, Ausztria és Poroszország túlerejének, de ugyanakkor e nemzeti forradalmak sorsát alávetették a proletárforradalom sorsának, megfosztották őket a nagy társadalmi átalakulástól való látszólagos önállóságuktól, függetlenségüktől. A magyar ne legyen szabad, a lengyel se, az olasz se, amíg a munkás rabszolga marad!

Végül Európa a Szent Szövetség győzelmei következtében olyan alakot öltött, hogy minden új franciaországi proletár felkelésnek közvetlenül egybe kell esnie egy *világháborúval.* Az új francia forradalom kénytelen azonnal elhagyni a nemzeti talajt és *meghódítani az európai terepet :* csakis ezen mehet végbe a tizenkilencedik század szociális forradalma.

Tehát csak a júniusi vereség teremtette meg mindazokat a feltételeket, amelyek mellett Franciaország az európai forradalom *kezdeményezését* magához ragadhatja. Csak miután a *júniusi felkelők* vérében megmártották, lett a trikolor az európai forradalom zászlajává – *vörös zászlóvá*!

Mi pedig azt kiáltjuk: *Meghalt a forradalom*! *Éljen a forradalom*![23]

II

1849 június 13

1848 júniustól 1849 június 13-ig

1848 február 25 Franciaországra oktrojálta a *köztársaságot*, június 25 a *forradalmat* erőszakolta rá. És a forradalom június 25 után ezt jelentette: *a polgári társadalom átalakítása*, míg február előtt ezt jelentette: *az államforma átalakítása*.

A júniusi harcot a burzsoázia *republikánus* frakciója vezette, a győzelemmel együtt szükségszerűen a kezébe került az államhatalom. Az ostromállapot következtében a gúzsbakötött Párizs ellenállás nélkül a lábaiknál hevert, vidéken meg morális ostromállapot uralkodott, a burzsoák fenyegető, brutális győzelmi mámora és a parasztok szabadjára engedett tulajdonfanatizmusa. *Alulról* tehát nem fenyegetett semmilyen veszély!

A munkások forradalmi hatalmával egyúttal megtört a *demokrata republikánusok*, vagyis a *kispolgárság* értelmében vett republikánusok politikai befolyása is, akiket a végrehajtó bizottságban Ledru-Rollin, az alkotmányozó nemzetgyűlésben a hegypárt, a sajtóban a „Réforme"[24] képviselt. A demokrata republikánusok a burzsoá-republikánusokkal közösen április 16-án összeesküdtek a proletariátus ellen, a júniusi napokban közösen harcoltak ellene. Ilymódon maguk robbantották fel azt a hátteret, amelyből pártjuk hatalomként kiemelkedett, mivel a kispolgárság csak addig tudja megtartani forradalmi állását a burzsoáziával szemben, amíg a proletariátus mögötte áll. Menesztették őket. A burzsoá-republikánusok nyíltan megszegték azt a színleges szövetséget, amelyet az ideiglenes kormány és a végrehajtó bizottság korszakában kelletlenül és hátsó gondolatokkal velük kötöttek. Miután mint szövetséges társakat lenézték és eltaszították őket, a demokrata republikánusok alárendelt csatlósaivá süllyedtek a trikolor-republikánusoknak, akiktől semmilyen engedményt sem tudtak kicsikarni, akiknek uralmát azonban minden alkalommal támogatniok kellett, valahányszor úgy tűnt, hogy ezt és vele együtt a

köztársaságot az antirepublikánus burzsoá frakciók kérdésessé tették. Ezek a frakciók végül, orléanisták és legitimisták, kezdettől fogva kisebbségben voltak az alkotmányozó nemzetgyűlésben. A júniusi napok előtt maguk is csak a polgári republikanizmus álarca alatt mertek fellépni, a júniusi győzelem egy pillanatra az egész polgári Franciaországgal Cavaignacban ünnepeltette megváltóját, és amikor rövid idővel a júniusi napok után az antirepublikánus párt ismét önállósította magát, a katonai diktatúra és a párizsi ostromállapot miatt csápjait csak igen félénken és óvatosan nyújthatta ki.

1830 óta a *burzsoá-republikánus* frakció a maga írói, szószólói, tekintélyei, történetői, képviselői, tábornokai, bankárjai és ügyvédjei személyében egy párizsi újság, a *„National"* körül csoportosult. A „National"-nak vidéken megvoltak a helyi lapjai. A „National" klikkje volt a *trikolor köztársaság dinasztiája*. Azonnal kezébe kaparintotta az összes állami méltóságokat, a minisztériumokat, a rendőrprefektúrát, a postaigazgatóságot, a prefektusi állásokat, a hadseregben megüresedett magasabb tiszti állásokat. A végrehajtó hatalom élén tábornoka, *Cavaignac* állott; főszerkesztője, Marrast, az alkotmányozó nemzetgyűlés állandó elnöke lett. Szalonjaiban ceremóniamesterként Marrast egyúttal a tisztes köztársaság házigazdai tisztjét is ellátta.

Afféle tiszteletből a republikánus hagyomány iránt még forradalmár francia írók is megerősítették azt a tévedést, mintha az alkotmányozó nemzetgyűlésben a royalisták uralkodtak volna. Ellenkezőleg, az alkotmányozó gyűlés a júniusi napok óta a *burzsoá-republikanizmus kizárólagos képviselője* maradt, és ezt az oldalát annál határozottabban domborította ki, minél inkább összeomlott a trikolor-republikánusok befolyása a nemzetgyűlésen kívül. Amikor a polgári köztársaság *formájának* megvédéséről volt szó, a burzsoá-republikánusoknak rendelkezésére álltak a demokrata republikánusok szavazatai, amikor a *tartalomról* volt szó, akkor a burzsoá-republikánusokat még beszédmódjuk sem választotta el többé a royalista burzsoá frakcióktól, hiszen a burzsoázia érdekei, osztályuralmának és osztálykizsákmányolásának anyagi feltételei alkotják éppen a polgári köztársaság tartalmát.

Nem a royalizmus, hanem a burzsoá-republikanizmus valósult meg tehát ennek az alkotmányozó gyűlésnek az életében és tetteiben, amely végül nem halt meg, meg sem ölték, hanem elrohadt.

Az alkotmányozó gyűlés uralmának egész ideje alatt, amíg ez a színpad előterében a nagy politikai drámát játszotta, a háttérben megszakítás nélkül folyt az áldozati ünnep, — az elfogott júniusi felkelők folyamatos

statáriális elítélése vagy ítélet nélküli deportálása. Az alkotmányozó gyűlésben volt annyi tapintat, hogy beismerje, hogy a júniusi felkelőkben nem bűnözőket ítél el, hanem ellenségeket semmisít meg.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés első tette az volt, hogy *vizsgálóbizottságot* létesített a júniusi és a május 15-i eseményeknek, valamint annak kivizsgálására, hogy a szocialista és demokrata pártvezérek milyen részt vettek ezekben. A vizsgálat közvetlenül Louis Blanc, Ledru-Rollin és Caussidière ellen irányult. A burzsoá-republikánusok égtek a türelmetlenségtől, hogy e vetélytársaiktól megszabaduljanak. Bosszújuk végrehajtását nem is bízhatták volna alkalmasabb személyre, mint *Odilon Barrot* úrra, a dinasztikus ellenzék egykori vezérére, a megtestesült liberalizmusra, a nullité grave-ra*, az alapos sekélyességre, akinek nemcsak egy dinasztiáért kellett bosszút állnia, hanem még egy meghiúsított miniszterelnökséget is számon kellett kérnie a forradalmároktól. Biztos garancia volt ez arra, hogy kérlelhetetlen lesz. Ezt a Barrot-t nevezték ki tehát a vizsgálóbizottság elnökévé, és ő a februári forradalom ellen teljes pert konstruált, amely ebben foglalható össze: Március 17 *tüntetés*, április 16 *összeesküvés*, május 15 *merénylet*, június 23 *polgárháború*! Miért nem terjesztette ki tudós és bűnügyi vizsgálatait egészen február 24-ig? A „Journal des Débats"[25] megadja rá a választ: Február 24 *Róma megalapítása*. Az államok eredete mondába vész, amelyet el kell hinni, amelyről nem szabad vitatkozni. Louis Blanc-t és Caussidière-t kiszolgáltatták a bíróságnak. A nemzetgyűlés befejezte saját maga megtisztogatásának művét, amelyet május 15-én kezdett meg.

A tőke jelzálogadó formájában való megadóztatásának a tervét, amelyet az ideiglenes kormány készített el és Goudchaux újból előterjesztett, az alkotmányozó gyűlés elvetette, a munkaidőt 10 órára korlátozó törvényt eltörölte, az adósok börtönét ismét bevezette, a francia nép nagy részét, amely sem olvasni, sem írni nem tud, az esküdtek közé való felvételből kizárta. Miért nem a szavazati jogból is? Az újságok óvadékát ismét bevezették, az egyesülési jogot korlátozták. –

De sietségükben, hogy a régi polgári viszonyoknak visszaadják régi garanciáikat, s hogy minden nyomot eltöröljenek, melyet a forradalmi hullámok hátrahagytak, a burzsoá-republikánusok olyan ellenállásba ütköztek, amely váratlan veszéllyel fenyegetett.

Senki sem harcolt a júniusi napokban fanatikusabban a tulajdon megmentéséért és a hitel helyreállításáért, mint a párizsi kispolgárok – kávé-

* – jelentőségteljes senkire – *Szerk.*

mérők, vendéglősök, marchands de vins*, kis boltosok, szatócsok, kézművesek stb. A butik összeszedte magát és megindult a barikádok ellen, hogy helyreállítsa azt a forgalmat, amely az utcáról a butikba vezet. A barikádok mögött azonban a butik vevői és adósai állottak, előtte pedig a hitelezői. És miután a barikádokat lerombolták és a munkásokat megsemmisítették, és a boltok őrei diadalittasan visszarohantak boltjaikhoz, ezek bejáratát elbarikádozva találták a tulajdon egyik megmentője, a hitel egyik hivatalos szereplője által, aki orruk alá dugta a fenyegető írásokat: lejárt váltó! lejárt házbér! lejárt adósságlevél! lejárt butik! tönkrement butikos!

A tulajdon megmentése! De a ház, amelyben laktak, nem volt az ő tulajdonuk; a bolt, amelyet őriztek, nem volt az ő tulajdonuk; az áru, amelyet eladtak, nem volt az ő tulajdonuk. Sem az üzletük, sem a tányér, amelyből ettek, sem az ágy, amelyben aludtak, nem volt már az övék. Éppen velük szemben kellett *ezt a tulajdont megmenteni* a háztulajdonos számára, aki a házat bérbeadta, a bankár számára, aki a váltót leszámította, a tőkés számára, aki a készpénzelőlegeket adta, a gyáros számára, aki az árukat eladás céljából ezekre a boltosokra rábízta, a nagykereskedő számára, aki a nyersanyagokat ezeknek a kézműveseknek hitelezte. *A hitel helyreállítása*! De az újból megerősödött hitel éppen azzal mutatta meg, hogy eleven és féltőn szerető isten,[26] hogy a fizetésképtelen adóst asszonyostól és gyerekestől kiűzte négy fala közül, látszólagos javait a tőkének dobta oda, őt magát pedig az adósok börtönébe vetette, amely a júniusi felkelők hullái felett fenyegetően ismét felmagaslott.

A kispolgárok rémülten vették észre, hogy ellenállásra képtelenül kiszolgáltatták magukat hitelezőiknek azáltal, hogy leverték a munkásokat. Február óta állandóan húzódó és látszólag tudomásul nem vett csődjük június után nyíltan bejelentésre került.

A kispolgárok *névleges tulajdonát* mindaddig háborítatlanul hagyták, amíg arról volt szó, hogy őket a *tulajdon nevében* harcba küldjék. Most, miután a nagy ügyet a proletariátussal elrendezték, megint rendezni lehetett a kis üzletet a szatóccsal. Párizsban az esedékes váltók összege több mint 21 millió frankra rúgott, vidéken több mint 11 millióra. Több mint 7000 párizsi cég üzlettulajdonosa február óta nem fizetett házbért.

Ha a nemzetgyűlés február végéig visszamenőleg a *politikai adósság* kivizsgálását rendelte el, a kispolgárok most a maguk részéről a *polgári adósságok* kivizsgálását követelték február 24-ig visszamenőleg. Tömegével

* – kocsmárosok – *Szerk.*

gyűltek össze a tőzsde csarnokában és fenyegetődzve követelték, hogy a kereskedelmi bíróság ítéletével hosszabbítsák meg a fizetési határidőt minden kereskedő számára, aki igazolni tudja, hogy csak a forradalom által előidézett pangás következtében vált fizetésképtelenné és február 24-én üzlete jól állt, s kényszerítsék a hitelezőt, hogy követelését mérsékelt százalékos fizetés ellenében számolja fel. Ezt a kérdést a nemzetgyűlésben törvényjavaslatként tárgyalták a *„concordat à l'amiable"*-ok* formájában. A nemzetgyűlés ingadozott; ekkor váratlanul arról értesült, hogy ugyanakkor a Porte St. Denis-nél a felkelők feleségeinek és gyermekeinek ezrei amnesztiakérelmet készítenek elő.

A feltámadt júniusi kísértet láttára a kispolgárok megremegtek, a gyűlés pedig visszanyerte kérlelhetetlenségét. A concordat à l'amiable-okat, a hitelező és az adós közötti baráti megegyezéseket leglényegesebb pontjaikban elvetették.

Miután tehát a nemzetgyűlésen belül a burzsoázia republikánus képviselői a kispolgárok demokrata képviselőit már régóta eltaszították, ez a parlamenti szakítás polgári, reális gazdasági értelmet kapott azáltal, hogy a kispolgárokat mint adósokat prédául engedték a burzsoáknak mint hitelezőknek. A kispolgárok egy nagy része teljesen tönkrement, s a megmaradtaknak csak azt engedték meg, hogy üzletüket olyan feltételek mellett folytassák, amelyek a tőke feltétlen jobbágyaivá tették őket. 1848 augusztus 22-én vetette el a nemzetgyűlés a concordat à l'amiable-okat, 1848 szeptember 19-én pedig, az ostromállapot kellős közepén, Louis Bonaparte herceget és Vincennes foglyát, a kommunista Raspailt, Párizs képviselőivé választották. A burzsoázia pedig Fouldot, a zsidó bankárt és orléanistát választotta meg. Tehát minden oldalról egyszerre nyílt hadüzenet az alkotmányozó nemzetgyűlés ellen, a burzsoá-republikanizmus ellen, Cavaignac ellen.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a párizsi kispolgárok tömeges csődjének utóhatásai szükségképpen messze tovább gyűrűztek túl a közvetlenül érintetteken, és hogy a polgári érintkezést ismét megrendítették, mialatt az állami deficit a júniusi felkelés költségei folytán újból megduzzadt, az állami bevétel pedig a megakasztott termelés, a megcsappant fogyasztás és a csökkenő behozatal következtében állandóan süllyedt. Cavaignac és a nemzetgyűlés nem folyamodhatott más eszközhöz, mint egy új kölcsönhöz, amely még jobban belekényszerítette a nemzetgyűlést a finánctarisztokrácia igájába.

* — *„baráti megegyezések"* — *Szerk.*

Ha a kispolgárok a júniusi győzelem gyümölcseként a csődöt és a bírói úton való felszámolást aratták, Cavaignac janicsárjai viszont, a *garde mobile* tagjai, a kurtizánok lágy karjaiban nyerték el jutalmukat és mint a „társadalom ifjú megmentői" mindenféle hódolatban részesültek a trikolor gentilhomme-jának*, Marrastnak a szalonjaiban, aki egyszerre játszotta a tisztes köztársaság Amphitrüonjának és trubadurjának szerepét. Ezenközben a *hadsereget* elkeserítette az, hogy a garde mobile-t ilyen társadalmi elsőbbségben részesítik, és hogy zsoldjuk összehasonlíthatatlanul magasabb, ugyanakkor pedig szertefoszlottak mindazok a nemzeti illúziók, melyekkel a burzsoá-republikanizmus Lajos Fülöp idején újságja, a *„National"* útján a hadsereg és a parasztosztály egy részét magához tudta kötni. Az a közvetítő szerep, amelyet Cavaignac és a nemzetgyűlés *Észak-Olaszországban* játszottak, hogy az olaszokat Angliával közösen elárulják Ausztriának – az uralomnak ez az egyetlen napja semmivé tette a „National" tizennyolc ellenzéki évét. Nem volt kormány, amely kevésbé lett volna nemzeti, mint a „National"-é, amely jobban függött volna Angliától, pedig Lajos Fülöp alatt abból élt, hogy napról napra a legkülönbözőbb változatokban ismételgette Cato mondását: Carthaginem esse delendam**; nem volt kormány, amely jobban meghunyászkodott volna a Szent Szövetség előtt, pedig egy Guizot-tól a bécsi szerződések széttépését kívánta. A történelem iróniája Bastide-ot, a „National" volt külpolitikai szerkesztőjét tette meg Franciaország külügyminiszterévé, hogy minden egyes távirata minden egyes cikkének egy-egy cáfolata legyen.

A hadsereg és a parasztosztály egy pillanatig azt hitte, hogy a katonai diktatúrával egyidejűleg Franciaország napirendjére kerül a külső háború és a „gloire". Cavaignac azonban nem a kard diktatúrája volt a polgári társadalom felett, hanem a burzsoázia diktatúrája a kard által. S a katonából most már csak a csendőrre volt szükség. Cavaignac az antik republikánus belenyugvás komor arcjátéka mögé rejtette sivár alázatosságát, amelyet polgári hivatalának megalázó feltételeivel szemben tanúsított. L'argent n'a pas de maître! A pénz nem ismer el urat! A tiers-état-nak*** ezt a régi jelmondatát idealizálta Cavaignac és általában az alkotmányozó gyűlés, amikor a politika nyelvére fordította le: a burzsoázia nem ismer el királyt, uralmának igazi formája a köztársaság!

És ezt a *formát* kidolgozni, egy köztársasági *alkotmányt* elkészíteni,

* – nemesének – *Szerk.*

** – Karthágót le kell rombolni[27] – *Szerk.*

*** – harmadik rendnek – *Szerk.*

ebben állott az alkotmányozó nemzetgyűlés „nagy alapvető munkája". A keresztény naptárnak köztársasági naptárrá, Szent Bertalannak Szent Robespierre-ré való átkeresztelése nem változtat többet az időjárás alakulásán, mint amennyit ez az alkotmány a polgári társadalmon változtatott vagy változtatni akart. Ahol túlment a *jelmezcserén*, ott *meglevő* tényeket vett jegyzőkönyvbe. Így iktatta be ünnepélyesen a köztársaság tényét, az általános választójog tényét, a két korlátozott jogú alkotmányos kamara helyett az egyetlen szuverén nemzetgyűlés tényét. Így iktatta be és szabályozta Cavaignac diktatúrájának tényét azáltal, hogy az állandó, nem-felelős, örökletes királyságot változó, felelős, választott királysággal helyettesítette: a négy évre szóló elnökséggel. Így emelte nem kevésbé alkotmányos törvénnyé a rendkívüli hatalom tényét, amellyel a nemzetgyűlés a május 15-i és június 25-i rémület után saját biztonsága érdekében elnökét elővigyázatból felruházta. Az alkotmány többi része terminológiai munka volt. A régi monarchia szerkezetéről leszaggatták a royalista címkéket, és republikánusokat ragasztottak fel. Marrast, a „National" egykori főszerkesztője, most pedig az alkotmány főszerkesztője, ezt az akadémiai feladatot nem minden tehetség nélkül végezte el.

Az alkotmányozó gyűlés ahhoz a chilei hivatalnokhoz hasonlított, aki a földtulajdon-viszonyokat kataszteri felméréssel tartósabban akarta rendezni abban a pillanatban, amikor a földalatti moraj már jelezte a vulkanikus kitörést, amely magát a földet is elsodorta a lába alól. Míg elméletben kicirkalmazta azokat a formákat, amelyekben a burzsoázia uralma köztársasági kifejezést nyert, addig a gyűlés a valóságban csak minden formula megszüntetése útján tartotta fenn magát, a sans phrase* erőszakkal, az *ostromállapottal*. Két nappal azelőtt, hogy alkotmányművét megkezdte, kihirdette az ostromállapot fenntartását. Alkotmányokat korábban akkor készítettek és fogadtak el, amikor a társadalmi átalakulási folyamat nyugvóponthoz érkezett, amikor az újonnan kialakult osztályviszonyok már megszilárdultak, és az uralkodó osztály egymással küzdő frakciói kompromisszumhoz folyamodtak, amely lehetővé tette nekik, hogy a harcot maguk között folytassák és ugyanakkor a kimerült néptömeget kizárják belőle. Ez az alkotmány viszont nem szentesített semmilyen társadalmi forradalmat, ez a régi társadalom pillanatnyi győzelmét szentesítette a forradalom felett.

Az első alkotmánytervezetben[28], amelyet a júniusi napok előtt szerkesztettek, még benne volt a *„droit au travail"*, a munkára való jog, az első

* – szépítés nélküli – *Szerk.*

gyámoltalan formula, amelyben összegeződtek a proletariátus forradalmi igényei. Ezt azonban *droit à l'assistance*-szá, közsegélyre való joggá változtatták, márpedig melyik modern állam nem tartja el ilyen vagy olyan módon a maga pauperjeit? A munkára való jog polgári értelemben értelmetlenség, nyomorúságos jámbor óhaj, de a munkára való jog mögött ott áll a tőke feletti hatalom, a tőke feletti hatalom mögött a termelési eszközök elsajátítása, a szövetkezett munkásosztálynak való alávetésük, tehát a bérmunkának, a tőkének és kölcsönös viszonyuknak megszüntetése. A *„munkára való jog"* mögött a júniusi felkelés állott. Az alkotmányozó gyűlésnek, amely a forradalmi proletariátust ténylegesen hors la loi, törvényen kívül helyezte, elvileg ki kellett dobnia az alkotmányból, a törvények törvényéből az *ő* formuláját, átokkal kellett sújtania a „munkára való jogot". De nem állt meg itt. Ahogy Platón száműzte köztársaságából a költőket, úgy száműzte a nemzetgyűlés a magáéból örök időkre — *a progresszív adót.* S a progresszív adó nemcsak polgári rendszabály, amelyet a fennálló termelési viszonyokon belül nagyobb vagy kisebb szinten lehet megvalósítani; a progresszív adó az egyetlen eszköz volt arra, hogy a polgári társadalom középrétegeit a „tisztes" köztársasághoz kössék, az államadósságot csökkentsék, a burzsoázia antirepublikánus többségét sakkban tartsák.

A concordat à l'amiable-ok alkalmával a trikolor-republikánusok a kispolgárságot ténylegesen feláldozták a nagypolgárságnak. Ezt az egyes tényt elvvé emelték a progresszív adó törvényes eltiltásával. A polgári reformot egy szintre helyezték a proletárforradalommal. De akkor melyik osztály maradt meg köztársaságuk támaszaként? A nagyburzsoázia. Ennek zöme pedig antirepublikánus volt. Ha a „National" republikánusait arra használta fel, hogy a régi gazdasági életviszonyokat újra megszilárdítsa, az újra megszilárdult társadalmi viszonyokat viszont a nekik megfelelő politikai formák helyreállítására akarta felhasználni. Cavaignac már október elején kénytelen volt Dufaure-t és Vivient, Lajos Fülöp egykori miniszterei a köztársaság miniszterévé tenni, bármennyire zúgtak és morogtak is emiatt saját pártjának korlátolt puritánjai.

A trikolor alkotmány elvetett minden kompromisszumot a kispolgársággal és a társadalom egyetlen új elemét sem tudta az új államformához hozzákötni, ezzel szemben sietett visszaadni a hagyományos sérthetetlenséget annak a testületnek, melyben a régi állam a legkonokabb és legfanatikusabb védelmezőire talált. A *bírák elmozdíthatatlanságát*, amelyet az ideiglenes kormány kérdésessé tett, alkotmányos törvénnyé emelte. Az *egy* király, akit elmozdított, csőstől támadt fel a törvényességnek ezekben az elmozdíthatatlan inkvizitoraiban.

A francia sajtó Marrast úr alkotmányának ellentmondásait sokoldalúan elemezte, pl. azt, hogy két szuverén van egymás mellett, a nemzetgyűlés és az elnök stb. stb.

De az átfogó ellentmondása ennek az alkotmánynak az, hogy azokat az osztályokat, amelyeknek társadalmi rabszolgaságát örökössé szándékozik tenni, a proletariátust, a parasztokat, a kispolgárokat, az általános választójog révén a politikai hatalom birtokába helyezi. Azt az osztályt pedig, amelynek régi társadalmi hatalmát szentesíti, a burzsoáziát, megfosztja ennek a hatalomnak politikai garanciáitól. Politikai uralmát demokratikus feltételek közé szorítja, amelyek minden pillanatban az ellenséges osztályokat segítik győzelemre és a polgári társadalomnak magukat az alapjait teszik kérdésessé. Az egyik osztálytól azt kívánja, hogy a politikai felszabadulástól ne menjen tovább a társadalmi felszabadulásig, a másiktól pedig azt, hogy a társadalmi restaurációtól ne menjen vissza a politikai restaurációig.

A burzsoá-republikánusok nem sokat törődtek ezekkel az ellentmondásokkal. Amilyen mértékben megszűntek *nélkülözhetetlenek* lenni – márpedig nélkülözhetetlenek csak mint a régi társadalom élharcosai a forradalmi proletariátussal szemben voltak –, néhány héttel győzelmük után, egy *párt* helyzetéből egy *klikkére* süllyedtek le. És az alkotmányt úgy kezelték, mint valami nagy *cselszövést*. Amit benne meg akartak alkotni, az mindenekelőtt a klikk uralma volt. Az elnök a meghosszabbított Cavaignac legyen, a törvényhozó gyűlés pedig egy meghosszabbított alkotmányozó gyűlés. Azt remélték, hogy a néptömegek politikai hatalmát látszathatalommá fokozhatják le, magával ezzel a látszathatalommal pedig majd eléggé játszhatnak ahhoz, hogy a burzsoázia többségét folytonosan a júniusi napok dilemmája elé állíthassák: a *„National" birodalma* – vagy az *anarchia birodalma*.

Az alkotmány művét, amelyet szeptember 4-én kezdtek el, október 23-án befejezték. Szeptember 2-án az alkotmányozó gyűlés elhatározta, hogy mindaddig nem oszlik fel, amíg az alkotmányt kiegészítő alaptörvényeket meg nem hozták. Mindazonáltal úgy döntött, hogy legsajátabb teremtményét, az elnököt már december 10-én életre hívja, jóval mielőtt saját működésének körforgása lezárult volna. Olyan bizonyosra vette, hogy az alkotmány homunkuluszában[29] anyjának a fiát köszöntheti. Óvatosságból úgy intézkedtek, hogy ha a jelöltek közül egyik sem kap kétmillió szavazatot, a választás a nemzetről az alkotmányozó nemzetgyűlésre száll át.

Hiábavaló elővigyázatosságok! Az alkotmány megvalósításának első napja az alkotmányozó nemzetgyűlés uralmának utolsó napja volt. A választási urnák mélyén ott feküdt a halálos ítélete. Az „anyjának a fiát" kereste,

és a „nagybátyjának az unokaöccsét" találta meg. Cavaignac-Saul megvert egymillió szavazatot, Napóleon-Dávid pedig hatmilliót. Hatszorosan megverték Cavaignac-Sault.[30]

1848 december 10 a *parasztfelkelés* napja volt. Csak ettől a naptól kelteződött a francia parasztok számára a február. A szimbólum, mely a forradalmi mozgalomba való belépésüket kifejezte, gyámoltalanul agyafúrt, gazul gyermekded, bambán fennkölt volt, kiszámított babona, ünnepélyes bohózat, lángeszűen dőre anakronizmus, világtörténelmi kópéság, a civilizált emberek értelme számára kibetűzhetetlen hieroglifa – ez a szimbólum félreismerhetetlenül magán viselte annak az osztálynak az arculatát, amely a civilizáción belül a barbárságot képviseli. A köztársaság az *adóvégrehajtóval* jelentkezett nála, ő a köztársaságnál a *császárral* jelentkezett. Napóleon volt az egyetlen ember, aki az 1789-ben újonnan teremtett parasztosztály érdekeit és fantáziáját hiánytalanul képviselte. Azáltal, hogy Napóleon nevét a köztársaság homlokzatára írta, a parasztosztály kifelé a háborút, befelé osztályérdekének érvényesítését jelentette be. Napóleon a parasztok számára nem személy, hanem program volt. Zászlókkal, zeneszóval vonultak fel a választások színhelyére, ezt kiáltozva: plus d'impôts, à bas les riches, à bas la république, vive l'Empereur! Semmi adót többé, le a gazdagokkal, le a köztársasággal, éljen a császár! A császár mögött a parasztháború rejtőzött. A köztársaság, amelyet a parasztság leszavazott, a *gazdagok köztársasága* volt.

December 10 a parasztok coup d'état-ja* volt, amely a fennálló kormányt megbuktatta. És ettől a naptól kezdve, amikor a parasztok Franciaországtól egy kormányt elvettek, egy kormányt pedig adtak neki, szemüket többé nem vették le Párizsról. Miután egy pillanatra a forradalmi dráma aktív hősei voltak, nem lehetett őket többé a kórus tétlen és akarat nélküli szerepébe visszaszorítani.

A többi osztály is hozzájárult a parasztok választási győzelmének teljessé tételéhez. Napóleon megválasztása a *proletariátus* számára Cavaignac elmozdítását, az alkotmányozó gyűlés bukását, a burzsoá-republikanizmus leköszönését, a júniusi győzelem érvénytelenítését jelentette. A *kispolgárság* számára Napóleon az adós uralmát jelentette a hitelező felett. A *nagyburzsoázia* többsége számára Napóleon megválasztása nyílt szakítás volt azzal a frakcióval, amelyet egy pillanatra fel kellett használnia a forradalom ellen, amely azonban elviselhetetlenné vált számára, mihelyt a pillanat adta helyzetet alkotmányos helyzetté igyekezett szilárdítani. Napóleon Cavaignac

* – államcsínyje – *Szerk.*

helyett, ez a nagyburzsoázia számára a monarchiát jelentette a köztársaság helyett, a royalista restauráció kezdetét, a bátortalanul sejtetett Orléans-t, az ibolya alá rejtett liliomot.[31] Végül a *hadsereg* Napóleonban a garde mobile ellen, a béke idillje ellen, a háború mellett szavazott.

Így történt, ahogy a „Neue Rheinische Zeitung" mondotta,[32] hogy Franciaország legegyügyűbb embere a legsokrétűbb jelentést kapta. Éppen azért, mert semmi sem volt, mindent jelenthetett, csak önmagát nem. Bármennyire különböző volt is azonban Napóleon nevének értelme a különböző osztályok ajkán, e névvel mindegyik ezt írta szavazólapjára: Le a „National" pártjával, le Cavaignackal, le az alkotmányozó nemzetgyűléssel, le a burzsoá köztársasággal. Dufaure miniszter az alkotmányozó gyűlésen nyíltan kijelentette: december 10 egy második február 24.

A kispolgárság és a proletariátus azért szavazott en bloc* Napóleon *mellett*, hogy Cavaignac *ellen* szavazzon és a szavazatok egyesítése által kiüsse az alkotmányozó nemzetgyűlés kezéből a végső döntést. Egyébként mindkét osztály leghaladottabb része felállította saját jelöltjeit. Napóleon volt a burzsoá köztársaság ellen szövetkezett valamennyi párt *gyűjtőneve*, *Ledru-Rollin* és *Raspail* a *tulajdonnevek* voltak, az előbbi a demokrata kispolgárságé, az utóbbi a forradalmi proletariátusé. A Raspail melletti szavazatok – a proletárok és szocialista szószólóik ezt nyíltan hangoztatták – nem voltak egyebek, mint puszta tüntetés, megannyi tiltakozás minden elnökség ellen, azaz maga az alkotmány ellen, megannyi szavazat Ledru-Rollin ellen, az első tett, amellyel a proletariátus önálló pártként elszakadt a demokrata párttól. Ez a párt viszont – a demokrata kispolgárság és parlamenti képviselője, a hegypárt – Ledru-Rollin jelöltségét azzal a teljes komolysággal kezelte, amellyel megszokta, hogy magát ünnepélyesen becsapja. Ez volt egyébként a kispolgárság utolsó kísérlete, hogy önálló pártként lépjen fel a proletariátussal szemben. Nemcsak a republikánus burzsoá párt, hanem a demokrata kispolgárság és hegypártja is vereséget szenvedett december 10-én.

Franciaországnak most egy *hegypárt* mellett egy *Napóleonja* is volt, bizonyságául annak, hogy mindketten csak élettelen torzképei voltak azoknak a nagy valóságoknak, melyeknek a nevét viselték. Louis Napoléon a császári föveggel és a sassal nem volt nyomorúságosabb paródiája a régi Napóleonnak, mint amilyen paródiája volt a hegypárt az 1793-ból kölcsönzött szólamaival és a demagóg pózaival a régi hegypártnak. Az 1793-hoz fűződő hagyományos babona így egyidejűleg vetkeződött le a Napóleonhoz

* – egészében, egyöntetűen – *Szerk.*

fűződő hagyományos babonával. A forradalom csak akkor érkezett el önmagához, amikor megszerezte *saját, eredeti* nevét, és ezt csak akkor tehette, amikor a modern forradalmi osztály, az ipari proletariátus, uralkodóan az előterébe lépett. Azt lehet mondani, hogy december 10 a hegypártot már csak azért is elképesztette és teljesen tanácstalanná tette, mert a régi forradalommal való klasszikus analógiát egy galád paraszti tréfával vihogva felborította.

December 20-án Cavaignac letette tisztét és az alkotmányozó gyűlés Louis Napoléont a köztársaság elnökének nyilvánította. December 19-én, egyeduralmának utolsó napján, a nemzetgyűlés elvetette a júniusi felkelők amnesztiájára vonatkozó javaslatot. Visszavonni a június 27-i rendeletet, amelynek alapján 15 000 felkelőt a bírói ítélet megkerülésével deportálásra kárhoztatott, nem jelentette volna ez magának a júniusi csatának a visszavonását?

Odilon Barrot, Lajos Fülöp utolsó minisztere lett Louis Napoléon első minisztere. Ahogyan Louis Napoléon uralmának kezdetét nem december 10-ről keltezte, hanem egy 1804-es szenátusi határozattól[33], talált magának egy olyan miniszterelnököt, aki kormányát nem december 20-ról keltezte, hanem egy február 24-i királyi dekrétumtól. Mint Lajos Fülöp törvényes örököse, Louis Napoléon az uralomváltozást enyhítette a régi kormány megtartásával, amelynek ezenfelül ideje sem futotta arra, hogy magát lejárassa, mivel arra sem volt ideje, hogy a világra jöjjön.

A royalista burzsoá frakciók vezetői ajánlották Bonaparte-nak ezt a választást. Mint a régi dinasztikus ellenzék feje, aki tudatán kívül átmenetet alkotott a „National" republikánusaihoz, méginkább alkalmas volt arra, hogy teljes tudatossággal átmenetet alkosson a burzsoá köztársaságtól a monarchiához.

Odilon Barrot volt a feje annak az egyetlen régi ellenzéki pártnak, amely – minthogy mindig hiába küzdött a miniszteri tárcáért – még nem koptatta el magát. A forradalom az összes régi ellenzéki pártokat gyors egymásutánban az állam csúcsára lendítette, hogy régi szólamaikat ne csak tettekben, hanem magukban a szólamokban is kénytelenek legyenek megtagadni, visszavonni és hogy végül, amikor egy undorító keverékben egyesülnek, a nép valamennyit a történelem szemétdombjára hajítsa. És a sors semmilyen hitehagyástól nem kímélte meg ezt a Barrot-t, a polgári liberalizmusnak ezt a megtestesülését, aki tizennyolc éven át szellemének hitvány ürességét testének fontoskodó viselkedése mögé rejtette.[34] Ha időnként őt magát is megriasztotta a nagyon is szemet szúró ellentét a jelen bogáncsai és a múlt babérjai között, egyetlen pillantás a tükörbe

már visszaadta miniszteri higgadtságát és emberi öncsodálatát. Ami a tükörből feléje sugárzott, az Guizot volt, akit mindig irigyelt, aki őt mindig legyűrte, maga Guizot, csakhogy Guizot Odilon olümposzi homlokával. Amit nem vett észre, azok a midászfülek[35] voltak.

Február 24 Barrot-ja csak december 20 Barrot-jában bontakozott ki. Mellé, az orléanista és voltairiánus mellé kultuszminiszterként társul szegődött – a legitimista és jezsuita Falloux.

Néhány nappal később a belügyminisztériumot a malthusiánus Léon Faucher-nak adták át. A jog, a vallás, a politikai gazdaságtan! A Barrot-kormány mindezt magában foglalta, s ezenfelül a legitimisták és orléanisták egyesülése volt. Csak a bonapartista hiányzott. Bonaparte még titkolta azt a vágyát, hogy Napóleont jelentse, hiszen *Soulouque* még nem játszotta Toussaint Louverture-t.

A „National" pártját tüstént eltávolították az összes magasabb állásokból, ahová magát befészkelte. A rendőrprefektúrát, a postaigazgatóságot, a főügyészséget, a párizsi polgármesterséget, mindent a monarchia régi kreatúráival töltöttek be. A legitimista Changarnier megkapta Szajna-département nemzetőrségének, a garde mobile-nak és az első hadosztály sorkatonaságának egyesített főparancsnokságát; az orléanista Bugeaud lett az alpesi hadsereg főparancsnoka. Ez a hivatalnok-csere a Barrot-kormány idején szakadatlanul folyt. A kormány első cselekedete a régi royalista közigazgatás restaurációja volt. Egy szempillantás alatt megváltozott a hivatalos színpad: a színfalak, a jelmezek, a nyelv, a színészek, a mellékszereplők, a statiszták, a súgók, a felek viszonya, a dráma indítékai, az összeütközés tartalma, az egész helyzet. Csak az ásatag alkotmányozó gyűlés volt még mindig a helyén. Ámde attól az órától kezdve, hogy a nemzetgyűlés Bonaparte-ot, Bonaparte Barrot-t, Barrot Changarnier-t beiktatta, Franciaország a köztársasági alkotmányozás periódusából a megalkotott köztársaság periódusába lépett. A megalkotott köztársaságban pedig mire való egy alkotmányozó gyűlés? A föld megteremtése után teremtője nem tehetett mást, mint hogy az égbe meneküljön. Az alkotmányozó gyűlés el volt tökélve arra, hogy nem követi példáját, hiszen a nemzetgyűlés volt a burzsoá-republikánusok pártjának utolsó menedéke. Ha a végrehajtó hatalom összes fogantyúit ki is tépték a kezéből, nem maradt-e meg számára az alkotmányozó mindenhatóság? Első gondolata az volt, hogy azt a szuverén posztot, amely birtokában volt, minden körülmények között megtartja és innen kiindulva visszahódítja az elveszett terepet. Ha a Barrot-kormányt egy „National"-kormány kiszorítja, a royalista személyzet máris takarodhat a közigazgatás palotáiból és a trikolor személyzet diadalmasan ismét

bevonulhat. A nemzetgyűlés elhatározta a kormány megbuktatását, és a támadásra maga a kormány adott olyan alkalmat, amelynél jobbat az alkotmányozó nemzetgyűlés nem is találhatott ki.

Emlékszünk, mit jelentett Louis Bonaparte a parasztok számára: Semmi adót többé! Hat napja ült Bonaparte az elnöki székben és a hetedik napon, december 27-én kormánya javasolta a *sóadó fenntartását*, amelynek eltörlését az ideiglenes kormány elrendelte. A sóadó osztozik a boradóval abban a kiváltságban, hogy a régi francia pénzügyi rendszer bűnbakja, különösen a falusi nép szemében. A Barrot-kormány a parasztok választottjának szájába nem adhatott maróbb megjegyzést választóira, mint ezeket a szavakat: a *sóadó visszaállítása*! A sóadóval Bonaparte elvesztette forradalmi savát-borsát – a parasztfelkelés Napóleonja szertefoszlott mint valami ködkép, és nem maradt más hátra, mint a royalista burzsoá cselszövés nagy ismeretlenje. Nem is minden szándék nélkül tette meg a Barrot-kormány ezt a tapintatlanul, durván kiábrándító cselekedetet az elnök első kormányzati cselekedetévé.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés a maga részéről mohón kapott a kettős alkalmon, hogy a kormányt megbuktassa s a parasztok választottjával szemben magát a paraszti érdek képviselőjéül tolja fel. Elvetette a pénzügyminiszter javaslatát, a sóadót korábbi összegének egyharmadára szállította le, ezáltal 60 millióval növelte az 560 milliós állami deficitet és e *bizalmatlansági szavazat* után nyugodtan várta, hogy a kormány lemondjon. Ily kevéssé értette meg az új világot, mely körülvette, és saját megváltozott helyzetét. A kormány mögött ott állott az elnök és az elnök mögött ott állott hatmillió ember, aki ugyanannyi bizalmatlansági szavazatot helyezett a választási urnába az alkotmányozó nemzetgyűlés ellen. Az alkotmányozó nemzetgyűlés visszaadta a nemzetnek bizalmatlansági szavazatát. Nevetséges csere! Elfelejtette, hogy szavazatai elvesztették kényszerárfolyamukat. A sóadó elvetése csak megérlelte Bonaparte és kormánya elhatározását, hogy az alkotmányozó gyűléssel *„végezzen"*. Megkezdődött az a hosszú párbaj, mely az alkotmányozó gyűlés életének egész második felét kitöltötte. *Január 29*, március 21, május 8 ennek a válságnak a journée-i, nagy napjai, megannyi előfutárai *június 13-nak*.

A franciák, pl. Louis Blanc, január 29-ét úgy fogták fel, mint egy alkotmánybeli ellentmondás kiütközését, az ellentmondását egy szuverén, fel nem oszlatható, az általános választójogból keletkezett nemzetgyűlés és egy elnök között, aki a szöveg szerint a nemzetgyűlésnek felelős, akit azonban valójában nemcsak hogy éppúgy szentesít az általános választójog, és aki még hozzá a maga személyében egyesíti az összes szavazatokat,

melyek a nemzetgyűlés egyes tagjai közt eloszlanak és százszorosan szétforgácsolódnak, hanem az egész végrehajtó hatalomnak teljes birtokában is van, mely felett a nemzetgyűlés csak mint erkölcsi hatalom lebeg. Január 29-nek ez a magyarázata összetéveszti a szószéken, a sajtóban, a klubokban folyó harc nyelvét a harc valódi tartalmával. Louis Bonaparte az alkotmányozó gyűléssel szemben – ez nem az egyik egyoldalú alkotmányos hatalom volt a másikkal szemben, nem a végrehajtó hatalom volt a törvényhozó hatalommal szemben, hanem maga a megalkotott burzsoá köztársaság megalkotásának eszközeivel szemben, annak a forradalmi burzsoá frakciónak nagyratörő cselszövényeivel és ideológiai követeléseivel szemben, amely a köztársaságot megalapította és most csodálkozással látta, hogy megalkotott köztársasága úgy fest, mint egy restaurált monarchia, és szeretné erőszakkal megrögzíteni az alkotmányozó periódust feltételeivel, illúzióival, nyelvével és személyeivel egyetemben, s megakadályozni, hogy az érett burzsoá köztársaság a maga teljes és sajátságos alakjában előlépjen. Ahogy az alkotmányozó nemzetgyűlés a belé visszahullott Cavaignacot képviselte, úgy Bonaparte a tőle még el nem vált törvényhozó nemzetgyűlést, azaz a megalkotott burzsoá köztársaság nemzetgyűlését.

Bonaparte megválasztása csak akkor adhatta meg önmaga magyarázatát, amikor az *egy* név helyére annak sokértelmű jelentését tette, amikor megismétlődött az új nemzetgyűlés megválasztásában. A régi nemzetgyűlés mandátumát december 10 érvénytelenítette. Ami tehát január 29-én egymással szembekerült, az nem *ugyanannak* a köztársaságnak az elnöke és a nemzetgyűlése volt, hanem a létrejövő köztársaság nemzetgyűlése és a létrejött köztársaság elnöke, két olyan hatalom, amely a köztársaság életfolyamatának egészen különböző periódusait testesítette meg, egyfelől a burzsoázia kicsiny republikánus frakciója, amely egyedül volt alkalmas arra, hogy a köztársaságot kikiáltsa, a forradalmi proletariátustól utcai harccal és rémuralommal elhódítsa és az alkotmányban eszményi alapvonásait felvázolja, és másfelől a burzsoázia egész royalista tömege, amely egyedül volt alkalmas arra, hogy ebben a megalkotott burzsoá köztársaságban uralkodjék, az alkotmányt ideológiai sallangjaitól megtisztítsa és a proletariátus leigázásához elkerülhetetlen feltételeket törvényhozásával és közigazgatásával megvalósítsa.

A január 29-én kitört fergetegnek az elemei egész január hónapban gyülekeztek. Az alkotmányozó nemzetgyűlés a Barrot-kormányt bizalmatlansági szavazatával lemondásra akarta kényszeríteni. A Barrot-kormány ezzel szemben azt javasolta az alkotmányozó gyűlésnek, hogy véglegesen szavazzon önmagának bizalmatlanságot, határozza el öngyilkosságát,

rendelje el *saját feloszlatását*. Rateau, az egyik leghomályosabb képviselő, terjesztette január 6-án a kormány utasítására ezt az indítványt az elé az alkotmányozó gyűlés elé, amely már augusztusban elhatározta, hogy nem oszlatja fel magát mindaddig, amíg egész sor, az alkotmányt kiegészítő alaptörvényt ki nem bocsátott. A kormányban ülő Fould a nemzetgyűlésnek kereken kijelentette, hogy feloszlatása szükséges a *„megrendült hitel helyreállítása céljából"*. És vajon nem rendítette-e meg a nemzetgyűlés a hitelt azáltal, hogy az ideiglenes állapotot meghosszabbította és Barrot-val Bonaparte-ot és Bonaparte-tal a megalkotott köztársaságot ismét kérdésessé tette? Az olümposzi Barrot, akit őrjöngő Rolanddá[36] tett az a kilátás, hogy a végre-valahára elcsípett miniszterelnökséget, amelyet a republikánusok már egyszer egy decenniumra, azaz 10 hónapra elnapoltak, alig kétheti élvezet után ismét elragadhatják tőle, Barrot ezzel a nyomorult gyülekezettel szemben zsarnokabb volt a zsarnoknál. Legenyhébb szava az volt, hogy „vele semmiféle jövő nem lehetséges". És valóban a nemzetgyűlés már csak a múltat képviselte. „A nemzetgyűlés" – tette hozzá gúnyosan – „képtelen a köztársaságot olyan intézményekkel körülvenni, melyekre megszilárdításához szükség van." Valóban! Azzal egyidejűleg, hogy megszűnt kizárólagos ellentéte a proletariátussal, megtört burzsoá energiája is, s a royalistákkal való ellentéttel együtt ismét feléledt republikánus fellengzőssége. Így kétszeresen képtelen volt arra, hogy a megfelelő intézményekkel megerősítse a burzsoá köztársaságot, amelyet nem értett meg többé.

Rateau javaslatával egyidejűleg a kormány országszerte a *petíciók özönét* idézte fel, és Franciaország minden zugából bálaszámra repültek naponta az alkotmányozó nemzetgyűlés fejéhez a billet-doux-k*, amelyekben többé vagy kevésbé határozottan felkérték, hogy *oszlassa fel* magát és írja meg végrendeletét. Az alkotmányozó nemzetgyűlés viszont ellenpetíciókat küldetett, amelyekben felszólíttatta magát, hogy maradjon életben. A Bonaparte és Cavaignac közötti választási harc felújult a nemzetgyűlés feloszlatását követelő és ellenző petíciók harcaként. A petíciók rendeltetése az volt, hogy december 10 utólagos kommentárjai legyenek. Ez az agitáció egész januárban tartott.

Az alkotmányozó gyűlés és az elnök közötti összeütközésben az alkotmányozó gyűlés nem mehetett vissza az általános választáshoz, mint a maga eredetéhez, mivel az általános szavazati joghoz fellebbeztek ellene. Nem támaszkodhatott semmilyen szabályszerű hatalomra, mivel éppen a

* – szerelmes levélkék – *Szerk.*

törvényes hatalom elleni harcról volt szó. A kormányt nem tudta bizalmatlansági szavazatokkal megdönteni, ahogyan január 6-án és 26-án még egyszer megkísérelte, mivel a kormány nem kért tőle bizalmat. Csak egy lehetőség maradt számára – *a felkelés*. A felkelés harci erői a *nemzetőrség republikánus része*, a *garde mobile* s a forradalmi proletariátus központjai, a *klubok* voltak. A garde mobile, a júniusi napoknak ezek a hősei alkották decemberben a burzsoázia republikánus frakciójának szervezett harci erejét, ugyanúgy, ahogyan június előtt a *nemzeti műhelyek* a forradalmi proletariátus szervezett harci erejét alkották. Ahogyan az alkotmányozó gyűlés végrehajtó bizottsága a nemzeti műhelyek ellen irányította durva támadását, amikor a proletariátus elviselhetetlenné vált igényeivel végeznie kellett, úgy irányította támadását Bonaparte kormánya a garde mobile ellen, amikor a burzsoázia republikánus frakciója elviselhetetlenné vált igényeivel kellett végeznie. A kormány elrendelte a *garde mobile feloszlatását*. Felét elbocsátották és az utcára tették, a másik fele pedig demokratikus szervezet helyett monarchikus szervezetet kapott és zsoldját a sorkatonaság rendes zsoldjára szállították le. A garde mobile a júniusi felkelők helyzetébe került, és az újságok naponta közöltek *nyilvános gyónásokat*, melyekben beismerte júniusi vétkét és bocsánatért esedezett a proletariátushoz.

És a *klubok*? Attól a pillanattól kezdve, amikor az alkotmányozó gyűlés Barrot-ban az elnököt, az elnökben a megalkotott burzsoá köztársaságot, a megalkotott burzsoá köztársaságban pedig egyáltalában a burzsoá köztársaságot vitássá tette, a februári köztársaság valamennyi alkotó eleme szükségszerűen a klubok köré sorakozott, mindazok a pártok, amelyek a fennálló köztársaságot meg akarták dönteni és erőszakos visszafejlesztési folyamattal saját osztályérdekeik és elveik köztársaságává akarták átalakítani. Ami megtörtént, ismét meg nem történt volt, a forradalmi mozgalom kikristályosodásai ismét folyékonyak lettek, a köztársaság, amelyért harcoltak, ismét a februári napok meg nem határozott köztársasága volt, amelynek meghatározását mindegyik párt magának tartotta fenn. A pártok egy pillanatra ismét elfoglalták régi februári állásaikat, anélkül, hogy osztoztak volna február illúzióiban. A „National" trikolor-republikánusai ismét a „Réforme" demokrata republikánusaira támaszkodtak és élharcosoknak a parlamenti harc előterébe tolták őket. A demokrata republikánusok ismét a szocialista republikánusokra támaszkodtak – január 27-én nyilvános kiáltvány jelentette be kibékülésüket és egyesülésüket – és a klubokban készítették elő hátterüket a felkeléshez. A kormány sajtója a „National" trikolor-republikánusait joggal kezelte június feltámadt fel-

kelőiként. Hogy a burzsoá köztársaság élén megmaradhassanak, vitássá tették magát a burzsoá köztársaságot. Január 26-án Faucher miniszter az egyesülési jogra vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett elő, amelynek első paragrafusa így szólt: „*A klubok betiltatnak.*" Indítványozta, hogy ezt a törvényjavaslatot mint sürgőset azonnal vitassák meg. Az alkotmányozó gyűlés a sürgősségi indítványt elvetette, és Ledru-Rollin január 27-én 230 aláírással ellátott indítványt nyújtott be arról, hogy a kormányt helyezzék vád alá az alkotmány megsértése miatt. A kormány vád alá helyezése olyan pillanatban, amikor az ilyen eljárás tapintatlanul leleplezte a bíró, nevezetesen a kamarai többség tehetetlenségét, vagy pedig a vádló tehetetlen tiltakozása volt maga e többség ellen – ez volt az a nagy forradalmi ütőkártya, amelyet az utószülött hegypárt ettől kezdve a válság minden csúcspontján kijátszott. Szegény hegypárt, saját nevének súlya nyomta agyon!

Blanqui, Barbès, Raspail és mások május 15-én az alkotmányozó nemzetgyűlést úgy akarták szétkergetni, hogy a párizsi proletariátus élén behatoltak üléstermébe. Barrot ugyanezen nemzetgyűlés számára erkölcsi május 15-ét készített elő, olymódon, hogy rá akarta diktálni önmaga feloszlatását és az üléstermet be akarta zárni. Ugyanez a nemzetgyűlés Barrot-t megbízta volt a májusi vádlottak elleni vizsgálattal, és most, ugyanabban a pillanatban, amikor a nemzetgyűléssel szemben egy royalista Blanquiként jelent meg, amikor a nemzetgyűlés vele szemben a klubokban, a forradalmi proletároknál, Blanqui pártjában kereste szövetségeseit, ebben a pillanatban a kérlelhetetlen Barrot a nemzetgyűlést azzal az indítvánnyal gyötörte, hogy a májusi foglyokat vegye ki az esküdtszék hatásköre alól és utalja a „National" pártja által feltalált felső bíróság – az Haute Cour – elé. Érdekes, hogy a miniszteri tárcáért reszkető aggodalom még egy Barrot agyából is milyen, szinte Beaumarchais-hoz méltó csattanókat tudott kicsiholni! A nemzetgyűlés hosszas habozás után elfogadta indítványát. A májusi merénylőkkel szemben visszatért valódi jelleméhez.

Míg az alkotmányozó gyűlés az elnökkel és a miniszterekkel szemben *felkelésre*, az elnök és a kormány az alkotmányozó gyűléssel szemben államcsínyre kényszerült, mivel nem volt törvényes eszközük az alkotmányozó gyűlés feloszlatására. Az alkotmányozó gyűlés azonban az alkotmány anyja volt, az alkotmány pedig az elnök anyja. Az államcsínnyel az elnök széttépte az alkotmányt és megsemmisítette köztársasági jogcímét. Kénytelen volt ekkor a császári jogcímet elővenni; a császári jogcím azonban felidézte az orléanista jogcímet, és mindketten elhalványultak a legitimista jogcím mellett. A törvényes köztársaság bukása csak legszélsőbb

ellenpólusát, a legitimista monarchiát lendíthette a magasba olyan pillanatban, amikor az orléanista párt még csak február legyőzöttje és Bonaparte még csak december 10 győztese volt, amikor a köztársasági bitorlással szemben mindketten még csak a szintén bitorolt monarchikus címüket állíthatták szembe. A legitimisták tudták, hogy a pillanat kedvező, nyíltan szőtték az összeesküvést. Megvolt minden reményük arra, hogy Changarnier tábornokban megtalálják *Monkjukat*. Klubjaikban ugyanolyan nyíltan hirdették a *fehér monarchia* eljövetelét, mint a proletár klubokban a *vörös köztársaságét*.

Egy szerencsésen levert zendüléssel a kormány minden nehézségtől megszabadult volna. „A törvényesség megöl bennünket", kiáltotta Odilon Barrot. Egy zendülés lehetővé tette volna, hogy a salut public* megmentése ürügyén az alkotmányozó nemzetgyűlést feloszlassák, hogy az alkotmányt magának az alkotmánynak az érdekében megszegjék. Odilon Barrot durva fellépése a nemzetgyűlésben, a klubok feloszlatásának indítványozása, ötven trikolor prefektus zajos elmozdítása és royalistákkal való felváltása, a garde mobile feloszlatása, az a sértő bánásmód, amelyben Changarnier parancsnokait részesítette, a már Guizot idejében lehetetlenné vált egyetemi tanárnak, Lherminier-nek visszahelyezése, a legitimista hetvenkedések tűrése — megannyi kihívás volt a zendülésre. A zendülés azonban nem hallatta szavát. A jeladást az alkotmányozó nemzetgyűléstől és nem a kormánytól várta.

Végre elkövetkezett január 29, az a nap, amikor dönteni kellett a Rateau-féle indítvány feltétlen elvetésére vonatkozó Mathieu (de la Drôme)-féle indítványról. Legitimisták, orléanisták, bonapartisták, a garde mobile, a hegypárt, a klubok, mind összeesküvéseket szőttek ezen a napon, mindegyik éppúgy az állítólagos ellenség ellen, mint az állítólagos szövetségestárs ellen. Bonaparte lóháton szemlét tartott a csapatok egy része felett a Concorde-téren, Changarnier stratégiai manővereket fitogtatva színészkedett, az alkotmányozó nemzetgyűlés pedig ülésezéseinek épületét katonaság által megszállva találta. A nemzetgyűlés, minden egymást keresztező reménység, félelem, várakozás, erjedés, feszültség, összeesküvés középpontja, az oroszlánszívű gyűlés, egy pillanatig sem habozott, amikor közelebb került a világszellemhez, mint valaha. Ahhoz a harcoshoz hasonlított, aki nemcsak saját fegyverének használatától fél, hanem azt is kötelességének tartja, hogy ellenfelének fegyvereit csorbítatlanul hagyja. Halálmegvető bátorsággal aláírta saját halálos ítéletét és elvetette a Rateau-

* — közjó — *Szerk.*

féle indítvány feltétlen elvetését. Maga is ostromállapotban lévén, határt szabott az olyan alkotmányozó tevékenységnek, amelynek szükséges kerete a párizsi ostromállapot volt. Azzal állt bosszút, méltóan önmagához, hogy másnap vizsgálatot rendelt el arról a rémületről, amelyet neki a kormány január 29-én okozott. A hegypárt bebizonyította, hogy híján van a forradalmi erélynek és a politikai értelemnek, mivel hagyta, hogy a „National" pártja a cselszövényeknek ebben a nagy komédiájában kikiáltónak használja fel. A „National" pártja megtette az utolsó kísérletet arra, hogy az uralom monopóliumát, amelynek a burzsoá köztársaság keletkezésének időszakában birtokosa volt, a megalkotott köztársaságban továbbra is megtartsa. Ez a kísérlet kudarcot vallott.

Míg a januári válságban az alkotmányozó gyűlés létezéséről volt szó, a március 21-i válságban az alkotmány létezéséről. Ott a „National" pártjának személyeiről, itt az eszményéről. Szükségtelen utalnunk arra, hogy a tisztes republikánusok ideológiájuk fennkölt érzését olcsóbban áldozták fel, mint a kormányhatalom világi élvezetét.

Március 21-én a nemzetgyűlés napirendjén Faucher-nak az egyesülési jog elleni törvényjavaslata állott: *a klubok betiltása*. Az alkotmány 8. cikkelye minden francia számára biztosítja az egyesülési jogot. A klubok betiltása tehát az alkotmány nyilvánvaló megsértése volt, és magára a nemzetgyűlésre várt az a feladat, hogy szentjeinek meggyalázását szentesítse. De a klubok a forradalmi proletariátus gyülekezőhelyei, összeesküvőfészkei voltak. A nemzetgyűlés maga tiltotta meg a munkásoknak, hogy burzsoáik ellen egyesüljenek. És mi egyebek voltak a klubok, mint az egész munkásosztály egyesülése az egész burzsoá osztály ellen, munkásállam alakítása a burzsoá állam ellen? Hát nem voltak-e a klubok a proletariátus megannyi alkotmányozó nemzetgyűlése és a felkelés megannyi harcrakész osztaga? Amit az alkotmánynak mindenekelőtt meg kellett alkotnia, az a burzsoázia uralma volt. Az alkotmány tehát egyesülési jogon nyilvánvalóan csak a burzsoázia uralmával, azaz a polgári renddel összhangban álló egyesüléseket érthette. Ha elméleti illendőségből általánosan fejezte ki magát, nem azért volt-e itt a kormány és a nemzetgyűlés, hogy a különös esetben értelmezze és alkalmazza? És ha a köztársaság ősvilági korszakában a klubokat ténylegesen betiltotta az ostromállapot, vajon a rendezett, a megalkotott köztársaságban nem kellett-e őket törvényileg betiltani? A trikolor-republikánusok az alkotmány e prózai értelmezésével csak az alkotmány fellengzős szólamát tudták szembeállítani. Egy részük, Pagnerre, Duclerc stb. a kormány mellett szavazott és így megszerezte számára a többséget. A másik rész, Cavaignac arkangyallal és

Marrast egyházatyával az élén, miután a klubok betiltásáról szóló cikkely keresztülment, Ledru-Rollinnal és a hegypárttal együtt visszavonult egy külön irodahelyiségbe – „és tanácskozást folytatott". – A nemzetgyűlés megbénult, nem volt meg többé a határozatképességhez szükséges szavazatszám. Még idejében emlékeztetett Crémieux úr az irodában arra, hogy innen az út egyenesen az utcára vezet és hogy már nem 1848 februárját, hanem 1849 márciusát írják. A „National" pártjának hirtelen kinyílt a szeme, visszatért a nemzetgyűlés üléstermébe, mögötte az újból rászedett hegypárt, melyet állandóan forradalmi vágyak gyötörtek, de éppoly állandóan alkotmányos lehetőségek után kapkodott és még mindig inkább a helyén érezte magát a burzsoá-republikánusok mögött, mint a forradalmi proletariátus előtt. Így játszódott le a komédia. Az alkotmányozó gyűlés pedig maga mondotta ki, hogy az alkotmány szövegének megsértése az alkotmány értelmének egyetlen megfelelő megvalósítása.

Még csak egy pontot kellett rendezni, mégpedig a megalkotott köztársaság viszonyát az európai forradalomhoz, a köztársaság *külpolitikáját*. 1849 május 8-án szokatlan izgalom uralkodott az alkotmányozó nemzetgyűlésben, amelynek életideje néhány napon belül le kellett hogy járjon. A francia hadsereg támadása Róma ellen, visszaűzetése a rómaiak által, politikai becstelensége és katonai felsülése, a francia köztársaságnak a római köztársaságon elkövetett orgyilkossága, a második Bonaparte első itáliai hadjárata került napirendre. A hegypárt ismét kijátszotta nagy ütőkártyáját, Ledru-Rollin az elnök asztalára tette az elmaradhatatlan vádindítványt az alkotmány megsértése miatt a kormány és ez alkalommal Bonaparte ellen is.

A május 8-i motívum később megismétlődött június 13-ának motívumaként. Tárgyaljuk tehát meg a római expedíciót.

Cavaignac már 1848 november közepén hadiflottát küldött Civitavecchiába, hogy a pápát megvédje, fedélzetre vegye és átvitorlázzék vele Franciaországba. A pápára az a feladat várt, hogy megáldja a tisztes köztársaságot és biztosítsa Cavaignac elnökké választását. A pápával Cavaignac a papokat, a papokkal a parasztokat, a parasztokkal pedig az elnökséget akarta horogra keríteni. Cavaignac expedíciója legközelebbi célját tekintve választási reklám volt ugyan, egyúttal azonban tiltakozás és fenyegetés is a római forradalom ellen. Csírájában magában foglalta Franciaország intervencióját a pápa javára.

Ezt a pápa melletti intervenciót Ausztriával és Nápollyal együtt a római köztársaság ellen Bonaparte minisztertanácsának első ülésén határozták el, december 23-án. Falloux a kormányban, ez azt jelentette, hogy

a pápa Rómában, mégpedig – a pápa Rómájában. Bonaparte-nak már nem azért kellett a pápa, hogy a parasztok elnökévé legyen, hanem azért kellett a pápa konzerválása, hogy az elnök parasztjait konzerválja. Elnökké a parasztok hiszékenysége tette meg. Hitükkel együtt elvesztenék hiszékenységüket, a pápával pedig elvesztenék hitüket. És a szövetkezett orléanisták és legitimisták, akik Bonaparte nevében uralkodtak! Mielőtt a királyt restaurálnák, előbb azt a hatalmat kellett restaurálni, amelyik a királyokat szentesíti. És függetlenül royalizmusuktól: a régi, a pápa világi hatalmának alávetett Róma nélkül nincs pápa, pápa nélkül nincs katolicizmus, katolicizmus nélkül nincs francia vallás és vallás nélkül mi lesz a régi francia társadalomból? A jelzálog, amellyel a paraszt a mennyei javakra [himmlische Güter] bír, garantálja azt a jelzálogot, amellyel a burzsoá a parasztbirtokokra [Bauerngüter] bír. A római forradalom tehát merénylet volt a tulajdon ellen, a polgári rend ellen, éppoly félelmetes, mint a júniusi forradalom. A Franciaországban helyreállított burzsoá uralom megkövetelte a pápai uralom restaurálását Rómában. Végül pedig a római forradalmárokban a francia forradalmárok szövetségeseit verték meg; az ellenforradalmi osztályoknak a megalkotott francia köztársaságban létrejött szövetsége szükségszerűen kiegészült a francia köztársaságnak a Szent Szövetséggel, Nápollyal és Ausztriával létrejött szövetségében. A december 23-i minisztertanácsi határozat nem volt titok az alkotmányozó nemzetgyűlés előtt. Ledru-Rollin már január 8-án interpellációt intézett a kormányhoz ebben az ügyben, a kormány tagadott, a nemzetgyűlés napirendre tért. Vajon hitt a kormány szavainak? Tudjuk, hogy az egész január hónapot azzal töltötte, hogy a kormánynak bizalmatlanságot szavazott. Ha azonban a kormánynak az volt a szerepe, hogy hazudjon, a nemzetgyűlés szerepe az volt, hogy színlelje, mintha a hazugságot elhitte volna, és ezzel a köztársasági dehors-t* megmentse.

Közben Piemontot megverték, Károly Albert lemondott, az osztrák hadsereg ott állt Franciaország kapuinál. Ledru-Rollin hevesen interpellált. A kormány bebizonyította, hogy Észak-Olaszországban csak Cavaignac politikáját folytatta, Cavaignac pedig csak az ideiglenes kormány politikáját, vagyis Ledru-Rollinét. Ez alkalommal a nemzetgyűléstől még bizalmi szavazatot is kapott, és felhatalmazták Észak-Olaszország valamely alkalmas pontjának ideiglenes megszállására, hogy ezzel a szárd terület sérthetetlenségéről és a római kérdésről Ausztriával folytatandó békés tárgyalást alátámassza. Tudvalevő, hogy Olaszország sorsa Észak-Olaszország csata-

* – látszatot – *Szerk.*

mezőin dől el. Lombardiával és Piemonttal együtt ezért Róma is elesett, vagy pedig Franciaországnak hadat kellett volna üzennie Ausztriának és ezzel együtt az európai ellenforradalomnak. A nemzetgyűlés a Barrot-kormányt hirtelen a régi Jóléti Bizottságnak tekintette? Vagy önmagát a konventnek? Mire való volt hát Észak-Olaszország egy pontjának katonai megszállása? Az átlátszó fátyol mögé a Róma elleni expedíciót rejtették.

Április 14-én 14 000 ember vitorlázott Oudinot vezényletével Civitavecchiába, április 16-án a nemzetgyűlés 1 200 000 frank hitelt engedélyezett a kormánynak egy földközi-tengeri intervenciós hajóhad háromhónapi fenntartására. Ilymódon a nemzetgyűlés minden eszközt megadott a kormánynak a Róma elleni intervencióra, miközben úgy tett, mintha Ausztria ellen engedné interveniálni. Nem látta, amit a kormány tett, csak hallotta, amit mondott. Ilyen hitre nem volt példa Izraelben, az alkotmányozó nemzetgyűlés abba a helyzetbe került, hogy nem volt szabad tudnia arról, amit a megalkotott köztársaságnak tennie kellett.

Végül május 8-án eljátszották a komédia utolsó jelenetét, az alkotmányozó nemzetgyűlés felszólította a kormányt, hogy az olaszországi expedíciót gyors intézkedésekkel térítse vissza az eléje kitűzött célhoz. Bonaparte ugyanaznap este a „Moniteur"-ben[15] levelet tett közzé, amelyben Oudinotnak legnagyobb elismerését fejezte ki. Május 11-én a nemzetgyűlés elvetette a vádindítványt ugyanezen Bonaparte és kormánya ellen. És a hegypárt, amely ahelyett, hogy a csalásnak ezt a szövevényét széttépte volna, a parlamenti komédiát tragikusan fogja fel, hogy ő maga Fouquier-Tinville szerepét játssza el benne, nem árulta-e el, hogy a konventtől kölcsönzött oroszlánbőre alatt veleszületett kispolgári borjúbőr van!

Az alkotmányozó nemzetgyűlés életének második fele ebben foglalható össze: Január 29-én beismeri, hogy a burzsoázia royalista frakciói az általa megalkotott köztársaság természetes elöljárói, március 21-én, hogy az alkotmány megsértése nem egyéb, mint az alkotmány megvalósítása, és május 11-én, hogy a francia köztársaságnak fellengző módon bejelentett passzív szövetsége a küzdő népekkel nem egyéb, mint aktív szövetsége az európai ellenforradalommal.

Ez a nyomorúságos gyülekezet, mielőtt távozott volna a színről, két nappal születésének évfordulója, május 4 előtt, még megszerezte magának azt az elégtételt, hogy a júniusi felkelők amnesztiájára vonatkozó indítványt elvetette. Miután hatalma összetört, a nép halálosan gyűlölte, a burzsoázia pedig, amelynek eszköze volt, eltaszította, bántalmazta,

megvetéssel félrehajította, miután életének második felében első felét megtagadni kényszerült, miután republikánus illúzióitól megfosztották, nagy alkotások nélkül való múlttal, reménytelen jövővel, mint élő holttest, amely darabonként hal el – csak úgy tudta még galvanizálni saját tetemét, hogy a júniusi győzelmet állandóan visszaidézte és utólag megint átélte, hogy az elátkozottaknak folyton megismételt elátkozásával igazolta magát. Vámpír volt, mely a júniusi felkelők véréből élt!

Hátrahagyta az állami deficitet, amelyet megnöveltek a júniusi felkelés költségei, a sóadó kiesése, a kártérítések, amelyeket az ültetvényeseknek a néger rabszolgaság megszüntetéséért kiutalt, a római expedíció költségei, a boradó kiesése, amelynek eltörlését végvonaglásában még elrendelte, kárörvendő aggastyánként, aki boldog, hogy nevető örökösének kompromittáló becsületbeli adósságot varrhatott a nyakába.

Március elején megkezdődött a *törvényhozó nemzetgyűlés* választási agitációja. Két főcsoport lépett fel egymással szemben, a *rendpárt* és a *demokrata-szocialista* vagy *vörös párt*, kettőjük között állottak az *alkotmány barátai*, amely név alatt a „National" trikolor-republikánusai igyekeztek pártot ábrázolni. A *rendpárt közvetlenül a júniusi napok után alakult meg;* csak miután december 10 lehetővé tette számára, hogy a „National"-nak, a burzsoá-republikánusoknak a klikkjét magától eltaszítsa, csak akkor lepleződött le létezésének titka, hogy az *orléanisták* és a *legitimisták koalíciója egy pártban.* A burzsoá osztály két nagy frakcióra szakadt szét, amelyek felváltva tartották kezükben a hatalom monopóliumát, a *nagy földtulajdon* a *restaurált monarchia* alatt, a *finánctőkrácia* és az *ipari burzsoázia* a *júliusi monarchia* alatt. *Bourbon* volt a királyneve az egyik frakció érdekei túlnyomó befolyásának, *Orléans* a másik frakció érdekei túlnyomó befolyásának – a *köztársaság név nélküli birodalma* volt az egyetlen, amelyben a két frakció egyenlő arányú uralomban tartani tudta a közös osztályérdeket, anélkül, hogy kölcsönös vetélkedésükkel felhagytak volna. Ha a burzsoá köztársaság nem lehetett egyéb, mint az egész burzsoá osztálynak teljessé tett és tisztán megnyilvánult uralma, mi egyéb is lehetett volna, mint a legitimistákkal kiegészített orléanisták és az orléanistákkal kiegészített legitimisták uralma, a *restauráció és a júliusi monarchia szintézise*? A „National" burzsoá-republikánusai nem képviselték osztályuknak gazdasági alapokon nyugvó egyetlen nagyobb frakcióját sem. Csak az a jelentőségük és történelmi jogcímük volt, hogy a monarchia idején mindkét burzsoá frakcióval, melyek csak a maguk *külön* uralmát fogták fel, szembeállították a burzsoá osztály általános uralmát: a *köztársaság név nélküli birodalmát*, melyet eszményítettek és antik cikornyákkal

feldíszítettek maguknak, de amelyben mindenekelőtt a saját klikkjük uralmát üdvözölték. Ha a „National" pártja nem hitt a saját szemének, amikor az általa alapított köztársaság csúcsán a koalícióra lépett royalistákat pillantotta meg, ezek maguk sem kevésbé tévedtek egyesült uralmuk tényét illetően. Nem értették meg, hogy ha frakcióik mindegyike önmagában tekintve royalista is, együletük termékének szükségszerűen *republikánusnak* kellett lennie, a fehér és a kék monarchiának semlegesítenie kellett egymást a trikolor köztársaságban. Mivel a forradalmi proletariátussal és a proletariátus mint központ körül mindinkább tömörülő átmeneti osztályokkal való ellentétük arra kényszerítette őket, hogy egyesült erejüket vessék latba és ennek az egyesült erőnek a szervezetét konzerválják, a rendpárt mindegyik frakciója kénytelen volt a másiknak restaurációs és felsőbbségi vágyakozásaival a közös uralmat, vagyis a burzsoá uralom *köztársasági formáját* szembeállítani. Ennélfogva azt látjuk, hogy ezek a royalisták kezdetben azonnali restaurációban hisznek, később – tajtékzó dühvel és a köztársaság elleni halálos szidalmakkal ajkukon – konzerválják a köztársasági formát, végül beismerik, hogy csak a köztársaságban tudják egymást elviselni és a restaurációt bizonytalan időre elnapolják. Maga az egyesített uralom élvezése megerősítette mind a két frakciót és még kevésbé tette képessé és hajlandóvá arra, hogy bármelyikük alárendelje magát a másiknak, vagyis hogy restaurálja a monarchiát.

A *rendpárt* kereken meghirdette választási programjában a burzsoá osztály uralmát, azaz uralma életfeltételeinek, a *tulajdonnak*, a *családnak*, a *vallásnak*, a *rendnek* a fenntartását! Osztályuralmát és osztályuralmának feltételeit természetesen úgy tüntette fel, mint a civilizáció uralmát és az anyagi termelés, valamint az abból eredő társadalmi érintkezési viszonyok szükséges feltételeit. A rendpártnak hatalmas pénzösszegek álltak a rendelkezésére, megszervezte fiókjait egész Franciaországban, a régi társadalom valamennyi ideológusa a zsoldjában volt, rendelkezett a fennálló kormányhatalom befolyásával, ingyenes vazallus-serege volt a kispolgárok és a parasztok egész tömegében, akik a forradalmi mozgalomtól még távol állva, a tulajdon főméltóságaiban találták meg a maguk kis tulajdonának és e tulajdon kis előítéleteinek természetes képviselőit; a rendpárt, melyet szerte az országban megszámlálhatatlan kiskirály képviselt, jelöltjeinek elutasítását felkelésként megbüntethette, elbocsáthatta a rebellis munkásokat, az ellenszegülő béreseket, cselédeket, kereskedősegédeket, vasúti hivatalnokokat, írnokokat, valamennyi neki polgárilag alárendelt funkcionáriust. Végül helyenként sikerült fenntartania azt a tévhitet, hogy a republikánus alkotmányozó nemzetgyűlés akadályozta meg december 10 Bonaparte-ját

csodatevő erőinek kinyilvánításában. A rendpártról szólva nem említettük meg a bonapartistákat. Nem komoly frakciója voltak ők a burzsoá osztálynak, hanem vén, babonás hadirokkantak és fiatal, hitetlen szerencselovagok gyűjteménye. – A rendpárt győzött a választásokon, ő küldte be a törvényhozó nemzetgyűlés nagy többségét.

A koalícióra lépett ellenforradalmi burzsoá osztállyal szemben a kispolgárság és a parasztosztály már forradalmasodott részeinek természetesen szövetkeznie kellett a forradalmi érdekek főképviselőjével, a forradalmi proletariátussal. Láttuk, hogy a kispolgárság demokrata szószólóit a parlamenten belül, azaz a hegypártot, hogyan hajtották parlamenti kudarcai a proletariátus szocialista szószólóihoz, és hogy a valódi kispolgárságot a parlamenten kívül a concordat à l'amiable-ok, a burzsoá érdekek durva érvényesítése, a csőd, hogyan hajtották a valódi proletárokhoz. Január 27-én a hegypárt és a szocialisták ünnepélyesen kibékültek, az 1849-es nagy februári banketten pedig megismételték egyesülési aktusukat. A szociális és a demokrata párt, a munkások pártja és a kispolgárok pártja a *szociáldemokrata párttá*, vagyis a *vörös* párttá egyesült.

A francia köztársaság, melyet a júniusi napokat követő agónia egy pillanatra megbénított, az ostromállapot megszüntetése, október 19 óta a lázas izgalmak szakadatlan sorozatát élte át. Először az elnökségért vívott harc; majd az elnök harca az alkotmányozó nemzetgyűléssel; a harc a klubok körül; a bourges-i[37] per, amelyben az elnöknek, a koalícióra lépett royalistáknak, a tisztes republikánusoknak, a demokrata hegypártnak, a proletariátus szocialista doktrinerjeinek törpe alakjaival szemben a proletariátus valódi forradalmárai ősvilági szörnyekként jelentek meg, amilyeneket csak egy özönvíz hagy hátra a társadalom felszínén, vagy csak egy társadalmi özönvíz előjelei lehetnek; a választási agitáció; a Bréa-gyilkosok[38] kivégzése; a folytonos sajtóperek, a kormány erőszakos rendőri beavatkozásai a bankettekbe; az arcátlan royalista provokációk; Louis Blanc és Caussidière képének pellengérre állítása; a megalkotott köztársaság és az alkotmányozó nemzetgyűlés közötti szakadatlan harc, amely a forradalmat minduntalan visszaszorította kiindulópontjára, a győzőt legyőzötté, a legyőzöttet győzővé tette és a pártok és osztályok helyzetét, szétválásukat és szövetkezésüket egy szempillantás alatt felborította; az európai ellenforradalom gyors menete, a magyarok dicsőséges harca, a német fegyveres felkelések, a római expedíció, a francia hadsereg szégyenteljes veresége Róma előtt – a mozgásnak ebben az örvényében, a történelmi nyugtalanságnak ebben a gyötrelmében, a forradalmi szenvedélyeknek, reménységeknek, csalódásoknak ebben a drámai apályában és

dagályában a francia társadalom különböző osztályainak hetekben kellett számolniok fejlődési szakaszaikat, mint ahogyan azelőtt félévszázadokban számolták. A parasztoknak és a vidéknek jelentős része forradalmasítva volt. Nemcsak hogy csalódtak Napóleonban, a vörös párt a név helyett a tartalmat kínálta nekik, az illuzórikus adómentesség helyett a legitimistáknak kifizetett milliárd visszafizetését, a jelzálog szabályozását és az uzsora megszüntetését.

Magát a hadsereget is megfertőzte a forradalmi láz. A hadsereg Bonaparte-ban a győzelemre szavazott, s ő a vereséget adta neki. A hadsereg benne a kis káplárra szavazott, aki mögött a nagy forradalmi hadvezér rejlik, Bonaparte pedig a nagy tábornokokat adta neki vissza, akik mögött a kapcáskodó káplár lappang. Kétségtelen volt, hogy a vörös pártnak, azaz a koalícióra lépett demokrata pártnak, ha nem is győzelmet, de nagy diadalokat kellett aratnia, hogy Párizs, a hadsereg, hogy a vidék egy nagy része rá fog szavazni. *Ledru-Rollint*, a hegypárt vezérét öt département választotta meg; a rendpárt egyik vezére sem aratott ilyen győzelmet, a tulajdonképpeni proletárpárt által felvetett egyetlen név sem. Ez a választás feltárja előttünk a demokrata-szocialista párt titkát. Ha egyfelől a hegypárt, a demokrata kispolgárság parlamenti élharcosa, egyesülésre kényszerült a proletariátus szocialista doktrinerjeivel – a proletariátus, amelyet a júniusi rettenetes fizikai vereség arra kényszerített, hogy szellemi győzelmek révén álljon újra talpra, és amelyet a többi osztály fejlődése még nem tett képessé a forradalmi diktatúra megragadására, kénytelen volt magát felszabadítása doktrinerjeinek, a szocialista szektaalapítóknak karjába vetni –, másfelől a forradalmi parasztság, a hadsereg, a vidék a hegypárt mellé állt, mely ezáltal a forradalmi táborban úrrá lett és a szocialistákkal való megegyezés révén a forradalmi pártban minden ellentétet kiküszöbölt. Az alkotmányozó nemzetgyűlés életének utolsó felében a hegypárt a republikánus pátoszt képviselte benne és elfeledtette az ideiglenes kormány, a végrehajtó bizottság, a júniusi napok idején elkövetett bűneit. Ugyanabban a mértékben, amelyben a „National" pártja, felemás természetének megfelelően, hagyta, hogy a royalista kormány elnyomja, emelkedett a „National" mindenhatósága idején félreállított hegypárt és jutott érvényre a forradalom parlamenti képviselőjeként. Valóban, a „National" pártja a többi, royalista frakcióval nem tudott egyebet szembeállítani, mint becsvágyó személyeket és idealista badarságokat. A hegypárt ezzel szemben a burzsoázia és a proletariátus között lebegő tömeget képviselte, amelynek anyagi érdekei demokratikus intézményeket követeltek. Ezért a Cavaignacokkal és Marrastokkal szemben Ledru-Rollin és a hegypárt a forradalom

igazságában gyökerezett és e fontos helyzet tudatából annál nagyobb bátorságot merített, minél inkább korlátozódott a forradalmi energia megnyilvánulása parlamenti kirohanásokra, vádindítványok benyújtására, fenyegetésekre, hangfelemelésekre, dörgedelmes beszédekre és túlzásokra, melyek azonban nem jutottak túl az üres szólamon. A parasztok nagyjából ugyanabban a helyzetben voltak, mint a kispolgárok, nagyjából ugyanazok voltak társadalmi követeléseik is. Ennélfogva a társadalom valamennyi középrétegének, amennyiben belesodródott a forradalmi mozgalomba, Ledru-Rollinban kellett megtalálnia a hősét. Ledru-Rollin volt a demokrata kispolgárság nagy személyisége. A rend pártjával szemben elsősorban e rend félig konzervatív, félig forradalmi és egészen utópista reformátorainak kellett az élre sodródniok.

A „National" pártját, „az alkotmány quand même* barátait", a républicain pur et simple-eket** a választásokon teljesen megverték. Csak parányi kisebbségük került a törvényhozó kamarába, legismertebb vezéreik letűntek a színről, még Marrast is, a tisztes köztársaság főszerkesztője és Orpheusza.

Május 28-án ült össze a törvényhozó gyűlés, június 11-én kiújult a május 8-i összetűzés, Ledru-Rollin a hegypárt nevében vádindítványt nyújtott be az elnök és a kormány ellen az alkotmány megsértése, Róma bombázása miatt. Június 12-én a törvényhozó gyűlés elvetette a vádindítványt, mint ahogyan az alkotmányozó gyűlés elvetette azt május 11-én, de ezúttal a proletariátus a hegypártot az utcára hajtotta, csakhogy nem utcai harcra, hanem csak utcai felvonulásra. Elég annyit mondani, hogy a hegypárt állt e mozgalom élén, és máris tudjuk, hogy a mozgalmat leverték és hogy 1849 júniusa nevetséges és hitvány torzképe volt 1848 júniusának. A június 13-i nagy visszavonulást csupán Changarnier-nak még nagyobb hadijelentése homályosította el, azé a nagy emberé, akit a rendpárt rögtönzött magának. Minden társadalmi korszaknak szüksége van a maga nagy embereire és ha nem talál ilyeneket, akkor — ahogy Helvétius mondja — kitalálja őket.

December 20-án a megalkotott burzsoá köztársaságnak még csak az egyik fele létezett, az *elnök*, május 28-án kiegészült másik felével, a *törvényhozó gyűléssel*. 1848 júniusában a megalkotódó burzsoá köztársaság a proletariátus ellen folytatott hallatlan csatával, 1849 júniusában a megalkotott burzsoá köztársaság a kispolgársággal lejátszott páratlan komédiá-

* — mindenáron való alkotmány — *Szerk.*

** — tiszta, feltétel nélküli republikánusokat — *Szerk.*

val véste be nevét a történelem születési anyakönyvébe. 1849 júniusa büntetés volt 1848 júniusáért. 1849 júniusában nem a munkásokat győzték le, hanem a kispolgárokat verték meg, akik közöttük és a forradalom között álltak. 1849 júniusa nem a bérmunka és a tőke között lejátszódó véres tragédia volt, hanem az adós és a hitelező között lejátszódó, bebörtönzésben bővelkedő és siralmas színjáték. A rendpárt győzött, mindenható volt, most meg kellett mutatnia, hogy mi ő.

III

1849 június 13 következményei

1849 június 13-tól 1850 március 10-ig

December 20-án az *alkotmányos köztársaság* Janus-feje még csak *egy* arcot mutatott, a végrehajtói arcot, Louis Bonaparte elmosódóan lapos vonásaival, 1849 május 28-án megmutatta második arcát, a *törvényhozóit*, sebhelyekkel borítva, melyeket a restauráció és a júliusi monarchia orgiái hagytak hátra. A törvényhozó nemzetgyűléssel teljessé vált az *alkotmányos köztársaság* megjelenése, vagyis azé a köztársasági államformáé, amelyben a burzsoá osztály uralma alkotmányilag rögzítve van, tehát a francia burzsoáziát alkotó két nagy royalista frakciónak, a koalícióra lépett legitimistáknak és orléanistáknak, a *rendpártnak* közös uralma. Míg a francia köztársaság így a royalista pártok koalíciójának tulajdonába került, ugyanakkor az ellenforradalmi hatalmak európai koalíciója általános kereszteshadjáratot indított a márciusi forradalmak utolsó menedékhelyei ellen. Oroszország betört Magyarországba, Poroszország felvonult a birodalmi alkotmány hadserege ellen, Oudinot pedig bombázta Rómát. Az európai válság szemmelláthatóan döntő fordulóponthoz közeledett, egész Európa tekintete Párizsra szegeződött, egész Párizs tekintete pedig a *törvényhozó gyűlésre.*

Június 11-én Ledru-Rollin a törvényhozó gyűlés szónoki emelvényére lépett. Nem szónokolt – vádiratot fogalmazott meg a miniszterek ellen, pőrén, cikornya nélkül, tényszerűen, velősen, erélyesen.

A Róma elleni támadás támadás az alkotmány ellen, a római köztársaság elleni támadás támadás a francia köztársaság ellen. Az alkotmány V. cikkelye[39] így szól: „A francia köztársaság sohasem használja fel haderőit valamely nép szabadsága ellen" – és az elnök a francia hadsereget a római szabadság ellen használja fel. Az alkotmány 54. cikkelye megtiltja a végrehajtó hatalomnak, hogy valamilyen háborút üzenjen a nemzetgyűlés beleegyezése nélkül. Az alkotmányozó nemzetgyűlés május 8-i határozata a minisztereket határozottan utasítja, hogy a római expedíciót a lehető leg-

gyorsabban hozzák összhangba eredeti rendeltetésével, tehát éppoly határozottan megtiltja nekik a Róma elleni háborút — és Oudinot Rómát bombázza. Ledru-Rollin ilymódon magát az alkotmányt hívta terhelő tanúnak Bonaparte és miniszterei ellen. A nemzetgyűlés royalista többségének ő, az alkotmány tribunja, arcába vágta a fenyegető kijelentést: „A republikánusok tudni fogják, hogyan kell az alkotmánynak tiszteletet szerezni, minden eszközzel, ha kell a fegyverek erejével is."[40] *„A fegyverek erejével"* — ismételte a hegypárt százszoros visszhangja. A többség rettenetes tumultussal válaszolt, a nemzetgyűlés elnöke Ledru-Rollint rendreutasította, Ledru-Rollin megismételte a kihívó kijelentést és végül az elnöki asztalra helyezte Bonaparte és miniszterei vád alá helyezésére vonatkozó indítványát. A nemzetgyűlés 361 szavazattal 203 ellen elhatározta, hogy Róma bombázása felett egyszerűen napirendre tér.

Azt hitte talán Ledru-Rollin, hogy a nemzetgyűlést megverheti az alkotmánnyal, az elnököt pedig a nemzetgyűléssel?

Az alkotmány persze megtiltott minden támadást idegen népek szabadsága ellen, de amit a francia hadsereg Rómában megtámadott, az a kormány szerint nem a „szabadság", hanem az „anarchia zsarnoksága" volt. Hát még mindig nem értette meg a hegypárt, az alkotmányozó gyűlésben szerzett összes tapasztalatai ellenére sem, hogy az alkotmány értelmezése nem azokra tartozik, akik csinálták, hanem már csak azokra, akik elfogadták? Hogy szó szerinti szövegét életképes értelmében kell felfogni, és hogy egyetlen életképes értelme a burzsoá értelem? Hogy az alkotmány hiteles tolmácsa Bonaparte és a nemzetgyűlés royalista többsége, mint ahogyan a Biblia hiteles tolmácsa a pap, és a törvény hiteles tolmácsa a bíró? Az általános választások méhéből épp hogy világra jött nemzetgyűlés kötelezőnek érezze magára nézve annak a halott alkotmányozó nemzetgyűlésnek végrendeleti intézkedését, amelynek élő akaratát egy Odilon Barrot megtörte? Amikor Ledru-Rollin az alkotmányozó nemzetgyűlés május 8-i határozatára hivatkozott, megfeledkezett arról, hogy ugyanez az alkotmányozó nemzetgyűlés május 11-én elvetette Bonaparte és miniszterei vád alá helyezésére vonatkozó első indítványát, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés az elnököt és a miniszteréket felmentette és ezzel a Róma elleni támadást mint „alkotmányost" szentesítette, hogy ő csak fellebbezést nyújtott be a már meghozott ítélet ellen, és végül, hogy a republikánus alkotmányozó gyűléstől ő a royalista törvényhozó gyűléshez fellebbezett? Maga az alkotmány hívja a felkelést segítségül, mivel egy külön cikkelyben minden polgárt felhív az alkotmány védelmére. Ledru-Rollin erre a cikkelyre támaszkodott. De vajon ugyanakkor a közhatalmakat nem az

alkotmány védelmére szervezték-e, és az alkotmány megsértése nem csak akkor kezdődik-e, amikor az egyik alkotmányos közhatalom a másik ellen fellázad? A köztársaság elnöke, a köztársaság miniszterei, a köztársaság nemzetgyűlése pedig a legteljesebb egyetértésben voltak.

Amit a hegypárt június 11-én megkísérelt, az a *„tiszta ész határain belüli felkelés"*, vagyis tisztán *parlamenti felkelés* volt. A gyűlés többségének, amelyet a néptömegek fegyveres felkelésének kilátása megfélemlített, Bonaparte és a miniszterek személyében saját hatalmát és saját megválasztásának jelentőségét kellett volna megsemmisítenie. Nem próbálta-e meg hasonlóképpen az alkotmányozó gyűlés Bonaparte megválasztását érvényteleníteni, amikor oly makacsul ragaszkodott a Barrot–Falloux-kormány menesztéséhez?

Sem a konvent idejéből nem hiányoztak példák parlamenti felkelésekre, amelyek a többség és kisebbség viszonyát hirtelen fenekestől felforgatták – és miért ne sikerült volna az ifjú hegypártnak az, ami a réginek sikerült? –, sem a pillanatnyi viszonyok nem látszottak kedvezőtlennek ilyen vállalkozásra. A nép izgatottsága Párizsban aggodalmat keltő csúcspontra hágott, a hadsereg, választási szavazatait tekintve, úgy látszott, hogy nem szívelte a kormányt, maga a törvényhozó többség még túl fiatal volt, semhogy megszilárdulhatott volna és azonkívül öregurakból állott. Ha a hegypártnak sikerült volna egy parlamenti felkelés, az állam vezetése közvetlenül reá szállt volna. A demokrata kispolgárság a maga részéről, mint mindig, semmit sem óhajtott forróbban, mint azt, hogy a harcot feje fölött a fellegekben a parlament halott szellemei egymás közt vívják meg. Végül egy parlamenti felkeléssel mindketten, a demokrata kispolgárság és képviselője, a hegypárt, elérték volna nagy céljukat, a burzsoázia hatalmának megtörését anélkül, hogy a proletariátust megszabadították volna béklyóitól vagy a messze távlatban való megjelenésnél többet engedtek volna meg neki; a proletariátust felhasználták volna anélkül, hogy veszélyessé válhatott volna.

A nemzetgyűlés június 11-i szavazása után a hegypárt néhány tagja és a titkos munkástársaságok kiküldöttei összejövetelt tartottak. Az utóbbiak követelték, hogy még aznap este vágjanak neki. A hegypárt ezt a tervet határozottan visszautasította. Semmiképpen sem akarta a vezetést a kezéből kiadni; szövetségesei éppoly gyanúsak voltak neki, mint ellenfelei – és joggal. 1848 júniusának emlékezete elevenebben izgatta a párizsi proletariátus sorait, mint valaha. Mindazonáltal kötve volt a hegypárttal való szövetséghez. A hegypárt képviselte a département-ok nagyobbik részét, túlzott színekben tüntette fel befolyását a hadseregben, rendelkezett a

nemzetőrség demokrata részével, mögötte állt a butik erkölcsi ereje. Ebben az időpontban elkezdeni a felkelést a hegypárt akarata ellenére, ez a proletariátus számára – amelyet ráadásul megtizedelt a kolera, tömegestül űzött el Párizsból a munkanélküliség – 1848 júniusi napjainak hasztalan megismétlését jelentette volna, a nélkül a helyzet nélkül, amely akkor a kétségbeesett harcot kikényszerítette. A proletár kiküldöttek az egyedül észszerű dolgot cselekedték; a hegypártot arra kötelezték, hogy *kompromittálja* magát, vagyis lépjen ki a parlamentáris harc korlátai közül, ha vádindítványát elvetnék. A proletariátus egész június 13-án megtartotta ezt a szkeptikusan megfigyelő pozíciót, és várta, hogy a demokrata nemzetőrség és a hadsereg között komolyan elkötelező, visszavonhatatlan tusa kezdődjék, hogy azután belevesse magát a harcba és a forradalmat az elébe kitűzött kispolgári célon túlhajtsa. A győzelem esetére már megalakult a proletár kommün, hogy majd a hivatalos kormány mellett működésbe lépjen. A párizsi munkások tanultak 1848 júniusának véres iskoláján.

Június 12-én a törvényhozó nemzetgyűlésben maga Lacrosse miniszter indítványozta, hogy azonnal térjenek át a vádindítvány tárgyalására. A kormány az éjszaka folyamán minden előkészületet megtett a védelemre és a támadásra; a nemzetgyűlés többsége elhatározta, hogy a lázadó kisebbséget az utcára kergeti, a kisebbség nem tudott többé visszakozni, a kocka el volt vetve, 377 szavazattal 8 ellenében elvetették a vádindítványt, a hegypárt, mely a szavazástól tartózkodott, dúlva-fúlva rontott be a „békés demokrácia" propagandacsarnokaiba, a „Démocratie pacifique"[41] szerkesztőségébe.

A parlament épületétől való eltávolodás ugyanúgy megtörte a hegypárt erejét, mint ahogyan Antaiosznak, a Föld óriásfiának erejét megtörte a földtől való eltávolodása. A törvényhozó gyűlés helyiségeiben Sámsonok, a „békés demokrácia" helyiségeiben már csak filiszterek voltak. Hosszú, zajos, üres vita bontakozott ki. A hegypárt el volt tökélve, hogy az alkotmány tiszteletét minden eszközzel kikényszeríti, *„csak nem a fegyverek erejével"*. Ebben az elhatározásában támogatta az „alkotmány barátai"-nak kiáltványa[42] és küldöttsége. Az „alkotmány barátai"-nak nevezték magukat a „National" klikkjének, a burzsoá-republikánus pártnak a roncsai. Míg megmaradt parlamenti képviselőik közül hatan a vádindítvány elvetése *ellen*, addig a többiek valamennyien a vádindítvány elvetése *mellett* szavaztak, míg *Cavaignac* a rendpártnak rendelkezésére bocsátotta a kardját, addig a klikknek a parlamenten kívül álló nagyobbik része mohón ragadta meg az alkalmat, hogy kilépjen a politikai pária helyzetéből és a demokrata párt soraiba furakodjék. Hát nem jelentek-e meg természetes pajzshordo-

zóiként ennek a pártnak, amely az ő pajzsuk, az ő *elvük*, az *alkotmány* mögé búj t?

Virradatig vajúdott a „hegy". Megszült *„egy kiáltványt a néphez"*, amely június 13-án két szocialista újságban jelent meg, többé-kevésbé szégyenlősen meghúzódva.[43] A kiáltvány az elnököt, a minisztereket, a törvényhozó gyűlés többségét *„alkotmányon kívül állóknak"* (hors la constitution) nyilvánította és felhívást intézett a nemzetőrséghez, a hadsereghez, végül pedig a néphez is, hogy „keljen fel". *„Éljen az alkotmány!"* volt a jelszó, amelyet kiadott, olyan jelszó, mely nem jelentett egyebet, mint: *„Le a forradalommal!"*

A hegypárt alkotmányos kiáltványának felelt meg június 13-án a kispolgárok úgynevezett *békés tüntetése*, azaz egy utcai felvonulás a Château d'Eau-tól a boulevard-okon végig, 30 000 ember, legtöbbje nemzetőr, fegyver nélkül, a titkos munkás-szekciók tagjaival összevegyülve, hömpölygött ezzel a kiáltással: *„Éljen az alkotmány!"*; gépiesen, szenvtelenül, rossz lelkiismerettel üvöltötték ezt a menet tagjai is, a járdákon hullámzó nép visszhangja pedig gúnyosan visszaverte, ahelyett, hogy mennydörgésszerűen megnövelte volna. A sokszólamú énekből hiányzott a mellhang. És amikor a menet az „alkotmány barátainak" székháza előtt eltámolygott, és a ház ormán megjelent az alkotmánynak egy felbérelt hírnöke, aki claqueur-kalapjával hevesen hasogatta a levegőt és roppant tüdejéből az *„Éljen az alkotmány"* jelszót jégesőként hullatta a búcsújárók fejére, a helyzet komikuma mintha egy pillanatra magukon a felvonulókon is úrrá lett volna. Ismeretes, hogy amikor a Rue de la Paix bejáratához értek és a boulevard-okon Changarnier dragonyosai és vadászai korántsem parlamentárisan fogadták őket, a menet egy pillanat alatt minden irányban szétszóródott és a szórványos „fegyverbe" kiáltásokat már csak azért hajította maga mögé, hogy a június 11-i parlamenti fegyverbe szólítás beteljesedjék.

A Rue du Hasard-on összegyűlt hegypártiak többsége kereket oldott, amikor úgy látszott, hogy a békés felvonulásnak ez az erőszakos szétugratása, aggasztó hírek fegyvertelen polgároknak a boulevard-okon történt megöléséről, a növekvő utcai zsivaj felkelés közeledését jelzik. Egy képviselőkből álló kis csapat élén *Ledru-Rollin* mentette meg a hegypárt becsületét. A Palais Nationalban összegyűlt párizsi tüzérség védelme alatt a Conservatoire des Arts et Métiers* épületébe mentek, ahová meg kellett volna érkeznie a nemzetőrség ötödik és hatodik légiójának. De a hegypártiak hiába vártak

* — Technológiai főiskola és ipari múzeum — *Szerk.*

az ötödik és a hatodik légióra; ezek az óvatos nemzetőrök cserbenhagyták képviselőiket, a párizsi tüzérség maga akadályozta meg a népet barikádok felállításában, a zűrzavaros összevisszaság minden elhatározást lehetetlenné tett, a sorkatonaság szuronyt szegezve előrenyomult, a képviselők egy részét elfogták, a másik része elmenekült. Így végződött június 13.

Míg 1848 június 23 a forradalmi proletariátus felkelése, 1849 június 13 a demokrata kispolgárok felkelése volt, mindegyik felkelés *klasszikusan tiszta* kifejezője annak az osztálynak, mely hordozója volt.

Csak Lyonban került sor szívós, véres összeütközésre. Itt, ahol az ipari burzsoázia és az ipari proletariátus közvetlenül állnak szemben egymással, ahol a munkásmozgalmat az általános mozgalom nem fogja körül és nem határozza meg úgy, mint Párizsban, június 13 a visszahatásában elvesztette eredeti jellegét. Ahol a vidéken egyebütt becsapott, nem gyújtott – *hideg villám* volt.

Június 13 lezárja az *alkotmányos köztársaság életének* első *szakaszát*, mely 1849 május 28-án a törvényhozó gyűlés összeülésével kezdte meg normális létezését. Ennek az előjátéknak egész tartamát a rendpárt és a hegypárt, a burzsoázia és a kispolgárság közötti zajos harc tölti ki; a kispolgárság hiába berzenkedik annak a burzsoá köztársaságnak megszilárdítása ellen, amelyért ő maga is szakadatlanul összeesküvéseket szőtt az ideiglenes kormányban, a végrehajtó bizottságban, amelyért a júniusi napok idején oly fanatizmussal harcolt a proletariátus ellen. Június 13 megtöri ellenállását és az egyesült royalisták *törvényhozó diktatúráját* fait accompli-vá* teszi. Ettől a perctől fogva a nemzetgyűlés már csak *a rendpárt jóléti bizottsága*.

Párizs *„vád alá"* helyezte az elnököt, a minisztereket és a nemzetgyűlés többségét, ők pedig *„ostromállapotba"* helyezték Párizst. A hegypárt a törvényhozó gyűlés többségét *„alkotmányon kívül állónak"* nyilvánította, a többség viszont az alkotmány megsértése miatt átadta a hegypártot az Haute Cournak** és proskribálta mindazt, ami életerő még volt benne.[44] Fej és szív nélküli törzzsé csonkították. A kisebbség a *parlamenti felkelés* kísérletéig ment el, a többség a maga *parlamenti zsarnokságát* törvénnyé emelte. Új *ügyrendet* rendelt el, amely a szószék szabadságát eltörölte és a nemzetgyűlés elnökét felhatalmazta, hogy a képviselőket rendzavarásért cenzúrával, pénzbírsággal, a jelenléti díjak megvonásával, időleges kizárással, fogdával büntesse. A hegypárt csonka törzse fölé nem kardot, hanem virgácsot függesztett. A hegypárti képviselők megmaradt részének becsületbeli köte-

* – befejezett ténnyé – *Szerk.*
** – Felső Bíróságnak – *Szerk.*

lessége lett volna, hogy tömegesen kivonuljon. Ilyen eljárás meggyorsította volna a rendpárt felbomlását. Szét kellett volna esnie eredeti alkotóelemeire abban a pillanatban, amikor valamilyen ellentétnek még a látszata sem tartja többé össze.

A demokrata kispolgárokat *parlamenti* erejükkel egyidejűleg *fegyveres* erejüktől is megfosztották azáltal, hogy feloszlatták a párizsi tüzérséget valamint a nemzetőrség 8., 9. és 12. légióját. A fináncarisztokrácia légiója viszont, amely június 13-án megrohanta Boulé és Roux nyomdáit, szétrombolta a gépeket, feldúlta a republikánus újságok irodáit, szerkesztőket, szedőket, nyomdászokat, kézbesítőket, kifutófiúkat önkényesen letartóztatott, a nemzetgyűlés szószékéről bátorító biztatásban részesült. Franciaország egész területén egymás után oszlatták fel a republikanizmusra gyanús nemzetőrségeket.

Új *sajtótörvény*, új *egyesülési törvény*, új *ostromállapot-törvény*, zsúfolt párizsi börtönök, a politikai menekültek elűzése, mindazoknak az újságoknak betiltása, melyek a „National" keretein túlmennek, Lyon és a környező öt département kiszolgáltatása a katonai zsarnokság durva zaklatásainak, a mindenütt jelenlevő ügyészségek, a hivatalnokok oly gyakran megtisztított seregének újabb megtisztítása – ezek voltak a győztes reakció elkerülhetetlen, állandóan visszatérő *közhelyei*, amelyeket a júniusi mészárlások és deportálások után csupán azért érdemes még megemlíteni, mert ezúttal nemcsak Párizs ellen, hanem a département-ok ellen is, nemcsak a proletariátus ellen, hanem mindenekelőtt a középosztályok ellen irányultak.

A megtorló törvények, amelyekkel az ostromállapot kimondását a kormány döntésére bízták, a sajtót még szorosabban gúzsbakötötték és az egyesülési jogot megsemmisítették, június, július és augusztus hónapban a nemzetgyűlés egész törvényhozói tevékenységét igénybe vették.

Ezt a korszakot azonban a győzelemnek nem a *tényleges*, hanem az *elvi* kiaknázása jellemzi, nem a nemzetgyűlési határozatok, hanem e határozatok megokolása, nem az ügy, hanem a frázis, nem a frázis, hanem a hangsúly és a gesztus, amely a frázist elevenné teszi. A *royalista érzület* kíméletlenül arcátlan kinyilvánítása, a köztársaság megvetően előkelő sértegetése, a restaurációs célok kacérkodóan léha kifecsegése, egyszóval a *köztársasági illem* hetvenkedő megsértése ad ennek az időszaknak sajátságos hangot és színezetet. Éljen az alkotmány! ez volt június 13 *legyőzöttjeinek* csatakiáltása. A *győztesek* tehát fel voltak oldva az alkotmányos, vagyis a köztársasági beszédmód színlelése alól. Az ellenforradalom leigázta Magyarországot, Olaszországot, Németországot, és a győztesek azt hitték, hogy a restauráció már Franciaország kapuinál van. Valóságos konkurrencia támadt a rendpárt

frakcióinak előtáncosai között, hogy royalizmusukat a „Moniteur"-rel bizonyítsák és a monarchia alatt esetleg elkövetett liberális vétkeiket meggyónják, megbánják, Isten és ember előtt bocsánatot kérjenek értük. Nem múlt el nap anélkül, hogy a nemzetgyűlés szónoki emelvényén a februári forradalmat országos szerencsétlenségnek ne nyilvánították volna, anélkül, hogy valamelyik legitimista parlagi nemes ünnepélyesen meg ne állapította volna, hogy a köztársaságot sohasem ismerte el, anélkül, hogy a júliusi monarchia valamelyik gyáva szökevénye és árulója el ne mesélte volna azokat az utólagos hőstetteket, amelyek véghezvitelében csak Lajos Fülöp emberszeretete vagy egyéb félreértések akadályozták meg. A februári napokban csodálatraméltó nem a győztes nép nagylelkűsége volt, hanem a royalisták önfeláldozása és mérséklete, amellyel a népnek megengedték, hogy győzzön. Az egyik népképviselő azt javasolta, hogy a februári sebesültek támogatására szánt pénz egy részét a *garde municipale*[45] tagjainak juttassák, mivel egyedül ők szolgálták jól a hazát azokban a napokban. Egy másik az Orléans-i hercegnek lovasszobrot akart állíttatni a Carrousel-téren. Thiers az alkotmányt piszkos papírdarabnak nevezte. A szónoki emelvényen egymás után jelentek meg orléanisták, hogy megbánásukat fejezzék ki a legitim királyság elleni összeesküvésükért, legitimisták, akik szemrehányást tettek maguknak, hogy az illegitim királysággal szembeni ellenszegüléssel egyáltalában a királyság bukását siettették, Thiers, aki megbánta, hogy Molé ellen, Molé, aki megbánta, hogy Guizot ellen, Barrot, aki megbánta, hogy mindhárom ellen fondorkodott. Az „Éljen a szociáldemokrata köztársaság!" kiáltást alkotmányellenesnek nyilvánították; az „Éljen a köztársaság!" kiáltást mint szociáldemokrata jelszót üldözték. A waterlooi csata évfordulóján az egyik képviselő kijelentette: „Kevésbé félek a poroszok betörésétől, mint attól, hogy a forradalmár emigránsok Franciaország földjére teszik a lábukat."[46] A Lyonban és a szomszédos département-okban megszervezett terror miatti panaszokra Baraguay d'Hilliers így válaszolt: „Jobban szeretem a fehér terrort, mint a vörös terrort." (J'aime mieux la terreur blanche que la terreur rouge.)[47] És a gyűlés minden alkalommal viharosan tapsolt, valahányszor szónokai ajkáról éles megjegyzés hangzott el a köztársaság, a forradalom, az alkotmány ellen, a királyság, a Szent Szövetség mellett. A legjelentéktelenebb köztársasági formaságok minden megsértése, például, amikor a képviselőket nem a „citoyens"* megszólítással illették, lelkesedéssel töltötte el a rend lovagjait.

A július 8-i párizsi pótválasztások, melyek az ostromállapot hatása alatt és a proletariátus nagy részének a szavazástól való tartózkodása mellett men-

* – „polgártársak" – *Szerk.*

tek végbe, Róma elfoglalása a francia hadsereg által, a vörös eminenciások[48] bevonulása Rómába, kíséretükben az inkvizícióval és a szerzetesi terrorizmussal – mindezek újabb győzelmekkel tetézték a júniusi győzelmet és fokozták a rendpárt mámorát.

Végül augusztus közepén a royalisták elrendelték a nemzetgyűlés elnapolását két hónapra, részint azért, mert részt akartak venni az éppen egybegyűlt département-tanácsokon, részben pedig azért, mert a többhónapos tendencia-orgia kifárasztotta őket. A nemzetgyűlés helyetteséül és *a köztársaság őreiül* átlátszó gúnnyal egy huszonöt képviselőből álló bizottságot hagytak hátra, a legitimisták és orléanisták színe-virágát, egy Molét, egy Changarnier-t. A gúny azonban mélyebb volt, mintsem sejtették. A történelem, miután arra ítélte őket, hogy segítsenek megdönteni a királyságot, amelyet szerettek, most azt a sorsot rendelte számukra, hogy konzerváljják a köztársaságot, amelyet gyűlöltek.

A törvényhozó gyűlés *elnapolásával lezárul az alkotmányos köztársaság életének második szakasza, royalista kamaszkora.*

Párizsban ismét megszűnt az ostromállapot, a sajtó működése ismét megkezdődött. A szociáldemokrata lapok megjelenésének felfüggesztése idején, a megtorló törvényhozás és a royalista tombolás időszakában az *alkotmányos-monarchista kispolgárok* régi irodalmi képviselője, a „Siècle"[49] *republikanizálódott*, a *polgári reformerek* régi irodalmi kifejezője, a „Presse"[50] *demokratizálódott*, a *republikánus burzsoák* régi klasszikus orgánuma, a „National" pedig szocializálódott.

A *titkos társaságok* abban a mértékben terjedtek és erősödtek, ahogy a *nyilvános klubok* lehetetlenné váltak. Az ipari *munkásszövetkezetek*, amelyeket mint tisztán kereskedelmi társaságokat megtűrtek, gazdaságilag jelentéktelenek voltak, de politikailag a proletariátus összefogásának megannyi eszközévé váltak. Június 13 a különböző félforradalmi pártokat megfosztotta hivatalos fejeiktől, a megmaradt tömegek meglelték saját fejüket. A rend lovagjai a vörös köztársaság előre beharangozott rémségeivel ijesztgették az embereket, de a győzelmes ellenforradalom magyarországi, badeni, római aljas garázdálkodásai, hyperboreikus[51] kegyetlenkedései a *„vörös köztársaságot"* fehérre mosták. És a francia társadalom elégedetlen közbülső osztályai kezdték többre becsülni a vörös köztársaság ígéreteit, annak bizonytalan rémségeivel együtt, mint a vörös monarchia rémségeit annak tényleges reménytelenségével. Egyetlen szocialista sem fejtett ki Franciaországban több forradalmi propagandát, mint *Haynau*[52]. A chaque capacité selon ses oeuvres!*

* – Minden képességnek munkája szerint![53] – *Szerk.*

Közben Louis Bonaparte a nemzetgyűlés szünetét arra használta ki, hogy hercegi utazásokat tegyen a vidéken, a legvérmesebb legitimisták meg Emsbe[54] zarándokoltak Szent Lajos unokájához, a rendbarát népképviselők zöme pedig az éppen akkor összeülő département-tanácsokban űzte cselszövéseit. Arról volt szó, hogy a département-tanácsokkal mondassák ki azt, amit a nemzetgyűlés többsége még nem mert kimondani: *a sürgősségi indítványt az alkotmány azonnali revíziójára.* Az alkotmány értelmében az alkotmányt csak 1852-ben revideálhatta volna egy külön ebből a célból összehívott nemzetgyűlés. Ha azonban a département-tanácsok többsége ebben az értelemben nyilatkozik, vajon nem volt-e a nemzetgyűlés kötelessége, hogy az alkotmány szűzességét Franciaország hangjának feláldozza? A nemzetgyűlés ugyanazt remélte ezektől a vidéki gyűlésektől, amit Voltaire „Henriade"-jában az apácák a pandúroktól. A nemzetgyűlés Putifárnéinak azonban néhány kivételtől eltekintve a vidék megannyi Józsefjével volt dolguk. A túlnyomó többség nem akarta megérteni a tolakodó sugalmazást. Az alkotmány revíziója magukon azokon az eszközökön hiúsult meg, amelyekkel meg akarták valósítani, a département-tanácsok szavazásán. Franciaország hangja, mégpedig a polgári Franciaországé megszólalt és a revízió ellen szólt.

Október elején a törvényhozó nemzetgyűlés ismét összeült – tantum mutatus ab illo*. Arculata teljesen megváltozott. Az alkotmány revíziójának a département-tanácsok részéről történt váratlan elvetése a nemzetgyűlést visszavetette az alkotmány határai közé és figyelmeztette élettartamának határaira. Az orléanistákat bizalmatlanná tették a legitimisták búcsújárásai Emsbe, a legitimisták gyanút fogtak az orléanisták Londonnal való tárgyalásai[56] miatt, a két frakció újságjai szították a tüzet és trónjelöltjeik kölcsönös igényeit latolgatták. Az orléanisták és a legitimisták együttesen nehezteltek a bonapartisták üzelmei miatt, melyek a hercegi utazásokban, az elnök többé-kevésbé átlátszó önállósulási kísérleteiben, a bonapartista újságok követelődző hangjában mutatkoztak; Louis Bonaparte neheztelt a nemzetgyűlésre, amely csak a legitimista-orléanista összeesküvést találta jogosnak, a kormányra, amely őt ennek a nemzetgyűlésnek mindig elárulta. Végül magában a kormányban meghasonlást okozott a római politika, valamint a *Passy* miniszter által javasolt és a konzervatívok által szocialistának kikürtölt *jövedelemadó.*

Az egyik legelső javaslat, melyet a Barrot-kormány az újra összeült törvényhozó gyűlés elé terjesztett, 300 000 frank hitel követelése volt az *Orlé-*

* – de mennyire megváltozott[55] – *Szerk.*

ans-i hercegnő özvegyi tartásdíjának kifizetésére. A nemzetgyűlés ezt megszavazta és a francia nemzet adósságának listáját megtoldotta hétmillió frank összeggel. Míg tehát Lajos Fülöp sikerrel tovább játszotta a „pauvre honteux", a szemérmes koldus szerepét, Bonaparte részére sem a kormány nem merte indítványozni a fizetési pótlékot, sem a nemzetgyűlés nem látszott hajlandónak azt megadni. És Louis Bonaparte, mint kezdettől fogva, most is ama nehéz választás előtt tétovázott: *Aut Caesar aut Clichy*!*

A miniszter második hitelkövetelése, kilencmillió frank *a római expedíció költségeire*, növelte a feszültséget egyfelől Bonaparte, másfelől a miniszterek és a nemzetgyűlés között. Louis Bonaparte a „Moniteur"-ben közzétette parancsőrtisztjéhez, Edgar Neyhez intézett levelét, amelyben a pápai kormányt alkotmányos biztosítékokhoz kötötte. A pápa viszont „motu proprio"[57] szózatot bocsátott ki, amelyben restaurált uralmának bárminő korlátozását visszautasította. Bonaparte levele szándékos titokszegéssel fellebbentette kabinetjének függönyét, hogy önmagát jóakaratú, de saját házában félreismert és gúzsbakötött zseniként tegye ki a karzat pillantásainak. Nem ez volt az első alkalom, hogy Bonaparte „egy szabad lélek titkos szárnycsapásaival"[58] kacérkodott. *Thiers*, a bizottság előadója, ügyet sem vetett Bonaparte szárnycsapására, és megelégedett a pápa ünnepélyes nyilatkozatának francia tolmácsolásával. Nem a kormány, hanem *Victor Hugo* próbálta az elnököt megmenteni olyan napirendi indítvánnyal, amelyben a nemzetgyűlés helyeselné Napóleon levelét. *Allons donc*! *Allons donc*!** Ezzel a tiszteletlenül hányaveti indulatszóval temette el a többség Hugo indítványát. Az elnök politikája? Az elnök levele? Az elnök maga? *Allons donc*! *Allons donc*! Ki az ördög veszi Bonaparte urat au sérieux***? Azt hiszi Ön, Victor Hugo úr, hogy mi elhisszük Önnek, hogy Ön hisz az elnökben? *Allons donc*! *Allons donc*!

Végül siettette a szakítást Bonaparte és a nemzetgyűlés között az *Orléans-ok és Bourbonok visszahívásával* kapcsolatos vita. A kormány helyett az elnök unokafivére, Vesztfália volt királyának fia nyújtotta be ezt a javaslatot, melynek célja nem egyéb volt, mint hogy a legitimista és orléanista trónkövetelőket a bonapartista trónkövetelővel egy szintre, vagy helyesebben a bonapartista trónkövetelő *alá* szorítsa le, aki legalábbis ténylegesen az állam csúcsán állt.

Napoléon Bonaparte elég tiszteletlen volt ahhoz, hogy az *elűzött királyi*

---

* – *Vagy Caesar, vagy Clichy*! – *Szerk.*

** – *Ugyan kérem*! – *Szerk.*

*** – komolyan – *Szerk.*

családok visszahívását és a *júniusi felkelők amnesztiáját* egy és ugyanazon javaslat részeivé tegye. A többség méltatlankodása nyomban arra kényszerítette, hogy a szentnek és az elvetemültnek, a királyi vérnek és a proletár fajzatnak, a társadalom állócsillagainak és mocsári lidércfényeinek ezért a bűnös összekapcsolásáért bocsánatot kérjen és a két javaslat mindegyikének megadja az őt megillető rangot. A többség a királyi család visszahívását erélyesen elutasította, és *Berryer*, a legitimisták Démoszthenésze semmiféle kétséget nem hagyott e szavazás értelmét illetően. A trónkövetelők polgári lefokozása, ez az, amit el akarnak érni! Meg akarják őket fosztani a dicsfénytől, az utolsó fenségtől, mely számukra még megmaradt, a *száműzetés fenségétől*! Mit gondolnának arról a trónkövetelőről, kiáltott fel Berryer, aki felséges származásáról megfeledkezve idejönne, hogy mint egyszerű magánember éljen. Világosabban nem is mondhatták volna meg Louis Bonapartenak, hogy jelenlétével semmit sem nyert és hogy, ha a koalícióra lépett royalistáknak szükségük is volt rá itt Franciaországban mint *semleges emberre* az elnöki székben, a komoly trónkövetelőket a száműzetés ködével távol kell tartani a profán pillantásoktól.

November 1-én Louis Bonaparte válaszul üzenetet küldött a törvényhozó gyűlésnek, amelyben meglehetősen nyers szavakkal bejelentette a Barrot-kormány menesztését és egy új kormány megalakítását. A Barrot–Falloux-kormány a royalista koalíció kormánya volt, a d'Hautpoul-kormány Bonaparte kormánya, az elnök szerve volt a törvényhozó gyűléssel szemben, az *alkalmazottak kormánya*.

Bonaparte már nem volt többé 1848 december 10-ének pusztán *semleges embere*. A végrehajtó hatalom birtoklása egy sereg érdeket csoportosított körülötte, az anarchia elleni harc magát a rend pártját kényszerítette arra, hogy Bonaparte befolyását növelje, és ha Bonaparte *már nem* volt többé népszerű, akkor a rend pártja *népszerűtlen* volt. Ami az orléanistákat és a legitimistákat illeti, vajon nem reménykedhetett Bonaparte abban, hogy versengésük és valamiféle monarchista restauráció szükségessége a *semleges trónkövetelő* elismerésére kényszeríti őket?

1849 november 1-ével kezdődik az alkotmányos köztársaság életének harmadik szakasza, az a szakasz, mely 1850 március 10-ével fejeződik be. Nemcsak hogy megkezdődik az alkotmányos intézményeknek az a szabályszerű játéka, amelyet Guizot annyira megcsodált – a civakodás a végrehajtó és a törvényhozó hatalom között. Az egyesült orléanisták és legitimisták restaurációs vágyaival szemben Bonaparte a maga tényleges hatalmának jogcímét képviseli, a köztársaságot; Bonaparte restaurációs vágyaival szemben a rendpárt közös uralmuk jogcímét képviseli, a köztársaságot;

az orléanistákkal szemben a legitimisták, a legitimistákkal szemben az orléanisták a status quo-t* képviselik, a köztársaságot. A rendpárt mindezen frakciói, melyek közül mindegyik in petto** tartotta saját királyát és saját restaurációját, vetélytársaik bitorlási és felülkerekedési vágyaival szemben kölcsönösen a burzsoázia közös uralmát juttatták érvényre, azt a formát, amelyben a külön igények semlegesítve és fenntartva maradnak – a *köztársaságot.*

Ahogy Kant a köztársaságot mint egyedül ésszerű államformát a praktikus ész követelményévé teszi, amelynek megvalósítását ugyan sohasem lehet elérni, de amelynek elérésére mint célra állandóan törekedni kell és amelyet az érzületben meg kell őrizni, ugyanúgy jártak el ezek a royalisták a *királysággal.*

Ilymódon az alkotmányos köztársaság, mely üres ideológiai formulaként került ki a burzsoá-republikánusok kezéből, a koalícióra lépett royalisták kezében tartalommal teli eleven formává lett. És Thiers nem sejtette, milyen igazat mondott, amikor azt mondta: „Mi royalisták, mi vagyunk az alkotmányos köztársaság igazi támaszai."

A koalíció kormánya bukásának, az alkalmazottak kormánya megjelenésének egy második jelentősége is van. Pénzügyminiszterét *Fouldnak* hívták. Fould pénzügyminisztersége azt jelentette, hogy a francia nemzeti gazdagságot hivatalosan áldozatul dobták a tőzsdének, azt, hogy az állam vagyonát a tőzsde kezelte a tőzsde érdekében. Fould kinevezésével a finánctőkarisztokrácia jelentette be restaurációját a „Moniteur"-ben. Ez a restauráció szükségszerűen kiegészítette a többi restaurációt, melyek az alkotmányos köztársaság megannyi láncszemét alkották.

Lajos Fülöp sohasem merészelt egy valódi loup-cervier-t (tőzsdei hiénát) tenni pénzügyminiszterré. Ahogyan királysága a felső burzsoázia uralmának eszményi neve volt, minisztériumaiban a kiváltságos érdekeknek ideológikus érdektelen neveket kellett viselniök. A burzsoá köztársaság mindenütt előtérbe tolta azt, amit a különböző monarchiák, legitimista és orléanista egyaránt, a háttérben rejtve tartottak. Emez a földre húzta le azt, amit amazok az égbe emeltek. A szentek neveit az uralkodó osztályérdekek polgári tulajdonneveivel helyettesítette.

Egész ábrázolásunk megmutatta, hogy a köztársaság, fennállásának első napjától kezdve, a finánctőkarisztokráciát nem megdöntötte, hanem megerősítette. De az engedmények, melyeket neki tettek, végzet voltak, amelynek

* – fennálló helyzetet – *Szerk.*

** – készenlétben – *Szerk.*

az ember alávetette magát anélkül, hogy elő akarta volna idézni. Foulddal a kormányzati kezdeményezés visszakerült a finánc arisztokráciához.

Felmerül a kérdés, hogyan viselhette el és hogyan tűrhette a koalícióra lépett burzsoázia a finánc arisztokrácia uralmát, mely Lajos Fülöp idején a többi burzsoá frakció kirekesztésén vagy alárendelésén alapult?

A válasz egyszerű.

Először, maga a finánc arisztokrácia mértékadóan fontos részét alkotja a royalista koalíciónak, melynek közös kormányzati hatalmát köztársaságnak hívják. Az orléanisták szóvivői és tekintélyei nem a finánc arisztokrácia régi szövetségeseiből és cinkosaiból kerülnek-e ki? Maga a finánc arisztokrácia nem az orléanizmus arany falanxa-e? Ami a legitimistákat illeti, a gyakorlatban már Lajos Fülöp idején részt vettek a tőzsde-, bánya- és vasútspekuláció minden orgiájában. Egyáltalában a nagy földtulajdon kapcsolata a finánc arisztokráciával *szabályszerű tény*. Bizonyíték: *Anglia*. Bizonyíték *Ausztria* is.

Olyan országban, mint Franciaország, ahol a nemzeti termelés nagysága aránytalanul alárendelt mértékű a nemzeti adósság nagyságához képest, ahol a spekuláció legjelentősebb tárgya az állami járadék, és a tőkének, amely nem-termelő módon akar értékesülni, a fő piaca a tőzsde, ilyen országban szükségképpen minden polgári vagy félpolgári osztályból számtalan ember van érdekelve az államadósságban, a tőzsdejátékban, a pénzügyekben. Mindezek a másodrendű érdekeltek vajon nem abban a frakcióban látják-e természetes támaszaikat és parancsolójukat, mely ezt az érdeket a leghatalmasabb méretekben, amely ezt nagyban és egészében képviseli?

Mi szabja meg azt, hogy az állam vagyona a pénzarisztokráciára száll át? Az állam állandóan növekedő eladósodása. És az állam eladósodását? Az, hogy kiadásai állandóan meghaladják bevételeit, amely aránytalanság az államkölcsönök rendszerének oka és egyúttal okozata.

Hogy ettől az eladósodástól megszabaduljon, az államnak vagy korlátoznia kell kiadásait, azaz egyszerűsítenie, csökkentenie kell a kormányzati szervezetet, lehetőleg keveset kell kormányoznia, lehetőleg kevés személyzetet kell foglalkoztatnia, lehetőleg kevés kapcsolatba kell kerülnie a polgári társadalommal. Ez az út járhatatlan volt a rendpárt számára, amelynek abban a mértékben kellett növelnie megtorló eszközeit, hivatalos állami beavatkozását, mindenoldalú jelenlétét az állami szervek révén, amelyben egyre több oldalról fenyegette veszély uralmát és osztályának életfeltételeit. Nem lehet a csendőrséget csökkenteni abban a mértékben, amelyben a személy és tulajdon elleni támadások szaporodnak.

Vagy pedig az államnak meg kell próbálnia az adósságokat megkerülni

és rögtöni, bár átmeneti költségvetési egyensúlyt teremteni azáltal, hogy *rendkívüli adókkal* terheli meg a leggazdagabb osztályokat. Azért, hogy a nemzeti gazdagságot a tőzsdei kizsákmányolástól megmentse, a rendpárt feláldozza saját gazdagságát a haza oltárán? Pas si bête!*

A francia állam teljes átalakítása nélkül tehát a francia államháztartás átalakítása is lehetetlen. Ezzel az államháztartással szükségszerűen velejár az állam eladósodása, az állam eladósodásával pedig szükségszerűen velejár az államadóssággal való kereskedésnek, az állam hitelezőinek, a bankároknak, a pénzváltóknak, a tőzsdei hiénáknak az uralma. A rendpártnak csupán egyik frakciója volt közvetlenül érdekelve a finánciarisztokrácia megdöntésében, a *gyárosok*. Nem a közepes, a kisebb ipari tőkésekről beszélünk, hanem a gyári érdek kormányzóiról, akik Lajos Fülöp alatt a dinasztikus ellenzék széles bázisát alkották. Ezeknek az érdeke kétségtelenül a termelési költségek csökkentése, tehát az adók csökkentése, amelyek belekerülnek a termelésbe, tehát az államadósságok csökkentése, amelyeknek kamatai belekerülnek az adókba, tehát a finánciarisztokrácia megdöntése.

Angliában – és a legnagyobb francia gyárosok angol vetélytársaikhoz képest kispolgárok – a bank és a tőzsdearisztokrácia elleni kereszteshadjárat élén valóban a gyárosokat – egy Cobdent, egy Brightot – látjuk. Miért nincs így Franciaországban? Angliában az ipar, Franciaországban a mezőgazdaság van túlsúlyban. Angliában az iparnak free trade-re**, Franciaországban védővámra van szüksége, nemzeti monopóliumra a többi monopólium mellett. A francia ipar nem uralkodik a francia termelésen, a francia ipari tőkések ennélfogva nem uralkodnak a francia burzsoázián. Hogy érdekeiknek a burzsoázia többi frakcióival szemben érvényt szerezzenek, nem tehetnek úgy, mint az angolok, hogy a mozgalom élére állnak és ugyanakkor osztályérdekeiket a végsőkig élezik; a forradalom uszályába kell szegődniök és olyan érdekeket kell szolgálniok, melyek osztályuk összérdekeivel szembenállnak. Februárban félreismerték helyzetüket, február észretérítette őket. S vajon kit fenyegetnek közvetlenebbül a munkások, mint a munkaadót, az ipari tőkést? A gyáros ennélfogva Franciaországban szükségszerűen a rendpárt legfanatikusabb tagjává lett. A finánciarisztokrácia csorbítja a *profitját, de mi ez ahhoz képest, ha a proletariátus megszünteti a profitot*?

Franciaországban a kispolgár teszi azt, amit rendes körülmények között az ipari burzsoának kellene tennie; a munkás teszi azt, ami rendes körül-

* – Nem olyan ostoba! – *Szerk.*

** – szabadkereskedelemre – *Szerk.*

mények között a kispolgár feladata volna, de ki oldja meg a munkás feladatát? Senki. Ezt a feladatot nem Franciaországban oldják meg, ezt Franciaországban proklamálják. Ezt a feladatot sehol sem fogják a nemzeti kereteken belül megoldani[59], a francia társadalmon belül folyó osztályháború világháborúba csap át, melyben nemzetek szállnak szembe egymással. A megoldás csak abban a pillanatban kezdődik, amikor a világháború a proletariátust annak a népnek az élére hajtja, mely a világpiacon uralkodik, Anglia élére. A forradalom, amely ezzel nem végéhez, hanem szervező kezdetéhez érkezett el, nem rövidlélegzetű forradalom. A mostani nemzedék azokhoz a zsidókhoz hasonlít, akiket Mózes a pusztában vezet. Nemcsak új világot kell meghódítania, hanem el kell pusztulnia, hogy helyet adjon azoknak az embereknek, akik az új világra megértek.

Térjünk vissza Fouldhoz.

1849 november 14-én Fould a nemzetgyűlés szónoki emelvényére lépett és kifejtette pénzügyi rendszerét: A régi adórendszer védelme! A boradó fenntartása! Passy jövedelemadójának visszavonása!

Passy sem volt forradalmár, Lajos Fülöp régi minisztere volt. A Dufaure-szabású puritánokhoz és Teste-nek, a júliusi monarchia bűnbakjának* legbensőbb bizalmasaihoz tartozott. Passy is dicsérte a régi adórendszert, ajánlotta a boradó fenntartását, de ugyanakkor lerántotta a fátyolt az állami deficitről. Kijelentette, hogy új adóra, jövedelemadóra van szükség, ha nem akarnak államcsődöt. Fould, aki Ledru-Rollinnak ajánlotta az államcsődöt, a törvényhozó gyűlésnek az állami deficitet ajánlotta. Megtakarításokat ígért, amelyeknek titka később abban lepleződött le, hogy pl. a kiadások hatvan millióval csökkentek, és a függő adósság kétszáz millióval növekedett — a számok csoportosításával, az elszámolások felállításával űzött szemfényvesztő fogások voltak ezek, amelyek végül mind új kölcsönökre lyukadtak ki.

Fould idejében a finánctőkés osztály a többi féltékeny burzsoá frakció mellett természetesen nem lépett fel oly szemérmetlenül korruptan, mint Lajos Fülöp idejében. De a rendszer csak ugyanaz volt, az adósságok állandó növelése, a deficit elpalástolása. Idővel pedig a régi tőzsdei szédelgés lep-

* 1847 július 8-án Párizsban a főrendiház előtt megkezdődött a per Parmentier és Cubières tábornok ellen — azzal, hogy sóbánya-engedély megszerzése céljából tisztviselőket vesztegettek meg —, valamint az akkori közmunkaügyi miniszter, Teste ellen — azzal, hogy ilyen megvesztegetési pénzeket elfogadott. Teste a per folyamán öngyilkossági kísérletet követett el. Valamennyit súlyos pénzbüntetésre ítélték, Teste-et azonkívül még háromévi börtönre. — *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

lezetlenebbül előlépett. Bizonyíték: az avignoni vasútra vonatkozó törvény, az állampapírok titokzatos ingadozásai, amelyek egy időben egész Párizsban szóbeszéd tárgyai voltak, végül Fouldnak és Bonaparte-nak a március 10-i választásokra vonatkozó rosszul sikerült spekulációi.

A finánctőkés arisztokrácia hivatalos restaurációjával a francia népnek hamarosan megint egy február 24-éhez kellett elérkeznie.

Az alkotmányozó gyűlés, örököse elleni gyűlöletének egyik rohamában, a boradót az Úr 1850. évére eltörölte. Régi adók eltörlésével nem lehetett új adósságokat fizetni. *Creton*, a rendpárt egyik kreténje a boradó fenntartását már a törvényhozó gyűlés elnapolása előtt javasolta. Fould a bonapartista kormány nevében magáévá tette ezt a javaslatot és 1849 december 20-án, Bonaparte elnökké kikiáltásának évfordulóján a nemzetgyűlés elrendelte *a boradó restaurációját*.

E restauráció vezérszónoka nem pénzügyi ember volt, hanem *Montalembert*, a jezsuitafőnök. Levezetése megkapóan egyszerű volt: az adó az az emlő, amelyből a kormány táplálkozik. A kormány pedig az elnyomás eszközeit, a tekintély szerveit, a hadsereget, a rendőrséget, a hivatalnokokat, a bírákat, a minisztereket, a *papokat* jelenti. Az adó elleni támadás az anarchisták támadását jelenti a rend őrszemei ellen, akik a polgári társadalom anyagi és szellemi termelését a proletár vandálok beavatkozásával szemben megvédik. Az adó az ötödik istenség a tulajdon, a család, a rend és a vallás mellett. És a boradó kétségtelenül adó és ráadásul nem közönséges, hanem hagyományos, monarchista érzületű, tiszteletreméltó adó. Vive l'impôt des boissons! Three cheers and one cheer more!*

Ha a francia paraszt az ördögöt a falra festi, az adóvégrehajtó alakjában festi. Attól a pillanattól kezdve, hogy Montalembert az adót istenné emelte, a paraszt istentelenné, ateistává lett és az ördögnek, a *szocializmusnak* a karjaiba vetette magát. A rend vallása eljátszotta a parasztot, a jezsuiták eljátszották, Bonaparte eljátszotta. 1849 december 20 visszavonhatatlanul kompromittálta 1848 december 20-át. Nem a „nagybátyjának az unokaöccse" volt családjában az első, akire a boradó vereséget mért, az az adó, amely Montalembert kifejezése szerint a forradalom viharát sejteti. A valódi, a nagy Napóleon Szent Ilona szigetén kijelentette, hogy a boradó újrabevezetése nagyobb mértékben járult hozzá bukásához, mint bármi más, mert elidegenítette tőle Dél-Franciaország parasztjait. Ez az adó már XIV. Lajos korában a nép gyűlöletének fő tárgya volt (lásd Boisguillebert és Vauban írásait), az első forradalom eltörölte, Napóleon viszont 1808-ban

* – Éljen az italadó! Háromszoros éljen és még egy éljen! – *Szerk.*

módosított formában újra bevezette. Mikor a restauráció Franciaországba bevonult, nemcsak a kozákok ügettek előtte, hanem a boradó megszüntetéséről szóló ígéretek is. A gentilhommerie-nak* természetesen nem kellett a gent taillable à merci et miséricorde** számára adott szavát megtartania. 1830 megígérte a boradó eltörlését. Nem volt szokása, hogy megtegye, amit kimondott, és hogy kimondja, amit megtett. 1848 megígérte a boradó eltörlését, ahogyan mindent megígért. Az alkotmányozó gyűlés végül, amely semmit sem ígért, végrendeletileg, mint már említettük, úgy intézkedett, hogy a boradónak 1850 január 1-én el kell tűnnie. És éppen tíz nappal 1850 január 1 előtt a törvényhozó gyűlés ismét bevezette, úgyhogy a francia nép állandóan üldözte a boradót, és ha az ajtón kidobta, visszajött az ablakon.

A boradó elleni népi gyűlöletnek az a magyarázata, hogy ez a francia adórendszer valamennyi gyűlöletes tulajdonságát egyesíti magában. Beszedésének módja gyűlöletes, elosztásának módja arisztokratikus, mivel a legközönségesebb boroknál ugyanannyi az adószázalék, mint a legdrágábbaknál. Tehát mértani arányban növekszik a fogyasztók vagyonának csökkenése szerint; fordított progresszív adó. A boradó ezért, mint a hamisított és utánzott borokra kitűzött jutalom, egyenesen provokálja a dolgozó osztályok megmérgezését. A boradó csökkenti a fogyasztást, mivel minden 4000 lakoson felüli város határában vámsorompót állít fel és minden várost idegen országgá változtat, amely vámokkal védekezik a francia bor ellen. A nagy borkereskedők, de még inkább a kicsik, a marchand de vins-ek, a kocsmárosok, akiknek keresete közvetlenül függ a borfogyasztástól, valamennyien a boradó nyílt ellenségei. És végül azáltal, hogy a fogyasztást csökkenti, a boradó megfosztja a termelést a felvevőpiactól. A városi munkások számára lehetetlenné teszi a bor megfizetését, a bortermelők számára viszont lehetetlenné teszi a bor eladását. Franciaország pedig mintegy tizenkét millió főnyi bortermelő lakosságot számlál. Érthető tehát általában a nép gyűlölete, érthető kivált a parasztok fanatizmusa a boradó ellen. Azonfelül a boradó restaurációjában a parasztok nem elszigetelt, többé-kevésbé véletlen jelenséget láttak. A parasztoknak van egy sajátos fajta történelmi hagyományuk, amely apáról fiúra száll, s ebben a történelmi iskolában azt rebesgették, hogy minden kormány, amíg a parasztokat rá akarja szedni, a boradó eltörlését ígéri, és mihelyt a parasztokat rászedte, a boradót fenntartja vagy újra bevezeti. A boradón

* — a nemességnek — *Szerk.*

** — kényre-kedvre adóztatható nép — *Szerk.*

tapasztalja ki a paraszt a kormány zamatát, irányzatát. A boradó restaurációja december 20-án ezt jelentette: *Louis Bonaparte ugyanolyan, mint a többi;* ő azonban nem volt ugyanolyan, mint a többi, ő *paraszti találmány* volt és azokkal a többmillió aláírást számláló petíciókkal, amelyeket a boradó ellen benyújtottak, a parasztok visszavonták azokat a szavazatokat, melyeket egy évvel azelőtt a „nagybátyjának unokaöccsére" leadtak.

A falusi népesség, az egész francia népességnek több, mint kétharmada, nagyobbrészt úgynevezett szabad *földtulajdonosokból* áll. Az első nemzedék, amelyet az 1789-es forradalom a hűbéri terhektől váltság nélkül megszabadított, a földért semmilyen árat sem fizetett. A következő nemzedékek azonban *földár* alakjában fizették meg azt, amit féljobbágyi sorban levő elődeik járadék, tized, robot stb. formájában fizettek. Minél inkább megnövekedett egyfelől a népesség, minél inkább előrehaladt másfelől a föld felosztása — annál drágább lett a parcella ára, mert kisebbedésével együtt nőtt a kereslet iránta. De amilyen arányban emelkedett az ár, amelyet a paraszt a parcelláért fizetett, akár közvetlenül vásárolta, akár társörököseitől számíttatta fel magának mint tőkét, olyan arányban fokozódott szükségszerűen a *paraszt eladósodása*, vagyis a *jelzálog*. A földet terhelő adósságcímletet ugyanis *jelzálognak*, a földre szóló záloglevélnek nevezik. Ahogyan a középkori földbirtokon a *kiváltságok*, úgy halmozódnak fel a jelenkori parcellán a *jelzálogok*. — Másrészt: a parcellázás rendszerében a föld, tulajdonosai számára, merőben *termelési szerszám*. Mármost amilyen mértékben a föld felosztódik, olyan mértékben csökken termékenysége. A gépi berendezés alkalmazása a földre, a munkamegosztás, a föld megjavításának hatalmas eszközei, például lecsapoló- és öntözőcsatornák építése és ehhez hasonlók, mindinkább lehetetlenné válnak, miközben a megművelés *improduktív költségei* ugyanolyan arányban nőnek, mint magának a termelési szerszámnak a megosztódása. Mindez függetlenül attól, van-e a parcella birtokosának tőkéje vagy nincs. De minél inkább fokozódik a megosztódás, annál inkább a földdarab és a hozzá tartozó igen nyomorúságos felszerelés a parcellásparaszt egész tőkéje, annál inkább elmarad a tőkebefektetés a földbe, annál kevésbé van földje, pénze és műveltsége a zsellérnek ahhoz, hogy az agronómia vívmányait alkalmazza, annál inkább visszaesik a talaj megművelése. Végül a *tiszta hozam* abban az arányban csökken, amelyben a *bruttófogyasztás* növekszik, amelyben a birtok a paraszt egész családját más elfoglaltságtól elvonja, s mégsem képes belőle megélni a család.

Amilyen mértékben növekszik tehát a népesség és vele együtt a föld megosztódása, olyan mértékben *drágul a termelési szerszám*, a föld, és

csökken *termékenysége*, olyan mértékben *hanyatlik a mezőgazdaság és adósodik el a paraszt.* És ami okozat volt, maga is okká válik. Mindegyik nemzedék még több adósságot hagy hátra a másiknak, mindegyik új nemzedék kedvezőtlenebb és súlyosabb feltételek között kezd munkához, a jelzálogosítás jelzálogosítást szül, és amikor a paraszt már nem kínálhatja parcelláját zálogul *új adósságokhoz*, vagyis nem terhelheti meg új jelzáloggal, akkor egyenesen az *uzsora* karmaiba kerül, annál nagyobbak lesznek az *uzsorakamatok.*

Így került sor arra, hogy a francia paraszt a földet terhelő *jelzálog kamatainak* formájában, *nem jelzálogosított uzsoraelőlegek* kamatainak a formájában, nemcsak földjáradékot, nemcsak az ipari profitot, egyszóval nemcsak az *egész tiszta nyereséget* engedte át a tőkésnek, hanem még *a munkabérnek egy részét* is, hogy tehát az *ír bérlő* szintjére süllyedt — és mindezt azzal az ürüggyel, hogy *ő magántulajdonos.*

Ezt a folyamatot Franciaországban siettette az állandóan növekedő *adóteher* és a *bírósági költségek*, amelyeket részint közvetlenül azok a formaságok idéztek elő, melyekkel a francia törvényhozás a földtulajdont körülveszi, részint az egymással határos és egymást keresztező parcellákból eredő számtalan összeütközés, részint a parasztok perlekedési dühe, akiknek tulajdonélvezete az elképzelt tulajdonnak, a *tulajdonjognak* fanatikus érvényesítésére korlátozódik.

Egy 1840-es statisztikai kimutatás szerint a francia földbirtok bruttóterméke 5 237 178 000 frank volt. Ebből 3 552 000 000 frank lemegy a megmunkálás költségeire, beleértve a dolgozó emberek fogyasztását is. Marad 1 685 178 000 franknyi nettótermék, ebből 550 milliót le kell vonni jelzálogkamatokra, 100 milliót igazságügyi hivatalnokokra, 350 milliót adókra és 107 milliót iktatási díjakra, bélyegköltségekre, jelzálogosítási illetékekre stb. Marad a nettótermék egyharmad része, 538 millió; a lakosságra fejenként elosztva nem is egészen 25 frank nettótermék[60]. Ebben a számításban természetesen sem a jelzálogon kívüli uzsora, sem az ügyvédi költségek stb. nem szerepelnek.

Megérthetjük a francia parasztok helyzetét, amikor a köztársaság régi terheiket még újabbakkal tetézte. Látjuk, hogy a parasztok kizsákmányolása az ipari proletariátus kizsákmányolásától csak *formailag* különbözik. A kizsákmányoló ugyanaz: *a tőke.* Az egyes tőkések az egyes parasztokat a *jelzálog* és az *uzsora* útján zsákmányolják ki, a tőkésosztály pedig az *állami adó* útján zsákmányolja ki a parasztosztályt. A parasztoknak a tulajdoni jogcíme az a talizmán, mellyel a tőke a parasztot eddig megbabonázta, az az ürügy, amellyel az ipari proletariátus ellen bujtogatta.

Csak a tőke bukása teszi lehetővé a paraszt felemelkedését, csak egy antikapitalista proletárkormányzat szüntetheti meg gazdasági nyomorát, társadalmi lefokozottságát. Az *alkotmányos köztársaság* nem más, mint egyesült kizsákmányolóinak diktatúrája, *a szociáldemokrata, a vörös* köztársaság pedig szövetségeseinek diktatúrája. És a mérleg ama szavazatok szerint emelkedik vagy süllyed, amelyeket a paraszt a választási urnába dob. Saját magának kell sorsát eldöntenie. – Ezt mondták a szocialisták pamfletokban, almanachokban, kalendáriumokban, mindenféle röpiratokban. Még érthetőbbé tették számára ezt a nyelvet azok az elleniratok, melyekben a rendpárt fordult a paraszthoz és a szocialisták szándékainak és eszméinek durva túlzásával, brutális felfogásával és ábrázolásával eltalálta az igazi paraszti hangot és túlságosan is felcsigázta a paraszt sóvárgását a tiltott gyümölcs után. De a legérthetőbben maguk a tapasztalatok beszéltek, amelyekre a parasztosztály a szavazati jog felhasználása révén tett szert és a csalódások, melyek forradalmi iramban szakadatlanul zúdultak reá. *A forradalmak a történelem mozdonyai.*

A parasztok lassú átalakulása különböző tünetekben jelentkezett. Mutatkozott már a törvényhozó gyűlés választásainál, mutatkozott a Lyont környező öt département ostromállapotánál, mutatkozott néhány hónappal június 13 után abban, hogy a Chambre introuvable* egykori elnöke helyébe hegypártit választott meg Gironde département, mutatkozott 1849 december 20-án, amikor az elhalt legitimista képviselő helyére egy vöröset választottak meg *du Gard* département-ban[61], a legitimistáknak ezen az ígéretföldjén, amely 1794-ben és 1795-ben a köztársaságiak elleni legborzalmasabb gazságok színhelye, 1815-ben pedig a terreur blanche** központja volt, ahol liberálisokat és protestánsokat nyilvánosan gyilkoltak meg. A legmozdulatlanabb osztálynak ez a forradalmasodása a legvilágosabban a boradó újrabevezetése után ütközött ki. 1850 januárjában és februárjában a kormányintézkedések és a törvények majdnem kizárólag a *département*-ok és a *parasztok* ellen irányultak. Ez haladásuk legcsattanósabb bizonyítéka.

D'Hautpoul körrendelete, mellyel a zsandárt kinevezte a prefektus, az alprefektus és mindenekelőtt a maire*** inkvizítorává, mellyel a kémkedést a legtávolibb falu legelrejtettebb zugáig megszervezték; *az iskolamesterek*

* Így hívják a történelemben a közvetlenül Napóleon második bukása után 1815-ben megválasztott, fanatikusan ultra-royalista és reakciós képviselőházat. – *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

** – fehér terror – *Szerk.*

*** Falusi bíró, városban polgármester, elöljáró neve. – *Szerk.*

elleni törvény, amellyel őket, a parasztosztály tekintélyeit, szószólóit, nevelőit és tolmácsolóit a prefektusok önkényének vetették alá, amellyel őket, a tanult osztály proletárjait, űzött vadként egyik községből a másikba hajszolták; *a maire-ek elleni törvényjavaslat*, mellyel fejük fölé függesztették az elmozdítás Damoklész-kardját és amellyel őket, a parasztközségek elnökeit, minden pillanatban a köztársaság elnökével és a rendpárttal állították szembe; az a *rendelet*, amely Franciaország 17 katonai körzetét négy pasalikká változtatta[62] és a franciákra nemzeti szalonul a kaszárnyát és a katonai tábort erőszakolta rá; *a tanügyi törvény*, mellyel a rendpárt az általános választójog uralma alatt Franciaország öntudatlanságát és erőszakos elbutítását annak életfeltételéül proklamálta – mik voltak mindezek a törvények és rendszabályok? Kétségbeesett kísérletek arra, hogy a département-okat és a département-ok parasztjait a rendpárt számára visszahódítsák.

Ha *megtorlásnak* tekintjük őket, siralmas eszközök, amelyek éppen az ellenkező hatást érték el. A nagy rendszabályok, mint a boradó és a 45 centime-os adó fenntartása, a milliárd visszafizetése ügyében benyújtott parasztpetíciók gúnyos elutasítása stb., mindezek a törvényhozói mennykőcsapások a parasztosztályt csak egyszer, nagyjában, a központból kiindulva érték; a felsorolt törvények és rendszabályok a támadást és az ellenállást *általánossá*, minden egyes kunyhó mindennapos beszédtárgyává tették, beoltották a forradalmat minden faluba, *a forradalmat helyivé és parasztivá tették*.

Másrészt Bonaparte e javaslatai és azoknak a nemzetgyűlés által való elfogadása nem azt bizonyítják-e, hogy az alkotmányos köztársaság mindkét hatalma egységes, amikor arról van szó, hogy meg kell zabolázni az anarchiát, vagyis mindazokat az osztályokat, melyek a burzsoá diktatúra ellen fellázadnak? Nem biztosította-e *Soulouque* nyomban goromba üzenete után[63] a törvényhozó gyűlést a rend iránti odaadásáról abban az üzenetben, amelyet közvetlenül ezután küldött *Carlier*-val, Fouchénak ezzel a szennyes és közönséges torzképével, ahogy maga Louis Bonaparte laposra silányozott torzképe volt Napóleonnak?

A *tanügyi törvény* az ifjú katolikusok és az öreg voltairiánusok szövetségét mutatja. Mi egyéb is lehetett volna az egyesült burzsoák uralma, mint a jezsuitabarát restauráció és szabadgondolkodót játszó júliusi monarchia koalícióra lépett önkényuralma? A fegyvereket, amelyeket az egyik burzsoá frakció a másik ellen szétosztott a nép között, amikor egymással a főuralomért tusakodtak, nem kellett-e a nép kezéből ismét kiragadni, amióta ez a burzsoázia egyesült diktatúrájával állott szemben? A párizsi butikost

semmi sem háborította fel jobban, még a concordat à l'amiable-ok elvetése sem, mint a *jezsuitizmusnak* ez a kacér fitogtatása.

Közben tovább folytatódtak az összeütközések a rendpárt különböző frakciói között, valamint a nemzetgyűlés és Bonaparte között. Nem tetszett a nemzetgyűlésnek, hogy Bonaparte nyomban coup d'état-ja után, saját bonapartista kormányának megalkotása után, a monarchiának újonnan prefektussá kinevezett rokkantjait maga elé idézte és állásukat ahhoz a feltételhez kötötte, hogy alkotmányellenesen agitáljanak elnökké való újraválasztása mellett; nem tetszett, hogy *Carlier* egy legitimista klub betiltásával ünnepelte meg hivatalbalépését, hogy Bonaparte saját újságot alapított, „Le Napoléon"-t[64], amely elárulta a közönségnek az elnök titkos vágyait, ugyanakkor, amikor miniszтereinek a törvényhozó gyűlés színpadán ezeket meg kellett cáfolniok; nem tetszett a nemzetgyűlésnek, hogy különböző bizalmatlansági szavazatai ellenére az elnök makacsul megtartotta a kormányt; nem tetszett az a kísérlete sem, hogy az altisztek kegyét napi négy sou pótlékkal, a proletariátus kegyét pedig Eugène Sue „Mystères"-jéből való plágiummal, a becsület-kölcsönbankkal nyerje meg, végül nem tetszett az az arcátlanság, mellyel a még hátralevő júniusi felkelők Algériába deportálását javasoltatta a miniszterekkel, hogy a törvényhozó gyűlésre hárítsa a nagybani népszerűtlenséget, az elnök viszont önmagának fenntartja a kicsinybeni népszerűséget egyes kegyelmi ténykedésekkel. *Thiers* fenyegető kijelentéseket tett „coup d'état"-król és „coup de tête"-ekről* és a törvényhozó gyűlés azzal állt bosszút Bonaparte-on, hogy minden törvényjavaslatot, melyet Bonaparte a maga érdekében nyújtott be, elvetett, hogy minden javaslatot, melyet az közös érdekből nyújtott be, zajosan és bizalmatlanul megvizsgált, vajon nem arra törekszik-e, hogy a végrehajtó hatalom növelésével Bonaparte személyes hatalmának használjon. Egyszóval *a megvetés összeesküvésével állt bosszút.*

A legitimisták pártja viszont bosszúsággal látta, hogy majdnem minden posztot a tehetségesebb orléanisták kerítenek ismét hatalmukba, és növekszik a *centralizáció*, míg ők a maguk üdvét elvileg a *decentralizációban* keresték. És valóban. Az ellenforradalom *erőszakosan centralizált*, azaz előkészítette a forradalom gépezetét. A bankjegyek kényszerárfolyamával még Franciaország aranyát és ezüstjét is *centralizálta* a Párizsi Bankban és ilymódon megteremtette a forradalom *kész hadipénztárát.*

Végül az orléanisták bosszúsággal látták, hogyan állítják szembe a legiti-

* – „államcsínyekről" és „vakmerő csínyekről" – *Szerk.*

mitás újra felmerülő elvét az ő fattyúelvükkel és hogyan mellőzik és sértegetik őket minden pillanatban mint nemesi férj polgári mésalliance-át.

Láttuk, hogyan álltak fokról fokra a proletariátus mellé a parasztok, kispolgárok, egyáltalában a középrétegek, miután a hivatalos köztársasággal szemben nyílt ellentétbe kergették, miután ez ellenfeleiként kezelte őket. *Lázadás a burzsoá diktatúrával szemben, a társadalom megváltoztatásának szükséglete, a demokratikus köztársasági intézményeknek mint a társadalom mozgató szerveinek fenntartása, a proletariátus mint döntő forradalmi erő köré való csoportosulás* – ezek a közös jellemvonásai annak a pártnak, melyet *a szociáldemokrácia pártjának, a vörös köztársaság pártjának neveztek*. Ez *az anarchia pártja*, ahogyan ellenfelei elkeresztelték, nem kevésbé volt különböző érdekek koalíciója, mint a *rendpárt*. A régi társadalmi rendetlenség legcsekélyebb reformjától egészen a régi társadalmi rend felforgatásáig, a polgári liberalizmustól a forradalmi terrorizmusig – ilyen távol állnak egymástól azok a végletek, amelyek az „anarchia" pártjának kiinduló- és végpontját alkotják.

A védővámok megszüntetése – szocializmus!, mert megtámadja a rendpárt *ipari* frakciójának monopóliumát. Az államháztartás rendezése – szocializmus!, mert megtámadja a rendpárt *pénzügyi* frakciójának monopóliumát. Külföldi hús és gabona beengedése – szocializmus!, mert megtámadja a rendpárt harmadik frakciójának, a *nagy földtulajdonnak* a monopóliumát. A free-trader* pártnak, azaz a leghaladottabb angol burzsoá pártnak követelései Franciaországban megannyi szocialista követelésnek látszanak. Voltairianizmus – szocializmus!, mert megtámadja a rendpárt negyedik frakcióját, a *katolikus* frakciót. Sajtószabadság, egyesülési jog, általános népoktatás – szocializmus, szocializmus! Megtámadják a rendpárt egyetemes monopóliumát.

A forradalom menete az állapotokat oly gyorsan érlelte, hogy a reform legkülönbözőbb árnyalatú barátainak, a középosztályok legszerényebb igényeinek is a legszélsőbb felforgató párt zászlaja, a *vörös zászló* körül kellett csoportosulniok.

De bármilyen sokrétű volt is az anarchia pártja különböző nagy csoportjainak *szocializmusa* aszerint, hogy milyenek voltak osztályuk vagy osztályfrakciójuk gazdasági feltételei és azokból folyó egyetemes forradalmi szükségleteik, *egy* pontban egységes volt: azt hirdette magáról, hogy a *proletariátus felszabadításának eszköze* és hogy a proletariátus felszabadítása az *ő célja*. Egyesek részéről szándékos ámítás volt ez, önámítás

* – szabadkereskedő – *Szerk.*

mások részéről, akik a szükségleteik szerint átváltoztatott világot olyan világnak tüntetik fel, amely mindenki számára a legjobb, minden forradalmi igényt megvalósít és minden forradalmi összeütközést megszüntet.

Az „*anarchia pártjának*" meglehetősen egyformán hangzó *általános* szocialista szólamai mögött *a „National", a „Presse" és a „Siècle" szocializmusa* húzódik meg, amely a finánccarisztokrácia uralmát akarja többé vagy kevésbé következetesen megdönteni és az ipart és az érintkezést eddigi bilincseitől megszabadítani. Ez az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság szocializmusa, melyeknek rendpártbeli kormányzói megtagadják ezeket az érdekeket, amennyiben nem vágnak többé egybe magánmonopóliumaikkal. Ettől a *polgári szocializmustól*, mely természetesen, mint a szocializmus minden válfaja, a munkások és kispolgárok egy részét egyesíti, különválik a tulajdonképpeni, a *kispolgári szocializmus*, a par excellence* szocializmus. A tőke ezt az osztályt főleg mint *hitelező* üldözi – ez az osztály *hitelintézményeket* kíván; a tőke ezt az osztályt *a konkurrenciával* eltapossa – ezért államilag támogatott *szövetkezeteket* kíván; elnyomja őt a *koncentrációval* – ezért *progresszív adókat*, az örökösödés korlátozását, a nagy munkálatoknak az állam kezébe való átvételét és más olyan rendszabályokat kíván, melyek *a tőke növekedését erőszakosan feltartóztatják*. Minthogy szocializmusának békés megvalósításáról álmodozik – netalán egy néhány napos második februári forradalomtól eltekintve –, az eljövendő történelmi folyamat természetesen úgy tűnik neki, mint *rendszerek alkalmazása*, melyeket a társadalom gondolkodói eszelnek vagy eszeltek ki, akár együttesen, akár mint egyes feltalálók. Ilymódon eklektikusaivá vagy híveivé válnak a meglevő szocialista *rendszereknek*, *a doktriner szocializmusnak*, mely csak addig volt a proletariátus elméleti kifejezője, amíg az még nem fejlődött tovább önálló szabad történelmi mozgalommá.

Míg tehát az *utópiát*, a *doktriner szocializmust*, amely az összmozgalmat alárendeli egyik mozzanatának, amely a közösségi, társadalmi termelés helyébe az egyes tudákosnak az agymunkáját helyezi és mindenekelőtt az osztályok forradalmi harcát s annak szükségszerűségeit kis bűvészfogásokkal vagy nagy érzelgősségekkel képzeletben eltünteti, míg ezt a doktriner szocializmust, mely alapjában véve csak a mostani társadalmat eszményíti, árnyék nélküli képet fest róla és annak valóságával szemben a maga eszményét akarja érvényesíteni, míg ezt a szocializmust a proletariátus a kispolgárságnak engedi át, míg a különböző szocialista vezérek egymás közötti harca mindegyik úgynevezett rendszerről felfedi, hogy a társadalmi

* – igazi; kiváltképpeni – *Szerk.*

átalakulás egyik átmeneti pontjának a többivel szemben való túlzott igényű megrögzítése – addig a *proletariátus* mindinkább a *forradalmi szocializmus*, a *kommunizmus* körül csoportosul, melynek számára maga a burzsoázia a *Blanqui* nevet találta ki. Ez a szocializmus a *forradalom permanenssé nyilvánítása*, a proletariátus *osztálydiktatúrája* mint szükségszerű átmeneti pont az *osztálykülönbségek megszüntetéséhez egyáltalában*, mindazoknak a termelési viszonyoknak a megszüntetéséhez, amelyeken ezek nyugszanak, mindazoknak a társadalmi vonatkozásoknak a megszüntetéséhez, amelyek ezeknek a termelési viszonyoknak megfelelnek, mindazoknak az eszméknek a felforgatásához, melyek ezekből a társadalmi vonatkozásokból származnak.

E leírás terjedelme nem engedi meg, hogy ezt a kérdést bővebben tárgyaljuk.

Láttuk: ahogy a *rend* pártjában a *finánccarisztokrácia* került szükségszerűen az élre, az *„anarchia"* pártjában a *proletariátus*. Miközben a forradalmi szövetséggé egyesült különböző osztályok a proletariátus körül csoportosultak, miközben a département-ok mind bizonytalanabbá és maga a törvényhozó gyűlés mind mogorvábbá vált a francia Solouque követelődzésével szemben — közeledtek a régen húzott-halasztott pótválasztások a június 13-i proskribált hegypártiak helyének betöltésére.

A kormány, melyet ellenségei megvetettek, állítólagos barátai pedig sértegettek és naponta megaláztak, csak *egy* eszközt látott arra, hogy az undorító és tarthatatlan helyzetből kikerüljön – a *zendülést*. Egy párizsi zendülés lehetővé tette volna, hogy Párizsban és a département-okban kihirdessék az ostromállapotot és ilymódon a választásokat irányítsák. Másrészt pedig a rend barátai olyan kormánnyal szemben, amely az anarchiát legyőzte, engedményekre kényszerültek volna, ha nem akartak maguk is anarchistáknak látszani.

A kormány munkához látott. 1850 február elején a népet a szabadságfák[65] kidöntésével provokálták – hasztalanul. Ha a szabadságfák a helyüket vesztették el, a kormány a fejét vesztette el és riadtan húzódott vissza saját provokációja elől. A nemzetgyűlés azonban Bonaparte-nak ezt az ügyetlen önállósulási kísérletét fagyos bizalmatlansággal fogadta. Nem járt több sikerrel az sem, hogy eltávolították a szalmavirág-koszorúkat a júliusi oszlopról[66]. Ez alkalmat adott a hadsereg egy részének arra, hogy forradalmi tüntetéseket rendezzen, a nemzetgyűlésnek pedig arra, hogy többékevésbé burkolt formában bizalmatlanságot szavazzon a kormány ellen. Hiába fenyegetődzött a kormánysajtó az általános választójog eltörlésével, a kozákok inváziójával. Hiába szólította egyenesen fel d'Hautpoul a törvény-

hozó gyűlés színe előtt a baloldalt arra, hogy menjenek az utcára, és jelentette ki, hogy a kormány készen áll fogadásukra. D'Hautpoul nem kapott más választ, mint az elnök rendreutasítását, és a rendpárt csendes kárörömmel hagyta, hogy a baloldal egyik képviselője kigúnyolja Bonaparte bitorló vágyait.[67] Végül hiába jósoltak február 24-re forradalmat. A kormány elérte, hogy február 24-re a nép ügyet sem vetett.

A proletariátus nem hagyta, hogy *zendülésre* provokálják, mert arra készült, hogy *forradalmat* csináljon.

Nem törődve a kormány provokációival, melyek csak fokozták az általános ingerültséget a fennálló állapottal szemben, a választási bizottság, mely teljesen a munkások befolyása alatt állott, Párizsban három jelöltet állított: *de Flotte*-ot, *Vidalt* és *Carnot*-t. *De Flotte* a júniusi deportáltak egyike volt, aki Bonaparte egyik népszerűséghajhászó ötlete folytán amnesztiában részesült, barátja volt Blanquinak és részt vett az 1848 május 15-i támadásban. *Vidal*, akit „A gazdaság elosztásáról" című könyvéről mint kommunista írót ismertek, Louis Blanc egykori titkára volt a Luxembourg-bizottságban; *Carnot* a konvent Carnot-jának, a győzelem megszervezőjének fia volt, a „National" pártjának legkevésbé kompromittált tagja, az ideiglenes kormány és a végrehajtó bizottság oktatásügyi minisztere, aki a népoktatásról szóló demokratikus törvényjavaslatával élő tiltakozás volt a jezsuiták tanügyi törvénye ellen. Ez a három jelölt képviselte a három szövetkezett osztályt, élen a júniusi felkelő, a forradalmi proletariátus képviselője, mellette a doktrinér szocialista, a szocialista kispolgárság képviselője, végül a harmadik a republikánus burzsoá párt képviselője, amely pártnak demokratikus formulái a rendpárttal szemben szocialista értelmet nyertek és saját értelmüket rég elvesztették. *Általános koalíció* volt ez *a burzsoázia és a kormány ellen, mint februárban.* Ezúttal azonban *a forradalmi szövetség feje a proletariátus* volt.

Minden gáncsvetés ellenére a szocialista jelöltek győztek. Még a hadsereg is a júniusi felkelőre szavazott saját hadügyminiszterével, Lahittetal szemben. A rendpárt olyan volt, mint akit mennykőcsapás ért. A vidéki választások nem vigasztalták meg; a hegypártiakat juttatták többséghez.

Az 1850 március 10-i választás! Ez 1848 júniusának visszavonása volt: a júniusi felkelők lemészárlói és deportálói visszatértek a nemzetgyűlésbe, de megtörten, a deportáltak mögött lépkedve és az ő elveikkel az ajkukon. *Ez 1849 június 13-ának visszavonása volt:* a nemzetgyűlés által proskribált hegypárt visszatért a nemzetgyűlésbe, de már nem mint a forradalom parancsnoka, hanem mint előretolt harsonása. *Ez december 10-ének visszavonása volt:* minisztere, Lahitte személyében Napóleon bukott meg.

Franciaország parlamenti története csak egy ehhez hasonló esetet ismer: d'Haussez-nak, X. Károly miniszterének bukását 1830-ban. Végül az 1850 március 10-i választás megsemmisítése volt a május 13-i választásnak, mely a rendpártot juttatta többséghez. A március 10-i választás tiltakozás volt a május 13-i többség ellen. Március 10 forradalom volt. A szavazócédulák mögött az utcakövek hevertek.

„A március 10-i szavazás a háború" – kiáltott fel Ségur d'Aguesseau, a rendpárt egyik legszélsőségesebb tagja.

1850 március 10-ével az alkotmányos köztársaság új szakaszba lép, *felbomlásának szakaszába*. A többség különböző frakciói ismét egyesülnek egymással és Bonaparte-tal, ők megint a rend megmentői, Bonaparte megint a *semleges emberük*. Ha emlékeznek arra, hogy ők royalisták, ez csak azért történik, mert nem bíznak a burzsoá köztársaság lehetőségében, ha Bonaparte emlékszik arra, hogy ő trónkövetelő, ez csak azért történik, mert nem bízik abban, hogy megmarad elnöknek.

De Flotte-nak, a júniusi felkelőnek megválasztására Bonaparte a rendpárt utasítását követve azzal válaszolt, hogy *Baroche*-t belügyminiszterré nevezte ki, azt a Baroche-t, aki Blanqui és Barbès, Ledru-Rollin és Guinard ügyésze volt. *Carnot* megválasztására a törvényhozó gyűlés a tanügyi törvény elfogadásával válaszolt. *Vidal* megválasztására a szocialista sajtó elnyomásával. A rendpárt önnön félelmét sajtójának kürtszavával igyekszik túlharsogni. „A kard szent!" – kiáltja egyik újságja; „a rend védelmezőinek meg kell kezdeniök a támadást a vörös párt ellen", mondja a másik; „a szocializmus és a társadalom között életre-halálra szóló párbaj folyik, szakadatlan, könyörtelen háború; ebben a kétségbeesett párbajban az egyiknek vagy a másiknak el kell pusztulnia; ha a társadalom nem semmisíti meg a szocializmust, a szocializmus semmisíti meg a társadalmat!" – kukorékolja a rend harmadik kakasa. Építsétek a rend barikádjait, a vallás barikádjait, a család barikádjait! Párizs 127 000 választójával végezni kell![68] Bertalanéjszakát[69] a szocialistáknak! És a rendpárt egy pillanatig hisz is győzelmének bizonyosságában.

A legfanatikusabban a *„párizsi butikosok"* ellen rohannak ki újságjai. A párizsi butikosok a júniusi felkelőt választották meg képviselőnek! – ez azt jelenti, hogy nem lehetséges egy második 1848 június, azt jelenti, hogy nem lehetséges egy második 1849 június 13, ez azt jelenti, hogy a tőke erkölcsi befolyása meg van törve, ez azt jelenti, hogy a burzsoá nemzetgyűlés már csak a burzsoáziát képviseli, ez azt jelenti, hogy a nagy tulajdon elveszett, mivel hűbérese, a kis tulajdon, a tulajdon nélküliek táborában keresi menekvését.

A rendpárt természetesen visszatér elkerülhetetlen *közhelyéhez. „Több elnyomást!"* – kiáltja –, *„tízszeres elnyomást!"*, elnyomó ereje azonban tizedére csökkent, az ellenállás viszont megszázszorozódott. Nem kell-e magát az elnyomás főeszközét, a hadsereget elnyomni? És a rendpárt kimondja utolsó szavát: „A fojtogató törvényesség vasgyűrűjét szét kell törni. *Az alkotmányos köztársaság lehetetlenség.* Igazi fegyvereinkkel kell harcolnunk, 1848 februárja óta a forradalom ellen a *saját* fegyvereivel és a *saját* terepén harcoltunk, elfogadtuk *saját* intézményeit, az alkotmány olyan erődítmény, amely csak az ostromlóknak, nem az ostromlottaknak nyújt védelmet! Azáltal, hogy a trójai faló hasában becsempésztük magunkat a szent Ilionba, nem úgy jártunk, mint elődeink, a *grec-ek**, nem az ellenséges várost hódítottuk meg, hanem magunkat tettük foglyokká."

Az alkotmány alapja azonban az *általános választójog. Az általános választójog megsemmisítése*, ez volt a rendpártnak, a burzsoá diktatúrának az utolsó szava.

Az általános választójog igazat adott nekik 1848 május 4-én, 1848 december 20-án, 1849 május 13-án és 1849 július 8-án. Az általános választójog nem adott igazat önmagának 1850 március 10-én. A burzsoá uralom mint az általános választójog következménye és eredménye, mint a szuverén népakarat nyilvánvaló aktusa, ez a burzsoá alkotmány értelme. De attól a pillanattól kezdve, amikor e választójognak, e szuverén akaratnak a tartalma már nem a burzsoá uralom, van még értelme az alkotmánynak? Nem kötelessége-e a burzsoáziának, hogy a választójogot úgy szabályozza, hogy az azt akarja, ami ésszerű, vagyis a burzsoázia uralmát? Az általános választójog, azáltal, hogy a meglevő államhatalmat minduntalan ismét megszünteti és önmagából újból megteremti, vajon nem szüntet meg minden stabilitást, nem tesz-e kérdésessé minden pillanatban minden fennálló hatalmat, nem semmisíti-e meg a tekintélyt, nem fenyeget-e azzal, hogy magát az anarchiát emeli tekintéllyé? 1850 március 10 után ki kételkedhet még ebben?

Azzal, hogy elveti az általános választójogot, mellyel magát eddig kendőzte, amelyből teljhatalmát merítette, a burzsoázia nyíltan beismeri: *„Diktatúránk eddig a nép akaratából állott fenn, most a nép akarata ellenére kell megszilárdítani."* És következésképpen támaszát többé nem *Franciaországban* keresi, hanem Franciaországon kívül, idegenben, az *invázióban.*

---

* – *Grec-ek* – szójáték: görögök, de hivatásos hamiskártyások is. – *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

Az invázióval a burzsoázia, ez a második Koblenz[70], amely magában Franciaországban ütötte fel székhelyét, az összes nemzeti szenvedélyeket életrekelti maga ellen. Az általános választójog elleni támadással az új forradalomra ad *általános ürügyet*, és a forradalomnak ilyen ürügyre szüksége van. Minden *különös* ürügy megbontaná a forradalmi szövetség frakcióit és felszínre hozná különbségeiket. Az *általános* ürügy megszédíti a félforradalmi osztályokat, lehetővé teszi, hogy önmagukat megtévesszék az eljövendő forradalom *meghatározott jellege*, saját cselekedeteik következményei felől. Minden forradalomnak szüksége van egy bankettkérdésre.[71] Az új forradalom bankettkérdése az általános választójog.

A koalícióra lépett burzsoá frakciók felett azonban már akkor elhangzott az ítélet, amikor *egyesült* hatalmuk egyetlen lehetséges formájától, *osztályuralmuk* leghatalmasabb és legtökéletesebb formájától, az *alkotmányos köztársaságtól* visszamenekültek *a monarchiához*, ehhez az alsóbbrendű, tökéletlen, gyengébb formához. Ahhoz az aggastyánhoz hasonlítanak, aki azért, hogy ifjúi erejét visszanyerje, gyerekruháit szedte elő és megpróbálta belegyömöszölni fonnyadt tagjait. Köztársaságuknak csak *egy* érdeme volt – az, hogy *a forradalom melegágya lett.*

1850 március 10-ének ez a felirata:

Après moi le déluge, utánam az özönvíz!

IV

Az általános választójog megszüntetése 1850-ben

(Az előző három fejezet folytatása megtalálható a „Neue Rheinische Zeitung" utolsó, 5–6. kettős számának „Szemle"-jében*. Ez először az 1847-ben Angliában kitört nagy kereskedelmi válságot írja le és ennek az európai kontinensre való visszahatásaiból magyarázza meg az ottani politikai bonyodalmak kiéleződését az 1848 februári és márciusi forradalmakká, majd kifejti, miként bénította meg a forradalmi fellendülést és miként tette lehetővé a reakció egyidejű győzelmeit a kereskedelemnek és az iparnak 1848 folyamán ismét beállt és 1849-ben még magasabb fokra hágott virágzása. Sajátosan Franciaországról ezután ez olvasható:)**

Ugyanezek a tünetek mutatkoztak *Franciaországban* 1849, és különösen 1850 eleje óta. A párizsi iparok teljesen el vannak látva munkával és a roueni és a mülhauseni pamutgyárak is meglehetősen jól mennek, noha itt a magas nyersanyagárak, miként Angliában, gátlólag hatottak. A franciaországi virágzás kifejlődését ezenkívül különösen elősegítette a széleskörű spanyolországi vámreform és a különböző luxuscikkek vámjának leszállítása Mexikóban; a francia áruk kivitele mindkét piac irányában jelentősen növekedett. A tőkék gyarapodása Franciaországban egész sor spekulációhoz vezetett, amelyekhez a kaliforniai aranybányák nagyarányú kiaknázása szolgált ürügyül. Egy sereg társaság bukkant fel, amelyeknek alacsony összegű részvényei és szocialista színezetű prospektusai egyenesen a kispolgárok és munkások bugyellárisára pályáztak, amelyek azonban mindnyájan arra a puszta csalásra lyukadtak ki, amely csakis a franciák és a kínaiak sajátossága. Az egyik ilyen társaságot még maga a kormány pártfogolja. A behozatali vámok Franciaországban az év első kilenc hónapjában 1848-ban 63 millió frankra rúgtak, 1849-ben 95 millió frankra, 1850-ben pedig 93 millió frankra. Egyébként 1850 szeptemberében megint

---

* *Lásd 425–428. és 433–442. old.* – *Szerk.*

** *Ezt a bevezető bekezdést Engels írta az 1895-ös kiadáshoz.* – *Szerk.*

emelkedtek több mint egy millióval 1849 megfelelő hónapjához képest. A kivitel szintén emelkedett 1849-ben és még inkább 1850-ben.

A helyreállított virágzás legdöntőbb bizonyítéka a Bank készpénzfizetéseinek az 1850 augusztus 6-i törvény által való felújítása. 1848 március 15-én a Bankot felhatalmazták készpénzfizetéseinek beszüntetésére. Bankjegyforgalma akkor, a vidéki bankokat is beleértve, 373 millió frankra rúgott (14 920 000 font sterling). 1849 november 2-án ez a forgalom 482 millió frankra, azaz 19 280 000 font sterlingre rúgott; a szaporulat 4 360 000 font sterling; és 1850 szeptember 2-án 496 millió frankra, azaz 19 840 000 font sterlingre; a szaporulat mintegy 5 millió font sterling. És emellett nem következett be a bankjegyek elértéktelenedése; ellenkezőleg, a bankjegyek megnövekedett forgalmát az aranynak és ezüstnek a Bank pincéiben való állandóan növekedő felhalmozása kísérte, úgyhogy 1850 nyarán a készpénzkészlet körülbelül 14 millió font sterling, Franciaországban hallatlan összeg volt. Hogy a Bank ilymódon abba a helyzetbe került, hogy bankjegyforgalmát és ezáltal aktív tőkéjét 123 millió frankkal, azaz 5 millió font sterlinggel felemelje, az döntően bizonyítja, mennyire helyes volt egy korábbi füzetben* az a megállapításunk, hogy a forradalom a fináncarisztokráciát nemcsak nem döntötte meg, hanem még meg is erősítette. Még szembetűnőbben mutatja ezt az eredményt az utóbbi évek francia banktörvényhozásáról szóló következő áttekintés. 1847 június 10-én a Bankot felhatalmazták, hogy 200 frankos bankjegyeket adjon ki; a legalacsonyabb bankjegy addig 500 frankos volt. Egy 1848 március 15-én kiadott rendelet a Francia Bank jegyeit törvényes pénznek nyilvánította és a Bankot felmentette az alól a kötelezettség alól, hogy ezeket készpénzre beváltsa. Bankjegykibocsátását 350 millió frankra korlátozták. Egyidejűleg felhatalmazták a Bankot arra, hogy 100 frankos bankjegyeket adjon ki. Egy április 27-i rendelet a département-bankoknak a Francia Bankkal való egybeolvasztását rendelte el; egy másik, 1848 május 2-i rendelet a bankjegykibocsátást felemelte 452 millió frankra. Az 1849 december 22-i rendelet a bankjegykibocsátás maximumát 525 millióra emelte. Végül az 1850 augusztus 6-i törvény felújította a bankjegyeknek pénzre való beválthatóságát. Ezek a tények, a forgalom állandó fokozódása, az egész francia hitelnek a Bank kezében való koncentrálása és az egész francia aranynak és ezüstnek a Bank pincéiben való felhalmozása, Proudhon urat arra a következtetésre juttatták, hogy a Banknak most le kell vetnie régi kígyóbőrét és proudhoni népbankká[72] kell átalakulnia.

* *Lásd 73–76. old. – Szerk.*

Még arra sem volt szükség, hogy Proudhon az 1797 és 1819 közti angol bankkorlátozás történetét[73] ismerje, csak egy pillantást kellett volna vetnie a csatornán túlra, és megláthatta volna, hogy ez a polgári társadalom történetében az ő számára hallatlan tény nem volt semmi egyéb, mint nagyon is normális polgári esemény, amely Franciaországban csak most következett be először. Látható, hogy azok az állítólag forradalmi teoretikusok, akik Párizsban az ideiglenes kormány után a legfőbb hangadók voltak, a meghozott rendszabályok természetét és eredményeit illetően ugyanolyan tudatlanok voltak, mint maguk az ideiglenes kormánybeli urak.

Az ipari és kereskedelmi virágzás ellenére, amelyet Franciaország pillanatnyilag élvez, a népesség zöme, a 25 millió paraszt, nagy pangásban sínylődik. Az utóbbi évek jó termései a gabonaárakat Franciaországban még sokkal lejjebb szorították, mint Angliában, és az eladósodott, uzsorától kiszipolyozott és adók alatt görnyedő parasztok helyzete így semmiképp sem lehet fényes. Az utóbbi három év története azonban eléggé bebizonyította, hogy a népességnek ez az osztálya forradalmi kezdeményezésre egyáltalán nem képes.

Miként a válság periódusa később következik be a kontinensen, mint Angliában, ugyanúgy a virágzásé is. Az elsődleges folyamat mindig Angliában megy végbe; Anglia a polgári világegyetem demiurgosza. Annak a ciklusnak különböző fázisai, melyen a polgári társadalom újra meg újra átmegy, a kontinensen másodlagos és harmadlagos formában következnek be. Először is a kontinens aránytalanul többet vitt ki Angliába, mint bármely más országba. Ez az Angliába irányuló kivitel azonban ismét Anglia helyzetétől függ, különösen a tengerentúli piachoz való viszonyától. Továbbá Anglia a tengerentúli országokba aránytalanul többet visz ki, mint az egész kontinens együtt, úgyhogy a tengerentúli országokba irányuló kontinentális kivitel mennyisége mindig Anglia mindenkori tengerentúli kivitelétől függ. Ezért ha a válságok először a kontinensen hoznak is létre forradalmakat, azok alapja mégis mindig Angliában van. Erőszakos kitöréseknek természetesen előbb kell sorra kerülniök a polgári test végtagjaiban, mint szívében, mivel a kiegyenlítődés lehetősége itt nagyobb, mint amott. Másrészt a kontinentális forradalmak Angliára való visszahatásának foka egyszersmind a hőmérő foka, amely megmutatja, hogy ezek a forradalmak mennyiben teszik valóban kérdésessé a polgári életviszonyokat, vagy mennyiben érintik csupán politikai alakzataikat.

Ilyen általános virágzás idején, amikor a polgári társadalom termelőerői

oly buján fejlődnek, amennyire ez polgári viszonyok között egyáltalán lehetséges, valódi forradalomról szó sem lehet. Ilyen forradalom csak azokban a periódusokban lehetséges, amikor ez a *két tényező:* a *modern* termelőerők és a *polgári termelési formák* egymással *ellentmondásba* kerülnek. Azok a különböző civakodások, melyeket a kontinentális rendpárt egyes frakcióinak képviselői most egymással folytatnak és amelyekkel egymást kölcsönösen lejáratják, nemhogy új forradalmakra adnának alkalmat, ellenkezőleg, csak azért lehetségesek, mert a viszonyok alapja pillanatnyilag annyira biztos, és – amit a reakció nem tud – annyira *polgári*. A polgári fejlődés feltartóztatására irányuló minden reakciós kísérlet ugyanúgy vissza fog róla pattanni, mint a demokraták minden erkölcsi felháborodása és minden lelkes szózata. *Új forradalom csak új válság nyomában lehetséges. De éppen olyan bizonyos is, mint ez.*

Térjünk most át *Franciaországra.*

A győzelmet, amelyet a nép a kispolgárokkal szövetségben a március 10-i választásokon kivívott, maga a nép tette semmissé azáltal, hogy az április 28-i új választást provokálta. Vidalt Párizson kívül Alsó-Rajnában is megválasztották. A párizsi bizottság, melyben a hegypártnak és a kispolgárságnak erős képviselete volt, rávette Vidalt arra, hogy az alsó-rajnai mandátumot fogadja el. A március 10-i győzelem megszűnt döntő győzelem lenni; a döntés dátumát újból kitolták, a nép feszítőereje ellankadt, forradalmi győzelmek helyett törvényes győzelmekhez szoktatták. Március 10-ének forradalmi értelmét, a júniusi felkelés rehabilitálását végül teljesen megsemmisítette Eugène Sue-nek, az érzelgős kispolgári szociálfantasztának jelölése, amelyet a proletariátus legfeljebb tréfaképpen, a grizettek kedvéért fogadhatott el. Ezzel a jóérzületű jelöléssel szemben a rendpárt, melyet felbátorított az ellenfelek ingadozó politikája, olyan jelöltet állított, aki a júniusi *győzelmet* volt hivatva képviselni. Ez a nevetséges jelölt Leclerc volt, a spártai családatya, akiről azonban a hősi fegyverzetet a sajtó darabonként leszaggatta, és aki a választáson fényes vereséget is szenvedett. Az április 28-i új választási győzelem a hegypártot és a kispolgárságot elbizakodottá tette. Gondolatban már azon örvendett, hogy merőben törvényes úton és anélkül, hogy új forradalommal a proletariátust ismét előtérbe tolná, elérheti vágyainak célját; biztosan számított arra, hogy az 1852-es új választásokon az általános választójog révén Ledru-Rollin urat az elnöki székbe ülteti és hegypárti többséget hoz be a nemzetgyűlésbe. A rendpárt, mely az új választás, Sue jelölése, valamint a hegypárt és a kispolgárság hangulata alapján teljesen bizonyos volt abban, hogy ezek el vannak tökélve arra, hogy minden körülmények között nyugton maradnak,

a két választási győzelemre azzal a *választási törvénnyel* válaszolt, mely az általános választójogot megszüntette.

A kormány nagyon is óvakodott attól, hogy ezt a törvényjavaslatot saját felelősségére készítse el. Látszólagos engedményt tett a többségnek azáltal, hogy a törvényjavaslat kidolgozását átengedte a többség főméltóságainak, a tizenhét várgrófnak.[74] Nem a kormány javasolta tehát a nemzetgyűlésnek, hanem a nemzetgyűlés többsége javasolta saját magának az általános választójog megszüntetését.

Május 8-án terjesztették a tervezetet a kamara elé. Az egész szociáldemokrata sajtó egy emberként kelt fel, hogy a népnek méltóságteljes magatartást, calme majestueux-t*, passzivitást és képviselői iránti bizalmat prédikáljon. Ezeknek az újságoknak minden cikke annak beismerése volt, hogy egy forradalom mindenekelőtt az úgynevezett forradalmi sajtót semmisítené meg, hogy tehát most önfenntartásáról van szó. Az állítólag forradalmi sajtó kifecsegte egész titkát. Saját halálos ítéletét írta alá.

Május 21-én a hegypárt vitára bocsátotta az előzetes kérdést és indítványozta, hogy vessék el az egész tervezetet, mert megsérti az alkotmányt. A rendpárt azt válaszolta, hogy szükség esetén megsértik az alkotmányt is, most azonban erre nincs szükség, mert az alkotmány minden értelmezésre alkalmas és mert csakis a többség illetékes arra, hogy a helyes értelmezés felől döntsön. Thiers és Montalembert féktelenül vad támadásaival a hegypárt illedelmes és művelt humanizmust szegezett szembe. A hegypárt a jogtalajra hivatkozott; a rendpárt arra a talajra utasította, amelyen a jog terem, a polgári tulajdonra. A hegypárt nyöszörgött: hát valóban erőnek erejével forradalmakat akarnak előidézni? A rendpárt azt felelte: állunk elébe.

Május 22-én az előzetes kérdést 462 szóval 227 ellenében elintézték. Ugyanazok a férfiak, akik oly ünnepélyes alapossággal bizonygatták, hogy a nemzetgyűlés és minden egyes képviselő lemond, ha lemond a népről, megbízójáról, állhatatosan a helyükön maradtak és egyszerre csak arra törekedtek, hogy maguk helyett a vidéket bírják rá a cselekvésre, mégpedig petíciók útján, és megindulás nélkül ültek ott még akkor is, amikor május 31-én a törvény fényesen keresztülment. Egy tiltakozással próbálták magukat megbosszulni, amelyben jegyzőkönyvbe vétették, hogy ők ártatlanok az alkotmányon elkövetett erőszakban, olyan tiltakozással, melyet még csak nem is nyíltan jelentettek be, hanem úgy csempésztek be hátulról az elnök zsebébe.

* – fenséges nyugalmat – *Szerk.*

A 150 000 főnyi hadsereg Párizsban, a döntés hosszú elodázása, a sajtó csitító hangja, a hegypárt és az újonnan választott képviselők kishitűsége, a kispolgárok fenséges nyugalma, mindenekelőtt pedig a kereskedelem és az ipar virágzása minden forradalmi kísérletet a proletariátus részéről megakadályozott.

Az általános választójog betöltötte hivatását. A nép többsége kijárta azt a nevelőiskolát, amire az általános választójog forradalmi korszakban egyedül szolgálhat. El kellett törölni forradalom vagy a reakció útján.

Még több energiát fejtett ki a hegypárt egy nem sokkal később adódott alkalommal. D'Hautpoul hadügyminiszter a szónoki emelvényről a februári forradalmat végzetes szerencsétlenségnek nevezte. A hegypárt szónokainak, akik, mint mindig, most is zajos erkölcsi felháborodással tűntek ki, Dupin elnök nem adta meg a szót. Girardin azt javasolta a hegypártnak, hogy nyomban vonuljanak ki tömegestől. Az eredmény ez lett: a hegypárt ülve maradt, Girardint pedig, mint méltatlant, kitaszították a párt kebeléből.

A választási törvény még kiegészítésre szorult – új *sajtótörvényre*. Ez nem is váratott magára sokáig. A kormány javaslata, melyet a rendpárt módosításai többszörösen megszigorítottak, felemelte az óvadékot, a tárcarovat regényeire külön bélyegilletéket szabott ki (ez válasz volt Eugène Sue megválasztására), bizonyos ívszámig minden hetenként vagy havonta megjelenő kiadványt megadóztatott, és végül elrendelte, hogy minden újságcikket el kell látni a szerző aláírásával. Az óvadékra vonatkozó rendelkezések megölték az úgynevezett forradalmi sajtót; pusztulását a nép elégtételnek tekintette az általános választójog eltörléséért. Mindazonáltal az új törvény a sajtónak nemcsak eme része ellen irányult és nemcsak erre volt kihatással. Mindaddig, amíg a napi sajtó névtelen volt, úgy jelent meg, mint a megszámlálhatatlan és névtelen közvélemény orgánuma: a sajtó a harmadik hatalom volt az államban. Azzal, hogy minden cikket alá kellett írni, az újság nem lett egyéb, mint többé vagy kevésbé ismert egyének írói közlendőinek gyűjteménye. Minden cikk hirdetéssé süllyedt. Eddig az újságok a közvélemény papírpénzeként voltak forgalomban; most többé vagy kevésbé rossz sajátváltókká olvadtak, amelyeknek jósága és forgalma nemcsak a kibocsátó, hanem a forgató hitelétől is függött. A rossz sajtó elleni legmesszebbmenő rendszabályokra ugyanúgy a rendpárt sajtója provokált, mint az általános választójog megszüntetésére. A rendpártnak és méginkább egyes vidéki képviselőinek azonban még a jó sajtó is kellemetlenné vált nyugtalanító névtelenségével. A rendpárt azt kívánta, hogy csak a megfizetett író álljon vele szemben, nevével, lakóhelyével és aláírásával. Hiába siránkozott a jó sajtó a hálátlanság miatt, mellyel szolgá-

latait jutalmazzák. A törvény keresztülment, s a név megjelölésének elrendelése mindenekelőtt őt érintette. A republikánus újságírók neve meglehetősen ismert volt; de a „Journal des Débats", az „Assemblée Nationale"[75], a „Constitutionnel"[76] stb. stb. tisztes cégei siralmas képet nyújtottak fennen hangoztatott állambölcsességükkel, amikor a titokzatos társaság egyszerre csak szétesett megvásárolható, nagy gyakorlattal rendelkező penny a liner-ekre*, akik készpénzért minden lehetséges ügyet megvédtek, mint Granier de Cassagnac, vagy elhasznált mosogatórongyokra, akik magukat államférfiaknak nevezték, mint Capefigue, vagy kacérkodó salabakterekre, mint Lemoinne úr, a „Débats" munkatársa.

A sajtótörvény vitájánál a hegypárt az erkölcsi züllésnek már olyan fokára süllyedt, hogy arra kellett szorítkoznia, hogy egy régi Lajos Fülöp-féle hírességnek, Victor Hugo úrnak ragyogó szóáradatát megtapsolja.

A választási törvénnyel és a sajtótörvénnyel a forradalmi és demokrata párt lelép a hivatalos színpadról. Hazautazásuk előtt, rövid idővel az ülésszak berekesztése után, a hegypárt két frakciója, a szocialista demokraták és a demokrata szocialisták, két kiáltványt[77] bocsátott ki, két testimonium paupertatis-t**, amelyben bebizonyították, hogy ha a hatalom és a siker soha nem is volt az ő oldalukon, ők mégis mindig az örök jog és valamennyi többi örök igazság oldalán állottak.

Vegyük most a rendpártot szemügyre. A „Neue Rheinische Zeitung" 3. füzetében, a 16. oldalon*** ezt írtuk: „Az egyesült orléanisták és legitimisták restaurációs vágyaival szemben Bonaparte a maga tényleges hatalmának jogcímét képviseli, a köztársaságot; Bonaparte restaurációs vágyaival szemben a rendpárt közös uralmuk jogcímét képviseli, a köztársaságot; az orléanistákkal szemben a legitimisták, a legitimistákkal szemben az orléanisták a status quo-t képviselik, a köztársaságot. A rendpárt mindezen frakciói, amelyek közül mindegyik in petto tartotta saját királyát és saját restaurációját, vetélytársaik bitorlási és felülkerekedési vágyaival szemben kölcsönösen a burzsoázia közös uralmát juttatták érvényre, azt a formát, amelyben a külön igények semlegesítve és fenntartva maradnak — *a köztársaságot*... És Thiers nem sejtette, milyen igazat mondott, amikor azt mondta: »Mi royalisták, mi vagyunk az alkotmányos köztársaság igazi támaszai.«"

---

* — bértollnokokra, firkászokra — *Szerk.*

** — szegénységi bizonyítványt — *Szerk.*

*** *Lásd 72–73. old. — Szerk.*

A républicains malgré eux-nek* ez a komédiája, az ellenszenv a status quo-val szemben és annak állandó megszilárdítása; Bonaparte és a nemzetgyűlés szakadatlan súrlódásai; a folyton megújuló fenyegetés, hogy a rendpárt szétválik egyes alkotórészeire, és ugyanakkor frakcióinak folyton megismétlődő szövetkezése; mindegyik frakciónak az a kísérlete, hogy a közös ellenségen aratott mindegyik győzelmet az ideiglenes szövetségesek vereségévé változtassa; a kölcsönös féltékenykedés, áskálódás, kimerítés, a fáradhatatlan kardcsörtetés, amely minden alkalommal egy újabb baiser Lamourette-tel[78] végződik — a tévedéseknek ez az egész csömörletes komédiája sohasem fejlődött ki klasszikusabban, mint az utóbbi hat hónap alatt.

A rendpárt a választási törvényt egyúttal Bonaparte feletti győzelemnek tekintette. Vajon nem mondott-e le a kormány, amikor saját javaslatának megszerkesztését és felelősségét a tizenhetes bizottságnak engedte át? És Bonaparte fő ereje a nemzetgyűléssel szemben nem azon alapult-e, hogy őt a hatmillió választotta meg? — Bonaparte viszont a választási törvényt úgy kezelte, mint a nemzetgyűlésnek tett engedményt, amellyel megvásárolta a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó hatalommal való összhangját. Jutalmul a közönséges kalandor azt akarta, hogy civillistáját emeljék fel hárommillióval. Szabad volt-e a nemzetgyűlésnek összeütközésbe kerülnie a végrehajtó hatalommal olyan pillanatban, amikor a franciák nagy többségét kiközösítette? A nemzetgyűlés dühösen felpattant, úgy látszott, hogy végsőkig akarja vinni a dolgot, bizottsága elvetette a javaslatot, a bonapartista sajtó fenyegetődzött és a kitagadott, választójogától megfosztott népre utalt, egy sereg zajos egyezkedési kísérletre került sor és a nemzetgyűlés végül is érdemben engedett, de ugyanakkor bosszút állt elvben. A civillistának évi hárommillióval való elvi felemelése helyett 2 160 000 frank segélyt szavazott meg Bonaparte-nak. Sőt mi több, ezt az engedményt is csak akkor tette, amikor Changarnier, a rendpárt tábornoka és Bonaparte fogadatlan pártfogója, ezt támogatta. A kétmilliót tehát tulajdonképpen nem Bonaparte-nak, hanem Changarnier-nak szavazta meg.

Ezt a de mauvaise grâce** odadobott ajándékot Bonaparte teljesen az adományozó szellemében fogadta. A bonapartista sajtó újból szitkozódott a nemzetgyűlés ellen. Mikor azután a sajtótörvény vitájánál a név megjelölésére vonatkozó módosítást megtették, amely megint sajátlag a másod-

* — botcsinálta republikánusoknak — *Szerk.*
** — kelletlenül — *Szerk.*

rendű lapok, Bonaparte magánérdekeinek képviselői ellen irányult, a vezető bonapartista lap, a „Pouvoir"[79] nyílt és heves támadást intézett a nemzetgyűlés ellen. A miniszteréknek meg kellett tagadniok a lapot a nemzetgyűlés előtt; a „Pouvoir" felelős kiadóját a nemzetgyűlés színe elé idézték és a legmagasabb pénzbüntetésre, 5000 frankra ítélték. Másnap a „Pouvoir" még sokkal szemtelenebb cikket közölt a nemzetgyűlés ellen, és a kormány bosszújaképp az ügyészség rögtön eljárást indított több legitimista újság ellen az alkotmány megsértése miatt.

Végül a kamara elnapolásának kérdéséhez érkeztek. Bonaparte kívánta az elnapolást, hogy a nemzetgyűléstől nem zavartatva operálhasson. A rendpárt kívánta, egyrészt hogy frakciói véghezvihessék cselszövéseiket, másrészt hogy az egyes képviselők magánérdekeik után járhassanak. Az elnapolásra mindkettőjüknek szüksége volt, hogy a reakció győzelmeit a vidéken megszilárdítsák és továbbfejlesszék. A gyűlés ezért elnapolta magát augusztus 11-től november 11-ig. Minthogy azonban Bonaparte semmiképpen sem titkolta, hogy neki csak az a fontos, hogy a nemzetgyűlés terhes felügyeletétől megszabaduljon, a nemzetgyűlés még a bizalmi szavazatra is rányomta az elnök iránti bizalmatlanság bélyegét. Az állandó bizottságból, melynek huszonnyolc tagja a köztársaság erénycsőszeként a szünet alatt helyén maradt, az összes bonapartistákat kihagyták.[80] Sőt helyettük a „Siècle" és a „National" egyes republikánusait választották be, hogy a többségnek az alkotmányos köztársasághoz való ragaszkodását az elnök előtt kifejezésre juttassák.

Kevéssel a kamara elnapolása előtt és különösen közvetlenül az elnapolás után úgy látszott, hogy a rendpárt két nagy frakciója, az orléanisták és a legitimisták ki akarnak békülni, éspedig a két királyi ház összeolvasztása útján, melynek zászlai alatt harcoltak. A lapok tele voltak békülési javaslatokkal, melyeket, írták, St. Leonardsban Lajos Fülöp betegágyánál vitattak meg, amikor Lajos Fülöp halála hirtelen leegyszerűsítette a helyzetet. Lajos Fülöp volt a bitorló, V. Henrik a megrabolt, Párizs grófja viszont, minthogy V. Henriknek nem volt gyermeke, trónjának jogos örököse volt. A két dinasztikus érdek egybeolvasztása ellen nem lehetett semmi kifogás. A burzsoázia két frakciója azonban éppen most fedezte fel, hogy nem egy meghatározott királyi ház iránti rajongás választotta el őket, hanem ellenkezőleg, különvált osztályérdekeik tartották egymástól távol a két dinasztiát. A legitimisták, akik ugyanúgy zarándokoltak Wiesbadenba, V. Henrik udvarába, mint konkurrenseik St. Leonardsba, itt értesültek Lajos Fülöp haláláról. Azonnal megalakítottak egy in partibus infidelium[81] kormányt, mely főleg a köztársaság erénycsőszei ama bizott-

ságának tagjaiból állott, és amely a párt kebelén belül felmerült egyik viszály alkalmával az Isten kegyelméből való jog legleplezetlenebb proklamálásával rukkolt ki. Az orléanisták ujjongtak a kompromittáló botrány miatt, melyet ez a kiáltvány[82] a sajtóban kiváltott, és egy pillanatig sem titkolták a legitimisták iránti nyílt ellenségeskedésüket.

A nemzetgyűlés elnapolásának idején ültek össze a département-ok képviseletei. Többségük az alkotmány többé vagy kevésbé fenntartásos revíziója mellett nyilatkozott, azaz egy közelebbről meg nem határozott monarchista restauráció mellett, egy *„megoldás"* mellett, és ugyanakkor beismerte, hogy túl illetéktelen és túl gyáva ahhoz, hogy ezt a megoldást megtalálja. A bonapartista frakció ezt a revíziós kívánságot azonnal Bonaparte elnökségének meghosszabbítása értelmében magyarázta.

Az alkotmányos megoldás: Bonaparte leköszönése 1852 májusában, egyidejűleg új elnök választása az ország összes választóinak részvételével, az alkotmány revíziója revíziós kamara útján az új elnökség első hónapjaiban, ez az uralkodó osztály számára teljesen megengedhetetlen volt. Az új elnökválasztás napja az összes ellenséges pártok, a legitimisták, az orléanisták, a burzsoá-republikánusok, a forradalmárok találkozójának napja lenne. Erőszakos döntésre kerülne szükségképpen a sor a különböző frakciók között. Még ha a rendpártnak sikerülne is a dinasztikus családokon kívül álló semleges férfi jelöltségében megegyezni, ezzel ismét szembelépne Bonaparte. A rendpárt a nép elleni harcában kénytelen állandóan növelni a végrehajtó hatalom erejét. A végrehajtó hatalom erejének minden növelése hordozójának, Bonaparte-nak az erejét növeli. Ennélfogva amilyen mértékben a rendpárt a közös hatalmat erősíti, olyan mértékben erősíti Bonaparte dinasztikus igényeinek harci eszközeit is, erősíti Bonaparte-nak azt az esélyét, hogy a döntés napján az alkotmányos megoldást erőszakosan meghiúsítsa. Bonaparte akkor a rendpárttal szemben éppoly kevéssé fog az alkotmány egyik alappillérébe beleütközni, ahogyan a rendpárt sem ütközött a néppel szemben a másikba a választási törvénynél. Sőt a nemzetgyűléssel szemben valószínűleg az általános választójoghoz fellebbezne. Egyszóval az alkotmányos megoldás az egész politikai status quo-t kérdésessé teszi, a status quo veszélyeztetése mögött pedig a polgár a káoszt, az anarchiát, a polgárháborút látja. Bevásárlásait és eladásait, váltóit, házasságait, közjegyző előtt kötött megállapodásait, jelzálogait, földjáradékait, házbéreit, profitjait, valamennyi szerződését és jövedelmi forrását látja kérdésessé téve 1852 májusának második vasárnapján, és ennek a kockázatnak nem teheti ki magát. A politikai status quo veszélyeztetése mögött az egész polgári társadalom összeomlásának veszélye rejlik. A burzsoázia

szellemében való egyetlen lehetséges megoldás a megoldás elodázása. Az alkotmányos köztársaságot csak az alkotmány megsértésével mentheti meg, az elnök hatalmának meghosszabbításával. Ez volt a rendpárti sajtó utolsó szava is a „megoldásokról" folytatott hosszadalmas és mélyenjáró viták után, melyekbe a département-tanácsok ülésszaka után bocsátkozott. A nagyhatalmú rendpárt így szégyenszemre arra kényszerül, hogy az ál-Bonaparte nevetséges, közönséges és számára gyűlöletes személyét komolyan vegye.

Ez a mocskos alak szintén tévedésben élt azon okokat illetően, melyek őt mindinkább a nélkülözhetetlen ember jellegével ruházták fel. Míg pártjában volt elég tisztánlátás, hogy Bonaparte növekvő jelentőségét a viszonyoknak tulajdonítsa, addig ő maga azt hitte, hogy jelentőségét egyedül neve varázserejének köszönheti, valamint annak, hogy szakadatlanul Napóleont karikírozza. Napról napra vállalkozóbb lett. A St. Leonards és Wiesbaden felé tartó zarándoklásokkal szembeállította a maga franciaországi körutazásait. A bonapartisták annyira nem bíztak személyiségének varázslatos hatásában, hogy mindenhová vele küldték fizetett tapsolóknak a December 10-i Társaságnak[83], a párizsi lumpenproletariátus e szervezetének tömegével vonatokra és postakocsikra pakolt embereit. Olyan beszédeket mondattak el bábjukkal, amelyek a különböző városokban az elnöki politika jelszaváúl hol a republikánus rezignációt, hol a kitartó szívósságot hirdették, aszerint, hogy milyen volt a fogadtatás. Minden mesterkedés ellenére ezek az utazások semmiképpen sem voltak diadalmenetek.

Miután Bonaparte úgy gondolta, hogy a népet már fellelkesítette, hozzáfogott a hadsereg megnyeréséhez. Satory mezején, Versailles mellett nagy szemléket tartott, amelyeken a katonákat fokhagymás kolbásszal, pezsgővel és szivarral iparkodott megvásárolni. Ha a valódi Napóleon hódító hadjáratainak fáradalmai közepette fel tudta lelkesíteni kimerült katonáit pillanatnyi patriarchális bizalmaskodással – az ál-Napóleon azt hitte, hogy a csapatok hálából majd ezt kiáltják: „Vive Napoléon; vive le saucisson!* vagyis: Éljen a paprikás kolbász, éljen a paprikajancsi!

Ezek a szemlék kirobbantották a régóta lappangó ellentétet egyrészt Bonaparte és hadügyminisztere, d'Hautpoul, másrészt Changarnier között. Changarnier-ban találta meg a rendpárt a maga valóban semleges emberét, akinél saját dinasztikus igényekről szó sem lehetett. Őt szánta Bonaparte utódjául. Changarnier azonkívül 1849 január 29-i és június 13-i fel-

* – Éljen Napóleon; éljen a kolbász! – *Szerk.*

lépésével a rendpárt nagy hadvezérévé lett, a modern Nagy Sándorrá, akinek brutális közbelépése – így tűnt a félénk polgár szemében – elvágta a forradalom gordiuszi csomóját. Bár alapjában éppoly nevetséges volt, mint Bonaparte, ilymódon felettébb olcsó szerrel hatalommá lett, és a nemzetgyűlés szembeállította az elnökkel, hogy azt ellenőrizze. Ő maga hivalkodott pl. a dotáció kérdésében azzal a pártfogással, melyben Bonaparte-ot részesítette, és egyre fensőségesebben lépett fel vele és a miniszterekkel szemben. Amikor a választási törvény alkalmával felkelésre számítottak, tisztjeinek megtiltotta, hogy a hadügyminisztertől vagy az elnöktől bármilyen parancsot is elfogadjanak. A sajtó is hozzájárult Changarnier alakjának felnagyításához. Minthogy a rendpárt nagy személyiségeknek teljesen híján volt, természetesen arra szorult, hogy az egész osztályából hiányzó erőt egyetlen egyénnek tulajdonítsa és ezt az egyént ilymódon roppant nagyra duzzassza fel. Így jött létre a Changarnier-ról, a *„társadalom védőbástyájáról"* szóló mítosz. Az a fennhéjázó szemfényvesztés, az a titokzatos fontoskodás, amellyel Changarnier leereszkedett odáig, hogy a világot vállaira vegye, a legnevetségesebb ellentétben áll a satoryi szemle alatt és után lejátszódott eseményekkel, amelyek megcáfolhatatlanul bizonyították, hogy Bonaparte-nak, a végtelenül kicsinynek, csak egy tollvonására van szükség ahhoz, hogy a polgári félelemnek ezt a fantasztikus torzszüleményét, a kolosszus Changarnier-t a középszerűség méreteire szállítsa le és őt, a társadalommentő hőst, nyugalmazott tábornokká változtassa.

Bonaparte már hosszabb idő óta úgy töltötte ki bosszúját Changarnier-n, hogy hadügyminiszterét a kényelmetlen védnökkel való fegyelmi viszályokra ingerelte. A legutóbbi satoryi szemle végül kirobbantotta a régi gyűlölséget. Changarnier alkotmányos felháborodása nem ismert többé határt, amikor látta, hogy a lovasezredek ezzel az alkotmányellenes kiáltással vonulnak el: Vive l'Empereur!* Bonaparte, hogy elejét vegye minden kellemetlen vitának, amely e kiáltás körül a küszöbönálló kamarai ülésszakban támadhatna, eltávolította d'Hautpoul hadügyminisztert azzal, hogy Algéria kormányzójává nevezte ki. Helyébe egy a császárság korából való megbízható vén tábornokot állított, aki brutalitásban nem maradt el Changarnier mögött. Hogy azonban d'Hautpoul elbocsátása ne tűnjék Changarnier-nak tett engedményként, ugyanakkor Neumayer tábornokot, a nagy társadalommentő jobbkezét, Párizsból Nantes-ba helyezte át. Neumayer volt az, aki a legutóbbi szemle alkalmával az egész gyalogságot

* – Éljen a császár! – *Szerk.*

rábírta arra, hogy fagyos hallgatással vonuljon el Napóleon utódja előtt. Changarnier, aki Neumayer személyében magát érezte találva, tiltakozott és fenyegetőzött. Hiába. Kétnapos tárgyalás után megjelent a „Moniteur"-ben a Neumayer áthelyezésére vonatkozó rendelet, és a rend hősének nem maradt más választása, mint vagy alávetni magát a fegyelemnek, vagy lemondani.

Bonaparte-nak Changarnier-val vívott harca folytatása a rendpárttal vívott harcának. A nemzetgyűlés ezért november 11-én fenyegető előjelek között ül újból össze. Vihar lesz ez egy pohár vízben. Lényegében a régi játék kell hogy folytatódjék. A rendpárt többsége azonban a különböző frakciókbeli elveken-nyargalók kiáltozása ellenére kénytelen lesz az elnök hatalmát meghosszabbítani. Ugyanúgy Bonaparte, minden előzetes tiltakozása ellenére, már csak a pénzhiánytól is megtörve, a hatalomnak ezt a meghosszabbítását mint egyszerű megbízatást el fogja fogadni a nemzetgyűlés kezéből. Így a megoldás kitolódik, a status quo továbbra is megmarad, a rendpárt egyik frakciója lejáratja, gyengíti, lehetetlenné teszi a másikat, az elnyomást a közös ellenség, a nemzet zöme ellen kiterjesztik és kimerítik egészen addig, míg maguk a gazdasági viszonyok ismét el nem érik a fejlődésnek azt a pontját, amikor egy új robbanás mindezeket a civakodó pártokat alkotmányos köztársaságukkal együtt levegőbe repíti.

A polgár megnyugtatására egyébként meg kell jegyezni, hogy a Bonaparte és a rendpárt között lejátszódó botrány azzal az eredménnyel jár, hogy egy sereg kistőkést a tőzsdén tönkretesz és vagyonukat a nagy tőzsdei hiénák zsebébe játssza át.

Friedrich Engels

A német birodalmi alkotmány-hadjárat[84]

Die deutsche Reichsverfassungskampagne

A megírás ideje: 1849 augusztus végétől 1850 februárig

A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 1850 januári, februári és márciusi (1, 2. és 3.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás: F r i e d r i c h E n g e l s

Struve, Blenker, Zitz, Blum és Hecker
Elbánik a német fejedelmekkel![85]

Ebben a refrénben, amelyet a dél-német „népfelkelők" az ismert „tengermosta" dallamra – félig korál, félig kintorna – Pfalztól a svájci határig minden országúton és minden kocsmában harsogtattak, ebben a refrénben „a birodalmi alkotmányért[86] indított nagyszerű felkelés" egész jellege össze van sűrítve. Két verssorban benne vannak nagy emberei, végső céljai, derekas elvhűsége, nemes gyűlölete a „zsarnokok" ellen, s egyúttal egész betekintése a társadalmi és politikai viszonyokba.

Valamennyi megmozdulás és felindulás közül, melyeket Németországban a februári forradalom és további fejlődése előidézett, a birodalmi alkotmány-hadjárat kitűnik klasszikusan német jellegével. Indítéka, fellépése, irányzata, egész lefolyása ízig-vérig német volt. Ahogy Franciaország társadalmi és politikai fejlődésének fokát az 1848-as júniusi napok jelzik, úgy jelzi a birodalmi alkotmány-hadjárat Németország, és nevezetesen Dél-Németország társadalmi és politikai fejlődésének fokát.

Az egész mozgalom lelke a *kisburzsoázia* osztálya volt, az előszeretettel *polgári rendnek* nevezett osztály, s ez éppen Németországban, főképpen délen, túlsúlyban van. A kispolgárság volt az, amely a „márciusi egyletekben"[87], alkotmányos-demokratikus egyletekben, hazafias egyletekben, igen sok úgynevezett demokratikus egyletben és csaknem az egész demokratikus sajtóban a birodalmi alkotmányra éppoly tömeges, mint ártalmatlan grütli-esküt[88] tett és harcot folytatott a „renitens" fejedelmek ellen, aminek egyelőre persze nem volt más eredménye, csak saját felemelő tudatuk, hogy teljesítették polgári kötelességüket. A kispolgárság az, amely a frankfurti gyűlés határozott, úgynevezett szélső balszárnya által, tehát sajátlag a stuttgarti parlament és a „birodalmi régenstanács"[89] által képviselve, az egész mozgalomnak a hivatalos vezetőket szolgáltatta,

végül a kispolgárság uralkodott a helyi tartományi bizottságokban, biztonsági bizottságokban, ideiglenes kormányokban és alkotmányozó nemzetgyűlésekben, amelyek Szászországban, a Rajnánál és Dél-Németországban nagyobb vagy kisebb érdemeket szereztek a birodalmi alkotmány dolgában.

A kisburzsoázia, ha tőle függött volna, bajosan hagyta volna el a törvényes, békés és erényes harc jogtalaját és nyúlt volna az úgynevezett szellemi fegyverek helyett muskétákhoz és utcakövekhez. Valamennyi politikai mozgalom története 1830 óta Németországban, akárcsak Franciaországban és Angliában, azt mutatja, hogy ez az osztály mindig kérkedő, melldöngető, sőt hellyel-közzel szélsőséges a szavakban, amíg nem lát veszélyt; félénk, tartózkodó és mérlegelő, mihelyt a legcsekélyebb veszély közeleg; meghökkent, aggódó, ingadozó, mihelyt az általa kezdeményezett mozgalmat más osztályok felkarolják és komolyan veszik; kispolgári exisztenciája kedvéért az egész mozgalmat elárulja, mihelyt fegyveres harcra kerül a sor — és végül határozatlansága folytán előszeretettel mindig becsapják és elbánnak vele, mihelyt a reakciós párt győzelmet aratott.

Ámde a kisburzsoázia mögött mindenütt más osztályok állnak, melyek az általa és az ő érdekében indított mozgalmat felkarolják, határozottabb, erélyesebb jelleget adnak neki és lehetőleg igyekeznek hatalmukba keríteni: a *proletariátus* és a *parasztok* jó része, akikhez azonkívül a kispolgárság előrehaladottabb frakciója egy ideig csatlakozni szokott.

Ezek az osztályok, élükön a nagyobb városok proletariátusával, a birodalmi alkotmány érdekében elhangzott melldöngető bizonykodásokat komolyabban vették, mint amennyire ez a kispolgári agitátorok számára kívánatos volt. Ha a kispolgárok hajlandók voltak, ahogy ezt percenként esküvel fogadták, „életüket és pénzüket kockára tenni"[90] a birodalmi alkotmányért, akkor a munkások és sok vidéken a parasztok is készek voltak erre, azzal a bár hallgatólagos, de valamennyi párt előtt jól ismert feltétellel, hogy a győzelem után a kispolgárságnak ugyanezt a birodalmi alkotmányt ugyane proletárokkal és parasztokkal szemben kellene védelmeznie. Ezek az osztályok a kisburzsoáziát a fennálló államhatalommal való nyílt szakításig hajtották. Ha nem is tudták megakadályozni, hogy szatócslelkű szövetségeseik már a harc folyamán elárulják őket, legalább megvolt az az elégtételük, hogy ezt az árulást az ellenforradalom győzelme után maguk az ellenforradalmárok torolták meg.

Másrészt a mozgalom kezdetén a nagyobb és középburzsoázia határozottabb frakciója szintén csatlakozott a kispolgársághoz, éppúgy, ahogy ezt valamennyi korábbi kispolgári mozgalomban Angliában és Franciaországban látjuk. A burzsoázia sohasem uralkodik a maga összességében;

eltekintve a feudalizmus kasztjaitól, amelyek a politikai hatalom egy részét a maguk számára alkalmasint még megőrizték, maga a nagyburzsoázia is, mihelyt a feudalizmust legyőzte, egy kormányzó és egy ellenzéki pártra hasad, s ezeket rendszerint az egyik oldalon a bank, a másik oldalon a gyárosok képviselik. A nagy- és középburzsoázia ellenzéki, haladó frakciójának azután az uralkodó frakcióval szemben közös érdekei vannak a kispolgársággal és egyesül vele a közös harcra. Németországban, ahol a felfegyverzett ellenforradalom helyreállította a hadsereg, a bürokrácia és a feudális nemesség csaknem kizárólagos uralmát, ahol a burzsoázia a még fennálló alkotmányos formák ellenére csupán igen alárendelt és szerény szerepet játszik, még sokkal több indítóok van erre a szövetségre. A német burzsoázia viszont mérhetetlenül félősebb is, mint az angol és a francia, s mihelyt csak a legcsekélyebb esély mutatkozik a visszatérő anarchiára, vagyis a valóságos, döntő harcra, borzongva visszalép a porondról. Ezúttal is így történt.

A pillanat egyébként semmiképpen sem volt kedvezőtlen a harcra. Franciaországban küszöbön álltak a választások; akár a monarchistáknak, akár a vörösöknek juttatják a többséget, szükségképpen kiszorítják az alkotmányozó gyűlés centrumait, megerősítik a szélsőséges pártokat és előidézik a kiéleződött parlamenti harcnak népmozgalommal való gyors eldöntését, egyszóval szükségképpen előidéznek egy „journée"-t*. Olaszországban Róma falai alatt folyt a harc, s a római köztársaság tartotta magát a francia inváziós sereggel szemben. Magyarországon feltartóztathatatlanul nyomultak előre a magyarok; a császáriakat a Vágon és a Lajtán túlra kergették; Bécsben, ahol naponta ágyúdörejt véltek hallani, minden percben várták a magyar forradalmi sereget; Galíciában küszöbön állt Dembiński érkezése egy lengyel–magyar hadsereggel, és úgy látszott, hogy az orosz intervenció nemcsak hogy nem veszélyes a magyarokra nézve, hanem a magyar harcot európai harccá változtatja. Végül Németország a legnagyobb izgalomban égett; az ellenforradalom előretörése, a szoldateszka, a bürokrácia és a nemesség növekvő arcátlansága, a régi liberálisok minduntalan megismétlődő árulásai a kormányokban, a fejedelmek[85] egymást gyorsan követő szószegései – mindez az eddigi rendpártiak egész osztályait vetette a haladó párt karjaiba.

Ilyen körülmények között tört ki az a harc, melyet a következő vázlatokban le fogunk írni.

Az anyagban még uralkodó hézagosság és zűrzavar, szinte valamennyi

* – nevezetes napot – *Szerk.*

szóbeli tudósítás – s ezeket kell összegyűjteni – teljes megbízhatatlansága, az erről a harcról eddig közzétett valamennyi írás alapjául szolgáló tisztán személyi cél az események egész lefolyásának kritikai ábrázolását lehetetlenné teszi. Ilyen körülmények között nem marad más hátra, mint tisztán annak az elbeszélésére szorítkozni, amit mi magunk láttunk és hallottunk. Szerencsére ez teljesen elegendő ahhoz, hogy az egész kampány jellegét kidomborítsuk; s ha a szászországi mozgalmon kívül Mieroslawski neckari hadjáratáról sincs személyes benyomásunk, a „Neue Rheinische Zeitung" talán hamarosan módot talál arra, hogy legalább az utóbbiról megadja a szükséges felvilágosításokat.[91]

A birodalmi alkotmány-hadjárat résztvevői közül még sokan börtönben vannak. Mások módot találtak arra, hogy hazatérjenek, megint mások még külföldön nap nap után várnak erre – és ezek nem a legrosszabbak. Mindenki meg fogja érteni, hogy tekintettel kell lennünk ezekre a harcostársakra és természetesnek fogja találni, ha egyet-mást elhallgatunk; némelyek pedig, akik most megint nyugodtan élnek odahaza, nem fogják tőlünk zokon venni, ha őket sem akarjuk kompromittálni olyan esetek elbeszélésével, amelyekben valóban fényes bátorságot tanúsítottak.

I

A Porosz Rajna-tartomány

Emlékezetes, hogy a fegyveres felkelés a birodalmi alkotmányért május elején először *Drezdában* tört ki.[92] Ismeretes, hogy a falusi néptől támogatott és a lipcsei nyárspolgároktól elárult drezdai barikádharcosokat hat napi harc után a túlerő leverte. A drezdai felkelőknek sohasem volt több mint 2500 harcosuk, igen vegyes fegyverekkel, és egész tüzérségük két vagy három kis mozsárágyúból állott. A királyi csapatokhoz a szász zászlóaljakon kívül két porosz ezred tartozott. Volt lovasságuk, tüzérségük, puskásaik és egy gyútűs puskákkal ellátott zászlóaljuk. A királyi csapatok Drezdában úgy látszik még gyávábban[85] viselkedtek, mint másutt; ugyanakkor azonban bizonyos, hogy a drezdai harcosok e túlerő ellen bátrabban verekedtek, mint ahogyan ez a birodalmi alkotmány-hadjáratban bárhol másutt történt. De persze az utcai harc egészen más valami, mint a nyílt mezőn folyó ütközet.

Berlin az ostromállapot és a lefegyverzés idején nyugodt maradt. Még a vasúti síneket sem szakították fel, hogy a porosz erősítést már Berlinnél feltartóztassák. Breslau megkísérelt egy gyönge barikádharcot, amelyre a kormány már régóta felkészült, és ezáltal csak annál biztosabban került a kard-diktatúra alá. Észak-Németország többi része, nem lévén forradalmi központjai, bénult volt. Csupán a Porosz Rajna-tartományra és Dél-Németországra lehetett még számítani, és Dél-Németországban Pfalz már éppen mozgolódni kezdett.

A Porosz Rajna-tartomány 1815 óta Németország egyik legelőrehaladottabb tartományának számított, és joggal. Két előnyt egyesít magában, amelyek Németország egyetlen más részében sem találhatók meg együtt.

A Porosz Rajna-tartománynak, akárcsak Luxemburgnak, Rajna-Hessennek és Pfalznak, az az előnye van, hogy 1795-től átélte a francia forradalmat és eredményeinek társadalmi, közigazgatási és törvényhozási konszolidálását Napóleon alatt. Amikor a forradalmi párt Párizsban vereséget szenvedett, a seregek a forradalmat átvitték a határokon. Ezek az épp hogy

felszabadult parasztfiak nemcsak a Szent Római Birodalom hadseregeit, hanem a nemesség és a papság feudális uralmát is porrá zúzták. Két nemzedék óta a Rajna bal partja nem ismer többé feudalizmust; a nemes meg van fosztva kiváltságaitól, a földbirtok a nemesek és az egyház kezéből a paraszt kezébe ment át; a föld parcellázva van, a paraszt szabad földbirtokos, mint Franciaországban. A városokban a szabad konkurrencia a céheket és a patriarchális patrícius-uralmat tíz évvel előbb tüntette el, mint bárhol Németországban, és végül a Code Napoléon[93] az összes forradalmi intézmények összefoglalásaként szentesítette az egész megváltozott állapotot.

Másodszor pedig a Porosz Rajna-tartománynak van – és ebben rejlik fő előnye a Rajna bal partjának többi országával szemben – a legkifejlettebb és legsokrétűbb ipara egész Németországban. A három kormányzati kerületben – Aachen, Köln és Düsseldorf kerületében – csaknem valamennyi iparág képviselve van; a pamut-, gyapjú- és selyemipar minden fajtája az ettől függő iparágakkal: a fehérítő-, textilnyomó- és festőiparral, a vasöntéssel és gépgyártással, továbbá a bányászat, a fegyverkovácsolás és egyéb fémipar itt néhány négyzetmérföld területre van koncentrálva és Németországban hallatlan sűrűségű népességet foglalkoztat. A Rajna-tartományhoz közvetlenül csatlakozik a marki vas- és szénkerület, amely a tartományt a nyersanyagok egy részével ellátja és iparilag hozzá tartozik. Németország legjobb víziútja, a tengernek a közelsége, a vidék ásványi kincsei kedveznek az iparnak, mely azonkívül számos vasútvonalat épített ki és vasúthálózatát még napról napra tökéletesíti. Az iparral kölcsönhatásban van Németországot tekintve nagyon kiterjedt export- és importkereskedelme a világ minden részével, jelentős közvetlen érintkezése a világpiac valamennyi nagy csomópontjával és az ennek megfelelő spekuláció nyerstermékekben és vasúti részvényekben. Egyszóval a Rajna-tartomány ipari és kereskedelmi fejlettségének foka, ha a világpiacon meglehetősen jelentéktelen is, Németországot tekintve egyedülálló.

Ennek az ugyancsak a forradalmi francia uralom alatt felvirágzott iparnak és a vele összefüggő kereskedelemnek a következménye a Porosz Rajna-tartományban egy erős ipari és kereskedelmi nagy*burzsoázia* és vele ellentétben egy nagylétszámú ipari *proletariátus* kialakulása, két olyan osztályé, amelyek Németország többi részében csak hellyel-közzel és csírájukban léteznek, a Rajna-tartomány különös politikai fejlődését azonban csaknem kizárólag meghatározzák.

Németországnak a franciák által forradalmasított többi részével szemben a Porosz Rajna-tartomány előnyben van az *ipar* révén, a többi német ipar-

vidékkel (Szászországgal és Sziléziával) szemben pedig a *francia forradalom* révén. Ez Németország egyetlen olyan része, amelynek társadalmi fejlődése csaknem egészen elérte a modern polgári társadalom szintjét: fejlett ipar, kiterjedt kereskedelem, tőkék felhalmozódása, a földtulajdon szabadsága; a városokban erős burzsoázia és nagytömegű proletariátus, a falun nagyszámú és eladósodott parcellás paraszt van túlsúlyban; a burzsoázia uralkodik a proletariátuson a bérviszony által, a paraszton a jelzálog által, a kispolgáron a konkurrencia által; végül szentesítik a burzsoá uralmat a kereskedelmi bíróságok, a gyári bíróságok, a burzsoá esküdtszék és az anyagi kérdésekre vonatkozó egész törvényhozás.

Érthető-e mármost, hogy miért gyűlölnek a Rajna-tartománybeliek mindent, ami porosz? Poroszország a Rajna-tartománnyal együtt a francia forradalmat is bekebelezte államaiba és a Rajna-tartománybeliekkel nemcsak mint leigázottakkal és idegenekkel bánt, hanem éppenséggel mint legyőzött rebellisekkel. Nemcsak hogy nem tökéletesítette a rajnai törvényhozást az egyre tovább fejlődő modern polgári társadalom szellemében, hanem még a porosz Landrecht[94] vaskalapos-feudális nyárspolgári zagyvalékát is, amely Hátsó-Pomerániának is alig felel már meg, rá akarták kényszeríteni a Rajna-tartománybeliekre.

Az 1848 február utáni fordulat világosan megmutatta a Rajna-tartomány kivételes helyzetét. Ez a tartomány szolgáltatta nemcsak a porosz, hanem egyáltalán a német burzsoáziának is klasszikus képviselőit: *Camphausent* és *Hansemannt*, szolgáltatta a német proletariátusnak az egyetlen orgánumot, amely őt nemcsak szólamokban vagy jószándékát tekintve, hanem valóságos érdekei szerint képviselte, a „*Neue Rheinische Zeitung*"-ot.

De mi az oka annak, hogy a Porosz Rajna-tartomány mindennek ellenére oly kevéssé vett részt Németország forradalmi mozgalmaiban?

Ne feledjük, hogy a frázisos és ügyvédi konstitucionalizmus érdekében indított 1830-as mozgalom Németországnak sokkal reálisabb, ipari vállalkozásokkal elfoglalt rajnai burzsoáziáját nem érdekelhette; hogy mialatt a német kisállamokban még német császári birodalomról álmodoztak, a Porosz Rajna-tartományban a proletariátus már kezdett nyíltan fellépni a burzsoázia ellen; hogy 1840-től 1847-ig a polgári, valóban konstitucionalista mozgalom idején a rajnai burzsoázia az élen állt és hogy 1848 márciusában Berlinben döntő súllyal esett latba. De hogy a Porosz Rajna-tartomány miért nem tudott soha semmit sem keresztülvinni nyílt felkelésben, miért nem tudta még az egész tartomány általános felkelését sem létrehozni, azt a rajnai alkotmány-hadjárat egyszerű ábrázolása fogja a legjobban kimutatni.

A harc Drezdában épp hogy kitört; Pfalzban minden pillanatban kirobbanhatott. Badenban, Württembergben, a Frankföldön monstregyűléseket rendeztek, és már alig is titkolták, hogy el vannak tökélve fegyveres döntésre vinni a dolgot. A katonaság egész Dél-Németországban ingadozott. Poroszország nem kevésbé volt izgatott. A proletariátus csak alkalomra várt, hogy bosszút álljon azoknak az előnyöknek az elsikkasztásáért, amelyeket, úgy vélte, 1848 márciusában kivívott. A kispolgárság mindenütt tevékenykedett, hogy az összes elégedetlen elemeket egy nagy birodalmi alkotmány-pártba tömörítse, amelynek vezetését, remélte, meg fogja tartani. A frankfurti gyűléssel állunk vagy bukunk, életünket és pénzünket kockára tesszük a birodalmi alkotmányért – ilyen esküvések töltötték meg az újságok hasábjait, hangzottak el minden klubteremben és sörözőben.

Ekkor a porosz kormány megkezdte az ellenségeskedést azzal, hogy behívta a Landwehr[95] nagy részét, nevezetesen Vesztfáliában és a Rajna-vidéken. A behívási parancs béke idején törvénytelen volt, s nemcsak a kis-, hanem a nagyobb burzsoázia is fellázadt ellene.

A kölni községtanács egybehívta a rajnai községtanácsok küldöttkongresszusát. A kormány a kongresszust betiltotta; nem törődtek a formával és a kongresszust a tilalom ellenére megtartották. A községtanácsok, a nagy- és középburzsoázia képviselői, kijelentették, hogy elismerik a birodalmi alkotmányt, követelték, hogy a porosz kormányzat fogadja azt el, követelték a kormány menesztését, valamint a Landwehr behívásának visszavonását, és eléggé nyíltan fenyegetőztek azzal, hogy elutasítás esetén a Rajna-tartomány elszakad Poroszországtól.

„Mivel a porosz kormányzat a második kamarát, miután az a folyó évi március 28-i német alkotmány feltétlen elfogadása mellett nyilatkozott, feloszlatta, és ezáltal a népet a mostani döntő pillanatban megfosztotta képviseletétől és szavazatától, a Rajna-tartomány városainak és községeinek alulírott képviselői összeültek, hogy megtanácskozzák, mire van szüksége a hazának.

A gyűlés Zell trieri és Werner koblenzi városi küldött elnökletével, valamint Boecker kölni, és Bloem II düsseldorfi városi küldött jegyzők segédletével

a következő határozatot hozta:

1. Kijelenti, hogy a német birodalom alkotmányát, amelyet folyó évi március 28-án a birodalmi gyűlés kihirdetett, végérvényes törvénynek

elismeri, és a porosz kormányzat által előidézett konfliktusban a német birodalmi gyűlés oldalán áll.

2. A gyűlés felszólítja a Rajna-tartomány egész népét és kiváltképpen valamennyi fegyverbíró férfit, fejezze ki kollektív nyilatkozatokkal kisebb és nagyobb körökben azt a kötelezettségvállalását és törhetetlen akaratát, hogy kitart a német birodalmi alkotmány mellett és engedelmeskedik rendelkezéseinek.

3. A gyűlés felszólítja a német birodalmi gyűlést, tegyen most már mielőbb erélyesebb erőfeszítéseket*, hogy a nép ellenállásának az egyes német államokban és nevezetesen a Rajna-tartományban is megadja azt az egységet és erősséget, amely nélkül a jól megszervezett ellenforradalmat kudarcba fullasztani nem lehet.

4. Felszólítja a birodalmi hatalmat, hogy a birodalmi csapatokat mielőbb eskesse fel az alkotmányra és rendelje el összevonásukat.

5. Alulírottak kötelezik magukat, hogy a birodalmi alkotmánynak községeik területén minden rendelkezésükre álló eszközzel érvényt szereznek.

6. A gyűlés feltétlenül szükségesnek tartja a Brandenburg–Manteuffel-kormány menesztését és a kamarák egybehívását a fennálló választási rend megváltoztatása nélkül.

7. Különösen a Landwehrnek legújabban történt részleges behívásában lát szükségtelen, a belső békét nagymértékben fenyegető intézkedést, és elvárja ennek azonnali visszavonását.

8. Alulírottak végezetül kifejezik azt a meggyőződésüket, hogy e nyilatkozat tartalmának figyelmen kívül hagyása esetén a hazát a legnagyobb veszélyek fenyegetik, amelyek még Poroszországnak a jelenlegi összetételében való fennállását is veszélyeztethetik.

Határoztatott Kölnben 1849 május 8-án."

(Következnek az aláírások.)[96]

Még csak azt fűzzük hozzá, hogy ugyanaz a Zell úr, aki ezen a gyűlésen elnökölt, néhány héttel később a frankfurti birodalmi kormány[97] birodalmi biztosaként Badenba ment, hogy ott csitítson, sőt az ottani reakciósokkal megbeszélje azokat az ellenforradalmi puccsokat, amelyek később Mannheimban és Karlsruhéban kitörtek. Hogy ugyanakkor Peucker birodalmi tábornok számára is teljesített katonai kémszolgálatokat, az legalábbis valószínű.

* *A „Kölnische Zeitung"-ban:* intézkedéseket – *Szerk.*

Fontosnak tartjuk, hogy ezt a tényt leszögezzük. A nagyburzsoázia, a március előtti rajnai liberalizmus színe-java, igyekezett a Porosz Rajna-tartományban a birodalmi alkotmányért folyó mozgalomnak mindjárt kezdetben az élére állni. Beszédei, határozatai, egész fellépése folytán felelősség hárul rá a későbbi eseményekért. Akadtak elegen, akik a községi tanácsnok urak szólamait, nevezetesen a Rajna-tartomány elszakadásával való fenyegetőzést komolyan vették. Ha a nagyburzsoázia csatlakozik, akkor úgyszólván eleve nyert ügyük van, akkor a népesség valamennyi osztálya velük tart, akkor már lehet valamit kockáztatni. Így számított a kispolgár és sietett hősi pózt ölteni. Magától értetődik, hogy állítólagos társát, a nagyburzsoát ez semmiképp sem tartotta vissza attól, hogy őt az első alkalommal el ne árulja és azután, amikor az egész ügy fölöttébb siralmasan végződött, ostobasága miatt utólag ki ne gúnyolja.

Az izgalom eközben folyton nőtt; Németország minden vidékéről fölöttébb harcias hírek hallatszottak. Végül hozzá kellett volna kezdeni a Landwehr beöltöztetéséhez. A zászlóaljak egybegyűltek és kategorikusan kijelentették, hogy nem hagyják magukat beöltöztetni. Az őrnagyok elegendő katonai támogatás híján mit sem tudtak tenni és örültek, ha a dolgot fenyegetések és tettlegességek nélkül megúszták. Az embereket elbocsátották és a beöltöztetésre új határidőt tűztek ki.

A kormány, amely a Landwehr-tiszteknek a szükséges támogatást könnyen megadhatta volna, szándékosan hagyta a dolgot idáig jutni. Most azonnal erőszakot alkalmazott.

Az ellenszegülő landwehresek főképp a bergi-marki iparvidékhez tartoztak. Elberfeld és Iserlohn, Solingen és az Enneper-Strasse voltak az ellenállás gócpontjai. A két előbbi városba tüstént katonaságot rendeltek ki.

Elberfeldbe a tizenhatosok egy zászlóalja, egy század ulánus és két ágyú vonult. A városban a legnagyobb zavar uralkodott. A Landwehr érett megfontolás után mégis úgy vélte, hogy kockázatos játékot játszik. Sok paraszt és munkás politikailag közömbös volt és csak nem akarózott neki valamiféle kormányszeszélyek kedvéért bizonytalan időre eltávozni hazulról. Az ellenszegülés következményei nagyon nyomasztották: species facti*, hadijog, kényszermunka, sőt talán főbelövés! A fegyverben álló Landwehr — a fegyverük megvolt — száma egyre inkább apadt, s végül már csak mintegy negyvenen maradtak. Egy városszéli kocsmában ütötték fel főhadiszállásukat és ott várták a poroszokat. A városháza körül a polgárőrség és két polgári lövészalakulat állott, ingadozva, a Landwehrrel tárgyalásban

* — tényálladék — *Szerk.*

mindenesetre elszánva arra, hogy tulajdonukat megvédjék. Az utcákon hullámzott a lakosság, kispolgárok, akik a politikai klubban hűséget esküdtek a birodalmi alkotmánynak, proletárok, a határozott forradalmár munkástól a pálinkagőzös targoncásig minden fokozatban. Senki sem tudta, mi a teendő, s hogy mi lesz.

A városi tanács tárgyalni akart a katonasággal. A parancsnok mindent elutasított és bevonult a városba. A csapatok végigparádéznak az utcákon, és a városházánál, a polgárőrséggel szemben állnak fel. Tárgyalnak. A tömegből kövek hullanak a katonaságra. A Landwehr, amint mondottuk, mintegy negyven ember, a város másik végéből hosszas tanácskozás után ugyancsak felvonul a katonasággal szemben.

Egyszerre csak a néptömegből felhívás hangzik el a foglyok kiszabadítására. A fogdában ugyanis, amely szorosan a városháza mellett áll, 69 solingeni munkás ült egy év óta letartóztatásban a vár melletti acélöntöde lerombolása miatt. Perük tárgyalására néhány nap múlva kerül sor. Ezek kiszabadítására a nép megrohanja a fogházat. Az ajtók engednek, a nép behatol, a foglyok szabadok. De ugyanakkor a katonaság előrenyomul, sortűz dördül, és az utolsó fogoly, aki az ajtón kisiet, szétroncsolt koponyával összerogy.

A nép hátrál, de ezzel a kiáltással: A barikádokra! A belvároshoz vezető utcák egy pillanat alatt el vannak sáncolva. Fegyvertelen munkás van elég a barikádok mögött, fegyveres legfeljebb ha ötven.

A tüzérség előrenyomul. Mint az előbb a gyalogság, a tüzérség is túl magasan tüzel, valószínűleg szándékosan. Mindkét csapatrész Rajnatartománybeliekből vagy vesztfáliaiakból állott és jóindulatú volt. Végül von Uttenhoven százados a 16. ezred 8. századának élén előrenyomul.

Az első barikád mögött három fegyveres állt. „Ne lőjetek ránk"; kiáltják, „mi csak a tisztekre lövünk!" – A százados „állj"-t vezényel. „Ha »kész«-t vezényelsz, a fűbe harapsz", kiáltja neki egy lövész a barikádok mögül. – „Vigyázz – Kész – Tűz!" – A sortűz eldördül, de abban a pillanatban a százados is összerogy. A golyó épp a szívébe talált.

A szakasz sietve visszavonul; még a százados holttestét sem viszik magukkal. Néhány lövés még eldördül, néhány katona megsebesül, és a parancsnokló tiszt, aki nem akarja az éjszakát a fellázadt városban tölteni, megint kivonul, hogy csapataival a várostól egy órányira táborozzon. A katonák mögött nyomban minden oldalról barikádok emelkednek.

A poroszok visszavonulásának híre még aznap este Düsseldorfba ért. Az utcákon csoportok verődtek össze; a kispolgárság és a munkások a legnagyobb izgalomban voltak. Ekkor elterjedt a hír, hogy újabb csapatokat

küldenek Elberfeldbe, és ez megadta a jelt a támadásra. Néhány munkás, nem törődve sem a fegyverhiánnyal – a polgárőrség már 1848 novembere óta le volt fegyverezve –, sem a viszonylag erős helyőrséggel és a kicsiny egykori székhely kedvezőtlenül széles és egyenes utcáival, kiadta a jelszót: a barikádra! A Neustrassén és a Bolkerstrassén létrejött néhány sánc; a város többi részét vagy a már előre készenlétbe helyezett katonaság, vagy pedig a nagy- és kispolgárság félelme szabadon tartotta.

Estefelé megindult a harc. A barikádharcosok itt is, mint mindenütt, kevesen voltak. Honnan is vettek volna fegyvert és lőszert? Elég az hozzá, hogy a túlerőnek sokáig és vitézül ellenálltak, s csak reggelre, a tüzérség nagyobb arányú bevetése után került az a féltucat barikád, amely védhető volt, a poroszok kezére. Tudomásunk van arról, hogy ezek az óvatos hősök másnap véres bosszút álltak szolgálólányokon, aggokon és egyáltalában békés embereken.

Ugyanazon a napon, amikor a poroszokat Elberfeldből visszaverték, kellett volna egy zászlóaljnak – ha nem tévedünk, a 13. ezredből – Iserlohnba is bevonulnia, hogy az ottani Landwehrt belátásra bírja. De itt is meghiúsult ez a terv; mihelyt a katonaság közeledésének híre elterjedt, a Landwehr és a nép a város valamennyi bejáratát elsáncolta és töltött puskával várta az ellenséget. A zászlóalj nem mert támadni és visszavonult.

Az elberfeldi és düsseldorfi harc, valamint Iserlohn elbarikádozása jelt adott a bergi-marki iparvidék legnagyobb részének felkelésére. A solingeniak megrohamozták a gräfrathi hadszertárat és felfegyverkeztek az onnan zsákmányolt fegyverekkel és töltényekkel; a hageniak tömegesen csatlakoztak a mozgalomhoz, felfegyverkeztek, megszállták a Ruhrhoz vezető utakat és felderítő őrjáratokat küldtek ki; Solingen, Ronsdorf, Remscheid, Barmen stb. elküldték segédcsapataikat Elberfeldbe. A vidék többi helységében a Landwehr a mozgalom mellé állt és a frankfurti gyűlés rendelkezésére bocsátotta magát. Elberfeld, Solingen, Hagen és Iserlohn az elkergetett járási és helyi hatóságok helyébe biztonsági bizottságokat állított.

Ezeknek az eseményeknek a hírét természetesen még roppantul el is túlozták. Az egész Wupper- és Ruhr-vidéket egy nagy, szervezett felkelő tábornak ecsetelték, azt beszélték, hogy Elberfeldben tizenötezer fegyveres van, s ugyanennyi Iserlohnban és Hagenban. A kormányzat hirtelen rémülete, amelynek minden tevékenysége a leghűségesebb kerületek e felkelésével szemben egy csapásra megbénult, nem kevéssé járult hozzá ahhoz, hogy ezek a túlzások hitelre találtak.

A valószínű túlzásokat méltányosan leszámítva, tagadhatatlan az a tény,

hogy a bergi-marki iparvidék főbb helységei nyílt és idáig győzedelmes felkelésben voltak. Ez a tény fennállt. Ehhez járultak a hírek arról, hogy Drezda még tartja magát, hogy Szilézia forrong, hogy a pfalzi mozgalom konszolidálódik, hogy Badenban győzelmes katonai zendülés tört ki és a nagyherceg elmenekült, hogy a magyarok Jablunkánál és a Lajtánál állnak. Egyszóval valamennyi forradalmi esély közül, amely 1848 márciusa óta a demokrata és munkáspártnak kínálkozott, ez volt messze a legelőnyösebb és természetesen meg kellett ragadni. A Rajna bal partja nem hagyhatta cserben a jobb partot.

Mi volt mármost a teendő?

A Rajna-tartomány valamennyi nagyobb városa vagy erőd, amely felett erős citadellák és erődítmények uralkodnak, mint Köln és Koblenz, vagy nagylétszámú helyőrségük van, mint Aachennak, Düsseldorfnak és Triernek. Ezenkívül a tartományt még Wesel, Jülich, Luxemburg, Saarlouis erődje, sőt Mainz és Minden is kordában tartja. Ezekben az erődökben és helyőrségekben összesen legalább harmincezer katona állt. Végül Köln, Düsseldorf, Aachen és Trier már hosszabb idő óta le volt fegyverezve. A tartomány forradalmi központjai tehát meg voltak bénulva. Itt minden felkelési kísérletnek, ahogy ez már Düsseldorfban megmutatkozott, a katonaság győzelmével kellett végződnie; még egy ilyen győzelem, például Kölnben, és a bergi-marki felkelés az egyébként kedvező hírek ellenére morálisan megsemmisül. A Rajna bal partján a Moselnál, az Eifel-hegységben és a krefeldi iparvidéken volt lehetőség mozgalomra; de ezt a vidéket hat erőd és három helyőrséggel ellátott város zárta körül. Ezzel szemben a Rajna jobb partja a már felkelt kerületekben sűrűn lakott, kiterjedt terepet nyújtott, mely erdőségei és hegyei révén szinte felkelőháborúra volt teremtve.

Ha tehát a felkelt területeket támogatni akarták, csak egyet tehettek:

mindenekelőtt kerülni minden haszontalan csetepatét az erődökben és a helyőrséggel ellátott városokban;

a Rajna bal partján a kisebb városokban, gyári településeken és a falvakban diverziót szervezni a rajnai helyőrségek sakkban tartására;

végül minden rendelkezésre álló erőt a Rajna jobb partjának felkelt kerületébe vetni, a felkelést tovább kiterjeszteni és a Landwehr segítségével itt egy forradalmi hadsereg magvának szervezését megkísérelni.

A leleplezések újdonsült porosz hősei ne örvendezzenek túl korán az itt leleplezett felségáruló összeesküvésen. Összeesküvés, sajnos, nem volt. A fenti három rendszabály nem összeesküvési terv, hanem egyszerű javaslat, mely e sorok írójától indult ki, mégpedig abban a pillanatban,

amikor ő maga Elberfeldbe utazott, hogy a harmadik pont keresztülvitelét szorgalmazza. A demokrata és munkáspárt szervezetének széthullása folytán, a kispolgárságból származó helyi vezetők legtöbbjének határozatlansága és bölcs tartózkodása, végül az időhiány folytán összeesküvésre nem is került sor. Ezért ha a Rajna bal partján létre is jött egy diverzió kezdete, ha Kempenben, Neussban és környékén zavargások törtek ki és Prümben megrohamozták a hadszertárat[98], ezek a tények semmiképp sem voltak egy közös terv következményei, hanem csupán a lakosság forradalmi ösztönéből fakadtak.

A felkelt kerületekben eközben egészen más volt a helyzet, mint ahogyan a tartomány többi részében feltételezték. Elberfeld a barikádokkal – egyébként fölöttébb tervszerűtlenül és sebtében összetákolt barikádokkal –, a sok őrszemmel, őrjárattal és egyéb fegyveressel, az utcákon hullámzó egész lakossággal, amelyből úgy látszott, csak a nagyburzsoázia hiányzott, a vörös és háromszínű lobogókkal[99] egy cseppet sem festett rosszul, egyébként azonban a városban a legnagyobb zűrzavar uralkodott. A kisburzsoázia a mindjárt az első pillanatban megalakított biztonsági bizottság útján kezébe vette az ügyek irányítását. Alighogy idáig jutott, már meg is ijedt a saját hatalmától, bármennyire csekély volt az. Első cselekedete az volt, hogy a városi tanács, vagyis a nagyburzsoázia által törvényesíttesse magát és hálából a városi tanács szívességéért annak öt tagját felvegye a biztonsági bizottságba. Az így megerősített biztonsági bizottság aztán tüstént lerázott minden veszélyes tevékenységet, amennyiben a külső biztonság gondját egy katonai bizottságra ruházta át, magának pedig e bizottság fölött mérséklő és fékező ellenőrzést tartott fenn. Ilymódon a felkeléssel való minden érintkezéstől biztosítva és maguk a városatyák által a jogtalajra átplántálva, a biztonsági bizottság reszkető kispolgárai arra szorítkozhattak, hogy a kedélyeket megnyugtassák, a folyó ügyeket intézzék, „félreértéseket" tisztázzanak, csitítsanak, a dolgot húzzák-halasszák és minden erélyes tevékenységet megbénítsanak azzal az ürüggyel, hogy előbb meg kell várni a választ a Berlinbe és Frankfurtba küldött deputációkra. A kispolgárság többi része természetesen kéz a kézben haladt a biztonsági bizottsággal, mindenütt csitított, lehetőleg megakadályozta a védelmi rendszabályok és a fegyverkezés minden további folytatását és állandóan ingadozott a felkelésben való részvételének határai tekintetében. Ennek az osztálynak csak egy kis része volt elszánva arra, hogy a város megtámadása esetén fegyveresen védekezzék. A nagy többség igyekezett magával elhitetni, hogy puszta fenyegetései és az Elberfeld csaknem elkerülhetetlen bombázásától való visszariadás a kormányt engedményekre indítják;

egyebekben azonban minden esetre nyitva hagyta magának a visszavonulás útját.

Első pillanatban az ütközet után a nagyburzsoázia úgy érezte magát, mintha fejbeverték volna. Gyújtogatás, gyilkolás, fosztogatás és ki tudja még miféle borzalmak bukkantak fel rémült fantáziájában. Ezért a biztonsági bizottság megalakulása, amelynek többsége – városi tanácsnokok, ügyvédek, államügyészek, higgadt emberek – váratlanul szavatosságot nyújtott életért és tulajdonért, több mint fanatikus elragadtatással töltötte el. Ugyanazok a gazdag kereskedők, festöde-tulajdonosok, gyárosok, akik eddig Karl Hecker, Riotte, Höchster stb. urakat vérszomjas terroristáknak kiáltották ki, most tömegesen rohantak a városházára, lázas melegséggel ölelték át ugyanezeket az állítólagos vérivókat, és a tallérok ezreit tették le a biztonsági bizottság asztalára. Magától értetődik, hogy a biztonsági bizottságnak ugyanezek a lelkes csodálói és támogatói a mozgalom leverése után nemcsak magáról a mozgalomról, hanem a biztonsági bizottságról és tagjairól is a legidétlenebb és legaljasabb hazugságokat terjesztették és a poroszoknak ugyanazzal a melegséggel mondtak köszönetet, amiért megszabadították őket egy terrorizmustól, amely soha nem létezett. Ártatlan alkotmánypárti polgárokat, mint például Hecker és Höchster urakat, továbbá Heintzmann államügyészt, újból terroristáknak és emberevőknek festettek, akiknek arcáról lerí Robespierre-rel és Dantonnal való rokonságuk. Kötelességünknek tartjuk, hogy a magunk részéről a nevezett jóembereket e vád alól teljesen felmentsük. Egyébként a nagyburzsoázia legnagyobb része feleségestől és gyerekestől a lehető leggyorsabban a düsseldorfi ostromállapot oltalma alá hurcolkodott, és csak a kisebb, bátrabb része maradt vissza, hogy tulajdonát minden körülmények között megvédje. A főpolgármester a felkelés idején egy felborított, szeméttel letakart kocsiban rejtőzött. A proletariátus, amely a harc pillanatában egységes volt, megoszlott, mihelyt a biztonsági bizottság és a kispolgárság ingadozása nyilvánvalóvá lett. A kézművesek, a tulajdonképpeni gyári munkások, valamint a selyemszövőknek egy része határozottan a mozgalom mellett állt; de nekik, akik a proletariátus magvát alkották, szinte egyáltalán nem volt fegyverük. A festőmunkások, ez a robusztus, jól fizetett munkásosztály, amely primitív és ennélfogva reakciós, mint minden olyan munkáscsoport, amelynek foglalkozása inkább a testi erőn, mint az ügyességen fordul meg, már az első napokban teljes közönyt tanúsítottak. Az összes ipari munkások közül csakis ők a barikádharc idején is zavartalanul tovább dolgoztak. Végül a lumpenproletariátus, mint mindenütt, itt is a mozgalom másnapjától kezdve megvásárolható volt, reggel

fegyvert és zsoldot kért a biztonsági bizottságtól, délután pedig eladta magát a nagyburzsoáziának, hogy épületeit védelmezze vagy hogy este lerombolja a barikádokat. Általában a burzsoázia oldalán állt, mert ez fizette meg a legjobban, s mert ennek pénzén a mozgalom tartama alatt víg napokat látott.

A biztonsági bizottság hanyagsága és gyávasága, a katonai bizottságban – ahol eleinte a tétlenség pártja volt többségben – uralkodó egyenetlenség eleve megakadályozott minden határozott fellépést. A második napon jelentkezett a reakció. Kezdettől fogva megmutatkozott, hogy Elberfeldben csakis a birodalmi alkotmány zászlaja alatt, csakis a kispolgársággal egyetértésben lehet sikerre számítani. A proletariátus egyrészt épp itt csak túlságosan rövid ideje szakadt ki a pálinka és a pietizmus posványából, semhogy felszabadulásának feltételeiről a legcsekélyebb nézet is behatolhatott volna a tömegek közé, másrészt túlságosan ösztönös gyűlölettel viseltetett a burzsoázia iránt, túlságosan közönyös volt a birodalmi alkotmány polgári kérdése iránt, semhogy efféle háromszínű érdekekért lelkesedni tudott volna. A határozott párt, az egyetlen, amely a védelmet komolyan vette, ezáltal ferde helyzetbe került. Hitet tett a birodalmi alkotmány mellett. De a kispolgárság nem bízott benne, mindenféleképp rágalmazta a nép előtt, minden fegyverkezési és erődítési rendszabályát gátolta. Minden parancsot, mely arra szolgálhatott, hogy a várost valóban védelmi állapotba helyezzék, a biztonsági bizottság első jöttment tagja azonnal keresztezte. Minden nyárspolgár, akinek az ajtaja előtt barikádot emeltek, tüstént a városházára szaladt és ellenparancsot szerzett. Az anyagi eszközöket a barikádmunkások fizetésére – és ezek csak a legszükségesebbet kérték, hogy éhen ne haljanak – csak üggyelbajjal és a legszűkösebb mértékben tudták a biztonsági bizottságból kipréselni. A fegyveresek zsoldjáról és ellátásáról rendszertelenül gondoskodtak, és az gyakran elégtelen volt. Öt-hat napon át nem sikerült a fegyvereseknek sem szemléjét, sem sorakozóját összehozni, úgyhogy senki sem tudta, hány harcosra lehet szükség esetén számítani. Csupán az ötödik napon történt kísérlet a fegyveresek beosztására, ez azonban sohasem került kivitelre és a harci erők teljes nemismerésén alapult. A biztonsági bizottság mindegyik tagja a saját szakállára cselekedett. A legellentmondóbb parancsok keresztezték egymást, s csupán abban egyezett meg legtöbbjük, hogy fokozta a kedélyes zűrzavart és megakadályozott minden erélyes lépést. Ezzel végképp elvették a proletariátus kedvét a mozgalomtól, és néhány nap alatt a nagyburzsoák és a kispolgárok elérték céljukat: a munkások lehetőleges közömbösítését.

Amikor május 11-én Elberfeldbe érkeztem, legalább 2500–3000 fegyveres állt rendelkezésre. De ezek közül csak az idegen segédcsapatok és a kisszámú felfegyverzett elberfeldi munkás voltak megbízhatók. A Landwehr ingadozott; a többség szörnyen rettegett a kényszermunkától. Eleinte nem voltak sokan, de erősödtek a többi különítmény valamennyi határozatlan és félős elemének beáramlása által. Végül a polgárőrség, amely itt kezdettől fogva reakciós volt és egyenesen a munkások elnyomására létesült, semlegesnek vallotta magát és pusztán tulajdonát akarta megvédeni. Mindez azonban csak a következő napok folyamán derült ki; de közben az idegen segédcsapatok és a munkások egy része szétszéledt, a valóságos harci erők létszáma a mozgalom leállása következtében megcsappant, míg a polgárőrség egyre jobban összetartott és napról napra leplezetlenebbül kimondta reakciós óhajait. A legutóbbi éjszakákon már számos barikádot lebontott. A felfegyverzett segédcsapatok, amelyek eleinte minden bizonnyal 1000 főt is meghaladtak, 12-én vagy 13-án már a felére apadtak, és amikor végre általános sorakozóra került sor, kiderült, hogy az egész fegyveres erő, amelyre számítani lehetett, legfeljebb még 7–800 főre rúg. A Landwehr és a polgárőrség vonakodott ezen a sorakozón megjelenni.

Még ez sem elég. A felkelt Elberfeldet csupa állítólag „semleges" helység vette körül. Barmen, Kronenberg, Lennep, Lüttringhausen stb. nem csatlakoztak a mozgalomhoz. E helységek forradalmár munkásai, amennyiben fegyverük volt, Elberfeldbe vonultak. A polgárőrség, amely mindezekben a helységekben puszta eszköz volt a gyárosok kezében a munkások fékentartására, és amely a gyárosokból, gyári felügyelőikből és a gyárosoktól mindenben függő boltosokból tevődött össze, a „rend" és a gyárosok érdekében rendelkezett a helységekben. Magukat a munkásokat, akiket falusiasabb szétszórtságuk a politikai mozgalomtól meglehetősen távol tartott, az ismert kényszerítő eszközök alkalmazása és az elberfeldi mozgalom jellegéről terjesztett rágalom részint a gyárosok oldalára sodorta; a parasztokra a rágalom teljességgel csalhatatlan hatással volt. Ehhez járult, hogy a mozgalom olyan időpontra esett, amikor tizenöt hónapos üzleti válság után a gyárosoknak végre megint bőven voltak megrendeléseik és hogy, amint köztudomású, jól foglalkoztatott munkásokkal nem lehet forradalmat csinálni – amely körülmény Elberfeldben is igen jelentősen hatott. Kézenfekvő, hogy mindeme körülmények között a „semleges" szomszédok csupán megannyi rejtett ellenség voltak.

Sőt mi több. Az összeköttetés a többi felkelt kerülettel semmiképp sem volt helyreállítva. Időnként jött egy-egy ember Hagenból; Iserlohnról

úgyszólván semmit sem lehetett tudni. Néhányan ajánlkoztak követnek, de egyikük sem látszott megbízhatónak. Azt beszélték, hogy több hírvivőt Elberfeld és Hagen között Barmenban és környékén a polgárőrség feltartóztatott. Az egyetlen helység, amellyel fennállt az összeköttetés, Solingen volt, és ott épp úgy álltak a dolgok, mint Elberfeldben. Hogy nem rosszabbul álltak ott a dolgok, az csak a solingeni munkások jó szervezettségének és elszántságának volt köszönhető, akik 4–500 fegyverest küldtek Elberfeldbe, s még mindig elég erősek voltak ahhoz, hogy burzsoáziájukat és polgárőrségüket odahaza ellensúlyozzák. Ha az elberfeldi munkások olyan fejlettek és olyan szervezettek lettek volna, mint a solingeniak, az esélyek egészen másként álltak volna.

Ilyen körülmények között már csak egy lehetőség maradt: néhány gyors, erélyes rendszabály foganatosítása, amelyek a mozgalomba ismét életet öntenének, újabb harci erőket vonzanának hozzá, belső ellenfeleit megbénítanák és a mozgalmat az egész bergi-marki iparvidéken a lehető legerősebben megszerveznék. Az első lépés lenne az elberfeldi polgárőrség lefegyverzése és fegyvereik szétosztása a munkások között, továbbá kényszeradó kivetése az így felfegyverzett munkások eltartására. Ez a lépés határozottan véget vetne a biztonsági bizottság egész eddigi lanyhaságának, új életet öntene a proletariátusba és megbénítaná a „semleges" kerületek ellenállóképességét. Amit ezután kellene tenni, hogy ezekből a kerületekből is kapjunk fegyvereket, a felkelést tovább kiterjesszük és az egész kerület védelmét rendszeresen megszervezzük, az ennek az első lépésnek a sikerétől függne. Egyébként a biztonsági bizottság egy határozata és a négyszáz solingeni, ez egymagában elég lett volna ahhoz, hogy az elberfeldi polgárőrséget egy szempillantás alatt lefegyverezzék. Hősi bátorsága egy fabatkát sem ért.

Az elberfeldi májusi eseményekkel kapcsolatban még fogságban tartott vádlottak biztonságának tartozom azzal a kijelentéssel, hogy mindezek a javaslatok egyes-egyedül tőlem indultak ki. A polgárőrség lefegyverzéséért az első pillanattól kezdve síkra szálltam, mihelyt a biztonsági bizottság anyagi eszközei fogyni kezdtek.

Ámde a tisztelt biztonsági bizottság egyáltalán nem érezte magát indíttatva arra, hogy ilyen „terrorisztikus intézkedésekhez" hozzájáruljon. Az egyetlen, amit keresztülvittem, vagy jobbanmondva néhány osztagparancsnokkal – akik mind szerencsésen megmenekültek és részint már Amerikában vannak – a saját szakállamra végrehajtattam, az volt, hogy a kronenbergi polgárőrség mintegy nyolcvan puskáját, amelyet az ottani városházán őriztek, elhozattam. És ezek a fölöttébb könnyelműen szét-

osztott puskák nagyobbrészt italos lumpenproletárok kezébe kerültek, akik azokat még aznap este eladták a burzsoáknak. Ezek a burzsoá urak ugyanis ügynököket küldtek a nép közé, hogy lehetőleg minél több puskát felvásároljanak, s elég magas árat fizettek a fegyverekért. Ilymódon az elberfeldi lumpenproletariátus beszolgáltatott a burzsoáknak több száz puskát, amelyek a rögtönzött hatóságok hanyagsága és rendetlensége folytán kezébe kerültek. Ezekkel a puskákkal felfegyverezték a gyári felügyelőket, a legmegbízhatóbb festőmunkásokat stb. stb., s a „jóérzületű" polgárőrség sorai napról napra erősödtek.

A biztonsági bizottság urai a város jobb védelmére vonatkozó minden javaslatra azt válaszolták, hogy hiszen ez mind haszontalan, a poroszok óvakodni fognak idejönni, nem merészkednek majd a hegyek közé stb. Ők maguk nagyon jól tudták, hogy ezzel a legotrombább meséket terjesztik, hogy a város minden magaslatról még tábori ágyúval is belőhető, hogy semmi sincs berendezve csak valamelyest is komoly védelemre, és hogy a felkelés megtorpanása és a roppant porosz túlerő következtében már csak egészen rendkívüli események menthetik meg az elberfeldi felkelést.

A porosz tábornoki karnak azonban – úgy látszott – nincs is nagy kedve a számára úgyszólván teljesen ismeretlen terepre menni, amíg nem vont össze egy minden esetben valóban nyomasztó haderőt. A négy nyílt város – Elberfeld, Hagen, Iserlohn és Solingen – ezekben az óvatos háborús hősökben akkora tiszteletet keltett, hogy Weselből, Vesztfáliából és a keleti tartományokból húszezer főnyi teljes hadsereget rendeltek oda nagy létszámú lovassággal és tüzérséggel, részint vasúton; s anélkül, hogy támadást mertek volna indítani, a Ruhr mögött szabályszerű stratégiai állást alakíttattak vele. Főparancsnokság és vezérkar, jobbszárny és centrum, minden a legszebb rendben volt, éppúgy, mintha valamely óriási ellenséges hadseregek állnának szemben, mintha egy Bem vagy egy Dembiński ellen kellene csatát vívni, nem pedig egyenlőtlen harcot néhány száz szervezetlen, rosszul felfegyverzett munkás ellen, akik szinte vezető nélkül állnak, a hátukban árulókkal – ugyanazokkal, akik előbb a fegyvert a kezükbe adták.

Tudjuk, hogyan ért véget a felkelés. Tudjuk, hogy a munkások, megelégelve a kispolgárság örökös halogatását, habozó gyávaságát és áruló csitítgatását, végül kivonultak Elberfeldből, hogy keresztülvágják magukat az első olyan országba, ahol a birodalmi alkotmány nekik valamilyen védelmet nyújt. Tudjuk, milyen hajtóvadászatot folytattak ellenük porosz ulánusok és felbujtott parasztok. Tudjuk, hogy nyomban elvonulásuk után a nagyburzsoázia megint előbújt, a barikádokat elhordatta és a közeledő

porosz hősöknek diadalkapukat épített. Tudjuk, hogy Hagent és Solingent a burzsoázia nyílt árulása a poroszok kezére játszotta és csupán Iserlohn vívott kétórás egyenlőtlen csatát a zsákmánnyal már megrakodott drezdai győzők, a 24. ezred ellen.

Az elberfeldi, solingeni és mülheimi munkások egy része szerencsésen átjutott Pfalzba. Itt találkoztak földijeikkel, a prümi hadszertár megrohamozásának menekültjeivel. Ezekkel együtt egy majdnem csakis Rajna-tartománybeliekből álló századot alkottak a Willich-féle szabadcsapatban. Valamennyi bajtársuknak igazolnia kell, hogy ahol tűzvonalba kerültek, és főképp az utolsó döntő csatában a Murgnál, nagyon derekasan verekedtek.

Az elberfeldi felkelés már azért is megérdemelte a tüzetesebb leírást, mert a különböző osztályok állásfoglalása a birodalmi alkotmányért folyó mozgalomban épp itt fejeződött ki a legélesebben, fejlődött ki a legteljesebben. A többi bergi-marki városban a mozgalom tökéletesen hasonlított az elberfeldihez, csakhogy ott a különböző osztályoknak a mozgalomban való részvétele vagy nem-részvétele jobban összefolyik, mert ott maguk az osztályok sincsenek olyan élesen elhatárolva, mint a kerület ipari központjában. Pfalzban és Badenban, ahol a koncentrált nagyipar és vele a fejlett nagyburzsoázia szinte egyáltalában nem létezik, ahol az osztályviszonyok sokkal kedélyesebben és patriarchálisabban összemosódnak, a mozgalmat hordozó osztályok vegyülése még sokkal zavarosabb volt. Ezt később meglátjuk, de egyszersmind meglátjuk azt is, hogy a felkelésnek mindezek a belevegyült elemei végül is szintén a kispolgárság mint a birodalmi alkotmányért folytatott egész dicső mozgalom kristályosodási magva köré csoportosultak.

A Porosz Rajna-tartományban tavaly májusban lezajlott felkelési kísérletek világosan megmutatják, milyen helyet foglalhat el Németországnak ez a része egy forradalmi mozgalomban. Hét erőd veszi körül — köztük három németországi viszonylatban elsőrendű —, az egész porosz hadseregnek csaknem egyharmada állandóan megszállva tartja, minden irányban vasutak szelik át, a katonai erőnek egész gőzösflotta áll a szállításhoz rendelkezésre, így tehát egy rajnai felkelésnek csak egészen rendkívüli feltételek között van esélye a sikerre. Csak ha a citadellák a nép kezében vannak, érhetnek el a Rajna-tartománybeliek valamit is fegyveresen. És ez az eset csak akkor következhet be, ha vagy a katonai erőt hatalmas külső események megfélemlítik és fejetlenné teszik, vagy ha a katonaság egészben vagy részben a mozgalom mellé áll. Minden más esetben egy felkelés a Rajna-tartományban eleve elbukott. Ha a badeniak gyorsan felvonultak volna Frank-

furtba, a pfalziak pedig Trierbe, ennek valószínűleg meglett volna az a hatása, hogy a Moselnál és az Eifel-hegységben, Nassauban és a két Hessenben azonnal kitört volna a felkelés, hogy a közép-rajnai államok akkor még rokonszenvező csapatai csatlakoztak volna a mozgalomhoz. Nem kétséges, hogy valamennyi rajnai csapat, és kivált az egész 7. és 8. tüzérdandár követte volna példájukat, vagy legalábbis elég hangosan kinyilvánították volna érzületüket ahhoz, hogy a porosz tábornoki kar elveszítse a fejét. Valószínűleg több erőd a nép kezére került volna, és ha Elberfeld nem is, de a Rajna bal partjának legnagyobb része mindenesetre meg lett volna mentve. Mindez, és talán még sokkal több elveszett a nagybölcsességű badeni tartományi bizottság ócska, nyárspolgárian gyáva politikája folytán.

A rajnai munkások vereségével tönkrement az egyetlen lap is, amelyben érdekeiket nyíltan és határozottan képviselve látták, a „Neue Rheinische Zeitung". A főszerkesztőt, jóllehet a Porosz Rajna-tartományban született, kiutasították Poroszországból, a többi szerkesztőkre vagy közvetlen letartóztatás vagy azonnali kiutasítás várt. A kölni rendőrség ezt a legnagyobb naivitással kijelentette, és egészen részletesen kimutatta, hogy mindegyik ellen tud elég tényt ahhoz, hogy az egyik vagy a másik módon eljárhasson. Ilymódon a lapnak meg kellett szűnnie éppen akkor, amikor hallatlan gyorsasággal megnövekedett elterjedése exisztenciáját nagyon is biztosította. A szerkesztők eloszlottak a különböző felkelt vagy még felkelés előtt álló német országrészekben; többen Párizsba mentek, ahol újabb fordulópont volt küszöbön.[100] Nincs köztük egy sem, akit e nyár mozgalmai során vagy következtében le ne tartóztattak vagy ki ne utasítottak volna és így ne érte volna el az a sors, amelyet a kölni rendőrség szíves volt számára előkészíteni. A szedők egy része Pfalzba ment és belépett a hadseregbe.

A rajnai felkelésnek is tragikusan kellett végződnie. Miután a Rajna-tartomány háromnegyed részét ostromállapot alá helyezték, miután százakat vetettek börtönbe, a felkelés azzal zárult, hogy *a prümi hadszertár három megostromlóját főbelőtték Hohenzollern IV. Frigyes Vilmos születésnapjának előestéjén.* Vae victis!*

* – Jaj a legyőzötteknek![101] – *Szerk.*

II

Karlsruhe

A badeni felkelés a legkedvezőbb körülmények között jött létre, amelyek felkelés számára csak lehetségesek. Az egész nép egy volt gyűlöletében a szószegő, kétkulacsos és politikai üldözéseiben kegyetlen kormány iránt. A reakciós osztályok – nemesség, bürokrácia és nagyburzsoázia – nem voltak nagy létszámúak. Nagyburzsoázia Badenban egyáltalán csak csírájában létezik. E kisszámú nemes, hivatalnok és burzsoá kivételével, az udvarból és gazdag idegenekből élő karlsruhei és baden-badeni boltosok, továbbá néhány heidelbergi professzor és egy féltucat Karlsruhe környéki parasztfalu kivételével az egész ország osztatlanul a mozgalom mellett állt. A hadsereg, amelyet más felkelésekben előbb még le kellett győzni, a hadsereg, mivel nemesi tisztjei jobban zaklatták, mint bárhol másutt, mivel egy év óta a demokrata párt megdolgozta, mivel egy idő óta egyfajta általános hadkötelezettség bevezetése folytán még inkább telítődött rebellis elemekkel, itt a mozgalom élére állt, sőt azt még messzebb vitte, mint amennyire az offenburgi gyűlés[102] polgári vezetői akarták. Éppen a hadsereg volt az, amely Rastattban és Karlsruhéban a „mozgalmat" felkeléssé változtatta.

A felkelő kormány tehát hivatalbalépésekor kész hadsereget, bőségesen ellátott fegyvertárakat, teljesen megszervezett államgépezetet, tele államkincstárt és úgyszólván egységes felfogású lakosságot talált. Talált továbbá a Rajna bal partján, Pfalzban egy már kész felkelést, mely a balszárnyát fedezte; a Porosz Rajna-tartományban egy bár erősen fenyegetett, de még le nem vert felkelést; Württembergben, a Frankföldön, a két Hessenben és Nassauban általános felindulást, még a hadseregben is, s csak egy szikra kellett ahhoz, hogy a badeni felkelés egész Dél- és Közép-Németországban megismétlődjék és legalább 50–60 000 főnyi reguláris katonaság álljon a zendülés rendelkezésére.

Amit ilyen körülmények között tenni kellett, az olyan egyszerű és kézzelfogható volt, hogy most a felkelés elfojtása után mindenki tudja,

mindenki azt állítja magáról, hogy mindjárt az elején megmondta. Az volt a feladat, hogy rögtön, pillanatnyi habozás nélkül tovább vigyék a felkelést, Hessenbe, Darmstadtba, Frankfurtba, Nassauba és Württembergbe. Az volt a feladat, hogy a rendelkezésre álló reguláris csapatokból azonnal összeszedjenek 8–10 000 embert – vasúton ez két nap alatt megoldható lett volna –, és Frankfurtba vezényeljék őket – „a nemzetgyűlés védelmére". A megrémült hesseni kormány a felkelés sorozatos előretörései láttán úgyszólván kővé meredt; csapatai köztudomásúan rokonszenveztek a badeniakkal; a legcsekélyebb ellenállást sem tudta kifejteni, éppúgy nem, mint a frankfurti szenátus[103]. A Frankfurtban állomásozó kurhesseni, württembergi és darmstadti csapatok a mozgalom mellett álltak; az ottani poroszok – zömükben Rajna-tartománybeliek – ingadoztak; az osztrákok kevesen voltak. A badeniak ideérkezése – akár megpróbálják őket ebben megakadályozni, akár nem – szükségképpen elvitte volna a felkelést mindkét Hessen és Nassau szívéig, kikényszerítette volna a poroszok és az osztrákok visszavonulását Mainzba és a reszkető német úgynevezett nemzetgyűlést egy felkelt lakosság és felkelt hadsereg megfélemlítő befolyása alá helyezte volna. Ha aztán a Moselnál, az Eifel-hegységben, Württembergben és a Frankföldön nem tör ki nyomban a felkelés, volt elég eszköz arra, hogy azt ezekbe a tartományokba is elvigyék.

Továbbá központosítani kellett volna a felkelő hatalmat, rendelkezésére bocsátani a szükséges anyagi eszközöket és minden feudális teher azonnali eltörlése útján érdekeltté tenni a felkelésben a lakosság földműveléssel foglalkozó nagy többségét. Közös központi hatalom létesítése a had- és pénzügyek vitelére, felhatalmazással papírpénz* kibocsátására, először Badenban és Pfalzban; valamennyi feudális teher megszüntetése Badenban és a felkelő hadsereg által megszállt minden kerületben – mindez egyelőre elég lett volna ahhoz, hogy a felkelésnek sokkalta erélyesebb jelleget adjon.

Mindennek azonban az első pillanatban kellett volna megtörténnie, hogy azzal a gyorsasággal vigyék keresztül, amely egyedül biztosíthatta a sikert. Nyolc nappal a tartományi bizottság beiktatása után már késő volt. A rajnai felkelést elfojtották, Württemberg és Hessen nem mozdult, az eleinte rokonszenvező csapatrészek bizonytalanokká váltak, végül megint mindenben engedelmeskedtek reakciós tisztjeiknek. A felkelés elvesztette össznémet jellegét, pusztán badeni vagy badeni-pfalzi helyi felkeléssé vált.

* A badeni kamarák már korábban jóváhagyták kétmillió összegű papírpénz kibocsátását, amelyből még egy krajcár sem volt kiadva. – *Engels jegyzete.*

Mint a harc befejezése után megtudtam, F. Sigel, az egykori badeni alhadnagy, aki a felkelés idején mint „ezredes", majd később mint „vezénylő tábornok" többé-kevésbé kétértelmű törpebabért vívott ki magának, mindjárt kezdetben olyan tervet terjesztett a tartományi bizottság elé, hogy folyamodjanak offenzívához. Ennek a tervnek érdeme az a benne foglalt helyes gondolat, hogy minden körülmények között támadni kell; egyébként a legkalandosabb terv, amelyet csak javasolni lehetett. Sigel egy badeni hadtesttel először Hohenzollernbe akart nyomulni és kikiáltani a hohenzollerni köztársaságot, majd bevenni Stuttgartot és innen Württemberg felkelésre bírása után Nürnbergbe vonulni és az ugyancsak felkelésre bírt Frankföldön nagy tábort felállítani. Látjuk, hogy bár csak Frankfurt birtoklása adhatott a felkelésnek össznémet jelleget, ez a terv teljességgel figyelmen kívül hagyta Frankfurt morális fontosságát és a Majna-vonal stratégiai fontosságát. Látjuk, hogy egészen más harci erőket tételezett fel, mint amilyenek valóban rendelkezésre álltak, s hogy végül, egy teljességgel Don Quijote- vagy Schill-szerű portyázás[104] után, holtvágányra futott volna, hogy a *bajor* hadsereget – a legerősebb és valamennyi dél-német hadsereg közül az egyetlen határozottan ellenséges hadsereget – tüstént a felkelésre uszítsa, még mielőtt az a hesseni és nassaui csapatok átállása révén megerősödhetne.

Az új kormány semmiféle offenzívába nem bocsátkozott azzal az ürügygyel, hogy a katonák majdnem mind szétszéledtek és hazamentek. Eltekintve attól, hogy ez csupán elvétve néhány csapatrésznél fordult elő, főleg a háziezrednél, még ezek a szétszéledt katonák is három napon belül majdnem mind újból csapatuknál voltak.

A kormánynak egyébként egészen más okai voltak arra, hogy minden offenzíva ellen berzenkedjék.

A birodalmi alkotmányért folyó egész badeni agitáció élén *Brentano* úr állt, egy ügyvéd, akiben a német kisállamok népvezérének mindig némiképp kicsinyes becsvágya és a látszólagos elvhűség, amely Dél-Németországban egyáltalán első feltétele minden népszerűségnek, bizonyos diplomatikus ravaszsággal párosult, s ez elegendő volt ahhoz, hogy az egész környezetén, talán egyetlenegy ember kivételével, teljességgel uralkodjék. Brentano úr – ez most közhellyé vált, de igaz – Brentano úr és pártja, a legerősebb párt az országban, az offenburgi gyűlésen nem követelt semmi egyebet, mint a nagyhercegi politikának olyan módosításait, amelyek csupán *Brentano-kormány* esetén lehetségesek. A nagyherceg válasza, az általános izgalom kiváltották a rastatti katonai zendülést[105] – Brentano akarata és szándékai ellenére. Abban a pillanatban, amikor Brentano urat

a tartományi bizottság élére állították, a mozgalom már túlhaladta őt, s neki már annak fékezésére kellett törekednie. Ekkor hozzájárult ehhez a karlsruhei zenebona[106]; a nagyherceg elmenekült, s ugyanaz a körülmény, amely Brentano urat az igazgatás élére szólította, amely neki úgyszólván diktatórikus hatalmat adott, meghiúsította összes terveit, sőt arra indította őt, hogy ezt a hatalmat ugyanazon mozgalom ellen használja fel, amely számára a hatalmat megszerezte. Mialatt a nép a nagyherceg távozását ujjongva ünnepelte, Brentano úr és hűséges tartományi bizottsága valósággal tűkön ültek.

Ez a tartományi bizottság, amely csaknem kizárólag a legelvhűbb és a legzavarosabb fejű badeni jóemberekből állott, „tiszta republikánusokból", akik reszkettek a köztársaság kikiáltásától és a legcsekélyebb erélyes rendszabály hallatára keresztet vetettek – ez a hamisítatlan nyárspolgárbizottság természetesen egészen Brentanótól függött. Azt a szerepet, amelyet Elberfeldben Höchster ügyvéd vállalt, itt valamivel nagyobb terepen Brentano ügyvéd vállalta. A három* idegen elem – Blind, Fickler és Struve – közül, akik a börtönből kerültek a tartományi bizottságba, Blindet olyannyira befonták a brentanói intrikák, hogy neki, aki egészen egyedül állt, nem maradt más hátra, mint hogy Baden egyik képviselőjének minőségében számkivetésbe Párizsba vándoroljon; Ficklernek veszélyes küldetéssel Stuttgartba kellett mennie[107]; Struvét Brentano úr oly kevéssé tartotta veszélyesnek, hogy nyugodtan megtűrte a tartományi bizottságban, szemmel tartotta és igyekezett népszerűtlenné tenni, ami teljes mértékben sikerült is neki. Tudjuk, hogy Struve és többen mások megalapították „a határozott (vagy jobbanmondva a megfontolt) haladás klubját", melyet egy balul sikerült tüntetés után feloszlattak[108]. Néhány nappal később Struve Pfalzban volt, többé-kevésbé mint „menekült", s ott újból megpróbálta kiadni „Deutscher Zuschauer"-jét[109]. A mutatványszám épphogy megjelent, amikor a poroszok bevonultak.

A tartományi bizottság – kezdettől fogva Brentano puszta eszköze – végrehajtó bizottságot választott, amelynek élén megint csak Brentano állt. Ez a végrehajtó bizottság igen hamar szinte egészen kiszorította a tartományi bizottságot, legfeljebb a hiteleket és a meghozott intézkedéseket hagyatta jóvá vele, s a nagyobb bizottság többé vagy kevésbé megbízhatatlan tagjait eltávolította úgy, hogy mindenféle alárendelt küldetésekkel a járásokba vagy a hadsereghez küldte őket. Végül a tartományi bizottságot a teljesen Brentano befolyására megválasztott „alkotmányozó gyűlés"

* *A „Revue"-ben:* két – *Szerk.*

által egészen félreállíttatta és „ideiglenes kormánnyá" alakult át, melynek feje természetesen megint csak Brentano úr lett. Ő nevezte ki a minisztereket. És micsoda minisztereket – Florian Mördest és Mayerhofert!

Brentano úr a legtökéletesebb képviselője volt a badeni kispolgárságnak. A kispolgárok tömegétől és egyéb képviselőitől csupán abban különbözött, hogy éleslátóbb volt, semhogy osztozott volna valamennyi illúziójukban. Brentano úr a badeni felkelést első perctől fogva elárulta, éspedig éppen azért, *mert* ő a dolgok állását első perctől fogva helyesebben ismerte fel, mint bármelyik más hivatalos személy Badenban, s mert az egyedüli olyan rendszabályokhoz nyúlt, amelyeknek meg kellett őrizniök az uralmat a kispolgárság számára, de amelyeknek éppen ezért tönkre is kellett tenniök az egész felkelést. Ez a titka Brentano akkori határtalan népszerűségének és egyszersmind azoknak a szidalmaknak, melyeket július óta egykori tisztelői reá szórnak. A badeni kispolgárok zömükben éppúgy árulók voltak, mint Brentano; egyszersmind be voltak csapva, ő viszont nem. Gyávaságból követtek el árulást, ostobaságból hagyták magukat becsapni.

Badenban, mint egyáltalában Dél-Németországban, szinte semmi nagyburzsoázia nincsen. Az ország ipara és kereskedelme jelentéktelen. Ennélfogva a proletariátus is csak igen kis létszámú, igen szétforgácsolt, kevéssé fejlett. A lakosság zöme parasztokra (ez a többség), kispolgárokra és kézművessegédekre oszlik. Az utóbbiak, a városi munkások, minthogy kisvárosokban vannak szétszórva, minden nagyobb központ nélkül, amelyben önálló munkáspárt kialakulhatna, a kispolgárok túlnyomó társadalmi és politikai befolyása alatt állnak vagy álltak legalábbis eddig. A parasztoknak, akik még inkább szét vannak szórva az ország területén, a művelődés eszközei nélkül, a kispolgárokkal amúgy is részint egybeeső, részint úgyszólván párhuzamos érdekeik vannak és ennélfogva ugyancsak a kispolgárok politikai gyámsága alatt álltak. A kispolgárok tehát, akiket ügyvédek, orvosok, iskolamesterek, néhány üzletember és könyvkereskedő képviselt, 1848 márciusa óta részint közvetlenül, részint képviselőik útján uralkodtak az egész badeni politikai mozgalmon.

A burzsoázia és a proletariátus közti ellentét eme hiányának és a kispolgárság ebből származó politikai túlsúlyának tulajdonítható, hogy szocialista agitáció Badenban tulajdonképpen sohasem volt. A szocialista elemek, amelyek kívülről kerültek be – akár fejlettebb országokban járt munkások révén, akár a francia vagy német szocialista és kommunista irodalom befolyására –, sohasem tudtak maguknak utat törni. A vörös szalag és a vörös zászló Badenban nem jelentett egyebet, csak a polgári köztársaságot, ha minden kötél szakadt, némi terrorizmussal elegyítve, s

Struve úr felfedezése, „az emberiség hat ostora"[110] volt minden polgári ártatlansága ellenére a legszélsőségesebb, ami a tömegekben még visszhangra találhatott. A badeni kispolgárok és parasztok legmagasabb eszménye mindig a kis polgári-paraszti köztársaság volt, ahogyan az Svájcban 1830 óta fennáll. A tevékenységnek kis mezeje kis, szerény emberek számára, az állam valamelyest megnagyobbodott község, „kanton"; kicsiny, stabil, kézi munkára támaszkodó ipar, amely éppoly stabil és tunya társadalmi állapotot szab meg; kevés gazdagság, kevés szegénység, csupa középrend és középszerűség; nincs fejedelem, nincs civillista, nincs állandó hadsereg, szinte semmi adó; semmilyen aktív részvétel a történelemben, semmilyen külpolitika, csupa belföldi kis helyi pletyka és kis civódások en famille*; nincs nagyipar, nincsenek vasutak, nincs világkereskedelem, nincsenek társadalmi összeütközések milliomosok és proletárok között, hanem csöndes, kedélyes élet csupa jámborságban és tisztességben, az elégedett lelkek kicsiny, történelemnélküli szerénységében – ez az a szelíd Árkádia, mely Svájc legnagyobb részén létezik és amelynek bevezetéséért a badeni kispolgár és a paraszt évek óta rajongott. És ha a merészebb lelkesültség perceiben a badeni és, mondjuk, egyáltalában a dél-német kispolgár gondolata felemelkedik az egész Németország képzetéhez, akkor a Németország jövőjéről alkotott eszmény egy megnagyobbodott Svájc, a föderatív köztársaság alakjában lebeg előtte. Így Struve úr is már felosztotta egy brosúrájában Németországot 24 kantonra, ugyanannyi járási főnökkel és nagy meg kis tanácsokkal, sőt hozzácsatolta a brosúrához a térképet is a kész felosztással. Ha Németország valaha is átváltozhatna egy ilyen Árkádiává, ezzel a lealacsonyodásnak olyan fokára jutna, amilyenről eddig még legszégyenletesebb időszakaiban sem volt sejtelme sem.

A dél-német kispolgárok közben már nem is egyszer tapasztalták, hogy egy forradalom, még ha saját polgári-köztársasági lobogójukat hordozná is, sokkal kolosszálisabb összetűzések, valóságos osztályharcok forgatagában nagyon könnyen elsodorhatja szeretett csöndes Árkádiájukat. Innen a kispolgárok félelme nemcsak minden forradalmi megrázkódtatástól, hanem a szövetségi dohány- és sörköztársaságról alkotott saját eszményüktől is. Ezért lelkesednek a birodalmi alkotmányért, mely legalább közvetlen érdekeiket kielégítette és azt a reményt keltette bennük, hogy a császár pusztán felfüggesztő vétója mellett a köztársaságot alkalmas időpontban törvényes úton bevezethetik. Ezért voltak meglepve, amikor a badeni katonaság kérdezetlenül kész felkelést nyújtott nekik tálcán, ezért

* – a családban; egymás között – *Szerk.*

féltek a felkelést a jövendő badeni kanton határain túl kiterjeszteni. Hiszen a tűzvész olyan vidékekre is átcsaphatott volna, ahol nagyburzsoák és proletártömegek vannak, olyan vidékekre, ahol a hatalmat a proletariátus kezébe adná, s akkor – jaj a tulajdonnak!

Mit tett ilyen körülmények között Brentano úr?

Amit a Porosz Rajna-tartományban a kispolgárság tett tudatosan, azt Badenban ő tette a kispolgárságért: elárulta a felkelést, de megmentette a kispolgárságot.

Korántsem az utolsó cselekedeteivel, a murgi vereség után történt szökésével – mint a végre kiábrándult badeni kispolgár képzelte –, hanem az első pillanattól fogva elárulta Brentano a felkelést. Éppen azok az intézkedések, amelyeket a badeni nyárspolgárok és velük a parasztok egy része, s maguk a kézművesek is a legnagyobb ujjongással fogadtak, éppen ezek az intézkedések árulták el a mozgalmat Poroszországnak. Éppen azáltal, hogy árulást követett el, lett Brentano olyan népszerűvé és szegődött nyomába a nyárspolgár fanatikus lelkesedése. A kispolgár a rend és a biztonság gyors helyreállításától, magának a mozgalomnak pillanatnyi fékezésétől nem látta a mozgalom elárulását; s amikor már késő volt, amikor ő, aki a mozgalomban kompromittálta magát, látta, hogy a mozgalom és vele együtt ő is elveszett, árulásról kiabált és a becsapott jóember egész felháborodásával támadt rá leghívebb szolgájára.

Brentano úr persze szintén be volt csapva. Azt remélte, hogy mint a „mérsékelt" párt, azaz épp a kispolgárság nagy embere kerül ki a mozgalomból, s az éj leple alatt szégyenletesen menekülnie kellett saját pártja elől, legjobb barátai elől, akikben hirtelen rettentő világosság gyúlt. Sőt még azt is remélte, hogy egy nagyhercegi miniszteri tárca lehetőségét nyitva tarthatja magának, s okosságáért az a köszönet, hogy valamennyi párt belerúg, és bezárult előtte minden lehetőség arra, hogy valaha is akár a legcsekélyebb szerepet játssza. De persze lehet valaki okosabb akármelyik német törpeállam kispolgáránál és mégis legszebb reményét letörve, legnemesebb szándékait sárba tiporva kell látnia!

Kormányzásának első napjától kezdve Brentano úr mindent megtett, hogy a mozgalmat abba a nyárspolgári mederbe szorítsa, melyet az alig is próbált átlépni. A nagyherceghez hű karlsruhei polgárőrség oltalma alatt, ugyanazon polgárőrség oltalma alatt, mely még az előző napon harcolt a mozgalom ellen, bevonult a Ständehausba[111], hogy a mozgalmat onnan fékezze. A szökevény katonák visszahívása a lehető legtunyábban történt; a zászlóaljak újjászervezését sem végezték gyorsabban. Ellenben tüstént felfegyverezték a mannheimi lefegyverzett nyárspolgárokat, akik-

ről mindenki tudta, hogy nem fognak harcolni, és akik a waghäuseli ütközet után zömükben még Mannheimnak egy dragonyosezred által történt elárulásához is csatlakoztak. Frankfurtba vagy Stuttgartba vonulásról, a felkelésnek Nassaura vagy Hessenre való kiterjesztéséről szó sem volt. Mihelyt ilyen javaslat felmerült, azt nyomban el is vetették, mint a Sigel-féle javaslatot. Papírpénz kibocsátásáról beszélni főbenjáró bűncselekménynek, kommunistaságnak számított volna. Pfalz egyik követet a másik után küldte azzal, hogy fegyvertelen, nincs puskája, tüzérségről már nem is szólva, nincs lőszere és hiányt szenved mindabban, ami egy felkelés kiviteléhez és főleg Landau és Germersheim erődjének elfoglalásához szükséges; de Brentano úrtól semmit sem lehetett kapni. Pfalz javasolta egy közös katonai parancsnokság azonnali felállítását, sőt a két tartomány egyesítését egy közös kormány alatt. Mindent elodáztak és halogattak. Egy kis pénzsegély, úgy hiszem, az egyetlen, amit Pfalznak sikerült kapnia; később, amikor már késő volt, érkezett nyolc löveg némi lőszerrel, kezelőlegénység és fogatolás nélkül, s végül Mieroslawski közvetlen parancsára egy badeni zászlóalj meg két mozsárágyú, amelyek közül, ha jól emlékszem, az egyik adott le egy lövést.

Ezzel az elodázásával és elvetésével a legszükségesebb intézkedéseknek, amelyek a felkelést tovább vihették volna, már elárulták az egész mozgalmat. Belügyekben ugyanilyen nemtörődömséggel jártak el. A feudális terhek megszüntetéséről szó sem esett; Brentano úr nagyon jól tudta, hogy a parasztokban, kivált Felső-Badenban, több forradalmi elem rejlik, mint szeretné, s hogy ezért inkább vissza kell őket tartania, mintsem még mélyebben beletaszítania a mozgalomba. Az új hivatalnokok többnyire Brentano kreatúrái voltak, vagy teljesen tehetségtelenek; a régi hivatalnokok, azok kivételével, akik az utóbbi 12 hónap alatti reakcióban túlságosan közvetlenül kompromittálták magukat és ezért maguktól megszöktek, valamennyien megtartották állásukat – minden békés polgár nagy elragadtatására. Még Struve úr is dicséretesnek tartotta május utolsó napjaiban, hogy a „forradalomban" minden olyan szép nyugodtan zajlott le és majdnem minden hivatalnok megmaradhatott állásában. – Egyébként Brentano úr és ügynökei odahatottak, hogy minden lehetőleg térjen vissza a régi kerékvágásba, hogy mentől kevesebb nyugtalanság és izgalom uralkodjék és mielőbb eltűnjék az ország forradalmi színezete.

A katonai szervezetben ugyanez a nemtörődömség uralkodott. Nem tettek többet annál, amit lehetetlen volt elmulasztani. A csapatokat parancsnokok, foglalkoztatás, katonai rend nélkül hagyták; Eichfeld, a tehetségtelen „hadügyminiszter", és utóda, az áruló Mayerhofer még tűrhetően elosz-

tani sem tudták a katonaságot. A csapatszállítások keresztezték egymást a vasúton, cél és eredmény nélkül. A zászlóaljakat ma ide vezényelték, holnap meg vissza, senki sem tudhatta, miért. A helyőrségekben a katonák sorra járták a kocsmákat, mert nem volt más dolguk. Úgy látszott, mintha szándékosan demoralizálnák őket, mintha a kormány éppenséggel a fegyelem utolsó szikráját is ki akarná ölni belőlük. Az úgynevezett népfelkelés [Volkswehr] első korosztályának – vagyis minden fegyverbíró férfinak 30 éves korig – szervezését az ismert Joh. Ph. Beckerre, egy honosított svájcira, a svájci szövetségi hadsereg tisztjére bízták. Hogy Brentano mennyiben gátolta Beckert küldetésének végrehajtásában, nem tudom. De annyit tudok, hogy miután a pfalzi hadsereg visszavonult badeni területre, s a rossz ruházatú és rosszul felfegyverzett pfalziak parancsoló követeléseit már nem lehetett elutasítani – Brentano a következő szavakkal mosta kezét: „Miattam adjatok nekik, amit akartok; de ha a nagyherceg visszatér, legalább tudja meg, ki tékozolta el így az ő készleteit!" Ha tehát a badeni népfelkelők részint rosszul, részint egyáltalán nem voltak megszervezve, nem kétséges, hogy a fő bűn itt is Brentanóra és az egyes járásokbeli biztosainak rosszakaratára vagy ügyefogyottságára hárul.

Amikor Marx és én a „Neue Rheinische Zeitung" elnémítása után először érkeztünk badeni területre – május 20-án vagy 21-én lehetett, tehát több mint nyolc nappal a nagyherceg elmenekülése után –, elképedtünk a roppant gondatlanságon, amellyel a határt őrizték vagy jobban mondva nem őrizték. Frankfurttól Heppenheimig az egész vasútvonal megszállva württembergi és hesseni birodalmi csapatokkal; Frankfurt és Darmstadt maga is tele katonasággal; minden pályaudvar, minden helység erős különítményekkel megszállva; szabályszerű őrszemek előretolva egész a határig. A határtól Weinheimig viszont egyetlen katona sem volt látható; Weinheimben szintén nem. Az egyetlen elővigyázatossági rendszabály egy kis vasúti vonalszakasz megrongálása volt Heppenheim és Weinheim között. Csak ott-tartózkodásunk idején érkezett Weinheimbe a háziezrednek egy gyönge különítménye, legfeljebb 25 fő. Weinheimtől Mannheimig megint a legmélységesebb béke uralkodott; legfeljebb itt-ott egy-egy magányos, virágos jókedvű népfelkelő, akiről inkább az látszott, hogy elszakadt egységétől vagy megszökött, semmint hogy szolgálatban van. Határellenőrzésről aztán természetesen szó sem volt. Úgy lehetett ki- vagy bemenni, ahogy csak tetszett.

Mannheim mindenesetre már valamivel harciasabban festett. Katonák csoportjai ácsorogtak az utcán vagy ültek kocsmákban. A népfelkelők és a polgárőrök gyakorlatoztak a parkban, persze többnyire még nagyon gyámol-

talanul és rossz kiképzőkkel. A városházán egy sereg bizottság ült, régi és új tisztek, egyenruhák és zubbonyok. A nép elvegyült a katonák és a szabadcsapatosok közé, nagy ivások, nagy nevetések, nagy hízelgések mindenütt. De rögtön lehetett látni, hogy az első nekibuzdulás már elmúlt, hogy sokan kellemetlenül csalódtak. A katonák elégedetlenek voltak; mi megcsináltuk a felkelést, mondták, és most, amikor a polgáriakon a sor és rájuk hárul a vezetés, most hagyják, hogy minden kátyúba jusson és elrothadjon! A katonák az új tisztjeikkel sem voltak nagyon megelégedve; az új tisztek feszült viszonyban álltak a régebbi, nagyhercegségi tisztekkel, akik közül akkoriban még sokan ott voltak, jóllehet naponta megszöktek néhányan; a régi tisztek akaratuk ellenére fatális helyzetbe kerültek, amelyből nem tudták, hogyan vergődjenek ki. Végül mindenütt panaszkodtak az erélyes és rátermett vezetés hiánya miatt.

A Rajna másik partján, Ludwigshafenban, a mozgalom sokkal derűsebb alakban lépett elénk. Míg Mannheimban még egy sereg fiatal ember, akik nyilvánvalóan az első korosztályhoz tartoztak, mintha mi sem történt volna, nyugodtan jártak dolgaik után, itt mindenki fel volt fegyverezve. Persze, mint később kiderült, Pfalzban nem mindenütt állt így a helyzet. Ludwigshafenban a legnagyobb egyetértés uralkodott a szabadcsapatosok és a katonaság között. A kocsmákban, amelyek természetesen itt is zsúfolva voltak, a Marseillaise és más ilyesféle dalok zendültek fel. Az emberek nem panaszkodtak, nem morogtak, inkább nevettek, testestől-lelkestől a mozgalom mellett álltak, és akkoriban, különösen a gyalogság és a szabadcsapatosok, még igen megbocsátható és ártatlan illúziókat tápláltak saját legyőzhetetlenségükről.

Karlsruhéban a dolog már nagyobb ünnepélyességgel zajlott. A „Pariser Hof"-ban* egy órára volt bejelentve a table d'hôte**. De nem kezdődött, amíg „a tartományi bizottsági urak" meg nem érkeztek. Efféle kis figyelmességek a mozgalomnak már jóleső bürokratikus ízt adtak.

A tartományi bizottság különböző urainak elmondtuk a fentebb kifejtett nézetünket, hogy rögtön az elején Frankfurtba kellett volna vonulni és ezáltal a felkelést tovább kiterjeszteni, hogy most minden valószínűség szerint már késő van erre, és hogy ha Magyarországon nem történnek döntő csapások vagy Párizsban nem tör ki újabb forradalom, akkor az egész mozgalom már most menthetetlenül elbukott. El nem lehet képzelni, micsoda felháborodás tört ki a tartományi bizottság e polgárai között ilyen eretnek

* – „Párizsi udvar"-ban – *Szerk.*
** – közös étkezés – *Szerk.*

állítások hallatára. Csakis Blind és Goegg állt mellénk. Most, miután az események bennünket igazoltak, ezek az urak persze elejétől fogva az offenzívát szorgalmazták.

Karlsruhéban már akkor találkoztunk ama nagyszabású álláshajszolás első csíráival, amely az éppoly nagyszabású cím: „Németország összes demokratikus erőinek koncentrálása" alatt honmentésként pöffeszkedett. Aki csak valaha is bármiféle klubban többé-kevésbé zavarosan szónokolt, vagy a legeldugottabb demokrata zuglapocskában egyszer is a zsarnokok elleni gyűlöletre buzdított, Karlsruhéba vagy Kaiserslauternba sietett, hogy ott nyomban nagy ember legyen. Hogy a teljesítmények tökéletesen megfeleltek az itt koncentrált erőknek, azt alkalmasint nem kell nyomatékosan bizonygatnom. – Így például itt volt Karlsruhéban egy bizonyos, állítólag filozofikus Atta Troll, a frankfurti gyűlés ex-képviselője, és exszerkesztője egy állítólag demokrata lapocskának, melyet Manteuffel a mi Atta Trollunk ajánlkozásai ellenére betiltott[112]. Atta Troll nagy szorgossággal vetette ki horgát Baden párizsi követének piciny állására, amelyre különösen hivatottnak tartotta magát, mert annak idején két évig Párizsban élt és nem tanult meg franciául. Valóban sikerült is Brentano úrtól a megbízólevelet kicsalnia és éppen csomagolta bőröndjeit, amikor Brentano váratlanul hivatta és a meghatalmazást kivette a zsebéből. Magától értetődik, hogy Atta Troll ekkor Brentano úr ellenére, csak azért is elutazott Párizsba. – Egy másik elvhű polgár, Heinzen úr, aki már néhány év óta fenyegette Németországot forradalmasítással és republikanizálással, ugyancsak Karlsruhéban tartózkodott. Ez a jóember tudvalevőleg a februári forradalom előtt mindenütt és mindig arra buzdított, hogy „vágjatok neki", de ez után a forradalom után tanácsosabbnak vélte a különböző német felkeléseket Svájc semleges magashegységeiből szemlélni. Most végre úgy látszott, megjött a kedve, hogy egyszerre nekivágjon az „elnyomóknak". Korábbi kijelentése után – „Kossuth nagy ember, de Kossuth megfeledkezett a *durranóhiganyról*" – elvárható volt, hogy a poroszok ellen a legkoloszszálisabb, eddig nem is sejtett rombolóerőket fogja *azonnal* megszervezni. Szó sincs róla. Minthogy úgy látszott, hogy magasabbra törő tervek nem alkalmazhatók, a mi zsarnokgyűlölőnk, mint halljuk, beérte egy republikánus elitcsapat alakításával, időközben cikkeket írt Brentano javára a „Karlsruher Zeitung"-ba[113] és látogatta a határozott haladás klubját. A klubot feloszlatták, a republikánus elit nem jött, és Heinzen úr végül észrevette, hogy a brentanói politikát még ő sem védelmezheti tovább. Félreismerve, felemésztődve, bosszúsan távozott először a badeni Felföldre, majd onnan Svájcba, anélkül, hogy egyetlen elnyomót is agyonütött volna. Most

bosszút áll rajtuk azzal, hogy Londonból in effigie* milliószámra lefejezi őket.

Másnap reggel elhagytuk Karlsruhét, hogy Pfalzba utazzunk.

A badeni felkelés további lefolyásáról az általános politikai vezetésre és a polgári közigazgatás irányítására vonatkozóan már csak kevés mondanivalóm van. Amikor Brentano elég erősnek érezte magát, egy csapásra megsemmisítette a kezes ellenzéket, amelyet a határozott haladás klubja vele szemben képviselt. Az „alkotmányozó gyűlés"[114], melyet Brentano mérhetetlen népszerűségének és a mindenben irányító kispolgárságnak a befolyása alatt választottak meg, Brentano minden lépésére ámen mondott. A „diktátori hatalommal felruházott ideiglenes kormány"[115] (diktatúra egy állítólagos konvent mellett!) egészen az ő vezetése alatt állt. Így kormányzott tovább, gátolta a felkelés forradalmi és katonai fejlődését, a folyó ügyeket tant bien que mal** elintéztette és féltékenyen őrködött a nagyhercegnek a készletein és magántulajdonán, akit folyvást Isten kegyelméből való törvényes uralkodójának tekintett. A „Karlsruher Zeitung"-ban kijelentette, hogy a nagyherceg minden pillanatban visszatérhet, s valóban a kastély egész idő alatt be volt zárva, mintha lakója csupán elutazott volna. A pfalzi küldötteket határozatlan válaszokkal napról napra hitegette; a legtöbb, amit el tudtak érni, a közös katonai parancsnokság volt Mieroslawski vezetése alatt és – egy szerződés a mannheim–ludwigshafeni hídvám eltörlésére, amely azonban nem gátolta Brentano urat abban, hogy ezt a vámot a mannheimi oldalon továbbra is ne szedesse.

Amikor végül Mieroslawski a waghäuseli és ubstadti ütközet után hadseregének romjait kénytelen volt a hegyeken át a Murgig visszavonni, amikor Karlsruhét rengeteg készlettel egyetemben fel kellett adni, amikor a Murg melletti vereség a mozgalom sorsát eldöntötte, akkor szertefoszlottak a badeni polgárok, parasztok és katonák illúziói, akkor általánosan felhangzott a kiáltás, hogy Brentano áruló. Egy csapásra összedőlt Brentano népszerűségének egész építménye, amelyet a kispolgárok gyávasága, a parasztok önállótlansága, a munkások koncentrációjának hiánya tartott fenn. Brentano, nyomában a népárulás szemrehányásával, mellyel őt saját „alkotmányozó gyűlése" bélyegezte meg, az éj leple alatt Svájcba szökött, s Feuerthalenban, a zürichi kantonban búját meg.

Megnyugodhatnánk abban, hogy Brentano úr, politikai pozíciójának teljes összeomlásával, valamennyi párt általános megvetésével eléggé meg-

* – jelképesen – *Szerk.*
** – jól-rosszul – *Szerk.*

bűnhődött árulásáért. A badeni mozgalom bukásán nem sok fordul meg. A párizsi június 13[116] és Görgey vonakodása, hogy Bécs ellen vonuljon[117], meghiúsította Baden és Pfalz minden esélyét, még ha sikerült is volna a mozgalmat Hessenre, Württembergre és a Frankföldre átterjeszteni. Nagyobb tisztességgel buktak volna el, de elbuktak volna. Azt azonban a forradalmi párt sohasem fogja elfelejteni Brentano úrnak, sohasem fogja elfelejteni a badeni gyáva kispolgároknak, akik hatalmon tartották, hogy ők közvetlenül vétkesek azoknak a halálában, akiket a poroszok Karlsruhéban, Freiburgban és Rastattban agyonlőttek, s a számtalan és névtelen áldozat halálában, akiket a tífusz által a rastatti kazamatákban csöndben pusztítottak el.

E „Revue" második füzetében a pfalzi állapotokat és végezetül a badeni-pfalzi hadjáratot fogom vázolni.

III

Pfalz

Karlsruhéból Pfalzba mentünk, mégpedig először Speyerbe, ahol tudomásunk szerint d'Ester és az ideiglenes kormány tartózkodott. Ők azonban már elutaztak Kaiserslauternba, ahol a kormány – mint „Pfalz stratégiailag legalkalmasabb pontján" – végleges székhelyét felütötte. Helyettük Speyerben találtuk Willichet a szabadcsapatosaival. Párszáz főnyi alakulatával sakkban tartotta a landaui és germersheimi, összesen több mint 4000 főnyi helyőrséget, elvágta utánpótlásukat és minden lehető módon zaklatta őket. Azon a napon mintegy 80 lövésszel megtámadta a germersheimi helyőrség két századát és egyetlen lövés nélkül visszakergette az erődbe. Másnap reggel Willichhel Kaiserslauternba utaztunk; ott találtuk d'Estert, az ideiglenes kormányt és egyáltalában a német demokrácia színe-javát. Hogy hivatalosan részt vegyünk a mozgalomban, mely pártunktól egészen távol állt, arról természetesen itt sem lehetett szó. Néhány nap múlva tehát visszamentünk Bingenbe, útközben a hesseni csapatok a felkelésben való részvétel gyanúján több barátunk társaságában letartóztattak, Darmstadtba és onnan Frankfurtba szállítottak bennünket, ahol végül szabadon bocsátottak.

Nem sokkal ezután elhagytuk Bingent, és Marx a demokraták központi bizottságának megbízólevelével Párizsba ment – ahol döntő esemény állt küszöbön –, hogy a német forradalmi pártot képviselje a francia szociáldemokratáknál.[118] Én visszatértem Kaiserslauternba, hogy ott egyelőre egyszerű politikai menekültként éljek és később talán, ha megfelelő alkalom adódnék, a harc kitörésekor elfoglaljam az egyetlen posztot, melyet a „Neue Rheinische Zeitung" ebben a mozgalomban vállalhatott: a katona posztját.

Aki Pfalzot csak egyszer is látta, megérti, hogy e borban gazdag és bortól mámoros országban a mozgalomnak fölöttébb derűs jelleget kellett öltenie. Végre egyszer sikerült lerázni a nyakukról a nehézkes, pedáns ó-bajor sörbarátokat és helyettük vidám pfalzi borisszákat kinevezni hivatalnokoknak. Végre sikerült megszabadulni attól a mélyértelműsködő

bajor rendőri zaklatástól, amelyet az egyébként oly unalmas „Fliegende Blätter"[119] elég mulatságosan kigúnyolt és amely a könnyed pfalziaknak bármi másnál jobban nyomta a szívét. Az italmérés szabadságának helyreállítása volt a pfalzi nép első forradalmi tette: az egész Pfalz egy nagy csapszékké változott, s „a pfalzi nép nevében" e hat hét alatt elfogyasztott szeszes italok tömege minden számítást felülmúl. Jóllehet Pfalzban a mozgalomban való aktív részvétel korántsem volt olyan nagy, mint Badenban, s jóllehet itt sok reakciós kerület akadt, mégis az egész lakosság egy volt ebben az általános borivászatban, az általános derű még a legreakciósabb nyárspolgárt és parasztot is magával ragadta.

Nem kellett éppen nagy éleslátás annak felismeréséhez, hogy milyen kellemetlen kiábrándulást fog hozni néhány hét múlva a porosz hadsereg ezeknek a jókedvű pfalziaknak. És mégis meg lehetett számolni Pfalzban azokat, akik nem úsztak a legnagyobb biztonságérzésben. Hogy a poroszok jönni fognak, azt nagyon kevesen hitték, de arról, hogy ha jönnek, a lehető legkönnyebben visszaverik őket, mindenki szilárdan meg volt győződve. Igaz, hogy itt nyoma sem volt annak az elvhű komorságnak, melynek jelszava – „komolyság teszi a férfit" – minden badeni népfelkelő-tisztnek a homlokára volt írva, amely azonban semmiképpen sem akadályozta meg a később még elmondandó összes furcsaságokat, nyoma nem volt annak a tisztes ünnepélyességnek, melyet a mozgalom nyárspolgári jellege nyomott rá résztvevőinek többségére Badenban. Pfalzban a férfi csak mellesleg volt „komoly". A „lelkesedés" és a „komolyság" itt csak arra szolgált, hogy az általános vidámságot megszépítse. De még mindig elég „komolyak" és „lelkesek" voltak ahhoz, hogy a világ minden hatalmával, és jelesül a porosz hadsereggel szemben legyőzhetetlennek higgyék magukat; s ha egyszer az elmélyedés csöndes óráiban halk kételyük támadt, azzal a megcáfolhatatlan érvvel tolták félre: még ha úgy volna is, akkor sem volna szabad kimondani. Minél hosszabb ideig húzódott a mozgalom, minél tagadhatatlanabbul és tömegesebben összpontosultak a porosz zászlóaljak Saarbrückentől Kreuznachig, annál gyakoribbá váltak persze ezek a kételyek, de annál hevesebbé is vált, éppen a kételkedőknél és rettegőknél, a hetvenkedés, hogy egy „szabadságáért lelkesedő nép", ahogy a pfalziakat nevezték, legyőzhetetlen. Ez a hetvenkedés hamarosan az elaltatás teljes rendszerévé fejlődött, amely, mivel a kormány nagyon is elősegítette, a védelmi intézkedésekkel kapcsolatos minden tevékenységet elernyesztett és mindenkit, aki ellene szót emelt, annak a veszélynek tett ki, hogy mint reakciót letartóztatják.

Ez a biztonság, ez a „lelkesedéssel" és annak mindenhatóságával való

hetvenkedés, párosulva a pfalzi „felkelés" parányi anyagi eszközeivel és a kis szeglettel, amelyen érvényesült, e felkelés komikus oldalát szolgáltatta és azoknak a keveseknek, akik haladott nézeteik és független pozíciójuk folytán szabadon alkothattak ítéletet, elég anyagot nyújtott a derülésre.

A pfalzi mozgalom egész külső megjelenése derűs, gondtalan és fesztelen volt. Míg Badenban minden újonnan kinevezett alhadnagy, a sorkatonaságban és a népfelkelőknél egyaránt, súlyos egyenruhában feszengett és ezüst vállbojtokkal parádézott, amelyek később, az ütközet napján, rögvest a zsebébe vándoroltak, Pfalzban sokkal eszesebbek voltak az emberek. Mihelyt az első júniusi napok nagy hősége érezhetővé vált, eltűnt minden posztókabát, mellény és nyakkendő, s helyükbe könnyű zubbony került. A régi bürokráciával együtt, úgy látszott, a régi rideg feszességtől is teljesen megszabadultak. Egészen fesztelenül öltözködtek, csupán a kényelem és az évszak szerint; s a ruházati különbséggel együtt nyomban eltűnt minden más különbség is a társas érintkezésben. Valamennyi társadalmi osztály ugyanazon nyilvános helyiségekben gyűlt egybe, s szocialista rajongók ezt a kötetlen érintkezést az általános testvériség hajnalpírjának tekinthették volna.

Amilyen Pfalz, olyan az ideiglenes kormánya. Szinte csupa kedélyes borisszából állt, akik semmin sem csodálkoztak jobban, mint azon, hogy egyszerre Bacchus kedvelte hazájuk ideiglenes kormányát kell alakítaniok. És mégis tagadhatatlan, hogy ezek a nevető kormányozók jobban viselkedtek és viszonylag többet teljesítettek, mint badeni szomszédaik az „elvhű" Brentano vezetése alatt. Legalább jóakarat volt bennük, s a borozgatás ellenére több józan ész, mint a karlsruhei nyárspolgárian komoly urakban, s alig akadt köztük olyan, aki felháborodott, ha a kényelmes modort, amelyben forradalmat csináltak, és tehetetlen kis rendszabályocskáikat kigúnyolták.

Pfalz ideiglenes kormánya semmit sem vihetett véghez, amíg a badeni kormány cserbenhagyta. Badennal kapcsolatban pedig minden tekintetben megtette a kötelességét. Sorra küldte követeit, egyik engedményt a másik után tette, csakhogy egyezséget érjen el: mindhiába, Brentano úr egyszer s mindenkorra nem akart megegyezni.

Míg a badeni kormány mindent készen talált, a pfalzi semmit sem. Nem volt se pénze, se fegyvere, viszont volt a tartományban egy sereg reakciós kerület és két ellenséges erőd. Franciaország azonnal megtiltotta a Badenba és Pfalzba irányuló fegyverkivitelt, Poroszország és Hessen pedig minden odaszállított fegyvert elkoboztatott. A pfalzi kormány tüstént ügynököket küldött Franciaországba és Belgiumba, hogy fegyvereket vásároljanak és gondoskodjanak bejutásukról; a fegyvereket megvásárolták, ezek azonban

nem érkeztek meg. Szemére lehet vetni a kormánynak, hogy ebben nem járt el elég erélyesen, hogy tudniillik nem szervezte meg a határon nyüzsgő csempészekkel a fegyverek becsempészését; a nagyobb hiba azonban az ügynökeit terheli, akik igen hanyagul jártak el és részben hagyták magukat üres ígéretekkel hitegetni, ahelyett, hogy a francia fegyvereket legalább Saargemündbe és Lauterburgba eljuttatták volna.

Ami a pénzeszközöket illeti, a kis Pfalzban papírpénzzel nem sokat lehetett kezdeni. Amikor a kormány pénzzavarba került, legalább volt bátorsága kényszerkölcsönhöz folyamodni, amelyet progresszív, habár gyengén emelkedő tételekben vetettek ki.

A pfalzi kormánynak tehető szemrehányások arra szorítkoznak, hogy tehetetlensége tudatában túlságosan átadta magát az általános gondtalanságnak és a saját biztonságáról ezzel összefüggésben táplált illúzióknak, hogy ezért, ahelyett hogy az országnak persze korlátozott védelmi eszközeit erélyesen mozgásba hozta volna, inkább arra hagyatkozott, hogy Párizsban győz a hegypárt, hogy Bécset elfoglalják a magyarok, vagy akár valóságos csodákra, amelyek Pfalz megmentésére valahol majd csak történnek – felkelések a porosz hadseregben stb. Innen a fegyverbeszerzés hanyagsága egy olyan országban, ahol már ezer használható muskétával több vagy kevesebb is végtelenül sokat számított és ahol végül is azon a napon, amikor a poroszok bevonultak, érkezett meg az első és utolsó *negyven* puska külföldről, nevezetesen Svájcból. Innen a polgári és katonai biztosok könnyelmű kiválasztása – ezek többnyire a legtehetségtelenebb, legzavarosabb rajongókból álltak –, s oly sok régi hivatalnok és az összes bírák megtartása. Innen végül a Landau háborgatására és talán bevételére szolgáló összes, még a legkézenfekvőbb eszközök elhanyagolása is, amire később még visszatérek.

Az ideiglenes kormány mögött d'Ester állt mint valami titkos főtitkár vagy, ahogy Brentano úr nevezte, mint „vörös kamarilla, mely a kaiserslauterni mérsékelt kormányt körülvette". Ehhez a „vörös kamarillához" egyébként még más német demokraták is tartoztak, nevezetesen drezdai menekültek. D'Esterben a pfalzi kormányozók megtalálták azt az igazgatási áttekintést, mely belőlük hiányzott, s egyúttal azt a forradalmi elmét, mely azáltal keltett bennük tiszteletet, hogy mindig csak a legközelebb fekvő, vitathatatlanul lehetséges dologra szorítkozott, s ezért sohasem jött zavarba, ha részletintézkedéseket kellett tenni. D'Ester ezáltal jelentős befolyásra tett szert és elnyerte a kormány feltétlen bizalmát. Ha olykor túl komolyan vette is a mozgalmat és pl. az adott pillanatban teljességgel alkalmatlan községi rendtartásának bevezetésével valami fontosat vélt

teljesíthetni, mégis bizonyos, hogy d'Ester unszolta az ideiglenes kormányt minden valamennyire is erélyes lépésre és kiváltképpen részletkonfliktusokban mindig kéznél volt nála a megfelelő megoldás.

Míg a Porosz Rajna-tartományban reakciós és forradalmi osztályok eleve szemben álltak egymással, míg Badenban egy osztályt, a kispolgárságot, mely eleinte rajongott a mozgalomért, a veszély közeledtére az önmaga provokálta mozgalommal szemben fokozatosan előbb közönyösségre, majd ellenségességre lehetett átállítani, addig Pfalzban nem annyira a lakosság egyes osztályai, mint inkább egyes kerületek foglaltak állást helyi érdekektől vezettetve, részint kezdettől fogva, részint lépésről lépésre a mozgalom ellen. A polgárság Speyerben persze eleve reakciós volt, Kaiserslauternban, Neustadtban, Zweibrückenben stb. idővel lett azzá; de a reakciós párt fő ereje az egész Pfalzban eloszló földművelő kerületekben székelt. A pártoknak ezt a zavaros alakulását csupán egy intézkedéssel lehetett volna kiküszöbölni: ha az eladósodott, uzsorásoktól kiszipolyozott parasztok javára közvetlen támadást intéznek a jelzálogokba és jelzálog-uzsorába befektetett magántulajdon ellen. De ez az egy intézkedés, mely azonnal az egész falusi lakosságot érdekeltté tette volna a felkelésben, sokkal nagyobb terepet és a városokban sokkal fejlettebb társadalmi állapotokat tételez fel, mint amilyenek Pfalzban vannak. Ez csak a felkelés elején lett volna lehetséges, egyidejűleg annak a Mosel és az Eifel felé való kiterjesztésével, ahol falun ugyanezek az állapotok vannak és a rajnai városok ipari fejlődésével egészülnek ki. Ámde Pfalz éppoly kevéssé terjesztette a mozgalmat kifelé, mint Baden.

A kormánynak ilyen körülmények között csak kevés eszköze volt a reakciós kerületek leküzdésére: néhány katonai expedíció az ellenszegülő helységekbe, letartóztatások, különösen katolikus papoké, akik az ellenállás élére álltak stb.; tevékeny polgári és katonai biztosok kinevezése és végül a propaganda. Az expedíciók, amelyek többnyire igen komikus természetűek voltak, csak pillanatnyi hatással jártak, a propaganda pedig semmifélével sem, és a biztosok fontoskodó ügyetlenségükben többnyire baklövést baklövésre halmoztak, vagy a pfalzi borok nagyarányú fogyasztására szorítkoztak, az elmaradhatatlan kocsmai hetvenkedéssel egybekötve.

A propagandisták, a biztosok és a központi közigazgatás hivatalnokai között igen jelentős helyet foglaltak el a demokraták, akik még nagyobb számban gyűltek össze Pfalzban, mint Badenban. Nemcsak Drezda és a Porosz Rajna-tartomány menekültjei állítottak be ide, hanem azonkívül is még egy sereg többé vagy kevésbé lelkes „népfi", hogy itt a haza szolgálatának szentelje magát. A pfalzi kormány, amelynek a karlsruheitól eltérően

megvolt az a helyes ösztöne, hogy Pfalz kapacitásai egyedül még ennek a mozgalomnak a terhét sem győzik, örömmel fogadta őket. Két óra hosszat sem lehetett Pfalzban tartózkodni anélkül, hogy az embernek egy tucat legkülönbözőbb és egészében igen megtisztelő hivatalt fel ne ajánlottak volna. A demokrata urak, akik a pfalzi-badeni mozgalomban nem egy napról napra lokálisabbá és jelentéktelenebbé váló helyi zendülést, hanem az egész német demokrácia dicső felkelésének dicső hajnalpírját látták, akik a mozgalomban egyáltalán a *maguk* többé vagy kevésbé kispolgári irányzatát látták uralkodni, buzgón ráálltak ezekre az ajánlatokra. Egyszersmind azonban mindegyik úgy vélte, hogy csak olyan állást szabad elfoglalnia, amelyben egy általános német mozgalom esetén támasztható, természetesen legtöbbnyire igen magas igényeiből semmit sem enged. Eleinte ez ment is. Aki jelentkezett, tüstént irodafőnök, kormánybiztos, őrnagy vagy alezredes lett. De lassacskán nőtt a konkurrensek száma, az állások egyre ritkábbak lettek, kicsinyes, nyárspolgári álláshajszolás bontakozott ki, amely a kívülálló nézőnek fölöttébb mulatságos színjátékot nyújtott. Hogy az iparkodás és zűrzavar, a tolakodás és tehetségtelenség furcsa keveréke közepette, amelyet a „Neue Rheinische Zeitung"-nak a német demokrácián oly gyakran volt alkalma megcsodálni, Pfalz hivatalnokai és propagandistái híven tükrözték ezt a kellemetlen tusakodást, azt aligha kell külön erősítenem.

Magától értetődik, hogy nekem is kínáltak egy sereg polgári és katonai állást, olyan állásokat, amelyeket proletár mozgalomban pillanatnyi habozás nélkül elfogadtam volna. Ezek között a körülmények között valamennyit visszautasítottam. Az egyetlen amit elvállaltam, az volt, hogy írjak néhány buzdító cikket egy kis lap számára[120], melyet az ideiglenes kormány Pfalzban nagy számban terjesztett. Tudtam, hogy ebből sem lesz semmi, de az ajánlatot d'Esternek és a kormány több tagjának unszoló felhívására végül elfogadtam, hogy legalább jóakaratomat bizonyítsam. Minthogy természetesen nemigen feszélyeztem magam, már a második cikken megütköztek, mondván, hogy túlságosan „buzdító"; szó nélkül visszavettem a cikket, d'Ester jelenlétében széttéptem, s ezzel a dolog be volt fejezve.

A Pfalzba kívülről jött demokraták közül egyébként azok voltak a legjobbak, akik a hazájukban épphogy lezajlott harcból érkeztek: a szászok és a Porosz Rajna-tartománybeliek. A kevésszámú szász többnyire a központi hivatalokban volt foglalkoztatva; szorgalmasan dolgoztak és kitűntek igazgatási ismereteikkel, nyugodt, világos értelmükkel és minden igénytől és illúziótól való mentességükkel. A Rajna-vidékiek, többnyire munkások,

zömükben a hadseregbe léptek; azok a kevesek, akik kezdetben a hivatalokban dolgoztak, később ugyancsak fegyvert ragadtak.

A központi igazgatás hivatalaiban, a kaiserslauterni terménycsarnokban szerfölött kedélyesen folyt az élet. Az általános laisser aller*, a mozgalomba való minden aktív beavatkozás hiánya, a hivatalnokok hallatlan létszáma – mindennek következtében egészében nem sok dolog akadt. Szinte csupán a folyó igazgatási ügyekkel kellett foglalkozni, s ezeket tant bien que mal elintézték. Ha nem érkezett valamilyen futár, ha nem akart egy hazafias polgár a haza megmentésére irányuló mélyértelmű javaslatot tenni, vagy nem jött egy paraszt a panaszával, ha valamelyik község nem küldött deputációt, akkor a legtöbb hivatalnak nem volt semmi teendője. Ásítoztak, fecsegtek, anekdotákat meséltek egymásnak, rossz vicceket vagy stratégiai terveket faragtak, egyik irodából a másikba sétáltak és igyekeztek az időt a lehető legjobban agyonütni. A fő beszédtémát természetesen a napi politikai események szolgáltatták, amelyekről a legellentmondóbb híresztelések keringtek. A hírek beszerzése a legnagyobb mértékben el volt hanyagolva. A régi postahivatalnokok szinte kivétel nélkül megmaradtak állásukban és természetesen nagyon megbízhatatlanok voltak. Mellettük létesült egy „tábori posta", amelyet az átállt pfalzi chevauléger-k** láttak el. A határkerületek parancsnokai és biztosai egy fikarcnyit sem törődtek azzal, ami a határon túl történik. A kormány nem látott más lapot, csak a „Frankfurter Journal"-t[121] és a „Karlsruher Zeitung"-ot, s még ma is mulatok, ha eszembe jut, minő csodálkozás tört ki, amikor a kaszinóban a „Kölnische Zeitung"[122] egy már napokkal előbb érkezett számában felfedeztem a hírt 27 porosz zászlóalj, 9 üteg és 9 lovassági ezred összevonásáról, valamint Saarbrücken és Kreuznach közötti pontos elosztásukról.

Végül rátérek a fő dologra, a katonai szervezetre. A bajor hadseregből körülbelül háromezer pfalzi teljes felszereléssel átjött. Fegyverbe állt egyidejűleg egy csomó önkéntes, pfalzi és nem-pfalzi. Ezenfelül az ideiglenes kormány elrendelte az első korosztály sorozását, először is az összes nőtlenekét, tizennyolctól harminc éves korig. De ez a sorozás csak papíron történt meg, részint a katonai biztosok alkalmatlansága és hanyagsága, részint fegyverhiány miatt és részint magának a kormánynak a nemtörődömsége következtében. Ahol, mint Pfalzban, a fegyverhiány volt a védelem fő akadálya, minden eszközt latba kellett volna vetni fegyverek előteremtésére. Mivel külföldről nem tudtak szerezni, a Pfalzban felhajtható

* – engedd menni – *Szerk.*

** – könnyű lovasok – *Szerk.*

minden muskétát, minden puskát, minden vadászfegyvert elő kellett volna szedni és az aktív harcosok kezébe adni. De nemcsak hogy igen nagyszámú fegyver volt magánkézben, hanem a különböző polgárőrségek kezén is még legalább 1500–2000 puska, a karabélyokat nem számítva. Annyit legalább meg lehetett volna kívánni, hogy a magánfegyvereket és azoknak a polgárőröknek a puskáit beszolgáltassák, akik nem voltak kötelesek az első korosztályba jelentkezni vagy akik nem akartak abba önként belépni. De semmi ilyesmi nem történt. Sok unszolás után végre hoztak egy ilyesféle határozatot a polgárőrség fegyvereire vonatkozóan, de sohasem hajtották végre; a több mint 300 filisztert számláló kaiserslauterni polgárőrség nap nap után egyenruhában és fegyverben feszített, őrségen állva a terménycsarnoknál, s amikor a poroszok bevonultak, még megvolt az élvezetük, hogy ezeket az urakat lefegyverezhették. És így volt ez mindenütt.

A hivatalos lapban felhívást tettek közzé az erdőtisztekhez és erdőőrökhöz, hogy jelentkezzenek Kaiserslauternban egy lövészkülönítmény megalakítása végett; akik nem jöttek, az erdészek voltak.

Az egész országban kaszákat kovácsoltattak, vagy legalábbis felszólítás történt erre; néhány kaszát valóban el is készítettek. A rajna-hesseni alakulatnál Kirchheimbolandenban láttam, amint több hordót kaszapengével megraktak és Kaiserslauternba irányítottak. – A távolság mintegy hét-nyolc órányi; négy nappal később a kormány kénytelen volt Kaiserslauternt a poroszoknak átengedni, s a kaszák még nem érkeztek meg. Ha ezeket a kaszákat kártalanításként a beszolgáltatandó puskákért átadták volna a nem mozgósított polgárőrségnek, az úgynevezett második korosztálynak, a dolog rendben lett volna; ehelyett a tunya filiszterek megtartották perkussziós flintájukat, a fiatal újoncok pedig vonuljanak kaszákkal a porosz ágyúk és gyútűs muskéták ellen.

Míg puskákban általános volt a hiány, addig lovassági kardokban éppily figyelemreméltó fölösleg mutatkozott. Aki nem tudott puskához jutni, annál buzgóbban kötött fel egy csörrenő csatakardot, mert úgy érezte, hogy ez már egymagában tisztté avatja. Kaiserslauternban kiváltképpen se szeri se száma nem volt ezeknek a maguk avatta tiszteknek, az utcák éjjel nappal visszhangzottak félelmetes fegyvercsörtetésüktől. Különösen a diákok szereztek rendkívüli érdemeket a haza megmentésében az ellenség megrémítésének ezzel az új módjával, valamint azzal az igényükkel, hogy csupa gyalogos lovasból akadémiai légiót alakítsanak.

Ezenkívül volt még egy fél század átállt chevauléger, de ezek a tábori postaszolgálatban stb. való szétforgácsolódásuk következtében sohasem jutottak el odáig, hogy külön harcoló alakulatot képezzenek. A tüzérség,

Anneke „alezredes" parancsnoksága alatt, néhány háromfontos lövegből állott, melyek fogatolását nem emlékszem, hogy valaha is láttam volna, továbbá bizonyos számú mozsárból. A kaiserslauterni terménycsarnok előtt vasból való régi mozsárágyúcsövekből a legszebb gyűjtemény feküdt, amit csak kívánni lehetett. A legtöbbje természetesen felhasználatlanul maradt. A két legnagyobbat óriási, külön e célra készült ágyútalpakra fektették és magukkal vitték. A badeni kormány végül eladott Pfalznak egy kimustrált hatfontos üteget némi lőszerrel; de nem volt hozzá fogatolás, sem kezelőlegénység, sem elegendő lőszer. A lőszert, amennyire lehetett, elkészítették; a fogatolásról rekvirált parasztok és lovak segítségével tant bien que mal gondoskodtak; kezelőlegénységnek összeszedtek néhány öreg bajor tüzért, s az embereket a nehézkes és bonyolult bajor gyakorlatozással képezték ki.

A katonai ügyek felső vezetése a legrosszabb kezekben volt. Reichardt úr, aki az ideiglenes kormányban a katonai ügyosztályt átvette, tevékenykedett, de erély és szakismeret nélkül. A pfalzi haderők első főparancsnokát, az iparkodó Fenner von Fenneberget, kétértelmű viselkedése miatt leváltották ugyan; helyére ideiglenesen Raquilliet lengyel tiszt került. Végül hallottuk, hogy Mieroslawski veszi át a főparancsnokságot Baden és Pfalz fölött és hogy a pfalzi csapatok parancsnokságát ugyancsak lengyelre, Sznayde „tábornokra" bízták.

Megérkezett Sznayde tábornok. Alacsony, kövér férfiú volt, aki inkább éltes bonvivánnak látszott, semmint „riadóhangú Menelaosznak"[123]. Sznayde tábornok nagy méltósággal átvette a parancsnokságot, elrendelte, hogy tegyenek neki jelentést az ügyek állásáról, s azonnal egy sereg napiparancsot bocsátott ki. E parancsok legnagyobb része az egyenruházatra terjedt ki — a zubbonyra, a tisztek rangjelzéseire, háromszínű karszalagokra illetve vállszalagokra —, kiszolgált lovaskatonákat és lövészeket önkéntes jelentkezésre szólító felhívásokra, amilyeneket már tízszer is kibocsátottak eredmény nélkül, s más effélékre. Ő maga járt elöl jó példával, amennyiben nyomban beszerzett egy háromszínű zsinórokkal ékes atillát, hogy a hadseregben tiszteletet keltsen. Ami napiparancsaiban valóban gyakorlati és fontos volt, az rég kibocsátott parancsok ismétlésére szorítkozott, és olyan javaslatokra, amelyeket a jelenlevő kevés jó tiszt már korábban megtett, de sohasem hajtottak végre, és amelyek csak most, egy parancsnokló tábornok tekintélye révén kerülhettek végrehajtásra. Egyebekben Sznayde „tábornok" Istenre és Mieroslawskira bízta magát és az asztal örömeinek élt, vagyis az egyetlen ésszerű dolgot tette, amit ilyen tökéletesen tehetségtelen egyén tehetett.

A többi tiszt között Kaiserslauternban az egyetlen rátermett Techow

volt, ugyanaz a Techow, aki mint porosz főhadnagy Natzmerral együtt a berlini hadszertár megostromlásakor[124] a hadszertárat átadta a népnek és, 15 évi várfogságra ítélve, Magdeburgból megszökött. Techow, a pfalzi vezérkar főnöke, mindenütt nagy tudásúnak, körültekintőnek és nyugodtnak bizonyult, talán kissé túlságosan is nyugodtnak, semhogy fel lehetne tenni róla a gyors elhatározásnak azt a képességét, mely a harcmezőn gyakran mindent eldönt. Anneke „alezredes" tehetségtelennek és hanyagnak bizonyult a tüzérség megszervezésében, noha a laboratóriumban jó szolgálatokat tett. Ubstadtnál mint hadvezér nem aratott babérokat, és Rastattból, ahol Mieroslawski az ostrom idejére az anyagi felszerelés fölötti parancsnoklást rábízta, különös módon és lovai hátrahagyásával még a város körülzárása előtt a Rajna túlsó partjára menekült.

A tisztekkel az egyes kerületekben sem álltak jobban. Bizonyos számú lengyel érkezett részint már Sznayde előtt, részint vele együtt. Minthogy a lengyel emigráció legjobbjai már Magyarországon voltak, elképzelhető, hogy ezek a lengyel tisztek meglehetősen vegyes társaságot alkottak. A legtöbben siettek kellő számú hátaslovat szerezni, kiadni néhány parancsot, és a végrehajtással nem sokat törődtek. Elég gőgösen viselkedtek, a pfalzi parasztokkal úgy akartak bánni, mint a szolgasorban tartott lengyel jobbágyokkal, nem ismerték sem az országot, sem a nyelvet, sem a vezénylést, és ezért mint katonai biztosok, azaz zászlóalj-szervezők keveset vagy semmit sem értek. A hadjárat során hamarosan felszívódtak Sznayde vezérkarában és nem sokkal azután, hogy Sznaydét katonái megtámadták és bántalmazták, egészen eltűntek. A jobbak közülük túl későn jöttek, semhogy valamit megszervezhettek volna.

A német tisztek közt sem volt sok használható koponya. A rajna-hesseni alakulat, amelyben különben volt néhány katonailag is fejlődőképes elem, bizonyos Häusnernak, egy egészen használhatatlan embernek a vezetése, továbbá annak a két hősnek – Zitznek és Bambergernek – a még sokkalta siralmasabb erkölcsi és politikai befolyása alatt állt, akik később Karlsruhéban olyan dicső módon elszeleltek. Hátsó-Pfalzban Schimmelpfennig volt porosz tiszt szervezett egy alakulatot.

Mindössze két tiszt volt, aki már a poroszok betörése előtt kitűnt az aktív szolgálatban, Willich és Blenker.

Willich egy kis szabadcsapattal átvette Landau és Germersheim megfigyelését, később pedig körülzárásukat. Lassanként összeverődött vezénylete alatt: egy század diák, egy század munkás, akik együtt voltak vele Besançonban[125], három gyönge század tornász – Landauból, Neustadtból és Kaiserslauternből –, a környező helységek önkénteseiből alakított két

század és végül egy kaszákkal felfegyverzett század a Porosz Rajna-tartománybeliekből, akiknek legtöbbje a prümi és az elberfeldi felkelés után menekült ide. A végén 7–800 főnyien voltak, mindenesetre a legmegbízhatóbb katonák egész Pfalzban, a tiszthelyettesek többnyire katonaviseltek, részben a kis háborúhoz Algériában hozzászokott emberek.[126] Ezzel a kevés haderővel Willich Landau és Germersheim között helyezkedett el, megszervezte a polgárőrségeket a falvakban, felhasználta őket az utak őrzésére és előőrsi szolgálatra, a túlerő ellenére, amely főként a germersheimi helyőrségben volt igen nagy, a két erődből kiinduló valamennyi kitörést visszaverte. Landaut annyira körülzárta, hogy úgyszólván minden utánpótlástól elvágta, vízvezetékeit elrekesztette, a Queich folyót úgy megduzzasztotta, hogy az az erőd minden pincéjét elárasztotta és mégis ivóvízhiány következett be, s a helyőrséget minden éjszaka háborgatta őrjáratokkal, amelyek nemcsak hogy kirámolták az elhagyatott külső erődítményeket és elárverezték az ott talált őrszoba-kályhákat, öt guldenjével darabját, hanem még a várárkokig is előnyomultak és a helyőrséget gyakorta arra indították, hogy egy őrvezetőre és két közlegényre huszonnégy fontos ágyúkból éppoly hatalmas, mint ártalmatlan tüzet nyisson. Ez a korszak volt messze a legfényesebb a Willich-féle szabadcsapat életében. Ha akkor csak néhány tarack a rendelkezésére állt volna, és ha csak tábori ágyúk lettek volna is, akkor a Landauba naponta ki-bejáró kémek jelentése szerint az erődöt – demoralizált, gyönge helyőrségét és lázongó lakosságát tekintve – néhány nap alatt bevették volna. A körülzárás folytatása még tüzérség nélkül is nyolc nap alatt kikényszerítette volna a megadást. Kaiserslauternban volt két hétfontos tarack, elég jó arra, hogy éjszaka néhány házat Landauban lángba borítson. Ha ezek a helyszínen lettek volna, valószínűvé válik az a hallatlan dolog, hogy olyan erődöt, mint Landau, egy pár tábori löveggel bevegyenek. Kaiserslauternban a vezérkarnak naponta prédikáltam annak szükségességéről, hogy legalább a kísérletet tegyék meg erre. Hiába. Az egyik tarack Kaiserslauternban maradt, a másik Homburgba vándorolt, ahol majdnem a poroszok kezére jutott. Mindkettő a Rajna túlsó partjára került anélkül, hogy egyetlen lövést tett volna.

De még Willichnél is jobban kitűnt Blenker „ezredes". Ez az egykori borügynök, aki volt Görögországban mint filhellén[127], és később mint borkereskedő Wormsban telepedett le, ennek a dicső kampánynak bizonyosan a legkiemelkedőbb katonai személyiségeihez tartozott. Mindig lóháton, népes vezérkarral körülvéve, nagy, erős termetével, dacos ábrázatával, tiszteletet keltő Hecker-szakállával, dörgő hangjával és a dél-német „népfi" minden egyéb szükséges tulajdonságával megáldva, amelyek közé

tudvalevőleg nem éppen tartozik az értelem, Blenker „ezredes" olyan férfi benyomását keltette, akinek puszta látására Napóleonnak a föld alá kellett volna bújnia, és aki méltó volt arra, hogy szerepeljen abban a refrénben, mellyel ezeket a leírásokat megkezdtük. Blenker „ezredes" érezte magában azt a képességet, hogy „Struve, Zitz, Blum és Hecker" nélkül is ledöntse a német fejedelmeket,[85] s azonnal munkához is látott. Az volt a véleménye, hogy a háborút nem mint katonának, hanem mint borügynöknek kell viselnie, s ebből a célból elhatározta, hogy meghódítja Landaut. Willich akkor még nem volt ott. Blenker mindent összekapart, ami Pfalzban rendelkezésre állt, sorkatonaságot és népfelkelőket, szervezett és összevissza kószáló csapatokat, lovasságot és tüzérséget, s elindult Landau ellen. Az erőd előtt haditanácsot tartottak, a támadó oszlopok felfejlődtek, a tüzérség helyét kijelölték. A tüzérség néhány, $^1/_2$ font és 1 $^3/_8$ font közt váltakozó kaliberű mozsárágyúból állott, s ezek egy szénásszekéren, amely egyben lőszerkocsinak is szolgált, követték a menetet. E különféle mozsárágyúk muníciója ugyanis *egy*, azaz *egy* huszonnégyfontos golyóból állt; lőporról szó sem volt. Miután mindent elrendeztek, halálmegvető vitézséggel előrenyomultak. Elérkeztek a vártérhez, anélkül hogy ellenállásra találtak volna; tovább meneteltek, amíg elérkeztek a várkapuig. Elöl a Landauból átállt katonák. A várfalakon megjelent néhány katona parlamenteri minőségben. Odakiáltották nekik, hogy nyissák ki a kaput. Már egészen kedélyes párbeszéd bontakozott ki, s úgy látszott, minden megy, mint a karikacsapás. Egyszerre ágyúlövés dördül el a várfalról, kartácsok süvöltenek a támadók feje fölött, s az egész hősi hadsereg, pfalzi Jenő hercegével egyetemben, egy szempillantás alatt vad futásban bomlik fel. Mindenki fut, fut, fut olyan ellenállhatatlan szilajsággal, hogy a falakról nem sokkal ezután kilőtt néhány ágyúgolyó már nem a menekülők feje fölött, hanem csak az ő eldobott puskáik, tölténytáskáik és borjúik fölött süvölt el. Néhány órányira Landautól végre megállnak, a hadsereg megint gyülekezik, s Blenker „ezredes" úr Landau kulcsai nélkül, de nem kevésbé büszkén hazavezérli őket. Így zajlott le Landau párját ritkító meghódítása három mozsárágyúval és egy huszonnégyfontos golyóval.

A kartácslövést néhány bajor tiszt adta le sebtiben, amikor látták, hogy katonáik hajlandók a kaput kinyitni. A löveget maguk a katonák elmozdították az irányból, s így történt, hogy senkit sem talált el. De amikor Landau őrsége látta, hogy ez a levegőbe elsütött lövés milyen hatást tett, átadásról természetesen már szó sem volt többé.

A hős Blenker azonban nem az a férfi volt, aki ilyen balszerencsét megtorlatlanul hagy. Elhatározta, hogy most aztán elfoglalja Wormsot. Franken-

thalból, ahol egy zászlóaljat parancsnokolt, előrenyomult. A néhány hesseni katona, aki Wormsban állomásozott, elinalt, s a hős Blenker zeneszóval bevonult szülővárosába. Miután Worms felszabadítását díszreggelivel megünnepelték, következett az ünnepély fő pontja, nevezetesen húsz betegen hátramaradt hesseni katonának a birodalmi alkotmányra való felesketése. Az ezekre a hatalmas eredményekre következő éjszakán azonban Peucker birodalmi csapatai a Rajna jobb partján lövegeket vonultattak fel, s a győzelmes hódítókat, fölötte gyöngédtelenül, korai ágyúdörgéssel ébresztették. Nem lehetett kétség: a birodalmi csapatok tömör golyókat és gránátokat lőttek át. A hős Blenker szó nélkül összegyűjtötte vitézeit, és a legnagyobb csöndben Wormsból újra elvonult Frankenthalba. Későbbi hőstetteiről a múzsa a kellő helyen ad majd további beszámolót.

Míg így a kerületekben a legkülönbözőbb jellemek – mindegyik a maga módján – élték ki magukat, míg a katonák és a népfelkelők gyakorlatozás helyett a kocsmákban üldögéltek és énekeltek, addig Kaiserslauternban a tiszt urak a legmélyértelműbb stratégiai tervek kitalálásával foglalkoztak. Nem csekélyebbről volt szó, mint arról a lehetőségről, hogy egy több oldalról megközelíthető kis tartomány, amilyen Pfalz, szinte egészen képzeletbeli haderővel, egy több mint 30 000 főnyi és 60 ágyúval rendelkező fölöttébb valóságos hadsereggel szemben tartsa magát. Éppen mert itt minden terv egyformán hasznavehetetlen, egyformán képtelen volt, éppen mert itt semmiféle stratégiai terv feltételei nem voltak meg, éppen ezért a pfalzi hadsereg mélyelméjű hadfiai, gondolkodó koponyái csak azért is elhatározták, hogy kiötölnek egy stratégiai csodát, amely elzárja a poroszok útját Pfalzba. Minden újdonsült hadnagy, a Sznayde úr védnöksége alatt és mindegyik tag hadnaggyá minősítésével végre létrejött akadémiai légió mindegyik kardviselője, minden írnok elmélyedve Pfalz térképére meresztette szemét abban a reményben, hogy a bölcsek stratégiai kövét megtalálja. Könnyen elképzelhető, milyen mulatságos dolgok sültek ki ebből. Főképp a hadviselés magyar módszere örvendett közkedveltségnek. Sznayde „tábornoktól" le egészen a hadsereg eddigelé legfélreismertebb Napóleonjáig óránként felhangzott a frázis: „Úgy kell csinálnunk, mint Kossuth, területünk egy részét fel kell adnunk és vissza kell vonulnunk – ide vagy amoda, a hegyekbe vagy a síkságra, a körülmények szerint." „Úgy kell csinálnunk, mint Kossuth", hallatszott minden kocsmában. „Úgy kell csinálnunk, mint Kossuth", hajtogatta minden káplár, minden katona, minden utcagyerek. „Úgy kell csinálnunk, mint Kossuth", ismételgette jólelkűen az ideiglenes kormány, amely a legjobban tudta, hogy ezekbe a dolgokba nem kell beavatkoznia, s amelynek végtére mindegy volt, hogyan

csinálják. „Úgy kell csinálnunk, mint Kossuth, különben elvesztünk." – Pfalz és Kossuth!

Mielőtt magának a hadjáratnak a leírására áttérek, még röviden említést kell tennem egy ügyről, melyet különböző lapok érintettek: Kirchheimben történt időleges letartóztatásomról. Néhány nappal a poroszok bevonulása előtt elkísértem barátomat, Mollt, egy általa vállalt küldetésre a határig, Kirchheimbolandenig. Itt állt egy része a rajna-hesseni alakulatnak, amelyben voltak ismerőseink. Velük és az alakulat több más szabadcsapatosával este a vendégfogadóban ültünk. A szabadcsapatosok között volt néhány azon komoly, lelkes emberek, „a tett emberei" közül, akikről már többször beszéltünk és akik semmiféle nehézséget nem láttak abban, hogy kevés fegyverrel és sok lelkesedéssel a világ bármely hadseregét megverjék. Olyan emberek ezek, akik a katonaságból legföljebb az ünnepélyes őrségváltást látták, akik a valamely cél eléréséhez szükséges anyagi eszközökkel egyáltalán sohasem törődnek, és akik ezért többnyire, ahogy később nem egyszer alkalmam volt megfigyelni, az első ütközetben olyan lesújtó csalódást élnek át, hogy sebtiben kereket oldanak. Megkérdeztem az egyik ilyen hőst, valóban az-e a szándéka, hogy a Pfalzban rendelkezésre álló harmincezer lovassági karddal és negyedfél puskával, köztük több rozsdás karabéllyal, megverje a poroszokat, s egyáltalán a legjobb úton voltam ahhoz, hogy a legnemesebb lelkesedésében megsértett tett-ember szent felháborodásán szórakozzam, amikor belépett az őrség és letartóztatottnak nyilvánított. Ugyanakkor azt látom, hogy a hátam mögül két ember dühödten nekem ugrik. – Az egyik mint Müller polgári biztos fedte fel magát, a másik Greiner úr volt, a kormány egyetlen olyan tagja, akivel Kaiserslauterntól való gyakori távolléte miatt – emberünk suttyomban mozgósította a vagyonát – és gyanús, sötét üvöltő[128] kinézete miatt nem léptem közelebbi érintkezésbe. Ugyanakkor felállt egy régi ismerősöm – százados a rajna-hesseni alakulatban – és kijelentette, hogy ha engem letartóztatnak, ő és szép számmal a legjobb katonák közül tüstént otthagyják az alakulatot. Moll és mások azonnal erőszakkal akartak megvédeni. Az ottlevők két pártra szakadtak, a jelenet kezdett pikánssá válni, s én kijelentettem, hogy természetesen örömmel hagyom magam letartóztatni: lássuk végre, milyen színű a pfalzi mozgalom. Elmentem az őrséggel.

Másnap reggel egy komikus kihallgatás után, melynek Zitz úr vettetett alá, átadtak a polgári biztosnak, aki továbbadott egy csendőrnek. A csendőr, akinek a lelkére kötötték, hogy *kém* gyanánt kezeljen, megbilincselte a kezemet és gyalog vezetett Kaiserslauternba azzal a váddal, hogy becsméreltem a pfalzi nép felkelését és uszítottam a kormány ellen, amelyről

mellesleg egy szót sem szóltam. Útközben keresztülvittem, hogy kocsit kapjak. Kaiserslauternban, ahová Moll engem megelőzve odasietett, a kormány természetesen szerfölött meg volt döbbenve a derék Greiner baklövése és még jobban a bánásmód miatt, amelyben részem volt. Érthető, hogy az uraknak a csendőr jelenlétében csinos kis jelenetet rendeztem. Minthogy Greiner úrtól még nem érkezett be jelentés, felajánlották, hogy becsületszavamra szabadon engednek. Én a becsületszót megtagadtam és bevonultam a kerületi fogházba – kíséret nélkül, amibe d'Ester ajánlatára beleegyeztek. D'Ester kijelentette, hogy miután egy pártbajtársával így bántak, nem maradhat meg a kormányban. Tzschirner, aki éppen akkor érkezett oda, szintén nagyon határozottan lépett fel. A dolognak aznap este híre ment a városban és mindenki, aki a határozott irányzathoz tartozott, azonnal a pártomra állt. Ehhez járult az a hír, hogy a rajna-hesseni alakulatban e miatt az ügy miatt zavargások törtek ki, s hogy nagy részük a csapat feloszlása mellett van. Ennél kevesebb is elegendő lett volna ahhoz, hogy az ideiglenes kormány tagjait, akikkel naponta együtt voltam, meggyőzzék arról, hogy nekem elégtételt kell adniok. Miután a fogházban 24 órát egészen jól elszórakoztam, d'Ester és Schmitt bejöttek hozzám; Schmitt kijelentette, hogy minden feltétel nélkül szabad vagyok, s a kormány reméli, a történtek nem fognak visszatartani attól, hogy a mozgalomban ezentúl is részt vegyek. Elmondta, hogy ezenkívül parancsot adtak, hogy mostantól politikai foglyot nem szabad megbilincselni, s hogy folyik a vizsgálat a gyalázatos bánásmód értelmi szerzője ellen, valamint a letartóztatás és annak oka ügyében. Miután a kormány ilyeténképpen – tekintve hogy Greiner úr még mindig nem küldött jelentést – minden pillanatnyilag lehetséges elégtételt megadott, mindkét részről levetettük az ünnepélyes ábrázatot és a Donnersbergben közösen felhajtottunk néhány iccével. Tzschirner másnap reggel elindult a rajna-hesseni alakulathoz, hogy a kedélyeket megnyugtassa, s én küldtem vele néhány sort. Greiner úr, amikor visszaérkezett, olyan iszonyúan üvöltő módon lépett fel, hogy kollégái csak azért is duplán megmosták a fejét. Homburg felől egyidejűleg bevonultak a poroszok, s minthogy ezzel a dolog kényes fordulatot vett és minthogy nem akartam elmulasztani az alkalmat, hogy egy kis hadiiskolát kijárjak, és minthogy végül a „Neue Rheinische Zeitung"-nak honoris causa* szintén képviselve kellett lennie a pfalzi-badeni hadseregben, én is felkötöttem egy harci kardot és elmentem Willichhez.

* – tisztességből – *Szerk.*

IV

A köztársaságért halni!

Úgy kél nap német köztársaságra
Csak, ha harminchat trón összedül.
Tedd az élted s pénzedet kockára,
Döntsd le őket kíméletlenül.
Mert a köztársaságért
Halni szép és nemes, lelkünknek célja ez![129]

Így énekeltek a szabadcsapatosok a vonaton, amikor Neustadtba utaztam, hogy ott Willich pillanatnyi főhadiszállását megtudakoljam.

A köztársaságért meghalni volt tehát mostantól lelkem célja, vagy legalábbis kellett, hogy legyen. Furcsán éreztem magam ezzel az új céllal. Szemügyre vettem a szabadcsapatosokat, fiatal, jóképű, vidám fickók voltak. Egyáltalán nem úgy festettek, mintha meghalni a köztársaságért lenne egyelőre lelkük célja.

Neustadtból rekvirált parasztszekéren utaztam a Landau és Germersheim között fekvő Offenbachba; Willich még ott táborozott. Közvetlenül Edenkoben után ütköztem az első őrszemekbe, akiket a parasztok állítottak az ő parancsára, ezek az őrszemek ettől fogva minden falu be- és kijáratánál, valamint minden keresztútnál felbukkantak, és a felkelő hatóságok írásbeli igazolványa nélkül senkit sem engedtek át. Látható volt, hogy valamelyest közelebb értünk a hadiállapothoz. Késő éjszaka megérkeztem Offenbachba és nyomban átvettem Willich mellett a hadsegédi szolgálatot.

Ezen a napon – június 13 volt – a Willich-féle alakulatnak egy kisebb része fényes ütközetet vívott. Willich a szabadcsapatához néhány nappal előbb erősítésül kapott még egy badeni népfelkelő zászlóaljat, a Dreher–Obermüller zászlóaljat, s ebből mintegy ötven embert előretolt Bellheimbe, Germersheim felé. Mögöttük állomásozott még Knittelsheimben a szabadcsapat egy százada néhány kaszással együtt. Egy bajor zászlóalj, két löveg-

gel és egy chevauléger-századdal támadásra indult. A badeniak ellenállás nélkül megfutamodtak, csak egy közülük, akit három lovas csendőr utolért, védekezett dühödten, míg végül kardcsapásoktól teljesen összekaszabolva lerogyott és a támadók megadták neki az utolsó csapást. Amikor a menekülők Knittelsheimbe érkeztek, az ott állomásozó százados, alig 50 emberrel, akik közül néhánynak még kaszája volt, elindult a bajorok ellen. Embereit ügyesen több különítménybe osztotta és csatárláncba felfejlődve olyan határozottan nyomult előre, hogy a több mint tízszeres túlerővel rendelkező bajorokat kétórai harc után visszaszorították a badeniaktól cserbenhagyott faluba és végül, amikor a Willich-féle alakulattól még némi erősítés érkezett, újból kiűzték a faluból. Mintegy húsz halottat és sebesültet veszítve visszavonultak Germersheimbe. Sajnálom, hogy ennek a bátor és tehetséges fiatal tisztnek a nevét nem közölhetem, mert valószínűleg még nincs biztonságban. Az ő katonái között csak öt sebesült volt, egyik sem súlyos. Egyikük, egy francia önkéntes, még mielőtt tüzelhetett volna, golyót kapott a felső karjába. Ennek ellenére még mind a tizenhat töltényét elsütötte, s amikor sebe a töltésben akadályozta, puskáját egy kaszással megtöltette, csakhogy tüzelhessen. Másnap Bellheimbe mentünk, hogy megtekintsük a harcteret és új rendelkezéseket foganatosítsunk. A bajorok tömör golyóval és kartáccsal tüzeltek a mi lövészeinkre, de csak faágakat találtak el, úgyhogy az egész út tele volt szórva ezekkel, meg azt a fát, amely mögött a százados állt.

A Dreher–Obermüller zászlóalj ma teljes számban jelen volt, hogy most egészen bevegye magát Bellheimbe és környékébe. Jól felfegyverzett, szép zászlóalj volt, s kivált a tisztek pödrött bajuszukkal, komoly és lelkes napbarnított arcukkal valóságos gondolkodó emberevőknek festettek. Szerencsére nem voltak oly veszélyesek, ahogy egyre inkább látni fogjuk.

Csodálkozással értesültem arról, hogy jóformán semmi lőszerük sincs, hogy a legtöbben csupán öt-hat, néhányan húsz tölténnyel rendelkeznek és hogy a készlet még ahhoz sem elegendő, hogy a tegnap tűzvonalba került legénység egészen kiürült tölténytáskáit megtöltse. Rögtön ajánlkoztam, hogy elmegyek Kaiserslauternba lőszerért, s még aznap este útnak indultam.

A parasztszekerek rosszul haladnak; az, hogy állomásonként új kocsikat kell rekvirálni, továbbá az ismeretlen utak stb. szintén késleltetnek. Virradt, mire elérkeztem Mukammerba – ez mintegy feleút Neustadtig. Itt egy szakasz pirmasensi népfelkelőbe ütköztem, valamint a Homburgba küldött négy ágyúba, amelyeket Kaiserslauternban már elveszettnek hittek. Zweibrückenen és Pirmasensen át, onnan pedig a legnyomorultabb hegyi

utakon sikerült nekik idáig vergődni, ahol végre a síkságba torkolltak. A porosz uraknak nem volt ennyire sietős az üldözés, jóllehet a mi pirmasensi embereink a fáradtság, az éjszakai menetelések meg a bor izgalmában már a sarkukban vélték őket.

Néhány órával később – június 15 volt – Neustadtba értem. Az egész lakosság az utcán hemzsegett, köztük katonák és szabadcsapatosok, ahogyan Pfalzban megkülönböztetés nélkül minden zubbonyos népfelkelőt neveztek. A bejáratokat kocsik, ágyúk és lovak torlaszolták el. Egyszóval az egész pfalzi hadsereg visszavonulásának közepébe csöppentem bele. Az ideiglenes kormány, Sznayde tábornok, a vezérkar, a hivatalok, minden itt volt. Kaiserslauternt feladták, a terménycsarnokot, a „Donnersberg"-et, a sörözőket, „Pfalz stratégiailag legalkalmasabb pontját", s pillanatnyilag Neustadt volt a központja a pfalzi zűrzavarnak, mely csak most, amikor harcra került a sor, érte el tetőpontját. Így hát tájékozódtam mindenről, magammal vittem annyi hordó puskaport, ólmot és kész töltényt, amennyit csak lehetett – minek is kellett volna már a lőszer ennek az egyetlen csata nélkül roncsokká széthullott hadseregnek? –, számtalan hiábavaló kísérlet után egy szomszédos faluban szereztem végre egy társzekeret, és zsákmányommal meg néhány főnyi fedezettel este újból elutaztam.

Előzőleg felkerestem Sznayde urat és megkérdeztem, nincs-e valami üzenete Willich számára. A vén ínyenc néhány semmitmondó utasítást küldött és fontoskodó ábrázattal hozzáfűzte: „Látja, most éppen úgy csináljuk, mint Kossuth."

De hogy a pfalziak miképpen jutottak oda, hogy éppen úgy csinálják, mint Kossuth, az a következőkkel függ össze. Pfalznak a „felkelés" legvirágzóbb időszakában, vagyis a poroszok bevonulása előtti napon, volt mintegy 5–6000, mindenféle puskával felfegyverzett embere, és 1000–1500 kaszása. Ez az 5–6000 potenciális harcos először a Willich-féle és a rajnahesseni szabadcsapatból és másodszor az úgynevezett népfelkelőkből állott. Minden tartományi biztosi kerületben volt egy katonai biztos azzal a megbízatással, hogy egy zászlóaljat szervezzen. A zászlóalj magvául és kiképzőkül a kerülethez tartozó átpártolt katonák szolgáltak. A sorkatonaság és az újoncok összekeverésének ez a rendszere, amely aktív hadjáratban szigorú fegyelem és folytonos fegyvergyakorlat mellett a legjobb eredményekkel járhatott volna, itt mindent elrontott. A zászlóaljak fegyverhiány miatt nem jöttek létre; a katonák, akiknek semmi dolguk sem volt, fittyet hánytak minden fegyelemnek és harcos viselkedésnek és nagyrészt szétszéledtek. Végre néhány kerületben összegyűlt valami zászlóalj-féle, a többiben csak néhány felfegyverzett emberhalmaz volt.

A kaszásokkal végképp nem volt mit kezdeni; minthogy mindenütt útban voltak és soha valóban használni nem lehetett őket, részint ideiglenes függelékként a megfelelő zászlóaljaknál maradtak, amíg puskát kapnak számukra, részint külön alakulatban egyesültek a félbolond Zinn százados vezénylete alatt. Zinn polgártársat, a legtökéletesebb shakespeare-i Pistolt[130], akit csak találni lehet, aki a hős Blenker vezette landaui megfutamodásnál úgy belebotlott a kardhüvelyébe, hogy az eltörött, de aki utána nagy pátosszal esküdözött, hogy egy „huszonnégyfontos tüzes ágyúgolyóbis" törte kardját ketté, ezt a legyőzhetetlen Pistolt eddig reakciós falvak megrendszabályozására használták fel. Nagy buzgalommal vállalkozott erre a hivatalra, úgyhogy a parasztok nagy tisztelettel viseltettek ugyan iránta és csapata iránt, de minden alkalommal alaposan el is verték őt, ahol csak egymagában elcsíphették. Az ilyen utazásokról visszatérőben aztán a kaszásoknak kaszáikat csorbára, darabokra kellett verniök, s amikor Kaiserslauternba ért, szörnyű falstaffiádákat mesélt a parasztokkal vívott harcairól.

Minthogy ilyen erőkkel természetesen nem sokra lehetett menni, Mieroslawski, aki csak 10-én érkezett a badeni főhadiszállásra, elrendelte, hogy a pfalziak harcolva vonuljanak vissza a Rajnáig, lehetőleg foglalják el a mannheimi Rajna-átkelőt, máskülönben pedig Speyernél vagy Knielingennél keljenek át a Rajna jobb partjára és azután Badenből védjék a Rajna-átkelőket. Ezzel a paranccsal egyidejűleg érkezett a hír, hogy a poroszok Saarbrücken felől behatoltak Pfalzba és a határon felállított kevés emberünket néhány puskalövéssel visszaszorították Kaiserslautern felé. Ugyanakkor majdnem valamennyi többé-kevésbé szervezett csapatrész Kaiserslautern és Neustadt irányában összpontosult; határtalan zűrzavar támadt, és az újoncok nagy része szétszaladt. Rakow, az 1848-as schleswig-holsteini szabadcsapatoknak egy fiatal tisztje, 30 emberrel elindult, hogy a szökevényeket megint összeszedje, és kétszer huszonnégy óra alatt 1400 embert hozott össze, akiket egy „kaiserslauterni zászlóaljba" tömörített és a hadjárat végéig vezényelte őket.

Stratégiai vonatkozásban Pfalz olyan egyszerű terep, hogy itt még a poroszok sem tudtak baklövést elkövetni. A Rajna mentén négy-öt óra járásnyi széles völgy húzódik, minden terepakadály nélkül. Három napi kényelmes meneteléssel a poroszok Kreuznachból és Wormsból Landauba és Germersheimbe értek. A hegyes Hátsó-Pfalzon keresztül a „Kaiserstrasse"* vezet Saargemündből Mainzba, többnyire a hegyháton

*– „császári út" – *Szerk.*

vagy egy széles patakvölgyön át. Itt sincs jóformán semmi olyan terepakadály, amely mögött egy számbelileg gyönge és taktikailag képzetlen hadsereg csak némileg is tarthatta volna magát. Végül a Kaiserstrasséból, szorosan a porosz határnál, Homburg mellett, kiágazik egy pompás út, amely részint folyóvölgyeken, részint a Vogézek hátán Zweibrückenen és Pirmasensen keresztül egyenesen Landauba visz. Ez az út persze nagyobb nehézségekkel jár, de kevés katonasággal és tüzérség nélkül szintén nem zárható el, különösen ha a síkságon egy ellenséges csapat végez hadmozdulatokat és útját állhatja a Landaun és Bergzabernen át való visszavonulásnak.

Ennek megfelelően a poroszok támadása igen egyszerű volt. Az első betörés Saarbrückenből Homburg irányába történt; innen egy oszlop egyenesen Kaiserslautern felé masírozott, a másik Pirmasensen keresztül Landau felé. Nyomban rá egy második csapat a Rajna völgyében támadt. Az első heves ellenállással ez a csapat Kirchheimbolandenban találkozott, az ott táborozó rajna-hesseniek részéről. A mainzi lövészek makacsul védték a palotakertet jelentős veszteségeik ellenére. Végül a poroszok a hátukba kerültek, s ők visszavonultak. Tizenheten közülük a poroszok kezébe estek. Azonnal a fákhoz állították és minden teketória nélkül agyonlőtték őket a „dicső hadsereg"[131] pálinkagőzös hősei. Ezzel a gyalázatossággal kezdték a poroszok „rövid, de dicsteljes hadjáratukat" Pfalzban.

Ezzel Pfalz egész északi felét megszerezték, és a két fő hadoszlop összeköttetése létrejött. Most már csak a síkságon kellett előrenyomulniok és Landaut meg Germersheimet felmenteniök, hogy az egész még hátralevő Pfalzot biztosítsák maguknak és a hegyekben esetleg még ellenálló összes csapatokat foglyul ejtsék.

Mintegy 30 000 porosz volt Pfalzban, nagyszámú lovassággal és tüzérséggel ellátva. A síkságon, ahol a porosz herceg és Hirschfeld a legerősebb csapattal nyomult előre, köztük és Neustadt között csupán néhány ellenállásra képtelen, félig már felbomlott népfelkelő egység állt és a rajnahessenieknek egy része. Már csak egy gyors előnyomulás kellett volna Speyer és Germersheim felé – s a Neustadt és Landau között összpontosult, jobban mondva zavarosan összevissza totyogó 4–5000 főnyi egész pfalzi sereg máris elveszett, szétszóródott, felbomlott, fogságba esett. De a porosz urak – oly aktívak, ha védtelen foglyok agyonlövéséről volt szó – a hadban fölöttébb tartózkodóak és az üldözésben fölöttébb álmosak voltak.

Ha a hadjárat egész folyamán gyakorta vissza kell térnem erre a körül-

ményre, erre a szerfölött furcsa lanyhaságra, melyet a poroszok és a többi birodalmi csapatok mind a támadásban, mind az üldözésben egy létszámuknak többnyire egyhatodára, de mindig legföljebb egyharmadára rúgó, rosszul szervezett és hellyel-közzel siralmasan vezényelt hadsereggel szemben tanúsítottak, világos, hogy ezért nem a porosz katonák különleges gyávaságát okolom, annál kevésbé, mert már eddig is kitűnhetett, hogy egyáltalán nem ringatom magam illúziókban csapataink különös bátorságát illetően. Éppoly kevéssé vezetem vissza – mint a reakciósok teszik – valamiféle nagylelkűségre vagy arra az óhajra, hogy ne kelljen túl sok fogollyal vesződniök. A porosz polgári és katonai bürokrácia ősidők óta abban kereste dicsőségét, hogy nagy garral arasson diadalokat gyönge ellenség fölött és a védteleneken kéjes vérszomjjal álljon bosszút. Ezt tette Badenban és Pfalzban is – bizonyíték: a kirchheimi kivégző sortüzek, az éjszakai főbelövetések a karlsruhei fácánosban, számtalan sebesült és magát megadó katona lemészárlása valamennyi csatatéren, a foglyul ejtett kevesek bántalmazása, a statáriális gyilkosságok Freiburgban és Rastattban és végül a rastatti foglyoknak lassú, titkos és ezért annál kegyetlenebb meggyilkolása, bántalmazás, éhség, nedves, fullasztó lyukakban való összezsúfolás és a mindezek által előidézett tífusz útján. A poroszok lanyha hadviselésének oka kétségtelenül a gyávaságban rejlett, mégpedig a vezénylők gyávaságában. Eltekintve porosz kapcáskodó és gyakorlatoztató hőseink lassú, aggályos pedantériájától, mely már egymagában lehetetlenné tesz minden merész lépést, minden gyors elhatározást; eltekintve a körülményes szolgálati szabályzatoktól, amelyek kerülő úton elhárítani hivatottak oly sok szégyenletes vereség megismétlődését – vajon hol alkalmazták volna a poroszok valaha is ezt a számunkra oly elviselhetetlenül unalmas, számukra oly szerfölött megszégyenítő hadviselést, ha saját embereikben megbíztak volna? De ez volt éppen az ok. A generális urak tudták, hogy hadseregük egyharmada berzenkedő Landwehr-ezredekből áll, amelyek a felkelő hadsereg első győzelme után odacsatlakoznának, s ez csakhamar maga után vonná a sorkatonaság felének és kivált az egész tüzérségnek elpártolását. És hogy akkor miképp állt volna a Hohenzollern-ház és a meg nem gyengült korona[132] ügye, az meglehetősen világos.

Maikammerban, ahol új fogatra és fedezetre kellett várnom 16-án reggelig, már ismét utolért a kora reggel Neustadtból elindult hadsereg. Előző nap még arról beszéltek, hogy Speyer felé mennek, ezt a tervet tehát feladták, s egyenesen a knielingeni híd felé vonultak. Tizenöt pirmasensivel, a hátsó-pfalzi őserdőkből való félvad parasztfiúkkal, elindultam. Csak Offenbach közelében tudtam meg, hogy Willich valamennyi csapatával Frank-

weilerbe, egy Landautól északnyugatra* levő helységbe vonult el. Megfordultam tehát és déltájban megérkeztem Frankweilerbe. Itt találtam nemcsak Willichet, hanem újólag a pfalziak egész előhadát, ezek ugyanis, hogy ne kelljen Landau és Germersheim között átvonulniok, Landautól nyugatra** vették útjukat. A kocsmában ült az ideiglenes kormány a hivatalnokaival, a vezérkar és az ezekhez csatlakozott számtalan demokrata csellengő. Sznayde tábornok reggelizett. Mindenki összevissza futkosott – a vendégfogadóban a kormánytagok, a parancsnokok meg a csellengők, az utcán a katonák. Lassacskán bevonult a hadsereg zöme: Blenker úr, Trocinski úr, Strasser úr és a többi ilyen meg olyan nevezetű urak, lóháton, vitézeik élén. A zűrzavar egyre nagyobb lett. Lassanként sikerült egyes csapattesteket továbbküldeni Impflingen és Kandel irányában.

Nem látszott meg ezen a hadseregen, hogy visszavonulóban volt. A rendetlenség elejétől fogva bevett szokás volt itt, és ha a fiatal harcosok kezdtek is már siránkozni a szokatlan menetelés miatt, ez nem gátolta őket abban, hogy a kocsmákban kedvükre tivornyázzanak, lármázzanak és a poroszokat mielőbbi megsemmisítéssel fenyegessék. E győzelembiztosság ellenére egy ezred lovasság némi lovastüzérséggel elegendő lett volna, hogy az egész derűs társaságot a szélrózsa minden irányába szétszórja és a „rajna-pfalzi szabadságharcos sereget" teljesen felbomlassza. Nem kellett ehhez semmi egyéb, mint gyors elhatározás és némi vakmerőség; de a porosz táborban egyikről sem lehetett szó.

Másnap reggel felkerekedtünk. A menekülők zöme a knielingeni híd felé vonult el, Willich viszont csapatával és a Dreher-zászlóaljjal a hegyekbe tartott a poroszok ellen. Egyik századunk, mintegy ötven landaui tornász, előrenyomult a legmagasabb hegyekbe, Johanniskreuz felé. A Pirmasenstől Landauba vezető úton ott állt még Schimmelpfennig is a csapatával. Az volt a feladat, hogy a poroszokat feltartóztassuk és Hinterweidenthalban elzárjuk útjukat Bergzabern és a Lauter völgye felé.

Schimmelpfennig azonban Hinterweidenthalt már feladta, s Rinnthalban és Annweilerban állt. Az út itt kanyarodik, és a Queich völgyét körülvevő hegyek éppen ebben a kanyarulatban egyfajta hegyszorost képeznek, emögött van Rinnthal falu. Ezt a hegyszorost afféle tábori őrs tartotta megszállva. Ennek járőrei éjszaka jelentették, hogy rájuk lőttek; kora reggel Weiss, Zweibrücken volt polgári biztosa, és M. J. Becker, egy fiatal Rajna-vidéki, hírül hozták a poroszok közeledését és felderítő járőrök kiküldését köve-

* *A „Revue"-ben:* északkeletre – *Szerk.*
** *A „Revue"-ben:* keletre – *Szerk.*

telték. De sem felderítéseket nem végeztek, sem a hegyszoros két oldalán levő magaslatokat nem szállták meg, miért is Weiss és Becker elhatározták, hogy saját szakállukra felderítő útra mennek. Amikor az ellenség közeledéséről szóló jelentések sokasodtak, Schimmelpfennig emberei kezdték a hegyszorost elbarikádozni; megérkezett Willich, felderítette a hadállást, néhány parancsot adott ki a magaslatok megszállására vonatkozóan, s az egészen haszontalan barikádot újból eltakaríttatta. Aztán gyorsan visszalovagolt Annweilerba a csapataiért.

Rinnthalon átvonulva hallottuk az első lövéseket. Sietve végigmentünk a falun, s megláttuk az országúton Schimmelpfennig katonáit harci rendben felfejlődve; sok kaszás volt, kevés puska, egyesek elöl már csatáztak. A poroszok csatárláncban nyomultak előre a magaslatokon; Schimmelpfennig hagyta, hogy nyugodtan elfoglalják azt a hadállást, amelyet neki kellett volna megszállnia. Még egyetlen golyó sem talált a mi hadoszlopainkba; valamennyi magasan fölöttünk röpült el. Amikor egy golyó a kaszások fölött elsüvített, az egész vonal megingott, mindenki összevissza kiabált.

Úggyel-bajjal haladtunk el ezek mellett a csapatok mellett, amelyek csaknem az egész utat elzárták, minden rendet felborítottak, s kaszáikkal mégis egészen hasznavehetetlenek voltak. A századparancsnokok és a hadnagyok éppolyan tanácstalanul és zavarodottan viselkedtek, mint maguk a katonák. Lövészeinket előre vezényelték, egyeseket a magaslatok jobb oldalára, másokat a bal oldalára, ezenfelül balra még két századot a lövészek erősítésére és a poroszok átkarolására. A főoszlop megállt a völgyben. Néhány lövész az útkanyarulatban a barikád romjai mögött helyezkedett el és lőtt a porosz oszlopra, amely néhány száz lépéssel hátrább állt. Én balfelé néhány emberrel felmentem a hegyre.

Alig másztuk meg a cserjés lejtőt, amikor egy szabad mezőre lyukadtunk ki, amelynek túlsó, erdős szegélyéről porosz lövészek hegyes lövedékeiket küldözték felénk. A lejtőn tanácstalanul és kissé félénken ide-oda mászó szabadcsapatosok közül néhányat még felhoztam, a lehetőség szerint fedezve felállítottam őket és közelebbről megtekintettem a terepet. Előnyomulni ezzel a pár emberrel egy 200–250 lépésnyi széles, teljesen nyitott mezőn nem tudtam, amíg a távolabb balra előreküldött átkaroló különítmény a poroszok szárnyát el nem érte; legföljebb tarthattuk magunkat, mivel amúgy is csak gyöngén voltunk fedezve. A poroszok egyébként hegyes lövedékű puskáik ellenére igazán rosszul lőttek; szinte teljesen fedezetlenül álltunk több mint egy félórán át a leghevesebb lövésztűzben, s az ellenséges mesterlövészek csak egy puskacsövet meg egy zubbonycsücsköt találtak el.

Végül is meg kellett néznem, merre van Willich. Embereim megígérték,

hogy tartják magukat, én pedig újból lemásztam a lejtőn. Odalenn minden rendben volt. A poroszok fő oszlopa, amelyre az úton és az úttól jobbra álló lövészeink tüzeltek, kénytelen volt valamennyire visszahúzódni. Egyszerre baloldalt, ahol álltam, szabadcsapatosaink sebtében leugranak a lejtőn és otthagyják állásaikat. A legszélső balszárnyon előrenyomult századok, amelyeket számos lövész hátrahagyása meggyöngített, a távolabb fekvő bozóton át vezető utat túl hosszúnak találták; élükön a századossal, aki a bellheimi ütközetet megnyerte, rézsút mentek előre a mezőkön. Heves tűz fogadta őket; a százados és több katona lerogyott, a többiek, parancsnok nélkül, meghátráltak a túlerő előtt. A poroszok ekkor előrenyomultak, lövészeinket oldalba kapták, felülről lőttek rájuk és így visszavonulásra kényszerítették őket. Az egész hegy csakhamar a poroszok kezében volt. Felülről lőtték oszlopainkat; már semmit sem lehetett tenni, s megkezdtük a visszavonulást. Az utat elzárták a Schimmelpfennig-csapatok és a Dreher–Obermüller zászlóalj, amely dicséretes badeni szokás szerint nem négyes-hatos sorokban, hanem tizenkettő-tizenöt főnyi félszakaszokban menetelt és az országutat egész szélességében elfoglalta. Mocsaras réteken kellett embereinknek a faluba vonulniok. Én ott maradtam a visszavonulást fedező lövészeknél.

A csata elveszett; részben amiatt, hogy Schimmelpfennig Willich parancsa ellenére nem szállta meg a magaslatokat, amelyeket mi kevés használható csapatunkkal a poroszoktól nem tudtunk visszafoglalni; részben Schimmelpfennig és a Dreher-zászlóalj katonáinak teljes hasznavehetetlensége miatt; végül részben a poroszok átkarolására kivezényelt százados türelmetlensége miatt, mely neki majdnem az életébe került, a mi balszárnyunkat pedig védtelenné tette. Egyébként szerencsénk volt, hogy megvertek bennünket; egy porosz oszlop már útban volt Bergzabernba, Landau fel volt mentve, s így Hinterweidenthalban minden oldalról körül lettünk volna zárva.

A visszavonulás során több embert vesztettünk, mint az ütközetben. Időnként a porosz puskagolyók becsaptak a sűrű menetoszlopba, mely nagyrészt épületes rendetlenségben, kiabálva és zörögve haladt előre. Mintegy tizenöt sebesültünk volt, köztük Schimmelpfennig, aki az ütközetnek meglehetősen a kezdetén lövést kapott a térdébe. A poroszok megint nagyon lagymatagon üldöztek bennünket és csakhamar abbahagyták a lövöldözést. Csupán néhány lövész a hegyi lejtőkön követett bennünket. Annweilerban, félórányira a küzdőtértől, nagy nyugalomban elfogyasztottunk némi frissítőt és azután Albersweilerba meneteltünk. A fődolog a kezünkben volt: 3000 gulden összegű kényszerkölcsön-befizetés, mely Annweilerban készenlétben állt. A poroszok ezt később kasszarablásnak nevezték. Győzelmi má-

morukban azt is állították, hogy a csapatunkhoz tartozó Manteuffel századost, a berlini nagybecsű Manteuffel atyafiát és átpártolt porosz tiszthelyettest Rinnthalban megölték. Manteuffel úr olyannyira nem halott, hogy azóta Zürichben még díjat is nyert egy tornaversenyen.

Albersweilerban két badeni ágyú csatlakozott hozzánk, a Mieroslawski küldte erősítésnek egy része. Fel akartuk őket használni, hogy a közelben még egyszer megvessük lábunkat; ekkor hírül vettük, hogy a poroszok már Landauban vannak, s ezután nem maradt számunkra más hátra, mint egyenesen Langenkandelba elvonulni.

Albersweilerban szerencsésen megszabadultunk a velünk menetelő hasznavehetetlen csapatoktól. A Schimmelpfennig-alakulat, parancsnokának elvesztése után, már részben feloszlott és saját szakállára oldalvást elvonult Kandelba. Még percenként hagyott hátra menetképteleneket és egyéb elmaradozókat a kocsmákban. A Dreher-zászlóalj Albersweilerban lázongani kezdett. Willich meg én odamentünk és megkérdeztük, mit akarnak. Általános hallgatás a válasz. Végre egy már meglehetősen éltes szabadcsapatos így kiáltott: „A vágóhídra akarnak bennünket vinni!" Ez a felkiáltás fölöttébb komikus volt egy olyan alakulatnál, amely ütközetben egyáltalán nem is vett részt, és amelynek a visszavonulás során két, legföljebb három könnyű sebesültje volt. Willich kiléptette a katonát, s felszólította, hogy adja át a puskáját. A némileg pityókás öreg úgy is tett, tragikomikus jelenetet rendezett és egy hosszú beszédet bömbölt el, aminek rövid értelme az volt, hogy ilyesmi még sosem történt vele. Erre aztán általános felháborodás tört ki ezek között a nagyon kedélyes, de fegyelmezetlen harcosok között, úgyhogy Willich az egész századnak azonnali elvonulási parancsot adott, mondván, hogy elege volt a fecsegésből és morgásból, s ilyen katonákat egy pillanatig sem hajlandó tovább vezetni. A század nem kérette magát, jobbrakanyarodással elmasírozott. Öt percre rá követte a zászlóalj többi része, amelynek Willich még két ágyút adott ráadásul. Úgy érezték, mégiscsak több a soknál, hogy „vágóhídra viszik" őket és fegyelmet is tartsanak! Örömmel engedtük el őket.

Mi jobbra a hegyekbe tartottunk, Impflingen irányában. Csakhamar a poroszok közelébe értünk; lövészeink néhány lövést váltottak velük. Egyáltalán egész este időnként eldördült egy-egy puska. Az első faluban hátramaradtam, hogy landaui tornász-századunknak küldönccel híreket küldjek; hogy megkapták-e a híreket, azt nem tudom, de szerencsésen átjutottak Franciaországba és onnan Badenba. E késedelem folytán elvesztettem az alakulatot és egyedül kellett a Kandelba vezető utat megkeresnem. Az utakat ellepték a hadsereg elmaradozói; minden kocsma tele volt; úgy látszott,

az egész pünkösdi királyságnak vége. Emitt tisztek katonák nélkül, amott katonák tisztek nélkül, a legkülönfélébb alakulatokhoz tartozó szabadcsapatosok siettek tarka összevisszaságban gyalog és kocsin Kandel felé. És a poroszok nem is gondoltak arra, hogy komolyabban üldözőbe vegyenek minket! Impflingen csupán egy órányira van Landautól, Wörth (a knielingeni híd előtt) csupán négy-öt órányira Germersheimtől; és a poroszok sem az egyik, sem a másik pontra nem küldtek gyorsan csapatokat, amelyek emitt a hátramaradottakat, amott az egész hadsereget elvághatták volna. Valóban, a porosz herceg babérait sajátos módon aratták!

Kandelban megtaláltam Willichet, de az alakulatot nem, mert az hátrább volt beszállásolva. Ehelyett megint találkoztam az ideiglenes kormánnyal, a vezérkarral és csellengőkből álló nagyszámú kíséretével. Ugyanaz a túlzsúfoltság, csapatok egymás hegyén-hátán, de még sokkal nagyobb rendetlenség és zűrzavar, mint tegnap Frankweilerben. Minden pillanatban jöttek tisztek, akik alakulatuk felől és katonák, akik parancsnokaik felől kérdezősködtek. Senki sem tudott nekik felvilágosítást adni. A felbomlás teljes volt.

Másnap, június 18-án reggel az egész társaság elvonult Wörthön keresztül és a knielingeni hídon át. A sok szétszéledt és hazatért katona ellenére a hadsereg a Badenből érkezett erősítésekkel együtt mégis vagy 5–6000 főre rúgott. Olyan büszkén meneteltek Wörthön keresztül, mintha épp most hódították volna meg a falut és új diadalok felé haladnának. Még mindig úgy csinálták, mint Kossuth. Egy badeni sorkatona-zászlóalj volt egyébként az egyetlen alakulat, amelynek katonai tartása volt és amely elvonulhatott egy csapszék mellett anélkül, hogy néhányan közülük oda beugrottak volna. Végül jött a mi csapatunk. Hátramaradtunk fedezetül, amíg a hidat szét nem lehetett bontani; amikor minden rendben volt, átmasíroztunk Badenba és segítettünk a járomfákat felszedni.

A badeni kormány, hogy kímélje a derék karlsruhei nyárspolgárokat, akik június 6-án a republikánusokkal szemben olyan vitézül viselkedtek[108], az egész pfalzi társaságot a környéken szállásolta el. Mi éppen azt szorgalmaztuk, hogy alakulatunkkal Karlsruhéba jussunk; rengeteg javításra és ruhadarabra volt szükségünk, s ezenkívül nagyon kívánatosnak tartottuk egy megbízható, forradalmi alakulat jelenlétét Karlsruhéban. De Brentano úr gondoskodott rólunk. Daxlandenba, egy Karlsruhétól másfél órányira fekvő faluba dirigált bennünket, amelyet valóságos Eldorádónak ecseteltek nekünk. Odamasíroztunk és az egész vidék legreakciósabb fészkébe értünk. Se enni-, se innivaló, alig valami szalma; az alakulat felének a kemény padlón kellett aludnia. Tetejébe savanyú arcok minden ajtóban és ablakban. Nem sokat teketóriáztunk. Brentano urat figyelmeztettük: ha valami más, jobb szállást

nem utalnak ki nekünk addig, másnap, június 19-én reggel Karlsruhéban leszünk. A szót tett követte. Reggel kilenckor útnak indultunk. Még egy puskalövésnyire sem voltunk a falutól, amikor jön elibénk Brentano úr egy törzstiszttel, és minden hízelkedést, az ékesszólás minden fogását latba veti, hogy bennünket Karlsruhétól távol tartson. A városban – mondja – már 5000 ember van elszállásolva, a gazdagabb osztály elutazott, a középrend túl van terhelve kvártélyozásokkal; nem fogja tűrni, hogy a vitéz Willich-csapat, melynek dicséretét minden torok zengi, rosszul legyen elhelyezve stb. Semmi sem használt. Willich az elutazott arisztokraták néhány üresen álló palotáját követelte, és amikor Brentano ezeket nem akarta átadni, Karlsruhéba mentünk szállásra.

Karlsruhéban kaptunk puskát kaszás-századunk részére, és némi posztót köpenyekre. A cipőket és a ruhákat a lehető leggyorsabban megjavíttattuk. Új emberek is jöttek hozzánk, néhány munkás, akiket az elberfeldi felkelésből ismertem, továbbá Kinkel, aki muskétásnak lépett be a besançoni munkás-századba, és Zychlinski, a drezdai felkelés főparancsnokságának hadsegédje és a visszavonuló felkelők hátvédjének parancsnoka. Lövésznek lépett be a diák-századba.

A felszerelés tökéletesítése mellett a taktikai kiképzésről sem feledkeztünk meg. Szorgalmas gyakorlatozás folyt, és ott-tartózkodásunk második napján színlelt rohamot rendeztünk Karlsruhe ellen a palotatérről. A nyárspolgárok általános és mélyen átérzett felháborodása, mellyel ezt a hadgyakorlatot fogadták, bizonyította, hogy a fenyegetést tökéletesen megértették.

Végre megszületett az a merész elhatározás, hogy lefoglalják a nagyherceg fegyvergyűjteményét, amely eladdig szentségként érintetlen maradt. Éppen készültünk húsz abból kapott puskát ütőszeggel felszereltetni, amikor híre jött, hogy a poroszok Germersheimnél átkeltek a Rajnán, s Grabenban és Bruchsalban állnak.

Nyomban – június 20-án este – útnak indultunk két pfalzi ágyúval együtt. Amikor Blankenlochba érkeztünk, Karlsruhétól másfél órányira Bruchsal felé, ott találtuk Clement urat zászlóaljával, s hallottuk, hogy az előretolt porosz előőrsök Blankenlochtól körülbelül egy órányira vannak. Mialatt embereink teljes fegyverzetben vacsoráztak, haditanácsot tartottunk. Willich a poroszok azonnali megtámadását javasolta. Clement úr kijelentette, hogy gyakorlatlan csapataival nem hajthat végre éjszakai támadást. Elhatároztuk tehát, hogy mi azonnal előrenyomulunk Karlsdorf felé, valamivel virradat előtt támadunk és igyekszünk áttörni a porosz vonalat. Ha ez sikerül, Bruchsal ellen vonulunk és lehetőleg behatolunk oda. Clement úrnak azután virra-

datkor Friedrichsthalon át támadnia kell, hogy a mi balszárnyunkat ilymódon támogassa.

Éjféltájt kerekedtünk fel. Vállalkozásunk mérsékelten vakmerő volt. Nem egész hétszázan voltunk, két ágyúval; csapataink jobban kiképzettek és megbízhatóbbak voltak a többi pfalzi csapatnál, s némileg a fegyvertűzhöz is hozzászoktak. Olyan ellenséges alakulatot akartunk velük megtámadni, amely mindenesetre sokkal gyakorlottabb volt és gyakorlottabb beosztott tisztekkel rendelkezett, mint mi, akiknél egyes századosok alighogy a polgárőrségben részt vettek; olyan alakulatot, amelynek erejét pontosan nem ismertük, de amely legalább 4000 főt számlált. A mi alakulatunk azonban már egyenlőtlenebb küzdelmeket is kiállt, és kevésbé kedvezőtlen számarányokra ebben a hadjáratban egyáltalán nem is számíthattunk.

Elővédül tíz diákot száz lépésnyire előreküldtünk; azután következett az első oszlop, élén egy féltucat badeni dragonyos, akiket futárszolgálatra hozzánk osztottak be, mögöttük pedig három század. A lövegek a többi három századdal együtt valamelyest hátrább maradtak, a lövészek zárták a menetet. Azt a parancsot adtuk, hogy semmi szín alatt nem szabad lőni, a legnagyobb csöndben kell menetelni és mihelyt az ellenség felbukkan, szuronnyal kell rátámadni.

Csakhamar megláttuk a távolban a porosz őrtűz fényét. Háborítatlanul elérkezünk Spöckig. A sereg zöme megáll; csak az elővéd halad előre. Hirtelen lövések dördülnek el; az úton, a falu bejáratánál élénk szalmatűz lobban fel, a harangot félreverik. Csatáraink jobbra és balra megkerülik a falut, és az oszlop bevonul. A faluban ugyancsak nagy tüzek lobognak; minden sarkon sortüzet várunk. De minden csöndes és csak parasztokból álló afféle őrség táborozik a községháza előtt. A porosz őrszem már kereket oldott.

A porosz urak — ezt itt láttuk — roppant nagy túlerejük ellenére sem érezték magukat biztonságban, amíg az előőrsi szolgálatra vonatkozó vaskalapos szabályzatukat a legunalmasabb részletekig végre nem hajtották. Ez a legkülső őrszem egész órányira volt a táboruktól. Ha mi a háborús fáradalmakhoz hozzá nem szokott embereinket ugyanilyen módon előőrsi szolgálattal akartuk volna kimeríteni, számtalan gyengélkedőnk lett volna. Mi a poroszok félénkségére hagyatkoztunk és az volt a véleményünk, hogy a poroszok jobban fognak tartani tőlünk, mint mi őtőlük. És joggal. Előőrseinket egészen a svájci határig soha meg nem támadták, szállásainkon soha rajta nem ütöttek.

Mindenesetre a poroszok most értesítve voltak. Forduljunk vissza? Nem ez volt a nézetünk, tovább haladtunk.

Neuthardnál* megint a vészharang; ezúttal azonban sem jelzőtüzek, sem lövések. Valamelyest zárt rendben itt is átvonulunk a falun és felhágunk a magaslatra, Karlsdorf irányában. Elővédünk, most már csak harminc lépéssel előttünk, épp hogy felért a magaslatra, amikor közvetlenül szemben találja magát a porosz tábori őrssel, amely megállásra szólítja fel. Hallom az „Állj! Ki vagy?" kiáltást és előreugrom. Az egyik bajtársam kijelentette: „Ennek vége, őt se látjuk többé." De éppen az, hogy előrementem, mentett meg.

Abban a pillanatban ugyanis az ellenséges tábori őrs tüzel, és a mi elővédünk, ahelyett hogy szuronnyal leteperte volna őket, visszatüzel. A dragonyosok, akik mellett meneteltem, szokásos gyávaságukkal azonnal hátraarcot csinálnak, ügetve beugratnak az oszlopba, egy csomó embert letaposnak, az első négy-hat sort teljesen szétugrasztják és elvágtatnak. Ugyanakkor a földeken jobbra meg balra felállított ellenséges lovas őrszemek tüzet nyitnak ránk, s hogy a zűrzavar tökéletes legyen, oszlopunk kellős közepén néhány fajankó elkezd a saját élvonalára tüzelni, s más fajankók követik példájukat. Az oszlop első fele egy pillanat alatt szét van ugrasztva, részben szétszóródik a földeken, részben menekül, részben pedig az úton kusza gomolyagban kavarodik össze. Sebesültek, hátizsákok, sapkák, puskák hevernek tarka összevisszaságban a fiatal vetésben. Közben vad, kusza kiáltozás, lövések és golyósüvítés minden lehető irányban. És hogy a lárma kissé alábbhagy, hallom, amint messze mögöttünk ágyúink sietős menekülésben eldübörögnek. Ezek az oszlop második felének ugyanazt a szolgálatot tették, mint a dragonyosok az elsőnek.

Amennyire ebben a pillanatban feldühödtem azon a gyermekes ijedelmen, amely katonáinkat elfogta, annyira szánalmasnak találtam a poroszokat, akik, habár jövetelünkről értesültek, a tüzelést néhány lövés után abbahagyták és szintén sebtiben megfutamodtak. Elővédünk még a régi helyén állt, és egészen sértetlenül. Egy lovasszázad vagy egy viszonylag sűrű puskatűz a legvadabb futásba kergetett volna bennünket.

Willich az elővédtől sietve idevágtatott. A besançoni század állt fel újra elsőnek; a többiek, többé-kevésbé megszégyenülten, csatlakoztak. Éppen hajnalodott. Veszteségünk hat sebesült volt, köztük egyik törzstisztünk, akit egy dragonyos ló ugyanazon a helyen taposott le, amelyet én egy perccel előbb hagytam el, hogy az elővédhez siessek. Többeket nyilván saját embereink golyói találtak el. Az eldobált szerelvényeket mind gondosan fölszedtük, hogy a poroszoknak a legcsekélyebb trófea se jusson, majd lassan visszа-

* *A „Revue"-ben:* Neithart – *Szerk.*

vonultunk Neuthardba. A lövészek fedezetül az első házak mögött helyezkedtek el. De egy porosz sem jött; s amikor Zychlinski még egyszer felderítésre ment, még a magaslat mögött találta őket, ahonnan néhány golyót küldtek feléje anélkül, hogy egyik is talált volna.

A pfalzi parasztok, akik a lövegeinket fuvarozták, az egyik ágyúval átszekereztek a falun; a másik felborult, s a hajtók öt lóval, amelyeknek istrángjait levágták, ellovagoltak. Nekünk kellett a löveget felállítani és az egy rudaslóval továbbvinni.

Spöckbe érkezve jobbról, Friedrichsthal felől, lassan élénkülő puskaropogást hallottunk. Clement úr végre támadott, egy órával később, mint ahogyan megbeszéltük. Én javasoltam, hogy oldaltámadással támogassuk, hogy kiköszörüljük az elszenvedett csorbát. Willich ugyanezen a véleményen volt és parancsot adott, hogy az első jobbra vezető útra térjünk rá. Alakulatunknak egy része már bekanyarodott, amikor Clementnek egy parancsőrtisztje bejelentette, hogy Clement visszavonul. Így hát Blankenlochba mentünk. Nemsokára találkoztunk Beust úrral a vezérkarból, aki fölöttébb csodálkozott, hogy bennünket élve és az alakulatot a legnagyobb rendben látja. A gaz dragonyosok, akik futásukban Karlsruhéig meg sem álltak, úton-útfélen mesélték, hogy Willich halott, a tisztek mind halottak, az alakulat a szélrózsa minden irányában szétszóródott és megsemmisült. Kartáccsal és „tüzes ágyúgolyóbisokkal" lőttek ránk, mondták.

Blankenloch előtt pfalzi és badeni csapatok jöttek velünk szemben, s végül Sznayde úr a törzskarával. A vén csibész, aki az éjszakát valószínűleg igen nyugodtan, ágyban töltötte, arcátlanul odakiáltott nekünk: „Uraim, hová mennek? Ott az ellenség!" Mi természetesen válaszoltunk neki, ahogy megérdemelte, elhaladtunk mellettük és Blankenlochban gondoskodtunk némi pihenésről és frissítőről. Két óra múlva Sznayde úr visszajött csapatával, természetesen anélkül, hogy az ellenséget látta volna, s megreggelizett.

Sznayde úr parancsnoksága alatt most a Karlsruhéból és környékéről kapott erősítésekkel együtt mintegy 8–9000 ember állt, köztük három badeni sorkatona-zászlóalj és két badeni üteg. Összesen talán 25 ágyúja volt. Mieroslawski némiképp határozatlan parancsainak és még inkább Sznayde úr teljes tehetségtelenségének következtében az egész pfalzi hadsereg Karlsruhe környékén álldogált, amíg a poroszok a germersheimi hídfő védelme alatt átkeltek a Rajnán. Mieroslawski (lásd jelentését a badeni hadjáratról[133]) azt az általános parancsot adta, hogy a Pfalzból történt visszavonulás után védelmezzék a Rajna-átkelőket Speyertől Knielingenig, továbbá azt a külön parancsot, hogy Karlsruhét fedezzék és a knielingeni hidat az egész hadtest gyülekezőhelyévé tegyék meg. Sznayde úr ezt úgy értelmezte, hogy további

parancsig álljon meg Karlsruhénál és Knielingennél. Ha Sznayde úr, ahogy ez Mieroslawski általános parancsaiba beleértődött, egy erős alakulatot tüzérséggel együtt küldött volna a germersheimi hídfő ellen, akkor nem történt volna meg az az ostobaság, hogy Mniewski őrnagynak, aki 450 újoncával löveg nélkül volt, adtak parancsot a hídfő elfoglalására, akkor 30 000 porosz nem kelt volna át a Rajnán háborítatlanul, akkor nem vágták volna el a Mieroslawskival való összeköttetést, akkor a pfalzi hadsereg idejében megjelenhetett volna a waghäuseli csatatéren. Ehelyett a waghäuseli ütközet napján, június 21-én, a pfalzi hadsereg tanácstalanul lődörgött Friedrichsthal, Weingarten és Bruchsal között, elvesztette szem elől az ellenséget és ide-oda menetelésre pocsékolta az időt.

Parancsot kaptunk, hogy induljunk a jobbszárny felé és Weingartenen keresztül a hegypárkányon haladjunk előre. Így tehát aznap – június 21-én – délben elindultunk Blankenlochból és este öt óra tájt Weingartenből. A pfalzi csapatok végül kezdtek nyugtalankodni; észrevették, milyen túlerő áll velük szemben, s elvesztették azt a kérkedő biztonságot, amely eddig legalább az ütközet *előtt* eltöltötte őket. Mostantól kezdve a pfalzi és a badeni népfelkelők és lassacskán a sorkatonák meg a tüzérek is kezdtek folyvást poroszokat szimatolni, naponta olyan vaklármát csapni, ami mindent összezavart és a legmulattatóbb jelenetekre adott alkalmat. Mindjárt a Weingarten mögötti első magaslaton járőrök és parasztok rohantak elibénk és kiáltották: Itt vannak a poroszok! Alakulatunk csatarendbe fejlődött és haladt előre. Én visszamentem a városkába, hogy ott riadót fújassak, s ezáltal elvesztettem az alakulatot. Természetesen az egész hűhó alaptalan volt. A poroszok visszavonultak Waghäusel felé, s Willich még aznap este bevonult Bruchsalba.

Az éjszakát Osswald úrral és pfalzi zászlóaljával Obergrombachban töltöttem és másnap reggel velük együtt Bruchsalba meneteltem. A város előtt elmaradozókkal megrakott kocsik jönnek elibénk: Itt vannak a poroszok! Az egész zászlóalj tüstént megingott, s csak nagynehezen lehetett előrevinni. Persze megint vaklárma volt; Bruchsalban állt Willich meg a pfalzi elővéd maradványa; a többiek sorra bevonultak, s a poroszoknak nyoma sem volt. A hadseregen és vezérein kívül ott volt d'Ester, a pfalzi exkormány, továbbá Goegg, aki, amióta Brentano diktatúrája ellentmondást nem tűrővé vált, egyáltalán csaknem kizárólag a hadseregnél tartózkodott és segített a folyó polgári ügyek intézésében. Az ellátás rossz volt, a zűrzavar nagy. Csupán a főhadiszálláson folyt, mint mindig, gyöngyélet.

A karlsruhei készletekből újból tekintélyes számú töltényt kaptunk és este útra keltünk, velünk az egész elővéd. Míg az elővéd Ubstadtban ütötte fel

szállását, mi elvonultunk jobbra, Unteröwisheim felé, hogy a hegyekben a szárnyat fedezzük.

Most, látszatra, egész tiszteletreméltó erő voltunk. Alakulatunk két új egységgel erősödött. Először a langenkandeli zászlóaljjal, mely a hazájából a knielingeni hídig vezető úton szétszéledt és amelyből a beaux restes* csatlakoztak hozzánk; ezek egy századosból, egy hadnagyból, egy zászlóvivőből, egy őrmesterből, egy tiszthelyettesből és két közlegényből álltak. Másodszor jött a „Robert Blum hadoszlop" egy vörös zászlóval, mintegy hatvan főnyi alakulat, kannibálokhoz voltak hasonlatosak, és a rekvirálásban jelentős hőstetteket vittek véghez. Ezenkívül még négy badeni löveget és egy badeni népfelkelő-zászlóaljat osztottak be hozzánk, a Kniery, Knüry vagy Knierim-zászlóaljat (a név helyes alakját nem lehetett kideríteni). A Knierim-zászlóalj méltó volt parancsnokához, Knierim úr pedig zászlóaljához. Mindketten elvhű, ijesztő szájhősök és pánikkeltők voltak és mindig részegek. Az ismert „lelkesedés", mint látni fogjuk, a leghatalmasabb hőstettekre indította szívüket.

23-án reggel Willich levelet kapott Annekétől, aki a pfalzi elővédet vezényelte Ubstadtban, a következő tartalommal: Az ellenség közeleg, haditanácsot tartottak és elhatározták, hogy visszavonulnak. Willich, aki ezen a különös értesítésen a legnagyobb mértékben elcsodálkozott, rögtön átlovagolt, rávette Annekét és tisztjeit, hogy vegyék fel a harcot Ubstadtnál, ő maga pedig felderítette a hadállást és elrendelte a lövegek felállítását. Azután visszatért és embereit harci készenlétbe állította. Mialatt csapataink felsorakoztak, a következő parancsot kaptuk a bruchsali főhadiszállástól, Techow aláírásával: A hadsereg zöme az úton előrehalad Heidelberg felé, s reméli, hogy még aznap eljut Mingolsheimig, mi pedig egyidejűleg vonuljunk Odenheimon keresztül Waldangellochba és töltsük ott az éjszakát. További értesítéseket a derékhad eredményeiről, valamint a további teendőkre vonatkozó parancsokat utánunk küldik oda.

Struve úr „Geschichte der drei Volkserhebungen in Baden" című kalandos könyvében, 311–317. old., a pfalzi hadsereg június 20 és 26 közötti hadműveleteiről olyan beszámolót tett közzé, amely nem egyéb, mint a tehetségtelen Sznayde apológiája, és amely hemzseg a pontatlanságoktól és ferdítésektől. Már az eddig elmondottakból kitűnik, 1. hogy Sznayde semmiképp sem „kapott néhány órával bruchsali bevonulása után (22-én) biztos hírt a waghäuseli ütközetről és annak kimeneteléről"; 2. hogy tehát semmiképp sem „változott meg ezáltal a terve és hogy ő, ahelyett hogy Mingols-

* – a hajdani szépség maradványai – *Szerk.*

heimba vonult volna, mint eleinte szándékában állt", semmiképp sem „határozta el" már 22-én, hogy „hadosztályának zömével Bruchsalban marad" (Techow említett levelét a 22-ről 23-ra virradó éjszakán írta); 3. hogy semmiképp sem „volt szó arról, hogy 23-án reggel nagy felderítést végezzenek", hanem kétségtelenül arról, hogy Mingolsheimba vonuljanak. Hogy 4. „valamennyi különítmény parancsot kapott arra, hogy amint tüzelést hall, azonnal meneteljen a tűz irányában", és 5. „a jobbszárny (Willich) különítménye az ubstadti ütközettől való távolmaradását azzal mentegette, hogy a tüzelésből semmit sem hallott" – mindez, mint majd kiderül, durva hazugság.

Azonnal elindultunk. Úgy volt, hogy Odenheimban reggelizünk. Néhány bajor chevauléger, aki futárszolgálatra volt hozzánk beosztva, balra körüllovagolta a falut, hogy az esetleges ellenséges alakulatokat felderítsék. Porosz huszárok jártak a faluban és takarmányt rekviráltak, amelyet később akartak elszállítani. Miközben ezt a takarmányt lefoglaltuk és fegyverzetben maradó embereinknek bort és ennivalót osztattunk, az egyik chevauléger bevágtatott és azt kiáltotta: Itt vannak a poroszok! A Knierim-zászlóalj, amely a legközelebb állt, egy pillanat alatt otthagyta a sort és vad gomolyagban, kiabálva, káromkodva, zajongva minden irányban összevissza futkosott, miközben az őrnagy úr megbokrosodott lován kénytelen volt embereit cserbenhagyni. Willich odalovagolt, helyreállította a rendet, s továbbmentünk. A poroszoknak természetesen se hírük se hamvuk nem volt.

Az Odenheim mögötti magaslaton meghallottuk az Ubstadt felől hangzó ágyúdörgést. Az ágyúzás csakhamar élénkebbé vált. Gyakorlottabb fül már megkülönböztethette a golyó hangját a kartácsétól. Haditanácsot tartottunk, folytassuk-e menetünket, vagy pedig térjünk le a tüzelés irányában. Minthogy parancsunk határozott volt, és mivel úgy látszott, hogy a tüzelés Mingolsheim irányába húzódik, ami a mieink előnyomulását jelezte, a veszélyesebb, waldangellochi menet mellett döntöttünk. Ha ugyanis a pfalziakat Ubstadtnál megverik, akkor ott fönt a hegyekben jóformán el vagyunk vágva és meglehetősen válságos helyzetbe kerülünk.

Struve úr azt állítja, hogy az ubstadti ütközet „fényes eredményekhez vezethetett volna, ha az oldalkülönítmények a kellő pillanatban közbeléptek volna" (314. old.). Az ágyúzás egy óra hosszat sem tartott, nekünk pedig két–két és fél órába tellett volna, hogy Stettfeld* és Ubstadt között a csatatéren megjelenhessünk, vagyis másfél órával azután, hogy az ütközetet feladták. Így ír Struve úr „történelmet".

Tiefenbach közelében megálltunk. Miközben csapataink felfrissültek,

* *A „Revue"-ben:* Mattfeld – *Szerk.*

Willich néhány sürgönyt küldött szét. A Knierim-zászlóalj Tiefenbachban afféle községi pincét fedezett fel, azt lefoglalta, kihozta a boros hordókat, s egy óra leforgása alatt mind ittasok voltak. A bosszúság a reggeli poroszrémület miatt, az ubstadti ágyúdörgés, e hősöknek egymás iránt és tisztjeik iránt érzett csekély bizodalma, mindez, a bortól felfokozva, hirtelen nyílt lázadásban robbant ki. Követelték, hogy tüstént menjünk vissza; az örökös masírozás a hegyekben, sarkunkban az ellenséggel, nem tetszik nekik. Minthogy visszafordulásról természetesen szó sem volt, sarkon fordultak, és saját szakállukra elvonultak. Az emberevő „Robert Blum hadoszlop" csatlakozott hozzájuk. Mi hagytuk őket elvonulni és Waldangellochba meneteltünk.

Itt, egy mély völgykatlanban, lehetetlen volt az éjszakát némi biztonsággal eltölteni. Megálltunk tehát és értesüléseket szereztünk a környék terepviszonyairól és az ellenség állásairól. Időközben a parasztok útján zavaros hírek terjedtek el a neckari hadsereg visszavonulásáról. Azt beszélték, hogy Sinsheimen és Eppingenen keresztül jelentős badeni alakulatok vonultak Bretten felé, hogy maga Mieroslawski a legszigorúbb inkognitóban áthaladt, és Sinsheimben le akarták tartóztatni.[134] A tüzérség nyugtalan lett, s még a diákjaink is morogni kezdtek. A tüzérséget tehát visszaküldtük, s mi Hilsbachba meneteltünk. Itt közelebbit tudtunk meg a neckari hadsereg 48 óra óta folyó visszavonulásáról és a másfél órányira tőlünk, Sinsheimben állomásozó bajorokról. Számukat 7000-re becsülték, de, amint később megtudtuk, 10 000 körül járt. Mi legföljebb 700-an voltunk. Katonáink nem tudtak tovább menetelni. Tehát elszállásoltuk őket csűrökben, mint mindig, amikor lehetőleg össze kellett őket tartanunk, erős tábori őrsöket állítottunk fel, majd lefeküdtünk aludni. Amikor másnap, 24-én reggel kivonultunk, egész tisztán hallottuk a bajorok ütemes lábdobogását. Egy jó negyedórával elvonulásunk után a bajorok Hilsbachban voltak.

Mieroslawski két nappal előbb, 22-én éjszakázott Sinsheimben, és már Brettenben volt csapataival, amikor mi Hilsbachba bevonultunk. Becker, aki a hátvédet vezette, már szintén áthaladt. Tehát a 23-ról 24-re virradó éjszakát nem tölthette – mint Struve úr a 308. oldalon állítja – Sinsheimben, mert ott este nyolckor, s valószínűleg már korábban is, a bajorok álltak, akik Mieroslawskit már az előző este kisebb ütközetre kényszerítették. Mieroslawski visszavonulását Waghäuselből Heidelbergen át Brettenbe a résztvevők fölöttébb veszélyes hadmozdulatnak írják le. Mieroslawskinak június 20-tól 24-ig folytatott hadműveletei, a heidelbergi gyors csapatösszevonás, amellyel rávetette magát a poroszokra, továbbá a waghäuseli ütközet elvesztése után való gyors visszavonulása kétségtelenül egész badeni tevékenysége legfényesebb részének tekinthető; hogy azonban ilyen álmos ellenséggel

szemben ez a hadmozdulat korántsem volt olyan veszélyes, arra bizonyíték a mi visszavonulásunk, amelyet Hilsbachból 24 órával később egy kis alakulattal egészen háborítatlanul hajtottunk végre. Még a flehingeni* szoroson is, ahol Mieroslawski már 23-án támadástól tartott, akadálytalanul jutottunk át, és Büchigbe meneteltünk. Itt akartunk maradni, hogy Mieroslawskinak Brettennél felütött táborát közvetlen támadástól fedezzük.

Menetünk során, amely Eppingenen, Zaisenhausenon és Flehingenen keresztül vezetett, mindenütt csodálkozást keltettünk, mivel a neckari hadseregnek minden alakulata, a hátvéd is, átvonult már. Amikor bevonultunk Büchigbe és kürtösünk jelt adott, poroszrémületet keltettünk. A bretteni polgárőrségnek egy különítménye, amely Mieroslawski tábora számára élelmiszert rekvirált, poroszoknak tartott bennünket, és a zűrzavar igen szép példáját nyújtotta, amíg be nem kanyarodtunk a sarkon és zubbonyainkat megpillantva meg nem nyugodtak. Az élelmiszert rögtön lefoglaltuk és épp hogy elfogyasztottuk, amikor a hír, hogy Mieroslawski Brettenből összes csapataival felkerekedett, arra indított bennünket, hogy elvonuljunk Bretten felé.

Brettenben maradtunk éjszakára, mialatt a polgárőrség előőrsöket állított. Másnap reggelre kocsikat rekviráltunk, hogy az egész alakulatot Ettlingenbe vezessük. Minthogy Bruchsalt a poroszok már 24-én elfoglalták és mi arra az esetre, ha a Diedelsheimen keresztül Durlachba vezető utat az ellenség megszállta (valóban meg is szállta, mint később megtudtuk), nem bocsátkozhattunk harcba, ezért nem maradt számunkra más út a fősereghez.

Brettenben odajött hozzánk a diákok küldöttsége azzal a kijelentéssel, hogy az örökös masírozás, sarkunkban az ellenséggel, nem tetszik nekik, és kérik elbocsátásukat. Magától értetődően azt a választ kapták, hogy az ellenséggel a sarkunkban senki sem nyerhet elbocsátást; ha azonban szökni akarnának, ez szabadságukban áll. Erre a századnak mintegy a fele elvonult; a visszamaradottak száma egyéni szökések révén csakhamar annyira leapadt, hogy már csak a lövészek maradtak meg. Egyáltalában a diákok az egész hadjárat alatt elégedetlen, ijedős fiataluracskáknak bizonyultak, akik azt akarták, hogy minden hadműveleti tervbe beavassák őket, akik panaszkodtak a feltört lábuk miatt, és morogtak, ha a hadjárat nem nyújtotta mindazt a kényelmet, ami egy szünidei utazástól elvárható. Az „értelmiség" e „képviselői" közül csak néhány akadt, aki valóban forradalmi jellemével és fényes bátorságával kivételt képezett.

---

* *A „Revue"-ben:* flesingeni – *Szerk.*

Félórával elindulásunk után – mint később értesültünk – az ellenség bevonult Brettenbe. Mi Ettlingenbe értünk, ahol Corvin-Wiersbitzki úr felszólított bennünket, hogy menjünk Durlachba; ott Beckernek fel kell tartóztatnia az ellenséget, amíg Karlsruhét kiürítik. Willich levéllel egy chevauléger-t küldött Beckerhez, hogy megtudja, akarja-e magát még egy ideig tartani; a lovas egy negyedóra múlva azzal a hírrel jött vissza, hogy Becker csapatai már teljes visszavonulásban jöttek vele szemben. Mi tehát elindultunk Rastattba, ahol az egész haderő összpontosult.

A Rastattba vezető út a legpéldásabb rendetlenség képét tárta elénk. A legkülönbözőbb alakulatok tömkelege masírozott vagy táborozott tarka összevisszaságban, s az izzó napmelegben és általános zűrzavarban embereinket csak nagy nehezen tudtuk összetartani. A rastatti vártéren táboroztak a pfalzi csapatok és néhány badeni zászlóalj. A pfalziak erősen leapadtak. A legjobb alakulatot – a rajna-hessenit – az ubstadti ütközet előtt Zitz és Bamberger urak Karlsruhéban összehívták. Ezek a vitéz szabadságharcosok kihirdették az alakulatnak: Minden elveszett, a túlerő túlságosan nagy, most még mindnyájan sértetlenül hazatérhetnek; ők, a parlamenti fecsegő Zitz és a vitéz Bamberger, nem akarják lelkiismeretüket ártatlanul kiontott vérrel és egyéb szörnyűséggel terhelni, s az alakulatot ezennel feloszlatottnak nyilvánítják. A rajna-hesseniek ezen a gyalázatos ajánlaton természetesen annyira felháborodtak, hogy a két árulót le akarták tartóztatni és agyon akarták lőni; d'Ester és a pfalzi kormány is elrendelték előállításukat és letartóztatásukat. De a tiszteletreméltó polgárok már megléptek, s a vitéz Zitz az alkotmányhadjárat további lefolyását már a biztos Baselből nézte végig. Éppúgy, mint 1848 szeptemberi „kertelés nélkül írás"-ával[135], Zitz úr 1849 májusában is azokhoz a parlamenti hetvenkedőkhöz tartozott, akik a népet a legjobban tüzelték a felkelésre, s mindkét alkalommal dicséretes helyet foglalt el azok között, akik a népet a felkelésben legelőbb hagyták cserben. Kirchheimbolandenban is Zitz úr az első megfutamodók között volt, mialatt lövészei harcoltak és agyonlövettek. – A rajna-hesseni alakulat, amely mint valamennyi többi, a szökések következtében már amúgy is meggyöngült és a Badenba való visszavonulás következtében elcsüggedt, pillanatnyilag minden tartását elvesztette. Egy része feloszlott és hazament; a megmaradt rész újjászerveződött és végigharcolta a hadjáratot. A többi pfalziakat Rastattnál demoralizálta az a hír, hogy mindenki, aki július 5-ig hazatér, amnesztiát kap. Több mint a fele a pfalzi katonáknak szétszaladt, zászlóaljak századokká zsugorodtak össze, a beosztott tisztek nagyrészt elpárologtak, s a mintegy 1200 ember, aki még együtt maradt, már szinte semmit sem ért. A mi

alakulatunk is, habár korántsem volt csüggedt, mégis veszteségek, betegség és a diákok szökése folytán alig több mint 500 főre zsugorodott össze.

Kuppenheimban, ahol már más csapatok is állomásoztak, szálltunk meg. Másnap reggel Willichhel Rastattba mentem, s ott újból találkoztam *Moll-lal.*

A badeni felkelés többé-kevésbé művelt áldozatainak minden oldalról emléket állítottak a sajtóban, a demokrata egyesületekben, versben és prózában. A munkások százairól és ezreiről, akik a harcokat megvívták, akik a csatatereken elestek, akik a rastatti kazamatákban élve elrohadtak, illetve akiknek most külföldön – az összes menekültek közül csakis nekik – a legvégső nyomorig meg kell ízlelniök a számkivetést, róluk nem beszél senki. A munkások kizsákmányolása hagyományos, túlságosan megszokott dolog, semhogy hivatalos „demokratáink" a munkásokban valami egyebet látnának, mint agitálható, kizsákmányolható és robbantható nyersanyagot, merő ágyútölteléket. Hogy a proletariátus forradalmi helyzetét, a munkásosztály jövőjét megértsék, ehhez a mi „demokratáink" túlságosan tudatlanok és polgáriak. Ennélfogva azok a valódi proletár jellemek is gyűlöletesek a szemükben, akik túl büszkék, semhogy nekik hízelegjenek, túl éleslátók, semhogy tőlük felhasználni hagyják magukat, mégis minden alkalommal fegyvert ragadnak, ha egy fennálló hatalom megdöntéséről van szó, s akik minden forradalmi megmozdulásban közvetlenül képviselik a proletariátus pártját. De ha az úgynevezett demokratáknak nem érdekük az ilyen munkások elismerése, a proletariátus pártjának kötelessége, hogy őket érdemük szerint tisztelje. És ezeknek a munkásoknak a legjobbjaihoz tartozott a *kölni Joseph Moll.*

Moll órás volt. Németországból évekkel előbb távozott, és Franciaországban, Belgiumban és Angliában minden nyilvános és titkos forradalmi társaságban részt vett. A londoni német Munkásegyletnek[136] 1840-ben alapító tagja volt. A februári forradalom után visszajött Németországba és barátjával, Schapperral együtt csakhamar átvette a Kölni Munkásegylet[137] vezetését. Az 1848 szeptemberi kölni kravál[138] után Londonba menekült, majd nemsokára álnéven visszatért Németországba, a legkülönbözőbb vidékeken agitált és olyan küldetéseket vállalt, amelyeknek veszélyessége mindenki mást visszariasztott. Kaiserslauternban találkoztam vele újból. Itt is olyan poroszországi kiküldetéseket vállalt, amelyekért, ha felfedezik, azonnal főbelőtték volna. A második kiküldetéséről visszatérve az összes ellenséges hadseregeken keresztül szerencsésen eljutott Rastattig, ahol rögtön belépett alakulatunk besançoni munkásszázadába. Három nappal

később elesett. Én régi barátomat, a párt egyik legfáradhatatlanabb, legrettenthetetlenebb és legmegbízhatóbb élharcosát veszítette el benne.

A proletariátus pártja elég erősen volt képviselve a badeni-pfalzi hadseregben, különösen a szabadcsapatokban, mint a miénkben, az emigránslégióban stb., s nyugodtan kihívhatja valamennyi többi pártot, felhozhatják-e a legcsekélyebb kifogást akár csak egyetlen tagja ellen is. A leghatározottabb kommunisták voltak a legbátrabb katonák.

Másnap, 27-én, áthelyeztek bennünket Rothenfelsbe, kissé távolabb a hegyek közé. A hadsereg beosztását és a különböző alakulatok elhelyezését lassanként megállapították. Mi a jobbszárny hadosztályához tartoztunk, amelyet Thome ezredes – ugyanaz, aki Mieroslawskit Meckesheimben le akarta tartóztatni[134], és akit gyermeteg módon meghagytak parancsnoki tisztségében –, 27-től pedig Mersy vezényelt. Willich, aki nem vállalta a pfalziak vezénylését, amelyet Sigel neki felajánlott, mint a hadosztálytörzs főnöke tevékenykedett. A hadosztály Gernsbachtól és a württembergi határtól Rothenfels túlsó oldaláig helyezkedett el és baloldalt az Oborski-hadosztályra támaszkodott, amely Kuppenheim körül összpontosult. Az elővéd a határig, valamint Sulzbachig, Michelbachig és Winkelig volt előretolva. Az ellátás, amely kezdetben rendszertelen és rossz volt, 27-től kezdve javult. A mi hadosztályunk több badeni sorkatona-zászlóaljból, a pfalziak Blenker vitéz vezényelte maradványából, a mi alakulatunkból és egy vagy másfél üteg tüzérségből állt. A pfalziak Gernsbachban és környékén állomásoztak, a sorkatonaság és mi pedig Rothenfelsben és környékén. A főhadiszállás a Rothenfelsszel szemben fekvő Elisabethenquelle-szállóban volt.

Mi – a hadosztálytörzs és alakulatunk törzse, valamint Moll, Kinkel és más szabadcsapatosok – 28-án ebben a szállóban ültünk ebéd után, és éppen kávéztunk, amikor jött a hír, hogy előhadunkat Michelbachnál a poroszok megtámadták. Azonnal felkerekedtünk, jóllehet minden okunk megvolt arra a feltevésre, hogy az ellenségnek csak felderítési szándéka van. Valóban semmi egyébről nem volt szó. A völgyben lent fekvő Michelbach falut, melyet a poroszok pillanatnyilag elfoglaltak, már vissza is vették tőlük, mire mi odaértünk. A két fél a völgyön át a két hegyoldalról lövöldözött egymásra és haszontalanul elpufogtatott sok lőszert. Csak egy halottat és egy sebesültet láttam. Mialatt a sorkatonaság 6–800 lépés távolságra céltalanul ellövöldözte töltényeit, Willich utasítására a mi embereink nyugodtan gúlába rakták puskájukat és közvetlenül az állítólag harcolók mellett és az állítólagos golyótűzben kipihenték magukat. Csupán a lövészek mentek le az erdős lejtőn és néhány sorkatona-csapat támogatásá-

val elkergették a poroszokat a szemben levő magaslatról. Egyik lövészünk óriási állványos puskájával, egy valóságos hordozható ágyúval, mintegy 900 lépés távolságból lelőtt egy porosz tisztet a lováról; egész százada nyomban jobbra-át fordult és visszavonult az erdőbe. Több porosz halott és sebesült, valamint két fogoly került a kezünkbe.

Másnap megindult az általános támadás az egész vonalon. Ezúttal a porosz urak az ebédnél zavartak meg bennünket. Az első támadás, amelyről jelentést kaptunk, Bischweier ellen, tehát az Oborski-hadosztály és a mi hadosztályunk összekötőpontja ellen irányult. Willich azt követelte, hogy a mi csapataink Rothenfelsnél lehetőleg tartalékban maradjanak, mivel a fő támadás mindenképpen az ellenkező irányban, Gernsbachnál várható. De Mersy így felelt: Tudhatjuk, hogy van ez; ha egyik zászlóaljunkat megtámadják és a többi nem siet azonnal tömegestül segítségére, árulásról kiabálnak, s mindenki futásnak ered. Elindultunk tehát Bischweier felé.

Willich meg én a lövész-századdal az úton, a Murg jobb partján nyomultunk előre Bischweier felé. Egy félóránnyira Rothenfelstől az ellenségbe ütköztünk. A lövészek felfejlődtek csatárláncba, és Willich visszalovagolt, hogy az alakulatot, amely valamivel hátrább állt, a vonalba felhozza. Lövészeink gyümölcsfák és szőlőskertek fedezete alatt egy ideig állták az elég élénk tüzet, amelyet éppoly élénken viszonoztak. De amikor egy erős ellenséges oszlop előrenyomult az úton, hogy lövészeit támogassa, a mi lövészeink balszárnya meghátrált és semmiféle rábeszéléssel sem lehetett őket többé megállítani. A jobbszárny tovább nyomult előre a magaslatok felé és később egyesült alakulatunkkal.

Amikor láttam, hogy a lövészekkel semmire sem lehet menni, sorsukra hagytam őket és a magaslatok felé haladtam, ahol alakulatunk zászlaját láttam. Egy század hátramaradt; kapitánya, egy szabó, egyébként derék legény, nem tudott magán segíteni. Elvezettem őket a többiekhez és találkoztam Willichhel, aki éppen előreküldte a besançoni századot csatárláncban és a többieket mögöttük állította fel két harcvonalban a hegység felé jobbra előreküldött századdal együtt, amely szárnyfedezetül szolgált.

Csatárainkat heves tűz fogadta. Porosz lövészek álltak velük szemben, s a mi munkásaink a hegyes lövedékű puskákkal csak muskétákat állíthattak szembe. De lövészeink hozzájuk csatlakozott jobbszárnyának támogatásával olyan határozottan nyomultak előre, hogy a rövid távolság, kivált a jobbszárnyon, igen hamarosan kiegyenlítette a fegyver rosszabb minőségét, és a poroszokat visszavetették. A két harcvonal meglehetős szorosan

a csatárlánc mögött maradt. Időközben tőlünk balra, a Murg völgyében két badeni löveg is felvonult, s tüzet nyitott az úton álló porosz gyalogságra és tüzérségre.

Körülbelül egy órát tarthatott itt a csata, igen élénk puska- és ágyútűz közepette, a poroszok folytonos hátrálásával – néhány lövészünk már Bischweierig jutott –, amikor a poroszok erősítést kaptak és zászlóaljaikat előretolták. A mi csatáraink visszavonultak; az első harcvonal sortüzet adott le, a második némileg balra, egy szurdokba húzódott és ugyancsak tüzelt. De a poroszok sűrű tömegben az egész vonalon követték őket; a két badeni löveg, amely balszárnyunkat fedezte, már visszament, a jobbszárnyon a poroszok lejöttek a hegységből, s nekünk vissza kellett vonulnunk.

Mihelyt az ellenséges kereszttűzből kijutottunk, új állást foglaltunk el a hegy peremén. Azelőtt arcvonalunk a Rajna-síksággal, Bischweierrel és Niederweierrel fordult szembe, most pedig a hegységgel, amelyet a poroszok Oberweier felől megszálltak. Most végre beérkeztek a csatavonalba a sorkatona-zászlóaljak is, és felvették a harcot, a mi alakulatunk két századával együtt, amelyeket ismét előreküldtünk csatárláncban.

Nagy veszteségeink voltak. Mintegy harmincan hiányoztak, köztük Kinkel és Moll – a szétugrasztott lövészeket nem számítva. A két nevezett századuk jobbszárnyával és néhány lövésszel túl messzire ment előre. A lövészkapitány, Emmermann főerdész a Porosz Rajna-tartománybeli Throneckenből, aki úgy masírozott a poroszok ellen, mintha nyúlvadászatra menne, olyan pontra vezette őket, ahonnan belelőttek egy porosz tüzérosztagba és azt gyors visszavonulásra késztették. De tüstént kibontakozott a szurdokból egy porosz század és lőni kezdte őket. Kinkel fejsebbel lerogyott, s cipelték magukkal addig, amíg megint lábra tudott állni; de csakhamar kereszttűzbe kerültek és azt kellett nézniök, hogyan menekülhetnek. Kinkel nem tudott velük lépést tartani és bement egy parasztházba, ahol a poroszok foglyul ejtették és bántalmazták; Moll haslövést kapott, őt ugyancsak elfogták, majd belehalt sebébe. Zychlinskit is érte a nyakán egy visszapattanó lövés, de ez nem akadályozta abban, hogy az alakulatnál maradjon.

Míg a derékhad megállt és Willich a harctérnek egy másik részére lovagolt, én a Rothenfels alatti Murg-hídhoz siettem, ahol afféle gyülekezőhely volt. Gernsbachból akartam híreket szerezni. De még mielőtt odaértem, már láttam az égő Gernsbach felszálló füstjét, a hídnál pedig megtudtam, hogy az ágyúdörgés onnan hallatszott. Később még néhányszor elmentem ehhez a hídhoz; minden alkalommal egyre rosszabb híreket

kaptam Gernsbachból*, minden alkalommal egyre több badeni sorkatonaság gyűlt össze a híd mögött, s ezek, noha alig szagoltak puskaport, már demoralizálva voltak. Végül arról értesültem, hogy az ellenség már Gaggenauba ért. Most legfőbb ideje volt, hogy ott szembeszálljunk vele. Willich az alakulattal átkelt a Murgon, hogy Rothenfelsszel szemben hadállást létesítsen, s magával vitt még négy löveget, amelyek éppen kapóra jöttek neki. Én elmentem a mi csatárláncban harcoló két századunkért, amelyek időközben messze előrementek. Mindenütt sorkatonaság jött velem szemben, nagyrészt tisztek nélkül. Egy különítményt orvos vezetett, aki felhasználta az alkalmat arra, hogy a következő szavakkal mutatkozzék be nekem: „Bizonyára ismer engem, Neuhaus vagyok, a thüringiai mozgalom vezére!" A jó emberek mindenütt megverték a poroszokat és most azért jöttek vissza, mert már sehol nem láttak ellenséget. A mi századainkat sehol sem találtam – ugyanebből az okból Rothenfelsen keresztül visszamentek –, s megint a hídhoz indultam. Itt találtam Mersyt törzskarával és csapataival. Kértem, hogy legalább néhány századot küldjön velem Willich támogatására. „Vigye el az egész hadosztályt, ha ezekkel az emberekkel még tud valamit kezdeni", volt a válasz. Ugyanazok a katonák, akik az ellenséget minden ponton visszakergették, akik mindössze öt óra hosszat voltak talpon, most felbomolva, demoralizálva, teljesen hasznavehetetlenül feküdtek a mezőkön. Az a hír, hogy Gernsbachban átkarolták őket, megsemmisítő hatással volt rájuk. Én mentem a magam útjára. Egy Michelbachból visszatérő századot, mellyel találkoztam, ugyancsak nem lehetett megmozgatni. Amikor régi főhadiszállásunkon viszontláttam alakulatunkat, odacsődültek Gaggenauból a menekülő pfalziak, Pistol Zinn a csapatával, amely most egyébként muskétákkal rendelkezett. Miközben Willich a lövegek számára hadállást keresett és talált, olyan hadállást, mely a Murg völgyén uralkodott és egyidejű csatárharc számára jelentős előnyöket nyújtott, a tüzérek az ágyúkkal elinaltak; hasztalanul próbálta a kapitány visszatartani őket. Már megint Mersynél voltak a hídnál. Egyidejűleg Willich megmutatta nekem Mersy levelét, amelyben ez bejelentette neki, hogy minden elveszett, s ő visszavonul Oosba. Nekünk nem maradt más hátra, mint hogy ugyanazt tegyük, s tüstént a hegyekbe indultunk. Körülbelül hét óra volt.

Gernsbachnál a következőképpen történtek a dolgok. Peucker birodalmi csapatai, amelyeket őrjárataink már az előző napon Herrenalbnál württembergi területen láttak, magukkal vonták a határon felállított württembergi-

* *A „Revue"-ben:* Gernsbergből – *Szerk.*

eket és 29-én délután megtámadták Gernsbachot, miután előőrseinket árulás útján eltávolították; azzal a kiáltással közeledtek hozzájuk, hogy ne lőjenek, mert ők testvérek, majd nyolcvan lépésről sortüzet adtak le. Azután Gernsbachot gránátokkal lángba borították, s amikor a tüzet már nem lehetett megfékezni, Sigel úr, akit Mieroslawski azért küldött oda, hogy a posztot mindenáron *tartsa*, Sigel úr *maga* adta a parancsot, hogy Blenker úr a csapataival harcolva visszavonuljon. Sigel úr ezt nem fogja tagadni, mint ahogyan Bernben sem tagadta, amikor Blenker úr egyik segédtisztje az ő, Sigel úr, valamint Willich jelenlétében ezt a furcsaságot elmesélte. Ezzel a paranccsal, hogy az egész murgi hadállás kulcsát „harcolva" (!) feladják, az ütközet természetesen elveszett az egész vonalon, elveszett a badeni hadsereg utolsó hadállása.

A poroszok egyébként a rastatti ütközet megnyerésével nem arattak valami különös dicsőséget. Nekünk 13 000, nagyrészt demoralizált és kevés kivétellel siralmasan vezényelt katonánk volt; az ő hadseregük a Gernsbachra támadó birodalmi csapatokkal együtt legalább 60 000 főt számlált. E roppant túlerő ellenére nem mertek komoly frontális támadást indítani, hanem gyáva árulás útján vertek meg bennünket, amennyiben megsértették a semleges, számunkra elzárt württembergi területet. És még ez az árulás sem használt volna nekik sokat, legalábbis eleinte, s mégsem takarította volna meg nekik végül a döntő frontális támadást, ha Gernsbach nem lett volna olyan érthetetlenül rosszul biztosítva, és ha Sigel úr a fenti épületes parancsot nem adta volna ki. Az amúgy sem nagyon erős hadállást másnap elragadták volna tőlünk, ez nem lehet kétséges; de a győzelem jóval több áldozatot követelt volna a poroszoktól, mérhetetlenül rontotta volna katonai hírnevüket. Ezért döntöttek inkább amellett, hogy Württemberg semlegességét megsértik, és Württemberg ezt nyugodtan tűrte.

Mi – most már alig 450 főnyi létszámban – a hegyeken keresztül vonultunk vissza Oosba. Itt az út tele volt csapatokkal, amelyek a legvadabb felbomlás képét mutatták, kocsikkal, lövegekkel stb. a legnagyobb összevisszaságban. Áthaladtunk és Sinzheimben tartottunk pihenőt. Másnap reggel Bühlön túl a menekülők közül jó néhányat összegyűjtöttünk, és Oberachernban szálltunk meg éjszakára. Ezen a napon folyt le az utolsó ütközet; a német-lengyel légió a Becker-hadosztály néhány más csapatával együtt Oosnál visszaverte a birodalmi csapatokat és zsákmányolt tőlük egy (mecklenburgi) tarackot, melyet valóban el is vittek Svájcba.

A hadsereg tökéletesen felbomlott. Mieroslawski és a többi lengyel leköszönt a parancsnokságról; Oborski ezredes már a csatatéren, 29-én este, elhagyta posztját. Ez a pillanatnyi felbomlás mégsem jelentett sokat.

A pfalziak már három-négyszer is felbomlottak és mindenkor tant bien que mal megint felsorakoztak. Minél lassúbb visszavonulás, közben soraink feltöltése a feladandó területszakaszokon toborozható összes újoncokkal, a felföldi újoncok gyors összevonása Freiburgnál és Donaueschingennél – ez volt az a két eszköz, amellyel még kísérletet lehetett tenni. Így csakhamar megint tűrhető rendet és fegyelmet lehetett volna teremteni és lehetővé vált volna egy utolsó reménytelen, de becsületünkre váló csata a Kaiserstuhlon Freiburg előtt vagy Donaueschingennél. De a vezetők, a polgári és a katonai igazgatás vezetői egyaránt, demoralizáltabbak voltak, mint a katonák. A hadsereget és az egész mozgalmat sorsára hagyták, s leverten, tanácstalanul, megsemmisülten egyre tovább vonultak vissza.

A gernsbachi támadás óta a félelem, hogy württembergi területen keresztül átkarolnak bennünket, általánosan elharapózott, s jócskán hozzájárult az általános demoralizálódáshoz. A Willich-alakulat most a württembergi határ fedezésére két hegyi tarackkal – több más hozzánk beosztott löveg Kappelből nem jött velünk tovább – a kappeli völgyön keresztül a hegyekbe ment. Menetünk a Fekete-erdőn keresztül, ahol színét sem láttuk az ellenségnek, valóságos kirándulás volt. Allerheiligenen át július 1-én Oppenauba, a Hundskopfon át 2-án Wolfachba értünk. Itt tudtuk meg július 3-án, hogy a kormány Freiburgban van és arra gondolnak, hogy ezt a várost is feladják. Ez arra késztetett bennünket, hogy azonnal oda induljunk. A kormányzó urakat és a főparancsnokságot, amelyet most Sigel vitéz vezetett, kényszeríteni akartuk arra, hogy Freiburgot ne adják fel harc nélkül. Már későre járt, amikor Wolfachból útnak indultunk és így csak késő este értünk Waldkirchba. Itt megtudtuk, hogy Freiburgot már feladták, s hogy a kormány és a főhadiszállás átköltözött Donaueschingenbe. Ugyanakkor azt a határozott parancsot kaptuk, hogy a simonswaldi völgyet szálljuk meg és sáncoljuk el, főhadiszállásunkat pedig Furtwangenban üssük fel. Vissza kellett tehát mennünk Bleibach felé.

Sigel úr most a fekete-erdei hegyhát mögött állította fel csapatait. A védelmi vonalnak Lörrachból Todtnau és Furtwangen érintésével a württembergi határig kellett volna húzódnia, Schramberg irányában. A balszárnyat Mersy és Blenker alkották, akik a Rajna völgyén keresztül Lörrach felé húzódtak; azután következett Doll úr, egykori commis voyageur*, akit mint Hecker tábornokát hadosztályparancsnokká neveztek ki és aki a Höllental környékén helyezkedett el; azután a mi alakulatunk, Furtwangenban meg a simonswaldi völgyben, és végül a jobbszárnyon

* – kereskedelmi utazó – *Szerk.*

Becker Sankt Georgen és Triberg mellett. A hegyek mögött Sigel úr a tartalékkal Donaueschingennél állt. A harci erők, amelyeket a szökések jelentősen meggyöngítettek és semmiféle újonctoborozás nem erősített meg, még mindig vagy 9000 főre rúgtak, 40 ágyúval.

A parancsokból, melyeket a főhadiszállástól – Freiburgból, a Gutach* melletti Neustadtból és Donaueschingenből – sorra kaptunk, a legelszántabb halálmegvetés áradt. Számoltak ugyan azzal, hogy az ellenség újból Württembergen keresztül, Rottweilon és Villingenen át hátba fog támadni bennünket; de el voltak szánva arra, hogy megverik és a Feketeerdő hegygerincét minden körülmények között tartják, mégpedig, amint az egyik ilyen parancs mondja, „szinte az ellenség hadmozdulataira való minden tekintet nélkül", azaz, Sigel úr biztosított magának Donaueschingenből egy négy óra alatt végrehajtható dicsőséges visszavonulást svájci területre; hogy mi lett volna velünk, a hegyekben körülzárva, azt azután Schaffhausenban teljes lelki nyugalomban kivárhatta volna. Hogy milyen derűs véget ért ez a halálmegvetés, az nemsokára megmutatkozik majd.

4-én megérkeztünk Furtwangenba két századdal (160 emberrel), a többieket a simonswaldi völgy s a gütenbachi és st. märgeni** hágók megszállására rendelték ki. Az utóbbi helységen keresztül álltunk összeköttetésben Doll alakulatával, Schönwaldon keresztül Beckerrel. Minden hágót elbarikádoztunk. – 5-én Furtwangenban maradtunk. 6-án kaptuk a hírt Beckertől, hogy a poroszok Villingen felé nyomulnak[139], továbbá a felszólítást, hogy Vöhrenbachon keresztül támadjuk meg őket, Sigel hadműveletének támogatására. Ugyanakkor bejelentette nekünk, hogy az ő derékhada kellően el van sáncolva Tribergnél, s ő maga is oda megy, mihelyt Sigel Villingent megszállja.

Támadásra a mi részünkről gondolni sem lehetett. Kevesebb mint 450 emberrel három négyzetmérföldet kellett megszállva tartanunk, nem nélkülözhettünk tehát egyetlen embert sem. Nem mozdulhattunk, és ezt Becker tudomására hoztuk. Nemsokára ezután sürgöny érkezett a főhadiszállásról: Willich azonnal jöjjön Donaueschingenbe és vegye át az egész tüzérség parancsnokságát. Éppen készültünk gyorsan odautazni, amikor egy népfelkelő oszlop, nyomában tüzérséggel és több más népfelkelő zászlóaljjal bemasírozott Furtwangenba. Becker volt az alakulatával. Az a hír járta, hogy az emberek lázongani kezdtek. Érdeklődtem egy törzstiszt barátomnál, Nerlinger „őrnagy"-nál, s a következőket tudtam meg:

* *A „Revue"-ben:* Wutach – *Szerk.*
** *A „Revue"-ben:* st. mörgeni – *Szerk.*

ő, Nerlinger volt a tribergi hadállás parancsnoka, s éppen ásatta a sáncokat, amikor a tisztikar írásbeli, mindannyiuk által aláírt nyilatkozatot nyújtott át neki: az emberek lázonganak, s ha nem kapnak tüstént elvonulási parancsot, így szólt a nyilatkozat, ők az összes csapatokkal egyetemben elvonulnak. Megnéztem az aláírásokat: megint a vitéz Dreher–Obermüller zászlóalj! Nerlinger nem tehetett egyebet, mint hogy Beckert erről tudósítsa és Furtwangenba vonuljon. Becker nyomban felkerekedett, hogy utolérje őket, s ilymódon egész csapatával Furtwangenba érkezett, ahol a nyúlszívű tiszteket és katonákat szabadcsapatosaink harsogó nevetéssel fogadták. Szégyellték magukat, s este Becker megint visszavihette őket hadállásukba.

Mi pedig, a besançoni század kíséretében, Donaueschingenbe utaztunk. A poroszok már-már egészen az országútig küldték csatáraikat; Villingent megszállták. Mégis háborítatlanul átjutottunk, s este tíz óra tájban a besançoniak is megérkeztek. Donaueschingenben találkoztam d'Esterrel, és megtudtam tőle, hogy Struve úr Freiburgban az alkotmányozó gyűlésen[114] követelte, menjünk azonnal Svájcba, minden elveszett, s hogy Blenker vitéz követte ezt a tanácsot és már ma reggel Baselnál svájci területre lépett. Mindkét hír teljesen igaznak bizonyult. Blenker vitéz július 6-án Baselba ment, bár az ellenségtől éppen ő állt a legmesszebb. Már csak annyi időt szakított magának, hogy végül néhány sajátszerű rekvirálást foganatosítson, aminek következtében Sigel úrral, később pedig a svájci hatóságokkal némi kellemetlensége támadt. És Struve vitéz, ugyanaz, aki június 29-én[140] még Brentano urat és mindazokat, akik az ellenséggel tárgyalni akartak, népárulónak nyilvánította, három nappal később, július 2-án, annyira meg volt semmisülve, hogy nem szégyellte a badeni alkotmányozó gyűlés egyik bizalmas ülésén ezt az indítványt előterjeszteni: „Nehogy a Felföld éppúgy elszenvedje a háború rémségeit, mint az Alföld, és még sok drága vér ömöljön, és mert menteni kell, ami még menthető (!), ezért mind a tartományi gyűlésnek, mind pedig a forradalom minden résztvevőjének adják ki július 10-ig a fizetését vagy a zsoldját megfelelő útiköltséggel együtt, és pénztárakkal, készletekkel, fegyverekkel stb. vonuljon vissza mindenki svájci területre!" Ezt a finom indítványt Struve vitéz július 2-án tette, amikor mi fönn a Fekete-erdőben, Wolfachban álltunk, tíz órányira Freiburgtól és húsz órányira a svájci határtól! Struve úr elég naiv ahhoz, hogy „Geschichté"-jében, 237. és kk. old., ezt az esetet maga mesélje el és még dicsekedjék is vele. Egy ilyen indítvány elfogadása azzal az egyetlen következménnyel járhatott volna, hogy a poroszok amennyire csak lehet szorongattak volna bennünket, hogy „mentsék, ami még ment-

hető", ti. hogy üldözés közben elragadjanak tőlünk pénztárakat, lövegeket és készleteket, hiszen ilyen határozat után az élénk üldözés veszélytelenségéhez nem férhetett kétség; s azután, hogy csapataink nyomban tömegestől szétszéledtek és egész alakulatok saját szakállukra Svájcba szöktek volna, ahogy ez valóban meg is történt. A mi alakulatunk ebben az esetben igen rosszul járt volna; 12-éig tartózkodott badeni területen, zsoldját 17-éig fizették ki.

Sigel úr, ahelyett hogy visszafoglalta volna Villingent, először elhatározta, hogy Donaueschingen mögött, Hüfingennél épít ki hadállást és bevárja az ellenséget. De még aznap este elhatározták, hogy Stühlingenbe vonulnak, szorosan a svájci határhoz. Mi sietve lovas hírnököket küldtünk Furtwangenba, hogy a mi alakulatunkat és Beckerét értesítsük, menjenek Neustadton és Bonndorfon át ugyancsak Stühlingenbe. Willich Neustadtba ment alakulata elé, én a besançoni századnál maradtam. Riedböhringenben éjszakáztunk és másnap, július 7-én, délután megérkeztünk Stühlingenbe. 8-án Sigel úr szemlét tartott félig szerteszéledt serege fölött, ajánlotta, hogy a jövőben már ne utazzanak, hanem meneteljenek (a határon!), s elvonult. Nekünk egy fél üteget hagyott hátra, meg Willich számára egy parancsot.

Időközben Furtwangenból elküldték az általános visszavonulás hírét, előbb Beckernek és azután a mi elöl állomásozó századainknak. Alakulatunk gyűlt össze Furtwangenban először, majd Neustadtban találkozott Willichhel. Becker, aki közelebb állt Furtwangenhoz, mint a mi előretolt egységeink, mégis csak később ért oda és ugyanazon az úton követett bennünket. Sáncokba ütközött, amelyek menetét feltartóztatták és amelyekről később svájci lapok azt írták, hogy a mi alakulatunk emelte őket. Ez téves; a mi alakulatunk csak a fekete-erdei hegyháton túl torlaszolta el az utakat, és nem a Tribergből Furtwangenba vezető úton, amelyet nem is tartott megszállva. Azonkívül szabadcsapatosaink csak azután indultak el Furtwangenból, amikor Becker előhada oda már befutott.

Donaueschingenben megállapodtak, hogy az egész hadsereg romjai a Wutach mögött, Eggingentől Thiengenig gyülekezzenek és ott várják meg az ellenség közeledését. Itt, a szárnyakkal svájci területre támaszkodva, jelentős tüzérségünkkel még megkísérelhettünk egy utolsó ütközetet. Még azt is kivárhattuk, hogy a poroszok nem sértik-e meg a svájci területet, s nem vonják-e be ezzel Svájcot a háborúba. De mennyire elképedtünk, amikor Willich megérkezésekor a vitéz Sigel parancsában ezt olvastuk: „A derékhad Thiengenbe és Waldshutba megy és ott szilárd hadállást foglal el (!!). Igyekezzék az állást (Stühlingennél és Eggingennél),

amilyen hosszú ideig csak lehet, tartani." – „Szilárd hadállást" Thiengennél és Waldshutnál, ahol hátunkban a Rajna, az arcvonal előtt pedig az ellenség számára hozzáférhető magaslatok! Ez nem jelentett egyebet, mint: a säckingeni hídon át Svájcba fogunk menni. Pedig hát Sigel vitéz a struvei indítvány alkalmával így beszélt: ha ezt elfogadják, ő, Sigel, lesz az első, aki fellázad.

Mi ekkor közvetlenül a Wutach mögött foglaltunk állást és csapatainkat elosztottuk Eggingentől Wutöschingenig, ahol a főhadiszállásunk volt. Itt Sigel úrtól a következő, még épületesebb ügyiratot kaptuk: „Parancs. Thiengeni főhadiszállás, 1849 július 8. – Willich ezredesnek, Eggingenben. Minthogy Schaffhausen kanton már most ellenségesen lép fel velem szemben, semmiképpen nem áll módomban a megbeszélt hadállást elfoglalni. Te eszerint irányítsd hadmozdulataidat, s haladj Griessen, Lauchringen és Thiengen felé. Én holnap innen útra kelek, hogy vagy Waldshutba, vagy az Alb mögé" (azaz Säckingenbe) „menjek . . . *Sigel* főparancsnok."

Ez már több volt a soknál. Este Willich meg én Thiengenbe hajtottunk, ahol Schlinke „főszállásmester" bevallotta, hogy valóban Säckingenbe mennek és ott át a Rajnán. Sigel eleinte ki akarta némileg domborítani „főparancsnoki" mivoltát, de Willich ebbe nem ment bele és végül rábírta Sigelt, hogy kiadja a parancsot a megfordulásra és a Griessen felé menetelésre. A Säckingenbe menetelésre az oda vonult Doll-lal való megegyezés volt az ürügy, meg egy állítólag erős hadállás. A hadállásnak – nyilván ugyanaz, amelyből kiindulva Moreau ott 1800-ban csatát vívott – csupán az a hátránya volt, hogy frontja egészen más oldalra nyílt, mint ahonnan *hozzánk* az ellenség közeledett; ami pedig a nemes Dollt illeti, ő nem késlekedett bebizonyítani, hogy Sigel úr nélkül is el tud menni Svájcba.

Zürich és Schaffhausen kanton között egy kis badeni területsáv húzódik, Jestetten és Lottstetten helységekkel, s ezt a sávot, a Baltersweilnál nyíló keskeny bejáratot kivéve, Svájc teljesen körülzárja. Itt kellett volna az utolsó hadállást elfoglalni. A Baltersweil mögötti magaslatok az út mindkét oldalán kitűnő állásokat nyújtottak lövegeinknek, s gyalogságunk még elég nagyszámú volt ahhoz, hogy fedezze őket, amíg szükség esetén elérték volna a svájci területet. Az volt a megállapodás, hogy itt megvárjuk, vajon a poroszok megtámadnak-e vagy kiéheztetnek bennünket. A derékhad, amelyhez Becker csatlakozott, itt tábort ütött. Willich kikereste a hadállást a lövegek számára (később ott, ahol harcállásuknak kellett volna lennie, telepeiket találtuk). Mi magunk a hátvédet alkottuk és lassan vonultunk a derékhad után. 9-én este Erzingenbe, 10-én Riedernbe mentünk. Ezen a napon a táborban általános haditanácsot tartottak. Egyedül Willich emelt

szót a további védekezés mellett, Sigel, Becker és a többiek a svájci területre való visszavonulás mellett voltak. Egy svájci biztos, azt hiszem Kurz ezredes, jelen volt és kijelentette, hogy ha még egy harcba bocsátkozunk, akkor Svájc nem ad menedéket. A szavazásnál Willich két vagy három tiszttel egyedül maradt. A mi alakulatunktól rajta kívül senki sem volt jelen.

Willich még a táborban volt, amikor a nálunk tartózkodó fél üteg parancsot kapott az indulásra és eltávozott, anélkül hogy ezt nekünk egy szóval is bejelentették volna. Azonfelül valamennyi többi csapat, rajtunk kívül, parancsot kapott, hogy menjen a táborba. Éjszaka Willichhel újból a főhadiszállásra hajtottam, Lottstettenbe; amikor hajnalban visszatértünk, az úton találkoztunk az egész társasággal, amely a táborból felkerekedett és a legvadabb zűrzavarban a határ felé hömpölygött. Ugyanazon a napon, 11-én, kora reggel Sigel úr az ő embereivel Rafznál, Becker úr az övéivel Rheinaunál, svájci területre ment. Mi összevontuk alakulatunkat, a táborba és onnan Jestettenbe vonultunk. Itt déltájban egy parancsőrtiszt útján levelet kaptunk Sigeltől Eglisauból, amelyben közölte, hogy ő már szerencsésen Svájcban van, hogy a tisztek megtartották kardjaikat és hogy mielőbb jöjjünk utánuk. Csak akkor gondoltak ránk, amikor már semleges területre értek!

Mi Lottstettenen keresztül a határig meneteltünk, éjszaka még német földön sátoroztunk, 12-én reggel kilőttük puskáinkat és azután – utolsóként a badeni-pfalzi hadseregből – svájci területre léptünk. Ugyanazon a napon, velünk egyidejűleg, Konstanzot is elhagyta az ottani alakulat. Egy héttel később árulás folytán elesett Rastatt, s az ellenforradalom egyelőre megint meghódította Németországot az utolsó szegletig.

*

Az alkotmány-hadjárat elbukott saját felemásságán és belső nyomorúságán. Az 1848-as júniusi vereség óta az európai kontinens civilizált része előtt a kérdés így merül fel: vagy a forradalmi proletariátus uralma, vagy azoknak az osztályoknak az uralma, amelyek február előtt uralkodtak. Középút már nem lehetséges. Nevezetesen Németországban a burzsoázia képtelennek bizonyult az uralkodásra; uralmát a néppel szemben csak azáltal tudta fenntartani, hogy azt újból átengedte a nemességnek és a bürokráciának. A birodalmi alkotmányban a kispolgárság, a német ideológiával szövetkezve, megkísérelt egy lehetetlen kiegyenlítődést, melynek a döntő harcot el kellett volna odáznia. A kísérletnek meg kellett hiúsulnia: azok, akik komolyan vették a mozgalmat, nem vették komolyan a birodalm

alkotmányt, akik pedig komolyan vették a birodalmi alkotmányt, nem vették komolyan a mozgalmat.

Az alkotmány-hadjáratnak mégis voltak jelentős eredményei. Mindenekelőtt egyszerűsítette a helyzetet. Elvágta a közvetítési kísérletek végtelen sorát; miután ez a hadjárat elveszett, már csak a némileg alkotmányosított feudális bürokratikus monarchia vagy a valódi forradalom győzhet. És a forradalom Németországban már nem zárulhat többé másképp, mint a proletariátus teljes uralmával.

Az alkotmány-hadjárat továbbá jelentősen hozzájárult az osztályellentétek kifejlődéséhez azokban a tartományokban, ahol ezek még nem voltak élesen kifejlődve. Nevezetesen Badenban. Itt, amint látjuk, a felkelés előtt osztályellentétek szinte egyáltalán nem voltak. Innen eredt a kispolgárság elismert uralma valamennyi ellenzéki osztály fölött, innen a lakosság látszólagos egysége, innen az a gyorsaság, amellyel a badeniak, akárcsak a bécsiek, áttérnek az ellenzékiségről a felkelésre, minden alkalommal lázadást kísérelnek meg és még attól sem riadnak vissza, hogy szabályos hadsereggel nyílt mezőn harcot vívjanak. De mihelyt a felkelés kitört, az osztályok határozottan előtűntek, a kispolgárok különváltak a munkásoktól és a parasztoktól. Képviselőjük, Brentano személyében örök időkre nevetségessé tették magukat. Őket magukat a porosz karduralom olyannyira kétségbeesésbe kergette, hogy most minden rezsimet, még a munkásokét is, szívesebben vennének a jelenlegi nyomásnál; a legközelebbi mozgalomban sokkal tevékenyebben fognak részt venni, mint minden eddigiben tették; de olyan önálló, uralkodó szerepet, mint amilyent Brentano diktatúrája alatt játszottak, szerencsére soha többé nem játszhatnak. A munkások és a parasztok, akik a mostani katonai uralom alatt éppannyira szenvednek, mint a kispolgárok, nem hiába tettek szert a legutóbbi felkelés tapasztalatára; ők, akiknek azonkívül meg kell bosszulniok elesett és meggyilkolt testvéreiket, majd gondoskodnak arról, hogy a legközelebbi felkelésnél *ők* és ne a kispolgárok kapják kezükbe a gyeplőt. És habár felkelések tapasztalatai nem is pótolhatják az osztályok fejlődését, amely csak a nagyipar sokéves üzeme révén érhető el, a legutóbbi felkelés és annak következményei révén Baden mégis belépett *azon* német tartományok sorába, amelyek az elkövetkező forradalomban az egyik legfontosabb helyet foglalják majd el.

Politikai szempontból az alkotmány-hadjárat eleve elhibázott volt. Katonai szempontból szintén. Sikerének egyetlen esélye Németországon kívül, a republikánusok párizsi június 13-i győzelmében rejlett – és június 13 balul ütött ki.[116] Ez után az esemény után az alkotmány-hadjárat

nem lehetett más, mint többé vagy kevésbé véres bohózat. Nem is volt egyéb. Butaság és árulás teljesen romlásba döntötték. A katonai vezetők kevés kivétellel árulók vagy hozzá nem értő, tudatlan és gyáva álláshajhászók voltak, a kevés kivételt pedig a többi, valamint a Brentano-kormány cserbenhagyta. Aki az elkövetkező megrázkódtatáskor nem tud más jogcímet felmutatni, mint azt, hogy Hecker tábornoka vagy a birodalmi alkotmány tisztje volt, megérdemli, hogy rögtön ajtót mutassanak neki. Amilyenek a vezetők, olyanok a katonák. A badeni népben a legjobb harcos elemek találhatók; a felkelésben ezeket az elemeket eleve annyira elrontották és elhanyagolták, hogy ebből az a nyomorúság keletkezett, amelyet részletesen vázoltunk. Az egész „forradalom" igazi komédiává oldódott fel, és csupán az nyújtott vigaszt, hogy a hatszor erősebb ellenfélnek még hatszor kevesebb volt a bátorsága.

Ámde ez a komédia az ellenforradalom vérszomja folytán tragikus véget ért. Ugyanazok a harcosok, akiket menetelés közben vagy a csatatéren nem egyszer páni rémület fogott el, a rastatti árkokban hősiesen haltak meg. *Egyetlenegy sem rimánkodott, egyetlenegy sem remegett.* A német nép nem fogja elfelejteni a rastatti agyonlövetéseket és kazamatákat; nem fogja elfelejteni a nagyurakat, akik erre a gyalázatosságra parancsot adtak, de az árulókat sem, akik gyávaságukkal ezt lehetővé tették: a Brentanókat Karlsruhéban és *Frankfurtban.*

Karl Marx és Friedrich Engels

[Recenziók a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" második, 1850 februári számából[141]]

I

G. Fr. Daumer: „Die Religion des neuen Weltalters. Versuch einer kombinatorisch-aphoristischen Grundlegung", 3 kötet, Hamburg 1850*

„Egy különben igen szabadelvű, az új iránt korántsem fogékonyság nélküli *nürnbergi* férfiú iszonyú gyűlölettel viseltetett a demokrata üzelmekkel szemben. Rongét tisztelte, és arcképe ott függött szobájában. De amikor azt hallotta, hogy Ronge a demokratákkal tart, az illemhelyen akasztotta fel a képet. Egyszer így szólt: óh, bárcsak az orosz korbács alatt élnénk, milyen boldognak érezném magam! A zavargások idején halt meg, s azt gyanítom, hogy jóllehet már öreg volt, pusztán a dolgok menetén érzett bosszúság és bánat vitte a sírba." II. köt. 321–322. old.

Ha ez a sajnálatraméltó nürnbergi nyárspolgár, ahelyett hogy meghal, gondolatforgácsait a „Korrespondent von und für Deutschland"-ból[142], Schillerből és Goethéből, régi tankönyvekből és új kölcsönkönyvtári anyagból hordja össze, megtakaríthatta volna magának a halált és Daumer úrnak a keservesen megdolgozott három** kötetnyi kombinatorikus-aforisztikus alapvetést. Nekünk persze akkor nem lett volna meg az az épületes alkalmunk, hogy az új világkorszak vallásával egyidejűleg annak első vértanúját is megismerjük.

Daumer úr műve két részre oszlik, egy „előzetesre" és egy „tulajdonképpenire". Az előzetes részben a német filozófia hű Eckartja[143] mélységes szomorúságát fejezi ki afölött, hogy két év óta még a gondolkodó és művelt

* *A „Revue"-ben:* 2 köt. – *Szerk.*
** *A „Revue"-ben:* két – *Szerk.*

németek is engedték magukat arra csábítani, hogy a gondolat felbecsülhetetlen vívmányait feladják a pusztán „külsőleges" forradalmi tevékenységért. A mostani pillanatot alkalmasnak tartja arra, hogy még egyszer apelláljon a nemzet jobb érzésére; rámutat arra, mit is jelent, ha az egész német műveltségről, az egyetlenről, amely által a német polgár még volt valaki, könnyelműen lemondanak. A német műveltség tartalmát a legerőteljesebb velős mondásokból állítja össze, amelyeket olvasottságának kincsesládikója nyújt, s ezzel ezt a német műveltséget nem kevésbé kompromittálja, mint a német filozófiát. A német szellem legmagasztosabb termékeinek általa összegyűjtött virágcsokra laposságban és trivialitásban még a művelt rendek leányai számára készült legotrombább olvasókönyvet is felülmúlja. Goethének és Schillernek az első francia forradalom ellen irányuló nyárspolgári kitöréseitől, a klasszikus „Oroszlán-keltés veszedelmes"-től[144] egészen a legújabb irodalomig az új vallás főpapja buzgón felkajtat minden olyan helyet, ahol a német copf álmatag kelletlenséggel berzenkedik a neki ellenszenves történelmi mozgalom ellen. Olyan kaliberű tekintélyek, mint Friedrich Raumer, Berthold Auerbach, Lochner, Moriz Carrière, Alfred Meissner, Krug, Dingelstedt, Ronge, a „Nürnberger Bote"[145], Max Waldau, Sternberg, German Mäurer, Louise Aston, Eckermann, Noack, a „Blätter für literarische Unterhaltung"[146], A. Kunze, Ghillany, Th. Mundt, Saphir, Gutzkow, bizonyos „született Gatterer" stb. azok az oszlopok, amelyeken az új vallás temploma nyugszik. A forradalmi mozgalom, amely ellen itt oly sokszólamú átok hangzik el, Daumer úr számára egyrészt a legbanálisabb politizálgatásra szorítkozik, ahogy az Nürnbergben a „Korrespondent von und für Deutschland" védőszárnya alatt napirenden van, másrészt pedig a csőcselék kilengéseire, amelyekről Daumer úrnak a legkalandosabb elképzelése van. A források, amelyekből itt merít, méltóan sorakoznak a fentiekhez: a többször említett nürnbergi „Korrespondent" mellett szerepel a „Bamberger Zeitung", a müncheni „Landbötin"[147], az augsburgi „Allgemeine Zeitung"[148] stb. Ugyanaz a nyárspolgári közönségesség, amely a proletárban mindig csak zabolátlan, züllött rongyost lát, és az 1848 júniusi párizsi vérfürdő idején, amikor több mint háromezer ilyen „rongyost" mészároltak le, elégedetten dörzsöli a kezét, ugyanez a közönségesség felháborodik a gúnyon, amely az állatkínzás ellen küzdő kedélyes egyesületeket érte. „A borzalmas kínok", kiált fel Daumer úr az I. köt. 293. oldalán, „amelyeket a szerencsétlen állat az ember kegyetlen zsarnoki kezétől elszenved, ezeknek a barbároknak a szemében »szir-szar«, amivel nem érdemes törődni!" Az egész modern osztályharc Daumer úr szemében nem egyéb, mint a „durvaság" harca

a „műveltség" ellen. Ahelyett, hogy ezt a harcot ezen osztályok történelmi feltételeiből magyarázná, az okát egyes rosszindulatú emberek felforgató üzelmeiben látja, akik a csőcselék alantas vágyait felszítják a művelt rendek ellen. „Ez a demokratikus reformatizmus... felingerli a társadalom alsóbb osztályainak irigységét, dühét, rablási vágyát a felsőbb osztályok ellen; szép kis eszköz az ember megnemesítésére és megjavítására és egy magasabb kulturális fok megalapozására." (I. köt. 288–289. old.) Daumer úr a „társadalom alsóbb osztályainak" „a felsőbbek ellen" vívott ama harcait sem ismeri, amelyekbe még egy nürnbergi „kulturális fok" elérése és egy Daumer-szerű molochvadász[149] lehetővé tétele is került.

A második, „tulajdonképpeni" rész foglalja azután magában az új vallás pozitív oldalát. Itt a német filozófus afelett érzett egész bosszúsága szólal meg, hogy a kereszténység ellen viselt harcait elfelejtették, hogy a nép közönyös a vallással szemben, amely a filozófus vizsgálódásának egyetlen méltó tárgya. Hogy mesterségének, amelyet a konkurrencia félretolt, ismét becsületet szerezzen, világbölcsünknek nem marad más hátra, miután a régi vallás ellen már eleget csaholt, mint hogy új vallást találjon fel. Ez új vallás azonban, az első rész illő folytatásaképpen, a német nyárspolgári műveltség szentenciáinak, emlékkönyv-versikéinek és versus memorialisainak* további csokrára szorítkozik. Az új Korán szúrái[150] nem egyebek, mint egy sor frázis, amelyekben a fennálló német viszonyokat erkölcsileg szépítgetik és költőileg felcicomázzák. Frázisok, amelyek attól még, hogy levetették a közvetlenül vallási formát, nincsenek kevésbé összenőve a régi vallással.

„Egészen új világállapotok és világviszonyok csak új vallások révén keletkezhetnek. Hogy a vallások mire képesek, erre például és bizonyítékul szolgálhat a kereszténység és az iszlám, arra a tehetetlenségre és eredménytelenségre pedig, amelyben az absztrakt, kizárólagos politika szenved, igen világos és érzékelhető bizonyítékul szolgálhatnak az 1848-ban megindított mozgalmak." (I. köt. 313. old.)

Ebben a tartalmas mondatban nyomban elénk tárul a német „gondolkodó" minden lapossága és tudatlansága, aki a kis német és jelesen a bajor „márciusi vívmányokat" az 1848-as és az 1849-es európai mozgalomnak nézi, és aki egy fokozatosan kialakuló és koncentrálódó nagy forradalom első, még nagyon is felszíni kitöréseitől azt követeli, hogy már „egészen új világállapotokat és világviszonyokat" hozzanak létre. Az az egész bonyolult társadalmi harc, amely Párizs és Debrecen, Berlin és Palermo között

* – emlékverseinek; szabályok megjegyzésére szolgáló versikéknek – *Szerk.*

az utóbbi két évben első előcsatározásaihoz jutott el, a világbölcs Daumer szemében arra korlátozódik, hogy „1849 januárjában az erlangeni alkotmányos egyesületek reményei beláthatatlan messzeségbe tolódtak ki" (I. köt. 312. old.), és arra, hogy rettegjen egy új harctól, amely Daumer urat ismét kellemetlenül megbolygathatná Háfizzal, Mohameddal és Berthold Auerbachhal való foglalatoskodásában.

Ugyanez a szemérmetlen sekélyesség teszi Daumer úr számára lehetővé annak tökéletes ignorálását, hogy a kereszténységet az antik „világállapotok" teljes összeomlása előzte meg, s a kereszténység ennek puszta kifejezése volt; hogy „egészen új világállapotok" nem a kereszténység révén belülről keletkeztek, hanem csak akkor, amikor a húnok és a germánok „külsőlegesen" rárontottak a római birodalom hullájára; hogy a germán invázió után nem az „új világállapotok" igazodtak a kereszténységhez, hanem a kereszténység e világállapotok minden új szakaszával szintúgy megváltozott. Egyébként mondjon Daumer úr egyetlen példát, amikor egy új vallással a régi világállapotok megváltoztak, anélkül, hogy egyszersmind a leghatalmasabb „külsőleges" és absztraktan politikai konvulziók ne következtek volna be.

Világos, hogy a társadalmi állapotok minden nagy történelmi átalakulásával egyszersmind az emberek nézetei és képzetei s velük vallási képzetei is átalakulnak. De a jelenlegi átalakulás éppen abban különbözik minden korábbitól, hogy az emberek végre rájöttek e történelmi átalakulási folyamat titkára, s ezért ahelyett, hogy ezt a gyakorlati, „külsőleges" folyamatot egy új vallás fellengző formájában újra felmagasztalnák, minden vallást levetettek.

Az új világbölcsesség szelíd erkölcsi tanításai után, amelyek annyiban még Kniggét is túlszárnyalják, hogy nemcsak az emberekkel való, hanem az állatokkal való érintkezést illetően is tartalmazzák a szükségeset – Salamon Példabeszédei után az új Salamonnak az Énekek éneke következik.

„*Természet* és *nő* a valóban isteni – eltérőleg az *embertől* és a *férfitól*... Az emberinek a természetes, a férfiasnak a nőies iránti odaadása a valódi, az egyedül igazi alázat és önelidegenítés, a legmagasabbrendű, sőt egyetlen erény és jámborság, amely létezik." (II. köt. 257. old.)

Látjuk itt, hogyan változik át a spekuláló vallásalapító sekélyes tudatlansága igen kifejezett gyávasággá. Daumer úr a történelmi tragédia elől, amely fenyegetőleg nagyon is közeledik hozzá, az állítólagos természetbe menekül, tudniillik a bárgyú parasztidillbe, és a nő kultuszát prédikálja, hogy saját nőies rezignációját elkendőzze.

Daumer úr természetkultusza egyébként sajátos jellegű. Sikerült neki még a kereszténységgel szemben is reakciósan fellépnie. Megkísérli a kereszténység előtti régi természetvallást visszaállítani modernizált formában. Ebben persze csak a természetről való keresztény-germán-patriarchális locsogásig jut el, amely pl. a következőképpen szólal meg:

„Óh édes, szent Természet,
Hadd kövessem léptedet,
Kézen fogva úgy vezess,
Mint szalagon gyermeket!"

„Az ilyesmi divatját múlta; de nem a műveltség, a haladás és az emberi boldogság előnyére." (II. köt. 157. old.)

A természetkultusz, mint látjuk, a kisvárosi ember vasárnapi sétáira korlátozódik, aki gyermeteg csodálkozását fejezi ki azon, hogy a kakuk idegen fészekbe rakja tojásait (II. köt. 40. old.), hogy a könnyeknek az a rendeltetésük, hogy a szem felületét nedvesen tartsák (II. köt. 73. old.) stb., s aki végül szent borzongással elszavalja gyermekeinek Klopstock tavaszi ódáját (II. köt. 23. és köv. old.)[151]. A modern természettudományról, mely a modern iparral egyesülve az egész természetet forradalmasítja és egyéb gyermekdedségek mellett az emberek természet iránti gyermekded magatartásának is véget vet, természetesen szó sem esik. Ehelyett kapunk titokzatos célzásokat és ámuldozó filiszteri sejtéseket Nostradamus próféciáiról, a skótok hatodik érzékéről és az állati delejességről[152]. Egyébként kívánatos volna, hogy Bajorország parasztgazdaságát, azt a talajt, amelyből egyaránt nőnek a papok és a Daumerek, végre egyszer modern földműveléssel és modern gépekkel felforgassák.

A nő kultuszával pontosan ugyanúgy áll a dolog, mint a természetkultusszal. Magától értetődik, hogy Daumer úr egyetlen szót sem szól a nők jelenlegi társadalmi helyzetéről, hogy ellenkezőleg csak a nőről mint olyanról beszél. Azzal igyekszik a nőket polgári nyomorúságukért megvigasztalni, hogy egy éppen olyan üres, mint titokzatoskodó fráziskultuszt szentel nekik. Így pl. azzal nyugtatja meg őket, hogy tehetségeik a házassággal megszűnnek, mert akkor a gyermekekkel vannak elfoglalva (II. köt. 237. old.), hogy megvan a képességük arra, hogy még hatvanéves korukban is szoptassanak gyermekeket (II. köt. 251. old.) stb. Daumer úr ezt úgy nevezi, hogy „a férfiasnak a nőies iránti odaadása". S hogy férfias odaadásához hazájában megtalálja a szükséges eszményi nőalakokat, kénytelen különféle múlt századi arisztokrata hölgyekhez folyamodni. A nőkultusz tehát

ismét az irodalmároknak az előkelő pártfogónőkhöz való nyomott viszonyára redukálódik – Wilhelm Meister[153].

A „műveltség", amelynek hanyatlásáról Daumer úr jeremiádákat zeng, annak a kornak műveltsége, amelyben Nürnberg mint szabad birodalmi város virágzott, amikor a nürnbergi ipar, a művészetnek és kézművességnek ez a kereszteződése, jelentős szerepet játszott – a német kispolgárságnak a műveltsége, amely ezzel a kispolgársággal együtt elpusztul. Ha régebbi osztályoknak, például a lovagságnak a letűnése nagyszerű tragikus műalkotásokhoz nyújthatott anyagot, a nyárspolgárság, egészen magához illően, nem viszi többre egy fanatikus rosszindulat tehetetlen megnyilvánulásainál és Sancho Panza-i jeles mondások és bölcs életszabályok gyűjteményénél. Daumer úr Hans Sachs száraz, minden humor nélkül való folytatása. A német filozófia, amint kezét tördeli és jajveszékel nevelőatyjának, a német nyárspolgárságnak halálos ágyánál: ez az a megindító kép, amelyet az új világkorszak vallása elénk tár.

G. Fr. Daumer: „Die Religion des neuen Weltalters.
Versuch einer kombinatorisch-aphoristischen Grundlegung"

A megírás ideje: 1850 január–február

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

II

Ludwig Simon von Trier:
„Ein Wort des Rechts für alle Reichsverfassungskämpfer
an die deutschen Geschwornen", Majna-Frankfurt 1849

„Mi a birodalmi államfő tisztségének örökölhetősége ellen szavaztunk; másnap tartózkodtunk a választástól. De amikor az egész mű, amelyet egy általános szavazati jog alapján választott gyűlés többségének akarata hozott létre, készen állt, kijelentettük, hogy alávetjük magunkat. Ha ezt nem tettük volna meg, bebizonyítottuk volna, hogy *egy polgári társadalomba egyáltalán nem illünk bele.*" (43. old.)

L. Simon „von Trier" úr szerint tehát már a frankfurti gyűlés szélsőséges tagjai sem illettek „bele egyáltalán egy polgári társadalomba". L. Simon „von Trier" úr tehát, úgy látszik, a polgári társadalom határait egyáltalán még szűkebbnek képzeli el, mint a Pál-templom[154] határait.

Simon úrban egyébként volt annyi helyes tapintat, hogy 1849 április 11-i önvallomásában mind korábbi ellenzékiségének, mind későbbi megtérésének titkát felfedje.

„A március előtti diplomácia zavaros vizeiből hideg ködök szálltak fel. Ezek a ködök felhőkké fognak sűrűsödni, és vészterhes zivatar szakad majd ránk, melynek villámcsapása legelőbb annak a templomnak a tornyát fenyegeti, ahol mi ülünk. Őrködjenek és gondoskodjanak villámhárítóról, mely a villámot *Önökről elhárítja*!"[155]

Vagyis uraim, most a bőrünkről van szó!

A könyörgő indítványok, a siralmas kompromisszumok, melyeket a frankfurti balszárny a császárkérdésben és a császárküldöttség szégyenletes visszatérése[156] után a többségnek felkínált, csak azért, hogy ezt a többséget a gyűlésben megtartsa, a piszkos kiegyezési kísérletek, amelyeket akkoriban minden irányban tett, Simon úr következő szavaiban kapják meg felsőbb szentesítésüket:

„A kiegyezés szó[157] az elmúlt év eseményei folytán igen aggasztó gúny tárgyává lett. Már alig beszélhet róla az ember anélkül, hogy ki ne nevet-

nék. És mégis csak két eset lehetséges: az emberek vagy kiegyeznek egymással, vagy nekiesnek egymásnak, mint a vadállatok." (43. old.)

Vagyis a felek vagy végigvívják harcukat, vagy elodázzák bármiféle kompromisszum útján. Az utóbbi mindenesetre „műveltebb" és „humánusabb". Simon úr egyébként fenti elméletével végtelen sorát nyitja meg a kiegyezéseknek, amelyek révén ő minden „polgári társadalomban" posszibilis marad.

A néhai birodalmi alkotmányt Simon úr a következő filozófiai dedukcióval igazolja:

„A birodalmi alkotmány ilymódon voltaképpen annak a kifejezése volt, ami újabb erőfeszítések nélkül lehetséges ... A demokratikus monarchiának, következésképp egy elvi ellentmondásnak az eleven" (!) „kifejezése volt. De már sok minden állt fenn ténylegesen, ami elvileg ellentmondott magának, és éppen elvi ellentmondások tényleges fennállásából fejlődik ki a további élet." (44. old.)

Látjuk, hogy a hegeli dialektika alkalmazása még mindig nehezebb valamivel, mint schilleri versikék idézgetése. A birodalmi alkotmánynak, ha „elvi ellentmondása" ellenére „ténylegesen" fenn akart volna állni, legalább „elvileg" ki kellett volna mondania azt az ellentmondást, amely „ténylegesen" fennállt. „Ténylegesen" az egyik oldalon Poroszország és Ausztria állott, a katonai abszolutizmus, a másik oldalon a német nép, amelyet elütöttek márciusi felkeléseinek gyümölcseitől, elütöttek nagyrészt annak következtében, hogy egyűgyűen bízott a szánalmas frankfurti gyűlésben, és éppen akkor, amikor végre új harcot kockáztatott meg a katonai abszolutizmus ellen. Ezt a tényleges ellentmondást csupán tényleges harccal lehetett feloldani. Vajon kimondta-e a birodalmi alkotmány ezt az ellentmondást? A legkevésbé sem. Azt az ellentmondást mondta ki, amely 1848 márciusában állt fenn, mielőtt Poroszország és Ausztria újból erőre kapott, mielőtt az ellenzéket részleges vereségek szétforgácsolták, meggyöngítették, lefegyverezték. Nem mondott ki semmi egyebet, mint a Páltemplomban ülésező urak gyermeteg önámítását, akik elhitették magukkal, hogy 1849 márciusában még előírhatnak törvényeket a porosz és az osztrák kormánynak és mindenkorra biztosíthatják maguknak a német birodalmi Barrot-k éppoly jövedelmező, mint veszélytelen állását.

Simon úr aztán gratulál önmagának és kartársainak, amiért a birodalmi alkotmány iránti érdekelt elvakultságukban semmi sem ingathatta meg őket:

„Valljátok be megszégyenülten, ti gothai renegátok[158], hogy mi a szenvedélyek hevében minden kísértésnek ellenálltunk, szavunkat híven megtartottuk és egy jottányit sem változtattunk a közös művön!" (67. old.)

Azután rámutat Württemberggel és Pfalzcal kapcsolatos hőstetteikre és június 8-i stuttgarti határozatukra, amelyben Badent a birodalom oltalma alá helyezték, jóllehet lényegileg akkor már a birodalom állt Baden oltalma alatt[159], és határozataik csupán azt az eltökéltségüket bizonyították, hogy gyávaságukból „egy jottányit sem" engednek és erőnek erejével ragaszkodnak egy illúzióhoz, amelyben ők maguk sem hittek többé.

Azt a szemrehányást, hogy „a birodalmi alkotmány csupán álca volt a köztársasághoz", Simon úr fölöttébb elmésen utasítja vissza a következőkben: „Csak ha a harcot *kivétel nélkül minden* kormány ellen *végig* kellett volna vinni, . . . de hát ki mondja nektek, hogy a harcot kivétel nélkül minden kormány ellen végig kellett volna vinni? Ki tud mindent kiszámítani, a harc és hadiszerencse lehetséges váltakozásait, és ha egyszer az ellenséges testvérek" (a kormányok és a nép) „véres viadal után *kimerülten* és *döntés nélkül* álltak volna egymással szemben, s a béke és a kiengesztelődés szelleme szállta volna meg őket, vajon mi akkor megsértettük volna csak hajszálnyira is a birodalmi alkotmány zászlaját, amely alatt ők testvéri kezet nyújthattak volna egymásnak a kiengesztelődésre? Nézzetek körül! Tegyétek kezeteket a szívetekre! Nyúljatok le becsületesen lelkiismeretetek mélyére, és így fogtok felelni, így muszáj felelnetek: Nem, nem és újra csak nem!" (70. old.)

Az ékesszólás valóságos tegeze ez, ebből szedte elő Simon úr azokat a nyilakat, amelyeket a Pál-templomban olyan bámulatos hatással lőtt ki! — Lapossága ellenére megvan ennek a megindító pátosznak a maga érdekessége. Azt bizonyítja, hogy a frankfurti urak Stuttgartban nyugodtan ültek és várták, amíg az ellenséges felek kifáradnak a harcban, hogy azután a megfelelő pillanatban a kimerültek közé lépjenek és felkínálják nekik a kiengesztelődés csodaszerét, a birodalmi alkotmányt. És hogy Simon úr itt mennyire kartársainak a lelkéből beszél, az kitűnik abból, hogy ezek az urak még most is tovább üléseznek Bernben Benz kocsmárosnál a Kesslergassén és csak arra várnak, hogy új harc törjön ki és ők, ha a felek „kimerülten és döntés nélkül állnak egymással szemben", közéjük léphessenek és nekik a kiegyezéshez átnyújtsák a birodalmi alkotmányt, a kimerülés és a döntésképtelenség e tökéletes kifejezését.

„De azt mondom nektek mindezek ellenére, és ha mégannyira fáj is távol a szülőföldtől, távol a hazától, távol az idős szülőktől a számkivetés magányos útjait járni, tiszta lelkiismeretemet nem cserélem fel a renegátok lelkiismeretfurdalásaival és az uralkodók álmatlan éjszakáival, még ha minden földi kincs teljét kínálnák is nekem." (71. old.)

Bárcsak lehetséges volna ezeket az urakat számkivetésbe küldeni!

De nem hordozzák-e magukkal bőröndjeikben a hazát a frankfurti gyorsírói jelentések alakjában, amelyekből a leghamisítatlanabb honi levegő árama és a legszebb önelégültség bősége árad feléjük?

Ha egyébként Simon úr azt állítja, hogy szót emel a birodalmi alkotmány *harcosaiért*, akkor jámbor csalást követ el. A birodalmi alkotmány *harcosainak* nem volt szükségük az ő „jogi szavára". Ők jobban és erélyesebben megvédték magukat. De Simon úrnak előtérbe kell őket tolnia, annak leplezésére, hogy a minden irányban kompromittált frankfurtiak érdekében, a birodalmi alkotmány *csinálói* érdekében, önmaga érdekében tartja múlhatatlannak egy oratio pro domo* tartását.

L. Simon von Trier: „Ein Wort des Rechts für alle Reichsverfassungskämpfer an die deutschen Geschwornen"
A megírás ideje: 1850 január–február
Eredeti nyelve. német
Aláírás nélkül

* – saját ügyben való szónoklat – *Szerk.*

III

Guizot: „Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle réussi? Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre", Párizs 1850

Guizot úr pamfletjének célja annak kimutatása, hogy tulajdonképpen nem lett volna szabad Lajos Fülöpöt és Guizot politikáját 1848 február 24-én megbuktatni, és hogy a franciák megvetendő jelleme hibáztatható, amiért az 1830-as júliusi monarchia tizennyolc évi fáradságos fennállás után csúfosan összeomlott és nem érte el azt a tartósságot, amelynek az angol monarchia 1688 óta örvend.

Látni ebből a pamfletből, hogy a fatális februári esemény az ancien régime-nek* még a legderekasabb embereit is, még olyan embereket is, akiknek a maguk módján vitathatatlanul van történeti tehetségük, olyan tökéletesen megzavarta, hogy minden történeti megértésüket elvesztették, sőt még a saját korábbi cselekvésmódjuk megértésére is alkalmatlannak bizonyulnak. Ahelyett, hogy a februári forradalom annak belátására indította volna, mennyire egészen más történelmi viszonyok, a társadalmi osztályoknak mennyire egészen más helyzete állt fenn az 1830-as francia monarchiában, mint az 1688-as angol monarchiában, Guizot úr az egész különbséget feloldja néhány erkölcsi frázisban és a végén azt bizonygatja, hogy a február 24-én megbuktatott politika „amint az államokat fenntartja, azonképpen egyedül alkalmas a forradalmak leküzdésére".

Szabatos fogalmazásban a kérdés, amelyre Guizot úr válaszolni akar, így hangzik: Miért fejlődött a polgári társadalom Angliában hosszabb ideig az alkotmányos monarchia formájában, mint Franciaországban?

Annak jellemzésére, hogy Guizot úr az angol polgári fejlődés menetét mennyire ismeri, a következő passzus szolgálhat:

„I. György és II. György kormányzása alatt a közszellem iránya megváltozott: a külpolitika nem állt többé az érdeklődés középpontjában; a

* — régi rendszernek — *Szerk.*

kormányt és a közönséget túlnyomóan a belső közigazgatás, a béke fenntartása, a pénzügyi, a gyarmati, a kereskedelmi kérdések, a parlamentáris rendszer fejlődése és harcai kezdték foglalkoztatni." (168. old.)

Guizot úr III. Vilmos kormányzásában csupán két említésreméltó mozzanatot talál: az egyensúly fenntartását a parlament és a korona között és az európai egyensúly fenntartását a XIV. Lajos elleni harc útján. A hannoveri dinasztia uralma alatt azután hirtelen „a közszellem iránya megváltozik", nem tudni, hogyan és miért. Látjuk itt, hogy Guizot úr a francia parlamenti vita legközönségesebb frázisait viszi át az angol történelemre, és azt hiszi, hogy ezzel azt meg is magyarázta. Éppígy hitette el magával Guizot úr mint miniszter, hogy a parlament és a korona közti egyensúlyt, valamint az európai egyensúlyt a maga vállain hordozza, holott valójában nem tett egyebet, mint hogy az egész francia államot és az egész francia társadalmat darabonként elkótyavetyélte a párizsi tőzsde fináncz sidainak.

Arról, hogy a XIV. Lajos elleni háborúk merő konkurrencia-háborúk voltak a francia kereskedelem és a francia tengeri hatalom megsemmisítésére, hogy III. Vilmos alatt a fináncburzsoázia uralma az Angol Bank felállítása és az államadósság bevezetése[160] révén megkapta első szentesítését, hogy a manufaktúra-burzsoáziának a védővámrendszer következetes véghezvitele újabb lendületet adott, erről Guizot úr nem tartja érdemesnek beszélni. Számára csak a politikai frázisoknak van jelentőségük. Meg sem említi, hogy Anna királynő idején az uralkodó pártok csak azáltal tudták magukat és az alkotmányos monarchiát fenntartani, hogy a parlamentek időtartamát puccsszerűen hét évre meghosszabbították és ilymódon a népnek a kormányra való befolyását szinte teljesen megsemmisítették.

A hannoveri dinasztia uralma alatt Anglia már ott tartott, hogy a Franciaország elleni konkurrencia-háborút a modern formában viselhette. Maga Anglia Franciaország ellen már csak Amerikában és Kelet-Indiában harcolt, míg a kontinensen beérte azzal, hogy idegen fejedelmeket, mint például II. Frigyest, zsoldért szegődtessen háborúra Franciaország ellen. És amikor ilymódon a külháború más formát ölt, Guizot úr így szól: „A külpolitika nem áll többé az érdeklődés középpontjában", s helyébe „a béke fenntartása" lép. Hogy mennyiben „kezdték a kormányt és a közönséget túlnyomóan a parlamentáris rendszer fejlődése és harcai foglalkoztatni", erre vonatkozóan vesd össze a Walpole-kormány alatt lezajlott megvesztegetési históriákat, amelyek a Guizot úr alatt napirendre került botrányokhoz valóban hajszálra hasonlítanak.

Hogy az angol forradalom miért haladt sikeresebben tovább, mint a

francia, azt Guizot úr különösen két oknak tulajdonítja: először is annak, hogy az angol forradalom teljességgel vallásos jellegű volt, tehát semmiképp sem szakított a múlt minden hagyományával, másodszor pedig annak, hogy kezdettől fogva nem rombolóan, hanem konzervatívan lépett fel, hogy a parlament a régi fennálló törvényeket védte a korona túlkapásai ellen.

Ami az első pontot illeti, Guizot úr megfeledkezik arról, hogy a szabadgondolkodást, mely őt a francia forradalommal kapcsolatban oly szörnyű borzadállyal tölti el, nem máshonnan, mint éppen Angliából importálták Franciaországba. Ennek a szabadgondolkodásnak Locke volt az atyja, Shaftesburyben és Bolingbroke-ban pedig már azt a szellemes formát öltötte, amely később Franciaországban olyan ragyogóan fejlődött tovább. Így ahhoz a furcsa eredményhez jutunk, hogy ugyanaz a szabadgondolkodás, melyen a francia forradalom Guizot úr szerint megfeneklett, a vallásos angol forradalom egyik leglényegesebb terméke volt.

A második pontot illetően Guizot úr teljesen megfeledkezik arról, hogy a francia forradalom éppoly konzervatívan, még sokkal konzervatívabban kezdődött, mint az angol. Az abszolutizmus, különösen ahogy a végén Franciaországban fellépett, itt is újítás volt, s ez ellen az újítás ellen keltek fel a parlamentek[161] és védelmezték a régi törvényeket, a régi rendi monarchia us et coutumes-jét*. És ha a francia forradalom első lépése a IV. Henrik és XIII. Lajos óta elszenderült rendi országgyűlés újjáélesztése volt, az angol forradalom nem tud ezzel olyan tényt szembeállítani, amely éppily klasszikus konzervativizmusról tanúskodna.

Guizot úr szerint az angol forradalom fő eredménye az volt, hogy a királyt megfosztották annak lehetőségétől, hogy a parlament akarata és a parlamentben az alsóház akarata ellenére kormányozzon. Az egész forradalom tehát abban áll, hogy kezdetben mindkét fél, a korona is, meg a parlament is, túllépik korlátaikat és túlságosan messzire mennek, míg azután III. Vilmos alatt végre megtalálják a helyes egyensúlyt és semlegesítik egymást. Hogy amikor a királyságot alávetették a parlamentnek, egy osztály uralmának vetették alá, ezt Guizot úr fölöslegesnek tartja megemlíteni. Ezért arra sem kell kitérnie, miképp szerezte meg magának ez az osztály a szükséges hatalmat ahhoz, hogy végül a koronát szolgálójává tegye. Szerinte az I. Károly és a parlament közötti egész harcban csak tisztán politikai előjogokról van szó. Hogy mire kellettek a parlamentnek és a benne képviselt osztálynak ezek az előjogok, arról egy szót sem tudunk meg. Éppoly kevéssé beszél Guizot úr I. Károlynak a szabad konkurren-

* – hagyományait és szokásait – *Szerk.*

ciába való közvetlen beavatkozásairól, amelyek Anglia kereskedelmét és iparát mindinkább lehetetlenné tették; sempedig I. Károlynak a parlamenttől való függőségéről, amelybe folytonos pénzínsége következtében annál mélyebben sodródott bele, minél inkább próbált dacolni a parlamenttel. Ennélfogva számára az egész forradalom csupán egyes csendháborítók rosszakaratában és vallási fanatizmusában leli magyarázatát, akik mérsékelt szabadsággal nem tudtak megelégedni. A vallási mozgalomnak a polgári társadalom fejlődésével való összefüggéséről Guizot úr éppily kevéssé tud felvilágosítást adni. A köztársaság természetesen szintén pusztán néhány becsvágyó, fanatikus és rosszakaratú ember műve. Hogy ugyanebben az időben Lisszabonban, Nápolyban és Messinában szintén történtek kísérletek a köztársaság bevezetésére[162], mégpedig, miként Angliában, szintén holland mintára, ezt a tényt még csak nem is említi. Habár Guizot úr a francia forradalmat sohasem veszíti szem elől, még ahhoz az egyszerű következtetéshez sem jut el, hogy az átmenet az abszolút monarchiáról az alkotmányosra mindenütt csak heves harcok és csak a köztársaságon való keresztülmenet után jön létre, és még akkor is a régi dinasztia, mint hasznavehetetlen, helyét egy bitorló oldalágnak kénytelen átengedni. Az angol restaurációs monarchia bukásáról ennélfogva csupán a legelcsépeltebb közhelyeket tudja mondani. Még a legközelebbi okokat sem hozza fel: a reformáció teremtette új nagybirtokosok félelmét a katolicizmus helyreállításától, amely esetben természetesen az általuk elrabolt összes egyházi javakat vissza kellett volna adniok, vagyis Anglia egész mezőgazdasági földterületének hét tizede birtokost változtatott volna; a kereskedő és ipari burzsoázia riadozását a katolicizmustól, mely semmiképp sem illett bele üzletvitelükbe; a gondtalanságot, amellyel a Stuartok a maguk és udvari nemességük előnye kedvéért az egész angol ipart a kereskedelemmel egyetemben eladták Franciaország, azaz az egyetlen olyan ország kormányának, amely akkoriban az angoloknak veszélyes és sok tekintetben győzelmes konkurrenciát támasztott stb. Minthogy Guizot úr tehát a legfontosabb mozzanatokat mindenütt kihagyja, nem marad neki más hátra a pusztán politikai események fölöttébb elégtelen és lapos elbeszélésénél.

Guizot úr számára a nagy rejtély, amelyet csupán az angolok értelmi fölényével tud megmagyarázni, az angol forradalom konzervatív jellegének rejtélye, az a folytonos szövetség, amelyben a burzsoázia a nagybirtokosok legnagyobb részével áll, az a szövetség, amely az angol forradalmat lényegileg különbözteti meg a franciától, attól a forradalomtól, amelyik a nagybirtokot a parcellázás útján megsemmisítette. A nagybirtokosoknak ez a

burzsoáziával szövetséges osztálya, mely egyébként már VIII. Henrik alatt létrejött, az 1789-es francia feudális földbirtoktól eltérően, nem állt ellentétben, hanem ellenkezőleg teljes összhangban állt a burzsoázia életfeltételeivel. Földbirtoka valójában nem feudális, hanem polgári tulajdon volt. Ezek a nagybirtokosok egyrészt rendelkezésére bocsátották az ipari burzsoáziának a manufaktúra űzéséhez szükséges népességet, és másrészt a földművelést arra a fokra tudták fejleszteni, amely megfelelt az ipar és a kereskedelem állapotának. Innen származnak közös érdekei a burzsoáziával, innen származik a szövetsége vele.

Az alkotmányos monarchia angliai konszolidálódásával Guizot úr számára véget ér az angol történelem. Minden, ami azután következett, számára a toryk és whigek közti kellemes váltakozásra szorítkozik, azaz számára a Guizot úr és Thiers úr közti nagy vitára. Ezzel szemben a valóságban csak az alkotmányos monarchia konszolidálódásával kezdődik a polgári társadalom nagyszabású fejlődése és átalakulása Angliában. Ahol Guizot úr csak szelíd nyugalmat és idillikus békét lát, ott a valóságban a leghatalmasabb összeütközések, a legmélyrehatóbb forradalmak bontakoztak ki. Először a manufaktúra fejlődött tovább az alkotmányos monarchia alatt addig ismeretlen kiterjedtségig, hogy azután átadja helyét a nagyiparnak, a gőzgépnek és az óriási gyáraknak. Egész néposztályok tűnnek el, újak lépnek a helyükre, új életfeltételekkel és új szükségletekkel. Egy új, kolosszálisabb burzsoázia jön létre, mialatt a régi burzsoázia a francia forradalommal küzd, az új meghódítja magának a világpiacot. Olyan mindenhatóvá lesz, hogy mielőtt még a Reform Bill[163] közvetlenül politikai hatalmat ad a kezébe, már kényszeríti ellenfeleit, hogy szinte csupán az *ő* érdekében és az *ő* szükségletei szerint bocsássanak ki törvényeket. Közvetlen parlamenti képviseletet vív ki magának, s ezt arra használja fel, hogy megsemmisítse a földbirtok reális hatalmának utolsó maradványait. Végül e pillanatban azzal foglalkozik, hogy az angol alkotmány gyönyörű épületét, amely előtt Guizot úr csodálattal áll meg, alapjáig lerombolja.

És mialatt Guizot úr az angoloknak azért bókol, hogy náluk a francia társadalmi élet elvetendő kinövései, a republikanizmus és a szocializmus, nem rendítették meg az egyedül üdvözítő monarchia alappilléreit, azalatt Angliában az osztályellentétek a társadalomban olyan fokra fejlődtek, mint egyetlen más országban sem, s a páratlan gazdagsággal és termelőerőkkel rendelkező burzsoáziával itt olyan proletariátus áll szemben, amely erejét és koncentráltságát tekintve szintén páratlan. Az elismerés tehát, amellyel Guizot úr Angliának adózik, végül is oda torkollik, hogy

itt az alkotmányos monarchia oltalma alatt jóval több és jóval radikálisabb eleme fejlődött ki egy társadalmi forradalomnak, mint a világ valamennyi többi országában együttvéve.

Ahol az angol fejlődés szálai olyan csomópontban futnak össze, amelyet még látszatra sem tud többé a pusztán politikai frázis segítségével kettévágni, ott Guizot úr a vallásos frázishoz, Isten fegyveres beavatkozásához menekül. Így pl. Isten szelleme hirtelen leszáll a hadseregre és megakadályozza Cromwellt abban, hogy királlyá kiáltsa ki magát stb. stb. Lelkiismerete elől Guizot Isten által, a profán közönség elől pedig a stílus által menekül.

Valóban nem csupán les rois s'en vont*, hanem úgyszintén les capacités de la bourgeoisie s'en vont**.

Guizot: „Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle réussi? Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre"

A megírás ideje: 1850 február

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – a királyok tűnnek le – *Szerk.*

** – a burzsoázia kapacitásai letűnnek – *Szerk.*

Karl Marx és Friedrich Engels

Szemle[164]

[1850 január — február]

A tout seigneur, tout honneur.* Kezdjük *Poroszországgal.*

A porosz király minden lehetőt elkövet, hogy a langyos kiegyezés, az elégtelen kompromisszumok mostani pillanatát válsággá élezze ki.[165] Oktrojál egy alkotmányt és különféle kellemetlenségek után létrehoz két kamarát, amelyek ezt az alkotmányt felülvizsgálják. Csak hogy az alkotmány a korona számára igazán elfogadhatónak tűnjék, a kamarák törölnek minden olyan cikkelyt, amelyen a korona valamiképp megütközhetnék, s azt hiszik, hogy most a király azonnal felesküszik az alkotmányra. De az ellenkezője történik. Frigyes Vilmos, hogy a kamaráknak bizonyságot adjon „királyi lelkiismeretességéről", üzenetet bocsát ki, s ebben új javaslatokat tesz az alkotmány megjavítására, olyan javaslatokat, amelyeknek elfogadása az említett dokumentumot a legcsekélyebb úgynevezett alkotmányos polgári biztosítékoknak az utolsó látszatától is megfosztaná. A király reméli, hogy a kamarák ezeket a javaslatokat elvetik — de az ellenkezője történik. Ha a kamarák csalódtak a koronában, most gondoskodtak arról, hogy a korona csalódjon bennük. Mindent elfogadnak, mindent, a pairek kamaráját és a kivételes bíróságot, az általános hadkötelezettséget és a hitbizományt[166], csakhogy őket is szélnek ne eresszék, csakhogy a királyt végre egyszer komoly, „valóságos" esküvésre kényszerítsék. Így áll bosszút egy alkotmánytisztelő porosz polgár.

A király nehezen fog olyan megaláztatást kitalálni, mely e kamarák szemében túlságosan keménynek tűnhetnék. Végül kénytelen lesz kijelenteni, hogy „minél szentebbnek tartja az esküvel megerősített fogadalmat, amelyet tennie kell, annál inkább a lelkére veszi azokat a kötelességeket, amelyeket Isten rótt reá a drága hazáért"[167], és annál kevésbé engedi meg

* — Minden úrnak adassék meg, ami megilleti. — *Szerk.*

neki „királyi lelkiismeretessége", hogy felesküdjék egy alkotmányra, mely neki mindent, az országnak azonban semmit sem nyújt.

A néhai „Egyesült Landtag"[168] urai, akik most a kamarákban ismét együtt vannak, azért félnek annyira attól, hogy visszaszorítják őket a március 18 előtti régi helyzetükbe, mert akkor ismét előttük áll a forradalom, mely azonban ezúttal nem terem a számukra rózsát. Ehhez járul, hogy 1847-ben még megtagadhatták az állítólagos keleti vasútvonalra kért kölcsönt, 1849-ben pedig előbb ténylegesen megszavazták a kormánynak a szóbanforgó kölcsönt és aztán utólagosan alázattal kérelmezték a pénzmegszavazás elméleti jogát.

Eközben a kamarákon kívüli burzsoázia abban leli kedvét, hogy az esküdtszékeken a politikai vádlottakat felmentse és ezzel tanújelét adja ellenzékiségének a kormánnyal szemben. Ezekben a pörökben azután rendszeresen kompromittálja magát az egyik oldalon a kormány, a másikon a vádlottak által és a hallgatóság által képviselt demokrácia. Emlékezzünk csak a „mindenkor alkotmányos" Waldeck pörére, a trieri pörre[169] stb.

Az öreg Arndt kérdésére: „Mi a német hazája?", IV. Frigyes Vilmos így válaszolt: *Erfurt.*[170] Nem volt nehéz az Iliaszt a Békaegérharcban[171] parodizálni, de a Békaegérharc parodizálására eddig még senki sem mert gondolni. Az erfurti tervnek sikerül még magát a Pál-templom békaegérharcát is parodizálni. Persze teljességgel közömbös, hogy a hihetetlen gyűlés Erfurtban valóban összeül-e, vagy az igazhitű cár betiltja, éppoly közömbös, mint az a tiltakozás e gyűlés illetékessége ellen, amelynek kibocsátására Vogt úr kétségkívül meg fog egyezni Venedey úrral. Az egész agyszülemény pusztán azokat a mélyenszántó politikusokat érdekelheti, akiknek vezércikkei számára a „nagynémet" és „kisnémet" kérdés éppoly bőséges, mint nélkülözhetetlen kincsesbánya volt, továbbá a porosz burzsoákat, akik abban az üdvözítő hitben élnek, hogy a porosz király Erfurtban mindent jóváhagy, éppen mert Berlinben mindent elutasított.

Ha Erfurt a frankfurti „nemzetgyűlés" többé-kevésbé hű tükröződése, a régi szövetségi gyűlés viszont az „Interim"-ben[172] születik újjá, és egyszersmind legegyszerűbb kifejezésére, egy osztrák–porosz szövetségi bizottságra redukálódik. Az Interim Württembergben már beavatkozott és legközelebb Mecklenburgban meg Schleswig-Holsteinban fog beavatkozni.

Míg Poroszország hosszú ideig papírpénz kibocsátásával, a Seehandlung[173] rejtett kölcsöneivel és az államkincstár maradékaival nagynehezen nyélbeütötte költségvetését és csak most kényszerül a kölcsönök útjára, *Ausztria* az államcsőd tetőfokán áll. Az 1849. év első kilenc hónapjában

155 millió forint deficit, mely december végéig nyilván 210–220 millió forintra emelkedett; az államhitel teljes összeomlása bel- és külföldön, miután egy új kölcsön kísérlete nagy robajjal meghiúsult; a belföldi pénzforrások, a rendes adók, a sarcolások, a papírpénzkibocsátás teljes kimerítése; annak szükségessége, hogy a kiszipolyozott országra újabb kétségbeesés-sugallta adókat kényszerítsenek, amelyek előreláthatólag nem is folynak majd be – ezek a főbb vonások, amelyekben a sápadt pénzínség Ausztriában megnyilvánul. Ezzel egyidejűleg mind gyorsabban megy végbe az osztrák államtest elrothadása. Hasztalanul állít vele szembe a kormány görcsös központosítást; a bomlás már az államtest legkülsőbb részeit is elérte, még a legbarbárabb törzsek, a régi Ausztria fő támaszai, a dalmáciai, horvátországi és bánáti délszlávok, a „hűséges" határőrvidékiek[174] számára is elviselhetetlenné válik Ausztria. Csupán egy kétségbeesett lépés marad még hátra és nyújt némi csekély eshetőséget a menekülésre – egy külháború; ez a külháború, mely felé Ausztria feltartóztathatatlanul sodródik, gyorsan be fogja tetőzni teljes felbomlását.

Oroszország sem volt elég gazdag ahhoz, hogy megfizesse dicsőségét, amelyet tetejébe készpénzzel kellett megvásárolnia. Az uráli és altaji nagyhírű aranybányák ellenére, a Péter-Pál erőd pincéinek kimeríthetetlen kincsei ellenére, a Londonban és Párizsban állítólag merő pénzfölöslegből végbevitt értékpapírfelvásárlások ellenére az igazhitű cár nemcsak arra kényszerült, hogy 5 000 000 ezüstrubelt a Péter-Pál erődben papírpénzfedezetül őrzött készletekből mindenféle hamis ürügyekkel elvonjon és elrendelje, hogy értékpapírjait adják el a párizsi tőzsdén, hanem arra is, hogy a hitetlen londoni Citytől 30 millió ezüstrubel kölcsönt kérjen.

Az 1848. és 1849. évi mozgalmak következtében Oroszország oly mélyen belebonyolódott az európai politikába, hogy a Törökországra, Konstantinápolyra, „házának kulcsára"[175] vonatkozó régi terveit most a legsürgősebben végre kell hajtania, mert különben örökre kivihetetlenek lesznek. Az ellenforradalom előrehaladása és a nyugat-európai forradalmi párt napról napra növekvő ereje, Oroszország saját belső helyzete és rossz pénzügyi állapota gyors cselekvésre kényszerítik. Nemrégiben láttuk ennek az új keleti hadi és politikai színjátéknak a diplomáciai előjátékát[176]; néhány hónap múlva megérjük magát a színjátékot.

A Törökország elleni háború szükségképpen európai háború. Annál jobb a szent Oroszországnak, melynek ezáltal alkalma nyílik arra, hogy megvesse a lábát Németországban, az ellenforradalmat ott erélyesen végigvigye, a poroszoknak segítsen meghódítani Neuchâtelt és végső fokon a forradalom központja, Párizs ellen vonuljon.

Egy ilyen európai háborúban Anglia nem maradhat semleges. Oroszország ellen kell fordulnia. És Anglia Oroszország számára a legveszélyesebb ellenfél. Míg a kontinens szárazföldi seregeinek a front kiszélesedése folytán annál inkább kell gyöngülniök, minél mélyebben benyomulnak Oroszországba, s előnyomulásukat 1812 megismétlődésének veszélye miatt a régi Lengyelország keleti határaitól kezdve szinte egészen le kell állítaniok, Angliának megvannak az eszközei ahhoz, hogy Oroszországot a legsebezhetőbb oldalán támadja meg. Eltekintve attól, hogy a svédeket Finnország újbóli meghódítására kényszerítheti, flottája számára nyitva áll Pétervár és Odessza. Az orosz flotta tudvalevően a legrosszabb a világon, s Kronstadt és Schlüsselburg éppoly bevehetőek, mint Saint-Jean d'Acre és San Juan de Ulua[177]. Pétervár és Odessza nélkül azonban Oroszország levágott kezű óriás. Ehhez járul, hogy Oroszország sem nyerstermékeinek eladása, sem ipari termékek bevásárlása szempontjából Angliát még hat hónapig sem nélkülözheti, ami már a napóleoni kontinentális zárlat[178] idején világosan kitűnt, most pedig még sokkal nagyobb mértékben áll fenn. Az angol piac elszakítása Oroszországot néhány hónapon belül a leghevesebb megrázkódtatásoknak tenné ki. Anglia ellenben nemcsak hogy nélkülözni tudja egy ideig az orosz piacot, hanem valamennyi orosz nyersterméket is be tudja szerezni más piacokon. Látható, hogy a rettegett Oroszország korántsem olyan veszélyes. A német polgár szemében azonban ilyen rémületet keltő alakban kell megjelennie, mert közvetlenül uralkodik az ő fejedelmein, és mert a német polgár nagyon helyesen sejti, hogy Oroszország barbár hordái rövid időn belül elárasztják Németországot és ott bizonyos mértékig messiási szerepet fognak játszani.

Svájc viszonya a Szent Szövetséghez[179] olyan általánosságban, mint amilyen a porosz kamaráké a királyukhoz különösen. Csakhogy Svájcnak ott van még egy bűnbakja is, amelynek a Szent Szövetségtől kapott összes ütéseket kétszeresen és háromszorosan visszaadhatja, ráadásul védtelen, neki kényre-kedvre kiszolgáltatott bűnbak – a német menekültek. Igaz, hogy a „radikális" svájciak egy része Genfben, Waadt kantonban, Bernben tiltakozott a Szövetségi Tanács gyáva – a Szent Szövetség és a menekültek irányában egyaránt gyáva – politikája ellen; de éppígy igaz az is, hogy a Szövetségi Tanács joggal állította, hogy politikája „a svájci nép roppant többségének politikája". Eközben a központi hatalom nyugodtan folytatja a belpolitikában kis polgári reformok keresztülvitelét, a vámok, pénzek, a posták, a mértékek és súlyok centralizálását, olyan reformok keresztülvitelét, amelyek biztosítják számára a kispolgárság helyeslését. A katona-

szerződések[180] megszüntetése végett hozott határozatot persze nem meri végrehajtani, s még mindig nap nap után tömegesen mennek az ős-kantonbeliek[181] Comóba, hogy ott a nápolyi hadiszolgálatba beálljanak. De a Szent Szövetség iránt tanúsított minden alázata és előzékenysége ellenére mégis végzetes vihar fenyegeti Svájcot. Első mámorukban a Sonderbund-háború[10] és kiváltképp a februári forradalom után az egyébként oly félénk svájciak meggondolatlanságokra ragadtatták magukat. Arra a szörnyűségre merészkedtek, hogy egyszer függetlenek akarjanak lenni; a hatalmak által szavatolt 1814. évi alkotmány helyett újat hoztak, a szerződésekkel szemben elismerték Neuchâtel függetlenségét.[182] Ezért minden hajlongásuk, szívességük és rendőri szolgálatuk ellenére fenyítésben fognak részesülni. És ha egyszer belebonyolódik az európai háborúba, Svájc helyzete nem a legkellemesebb; Svájc megsértette ugyan a szent szövetségeseket, másrészről azonban elárulta a forradalmat.

Franciaországban, ahol maga a burzsoázia irányítja a reakciót a saját érdekei szerint, és ahol a köztársasági kormányforma ennek a reakciónak lehetővé teszi a legszabadabb és legkövetkezetesebb fejlődést, a forradalom elnyomását a legszemérmetlenebbül és a legerőszakosabban viszik végbe. Egy rövid hónap alatt egyre-másra következett az italadó visszaállítása, mely közvetlenül betetőzi a falusi lakosság felének tönkremenetelét; d'Hautpoul körrendelete, amely a zsandárokat kémeknek nevezi ki még a hivatalnokokat illetően is; a tanítókra vonatkozó törvény, melynek értelmében a prefektusok minden elemi iskolai tanítót önkényesen elbocsáthatnak, a tanügyi törvény, mely az iskolákat átadja a papoknak, a transzportációs törvény, amelyben a burzsoázia kitölti egész kielégítetlen bosszúszomját a júniusi felkelőkön és őket, más hóhér hiányában, egész Algéria leggyilkosabb éghajlatának szolgáltatja ki. A számtalan kiutasításról, melyek június 13 óta szakadatlanul folynak és még a legártatlanabb külföldieket is sújtják, nem is beszélünk.

Ennek a heves burzsoá reakciónak a célja természetesen a monarchia helyreállítása. A monarchista restaurációt azonban jelentősen akadályozzák maguk a különböző trónkövetelők és az országban működő pártjaik. A legitimisták és az orléanisták, a két legerősebb monarchista párt, körülbelül kiegyenlítik egymást; a harmadik, a bonapartista párt messze a leggyöngébb. Louis Napoléonnak hétmillió szavazata ellenére még valódi pártja sincs, csak egy klikk áll mögötte. Ő, aki a reakció általános gyakorlásában mindig élvezi a kamara többségének támogatását, magára marad, mihelyt trónkövetelői külön érdekei lépnek előtérbe; cserbenhagyja őt nemcsak a többség, hanem a saját miniszterei is, akik mindannyiszor

meghazudtolják és írásbelileg kényszerítik, hogy mindennek ellenére másnap kijelentse, hogy bizalmát élvezik. Ezért a viszályok, amelyekbe így a többséggel keveredik, bármennyire komoly következményekkel is járhatnak, eddig csak komikus epizódok, amelyekben a köztársasági elnök mindenkor a becsapott szerepét játssza. Magától értetődik emellett, hogy minden monarchista csoport a saját szakállára konspirál a Szent Szövetséggel. Az „Assemblée Nationale"[75] annyira szemérmetlen, hogy a népet nyilvánosan fenyegeti az oroszokkal; arról, hogy Louis Napoléon összeszűri a levet Miklóssal, már most elegendő tény tanúskodik.

A reakció előrehaladásának mértékében természetesen a forradalmi párt erői is növekszenek. Minthogy a falusi lakosság nagy tömegét tönkretették a parcellázás következményei, az adóteher és a legtöbb adónak merőben kincstári, még polgári álláspontról is káros jellege, a falusi lakosság zöme, csalódva Louis Napoléon és a reakciós képviselők ígéreteiben, a forradalmi párt karjaiba vetette magát, és egy – persze még nagyon nyers és polgári – szocializmus mellett tesz hitet. Hogy milyen forradalmi a hangulat még a legerősebben legitimista département-okban is, bizonyítja a legutóbbi választás Gard département-ban, a royalizmus és az 1815-ös „fehér terror" központjában, ahol egy vörös választottak meg.[61] A kispolgárság, minthogy nyomja a nagytőke, mely mind a kereskedelemben, mind a politikában megint ugyanazt a helyet foglalja el, mint Lajos Fülöp alatt, követte a falusi lakosságot. A fordulat olyan erőteljes, hogy még az áruló Marrast és a szatócsújság, a „Siècle"[49], is kénytelen volt szocialistának vallani magát. A különböző osztályok kölcsönös helyzete, melynek a politikai pártok kölcsönös helyzete csupán egy másik kifejezése, szinte egészen ugyanaz megint, mint 1848 február 22-én volt. Csakhogy most más dolgokról van szó, a munkások sokkal tisztábban látnak, s főleg egy eddig politikailag halott osztály, a parasztoké, belesodródott a mozgalomba és a forradalom oldalára állt.

Ezért kénytelen az uralkodó burzsoázia az általános választójog eltörlését a lehető leggyorsabban megkísérelni; s ebben a kénytelenségben rejlik viszont a forradalom közeli győzelmének bizonyossága, még a nemzetközi viszonyoktól eltekintve is.

Hogy a helyzet egyáltalában mennyire feszült, mutatja már az a komikus törvényjavaslat is, mellyel Pradié népképviselő mintegy 200 cikkelyben megkísérli az államcsínyeket és a forradalmakat a nemzetgyűlés egy dekrétumával elhárítani. És hogy a pénzarisztokrácia itt, csakúgy mint más fővárosokban, mennyire nem bízik a látszólag helyreállított „rendben", ez abból látható, hogy a Rothschild-ház különböző ágai társasági szerződésüket

néhány hónappal ezelőtt mindössze *egy évre* – a nagykereskedelem évkönyveiben hallatlanul rövid időtartamra – hosszabbították meg.

Míg a kontinens az utóbbi két évben forradalmakkal, ellenforradalmakkal és az ettől elválaszthatatlan szóáradattal foglalkozott, az ipari *Anglia* egészen más cikkben utazott: prosperitásban. Itt az 1845 őszén in due course* kitört kereskedelmi válság két ízben is félbeszakadt: 1846 elején a parlament szabadkereskedelmi határozatai folytán[183] és 1848 elején a februári forradalom következtében. A tengerentúli piacokat nyomasztó áruk egy tömege időközben lassanként felvevőpiacra talált. A februári forradalom méghozzá éppen ezeken a piacokon kiküszöbölte a kontinentális ipar konkurrenciáját, míg az angol ipar a megzavart kontinentális piacon nem vesztett sokkal többet, mint amennyit amúgy is veszített volna, ha a válság tovább tart. A februári forradalom, mely a kontinentális ipart pillanatnyilag majdnem teljesen megbénította, ilyenformán segített az angoloknak a válságot egy évig egészen elviselhető módon átvészelni, lényegesen hozzájárult a tengerentúli piacokon felhalmozódott készletek eltakarításához és 1849 tavaszán új ipari fellendülést tett lehetővé. Ez a fellendülés, mely egyébként a kontinentális ipar egy nagy részére is kiterjedt, a legutóbbi három hónapban olyan fokot ért el, hogy a gyárosok állítása szerint ilyen jó napjaik még sohasem voltak – ez az állítás a válság előestéjén mindannyiszor elhangzik. A gyárak túl vannak halmozva megrendelésekkel és gyorsított iramban dolgoznak; minden eszközt felkutatnak, hogy a tízórás törvényt megkerüljék és új munkaórákat nyerjenek; tömegesen építenek új gyárakat mindenütt az ipari kerületekben, a régieket pedig kibővítik. A készpénz a piacra tódul, a nem foglalkoztatott tőke ki akarja használni az általános profit pillanatát; a leszámítolás táplálja a spekulációt, a termelésbe vagy a nyerstermék-kereskedelemre veti magát, s csaknem valamennyi cikknek az ára abszolúte emelkedik, valamennyié emelkedik relatíve. Röviden szólva a „prosperitás" javában szerencsélteti Angliát, és csak az a kérdés, milyen sokáig fog tartani ez a mámor. Nagyon sokáig semmi esetre sem. A legnagyobb piacok közül több, főleg Kelet-India, már csaknem túl van telítve; a kivitel már most is nem annyira a valódi nagy piacokat részesíti előnyben, mint inkább a világkereskedelem lerakatait, ahonnan az áruk a legkedvezőbb piacokra irányíthatók. A roppant termelőerők folytán, amelyekkel az angol ipar 1843-tól 1845-ig, 1846-ban és 1847-ben és különösen 1849-ben az eddigieket gyarapította és még napról napra gyarapítja, a még megmaradó, különösen az

* – esedékes időpontban – *Szerk.*

észak- és dél-amerikai meg az ausztráliai piacok csakhamar szintén túltelítődnek, s ennek a túltelítődésnek az első híreivel egyidejűleg ki fog törni a „pánik" a spekulációban és a termelésben – talán már a tavasz vége felé, legkésőbb pedig júliusban vagy augusztusban. De ez a válság azáltal, hogy szükségképpen egybeesik a kontinensen bekövetkező nagy összeütközésekkel, egészen más gyümölcsöket hoz majd, mint az eddigiek. Ha eddig minden válság az ipari burzsoázia egy új előrelépéséhez, a földbirtok és a finánctburzsoázia fölötti új győzelméhez volt jeladás, ez a válság a modern angol forradalom kezdetét jelzi majd, olyan forradalomét, amelyben Cobden majd Necker szerepét veszi át.

Most áttérünk *Amerikára*. Az itteni események közül a legfontosabb, még a februári forradalomnál is nagyobb fontosságú tény a kaliforniai aranybányák felfedezése. Már most is, alig tizennyolc hónap elteltével, előre látható, hogy ennek a felfedezésnek még Amerika felfedezésénél is sokkal nagyobb szabású eredményei lesznek. Háromszázharminc esztendeig az Európából a Csendes-óceán felé irányuló egész kereskedelem a legmeghatóbb türelemmel a Jóreménység fokának vagy a Horn-foknak a megkerülésével folyt. A Panama-földszoros áttörésére vonatkozó valamennyi javaslat meghiúsult a kereskedő népek korlátolt féltékenységén. Tizennyolc hónapja fedezték fel a kaliforniai aranybányákat, s a jenkik máris hozzáfogtak egy vasútvonal, egy nagy országút, s a Mexikói-öbölből kiinduló csatorna építéséhez, máris rendszeresen közlekednek gőzhajók New Yorktól Chagresig, Panamától San Franciscóig, máris Panamában összpontosul a csendes-óceáni kereskedelem, s a Horn-fokot megkerülő útvonal elavult. Egy 30 szélességi fok hosszúságú tengerpart, a világ egyik legszebb és legtermékenyebb tengerpartja, mely eddig jóformán lakatlan volt, most szemlátomást átváltozik gazdag, civilizált országgá, amelynek sűrű népessége a legkülönbözőbb törzsekbeli emberekből kerül ki, a jenkitől a kínaiig, a négertől az indiánig és malájig, a kreoltól és mesztictől az európaiig. A kaliforniai arany patakokban zúdul Amerikára és a Csendes-óceán ázsiai partvidékére, s a legdacosabb barbár népeket is belesodorja a világkereskedelembe, a civilizációba. Másodszor kap a világkereskedelem új irányt. Ami az ókorban Türosz, Karthágó és Alexandria, a középkorban Genova és Velence, ami eddig London és Liverpool volt, a világkereskedelem központja, az lesz most New York és San Francisco, San Juan de Nicaragua* és León, Chagres és Panama. A világforgalom súlypontja, amely a középkorban Olaszország, az újabb korban Anglia volt, most az

* – San Juan del Norte (Greytown) – *Szerk.*

észak-amerikai félsziget déli fele. A vén Európa iparának és kereskedelmének hatalmas erőfeszítéseket kell tennie, hogy ne induljon ugyanolyan hanyatlásnak, mint Olaszország ipara és kereskedelme a XVI. század óta, hogy Anglia és Franciaország ne jusson ugyanoda, ahol Velence, Genova és Hollandia ma áll. Néhány év múlva gőzhajókkal rendszeres postajárat lesz Angliából Chagresig, Chagresből és San Franciscóból Sydneybe, Kantonba és Singapore-ba. Hála a kaliforniai aranynak és a jenkik fáradhatatlan energiájának, a Csendes-óceán mindkét partja nemsokára ugyanolyan népes, a kereskedelem számára ugyanolyan nyitott, iparilag ugyanolyan fejlett lesz, mint most a Bostontól New Orleansig húzódó tengerpart. Akkor a Csendes-óceán ugyanolyan szerepet játszik majd, mint most az Atlanti-óceán, az ókorban és a középkorban pedig a Földközi-tenger – a világforgalom nagy víziútjának a szerepét; az Atlanti-óceán pedig beltenger szerepére süllyed, mint most a Földközi-tenger. Az egyetlen esély arra, hogy az európai civilizált országok akkor nem kerülnek ugyanolyan ipari, kereskedelmi és politikai függésbe, amilyenben most Olaszország, Spanyolország és Portugália van, egy társadalmi forradalomban rejlik, amely – ameddig még van reá idő – átalakítja a termelési és érintkezési módot magának a termelésnek a modern termelőerőkből fakadó szükségletei szerint és ezzel lehetővé teszi olyan új termelőerők létrehozását, amelyek biztosítják az európai ipar fölényét és így kiegyenlítik a földrajzi helyzet hátrányait.

Végül még Kínából egy jellemző kuriózum, amelyet Gützlaff, az ismert német misszionárius hozott magával. Az ország lassan, de rendszeresen növekvő túlnépesedése az ottani társadalmi viszonyokat már régóta igen nyomasztóvá tette a nemzet nagy többsége számára. Ekkor jöttek az angolok és öt kikötőbe irányuló forgalomra kierőszakolták a szabadkereskedelmet. Angol és amerikai hajók ezrei vitorláztak Kína felé, s rövid idő alatt elárasztották az országot olcsó angol és amerikai gépi gyártmányokkal. A kézművességen nyugvó kínai ipar nem bírta a gép konkurrenciáját. A rendíthetetlen Mennyei Birodalom társadalmi válságot élt át. Az adók nem folytak be többé, az állam a csőd szélére került, a lakosság tömegesen pauperizmusba süllyedt, lázadásban tört ki, megtagadta, megverte és megölte a császár mandarinjait és Fu Hi papjait. Az ország a romlás szélére jutott, és már hatalmas forradalom veszélye fenyegeti. De ami még rosszabb, a lázongó plebs körében felléptek olyan emberek, akik rámutattak egyesek szegénységére, mások gazdagságára, akik a tulajdon más elosztását, sőt a magántulajdon teljes eltörlését követelték és még mindig követelik. Amikor Gützlaff úr 20 évi távollét után ismét civilizált emberek és európaiak közé érkezett, hallott

szocializmusról beszélni és megkérdezte, mi az? Amikor megmagyarázták neki, rémülten felkiáltott: „Hát sehol sem menekedhetek meg ettől a vészes tanítástól? Hiszen éppen ugyanezt prédikálják egy idő óta sokan a kínai csőcselék közül!"

Lehet persze, hogy a kínai szocializmus úgy viszonylik az európaihoz, mint a kínai filozófia a hegelihez. Mégis szívderítő tény, hogy a föld legrégibb és legrendíthetetlenebb birodalmát az angol burzsoák kartonbálái nyolc év alatt egy társadalmi átalakulás küszöbére vitték, amelynek mindenesetre a legjelentősebb következményekkel kell járnia a civilizáció szempontjából. Ha a mi európai reakciósainknak nemsokára menekülniök kell és Ázsián át végre a kínai falhoz, az ősreakció és az őskonzervativizmus mentsvárába vezető kapukhoz érkeznek, ki tudja, nem ezt a feliratot olvashatják-e rajta:

République chinoise
Liberté, Egalité, Fraternité*.

London, 1850 január 31.

*

A porosz polgárság kívánságai beteljesültek: A „becsület lovagja" felesküdött az alkotmányra azzal a feltétellel, hogy „lehetővé teszik számára, hogy ezzel az alkotmánnyal kormányozzon"[184]. És a burzsoák a kamarákban a február 6 óta eltelt néhány nap alatt máris maradéktalanul teljesítették ezt a kívánságot. Február 6 előtt ezt mondták: engedményeket kell tennünk, hogy az uralkodó felesküdjön az alkotmányra; ha egyszer az eskü megtörtént, egészen másképpen léphetünk fel. Február 6 után ezt mondják: az uralkodó felesküdött az alkotmányra, megvan minden lehető biztosítékunk; egészen nyugodtan tehetünk tehát engedményeket. Vita nélkül, ellenzés nélkül, majdnem egyhangúlag hagytak jóvá tizennyolc milliót háborús előkészületekre és 500 000 ember mozgósítására egy eddig még ismeretlen ellenség ellen; a költségvetést négy nap alatt megszavazták, a kormány minden előterjesztése egy szempillantás alatt keresztülmegy a kamarákon. Látjuk, a német burzsoázia még mindig nincs híján a gyávaságnak, sem az ürügyeknek e gyávasághoz.

A porosz király e jóakaró kamarától elegendő alkalmat kapott arra, hogy belássa, milyen előnyei vannak az alkotmányos rendszernek az abszolutisz-

* – Kínai Köztársaság – Szabadság, Egyenlőség, Testvériség – *Szerk.*

tikussal szemben, mégpedig nem csupán a kormányzottak, hanem a kormányozók szempontjából is. Ha visszagondolunk az 1842–1848-as pénzügyi szorultságra, a Seehandlung és a Bank útján tett meghiúsult kölcsönkísérletekre, Rothschild elutasító válaszaira, az egyesült Landtag által megtagadott kölcsönre, az államkincstár és az állami pénztárak kimerülésére, s ha mindezzel összehasonlítjuk az 1850-es pénzügyi bőséget – három költségvetés, hetvenmillió deficittel, amelyet a kamara jóváhagyásával fedeztek, tömegesen forgalomba hozott kölcsönjegyek, kincstári jegyek, az állam a Bankkal jobb viszonyban van, mint valaha is volt a Seehandlunggal, és mindehhez még harmincnégymillió jóváhagyott kölcsön tartalékban – mily nagy az ellentét!

A hadügyminiszter nyilatkozatai szerint tehát a porosz kormány valószínűnek tart olyan eshetőségeket, amelyek kényszeríthetik, hogy egész hadseregét mozgósítsa az európai „rend és nyugalom" érdekében. Poroszország e kijelentéssel a Szent Szövetséghez való újbóli csatlakozását elég hangosan és világosan kinyilatkoztatta. Nyilvánvaló, hogy ki az ellenség, aki ellen az új keresztes hadjárat irányul. Az anarchia és felforgatás központját, a welsch* Bábelt, meg kell semmisíteni. Hogy közvetlen támadás induljon-e Franciaország ellen, vagy Svájc és Törökország elleni diverziók előzzék-e meg a támadást, az nagyon is a párizsi viszonyok alakulásától függ majd. Mindenesetre a porosz kormánynak most megvannak az eszközei, hogy 180 000 katonáját két hónapon belül 500 000-re növelje; 400 000 orosz van lépcsőzetesen elosztva Lengyelországban, Volhíniában és Besszarábiában; Ausztriának legalább 650 000 embere áll fegyverben. Már csak azért is, hogy ezt a roppant haderőt táplálhassa, kénytelen Oroszország és Ausztria még ebben az évben inváziós háborút indítani. És ami ennek az inváziónak az első irányát illeti, éppen most került nyilvánosságra egy figyelemreméltó ügyirat.

A „Schweizerische Nationalzeitung" egyik legutóbbi száma közöl egy állítólag Schönhals osztrák tábornok tollából származó emlékiratot, amely Svájc elözönlésének teljes tervét tartalmazza. E terv főbb mozzanatai a következők:

Poroszország mintegy 60 000 embert von össze a Majnánál, a vasutak közelében; egy hesseniekből, bajorokból és württembergiekből álló hadtest részint Rottweil és Tuttlingen, részint Kempten és Memmingen mellett tömörül. Ausztria 50 000 embert állít fel Vorarlbergben és Innsbruck felé, s egy második hadtestet alkot Olaszországban Sesto Calende és Lecco között. Időközben Svájcot diplomáciai tárgyalásokkal megtévesztik. Ha elérkezik a

* – welsch: franciák, olaszok *gúnyneve* – *Szerk.*

támadás pillanata, a poroszok vasúton Lörrachba sietnek, a kis kontingensek Donaueschingenbe; az osztrákok Bregenznél és Feldkirchnél, az olaszországi hadsereg Comónál és Leccónál szorosabban tömörülnek. Egy dandár megáll Varese mellett és fenyegeti Bellinzonát. A követek átnyújtják az ultimátumot és elutaznak. Megkezdődnek a hadműveletek: a fő ürügy az 1814-es szövetségi alkotmánynak és a Sonderbund-kantonok szabadságának helyreállítása. Maga a támadás koncentráltan Luzern ellen irányul. A poroszok Baselon keresztül az Aar felé nyomulnak, az osztrákok St. Gallenen és Zürichen át a Limmat felé. Az előbbiek Solothurntól Zurzachig, az utóbbiak Zurzachtól Zürichen át Uznachig helyezkednek el. Ugyanakkor egy 15 000 főnyi osztrák különítmény Churon keresztül a Splügen-hágó felé nyomul és egyesül az olaszországi hadtesttel, mire mindkettő a Felső-Rajna völgyén át előnyomul a Szent Gotthard-hágó felé és itt megint a Varesén és Bellinzonán keresztül előretört hadtestnek nyújtanak kezet és fellázítják az őskantonokat. Ezeket időközben a kisebb kontingensekkel Schaffhausenon keresztül egyesült főseregek előrenyomulása, továbbá Luzern elfoglalása elvágja Svájc nyugati részétől, és így a bárányokat elválasztják a kosoktól. Ugyanakkor Franciaország, amely a „január 30-i titkos szerződés" értelmében 60 000 embert köteles felállítani Lyon és Colmar mellett, megszállja Genfet és a Jurát ugyanazzal az ürüggyel, amellyel Rómát megszállta. Ezzel Bern tarthatatlanná vált, s a „forradalmi" kormány kénytelen vagy rögtön kapitulálni, vagy csapataival a Berni Alpokban éhenhalni.

Mint látható, a terv nem is olyan rossz. Kellően tekintetbe veszi a terepviszonyokat, javasolja, hogy először a lapályosabb és termékenyebb Észak-Svájcot foglalják el, és Észak-Svájcban az egyetlen meglevő komoly hadállást, az Aar és a Limmat mögötti pontot az egyesült főerőkkel megszerezzék. Megvan az az előnye, hogy elvágja a svájci hadseregtől gabonatárát és egyelőre még meghagyja neki a nehéz hegyi terepet. Tehát már a tavasz kezdetén végrehajtható, és minél korábban hajtják végre, annál súlyosabb a magashegységbe visszaszorított svájciak helyzete.

Hogy az ügyiratot értelmi szerzőinek akarata ellenére jelentették-e meg, vagy szántszándékkal arra a célra készült, hogy egy svájci lapnak közlés végett a kezére játsszák, azt pusztán belső okokból kiindulva még nehéz eldönteni. Az utóbbi esetben csak az lehet a célja, hogy a svájciakat gyors és nagyarányú csapatmozgósítás révén pénztáraik kimerítésére és a Szent Szövetség iránti mind nagyobb engedelmességre indítsa, valamint hogy a közvéleményt egyáltalán tévútra vezesse a szövetségesek szándékait illetően. A parádézás, amelyet pillanatnyilag Oroszország és Poroszország fegyverkezésével és a Svájc elleni haditervekkel űznek, úgy látszik emellett szól. Éppígy ma-

gának az emlékiratnak egy mondata, amely valamennyi hadműveletnél a legnagyobb gyorsaságot ajánlja, hogy lehetőleg minél több területet foglaljanak el, még mielőtt Svájc a kontingenseket onnan összevonta és elindította volna. Viszont épp ennyi belső ok szól megint amellett, hogy az emlékirat mint Svájc ellen valóban javasolt inváziós terv valódi.

Annyi bizonyos, hogy a Szent Szövetség még ez évben megindul, akár először Svájc vagy Törökország ellen, akár egyenesen Franciaország ellen, és mindkét esetben a Szövetségi Tanács felkészülhet a halálra. Akár a Szent Szövetség, akár a forradalom ér el előbb Bernbe, a Szövetségi Tanács maga idézte elő pusztulását gyáva semlegességével. Az ellenforradalom nem elégedhet meg a Szövetségi Tanács engedményeivel, mivel ez a Tanács többékevésbé forradalmi eredetű; a forradalom egy pillanatig sem tűrhet meg ilyen áruló és gyáva kormányt Európa szívében, a mozgalomban legközvetlenebbül résztvevő három nemzet között. A svájci Szövetségi Tanács viselkedése a legszembeötlőbb és remélhetőleg az utolsó példáját nyújtja annak, mit jelent a kis államok állítólagos „függetlensége" és „önállósága" a modern nagy nemzetek között.*

Revue [Januar/Februar 1850]

A megírás ideje: 1850 január 31–február

A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 februári (2.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* A *franciaországi* legutóbbi események tekintetében utalunk az „1848–1849" c. cikknek ebben a füzetben foglalt szakaszára [lásd 32–60. old.]. Az *angliai* tízórás törvény tényleges eltörléséről a következő füzetben önálló cikket hozunk [lásd 226–235. old.]. — *A „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" jegyzete.*

Friedrich Engels

A tízórás kérdés[185]

Azok, akik a munkásosztályért küzdenek, a szabadkereskedő középosztály, az ún. „manchesteri iskola"[186] érveivel szemben általában pusztán felháborodott megjegyzéseket szoktak tenni e tanítások erkölcstelen és szemérmetlenül önző jellegéről. A munkás, akit a pénzsóvár gyárurak fennhéjázó osztálya porig alázott, lábbal tiport, fizikailag tönkretett és szellemileg kimerített, a munkás bizonyára meg is érdemelné sorsát, ha nem szökne arcába vére, amikor szenvtelenül azt mondják neki, hogy örökre arra van kárhoztatva, hogy egy gépezet alkatrészeként szolgáljon, hogy urának tetszése szerint használják fel és használják ki, a tőke nagyobb dicsőségére és gyorsabb felhalmozására, és hogy csak ezzel a feltétellel tartható fenn „hazájának uralma" és magának a munkásosztálynak a létezése. A szenvedélyes, forradalmi felháborodásnak ilyen érzése nélkül nem volna remény a proletariátus felszabadulására. De más az ellenállás férfias szellemét fenntartani a munkások között, és megint más ellenségeinkkel nyilvános vitában szembeszállni. Itt a puszta felháborodás, heves érzelmek puszta kitörése, ha az még oly indokolt is, mit sem ér. Itt érvekre van szükség. És nem kétséges, hogy a munkásérdekek védelmezői a szabadkereskedő iskolát még nyugodt, érvelő vitában is, még kedvenc területén, a politikai gazdaságtan területén is, könnyen megverhetik.

Arra az arcátlan pimaszságra, amellyel a szabadkereskedő gyárosok kijelentik, hogy a modern társadalom létezése attól függ, hogy ők folytatják-e a gazdagság felhalmozását a dolgozó nép véréből és verejtékéből, csak egy szót akarunk szólni. A történelem minden korszakában a nép nagy többsége ilyen vagy amolyan formában pusztán szerszám volt a maroknyi kiváltságosok meggazdagodásához. Ámde a régi időkben ezt a vérszopó rendszert mindig különféle erkölcsi, vallási és politikai ürügyek leple alatt gyakorolták: papok, filozófusok, jogászok és államférfiak elhitették a néppel, hogy saját javára és isten rendelése folytán van a nyomornak és éhségnek kiszolgáltatva. Most ellenkezőleg a szabadkereskedők arcátlanul kijelentik – „Ti,

munkások, rabszolgák vagytok és rabszolgák maradtok, mert csak a ti rabszolgaságtok árán növelhetjük gazdagságunkat és kényelmünket; mert mi, ennek az országnak az uralkodó osztálya, csak akkor uralkodhatunk tovább, ha ti rabszolgák vagytok." Most tehát az elnyomás titka végre fel van fedve; most végre, hála a szabadkereskedőknek, a nép világosan felismerheti helyzetét, most végre tisztán és félreérthetetlenül van feltéve a kérdés: *Vagy mi, vagy ti!* És ezért, éppúgy, ahogy jobban szeretjük a hamis barátnál a nyílt ellenséget, azonképp jobban szeretjük az álszent filantróp arisztokratánál az arcátlan szabadkereskedőt, Lord Ashleynél Brightot, a quakert.

A tízórás törvényt a parlamentben, a szónoki emelvényen, a sajtóban és az ipari kerületek minden gyárában és műhelyében negyven éven át folytatott hosszú, heves küzdelem után keresztülvitték. Az egyik oldalon a legszívettépőbb képeket sorakoztatták fel: növekedésükben elsatnyult és meggyilkolt gyermekek; otthonuktól és kicsinyeiktől elszakított nők; egész nemzedékek lappangó kórral megfertőzve, tömegesen áldozatul odavetett emberéletek, országos méretekben tönkretett emberi boldogság – mindez azért, hogy maroknyi máris túl gazdag egyént még gazdagabbá tegyenek. És ezek nem fantáziaképek voltak; mindez tény volt, rideg tény. Mégsem merte senki ennek a gyalázatos rendszernek a megszüntetését kívánni; csak azt kívánták, hogy korlátozzák valamelyest. A másik oldalon előléptek a hideg, szívtelen közgazdászok, az e rendszeren kövérre hízottak fizetett szolgái, és egy sereg következtetés alapján, amelyek olyan cáfolhatatlanok és kényszerítőek, mint a hármasszabály, bebizonyították, hogy ehhez a rendszerhez semmiképpen sem lehet hozzányúlni, ha nem akarják „tönkretenni az országot".

El kell ismerni, hogy a gyári munkások szószólói a közgazdászok érveit sohasem tudták megcáfolni, sőt még vitába bocsátkozni is csak igen ritkán mertek velük. Ennek oka az, hogy a jelenlegi társadalmi rendszerben, amíg tőke van a kevesek kezében, akiknek a sokak kénytelenek munkájukat eladni, ezek az érvek mindmegannyi tények – tények, amelyek éppannyira tagadhatatlanok, mint azok, amelyeket ellenfeleik hoznak fel. Igen, a jelenlegi társadalmi rendszerben Anglia, népességének valamennyi osztályával, teljességgel iparának prosperitásától függ, és ez a prosperitás a jelenlegi rendszerben teljességgel a vétel és eladás legkorlátlanabb szabadságától függ, és attól, hogy az ország minden erőforrását a lehető legnagyobb profit elérésére fordíthassák.

Igen, az egyetlen eszköz az efféle ipari prosperitás fenntartására, amitől ma a birodalomnak úgyszólván léte függ, a jelenlegi rendszerben az, hogy minden évben többet termeljenek kevesebb költséggel. És hogyan lehet kevesebb költséggel többet termelni? Először azáltal, hogy a termelés szerszá-

mával – a géppel és a munkással – minden évben az előző évinél többet dolgoztatnak; másodszor azáltal, hogy az eddig szokásos termelési módszert újjal és tökéletesebbel kiszorítják, vagyis tökéletesített gépekkel kiszorítják az embereket; harmadszor azáltal, hogy a munkás költségeit csökkentik létfenntartási költségeinek csökkentésével (gabona-szabadkereskedelem stb.) vagy pusztán bérének a lehető legalacsonyabb színvonalra való csökkentésével. Így minden esetben a munkás a vesztes – így tehát Anglia csak dolgozó népének romlása által menthető meg! Ez a helyzet – ezek azok a szükségszerűségek, amelyekbe Angliát a gépi berendezés haladása, a tőke felhalmozása és az ebből következő hazai és külföldi konkurrencia sodorta.

Ennélfogva a tízórás törvény önmagában tekintve és mint végső rendszabály határozottan helytelen lépés volt – célszerűtlen, sőt reakciós rendszabály, amely magában hordta saját megsemmisülésének csíráját[187]. Egyfelől nem rombolta szét a jelenlegi társadalmi rendszert, másfelől nem kedvezett fejlődésének. Ahelyett hogy a rendszert végső határáig hajtotta volna, olyan pontig, amelyen az uralkodó osztály minden erőforrását kimerítve látná, olyan pontig, amelyen egy másik osztály uralma, egy társadalmi forradalom szükségszerűvé válna – ehelyett a tízórás törvényt arra szánták, hogy a társadalmat visszazökkentse egy olyan állapotba, amelyet a jelenlegi rendszer már rég kiszorított. Ez egészen nyilvánvalóvá válik, ha csak szemügyre vesszük azokat a pártokat, amelyek a törvényjavaslatot a parlamentben a szabadkereskedők ellenzésével szemben keresztülerőszakolták. Talán a munkásosztály felindult állapota és fenyegető magatartása fogadtatta el? Bizonyára nem. Ha így lett volna, akkor a dolgozó nép már évekkel előbb elfogadtathatta volna a Chartát[188]. Ezenfelül azok az emberek, akik a munkásosztály soraiból a rövid-idő mozgalomban vezető szerepet vittek, egyáltalán nem voltak veszélyes és forradalmi jellemek. Többnyire mérsékelt, tiszteletreméltó, egyház- és királyhű emberek voltak. Távoltartották magukat a chartizmustól és többnyire valamiféle szentimentális toryzmus felé hajlottak. Nem keltettek rettegést soha semmilyen kormányban. A tízórás törvényt a szabadkereskedelem *reakciós* ellenzői vitték keresztül, a szövetkezett nagybirtokosok, pénztőkések, gyarmati és hajózási vállalkozók; az egyesült arisztokrácia és a burzsoáziának azok a rétegei, amelyek maguk is rettegtek a szabadkereskedő gyárosok uralmától. Talán a nép iránti rokonszenvből vitték keresztül? Semmiképpen sem. Ők a nép kifosztásából éltek és élnek. Éppen olyan rosszak, habár kevésbé arcátlanok és szentimentálisabbak, mint a gyárosok. De nem akarták, hogy emezek kiszorítsák őket, és ezért iránt uk való gyűlöletből elfogadták ezt a törvényt, amelytől azt remélték, hogy biztosítja számukra a nép rokonszenvét és egyszersmind feltartóztatja a gyárosok tár-

sadalmi és politikai hatalmának gyors növekedését. A tízórás törvényjavaslat elfogadása nem azt bizonyította, hogy a munkásosztály erős volt, hanem csak azt, hogy a gyárosok még nem voltak elég erősek ahhoz, hogy kedvük szerint cselekedjenek.

Azóta a gyárosok gyakorlatilag biztosították uralmukat azáltal, hogy a parlament útján kierőszakolták a szabadkereskedelmet a gabonában és a hajózásban. A földbirtokosok és a hajózási vállalkozók érdekei áldozatul estek a gyárosok emelkedő csillagának. Minél erősebbek lettek a gyárosok, annál inkább érezték a bilincseket, amelyeket a tízórás törvény rájuk rakott. Nyíltan szembeszegültek vele; újra bevezették a váltási rendszert, rábírták a belügyminisztert olyan körlevelek kibocsátására, amelyek a gyárfelügyelőket arra utasították, hogy a törvény e megszegéséről ne vegyenek tudomást; és amikor végül a termékeik iránti növekedő kereslet egyes alkalmatlankodó felügyelők óvásait elviselhetetlenné tette, a kérdést a Court of Exchequer elé vitték, amely a tízórás törvényt egyetlen ítélettel az utolsó betűig megsemmisítette[189].

Ilymódon negyvenévi agitáció gyümölcsét a gyárosok fokozódó ereje a „prosperitás" és a „növekvő kereslet" egyetlen fellobbanása segítségével egy nap alatt megsemmisítette, és Anglia bírái bebizonyították, hogy éppúgy, mint a papok, az ügyvédek, az államférfiak és a közgazdászok, ők is csak fizetett szolgái az uralkodó osztálynak, akár a föld, a pénz, akár a gyár urainak osztálya az.

Ellenzői vagyunk-e hát a tízórás törvénynek? Azt akarjuk-e, hogy folytatódjék az a förtelmes rendszer, hogy asszonyok és gyermekek véréből és velejéből csinálnak pénzt? Persze, hogy nem. Annyira nem ellenezzük a tízórás törvényt, hogy véleményünk szerint a munkásosztálynak, a legelső napon, amikor politikai hatalomra jut, sokkal szigorúbb rendszabályokat kell majd elfogadnia a nők és a gyermekek túldolgoztatása ellen, mint egy tízórás, vagy akár nyolcórás törvény. De állítjuk, hogy ezt a törvényt, ahogy azt 1847-ben elfogadták, nem a munkásosztályok, hanem pillanatnyi szövetségeseik, a reakciós társadalmi osztályok fogadták el, és hogy az — mivel a tőke és a munka viszonyának alapvető megváltoztatását célzó egyetlen más rendszabály nem követte — időszerűtlen, tarthatatlan, sőt reakciós rendszabály volt.

De még ha a tízórás törvény veszendőbe menne is, a munkásosztály mégis nyerni fog ebben az ügyben. Hadd ujjongjanak néhány percig a gyárurak, a végén mégis a munkások fognak ujjongani s a gyárurak fognak jajgatni. Mert —

először, a tízórás törvényért való oly sokévi agitációra fordított idő és

erőfeszítés nem veszett kárba, még ha közvetlen célja meghiúsulna is. A munkásosztályok ebben az agitációban hatalmas eszközt találtak arra, hogy egymással megismerkedjenek, hogy társadalmi helyzetük és érdekeik tudatára jussanak, hogy szervezkedjenek és megismerjék erejüket. Az a munkás, aki átélt egy ilyen agitációt, már nem ugyanaz többé, aki volt ezelőtt; az egész munkásosztály pedig, miután átélte ezt, százszorta erősebb, felvilágosultabb és szervezettebb, mint kezdetben volt. Akkor pusztán egyedek halmaza *volt*, amelyek mit sem tudtak egymásról, és nem volt semmi közös kötelékük, ma pedig hatalmas test, amely tudatában van erejének, amelyet elismernek mint „negyedik rend"-et, s amely rövidesen az **első** lesz.

Másodszor, a munkásosztály a tapasztalatból bizonyára megtanulta, *hogy mások által semmiféle tartós előnyhöz nem juthat, hanem azt magának kell megszereznie, azáltal, hogy mindenekelőtt meghódítja a politikai hatalmat.* Most látnia kell, hogy *társadalmi helyzetének megjavítására semmilyen körülmények között sincs semmiféle biztosítéka, kivéve az általános választójogot*, amely lehetővé tenné számára, hogy *munkástöbbséget* vigyen be az alsóházba. És ennélfogva a tízórás törvény megsemmisítése a demokratikus mozgalom számára nagy haszonnal fog járni.

Harmadszor, az 1847-es törvény tényleges hatályon kívül helyezése a gyárosokat olyan féktelen túltermelésre fogja sarkallni, hogy egyik visszahatás a másikat követi majd, úgyhogy a jelenlegi rendszer minden eszköze és erőforrása nagyon hamar kimerül, és elkerülhetetlen lesz a *forradalom*, amely, mivel jóval mélyebben fogja felforgatni a társadalmat, mint 1793 és 1848 valaha is tette, gyorsan a proletariátus politikai és társadalmi uralmához fog vezetni. Láttuk már, hogy a jelenlegi társadalmi rendszer az ipari tőkések uralmán nyugszik, és hogy ez az uralom a termelés folytonos bővítésének és költségei egyidejű csökkentésének lehetőségétől függ. De a termelés e bővítésének van bizonyos határa: nem lépheti túl a meglevő piacokat. Ha túllépi, visszahatás következik, nyomában romlás, csőd és nyomor. Már sok ilyen visszahatást értünk meg, amelyeket eddig új piacok megnyitásával (1842-ben Kína), vagy a régiek jobb kiaknázásával, a termelési költségek csökkentésével (pl. gabonaszabadkereskedelemmel) szerencsésen legyűrtek. De ennek is határa van. Most már nincsenek megnyitható új piacok, s a bérek csökkentésének csak egy módja maradt, nevezetesen gyökeres pénzügyi reform és az adók csökkentése *a nemzeti adósság el nem ismerése* útján. És ha a szabadkereskedő gyáruraknak nincs meg a bátorságuk ahhoz, hogy idáig elmenjenek, vagy pedig ha egyszer ezek az ideiglenes segédeszközök is kimerül-

nek, nos, akkor a bőségbe fognak belehalni. Kézenfekvő dolog, hogy olyan rendszerben, amely kénytelen a termelést napról napra bővíteni, ha nincs esély a piacok további bővítésére, *a gyárurak uralma véget ér.* És *mi lesz aztán?* „Általános romlás és káosz", mondják a szabadkereskedők. *Társadalmi forradalom és a proletáruralom — mondjuk mi.*

Angol munkások! Ha újból napi tizenhárom órára bezárnak benneteket, asszonyaitokat és gyermekeiteket a taposómalomba, ne essetek kétségbe. Olyan pohár ez, amelyet, bár keserű, ki kell üríteni. Minél hamarabb estek túl rajta, annál jobb. Legyetek nyugodtak, hogy öntelt munkáltatóitok, annak elérésével, amit ők rajtatok aratott győzelemnek neveznek, saját sírjukat ásták meg. A tízórás törvény tényleges hatályon kívül helyezése olyan esemény, amely felszabadulásotok közelgő óráját lényegesen siettetni fogja. Testvéreitek, a francia és a német munkások sohasem elégedtek meg tízórás törvényekkel. *Ők teljesen fel* akartak *szabadulni a tőke zsarnoksága alól.* És ti, akiknek a gépi berendezés, szakképzettség és számarány tekintetében sokkal több eszközötök van ahhoz, hogy megváltásotokat kiküzdjétek és mindnyájatok számára eleget termeljetek, *bizonyára nem fogtok megelégedni azzal, hogy valami kis résztörlesztéssel kifizessenek benneteket.* Tehát ne „a munka védelmét" követeljétek többé, hanem harcoljatok bátran és haladéktalanul *a proletároszt á lynak azért a politikai és társadalmi uralmáért,* **amely lehetővé teszi számotokra, hogy munkátokat önmagatok védjétek meg.**

The Ten Hours' Question
A megírás ideje: 1850 február közepe
A megjelenés helye: „The Democratic Review", 1850 március
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: F. E.

Friedrich Engels

Az angol tízórás törvény

Az angol munkások jelentős vereséget szenvedtek, éspedig olyan oldalról, amely felől a legkevésbé várták. A Court of Exchequer, Anglia négy legfelsőbb bíróságának egyike, néhány héttel ezelőtt olyan ítéletet hozott, amely az 1847-ben kibocsátott tízórás törvény főbb rendelkezéseit úgyszólván eltörli.

A tízórás törvény története frappáns példája az osztályellentétek sajátságos fejlődési módjának Angliában, s ezért megérdemli, hogy közelebbről foglalkozzunk vele.

Tudjuk, hogy a nagyipar kezdetével a gyártulajdonosok a munkásosztálynak egészen új, határtalan és arcátlan kizsákmányolását kezdték meg. Az új gépek feleslegessé tették felnőtt férfiak munkáját; felügyeletük nőket és gyermekeket kívánt, akik erre a foglalatosságra sokkal alkalmasabbak voltak és egyszersmind olcsóbban kaphatók, mint a férfiak. Az ipari kizsákmányolás tehát azonnal hatalmába kerítette az egész munkáscsaládot és bezárta a gyárba; nőknek és gyermekeknek éjjel-nappal szüntelenül dolgozniok kellett, amíg a legteljesebb fizikai kimerültség le nem vette a lábukról őket. A gyermekek iránti növekvő kereslet következtében a workhouse-ok szegénygyermekei valósággal kereskedelmi cikké lettek; a negyedik, sőt a harmadik életévüktől kezdve tömegesen elárverezték őket a legtöbbet ígérő gyárosnak tanulási szerződés formájában. A gyermekek és nők akkori szemérmetlenül brutális kizsákmányolása – olyan kizsákmányolás, amely nem tágított, amíg csak egy izmot, egy ínt, egy csepp vért még kizsákmányolhatott – még igen élénken él Anglia idősebb munkásnemzedékének emlékezetében, s jónéhányan hordozzák ennek emlékezetét hátgerincferdülés vagy megcsonkított végtag alakjában, valamennyien hordozzák teljesen tönkretett egészségük alakjában. A rabszolgák sorsa a legrosszabb amerikai ültetvényeken arany volt az akkori idők angol munkásainak sorsához képest.

Már korán intézkedéseket kellett tenni állami részről, hogy megfékezzék

a gyárosok teljesen kíméletlen kizsákmányolási dühét, amely a civilizált társadalom minden feltételét lábbal tiporta. Ezek az első törvényes korlátozások azonban fölöttébb elégtelenek voltak, és hamarosan kijátszották őket. Csak fél évszázaddal a nagyipar bevezetése után, amikor az ipari fejlődés sodra megtalálta szabályos medrét, csak 1833-ban volt lehetséges olyan hatékony törvényt hozni, amely legalább a legkiáltóbb kilengéseknek némileg gátat vetett.[190]

Már e század eleje óta néhány filantróp vezetésével megalakult egy párt, amely a gyári munkaidőnek napi tíz órára való törvényes korlátozását követelte. Ez a párt, amely a húszas években Sadler, majd az ő halála után Lord Ashley és R. Oastler vezetésével a tízórás törvény tényleges keresztülviteléig folytatta agitációját, fokozatosan magukon a munkásokon kívül az arisztokráciát és a burzsoáziának a gyárosokkal szemben ellenséges valamennyi frakcióját is egyesítette zászlaja alatt. A munkásoknak az angol társadalom legheterogénabb és legreakciósabb elemeivel való ilyen szövetsége tette szükségessé, hogy a tízórás agitáció teljesen a forradalmi munkásagitáción kívül folyjék. A chartisták ugyan mind egy szálig a tízórás törvényjavaslat mellett voltak; ők alkották a tömeget, a kórust minden tízórás gyűlésen; sajtójukat a Tízórás Bizottság rendelkezésére bocsátották. De egyetlen chartista sem agitált hivatalos közösségben a tízórás törvény arisztokrata és polgári híveivel, és egy sem foglalt közülük helyet Manchesterben a Tízórás Bizottságban (Short-Time-Committee). Ez a bizottság kizárólag munkásokból és munkafelügyelőkből állt. De ezek a munkások teljesen megtört, munkában elfásult jellemek, csöndes, jámbor és tisztes emberek voltak, akik a chartizmussal és a szocializmussal szemben szent iszonyatot éreztek, akik a trónt és az oltárt illő tiszteletben tartották és akik – minthogy túlságosan fásultak voltak ahhoz, hogy az ipari burzsoáziát gyűlöljék – *már csak arra voltak képesek, hogy alázatosan tiszteljék az* arisztokráciát, amely legalább kegyeskedett érdeklődni nyomorúságuk iránt. A tízórás törvény e híveinek a munkástoryzmusa utócsengése volt az ipari haladással szemben kifejtett ama első munkásellenállásnak, amely a régi patriarchális állapot visszaállítására törekedett, és amelynek a legerőteljesebb életmegnyilvánulása nem ment túl a gépek szétzúzásán. A tízórás párt polgári és arisztokrata vezetői éppoly reakciósak voltak, mint ezek a munkások. Kivétel nélkül szentimentális toryk voltak, többnyire ábrándos ideológusok, akik az elvesztett patriarchális zugkizsákmányolás és a nyomában járó jámborság, a háziasság, erény és korlátoltság, az akkori stabil, hagyományosan öröklődő állapotok emlékképeiben kéjelegtek. Szűk koponyájuk szédült az ipari forradalom for-

gatagának láttára. Kispolgári kedélyük megborzadt a bűvös hirtelenséggel felburjánzó új termelőerőktől, amelyek az addigi társadalom legtiszteletreméltóbb, legsérthetetlenebb, legfontosabb osztályait néhány év alatt elsodorták és új, addig ismeretlen osztályokkal helyettesítették, olyan osztályokkal, amelyeknek az érdekei, szimpátiái, egész élet- és felfogásmódja ellentétben állt a régi angol társadalom intézményeivel. Ezek a lágyszívű ideológusok nem mulasztották el, hogy az erkölcs, a humanitás és a részvét álláspontjáról támadást ne intézzenek az irgalmatlan ridegség és kíméletlenség ellen, amellyel a társadalomnak ez az átalakulási folyamata utat tört magának, s hogy ezzel az átalakulási folyamattal társadalmi eszményként szembe ne állítsák a kimúlt patriarchalizmus stabilitását, csöndes kényelmességét és tisztességtudását.

Ezekhez az elemekhez csatlakoztak azokban az időkben, amikor a tízórás munkanap kérdése a nyilvánosság figyelmét magára vonta, a társadalomnak mindazok a frakciói, amelyeknek érdekeit az ipari átalakulás sértette, létét fenyegette. A bankárok, a stockjobberek*, a hajózási vállalkozók és a kereskedők, a földbirtokos arisztokrácia, a nagy nyugat-indiai földbirtokosok és a kispolgárság ezekben az időkben egyre inkább egyesültek a tízórás agitátorok vezetése alatt.

A tízórás törvényjavaslat ezeknek a reakciós osztályoknak és frakcióknak kitűnő terepet nyújtott ahhoz, hogy a proletariátussal szövetkezzenek az ipari burzsoázia ellen. Míg a gyárosok gazdagságának, befolyásának, társadalmi és politikai hatalmának gyors fejlődését jelentős mértékben gátolta, a munkásoknak csupán anyagi, sőt kizárólag fizikai előnyt nyújtott. Védte őket egészségük túlságosan gyors romlásától. De nem adott nekik semmit, ami által reakciós szövetségeseik számára veszélyessé válhattak volna; sem politikai hatalmat nem adott nekik, sem társadalmi helyzetüket, azt, hogy bérmunkások, nem változtatta meg. Ellenkezőleg, a tízórás agitáció állandóan e vagyonos szövetségeseik befolyása, sőt részben vezetése alatt tartotta a munkásokat, akik a Reform Bill[163] és a chartista agitáció kezdete óta mindinkább igyekeztek kivonni magukat e vezetés alól. Egészen természetes volt, különösen az ipari átalakulás kezdetén, hogy a munkások, akik csak az ipari burzsoákkal voltak nyílt harcban, csatlakoztak az arisztokráciához és a burzsoázia többi frakciójához, amelyek nem zsákmányolták ki őket közvetlenül, és amelyek ugyancsak harcoltak az ipari burzsoák ellen. De ez a szövetség meghamisította a munkásmozgalmat, erős reakciós színt kevert hozzá, amely csak fokozatosan enyészik el;

* – tőzsdespekulánsok – *Szerk.*

jelentős erősítést adott a munkásmozgalom reakciós elemének – azoknak a munkásoknak, akiknek munkaága még a manufaktúrához tartozik és ezért maga az ipari haladás fenyegeti azt, mint pl. a kéziszövőknek.

Ezért szerencse volt a munkásokra nézve, hogy abban az 1847-es zavaros korszakban, amikor az összes régi parlamenti pártok felbomlottak és az újak még nem alakultak meg, a tízórás törvény végre keresztülment. Egy sor igen zavaros, látszólag pusztán a véletlen irányította szavazással ment keresztül, amelyeknél egyrészről az eltökélten szabadkereskedő gyárosok kivételével, másrészről a veszetten protekcionista földbirtokosok kivételével egyetlen párt sem szavazott felzárkózva és következetesen. Úgy ment keresztül, mint bosszantás, amellyel az arisztokrácia, a peelistáknak és a whigeknek egy része a gyárosokat zaklatta, hogy megtorolja azt a nagy győzelmet, amelyet ezek a gabonatörvények eltörlésével[183] arattak.

A tízórás törvény a munkásoknak nemcsak egy elengedhetetlen fizikai szükséglet kielégítését adta meg, amikor egészségüket valamelyest megvédte a gyárosok kizsákmányolási dühével szemben, hanem megszabadította a munkásokat a szentimentális ábrándozókkal való szövetségtől, Anglia valamennyi reakciós osztályával való szolidaritástól is. Az Oastlerek patriarchális fecsegései, a Lord Ashleyk megindító szimpátianyilatkozatai már nem találtak hallgatóságra, amióta a tízórás törvényjavaslat nem alkotta többé tirádák csattanóját. A munkásmozgalom csak most összpontosult teljesen arra, hogy kivívja a proletariátus politikai hatalmát mint az egész fennálló társadalom átalakításának legfőbb eszközét. És ebben az arisztokrácia és a burzsoáziának a reakciós frakciói, amelyek az imént még a munkások szövetségesei voltak, megannyi dühödt ellenségként és az ipari burzsoázia megannyi szövetségeseként álltak a munkásmozgalommal szemben.

Az ipar, amelynek révén Anglia a világpiacot meghódította és igája alatt tartotta, az ipari forradalom által Anglia döntő termelési ágává lett. Anglia az iparral állt vagy bukott, annak hullámzásaival emelkedett vagy süllyedt. Az ipar döntő befolyása által az ipari burzsoák, a gyárosok, az angol társadalom döntő osztályává lettek, és szükségszerűséggé vált az ipari vállalkozók politikai uralma, a nagyipar fejlődése útjában álló összes társadalmi és politikai intézményeknek az eltávolítása. Az ipari burzsoázia munkához látott. Anglia története 1830-tól mostanáig azoknak a győzelmeknek a története, amelyeket az ipari burzsoázia egymás után aratott egyesült reakciós ellenfelein.

Míg a júliusi forradalom Franciaországban a pénzarisztokráciát juttatta uralomra, Angliában a Reform Bill, amely nem sokkal azután, 1832-ben

ment keresztül, éppenséggel a finárcarisztokrácia bukása volt. Angliát addig a választási monopólium tarka leple alatt csaknem kizárólag a Bank, az államhitelezők és a tőzsdespekulánsok, egyszóval a pénzkereskedők irányították, akiknek az arisztokrácia nagymértékben el volt adósodva. Uralmuk, noha tettek egyes engedményeket, annál elviselhetetlenebbé vált, minél jobban fejlődött a nagyipar és a világkereskedelem. A burzsoázia valamennyi többi frakciójának az angol proletariátussal és az ír parasztokkal kötött szövetsége megbuktatta őket. A nép forradalommal fenyegetett, a burzsoázia tömegével adta vissza a Banknak jegyeit és a csőd szélére juttatta azt. A pénzarisztokrácia kellő időben engedett; engedékenysége megkímélte Angliát egy februári forradalomtól.

A Reform Bill az ország valamennyi vagyonos osztályát egészen a legkisebb szatócsig részesévé tette a politikai hatalomnak. Ezzel a burzsoázia valamennyi frakciója olyan törvényes terephez jutott, amelyen igényeit és hatalmát érvényesíthette. Ugyanazok a harcok a burzsoázia egyes frakciói között, amelyek Franciaországban az 1848-as júniusi győzelem óta a köztársaság alatt folynak, Angliában a Reform Bill óta a parlamentben folytak. Érthető, hogy a teljesen különböző viszonyok között az eredmények is különbözők a két országban.

Az ipari burzsoázia, mihelyt a Reform Bill-lel már megszerezte magának a terepet a parlamenti harchoz, elkerülhetetlenül egyik győzelmet a másik után aratta. A szinekurák korlátozásával[191] a pénzemberek csoportjának arisztokrata uszályát, az 1833-as szegénytörvényben[19] a paupereket, a vámtarifa leszállításával és a jövedelemadó bevezetésével a pénzemberek és a földbirtokosok adómentességét áldozták fel neki. Az ipari vállalkozók győzelmével növekedett vazallusainak száma. Adófizetőjévé lett a nagy- és a kiskereskedelem. London és Liverpool térdre rogytak a szabadkereskedelem, az ipari vállalkozók messiása előtt. De győzelmeivel együtt szükségletei, igényei is növekedtek.

A modern nagyipar csak azzal a feltétellel állhat fenn, ha folyton bővül, ha állandóan új piacokat hódít meg. A legtömegesebb termelés végtelen könnyűsége, a gépi berendezés szüntelen fejlődése és tökéletesedése, a tőkéknek és a munkaerőknek ebből eredő szakadatlan kiszorítása kényszeríti erre. Itt minden megállás a tönk kezdete. De az ipar bővülésének feltétele a piacok bővülése. Minthogy pedig az ipar, fejlődésének mai fokán, termelőerőit aránytalanul gyorsabban gyarapítja, mint amennyire piacait gyarapítani tudja, azért keletkeznek azok a periodikus válságok, amelyekben a termelési eszközökben és termékekben való túltelítettség folytán a körforgás a kereskedelmi testben hirtelen megakad, s az ipar és kereske-

delem csaknem teljesen leáll mindaddig, amíg a termékfölösleg új csatornákon keresztül meg nem találta lefolyását. Anglia a gyújtópontja ezeknek a válságoknak, amelyeknek bénító hatása a világpiac legtávolabbi, legrejtettebb zugait is múlhatatlanul eléri s az ipari és kereskedelmi burzsoázia jelentős részét mindenütt romlásba sodorja. Ilyen válságokban, amelyek egyébként az angol társadalom minden részének a legkézzelfoghatóbban megmutatják a gyárosoktól való függésüket, csak egy mentőeszköz van: a piacok bővítése – akár újak meghódítása, akár a régiek alaposabb kiaknázása által. Eltekintve a néhány kivételtől, amikor – mint 1842-ben Kína esetében – egy addig makacsul elzárt piacra fegyveres erővel törnek be, ipari úton csak egy eszköz van új piacok megnyitására és a régiek alaposabb kiaknázására: olcsóbb árak, vagyis a termelési költségek csökkentése. A termelési költségeket új, tökéletesebb termelési módszerek útján, a profit vagy a munkabér leszállítása útján csökkentik. De a tökéletesített termelési módszerek bevezetése nem menekíthet ki a válságból, mert fokozza a termelést, tehát maga is új piacokat tesz szükségessé. A profit leszállításáról nem lehet szó válság idején, amikor mindenki örül, ha elad, akár veszteséggel is. Ugyanígy áll a dolog a munkabérrel, amelyet méghozzá, akárcsak a profitot, a gyárosok akaratától és vélekedésétől független törvények határoznak meg. És mégis a munkabér a termelési költségek fő alkotórésze, és ennek tartós leszállítása az egyetlen eszköze a piacok bővítésének és a válságból való kimenekülésnek. A munkabér pedig akkor fog esni, ha a munkás életszükségleteit olcsóbban állítják elő. A munkás életszükségleteit azonban Angliában megdrágították a gabonára, az angol gyarmatárukra stb. kivetett védővámok, valamint a közvetett adók.

Innen az ipari vállalkozók tartós, heves, általános agitációja a szabadkereskedelemért és főleg a gabonavámok eltörléséért. Innen az a jellemző tény, hogy 1842 óta minden kereskedelmi és ipari válság újabb győzelmet hozott számukra. A gabonavámok eltörlésével az angol földbirtokosokat, a cukorra stb. kivetett különbözeti vámok eltörlésével a gyarmatok földbirtokosait, a hajózási törvények[192] eltörlésével pedig a hajózási vállalkozókat áldozták fel nekik. Ebben a pillanatban az állami kiadások korlátozásáért és az adók csökkentéséért, valamint a munkások legtöbb biztosítékot nyújtó részének választójoghoz juttatásáért agitálnak. Új szövetségeseket akarnak bevonni a parlamentbe, hogy annál gyorsabban vívják ki a közvetlen politikai uralmat, mert csakis ez teszi lehetővé számukra, hogy az angol államgépezet értelmetlenné vált, de nagyon költséges hagyományos koloncaival, az arisztokráciával, az egyházzal, a szinekurákkal, a félfeudális jogtudománnyal elbánhassanak. Nem kétséges, hogy az éppen

most nagyon is küszöbönálló új kereskedelmi válság, amely minden valószínűség szerint új és nagyszabású összeütközésekkel fog egybeesni a kontinensen, legalább ezt a haladást meghozza Anglia fejlődésében.

Az ipari burzsoázia e szakadatlan győzelmei közepette sikerült a reakciós frakcióknak a tízórás törvény bilincseit rákapcsolniok. A tízórás törvény olyan pillanatban ment keresztül, amely nem volt sem a virágzás, sem a válság pillanata, olyan átmeneti időszakban, amelyben az ipar még eléggé szenved a túltermelés következményeitől, úgyhogy erőforrásainak csak egy részét tudja mozgásba hozni, amelyben tehát a gyárosok maguk sem dolgoztatják ki a teljes időt. Csakis ilyen pillanatban, amikor a tízórás törvény a maguk a gyárosok közötti konkurrenciát korlátozta, csakis ilyen pillanatban volt az elviselhető. Ezt a pillanatot azonban csakhamar újabb virágzás váltotta fel. A kiürült piacok újabb szállítmányokat követeltek; a spekuláció új erőre kapott és megkettőzte a keresletet; a gyárosok nem tudtak eleget dolgozni. A tízórás törvény most elviselhetetlen bilincsévé lett az iparnak, amelynek inkább mint valaha a legteljesebb függetlenségre, az erőforrásai felett való legkorlátozatlanabb rendelkezésre volt szüksége. Mi lenne az ipari vállalkozókból a legközelebbi válság idején, ha nem engedik meg nekik, hogy a virágzás rövid periódusát minden erejükkel kiaknázzák. A tízórás törvénynek el kellett buknia. Ha még nem voltak elég erősek ahhoz, hogy a parlamentben visszavonassák, arra kellett törekedni, hogy megkerüljék.

A tízórás törvény a 18 éven aluli fiatalkorúak és az összes női munkások munkaidejét napi tíz órára korlátozta. Minthogy belőlük és a gyermekekből áll a munkások döntő osztálya a gyárakban, ebből szükségszerűen következett, hogy a gyárak egyáltalán csak napi tíz órát dolgozhattak. A gyárosok azonban, amikor a virágzás a munkaórák szaporítását szükségletté tette, találtak kiutat. Mint eddig a 14 éven aluli gyermekeknél, akiknek a munkaideje még jobban korlátozva van, felfogadtak az eddiginél valamivel több nőt és fiatalkorút kisegítésnek és váltásnak. Így gyáraikat és felnőtt munkásaikat tizenhárom, tizennégy, tizenöt órán át is dolgoztathatták, anélkül, hogy a tízórás törvény alá eső egyének közül egyetlenegy is napi tíz óránál többet dolgozott volna. Ez ellentétben állt részben a törvény betűjével, de még inkább annak egész szellemével és a törvényhozók szándékával; a gyárfelügyelők panaszt tettek, a békebírák nem voltak egységesek és különféleképpen ítélkeztek. Minél jobban fokozódott a virágzás, annál inkább tiltakoztak az ipari vállalkozók a tízórás törvény és a gyárfelügyelők beavatkozása ellen. A belügyminiszter, Sir G. Grey, utasítást adott a felügyelőknek a váltási rendszer (relay

vagy shift system*) megtűrésére. De sokan közülük, a törvényre támaszkodva, nem zavartatták magukat ettől. Végül egy kiáltó esetet egészen a Court of Exchequer-ig vittek el, és ez a gyárosok javára ítélkezett. Ezzel a döntéssel a tízórás törvényt ténylegesen eltörölték, s a gyárosok ismét teljes mértékben urai lettek gyáraiknak; válság idején a gyárak dolgozhatnak két, három vagy hat órát, virágzás idején tizenhárom-tizenöt órát, és a gyárfelügyelő többé nem avatkozhat bele.

Ahogy a tízórás törvényt főként reakciósok képviselték és kizárólag reakciós osztályok vitték keresztül, úgy itt azt látjuk, hogy azon a módon, ahogyan keresztülvitték, teljesen reakciós rendszabály volt[187]. Anglia egész társadalmi fejlődése az ipar fejlődéséhez, haladásához van kötve. Mindazok az intézmények, amelyek ezt a haladást gátolni, korlátozni vagy rajta kívül álló mércék szerint szabályozni és irányítani akarják, reakciósak, tarthatatlanok és vereséget kell tőle szenvedniök. Az a forradalmi erő, amely a régi Anglia egész patriarchális társadalmával, az arisztokráciával és a fináncburzsoáziával oly játszva elbánt, valóban nem fogja tűrni, hogy a tízórás törvény szűkített medrébe beszorítsák. Lord Ashleynek és társainak minden kísérlete, hogy a megbukott törvényt hiteles értelmezéssel visszaállítsák, terméketlen lesz, vagy a legkedvezőbb esetben is csak múlékony látszateredményt fog elérni.

És mégis a munkások számára a tízórás törvény nélkülözhetetlen. Fizikai szükségesség számukra. A tízórás törvény nélkül Anglia egész munkásnemzedéke fizikailag tönkremegy. De a munkások által ma követelt tízórás törvény és a Sadler, Oastler és Ashley által propagált és a reakciós koalíció által 1847-ben keresztülvitt tízórás törvény között roppant különbség van. A munkások a törvény rövid élettartamából, könnyed megsemmisítéséből – egy egyszerű bírósági határozat, még csak nem is parlamenti törvény elegendő volt érvénytelenítéséhez –, reakciós volt szövetségeseik későbbi fellépéséből megtanulták, mit ér a reakcióval kötött szövetség. Megtanulták, mit segít rajtuk, ha egyes részletintézkedéseket visznek keresztül az ipari burzsoák ellen. Megtanulták, hogy az ipari burzsoák egyelőre még az az osztály, amely egyedül képes a jelen pillanatban a mozgalom élére állni, s hogy hiábavaló volna velük ebben a haladó küldetésükben szembeszállni. Ezért a munkások az ipari vállalkozók iránti közvetlen és legkevésbé sem enyhült gyűlöletük ellenére most sokkal inkább hajlanak arra, hogy támogassák őket a szabadkereskedelem teljes megvalósításáért, a pénzügyi reformért és a választójog kiterjesztéséért folytatott agitáció-

* – műszakrendszer – *Szerk.*

jukban, semmint hogy megint hagyják magukat filantróp szemfényvesztés által az egyesült reakciósok zászlaja alá csalogatni. Érzik, hogy az ő idejük csak akkor jöhet el, ha az ipari vállalkozók már eljátszották a szerepüket, s ezért megvan a helyes ösztönük, hogy gyorsítsák a fejlődési folyamatot, amelynek a gyárosokat uralomra kell juttatnia és ezzel elő kell készítenie bukásukat. De azért nem felejtik el, hogy az ipari vállalkozókban legsajátabb, legközvetlenebb ellenségeiket juttatják uralomra, és hogy csak az ipari vállalkozók bukásával, a politikai hatalomnak önmaguk számára való kivívásával érhetik el saját felszabadulásukat. A tízórás törvény érvénytelenítése ezt is újólag a legcsattanóbban bebizonyította nekik. E törvény visszaállításának most már csak az általános választójog uralma alatt van értelme, és az általános választójog Angliában, ahol a lakosság kétharmada ipari proletár, a munkásosztály kizárólagos politikai uralmát jelenti a társadalmi állapotok valamennyi ettől elválaszthatatlan forradalmi változásával. Ezért az a tízórás törvény, melyet a munkások ma követelnek, egészen más, mint az, amelyet a Court of Exchequer az imént semmisnek nyilvánított. Nem elszigetelt kísérlet többé az ipari fejlődés bénítására, hanem olyan rendszabályok hosszú láncolatának egy láncszeme, amelyek a társadalom egész jelenlegi alakját forradalmasítani fogják és az eddigi osztályellentéteket fokozatosan megsemmisítik; nem reakciós, hanem forradalmi rendszabály.

A tízórás törvény tényleges eltörlése, amelyet először a gyárosok saját szakállukra, majd pedig a Court of Exchequer valósított meg, mindenekelőtt a virágzás idejének megrövidítéséhez és a válság meggyorsításához járult hozzá. Ami azonban a válságokat meggyorsítja, az egyben meggyorsítja az angol fejlődés menetét és annak legközelebbi célját, az ipari burzsoázia megdöntését az ipari proletariátus által. Azok az eszközök, amelyek az ipari vállalkozóknak a piacok bővítésére és a válságok kiküszöbölésére rendelkezésre állanak, igen korlátozottak. Az állami kiadások Cobden javasolta csökkentése vagy puszta whig fecsegés, vagy pedig – még ha csak pillanatnyilag is segíteni akar – teljes forradalommal egyenlő. És ha a legkiterjedtebb, legforradalmibb módon viszik is keresztül – amennyire az angol ipari vállalkozók forradalmiak lehetnek –, hogyan lehet elejét venni a legközelebbi válságnak? Nyilvánvaló, hogy az angol ipari vállalkozók, akiknek a termelési eszközei hasonlíthatatlanul nagyobb expanzív erővel rendelkeznek, mint a felvevő piacaik, gyors léptekkel haladnak a felé a pont felé, ahol segédeszközeik kimerülnek, ahol a virágzás periódusa, amely most még minden válságot a következőtől elválaszt, a mértéktelenül megnövekedett termelőerők súlya alatt teljesen eltűnik, ahol a válságokat már

csak lanyha, félig szunnyadozó ipari élettevékenység rövid periódusai választják el egymástól, s ahol az iparnak, a kereskedelemnek, az egész modern társadalomnak tönkre kell mennie, egyfelől a felhasználhatatlan életerővel való túltelítettség, másfelől a teljes elsorvadás következtében, ha ez a rendellenes állapot nem hordaná magában saját gyógyszerét, s ha az ipari fejlődés egyben nem hozta volna létre azt az osztályt, amelyik majd egyedül lesz képes a társadalom vezetésének átvételére: a proletariátust. A proletárforradalom ekkor elkerülhetetlen, és győzelme biztos.

Ez az események szabályszerű, normális menete, ahogyan Anglia jelenlegi összes társadalmi állapotaiból feltartóztathatatlan szükségszerűséggel következik. Hogy ez a normális lefolyás mennyiben rövidülhet meg kontinentális összeütközések és angliai gyors forradalmi fordulatok következtében, az hamarosan meg fog mutatkozni.

És a tízórás törvény?

Attól a pillanattól kezdve, amikor még a világpiac határai is szűknek bizonyulnak a modern ipar összes erőforrásainak teljes kibontakozásához, amikor a modern iparnak társadalmi forradalomra van szüksége ahhoz, hogy erői számára újból szabad mozgásteret nyerjen — ettől a pillanattól kezdve a munkaidő korlátozása már nem reakciós, már nem gátja az iparnak. Ellenkezőleg, egészen magától bekövetkezik. A proletárforradalom első következménye Angliában a nagyiparnak az állam, vagyis az uralkodó proletariátus kezében való központosítása lesz, és az ipar központosításával elesnek a konkurrencia-viszonyok, mindazok, amelyek manapság konfliktust támasztanak a munkaidő szabályozása és az ipar előrehaladása között. És ennélfogva a tízórás munkanap kérdésének egyetlen megoldása, mint a tőke és a bérmunka ellentétén nyugvó minden kérdés megoldása, a *proletárforradalomban* rejlik.

Die englische Zehnstundenbill
A megírás ideje: 1850 március
A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 áprilisi (4.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás: Friedrich Engels

Karl Marx és Friedrich Engels

A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 március[193]

A Központi Vezetőség a Szövetséghez

Testvérek! A Szövetség az 1848–49-es két forradalmi év alatt kétféleképpen megállta a helyét; először azáltal, hogy tagjai mindenütt energikusan belevetették magukat a mozgalomba, hogy a sajtóban, a barikádokon és csatatereken az egyetlen eltökélten forradalmi osztály, a proletariátus első soraiban állottak. Továbbá megállta helyét a Szövetség azáltal, hogy felfogása a mozgalomról, amint azt a kongresszusok és a Központi Vezetőség 1847. évi körleveleiben és a Kommunista Kiáltványban lerögzítette, az egyetlen helyes felfogásnak bizonyult, hogy az ezen okmányokban kifejezett várakozások maradéktalanul beteljesedtek, és hogy a mai társadalmi állapotok azon felfogása, melyet korábban a Szövetség csak titokban terjeszthetett, most közszájon forog, és azt nyilvánosan, a piactereken hirdetik. Ugyanakkor a Szövetség korábbi szilárd szervezete jelentősen meglazult. A tagok nagy része, miután közvetlenül részt vett a forradalmi mozgalomban, úgy vélte, hogy a titkos társaságok ideje elmúlt és a nyilvános működés egymagában kielégítő. Az egyes körzetek és csoportok hagyták, hogy kapcsolataik a Központi Vezetőséggel ellanyhuljanak és lassanként elhaljanak. Míg tehát a demokrata párt, a kispolgárság pártja, mindjobban megszerveződött Németországban, a munkáspárt elvesztette egyetlen szilárd támaszát, legfeljebb egyes helységekben, helyi célokra volt megszervezve, és ezáltal az általános mozgalomban teljesen a kispolgári demokraták uralma és vezetése alá került. Ennek az állapotnak véget kell vetni, helyre kell állítani a munkások önállóságát. A Központi Vezetőség megértette ennek szükségességét, és ezért már 1848–49 telén Németországba küldte egy megbízottját, Joseph Mollt, a Szövetség újjászervezésére. Moll küldetése azonban nem járt maradandó hatással, részint mert a német munkások-

nak akkoriban még nem volt elég tapasztalatuk, részint mert a tavaly májusi felkelés a munkát félbeszakította. Moll maga fegyvert fogott, belépett a badeni-pfalzi hadseregbe, és június 29-én a Murg menti ütközetben elesett. A Szövetség egyik legrégibb, legtevékenyebb és legmegbízhatóbb tagját vesztette el benne, aki valamennyi kongresszuson és központi vezetőségben aktívan dolgozott és már korábban számos küldetést nagy sikerrel teljesített. A németországi és franciaországi forradalmi pártok 1849 júliusi veresége után a Központi Vezetőség csaknem valamennyi tagja Londonban ismét összegyűlt, új forradalmár erőkkel egészült ki, és újult hévvel fogott a Szövetség újjászervezéséhez.

Az újjászervezés csak egy megbízott révén következhet be, és a Központi Vezetőség igen fontosnak tartja, hogy a megbízott éppen ebben a pillanatban indul el, amikor új forradalom küszöbén állunk, amikor tehát a munkáspártnak, amennyire csak lehetséges, szervezettnek, egységesnek és önállónak kell lennie, amikor nem szabad, hogy ismét, mint 1848-ban, a burzsoázia kihasználja és uszályába fogja.

Megmondottuk nektek, testvérek, már 1848-ban, hogy a német liberális burzsoák nemsokára uralomra kerülnek, és újonnan megszerzett hatalmukat azonnal a munkások ellen fogják fordítani. Láttátok, hogy ez be is teljesedett. Valóban a burzsoák voltak azok, akik az 1848 márciusi megmozdulás után azonnal magukhoz ragadták az államhatalmat, és ezt a hatalmat arra használták fel, hogy a munkásokat, akik szövetségeseik voltak a harcban, nyomban visszavessék korábbi elnyomott helyzetükbe. Ha a burzsoázia nem is vihette ezt véghez anélkül, hogy ne szövetkezzék a márciusban eltávolított feudális párttal, sőt anélkül, hogy végül ne engedje át ismét az uralmat ennek a feudális abszolutista pártnak, de olyan feltételeket biztosított magának, amelyek a kormány pénzügyi zavarai révén előbb-utóbb kezére játszanak az uralmat és összes érdekeit garantálnák, ha lehetséges volna, hogy a forradalmi mozgalom már most úgynevezett békés fejlődésbe menjen át. Uralma biztosítására a burzsoáziának még arra sem lenne szüksége, hogy a nép elleni erőszakos rendszabályokkal magát meggyűlöltesse, hiszen mindezeket az erőszakos lépéseket már megtette a feudális ellenforradalom. A fejlődés azonban nem fog erre a békés útra térni. Ellenkezőleg, a forradalom, amelyet ez a fejlődés meggyorsít, küszöbön áll, akár a francia proletariátus önálló felkelése fogja előidézni, akár a Szent Szövetség[179] inváziója a forradalmi Bábel[194] ellen.

Azt a szerepet pedig, amelyet 1848-ban a német liberális burzsoák játszottak a néppel szemben, az árulásnak ezt a szerepét a küszöbönálló forradalomban a demokrata kispolgárok fogják átvenni, akik most ugyanazt

a helyet töltik be az ellenzék táborában, mint 1848 előtt a liberális burzsoák. Ez a párt, a demokrata párt, amely a munkásokra sokkal veszélyesebb, mint korábban a liberálisok, három elemből tevődik össze.

I. A nagyburzsoázia leghaladottabb részeiből, amelyek a feudalizmus és abszolutizmus azonnali teljes megdöntését tűzték ki célul. Ezt a csoportot az egykori berlini kiegyezők, az adómegtagadók[195] képviselik.

II. Az alkotmányos-demokrata kispolgárokból, akiknek fő céljuk a mozgalom eddigi menete során egy többé-kevésbé demokratikus szövetségi állam felállítása volt, amint erre képviselőik, a frankfurti gyűlés baloldala, majd később a stuttgarti parlament[89], és a birodalmi alkotmányért folytatott hadjáratban ők maguk törekedtek.

III. A republikánus kispolgárokból, akiknek eszményük egy német föderatív köztársaság, Svájc mintájára, s akik most vörösöknek és szociáldemokratáknak nevezik magukat, mert azt a jámbor óhajt táplálják, hogy megszüntessék a nagytőke nyomását a kistőkére, a nagyburzsoá nyomását a kispolgárra. E csoport képviselői voltak a demokrata kongresszusok és bizottságok tagjai, a demokrata egyletek vezetői, a demokrata újságok szerkesztői.

Mindezek a csoportok most, vereségük után, magukat republikánusoknak vagy vörösöknek nevezik, éppen úgy, ahogyan most Franciaországban a republikánus kispolgárok szocialistáknak nevezik magukat. Ott, ahol – mint Württembergben, Bajorországban stb. – még alkalmuk nyílik arra, hogy céljaikat alkotmányos úton kövessék, ezt az alkalmat arra használják fel, hogy megtartsák régi frázisaikat és tettekkel bizonyítsák be, hogy semmit sem változtak. Egyébként magától értetődő, hogy e párt megváltozott neve a munkások irányában mit sem változtat, csupán azt bizonyítja, hogy ez a párt most kénytelen az abszolutizmussal egyesült burzsoázia ellen fordulni és a proletariátusra támaszkodni.

A kispolgári demokrata párt Németországban igen erős, nemcsak a városok polgári lakosságának nagy többségét foglalja magában, a kis ipari tőkéseket, kereskedőket és a kézművesmestereket; kíséretéhez tartozik a parasztság és a mezőgazdasági proletariátus is, amíg nem talál támaszt a városok önálló proletariátusában.

A forradalmi munkáspárt viszonya a kispolgári demokratákhoz a következő: együtt halad velük az ellen a csoport ellen, amelyet azok meg akarnak dönteni; ellenük lép fel mindenben, amivel önmagukat akarják megszilárdítani.

A demokrata kispolgárok nemcsak hogy nem akarják a forradalmi proletárok javára átalakítani az egész társadalmat, hanem a társadalmi

állapotoknak olyan megváltoztatására törekednek, amely a fennálló társadalmat nekik lehetőleg elviselhetővé és kényelmessé tenné. Ezért mindenekelőtt az állami kiadások csökkentését kívánják a bürokrácia korlátozása útján, valamint azt, hogy az adók nehezét a nagy földbirtokosokra és burzsoákra hárítsák át. Továbbá azt kívánják, hogy szüntessék meg a nagytőkének a kistőkére gyakorolt nyomását állami hitelintézetek és uzsoraellenes törvények útján, ami által nekik és a parasztoknak lehetővé válik, hogy a tőkések helyett az államtól kapjanak előlegeket kedvező feltételekkel; kívánják továbbá a polgári tulajdonviszonyok érvényesítését a falun a feudalizmus teljes eltörlése útján. Hogy mindezt véghezvigyék, demokratikus – akár alkotmányos, akár köztársasági – állami berendezkedésre van szükségük, amely a többséget nekik és szövetségeseiknek, a parasztoknak, juttatja, és demokratikus községi berendezkedésre, amely az ő kezükbe adja a községi tulajdon feletti közvetlen ellenőrzést és egy sereg funkciót, amelyet most a bürokraták gyakorolnak.

A tőke uralmának és gyors gyarapodásának útját kell állni továbbá részben az örökösödési jog korlátozásával, részben lehetőleg jó néhány munkának az államra való átruházásával. Ami a munkásokat illeti, mindenekelőtt bizonyos, hogy bérmunkásoknak kell maradniok, mint eddig, a demokrata kispolgárok csupán jobb bért és biztosítottabb megélhetést kívánnak a munkásoknak, és remélik, hogy ezt részleges állami foglalkoztatással és jótékonysági intézkedésekkel elérik, tehát azt remélik, hogy a munkásokat többé vagy kevésbé palástolt alamizsnákkal megvesztegetik és forradalmi erejüket helyzetüknek pillanatnyilag elviselhetővé tételével megtörik. A kispolgári demokrácia itt összefoglalt követeléseit ennek az irányzatnak nem minden csoportja képviseli így együtt, és összességükben e követelések igen kevés hívük előtt lebegnek határozott célként. Minél tovább haladnak egyes embereik vagy csoportjaik, annál többet fognak e követelések közül magukévá tenni, és azok a kevesek, akik a fent kifejtettekben saját programjukat látják, bizonyára úgy gondolják, hogy ezzel azután el is mentek a legvégsőig, ami a forradalomtól csak kívánható. A proletariátus pártját azonban ezek a követelések semmiképpen sem elégíthetik ki. Míg a demokrata kispolgárok a forradalmat lehetőleg gyorsan és legfeljebb a fenti kívánságok érvényesítésével be akarják fejezni, a mi érdekünk és feladatunk az, hogy a forradalmat permanenssé tegyük, addig, amíg valamennyi többé vagy kevésbé vagyonos osztály kiszorul az uralomból, a proletariátus meghódítja az államhatalmat, és a proletárok egyesülése nemcsak egy országban, hanem a világ valamennyi uralkodó országában annyira előrehaladott lesz, hogy a proletárok egymás közti konkurrenciája

ezekben az országokban megszűnik, és hogy legalább a döntő termelőerők a proletárok kezében összpontosulnak. A mi számunkra nem a magántulajdon megváltoztatásáról, hanem csak eltörléséről lehet szó, nem az osztályellentétek elkenéséről, hanem az osztályok megszüntetéséről, nem a fennálló társadalom megjavításáról, hanem egy új társadalom alapításáról. Nem kétséges, hogy a kispolgári demokrácia a forradalom további fejlődése során egy pillanatra túlnyomó befolyáshoz jut majd Németországban. A kérdés tehát az, mi legyen a proletariátus és sajátlag a Szövetség állásfoglalása a kispolgári demokráciával szemben:

1. amíg tovább fennállnak a mostani viszonyok, amelyek között a kispolgári demokratákat szintén elnyomják;

2. a legközelebbi forradalmi harcban, amely nekik juttatja a túlsúlyt;

3. e harc után, abban az időben, amikor túlsúlyban vannak a megdöntött osztályokkal és a proletariátussal szemben.

1. A jelen pillanatban, amikor a demokrata kispolgárok mindenütt el vannak nyomva, általában megegyezést és megbékülést prédikálnak a proletariátusnak, kezüket nyújtják neki, és egy nagy ellenzéki párt létesítésére törekednek, amely a demokrata tábor valamennyi árnyalatát átfogná, azaz arra törekednek, hogy a munkásokat beleelegyítsék egy olyan párt szervezetébe, amelyben a demokrata kispolgárok külön érdekeit palástoló általános szociáldemokrata frázisok uralkodnak, s amelyben a proletariátus határozott követeléseivel az édes békesség kedvéért nem lenne szabad előhozakodni. Egy ilyen egyesülés csak az *ő* előnyükre és teljesen a proletariátus hátrányára ütne ki. A proletariátus elvesztené egész, fáradságosan megszerzett önálló helyzetét, és ismét a hivatalos polgári demokrácia függelékévé süllyedne. Ezt az egyesülést tehát a leghatározottabban vissza kell utasítani. Ahelyett, hogy újra a polgári demokraták üdvrivalgó kórusává alacsonyodnának, a munkásoknak, mindenekelőtt a Szövetségnek, arra kell törekedniök, hogy a hivatalos demokraták mellett létrehozzák a munkáspárt önálló, titkos és nyílt szervezetét, és minden helyi csoportot munkásegyletek középpontjává és magjává tegyenek, amelyekben a proletariátus helyzetét és érdekeit – polgári befolyásoktól függetlenül – vitatják meg. Hogy a polgári demokraták mennyire nem gondolnak komolyan olyan szövetségre, amelyben a proletárok egyenlő hatalommal és egyenlő jogokkal állnak oldalukon, mutatják például a breslaui demokraták, akik lapjukban, a „Neue Oderzeitung"-ban[196], az önállóan szervezett munkásokat, akiket ők szocialistáknak bélyegeznek, a legdühödtebben üldözik. Egy közös ellenfél elleni harc esetére nincs szükség külön megegyezésre. Mihelyt közvetlen harcra kerül a sor

ilyen ellenféllel szemben, a két párt érdekei pillanatnyilag egybevágnak, és mint eddig, a jövőben is magától létrejön ez a csupán egy pillanatra szánt kapcsolat. Magától értetődik, hogy az elkövetkezendő véres konfliktusoknál, mint valamennyi eddiginél, a győzelmet főleg a munkásoknak kell bátorságukkal, elszántságukkal és önfeláldozásukkal kiharcolniok. Mint eddig, ebben a harcban is a kispolgárok zöme, amíg csak lehet, habozó, határozatlan és tétlen magatartást fog tanúsítani, hogy azután, mihelyt a győzelem eldőlt, azt magának lefoglalja, a munkásokat nyugalomra és munkájukhoz való visszatérésre szólítsa fel, elejét vegye úgynevezett kilengéseknek és a proletariátust kizárja a győzelem élvezetéből. A munkásoknak nincs hatalmukban, hogy a kispolgári demokratákat ebben megakadályozzák, de hatalmukban van, hogy megnehezítsék felülkerekedésüket a felfegyverzett proletariátussal szemben és nekik olyan feltételeket szabjanak, hogy a polgári demokraták uralma már eleve magában hordja a bukás csíráját és hogy jelentősen megkönnyítse ennek az uralomnak későbbi kiküszöbölését a proletariátus uralma által. A munkásoknak mindenekelőtt a konfliktus alatt és közvetlenül a harc után, amennyire csak lehetséges, ellensúlyozniok kell a polgári csitítást és kényszeríteniök kell a demokratákat mostani terrorista frázisaik végrehajtására. A munkásoknak arra kell törekedniök, hogy a közvetlen forradalmi felbuzdulást ne hagyják ismét mindjárt a győzelem után elnyomni. Ellenkezőleg, amíg csak lehet, elevenen kell tartaniok ezt a felbuzdulást. Nemcsak hogy ne szálljanak szembe az úgynevezett kilengésekkel, a népnek gyűlölt egyének vagy gyűlöletes emlékű középületek elleni bosszújával, ne csak tűrjék ezeket az eseteket, hanem ragadják magukhoz vezetésüket. A harc alatt és után a munkások a polgári demokraták követelései mellett minden alkalommal állítsák fel saját követeléseiket. Mihelyt a demokrata polgárok arra készülnek, hogy magukhoz ragadják a kormányt, biztosítékokat kell követelni a munkások számára. Ezeket a biztosítékokat a munkásoknak szükség esetén kényszerrel kell megszerezniök, és egyáltalában gondoskodniok kell arról, hogy a kormány új urai elkötelezzék magukat minden valamennyire is lehetséges engedményre és ígéretre – ez a legbiztosabb eszköz arra, hogy lejárassák őket. Egyáltalában minden módon, az állapotok nyugodt és hidegvérű felfogásával és az új kormány iránti leplezetlen bizalmatlansággal, amennyire csak lehet fékezniök kell azt a győzelmi mámort és az új állapotért való lelkesedést, amely minden győzelmes utcai harc után bekövetkezik. Az új hivatalos kormányok mellett egyúttal saját forradalmi munkáskormányokat kell felállítaniok, akár községi elöljáróságok, községtanácsok formájában, akár munkásklubok vagy munkásbizottságok útján, úgyhogy a polgári

demokrata kormányok ne csak hogy azonnal elveszítsék a munkások támogatását, hanem már eleve azt lássák, hogy figyelik és fenyegetik őket olyan hatóságok, amelyek mögött ott áll a munkások egész tömege. Egyszóval: a győzelem első pillanatától kezdve a bizalmatlanságnak többé nem a legyőzött reakciós párt felé kell irányulnia, hanem az eddigi szövetségesek ellen, az ellen a párt ellen, amely a közös győzelmet egyedül akarja kiaknázni.

2. Ahhoz azonban, hogy ezzel a párttal, melynek árulása a munkások ellen a győzelem első órájában megkezdődik, erélyesen és fenyegetően szembeszállhassanak, a munkásoknak felfegyverzetteknek és szervezetteknek kell lenniök. Azonnal keresztül kell vinni az egész proletariátus felfegyverzését puskákkal, muskétákkal, ágyúkkal és lőszerrel, szembe kell szállni a régi, a munkások ellen irányuló polgárőrség felélesztésével. Ahol azonban ezt az utóbbit nem tudják megakadályozni, a munkásoknak meg kell kísérelniök, hogy önállóan mint proletárgárda szervezkedjenek, maguk választotta parancsnokokkal és saját, maguk választotta vezérkarral, és hogy ne az államhatalomnak, hanem a munkások által felállított forradalmi községtanácsoknak a parancsnoksága alá helyezzék magukat. Ahol munkásokat az állam számlájára foglalkoztatnak, keresztül kell vinni felfegyverzésüket és megszervezésüket külön csapattestben, maguk választotta parancsnokokkal vagy a proletárgárda részeként. A fegyvereket és a lőszert semmi esetre sem szabad a kezükből kiadni, minden lefegyverzési kísérletet szükség esetén erőszakkal kell meghiúsítani. A munkásokra gyakorolt polgári demokrata befolyás megsemmisítése, a munkások azonnali önálló és fegyveres szervezete és a polgári demokraták pillanatnyilag elkerülhetetlen uralmát lehetőleg megnehezítő és lejáratő feltételek keresztülvitele - ezek azok a fő pontok, amelyeket a proletariátusnak és ennélfogva a Szövetségnek az elkövetkezendő felkelés alatt és után szem előtt kell tartania.

3. Mihelyt az új kormányok valamelyest megszilárdultak, azonnal megkezdődik harcuk a munkások ellen. Ahhoz, hogy ekkor a demokrata kispolgárokkal erőteljesen szállhassanak szembe, mindenekelőtt az szükséges, hogy a munkások klubokban önállóan legyenek megszervezve és központosítva. A Központi Vezetőség, mihelyt ez valamennyire lehetséges lesz, a fennálló kormányok megdöntése után Németországba megy, azonnal kongresszust hív egybe, és ennek megteszi a szükséges javaslatokat a munkásklubokat a mozgalom székhelyén létesítendő vezetőség alatti központosítására. A munkásklubok legalább tartományi kapcsolatának gyors megszervezése a legfontosabb pontok egyike a munkáspárt megerősödése és fejlődése szempontjából; a fennálló kormányok megdöntésé-

nek legközelebbi következménye egy nemzeti képviselet választása lesz. A proletariátusnak itt arról kell gondoskodnia:

I. Hogy a helyi hatóságok és a kormánybiztosok semmiféle fondorkodása ne zárhasson ki valamilyen ürüggyel egy sereg munkást a választójogból.

II. Hogy a polgári demokrata jelöltek mellett mindenütt állítsanak munkásjelölteket, akik lehetőleg a Szövetség tagjaiból kerüljenek ki, s akiknek megválasztását minden lehetséges eszközzel szorgalmazni kell. Még ahol a megválasztására semmi kilátás sincs, ott is saját jelöltet kell állítaniok a munkásoknak, hogy megőrizzék önállóságukat, megszámlálják erőiket, a nyilvánosság elé tárják forradalmi magatartásukat és pártállás-pontjukat. Nem szabad, hogy megtévesszék őket ezzel kapcsolatban a demokraták szólamai, mint például az, hogy ezáltal szétforgácsolják a demokrata pártot és lehetővé teszik a reakció győzelmét. Valamennyi ilyen frázis végül is odairányul, hogy a proletariátust becsapják. Azok az előnyök, amelyekre a proletárpárt ilyen független fellépéssel feltétlenül szert tesz, mérhetetlenül fontosabbak, mint az a hátrány, amelyet néhány reakciós jelenléte a képviseletben előidézhet. Ha a demokrácia kezdettől fogva határozottan és terrorisztikusan lép fel a reakció ellen, akkor annak befolyása a választásokon már előre megsemmisült.

Az első pont, amelynél a polgári demokraták konfliktusba fognak kerülni a munkásokkal, a feudalizmus eltörlése lesz; a kispolgárok, mint az első francia forradalomban, a feudális földbirtokokat szabad tulajdonul fogják adni a parasztoknak, vagyis azt akarják, hogy továbbra is fennmaradjon a falusi proletariátus, és egy kispolgári parasztosztály képződjék, amely az elszegényedés és eladósodás ugyanazon körforgásán megy át, amelyben a francia paraszt most még leledzik.

A munkásoknak ezzel a tervvel a falusi proletariátus érdekében és saját érdekükben szembe kell szállniok. Azt kell követelniök, hogy az elkobzott feudális tulajdon állami birtok maradjon, és munkástelepek céljaira használhassák fel, amelyeket a szövetkezett falusi proletariátus a mezőgazdasági nagyüzem minden előnye segítségével művel meg, és ami által a közös tulajdon elve nyomban szilárd alapzatot kap a megrendülő polgári tulajdonviszonyok közepette. Ahogy a demokraták a parasztokkal szövetkeznek, a munkásoknak a falusi proletariátussal kell szövetséget kötniök.[197] Továbbá, a demokraták vagy egyenesen föderatív köztársaságra fognak törekedni, vagy, ha az egységes és oszthatatlan köztársaságot nem kerülhetik el, legalább megkísérlik a központi kormányt a községek és tartományok lehető legnagyobb önállóságával és függetlenségével megbénítani.

A munkásoknak ezzel a tervvel szemben nem csupán az egységes és oszthatatlan német köztársaságért kell fáradozniok, hanem azon belül is a hatalomnak az államhatalom kezében való leghatározottabb központosításáért. Nem szabad, hogy megtévesszék őket a községek szabadságáról, önkormányzatáról stb. hangoztatott demokrata szólamok. Olyan országban, mint Németország, ahol még annyi középkori maradványt kell az útból eltakarítani, ahol annyi helyi és tartományi makacsságot kell megtörni, semmi körülmények között sem szabad tűrni, hogy minden falu, minden város, minden tartomány új akadályt gördítsen a forradalmi tevékenység elé, amely teljes erejében csak a központból indulhat ki. – Nem szabad tűrni, hogy megújuljon a mostani állapot, amelynek következtében egy és ugyanazon vívmányért a németeknek minden városban, minden tartományban külön kell verekedniök. A legkevésbé sem tűrhető, hogy egy úgynevezett szabad községi berendezkedéssel állandósuljon a tulajdon olyan formája, amely még elmaradottabb a modern magántulajdonnál és mindenütt szükségszerűen ebbe a magántulajdonba olvad fel, tudniillik a községi tulajdont és a belőle támadó viszályokat szegény és gazdag községek között, valamint az állampolgári jog mellett fennálló községi polgárjogot, ennek a munkások elleni fondorkodásaival. Mint 1793-ban Franciaországban, úgy ma Németországban a legszigorúbb központosítás megvalósítása a valóban forradalmi párt feladata.*

Láttuk, hogy a demokraták a legközelebbi megmozdulásnál uralomra kerülnek, hogy arra kényszerülnek majd, hogy többé-kevésbé szocialista rendszabályokat javasoljanak. Felvetődik a kérdés, milyen rendszabályokat javasoljanak ezzel szemben a munkások? Természetesen a megmozdulás

* Ma emlékeztetnünk kell arra, hogy ez a rész félreértésen alapul. Akkoriban – hála a bonapartista és liberális történelemhamisítóknak – eldöntöttnek tekintették, hogy a francia központosított közigazgatási gépezetet a nagy forradalom vezette be és főleg a konvent alkalmazta elkerülhetetlen és döntő fegyverként a royalista és föderalista reakció és a külső ellenség leverésére. Most azonban ismert tény, hogy az egész forradalom alatt, brumaire 18-ig, a département-ok, kerületek és községek teljes közigazgatása maguk az igazgatottak által választott hatóságokból állott, amelyeknek az állam általános törvényein belül teljes cselekvési szabadságuk volt; hogy éppen ez az amerikaihoz hasonló vidéki és helyi önkormányzat lett a forradalom legerősebb emelője, mégpedig oly mértékben, hogy Napóleon közvetlenül brumaire 18-i államcsínyje után sietett ezt a még mindíg fennálló prefektusrendszerrel felváltani, amely tehát kezdettől fogva merőben reakciós eszköz volt. De amennyire a helyi és vidéki önkormányzat nem mond ellent a politikai, nemzeti központosításnak, annyira nincs szükségszerűen egybekötve azzal a korlátolt kantonális, illetve községi önzéssel, amely oly visszataszító számunkra Svájcban, s amelyet 1849-ben valamennyi dél-német föderatív republikánus szabállyá akart tenni Németországban. – *Engels jegyzete az 1885-ös kiadáshoz.*

kezdetén a munkások még nem állhatnak elő közvetlenül kommunista rendszabályokkal. De:

1. A demokratákat arra kényszeríthetik, hogy lehetőleg sok oldalról nyúljanak bele az eddigi társadalmi rendbe, zavarják meg annak szabályos menetét és járassák le magukat, valamint, hogy lehetőleg sok termelőerőt, szállítóeszközt, gyárat, vasutat stb. összpontosítsanak az állam kezében.

2. A demokraták javaslatait, akik persze nem forradalmi, hanem csupán reformer módon fognak fellépni, a végletekig kell hajtaniok és a magántulajdon elleni közvetlen támadásokká változtatniok, úgyhogy például, ha a kispolgárok azt javasolják, hogy vásárolják meg a vasutakat és gyárakat, a munkásoknak azt kell követelniök, hogy ezeket a vasutakat és gyárakat mint reakciósok tulajdonát az állam egyszerűen és kártalanítás nélkül kobozza el. Ha a demokraták arányos adót javasolnak, a munkások követeljenek progresszív adót; ha maguk a demokraták indítványoznak mérsékelt progresszív adót, a munkások ragaszkodjanak olyan adóhoz, amelynek tételei annyira gyorsan emelkednek, hogy a nagytőke tönkremegy rajta; ha a demokraták az államadósságok szabályozását követelik, a munkások követeljék az államcsődöt. A munkások követeléseinek tehát mindenütt a demokraták engedményeihez és rendszabályaihoz kell igazodniok.

Ha a német munkások nem is juthatnak uralomra és osztályérdekeik megvalósításához anélkül, hogy egy hosszabb forradalmi fejlődésen teljesen végig ne mennének, de ezúttal legalább bizonyosak lehetnek afelől, hogy a közeledő forradalmi színjáték első felvonása egybeesik saját osztályuk franciaországi közvetlen győzelmével és ezáltal igen meggyorsul.

De a legtöbbet nekik maguknak kell megtenniök végső győzelmükért azzal, hogy tudatára ébrednek osztályérdekeiknek, hogy minél előbb önálló pártállást foglalnak el, hogy egyetlen pillanatra sem hagyják magukat a demokrata kispolgárok képmutató frázisai által letéríteni a független proletárpárt megszervezésének útjáról. Harci kiáltásuk ez legyen: Permanens forradalom.

London, 1850 március.

Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850

A megírás ideje: 1850 március

A megjelenés helye: Körlevélként terjesztették 1850 tavaszán; Engels mellékletként csatolta Marx: „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln" 1885-ös (Hottingen—Zürich) kiadásához

Eredeti nyelve: német

Karl Marx és Friedrich Engels

[Recenziók a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" negyedik, 1850 áprilisi számából[141]]

I

Thomas Carlyle: „Latter-Day Pamphlets"
1. sz. „The Present Time", 2. sz. „Model Prisons", London 1850.

Thomas Carlyle az egyetlen angol író, akire a német irodalom közvetlen és nagyon jelentős hatással volt. Írásait a német már csak udvariasságból sem hagyhatja figyelmen kívül.

Guizot legújabb munkájából (a „N. Rh. Z." második füzetében*) láttuk, hogy a burzsoázia kapacitásai letűnőben vannak. Carlyle két előttünk fekvő brosúrájában az irodalmi géniusz letűnését érjük meg az akuttá vált történelmi harcokon, amelyek ellen a maga félreismert, közvetlen, prófétai sugallatait igyekszik érvényesíteni.

Thomas Carlyle-nak megvan az az érdeme, hogy irodalmi téren fellépett a burzsoázia ellen olyan időben, mikor annak nézetei, ízlésbeli irányai és eszméi az egész hivatalos angol irodalmat teljesen leigázták, és olyan módon, amely néha már forradalmi is. Így a francia forradalom történetéről szóló munkájában, Cromwell-apológiájában, a chartizmusról írott pamfletben és a „Past and Present"-ben. De mindezekben az írásokban a jelen kritikája szorosan összefügg a középkor furcsán történetietlen felmagasztalásával, amely különben is gyakori az angol forradalmároknál, pl. Cobbettnél és a chartisták egy részénél. Míg a múltban egy meghatározott társadalmi fázisnak legalább a klasszikus korszakait csodálja, addig a jelen kétségbe ejti, a jövőtől pedig retteg. Ahol a forradalmat elismeri vagy éppen felmagasztalja, ott az számára valamely egyes egyénben összponto-

* *Lásd 201–206. old. – Szerk.*

sul, egy Cromwellban vagy Dantonban. Ezeknek ugyanazt a hóskultuszt szenteli, amelyet a „Lectures on Heroes and Hero-Worship"-jában mint a kétségbeejtő jelenből való egyetlen menekülést, mint új vallást hirdetett.

Amilyenek az eszméi, olyan Carlyle stílusa is. Ez a stílus közvetlen, erőszakos visszahatás a modern polgári angol Pecksniff-stílussal[198] szemben, amelynek dagályos erőtlensége, óvatos terjengőssége és erkölcsös-szentimentális kusza unalmassága eredeti feltalálóiról, a művelt cockneykról*, az egész angol irodalomra átragadt. Ezzel szemben Carlyle úgy kezelte az angol nyelvet, mint teljesen nyers anyagot, amelyet mindenestől újjá kell öntenie. Elavult fordulatokat és szavakat keresett elő és újakat talált ki, német és sajátképpen Jean Paul-féle mintára. Az új stílus gyakran harsogó és ízléstelen volt, de sokszor ragyogó és mindig eredeti. A „Latter-Day Pamphlets" ebben is észrevehető visszaesést mutat.

Egyébként jellemző, hogy az a koponya, aki az egész német irodalomból a legnagyobb hatással volt Carlyle-ra, nem Hegel, hanem Jean Paul, az irodalmi patikus.

A géniusz kultuszából, amelyben Carlyle Strauss-szal osztozik, az előttünk fekvő brosúrákban elsikkadt a géniusz. A kultusz megmaradt.

„The Present Time" azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy a jelen a múlt leánya és a jövő anyja, mindenesetre azonban *új korszak*.

Ennek az új korszaknak első jelensége egy *reformáló* pápa. IX. Pius az evangéliummal a kezében a Vatikánból *„az igazság törvényét"* akarta kihirdetni a kereszténységnek. „Több mint háromszáz évvel ezelőtt Szent Péter trónja végérvényes bírói felmondást kapott, a mennyei kancelláriában bejegyzett, azóta minden derék ember szívében olvasható hiteles parancsot, hogy kerekedjen fel, tűnjön el, hogy ne legyen többé dolgunk vele, ámításaival és istentelen delíriumaival; – azóta saját veszélyére áll fenn és minden napért, amelyen így megmaradt, pontos kártérítést kell majd fizetnie. Az igazság törvénye? Amit ennek a pápaságnak az igazság törvénye szerint tennie kellett volna, az az, hogy feladja saját rothadt, galvanizált életét, ezt az Isten és ember előtti gyalázatot, tisztességesen meghal és eltemetteti magát. Merőben más volt az, amire a szegény pápa vállalkozott; és mégis egészében véve lényegileg csak ez volt . . . Reformáló pápa? Turgot és Necker elbújhattak mellette. Isten nagy, és ha valamely botránynak véget akar vetni, hivő embert választ ki erre, aki reménykedve, nem kétségbeesetten lát munkához." (3. old.)

* – tősgyökeres londoniakról – *Szerk.*

Reformkiáltványaival a pápa kérdéseket elevenített fel, „forgószelek, világégések, földrengések szülőit ... kérdéseket, amelyekről minden hivatalos ember kívánta és a legtöbb remélte is, hogy ítélet napjáig elodázhatók. Az ítélet napja eljött, ez volt a szörnyű igazság." (4. old.)

Az igazság törvénye elhangzott. A szicíliaiak „voltak az első nép, amely nekilátott, hogy alkalmazza ezt az új, a Szentatyától szentesített szabályt: Mi nem az igazság törvénye szerint tartozunk Nápoly és e nápolyi hivatalnokok alá. Az ég és a pápa kegyelmével fel akarjuk magunkat szabadítani ezek alól." Innen a szicíliai forradalom.

A francia nép, amely magát „afféle messiás-népnek", a „szabadság kiválasztott katonájának" tekinti, attól tartott, hogy a szegény megvetett szicíliaiak kiveszik a kezéből ezt az iparágat (trade) – februári forradalom. „Mintegy titkos föld alatti elektromosságtól, egész Európa felrobbant, korláttalanul, ellenőrizhetetlenül; és eljött az 1848-as esztendő, a legfurcsább, legvészesebb, legbámulatosabb és egészében legmegalázóbb esztendők egyike, amelyeket az európai világ valaha látott ... A királyok és a kormányozó személyek mindenütt hirtelen rémülettel meresztették a szemüket, mikor az egész világ hangja a fülükbe üvöltötte: Takarodjatok, ti tökfilkók, képmutatók, komédiások, nem hősök! El veletek, el! És ami sajátságos volt és ebben az évben fordult elő először: a királyok mind siettek menni, mintha így kiáltanának: Mi szegény komédiások *vagyunk*, bizonyára azok vagyunk – hősökre van szükségetek? Ne öljetek meg bennünket, mit tehetünk mi erről! – Egyikük sem fordult meg és ragaszkodott királyságához mint olyan joghoz, amelyért meg tudna halni vagy bőrét vásárra tudná vinni. Ez, ismétlem, a jelenkor riasztó különössége. A demokrácia ezen új alkalommal azt találta, az összes királyok *tudatában* vannak, hogy nem egyebek komédiásoknál. Sietve elmenekültek, némelyikük úgyszólván kivételesen gyalázatos módon, a fegyháztól vagy még rosszabbtól félve. És mindenütt a nép, vagyis a csőcselék vette magára saját kormányzatát, és nyílt királytalanság (kinglessness), amit *anarchiának* nevezünk – milyen szerencse, ha anarchia plusz sarki rendőr –, van napirenden mindenütt. Ez volt a történelem a Balti-tengertől a Földközi-tengerig, Olaszországban, Franciaországban, Poroszországban, Ausztriában, Európa egyik sarkától a másikig azokban az 1848 márciusi napokban. És ilymódon Európában egyetlen király sem maradt, egyetlen király sem, kivéve a nyilvános »szavalót«, aki hordóról, vezércikkben vagy magafajtájúakkal nemzeti parlamentté összeállva szaval. És mintegy négy hónapon át egész Franciaország és nagymértékben egész Európa, a delírium minden fajtájától meglovagolva, egyetlen fel és alá hullámzó csőcselék volt, amely felett Lamartine

úr elnököl az Hôtel de Ville-ben. Gondterhes színjáték gondolkodó embereknek, amíg tartott, ez a szegény Lamartine úr, akiben nem volt egyéb, mint dallamos szél és csöpögő hízelgés. Elég szomorú: a rehabilitált »káosz« ékesszavú, utolsó megtestesülése, aki képes arra, hogy önmaga mellett beszéljen és elhitesse, hogy ő »kozmosz«! De csak várni kell egy kicsit ilyen esetekben: minden léggömbnek ki kell adnia gázát a dolgok nyomása alatt és nemsokára undorító petyhüdtséggel összeesik." (5–8. old.)

De ki szította ezt az általános forradalmat, amelyhez az anyag persze megvolt? „Diákok, fiatal irodalmárok, ügyvédek, újságírók, forró vérű tapasztalatlan rajongók és vad, joggal csődbe jutott desperádók. Soha mostanig fiatalemberek, szinte gyermekek, nem parancsnokoltak így emberi dolgokban. Megváltozott az idő, amióta a senior, seigneur vagy alderman szót először találták ki az úr vagy feljebbvaló megjelölésére, ahogy azt minden emberi nyelvben megtaláljuk!... Ha közelebbről megnézzük, azt találjuk, hogy az öreg megszűnt tiszteletreméltó és kezdett megvetendő lenni, balga fiú még mindig, de a fiatal fiúk kecsessége, nagylelkűsége és duzzadó ereje nélkül. – A dolgoknak ez az őrült állása természetesen nemsokára enyhülni fog, ahogy ez mindenütt meg is kezdődött már, a mindennapi élet megszokott szükségességei nem férhetnek meg vele, s ezek, bármi egyebet kell is félredobni, tovább mennek a maguk útján. A régi gépezet valamiféle kijavítása új színekben és megváltozott formákban valószínűleg hamarosan be fog következni a legtöbb országban; a régi színpadi királyokat vissza fogják bocsátani bizonyos feltételekkel, alkotmányokkal, nemzeti parlamentekkel vagy más hasonló divatos tartozékkal, és a régi mindennapi élet mindenütt megpróbálja majd elölről kezdeni. De most nincs semmi remény arra, hogy az ilyen kiegyezések tartósak legyenek. – Ilyen vészes hullámzásokban, mintegy tomboló feneketlen örvények és egymással tusázó tengeráramlások közepette hányódva, nem pedig szilárd alapokon állva, kell az európai társadalomnak tovább tántorognia – most szerencsétlenül megbotolva, majd kínnal ismét feltápászkodva egyre rövidebb időközökben, míg végre egyszer napvilágra kerül az új *szikiaalap* és a zendülésnek, valamint a zendülés szükségességének fel és alá hullámzó vízözönei ismét visszahúzódnak." (8–10. old.)

Eddig a történet, amely ebben a formában is kevéssé vigasztaló a régi világ számára. Most jön az erkölcsi tanulság:

„Az *általános demokrácia*, akármit gondolunk is róla, napjaink elkerülhetetlen ténye." (10. old.) Mi a demokrácia? Valami jelentésének kell lennie, mert különben nem létezne. Minden azon fordul meg tehát, hogy megtaláljuk a demokrácia igazi jelentését. Ha ez sikerül, boldogulhatunk

vele; ha nem sikerül, elvesztünk. A februári forradalom a „csalás általános csődje volt: ez a rövid magyarázata". (14. old.) *Látszat* és látszatalakok, „shams", „delusions", „phantasms"*, jelentés nélkülivé lett nevek a valóságos viszonyok és dolgok helyett, egyszóval hazugság igazság helyett, ez uralkodott a modern időkben. Az egyéni és társadalmi elválás ezektől a látszatalakoktól és kísértetektől, ez a reform feladata, annak szükségessége pedig, hogy minden sham, minden csalás megszűnjön, tagadhatatlan. „Mindazonáltal ez sokak számára furcsának tűnhet; és sok szolíd angol számára, aki egészséges élvezettel költi el puddingját, az úgynevezett művelt osztálybeliek közül, módfelett furcsának tűnik, őrült tudatlan elképzelésnek, teljesen eretneknek és csak romlásra vezetőnek. Őt egész életében hozzászoktatták illemformákhoz, melyek jelentése régen elsikkadt, tetszetős viselkedési módokhoz, merő szertartássá vált ünnepélyességekhez – amit ti képromboló humorral shams-nek neveztek; sohasem hallotta, hogy ezek valamiképpen ártalmasak, hogy nélkülük boldogulni lehet. Nem fonódott-e meg a pamut, nem hízott-e a jószág magától, és a gyarmatáru és fűszer nem jött-e be keletről és nyugatról igen kényelmesen a shams mellett?" (15. old.)

Véghez fogja-e vinni mármost a demokrácia ezt a szükséges reformot, a shams-től való megszabadulást? „A demokrácia, ha az általános választójog segítségével megszerveződik, vajon végre fogja e hajtani ezt az üdvös általános átmenetet az illúziótól a valóságosig, a hamistól az igazig, és meg fog-e teremteni lassanként egy áldott világot?" (17. old.) Carlyle tagadja ezt. Egyáltalán a demokráciában és az általános választójogban csak azt látja, hogy minden népet megfertőzött a parlamentáris kormányzás csalhatatlanságáról szóló angol babona. A Horn-fok körül útját tévesztő hajó legénysége, amely ahelyett, hogy a szelet és az időjárást figyelné és a szextánst használná, szavazással dönti el, merre vegyék az utat, és a többség határozatát csalhatatlannak jelenti ki – ez az általános választójog, amely az államot irányítani akarja. Mint minden egyes embernél, a társadalomnál is csak azon fordul meg a dolog, hogy a világegyetem igazi szabályait, a természet örökérvényű törvényeit a mindenkori előtte álló feladatra vonatkoztatva felfedezze és aszerint cselekedjék! Aki ezeket az örök törvényeket feltárja előttünk, azt követjük, „legyen az az orosz cár vagy a chartista parlament, a canterburyi érsek vagy a dalai láma". De hogyan fedezzük fel Istennek ezeket az örök rendelkezéseit? Mindenesetre az általános választójog, amely mindenkinek szavazócédulát ad és a

* – „csalások", „ámítások", „ábrándképek" – *Szerk.*

fejeket számolja, a legrosszabb út hozzá. A világegyetem igen zárkózott természetű és titkait kezdettől fogva csak kevés kiválasztottnak, csak a nemesek és bölcsek csekélyszámú kisebbségének tárta fel. Ezért nem is létezhetett soha nemzet a demokrácia alapzatán. Görögök és rómaiak? Mindenki tudja ma már, hogy ezek nem voltak demokráciák, hogy államuk alapzata a rabszolgaság volt. A különböző francia köztársaságokról teljesen felesleges beszélni. És az észak-amerikai mintaköztársaság? Az amerikaiakról mostanáig még azt sem lehet elmondani, hogy nemzetet, államot alkotnak. Az amerikai népesség kormány *nélkül* él; ami ott konstituál, az az anarchia plusz sarki rendőr. Ezt az állapotot pedig a roppant területű még megműveletlen földek és a rendőrbot iránti Angliából áthozott tisztelet teszik lehetővé. A népesség megnövekedésével ennek is vége szakad. „Mely nagy emberi lelket, mely nagy gondolatot, mely nagy nemes ügyet hozott már létre Amerika, amelyet imádni vagy lojálisan csodálni lehetne?" (25. old.) — Minden húsz évben megduplázta népességét — voilà tout*.

Tehát az Atlanti-óceánon innen és túl a demokrácia egyszer s mindenkorra lehetetlen. Maga a világegyetem monarchia és hierarchia. Olyan nemzet, amelynél a tudatlanok vezetésének és ellenőrzésének örökké tartó isteni kötelessége nem a *legnemesebbre* és kiválasztott *nemesebbjeinek* sorára van bízva, nem isten országa, nem felel meg a természet örök törvényeinek.

Most megtudjuk a modern demokrácia titkát, eredetét és szükségességét is. Ez egyszerűen abban áll, hogy a talmi nemes (sham-noble) felemeltetett és hagyomány vagy újonnan feltalált ámítások révén megszenteltetett.

És ki fedezze fel az igazi drágakövet kisebb emberékkövekből és gyöngyökből álló egész foglalatával egyetemben? Minden bizonnyal nem az általános választójog, mert a nemest csak a nemes képes megtalálni. Carlyle tehát kijelenti, hogy Angliának még egész sereg ilyen nemese és „királya" van, s a 38. oldalon felszólítja ezeket, hogy jelentkezzenek nála.

Amint látjuk, a „nemes" Carlyle teljesen panteisztikus szemléleti módból indul ki. Az egész történelmi folyamatot nem maguknak az élő tömegeknek a fejlődése szabja meg, amely természetesen függ meghatározott, de megint csak történelmileg létrejött változó előfeltételektől; egy örök, mindenkorra megmásíthatatlan természeti törvény szabja meg, amelytől a történelmi folyamat ma eltávolodik, holnap ismét közeledik hozzá, és amelynek helyes felismerésén fordul meg minden. Az örök természeti

* — ez az egész — *Szerk.*

törvénynek ez a helyes felismerése az örök igazság, minden egyéb hamis. Ezzel a szemléleti móddal a valóságos osztályellentétek, akármilyen különbözők is a különböző korszakokban, mind feloldódnak egyetlen nagy és örök ellentétévé azoknak, akik mélyére hatoltak az örök természeti törvénynek és aszerint cselekszenek, a bölcseknek és nemeseknek, azokkal, akik hamisan értelmezik, elferdítik és ellene dolgoznak, a balgákkal és gazemberekkel. A történelmileg létrejött osztálykülönbség ilymódon természetes különbség lesz, amelyet magát is az örök természeti törvény részeként kell elismerni és tisztelni, azzal, hogy az ember meghajlik a természettől való nemesek és bölcsek előtt: a géniusz kultusza. A történelmi fejlődési folyamat egész szemlélete a múlt század illuminátus[199] és szabadkőműves[200] bölcsességének lapos trivialitásává sekélyesedik, a „Varázsfuvola" egyszerű erkölcsi tanulságává[201], végtelenül lezüllött és elcsépelt saint-simonizmussá. Ezzel természetesen felvetődik a régi kérdés, hogy ki uralkodjék hát voltaképpen, amely kérdést Carlyle fontoskodó sekélyességgel részletesen taglalja és végül azt feleli rá, hogy a nemesek, bölcsek és tudással bírók uralkodjanak, amihez aztán minden erőltetettség nélkül csatlakozik az a következtetés, hogy sokat, nagyon sokat kell kormányozni, hogy a kormányzásból sohasem lehet elég, mert hiszen a kormányzás a természeti törvény folytonos feltárása és érvényesítése a tömeggel szemben. De hogyan lehet a nemeseket és bölcseket felfedezni? Nem valami földöntúli csoda fedi fel őket, meg kell őket keresni. És itt megint előkerülnek a merőben természetes különbségekké tett történelmi osztálykülönbségek. A nemes azért nemes, mert bölcs, mert tudással bír. Tehát azok között az osztályok között keresendő, amelyeknek monopóliumuk van a műveltségre – a kiváltságos osztályok között, és ugyanezek az osztályok lesznek arra hivatva, hogy saját kebelükben felkutassák őt és a nemes és a bölcs rangjára való igényéről döntsenek. Ezáltal a kiváltságos osztályok rögtön, ha nem is éppen nemes és bölcs, de „artikulált" osztállyá lesznek; az elnyomott osztályok természetesen a „némák, artikulálatlanok", és ilymódon az osztályuralom új szentesítést nyer. Az egész felháborodott dörgedelem a fennálló osztályuralom kissé burkolt elismerésévé alakul át, amely csak azon bánkódik és azellen zúgolódik, hogy a burzsoák nem jelölnek ki félreismert géniuszaiknak helyet a társadalom élén és igen gyakorlatias szempontokból nem mennek bele ezen urak ábrándos locsogásaiba. Hogy egyébként a magasröptű fecsegés itt is hogyan csap át saját ellentétébe, a nemes, a tudással bíró és a bölcs hogyan változik át a gyakorlatban közönségessé, tudatlanná és bolonddá, arra Carlyle csattanós példákat szolgáltat.

Minthogy nála az erős kormányzaton áll minden, a legnagyobb felháborodással fordul a felszabadulás és emancipáció kiáltása ellen:

„Legyünk mind szabadok, egyik a másiktól. Szabadok minden kötelék vagy egybefonódás nélkül, kivéve a készpénzfizetést; tisztességes napibért tisztességes napi munkáért, melyet önkéntes szerződés és a kereslet és kínálat törvénye szab meg; azt képzelik, hogy ez az igazi megoldása minden nehézségnek és igazságtalanságnak, amely ember és ember között előállott. Arra, hogy helyrehozzuk a viszonyt, amely két ember között létezik, nincs más módszer, mint hogy annak teljesen véget vessünk?" (29. old.)

Az emberek közti minden köteléknek, minden viszonynak ez a teljes felbontása természetesen az *anarchiában* éri el tetőfokát, a törvénytelenség törvényében, abban az állapotban, amelyben a kötelékek kötelékét, a kormányt, teljesen elvágták. És erre törekszenek Angliában éppúgy, mint a kontinensen, még a „szolíd Germániában" is.

Így dörög Carlyle több oldalon át tovább, miközben igen furcsa módon összecseréli a vörös köztársaságot, a fraternitét*, Louis Blanc-t stb. a free trade-del**, a gabonavámok eltörlésével stb. V. ö. 29–42. old. Carlyle tehát a feudalizmus hagyományosan még fenntartott maradványainak megsemmisítését, az államnak az elkerülhetetlenül szükségesre és legolcsóbbra való redukálását, a szabad konkurrencia teljes keresztülvitelét a burzsoák által, összekeveri és azonosítja éppen ezeknek a burzsoá viszonyoknak a megszüntetésével, a tőke és bérmunka ellentétének eltörlésével, a burzsoázia megbuktatásával a proletariátus által. Ragyogó visszatérés az „abszolutum éjszakájához", amelyben minden tehén fekete. Mély tudománya a „tudással bírónak", aki az első szót sem tudja arról, ami körülötte végbemegy! Furcsa éleselméjűség, amely azt hiszi, hogy a feudalizmus eltörlésével vagy a szabad konkurrenciával el van törölve minden vonatkozás az emberek között! Az „örök természeti törvény" alapjainak alapos felfedése, amely komolyan azt hiszi, hogy nem jönnek a világra többé gyermekek, mihelyt a szülők előzőleg nem mennek az anyakönyvi hivatalba, hogy egymással a házasság „kötelékébe" lépjenek!

A merő tudatlanságba torkolló bölcsességnek ez után az épületes példája után Carlyle annak bizonyítékával is szolgál, hogy a fennen fogadkozó nemeslelkűség nyomban átcsap a leplezetlen aljasságba, mihelyt a szólamok és bölcs mondások egéből leszáll a valóságos viszonyok világába.

„Minden európai országban, kivált Angliában, bizonyos mértékben

---

* – testvériséget – *Szerk.*

** – szabadkereskedelemmel – *Szerk.*

már kifejlődött az emberek kapitányainak és parancsnokainak egy osztálya, mely felismerhetően egy új, valóságos, nem pedig képzeletbeli arisztokrácia kezdete: az ipar kapitányai, szerencsére az az osztály, amelyre ez idő szerint mindenekelőtt szükség van. És másfelől minden bizonnyal nincs hiány olyan emberekben, akiknek szükségük van arra, hogy parancsoljanak nekik: az embertestvéreknek ez a szomorú osztálya, amelyet mint Hodge emancipált lovait[202] írtunk le, és amely csavargó éhezésbe süllyedt, ez az osztály szintén kifejlődött minden országban és végzetes mértani haladványban mindinkább kifejlődik olyan gyorsasággal, amely mindenkit aggaszt. Ez okból igazán elmondható, hogy a munka megszervezése a világ általános életfeladata." (42–43. old.)

Miután Carlyle az első negyven oldalon újra meg újra kidörögte egész erényes dühét az egoizmus, a szabad konkurrencia, az emberek közti feudális kötelékeknek az eltörlése, a kereslet és kínálat, a laisser-faire*, a pamutfonás, a készpénzfizetés stb. stb. ellen, most egyszerre azt látjuk, hogy mindezen shams fő képviselői, az ipari burzsoák, nemcsak hogy az ünnepelt hősökhöz és géniuszokhoz tartoznak, hanem éppenséggel e hősök mindenekelőtt szükséges részét alkotják, hogy a burzsoá viszonyok és eszmék elleni minden támadásának tromfja a burzsoá egyének felmagasztalása. Különösebbnek tűnik, hogy Carlyle, miután a munka parancsnokait és parancsnokoltjait, tehát a munka egy meghatározott szervezetét készen találta, mégis ezt a megszervezést még megoldandó nagy problémának jelenti ki. De ne essünk tévedésbe! Nem a besorozott, hanem a besorozatlan munkások, a vezető nélküli munkások megszervezéséről van szó, ezt pedig Carlyle magának tartotta fenn. Brosúrája végén azt látjuk, hogy hirtelen mint brit miniszterelnök in partibus[81] lép fel, összehívja a hárommillió ír és más koldust, munkaképes nincstelent, nomádot és megtelepültet, valamint a workhouse-on[19] kívül és belül található brit pauperek általános nemzetgyűlését és „elszaval" egy beszédet, amelyben a nincsteleneknek először mindent elismétel, amit az olvasóval már korábban közölt, majd így szól a válogatott társasághoz:

„Csavargó nincstelenek és semmirekellők, akik közül a legtöbb balga, sok gonosztevő, mind nyomorult! Látásotok ámulattal és kétségbeeséssel tölt el. Itt vagytok vagy hárommilliónyian, sokan közületek a nyílt koldusság szakadékába zuhantan és rettenetes kimondani, mindegyik, aki lezuhan, súlyával még jobban nehezíti a láncot, amely a többieket lehúzza. A szakadék szélén megszámlálhatatlan milliók függenek – akik, mint hallom,

* – engedd tenni – *Szerk.*

naponta ezerkétszázzal gyarapodnak –, egymás után hullanak, hullanak, és a lánc egyre nehezebb lesz, és ki fog végül még megállhatni? – Mihez fogjunk hát veletek? – A többiek, akik még állnak, mondhatom nektek, a maguk bajaival birkóznak; de ti, hiányos energiátokkal és fölös étvágyatokkal, a túl kevés elvégzett munkával és túl sok megivott sörrel bebizonyítottátok, hogy ti erre nem vagytok képesek. Tudjátok meg, hogy bárkik is a szabadság fiai, ti mindenesetre nem vagytok és nem lehettek azok; kézzelfoghatóan foglyok vagytok, nem szabadok... Természetetek a rabszolgáké vagy – ha ez jobban tetszik – nomád módra csavargó szolgáké, akik nem tudnak gazdát találni... Nem mint a szabadság dicső szerencsétlen fiai, hanem mint elismert foglyok, mint szerencsétlen elesett testvérek, akik azt kívánják, hogy parancsoljak nekik és ha szükséges, ellenőrizzem és kényszerítsem őket, léphettek ezentúl kapcsolatba velem... Az ég és a föld, és Isten, mindnyájunk Teremtője előtt kijelentem, megbotránkoztató látni, hogy az *ilyen* életet testvéreitek verejtékével és szíve vérével tartják bennetek; kijelentem, ha nem tudunk ezen javítani, meghalnotok jobb volna... Soroztassátok be magatokat az *új korszak* ír, skót és angol ezredeibe, ti szegény vándor banditák, engedelmeskedjetek, dolgozzatok, tűrjetek, koplaljatok, ahogy nekünk valamennyiünknek kellett... Ipari ezredesek, munkavezetők, felügyelők, élet és halál urai, igazságosak, mint Rhadamanthüsz és hajthatatlanok, mint ő, ezek kellenek nektek, és mihelyt katonai haditörvények alatt álltok, meg is fogjátok őket találni... Mindegyikteknek azt fogom akkor mondani: Itt van nektek munka; lássatok neki bátran, férfias, katonás engedelmességgel és jókedvvel, és alkalmazkodjatok a módszerekhez, amelyeket itt előírok – béretek minden nehézség nélkül meglesz... Szabódjatok, riadjatok vissza a sanyarú munkától, ne engedelmeskedjetek a szabályoknak, és én megintelek és igyekszem serkenteni benneteket; ha hiába, megkorbácsollak; és ha még ez is hiába, végül lelőlek benneteket." (46–55. old.)

Az „*új korszak*" tehát, amelyben a géniusz uralkodik, főként abban különbözik a régi korszaktól, hogy a korbács zseniálisnak képzeli magát. Carlyle-t, a géniuszt, akármelyik fogházcerberusztól vagy főszegénygondozótól erényes felháborodása és az az erkölcsi tudat különbözteti meg, hogy ő csak azért nyúzza a pauperokat, hogy őket a *maga* színvonalára emelje. Itt látjuk, hogy a fennen fogadkozó géniusz világmegváltó haragjában fantasztikusan igazolja és túlszárnyalja a burzsoák gyalázatosságait. Ha az angol burzsoázia a pauperokat a gonosztevőkkel egy fokra helyezte, hogy elrettentsen a pauperizmustól, ha megalkotta az 1834-es szegénytörvényt[19], Carlyle viszont *hazaárulással* vádolja a pauperokat, mert a pauperizmus

pauperizmust szül. Ahogyan fentebb a történelmileg keletkezett uralkodó osztály, az ipari burzsoázia, már azért, mert uralkodott, részese volt a géniusznak, úgy most minden elnyomott osztály, minél elnyomottabb, annál inkább ki van zárva a géniuszból, annál inkább ki van szolgáltatva félreismert reformátorunk tomboló dühének. Így áll itt a dolog a pauperokkal. De erkölcsös-nemes haragja tetőfokát az abszolúte alávalókkal és nemtelenekkel, a „gazemberekkel", vagyis a *gonosztevőkkel* szemben éri el. Ezekről beszél a mintabörtönökről szóló brosúrájában.

Ez a brosúra az elsőtől csak még nagyobb dühével különbözik, amely düh annál olcsóbb, mert a fennálló társadalomtól hivatalosan kitaszítottak, rács mögé tett emberek ellen irányul; amely düh még azt a kevéske szemérmet is levetkőzi, amit a közönséges burzsoák illendőség kedvéért még mímelnek. Ahogyan első pamfletjében a nemesek teljes hierarchiáját állítja fel és a nemesek legnemesebbjét kutatja, úgy mutatja be itt Carlyle a gazemberek és alávalók éppoly hiánytalan hierarchiáját és igyekszik felhajtani a *rosszak legrosszabbját*, Anglia *legnagyobb gazemberét*, hogy felakasztásában kéjelegjen. Tegyük fel, hogy elfogja és felakasztja; de hiszen akkor megint egy másik a legrosszabb, és most azt kell felakasztani, aztán ismét egy másikat, míg végül a nemesekre, majd a nemesebbekre kerül a sor, és utoljára senki más nem maradna meg, mint Carlyle, a legnemesebb, aki mint a gazemberek üldözője, egyben a nemesek gyilkosa, és a gazemberekben is meggyilkolta a nemest – ő, a nemesek legnemesebbje, aki hirtelen a gazemberek legalávalóbbjává változik és mint ilyennek *önmagát kell felakasztania*. Ezzel aztán megoldódna a kormányzást, az államot, a munka megszervezését, a nemesek hierarchiáját illető minden kérdés, és végre megvalósulna az örök természeti törvény.

Thomas Carlyle: „Latter-Day Pamphlets"
1. sz. „The Present Time", 2. sz. „Model Prisons"
A megírás ideje: 1850 március–április
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

II

„*Les Conspirateurs*", par *A. Chenu*, ex-capitaine des gardes du citoyen Caussidière – Les sociétés secrètes; La préfecture de police sous Caussidière; Les corps-francs –, Párizs 1850
„*La naissance de la République* en Février 1848", par *Lucien de la Hodde*, Párizs 1850

Semmi sem kívánatosabb, mint hogy azokat az embereket, akik a haladó párt élén álltak – akár a forradalom előtt a titkos társaságokban vagy a sajtóban, akár később hivatalos állásokban –, végre valahára nyers rembrandti színekkel, egész elevenségükben ecseteljék. Az eddigi ábrázolások ezeket a személyiségeket sohasem festik le valóságos, hanem csupán hivatalos alakjukban: kothurnusszal a lábukon és dicsfénnyel a fejük körül. Ezekben az égiesített raffaeli képekben az ábrázolás minden igazsága elvész.

A két előttünk fekvő írás eltávolítja ugyan a kothurnuszt és a dicsfényt, amelyekkel a februári forradalom „nagy emberei" eddig megjelenni szoktak. Behatolnak e személyek magánéletébe, megmutatják őket pongyolában, igen különféle alárendelt egyénekből álló egész környezetükkel együtt. De mégis épp olyan távol vannak a személyek és az események valóságos, hű ábrázolásától. Az egyik szerző bevallottan Lajos Fülöp mouchard-ja* volt hosszú évekig, a másik régi hivatásos összeesküvő, akinek a rendőrséghez való kapcsolatai szintén igen kétesek, és akinek felfogóképességét már az is jellemzi, hogy állítása szerint Rheinfelden és Basel között látta „az Alpoknak azt a pompás láncát, melynek ezüst csúcsai elkápráztatják a szemet", Kehl és Karlsruhe között pedig „a rajnai Alpokat, melyeknek távoli csúcsai belevesznek a láthatárba". Ilyen emberektől, különösen ha ráadásul személyük igazolása végett írnak, a februári

* – besúgója – *Szerk.*

forradalomnak persze csak egy többé-kevésbé eltorzított chronique scandaleuse-e* várható.

De la Hodde úr brosúrájában a Cooper-regény kémének[203] próbálja magát ábrázolni. Azt állítja, szolgálatot tett a társadalomnak azáltal, hogy a titkos társaságokat nyolc éven át megbénította. De a Cooper-féle kémtől de la Hodde úr messze, igen messze van. De la Hodde urat, aki a „Charivari"[204] munkatársa, a *„société des nouvelles saisons"*[205] központi bizottságának 1839 óta tagja, a „Réforme"-nak[24] alapítása óta társszerkesztője, és ugyanakkor Delessert rendőrfönök fizetett kéme, senki sem kompromittálta jobban, mint Chenu. Írását közvetlenül Chenu leleplezései provokálták ki, de nagyon is óvakodik attól, hogy akár csak egy szóval is válaszoljon arra, amit Chenu magáról de la Hodde-ról mond. A Chenu-féle emlékiratoknak legalább ez a része tehát hiteles.

„Egyik éjszakai kirándulásomon" – beszéli el Chenu – „észrevettem de la Hodde-ot, amint fel és alá sétált a Quai Voltaire-en. Az eső csak úgy szakadt, és ez a körülmény gondolkodóba ejtett. Nem merít-e véletlenül ez a kedves de la Hodde szintén a titkos alapok pénztárából? Visszaemlékeztem azonban dalai-a, Írországról és Lengyelországról írt nagyszerű strófáira, és főként a »Réforme«-ba írt heves cikkeire" (míg de la Hodde úr a „Réforme" csillapítójának igyekszik magát feltüntetni). „Jó estét, de la Hodde, mi az ördögöt csinálsz itt ebben az órában és ilyen szörnyű időben? – Egy semmirekellőre várok, aki adósom pénzzel, és mivel minden este ebben az órában itt megy át, fizetni fog nekem, vagy pedig – és sétabotjával hevesen a rakpart mellvédjére csapott."

De la Hodde iparkodik tőle megszabadulni és a Pont du Carrousel felé megy. Chenu az ellenkező irányban távozik, de csak azért, hogy az Akadémia árkádjai alatt elrejtőzzék. De la Hodde csakhamar visszajön, gondosan körülnéz minden irányba, és újból fel és alá sétál.

„Negyedórával később észrevettem a kocsit a két kis zöld lámpával, amelyet az én volt ügynököm jelzett nekem" (egykori kém, aki a börtönben Chenunek egy sereg rendőrségi titkot és ismertetőjelet elárult). „A Rue des Vieux-Augustins sarkán megállt. Egy férfi szállt ki belőle; de la Hodde egyenesen odament hozzá; rövid ideig beszélgettek, s láttam, hogy de la Hodde olyan mozdulatot tesz, mint amikor valaki pénzt vág zsebre. – Ezen eset után mindent megtettem, hogy de la Hodde-ot az összejöveteleinktől távoltartsam, főleg pedig hogy megakadályozzam, hogy Albert valamilyen csapdába essék, mivel ő volt a mi épületünk sark-

* – botránykrónikája – *Szerk.*

köve. Néhány nappal később de la Hodde úr egyik cikkét a »Réforme« visszautasította. Ezzel megsértették írói hiúságát. Azt tanácsoltam neki, hogy alapítson bosszúból egy másik lapot. Megfogadta ezt a tanácsot, s Pilhesszel és Dupotyval egy újság, »Le Peuple«, ismertetőjét is közrebocsátotta, s ez idő alatt majdnem teljesen megszabadultunk tőle." – (Chenu, 46–48. old.)

Látjuk: a Cooper-féle kém a legközönségesebb politikai prostituálttá változik át, aki esőben az utcán lesi, hogy az első jöttment officier de paix* kifizesse a cadeau-ját**. Továbbá látjuk: nem de la Hodde – ahogy ő elhitetni szeretné –, hanem Albert állott a titkos társaságok élén. Ez egyáltalában Chenu egész előadásából következik. „A rend érdekét" szolgáló mouchard itt hirtelen sértődött íróvá alakul át, akit bosszant, hogy a „Charivari" munkatársának cikkét nem fogadják el minden további nélkül a „Réforme"-ban, és aki ezért szakít a „Réforme"-mal, egy valódi pártlappal, ahol a rendőrség számára hasznos lehetne, hogy új lapot alapítson, amellyel legfeljebb irodalmár hiúságát elégíthetné ki. Ahogy a prostituáltak bizonyos érzelem révén, úgy a mouchard az irodalmi igényei révén próbál menekülni szennyes helyzetéből. Az egész pamfletjén végighúzódó gyűlölet a „Réforme" iránt nem egyéb, mint a legtriviálisabb írói áskálódás. Végül látjuk, hogy a titkos társaságok legfontosabb időszakában, kevéssel a februári forradalom előtt, de la Hodde-ot mindinkább kiszorították ezekből; ez magyarázza, hogy az ő előadása szerint – teljes ellentétben Chenuvel – ebben az időben miért hanyatlottak mindjobban a titkos társaságok.

Most ahhoz a jelenethez érkezünk, amelyben Chenu leírja de la Hodde árulásainak leleplezését a februári forradalom után. A „Réforme" pártja Caussidière meghívására Albert-nél a Luxembourg-ban gyűlt össze. Monnier, Sobrier, Grandménil, de la Hodde, Chenu és mások jelentek meg. Caussidière megnyitotta a gyűlést, majd így szólt:

„Egy áruló van közöttünk. Titkos törvényszékké alakulunk, hogy ítéletet mondjunk felette. – Grandménilt mint a legidősebb jelenlevőt elnökké, Tiphaine-t titkárrá nevezték ki. Polgártársak – folytatta Caussidière mint közvádló –, sokáig derék hazafiakat vádoltunk. Korántsem sejtettük, milyen kígyó lopakodott közénk. Ma felfedeztem a valódi árulót: Lucien de la Hodde az! – Ez, aki eddig egészen nyugodtan ült, erre az egyenes vádra felugrott. Egy mozdulatot tett az ajtó felé. Caussidière gyor-

* – rendőrtisztviselő – *Szerk.*

** – ajándékát; jutalmát – *Szerk.*

san bezárta az ajtót, pisztolyt rántott elő és így kiáltott: Ha megmoccansz, szétzúzom a koponyádat! – De la Hodde szenvedélyesen bizonygatta ártatlanságát. Nos jó, szólt Caussidière. Itt van egy iratcsomó, amely ezernyolcszáz, a rendőrfőnökhöz intézett jelentést tartalmaz – s mindegyikünknek odaadta a sajátlag reá vonatkozó jelentéseket. De la Hodde makacsul tagadta, hogy ezek a Pierre aláírású jelentések tőle származnak, amíg Caussidière fel nem olvasta azt a levelet, amelyet emlékirataiban nyilvánosságra hozott, egy levelet, amelyben de la Hodde felajánlotta szolgálatait a rendőrfőnöknek, s melyet igazi nevén írt alá. Ettől a pillanattól fogva a szerencsétlen nem tagadott tovább, megpróbálta magát nyomorával mentegetni, amely azt a végzetes gondolatot sugallta neki, hogy a rendőrség karjaiba vesse magát. Caussidière odanyújtotta neki a pisztolyt mint utolsó mentő eszközt, mely számára maradt. De la Hodde erre esedezni kezdett bíráihoz, elnézésükért rimánkodott, de ezek hajthatatlanok maradtak. Bocquet, az egyik jelenlevő, akinek elfogyott a türelme, megragadta a pisztolyt és háromszor odanyújtotta neki e szavakkal: Allons*, zúzd szét a koponyádat, gyáva, gyáva, vagy én magam öllek meg! – Albert kitépte kezéből a pisztolyt: Gondold meg, egy pisztolylövés, itt a Luxembourg-ban, felriaszt mindenkit! – Igaz, kiáltott fel Bocquet, méreg kellene! – Méreg? mondta Caussidière, hoztam magammal mérget, mégpedig minden fajtából. Elővett egy poharat, megtöltötte vízzel, amelyet megcukrozott, azután beleszórt egy fehér port és odanyújtotta de la Hodde-nak, aki visszaborzadt: Tehát meg akartok gyilkolni? – Igen, mondta Bocquet, igyál! – Szörnyű volt nézni de la Hodde-ot. Arca fakószínű lett, igen göndör és jól fésült haja felborzolódott. A verejték elöntötte arcát. Esedezett, siránkozott: Nem akarok meghalni! Bocquet azonban hajthatatlanul még mindig odatartotta neki a poharat. Allons, idd csak ki, mondta Caussidière, elvisz az ördög, mielőtt felocsúdsz. – Nem, nem, nem iszom ki! És elmezavarában hozzátette iszonyatos arckifejezéssel: Oh, bosszút fogok állni mindezekért a kínokért!

Amikor látták, hogy minden hivatkozás a point d'honneur-re** hiábavaló, Albert közbenjárására végül megkegyelmeztek de la Hodde-nak és a Conciergerie-börtönbe vitték." (Chenu, 134–136. old.)

Az állítólagos Cooper-féle kém egyre szánalmasabbá válik. Itt egész hitványságában látjuk, amint ellenfeleivel szemben pusztán gyávaságból tud ellenállást kifejteni. Nem azt vetjük a szemére, hogy nem lőtte magát

* – gyerünk; rajta – *Szerk.*
** – becsületérzésre – *Szerk.*

BADEN ÉS PFALZ A BIRODALMI ALKOTMÁNY-HADJÁRAT IDEJÉN (1849 MÁJUS-JÚLIUS)

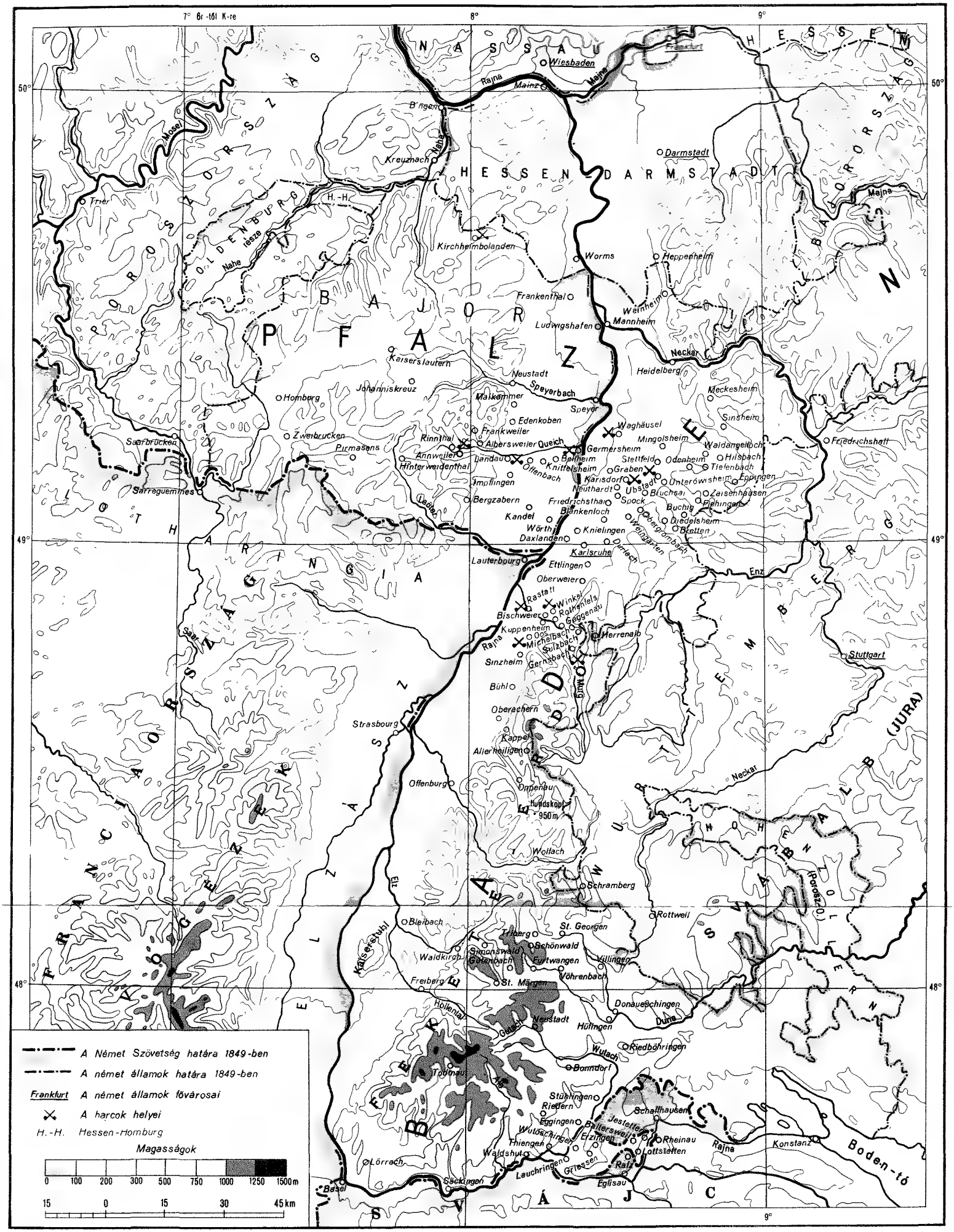

KARTOGRÁFIAI VÁLLALAT Budapest 1962-429

agyon, hanem hogy nem lőtte le akármelyik ellenfelét. Megpróbálja utólag egy írásművel menteni magát, amelyben az egész forradalmat puszta escroquerie-nek* próbálja ábrázolni. Ennek az írásnak a helyes címe: *„A kiábrándult rendőr"*. Kimutatja, hogy a valódi forradalom szöges ellentétben van a mouchard elképzeléseivel, aki, összhangban a „tett embereivel", minden forradalomban egy kis klikk művét látja. Míg valamennyi olyan mozgalom, amelyet többé-kevésbé önkényesen klikkek provokáltak, puszta zendülés maradt, magából de la Hodde előadásából kitűnik egyrészt, hogy a *hivatalos republikánusok* a februári napok kezdetén még kétkedtek a köztársaság kivívásában, másrészt, hogy a *burzsoáziának* akarata ellenére segítenie kellett a köztársaság kivívását, tehát hogy a februári köztársaságot szükségszerűen idézték elő a körülmények, amelyek a valamennyi klikken kívül álló proletariátus tömegeit kivitték az utcára, a burzsoázia többségét pedig otthon tartották vagy a proletariátussal közös akcióra kényszerítették. — Amit de la Hodde ezenkívül közöl, az rendkívül sovány és a leglaposabb pletykákra korlátozódik. Csak egy jelenet érdekes: a hivatalos demokraták összejövetele a „Réforme" helyiségében február 21-én este, amelyen a vezetők határozottan egy erőszakos támadás ellen nyilatkoztak. Beszédeik tartalma egészében véve, ezt a napot illetően, még a viszonyok helyes felfogásáról tanúskodik. Nevetséges csupán a fellengző forma és ugyanazoknak az embereknek későbbi állítása, hogy a forradalmat kezdettől fogva tudatosan és szándékosan idézték elő. A legrosszabb, amit de la Hodde egyébként mondhat róluk, az, hogy olyan sokáig megtűrték őt maguk között.

Térjünk át Chenure. Ki ez a Chenu úr? Régi összeesküvő, aki 1832 óta minden zendülésben részt vett, és akit a rendőrség jól ismer. Miután behívták újoncnak, csakhamar megszökik és Párizsban marad, anélkül, hogy rátalálnának, jóllehet ismételten részt vesz összeesküvésekben és az 1839-es zendülésben[7]. 1844-ben jelentkezik az ezredénél és különös módon, jólismert előélete ellenére, hadosztályparancsnoka elengedi a haditörvényszéki eljárást. Sőt mi több: nem szolgálja le idejét az ezrednél, hanem visszatérhet Párizsba. 1847-ben belekeveredik a gyújtóbomba-összeesküvésbe[206]; egy letartóztatási kísérlet alkalmával megmenekül, mindazonáltal Párizsban marad, bár in contumatiam** négy évre elítélik. Csak miután összeesküvő társai azzal vádolják, hogy összeköttetésben áll a rendőrséggel, megy Hollandiába, ahonnan 1848 február 21-én vissza-

* — szélhámosságnak — *Szerk.*
** — távollétében — *Szerk.*

tér. A februári forradalom után Caussidière gárdáinak századosa lesz. Caussidière csakhamar gyanúba fogja (olyan gyanú, amelynek igen nagy a valószínűsége), hogy kapcsolatot tart fenn Marrast különrendőrségével, s minden nagyobb ellenállás nélkül eltávolítja Belgiumba, majd később Németországba. Chenu úr elég készségesen hagyja, hogy egymás után a belga, a német és a lengyel szabadcsapat állományába osszák. S mindez olyan időben játszódott le, amikor Caussidière hatalma már inogni kezdett, és noha Chenu Caussidière-t úgymond teljesen uralma alatt tartotta; például azt állítja, hogy egy alkalommal, amikor elfogták őt, fenyegető levéllel kényszerítette Caussidière-t, hogy azonnal bocsássa szabadon. Ennyit szerzőnk jelleméről és szavahihetőségéről.

A temérdek festék és pacsuli, amely mögé a prostituáltak fizikai létezésük kevésbé vonzó oldalait rejteni próbálják, irodalmilag abban a bel-esprit-ben* reprodukálódik, amellyel de la Hodde a pamfletjét illatosítja. A Chenu-könyv irodalmi jellege ezzel szemben a naivitásban és az ábrázolás elevenségében gyakorta Gil Blasra[207] emlékeztet. Ahogyan Gil Blas a legkülönbözőbb kalandokban mindig szolga marad és mindent a szolga mércéjével mér, ugyanúgy Chenu az 1832-es zendüléstől fogva a rendőrfőnökségről történt eltávolításáig mindvégig ugyanaz alárendelt összeesküvő marad, akinek sajátos korlátoltsága egyébként igen pontosan megkülönböztethető az Elysée palotából melléje adott firkász sekélyes elmefuttatásaitól. Világos, hogy Chenunél sem lehet szó a forradalmi mozgalom megértéséről. Írásában ezért csak azok a fejezetek érdekesek, amelyeket többé-kevésbé elfogulatlanul saját megfigyelései alapján írt: *az összeesküvők* és *a hős Caussidière*.

Ismert a latin népek összeesküvésekre való hajlama és az a szerep, amelyet az összeesküvések a modern spanyol, olasz és francia történelemben betöltöttek. A spanyol és az olasz összeesküvők veresége után a húszas évek elején a forradalmi egyesülések központja Lyon és főként Párizs lett. Tudvalevő, hogy 1830-ig a liberális burzsoák álltak a restauráció elleni összeesküvések élén. A júliusi forradalom után helyüket a republikánus burzsoázia foglalta el; a proletariátus, amely már a restauráció idején ránevelődött a konspirálásra, abban a mértékben lépett előtérbe, amelyben a republikánus burzsoák a hasztalan utcai harcok miatt visszariadtak az összeesküvésektől. A société des saisons, amellyel Barbès és Blanqui az 1839-es zendülést szervezte, már kizárólag proletár volt, s úgyszintén a vereség után alakított nouvelles saisons, amelynek Albert állt az élére, és

* – széplelkűségben – *Szerk.*

amelyben Chenu, de la Hodde, Caussidière stb. részt vettek. Vezetői révén az összeesküvés folytonosan kapcsolatban állt a „Réforme"-ban képviselt kispolgári elemekkel, de függetlenségét mindig erősen megőrizte. Ezek a konspirációk természetesen sohasem fogták át a párizsi proletariátus nagy tömegét. Viszonylag kevés, állandóan ingadozó számú tagra korlátozódtak; a tagság részint régi, állandó összeesküvőkből állt, akiket mindegyik titkos társaság rendszeresen ráhagyományozott utódjára, részint újonnan toborzott munkásokból.

E régi összeesküvők közül Chenu úgyszólván kizárólag csak azt a csoportot írja le, amelyhez saját maga is tartozik: a *hivatásos összeesküvőket.* A proletár összeesküvések kialakulásával jelentkezett a munkamegosztás szükséglete; a tagok megoszlottak alkalmi összeesküvőkre, conspirateurs d'occasion, azaz olyan munkásokra, akik az összeesküvést csak egyéb foglalkozásuk mellett űzték, csak az összejöveteleket látogatták, és készen álltak, hogy vezetőik parancsára a gyülekezőhelyen megjelenjenek, és hivatásos összeesküvőkre, akik egész tevékenységüket az összeesküvésnek szentelték és belőle éltek. Ők a középréteget alkották a munkások és a vezetők között, sőt gyakran be is furakodtak az utóbbiak közé.

E csoport élethelyzete már eleve megszabja egész jellemüket. A proletár összeesküvés természetesen csak igen korlátozott és bizonytalan megélhetési eszközöket nyújt számukra. Ezért folyton kénytelenek belenyúlni az összeesküvés kasszáiba. Egyesek közülük közvetlenül is összeütközésbe kerülnek a polgári társadalommal egyáltalában és több-kevesebb tisztességgel szerepelnek a rendőri büntetőbíróságok előtt. Ingatag, a részletekben inkább a véletlentől, mint saját tevékenységüktől függő exisztenciájuk, rendetlen életük, amelynek egyedüli szilárd állomásai a marchand de vin-ek* csapszékei – az összeesküvők találkahelyei –, elkerülhetetlen ismeretségük mindenféle kétes emberekkel, abba a körbe sorolják őket, amelyet Párizsban la bohème-nek[208] neveznek. Ezek a proletár eredetű demokrata bohémek – vannak polgári eredetű demokrata bohémek is: a demokrata naplopók és pilier d'estaminet-k** – tehát vagy olyan munkások, akik abbahagyták a munkát és ezáltal lettek züllöttek, vagy pedig a lumpenproletariátusból származó egyének, akik ennek az osztálynak ös zes züllött szokásait átviszik új exisztenciájukba. Érthető, hogy ilyen körülmények között szinte minden összeesküvési perben szerepel néhány repris de justice***.

* – kocsmárosok– *Szerk.*
** – kocsmatöltelékek – *Szerk.*
*** – büntetett előéletű – *Szerk.*

E hivatásos összeesküvők egész élete a bohémek legjellegzetesebb vonásait viseli magán. Az összeesküvés verbuváló őrmestereiként kocsmáról kocsmára járnak, kitapintják a munkások érverését, kiválogatják embereiket, beleédesgetik őket az összeesküvésbe, és az eközben elkerülhetetlenül elfogyasztott literek árát vagy a társaság kasszájából, vagy az új baráttal fizettetik meg. Egyáltalában a marchand de vin az ő tulajdonképpeni szállásadójuk. Az összeesküvő többnyire nála tartózkodik; itt találkozik társaival, szekciójának embereivel és a verbuválandókkal; végül itt zajlanak le a szekciók és a szekcióvezetők (csoportok) titkos összejövetelei. Az összeesküvő, aki amúgy is, mint minden párizsi proletár, igen vígkedélyű, ebben a szüntelen kocsmai légkörben csakhamar tökéletes bambocheur* lesz. A komor összeesküvő, aki a titkos üléseken spártai erényszigort tanúsít, hirtelen felenged és mindenütt ismert törzsvendéggé változik, aki nagyon is tudja értékelni a bort és a női nemet. Ezt a kocsmai humort még fokozzák a szüntelen veszélyek, amelyeknek az összeesküvő ki van téve; bármely pillanatban a barikádokra szólíthatják s ott eleshet, a rendőrség lépten-nyomon kelepcét vet neki, amely a börtönbe, sőt a gályapadra juttathatja. Az effajta veszélyek teszik éppen vonzóvá a szakmát; minél nagyobb a bizonytalanság, annál jobban siet az összeesküvő megragadni a pillanat élvezetét. A veszély megszokása egyúttal igen nagy mértékben közömbössé teszi az élet és a szabadság iránt. A börtönben ugyanúgy otthon van, mint a marchand de vin-nél. Mindennap várja a parancsot a nekivágásra. A valamennyi párizsi felkelésre jellemző kétségbeesett vakmerőséget éppen ezek a régi hivatásos összeesküvők, hommes de coups de main** hozzák magukkal. Ők építik az első barikádokat és parancsnokolnak ezeken, szervezik az ellenállást, irányítják a fegyverüzletek kifosztását, a fegyverek és lőszerek összeszedését a házakban, s a felkelés idején ők viszik végbe azokat a merész rajtaütéseket, amelyek a kormánypártot oly gyakran zavarba hozzák. Egyszóval ők a felkelés tisztjei.

Magától értetődően ezek az összeesküvők nem szorítkoznak arra, hogy egyáltalában szervezzék a forradalmi proletariátust. Éppen az a dolguk, hogy elébe vágjanak a forradalmi fejlődési folyamatnak, ezt mesterségesen a válságig hajtsák, forradalmat rögtönözzenek a forradalom feltételei nélkül. A forradalom egyetlen feltétele az ő szemükben a maguk összeesküvésének elegendő szervezettsége. A forradalom alkimistái ők, és teljesen osztoznak a

* – korhely – *Szerk.*

** – a rajtaütések emberei – *Szerk.*

korábbi alkimisták eszmei ziláltságában és rögeszmés korlátoltságában. Rávetik magukat találmányokra, amelyeknek forradalmi csodákat kellene művelniök: gyújtóbombákra, bűvös hatású romboló gépezetekre, zendülésekre, amelyeknek annál csodatévőbben és meglepőbben kellene hatniok, minél kevésbé van ésszerű alapjuk. Ilyenfajta tervkovácsolásba merülve csak az a legközelebbi cél lebeg a szemük előtt, hogy a fennálló kormányt megdöntsék, s mélységesen megvetik a munkások inkább elméleti felvilágosítását osztályérdekeik felől. Innen ered nem proletár, hanem plebejusi haragjuk az habits noirs*, a többé-kevésbé művelt emberek iránt, akik a mozgalomnak ezt az oldalát képviselik, de akiktől mint a párt hivatalos képviselőitől sohasem tudják magukat teljesen függetleníteni. Időről időre kénytelenek pénzért is hozzájuk folyamodni. Magától értetődik egyébként, hogy az összeesküvőknek akarva, nem akarva követniök kell a forradalmi párt fejlődését.

Az összeesküvők életének fő jellemvonása harcuk a rendőrséggel, amelyhez ugyanolyan a viszonyuk, mint a tolvajoké és a prostituáltaké. A rendőrség tűri az összeesküvéseket, mégpedig nemcsak mint valami szükséges rosszat. Tűri mint könnyen ellenőrizhető központokat, amelyekben a társadalom legerőszakosabb forradalmi elemei találkoznak, mint a zendülés műhelyeit, amely Franciaországban ugyanolyan szükséges kormányzati eszközzé vált, mint maga a rendőrség –, végül mint saját politikai mouchard-jainak toborzóhelyét. Ahogyan a leghasznavehetőbb pandúrok, a Vidocqok és társaik, a csirkefogók felsőbb és alsóbb rétegeiből, a tolvajok, escroc-ok** és csalárd vagyonbukottak soraiból kerülnek ki, és igen gyakran visszaesnek régi szakmájukba, éppúgy toborzódik az alsóbb politikai rendőrség a hivatásos összeesküvőkből. Az összeesküvők szakadatlan érintkezésben vannak a rendőrséggel, minden pillanatban összeütközésbe kerülnek vele; vadásznak a mouchard-okra, ahogy azok rájuk vadásznak. Egyik fő foglalatosságuk a kémkedés. Nem csoda tehát, hogy oly gyakran megtörténik a kis ugrás, amelyet a nyomor és a börtön, fenyegetések és ígéretek is megkönnyítenek, az iparszerű összeesküvőből fizetett rendőrkém lesz. Innen ered az összeesküvésekben a gyanakvásnak az a határtalan rendszere, amely a tagokat teljesen elvakítja és arra készteti, hogy legjobb embereikben mouchard-okat, a valódi mouchard-okban pedig a legmegbízhatóbb embereiket lássák. Világos, hogy ezek az összeesküvők közül toborzott kémek többnyire azzal a jóhiszeműséggel állnak rá

* – frakkosok; vasaltnadrágosok – *Szerk.*

** – szélhámosok – *Szerk.*

a rendőrség ajánlatára, hogy félre tudják majd vezetni, és hogy egy időre sikerül is kettős szerepet játszaniok, amíg egyre inkább rabul nem ejtik őket első lépésük következményei, és hogy valóban sokszor félre is vezetik a rendőrséget. Egyébként merőben véletlen körülményektől és a jellemszilárdságnak inkább mennyiségi, mint minőségi különbségétől függ, hogy az ilyen összeesküvő a rendőrség hálójába kerül-e vagy sem.

Ezek azok az összeesküvők, akiket Chenu gyakran igen elevenen állít elénk, és akiknek jellemét hol akarva, hol akaratlanul ábrázolja. Ő maga egyébként – egészen a Delessert-féle és a Marrast-féle rendőrséggel való nem egészen világos kapcsolatáig – az iparszerű összeesküvő legjellemzőbb képe.

Amilyen mértékben maga a párizsi proletariátus lépett pártként előtérbe, ezek az összeesküvők elvesztették vezető befolyásukat, soraik megbomlottak, veszélyes konkurrenciájuk támadt a proletár titkos társaságokban, amelyek nem a közvetlen felkelést, hanem a proletariátus szervezését és fejlesztését tűzték ki céljukul. Már az 1839-es felkelésnek határozott proletár és kommunista jellege volt. Utána azonban bekövetkeztek a szakadások, amelyek miatt a régi összeesküvők olyan sokat panaszkodnak; szakadások, amelyek a munkásoknak abból a szükségletéből származtak, hogy tisztázzák osztályérdekeiket, és amelyek részint magukban a régi összeesküvésekben, részint új propagandisztikus egyesülésekben nyilvánultak meg. A kommunista agitáció, amelyet kevéssel 1839 után Cabet nagy erővel megkezdett, a vitás kérdések, amelyek a kommunista párton belül felvetődtek, csakhamar fejére nőttek az összeesküvőknek. Chenu éppúgy, mint de la Hodde, beismeri, hogy a kommunisták a februári forradalom idején a forradalmi proletariátus messze legerősebb frakciója voltak. Az összeesküvők, hogy el ne veszítsék befolyásukat a munkásokra és ezzel együtt ellensúlyukat az habits noirs-ral szemben, kénytelenek voltak ezt a mozgalmat követni és szocialista vagy kommunista eszméket elfogadni. Így már a februári forradalom előtt létrejött az Albert által képviselt munkás-összeesküvések ellentéte a „Réforme" embereivel szemben, ugyanaz az ellentét, amely nem sokkal később az ideiglenes kormányban reprodukálódott. Eszünkbe sem jut egyébként Albert-t ezekkel az összeesküvőkkel egy kalap alá venni. Mindkét írásból kitűnik, hogy Albert tartani tudta a maga személyileg független helyzetét ezekkel az eszközeivel szemben, és semmiképpen sem tartozik azoknak az embereknek a csoportjába, akik a konspirálást kenyérkeresetként űzték.

Az 1847-es bombahistória, olyan ügy, amelyben a rendőrség, inkább mint valamennyi korábbiban, közvetlenül közreműködött, végül szét-

robbantotta a legnyakasabb és legmegátalkodottabb régi összeesküvőket is, és eddigi szekcióikat a közvetlen proletármozgalomba vetette.

Ezeket a hivatásos összeesküvőket, szekcióik leghevesebb tagjait és a proletárszármazású détenu politique-okat*, akik többnyire maguk is régi összeesküvők, a februári forradalom után mint hegypártiakat a rendőrfőnökségen látjuk viszont. Az összeesküvők voltak azonban az egész társaság magva. Megértjük, hogy ezek az emberek, itt egyszerre fegyveresen tömörítve, többnyire egész bizalmas viszonyban prefektusaikkal és tisztjeikkel, szükségképpen meglehetősen turbulens csapatot alkottak. Ahogy a nemzetgyűlés hegypártja paródiája volt a régi hegypártnak, és tehetetlenségével a legcsattanóbban bebizonyította, hogy az 1793-as régi forradalmi hagyományok ma már nem elegendők, úgy a rendőrfőnökség hegypártijai, a régi sansculotte-ok reprodukciói, bebizonyították, hogy a modern forradalomban úgyszintén nem elegendő már a proletariátusnak ez a része, és hogy e forradalmat csakis az egész proletariátus viheti végbe.

Chenu szerfölött elevenen ecseteli ennek a tiszteletreméltó társaságnak a rendőrfőnökségen folytatott sansculotte-i életmódját. Ezek a humoros jelenetek, amelyekben Chenu úr nyilván maga is tevékenyen részt vett, olykor kissé féktelenek, de a régi konspiráló bambocheurök jellemével teljességgel megmagyarázhatók, és szükséges, sőt egészséges ellenképet mutatnak Lajos Fülöp utolsó éveinek burzsoá orgiáival szemben.

Csupán egy példát idézünk a rendőrfőnökségre való bevonulásuk elbeszéléséből.

„Amikor megvirradt, láttam, amint egymás után érkeznek a csoportok vezetői embereikkel, de többnyire fegyvertelenül. Felhívtam erre Caussidière figyelmét. Majd szerzek nekik fegyvert, mondta. Keress egy alkalmas helyet, hogy elszállásoljuk őket a rendőrfőnökségen. Azonnal teljesítettem ezt a megbízatást és elküldtem őket, hogy foglalják el a régi városi rendőröknek azt a helyiségét, ahol velem egykor oly méltatlanul bántak. Egy pillanat múlva láttam, hogy jönnek vissza futólépésben. Hová mentek? kérdeztem őket. – A helyiséget egy csomó városi rendőr tartja megszállva, felelte Devaisse; nyugodtan alszanak, és mi most keresünk egyet s mást, hogy felébresszük és kidobjuk őket. – Felfegyverkeztek hát mindennel, ami kezük ügyébe esett, puskavesszőkkel, kardhüvelyekkel, szíjakkal, amelyeket duplán tettek fel, és seprűnyelekkel. Azután legényeim, akiknek mind volt több-kevesebb panasza az alvók arcátlanságára és brutalitására, teljes

* – politikai foglyokat – *Szerk.*

erővel nekik estek és több mint egy fél órán át olyan kemény leckében részesítették őket, hogy néhányan közülük hosszabb ideig betegek voltak. Félelemordításukra odarohantam, és csak üggyel-bajjal tudtam az ajtókat kinyitni, amelyeket a hegypártiak nagy bölcsen belülről zárva tartottak. Megérte a fáradságot látni, ahogy a rendőrök most félmeztelenül az udvarra rohantak; egy ugrással a lépcső alján termettek, és előnyükre vált, hogy ismerték a rendőrfőnökség minden zegét-zugát, és így el tudtak tűnni őket hajszoló ellenségeik szeme elől. Miután már urai voltak a várnak, amelynek helyőrségét oly udvariasan váltották le, hegypártiaink győzelemittasan feldíszítették magukat a legyőzöttek hagyatékával, és hosszú ideig lehetett látni őket fel-alá sétálni a rendőrfőnökség udvarán karddal az oldalukon, köpennyel a vállukon, fejüket a háromszögletű kalappal díszítve, amelytől többségük egykor annyira félt." (83–85. old.)

Megismertük a hegypártiakat, most rátérünk főnökükre, Chenu epopeiájának hősére, *Caussidière*-re. Chenu őt annál gyakrabban lépteti a színre, mert ő az, aki ellen voltaképpen az egész könyv irányul.

A fő szemrehányások, amelyekkel Caussidière-t illették, erkölcsi magatartására vonatkoznak, váltónyargalásaira és egyéb kis pénzfelhajtási kísérleteire, amilyenek Párizsban minden eladósodott és életvidám commis voyageur-nél* előfordulhatnak és elő is fordulnak. Egyáltalában csak a tőke nagyságától függ, hogy a csalások, a nyerészkedések, a szédelgések és a tőzsdejátékok, amelyeken az egész kereskedelem nyugszik, többé vagy kevésbé súrolják-e a Code pénal-t**. A tőzsdei manőverekre és a kínai csalásra vonatkozóan, amelyek a francia kereskedelmet sajátosan jellemzik, lásd pl. Fourier pikáns leírásait a „Quatre mouvements"-ban, a „Fausse industrie"-ben, a „Traité de l'unité universelle"-ben és a hagyatékában[209]. Chenu úr meg sem próbálja bebizonyítani, hogy Caussidière a rendőrfőnöki állást magáncéljaira aknázta ki. Egyáltalában minden párt szerencsésnek mondhatja magát, ha győzelmes ellenfelei ilyen kereskedelem-erkölcsi potomságok leleplezésére kénytelenek szorítkozni. A commis voyageur Caussidière apró kísérletei és az 1847-es burzsoázia nagyszabású botrányai, micsoda kontraszt! Az egész támadásnak csak annyiban van értelme, hogy Caussidière a „Réforme" pártjához tartozott, amely forradalmi erélyben és értelemben való hiányát republikánus erényeinek bizonygatásával és érzületének komorságával igyekezett leplezni.

Caussidière a februári forradalom vezetői között az egyetlen vidító figura.

---

* – kereskedelmi utazónál – *Szerk.*

** – büntető törvénykönyvet – *Szerk.*

A forradalom loustic-jának* minőségében a régi iparszerű összeesküvőknek igazi megfelelő vezetője volt. Érzéki és jóhumorú ember, a legkülönfélébb kávéházak és kocsmák régi törzsvendége, aki maga az élni és élni hagyni elvét vallotta, emellett katonailag bátor, akinek széles kedélyessége és fesztelensége mögött jó adag agyafúrtság, ravasz tépelődés és finom megfigyelőképesség rejtőzött, s volt benne bizonyos forradalmi tapintat és forradalmi erély. Caussidière akkoriban valódi plebejus volt, aki ösztönszerűen gyűlölte a burzsoáziát és minden plebejus szenvedélyben a legnagyobb mértékben osztozott. Alighogy a rendőrfőnökségre bevonult, már konspirál a „National"[12] ellen, anélkül, hogy eközben elődjének a konyháját és a pincéjét elhanyagolná. Azonnal szervez magának katonai erőt, biztosít magának egy újságot, klubokat kezdeményez, kiosztja a szerepeket és egyáltalán az első pillanatban nagy biztonsággal cselekszik. A rendőrfőnökséget huszonnégy óra alatt erőddé változtatja, amelyben ellenségeivel dacolhat. De minden terve puszta szándék marad, vagy a gyakorlatban merő plebejusi tréfára lyukad ki minden eredmény nélkül. Amikor az ellentétek jobban kiéleződnek, osztozik pártjának sorsában, amely határozatlanul megáll a középen a „National" emberei és a Blanqui-féle proletár forradalmárok között. Hegypártijai megoszlanak; a régi bambocheurök a fejére nőnek és már nem lehet őket megfékezni, míg a forradalmi rész átmegy Blanquihoz. Maga Caussidière hivatali tisztségében mint rendőrfőnök és képviselő egyre inkább elpolgáriasodik; május 15-én[22] óvatosan tartózkodóan viselkedik és a kamarában megbocsáthatatlan módon mosakodik; június 23-án a felkelést egyenesen cserbenhagyja. Jutalmul természetesen eltávolítják a rendőrfőnökségről és nem sokkal ezután száműzetésbe kényszerítik.

Idézünk néhány jellemzőbb passzust Chenu és de la Hodde írásából Caussidière-ről.

Alighogy február 24-én este de la Hodde-ot főtitkárnak betelepítette a rendőrfőnökségre, Caussidière ezt mondta neki:

„Megbízható emberekre van itt szükségem. Az adminisztratív verkli majd csak jár valahogy mindig; ideiglenesen megtartottam a régi hivatalnokokat; mihelyt betanították a hazafiakat, majd *túladunk* rajtuk. Ez mellékes kérdés. Az a fontos, hogy a rendőrfőnökséget a forradalom fellegvárává tegyük; eszerint tájékoztasd az embereinket; jöjjenek ide mindannyian. Ha van itt ezer markos bajtársunk, akkor megfogtuk a bika szarvát. Ledru-Rollin, Flocon, Albert és én megértjük egymást, s remélem, hogy menni fog

* – tréfamesterének – *Szerk.*

a dolog. A »National«-nak buknia kell. Ha ez megtörtént, republikánussá tesszük az országot, ha akarja, ha nem!

Mindjárt ezután látogatóba jött Garnier-Pagès, Párizs polgármestere, akinek a parancsnoksága alá helyezte a »National« a rendőrséget. Azt az indítványt tette Caussidière-nek, hogy kellemetlen rendőrfőnökségi állása helyett inkább vállalja el a compiègne-i kastély parancsnokságát. Caussidière azon a halk fuvolahangján válaszolt, amely oly furcsa ellentétben állt széles vállával: »Hogy én Compiègne-be menjek? Lehetetlen. Feltétlenül itt kell maradnom. Itt lenn több száz bátor fickóm van, akik derekasan dolgoznak; még várok kétszer annyit belőlük. Ha nálatok az Hôtel de Villeben hiány van a jóakaratban vagy a bátorságban, segíthetek rajtatok. Ha, ha, la révolution fera son petit bonhomme de chemin, il le faudra bien!*« – »A forradalom, de hiszen az kész!« – »Ugyan, még el sem kezdődött!« – A szegény polgármester úgy állt ott, mint egy hülye." – (De la Hodde, 72. old.)

A Chenu által ábrázolt legvidámabb jelenetek közé tartozik a rendőrbiztosok és officier de paix-k fogadtatása az új rendőrfőnök által, aki jelentkezésükkor éppen ebédelt. „Várjanak, mondta Caussidière, a rendőrfőnök *dolgozik*. Még egy jó fél óra hosszat dolgozott, majd elrendezte a színt a biztos urak fogadására, akik eközben a főlépcső mentén álltak. Caussidière felségesen leereszkedett székébe, nagy kardjával az oldalán. Két zilált öltözetű, emberevő arckifejezésű hegypárti őrizte az ajtót, muskéta a lábuknál, pipa a szájukban. Az asztal mindegyik oldalán két kapitány állt kivont karddal. Ezenkívül a fogadószobában csoportosultak az összes szekcióvezetők és a republikánusok, akikből Caussidière vezérkara állt; mindannyian felfegyverkezve nagy kardokkal, lovassági pisztolyokkal, karabélyokkal és vadászpuskákkal. Mindenki dohányzott, s a fogadószobát betöltő füstfelhő még inkább sötétté tette az arcokat és e jelenetnek valóban rettentő képet adott. A középen szabad helyet hagytak a biztosok számára. Mindenki feltette fejfedőjét, és Caussidière parancsot adott, hogy vezessék be őket. Ezek a szegény rendőrbiztosok semmit sem kívántak sóvárgóbban, mert ki voltak téve a hegypártiak gorombaságainak és fenyegetéseinek, akik őket saját levükben akarták megfőzni. Csirkefogó banda, bömbölték, most a kezünkben vagytok! Nem kerültök ki innen, itt kell hagynotok a bőrötöket! – Amikor a rendőrfőnök szobájába beléptek, azt hitték, hogy Szküllától Kharübdiszhez[265] jutottak. Az első, aki a lábát a küszöbre tette, egy pillanatig habozni látszott. Nem tudta, előre menjen-e vagy hátra, olyan sötéten meredt rá min-

* – a forradalom megy a maga kis útján, mennie kell! – *Szerk.*

den tekintet. Végre elszánta magát, tett egy lépést előre, és köszönt, még egy lépést és mélyebben köszönt, egy harmadikat és még mélyebben köszönt. Mindegyikük úgy lépett be, hogy mélyen meghajolt a félelmetes rendőrfőnök felé, aki mindezeket a hódolásokat hidegen és némán fogadta, keze kardjának markolatán nyugodott. A biztosok kidülledt szemekkel nézték ezt a furcsa látványt. Egyesek, akiket a rémület megzavart, s akik kétségkívül udvarolni akartak nekünk, a képet impozánsnak, felségesnek találták. – Csend legyen! parancsolta egy hegypárti síri hangon. – Amikor már mindannyian beléptek, Caussidière, aki addig néma és mozdulatlan volt, megtörte a csendet és legfélelmetesebb hangján így szólt:

»Egy héttel ezelőtt semmit sem vártatok volna kevésbé, mint hogy engem ezen a helyen találtok, hű barátaimmal együtt. Ők hát ma a parancsolóitok, ezek az árnyék-republikánusok, ahogy egykor neveztétek őket. Reszkettek azok előtt, akikkel a legaljasabbul bántatok. Ön, Vassal, volt a megdöntött kormány leggaládabb seïde-je,* a republikánusok leghevesebb üldözője, és most a legkönyörtelenebb ellenségeinek a kezébe került, hiszen nincs az itt jelenlevők között senki, aki elkerülte az Ön üldözéseit. Ha a hozzám intézett jogos panaszokra hallgatnék, megtorló intézkedéseket alkalmaznék, de inkább felejtek. Foglaljátok el mind újra hivatalotokat; ha azonban valaha is tudomásomra jut, hogy segédkezet nyújttok valamilyen reakciós mesterkedéshez, széttaposlak benneteket, akár a férgeket. Eredjetek!«

A biztosok a rémület valamennyi fokán átmentek, és elégedetten, hogy megúszták a dolgot a rendőrfőnök dörgedelmével, egész vígan hordták el magukat. A hegypártiak, akik a lépcső alján vártak rájuk, a Rue de Jérusalem végéig kísérték őket éktelen macskazenével. Alig tűnt el az utolsó közülük, amikor szörnyű kacagásba törtünk ki. Caussidière sugárzott és mindenkinél jobban nevetett a pompás tréfán, amelyet biztosaival űzött." (Chenu, 87–90. old.)

Március 17.** után, amelyben Caussidière-nek nagy része volt, így szólt Chenuhöz: „Tetszésem szerint tudom a tömegeket fellázítani és a burzsoáziára zúdítani." (Chenu, 140. old.) Caussidière egyáltalában sose vitte többre ellenfeleivel szemben az ijesztgetésnél.

Végül Caussidière-nek a hegypártiakhoz való viszonyáról Chenu ezt mondja: „Amikor Caussidière-nek a túlkapásokról beszéltem, melyekre emberei ragadtatták magukat, felsóhajtott, de keze meg volt kötve. Legtöbbjükkel együtt élte le életét, osztozott nyomorúságukban és örömeikben,

* – fanatikusa, bérence – *Szerk.*

** *V. ö. 25–26. old.* – *Szerk.*

sokan tettek neki szolgálatokat. Ha nem tudta őket fékentartani, ez saját múltjának volt a következménye." (97. old.)

Emlékeztetjük olvasóinkat, hogy mindkét könyv a március 10-i választások[210] agitációja idején íródott. Hatásuk lemérhető a választás eredményén – a vörösök fényes győzelmén.

„Les Conspirateurs", par A. Chenu, ex-capitaine des gardes du citoyen Caussidière. – Les sociétés secrètes; La préfecture de police sous Caussidière; Les corps-francs „La naissance de la République en Février 1848", par Lucien de la Hodde

A megírás ideje: 1850 március–április

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

III

„*Le socialisme et l'impôt*", *par Émile de Girardin*, Párizs 1850

Kétféle szocializmus van, a „jó" szocializmus és a „rossz" szocializmus.

A *rossz* szocializmus, az „*a munka háborúja a tőke ellen*". Ennek számlájára esnek az összes rémképek: a földek egyenlő felosztása, a családi kötelékek szétszakítása, szervezett fosztogatás stb.

A *jó* szocializmus, az „*a munka és a tőke egyetértése*". Ennek a kíséretében található a tudatlanság megszüntetése, a pauperizmus okainak kiküszöbölése, a hitel megszervezése, a tulajdon megsokszorozódása, az adóreform, egyszóval „az a rendszer, amely a legjobban közelíti meg az ember elképzelését Isten országáról a földön".

A jó szocializmust fel kell használni a rossz megfojtására.

„A szocializmusnak van egy emeltyűje; ez az emeltyű a *költségvetés* volt. De híján volt a támaszpontnak, hogy a világot kiemelje sarkaiból. A február 24-i forradalom megadta neki ezt a támaszpontot: *az általános választójogot.*"

A költségvetés forrása az *adó*. Az általános választójognak a költségvetésre gyakorolt hatása eszerint az adóra gyakorolt hatása. És ez által az adóra gyakorolt hatás által realizálódik a „jó" szocializmus.

„Franciaország nem fizethet 1200 millió franknál több évi adót. Mihez akartok fogni, hogy a kiadásokat erre az összegre csökkentsétek?"

„Harmincöt év óta háromszor írtátok le, két chartában és egy alkotmányban[211], hogy minden francia a vagyonának arányában járuljon hozzá az állami terhekhez. Harmincöt év óta ez az adóegyenlőség hazugság . . . Vizsgáljuk meg a francia adórendszert."

I. Földadó. A földadó a földtulajdonosokat *nem egyenlően* sújtja: „Ha két szomszédos földbirtok ugyanazt a kataszteri becslést kapta, a két földtulajdonos ugyanazt az adót fizeti, nem tesznek különbséget a látszólagos és a valóságos tulajdonos között", vagyis a jelzáloggal terhelt és a jelzálogmentes tulajdonos között.

Továbbá: A földadó *nem áll arányban* a tulajdon többi fajtájára eső adókkal. Amikor a nemzetgyűlés 1790-ben bevezette, a fiziokrata iskola befolyása alatt állt, amely irányzat a földet a nettójövedelem egyetlen forrásának tekintette, és ezért minden adóterhet a földtulajdonosokra hárított. A földadó tehát egy közgazdasági tévedésen alapszik. Az adók egyenlő elosztása esetén a földbirtokosra jövedelmének 20%-a esne, míg most 53%-ot fizet.

Végül a földadónak, eredeti rendeltetésénél fogva, csak a tulajdonost kellene sújtania, sohasem a bérlőt. Ehelyett Girardin úr szerint mindig a bérlőt sújtja.

Girardin úr itt közgazdasági tévedésbe esik. A bérlő vagy valódi bérlő, s akkor a földadó a tulajdonost vagy a fogyasztót sújtja, de sohasem őt; vagy pedig a bérleti viszony látszata mellett alapjában véve csak munkása a tulajdonosnak, mint Írországban és gyakran Franciaországban, s akkor a tulajdonosra kirótt adók, bárhogyan is nevezzék őket, mindig őt fogják sújtani.

II. Személyi és ingóvagyonadó. Ennek az adónak, amelyet szintén 1790-ben a nemzetgyűlés rendelt el, az volt a célja, hogy az ingó tőkét közvetlenül sújtsa. A tőke nagyságának mércéjéül a lakbért vették. Az adó valójában a földtulajdonost, a parasztot és az ipari vállalkozót sújtja, míg a járadékost csak jelentéktelenül vagy egyáltalán nem terheli. Ez az adó tehát teljes visszájára fordítása azok szándékának, akik megalkották. Azonkívül lakhat egy milliomos két rozoga székkel bebútorozott padlásszobácskában – méltánytalan stb.

III. Ajtó- és ablakadó. Merénylet a nép egészsége ellen. Kincstári rendszabály a tiszta levegő és a napfény ellen. „Franciaországban a lakások csaknem felének vagy csak egy ajtaja van és semmilyen ablaka, vagy legföljebb egy ajtaja és egy ablaka." Ezt az adót a VII. év vendémiaire 24-én (1799 október 14) fogadták el sürgős pénzszükségből mint csupán átmeneti, rendkívüli intézkedést, elvben azonban elvetették.

IV. Pátensadó (iparadó). Nem a nyereségre, hanem az iparűzésre kivetett adó. Büntetés a munkáért. Ahol az ipari vállalkozót kellene sújtania, legnagyobbrészt a fogyasztót sújtja. Egyáltalán, amikor ezt az adót 1791-ben kirótták, szintén csak pillanatnyi pénzszükséglet kielégítéséről volt szó.

V. Iktatás és bélyeg. A droit d'enregistrement[212] I. Ferenctől származik és kezdetben nem volt kincstári célja (?). 1790-ben a tulajdonra vonatkozó szerződések iktatási kényszerét kiterjesztették és az illetéket felemelték. Az adó úgy van megállapítva, hogy vétel és eladás után többet kell fizetni, mint ajándékozás és örökség után. Az okmánybélyeg merőben kincstári találmány, mely egyenlőtlen profitokat egyenlően sújt.

VI. Italadó. Minden méltánytalanság foglalata, a termelés gátja, zaklatás,

behajtását tekintve a legdrágább. (Lásd egyébként a III. füzetben: 1848–1849. Június 13 következményei.*)

VII. Vámok. Egymásnak ellentmondó, célt tévesztett, az iparra káros vámtételekből tervszerűtlenül, hagyományosan felgyülemlett zagyvalék. Pl. a nyers gyapot Franciaországban 100 kg-ként 22 frank 50 centime adót fizet. Passons outre.**

VIII. Octroi.[213] Még az az ürügye sincs, hogy nemzeti iparágat védelmez. Vám az ország belsejében. Eredetileg helyi szegényadó volt, most főleg a szegényebb osztályokat nyomja és meghamisítja élelmiszereiket. A nemzeti ipar útjába annyi sorompót állít, ahány város van.

Ennyit mond Girardin az egyes adókról. Az olvasó nyilván észrevette, hogy bírálata éppoly lapos, mint amennyire helyes. Három érvre korlátozódik:

1. hogy egyik adó sem azt az osztályt sújtja, amelyiket az adókirovók szándéka szerint sújtania kellene, hanem egy másik osztályra hárul;

2. hogy minden ideiglenes adó megrögződik és állandósul;

3. hogy egyik adó sem a vagyonnal arányos, egyik sem igazságos, egyenlő, méltányos.

Ezek az általános gazdasági kifogások a fennálló adók ellen minden országban ismétlődnek. A francia adórendszernek azonban van egy jellegzetes sajátossága. Ahogyan az angolok a köz- és magánjog tekintetében, ugyanúgy a franciák, akik máskülönben általános szempontokból kiindulva mindenütt kodifikáltak, egyszerűsítettek és a hagyománnyal szakítottak, az adórendszer tekintetében a tulajdonképpeni történelmi nép. Girardin erről a következőket mondja:

„Franciaországban a régi rendszer csaknem valamennyi kincstári eljárásának uralma alatt élünk. Taille, fejadó, aide, vámilletékek, sóadó, ellenőrzési adó, iktatási illeték, greffe[214], dohánymonopólium, túlzott profit a postaszolgálatra és a lőporárusításra, sorsjegy, községi vagy állami robotok, beszállásolás, octroi-k, vízi adók és útadók, rendkívüli kivetések – mindez megváltoztathatta a nevét, de a dolog lényegét illetően továbbra is fennáll, és sem a népre gyakorolt nyomása nem enyhült, sem az államkincstár számára nem lett termelékenyebb. Pénzügyi rendszerünk nem nyugszik semmilyen tudományos alapon. Egyes-egyedül a középkori hagyományokat tükrözi, amelyek viszont a tudatlan és rablásra éhes római kincstári rendszer maradványai."

---

* *Lásd 76–78. old.* – *Szerk.*

** – Menjünk tovább. – *Szerk.*

Mégis atyáink már az első forradalom nemzetgyűlésében így kiáltottak: „Csak azért csináltuk a forradalmat, hogy az adót a kezünkbe kerítsük."

De ha ez az állapot fennmaradhatott a császárság, a restauráció, a júliusi monarchia idején, most ütött az órája:

„A választási kiváltság eltörlése szükségképpen maga után vonja minden kincstári egyenlőtlenség eltörlését. Nincs tehát semmi veszteni való időnk, meg kell kezdeni a pénzügyi reformot, ha nem akarjuk, hogy az erőszak lépjen a tudomány helyébe... Az *adó* majdnem *az egyetlen alapzat, amelyen társadalmunk nyugszik*... Nagyon távol és nagyon magasan keressük a társadalmi és a politikai reformokat; a legfontosabbak bent foglaltatnak az adóban. Itt keressetek, s találni fogtok."

Mit is találunk mármost?

„Ahogyan az adót *mi* értjük, az adó *biztosítási díj*, azok fizetik, akik birtokolnak, *hogy biztosítsák magukat minden kockázat ellen, mely őket birtokukban és élvezetükben zavarhatná*... Ennek a díjnak arányosnak és szigorúan pontosnak kell lennie. Minden olyan adót, mely nem valamely kockázat biztosítéka, valamely áru ára vagy szolgálattétel egyenértéke, fel kell adni – csupán két kivételt engedélyezünk: a külföldre kivetett adót (vám) és a halálra kivetett adót (enregistrement)... Így az adóköteles helyére a biztosított lép... Mindenki, akinek érdeke, hogy fizessen, fizet és csak érdekének mértéke szerint fizet... Még tovább megyünk és azt mondjuk: minden adó elítéli önmagát már azáltal, hogy az adó, a kivetés nevet viseli. *Minden adót el kell törölni*, mert az adó sajátossága a kényszer, a biztosítás jellege az önkéntesség."

Ez a biztosítási díj nem tévesztendő össze a jövedelemre kivetett adóval; inkább a tőkére kivetett adó, mert hiszen a biztosítási díj nem a jövedelmet szavatolja, hanem a vagyon egész állagát. Az állam ugyanúgy jár el, mint a biztosító társaságok, amelyek a biztosított dologról nem azt akarják tudni, hogy mit hoz, hanem hogy mit ér.

„A francia nemzeti vagyont 134 milliárd aktívára becsülik, amelyből le kell vonni 28 milliárd passzívát. Ha a kiadási költségvetést 1200 millióra csökkentik, akkor csupán $1^0/_0$-ot kellene a tőkétől szedni, hogy az államot egy óriási kölcsönös biztosító társaság színvonalára hozzuk."

Ettől a perctől kezdve – „*nincs többé forradalom*"!

„A *tekintély* szó helyébe a *szolidaritás* szó lép; a *közös érdek* a társadalom tagjainak kötelékévé válik."

Girardin úr nem elégszik meg ezzel az általános javaslattal, hanem egyszersmind megadja a sémáját egy olyan biztosítási kötvénynek vagy bejegyzésnek, melyet majd minden polgár kiállítva megkap az államtól.

A korábbi adószedő a biztosítottnak minden évben egy kötvényt ad át, mely „négy útlevélnagyságú oldalból" áll. Az első oldalon a biztosított neve, iktatószáma található, valamint séma a díjrészletek nyugtázására. A második oldalon a biztosítottnak és családjának pontos személyleírása található, valamint összvagyonának kellően igazolt részletes önbecslése; a harmadik oldalon az állami költségvetés Franciaország általános mérlegével, a negyediken pedig különféle többé-kevésbé hasznos statisztikai közlemények. Ez a kötvény útlevélül, választó jegyül, vándormunkások munkakönyvéül stb. szolgál. E kötvények jegyzéke viszont az államnak arra szolgál, hogy elkészítsék a négy nagy könyvet, a népesség nagy könyvét, a tulajdon nagy könyvét, az államadósság nagy könyvét és a jelzálogadósság nagy könyvét, amelyek együttesen teljes statisztikát tartalmaznak Franciaország összes erőforrásairól.

Az adó tehát már csak díj, amelyet a biztosított azért fizet, hogy a következő előnyökben részesülhessen: 1. joga legyen közvédelemre, díjtalan igazságszolgáltatásra, díjtalan vallásgyakorlásra, díjtalan oktatásra, zálogkölcsönre, takarékpénztári járadékra; 2. a katonakötelezettség alól békeidőben mentesüljön; 3. a nyomortól meg legyen óva; 4. tűzvész, árvíz, jégverés, marhavész, hajótörés okozta veszteségekért kártalanítást kapjon.

Megjegyezzük még, hogy Girardin úr a kártalanítási összegeket, melyeket az államnak a biztosítottak veszteségei esetén fizetnie kell, különböző pénzbüntetésekből stb., az állami birtokok és a fenntartott iktatási és vámilletékek, valamint az állami monopóliumok hozadékából akarja fedezni.

Az adóreform minden radikális burzsoá vesszőparipája, minden polgári közgazdasági reform sajátos eleme. A legrégibb középkori nyárspolgároktól a modern angol freetraderekig a fő harc az adók körül forog.

Az adóreform célja vagy az ipar fejlődésének útjában álló hagyományosan átörökölt adók eltörlése, olcsóbb államháztartás, vagy egyenlőbb elosztás. A burzsoá az egyenlő adóelosztás csalfa eszményét annál buzgóbban hajszolja, minél inkább kicsúszik a kezéből a gyakorlatban.

Az elosztási viszonyokat, melyek közvetlenül a polgári termelésen nyugszanak, a munkabér és a profit, a profit és a kamat, a földjáradék és a profit közti viszonyokat, az adó legföljebb mellékkérdésekben módosíthatja, de alapjukban soha nem fenyegetheti. Az adóra vonatkozó mindennemű vizsgálat és vita a polgári viszonyok örök fennállását tételezi fel. Még az adók megszüntetése is csak meggyorsíthatná a polgári tulajdonnak és ellentmondásainak fejlődését.

Az adó egyes osztályokat előnyben részesíthet és másokat különösen

szorongathat, ahogyan ezt pl. a finánc arisztokrácia uralma alatt látjuk. Csak a burzsoázia és a proletariátus közti társadalmi középrétegeket teszi tönkre, amelyeknek a helyzete nem engedi meg, hogy az adó terhét egy másik osztályra áthárítsák.

A proletariátust minden új adó egy fokkal mélyebbre szorítja le; valamely régi adó eltörlése nem a munkabért emeli, hanem a profitot. A forradalomban a roppant arányokra felduzzasztott adó a magántulajdon elleni támadás egyik formájául szolgálhat; de még akkor is tovább kell hajtania új, forradalmi intézkedésekre, vagy végül a régi polgári viszonyokhoz kell visszavezetnie.

Az adó csökkentése, méltányosabb elosztása stb. stb. ez a banális *polgári reform*. Az adó *eltörlése*, ez a *polgári szocializmus*. Ez a polgári szocializmus kiváltképpen az ipari és kereskedelmi középrétegekhez és a parasztokhoz fordul. A nagyburzsoázia, amely már most a maga legjobb világában él, természetesen elutasítja egy legjobb világ utópiáját.

Girardin úr eltörli az adót, azzal, hogy biztosítási díjjá változtatja át. A társadalom tagjai, bizonyos százalékok fizetése ellenében, kölcsönösen biztosítják vagyonukat tűzkár és árvíz ellen, jégverés és csőd ellen, minden lehetséges kockázat ellen, amelyek manapság a polgári élvezés nyugalmát zavarják. Az évi hozzájárulást nemcsak az összes biztosítottak állapítják meg, hanem minden egyes biztosított maga is meghatározza. Ő maga becsüli fel vagyonát. A kereskedelmi és mezőgazdasági válságok, a tömeges veszteségek és csődök, a polgári exisztenciának a modern ipar bevezetése óta járványos összes ingadozásai és változásai – a polgári társadalom egész költői oldala eltűnik. Az általános biztonság és biztosítás realizálódik. A polgár írásban kapja az államtól, hogy semmi körülmények között sem mehet tönkre. A fennálló világ valamennyi árnyoldala ki van küszöbölve, valamennyi fényoldala nagyobb ragyogással tovább fennáll, egyszóval realizálódott az a rendszer, „amely a legjobban közelíti meg a polgár elképzelését Isten országáról a földön". A tekintély helyett a szolidaritás; a kényszer helyett a szabadság; az állam helyett intézőbizottság – és megvan a Kolumbusz tojása, minden „biztosítottnak" vagyona szerint matematikai pontossággal kiszámított hozzájárulása. Minden „biztosított" egy tökéletes alkotmányos államot, egy kialakult kétkamarás rendszert hordoz a kebelében. Az aggodalom, hogy túl sokat fizet az államnak, a képviselőház polgári ellenzéke, arra hajtja őt, hogy vagyonát túl alacsonyan adja meg. Birtoka megtartásának érdeke, a főrendiház konzervatív eleme, arra teszi hajlamossá, hogy túlbecsülje vagyonát. Ezeknek az ellentétes irányoknak az alkotmányos játékából szükség-

szerűen létrejön a hatalmak igazi egyensúlya, a vagyon pontos és helyes megadása, a hozzájárulás egzakt arányossága.

Az a bizonyos római azt kívánta, bár lenne a háza üvegből, hogy minden cselekedete minden szemnek nyitva álljon. A polgár nem azt kívánja, hogy az ő háza, hanem, hogy a szomszédjáé legyen üvegből. Ez a kívánság is teljesül. Például: Egy polgár kölcsönt akar tőlem vagy társulni akar velem. Kérem a kötvényét, s abban megtalálom összes polgári viszonyaira vonatkozó teljes részletezett gyónását, melyet jólfelfogott érdeke szavatolt és a biztosítási intézőtanács ellenjegyzett. Koldus kopogtat az ajtómon és alamizsnát kér. Elő a kötvénnyel! A polgárnak tudnia kell, hogy alamizsnáját a kellő helyre juttatja. Felveszünk egy szolgát, beengedjük a házunkba, kiszolgáltatjuk magunkat neki a véletlenre: Elő a kötvénnyel! „Hány házasságot kötnek, anélkül, hogy az egyik vagy a másik részről pontosan tudnák, mihez tartsák magukat a hozomány realitását vagy a kölcsönösen túlzott várakozásokat illetően": Elő a kötvénnyel! A szép lelkek cseréje a jövőben a kölcsönös kötvénycserére fog szorítkozni. Így eltűnik a becsapás, mely manapság az élet élvezetét és kínját alkotja, s az igazság országa a szó tulajdonképpeni értelmében megvalósul. Sőt mi több: „A jelenlegi rendszerben a bíróságok az államnak $7\ ^1/_2$ millióba kerülnek, a mi rendszerünkben a vétségek, ahelyett hogy pénzébe kerülnének, jövedelmet hoznak neki, mert valamennyien pénzbüntetéssé és kártérítéssé alakulnak át – mily remek eszme!" Ebben a legjobb világban minden hasznothozó: a bűntettek eltűnnek [vergehen] és a vétségek [Vergehen] pénzt hoznak. Végül, minthogy ebben a rendszerben a tulajdon minden kockázat ellen védve van, s az állam már csak valamennyi érdek általános biztosítója, így hát a munkások mindig foglalkoztatva vannak: „Nincs többé forradalom!"

Ha ez a polgárnak nem tetszik,
Mi lehet, ami jobban tetszik! –

A polgári állam nem egyéb, mint a burzsoá osztály kölcsönös biztosítója egyes tagjaival valamint a kizsákmányolt osztállyal szemben, olyan biztosító, amelynek egyre költségesebbé és látszólag egyre önállóbbá kell válnia a polgári társadalommal szemben, mert a kizsákmányolt osztály elnyomása egyre nehezebbé válik. A névváltoztatás mit sem változtat e biztosítás feltételein. A látszólagos önállóságot, melyet Girardin úr az egyes embernek a biztosítóval szemben egy pillanatig tulajdonít, ő maga kénytelen nyomban újra feladni. Aki vagyonát túl alacsonyra becsüli,

megbűnhődik: a biztosító pénztár megvásárolja tőle tulajdonát a megadott értékben, s a feljelentést még jutalmakkal is ösztönzi. Sőt: aki vagyonát inkább egyáltalán nem biztosítja, azt a társadalmon kívül állónak, egyenest törvényen kívülinek nyilvánítják. A társadalom természetesen nem tűrheti, hogy benne olyan osztály alakuljon ki, mely a társadalom létfeltételei ellen fellázad. A kényszer, a tekintély, a bürokratikus beavatkozás, amit Girardin éppen ki akar küszöbölni, újból bevonul a társadalomba. Ha egy pillanatig elvonatkoztatott a polgári társadalom feltételeitől, ez csak azért történt, hogy kerülő úton visszatérjen hozzájuk.

Az adó eltörlése mögött az állam eltörlése rejlik. Az állam eltörlésének a kommunistáknál csak egyetlen értelme van: szükségszerű eredménye az osztályok eltörlésének, amelyekkel együtt magától elesik az a szükséglet, hogy egyik osztálynak szervezett hatalma legyen a többiek elnyomására. Polgári országokban az állam eltörlése azt jelenti, hogy az államhatalmat észak-amerikai mércére redukálják. Észak-Amerikában az osztályellentétek nincsenek teljesen kifejlődve; az osztályösszecsapásokat minden alkalommal eltussolja a proletár túlnépesség elvonulása nyugatra; az államhatalom beavatkozása, amely keleten a minimumra redukálódik, nyugaton egyáltalán nem létezik. Feudális országokban az állam eltörlése a feudalizmus eltörlését és a szokásos polgári állam felállítását jelenti. Németországban emögött vagy a közvetlenül küszöbönálló harcok előli gyáva menekülés rejlik, a *polgári* szabadság fellengző átvarázsolása az *egyes ember* abszolút függetlenségévé és önállóságává, vagy végül a polgár közömbössége minden államformával szemben, feltéve, hogy a polgári érdekek fejlődése nincs gátolva. Hogy ezt a „magasabb értelemben" való eltörlését az államnak ilyen ostoba módon prédikálják, arról a berlini Stirnerek és Faucherek természetesen nem tehetnek. La plus belle fille de la France ne peut donner que ce qu'elle a.*

Ami Girardin úr biztosító társaságából megmarad, az *a tőkére kivetett adó* a jövedelemre kivetett adótól megkülönböztetve és minden egyéb adó helyett. Girardin úrnál a tőke nem szorítkozik a termelésben foglalkoztatott tőkére, felöleli az összes ingó és ingatlan javakat. Ezt a tőkére kivetett adót ilyeténképpen dicséri: „Ez Kolumbusz tojása, a piramis, amely a talpán áll és nem a csúcsán, a folyam, amely saját medrét vájja, a forradalom forradalmárok nélkül, a haladás visszaesés nélkül, a mozgás lökés nélkül, végül az egyszerű eszme és az igazi törvény."

Valamennyi vásári reklám közül, melyeket Girardin úr valaha is csapott

* — Franciaország legszebb lánya is csak azt adhatja, amije van. — *Szerk.*

– és ezek száma tudvalevőleg légiónyi –, mindenképpen a tőkeadó eme prospektusa a mestermű.

Egyébként a tőkére kivetett adónak mint egyetlen adónak megvannak az előnyei. Minden közgazdász, kivált Ricardo, rámutatott az egyetlen adó előnyére. A tőkeadó mint egyetlen adó egy csapásra kiküszöböli az eddigi adókezelés nagyszámú és költséges személyzetét, a legkevésbé nyúl bele a termelés, a forgalom és a fogyasztás szabályos menetébe, s valamennyi adó közül ez az egyetlen, amely sújtja a luxustőkét.

Ámde Girardin úrnál a tőkeadó nem szorítkozik erre. Vannak még egészen különleges üdvös hatásai is.

Egyenlő nagyságú tőkék egyenlő adószázalékot tartoznak majd fizetni az államnak, akár $6^0/_0$, akár $3^0/_0$ jövedelmet hoznak, akár semmit sem jövedelmeznek. Ennek az a következménye, hogy a tétlen tőkéket tevékenységbe hozzák, tehát a termelő tőkék tömegét gyarapítják, és a már tevékeny tőkék még jobban erőlködnek, azaz kevesebb idő alatt többet termelnek. Mindkettőnél az eredmény a profit és a kamatláb esése. Girardin úr ellenben azt állítja, hogy akkor a profit és a kamat *emelkedni* fog – igazi közgazdasági csoda. A nem-termelő tőkéknek termelő tőkékké való átváltozása és egyáltalán a tőkék növekvő termelékenysége az ipari válságok fejlődésének menetét növelte és fokozta, a profitot és a kamatlábat pedig leszorította. A tőkeadó csak gyorsíthatja ezt a folyamatot, élezheti a válságokat, s ezzel gyarapíthatja forradalmi elemek felhalmozódását. – „Nincs többé forradalom!"

A tőkeadó második csodatévő hatása Girardin úr szerint abban áll, hogy a tőkéket a kevéssé jövedelmező földről a jövedelmezőbb iparba vonná át, a föld árának esését idézné elő, a földbirtok koncentrációját, az angol nagybani földművelést és ezzel az egész fejlett angol ipart átültetné Franciaországba. Eltekintve attól, hogy ehhez az angol ipar egyéb feltételeinek is be kellene vándorolniok Franciaországba, Girardin úr itt egész sajátságos tévedésekbe esik. Franciaországban a földművelés nem tőkefölöslegben, hanem tőkehiányban szenved. Nem azáltal jött létre az angol koncentráció és az angol földművelés, hogy a tőkét kivonták a földművelésből, hanem ellenkezőleg azáltal, hogy az ipari tőkét átdobták a földre. A föld ára Angliában jóval magasabb, mint Franciaországban; az angol földterület összértéke majdnem olyan magas, mint az egész francia nemzeti vagyon Girardin becslése szerint. A föld árának Franciaországban tehát nemcsak hogy nem kellene esnie a koncentrációval, hanem ellenkezőleg, emelkednie kellene. Továbbá a földtulajdon koncentrációja Angliában a népesség egész nemzedékeit teljesen elmosta. Ugyanaz a

koncentráció, amelyhez a tőkeadó a parasztok gyorsabb tönkremenetele folytán kétségtelenül hozzájárul, Franciaországban a parasztoknak ezt a nagy tömegét a városokba hajtaná és a forradalmat csak annál elkerülhetetlenebbé tenné. És végül, míg Franciaországban már megkezdődött a visszatérés a parcellázástól a koncentrációhoz, Angliában a nagy földtulajdon óriás léptekkel halad újbóli szétdarabolása felé, és cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a földművelésnek folyvást a föld koncentrálódásának és szétforgácsolódásának ebben a körforgásában kell mozognia mindaddig, amíg a polgári viszonyok egyáltalában fennállanak.

Elég ezekből a csodákból. Térjünk rá a záloghitelre.

A záloghitelt először csak a földbirtoknak nyitják meg. Az állam jelzálogjegyeket bocsát ki, melyek teljesen megfelelnek a bankjegyeknek, csakhogy biztosítékukat nem készpénz vagy nemesfémrudak, hanem a föld képezi. Ezeket a jelzálogjegyeket az állam az eladósodott parasztoknak $4^0/_0$-ra kölcsönzi, hogy ezzel jelzáloghitelezőiket kielégítsék; a magánhitelező helyett most az államnak van jelzáloga a földbirtokra és konszolidálja az adósságot, úgy hogy soha nem követelheti vissza. A jelzálogadósság Franciaországban összesen 14 milliárd. Girardin ugyan csak 5 milliárdnyi jelzálogjegy kibocsátására számít, de a papírpénznek ilyen összeggel való szaporítása elegendő lenne, nem ahhoz, hogy a tőkét olcsóbbá tegye, hanem ahhoz, hogy a papírpénzt teljesen elértéktelenítse. Emellett Girardin ennek az új papírnak nem mer kényszerárfolyamot előírni. Hogy az elértéktelenedést elkerülje, azt javasolja e jegyek birtokosainak, hogy al pari* cseréljék be őket $3^0/_0$-os államadóssági kötvényekre. A tranzakció végeredménye tehát ez: a paraszt, aki korábban $5^0/_0$ kamatot és $1^0/_0$ átírási, megújítási stb. illetéket fizetett, már csak $4^0/_0$-ot fizet, tehát $2^0/_0$-ot nyer; az állam $3^0/_0$-ra vesz kölcsön és $4^0/_0$-ra ad kölcsön, tehát $1^0/_0$-ot nyer; a volt jelzáloghitelező, aki korábban $5^0/_0$-ot kapott, a jelzálogjegyek fenyegető elértéktelenedése folytán kénytelen az állam által neki kínált $3^0/_0$-ot hálásan elfogadni; veszít tehát $2^0/_0$-ot. Azonkívül a parasztnak nem kell az adósságát megfizetnie, és a hitelező az állammal szembeni követelését sohasem hajthatja be. Az üzlet tehát a jelzáloghitelezőknek $5^0/_0$-ból $2^0/_0$-kal való egyenes, a jelzálogjegyek által rosszul leplezett megrablására lyukad ki. Girardin úr tehát az egyetlen esetben, amikor az adón kívül magukat a társadalmi viszonyokat akarja megváltoztatni, kénytelen egyenesen megtámadni a magántulajdont, forradalmárrá kell válnia és egész utópiáját fel kell adnia. És ez a támadás még csak nem is

* — névértékben — *Szerk.*

tőle származik. A német kommunistáktól kölcsönözte, akik a februári forradalom után először követelték a jelzálogadósságnak az állammal szembeni adóssággá való átváltoztatását[215], persze egészen más módon, mint Girardin úr, aki még fel is lépett ezellen. Jellemző, hogy az egyetlen esetben, amikor Girardin úr némileg forradalmi rendszabályt javasol, nincs bátorsága mást kitűzni, mint csillapítószert, amely a parcellázás fejlődését Franciaországban csak krónikusabbá teheti, csak néhány évtizeddel visszacsavarhatja, hogy végül megint a mai állapotot idézze elő.

Az egyetlen, amit az olvasó Girardin egész kifejtésében hiányolhatott, a *munkások*. De hiszen a polgári szocializmus mindenütt feltételezi, *hogy a társadalom csupa tőkésből áll*, hogy azután erről az álláspontról oldhassa meg a tőke és a bérmunka közötti kérdést.

„Le socialisme et l'impôt", par Émile de Girardin
A megírás ideje: 1850 április második fele
Eredeti nyelve: német

Karl Marx és Friedrich Engels

Szemle[164]

[1850 március–április]

(A havi szemlét az előző számból helyszűke miatt kénytelenek voltunk kihagyni. Ebből a szemléből utólagosan csupán azt a részt közöljük, amely Angliára vonatkozik.)

Rövid idővel a februári forradalom évfordulója előtt, amikor Carlier elrendelte a szabadságfák kivágását, a „Punch"[216] rajzot közölt egy szabadságfáról, amelynek levelei szuronyok, gyümölcsei bombák, és a szuronyoktól duzzadó francia szabadságfával szemközt egy sajátos dal megénekli az angol szabadság fáját, mely az egyedül megbízható gyümölcsöket termi: fontokat, shillingeket és pennyket. De ez a bosszús irodai elmésség eltörpül azok mellett a határtalan dühkitörések mellett, amelyekkel a „Times" március 10 óta az „anarchia" győzelmét mocskolja. A párizsi csapást a reakciós párt Angliában, mint minden országban, úgy fogadja, mintha közvetlenül őt érte volna.

De a „rendet" Angliában egyelőre leginkább fenyegető veszély nem Párizsból ered; ez a veszély a rendnek új, egészen közvetlen következménye, ama bizonyos angol szabadságfának egyik gyümölcse: a *kereskedelmi válság.*

Már januári szemlénkben (II. füzet)* rámutattunk arra, hogy a válság közeledik. Több körülmény meggyorsította. A legutóbbi, 1845-ös válság előtt a fölös tőke levezetőre talált a vasúti spekulációban. De a vasúti túltermelés és túlspekuláció olyan fokot ért el, hogy a vasúti üzlet még az 1848–49-es virágzás idején sem tért újból magához és a legszilárdabb ilyenfajta vállalatok részvényei is még rendkívül alacsonyan állnak. Az alacsony gabonaárak és az 1850-es terméskilátások szintén nem nyújtottak esélyeket tőkebefektetés számára, a különböző állampapírok pedig túlságosan

* *Lásd 213–214. old. – Szerk.*

nagy kockázatnak voltak kitéve ahhoz, hogy valami nagyszabású spekuláció tárgyává válhassanak. Ilyenformán a virágzás szakaszában a fölös tőke elzárva találta megszokott levezető csatornáit. Nem maradt számára más hátra, mint hogy teljesen rávesse magát az ipari termelésre, valamint a gyarmatárukkal és a döntő ipari nyersanyagokkal, a gyapottal és gyapjúval, folytatott spekulációra. Azáltal, hogy ilymódon közvetlenül az iparba áramlott ennek a tőkének egy nagy része, amelyet különben más módon használtak fel, természetesen az ipari termelés szükségképpen szokatlanul gyorsan növekedett, s vele együtt a piacok túltelítettsége, vagyis a válság kitörése jelentősen meggyorsult. Az ipar és a spekuláció legjelentősebb ágaiban már most mutatkoznak a válság első tünetei. A döntő iparág, a pamutipar négy hét óta teljes depresszióban van, és benne a fő ágak megint szenvednek, leginkább a közönséges anyagok fonása és szövése. A fonal és a közönséges kartonok áresése már jóval megelőzte a nyers gyapotét. A termelést korlátozzák; a gyárak szinte kivétel nélkül már csak rövid időt dolgoznak. Arra számítottak, hogy a kontinensről érkező tavaszi rendelések az ipari tevékenységet pillanatnyilag felélesztik; de míg a már korábban adott megbízásokat, a belső piac, Kelet-India és Kína, a Levante részére, nagyrészt megint visszavonták, a kontinentális megrendelések, amelyek mindig két hónapra munkát tudtak adni, a bizonytalan politikai viszonyok miatt csaknem teljesen elmaradtak. – A gyapjúiparban itt is, ott is mutatkoznak tünetek, amelyek a most még meglehetősen „egészséges" üzletmenet rövidesen bekövetkező végét sejtetik. A vastermelés szintén szenved. A termelők elkerülhetetlennek látják az árak rövidesen bekövetkező süllyedését, és egymással szövetségre lépve próbálják a túl gyors esést feltartóztatni. Ennyit az ipar állásáról. Most térjünk át a spekulációra. A gyapotárak részint újabb megnövekedett szállítások, részint az ipar depressziója folytán esnek. Ugyanígy áll a dolog a gyarmatárukkal is. Növekednek a szállítások, csökken a belső piac fogyasztása. A legutóbbi két hónapban csupán teából 25 hajórakomány érkezett Liverpoolba. A gyarmatárufogyasztás, amelyet a mezőgazdasági kerületek ínsége még a virágzás idején is visszatartott, még súlyosabban érzi a nyomottságot, amely most az ipari kerületeken is erőt vett. Az egyik legjelentősebb liverpooli gyarmatárucég már belepusztult ebbe a visszaesésbe.

A most beköszöntő kereskedelmi válság hatásai minden korábbinál jelentékenyebbek lesznek. Egybeesik a mezőgazdasági válsággal, amely már a gabonavámok eltörlésével megkezdődött Angliában és a legutóbbi jó termések következtében még inkább növekedett. Első ízben él át Anglia *egyidejűleg ipari válságot* és *mezőgazdasági válságot*. Ezt az angliai kettős

válságot a kontinensen ugyanakkor küszöbönálló megrázkódtatások gyorsítják, kiterjesztik, tűzveszélyesebbé teszik, a kontinentális forradalmak pedig az angol válságnak a világpiacra való visszahatása folytán sokkal hangsúlyozottabban szocialista jelleget fognak ölteni. Tudvalevő, hogy egyetlen európai országot sem érintenek olyan közvetlenül, olyan terjedelemben és olyan erőteljesen az angol válságok hatásai, mint Németországot. Ennek egyszerű az oka: Németország Angliának a legnagyobb kontinentális fogyasztópiaca, a német fő kiviteli cikkeknek, a gyapjúnak és a gabonának pedig a legfontosabb felvevőpiaca Anglia. A történelem, úgy látszik, örömét leli a rend barátaira faragott epigrammában, hogy amikor a dolgozó osztályok a hiányos fogyasztás következtében lázadnak fel, ugyanekkor a felsőbb osztályok a fölös termelés következtében mennek csődbe.

A válság első áldozatai természetesen a whigek. Mint eddig, most is el fogják ejteni az állam kormánykerekét, mihelyt kitör a fenyegető vihar. És ezúttal mindörökre istenhozzádot mondanak a Downing Street[217] hivatalainak. Egy rövid életű tory-kormány követheti őket egyelőre; de a talaj megremeg alatta, minden ellenzéki párt egyesülni fog ellene, élükön az ipari vállalkozókkal. Ezek nem tudnak a válsággal olyan népszerű egyetemes gyógyszert szembeállítani, mint amilyen a gabonatörvények eltörlése volt. Kénytelenek legalább a parlamenti reformig továbbmenni. Vagyis az elkerülhetetlenül rájuk szálló politikai uralmat olyan feltételek között veszik át, amelyek a proletariátus előtt megnyitják a parlament kapuit, a proletariátus követeléseit az alsóház napirendjére tűzik és Angliát belevetik az európai forradalomba.

*

Csak kevés hozzátenni valónk van ezekhez a jegyzetekhez, melyeket egy hónappal ezelőtt írtunk a beköszöntő kereskedelmi válságról. Az üzletmenetben tavasszal rendszerint bekövetkező pillanatnyi javulás végre ezúttal is jelentkezett, de a szokottnál csekélyebb mértékben. A francia ipar, amely kiváltképpen könnyű nyári kelméket szállít, különösen profitált ebből; de Manchesterbe, Glasgow-ba és West-Ridingbe is nagyobb számú megrendelés futott be. Az iparnak ez a pillanatnyi megélénkülése tavasszal egyébként minden évben bekövetkezik és a válság kifejlődését csak kevéssé tartja fel.

Kelet-Indiában is bekövetkezett a forgalom pillanatnyi növekedése. Az angliai árfolyam kedvezőbb állása lehetővé tette az eladók számára, hogy készleteik egy részén az eddigi árak alatt túladjanak, és a bombayi

piac ezáltal némileg megkönnyebbült. Az üzletmenetnek ez a pillanatnyi és helyi javulása is azon epizódok közé tartozik, amelyek minden válságnak főként a kezdetén időről időre előfordulnak és a válság általános fejlődésmenetére csak jelentéktelen befolyást gyakorolnak.

Ezzel szemben Amerikából éppen most érkeztek olyan hírek, amelyek az ottani piacot teljesen nyomottnak írják le. Pedig az amerikai piac a legdöntőbb. Az amerikai piac túltelítésével, az üzletmenet fennakadásával és az árak esésével Amerikában, kezdődik a tulajdonképpeni válság, kezdődik a közvetlen, gyors és feltartóztathatatlan visszahatás Angliára. Emlékezzünk csak az 1837-es válságra. Csupán egyetlen cikk emelkedik Amerikában állandóan: az Egyesült Államok államadóssági kötvénye, az egyetlen állampapír, amely a mi európai rendbarátaink tőkéjének biztos menedéket nyújt.

Miután Amerika rálépett a túltermelés által előidézett visszaeső mozgás útjára, várható, hogy a következő hónapban a válság az eddiginél kissé gyorsabban fog fejlődni. A kontinensen lejátszódó politikai események ugyancsak napról napra inkább sürgetik a döntést, s a kereskedelmi válság és a forradalom azon egybeesése, amelyről ebben a szemlében már több ízben szó esett, mindinkább elkerülhetetlenné válik. Que les destins s'accomplissent!*

London, 1850 április 18.

Revue [März/April 1850]
A megírás ideje: 1850 március közepétől április 18-ig
A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 áprilisi (4.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

* – Teljesedjék be a sors! – *Szerk.*

Karl Marx

Louis Napoléon és Fould

Olvasóink bizonyára emlékeznek rá, hogy előző füzetünkben kimutattuk, hogyan jutott a pénzarisztokrácia Franciaországban ismét uralomra. Ennek kapcsán utaltunk Louis Napoléon és Fould szövetségére, amely jövedelmező tőzsdei csínyek végrehajtására irányult.* Feltűnt már, hogy amióta Fould belépett a kormányba, Louis Napoléonnak a törvényhozó gyűléshez intézett szakadatlan pénzkövetelései hirtelen abbamaradtak. A legutóbbi választások óta azonban olyan tények váltak ismertté, amelyek igen éles fényt vetnek Bonaparte elnök kereseti forrásaira. Csak egy példát mondunk el.

Elbeszélésünkben főként a „Patrie"-ra, az Union électorale[218] tisztes lapjára fogunk hivatkozni, amelynek tulajdonosa, Delamarre bankár, maga is a legjelentékenyebb párizsi tőzsdejátékosok közé tartozik.

A március 10-i választásokra való tekintettel nagy spekulációt szerveztek à la hausse**. Fould úr állott a cselszövés élén, a rend legfőbb barátai részesedtek benne, Bonaparte úr kamarillája, valamint ő maga is jelentős összegekkel volt érdekelve.

Március 7-én a 3%-os papírok 5 centime-mal, az 5%-osak 15 centime-mal emelkedtek; a „Patrie" ugyanis közölte a rend barátaival az előzetes választás eredményét. Spekulánsaink számára ez az emelkedés mindazonáltal túlságosan csekély volt; be kellett „fűteni". A március 8-i keletű – előző este kiadott – „Patrie" a tőzsdei jelentésében jelzi tehát, hogy a rendpárt győzelméhez a legcsekélyebb kétség sem férhet. Többek között ezt mondja: „Bizonnyal nem fogjuk kárhoztatni a tőkések tartózkodását; mindazonáltal, ha vannak körülmények, amelyek között nincs helye kétségnek, akkor ilyen körülmények most vannak, az előzetes választáson kapott eredmény után." – Hogy a „Patrie" tőzsdei jelentésének és

* *V. ö. 73—76. old. – Szerk.*

** – az árfolyamok emelkedésére, hosszra – *Szerk.*

egyáltalában közleményeinek befolyását a tőzsdére kellően értékeljük, tudni kell, hogy a „Patrie" a jelenlegi kormány voltaképpeni „Moniteur"-je,[15] és hogy a hivatalos híreket a „Moniteur"-t *megelőzve* kapja meg. A csíny ez alkalommal mégis balul sikerül.

8-án a hadseregnek némely a vörös párt számára kedvező szavazata ismertté válik, és az árfolyamok azonnal esni kezdenek. Láthatólag páni félelem lesz úrrá a spekulánsokon; most aztán minden eszközt mozgósítani kell. A „Patrie" tőzsdei jelentése állja a sarat; az Union électorale valamennyi lapját a tűzvonalba vezénylik; jelentéktelen szavazatoknál történt egyes pontatlanságokat fellengősen vitatnak meg; az egyik lap vezető helyen teszi közzé egy ezred szavazatait, amely monarchikusan szavazott; a republikánus újságok végül kényszerből közölnek néhány hivatalos helyreigazítást, amelyek pár nap múlva megannyi hazugságnak bizonyulnak.

Ezeknek az egyesített próbálkozásoknak sikerül 9-én tőzsdenyitáskor az állampapírok kis emelkedését elérni, de ez nem tart sokáig. Árfolyamuk $^1/_4$ 3 óráig meglehetősen alacsony; ettől a pillanattól kezdve tőzsdezárásig[219] folytonosan emelkedik. Ennek a hirtelen fordulatnak az okait maga a „Patrie" fecsegi ki a következőképpen: „Azt állítják, hogy az emelkedésben érdekelt egyes spekulánsok jelentős vásárlásokat eszközöltek tőzsdezárás előtt, azért, hogy a vidék kedélyét a választás pillanatában kedvezően hangolják, és hogy a vidéken majd elhatalmasodó bizalom révén új vásárlásokat idézzenek elő, amelyeknek az árfolyamokat még magasabbra kellene hajtaniok." Ez a művelet több millióra rúgott, eredményeképpen a $3^0/_0$-os papírok 40 centime-mal, az $5^0/_0$-osak pedig 60 centime-mal emelkedtek.

Ennyi tehát világos: voltak spekulánsok, akik az emelkedésben érdekelve voltak, és akik ezért a döntő pillanatban új, jelentős vásárlásokat eszközöltek, hogy újabb emelkedést idézzenek elő. Kik voltak ezek a spekulánsok? Feleljenek erre a tények.

Március 11-én esés a tőzsdén. A spekulánsok minden próbálkozása tehetetlen a választási eredmény ingadozásával szemben.

Március 12-én új, jelentékeny esés, mivel a választás eredménye kis híján ismeretes, és úgyszólván bizonyosra vehető, hogy a három szocialista jelölt tekintélyes többséget kapott. Az à la hausse spekulánsok most elkeseredett kísérletet tesznek. A „Patrie" és a „Moniteur du Soir" hivatalos sürgönyjelentések címén merőben kiagyalt vidéki választási eredményeket tesz közzé. A manőver sikerül. Este Tortoninál[220] az árfolyamok gyenge emelkedése. Már csak arról van tehát szó, hogy tovább „fűtsenek". A „Patrie" a következő hírt nyomatja ki: „Az ez idő szerint ismeretes sza-

vazatok alapján de Flotte polgár csupán 341 szavazatos többséggel áll J. Foy polgár előtt. Ez a választási eredmény a mobilcsendőrség szavazatai révén még a mi jelöltünk javára fordulhat. – Azt állítják, hogy a kormány *holnap* a törvényhozó gyűlés elé két törvényjavaslatot terjeszt be a sajtóról és a választási gyűlésekről és kérni fogja a sürgősség kimondását." A második hír hamis volt; csak hosszú habozás és a rendpárt vezéreivel való hosszas tanácskozások, valamint egy miniszteriális változás után szánta rá magát a kormány, hogy e törvényjavaslatokat beterjessze. Az első hír még szemérmetlenebb hazugság volt; ugyanabban az időpontban, amikor a „Patrie"-ban közzétették, a kormány sürgönyt küldött a département-okba, hogy de Flotte-ot megválasztották.

A csíny mindazonáltal sikerült; a papírok 1 franc 35 centime-mal emelkedtek, és a spekuláns urak 3–4 milliót realizáltak. A „tulajdon barátaitól" bizonyára nem szabad rossz néven venni, hogy a rend és a társadalom érdekében igyekeznek fétisükből a lehető legtöbbet kezükbe kaparintani.

E sikerült dodge* következtében a spekuláns urak olyan elbizakodottak lettek, hogy rögtön igen nagyarányú új vásárlásokat eszközöltek s ezzel egy sereg más tőkést ugyancsak vásárlásra indítottak. Az emelkedés olyan határozott volt, hogy még az ebből a tranzakcióból feltételezhető profitokat is áruba bocsátották a tőzsdén. Erre jött 15-én reggel a lesújtó csapás, Carnot, de Flotte és Vidal népképviselőként való kihirdetése; az árfolyamok hirtelen és feltartóztathatatlanul esni kezdtek, és spekulánsaink vereségét már semmiféle koholt hír és kiagyalt sürgöny nem tartóztathatta fel.

Louis-Napoléon und Fould

A megírás ideje: 1850 április

A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 áprilisi (4.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* – trükk; fogás – *Szerk.*

Karl Marx és Friedrich Engels

Gottfried Kinkel

A német állítólagos forradalmi párt ernyedtsége akkora, hogy olyan dolgok, amelyek Franciaországban vagy Angliában általános vihart idéznének fel, Németországban elmúlnak anélkül, hogy akár csak csodálkozna valaki azon, hogy ilyesmi itt még általános tetszést is arat. Waldeck úr az esküdtek előtt részletesen bizonyítja tanúkkal, hogy mindig jó konstitucionalista volt, és a berlini demokraták diadalmenetben viszik haza. Grün úr Trierben nyilvános bírósági tárgyaláson a legbárgyúbb módon megtagadja a forradalmat, és az emberek a tárgyalóteremben hátat fordítanak az elítélt proletároknak, hogy a felmentett ipari vállalkozót éljenezzék.[169]

Hogy mi minden lehetséges Németországban, arra újabb példát szolgáltat az a védőbeszéd, amelyet Gottfried Kinkel úr mondott 1849 augusztus 4-én a rastatti hadbíróság előtt, és amelyet a berlini „Abendpost" ez év április 6-i és 7-i számában közzétett.

Tudjuk előre, hogy magunkra idézzük a szentimentális szélhámosok és a demokratikus deklamátorok általános felháborodását, amikor a „fogoly" Kinkelnek ezt a beszédét pártunk előtt denunciáljuk. Számunkra ez tökéletesen közömbös. Feladatunk a kíméletlen bírálat, még sokkalta inkább az állítólagos barátokkal, mint a nyílt ellenségekkel szemben; és ezen álláspontunk mellett kitartva lemondunk az olcsó demokratikus népszerűségről. Támadásunkkal Kinkel úr helyzetét semmiképpen sem rontjuk; **az amnesztia számára denunciáljuk őt,** amikor megerősítjük vallomását, hogy ő nem az az ember, akinek tartják, amikor kijelentjük, hogy nemcsak amnesztiára méltó, hanem arra is, hogy porosz állami szolgálatba lépjen. Azonkívül a beszéd megjelent. Az egész ügyiratot denunciáljuk pártunknak, és itt csak a legcsattanósabb részeket közöljük.

„*Parancsnok* sem voltam soha, tehát nem is vagyok felelős mások cselekedeteiért. Mert óvást emelek azellen, hogy tevékenységemet bármi módon is összekapcsolják azzal a piszokkal és szennyel, amely, tudom, sajnos végül ehhez a forradalomhoz hozzácsapódott."

Minthogy Kinkel úr „közlegényként a besançoni századba lépett", és minthogy itt valamennyi parancsnokot gyanúba kever, nem volt-e kötelessége, hogy legalább közvetlen feljebbvalóját, Willichet kivegye ebből?

„Sohasem szolgáltam a hadseregben, tehát *nem is szegtem meg katonai esküt, nem használtam fel hazám szolgálatában szerzett katonai ismereteket hazám ellen.*"

Vajon nem volt ez egyenes denunciálása a fogságba esett egykori porosz katonáknak, Jansennak és Bernigaunak, akiket nem sokkal ezután főbelőttek, vajon nem volt ez teljes elismerése a már főbelőtt Dortu halálos ítéletének?

Így denunciálja továbbá Kinkel úr a hadbíróságnak saját pártját, amikor bizonyos tervekről beszél, amelyek a Rajna bal partjának Franciaország számára való átengedésére vonatkoztak, és kijelenti, hogy ő mentes az ilyen bűnös tervektől. Kinkel úr nagyon jól tudja, hogy a Rajna-tartománynak Franciaországhoz csatolásáról csak olyan értelemben volt szó, hogy a Rajna-tartomány a forradalom és ellenforradalom közötti döntő harcban feltétlenül a forradalmi oldalhoz csatlakoznék, akár franciák képviselik azt, akár kínaiak. Éppígy nem mulasztja el, hogy a vad forradalmárokkal szemben szelíd jellemére hivatkozzék, amely lehetővé tette számára, hogy mint *ember*, ha nem is mint pártférfiú, egy Arndttal és más konzervatívokkal jó viszonyban legyen.

„Az én bűnöm az, hogy nyáron még ugyanazt akartam, amit márciusban Önök valamennyien, amit márciusban az egész német nép akart!"

Itt puszta birodalmi alkotmány-harcosnak tünteti fel magát, aki sohasem akart többet a birodalmi alkotmánynál. Ezt a nyilatkozatot jegyzőkönyvbe vesszük.

Kinkel úr rátér egy cikkre, amelyet a porosz katonáknak egy Mainzban elkövetett kraváljáról[221] írt, és ezt mondja: „És mi történt velem ezért? Távollétemben másodszor idéztek bíróság elé, s minthogy nem jelenhettem meg, hogy védekezzek, ezért – mint nemrég mesélték nekem – öt évre megfosztottak választójogomtól. *Öt évi választóképtelenséget* mondtak ki rám: olyan ember számára, akinek egyszer már az a megtiszteltetés jutott osztályrészéül, hogy *képviselő* lehetett, *ez felettébb szigorú büntetés*" (!).

„Milyen gyakran kellett hallanom, hogy »*rossz porosz*« vagyok; ez a kijelentés sértett ... Nos, rendben van! Az *én* pártom a hazában jelenleg elvesztette a játszmát. Ha a porosz korona most végre merész és erős politikát folytat, ha *trónörökösünk királyi fenségének, a porosz hercegnek*, sikerül Németországot karddal, mert másképp nem lehet, eggyé kovácsolnia, naggyá és szomszédaink előtt tiszteltté tennie, és a belső szabad-

ságot valóban és tartósan biztosítania, a kereskedelmi forgalmat ismét fellendítenie, a katonai terheket, amelyek most túlságosan Poroszországra nehezednek, egyenletesen elosztania egész Németországra, és mindenekelőtt kenyeret biztosítania népem szegényeinek, akiknek, úgy érzem, képviselője vagyok, – ha ez az Önök pártjának sikerül, akkor szavamra! Hazám becsülete és nagysága drágább nekem, mint álameszményeim, és becsülni tudom az 1793-as francia republikánusokat" – (Fouchét és Talleyrand-t?) –, „akik utóbb Franciaország kedvéért önként meghajoltak Napóleon nagysága előtt; ha tehát ez megtörténnék, és népem akkor még egyszer megtisztelne azzal, hogy képviselőjévé választ, akkor *egyike lennék az első küldötteknek, akik örvendező szívvel kiáltanák: Éljen a német császárság! Éljen a Hohenzollernok császársága!* Ha valaki ilyen érzülettel rossz porosz, nos akkor nem vágyódom arra, hogy jó porosz legyek."

„Uraim, *gondoljanak kissé otthon levő feleségemre és gyermekemre is*! amikor kimondják ítéletüket egy férfi felett, aki az emberi sors változékonysága folytán ma *oly mélyre süllyedten és szerencsétlenül* áll Önök előtt."

Ezt a beszédet Kinkel úr olyan időben mondotta el, amikor huszonhat bajtársát ugyanazok a hadbíróságok halálra ítélték és főbelőtték, olyan embereket, akik egészen másképp álltak oda a golyók elé, mint Kinkel úr a bírái elé. Egyébként ha egészen ártatlan embernek állítja be magát, akkor teljesen igaza is van. Csupán félreértésből került pártja soraiba, és teljesen értelmetlen kegyetlenség volna, ha a porosz kormány továbbra is fegyházban tartóztatná.

Gottfried Kinkel

A megírás ideje: 1850 április közepe

A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 áprilisi (4.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

Karl Marx és Friedrich Engels

Nyilatkozat

A berlini „Abendpost" április 14-i száma – Stettin, április 11-i kelettel – a következőket tartalmazza:

„A londoni menekültekre vonatkozóan az a rendelkezés történt, hogy a pénzeket *Buchernak* küldték, aki *Schramm-mal* (Striegauból) fog kapcsolatba lépni, mivel a két másik bizottság egyenetlenségben él és pártos módon osztja el a pénzeket."

Itt Londonban ténylegesen csak *egy* menekültbizottság áll fenn, az alulírott, amely a múlt év szeptemberében alakult meg, amikor megkezdődött az emigráció Londonba. Azóta tettek kísérleteket más menekültbizottságok felállítására; ezek sikertelenek maradtak. Az alulírott bizottságnak eddig módjában állott támogatni az ide érkező segítségre szoruló menekülteket, akik, négy vagy öt kivétellel, valamennyien hozzánk fordultak. A svájci kiutasítások folytán most ideáramló menekültek tömege persze végül ennek a bizottságnak az anyagi alapjait is majdnem kimerítette. Ezeket az alapokat *teljesen egyenlően* osztottuk el mindazok között, akik igazolták, hogy a németországi forradalmi mozgalmakban részt vettek, és segítségre szorultak, bármelyik pártfrakcióhoz tartoztak is. Ha az alulírott bizottság a „szociáldemokrata" megjelölést felvette, ez nem azért történt, mintha csupán ennek a pártnak a menekültjeit támogatta volna, hanem azért, mert főleg ennek a pártnak a pénzeszközeihez folyamodott – mint ezt már múlt év novemberi felhívásában[222] is kijelentette.

Annak a híresztelésnek a nyomán, hogy itt Londonban tömérdek pénz hever a menekültek számára – ez a híresztelés nyilván a menekültek javára Svájcban indítványozott sorsjátékkal függ össze –, olyan igényeket támasztottak bizottságunkkal szemben, amelyek teljesíthetetlenek voltak. Másrészt azok a híresztelések, melyeket egymással versengő bizottságok közti civódásokról egyidejűleg szándékosan terjesztettek az újságokban, akadályozták azt, hogy elegendő pénzt küldjenek Londonba. Az alulírott bizottság, hogy a menekültek támogatására szolgáló egyéb anyagi eszközök és

egyéb bizottságok létezéséről tájékozódjék, felhívta a menekülteket, indítsanak küldöttségeket Struve, Rudolf Schramm és Louis Bauer (Stolpéból) polgártársakhoz. Ez meg is történt. A menekültek a következő válaszokat hozták:

Schramm (Striegauból) polgártárs kijelentette, hogy semmiféle menekültbizottsághoz nem tartozik, hanem bizonyos számú sorsjegyet kapott Galeertől Genfből azzal a megbízatással, hogy a pénzt küldje el Genfbe. Schramm szerint a másik bizottság csak *névleg* létezik.

Struve polgártárs kijelentette, hogy nála pénz nincs, csak bizonyos számú sorsjegy, amelyeket még nem adott el.

Bauer polgártárs a következő írásbeli nyilatkozatot tette:

„Kleiner menekült kérdésére ezennel tanúsítjuk, hogy a demokrata egylet itteni menekültbizottságának nem áll módjában akár csak egy politikai menekültet is támogatni, és hogy a társaság pénztára, miután 2£ 15 sh.-et e célra átadott, ilyen segélyeket a továbbiakban sem folyósíthat. London, 1850 április 8. Dr. Bauer, a demokrata egylet segélyező bizottságának elnöke."

Struve és Schramm urak azt tanácsolták a menekülteknek, alakítsanak maguk között vagy politikailag semleges személyekből menekültbizottságot. Az alulírott bizottság a menekültek tetszésére bízta, hogy erről a javaslatról maguk határozzanak. A menekültek a következő nyilatkozattal válaszoltak:

„A szociáldemokrata menekültbizottságnak.

London, 1850 április 7. – Alulírott menekültek, miután előzetesen tárgyalásokat folytattunk arról, hogy a rólunk való gondoskodást esetleg közülünk alakítandó bizottságra bízzuk, indíttatva érezzük magunkat a most fennálló bizottság tagjainak mind a régebbi, mind a legutóbb érkezett menekültek szilárd meggyőződése alapján leghálásabb köszönetünket kifejezni tevékenységükért és ebben az ügyintézésben való fáradozásukért, mivel ők a kezelendő pénzeket mindig megelégedésünkre osztották szét. Még csupán annak a kívánságunknak szeretnénk hangot adni, hogy csak ezek a tagok gondoskodjanak rólunk mindaddig, amíg a mindannyiunk által óhajtott mielőbbi forradalom nem mentesíti őket e gond alól.

Üdvözlet és testvériség!"

(Következnek az aláírások)

Ez a maguk a menekültek által megszövegezett ügyirat a legjobb válasz a fenti cikkre és a sajtóban megjelent más hasonló ráfogásokra. Mi egyébként

nem is válaszoltunk volna, ha nem maguknak a támogatásra szoruló menekülteknek az érdeke tenné szükségessé, hogy a közönséget ilyen állításokra vonatkozóan felvilágosítsuk.

London, 1850 április 20.

A szociáldemokrata menekültbizottság:

Fr. Engels H. Bauer K. Pfänder August Willich K. Marx

Erklärung

A megjelenés helye: „Neue Deutsche Zeitung", 1850 április 28. (102.) sz. (rövidítve)

Eredeti nyelve: német

Karl Marx és Friedrich Engels

A „Times" szerkesztőjének

Uram,

mai számukban a rendőrségi tudósítások között jelentést találunk egy megbeszélésről, amelyet Fothergill és Struve urak a városházán a német menekültekkel kapcsolatban Gibbs városi tanácsos úrral folytattak[223]. Bátorkodunk kijelenteni, hogy sem az alulírott bizottság egyetlen tagjának, sem a bizottság által támogatott egyetlen német menekültnek nincs semmi köze ehhez az ügyhöz.

Maradunk Uram, alázatos szolgái

A Német Politikai Menekültek
Demokratikus-Szocialista
Bizottsága

20, Great Windmill Str.,
Haymarket, 1850 május 24.

Kérjük, hogy ezt a nyilatkozatot következő számukban tegyék közzé, mert nemzetünk érdekében tiltakoznunk kell annak lehetősége ellen, hogy a Londonban élő számos német menekültet felelőssé tegyék egy olyan lépésért, amelyet néhányuk a saját elhatározásából tett.

[To the Editor of the „Times"]
A megírás ideje: 1850 május 24.
Eredeti nyelve: angol

Karl Marx és Friedrich Engels

A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 június

A Központi Vezetőség a Szövetséghez

Testvérek! Legutóbbi körlevelünkben, amelyet a Szövetség megbízottja* adott át nektek, kifejtettük a munkáspárt és sajátlag a Szövetség állásfoglalását mind a jelen pillanatra, mind egy forradalom esetére.**

Ennek a levélnek az a fő célja, hogy beszámoljon a Szövetség állapotáról.

A forradalmi párt múlt nyári vereségei a Szövetség szervezetét egy pillanatra majdnem teljesen felbomlasztották. A legtevékenyebb szövetségi tagokat, akik a különböző mozgalmakban részt vettek, szétugrasztották, a kapcsolatok megszakadtak, a címek használhatatlanokká váltak, s a levelezés ezáltal, valamint a levelek felnyitásának veszélye miatt pillanatnyilag lehetetlenné vált. Ennélfogva a Központi Vezetőség mintegy a múlt év végéig teljes tétlenségre volt kárhoztatva.

Amilyen mértékben az elszenvedett vereségek első utóhatása lassanként megszűnt, mindenütt megmutatkozott a szükséglet a forradalmi pártnak egy egész Németországra kiterjedő erős titkos szervezete iránt. Ez a szükséglet, amely a Központi Vezetőségnél azt a határozatot váltotta ki, hogy megbízottat küld Németországba és Svájcba, másfelől Svájcban egy új titkos egyesület létrehozásának kísérletéhez vezetett, valamint a kölni csoportnak ahhoz a kísérletéhez, hogy saját erejéből szervezze meg a Szövetséget Németországban.

Svájcban ez év eleje táján a különböző mozgalmakból többé-kevésbé ismert néhány menekült egy egyesületbe tömörült,[224] amelynek az volt a célja, hogy alkalmas pillanatban közreműködjék a kormányok megdöntésé-

* Heinrich Bauer – *Szerk.*

** *V. ö. 236–245. old.* – *Szerk.*

ben és készenlétben tartson olyan férfiakat, akik a mozgalom vezetését, sőt a kormányt is átvennék. Ennek az egyesületnek nem volt határozott pártjellege, a benne egyesült tarka elemek ezt nem tették lehetővé. Tagjai a mozgalmak valamennyi frakciójának embereiből kerültek ki, határozott kommunistáktól, sőt egykori szövetségi tagoktól kezdve a legbátortalanabb kispolgári demokratákig és a pfalzi kormány egykori tagjaiig.

A Svájcban akkor oly nagy számban tartózkodó badeni-pfalzi állásvadászok és egyéb kisebb becsvágyók számára ez az egyesület kapóra jött alkalom volt a felemelkedésre.

Azok az utasítások, amelyeket ez az egyesület az ügynökeinek küldött, és amelyek a Központi Vezetőségnek megvannak, éppily kevéssé voltak alkalmasak arra, hogy bizalmat keltsenek. A határozott pártálláspont hiányát, az összes létező ellenzéki elemek látszategyesítésének kísérletét csak rosszul leplezi a különböző helységek ipari, paraszti, politikai és katonai viszonyaira vonatkozó részletkérdéseknek a tömege. Az egyesület erői szintén igen jelentéktelenek voltak. A teljes taglista szerint, amely előttünk fekszik, Svájcban az egész társaság, legnagyobb virágzásakor, alig 30 tagból állt. Jellemző, hogy ebben a számban a munkások csaknem egyáltalán nincsenek képviselve. Kezdettől fogva olyan hadsereg volt, amely csupa tiszthelyettesből és tisztből állt, közkatonák nélkül. Közöttük vannak A. Fries és Greiner Pfalzból, Körner Elberfeldből, Sigel stb.

Németországba két ügynököt küldtek. Az elsőnek, a Holsteinből való Bruhnnak, aki szövetségi tag volt, hamis látszat keltésével sikerült egyes szövetségi tagokat és csoportokat rávennie arra, hogy időlegesen csatlakozzanak az új egyesülethez, amelyben a feltámadt Szövetséget vélték látni. Egyidejűleg küldött tájékoztatást a Szövetségről a svájci Központi Vezetőségnek Zürichbe és a svájci egyesületről nekünk. Ezzel a kétkulacsos szereppel nem érve be, szemenszedett rágalmakat írt – miközben még levelezésben volt velünk – az említett, Svájc számára megnyert személyeknek Frankfurtba, és rájuk parancsolt, hogy Londonnal semmiféle kapcsolatba ne bocsátkozzanak. Ezért a Szövetségből azonnal kitaszították. A frankfurti ügyet a szövetségi megbízott rendezte. Egyebekben Bruhnnak a svájci Központi Vezetőség javára kifejtett működése eredménytelen volt. A második ügynök, Schurz bonni egyetemi hallgató, semmit nem ért el, mert mint Zürichbe írta, „minden hasznavehető erőt már a Szövetség kezében talált". Azután hirtelen elhagyta Németországot és most Brüsszelben és Párizsban kószál, ahol a Szövetség szemmel tartja. Ebben az új egyesületben a Központi Vezetőség annál kevésbé láthatott veszélyt a Szövetségre, mivel annak központi bizottságában a Szövetségnek egy

feltétlenül megbízható tagja* foglal helyet, akinek megbízatása, hogy ezeknek az embereknek az intézkedéseit és terveit, amennyiben azok a Szövetség ellen irányulnak, szemmel tartsa és közölje. A Központi Vezetőség továbbá egy megbízottat küldött Svájcba[225], hogy, az előbb említett szövetségi taggal együtt, a hasznavehető erőket bevonja a Szövetségbe, s egyáltalában megszervezze a Szövetséget Svájcban. Az adott közlések teljességgel hiteles okmányokra támaszkodnak.

Hasonló fajta másik kísérlet indult ki már korábban Struvétól, Sigeltől és másoktól, akik akkor Genfben szövetkeztek egymással. Ezek az emberek nem riadtak vissza attól, hogy egyesületi kísérletüket úgy tüntessék fel, mintha az maga a Szövetség volna, és éppen e célból szövetségi tagok nevével is visszaéltek. Természetesen senkit sem tévesztettek meg ezzel a hazugságukkal. Kísérletük minden tekintetben annyira eredménytelen volt, hogy ennek a soha létre nem jött egyesületnek a Svájcban maradt kevés számú tagja végül kénytelen volt az előbb említett szervezethez csatlakozni. De minél tehetetlenebb volt ez a klikk, annál inkább hivalkodott hangzatos címekkel, mint „Az Európai Demokrácia Központi Bizottsága" stb. Struve néhány más csalódott nagy emberrel karöltve itt Londonban is folytatta ezeket a kísérleteket. Németország minden részébe küldtek kiáltványokat és felhívásokat „Az egész német emigráció Központi Irodájához"[226] és „Az Európai Demokrácia Központi Bizottságához"[227] való csatlakozásra, de ezúttal is a legcsekélyebb eredmény nélkül.

Ennek a klikknek az állítólagos kapcsolatai francia és más nem-német forradalmárokkal egyáltalán nem léteznek. Egész tevékenysége az itteni német menekültek közötti néhány kisebb intrikára terjed ki, amelyek a Szövetséget közvetlenül nem érintik, és amelyek veszélytelenek, könnyen szemmel tarthatók.

Mindezeknek a kísérleteknek vagy ugyanaz a céljuk, mint a Szövetségnek, tudniillik a munkáspárt forradalmi megszervezése; ebben az esetben a szétforgácsolással megsemmisítik a párt centralizációját és erejét és ezért határozottan káros különszövetségecskék**. Vagy pedig csak az lehet a céljuk, hogy a munkáspártot ismét kihasználják olyan célokra, amelyek számára idegenek vagy egyenesen ellenségesek. A munkáspárt bizonyos körülmények között igen jól hasznosíthat a maga céljaira más pártokat és pártfrakciókat, de nem szabad magát alárendelnie semmiféle más pártnak. Azokat az embereket azonban, akik a legutóbbi mozgalom idején[229] a

* Wilhelm Wolff – *Szerk.*

** Sonderbündeleien[228] – *Szerk.*

kormányon voltak és állásukat arra használták fel, hogy a mozgalmat elárulják és a munkáspártot, ahol önállóan akart fellépni, elnyomják, ezeket az embereket minden körülmények között távol kell tartani.

A Szövetség helyzetére vonatkozólag a következőket közölhetjük:

I. Belgium

A Szövetség szervezete a belga munkások között, ahogy az 1846-ban és 1847-ben fennállt, természetesen megszűnt, amióta a legfőbb tagokat 1848-ban letartóztatták, halálra ítélték, illetve halálos ítéletüket kegyelemből életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatták.[230] A februári forradalom óta, és a német munkásegylet[231] legtöbb tagjának Brüsszelből való elűzése óta a Szövetség Belgiumban egyáltalában jelentékenyen veszített erejéből. A fennálló rendőrségi viszonyok nem tették lehetővé újbóli felemelkedését. Mindazonáltal Brüsszelben állandóan fennmaradt egy csoport, amely még ma is fennáll és erejéhez mérten működik.

II. Németország

A Központi Vezetőség szándéka az volt, hogy ebben a körlevélben részletes jelentést tegyen a Szövetség németországi helyzetéről. A jelen pillanatban azonban ez a jelentés nem tehető meg, mivel a porosz rendőrség éppen nyomoz a forradalmi párt valamely kiterjedt egyesülete után.* Ezt a körlevelet, amely biztos úton jut el Németországba, de Németországban való terjesztése során itt-ott persze a rendőrség keze közé kerülhet, ezért úgy kellett megfogalmazni, hogy tartalma ne adjon a rendőrség kezébe fegyvert a Szövetség ellen. Ennélfogva a Központi Vezetőség ezúttal a következőkre szorítkozik:

A Szövetség németországi főközpontjai Kölnben, Majna-Frankfurtban, Hanauban, Mainzban, Wiesbadenban, Hamburgban, Schwerinben, Berlinben, Breslauban, Liegnitzben, Glogauban, Lipcsében, Nürnbergben, Münchenben, Bambergben, Würzburgban, Stuttgartban és Badenban vannak.

Vezetőkörzeteknek neveztettek ki:

Hamburg Schleswig-Holstein számára, Schwerin Mecklenburg számára;

* *V. ö. 305., 309. old. – Szerk.*

Breslau Szilézia számára; Lipcse Szászország és Berlin számára; Nürnberg Bajorország számára; Köln a Rajna-tartomány és Vesztfália számára.

A göttingeni, stuttgarti és brüsszeli csoportok egyelőre közvetlen kapcsolatban maradnak a Központi Vezetőséggel, amíg sikerül nekik befolyásukat eléggé kiterjeszteni ahhoz, hogy új vezetőkörzeteket alakíthassanak.

A badeni szövetségi viszonyok meghatározására csak az oda és Svájcba küldött megbízott jelentése után kerül sor.

Ahol, mint Schleswig-Holsteinban és Mecklenburgban, paraszt- és napszámosegyletek állnak fenn, a szövetségi tagoknak sikerült közvetlen befolyást szerezni rájuk és egy részüket teljesen a kezükbe keríteni. A szász, a frank, a hesseni és a nassaui munkás- és napszámosegyletek szintén legnagyobbrészt a Szövetség vezetése alatt állnak. A Munkástestvériség[232] legbefolyásosabb tagjai ugyancsak a Szövetséghez tartoznak. A Központi Vezetőség minden csoportnak és a Szövetség valamennyi tagjának a figyelmét felhívja arra, hogy a munkás-, torna-, paraszt- és napszámosegyletekre stb. való befolyás igen nagy fontosságú, és hogy ezt a befolyást mindenütt meg kell szerezni. A vezetőkörzeteket és a közvetlenül vele levelezésben álló csoportokat felszólítja, hogy legközelebbi leveleikben részletes jelentést tegyenek arról, mi történt ebben a vonatkozásban.

A Németországba küldött megbízott, akinek tevékenységéért a Központi Vezetőség elismerést szavazott meg, mindenütt csak a legmegbízhatóbb embereket vette fel a Szövetségbe, és annak kiterjesztését az ő nagyobb helyismeretükre bízta. A helyi viszonyoktól fog függeni, hogy a határozottan forradalmár személyek a Szövetségbe felvehetők-e. Ahol ez nem lehetséges, ott azokból, akik forradalmi szempontból hasznavehetőek és megbízhatóak, de a mostani mozgalom kommunista következményeit még nem értik, szövetségi tagoknak egy második, tágabb osztályát kell megalakítani. Ennek a második osztálynak, amely előtt az egyesületet pusztán helyinek vagy tartományinak kell feltüntetni, állandóan a tulajdonképpeni szövetségi tagok és szövetségi vezetőségek irányítása alatt kell maradnia. E tágabb egyesületek segítségével főként a paraszt- és a tornaegyletekre való befolyást igen szilárdan meg lehet szervezni. A részletekben való elrendezés a vezetőkörzetekre van bízva, amelyeknek erre vonatkozó jelentését is mielőbb várja a Központi Vezetőség.

Az egyik csoport indítványozta a Központi Vezetőségnek a Szövetség kongresszusának azonnali összehívását, mégpedig magában Németországban. A csoportok és a körzetek maguk is be fogják látni, hogy a fennálló viszonyok között még a vezetőkörzetek tartományi kongresszusainak egy-

behívása sem mindenütt tanácsos, általános szövetségi kongresszus pedig most éppenséggel lehetetlen. A Központi Vezetőség azonban, mihelyt csak megengedhető, össze fog hívni alkalmas helyen egy szövetségi kongresszust. – A Porosz Rajna-tartományt és Vesztfáliát rövid idővel ezelőtt a kölni vezetőkörzet megbízottja meglátogatta. A jelentés ennek az utazásnak az eredményéről még nem érkezett meg Kölnbe. Valamennyi vezetőkörzetet felszólítunk, hogy mihelyt lehetséges, hasonló módon utaztassa be kerületeit megbízottakkal és az eredményről mielőbb tegyen jelentést. Végül közöljük még, hogy Schleswig-Holsteinban kapcsolatok létesültek a hadsereggel; várjuk a közelebbi jelentést arról, hogy a Szövetség itt milyen befolyásra tehet szert.

III. Svájc

A megbízott jelentését még várjuk. Ezért pontosabb közlésekre csak a következő körlevélben kerülhet sor.

IV. Franciaország

A kapcsolatokat a Besançonban és a Jura más helyein levő német munkásokkal Svájc felől újra felvesszük. Párizsban az a szövetségi tag, aki eddig az ottani csoportok élén állt, Ewerbeck, bejelentette a Szövetségből való kilépését, mivel irodalmi tevékenységét fontosabbnak tartja. A kapcsolat ezért pillanatnyilag megszakadt, és újrafelvételének annál nagyobb óvatossággal kell történnie, mert a párizsiak felvettek több olyan embert, akik teljesen hasznavehetetlenek, sőt korábban egyenest ellenségesen álltak a Szövetséggel szemben.

V. Anglia

A londoni körzet a legerősebb az egész Szövetségben. Főleg azáltal tüntette ki magát, hogy több év óta úgyszólván egymaga teremtette elő a Szövetség költségeit, különösen a megbízottak utazásainak költségeit. Még a legutóbbi időben is erősödött új elemek felvétele által és állandóan irányítja az itteni német Munkásegyletet[136] valamint az itt élő német menekültek határozott frakcióját.

A Központi Vezetőség, néhány erre meghatalmazott tagja útján, kapcsolat-

ban áll a franciák, az angolok és a magyarok határozottan forradalmi pártjával.

A francia forradalmárok közül nevezetesen a tulajdonképpeni proletárpárt, amelynek vezetője Blanqui, csatlakozott hozzánk. A blanquista titkos társaságok meghatalmazottai rendszeres és hivatalos kapcsolatban állnak a Szövetség meghatalmazottaival, akiket a legközelebbi francia forradalom fontos előmunkálataival bíztak meg.

A forradalmi chartista párt vezetői ugyancsak rendezett szoros kapcsolatban állnak a Központi Vezetőség meghatalmazottaival. Újságjaik rendelkezésünkre állnak. A szakadást eme forradalmi önálló munkáspárt és az O'Connor által vezetett, inkább békülékenységre hajló frakció között a Szövetség meghatalmazottai lényegesen meggyorsították.

Ugyanilyen módon kapcsolatban áll a Központi Vezetőség a magyar emigráció leghaladóbb pártjával. Ez a párt fontos, mert sok kiváló katonája van, akik forradalom esetén a Szövetség rendelkezésére állanának.

A Központi Vezetőség felszólítja a vezetőkörzeteket, hogy ezt a levelet a lehető leggyorsabban terjesszék el tagjaik között és mielőbb küldjenek jelentéseket. A Szövetség valamennyi tagját a legnagyobb aktivitásra szólítja fel, éppen most, amikor a viszonyok annyira feszültek, hogy egy új forradalom kitörése már nem sokáig várathat magára.

Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom Juni 1850

A megírás ideje: 1850 nyara

A megjelenés helye: Körlevélként terjesztették 1850 nyarán; Engels mellékletként csatolta Marx: „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln" 1885-ös (Hottingen-Zürich) kiadásához

Eredeti nyelve: német

Karl Marx és Friedrich Engels

A porosz menekültek

A „Sun"[233] szerkesztőjének

Uram,

alulírott, Londonban élő német politikai menekülteknek egy idő óta alkalmunk nyílt megcsodálni azt a figyelmet, melyet nemcsak a porosz követség, hanem a brit kormány is szentel nekünk. Mi nem sokat törődtünk volna ezzel, hiszen nemigen tudjuk felfogni, milyen tekintetben kerülhetnénk összeütközésbe azzal, amit az Alien Bill[234] „e birodalom békéje és nyugalma megőrzésének" nevez; de az utóbbi időben annyit olvastunk az újságokban a porosz követnek adott utasításokról, hogy ragaszkodjék a legveszedelmesebb menekülteknek Angliából való eltávolításához, s körülbelül egy hét óta angol rendőrügynökök olyan szigorú megfigyelés alatt tartanak bennünket, hogy valóban szükségesnek véljük az ügyet a nyilvánosság elé tárni.

Nem kétséges, hogy a porosz kormány az Alien Billnek velünk szemben való érvényesítésén fáradozik. De vajon miért? Talán mert beavatkozunk az angol politikába? Ilyesmit ránk bizonyítani lehetetlen volna. Akkor hát miért? Mert a porosz kormánynak úgy kell feltüntetnie a dolgot, hogy a királyra Berlinben leadott lövés egy szerteágazó összeesküvés eredménye, amelynek a központját Londonban kell keresni.

Vizsgáljuk hát meg a tényeket. Tagadhatja-e a porosz kormány, hogy Sefeloge, a merénylet elkövetője, amellett, hogy notórius őrült, a *Treubund*[235] nevű ultra-royalista társaság tagja? Tagadhatják-e, hogy a tettes e társaság könyveiben Berlin, 2. szekció 133. számon nyilván van tartva? Tagadhatják-e, hogy ettől a társaságtól nemrégen pénzbeli támogatást kapott? Tagadhatják-e, hogy papírjai egy Kunowski nevű ultra-royalista őrnagy házában voltak letéve, aki a királyi hadügyminisztériumban van alkalmazásban?

Ilyen tények láttára valóban nevetséges azt állítani, hogy a forradalmi

pártnak bármi köze van ehhez a merénylethez. A forradalmi pártnak nem érdeke, hogy a porosz herceget sürgősen a trónon lássa, az ultra-royalistáknak viszont érdekük. A porosz kormány mégis a radikális ellenzékkel fizettet a merényletért, ahogy a sajtó szabadsága ellen irányuló új törvény és a londoni porosz követség tevékenysége mutatja.

Egyúttal kijelenthetjük, hogy mintegy két héttel a merénylet előtt bizonyos személyek, akikről meggyőződésünk, hogy porosz ügynökök voltak, jelentkeztek nálunk, s megkísérelték, hogy beugrassanak bennünket királygyilkos összeesküvésekbe. Természetesen nem dőltünk be ezeknek a kísérleteknek.

Ha a brit kormány valamilyen információt óhajt rólunk kapni, mi mindenkor készek leszünk azt megadni. Hogy mit remél megtudni azáltal, hogy kémeket küld utánunk, azt alig tudjuk elképzelni.

A Szent Szövetség[179], amely most újjászerveződik Oroszország égisze alatt, nagyon is örülne, ha sikerülne neki Angliát, az egyetlen útjában álló akadályt, reakciós belpolitika folytatására bírni. Mi lenne azonban Anglia oroszellenes érzületéből, kormányának diplomáciai jegyzékeiből és parlamenti nyilatkozataiból, ha ezeket az Alien Bill érvényesítésével kommentálnák, amit csakis a Szent Szövetség bosszúvágya sugall, amely Szent Szövetségnek Poroszország szerves alkotórésze?

A Szent Szövetség kormányainak, reméljük, nem fog sikerülni a brit kormányt annyira megtéveszteniök, hogy a belügyminisztériumot olyan intézkedések foganatosítására indítsa, amelyek súlyosan érintenék Angliának mint minden párt és minden ország menekültjei legbiztosabb menedékének régóta megalapozott hírnevét.

Maradunk, Uram, alázatos szolgái,

Charles Marx, *Fred. Engels*, a kölni „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztői

Aug. Willich, a badeni felkelő hadsereg ezredese

64, Dean Street, Soho Square, 1850 június 14.

The Prussian Refugees

A megjelenés helye: „Sun", 1850 június 15. és „The Northern Star", 1850 június 15.

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx és Friedrich Engels

[Kísérőlevél a „Porosz kémek Londonban" c. cikkhez]

A „Spectator"[236] szerkesztőjének
(Bizalmas)

Uram,

bátorkodunk arra kérni Önt, szíveskedjék a mellékelt levelet a következő számukban közölni.* Minden okunk megvan feltételezni, hogy a kormány hajlik arra, hogy az Alien Billt érvénybe léptesse, majd pedig a parlament által felújíttassa. Úgy látszik, mi lennénk az első áldozatok. Azt hisszük, hogy az angol nemzet becsülete némiképpen érdekelve van egy ilyen terv kivitelének megakadályozásában; azt hisszük, a legjobb, amit tehetünk, hogy a brit kormánnyal szemben nyíltan a közvéleményhez fordulunk. Ezért reméljük, hogy Ön nem fogja megtagadni levelünktől azt a nyilvánosságot, amelyet széles körökben elterjedt lapja biztosítani tud.

Amennyiben további felvilágosítást óhajt, azt készséggel megadjuk, ha szíves lesz tudatni velünk, mikor és hol találkozhatunk Önnel.

Kiváló tisztelettel

A megírás ideje: 1850 június 14.
Eredeti nyelve: angol

* *A kéziratban törölve:* A kémkedési rendszer, melyet a brit kormány szinte hihetetlen mértékben alkalmaz velünk szemben, elegendő bizonyíték arra, hogy a porosz követ ismételt követelései – *Szerk.*

Karl Marx és Friedrich Engels

Porosz kémek Londonban

64, Dean Street, Soho Square,
1850 június 14.

Uram,

alulírott, ebben az országban élő német menekülteknek egy idő óta alkalmunk nyílt megcsodálni azt a figyelmet, amelyet a brit kormány nekünk szentel. Már hozzászoktunk ahhoz, hogy időről időre a porosz követ valamely obskurus szolgájába ütközünk, aki nincs „mint ilyen a törvénynek megfelelően bejegyezve"; már hozzászoktunk az ilyen agent provocateurök* vad szájtépéseihez és bősz javaslataihoz, és tudjuk, hogyan kell velük bánni. Nem a porosz követség nekünk szentelt figyelmén csodálkozunk – büszkék vagyunk rá, hogy kiérdemeltük –, hanem azon az entente cordialeon**, amely bennünket illetően úgy látszik létrejött a porosz kémek és az angol besúgók között.

Valóban uram, sohasem gondoltuk volna, hogy ebben az országban olyan sok a rendőrkém, mint amennyivel egy rövid hét leforgása alatt szerencsénk volt megismerkedni. Nemcsak arról van szó, hogy a házak kapuját, amelyekben lakunk, szigorú megfigyelés alatt tartják több mint kétes külsejű egyének, akik szenvtelenül feljegyzik, valahányszor valaki belép a házba vagy távozik onnan; nem tehetünk egy árva lépést sem anélkül, hogy ne követnének bennünket, bármerre megyünk. Nem szállhatunk fel omnibuszra, nem léphetünk be kávéházba anélkül, hogy legalább egy ilyen ismeretlen barátunk ne tisztelne meg társaságával. Nem tudjuk, vajon e hálás foglalatosságra alkalmazott úriemberek „Őfelségét szolgálják"; de azt tudjuk, hogy többségük egy csöppet sem látszik mocsoktalannak és tiszteletreméltónak.

---

* – rendőrségi beugratók – *Szerk.*

** – szívélyes egyetértésen – *Szerk.*

Nos, mi haszna lehet bárkinek abból a szűkös információból, amelyet kapuink előtt kapar össze egy csomó nyomorult kém, legalantasabb hímprostituáltak, akiket úgy látszik nagyrészt a közönséges besúgók osztályából toboroztak, és darabbérben fizetnek? Vajon ez a kétségtelenül szerfelett szavahihető információ olyan értékes-e, hogy kedvéért bárkinek is joga volna feláldozni az angolok régi büszkeségét, hogy országukban nem lehet bevezetni a kémrendszert, amelytől a kontinens egyetlen országa sem mentes?

Amellett mi mindenkor készek voltunk és most is készek vagyunk magunkról bármely információt megadni, amit a kormány kíván, amennyire ez hatalmunkban áll.

Nagyon jól tudjuk azonban, mi van mindennek a hátterében. A porosz kormány a IV. Frigyes Vilmos ellen nemrég elkövetett merényletet kihasználta arra, hogy újabb hadjáratot indítson politikai ellenfelei ellen Poroszországban és Poroszországon kívül. És mivel egy notórius őrült rálőtt a porosz királyra, az angol kormányt be akarják ugratni, hogy az Alien Billt[234] érvényesítse velünk szemben, jóllehet nemigen tudjuk felfogni, hogy jelenlétünk Londonban milyen tekintetben kerülhet összeütközésbe „e birodalom békéjének és nyugalmának megőrzésével".

Mintegy nyolc évvel ezelőtt, amikor mi Poroszországban támadtuk a fennálló kormányzati rendszert, a hivatalos személyek és a sajtó válasza az volt, hogy ha ezeknek az úriembereknek nem tetszik a porosz rendszer, teljes szabadságukban áll az országot elhagyni. Mi elhagytuk az országot, és tudtuk, hogy miért tesszük. De miután elhagytuk, Poroszországgal találkoztunk mindenütt; Franciaországban, Belgiumban, Svájcban éreztük a porosz követ befolyását. Ha befolyása következtében el kell hagynunk ezt az utolsó menedéket, amely Európában számunkra megmaradt, akkor Poroszország magát a világ uralkodó hatalmának fogja hinni.

Anglia volt eddig az egyetlen akadály a Szent Szövetség[179] útjában, amely most újjászerveződik Oroszország védelme alatt; a Szent Szövetség pedig, amelynek Poroszország szerves alkotórésze, semmire sem törekszik inkább, mint hogy beugrassa az oroszellenes Angliát egy többé-kevésbé orosz típusú belpolitikába. Valóban, mit gondolna Európa a brit kormány legutóbbi diplomáciai jegyzékeiről és parlamenti nyilatkozatairól, ha ezeket az Alien Bill érvényesítésével kommentálnák, amit csakis idegen reakciós kormányok bosszúvágyó kívánságai sugalltak?

A porosz kormány kijelenti, hogy a királyára leadott lövés szerteágazó forradalmi összeesküvések eredménye, amelyeknek központját Londonban kell keresni. Ennek megfelelően először odahaza eltörli a sajtó szabadságát,

másodszor pedig követeli az angol kormánytól, hogy távolítsa el ebből az országból az állítólagos összeesküvés állítólagos vezetőit.

Ha tekintetbe vesszük a jelenlegi porosz király és fivére, a trónörökös, egyéni jellemét és képességeit, melyik pártnak fűződik nagyobb érdeke ahhoz, hogy az utóbbi sürgősen örökölje a trónt – a forradalmi pártnak vagy az ultra-royalistáknak?

Engedtessék meg kijelentenünk, hogy két héttel a berlini merénylet előtt bizonyos személyek, akiket minden okunk megvolt a porosz kormány vagy az ultra-royalisták ügynökeinek tekinteni, jelentkeztek nálunk, és szinte egyenesen felszólítottak bennünket, hogy csatlakozzunk a Berlinben vagy egyebütt szervezendő királygyilkosság céljából szőtt összeesküvésekhez. Szükségtelen hozzáfűznünk, hogy nem dőltünk be ezeknek a személyeknek.

Engedtessék meg kijelentenünk, hogy a merénylet után más, hasonló jellegű személyek próbáltak befurakodni közénk, s hasonló módon beszéltek hozzánk.

Engedtessék meg kijelentenünk, hogy Sefeloge, az őrmester, aki rálőtt a királyra, nem forradalmár volt, hanem ultra-royalista. A Treubund[235] nevű ultra-royalista társaság 2. szekciójához tartozott. A tagok névjegyzékében a 133. számon tartották nyilván. Egy ideig pénzbeli támogatást kapott ettől a társaságtól; papírjai egy ultra-royalista őrnagy házában voltak letéve, aki a hadügyminisztériumban van alkalmazásban.

Ha ez az ügy valaha nyilvános bírósági tárgyalásra kerül, amiben kételkedünk, a közönség eléggé tisztán fogja látni, hogy voltak-e a merényletnek felbujtói, és kik voltak azok.

Az ultra-royalista „Neue Preussische Zeitung"[237] volt az első, amely a londoni menekülteket denunciálta a merénylet igazi szerzőiként. Sőt meg is nevezte az alulírottak egyikét, akiről már előzőleg azt állította, hogy két hetet Berlinben töltött, holott, mint ezt temérdek tanú bizonyíthatja, soha egy pillanatra sem hagyta el Londont.[238] Írtunk Bunsen úrnak, a porosz követnek, s kértük, szerezze meg nekünk az illető újság szóbanforgó számait. A figyelem, amelyet ez az úriember nekünk szentelt, nem ment odáig, hogy annak megtételére indítsa, amit egy lovag courtoisie-jától* elvártunk volna.

Úgy gondoljuk, uram, ilyen körülmények között nem tehetünk jobbat, mint hogy az egész ügyet a nyilvánosság elé vigyük. Úgy gondoljuk, az

* – udvariasságától – *Szerk.*

angolokat minden érdekli, ami többé vagy kevésbé érinti Angliának mint minden párt és minden ország menekültjei legbiztosabb menedékének régóta megalapozott hírnevét.

Maradunk, Uram, alázatos szolgái,

Charles Marx,
Fred. Engels, } a kölni „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztői
Aug. Willich, a badeni felkelő hadsereg ezredese

Prussian Spies in London

A megírás ideje: 1850 június 14.

A megjelenés helye: „Spectator", 1850 június 15.

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

A „Globe"[239] szerkesztőjének

Uram,

engedje meg, hogy lapja útján felhívjam a nyilvánosság figyelmét egy tényre, amelyben a brit nemzet becsülete talán többé-kevésbé érdekelve van.

Önnek tudomása van arról, hogy a haladó pártot 1849-ben ért vereségek után a különböző kontinentális kormányoknak sikerült a nagyszámú politikai menekültet, főként a németeket, a magyarokat, az olaszokat és a lengyeleket, egyik menedékhelyükről a másikra űzni, amíg ebben az országban védelemre és nyugalomra nem találtak.

Vannak a kontinensen bizonyos kormányok, amelyeknek politikai ellenfeleik iránti gyűlöletét, úgy látszik, ez az eredmény nem elégíti ki. A porosz kormány ezek közé tartozik. – Miután sikerült a porosz menekültek zömét ebben az országban tömöríteni, a berlini kabinet szemmelláthatóan megpróbálja őket valamilyen úton-módon arra kényszeríteni, hogy Amerikába távozzanak. Ugyanazok a pártok, amelyek odahaza saját lapjaikban (tanú erre a „Neue Preussische Zeitung" és az „Assemblée Nationale"[75]) az angol kormányt egy *jakobinusokból* és egész Európa konzervatívjai ellen összeesküvőkből álló bizottságnak tünteti fel – ugyanezek a pártok nagyon gyanús aggodalmat színlelnek ennek az országnak a nyugalma iránt, amikor a brit kormánynak denunciálják a külföldi menekülteket azzal, hogy ezek beleavatkoznak az angol politikába és kapcsolatban vannak a porosz király meggyilkolására irányuló merénylettel.

Abban a megtiszteltetésben van részem, hogy azok közé tartozom, akiket, bárhová mentek, követett a porosz kormány üldözése. Szerkesztője lévén a (kölni) „Rheinische Zeitung"-nak[240] 1842-ben és a „Neue Rheinische Zeitung"-nak 1848-ban és 1849-ben – mindkét lap közvetlenül vagy közvetve a porosz kormány erőszakos beavatkozása folytán szűnt meg –, a porosz követség egyenes kérésére és befolyására kiutasítottak Franciaországból 1845-ben és 1849-ben, Belgiumból 1848-ban; Poroszországban való

tartózkodásom idején, 1848-ban és 1849-ben pedig tucatnyi politikai pert indítottak ellenem, de valamennyit elejtették, miután az esküdtszék két ízben felmentett.

Hogy a porosz kormány még ebben az országban sem veszített a szeme elől, azt bebizonyította nekem a legutóbbi időben kapott számos figyelmeztetés, amelyekből kitűnik, hogy hasonló denunciálások alapján az angol kormány eljárni szándékozott ellenem; valamint az a tény is, hogy néhány nap óta bizonyos egyének közvetlenül a kapumnál tanyáznak és feljegyzik, valahányszor valaki belép a házba vagy távozik onnan. Bizonyítja ezt továbbá a „Neue Preussische Zeitung" is, amely rövid idővel ezelőtt azt állította, hogy átutaztam Németországon és két hetet Berlinben töltöttem, holott a háziuraim és más angolok által igazolható, hogy amióta a múlt évben ide érkeztem, Londont soha egy pillanatra sem hagytam el. Ugyanez az ultra-royalista újság az őrült Sefeloge merénylete után az én állítólagos berlini utazásomat kapcsolatba hozta ezzel a merénylettel; pedig ennek az újságnak kellene a legjobban tudnia, hogy ha valaki, akkor ki áll kapcsolatban ezzel az üggyel, amennyiben Sefeloge a Treubund nevű ultra-royalista társaság 2. szekciójának tagja, és sohasem állt kapcsolatban másokkal, mint a berlini hadügyminisztériumban alkalmazott vezérkari tisztekkel. Bizonyítja ezt azonkívül porosz agent provocateurök jelenléte itt Londonban, akik két héttel Sefeloge merénylete előtt jelentkeztek nálam és néhány barátomnál, egy ilyen merénylet szükségességéről papoltak, sőt utaltak arra, hogy Berlinben létezik egy erre a célra szervezett összeesküvés; s akik, miután látták, hogy nem lehet bennünket beugratni, most chartista összejöveteleket látogatnak avégből, hogy a közvéleménnyel elhitessék, hogy a külföldi menekültek aktívan részt vesznek az angol chartista mozgalomban.

Végezetül engedje meg, Uram, hogy megkérdezzem Önt, és Önön keresztül a közvéleményt, vajon kívánatos lenne-e, ha ilyen forrás alapján a brit kormány olyan lépésekre indíttatná magát, amelyek többé-kevésbé csorbát ejthetnek azon az általánosan elterjedt meggyőződésen, hogy a brit törvények egyenlő védelmet nyújtanak mindenkinek, aki brit földre lép.

Maradok stb.

To the Editor of the „Globe"

A megírás ideje: 1850 június közepe

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx és Friedrich Engels

Nyilatkozat

A „Neue Deutsche Zeitung"[241] szerkesztőjének

Újsága ez évi június 22-i számának tárcarovatában Ön a szememre vetette, hogy a *munkásosztály uralmát és diktatúráját* képviselem, míg Ön velem szemben *egyáltalában az osztálykülönbségek eltörlését* juttatja érvényre. Nem értem ezt a helyesbítést.

Ön nagyon jól tudta, hogy „A Kommunista Párt kiáltványa" (amely az 1848-as februári forradalom előtt jelent meg) 16. oldalán a következőket mondja: „Ha a proletariátus a burzsoázia elleni harcában szükségszerűen osztállyá egyesül, forradalom útján uralkodó osztállyá teszi magát, és mint uralkodó osztály a régi termelési viszonyokat erőszakkal megszünteti, akkor e termelési viszonyokkal együtt megszünteti az osztályellentétnek, egyáltalában az osztályoknak a létfeltételeit, és ezzel sajátmagának mint osztálynak az uralmát is!"*

Ön tudja, hogy a Proudhon ellen írt „*A filozófia nyomorúságá*"-ban**, 1848 februárja előtt, ugyanezt a nézetet képviseltem.

Végül magában az Ön által bírált cikkben, a „N. Rh. Z." 3. füzetének 32. oldalán*** ez áll: „Ez a szocializmus" (vagyis a kommunizmus) „a forradalom permanenssé nyilvánítása, a proletariátus osztálydiktatúrája mint szükségszerű átmeneti pont az osztálykülönbségek megszüntetéséhez egyáltalában, mindazoknak a termelési viszonyoknak a megszüntetéséhez, amelyeken ezek nyugszanak, mindazoknak a társadalmi vonatkozásoknak a megszüntetéséhez, amelyek ezeknek a termelési viszonyoknak megfelelnek, mindazoknak az eszméknek a felforgatásához, amelyek ezekből a társadalmi vonatkozásokból származnak."

K. Marx, 1850 június

* *Lásd 4. köt. 460. old. – Szerk.*
** *Lásd 4. köt. 173. old. – Szerk.*
*** *Lásd 85–86. old. – Szerk.*

Újsága június 22-i számának tárcarovatában Ön szíveskedik elismerni, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" elnémítása következtében „érezhető hézag" támadt a német napisajtóban, tiltakozik azonban „Engels úr állítása" ellen, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" volt az egyetlen lap, amely a proletariátust nemcsak szólamokban vagy jószándékát tekintve képviselte.

A német birodalmi alkotmány-hadjáratról szóló cikkemben, a „Neue Rheinische Zeitung" 1. füzetében valóban kijelentettem, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" volt az egyetlen lap, amely a német proletariátust nemcsak jószándékát tekintve és szólamokban képviselte*. Ha Önnek az a véleménye, hogy ez az állítás bármiképpen is megrövidíti a „Neue Deutsche Zeitung"-ot, a frankfurti szélsőbaloldal néhai hivatalos lapját, akkor kétségkívül nagyon lekötelezné a munkásokat annak kimutatásával, hogy a „Neue Deutsche Zeitung" mikor, hol és hogyan képviselte a német proletariátust vagy annak osztályérdekeit.

London, 1850 június 25.

F. Engels

Erklärung

A megjelenés helye: „Neue Deutsche Zeitung", 1850 július 4. (158.) sz.
Eredeti nyelve: német

* *Lásd 113. old. – Szerk.*

Karl Marx és Friedrich Engels

A „Weserzeitung"[242] szerkesztőségének

Lapja f. é. június 22-i számában egy londoni tudósítás található, amelyben a következő részlet szerepel:

„Karl Marx, Friedrich Engels és August Willich ... írt a »*Spectator*«-nek*, hogy a porosz követség kémei lépten-nyomon követik őket stb. A »Spectator« a hosszú panaszos levélhez rövid glosszát fűz, amely így szól: »Az embereknek ez az osztálya (nevezetesen a politikai menekültek) igen gyakran téved az ilyen ügyekben, mégpedig tévedésük két forrásból fakad: hiúságból, amely azt a hitet kelti bennük, hogy sokkal fontosabbak, mint valójában, másodszor saját bűnük tudatából. A menekülteknek a szabadelvű és vendégszerető angol kormánnyal szemben felhozott gyanúsításait nem lehet másnak minősíteni, mint arcátlanságnak.«"

Nem kell közelebbről ismernünk az angol napisajtó magatartását és szilárd konvencionális formáit ahhoz, hogy nyomban felfedezzük, hogy egyetlen angol újság sem, legkevésbé a finom és szellemes „Spectator", tehetett egy tartalmában és formájában ennyire otromba-porosz megjegyzést. A „Spectator" egész fenti „glosszája" a *tudósító szemérmetlen hamisítása*. Nemcsak hogy mindebből *egy szó sem* áll a „Spectator"-ben, hanem éppen ellenkezőleg, e lap szerkesztősége ugyanabban a számban, amely a mi nyilatkozatunkat tartalmazza, a következő megjegyzést teszi:

„Egy alább közölt levél megdöbbentő vádat tartalmaz saját kormányunk ellen. Nem tudunk semmi közelebbit erről, mint ami magából a levélből kiderül, de egy nyilvánosan, ennyi részletességgel és az egyes részletekben oly sok valószínűséggel emelt vád megérdemli, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül. A vád porosz rendőrkopók (bloodmen) pártolása Londonban avégből, hogy az idegentörvényt alkalmazzák német menekültek ellen." („Spectator", június 15, 554. old.)

Hogy a tudósító úr kinek az érdekében követte el ezt a hamisítást, arra

* *Lásd 308–311. old. – Szerk.*

vonatkozólag elegendő felvilágosítást adnak azok a dicséretek, amelyeket ugyanebben a cikkben *Bunsen* úrnak osztogat. A mesterkedés egyébként a porosz furfangnak teljes becsületére válik.

Elvárjuk, hogy Ön ennek a nyilatkozatnak lapja legközelebbi számában való közlésével tudósítójának engedi át e zseniális cselfogás kizárólagos szerzői dicsőségét.

London, 1850 július 2.

Karl Marx *Friedrich Engels*

An die Redaktion der „Weserzeitung"

A megjelenés helye: „Tageskronik",
1850 július 10. (314.) sz.

Eredeti nyelve: német

Friedrich Engels

A német paraszttháború[243]

Der deutsche Bauernkrieg

A megírás ideje: 1850 nyara

A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue”,
1850 május–októberi (5–6.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás: F r i e d r i c h E n g e l s

A német népnek is megvan a maga forradalmi hagyománya. Volt idő, amikor Németország olyan jellemeket hozott létre, akik megállják helyüket más országok forradalmainak legjobbjai mellett, amikor a német nép olyan kitartásról és erélyről tett bizonyságot, mely központosított nemzetnél a legnagyszerűbb eredményekre vezetett volna, amikor német parasztok és plebejusok olyan eszméket és terveket forgattak fejükben, amelyektől utódaik elég gyakran visszarettennek.

Ideje, hogy a kétesztendős harc után szinte mindenütt mutatkozó pillanatnyi elernyedéssel szemben ismét felvázoljuk a német nép előtt a nagy parasztháború zabolátlan, de erőteljes és szívós alakjait. Három évszázad telt el azóta, és sok minden megváltozott; s mégis, a parasztháború nem áll oly nagyon messze mai harcainktól, és az ellenfelek nagyrészt még ugyanazok. Azokkal az osztályokkal és osztályfrakciókkal, amelyek 1848-at és 1849-et mindenütt elárulták, már 1525-ben, bár alacsonyabb fejlődési fokon, mint árulókkal találkozunk. És ha a parasztháború robusztus vandalizmusa az utóbbi évek mozgalmában csak helyenként – Odenwaldban, a Fekete-erdőben, Sziléziában – jutott érvényre, ez semmi esetre sem előnye a modern felkelésnek.

I

Tekintsünk először vissza röviden a tizenhatodik század eleji Németország viszonyaira.

A német ipar a tizennegyedik és a tizenötödik században erősen fellendült. A feudális, falusi helyi ipart felváltotta a városok céhes iparűzése, amely tágabb körök, sőt távolabbi piacok számára is termelt. A durva gyapjúposztók és vászonáruk szövése most állandó, kiterjedt iparág volt; Augsburgban már finomabb gyapjú- és vászonkelméket, valamint selyemféléket is készítettek. A szövés mellett különösen azok a művészettel határos iparok fejlődtek, amelyeket a késői középkor egyházi és világi fényűzése táplált: az arany- és ezüstművesek, a szobrászok, a képfaragók, a réz- és fametszők, a fegyverkovácsok*, éremmetszők, esztergályosok stb. stb. ipara. Lényegesen hozzájárult az ipar fejlődéséhez egy sor többé-kevésbé jelentős találmány, amelyek történelmi fénypontja a puskapornak** és a könyvnyomtatásnak a feltalálása volt. A kereskedelem lépést tartott az iparral. A Hanza[244] százesztendős tengeri monopóliumával biztosította egész Észak-Németország kiemelkedését a középkori barbárságból; és bár az angolok és a hollandok konkurrenciája következtében már a tizenötödik század végén a Hanza gyors hanyatlásnak indult, az Indiából észak felé vezető nagy kereskedelmi útvonal – Vasco da Gama felfedezései ellenére – még mindig Németországon haladt át, s Augsburg még mindig az olasz selyemáruknak, az indiai fűszereknek és a Levante valamennyi termékének nagy rakodóhelye volt. A felsőnémet városok, nevezetesen Augsburg és Nürnberg, abban a korban tekintélyesnek számító gazdagság és fényűzés középpontjai voltak. A nyerstermékek előállítása ugyancsak jelentékenyen fokozódott. A tizenötödik században a németek voltak a világ legügyesebb bányászai, és a városok felvirágzása a földművelést is kiragadta kezdetleges középkori nyerseségéből. Nemcsak hatalmas területeket vontak művelés

* *Az 1850-es kiadásban kimaradt:* fegyverkovácsok – *Szerk.*

** A puskapor, amint ma már kétséget kizáróan bebizonyosodott, Kínából Indián át került az arabokhoz, és tőlük jutott el a tűzfegyverrel együtt Spanyolországon át Európába. – *Engels jegyzete az 1875-ös kiadáshoz.*

alá, hanem festőnövényeket és más, külföldről behozott növényeket is termesztettek, s az ehhez szükséges gondosabb művelés az egész földművelésre kedvező hatással volt.

Mindamellett Németország nemzeti termelésének fellendülése még mindig nem tartott lépést más országok fellendülésével. A földművelés messze elmaradt az angol és a németalföldi földművelés, az ipar az olasz, a flamand és az angol ipar mögött, a tengeri kereskedelemben pedig az angolok és különösen a hollandok már kezdték a németeket kiütni a nyeregből. A népesség még mindig igen gyér volt. A civilizáció Németországban csak szórványosan, az ipar és a kereskedelem egy-egy központja körül fejlődött ki; maguknak az egyes központoknak az érdekei erősen különváltak, alig akadt itt-ott egy-egy érintkezési pont. A déli résznek egészen más kereskedelmi kapcsolatai és fogyasztópiacai voltak, mint az északi résznek; a keleti és a nyugati rész szinte semmi érintkezésben nem állt egymással. Egyetlen város sem került abba a helyzetbe, hogy az egész ország ipari és kereskedelmi súlypontjává váljon, ahogy például London már akkor az volt Anglia számára. Az egész belső forgalom szinte kizárólag a parti és a folyami hajózásra korlátozódott, meg a néhány nagy kereskedelmi útvonalra, Augsburgból és Nürnbergből Kölnön át Németalföld felé és Erfurton át észak felé. A folyóktól és a kereskedelmi utaktól távolabb számos kisebb város terült el, amelyek a nagy forgalomból kizárva háborítatlanul tovább vegetáltak a késői középkor életfeltételei között: kevés külső árura volt szükségük, kevés kiviteli terméket szolgáltattak. A falusi népességből csak a nemesség került érintkezésbe szélesebb körökkel és új szükségletekkel; a parasztok tömege sohasem jutott túl a legközvetlenebb helyi kapcsolatokon és az ennek megfelelő helyi horizonton.

Míg Angliában és Franciaországban a kereskedelem és az ipar felemelkedésének az érdekek országos méretű összekapcsolódása és ezzel a politikai központosítás volt a következménye, Németországban ez a folyamat csupán az érdekek tartományi méretű, helyi központok körüli csoportosulásáig, és ezzel a politikai szétforgácsolódásig jutott el; ez a szétforgácsolódás azután hamarosan Németországnak a világkereskedelemből való kizárásával valóban állandósult. Amilyen mértékben a *tisztán feudális* birodalom széthullott, úgy bomlott fel egyáltalában a birodalmi kötelék, úgy változtak át a birodalom nagy hűbéresei csaknem független fejedelmekké, olyan mértékben kötöttek szövetségeket egyfelől a birodalmi városok, másfelől a birodalmi lovagok, hol egymás ellen, hol pedig a fejedelmek vagy a császár ellen. A birodalmi hatalom, önnön helyzetét sem ismerve, bizonytalanul ingadozott a birodalmat alkotó különféle elemek között, és

közben egyre inkább elvesztette tekintélyét; az a kísérlete, hogy XI. Lajos módjára központosítást hajtson végre, minden cselszövés és erőszak ellenére sem jutott túl az osztrák örökös tartományok együtt-tartásán. Ebben a zűrzavarban, ebben a számtalan egymást keresztező konfliktusban végül is azok nyertek, azoknak kellett nyernie, akik a szétforgácsolódáson belüli központosítást, a helyi és a tartományi központosítást képviselték: a *fejedelmek*, akik mellett a császár maga is egyre inkább egy fejedelem lett a sok közül.

E viszonyok között a középkorból fennmaradt osztályok helyzete lényegesen megváltozott, és a régi osztályok mellett újak alakultak.

A főnemességből kerültek ki a *fejedelmek*. Már csaknem teljesen függetlenek voltak a császártól, és birtokolták a legtöbb felségjogot. Saját szakállukra üzentek hadat és kötöttek békét, állandó hadsereget tartottak fenn, Landtagokat hívtak össze és adókat vetettek ki. A köznemesség és a városok nagy részét már uralmuk alá hajtották; szakadatlanul felhasználtak minden eszközt arra, hogy a többi, még közvetlenül a birodalomnak alárendelt várost és báróságot is bekebelezzék területükbe. Ezekkel szemben központosítottak, míg a birodalmi hatalommal szemben decentralizálóan léptek fel. Befelé már igen önkényes volt kormányzásuk. A rendeket többnyire csak akkor hívták össze, ha más módon már nem tudtak segíteni magukon. Akkor vetettek ki adókat és vettek fel pénzt, amikor ezt jónak látták; a rendek adómegszavazási jogát ritkán ismerték el, és még ritkábban került sor annak gyakorlására. De a fejedelemnek rendszerint még ilyenkor is többsége volt a két adómentes és az adók élvezetében részesülő rend, a lovagság és a főpapság révén. A fejedelmek pénzszükséglete az udvartartás fényűzése és terjeszkedése, az állandó hadseregek, a kormányzás növekvő költségei folytán egyre nőtt. Az adók mind nyomasztóbbakká váltak. A városokat kiváltságaik többnyire megvédték ettől; az adóteher teljes súlyával a parasztokra nehezedett, mind maguknak a fejedelmeknek az uradalmi parasztjaira, mind a hűbéres lovagok személyileg függő jobbágyaira, föld révén függő jobbágyaira és censusos parasztjaira*. Ahol a közvetlen adóztatás nem volt elegendő, megjelent a közvetett; a pénzügyi művészet legkörmönfontabb fogásait alkalmazták a feneketlen kincstár megtöltésére. Ha mindez nem segített, ha már nem volt mit elzálogosítani és egyetlen szabad birodalmi város sem volt már hajlandó hitelt nyújtani, akkor a legocsmányabb fajta pénzügyi műveletekhez folyamodtak: rossz

* *Az 1850-es kiadásban:* személyileg függő jobbágyaira és föld révén függő jobbágyaira[245] — *Szerk.*

pénzt verettek, magas vagy alacsony kényszerárfolyamokat állapítottak meg, amint az a kincstárnak éppen megfelelt. A városi és egyéb kiváltságokkal való kereskedés, amelyeket azután erőszakkal visszavettek, hogy jó pénzért újból eladják, minden ellenkezési kísérletnek mindenféle sarcolásra és fosztogatásra való kiaknázása stb. stb. – mindezek szintén jövedelmező és mindennapos pénzforrásai voltak e kor fejedelmeinek. Az igazságszolgáltatás is a fejedelmek állandó és nem is jelentéktelen árucikkei közé tartozott. Egyszóval az akkori alattvalók, akiknek azonkívül még a fejedelmi helytartók és hivatalnokok egyéni kapzsiságát is ki kellett elégíteniök, a legteljesebb mértékben élvezhették az „atyai" kormányrendszer minden áldását.

A középkor feudális hierarchiájából a középnemesség majdnem teljesen eltűnt; vagy felemelkedett a kis fejedelmek függetlenségéig, vagy lesüllyedt az alsónemesség soraiba. Az *alsónemesség, a lovagság* gyors léptekkel haladt a pusztulás felé. Nagy része már egészen elszegényedett és pusztán a fejedelmek szolgálatából élt, katonai vagy polgári tisztségeket töltve be; egy másik része a fejedelmek hűbéresévé, alárendeltjévé vált; a kisebbik rész közvetlenül a birodalomnak volt alárendelve. A hadügy fejlődése, a gyalogság növekvő jelentősége, a tűzfegyver tökéletesedése semmivé tette nehéz lovasságként teljesített katonai szolgáltatásaik fontosságát és egyszersmind véget vetett váraik bevehetetlenségének. A lovagokat is az ipar haladása tette feleslegessé, éppúgy mint a nürnbergi kézműveseket. A lovagság romlásához jelentősen hozzájárult pénzszükséglete. A kastélyok fényűzése, a lovagi tornák és ünnepségek pompájával való versengés, a fegyverek és a paripák ára a társadalmi fejlődés* előrehaladásával együtt fokozódott, míg a lovagok és bárók jövedelemforrásai keveset vagy semmit nem szaporodtak. A magánháborúk az azokkal kötelezően együttjáró fosztogatással és sarcolással, az útonállás és más efféle nemes foglalkozások idővel túlságosan veszélyessé váltak. Az urasági alattvalók szolgáltatásai és szolgálatai alig hoztak többet, mint régebben. Növekvő szükségleteik fedezésére a nagyságos uraknak ugyanazokhoz az eszközökhöz kellett folyamodniok, mint a fejedelmeknek. A nemesség évről évre nagyobb tökéletességre tett szert a parasztnyúzásban. A személyileg függő jobbágyokat utolsó csepp vérükig kiszipolyozták, a föld révén függő jobbágyokat mindenféle ürüggyel és néven újabb adókkal és szolgáltatásokkal sújtották. Robot, census, földbér, laudemium, mortuarium, védpénz stb.[246], mindezeket a régi szerződések ellenére önkényesen felemelték. Az igazságszolgáltatást meg-

* *Az 1850-es kiadásban:* társadalmi fejlődés *helyett* a civilizáció – *Szerk.*

tagadták vagy áruba bocsátották, és ha a lovag másképpen már nem tudott a paraszt pénzéhez hozzájutni, minden teketória nélkül a toronyba záratta, és kényszerítette, hogy váltságdíjat fizessen.

Az alsónemesség a többi renddel sem volt barátságos viszonyban. A hűbéres nemesség igyekezett közvetlenül a birodalomnak alárendeltté válni, a közvetlenül a birodalomnak alárendeltek igyekeztek függetlenségüket megóvni; ezért folytonos viszályaik voltak a fejedelmekkel. A papságot a lovagok akkori felfújt alakjában teljesen felesleges rendnek tartották és irigyelték nagy birtokaiért, a cölibátus és az egyházi alkotmány révén összetartott gazdagságáért. A városokkal a lovagság folytonos perpatvarban élt: adósuk volt, területük fosztogatásából, kereskedőik kirablásából, a magánháborúk során foglyul ejtett városiak váltságdíjából tartotta fenn magát. És a lovagság harca mindezen rendek ellen annál hevesebbé vált, minél inkább létkérdéssé vált számára is a pénzkérdés.

A *papság*, a középkori feudalizmus ideológiájának képviselője, nem kevésbé érezte a történelmi fordulat hatását. A könyvnyomtatás és a kiterjedtebb kereskedelemnek a szükségletei nemcsak az olvasás és írás, hanem a magasabb műveltség monopóliumától is megfosztották. A munkamegosztás intellektuális téren is bekövetkezett. A jogászok új, felemelkedő rendje a legbefolyásosabb hivatalok egész sorából szorította ki a papokat. A papság is kezdett nagy részben fölöslegessé válni, és egyre növekvő renyheségével és tudatlanságával ezt maga is elismerte. De minél fölöslegesebbé vált, annál jobban nőtt számbelileg – hála hallatlan gazdagságának, amelyet minden lehetséges eszköz felhasználásával még folytonosan gyarapított.

A papság két teljesen különböző osztályból tevődött össze. Az *arisztokratikus* osztályt a feudális egyházi hierarchia alkotta: a püspökök és érsekek, az apátok, a rendfőnökök és más főpapok. Az egyház e magas tisztségviselői vagy maguk is birodalmi fejedelmek voltak, vagy mint hűbérurak más fejedelmek fennhatósága alatt uralkodtak nagy földterületeken és az ott élő számos személyileg függő jobbágyon és föld révén függő jobbágyon. Alattvalóikat nemcsak hogy ugyanolyan kíméletlenül kizsákmányolták, mint a nemesség és a fejedelmek, hanem még sokkal szemérmetlenebbül jártak el. A nyers erőszak mellett a vallás minden zaklatását, a kínpad réme mellett a kiátkozásnak és a feloldozás megtagadásának minden rémét, a gyóntatószék minden fondorlatát működésbe hozták, hogy alattvalóiktól az utolsó fillért is megkaparintsák vagy az egyház örökségét növeljék. Ez érdemes férfiaknál az okirathamisítás a csalásnak szokásos és kedvelt eszköze volt. De jóllehet a szokásos hűbéri szolgáltatásokon és censuson

felül tizedet is szedtek, mindez a jövedelem még mindig nem volt elegendő. Hogy a népből még többet sajtoljanak ki, csodatevő szentképek és ereklyék gyártásához, üdvözítő imahelyek szervezéséhez, a búcsúval való kufárkodáshoz folyamodtak, mégpedig hosszú időn át igen nagy sikerrel.

Ezekre a főpapokra és nagyszámú, a politikai és vallási üldözés terjedésével folyton szaporodó szerzetes-zsandáraikra összpontosult nemcsak a nép, hanem a nemesség papgyűlölete is. Ha közvetlenül a birodalomnak alárendeltek* voltak, a fejedelmeknek állottak útjukban. A potrohos püspökök és apáturak és szerzetes-hadseregük gondtalan jóléte felkeltette a nemesség irigységét, a népet pedig, amelynek a költségeket viselnie kellett, annál inkább felháborította, minél kiáltóbban hazudtolta meg prédikációikat.

A papság *plebejus* frakciója a falusi és városi lelkészekből állott. Ezek az egyház feudális hierarchiáján kívül álltak és nem részesedtek annak gazdagságából. Munkájukat kevésbé ellenőrizték, és – bármily fontos volt is az egyház számára – pillanatnyilag sokkal könnyebben nélkülözhették, mint a bekaszárnyázott szerzetesek rendőrszolgálatait. Ezért sokkal rosszabbul fizették őket, és javadalmaik többnyire igen szűkösek voltak. Polgári vagy plebejusi származásuknál fogva elég közel állottak a tömegek életviszonyaihoz, hogy papi mivoltuk ellenére megőrizhessék rokonszenvüket a polgári és plebejusi rétegek iránt. A kor mozgalmaiban való részvétel a szerzeteseknél csak kivétel, náluk viszont szabály volt. Ők adták a mozgalom teoretikusait és ideológusait, és sokan közülük, a plebejusok és parasztok képviselői, ezért vérpadon végezték életüket. A nép papgyűlölete is csak egyes esetekben fordult ellenük.

Ahogyan a fejedelmek és a nemesség felett a császár, úgy állott a felső- és az alsópapság felett a *pápa*. Ahogyan a császárnak a „közönséges fillért"[247], a birodalmi adókat, úgy fizették a pápának az általános egyházi adókat, amelyekből a római udvar fényűzését fedezte. Hála a papok hatalmának és számának, nem volt ország, ahol ezeket az egyházi adókat nagyobb lelkiismeretességgel és szigorral hajtották volna be, mint Németországban. Így különösen a püspökségek betöltésével kapcsolatos annatákat[248]. A szükségletek növekedésével azután a pénzszerzésnek új eszközeit találták fel: ereklyékkel kereskedtek, búcsú- és jubileumi díjakat szedtek stb. Ilyen módon Németországból évről évre nagy összegek vándoroltak Rómába, és az ezzel fokozódó nyomás nemcsak a papgyűlöletet növelte,

* *Az 1850-es kiadásban:* szuverének – *Szerk.*

hanem felkeltette a nemzeti érzést is, különösen az akkori legnemzetibb rendben, a nemességben.

A középkori *városok* eredeti telepes polgáraiból[249] a kereskedelem és az ipar felvirágzásával három élesen elkülönülő frakció fejlődött ki.

A városi társadalom élén a *patrícius nemzetségek*, az ún. „*tisztes polgárok*" [Ehrbarkeit] állottak. Ezek a leggazdagabb családok voltak. Csakis ők ültek a tanácsban és valamennyi városi hivatalban. Tehát nemcsak kezelték a város bevételeit, hanem el is fogyasztották. Gazdagságukra, valamint hagyományos, a császár és a birodalom által elismert arisztokratikus helyzetükre támaszkodva minden módon kizsákmányolták mind a városi közösséget, mind a városnak alávetett parasztokat. Gabona- és pénzuzsorát űztek, a legkülönfélébb monopóliumokat erőszakolták ki, egymás után megvontak a közösségtől minden jogot a városi erdők és legelők használatára és azokat egyenesen saját magánelőnyükre használták fel, önkényesen útadókat, hídvámokat, kapuvámokat és egyéb terheket róttak ki, a céhkiváltságokkal, a mesterjogokkal, a polgárjogokkal és az igazságszolgáltatással kereskedtek. A városi földek parasztjaival nem bántak kíméletesebben, mint a nemesség vagy a papok; ellenkezőleg, a falvak városi helytartói és elöljárói – csupa patrícius – az arisztokratikus szigort és kapzsiságot még a behajtás bizonyos bürokratikus pontosságával tetézték. Az így összehozott városi jövedelmeket a legnagyobb önkényességgel kezelték; a város könyveiben a merőben formális elszámolásokat a lehető leghanyagabbul és legzavarosabban végezték; sikkasztások, hiányok napirenden voltak. Hogy milyen könnyű volt akkoriban ilyen mindenfelől kiváltságokkal körülbástyázott, kisszámú, rokonság és érdek által szorosan összefűzött kasztnak a városi jövedelmekből mérhetetlenül meggazdagodnia, megértheti jük, ha arra a tömérdek sikkasztásra és csalásra gondolunk, amelyet az 1848-as év olyan sok városi igazgatásban napfényre hozott.

A patríciusok gondoskodtak arról, hogy a városi közösség jogai, különösen a pénzügyekben, mindenütt feledésbe merüljenek. Csak később, amikor ezeknek az uraknak a csalásai már minden mértéket meghaladtak, jöttek ismét mozgásba a közösségek, hogy legalább az ellenőrzést a városi igazgatás felett magukhoz ragadják. A legtöbb városban valóban sikerült jogaikat visszaszerezniök. De a céhek egymás közötti örökös civakodása, a patríciusok szívóssága meg ama védelem folytán, amelyet a birodalomnál és a velük szövetséges városok kormányainál találtak, a patrícius tanácsurak – hol ravaszsággal, hol erőszakkal – csakhamar ténylegesen visszaállították régi egyeduralmukat. A tizenhatodik század elején a közösség valamennyi városban ismét ellenzékben volt.

A patríciusokkal szembenálló városi ellenzék két frakcióra oszlott, amelyek a parasztháború során igen határozottan megmutatkoznak.

A *polgári ellenzék*, mai liberálisaink elődje, a gazdagabb és a középpolgárságot foglalta magába, valamint a kispolgároknak a helyi körülmények szerint nagyobb vagy kisebb részét. Követeléseik tisztára alkotmányos talajon mozogtak. Ellenőrzést kívántak a városi igazgatás felett és részesedést a törvényhozó hatalomban, akár magának a közösségnek a gyűlése, akár községi képviselet (nagytanács, községi választmány) útján; továbbá a patríciusok nepotizmusának és néhány család oligarchiájának korlátozását, amely oligarchia magán a patríciusok körén belül is egyre nyíltabban megmutatkozott. Legfeljebb ezenfelül még néhány tanácshelynek saját soraikból kikerülő polgárral való betöltését kívánták. Ez a párt, amelyhez itt-ott csatlakozott a patríciusok elégedetlen és lecsúszott frakciója, minden rendes községi gyűlésben és a céhekben nagy többséggel rendelkezett. A tanács hívei és a radikálisabb ellenzék a valódi *polgárok* között együttvéve is elenyésző kisebbségben voltak.

Látni fogjuk, hogy a tizenhatodik század mozgalma során ez a „mérsékelt", „törvényes", „tehetős" és „intelligens" ellenzék pontosan ugyanazt a szerepet játszotta – és pontosan ugyanazzal az eredménnyel – mint örököse, a konstitucionális párt az 1848–49-es mozgalomban.[250]

Egyebekben a polgári ellenzék még igen komolyan hadakozott a papok ellen, akiknek renyhe jóléte és laza erkölcse nagyon felháborította. Rendszabályokat kívánt ez érdemes férfiak botrányos életmódja ellen. Követelte a papok külön törvénykezésének és adómentességének eltörlését és egyáltalában a szerzetesek számának korlátozását.

A *plebejus ellenzék* lesüllyedt polgárokból és a városlakók polgárjogokból kizárt tömegéből állott: a kézműveslegényekből, a napszámosokból és a lumpenproletariátus számos kezdeti képviselőjéből, akik már a városi fejlődés alacsony fokain is fellelhetők. A lumpenproletariátus egyáltalában olyan jelenség, amely többé-kevésbé kialakultan a társadalom csaknem minden eddigi szakaszában előfordul. A feudalizmus széthullása egy olyan társadalomban, amelyben még minden kereseti ágat, az élet minden területét rengeteg kiváltság sáncolta körül, éppen akkoriban nagyon megnövelte a meghatározott kereseti ág és állandó lakóhely nélküli emberek tömegét. Valamennyi fejlett országban a csavargók száma sohasem volt oly nagy, mint a tizenhatodik század első felében. E csavargók egy része háborús időkben belépett a hadseregekbe, másik részük a falvakban koldult, harmadik részük végül a városokban napszámosmunkával és egyéb tevékenységgel, ami éppen nem volt céhes, tengette nyomorúságos életét. Mind-

három elem szerepet játszott a parasztháborúban: az első a parasztokat leverő fejedelmi seregekben, a második a parasztösszeesküvésekben és a parasztseregekben, ahol bomlasztó hatása lépten-nyomon kiütközött, a harmadik a városi pártok küzdelmeiben. Egyébként ne felejtsük el, hogy ennek az osztálynak jórészében, főleg abban, amelyik a városokban élt, akkoriban még jelentős adag egészséges paraszti természet volt, és a mai civilizált lumpenproletariátus megvásárolhatósága és züllöttsége még korántsem fejlődött ki benne.

Amint látjuk, az akkori városok plebejus ellenzéke fölöttébb vegyes elemekből állott. A régi feudális és céhes társadalom lezüllött alkotórészeit egyesítette a csírázó modern polgári társadalom még fejletlen, éppen csak felbukkanó proletár elemével. Elszegényedett céhpolgárok, akiket a kiváltság még a fennálló polgári rendhez fűzött, az egyik oldalon; földjükről elkergetett parasztok és elcsapott szolgák, akik még nem válhattak proletárokká, a másikon. Kettőjük között a mesterlegények, akik pillanatnyilag a hivatalos társadalmon kívül álltak, élethelyzetüknél fogva olyan közel a proletariátushoz, amennyire ez az akkori ipar és a céhkiváltság mellett lehetséges volt; ugyanakkor azonban éppen e céhkiváltságnál fogva csaknem valamennyien leendő polgári mesterek. Az elemek e keverékének pártállása ezért szükségképpen igen bizonytalan és helységek szerint különböző volt. A parasztháború előtt a plebejusi ellenzék a politikai harcokban nem mint párt, hanem csak mint a polgári ellenzék izgága, zsákmányra éhes, néhány hordó borért eladható és megvásárolható uszálya lép fel. Csak a parasztfelkelések teszik párttá, és követeléseiben, fellépésében akkor is majdnem mindenütt a parasztoktól függ – figyelemreméltó bizonyítéka ez annak, mennyire függött még akkor a város a falutól. Amennyiben ez a plebejus ellenzék önállóan lép fel, annyiban azt követeli, hogy a falun vezessék be a városi ipari monopóliumokat, hallani sem akar arról, hogy a városi jövedelmeket a feudális terheknek a városi földeken való megszüntetése által csökkentsék stb.; egyszóval reakciós, alárendeli magát saját kispolgári elemeinek, és ezzel jellemző előjátékot szolgáltat ahhoz a tragikomédiához, amelyet a modern kispolgárság három év óta a demokrácia cégére alatt színre visz.

Csak Thüringiában, Münzer közvetlen befolyása alatt, és néhány más helyen, tanítványai hatására sodorta az általános vihar a városok plebejus frakcióját oly messzire, hogy a benne levő embrionális proletár elem pillanatnyilag felülkerekedett a mozgalom valamennyi többi frakcióján*. Ez az

* *Az 1850-es kiadásban:* tényezőjén – *Szerk.*

epizód, amely az egész paraszthábor ú csúcspontja, és amely annak legnagyszerűbb alakja, *Thomas Münzer* körül kristályosodik ki, egyben a legrövidebb is. Magától értetődik, hogy ennek kellett a leggyorsabban összeroppannia, s hogy ugyanakkor kiváltképpen fantasztikus jelleget kellett öltenie, hogy követelései kifejezésének fölöttébb határozatlannak kellett maradnia; hiszen az akkori viszonyokban éppen ennek volt a legkevésbé szilárd talaja.

A legutóbbi kivételével mindezen osztályok alatt állott a nemzet nagy kizsákmányolt tömege: a *parasztok*. A parasztra nehezedett a társadalom egész piramisa: fejedelmek, hivatalnokok, nemesség, papság, patríciusok és polgárok. Akár valamelyik fejedelemhez, akár birodalmi báróhoz, püspökhöz, kolostorhoz vagy városhoz tartozott, mindenütt tárgyként, igásállatként kezelték, sőt még annál is rosszabbul. Ha személyileg függő jobbágy volt, ura kénye-kedve szerint rendelkezhetett vele. Ha föld révén függő jobbágy volt, már a törvényes, szerződéses szolgáltatások is szinte agyonnyomták; de ezek a szolgáltatások napról napra növekedtek. Idejének legnagyobb részében az úr birtokán kellett dolgoznia; abból, amit kevés szabadidejében keresett, tizedet, censust, földbért, telek- és portaadót, útipénzt (hadiadót), országos adót és birodalmi adót kellett fizetnie. Nem házasodhatott és nem halhatott meg anélkül, hogy urának ne fizessen. A rendszeres robotmunkán kívül a nagyságos úr részére szalmát kellett gyűjtenie, földiepret, áfonyát szednie, csigaházat gyűjtenie, vadat hajtania, fát vágnia stb. Halászat és vadászat az úré volt; a parasztnak szótlanul kellett tűrnie, ha a vad pusztította termését. A községi legelőket és erdőket az urak csaknem mindenütt erőszakkal elvették a parasztoktól. És az úr – akár a paraszt tulajdonával – önkényesen rendelkezett a paraszt személyével, felesége és leányai személyével is. Az övé volt az első éjszaka joga. Ha úgy tetszett neki, a parasztot a toronyba záratta, s ott olyan bizonyossággal a kínpad várt rá, ahogy ma a vizsgálóbíró. Ha úgy tetszett neki, agyonverte vagy lefejeztette. A Carolina[251] „füllevágásról", „orrlevágásról", „szemkiszúrásról", „ujjak és kezek levágásáról", „lefejezésről", „kerékbetörésről", „megégetésről", „tüzes fogókkal való marcangolásról", „felnégyelésről" stb. szóló épületes fejezetei között egyetlenegy sincs, amelyet a nagyságos hűbérúr illetve oltalmazó kedvére ne alkalmazott volna parasztjaival szemben. Ki védte volna meg a parasztot? A törvényszékeken bárók, papok, patríciusok vagy jogászok ültek, akik jól tudták, miért fizetik őket. Hiszen a birodalom valamennyi hivatalos rendje a parasztok kiszipolyozásából élt.

A parasztok, bár csikorgatták fogukat az irtózatos nyomás alatt, mégis

nehezen voltak rávehetők a felkelésre. Szétforgácsoltságuk a legnagyobb mértékben megnehezített minden közös megállapodást. Az alávetettség nemzedékről nemzedékre átszármazó hosszú megszokottsága, sok vidéken a fegyverforgatástól való elszokás, a kizsákmányolásnak az uraság egyénisége szerint hol csökkenő, hol növekvő keménysége hozzájárult ahhoz, hogy a parasztok csendben maradjanak. Ezért a középkorban tömegével találkozunk a parasztok helyi zendüléseivel, de – legalábbis Németországban – a parasztháború előtt egyetlen általános, nemzeti arányú parasztfelkeléssel sem. Azonfelül a parasztok egymagukban nem voltak képesek forradalmat csinálni, amíg a fejedelmek, a nemesség és a városok szervezett hatalma egymással szövetkezve, zártan állott velük szemben. Csak más rendekkel való szövetség nyújthatott nekik esélyt a győzelemre; de hogyan szövetkezhettek más rendekkel, amikor mindegyik egyaránt kizsákmányolta őket.

Láthatjuk: a birodalom különböző rendjei – fejedelmek, nemesség, főpapok, patríciusok, polgárok, plebejusok és parasztok – a tizenhatodik század elején fölöttébb kusza tömeget alkottak, szükségleteik a legkülönfélébbek voltak és egymást minden irányban keresztezték. Mindegyik rend útjában volt a másiknak, mindegyik szakadatlan, majd nyílt, majd burkolt harcban állott valamennyi többivel. Az egész nemzetnek az a két nagy táborra szakadása, amely az első francia forradalom kitörésekor fennállt, amely most magasabb fejlettségi fokon a leghaladottabb országokban fennáll, e körülmények között teljességgel lehetetlen volt; ez még megközelítően is csak akkor jöhetett létre, amikor a nemzet legalsó, valamennyi többi rendtől kizsákmányolt rétege: a parasztok és a plebejusok felkeltek. Az érdekek, nézetek és törekvések akkori kuszáltságát könnyen megérthetjük, ha visszaemlékszünk arra, mekkora zűrzavart idézett elő az utóbbi két évben a német nemzetnek mostani, feudális nemességből, burzsoáziából, kispolgárságból, parasztokból és proletariátusból való, sokkal kevésbé komplikált összetétele.

II

Az akkoriban oly sokféle rendeknek nagyobb egységekbe való csoportosulását már a decentralizáció, a helyi és tartományi önállóság, a tartományok egymástól való ipari és kereskedelmi elidegenedése és a rossz közlekedés csaknem lehetetlenné tette. Ez a csoportosulás csak a reformáció alatt, a forradalmi vallási és politikai eszmék általános elterjedésével alakul ki. Az új eszmékhez csatlakozó vagy azokkal szembeforduló különböző rendek három nagy táborba koncentrálják a nemzetet, persze, csak igen nehezen és megközelítően: a katolikus vagy reakciós, a lutheri polgári-reformáló és a forradalmi táborba. Ha a nemzetnek e nagy szétszaggatottságában is kevés következetességet fedezünk fel, ha a két első táborban részben ugyanazokat az elemeket találjuk, ennek magyarázata a bomlás állapota, amelyben a középkorból átörökölt legtöbb hivatalos rend leledzett, valamint a decentralizáció, amelynek következtében ugyanazok a rendek különböző helyeken átmenetileg ellentétes irányokhoz csatlakoztak. Az utóbbi években oly gyakran volt alkalmunk Németországban egészen hasonló jelenségeket látni, hogy már nem is csodálkozhatunk azon, hogy a XVI. század sokkal bonyolultabb viszonyai között a rendek és osztályok látszólag ennyire összekuszálódtak.

A német ideológia azokban a harcokban, amelyekbe a középkor belepusztult, a legújabb tapasztalatok ellenére még mindig nem lát mást, mint heves teológiai marakodásokat. Ha annak a kornak az emberei az égi dolgokra vonatkozólag egyetértésre jutottak volna, akkor hazai történetbúváraink és államböl̈cseink véleménye szerint semmi okuk sem lett volna arra, hogy a világ dolgain veszekedjenek. Ezek az ideológusok elég hiszékenyek ahhoz, hogy készpénznek vegyenek minden illúziót, amelyet valamely korszak önmagáról táplál, vagy amelyet valamely kor ideológusai táplálnak erről a korról. Az effajta emberek például az 1789-es forradalomban csak az alkotmányos monarchiának az abszolút monarchiával szemben mutatkozó előnyeiről folytatott kissé heves vitát, a júliusi forradalomban az „Isten kegyelméből való" jog tarthatatlansága körül forgó gyakorlati kontroverziát, a februári forradalomban[252] a „köztársaság vagy monarchia"

kérdés megoldására irányuló kísérletet látnak stb. Az *osztályharcokról*, amelyeket e megrázkódtatások során megvívnak, és amelyeknek puszta kifejezése a minden alkalommal a zászlóra írt politikai jelszó — ezekről az osztályharcokról a mi ideológusainknak még ma sincs fogalmuk, holott hírük elég hallhatóan harsan fel nemcsak külföldről, hanem a hazai proletárok ezreinek zúgolódásából és haragos morajából is.

A XVI. század úgynevezett vallásháborúiban is mindenekelőtt igen pozitív anyagi osztályérdekekről volt szó, és ezek a háborúk éppúgy osztályharcok voltak, mint a későbbi angliai és franciaországi belső összeütközések. Ha ezek az osztályharcok akkor vallási jelszavak alatt folytak is, ha az egyes osztályok érdekei, szükségletei és követelései vallási lepelbe bújtak is, ez a dolgon mit sem változtat és a kor viszonyaiból könnyen megmagyarázható.

A középkor egészen nyers talajból sarjadt. Az ókori civilizációt, az ókori filozófiát, politikát és jogtudományt sutba dobta, hogy mindent elölről kezdjen. Az egyetlen, amit a letűnt régi világból átvett, a kereszténység volt, meg számos félig lerombolt, egész civilizációjából kivetkőztetett város. Ennek következményeképpen — mint minden kezdeti fejlődési fokon — a papok megkapták a szellemi műveltség monopóliumát, és ezzel maga a műveltség lényegében teológiai jellegűvé vált. A papok kezében a politika és a jogtudomány — mint valamennyi többi tudomány — pusztán a teológia ágazata maradt, és ezeket is a teológiában érvényes elvek szerint kezelték. Az egyház dogmái egyszersmind politikai sarkigazságok voltak, és a Bibliából vett idézeteknek minden bíróságon törvényerejük volt. A jogtudomány még akkor is hosszú ideig a teológia gyámsága alatt maradt, amikor kialakult a jogászok külön rendje. S a teológiának a szellemi tevékenység egész területére kiterjedő e fennhatósága egyben szükségszerű következménye volt annak, hogy az egyház a fennálló feudális rend legáltalánosabb összefoglalása és szentesítése volt.

Világos, hogy ennélfogva a feudalizmus elleni minden általánosan megfogalmazott támadásnak mindenekelőtt az egyház elleni támadásnak, s minden forradalmi társadalmi és politikai tannak egyszersmind és túlnyomórészt teológiai eretnekségnek kellett lennie. Ahhoz, hogy a fennálló társadalmi viszonyokhoz hozzányúlhassanak, előbb meg kellett őket fosztani dicsfényüktől.

A feudalizmussal szembeni forradalmi ellenzékiség az egész középkoron végighúzódik. A korviszonyok szerint majd misztika, majd nyílt eretnekség, majd pedig fegyveres felkelés formájában lép fel. Ami a misztikát illeti, tudjuk, mekkora hatással volt a XVI. század reformátoraira; Münzer is sokat

merített belőle. Az eretnekségekben részben a patriarchális hegyi pásztorok reakciója fejeződött ki a feléjük nyomuló feudalizmussal szemben (valdensek[253]); részben a feudalizmusból kinőtt városok szembenállása (albigensek[254], Bresciai Arnold stb.); részben pedig a parasztok nyílt felkelései (John Ball, a pikardiai Magyar Mester stb.[255]). A valdensek patriarchális eretnekségét, akárcsak a svájciak felkelését, mint formája és tartalma szerint reakciós és csak helyi jelentőségű kísérletet, amely a történelmi mozgástól való elzárkózásra irányult, itt figyelmen kívül hagyhatjuk. A középkori eretnekség másik két formájában viszont már a tizenkettedik században megtaláljuk a polgári és a paraszti-plebejus ellenzék ama nagy ellentétének előfutárait, amelyen a parasztháború elbukott. Ez az ellentét az egész későbbi középkoron végigvonul.

A városok eretneksége – és ez a középkor tulajdonképpeni hivatalos eretneksége – főleg a papok ellen fordult, azok gazdagságát és politikai helyzetét támadta. Ahogyan most a burzsoázia gouvernement à bon marché-t, olcsó kormányt követel, úgy kívántak a középkori polgárok mindenekelőtt église à bon marché-t, olcsó egyházat. Formájában a polgári eretnekség, mint minden eretnekség, amely az egyház és a dogmák továbbfejlődésében csak elfajulást lát, reakciós volt, az őskeresztények egyszerű egyházi alkotmányának visszaállítását és a zárt papi rend megszüntetését követelte. Ez az olcsó berendezkedés kiküszöbölte a szerzeteseket, a főpapokat, a római udvart, egyszóval mindazt, ami az egyházban költséges volt. A városok – melyek maguk is köztársaságok voltak, még ha uralkodók védelme alatt állottak is – a pápaság ellen intézett támadásaikkal első ízben mondották ki általános formában, hogy a polgárság uralmának normális formája a köztársaság. A dogmák és egyházi törvények egész sorával szemben tanúsított ellenséges magatartásuk részben az említettekből, részben egyéb életkörülményeikből magyarázható. Hogy például a cölibátus ellen miért léptek fel oly hevesen, arról senki jobb felvilágosítást nem adhat, mint Boccaccio. Olaszországban és Németországban Bresciai Arnold, Dél-Franciaországban az albigensek, Angliában John Wycliffe, Csehországban Husz és a kelyhesek[256] voltak ennek az iránynak fő képviselői. Hogy a feudalizmussal szembeni ellenzékiség itt csak az *egyházi* feudalizmussal szembeni ellenzékiségként lép fel, az egész egyszerűen abban leli magyarázatát, hogy a városok már mindenütt elismert rend voltak, és a világi feudalizmus ellen kiváltságaikkal, fegyvereikkel vagy a rendi gyűléseken elég erélyes harcot folytathattak.

Már ekkor is látjuk, Dél-Franciaországban éppúgy, mint Angliában és Csehországban, hogy az alsónemesség legnagyobb része csatlakozik a városokhoz a papok elleni harcban és az eretnekségben – ez a jelenség az alsó-

nemességnek a városoktól való függésével, valamint mindkettőnek a fejedelmekkel és a főpapokkal szembeni érdekközösségével magyarázható, és a parasztháborúban ismét találkozunk majd vele.

Egészen más jellegű az az eretnekség, amely a paraszti és plebejus szükségletek közvetlen kifejezése volt és csaknem mindig valamely felkeléshez kapcsolódott. Ez helyeselte ugyan a polgári eretnekség valamennyi követelését a papokat, a pápaságot és az őskeresztény egyházi alkotmány visszaállítását illetően, de ugyanakkor jóval messzebb ment. Azt kívánta, hogy állítsák vissza az őskeresztény egyenlőséget a közösség tagjai között, és hogy ezt az egyenlőséget normaként ismerjék el a polgári világra nézve is. „Isten gyermekeinek egyenlőségéből" következtetést vont le a polgári egyenlőségre, sőt részben már a vagyonegyenlőségre is. A nemességnek a parasztokkal, a patríciusoknak és az előjogokkal rendelkező polgároknak a plebejusokkal való egyenlővé tétele, a robot, a földbér, az adók, a kiváltságok és legalább a legkiáltóbb vagyoni különbségek megszüntetése – ezeket a követeléseket állították fel több-kevesebb határozottsággal mint az őskeresztény tanításból szükségszerűen adódó következtetéseket. Ez a paraszti-plebejus eretnekség, amelyet a feudalizmus virágkorában, például az albigenseknél, még alig lehet elválasztani a polgári eretnekségtől, a XIV. és a XV. században élesen elkülönülő pártnézetté fejlődik, és rendszerint egészen önállóan lép fel a polgári eretnekség mellett. Így John Ball, a Wat Tyler felkelés[257] prédikátora a Wycliffe-mozgalom mellett Angliában, így a táboriták[258] a kelyhesek mellett Csehországban. Sőt a táboritáknál teokratikus szegélyezéssel már a republikánus irányzat is fellép, amelyet azután a XV. század végén és a XVI. század elején a németországi plebejusok képviselői továbbfejlesztettek.

Az eretnekségnek ehhez a formájához csatlakozik a miszticizáló szekták, az önostorozók[259], a lollardok[260] stb. rajongása; az elnyomatás időszakaiban ezek voltak a forradalmi hagyomány folytatói.

A plebejusok voltak akkoriban az egyetlen olyan osztály, amely teljesen kívülállt a hivatalosan fennálló társadalmon. Sem a feudális, sem a polgári kötelékbe nem tartoztak. Sem kiváltságuk, sem tulajdonuk nem volt; még olyan, bár nyomasztó terhekkel sújtott tulajdonuk sem, mint a parasztoknak és a kispolgároknak. Minden tekintetben nincstelenek és jognélküliek voltak; életfeltételeik nem is kerültek közvetlen érintkezésbe a fennálló intézményekkel; ezek teljesen figyelmen kívül hagyták őket. A plebejusok élő tünetei voltak a feudális és céhpolgári társadalom felbomlásának, és egyben első előfutárai a modern polgári társadalomnak.

Ez a helyzet megmagyarázza, miért nem állhatott meg a plebejus frakció már akkor sem a pusztán a feudalizmus és a kiváltságos városi polgárság

elleni harcnál, miért kellett legalább fantáziában túlnyúlnia még az alig felvirradó modern polgári társadalmon is, miért kellett ennek a teljesen nincstelen frakciónak már ekkor vitássá tennie olyan intézményeket, nézeteket és elképzeléseket, amelyek közös jellemzői minden osztályellentéteken nyugvó társadalmi formának. Az első keresztények chiliasztikus rajongása[261] kényelmes kiindulópontot nyújtott ehhez. De ugyanakkor ez a nemcsak a jelenen, hanem még a jövőn is túlmenés csupán erőszakolt, fantasztikus lehetett, s a gyakorlati alkalmazás első kísérleténél vissza kellett hullania az akkori viszonyok megengedte szűk határok közé. A magántulajdon elleni támadás, a vagyonközösség követelése szükségképpen a jótékonyság kezdetleges szervezésében oldódott fel; a ködös krisztusi egyenlőség legfeljebb a polgári „törvény előtti egyenlőségbe" torkollhatott; minden felsőbbség megszüntetése végül a nép által választott köztársasági kormányok létesítésévé változott. A kommunizmus fantáziabeli anticipációja a valóságban a modern polgári viszonyok anticipációjává lett.

A későbbi történelemnek ezt az erőszakolt, de a plebejus frakció élethelyzetéből nagyon is megmagyarázható anticipációját először *Németországban, Thomas Münzernél* és pártjánál találjuk meg. Igaz, a táboritáknál fennállott egyfajta chiliasztikus vagyonközösség, de csupán merőben katonai rendszabályként. Ezek a kommunisztikus rezdülések csak Münzernél válnak egy valóságos társadalmi frakció törekvéseinek kifejezésévé, csak nála formulázódnak meg bizonyos határozottsággal, és az ő fellépése óta találkozunk velük újra minden nagy népi megrázkódtatásban mindaddig, amíg lassanként egybe nem olvadnak a modern proletármozgalommal; éppen úgy, ahogy a középkorban a szabad parasztoknak az egyre inkább rájuk tekerőző feudális uralom elleni harcai egybeolvadnak a személyileg függő jobbágyoknak és a föld révén függő jobbágyoknak a feudális uralom teljes szétzúzásáért vívott harcaival.

Míg a három nagy tábor közül az elsőben, a *konzervatív, katolikus* táborban a fennálló rend megőrzésében érdekelt összes elemek, tehát a birodalmi hatalom, az egyházi és részben a világi fejedelmek, a gazdagabb nemesek, a főpapok és a városi patríciusok gyűltek össze, a *polgári, mérsékelt lutheri* reform zászlaja köré az ellenzék birtokos elemei sereglenek, az alsónemesség zöme, a polgárság, sőt a világi fejedelmeknek egy része is, amely azt remélte, hogy az egyházi javak elkobzása útján meggazdagodhat, és fel akarta használni az alkalmat arra, hogy a birodalommal szemben nagyobb függetlenséget vívjon ki magának. Végül a parasztok és plebejusok a *forradalmi* pártba tömörültek, melynek követeléseit és tanításait legélesebben Münzer fogalmazta meg.

Luther és Münzer tanításában, jellemében, fellépésében egyaránt tökéletes képviselője a maga pártjának.

Luther 1517 és 1525 között éppen olyan változásokon ment át, mint a modern német konstitucionalisták 1846 és 1849 között, és amilyen változásokon minden polgári párt átmegy, amelyet – miután egy pillanatra a mozgalom élére került – magának e mozgalomnak a során a mögötte álló plebejus vagy proletár párt túlszárnyal.

Amikor Luther 1517-ben első ízben lépett fel a katolikus egyház dogmái és alkotmánya ellen, ellenzékiségének még egyáltalán nem volt határozott jellege. Jóllehet a korábbi polgári eretnekség követelésein nem ment túl, nem zárt ki egyetlenegy ennél továbbmenő irányzatot sem, és nem is tehette ezt. Az első időkben arra volt szükség, hogy az összes ellenzéki elemeket egyesítsék, a leghatározottabb forradalmi erélyt alkalmazzák, az addigi eretnekség egész tömegét képviseljék a katolikus igazhitűséggel szemben. Ugyanígy a mi liberális burzsoáink 1847-ben még forradalmiak voltak, szocialistáknak és kommunistáknak nevezték magukat és lelkesedtek a munkásosztály emancipációjáért. Luther erőteljes parasztternészete fellépésének ebben az első időszakában a legféktelenebb módon tört elő. „Ha őrjöngő dühöngésüket" (a római papok) „folytatnák, úgy vélekedem, aligha volna jobb tanács és orvosság megfékezésükre, mint ha a királyok és fejedelmek erőhatalomhoz nyúlnának, fegyvert ragadnának és e kártékony népeket, mételyezőit az egész világnak, megtámadnák, s egyszer végét vetnék játékuknak, *de fegyverrel, nem szavakkal.* Amiként tolvajt kötéllel, gyilkost karddal, eretneket tűzzel büntetünk, miért nem támadunk inkább a romlás e kártékony tanítómestereire, a pápákra, bíborosokra, püspökökre és a római Szodoma minden fajzatára *minden fegyverrel, s miért nem fürösztjük kezünket vérükben?*"[262]

Ám ez az első tüzes forradalmi buzgóság nem tartott soká. A Luther hajította villám becsapott. Az egész német nép megmozdult. Az egyik oldalon a parasztok és a plebejusok Luthernak a papok elleni felhívásaiban, a krisztusi szabadságról szóló prédikációjában felkelésre szólító jeladást láttak; a másik oldalon csatlakoztak hozzá a mérsékeltebb polgárok, csatlakozott hozzá az alsónemesség jelentős része, sőt az ár még fejedelmeket is magával sodort. Az előbbiek azt hitték, elérkezett a nap, amikor leszámolhatnak összes elnyomóikkal, az utóbbiak csak a papok hatalmát, a Rómától való függést, a katolikus hierarchiát akarták megtörni és az egyházi vagyon elkobzásából akartak meggazdagodni. A pártok elkülönültek és megtalálták a maguk képviselőit. Luthernak választania kellett közöttük. Ő, a szász választófejedelem védence, a tekintélyes wittenbergi professzor, a máról holnapra

hatalmassá és híressé lett nagy ember, akit függő helyzetben levő alakok és hízelgők csoportja vett körül, egy pillanatig sem tétovázott. Elejtette a mozgalom népi elemeit, és a polgári, nemesi, fejedelmi oldalhoz csatlakozott. A Róma ellen irtóhadjáratra szólító felhívások elnémultak; Luther most a *békés fejlődést* és a *passzív ellenállást* hirdette (v. ö. pl. „An den Adel deutscher Nation", 1520. stb.). Amikor Hutten hívta, hogy jöjjön el hozzá és Sickingenhez Ebernburgba, a papok és fejedelmek elleni nemesi összeesküvés központjába, Luther így felelt: „Nem szeretném, ha *erőszakkal és vérontással védelmeznék* az evangéliumot. Az ige győzte le a világot, az ige tartotta fenn az egyházat, az ige állítja ismét talpra, és az Antikrisztus erőszak nélkül fog elbukni, amiként erőszak nélkül nyerte el hatalmát."[263]

Ezzel a fordulattal, vagy jobbanmondva Luther irányzatának e határozottabb lerögzítésével kezdődött az a megtartandó vagy megreformálandó intézmények és dogmák körüli tárgyalás és alkudozás, az a visszataszító diplomatizálgatás, kompromisszumosdi, ármánykodás és egyezkedés, amelynek eredménye az ágostai hitvallás[264], a megreformált polgári egyház végre kialkudott alkotmánya volt. Ugyanaz a kufárkodás ez, amely az utóbbi időben politikai formában a német nemzetgyűléseken, kiegyező gyűléseken, revíziós kamarákban és erfurti parlamentekben[170] a megcsömörlésig megismétlődött. A hivatalos reformáció nyárspolgári jellege ezeken a tárgyalásokon a legleplezetlenebbül megmutatkozott.

Annak, hogy Luther, most már nyíltan a polgári reform képviselőjeként, a törvényes haladást prédikálta, megvolt a maga alapos oka. A városok zöme a mérsékelt reform útjára lépett, az alsónemesség egyre inkább csatlakozott hozzá, a fejedelmek egy része szintén, egy másik része ingadozott. A reform sikere — legalább Németország egy nagy részében — úgyszólván biztosítva volt. Folyamatos békés fejlődés esetén a többi országrész tartósan nem állhatott ellen a mérsékelt ellenzék nyomásának. Ámde minden erőszakos megrázkódtatásnak konfliktusba kellett kevernie a mérsékelt pártot a szélsőséges, plebejus és parasztpárttal, el kellett idegenítenie a mozgalomtól a fejedelmeket, a nemességet és sok várost, és nem maradt volna más lehetőség, mint az, hogy a parasztok és a plebejusok túlszárnyalják a polgári pártot, vagy hogy a mozgalom valamennyi pártját elnyomja a katolikus restauráció. És hogy a polgári pártok, mihelyt a legcsekélyebb győzelmet kivívták, hogyan igyekeznek átlavírozni a törvényes haladás révén a forradalom Szküllája és a restauráció Kharübdisze[265] között, arra az utóbbi időben elég példát láttunk.

Ahogyan annak a kornak általános társadalmi és politikai viszonyai között minden változás eredményének szükségképpen a fejedelmek előnyére kel-

lett szolgálnia és hatalmukat kellett növelnie, ugyanúgy a polgári reformnak, minél élesebben elkülönült a plebejus és paraszti elemektől, egyre inkább a reformáció párti fejedelmek ellenőrzése alá kellett kerülnie. Luther maga mindinkább szolgájukká vált, s a nép nagyon jól tudta, mit tesz, amikor azt mondotta, hogy Luther ugyanúgy fejedelembérenc lett, mint a többiek, és amikor Orlamündében kőzáporral vette üldözőbe.

Amikor a parasztháború kitört, méghozzá olyan vidékeken, ahol a fejedelmek és a nemesség jórésze katolikus volt, Luther igyekezett közvetítő szerepet játszani. Határozottan támadta a kormányokat. Ők a hibásak a felkelésben, mert elnyomják a népet; nem a parasztok szállnak szembe velük, hanem maga Isten. A felkelés természetesen szintén Isten és az evangélium ellen való dolog, hirdette másfelől. Végül mindkét félnek engedékenységet és békés megegyezést tanácsolt.

De a felkelés e jószándékú közvetítő javaslatok ellenére gyorsan terjedt, sőt átcsapott lutheránus fejedelmek, urak és városok uralma alatt álló protestáns vidékekre is, és csakhamar a fejére nőtt a polgári, „megfontolt" reformnak. A felkelők leghatározottabb frakciója, melynek élén Münzer állott, Luther közvetlen közelében, Thüringiában ütötte fel főhadiszállását. Még néhány siker, és egész Németország lángba borul, Luthert körülzárják, talán mint árulót karóba húzzák, és a polgári reformot elsöpri a paraszti-plebejus forradalom rohanó árja. A fontolgatásnak most nem volt helye. A forradalom elfelejtetett minden régi ellenségeskedést; a parasztok hordáihoz képest a római Szodoma szolgái ártatlan bárányok, Isten jámbor gyermekei voltak; s polgárok és fejedelmek, nemesek és papok, Luther és a pápa szövetségre léptek „a parasztok rabló és gyilkoló hordái ellen".[266] „*Aprítsátok, fojtsátok, döfjétek* őket, *titokban* és *nyíltan*, ahol éritek, miképpen a *veszett kutyát* is agyon kell ütni" – üvöltött Luther. „Ezért hát, kedves urak, csak rajta, döfjétek, üssétek, fojtsátok ezeket, ahogy csak tudjátok, ha itt vesztek is, ne bánjátok, üdvözítőbb halál soha nem érhet."[267] Csak semmi hamis irgalmasság a parasztokkal szemben. Magát is a lázadók közé elegyíti, aki irgalmaz azoknak, akiknek Isten nem irgalmaz, hanem akiknek büntetését és romlását kívánja. Később majd a parasztok maguk is megtanulnak hálálkodni Istennek, hogy egyik tehenüket odaadva a másikat békén élvezhetik; a fejedelmek pedig megtudják majd a lázadásból, miféle szellem tölti el a csőcseléket, s hogy azt csak erőszakkal lehet kormányozni. „A bölcs így szól: cibus, onus et virga asino*, zabszalma kell a parasztba, ha nem értenek a szóból és esztelenek, majd meghallják a

* – ételt, málhát és vesszőt a szamárnak – *Szerk.*

vesszőt, a puskát, és úgy kell nekik! Könyörögjünk érettük, hogy hajtsanak a szóra; de ha nem, nincs helye az irgalomnak. *Csak süvítsenek a puskák közöttük*, különben ezerszer gonoszabbak lennének."[268]

Ugyanígy beszéltek a mi néhai szocialista és filantróp burzsoáink is, amikor a márciusi napok után a proletariátus követelte a maga részét a győzelem gyümölcseiből.

Luther a Biblia lefordításával hatásos eszközt adott a plebejus mozgalom kezébe. A Bibliában a kor feudalizált kereszténységével az első évszázadok szerény kereszténységét állította szembe, a bomladozó feudális társadalom elé olyan társadalom képét tárta, amely mit sem tudott a sokrétű, mesterkélt feudális hierarchiáról. A parasztok minden tekintetben kihasználták ezt az eszközt a fejedelmek, a nemesség és a papok ellen. Most Luther ellenük fordította ezt és a Bibliából az Istentől elrendelt felsőbbségnek olyan dicshimnuszát állította össze, amilyet az abszolút monarchia egyetlen talpnyalója sem vitt véghez soha. A Bibliával szentesítette az Isten kegyelméből való fejedelemséget, a passzív engedelmességet, sőt még a jobbágyságot is. Ezzel nemcsak a parasztfelkelést tagadta meg, hanem magának Luthernak az egyházi és a világi tekintély elleni egész zendülését is; nemcsak a népi, hanem a polgári mozgalmat is elárulta a fejedelmeknek.

Meg kell-e neveznünk azokat a burzsoákat, akik nemrégiben ismét példákat szolgáltattak saját múltjuk ilyen megtagadására?

Állítsuk most szembe Lutherral, a polgári reformátorral, *Münzert*, a plebejus forradalmárt.

Thomas Münzer 1498 körül[269] a Harz hegység melletti *Stolbergban* született. Atyja állítólag bitófán halt meg a stolbergi grófok önkényének áldozataként. Münzer már 15 éves korában titkos szövetséget alapított a hallei iskolában a magdeburgi érsek és egyáltalában a római egyház ellen. Az akkori teológiában való jártassága folytán korán elnyerte a doktori címet és egy hallei apácakolostorban kápláni állást kapott. Már itt a legnagyobb megvetéssel kezelte az egyház dogmáit és szertartásait, a miséből teljesen kihagyta az átváltozásról szóló szavakat, és – mint Luther beszéli róla – felszentelés nélkül vette magához az Úr testét.[270] Főképpen a középkori misztikusokat, különösen calabriai Joachim chiliasztikus írásait tanulmányozta. Úgy vélte, hogy a reformáció és a kor általános felzaklatottsága az ezeréves birodalomnak, az elfajzott egyház és a megromlott világ feletti végítéletnek közeli elkövetkezését jelzi, amelyet Joachim megjövendölt és élénk színekkel ecsetelt. Prédikációi a környéken nagy tetszést arattak. 1520-ban mint első evangélikus prédikátor Zwickauba ment. Itt találta

azoknak a rajongó chiliasztikus szektáknak egyikét, amelyek sok vidéken titokban továbbra is fennállottak, s amelyeknek pillanatnyi alázatossága és visszavonultsága mögött a legalsó társadalmi rétegeknek a fennálló állapotokkal szembeni egyre hevesebb ellenzékisége húzódott meg, és amelyek most a növekvő mozgolódás közepette egyre nyíltabban, egyre állhatatosabban léptek a színre. Az anabaptisták[271] szektája volt ez, amelynek élén Niklas *Storch* állott. Az utolsó ítélet és az ezeréves birodalom közeledtét hirdették, „látomásaik voltak, révületeik és profetikus szellemük". Hamarosan összeütközésbe kerültek a zwickaui városi tanáccsal; Münzer védte őket, bár sohasem csatlakozott hozzájuk fenntartás nélkül, hanem inkább ő kerítette őket a maga befolyása alá. A tanács erélyesen lépett fel ellenük; el kellett hagyniok a várost és velük Münzernek is. Ez 1521 végén történt.

Münzer Prágába ment és itt próbálta – a huszita mozgalom maradványaihoz kapcsolódva – lábát megvetni; de proklamációjának[272] csak annyi volt az eredménye, hogy Csehországból is menekülnie kellett. 1522-ben a thüringiai Allstedtban lett prédikátor. Itt az istentisztelet megreformálásával kezdte. Még mielőtt Luther idáig merészkedett volna, teljesen kiküszöbölte a latin nyelvet, és nemcsak az előírt vasárnapi evangéliumokat és episztolákat, hanem az egész Bibliát olvastatta. Ugyanakkor a környéken is szervezte a propagandát. Mindenfelől tódult hozzá a nép, és Allstedt csakhamar egész Thüringia papellenes népi mozgalmának központjává vált.

Münzer ekkor még mindenekelőtt teológus volt; támadásai még csaknem kizárólag a papok ellen irányultak. De ő nem a nyugodt vitát és a békés haladást hirdette, mint Luther tette ekkor már, hanem Luther korábbi, erőszakot hirdető prédikációit folytatta, s a szász fejedelmeket és a népet a római papok elleni fegyveres fellépésre hívta fel. „Azt mondja Krisztus: nem azért jöttem, hogy békét hozzak, hanem kardot. De mit kezdjetek ti" (a szász fejedelmek) „a karddal? Nem mást, mint hogy a gonoszokat, akik az evangéliumot akadályozzák, elpusztítsátok és elkülönítsétek, ha Isten szolgái akartok maradni. Nagy komolysággal parancsolá Krisztus, Luk. 19, 27, amaz én ellenségeimet... hozzátok ide és öljétek meg előttem. Ne vágjatok bárgyú fintorokat, mondván: Isten ereje végezze el azt a mi kardunk nélkül; mert még berozsdásodik kardotok hüvelyében. Akik Isten igéje ellen vannak, el kell pusztítani azokat irgalmatlanul, mint ahogy Ezékiás, Cyrus, Jósiás, Dániel és Illés elveszítették Baál papjait, másként a keresztény egyház nem térhet vissza eredetéhez. Szüret idején kell a gazt kiirtani az Úr szőlejéből. Isten mondotta, Mózes V. könyve, 7, ne irgalmaz-

zatok a bálványimádóknak, oltáraikat rontsátok le, faragott képeiket pedig tűzzel égessétek meg, – nehogy az én haragom felgerjedjen reátok."[273]

Ezek a fejedelmekhez intézett felhívások azonban eredménytelenek maradtak, míg ugyanakkor a nép között a forradalmi izgatottság napról napra nőtt. Münzer, akinek eszméi egyre élesebb körvonalakat öltöttek, egyre merészebbekké váltak, most már határozottan különvált a polgári reformációtól és ettől fogva egyenesen politikai agitátorként lépett fel.

Teológiai-filozófiai tanítása nemcsak a katolicizmus, hanem egyáltalában a kereszténység valamennyi főbb pontját támadta. Keresztény formákban panteizmust tanított, amely a modern spekulatív szemléleti móddal feltűnő hasonlóságot mutat, sőt helyenként az ateizmust súrolta. A Bibliát, úgy is mint kizárólagos, úgy is mint csalhatatlan kinyilatkoztatást elvetette. A tulajdonképpeni. az eleven kinyilatkoztatás szerinte az ész; olyan kinyilatkoztatás ez, amely minden időkben, minden népnél létezett és ma is létezik. Az ésszel a Bibliát szembeállítani annyi, mint a szellemet a betűvel megölni. Mert a Szentlélek, amelyről a Biblia beszél, nem rajtunk kívül létező valami; a Szentlélek éppen az ész. A hit nem egyéb, mint az ész megelevenedése az emberben, s ezért a pogányoknak is lehet hitük. E hit által, a megelevenedett ész által istenül és üdvözül az ember. A mennyország ezért nem valami túlvilági dolog, hanem ebben az életben kell megkeresnünk, és a hivőknek az a hivatása, hogy ezt a mennyországot, Isten országát, itt a földön teremtsék meg. Miként nincs túlvilági mennyország, éppen úgy nincs túlvilági pokol vagy elkárhozás sem. Ugyanúgy nincs ördög, csak az embernek vannak gonosz hajlamai és vágyai. Krisztus olyan ember volt, mint mi, próféta és tanító, és úrvacsorája egyszerű emléklakoma, amelyen kenyeret és bort fogyasztanak, minden misztikus hozzáadás nélkül.

Ezeket a tanokat Münzer többnyire ugyanazon keresztényi szóhasználat mögé rejtve prédikálta, amilyenek mögé egy ideig az újabb filozófiának is rejtőznie kellett. De írásaiból lépten-nyomon előbukkan a mélységesen eretnek alapgondolat, és látnivaló, hogy a bibliai köntöst sokkal kevésbé vette komolyan, mint az újabb időben Hegel egynémelyik tanítványa. Pedig Münzert háromszáz esztendő választja el a modern filozófiától.

Politikai tanítása szorosan csatlakozott ehhez a forradalmi vallási szemlélethez, és éppúgy messze túlnyúlt a közvetlenül meglevő társadalmi és politikai viszonyokon, ahogy teológiája korának elfogadott elképzelésein. Ahogy Münzer vallásfilozófiája az ateizmust, úgy politikai programja a kommunizmust súrolta, és a februári forradalom előestéjén még nem egy modern kommunista szekta akadt, melynek elméleti fegyvertára nem volt

gazdagabb, mint a XVI. századi „münzeristáké". Ez a program – nem annyira az akkori plebejusok követeléseinek összefoglalása, mint inkább az e plebejusok között alighogy fejlődésnek induló proletár elemek emancipációjához szükséges feltételek zseniális anticipációja – ez a program Isten földi országának, a megjövendölt ezeréves birodalomnak azonnali megvalósítását követelte olymódon, hogy az egyházat visszavezetik eredetéhez és kiküszöbölnek minden olyan intézményt, amely ezzel az állítólag őskeresztény, valójában azonban nagyon is új egyházzal ellentétben állt. Ám Isten országán Münzer nem értett mást, mint olyan társadalmi állapotot, amelyben nincsenek többé osztálykülönbségek, nincs magántulajdon és a társadalom tagjaival szemben önálló, tőlük idegen államhatalom. Minden fennálló hatalmat meg kell dönteni, amennyiben nem engedelmeskedik és nem akar csatlakozni a forradalomhoz, minden munka és az összes javak legyenek közösek, és a legteljesebb egyenlőséget kell megvalósítani. Szövetséget kell alapítani, hogy ezt keresztülvigye nemcsak Németországban, hanem az egész keresztény világban; a fejedelmeket és urakat fel kell hívni, hogy csatlakozzanak; akik ezt nem teszik meg, azokat a szövetségnek az első alkalommal fegyverrel meg kell döntenie vagy meg kell ölnie.

Münzer nyomban hozzálátott e szövetség megszervezéséhez. Prédikációi még hevesebbek, még forradalmibbak lettek; a papok elleni támadások mellett ugyanilyen szenvedélyesen mennydörgött a fejedelmek, a nemesek, a patríciusok ellen; izzó színekkel ecsetelte a fennálló elnyomást és szembeállította vele a szociálrepublikánus egyenlőség ezeréves birodalmáról szőtt ábrándját. Ugyanakkor egyik forradalmi pamfletet a másik után tette közzé és megbízottakat küldött minden irányba, ő maga pedig Allstedtban és környékén szervezte a szövetséget.

E propaganda első gyümölcse a mellerbachi (Allstedt mellett) Máriakápolna lerombolása volt, a parancsolat szerint: „Oltáraikat rontsátok le, oszlopaikat törjétek össze, berkeiket vágjátok ki, faragott képeiket pedig tűzzel égessétek meg. Mert az Úrnak, a te Istenednek szent népe vagy te." (Mózes V. könyve, 7, 5–6.) A szász fejedelmek személyesen mentek el Allstedtba, hogy a lázongást lecsillapítsák, és Münzert felhívatták a várba. Münzer ott olyan prédikációt tartott nekik, amilyet Luthertől, a „puhaéletű wittenbergi hústömegtől"[274] – ahogy őt Münzer nevezte – nem szoktak meg. Kitartott amellett, hogy az istentelen hatalmasokat, különösen pedig a papokat és szerzeteseket, akik az evangéliumot eretnekségnek tekintik, meg kell ölni, és ezzel kapcsolatban az Újtestamentumra hivatkozott. Az istenteleneknek nincs joguk az élethez, legfeljebb a kiválasztot-

tak kegyelméből élhetnek. Ha a fejedelmek nem irtják ki az istenteleneket, Isten el fogja venni tőlük a kardot, *mert a kard hatalma az egész közösségé.* Az uzsoráskodás, a tolvajlás és rablás forrásai a fejedelmek és az urak; minden teremtményt tulajdonukká tesznek, a vizek halait, a levegő madarait, a föld növényzetét. És azután még ők prédikálják a szegényeknek a parancsolatot: ne lopj, ők maguk azonban vesznek, ahol csak találnak, nyúzzák-húzzák a parasztot meg a kézművest; de ha ez a legcsekélyebbhez is hozzányúl, lógnia kell, és Doktor Hazug* minderre ámént mond. „Az urak maguk az okai, ha a szegény ember ellenségükké válik. A lázadás okát kiküszöbölni nem akarják – hogyan vezessen ez végül is jóra? Ó, kedves urak, mily szépen szétüt majd az Úr vasdorongjával a vén cserepek között! Ha ezt mondom, felforgatónak tartotok. Ám legyen!" (V. ö. *Zimmermann:* „Bauernkrieg", II. 75. old.)[275]

Münzer kinyomatta a prédikációt; erre János szász herceg büntetésül az allstedti nyomdászt az ország elhagyására kényszerítette, Münzer valamennyi írását pedig a weimari hercegi kormányzat cenzúrája alá helyezték. Ámde Münzer ügyet sem vetett erre a parancsra. Közvetlenül ezután Mühlhausen birodalmi városban igen izgató iratot nyomatott ki, amelyben felhívta a népet: „tágítsátok a rést, hogy az egész világ lássa és tudja, kicsodák is ezek a mi nagy Jankóink, akik az Istenből gyalázatos módon festett bábút csináltak", és amelyet ezekkel a szavakkal fejezett be: „Az egész világnak nagy megrázkódtatást kell kiállania; olyan játék megy majd végbe, hogy az istentelenek ledöntetnek, az alullevők pedig felemeltetnek."[276] Mottónak „Thomas Münzer, a pörölyös" azt írta a címlapra: „Ímé, az én igéimet adom a te szádba, lásd én e mai napon népek fölé és országok fölé rendellek téged,** hogy gyomlálj, irts, pusztíts, rombolj, építs és plántálj. Ércbástyává teszlek ma téged királyok, fejedelmek és papok ellen és a föld népe ellen. Viaskodni fognak ugyan ellened, de a győzelem csodálatos leszen, az erős, istentelen zsarnokok pusztulására."[277]

Münzer már rég szakított Lutherral és pártjával. Luther maga is kénytelen volt néhány egyházi reformot átvenni azok közül, amelyeket Münzer az ő megkérdezése nélkül bevezetett. Luther Münzer tevékenységét azzal a bosszús gyanakvással figyelte, amelyet a mérsékelt reformerben az erélyesebb, továbbösztökélő párt kelteni szokott. Már 1524 tavaszán Münzer azt írta Melanchthonnak, a hektikás nyárspolgári szobatudósok e mintaképének, hogy Melanchthon és Luther egyáltalán nem értik meg a moz-

* Doktor Lügner, *vagyis* Luther. – *Szerk.*

** *Az 1875-ös kiadásban kimaradt rész:* lásd . . . téged, – *Szerk.*

galmat. Bibliás betűrágásba próbálják fojtani, egész tanításuk szúette. „Kedves testvérek, hagyjátok a várakozást és tétovázást, eljött az idő, a nyár ajtónk előtt áll. Ne akarjátok az istentelenek barátságát, mert ők akadályozzák, hogy az ige teljes erejével hasson. Ne hízelegjetek fejedelmeiteknek, mert különben magatok is velük pusztultok el. Ne legyetek bosszúsak, ti gyöngéd írástudók, én nem cselekedhetek másképpen."[278]

Luther több ízben vitára hívta ki Münzert; de ennek – bár mindig kész volt felvenni a harcot a nép színe előtt – semmi kedve nem volt a wittenbergi egyetem elfogult közönsége előtt teológiai civakodásba bocsátkozni. Nem akarta „a szellem bizonyságát kizárólag a magas iskola elé vinni".[279] Ha Luther őszinte, használja fel befolyását arra, hogy Münzer nyomdászának zaklatása és a cenzúrakötelezettség megszűnjön, hogy a harcot háborítatlanul meg lehessen vívni a sajtóban.

Most, Münzer említett forradalmi füzetének megjelenése után, Luther nyilvánosan mint denunciáns lépett fel vele szemben. „Brief an die Fürsten zu Sachsen wider den aufrührerischen Geist" című nyomtatott írásában Münzert a Sátán eszközének nyilvánította, s felszólította a fejedelmeket, lépjenek közbe, űzzék ki a lázadás bujtogatóit az országból, mert azok nem elégszenek meg gonosz tanaik prédikálásával, hanem felkelésre és a felsőbbséggel szembeni erőszakos ellenszegülésre hívják fel a népet.

Augusztus 1-én Münzernek a weimari várban a fejedelmek előtt kellett felelnie a lázító üzelmek vádjára. Roppantul kompromittáló tények szóltak ellene; titkos szövetségének nyomára akadtak, a bányászok és parasztok szövetkezéseiben az ő kezét fedezték fel. Száműzéssel fenyegették. Alig ért vissza Allstedtba, megtudta, hogy György szász herceg a kiadatását kívánja; saját kezével írott szövetségi leveleket fogtak el, amelyekben György alattvalóit fegyveres ellenállásra szólítja fel az evangélium ellenségeivel szemben. A tanács kiadta volna, ha a várost el nem hagyja.

Közben a parasztok és a plebejusok között fokozódó izgatottság szerfelett megkönnyítette Münzer propagandáját. E propaganda számára az anabaptistákban felbecsülhetetlen ügynökökre tett szert. Ez a meghatározott tételes dogmák nélkül működő szekta, amelyet csak az összes uralkodó osztályokkal szembeni közös ellenzékiség és az újrakeresztelés közös jelképe tartott össze, és amely aszketikusan szigorú életmódot folytatott, s fáradhatatlan, fanatikus, rettenthetetlen agitációt fejtett ki, egyre inkább Münzer köré csoportosult. Minthogy az üldözések a szekta tagjait minden állandó lakóhelytől megfosztották, egész Németországot bekóborolták és mindenütt hirdették azt az új tant, amelyben Münzer tisztázta előttük saját szükségleteiket és kívánságaikat. Sokat kínpadra vontak, megégettek vagy

más módon kivégeztek, de ezeknek a megbízottaknak a bátorsága és kitartása rendíthetetlennek bizonyult, tevékenységük eredménye pedig a nép gyorsan növekvő izgatottsága folytán felmérhetetlen volt. Ezért Münzer, amikor Thüringiából elmenekült, mindenütt előkészített talajra talált, bárhová fordult is.

Nürnbergben, ahová Münzer először ment[280], alig egy hónappal azelőtt fojtottak el csírájában egy parasztfelkelést. Münzer itt titokban agitált; hamarosan felléptek olyan emberek, akik védelmezték legmerészebb teológiai tételeit, amelyek szerint a Biblia nem kötelez és a szentségek mit sem érnek, akik Krisztust puszta embernek, a világi felsőbbség hatalmát pedig nem isteni eredetűnek nyilvánították. „Íme lássátok, ehol jár a Sátán, az allstedti szellem!"[281] – kiáltotta Luther. Itt Nürnbergben nyomatta ki Münzer Luthernak adott válaszát.[274] Határozottan megvádolta azzal, hogy képmutatóskodik a fejedelmek előtt és felemásságával a reakciós pártot támogatja. De a nép mégis felszabadul majd, és doktor Luther akkor úgy fog járni, mint a csapdába esett róka. – A nyomtatványt a tanács zár alá vétette, Münzernek pedig el kellett hagynia Nürnberget.

Most azután Svábföldön keresztül Elzászba és Svájcba ment, majd vissza a Felső-Feketeerdő tájára, ahol már néhány hónappal azelőtt kitört a felkelés, nagyrészben Münzer anabaptista megbízottai által is siettetve. Münzernek ez a propagandaútja nyilvánvalóan lényegesen hozzájárult a nép pártjának megszervezéséhez, követeléseinek világos megfogalmazásához, s a felkelés 1525 áprilisában végre bekövetkezett általános kitöréséhez. Itt különösen világosan mutatkozott meg Münzer kétoldalú tevékenysége: egyrészt a nép felé, amelyet a vallási profetizmusnak számára akkor egyedül érthető nyelvén biztatott, másrészt a beavatottak felé, akiknek nyíltan beszélhetett végső törekvéséről. Ha már korábban Thüringiában maga köré gyűjtötte a legeltökéltebb emberek körét – nemcsak a népből, hanem az alsópapságból is – és a titkos szövetkezés élére állította őket, itt Délnyugat-Németország egész forradalmi mozgalmának középpontjává válik, szervezi a Szászországtól és Thüringiától a Frank- és Svábföldön át Elzászig és a svájci határig terjedő szövetkezést, s tanítványai, a szövetség fejei közé számíthatta a dél-német agitátorokat: a waldshuti Hubmaiert, a zürichi Konrad Grebelt, a griesseni Franz Rabmannt, a memmingeni Schappelert, a leipheimi Jakob Wehét, a stuttgarti Mantel doktort, akiknek legtöbbje forradalmár pap volt. Ő maga többnyire a schaffhauseni határnál levő Griessenben tartózkodott és innen bejárta Hegaut, Klettgaut stb. Az, hogy a nyugtalanított fejedelmek és urak mindenütt véres üldözést indítottak ez ellen az új plebejus eretnekség ellen, jócskán hozzájárult a lázadó szel-

lem felszításához és a szövetkezés szorosabb összekovácsolódásához. Ilymódon Münzer vagy öt hónapon át agitált Felső-Németországban, és amikor az összeesküvés kitörésének ideje közeledett, ismét visszament Thüringiába, ahol maga akarta vezetni a felkelést, és ahol majd ismét találkozunk vele.

Látni fogjuk, hogy a két pártvezér jelleme és fellépése milyen híven tükrözi vissza pártjuk magatartását; mennyire megfelelt Luther határozatlansága, az egyre komolyabbá váló mozgalomtól való félelme és gyáva fejedelembérencsége a polgárság habozó, kétértelmű politikájának, és Münzer forradalmi erélye és határozottsága hogyan reprodukálódott a plebejusok és parasztok legfejlettebb frakciójában. A különbség csak ennyi: míg Luther megelégedett azzal, hogy osztálya többségének elképzeléseit és kívánságait kimondja és ezzel fölöttébb olcsó népszerűségre tegyen szert közöttük, Münzer, éppen ellenkezőleg, messze túlment a plebejusok és parasztok közvetlen elképzelésein és igényein, s csak a fellelhető forradalmi elemek színe-javából alakított pártot, amely egyébként — amennyiben az ő eszméinek magaslatán állott és energiájában osztozott — mindig csak a felkelő tömeg törpe kisebbsége maradt.

III

Mintegy ötven esztendővel a huszita mozgalom elnyomása után mutatkoztak a német parasztok között a kicsírázó forradalmi szellem első tünetei.*

Az első parasztösszeesküvés 1476-ban a würzburgi püspökségben jött létre, amely a huszita háborúk, a „rossz kormányzás, sokfajta adó, szolgáltatás, viszálykodás, ellenségeskedés, háború, tűz, gyilkosság, börtön és más effélék"[282] folytán már korábban elszegényedett, és amelyet püspökök, papok és nemesek folyvást szemérmetlen módon kifosztottak. Egy fiatal pásztor és muzsikus, a *niklashauseni Hans Böheim*, akit Dobosnak és *Furulyás Jankónak* is neveztek, egyszerre csak prófétaként lépett fel a Tauber vidékén. Azt mesélte, hogy Szűz Mária megjelent neki; megparancsolta, hogy égesse el dobját, ne szolgáljon többé a táncnak és a vétkes gyönyöröknek, hanem intse a népet bűnbánatra. Mindenki hagyjon hát fel bűneivel és e világ hiú örömeivel, rakja le magáról minden ékszerét és díszét, és zarándokoljon a niklashauseni Szűzanyához, hogy bűneire bocsánatot nyerhessen.

Már itt, a mozgalom első előfutáránál megtaláljuk azt az aszketizmust, amellyel valamennyi vallásos színezetű középkori felkelésben és az újabb idők minden proletármozgalmának kezdetén találkozunk. Az erkölcsöknek ez az aszketikus szigorúsága, az élet minden örömének és élvezetének megtagadására irányuló eme követelés egyfelől a spártai egyenlőség elvét állítja fel az uralkodó osztályokkal szemben, másfelől pedig ez az a szükséges átmeneti fokozat, amely nélkül a társadalom legalsó rétegét mozgásba hozni lehetetlen. Hogy forradalmi energiája kifejlődjék, hogy a társadalom valamennyi többi elemével való ellenséges szembenállása önmaga előtt világossá váljék, hogy osztályként összpontosuljon, azzal kell kezdenie, hogy levetkőzze mindazt, ami a fennálló társadalmi renddel még kibékít-

* Időrendi adatokban Zimmermann közléseit követjük, amelyekre, mivel külföldön nincs elegendő forrás, rá vagyunk utalva, s amelyek e cikk céljaira teljesen megfelelnek. — *Engels jegyzete az 1850-es kiadáshoz.*

hetné, le kell mondania arról a kevés élvezetről is, amelyek elnyomott exisztenciáját pillanatnyilag még elviselhetővé teszik, és amelyeket még a legkeményebb nyomás sem ragadhat el tőle. Ez a *plebejus és proletár aszketizmus* mind vadul fanatikus formáját, mind pedig tartalmát tekintve teljesen különbözik a polgári aszketizmustól, amelyet a polgári, Luther-féle morál és az angol puritánok (megkülönböztetve az independensektől[283] és az ezeken túlmenő szektáktól) prédikáltak, s amelynek egész titka a *polgári takarékosság*. Magától értetődik egyébként, hogy ez a plebejus-proletár aszketizmus olyan mértékben veszíti el forradalmi jellegét, amilyen mértékben egyfelől a modern termelőerők fejlődése a végtelenségig szaporítja az élvezet anyagát és ezzel a spártai egyenlőséget fölöslegessé teszi, másfelől pedig a proletariátus élethelyzete és ezzel maga a proletariátus egyre forradalmibbá válik. Akkor az aszketizmus lassan kivész a tömegből, a hozzá mereven ragaszkodó szektásoknál pedig vagy közvetlenül polgári zsugorisággá válik, vagy fennhéjázó erényhősködéssé, amely a gyakorlatban ugyancsak nyárspolgári, illetve kézművescéhes fukarságba torkollik. A proletariátus tömegének annál kevésbé kell a lemondást prédikálni, mert csaknem semmije sincs, amiről még lemondhatna.

Furulyás Jankó vezeklésre felszólító prédikációja nagy visszhangra talált; a felkelés valamennyi prófétája ezzel kezdte, és ezt a szétforgácsolt, szétszórtan lakó, vak alárendeltségben felnőtt parasztságot valóban csak valami hatalmas erőfeszítés, az egész megszokott létezési módjával való hirtelen szakítás hozhatta mozgásba. A zarándoklás Niklashausenba megindult és gyorsan terjedt; s minél tömegesebben áramlott oda a nép, annál nyíltabban kimondta terveit az ifjú lázadó. A niklashauseni Szűzanya hírül adta neki – prédikálta –, hogy ne legyen többé sem császár, sem fejedelem, sem pápa, sem más egyházi vagy világi felsőbbség; mindenki mindenkinek testvére legyen, keze munkájával keresse kenyerét, és senkinek se legyen többje, mint a másiknak. Minden census, földbér, robot, vám, adó és más szolgáltatások és szolgálatok mindörökre eltöröltessenek, az erdők, vizek és rétek mindenütt szabadokká váljanak.

A nép örömmel fogadta ezt az új evangéliumot. A próféta hírneve, „Miasszonyunk üzenete" gyorsan messzire terjedt; Odenwaldból, a Majna, Kocher és Jagst vidékéről, sőt Bajorországból, Svábföldről és a Rajna mellékéről is zarándokok serege vonult hozzá. Azt beszélték, hogy csodákat tett; térdrehullottak előtte és úgy imádták, mint valami szentet, úgy törték magukat sapkája bojtjának egy-egy száláért, mintha ereklye vagy talizmán lett volna. A papok hasztalan léptek fel ellene, hiába mondották látomásait ördögi szemfényvesztésnek, csodáit pokoli csalásnak. A hivők tömege egyre

áradt, kialakulóban volt a forradalmi szekta, a lázadó pásztor vasárnapi prédikációira 40 000-en és még többen gyűltek össze Niklashausenban.

Furulyás Jankó több hónapon át prédikált a tömegeknek. De nem az volt a szándéka, hogy a prédikálásnál marad. Titkos összeköttetésben állt a niklashauseni pappal, továbbá két lovaggal, Kunz von Thunfelddel és fiával, akik az új tant vallották, és akik a tervezett felkelés katonai vezetői lettek volna. Végre a Szt. Kilián napja előtti vasárnapon, amikor úgy látta, hogy elég erős, megadta a jelt. „És most – fejezte be prédikációját – menjetek haza és vegyétek fontolóra azt, amit nektek a szentséges Szűzanya hírül adott; és jövő szombaton hagyjátok otthon az asszonyokat, a gyermekeket és az aggokat, de ti, férfiak, Szt. Margit napjára, azaz jövő szombatra jertek ismét Niklashausenba; hozzátok magatokkal fivéreiteket és barátaitokat, ahányan csak vannak. De ne zarándokbottal jöjjetek, hanem fegyverrel, egyik kezetekben a búcsújáró gyertya, a másikban kard, nyárs vagy alabárd; és a Szent Szűz akkor hírül adja majd nektek, mi az ő akarata, amit meg kell tennetek."[284]

De mielőtt a parasztok tömegesen megérkeztek volna, a püspök* lovasai a lázító prófétát éjnek idején elhurcolták és a würzburgi várba vitték. A kitűzött napon összegyűlt vagy 34 000 felfegyverzett paraszt, de ez a hír lesújtotta őket. Nagyobb részük szétszéledt; a beavatottabbak mintegy tizenhatezret együtt tartottak és felvonultak velük Kunz von Thunfeld és fia, Michael vezetésével a vár elé. A püspök ígéretekkel ismét elvonulásra bírta őket; de alig kezdtek szétoszolni, rajtuktöttek a püspök lovasai és sokakat foglyul ejtettek. Kettőt lefejeztek, magát Furulyás Jankót pedig megégették. Kunz von Thunfeld elmenekült, és csak összes javainak a püspöki alapítvány javára való átengedése árán térhetett vissza. A niklashauseni zarándoklatok egy ideig még tartottak, végül azonban ezeket is elfojtották.

Ez után az első kísérlet után ismét hosszabb ideig nyugalom uralkodott Németországban. Csak a kilencvenes évek végén kezdődtek újabb parasztfelkelések és összeesküvések.

Nem térünk ki az 1491–1492-es holland parasztfelkelésre, amelyet csak Albert szász herceg vert le a Heemskerk melletti csatában, a kempteni apátság (Felső-Svábföld) parasztjainak ezzel egyidejű felkelésére és a Syaard Aylva vezette 1497-es frízföldi felkelésre, amelyet szintén szász Albert fojtott el. Ezek a felkelések részben túl távol esnek a tulajdonképpeni parasztháború színterétől, részben addig szabad parasztok harcai voltak

* II., scherenbergi Rudolf – *Szerk.*

az ellen a kísérlet ellen, hogy a feudalizmust rájuk erőszakolják. Mindjárt áttérünk a paraszthábortú előkészítő két nagy összeesküvésre, a *Bundschuhra* és a *Szegény Konrádra.*

Ugyanaz a drágulás, amely Németalföldön a parasztok felkelését idézte elő, 1493-ban Elzászban parasztok és plebejusok titkos szövetségét hozta létre, amelyben a csupán polgári ellenzék tagjai is részt vettek, s amellyel még az alsónemesség egy része is többé-kevésbé rokonszenvezett. A szövetség székhelye Schlettstadt, Sulz, Dambach, Rosheim, Scherweiler stb. stb. vidéke volt. Az összeesküvők követelték a zsidók kifosztását és kiirtását, akiknek az uzsorája már akkor ugyanúgy kiszipolyozta az elzászi parasztokat, mint most, követelték szentév bevezetését, amelyben minden adósság elévül, a vám, a vásárvám és egyéb terhek megszüntetését, az egyházi és a rottweili (birodalmi) törvényszék[285] eltörlését, adómegszavazási jogot, a papi javadalmak korlátozását fejenként 50–60 forintra, a fülbegyónás kiküszöbölését és minden községnek saját, maga választotta törvényszéket. Az összeesküvők terve az volt, hogy mihelyt elég erősek, megrohanják Schlettstadt erősségét, lefoglalják a kolostorok és a város pénztárait, és innen fellázítják egész Elzászt. A szövetség zászlajára, amelyet a felkelés pillanatában bontottak volna ki, hosszúszíjas parasztbocskor volt festve, az úgynevezett *Bundschuh*, amely ettől kezdve jelképet és nevet adott a következő húsz év parasztösszeesküvéseinek.

Az összeesküvők éjszakai összejövetelüket a magános Hungerbergen tartották. A szövetségbe való felvételt a legtitokzatosabb szertartásokkal és az árulók elleni szigorú fenyegetésekkel kötötték egybe. De a dolog mégis kiszivárgott, éppen akkor, amikor lesújtani készültek Schlettstadtra, 1493 nagyhetében. A hatóságok nyomban közbeléptek; sok összeesküvőt letartóztattak és kínpadra vontak, egy részüket felnégyelték vagy lefejezték, másokat megcsonkítottak, kezüket vagy ujjaikat levágták és kiűzték őket az országból. Igen sokan Svájcba menekültek.

De ezzel az első szétugrasztással korántsem volt a Bundschuh megsemmisítve. Ellenkezőleg, titokban továbbra is fennállt, és a Svájcban és Dél-Németországban szétszóródott sok menekült megannyi megbízottá vált, akik a Bundschuht az egész mostani Baden területén elterjesztették, hiszen az ugyanolyan elnyomással együtt a felkelésre való ugyanolyan hajlandóságot is találtak. Az a szívósság és kitartás, amellyel a felsőnémet parasztok 1493-tól kezdve 30 éven át összeesküvéseket szőttek, amellyel legyűrték a nagyobb, központosított szövetkezésnek falusi szétszórt életmódjukból eredő összes akadályait, és amellyel számtalan szétugrasztás, vereség és a vezetők kivégzése után is újra meg újra összeesküdtek, míg

végül elérkezett az alkalom a tömeges felkelésre – ez a konokság valóban csodálatraméltó.

1502-ben a speyeri püspökségben, amely akkoriban Bruchsal vidékét is magába foglalta, a parasztok között egy titkos mozgalom jelei mutatkoztak. A Bundschuh itt valóban jelentős sikerrel szerveződött újjá. Mintegy 7000 ember vett részt a szövetkezésben, amelynek központja Bruchsal és Weingarten között Untergrombachban volt, s elágazásai a Rajna mentén lefelé egészen a Majnáig, felfelé pedig a badeni őrgrófságig terjedtek. Cikkelyeik a következőket tartalmazták: Ne kelljen többé sem censust, sem tizedet, sem adót, sem vámot fizetni a fejedelmeknek, a nemeseknek és a papoknak; a személyi függésen alapuló jobbágyságot [Leibeigenschaft] szüntessék meg; a kolostorokat és a többi *egyházi javakat kobozzák el, osszák fel a nép között, és nem kell elismerni semmiféle más urat, mint a császárt.*

A parasztoknál itt találkozunk először ezzel a két követeléssel: az egyházi javaknak a nép javára való szekularizálásával, valamint az egységes és oszthatatlan német monarchiával; két olyan követelés ez, amelyek ettől kezdve a parasztok és plebejusok fejlettebb frakciójánál szabályszerűen újra meg újra megjelennek, amíg azután Thomas Münzer az egyházi javak *felosztását a vagyonközösség* javára való *elkobzásra*, az egységes német *császárságot* pedig az egységes és oszthatatlan *köztársaságra* változtatja.

A megújult Bundschuhban, akárcsak a régiben, megvolt a titkos gyülekezőhely, a hallgatás esküje, a felvételi szertartás és a bocskoros zászló ezzel a felírással: „Semmi mást, csak Isten igazságát!" Akciótervük hasonlított az elzásziakéhoz; megrohanni Bruchsalt, ahol a lakosok többsége a szövetséghez tartozott, ott szövetségi sereget szervezni, s ezt mint vándor gyülekezési központot a környező fejedelemségekbe küldeni.

A tervet egy pap árulta el, akinek azt az egyik összeesküvő meggyónta. A kormányok nyomban ellenintézkedéseket tettek. Hogy a szövetség milyen szétágazó volt, azt legjobban az a rémület mutatja, amely Elzász különböző birodalmi rendjein és a Sváb Szövetségen[286] úrrá lett. Csapatokat vontak össze és tömeges letartóztatásokat foganatosítottak. Miksa császár, az „utolsó lovag", a legvérszomjasabb büntetőrendelkezéseket bocsátotta ki a parasztok hallatlan vállalkozása ellen. Itt-ott sor került a parasztok összeverődésére és fegyveres ellenállásra; de az elszigetelt parasztseregek nem tarthatták magukat sokáig. Az összeesküvők közül egyeseket kivégeztek, mások elmenekültek; a titkot azonban olyan jól megőrizték, hogy a legtöbben, még a vezetők is egészen zavartalanul megmaradhattak saját lakóhelyeiken, vagy legalábbis a szomszédos urak földjein.

Ez után az újabb vereség után ismét hosszabb látszólagos csend állott be az osztályharcokban. De titokban tovább folyt a munka. A Svábföldön – nyilvánvalóan a Bundschuh szétugrasztott tagjaival kapcsolatban – már a tizenhatodik század első éveiben megalakult a *Szegény Konrád;* a Fekete-erdőben egyes kisebb körzetekben továbbra is fennállt a Bundschuh, amíg tíz esztendő múlva egy erélyes parasztvezérnek sikerült a különálló szálakat ismét egy nagy összeesküvéssé összefognia. Ez a két összeesküvés közvetlenül egymás után lépett a színre, mégpedig a mozgalmas 1513–1515-ös esztendőkben; ugyanakkor játszódott le a svájci, a magyar és a szlovén parasztok jelentékeny felkeléseinek egész sorozata.

A felső-rajnai Bundschuht az untergrombachi *Joss Fritz*, az 1502. évi összeesküvés egyik menekültje, ez az egykori katona és minden tekintetben kiváló jellem szervezte újjá. Menekülése óta a Boden-tó és a Fekete-erdő között különféle helyeken tartózkodott, s végül a breisgaui Freiburg mellett fekvő Lehenben telepedett meg, ahol még erdőőri állást is kapott. Hogy milyen módon szervezte innen újjá a szövetséget, milyen ügyesen tudta a legkülönfélébb embereket összetoborozni, arról a vizsgálati iratok igen érdekes részleteket tartalmaznak. E minta-összeesküvő diplomáciai tehetségének és fáradhatatlan kitartásának sikerült a legkülönbözőbb osztályok jelentős számú tagját bevonni a szövetségbe: lovagokat, papokat, polgárokat, plebejusokat és parasztokat; sőt meglehetősen biztosnak látszik, hogy az összeesküvésnek több, többé-kevésbé élesen elkülönített fokát szervezte meg. Minden hasznavehető elemet a legnagyobb körültekintéssel és ügyességgel használt fel. A beavatottabb megbízottakon kívül – akik a legkülönfélébb álöltözetekben kóborolták be az országot – az alárendeltebb küldetésekre csavargókat és koldusokat használt fel. A kolduskirályokkal Joss közvetlen érintkezésben volt, és ezek révén kezében tartotta az egész nagyszámú csavargónépséget. Ezek a kolduskirályok az összeesküvésben jelentős szerepet játszanak. Roppant eredeti figurák voltak: az egyik egy leánykával járkált, akinek állítólagos lábsebét használta fel koldulásra; több mint nyolc jelvényt viselt a kalapján, a tizennégy segítőt, Szt. Ottiliát, Miasszonyunkat stb., ehhez hosszú vörös szakálla és hatalmas szöges fütyköse volt, benne tőrrel; egy másik, aki Szent Bálint nevében kéregetett, fűszert és gyógyfüveket árult, vasszínű hosszú kabátot és vörös süveget viselt, rajta a trienti kisdeddel, oldalán kardot és övében sok kést meg egy tőrt hordott; ismét mások mesterségesen nyitva tartott sebekkel jártak és hozzá a fentiekhez hasonló kalandos öltözékeket viseltek. Legalább tízen voltak; az a feladat hárult rájuk, hogy kétezer forint díjazás ellenében Elzászban, a badeni őrgrófságban és Breisgauban

egyidejűleg tüzet szítsanak, s a zaberni búcsú napjára Rosenben legalább kétezer emberükkel Georg Schneider egykori zsoldos kapitány parancsnoksága alá álljanak, hogy a várost bevegyék. A szövetség tulajdonképpeni tagjai között állomástól állomásig futárszolgálatot rendeztek be, Joss Fritz és fő megbízottja, a freiburgi Stoffel pedig állandóan lovagoltak helységről helységre és éjszakai seregszemlét tartottak az újonnan toborzottak fölött. A vizsgálati iratok bőségesen tanúsítják, hogy a szövetség a Felső-Rajnavidéken és a Fekete-erdőben milyen nagy arányokat öltött, számtalan tag nevét és személyleírását közlik e vidék legkülönbözőbb helységeiből. Legtöbbjük kézműveslegény, azután parasztok és fogadósok, néhány nemes, papok (maga a leheni pap is) és kenyértelen zsoldosok. Már ebből az összetételből is látható, hogy mennyivel fejlettebb jelleget öltött a Bundschuh Joss Fritz vezetése alatt; a városok plebejus elemei egyre jobban érvényesültek. Az összeesküvés szálai egész Elzászra és a mai Badenra kiterjedtek Württembergig és a Majnáig. Időnként elhagyatott hegyeken, a Kniebisen stb. stb. nagyobb gyűléseket tartottak és a szövetség dolgairól tanácskoztak. A vezetők összejöveteleit – amelyeken gyakran ott voltak a helybeli tagok, valamint a távolabbi helységek küldöttei – a Lehen melletti Hartmatte réten tartották, és itt fogadták el a tizennégy szövetségi cikkelyt is. Ne legyen más úr, mint a császár és (egyesek szerint) a pápa; a rottweili birodalmi törvényszék megszüntetése; az egyházi törvényszéknek egyházi ügyekre való korlátozása; minden olyan kamat eltörlése, amelyet annyi ideig fizettek, hogy azok a tőkét elérték; a megengedett legmagasabb kamatláb 5%; szabad vadászat, halászat, legeltetés és favágás; minden papnak egy-egy javadalomra való korlátozása; az egyházi javaknak és a kolostorok kincseinek elkobzása a szövetségi hadipénztár javára; minden méltánytalan adó és vám eltörlése; örök béke az egész kereszténységben; erélyes fellépés a szövetség minden ellenségével szemben; szövetségi adó; egy megerősített város – Freiburg – bevétele, hogy az a szövetség központjául szolgáljon; mihelyt a szövetségi csapatok összegyűltek, tárgyalások kezdése a császárral, és ha az elutasítaná, akkor Svájccal – ezek voltak a pontok, amelyekre nézve megegyeztek. Látható ezekből egyrészt, hogy a parasztok és plebejusok követelései egyre határozottabb és szilárdabb alakot öltöttek, másrészt hogy ugyanolyan mértékben engedményeket kellett tenni a mérsékelteknek és habozóknak.

1513 őszén kellett volna nekivágni. Már csak a szövetségi zászló hiányzott, és hogy ezt megfestesse, Joss Fritz Heilbronnba ment. A zászlón különféle jelvényeken és képeken kívül a Bundschuh volt és ez a felirat: „Uram, segítsd a Te isteni igazságodat!" De mialatt távol volt, elhamar-

kodott kísérlet történt Freiburg megrohanására, s ezt idő előtt felfedték; a propaganda során elkövetett néhány indiszkréció a freiburgi tanácsot és a badeni őrgrófot a helyes nyomra vezette, két összeesküvő árulása pedig teljessé tette a leleplezések sorát. Az őrgróf, a freiburgi tanács és az ensisheimi császári kormányzat nyomban kiküldte poroszlóit és katonáit; számos Bundschuh-tagot elfogtak, megkínoztak és kivégeztek; a legtöbb azonban ezúttal is megmenekült, nevezetesen Joss Fritz is. A svájci kormányok ezúttal nagy buzgalommal üldözték a menekülteket és többet közülük ki is végeztek; de ők is éppoly kevéssé tudták megakadályozni, mint szomszédaik, hogy a szökevények legnagyobb része folyvást addigi lakóhelye közelében ne maradjon, sőt lassanként ismét vissza ne térjen oda. Legjobban az Ensisheimben székelő elzászi kormányzat tombolt; parancsára igen sokakat lefejeztek, kerékbe törtek vagy felnégyeltek. Joss Fritz maga többnyire a svájci Rajna-parton tartózkodott, de gyakran ment át a Fekete-erdőbe anélkül, hogy valaha is elcsípték volna.

Hogy a svájciak ezúttal miért szövetkeztek a szomszéd kormányokkal a Bundschuh ellen, azt mutatja a következő évben, 1514-ben[287] Bernben, Solothurnban és Luzernben kitört parasztfelkelés, amelynek következménye az arisztokrata kormányok és egyáltalában a patríciusok kiseprűzése lett. A parasztok ezenkívül néhány előjogot is kiküzdöttek maguknak. E helyi svájci felkelések sikerének egyszerű oka az volt, hogy Svájcban még sokkal kisebb volt a központosítás, mint Németországban. Helyi uraságaikkal a parasztok 1525-ben is mindenütt végeztek, de a fejedelmek szervezett haderőitől vereséget szenvedtek, és éppen ezek nem léteztek Svájcban.

A badeni Bundschuhval egyidőben és azzal nyilván közvetlen kapcsolatban keletkezett Württembergben egy második összeesküvés. Ez az okmányok szerint már 1503-tól fennállott, és mivel az untergrombachiak szétugrasztása óta a Bundschuh név túlságosan veszélyessé vált, a Szegény Konrád nevet vette fel. Főfészke a Rems völgye volt a Hohenstaufen-hegy alatt. Létezése – legalábbis a nép között – már régóta nem volt titok. Ulrik herceg kormányának szemérmetlen nyomása és az ínséges esztendők sora, amelyek az 1513–1514-es mozgalmak kitöréséhez erősen hozzájárultak, megnövelték a szövetkezettek számát; a borra, húsra és kenyérre kirótt új adók, valamint a minden forint tőkére kivetett évi egy pfenniges adó valósággal kihívták a felkelés kitörését. Legelőször Schorndorf városát akarták bevenni, ahol az összeesküvés fejei – Kaspar Pregizer késműves házában – összejöveteleiket tartották. 1514 tavaszán kitört a felkelés. 3000, mások szerint 5000 paraszt vonult a városhoz, de a hercegi hivatal-

nokok barátságos ígéretekkel ismét elvonulásra bírták őket: Ulrik herceg, miután az új adók megszüntetését megígérte, 80 lovasával odasietett és ennek az ígéretnek következtében teljes nyugalmat talált. Megígérte a Landtag egybehívását, hogy ott minden panaszt megvizsgáljanak. De a szövetkezés vezetői nagyon jól tudták, hogy Ulriknak nincs más szándéka, mint hogy a népet addig féken tartsa, amíg ő elegendő csapatot toboroz és von össze, hogy szavát megszeghesse és az adókat erőszakkal behajthassa. Ezért Kaspar Pregizer házából, a „Szegény Konrád irodájából" felhívásokat küldtek szét egy szövetségi kongresszusra, s ezt minden irányba kiküldött megbízottak támogatták. A Rems-völgyi első megmozdulás sikere mindenütt erősítette a mozgalmat a nép között; az írások és a megbízottak mindenütt kedvező talajra találtak, és így a május 28-án Untertürkheimban megtartott kongresszuson Württemberg minden részéből nagyszámú küldött jelent meg. Elhatározták, hogy sürgősen folytatják az agitációt, és az első alkalommal kirobbantják a felkelést a Rems völgyében, hogy azután innen továbbterjesszék. Mialatt dettingeni Bantelhans, egykori katona, és würtingeni Singerhans, tekintélyes paraszt bevonta a Sváb Albot a szövetségbe, a felkelés már mindenütt kitört. Singerhanson ugyan rajtaütöttek és elfogták őt, de Backnang, Winnenden és Markgröningen városok a plebejusokkal szövetkezett parasztok kezére jutottak, és Weinsbergtől Blaubeurenig, onnan pedig a badeni határig az egész ország nyílt felkelésben állott; Ulriknak engednie kellett. Június 25-ére egybehívta a Landtagot, ugyanakkor azonban levélben segítséget kért a környező fejedelmektől és szabad városoktól a felkelés ellen, amely a birodalom minden fejedelmét, felsőbbségét és tisztes polgárát veszélyezteti és „sajátságosan Bundschuh-szerű jellege van".

Eközben a Landtag, azaz a városok képviselői és a parasztok sok küldötte, akik ugyancsak helyet követeltek a Landtagban, már június 18-án egybegyűltek Stuttgartban. A főpapok még nem voltak ott, a lovagokat nem is hívták meg. A stuttgarti városi ellenzék, valamint a Leonbergnél és a Rems völgyében tanyázó két közeli, fenyegető parasztsereg támogatta a parasztok követeléseit. Küldötteiknek helyet adtak, és elhatározták, hogy a herceg három gyűlölt tanácsosát, Lampartert, Thumbot és Lorchert eltávolítják és megbüntetik, a herceg mellé négy lovagból, négy polgárból és négy parasztból álló tanácsot állítanak, a herceg részére megszabott civillistát szavaznak meg, végül hogy a kolostorokat és alapítványokat az államkincstár javára elkobozzák.

Ulrik herceg ezekkel a forradalmi határozatokkal államcsínyt szegezett szembe. Június 21-én lovagjaival és tanácsosaival Tübingenbe lovagolt,

ahová a főpapok is követték, a polgárságnak megparancsolta, hogy szintén oda menjen, ami meg is történt, és itt a herceg a Landtagot a parasztok nélkül folytatta tovább. A katonai terror alá helyezett polgárok itt elárulták szövetséges társaikat, a parasztokat. Július 8-án létrejött a tübingeni szerződés, amely az országra csaknem egymilliós hercegi adósságot hárított, a hercegre néhány korlátozást kényszerített rá, amelyeket az soha nem tartott be, a parasztokat pedig néhány sekélyes általános szólammal és a lázadás és szövetkezések elleni igen határozott büntetőtörvénnyel fizette ki. A parasztok Landtag-képviseletéről természetesen szó sem volt többé. A falu népe árulást kiáltott; de a herceg, akinek amióta adósságait a rendek átvállalták, ismét volt hitele, csakhamar csapatokat szerzett, s szomszédai, különösen a pfalzi választófejedelem, szintén küldtek segélycsapatokat. Így július végére a tübingeni szerződést az egész ország elfogadta és újból hódolatra járult a herceg elé. A Szegény Konrád csak a Rems völgyében fejtett ki ellenállást; a herceget, aki ismét maga lovagolt oda, majdnem megölték, és a Kappelbergen parasztтábort vertek. Amikor azonban a dolog elhúzódott, a legtöbb felkelő élelmiszerek híján ismét szétszéledt, a hátralevő rész pedig a Landtag néhány képviselőjével kötött kétértelmű megállapodás[288] folytán szintén hazatért. Ulrik, akinek serege közben még a városok készségesen kiállított csapataival is megerősödött – a városok most, követeléseik teljesítése után fanatikusan szembefordultak a parasztokkal –, Ulrik most a megállapodás ellenére megrohanta a Rems völgyét és kifosztotta városait és falvait. 1600 parasztot tartóztattak le, tizenhatot nyomban lefejeztek, a többieket nagyobbrészt súlyos pénzbüntetésre ítélték Ulrik pénztára javára. Sokan hosszú ideig fogságban maradtak. A szövetkezés megújítása, a parasztok minden gyülekezése ellen szigorú büntetőtörvényeket hoztak, és a svábföldi nemesség a felkelési kísérletek elnyomására külön szövetséget alakított. – A Szegény Konrád fő vezetői azonban szerencsésen kijutottak Svájcba, és onnan legtöbbjük néhány év múltán egyenként hazaszállingózott.

A württembergi mozgalommal egyidejűleg új Bundschuh-mozgolódás tünetei mutatkoztak Breisgauban és a badeni őrgrófságban. Bühl mellett júniusban felkelést kíséreltek meg, amelyet azonban Fülöp őrgróf mindjárt szétvert, vezetőjét, Gugel-Bastiant pedig Freiburgban elfogták és lefejezték.

Ugyanebben az évben, 1514-ben, ugyancsak tavasszal, *Magyarországon* általános paraszтháború tört ki. Keresztes hadjáratot hirdettek a törökök ellen és a csatlakozó személyileg függő és föld révén függő jobbágyoknak szokás szerint szabadságot ígértek. Mintegy 60 000 ember sereglett egybe a székely Dózsa György parancsnoksága alatt, aki a törökök elleni háborúban

már korábban kitüntette magát és nemességet kapott. A magyar lovagok és mágnások azonban nem nézték jószemmel ezt a keresztes hadjáratot, amely azzal fenyegetett, hogy tulajdonuktól, szolgáiktól megfosztja őket. Utánaeredtek az egyes parasztcsapatoknak, és jobbágyaikat erőszakkal, bántalmazások között visszahurcolták. Amikor ezt a keresztes seregben megtudták, az elnyomott parasztok dühe kirobbant. A két legbuzgóbb keresztes prédikátor, Lőrinc és Barnabás, forradalmi beszédeikkel még hevesebbre szították a seregben a nemesek elleni gyűlöletet. Maga Dózsa is osztozott csapatainak az áruló nemesség elleni haragjában; a keresztes seregből forradalmi hadsereg lett, és Dózsa ennek az új mozgalomnak élére állt.

Parasztjaival Pest mellett, Rákos mezején táborozott. Az ellenségeskedéseket a nemesi párt embereivel a környékbeli falvakban és Pest külvárosaiban kitört viszálykodások nyitották meg; hamarosan csatározásokra került a sor, végül pedig szicíliai vecsernyére[289] a parasztok kezébe esett összes nemeseken, és a környék valamennyi kastélyának felperzselésére. Az udvar fenyegetődzött, de hiába. Amikor a főváros falai alatt a nemeseken az első népítéletet végrehajtották, Dózsa további hadműveletekbe kezdett. Seregét öt hadoszlopra osztotta. Kettőt a felső-magyarországi hegyvidékre küldött, hogy ott mindenkit fellázítsanak és a nemeseket kiirtsák. A harmadik, Széleresi Ambrus, egy pesti polgár vezetésével a főváros szemmeltartására Rákoson maradt; a negyediket és ötödiket Dózsa és öccse, Gergely, Szeged ellen vezették.

Eközben a nemesség Pesten gyülekezett és segítségül hívta Erdély vajdáját, Zápolya Jánost. A nemesség a budai és pesti polgárokkal együtt leverte és megsemmisítette a Rákoson táborozó hadtestet, miután Széleresi a parasztsereg polgári elemeivel átpártolt az ellenséghez. Egy csomó foglyot a legkegyetlenebb módon kivégeztek, a többit pedig, orrukat, fülüket levágva, hazaküldték.

Dózsa Szegednél kudarcot vallott és Csanád ellen vonult, amelyet a Báthory István és Csáky püspök vezérlete alatt álló nemesi sereg leverése után el is foglalt, s a foglyokon, köztük a püspökön és Telegdy királyi kincstartón véresen megtorolta a rákosi kegyetlenkedéseket. Csanádon kikiáltotta a köztársaságot, a nemesség eltörlését, az általános egyenlőséget és a nép szuverenitását, majd Temesvár ellen vonult, ahová Báthory bevette magát. De mialatt ezt a várat két hónapig ostromzár alatt tartotta és Hosszú Antal új seregével megerősödött, a két felső-magyarországi csapat több ütközetben vereséget szenvedett a nemességtől, és Zápolya János az erdélyi hadsereggel Dózsa ellen vonult. Zápolya a parasztokat megrohanta és szétszórta, magát Dózsát elfogták, tüzes trónon megsütötték, s saját emberei, akiknek csak

ezzel a feltétellel hagyták meg az életét, ettek eleven testéből. Lőrinc és Hosszú ismét összegyűjtötték a szétugrasztott parasztokat, de újból vereséget szenvedtek, és az ellenség mindenkit, aki kezére jutott, karóba húzott vagy felakasztott. Az utak mentén és a felperzselt falvak szélén ezrével lógtak a parasztok tetemei. Mintegy 60 000 volt az elesettek és lemészároltak száma. A nemeseknek viszont gondjuk volt rá, hogy a legközelebbi országgyűlésen a parasztok szolgaságát ismét az ország törvényeként ismertessék el.

A „vend markban", vagyis Karintiában, Krajnában és Stájerországban ugyanebben az időben kitört parasztfelkelés Bundschuh-jellegű összeesküvésen alapult, amely ezen a nemesség és a császári hivatalnokok által kiszipolyozott, török betörésektől dúlt és éhínséggel sújtott vidéken már 1503-ban megalakult és felkelést idézett elő. E vidék szlovén parasztjai, csakúgy mint a németek, már 1513-ban újból kibontották a stara prava (a régi jogok) hadi zászlaját, és bár ebben az évben hagyták magukat ismét lecsendesíteni, és 1514-ben, amikor még nagyobb tömegben sereglettek össze, Miksa császárnak a régi jogok helyreállítására tett határozott ígérete szétszéledésre bírta őket, – 1515 tavaszán a folytonosan rászedett nép bosszúháborúja annál hevesebben robbant ki. Mint Magyarországon, itt is mindenütt feldúlták a kastélyokat és a kolostorokat, a foglyul ejtett nemeseket pedig a parasztbíróságok ítélete alapján lefejezték. Stájerországban és Karintiában Dietrichstein császári kapitánynak sikerült a felkelést csakhamar elfojtania; Krajnában azonban csak a raini rajtaütéssel (1516 őszén) és az azt követő, a magyar nemesség gyalázatosságaival méltán egy sorba állítható számtalan osztrák kegyetlenkedéssel tudták elnyomni a felkelést.

Érthető, hogy a döntő vereségek ilyen sorozata és a nemesség ilyen tömeges kegyetlenkedése után a németországi parasztok hosszabb időre csöndben maradtak. És mégis, sem az összeesküvések, sem a helyi felkelések nem szűntek meg teljesen. A Bundschuh és a Szegény Konrád menekültjeinek jórésze már 1516-ban visszatért Svábföldre és a Felső-Rajnavidékre, 1517-ben pedig a Bundschuh a Fekete-erdőben ismét teljes erővel működött. Joss Fritz maga, aki az 1513-as régi bocskoros zászlót keblében elrejtve még mindig magánál hordotta, újból bejárta a Fekete-erdőt, és nagy tevékenységet fejtett ki. Az összeesküvés újból szerveződött. Mint négy esztendővel azelőtt, ismét gyűléseket hívtak össze a Kniebisen. De a titkot nem őrizték meg, a kormányok tudomást szereztek a dologról és közbeléptek. Sokakat elfogtak és kivégeztek; a legtevékenyebb és legértelmesebb tagoknak menekülniök kellett, közöttük Joss Fritznek is, akit ezúttal sem sikerült kézrekeríteni, de aki, úgy látszik, nem sokkal ezután Svájcban meghalt, mert ez időtől sehol sincs többé említés róla.

IV

Ugyanabban az időben, amikor a Fekete-erdőben a negyedik Bundschuh-összeesküvést elnyomták, Wittenbergben Luther jelt adott annak a mozgalomnak a megindítására, amely azután valamennyi rendet magával ragadta a forgatagba és az egész birodalmat megrendítette. A thüringiai ágostonrendi szerzetes tételei[290] gyújtottak, mint villám a lőporos hordóban. A lovagok és a polgárok, a parasztok és a plebejusok, a hatalomra vágyó fejedelmek és az alsópapság, a rejtőző misztikus szekták, a tudós és szatirikus-burleszk irodalmi ellenzék[291] sokrétű, egymást keresztező törekvései ezekben a tételekben egyelőre közös általános kifejezést kaptak, és meglepően gyorsan csoportosultak köréjük. Az összes ellenzéki elemeknek ez a máról holnapra kialakult szövetsége a maga rövid tartama alatt is hirtelen feltárta a mozgalom roppant hatalmát és annál gyorsabban hajtotta azt előre.

De éppen a mozgalom e gyors fejlődésének igen hamar ki kellett fejlesztenie a viszály benne rejlő csíráit is, újból el kellett szakítania egymástól a felizgatott tömeg egymással már egész élethelyzetüknél fogva is homlokegyenest szembenálló alkotórészeit és vissza kellett vinnie őket normális, ellenséges álláspontjukra. Az ellenzék tarkabarka tömegének ez a két vonzási központ körüli polarizálódása már a reformáció első éveiben megmutatkozott; a nemesség és a polgárok fenntartás nélkül Luther köré csoportosultak; a parasztok és a plebejusok anélkül, hogy Lutherban már éppenséggel ellenséget láttak volna, külön forradalmi ellenzéki pártot alkottak, mint azelőtt. Csakhogy most a mozgalom sokkal általánosabb, sokkal mélyrehatóbb volt, mint Luther előtt, és ezzel adva volt a két párt élesen kifejezett ellentétének és egymás közötti közvetlen harcának szükségszerűsége is. Ez a közvetlen ellentét hamarosan bekövetkezett; Luther és Münzer harcoltak egymás ellen a sajtóban és a szószéken, ugyanúgy, ahogy a fejedelmek, lovagok és városok nagyrészt lutheránus vagy legalábbis a lutherizmus felé hajló erőkből álló seregei a parasztok és plebejusok csapatait szétszórták.

Hogy a reformációt elfogadó különféle elemek érdekei és szükségletei mennyire eltértek egymástól, azt már a parasztháború előtt megmutatja a

nemességnek az a kísérlete, hogy érvényesítse követeléseit a fejedelmekkel és a papokkal szemben.

Már fentebb láttuk, milyen álláspontot foglalt el a német nemesség a XVI. század elején. Útban volt afelé, hogy függetlenségét az egyre hatalmasabbá váló világi és egyházi fejedelmekkel szemben elveszítse. Ugyanakkor látta, hogy amilyen mértékben süllyedt ő maga, süllyedt a birodalmi hatalom is, és a birodalom egy sor szuverén fejedelemségre bomlott. Az ő szemében saját pusztulása szükségképpen egybeesett a németeknek mint nemzetnek a pusztulásával. Ehhez hozzájárult még az, hogy a nemesség, különösen a közvetlenül a birodalomnak alárendelt nemesség volt az a rend, amely mind katonai hivatásánál, mind pedig a fejedelmekkel szemben elfoglalt helyzeténél fogva a birodalmat és a birodalmi hatalmat különösen képviselte. Ez volt a legnemzetibb rend, és minél erősebb volt a birodalmi hatalom, minél gyöngébbek és minél kevesebben voltak a fejedelmek, minél egységesebb volt Németország, annál erősebb volt a nemesség. Ebből eredt a lovagság általános méltatlankodása Németország siralmas politikai helyzete, a birodalom külpolitikai tehetetlensége miatt, amely olyan mértékben növekedett, amilyen mértékben a császári ház öröklés útján egyik tartományt a másik után csatolta a birodalomhoz; ebből eredt méltatlankodása idegen hatalmak Németországban szőtt cselszövései, valamint német fejedelmeknek a külfölddel a birodalmi hatalom ellen irányuló összeesküvései miatt. A nemesség követeléseinek tehát mindenekelőtt egy birodalmi reform követelésében kellett összegeződniök, amelynek áldozatai a fejedelmek és a főpapok lettek volna. Ezt az összegezést *Ulrich von Hutten*, a német nemesség elméleti képviselője vállalta magára, *Franz von Sickingennel*, a nemesség katonai és politikai képviselőjével együtt.

Hutten a nemesség nevében követelt birodalmi reformját igen határozottan fejezte ki és igen radikálisan fogalmazta meg. Nem kevesebbről van itt szó, mint valamennyi fejedelem félreállításáról, valamennyi egyházi fejedelemség és birtok szekularizációjáról, monarchikus vezetés alatt álló *nemesi demokrácia* létesítéséről, körülbelül úgy, ahogyan az a néhai lengyel köztársaság legjobb napjaiban fennállott. A nemesség, a kiváltképpen katonai osztály uralmának felállításával, a fejedelmeknek, a szétforgácsolódás hordozóinak eltávolításával, a papok hatalmának megsemmisítésével és Németországnak Róma egyházi uralma alól való kiragadásával vélte Hutten és Sickingen a birodalmat ismét egységessé, szabaddá és hatalmassá tenni.

A személyileg függő jobbágyságon nyugvó nemesi demokrácia, ahogyan az Lengyelországban és valamelyest módosított formában a germánok által meghódított birodalmak első évszázadaiban fennállott, a legnyersebb társa-

dalmi formák egyike és egészen normálisan fejlődik tovább a kialakult feudális hierarchiává, amely már jelentékenyen magasabb fok. Ez a tiszta nemesi demokrácia tehát a XVI. században lehetetlen volt. Lehetetlen volt már csak azért is, mert Németországban ekkor egyáltalában jelentős és hatalmas városok álltak fenn. Másfelől azonban lehetetlen volt az alsónemességnek és a városoknak az a szövetsége is, amely Angliában a feudális rendi monarchiának polgári alkotmányos monarchiává való átalakulását hozta létre. Németországban a régi nemesség fennmaradt, Angliában a rózsaháborúk[292] a régi nemességet 28 család kivételével kiirtották és helyébe polgári eredetű és polgári irányzatú nemesség lépett; Németországban a személyi függésen alapuló jobbágyság tovább fennállt, és a nemességnek *feudális* jövedelmi forrásai voltak, Angliában a személyi függésen alapuló jobbágyságot csaknem teljesen megszüntették, és a nemesek egyszerű polgári földbirtokosok voltak, *polgári* jövedelmi forrással: a földjáradékkal. Végül az abszolút monarchia központosítottsága, amely Franciaországban XI. Lajos óta a nemesség és polgárság közötti ellentét révén fennállott és egyre tovább fejlődött, Németországban már csak azért is lehetetlen volt, mert itt egyáltalában a nemzeti központosítás feltételei semmiképpen sem, vagy csak fejletlenül voltak meg.

Minél jobban belebocsátkozott Hutten ilyen viszonyok között eszményének gyakorlati véghezvitelébe, annál több engedményt kellett tennie, és szükségképpen annál határozatlanabbakká váltak birodalmi reformjának körvonalai. A nemesség egymagában nem volt elég erős terveinek keresztülvitelére – ezt bizonyította egyre növekvő gyöngesége a fejedelmekkel szemben. Szövetségestársakra kellett szert tennie, és a lehetséges szövetségesek csakis a városok, a parasztok, valamint a reformációs mozgalom befolyásos teoretikusai voltak. De a városok eléggé ismerték a nemességet ahhoz, hogy ne bízzanak benne és minden vele való szövetkezést visszautasítsanak. A parasztok a nemességben, amely őket kiszipolyozta és sanyargatta, teljes joggal legelkeseredettebb ellenségüket látták. A teoretikusok pedig vagy a polgárokkal, vagy a fejedelmekkel, vagy a parasztokkal tartottak. Mi pozitívat is ígérhetett volna a nemesség a polgároknak és a parasztoknak egy olyan birodalmi reformból, amelynek fő célja mindig a nemesség felemelése volt? Ilyen körülmények között Hutten nem tehetett egyebet, mint hogy propagandairataiban keveset vagy éppen semmit sem szólt a nemességnek, a városoknak és a parasztoknak jövendő kölcsönös helyzetéről, minden bajt a fejedelmek, a papok és a Rómától való függőség számlájára írt, és bebizonyította a polgároknak: érdekük azt parancsolja, hogy a fejedelmek és a nemesség között küszöbönálló harcban legalábbis semlegesek maradjanak. A sze-

mélyi függésen alapuló jobbágyság megszüntetéséről és a nemesekkel szemben fennálló paraszti terhek eltörléséről Huttennél sehol sem esik szó.

A német nemesség viszonya a parasztokhoz akkoriban teljesen ugyanaz volt, mint a lengyel nemesség viszonya a maga parasztjaihoz az 1830-as és 1846-os* felkelésekben. Ahogy a modern lengyel felkelésekben, úgy akkor Németországban is csak az összes ellenzéki pártok szövetsége és főképpen a nemességnek a parasztokkal való szövetsége útján lehetett a mozgalmat véghezvinni. De éppen ez a szövetség volt mindkét esetben *lehetetlen*. Sem a nemesség nem került azon szükségesség elé, hogy politikai kiváltságait és feudális előjogait a parasztokkal szemben feladja, sem a forradalmi parasztok nem léphettek szövetségre általános, határozatlan kilátások alapján a nemességgel, éppen azzal a renddel, amely őket leginkább elnyomta. Mint 1830-ban Lengyelországban, ugyanúgy 1522-ben Németországban sem nyerhette már meg a nemesség a parasztokat. Csak a személyi függésen alapuló jobbágyság és a föld általi jobbágyság teljes megszüntetése, valamennyi nemesi kiváltság feladása egyesíthette volna a falvak népét a nemességgel; a nemességnek azonban, mint minden kiváltságos rendnek, semmi kedve sem volt ahhoz, hogy előjogairól, egész kiváltságos helyzetéről és jövedelmi forrásainak legnagyobb részéről önként lemondjon.

A nemesség tehát végül, amikor harcra került a sor, egyedül állott a fejedelmekkel szemben. Előrelátható volt, hogy a fejedelmek, akik két évszázad óta folyton tért hódítottak a nemességgel szemben, ezúttal is könnyűszerrel leverik majd őket.

Magának a harcnak a lefolyása ismeretes. Hutten és Sickingen – ez utóbbi már a középnémet nemesség elismert politikai és katonai vezetője volt – 1522-ben Landauban létrehozták a rajnai, sváb és frank nemesség hat évre szóló szövetségét, állítólag önvédelmi célból; Sickingen részben saját eszközeiből, részben a környékbeli lovagokkal együttműködve sereget vont össze, megszervezte erősítések toborzását Frankföldről, az Alsó-Rajnavidékről, Németalföldről és Vesztfáliából, és 1522 szeptemberében a trieri érsek-választófejedelemnek küldött hadüzenettel megkezdte az ellenségeskedéseket. Ám mialatt Trier előtt táborozott, erősítéseit a fejedelmek gyors közbelépése elvágta; a hesseni tartománygróf és a pfalzi választófejedelem a trieriek segítségére sietett, és Sickingen kénytelen volt bevenni magát várába, Landstuhlba. Huttennak és többi barátjának minden fáradozása ellenére a szövetkezett nemesség, amelyet a fejedelmek összpontosított és gyors akciója megfélemlített, cserbenhagyta Sickingent; ő maga halálos sebet kapott, fel-

* *Az 1850-es kiadásban:* 1830 óta – *Szerk.*

adta Landstuhlt és közvetlenül utána meghalt. Hutten kénytelen volt Svájcba menekülni, és néhány hónappal később a Zürichi-tó Ufnau szigetén meghalt.

Ezzel a vereséggel és a két vezér halálával a nemességnek mint a fejedelmektől független testületnek a hatalma megtört. Ettől fogva a nemesség már csak a fejedelmek szolgálatában és azok vezetésével lép fel. A közvetlenül ezután kitört paraszthábor ú még inkább arra kényszerítette, hogy közvetlenül vagy közvetve a fejedelmek védelme alá helyezze magát, és ugyanakkor azt is bebizonyította, hogy a német nemességnek inkább kedvére való, hogy fejedelmi fennhatóság alatt továbbra is kizsákmányolja a parasztokat, mint hogy a *felszabadított* parasztsággal nyílt szövetségben megdöntse a fejedelmek és a papok uralmát.

V

Attól a pillanattól, amikor Luthernak a katolikus hierarchia elleni hadüzenete Németország összes ellenzéki elemeit mozgásba hozta, nem múlt el év, hogy a parasztok szintén fel ne léptek volna követeléseikkel. 1518 és 1523 között a Fekete-erdőben és a Felső-Svábföldön egymást érték a helyi parasztfelkelések. 1524 tavaszától ezek a felkelések rendszeres jelleget öltöttek. Ez év áprilisában a marchthali apátság parasztjai megtagadták a robotot és egyéb szolgáltatásokat; májusban a Sankt Blasien-i parasztok megtagadták a jobbágyi szolgáltatásokat; júniusban a Memmingen melletti Steinheim parasztjai kijelentették, hogy sem tizedet, sem más adót nem hajlandók fizetni; júliusban és augusztusban a thurgaui parasztok keltek fel, és részint a zürichiek közvetítése, részint a többeket kivégeztető svájci államszövetség brutalitása csendesítette ismét le őket. Végül a stühlingeni tartománygrófságban következett be egy határozottabb jellegű felkelés, amelyet a *parasztháború* közvetlen *kezdetének* tekinthetünk.

A stühlingeni parasztok hirtelen megtagadták a szolgáltatásokat a tartománygrófnak, erős csapatokban verődtek össze, és 1524 augusztus* 24-én a *bulgenbachi Hans Müller* vezetésével Waldshutba vonultak. Itt a polgárokkal együtt evangéliumi testvériséget alapítottak. A polgárok annál inkább csatlakoztak a szövetkezéshez, mert ugyanakkor prédikátoruknak, Balthasar *Hubmaiernak*, Thomas Münzer barátjának és tanítványának vallási üldözése miatt összeütközésbe kerültek az elő-ausztriai[293] kormányzattal. Szövetségi adót vetettek hát ki, heti három krajcárt – szokatlanul nagy összeg az akkori pénzértékben –, Elzászba, a Moselhez, az egész Felső-Rajnavidékre és Frankföldre megbízottakat küldtek, hogy a parasztokat mindenütt bevonják a szövetségbe, és a szövetség céljául a feudális uralom megszüntetését, valamennyi kastély és kolostor lerombolását és a császáron kívül valamennyi úr félreállítását tűzték ki. A szövetség zászlaja a *német trikolor*[99] volt.

A felkelés az egész mostani badeni felföldön gyorsan terjedt. Páni rémület szállta meg a felső-svábföldi nemességet, hiszen haderőik majdnem mind

* *Az 1850-es és 1875-ös kiadásban tévesen:* október – *Szerk.*

Olaszországban, az I. Ferenc francia király elleni háborúban[294] voltak elfoglalva. Nem maradt számukra más hátra, mint az időt tárgyalásokkal elhúzni, közben pénzt felhajtani és csapatokat toborozni, amíg elég erősek nem lesznek ahhoz, hogy a parasztokat vakmerőségükért „tűzzel-vassal, gyilokkal és sarccal"[295] megfenyítsék. Itt kezdődött az a módszeres árulás, az a következetes szószegés és alattomosság, amellyel a nemesek és a fejedelmek az egész parasztháború alatt kitűntek, és amely a decentralizált és nehezen szervezhető parasztokkal szemben legerősebb fegyverük volt. A Sváb Szövetség, amely Délnyugat-Németország fejedelmeit, nemességét és birodalmi városait foglalta magában, közvetített, de anélkül, hogy a parasztoknak pozitív engedményeket biztosított volna. Ezek mozgásban maradtak. A bulgenbachi Hans Müller szeptember 30-tól október közepéig átvonult a Fekete-erdőn egészen Urachig és Furtwangenig, csapatát 3500 főre emelte és azzal Ewattingennél (nem messze Stühlingentől) helyezkedett el. A nemességnek alig 1700 ember állott rendelkezésére, és ezek is szét voltak forgácsolódva. Kénytelen volt beleegyezni a fegyverszünetbe, amely az ewattingeni táborban valóban létre is jött. A parasztoknak békés megegyezést ígértek, mely vagy közvetlenül az érdekeltek között, vagy döntőbíró által jönne létre, és megígérték, hogy a panaszokat a stockachi tartományi törvényszék meg fogja vizsgálni. Mind a nemesi csapatok, mind a parasztok szétoszlottak.

A parasztok 16 cikkelyben állapodtak meg, amelyeket jóváhagyás végett a stockachi törvényszék elé akartak terjeszteni. E cikkelyek igen mérsékeltek voltak. A vadászati jog, a robot, a nyomasztó adók és egyáltalában az urasági kiváltságok megszüntetése, védelem az önkényes letartóztatások és az önkényesen ítélkező, elfogult bíróságok ellen – semmi mást nem követeltek.

A nemesség ellenben, mihelyt a parasztok hazatértek, nyomban ismét követelte az összes vitás szolgáltatásokat, addig is, amíg a törvényszék nem dönt. A parasztok természetesen vonakodtak, és az urakat a törvényszékhez utasították. A viszály újból kitört; a parasztok ismét gyülekeztek, a fejedelmek és az urak összevonták csapataikat. A mozgalom ezúttal ismét továbbterjedt, túl Breisgaun és mélyen be Württemberg területére. A csapatok a *waldburgi Georg Truchsess* – a parasztháború Albája – vezérlete alatt szemmel tartották a parasztokat, egyes segédcsapataikat meg is verték, a sereg zömét azonban nem merték megtámadni. Georg Truchsess tárgyalt a parasztok vezetőivel, és itt-ott megegyezésre is jutott velük.

December végén megkezdődtek a tárgyalások a stockachi tartományi törvényszéken. A parasztok tiltakoztak azellen, hogy a törvényszék kizárólag

nemesekből áll. Válaszul császári kinevező levelet olvastak fel előttük. A tárgyalások elhúzódtak, közben a nemesség, a fejedelmek, a Sváb Szövetség hatóságai fegyverkeztek. Ferdinánd főherceg, aki a még ma is osztrák örökös tartományokon kívül Württemberg, a badeni Fekete-erdő és Dél-Elzász fölött is uralkodott, megparancsolta, hogy a legnagyobb szigorral járjanak el a lázadó parasztok ellen. Fogják el, vonják kínpadra és irgalom nélkül üssék agyon őket, irtsák őket, ahogy tudják, javaikat égessék fel és pusztítsák el, asszonyaikat és gyermekeiket pedig tegyék földönfutóvá. Látjuk, hogyan tartották meg a fejedelmek és az urak a fegyverszünetet, és mit értettek barátságos közvetítésen és a panaszok megvizsgálásán. Ferdinánd főherceg, akinek az augsburgi Welser-ház pénzt kölcsönzött, lázas sietséggel fegyverkezett; a Sváb Szövetség pénzbeli hozzájárulást és csapatok kiállítását rendelte el, amire három határidőt állapított meg.

Ezek az eddigi felkelések egybeesnek Thomas Münzer öthónapos felföldi tartózkodásával. A mozgalom kitörésére és menetére gyakorolt befolyásáról közvetlen bizonyítékaink ugyan nincsenek, de közvetve ez a befolyás kétséget kizáróan megállapítást nyert. A parasztok közül a határozottabb forradalmárok többnyire az ő tanítványai, és az ő eszméit képviselik. A tizenkét cikkelyt, valamint a felföldi parasztok cikkelylevelét[296] valamennyi kortársa neki tulajdonítja, habár legalábbis az előbbieket bizonyára nem ő fogalmazta. Még Thüringiába való visszatérése közben is kibocsátott egy határozottan forradalmi írást[297] a felkelő parasztokhoz.

Ugyanakkor a Württembergből 1519-ben elűzött Ulrik herceg azon mesterkedett, hogy a parasztok segítségével megint országa birtokába juthasson. Tény, hogy elűzetése óta igyekezett felhasználni a forradalmi pártot és azt állandóan támogatta. Az 1520 és 1524 között a Fekete-erdőben és Württembergben előforduló helyi zavargások legtöbbjébe belekeveredett a neve, most pedig hohentwieli várából egyenesen Württemberg elleni betörésre készülődött. A parasztok azonban csak felhasználták, befolyása sohasem volt rájuk, még kevésbé bíztak benne.

Így múlt el a tél anélkül, hogy bármelyik oldalról is döntő lépés történt volna. A fejedelmi urak elbújtak, a parasztfelkelés egyre terjedt. 1525 januárjában a Duna, a Rajna és a Lech közötti egész országrész teljes forrongásban volt, és februárban kitört a vihar.

Mialatt a bulgenbachi Hans Müller vezetése alatt álló *fekete-erdei–hegaui sereg* württembergi Ulrikkal konspirált és bizonyos mértékben részt vett Stuttgart elleni eredménytelen hadjáratában (1525 februárjában és márciusában), a parasztok a lápon, Ulm fölött, február 9-én felkeltek, összegyűltek a Baltringen melletti mocsarakkal védett táborban, kitűzték a *vörös zász-*

A PARASZTHÁBORÚ NÉMETORSZÁGBAN

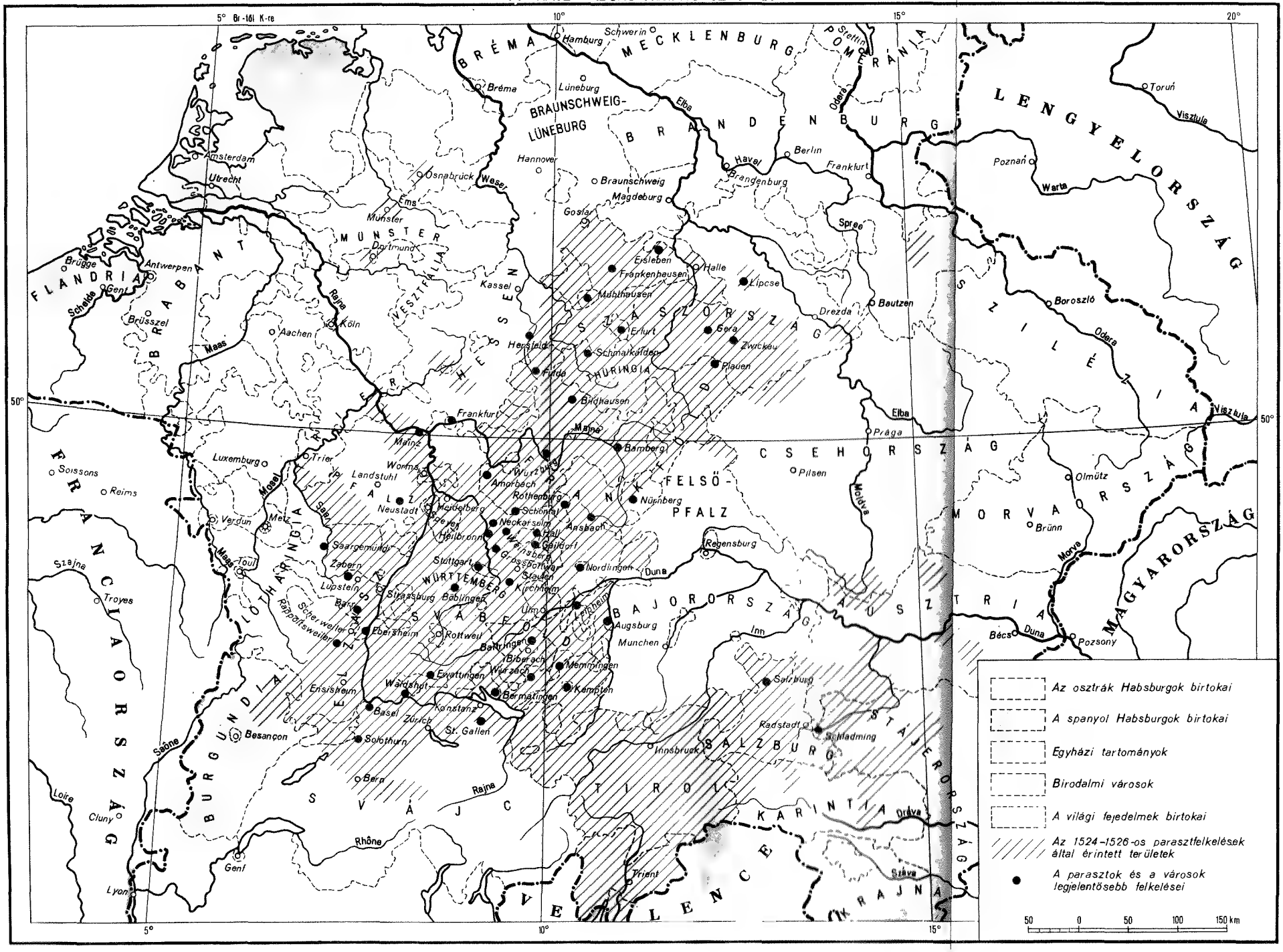

KARTOGRÁFIAI VÁLLALAT Budapest 1962–429

lót és Ulrich Schmid vezetésével megalakították a *baltringeni sereget*. Ez 10–12 000 főből állott.

Február 25-én a 7000 főnyi *felső-allgäui sereg* a Schussennél gyülekezett arra a híresztelésre, hogy a csapatok oda tartanak az ott is fellépő elégedetlenek ellen. A kempteniek, akik egész télen át viszályban álltak érsekükkel, 26-án tömörültek és egyesültek emezekkel. Memmingen és Kaufbeuren városok bizonyos feltételekkel csatlakoztak a mozgalomhoz; de már itt is világosan kitűnt, hogy a városok ebben a harcban milyen kétkulacsos magatartást tanúsítottak. Március 7-én Memmingenben a tizenkét memmingeni cikkelyt az összes felső-allgäui parasztok nevében elfogadták.

Az allgäuiak üzenetére a Boden-tónál Eitel Hans vezetésével megalakult a *tómenti sereg*. Ez a sereg is gyorsan erősödött. Főhadiszállása Bermatingenban volt.

Alsó-Allgäuban, Ochsenhausen és Schellenberg környékén, Zeilben és Waldburgban, Truchsess uradalmaiban szintén felkeltek a parasztok, mégpedig már március első napjaiban. Ez a 7000* főnyi *alsó-allgäui sereg* Wurzachnál táborozott.

Mind a négy sereg elfogadta a memmingeni cikkelyeket, amelyek egyébként még sokkal mérsékeltebbek voltak, mint a hegauiak cikkelyei, és azokban a pontokban is, amelyek a felfegyverzett csapatoknak a nemességgel és a kormányokkal szemben tanúsítandó magatartására vonatkoztak, figyelemreméltó határozatlanságot árultak el. Ahol határozottság nyilvánult meg, ott az csak a háború során fejlődött ki, amikor a parasztok ellenségeik eljárásáról már tapasztalatokat szereztek.

Ezekkel a seregekkel egyidőben egy hatodik sereg is megalakult a Duna mentén. Az Ulmtól Donauwörthig terjedő egész vidékről, az Iller, a Roth és a Biber völgyeiből a parasztok Leipheimbe mentek és ott tábort ütöttek. 15 községből az összes fegyverbíró férfiak, 117 községből pedig erősítések voltak ott. A *leipheimi sereg* vezére Ulrich Schön volt, prédikátora Jakob Wehe, a leipheimi pap.

Így március elején hat táborban mintegy 30–40 000 felső-svábföldi felkelő paraszt állott fegyverben. E parasztseregek jellegüket tekintve igen vegyesek voltak. A forradalmi – Münzer-féle – párt mindenütt kisebbségben volt. Ennek ellenére mindenütt ez a párt alkotta a paraszttáborok magvát és erősségét. A parasztok zöme mindig kész volt egyezkedni az urakkal, ha csak biztosították számára azokat az engedményeket, amelyeket fenyegető magatartásával kicsikarni remélt. Ehhez járult, hogy amikor a dolog elhú-

* *Zimmermannál*: 5000 – *Szerk.*

zódott és a fejedelmi seregek közeledtek, beleuntak a hadviselésbe, és azok, akiknek még volt valami vesztenivalójuk, nagyobbrészt hazaszállingóztak. Emellett tömegével csatlakoztak a seregekhez a csavargó lumpenproletárok, akik a fegyelem fenntartását megnehezítették, a parasztokat demoralizálták, és szintúgy állandóan jöttek-mentek. Már ez is megmagyarázza azt, hogy a parasztseregek kezdetben mindenütt védekezésben maradtak, a táborokban demoralizálódtak, és még ha eltekintünk is taktikai gyöngeségüktől és a rátermett vezetők hiányától, semmi esetre sem értek fel a fejedelmek hadseregeivel.

Még mialatt a seregek gyülekeztek, Ulrik herceg toborzott csapatokkal és néhány hegaui paraszttal Hohentwielből betört Württembergbe. Ha a parasztok most a másik oldalról a waldburgi Truchsess csapatai ellen vonulnak, akkor a Sváb Szövetség elveszett. De a seregek pusztán védekező magatartása következtében Truchsessnak csakhamar sikerült a baltringeni, allgäui és a tómenti parasztokkal fegyverszünetet kötnie, tárgyalásokat kezdtek, és az ügy lebonyolításának határidejét Judica vasárnapjára (április 2)[298] tűzték ki. Ezalatt felvonulhatott Ulrik herceg ellen, megszállhatta Stuttgartot és kényszeríthette Ulrikot, hogy már március 17-én ismét elhagyja Württemberget. Ezután a parasztok ellen fordult; de saját seregének zsoldosai fellázadtak és vonakodtak a parasztok ellen harcolni. Truchsessnak sikerült a lázongókat lecsillapítania, és most Ulmba vonult, ahol újabb erősítései gyülekeztek. A Teck alatti Kirchheimnél megfigyelő tábort hagyott hátra.

A Sváb Szövetség, amelynek végre szabad volt a keze és első kontingenseit összegyűjtötte, most levetette álarcát és kijelentette, hogy „el van szánva fegyverrel és isten segedelmével elhárítani azt, amire a parasztok önkényesen merészkedtek".[299]

A parasztok közben szigorúan betartották a fegyverszünetet. A Judica vasárnapjára kitűzött tárgyalásra összeállították követeléseiket, a híres *tizenkét cikkelyt*. Követelték, hogy a papokat a községek válasszák és elmozdíthassák, követelték a kis tized megszüntetését, a nagy tizednek[300] a papi javadalmazás levonása után közcélokra fordítását, a személyi függésen alapuló jobbágyság eltörlését, a halászati, vadászati jog és a mortuarium[301] megszüntetését, a túlzott robot, adók és földbérek korlátozását, a községektől és egyesektől erőszakosan elvett erdők, legelők és kiváltságok visszaadását, továbbá az önkény kiküszöbölését az igazságszolgáltatásból és a közigazgatásból. Látjuk, hogy a mérsékelt, egyezségre hajló párt még jelentős túlsúlyban volt a parasztseregekben. A forradalmi párt a maga programját a *„cikkelylevélben"*[296] már régebben összeállította. Ez a nyílt levél felszólítja az összes paraszti közösségeket, lépjenek be a „keresztény egyesülésbe és testvériségbe", hogy

megszüntessenek minden terhet, akár jó szóval, „ami aligha lehetséges", akár erőszakkal, s a vonakodókat a „világi átokkal" fenyegeti, vagyis azzal, hogy kitaszítják őket a társadalomból és a szövetségi tagokkal való minden érintkezésből. A várakat, kolostorokat és papi alapítványokat szintén a világi átokkal fogják sújtani, hacsak a nemesek, papok és szerzetesek azokat önszántukból el nem hagyják, közönséges házakba nem költöznek, mint más emberek, és a keresztény egyesüléshez nem csatlakoznak. – Ebben a radikális kiáltványban tehát, amelyet nyilvánvalóan az 1525 tavaszán kitört felkelés *előtt* fogalmaztak meg, mindenekelőtt a forradalomról, a még uralkodó osztályok teljes legyőzéséről van szó, és a „világi átok" csak megjelöli az elnyomókat és árulókat, akiket agyon kell verni, a várakat, amelyeket fel kell perzselni, a kolostorokat és alapítványokat, amelyeket el kell kobozni, és amelyeknek a kincseit pénzzé kell tenni.

Mielőtt azonban a parasztok tizenkét cikkelyüket a kijelölt döntőbírák elé terjeszthették volna, hírét vették a Sváb Szövetség szerződésszegésének és a csapatok közeledésének. Azonnal megtették intézkedéseiket. Az allgäui, baltringeni és tómenti parasztok Gaisbeurenban nagygyűlést tartottak. A négy sereget egybeolvasztották és négy új hadoszlopot szerveztek belőlük; elhatározták az egyházi javak elkobzását, kincseiknek a hadipénztár javára való eladását és a várak felgyújtását. Így vált a hivatalos tizenkét cikkely mellett a cikkelylevél hadviselésük szabályzatává és Judica vasárnapja, a békekötésre kitűzött nap, az *általános felkelés* dátumává.

A mindenütt növekvő izgalom, a parasztok és a nemesek közötti szüntelen helyi összetűzések, a Fekete-erdőben hat hónap óta egyre erősödő felkelésről és annak a Dunáig és a Lechig való továbbterjedéséről szóló hír kétségkívül elegendő ahhoz, hogy a Németország kétharmadára kiterjedő parasztfelkelések gyors egymásutánját megmagyarázzuk. De hogy a mozgalom élén olyan emberek állottak, akik ezt anabaptista és egyéb megbízottakkal megszervezték, azt bizonyítja valamennyi egyes felkelés egyidejűségének ténye. Március második felében már zavargások törtek ki Württembergben, a Neckar alsó folyásánál, Odenwaldban, Alsó- és Közép-Frankföldön; de mindenütt már előzőleg április 2-t, Judica vasárnapját jelölték ki az általános kitörés napjául, a döntő csapás, a tömegfelkelés mindenütt április első hetében robbant ki. Az allgäui, hegaui és a tómenti parasztok is április elsején vészharangokkal és tömeggyűlésekkel táborukba hívtak minden fegyverbíró férfit és, a baltringeniekkel egyidőben, megkezdték az ellenségeskedést a várak és kolostorok ellen.

Frankföldön, ahol a mozgalom hat középpont körül csoportosult, a felkelés mindenütt április első napjaiban tört ki. *Nördlingennél* ez idő tájt két pa-

raszttábor alakult, amelyek segítségével a városban az *Anton Forner* vezetése alatt álló forradalmi párt kerekedett fölül és keresztülvitte Forner polgármesterré való kinevezését, valamint a városnak a parasztokhoz való csatlakozását. *Ansbach* környékén április 1 és 7 között mindenütt felkeltek a parasztok, és a felkelés innen Bajorország felé terjedt. A *Rothenburg* vidéki parasztok már március 22 óta fegyverben álltak; Rothenburg városában március 27-én a kispolgárok és plebejusok Stephan von *Menzingen* vezetésével megdöntötték a patríciusok uralmát; minthogy azonban a város fő jövedelmi forrásai éppen a parasztok szolgáltatásai voltak, az új kormányzat is igen ingadozó és kétszínű magatartást tanúsított a parasztokkal szemben. *A würzburgi* káptalan területén április elején a parasztok és a kisvárosok általánosan felkeltek, a *bambergi* püspökségben pedig az általános felkelés öt nap alatt engedékenységre kényszerítette a püspököt. Végül északon, a thüringiai határon az erős *bildhauseni parasztt*ábor gyűlt egybe.

Odenwaldban, ahol *Wendel Hipler*, a Hohenlohe grófok egykori kancellárja, nemesember, és *Georg Metzler*, a Krautheim melletti Ballenbergből való fogadós, állottak a forradalmi párt élén, a vihar már március 26-án kitört. A parasztok mindenfelől a Tauber felé vonultak. A rothenburgi tábor kétezer embere is csatlakozott hozzájuk. Georg Metzler átvette a vezetést és az összes erősítések beérkezése után április 4-én a Jagst melletti Schöntal kolostor irányába menetelt, ahol a *Neckar-völgyiek* csatlakoztak hozzá. Ezek, akiket a Heilbronn melletti Böckingenből való *Jäcklein Rohrbach* fogadós vezetett, Judica vasárnapján Fleinben, Sontheimban stb. meghirdették a felkelést, Wendel Hipler pedig ugyanakkor egy csapatnyi összeesküvővel rajtaütött Öhringenen, s a környék parasztjait is belesodorta a mozgalomba. Schöntalban a két paraszt-hadoszlop, amely „*Nagy Sereggé*" egyesült, elfogadta a tizenkét cikkelyt és portyázásokat szervezett várak és kolostorok ellen. A Nagy Sereg 8000 embert számlált, ágyúi voltak és 3000 kézifegyvere. *Florian Geyer*, egy frank lovag is csatlakozott hozzá és megalakította a Fekete Sereget, egy elit-alakulatot, amely különösen a rothenburgi és öhringeni felkelőkből regrutálódott.

Az ellenségeskedést Neckarsulm württembergi helytartója, Ludwig von Helfenstein gróf nyitotta meg. Az összes parasztokat, akik a kezébe kerültek, minden további nélkül lemészároltatta. A Nagy Sereg ellene vonult. Ezek a mészárlások, valamint a leipheimi sereg vereségéről, Jakob Wehe kivégzéséről és Truchsess kegyetlenkedéseiről éppen akkor érkezett hírek elkeserítették a parasztokat. Helfensteint, aki Weinsbergbe vette be magát, itt megtámadták. A várat Florian Geyer megostromolta, a várost hosszabb harc után elfoglalták és Ludwig grófot több lovaggal együtt foglyul ejtet-

ték. Másnap, április 17-én, Jäcklein Rohrbach a sereg leghatározottabb embereivel törvényt ült az elfogottakon, és közülük tizennégyet, Helfensteinnel az élükön, nyársfutásra ítélt – a legszégyenletesebb halál volt ez, amelyet elszenvedhettek. Weinsberg bevétele és Jäcklein terrorisztikus bosszúja Helfensteinen nem tévesztette el hatását a nemességre. A Löwenstein grófok beléptek a parasztszövetkezésbe, a Hohenlohék, akik már korábban beléptek, de segítséget még nem nyújtottak, azonnal küldték a kívánt ágyút és lőport.

A kapitányok arról tanácskoztak, ne hívják-e meg fővezérnek Götz von Berlichingent, „mivel ő mellé jük állíthatná a nemességet". Az indítvány tetszésre talált; de Florian Geyer, aki a parasztoknak és kapitányoknak ebben a hangulatában a reakció kezdetét látta, Fekete Seregével különvált a seregtől, saját szakállára végigportyázta előbb a Neckar-vidéket, majd Würzburg táját, mindenütt feldúlva a várakat és a papok fészkeit.

A sereg fennmaradó része most először is Heilbronn ellen vonult. Ebben a hatalmas szabad birodalmi városban, mint majdnem mindenütt, a patríciusokkal egy polgári és egy forradalmi ellenzék állott szemben. Az utóbbi, amely titkos egyetértésben volt a parasztokkal, már április 17-én egy zavargás alkalmával megnyitotta a kapukat Georg Metzler és Jäcklein Rohrbach előtt. A parasztvezérek embereikkel birtokukba vették a várost, ez belépett a testvériségbe, 1200 forint pénzt fizetett és egy szakasz önkéntest állított. Csak a papokat és a német lovagrend[302] tagjainak birtokait fosztották ki. 22-én, kisebb helyőrséget hagyva hátra, a parasztok ismét elvonultak. Heilbronnt szemelték ki a különböző seregek központjául, amelyek valóban delegátusokat küldtek oda, és tanácskozásokat folytattak a paraszti közösségek közös akciójáról és közös követeléseiről. De a polgári ellenzék és a parasztok bevonulása óta vele szövetkezett patríciusok most újból felülkerekedtek a városban, minden erélyes lépést meggátoltak, és csak a fejedelmi seregek közeledésére vártak, hogy a parasztokat végképpen elárulják.

A parasztok Odenwald irányába vonultak. Április 24-én Götz von Berlichingen – aki néhány nappal előbb a pfalzi választófejedelemnek, azután a parasztoknak, majd ismét a választófejedelemnek ajánlkozott fel – kénytelen volt belépni az evangéliumi testvériségbe és átvenni a Nagy *Világos* Sereg (Florian Geyer *Fekete* Seregével ellentétben) fővezérletét. Götz azonban ugyanakkor foglya volt a parasztoknak, akik bizalmatlanul szemmel tartották és a kapitányok tanácsának rendelték alá, ezek nélkül semmit sem tehetett. Götz és Metzler most a parasztok zömével Buchenon át Amorbachba vonult, ahol április 30-tól május 5-ig maradtak

és az egész mainzi területet fellázították. A nemeseket mindenütt csatlakozásra kényszerítették és váraikat ezáltal megkímélték; csak a kolostorokat égették fel és fosztották ki. A sereg szemmelláthatólag demoralizálódott; a legerélyesebb emberek Florian Geyerrel vagy Jäcklein Rohrbachhal eltávoztak, Heilbronn bevétele után ugyanis ez utóbbi is különvált tőlük, nyilván azért, mert ő, Helfenstein gróf bírája, nem maradhatott tovább olyan seregben, amely egyezkedni akart a nemességgel. Már maga ez a nemességgel való megegyezésre irányuló törekvés is a demoralizálódás jele volt. Nem sokkal ezután Wendel Hipler a sereg igen alkalmas újjászervezését javasolta: vegyék fel szolgálatukba a naponta ajánlkozó zsoldosokat és a csapatokat ne újítsák meg, mint eddig, havonta új kontingensek bevonásával és a régiek elbocsátásával, hanem tartsák meg a már fegyverben levő, valamelyest begyakorolt legénységet. De a közösség gyűlése mindkét indítványt elvetette; a parasztok már elbízták magukat és az egész háborút zsákmányoló hadjáratnak tekintették, amelyben a zsoldosok konkurrenciája nem lehetett ínyükre, és amelyből szabadságukban kellett hogy álljon hazatérni, mihelyt zsebeik megteltek. Sőt Amorbachban odáig fajult a dolog, hogy Hans Berlin heilbronni tanácsúr a sereg kapitányaival és tanácsosaival elfogadtatta a „tizenkét cikkely deklarációját", olyan okmányt, amelyben a tizenkét cikkelynek minden élét elvették és a parasztok szájába alázatosan esedező kifejezéseket adtak. Ez már mégiscsak sok volt a parasztoknak; nagy lármával elvetették a deklarációt és ragaszkodtak az eredeti cikkelyekhez.

Eközben Würzburg környékén döntő fordulat állott be. A püspök, aki április elején az első parasztfelkeléskor a Würzburg melletti Frauenberg erősségébe vonult vissza és hasztalanul irkált mindenfelé segítségért, végül pillanatnyi engedékenységre kényszerült. Május 2-án Landtag nyílt meg, amelyen a parasztok is képviselve voltak. De mielőtt bármilyen eredményre juthattak volna, elfogtak leveleket, amelyek nyilvánvalóvá tették a püspök áruló üzelmeit. A Landtag azonnal feloszlott, és a felkelő városok és parasztok, valamint a püspök emberei között megkezdődtek az ellenségeskedések. Maga a püspök május 5-én Heidelbergbe szökött; már másnap megérkezett Würzburgba Florian Geyer és a Fekete Sereg, velük a *frankföldi Tauber-sereg*, amely mergentheimi, rothenburgi és ansbachi parasztokból alakult. Május 7-én Götz von Berlichingen is megjött a Nagy Világos Sereggel, és Frauenberg ostroma megkezdődött.

Limpurgi területen, valamint Ellwangen és Hall vidékén már március végén és április elején megalakult egy másik, a *gaildorfi*, avagy *Közönséges Nagy Sereg*. Ez igen erőszakosan lépett fel, az egész vidéket fellázította,

sok kolostort és várat felperzselt, többek között Hohenstaufen várát is, kényszerítette a parasztokat a sereghez való csatlakozásra, az összes nemeseket pedig – még a limpurgi pohárnokokat is – a keresztény testvériségbe való belépésre. Május elején betört Württembergbe, de kénytelen volt visszavonulni. A német kisállamosdi partikularizmusa akkor éppoly kevéssé tette lehetővé, mint 1848-ban, hogy különböző államterületek forradalmárai együttesen cselekedjenek. A gaildorfiak kis területre korlátozva szükségképpen önmagukba roskadtak, amikor ezen a területen már minden ellenállást legyőztek. Gmünd városával megegyeztek és mindössze 500 fegyveres hátrahagyásával szétszéledtek.

Pfalzban április vége felé a Rajna mindkét partján parasztseregek alakultak. Sok várat és kolostort dúltak fel és május elsején bevették Neustadt an der Hardt-ot, miután az átkelt bruchrainiak Speyert már előző nap megegyezésre kényszerítették. Von Habern marsall a választófejedelem kevés csapatával semmit sem tehetett ellenük, és május 10-én a választófejedelem kénytelen volt a felkelő parasztokkal megállapodást kötni, amelyben biztosította számukra panaszaiknak Landtagon való orvoslását.

Végül *Württembergben* egyes vidékeken a felkelés már korán kitört. Az Urachi Albon a parasztok már februárban szövetséget kötöttek a papok és urak ellen, és március végén felkeltek a blaubeureni, urachi, münsingeni, balingeni és rosenfeldi parasztok. A gaildorfiak Göppingennél, Jäcklein Rohrbach Brackenheimnél, a megvert leipheimi sereg roncsai Pfullingennél betörtek württembergi területre és fellázították a falu népét. Más vidékeken is komoly zavargások törtek ki. Pfullingen már április 6-án kénytelen volt kapitulálni a parasztok előtt. Az osztrák főherceg kormánya a legnagyobb zavarban volt. Pénze nem volt, csapata csak igen kevés. A városok és várak legénység és muníció híján, a legrosszabb állapotban voltak. Még Asperg is csaknem védelem nélkül állott.

A kormánynak az a kísérlete, hogy a városokból sorozottakat a parasztok ellen összevonja, eldöntötte pillanatnyi vereségét. Április 16-án Bottwar csapata megtagadta a menetelést és Stuttgart helyett a Bottwar melletti Wunnensteinra vonult, ahol a polgárok és parasztok egy rohamosan növekvő táborának magvát alkotta. Ugyanaznap tört ki a felkelés Zabergäuban; a maulbronni kolostort kifosztották, számos kolostort és várat teljesen elpusztítottak. A szomszédos Bruchrainból erősítések érkeztek a gäui parasztokhoz.

A wunnensteini sereg élére *Matern Feuerbacher* bottwari tanácsúr állott, aki, bár a polgári ellenzék egyik vezetője volt, mégis eléggé kompro-

mittálta magát ahhoz, hogy kénytelen legyen a parasztokkal tartani. De végig igen mérsékelt maradt, megakadályozta a cikkelylevél végrehajtását a várakra vonatkozóan és mindenütt közvetíteni próbált a parasztok és a mérsékelt polgárság között. Megakadályozta a württembergiek egyesülését a Nagy Világos Sereggel és később a gaildorfiakat is Württembergből való visszavonulásra bírta. Polgári irányzata miatt április 19-én leváltották, de már másnap ismét kinevezték kapitánnyá. Feuerbacher nélkülözhetetlen volt, és amikor Jäcklein Rohrbach 22-én kétszáz elszánt emberével a württembergiekhez csatlakozott, ő sem tehetett mást, mint hogy állásában meghagyja és cselekedeteinek szigorú felügyeletére szorítkozzék.

Április 18-án a kormány megpróbált a wunnensteini parasztokkal tárgyalásokat kezdeni. A parasztok ragaszkodtak ahhoz, hogy a kormány fogadja el a tizenkét cikkelyt, és ez a megbízottaknak természetesen nem állt módjában. A sereg ekkor megindult. 20-án Lauffenban volt, ahol a kormány képviselőit utoljára utasították vissza. 22-én a 6000 főnyi sereg Bietigheimben állott és Stuttgartot fenyegette. Innen a tanács nagy része elmenekült és a város igazgatásának élére polgárokból alakult választmányt állítottak. A polgárságon belül a patríciusok, a polgári ellenzék és a forradalmi plebejusok között ugyanaz a pártokra szakadás állt fenn, mint mindenütt. A plebejusok április 25-én megnyitották a kapukat a parasztok előtt, és így Stuttgartot azonnal megszállták. Itt a *Nagy Keresztény Sereg* szervezését, ahogyan a württembergi felkelők most magukat nevezték, teljesen végrehajtották, és a zsoldot, a zsákmányelosztást és az ellátást stb. szigorú szabályokba foglalták. Theus Gerber vezetésével egy szakasz stuttgarti csatlakozott hozzájuk.

Április 29-én Feuerbacher az egész sereggel a Schorndorfnál württembergi területre betört gaildorfiak ellen vonult, az egész vidéket felvette a szövetkezésbe, és ezzel a gaildorfiakat visszavonulásra kényszerítette. Ilymódon megakadályozta, hogy a kíméletlen gaildorfiakkal való elvegyülés veszedelmesen megerősítse seregének forradalmi elemeit, akiknek élén Rohrbach állott. Schorndorftól Truchsess közeledtének hírére elindult eléje, és május 1-én a Teck alatti Kirchheimnél ütött tábort.

Ezzel vázoltuk a felkelés keletkezését és fejlődését Németországnak azon a részén, amelyet a parasztseregek első csoportja területének kell tekintenünk. Mielőtt a többi csoportra (Thüringia és Hessen, Elzász, Ausztria és az Alpok) áttérnénk, Truchsess hadjáratáról kell beszámolnunk, amelyben, kezdetben egyedül, később különböző fejedelmek és városok támogatásával, a felkelőknek ezt az első csoportját megsemmisítette.

Truchsesst Ulmnál hagytuk el, ahova március végén érkezett, miután

a Teck alatti Kirchheimnél Dietrich Spät vezérlete alatt megfigyelő alakulatot hagyott hátra. Truchsess hadteste, amely az Ulmban összpontosított szövetségi erősítések felvétele után nem egészen 10 000 főt számlált, ebből 7200 fő gyalogos, volt az egyetlen hadsereg, amely a parasztok elleni támadó háborúra rendelkezésre állott. Az erősítések csak igen lassan jöttek össze Ulmba, részint mert a toborzás a felkelő vidékeken nehéz volt, részint a kormányok pénzhiánya miatt, részint pedig azért, mert a kisszámú csapatok az erődök és a várak őrségéül mindenütt teljességgel nélkülözhetetlenek voltak. Hogy azoknak a fejedelmeknek és városoknak, amelyek nem tartoztak a Sváb Szövetséghez, milyen kevés csapat állott rendelkezésükre, azt már láttuk. Minden attól függött tehát, hogy Georg Truchsess milyen sikereket vív ki szövetségi seregével.

Truchsess először a *baltringeni sereg* ellen fordult, amely időközben a láp környékén megkezdte a várak és kolostorok pusztítását. A szövetségi csapatok közeledtére visszahúzódó parasztok, miután átkarolással kiűzték őket a mocsarakból, átkeltek a Dunán és a Sváb Alb szakadékaiba és erdőségeibe vették be magukat. Itt, ahol a szövetségi hadsereg főerősségei, a lovasság és a tüzérség, nem árthattak nekik, Truchsess nem üldözte őket tovább. A leipheimiek ellen vonult, akik Leipheimnél 5000, a Mindel völgyében 4000 és Illertissennél 6000 emberrel állottak, az egész környéket fellázították, kolostorokat és várakat pusztítottak el és arra készültek, hogy mindhárom hadoszlopukkal Ulm ellen indulnak. Úgy látszik, már itt is lábra kapott némi demoralizálódás a parasztok között, és tönkretette a sereg katonai megbízhatóságát, mert Jakob Wehe kezdettől fogva próbált tárgyalni Truchsess-szal. Ez azonban most, amikor elegendő katonai erő volt mögötte, nem állt szóba velük, hanem április 4-én Leipheimnél megtámadta a sereget és teljesen szétszórta. Jakob Wehét és Ulrich Schönt két másik parasztvezérrel együtt foglyul ejtették és lefejezték; Leipheim kapitulált, és a környéken végzett néhány portyázással az egész kerületet hatalmukba kerítették.

A zsoldosoknak a fosztogatás és különzsold követeléséből eredő újabb lázongása ismét feltartóztatta Truchsesst április 10-ig. Azután délnyugatra vonult a *baltringeniak* ellen, akik időközben betörtek waldburgi, zeili és wolfeggi uradalmaiba és várait ostromolták. A parasztokat itt is szétforgácsolódva találta, s április 11-én és 12-én megverte őket egymás utáni ütközetekben, amelyek a baltringeni sereget szintén teljesen felbomlasztották. Maradványai Florian pap vezetésével a *tómenti sereghez* vonultak vissza. Truchsess most ezellen fordult. A tómenti sereg, amely eközben nemcsak portyázott, hanem Buchhorn (Friedrichshafen) és Wollmatingen

városokat is bevonta a testvériesülésbe, 13-án a salemi kolostorban nagy haditanácsot tartott, és itt elhatározták, hogy Truchsess ellen vonulnak. Nyomban meghúzták mindenütt a vészharangot, és a bermatingeni táborban 10 000 ember gyűlt össze, akikhez még a megvert baltringeniak is csatlakoztak. Április 15-én kedvező kimenetelű csatát vívtak Truchsessszal, aki seregét nem akarta itt döntő ütközetben kockára tenni és a tárgyalást részesítette előnyben, annál is inkább, mert arról értesült, hogy az allgäuiak és a hegauiak szintén közelednek. Április 17-én tehát Weingartenban a tómenti parasztokkal és a baltringeniakkal számukra látszólag meglehetősen kedvező megállapodást kötött, amelybe a parasztok minden aggály nélkül belementek. Sikerült továbbá azt is elérnie, hogy a megállapodást a felső- és alsó-allgäuiak küldöttei is elfogadják, azután pedig elvonult Württemberg felé.

Ravaszsága Truchsesst itt a biztos pusztulástól mentette meg. Ha nem értett volna hozzá, hogy a gyenge, korlátolt, nagyobbrészt már demoralizált parasztokat és többnyire tehetségtelen, félénk és megvesztegethető vezetőiket bolonddá tegye, akkor kis seregével négy – együttvéve legalább 25–30 000 főnyi – hadoszlop közé zárva feltétlenül elveszett volna. De ellenségeinek korlátoltsága, amely paraszttömegeknél mindig elkerülhetetlen, lehetővé tette, hogy éppen abban a pillanatban szabaduljon meg tőlük, amikor azok az egész háborút, legalábbis Svábföldön és Frankföldön, egy csapásra befejezhették volna. A tómenti parasztok olyan pontosan betartották a megállapodást, amellyel végül természetesen rászedték őket, hogy később saját szövetségestársaik, a hegauiak ellen fogtak fegyvert; az allgäuiak, akiket vezetőik belekevertek az árulásba, nyomban megtagadták ugyan a szerződést, de közben Truchsess már túl volt a veszélyen.

A hegauiak, bár nem csatlakoztak a weingarteni szerződéshez, mindjárt azután új bizonyítékát adták a határtalan helyi korlátoltságnak és az önfejű provincializmusnak, amely az egész paraszthábort tönkretette. Miután Truchsess hiába tárgyalt velük és elvonult Württembergbe, utána nyomultak és állandóan az oldalában maradtak; de eszükbe sem jutott, hogy a württembergi Nagy Keresztény Sereggel egyesüljenek, mégpedig azért, mert a württembergiek és a Neckar-völgyiek egy alkalommal szintén elutasították segélykérésüket. Amikor tehát Truchsess eléggé eltávolodott hazájuktól, nyugodtan visszafordultak és Freiburg ellen vonultak.

A württembergieket Matern Feuerbacher vezérletével a Teck alatti Kirchheimben hagytuk el, ahonnan Truchsess hátrahagyott megfigyelő alakulata Dietrich Spät vezetésével Urach felé húzódott vissza. Egy Urach elleni meghiúsult kísérlet után Feuerbacher Nürtingen felé fordult és

valamennyi szomszédos felkelő seregnek írt, hogy a döntő ütközetre segédcsapatokat küldjenek. Valóban, mind a württembergi alföldről, mind pedig a Gäuból jelentős erősítések érkeztek. Nevezetesen felvonultak két erős sereggel a gäui parasztok, akik a leipheimiek egészen Nyugat-Württembergig visszavonult roncsai köré gyülekeztek és az egész felső Neckar- és Nagold-völgyet Böblingenig és Leonbergig fellázították, és május 5-én Nürtingenben egyesültek Feuerbacherral. Truchsess Böblingennél találkozott az egyesült seregekkel. Létszámuk, tüzérségük és hadállásuk meghökkentette; szokott módszere szerint nyomban tárgyalásokat kezdett és fegyverszünetet kötött a parasztokkal. Alighogy ezáltal a parasztokat megnyugtatta, május 12-én, *a fegyverszünet tartama alatt* rajtuk ütött és döntő ütközetet kényszerített ki. A parasztok sokáig és vitézül ellenálltak, amíg végül Böblingent a polgárság árulása Truchsess kezére nem juttatta. Ezáltal a parasztok balszárnya elvesztette támaszpontját, megingatták és átkarolták őket. A csata ezzel eldőlt. A fegyelemhez nem szokott parasztok megzavarodtak és hamarosan vad futásnak indultak; akit a szövetségi lovasok nem kaszaboltak le vagy nem ejtettek foglyul, az elhajította fegyverét és hazasietett. A „Nagy Keresztény Sereg" és vele az egész württembergi felkelés teljesen feloszlott. Theus Gerber eljutott Esslingenbe, Feuerbacher Svájcba menekült, Jäcklein Rohrbachot elfogták és láncraverve Neckargartachig hurcolták, ahol Truchsess egy karóhoz láncoltatta, máglyát rakatott köréje és így lassú tűzön elevenen megsüttette, mialatt ő maga lovagjaival tivornyázva gyönyörködött ebben a lovagi színjátékban.

Neckargartachból Truchsess betört Kraichgauba, támogatva ezzel a pfalzi választófejedelem hadműveleteit. Ez utóbbi, időközben csapatokat gyűjtvén, Truchsess sikereinek hírére nyomban megszegte a parasztokkal kötött megállapodást, május 23-án megrohanta a Bruchraint, heves ellenállás után elfoglalta és felégette Malschot, kifosztott számos falut és megszállta Bruchsalt. Ezzel egyidejűleg Truchsess megrohanta Eppingent, foglyul ejtette a mozgalom ottani fejét, Anton Eisenhutot, akit a választófejedelem egy tucat más parasztvezérrel együtt nyomban kivégeztetett. Bruchraint és Kraichgaut ezzel pacifikálták és 40 000 forint sarc fizetésére kényszerítették. A két sereg, Truchsessé – amelyet az addigi csaták 6000 főre apasztottak – és a választófejedelemé (6500 fő) most egyesült és az odenwaldiak ellen vonult.

A böblingeni vereség híre mindenütt rémülettel töltötte el a felkelőket. A parasztok nyomasztó uralma alá került szabad birodalmi városok hirtelen ismét fellélegzettek. Heilbronn volt az első, amely lépéseket tett a Sváb Szövetséggel való megbékélés irányában. Heilbronnban ülésezett a paraszt-

iroda, ott voltak a különböző seregek küldöttei, hogy megtanácskozzák, milyen javaslatokat terjesszenek valamennyi felkelő paraszt nevében a császár és a birodalom elé. E tárgyalások során – amelyeknek általános, egész Németországra érvényes eredményt kellett volna hozniok – újólag kiderült, hogy egyetlen rend, beleértve a parasztokat is, sem volt eléggé fejlett ahhoz, hogy a maga álláspontjából kiindulva újjáalakítsa az összes német állapotokat. Azonnal kitűnt, hogy erre a célra meg kell nyerni a nemességet és különösen a polgárságot. A tárgyalások vezetése ilyenformán *Wendel Hipler* kezébe került. A mozgalom valamennyi vezetője közül ő ismerte fel a leghelyesebben a fennálló viszonyokat. Hipler nem volt messzire nyúló forradalmár, mint Münzer, sem a parasztok képviselője, mint Metzler vagy Rohrbach. Sokoldalú tapasztalata, valamint az, hogy gyakorlatból jól ismerte az egyes rendek egymással szemben elfoglalt álláspontját, meggátolta őt abban, hogy a mozgalomba keveredett rendek valamelyikét a többiekkel szemben kizárólagosan képviselje. Ahogy Münzer, az addigi hivatalos társadalmi kötelékeken teljesen kívülálló osztálynak, a proletariátus kezdeteinek képviselője, eljutott a kommunizmus megsejtéséhez, ugyanúgy érkezett el Wendel Hipler, aki mondhatni a nemzet valamennyi progresszív elemének eredőjét képviselte, a *modern polgári társadalom* megsejtéséhez. Az általa képviselt alapelvek, az általa felállított követelések, ha nem is közvetlenül lehetségesek, de a feudális társadalom fennálló bomlásának – némileg idealizált – szükségszerű eredményei voltak; s a parasztok, mihelyt hozzáláttak ahhoz, hogy az egész birodalom számára készítsenek törvénytervezeteket, kénytelenek voltak azokat elfogadni. Ilymódon a központosítás, amelyet a parasztok követeltek, itt Heilbronnban pozitívabb alakot öltött, de olyan alakot, amely a parasztok erről alkotott elképzelésétől annyira távol volt, mint ég a földtől. Így például a pénz, a mértékek és a súlyok egységesítésében, a belső vámok megszüntetésében stb. határozták meg közelebbről a központosítást, egyszóval olyan követelésekben, amelyek sokkal inkább a városi polgárok érdekében álltak, mint a parasztokéban. A nemességnek olyan engedményeket tettek, amelyek igen közel esnek a modern megváltásokhoz, és amelyek végeredményben a feudális földbirtoknak polgári földbirtokká való átalakulásához vezettek. Egyszóval, mihelyt a parasztok követeléseit „birodalmi reformmá" foglalták össze, alá kellett rendelni őket, nem a polgárok pillanatnyi követeléseinek, hanem végleges érdekeinek.

Mialatt még Heilbronnban erről a birodalmi reformról vitatkoztak, Hans Berlin, a „tizenkét cikkely deklarációjának" szerzője már Truchsess elé utazott, hogy a patríciusok és a polgárság nevében a város átadásáról

tárgyaljon vele. A városban megindul ó reakciós mozgalmak támogatták az árulást, és Wendel Hiplernek a parasztokkal együtt menekülnie kellett. Weinsbergbe ment, ahol megkísérelte a württembergiek roncsait és a gaildorfiak kisszámú mozgósítható legénységét összegyűjteni. A pfalzi választófejedelem és Truchsess közeledése azonban innen is elűzte, és így Würzburgba kellett mennie, hogy a Nagy Világos Sereget mozgósítsa. Ezalatt a szövetségi és választófejedelmi csapatok az egész Neckar-vidéket leigázták, a parasztokat újból meghódolásra kényszerítették, sok falut felperzseltek, és minden menekülő parasztot, aki csak kezükbe került, leszúrtak vagy felakasztottak. Weinsberget, bosszúból Helfenstein kivégzéséért, felégették.

Eközben a Würzburg előtt egyesült parasztseregek ostromzár alá vették Frauenberget, és május 15-én, még mielőtt a falon rést ütöttek volna, hősies, de hiábavaló rohamot kíséreltek meg az erősség ellen. 400 legjobb emberük, legtöbbje Florian Geyer csapatából, holtan vagy sebesülten maradt az árkokban. Két nappal később, 17-én megérkezett Wendel Hipler és haditanácsot hívott össze. Azt javasolta, hogy csak 4000 embert hagyjanak Frauenberg előtt, s az egész 20 000 főnyi főseregg el Truchsess orra előtt a Jagst melletti Krautheimnál üssenek tábort, ahová valamennyi erősítést összpontosítani lehetne. A terv kiváló volt; csak a tömegek összefogása és a túlerő révén remélhették az ekkor 13 000 főnyi fejedelmi sereg legyőzését. A demoralizálódás és a csüggedés azonban ekkor már sokkal jobban lábra kapott a parasztok között, semhogy valamilyen erélyes akció még lehetséges lett volna. Götz von Berlichingen, aki nemsokára ezután nyíltan árulóként lépett fel, alighanem szintén hozzájárult a sereg hitegetéséhez, és így Hipler tervét soha nem hajtották végre. Ehelyett a seregek, mint mindig, szétforgácsolódtak. A Nagy Világos Sereg csak május 23-án indult el, miután a frankok megígérték, hogy a legsürgősebben követik őket. Az ansbachi őrgrófságból való csapatot, amely Würzburgban táborozott, 26-án hazahívták azzal a hírrel, hogy az őrgróf megkezdte az ellenségeskedést a parasztok ellen. Az ostromló sereg maradványa Florian Geyer Fekete Seregével együtt, nem messze Würzburgtól, Heidingsfeldnél helyezkedett el.

A Nagy Világos Sereg május 24-én érkezett meg Krautheimba, kevéssé ütőképes állapotban. Itt sokan azt hallották, hogy falujuk közben meghódolt Truchsessnak, és ezt ürügyül használták fel arra, hogy hazamenjenek. A sereg tovább vonult Neckarsulm felé és 28-án tárgyalt Truchsessszal. Egyidejűleg követeket küldtek a frankokhoz, az elzásziakhoz és a fekete-erdeiek–hegauiakhoz, s felszólították őket, hogy sürgősen indítsanak

erősítéseket. Neckarsulmból Götz visszament Öhringenbe. A sereg napról napra zsugorodott; Götz von Berlichingen is eltűnt a menetelés közben; hazalovagolt, miután régi fegyvertársa, Dietrich Spät útján már korábban tárgyalásokat folytatott Truchsess-szal átállásáról. Öhringennél az ellenség közeledéséről terjesztett álhírek következtében hirtelen páni rémület fogta el a tanácstalan és csüggedt tömeget; a sereg teljes rendetlenségben szétfutott, Metzler és Wendel Hipler csak nagy fáradsággal tudtak mintegy kétezer embert együtt tartani, akiket ismét Krautheimba vezettek. Eközben megérkezett az ötezer főnyi frank segédcsapat, de ez, mivel Götz nyilvánvalóan áruló szándékból úgy rendelkezett, hogy oldalmenetben Löwensteinen át vonuljon Öhringenbe, elkerülte a Nagy Sereget és Neckarsulm felé vonult. Ezt a városkát, amelyet a Nagy Világos Sereg néhány szakasza tartott megszállva, Truchsess ostromolta. A frankok éjnek idején érkeztek meg és látták a Sváb Szövetség tábortüzeit; de vezéreiknek nem volt bátorságuk a rajtaütést megkockáztatni és visszavonultak Krautheimba, ahol végre rátaláltak a Nagy Világos Sereg maradványaira. Neckarsulm, miután felmentő sereg nem érkezett, 29-én megadta magát a szövetségieknek, Truchsess azonnal kivégeztetett tizenhárom parasztot, majd tűzzel-vassal pusztítva, rabolva, gyilkolva vonult a sereg elébe. Az egész Neckar-, Kocher- és Jagst-völgy hosszában üszkös romok és a fákon himbálódzó paraszttetemek jelezték útját.

A szövetségi sereg Krautheimnál akadt a parasztokra, akik Truchsess egy szárnymozdulata miatt kénytelenek voltak visszavonulni a Tauber melletti Königshofenbe. Itt foglaltak el hadállást 8000 emberrel és 32 ágyúval. Truchsess dombok és erdők mögé rejtőzve közeledett feléjük, átkaroló oszlopokat indított el, és június 2-án olyan túlerővel és ereállyel ütött rajtuk, hogy több hadoszlop igen makacs, az éjszakába nyúló védekezése ellenére teljesen megverte és szétszórta őket. Mint mindig, itt is fő szerepet vitt a felkelő sereg megsemmisítésében a szövetségi lovasság, „a parasztok halála", amely rávetette magát a tüzérséggel, puskatűzzel és lándzsarohamokkal megingatott parasztokra, teljesen szétugrasztotta és egyenként lekaszabolta őket. Hogy milyen módon viselt hadat Truchsess a lovasaival, azt a parasztseregben harcoló 300 königshofeni polgár sorsa bizonyítja. Az ütközet alatt tizenöt kivételével valamennyit lekaszabolták, és utólag ebből a tizenötből még négyet lefejeztek.

Miután így az odenwaldiakkal, Neckar-völgyiekkel és az alsó-frankföldiekkel végzett, Truchsess portyázásokkal, egész falvak felégetésével és számtalan kivégzéssel pacifikálta az egész környéket, majd Würzburg ellen vonult. Útközben értesült arról, hogy a második frank sereg Florian

Geyer és Gregor von Burgbernheim vezényletével Sulzdorfnál áll, és nyomban ellenük fordult.

Florian Geyert, aki Frauenberg eredménytelen megrohamozása után főleg tárgyalásokat folytatott fejedelmekkel és városokkal, nevezetesen Rothenburggal és Kázmér ansbachi őrgróffal a parasztttestvériségbe való belépésükről, a königshofeni vereség híre gyors visszatérésre bírta. Aző seregével egyesült a Gregor von Burgbernheim vezette ansbachi sereg. Ez a sereg csak újabban alakult. Kázmér őrgróf igazi Hohenzollern módjára értett ahhoz, hogy a maga területén a parasztfelkelést részint ígéretekkel, részint fenyegető tömegű csapatokkal sakkban tartsa. Megőrizte teljes semlegességét valamennyi idegen sereggel szemben, amíg azok ansbachi alattvalókat nem vontak magukhoz. Igyekezett a parasztok gyűlöletét főleg az egyházi alapítványokra irányítani, arra számítva, hogy majdani elkobzásukkal ő fog gazdagodni. Emellett szüntelenül fegyverkezett és várakozó álláspontot foglalt el. Alig érkezett meg a böblingeni csata híre, nyomban megkezdte az ellenségeskedéseket lázadó parasztjai ellen, kifosztotta és felperzselte falvaikat, sokakat közülük felakasztatott és lemészároltatott. A parasztok azonban gyorsan összesereglettek, és Gregor von Burgbernheim vezetésével május 29-én Windsheimnél megverték. Mialatt még üldözték Kázmért, megérkezett hozzájuk a szorongatott odenwaldiak felhívása; azonnal elindultak Heidingsfeldbe és onnan Florian Geyerrel együtt ismét Würzburgba (június 2). Itt, minthogy az odenwaldiaktól még mindig nem kaptak híradást, 5000 parasztot hátrahagytak és 4000 emberrel – a többi szertefutott – a többiek után vonultak. Hamis híreket kapva a königshofeni csata kimeneteléről, biztonságban érezték magukat, amikor *Sulzdorfnál* Truchsess megrohanta őket és teljes vereséget mért rájuk. Truchsess lovasai és zsoldosai, mint rendesen, borzalmas vérfürdőt rendeztek. Florian Geyer 600 embert, Fekete Seregének maradványát, összefogva átvágta magát Ingolstadt faluig. Kétszázan a templomot és a temetőt szállták meg, négyszázan a várat. A pfalziak üldözték őket, egy 1200 főnyi hadoszlop elfoglalta a falut és felgyújtotta a templomot; aki nem a lángokban lelte halálát, azt lemészárolták. A pfalziak ezután rést lőttek a vár omladozó falán és rohamra indultak. Minthogy a parasztok, akik egy belső fal fedezéke mögött állottak, kétszer visszaverték őket, rommá lőtték ezt a második falat is, és azután megindították a harmadik rohamot, amely sikerrel járt. Geyer embereinek felét kardélre hányták; ő maga az utolsó kétszázzal szerencsésen megmenekült. De menedékhelyét már másnap (pünkösd hétfőjén) felfedezték; a pfalziak körülzárták az erdőt, amelyben rejtőzött, és az egész sereget lemészárolták. E két nap alatt mindössze

17 foglyot ejtettek. Florian Geyer néhány legelszántabb emberével megint átvágta magát és a gaildorfiakhoz indult, akik megint összeverődtek vagy 7000-en. De mire odaérkezett, a mindenfelől jövő lesújtó hírek folytán nagyobbrészt ismét szétszéledtek. Még egy kísérletet tett, hogy a szétugrasztottakat az erdőben összegyűjtse, de június 9-én Hallnál csapatok rajtaütöttek, és harc közben elesett.[303]

Truchsess, aki már rögtön a königshofeni győzelem után hírt adott a frauenbergi ostromlottaknak, most Würzburg felé nyomult. A tanács titokban megegyezett vele, úgyhogy június 7 éjszakáján a szövetségi sereg a várost és a benne levő 5000 parasztot körülzárhatta, és másnap reggel a tanács által kinyitott kapukon kardcsapás nélkül bevonulhatott. A würzburgi „tisztes polgároknak" ez az árulása lehetővé tette az utolsó frank parasztsereg lefegyverzését és valamennyi vezetőjének foglyul ejtését. Nyolcvanegyet Truchsess nyomban lefejeztetett. Ide, Würzburgba érkeztek most egymás után a különböző frank fejedelmek – maga a würzburgi püspök, a bambergi püspök és a Brandenburg-Ansbachi őrgróf. A nagyságos urak felosztották egymás közt a szerepeket. Truchsess a bambergi püspökkel vonult, aki a parasztjaival kötött megállapodást most nyomban megszegte, és országát kiszolgáltatta a szövetségi sereg dühödt gyújtogató, gyilkos hordáinak. Kázmér őrgróf a saját tartományát pusztította. Deiningent felgyújtatta; számtalan falut kifosztott vagy felégetett; emellett az őrgróf minden városban vértörvényszéket ült. Az Aisch melletti Neustadtban tizennyolc, Bergelben negyvenhárom lázadót fejeztetett le. Innen Rothenburgba vonult, ahol a patríciusok már megcsinálták a maguk ellenforradalmát, és Stephan von Menzingent fogságba vetették. A rothenburgi kispolgároknak és plebejusoknak most keservesen kellett lakolniok azért, hogy a parasztokkal szemben oly kétszínűen viselkedtek, hogy az utolsó pillanatig megtagadtak tőlük minden segítséget, hogy csak saját hasznukat tekintő helyi korlátoltságukban ragaszkodtak a falusi ipar elnyomásához a városi céhek javára és csak vonakodva mondtak le a parasztok hűbéri szolgáltatásaiból fakadó városi bevételekről. Az őrgróf közülük tizenhatnak, elsősorban természetesen Menzingennek fejét vétette. – A würzburgi püspök hasonló módon járta be területét, mindenütt fosztogatva, pusztítva és gyújtogatva. Diadalútja során 256 lázadót végeztetett ki és művét Würzburgba visszatérve még tizenhárom würzburgi lefejeztetésével koronázta meg.

A mainzi kerületben a helytartó, Vilmos strassburgi püspök ellenállás nélkül állította helyre a nyugalmat. Csak négy embert végeztetett ki. Rheingaut, ahol szintén voltak zavargások, de ahol már régen mindenki

A PARASZTHÁBORÚ SVÁB-ÉS FRANKFÖLDÖN (1525)

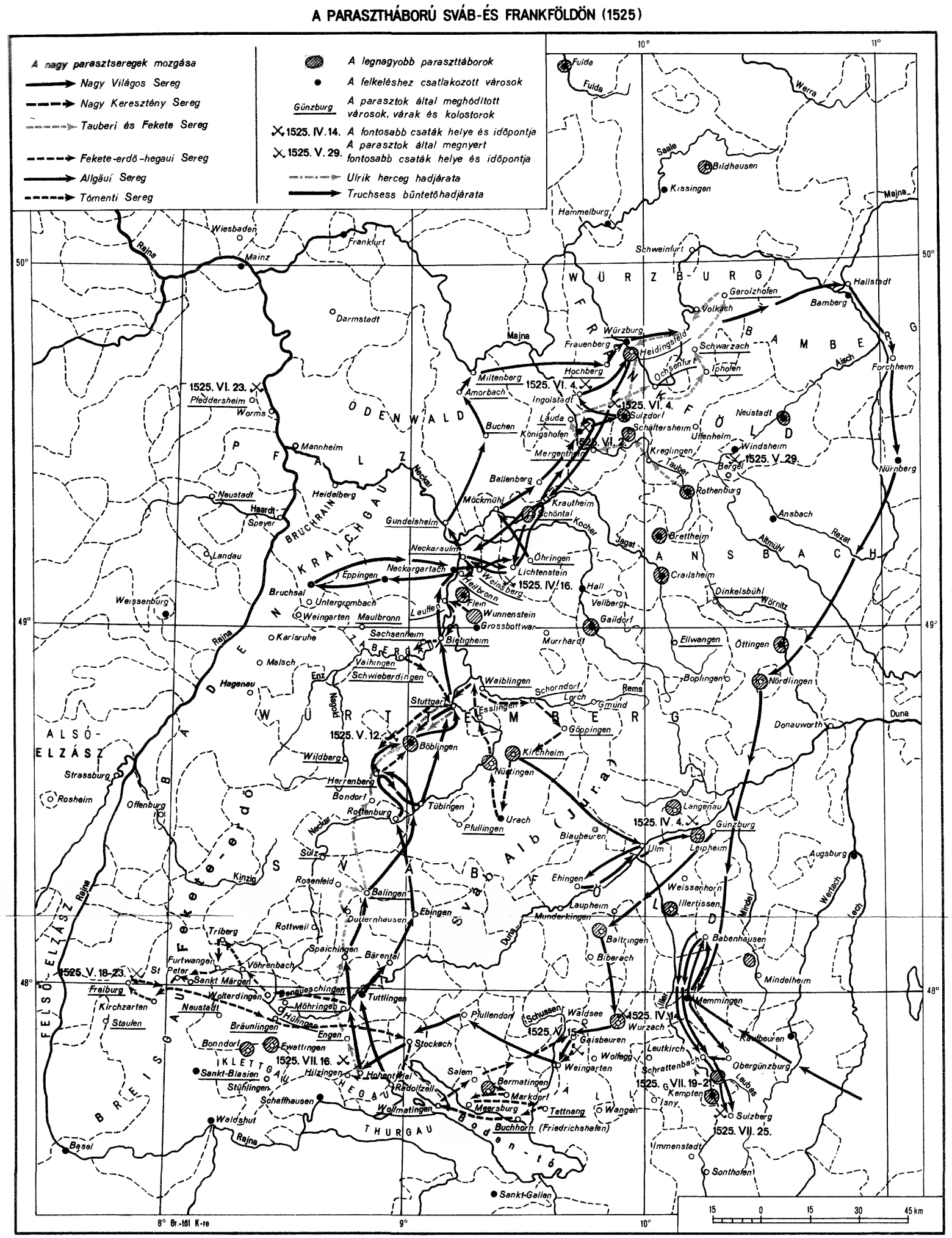

KARTOGRÁFIAI VÁLLALAT Budapest 1962-429

hazament, utólag Frowin von Hutten, Ulrich unokafivére megrohanta, és tizenkét főkolompos kivégeztetésével teljesen „lecsendesítette". Frankfurtot, amely szintén jelentős forradalmi mozgolódásokat élt át, kezdetben a tanács engedékenysége, később toborzott csapatok tartották féken. Rajna-Pfalzban a választófejedelem szerződésszegése óta megint összesereglett vagy 8000 paraszt és újból kolostorokat és várakat perzseltek fel; de a trieri érsek von Habern marsall segítségére sietett és már május 23-án Pfeddersheimnél megverte a parasztokat. A kegyetlenkedések sorozatával (egymagában Pfeddersheimben 82 embert végeztek ki) és Weissenburg bevételével július 7-én itt is véget ért a felkelés.

Valamennyi sereg közül most már csak kettőt kellett legyőzni: a hegauiakat—fekete-erdeieket és az allgäuiakat. Mind a kettővel Ferdinánd főherceg űzte cselszövéseit. Ahogy Kázmér őrgróf és más fejedelmek a felkelést az egyházi birtokok és fejedelemségek elsajátítására használták fel, úgy próbálta azt ő az osztrák ház hatalmának növelésére felhasználni. Tárgyalásokat folytatott Walter Bachhal, az allgäui kapitánnyal és a bulgenbachi Hans Müllerrel, a hegauiak vezetőjével, vegyék rá a parasztokat, hogy síkraszálljanak az Ausztriához való csatlakozás mellett, de jóllehet mindkét vezér megvásárolható volt, a seregeknél nem tudtak többet elérni, mint hogy az allgäuiak fegyverszünetet kötöttek a főherceggel és megőrizték semlegességüket Ausztriával szemben.

A *hegauiak* Württembergből való visszavonulásuk során számos várat elpusztítottak és a badeni őrgrófság tartományaiból erősítésekkel gyarapodtak. Május 13-án Freiburg ellen vonultak, 18-ától lőtték és 23-án, miután a város megadta magát, lobogó zászlóik alatt bevonultak falai közé. Onnan Stockach és Radolfzell ellen vonultak és hosszú időn át sikertelen csatározásokat folytattak e városok helyőrségei ellen. Ezek, valamint a nemesség és a környező városok, a weingarteni megállapodás alapján a tómenti parasztokat hívták segítségül, és a tómenti sereg egykori lázadói — 5000 ember — elindultak szövetségestársaik ellen. Ilyen erős volt e parasztok helyi korlátoltsága. Csak hatszázan vonakodtak — a hegauiakhoz akartak csatlakozni, ezeket felkoncolták. A hegauiak viszont a megvásárolt bulgenbachi Hans Müller rábeszélésére már megszüntették az ostromot, és mivel Hans Müller nyomban ezután megszökött, többségük szétszéledt. Maradványuk a hilzingi hágónál sáncolta el magát, ahol július 16-án a közben felszabadult csapatok megverték és megsemmisítették őket. A svájci városok megállapodást közvetítettek a hegauiak számára, de ez nem akadályozta meg azt, hogy Hans Müllert árulása ellenére Laufenburgban elfogják és lefejezzék. Breisgauban most már (július 17-én) Freiburg is elpár-

tolt a parasztok szövetségétől és csapatokat küldött ellenük; de a fejedelmi haderők gyöngesége folytán szeptember 18-án Offenburgban ez alkalommal is megállapodás jött létre[304], amely Sundgaura is kiterjedt. A fekete-erdeiek nyolc egyesülését és a klettgauiakat, akik még nem voltak lefegyverezve, Sulz grófjának zsarnoksága újból felkelésbe kergette, s októberben leverték őket. November 13-án a fekete-erdeieket megállapodásra kényszerítették[305], és december 6-án elesett Waldshut, a felső-rajnai felkelés utolsó bástyája.

Az *allgäuiak* Truchsess elvonulása után ismét folytatták a kolostorok és várak elleni hadjáratukat és a szövetségiek pusztításaiért erélyes megtorlással éltek. Kevés csapat állott velük szemben, s ezek csak egyes kis rajtaütésekre vállalkoztak, de sohasem követhették őket az erdőkbe. Júniusban a meglehetősen semlegesen viselkedő Memmingenben mozgalom tört ki a patríciusok ellen, amelyet csak néhány, történetesen a közelben levő szövetségi csapat nyomott el, melyek még idejében a patríciusok segítségére tudtak jönni. Schappeler, a plebejus mozgalom prédikátora és vezetője Sankt Gallenba menekült. A parasztok most Memmingen alá vonultak és éppen neki akartak látni, hogy falain rést lőjenek, amikor tudomásukra jutott, hogy Truchsess közeledik Würzburg felől. Július 27-én két hadoszlopban Babenhausenon és Obergünzburgon át elébe mentek. Ferdinánd főherceg ismét megkísérelte, hogy a parasztokat az osztrák ház számára megnyerje. A velük kötött fegyverszünetre támaszkodva felszólította Truchsesst, hogy ne nyomuljon tovább előre a parasztok ellen. A Sváb Szövetség azonban azt parancsolta Truchsessnak, hogy támadja meg őket és csak a tűzzel-vassal való pusztítástól tartózkodjék; Truchsess mindazonáltal sokkal okosabb volt, semhogy első és legfontosabb harci eszközéről lemondjon, még akkor sem tette volna ezt, ha módjában állt volna a Boden-tótól a Majnáig kilengések sorozatán át vezetett zsoldosait kordában tartani. A parasztok – mintegy 23 000 főnyi sereg – az Iller és a Leubas mögött foglaltak állást. Truchsess 11 000 emberrel állt a paraszti arcvonallal szemben. Mindkét sereg hadállása erős volt; az adott terepen a lovasság nem tudott mozogni, és ha Truchsess zsoldosai szervezettségben, katonai segélyforrásokban és fegyelemben fölötte állottak is a parasztoknak, az allgäuiak soraiban is volt sok kiszolgált katona és tapasztalt kapitány, ezenkívül számos ágyúval és megfelelő kezelő személyzettel rendelkeztek. Július 19-én a szövetségiek ágyútüzet nyitottak, amelyet 20-án mindkét részről folytattak, de eredmény nélkül. 21-én Georg von Frundsberg 3000 zsoldossal együtt csatlakozott Truchsesshoz. Frundsberg ismert sok parasztkapitányt, akik az olaszországi hadjáratokban alatta

szolgáltak, és tárgyalásokat kezdett velük. Az árulás sikerült ott, ahol a katonai segédeszközök elégtelenek voltak. Walter Bach, valamint több más kapitány és tűzmester eladta magát. Felgyújtották a parasztok egész lőporkészletét és a sereget egy átkarolási kísérletre vették rá. De alig hagyták el a parasztok biztos állásukat, beleestek abba a csapdába, amelyet Truchsess a Bachhal és a többi árulóval történt megegyezés szerint állított nekik. A parasztok annál kevésbé védekezhettek, mert áruló kapitányaik azzal az ürüggyel, hogy felderítésre mennek, elhagyták őket és már útban voltak Svájc felé. A parasztok két hadoszlopát így tökéletesen szétszórták, a harmadiknak a leubasi Knopf vezetésével sikerült rendezett sorokban visszavonulnia. Ez a Kempten melletti Kollenbergnél újból állást foglalt, ahol Truchsess bekerítette. Truchsess itt sem mert támadni; elvágta az utánpótlásukat és igyekezett őket demoralizálni azzal, hogy a környék mintegy 200 faluját felperzseltette. Végül az éhség és lángokban álló otthonuk látványa megadásra bírta a parasztokat (július 25.). Több mint húszat közülük azonnal kivégeztek. A leubasi Knopf, e sereg egyetlen vezetője, aki zászlaját nem árulta el, Bregenzbe menekült; itt azonban elfogták és hosszú fogság után felakasztották.

Ezzel a sváb-frank paraszthábor ú véget ért.

VI

Mindjárt az első svábföldi mozgalmak kitörésekor *Thomas Münzer* újból *Thüringiába* sietett és február végétől vagy március elejétől *Mühlhausen* szabad birodalmi városban ütötte fel lakhelyét, ahol pártja a legerősebb volt. Kezében voltak az egész mozgalom szálai; tudta, milyen általános vihar van kitörőben Dél-Németországban, és arra vállalkozott, hogy Thüringiát az észak-németországi mozgalom központjává tegye. Igen termékeny talajra talált. Magában Thüringiában, a reformációs mozgalom fő székhelyén, fölöttébb izgatott volt a hangulat; és az elnyomott parasztok anyagi ínsége nem kevésbé, mint a szájról szájra járó forradalmi, vallási és politikai tanok a szomszédos tartományokat, Hessent, Szászországot és a Harz vidékét is előkészítették egy általános felkelésre. Kiváltképpen Mühlhausenban a kispolgárság egész tömege a szélsőséges, Münzer-féle irány híve volt és alig várta a pillanatot, hogy a maga számbeli túlerejét a gőgös patríciusokkal szemben érvényre juttassa. Magának Münzernek kellett csillapítóan fellépnie, nehogy a megfelelő pillanatnak elébe vágjanak; ámde Pfeifer nevű tanítványa, aki itt a mozgalmat irányította, már annyira kompromittálta magát, hogy a kitörést nem tarthatta vissza, és már 1525 március 17-én, még a dél-németországi általános felkelés előtt, Mühlhausen véghezvitte a maga forradalmát. A régi patrícius tanácsot megdöntötték, és a kormány az újonnan választott „örökös tanács" kezébe került, amelynek elnöke Münzer volt.[306]

Szélsőséges párt vezérét nem érheti nagyobb baj, mint ha olyan időszakban kénytelen a kormányt átvenni, amikor a mozgalom még nem érett az általa képviselt osztály uralmára és azoknak a rendszabályoknak a megvalósítására, amelyeket ennek az osztálynak az uralma megkövetel. Amit *tehet*, nem az ő akaratától függ, hanem attól, hogy a különböző osztályok ellentéte milyen magas fokra hágott, valamint az anyagi létfeltételeknek, a termelési és érintkezési viszonyoknak fejlettségi fokától, amelyen az osztályellentétek mindenkori fejlettségi foka alapszik. Amit tennie *kell*, amit saját pártja kíván tőle, az megint csak nem tőle függ, de nem is az osztályharcnak és feltételeinek fejlettségi fokától; kötve van eddigi tanaihoz és

követeléseihez, amelyek azonban megint nem a társadalmi osztályok egymással szemben elfoglalt pillanatnyi helyzetéből és a termelési és érintkezési viszonyok pillanatnyi, többé-kevésbé esetleges állásából erednek, hanem abból, hogy nagyobb vagy kisebb a betekintése a társadalmi* és politikai mozgalom általános eredményeibe. Így szükségképpen egy megoldhatatlan dilemma elé kerül: amit tehet, az ellentmond egész addigi fellépésének, elveinek és pártja közvetlen érdekeinek, amit pedig tennie kell, az keresztülvihetetlen. Egyszóval arra kényszerül, hogy ne a maga pártját, ne a maga osztályát képviselje, hanem azt az osztályt, amelynek uralma számára a mozgalom éppen megérett. Magának a mozgalomnak az érdekében kénytelen egy neki idegen osztály érdekeit megvalósítani, és saját osztályát frázisokkal és ígéretekkel, annak bizonygatásával kielégíteni, hogy ennek az idegen osztálynak érdekei az ő saját érdekei. Aki ebbe a ferde helyzetbe kerül, menthetetlenül elveszett. A legújabb időben is megértünk példákat erre; csak arra a helyzetre emlékeztetünk, amelyet a legutóbbi francia ideiglenes kormányban a proletariátus képviselői elfoglaltak[307], jóllehet maguk is a proletariátusnak csak igen alacsony fejlettségi fokát képviselték. Aki a februári kormány nyújtotta tapasztalatok után – a mi nemes német ideiglenes kormányainkról és birodalmi régenstanácsunkról[308] nem beszélve – még képes hivatalos állásokra spekulálni, az vagy mérhetetlenül korlátolt, vagy legfeljebb szájával tartozik a szélső forradalmi párthoz.

Münzer helyzete a mühlhauseni örökös tanács élén azonban még sokkal kockázatosabb volt, mint valamely modern forradalmi kormányozóé. Nemcsak az akkori mozgalom, hanem az egész század sem volt érett azoknak az eszméknek a megvalósítására, amelyekről benne magában is csak homályos sejtelmek éltek. Az általa képviselt osztály nemhogy teljesen kifejlett és az egész társadalom leigázására és átalakítására** alkalmas lett volna, még csak keletkezőben volt. Annak a társadalmi átalakulásnak, amely Münzer képzeletében élt, még olyan kevéssé volt meg az alapja az adott anyagi viszonyokban, hogy ezek a viszonyok éppenséggel olyan társadalmi rendet készítettek elő, amely homlokegyenest ellentéte volt annak, amelyről ő álmodott. Amellett pedig kötötték a krisztusi egyenlőségről és az evangéliumi vagyonközösségről mondott addigi prédikációi; legalább kísérletet kellett tennie megvalósításukra. Proklamálta az összes javak közösségét, mindenki egyenlő munkakötelezettségét és minden felsőbbség

* *Az 1850-es kiadásban:* ipari – *Szerk.*

** *Az 1850-es kiadásban kimaradt:* és átalakítására – *Szerk.*

megszüntetését. De valójában Mühlhausen köztársasági birodalmi város maradt, valamelyest demokratizált alkotmánnyal, általános szavazás útján választott, a fórum ellenőrzése alatt álló szenátussal, és a szegények sietve rögtönzött természetbeni ellátásával. Az a társadalmi fordulat, amely a protestáns polgári kortársak szemében oly szörnyűnek tűnt, valójában sohasem ment túl a későbbi polgári társadalom idő előtti felállításának gyönge és öntudatlan kísérletén.

Úgy látszik, Münzer maga is érezte az elméletei és a közvetlenül adott valóság között tátongó széles szakadékot, mely annál kevésbé maradhatott rejtve előtte, minél torzultabban tükröződtek zseniális elgondolásai hívei tömegének primitív agyában. Münzer még nála is hallatlan buzgalommal vetette magát a mozgalom kiterjesztésére és szervezésére; leveleket írt, követeket és megbízottakat küldött minden irányba. Írásaiból és prédikációiból olyan forradalmi fanatizmus árad, amely még előző írásai után is meglepő. Münzer forradalom előtti pamfletjeinek naiv fiatalos humora teljesen eltűnt; a gondolkodó nyugodt, okfejtő előadásmódját – amely korábban nem volt idegen tőle – sehol sem találjuk. Münzer most teljesen a forradalom prófétája; szakadatlanul szítja az uralkodó osztályok elleni gyűlöletet, a legvadabb szenvedélyeket korbácsolja fel és már csak azokat az erőteljes fordulatokat használja, amelyeket a vallási és nemzeti önkívület adott az ótestamentumi próféták szájába. Abból a stílusból, amelyet most el kellett sajátítania, látható, milyen műveltségi fokon állott az a közönség, amelyre hatnia kellett.

Mühlhausen példája és Münzer agitációja gyorsan hatott a távolba is. *Thüringiában*, *Eichsfeldben*, a *Harzban*, a *szász hercegségekben*, *Hessenben* és *Fuldában*, a *Felső-Frankföldön* és *Vogtlandban* mindenütt felkeltek a parasztok, seregekbe gyűltek és felégették a várakat és kolostorokat. Münzert többé-kevésbé az egész mozgalom vezetőjének ismerték el, és Mühlhausen maradt a központ, míg Erfurtban egy tisztán polgári mozgalom győzött, és az ott uralkodó párt a parasztokkal szemben állandóan kétszínű magatartást tanúsított.

A fejedelmek Thüringiában eleinte ugyanolyan tanácstalanok és tehetetlenek voltak a parasztokkal szemben, mint Frank- és Svábföldön. Csak április utolsó napjaiban sikerült a hesseni tartománygrófnak egy sereget összevonnia – ugyanarról a Fülöp tartománygrófról van szó, akinek jámborságát a reformáció protestáns és polgári történetírói annyit dicsőítik, és akinek a parasztok ellen elkövetett alávalóságairól mindjárt hallunk egyet-mást. Fülöp tartománygróf néhány gyors hadjárattal és határozott fellépésével hamarosan leigázta tartományának nagy részét,

újabb egységeket hívott be és ezután addigi hűbérurának, a fuldai apátnak területe felé fordult. A fuldai parasztsereget május 3-án a Frauen-Bergen megverte, leigázta az egész tartományt, és ezt az alkalmat nemcsak arra használta fel, hogy az apát felsőbbsége alól magát kivonja, hanem még arra is, hogy a fuldai apátságot hesseni hűbérbirtokká változtassa – fenntartva persze annak későbbi szekularizációját. Ezután elfoglalta Eisenachot és Langensalzát, majd a szász hercegi csapatokkal egyesülve a lázadás főfészke, Mühlhausen ellen vonult. Münzer a maga haderejét, mintegy 8000 embert néhány ágyúval, Frankenhausennál vonta össze. A thüringiai sereg korántsem volt olyan harcképes, mint a felső-sváb és frank seregek egy része Truchsess-szal szemben; rosszul volt felfegyverezve és rosszul volt fegyelmezve, kevés kiszolgált katona akadt közöttük és teljességgel hiányoztak a vezetők. Münzer maga nyilvánvalóan a legcsekélyebb katonai ismeretekneks is híjával volt. Ennek ellenére a fejedelmek itt is célszerűnek látták azt a taktikát alkalmazni, amely Truchsesst oly gyakran segítette győzelemre: a szószegést. Május 16-án tárgyalásokat kezdeményeztek, fegyverszünetet kötöttek és azután, még mielőtt a fegyverszünet lejárt volna, hirtelen megrohanták a parasztokat.

Münzer a még most is ezt a nevet viselő Schlachtbergen [Csatahegyen] szekérvár mögé sáncolta el magát embereivel. A csüggedés a seregben már nőttön-nőtt. A fejedelmek amnesztiát ígértek, ha a sereg nekik Münzert élve kiszolgáltatja. Münzer körbe gyűjtötte embereit, hogy megvitassák a fejedelmek ajánlatát. Egy lovag és egy pap a megadás mellett szólalt fel; Münzer mindkettőt azonnal a kör közepére vezettette és lefejeztette. Ez a terrorista erély, amelyet az elszánt forradalmárok újjongva fogadtak, valamennyire megint lelket öntött a seregbe; de végső soron nagyobb részük mégis ellenállás nélkül szétszéledt volna, ha észre nem veszik, hogy a fejedelmi zsoldosok, miután az egész hegyet körülfogták, a fegyverszünet ellenére zárt oszlopokban előre nyomulnak. A szekerek mögött gyorsan arcvonalba álltak, de az ágyú- és puskagolyók máris csapkodtak a csaknem fegyvertelen, harchoz nem szokott parasztok közé, a zsoldosok már odaérkeztek a szekérvárhoz. Rövid ellenállás után áttörték a szekérvonalat, a parasztok ágyúit elfoglalták, őket magukat pedig szétszórták. Vad zűrzavarban menekültek, hogy így annál biztosabban jussanak az átkaroló oszlopok és a lovasság kezébe, akik aztán hallatlan vérfürdőt rendeztek közöttük. 8000 paraszt közül több mint ötezret vertek agyon; a megmaradtak Frankenhausenba érkeztek, és velük egyidőben a fejedelmi lovasok. A várost elfoglalták. Münzert, aki fejsebet kapott, egy házban megtalálták és foglyul ejtették. Május 25-én megadta magát Mühlhausen is; Pfei-

fer, aki annak idején ottmaradt, elmenekült, de Eisenach környékén elfogták.

Münzert a fejedelmek jelenlétében kínpadra feszítették, majd lefejezték. A vesztőhelyre ugyanolyan bátran ment, mint ahogyan élt. Legfeljebb 28 éves lehetett, amikor kivégezték. Pfeifert is lefejezték, s e kettőn kívül még számtalan másokat. Az istenfélő hesseni Fülöp Fuldában kezdte meg vértörvényszékét; ő és a szász fejedelmek többek között Eisenachban 24, Langensalzában 41, a frankenhauseni csata után 300, Mühlhausenban több mint 100, Görmarnál 26, Tüngedánál 50, Sangerhausennál 12, Lipcsében 8 lázadónak vétették fejét — a csonkításokról és más szelídebb módszerekről, a falvak és városok kifosztásáról és felgyújtásáról nem is beszélve.

Mühlhausennak fel kellett adnia birodalmi szabadságát, és ugyanúgy bekebelezték a szász tartományokba, mint a fuldai apátságot a hesseni tartománygrófságba.

Ezek után a fejedelmek átvonultak a Thüringiai-erdőn, ahol a bildhauseni táborból való frank parasztok egyesültek a thüringiaiakkal és sok várat felperzseltek. Meiningen előtt ütközetre került sor: a parasztok vereséget szenvedtek és visszahúzódtak a város felé. Ez azonban hirtelen bezárta előttük kapuit és hátbatámadással fenyegette őket. A sereg, amelyet szövetségestársainak ez az árulása szorongatott helyzetbe hozott, megadta magát a fejedelmeknek és még a tárgyalás alatt szétfutott. A bildhauseni tábor már régen szétszóródott, és így ennek a seregnek a szétugrasztásával a szászországi, hesseni, thüringiai és felső-frankföldi felkelők utolsó maradványai is megsemmisültek.

Elzászban a felkelés később tört ki, mint a Rajna jobb partján. Csak április közepe felé keltek fel a strassburgi püspökség parasztjai, s nem sokkal utánuk a felső-elzásziak és a sundgauiak. Április 18-án egy alsó-elzászi parasztsereg kifosztotta az Altdorf kolostort; Ebersheimnél és Barrnál, úgyszintén a Willer és az Urbis völgyében is alakultak seregek. Ezek hamarosan a nagy alsó-elzászi seregben egyesültek, megszervezték a városok és mezővárosok elfoglalását, valamint a kolostorok feldúlását. Minden harmadik férfit besoroztak a seregbe. Ennek a seregnek tizenkét cikkelye jóval radikálisabb, mint a sváb- és frankföldieké.[309]

Mialatt az alsó-elzásziak egyik hadoszlopa május elején St. Hippolyte-nál gyülekezett és e város megnyerésének eredménytelen kísérlete után május 10-én Berckent, 13-án Rappoltsweilert, 14-én Reichenweiert a polgárokkal való megegyezés útján hatalmába kerítette, egy másik hadoszlop Erasmus Gerber vezetésével Strassburg megrohanására indult. A kísérlet kudarccal végződött, az oszlop erre a Vogézek felé fordult, feldúlta a Maursmünster

kolostort és ostrom alá vette Zabernt, amely május 13-án megadta magát. Innen a hadoszlop a lotaringiai határhoz vonult és fellázította a hercegség szomszédos részeit, egyidejűleg pedig elsáncolta a hágókat. A Saar melletti Herbitzheimnél és Neuburgnál nagy táborokat alakítottak; Saargemündnél 4000 német-lotaringiai paraszt sáncolta el magát; végül két előretolt sereg, a Kolbeni Sereg a Vogézekben Stürzelbronn-nál, a Kleeburgi Sereg Weissenburgnál fedezték a frontot és a jobbszárnyat, míg a balszárny a felső-elzásziakra támaszkodott.

Ezek a seregek, melyek április 20-án indultak meg, május 10-én Sulzot, 12-én Gebweilert, 15-én Sennheimet és környékét kényszerítették be a paraszttestvériségbe. Az osztrák kormányzat és a környékbeli birodalmi városok azonnal szövetkeztek ugyan ellenük, de túlságosan gyengék voltak ahhoz, hogy komoly ellenállást fejtsenek ki, támadásról nem is beszélve. Így néhány város kivételével május közepére egész Elzász a felkelők kezére került.

De már közeledett az a sereg, amelynek az elzászi parasztok elvetemültségét meg kellett törnie. *Franciák* voltak azok, akik itt a nemesi uralom restaurációját végrehajtották. Lotaringiai Antal herceg már május 6-án megindult 30 000 főnyi hadseregével, benne a francia nemesség színevirága, valamint spanyol, piemonti, lombardiai, görög és albán segédcsapatok. Május 16-án Lützelsteinnél 4000 parasztra akadt, akiket könnyűszerrel megvert, és már 17-én megadásra kényszerítette a parasztok által megszállt Zabernt. De még véget sem ért a lotaringiaiak bevonulása a városba és a parasztok lefegyverzése, már megszegték a kapitulációt; a zsoldosok megrohanták a védtelen parasztokat és nagy részüket lemészárolták. A többi alsó-elzászi hadoszlop szétszóródott és Antal herceg most a felső-elzásziak ellen vonult. Ezeket, akik vonakodtak segítséget nyújtani az alsó-elzásziaknak Zabernban, Scherweilernél a lotaringiaiak egész hadereje megtámadta. Nagy hősiességgel védekeztek, de az óriási túlerő – 30 000 szemben 7000-rel –, valamint számos lovag, különösen a reichenweieri várnagy árulása, minden vitézséget kudarcra ítélt. Teljesen megverték és szétszórták őket. A herceg most a szokásos kegyetlenséggel egész Elzászt pacifikálta. Csak Sundgaut kímélte meg jelenlététől. Az osztrák kormányzat itt a parasztokat, Antal herceg behívásával fenyegetőzve, június elején rábírta az ensisheimi megállapodás megkötésére. De maga a kormányzat tüstént megszegte ezt a megállapodást, s a mozgalom prédikátorait és vezetőit tömegesen akasztatta fel. A parasztok erre újabb felkelést indítottak, amely végül azzal fejeződött be, hogy az offenburgi megállapodásba (szeptember 18) a sundgaui parasztokat is belefoglalták.

Most még az *osztrák alpesi tartományok* parasztháborújáról kell szólnunk. Ezek a vidékek, valamint a határos *salzburgi érsekség* a stara prava* óta szüntelen ellenzékben voltak a kormánnyal és a nemességgel szemben, s a reformáció tanai itt is kedvező talajra találtak. A vallási üldözések és az önkényes adók nyomása robbantották ki a felkelést.

Salzburg városa, amelyet a parasztok és bányászok is támogattak, városi kiváltságai és a vallásgyakorlat miatt már 1522 óta viszályban állott az érsekkel. 1524 végén az érsek toborzott zsoldosokkal megrohanta a várost, a vár ágyúival rettegésben tartotta azt, és az eretnek prédikátorokat üldözte. Ugyanakkor új, nyomasztó adókat vetett ki és ezzel az egész népességet végsőkig felingerelte. 1525 tavaszán a sváb-frank és a thüringiai felkeléssel egyidőben az egész tartomány parasztjai és bányászai hirtelen felkeltek, *Prassler* és *Weitmoser* kapitányok vezetésével seregbe szerveződtek, felszabadították Salzburg városát és ostrom alá vették a várat. Mint a nyugatnémet parasztok, ők is keresztény szövetséget alakítottak és követeléseiket szintén cikkelyekbe – itt szám szerint tizennégybe – foglalták.

Stájerországban, Felső-Ausztriában, Karintiában és *Krajnában*, ahol új, törvénytelen adók, vámok és rendelkezések súlyosan sértették a nép legközvetlenebb érdekeit, szintén felkeltek a parasztok 1525 tavaszán. Számos várat elfoglaltak és a stara prava legyőzőjét, Dietrichsteint, az öreg főkapitányt Gryssnél megverték. Jóllehet a kormánynak sikerült a felkelők egy részét hitegetéssel és ámítással lecsillapítania, a zöm mégis együtt maradt és egyesült a salzburgiakkal, úgyhogy az egész salzburgi érsekség, valamint Felső-Ausztriának, Stájerországnak, Karintiának és Krajnának legnagyobb része a parasztok és bányászok kezében volt.

Tirolban a reformáció tanai szintén sok követőre találtak; Münzer megbízottai itt még eredményesebben tevékenykedtek, mint a többi osztrák alpesi tartományban. Ferdinánd főherceg itt is üldözte az új tan prédikátorait és új önkényes pénzügyi rendszabályokkal szintén belenyúlt a lakosság előjogaiba. A következmény, mint mindenütt, az ugyanezen 1525-ös év tavaszán kitört felkelés volt. A felkelők, akiknek legfőbb kapitánya, Geismaier, Münzer híve volt, az összes parasztvezérek közül az egyetlen jelentős katonai tehetség, bevettek egy sereg várat, és főleg délen, az Etsch vidékén igen erélyesen léptek fel a papok ellen. A vorarlbergiek is felkeltek és csatlakoztak az allgäuiakhoz.

A minden oldalról szorongatott főherceg, aki a lázadókat nemrég még

* *Lásd 360. old. — Szerk.*

tűzzel-vassal, rablással és gyilokkal ki akarta irtani, most egyik engedményt a másik után tette nekik. Összehívta az örökös tartományok Landtagjait és azok egybegyűléséig fegyverszünetet kötött a parasztokkal. Közben teljes erővel fegyverkezett, hogy mielőbb más nyelven beszélhessen az elvetemültekkel.

A fegyverszünet természetesen nem tartott soká. Dietrichstein, akinek elfogyott a pénze, a hercegségekben sarcolni kezdett. Szláv és magyar csapatai ezenkívül a leggyalázatosabb kegyetlenkedéseket engedték meg maguknak a lakossággal szemben. A stájerek tehát megint felkeltek, a július 2-áról 3-ára virradó éjszaka Schladmingban rajtaütöttek Dietrichstein főkapitányon és mindenkit megöltek, aki nem beszélt németül. Dietrichsteint magát foglyul ejtették; 3-án reggel a parasztok esküdtszéket alakítottak és a foglyok közül 40 cseh és horvát nemest halálra ítéltek. Azonnal lefejezték őket. Ez hatott; a főherceg azonnal elfogadta az öt hercegség (Felső- és Alsó-Ausztria, Stájerország, Karintia és Krajna) rendjeinek valamennyi követelését.

Tirolban szintén jóváhagyták a Landtag követeléseit és ezzel az északi vidéket pacifikálták. A Dél azonban, amely a Landtag letompított határozataival szemben kitartott eredeti követelései mellett, fegyverben maradt. Csak decemberben tudta a főherceg a rendet itt erőszakkal helyreállítani. Nem mulasztotta el, hogy a lázongásnak kezébe került számos kezdeményezőjét és vezetőjét kivégeztesse.

Salzburg ellen augusztusban 10 000 bajor vonult Georg von Frundsberg vezetésével. Ez a tekintélyes haderő, valamint a parasztok soraiban kitört viszálykodás arra bírta a salzburgiakat, hogy az érsekkel megállapodást kössenek, amely szeptember elsején létrejött, és amelyet a főherceg is elismert. A két fejedelem azonban, miután időközben csapatait kellőképpen megerősítette, ezt a megállapodást csakhamar megszegte és ezzel a salzburgi parasztokat újabb felkelésbe kergette. A felkelők egész télen át tartották magukat; tavasszal hozzájuk érkezett Geismaier és nagyszerű hadjáratot indított a mindenfelől közeledő csapatok ellen. Fényes ütközetek egész sorával — 1526 májusában és júniusában — egymás után megverte Bajorország, Ausztria, a Sváb Szövetség csapatait és a salzburgi érsek zsoldosait, s hosszú időn át meggátolta a különböző alakulatok egyesülését. Eközben még Radstadt ostromára is jutott ideje. Végül, amikor a túlerő mindenfelől bekerítette, kénytelen volt elvonulni, átvágta magát, és alakulatának roncsait az osztrák Alpokon keresztül velencei területre vezette. A velencei köztársaság és Svájc újabb cselszövésekre nyújtott támaszpontot a fáradhatatlan parasztvezérnek; még egy évig kísérletezett,

hogy őket háborúba keverje Ausztria ellen, ami újabb parasztfelkelésre adott volna alkalmat. De e tárgyalások alatt gyilkos kéz vetett véget életének; Ferdinánd főherceg és a salzburgi érsek nem nyughattak, amíg Geismaier életben volt: felbéreltek egy bandität, akinek sikerült 1527-ben a veszedelmes lázadót eltenni láb alól.

VII

Geismaiernak velencei területre való visszavonulásával a paraszthábor végső utójátéka is lezárult. A parasztok ismét mindenütt egyházi, nemesi vagy patrícius uraik fennhatósága alá kerültek; a megállapodásokat, amelyeket itt-ott kötöttek velük, megszegték, az eddigi terhek megszaporodtak a tömérdek sarccal, amelyet a győztesek vetettek a legyőzöttekre. A német nép legnagyszerűbb forradalmi kísérlete szégyenletes vereséggel és átmenetileg megkettőződött nyomással végződött. Mindamellett a felkelés elnyomásával a parasztosztály helyzete nem rosszabbodott tartósan. Amit a nemesség, fejedelmek, papok belőlük évről évre kiszoríthattak, azt már a háború előtt bizonyára kiszorították; az akkori német paraszt sorsa annyiban közös volt a modern proletáréval, hogy munkájának termékeiből való részesedése a létfenntartási eszközöknek arra a minimumára korlátozódott, amely megélhetéséhez és a paraszti faj fenntartásához szükséges volt. Átlagban tehát itt már nem lehetett többet elvenni. Persze, néhány tehetősebb középparaszt tönkrement, számos a föld révén függő jobbágy személyi függésen alapuló jobbágyságba kényszerült, a községi földekből egész pásztákat koboztak el, számos parasztot lakóhelyének lerombolása, földjének feldúlása, valamint az általános zűrzavar a csavargók közé vagy a városi plebejusok közé taszított. De a háborúk és pusztítások ama kor mindennapos jelenségei közé tartoztak és általánosságban a parasztosztály túlságosan mélyen állt, semhogy felemelt adók tartósan rosszabbíthatták volna helyzetét. Az ezután következő vallásháborúk és végül a harmincéves háború a maguk folyton ismétlődő, tömeges pusztításaival és elnéptelenítő hatásával sokkal súlyosabban érintették a parasztokat, mint a paraszthábor; nevezetesen a harmincéves háború megsemmisítette a földművelésben alkalmazott termelőerők legjelentősebb részét és ezzel, valamint sok város egyidejű feldúlásával a parasztokat, a plebejusokat és a tönkrement polgárokat hosszú időre a legrosszabb formájú ír nyomorig süllyesztette.

A paraszthábor következményeit legjobban a *papság* szenvedte meg. Kolostoraikat és alapítványaikat felperzselték, kincseiket elrabolták, eladták külföldön vagy beolvasztották, készleteiket elfogyasztották. Mindenütt

ők fejthettek ki legkevésbé ellenállást, és ugyanakkor a nép gyűlöletének egész terhe rájuk nehezedett a legsúlyosabban. Sőt, a többi rend, fejedelmek, nemesség és polgárság titkon még örvendtek is a gyűlölt főpapok szorultságának. A parasztháború népszerűvé tette az egyházi vagyonnak a parasztok javára való szekularizációját, a világi fejedelmek és részben a városok hozzáláttak, hogy ezt a szekularizációt a *maguk* javára hajtsák végre, és a protestáns tartományokban a főpapok birtokai csakhamar a fejedelmek vagy a patríciusok kezébe kerültek. De az egyházi fejedelmek uralmát is támadás érte, és a világi fejedelmek értették a módját, hogy a nép gyűlöletét ebben az irányban kiaknázzák. Így láttuk, hogy a fuldai apát hesseni Fülöp hűbérurából annak hűbéresévé degradálódott. Így kényszerítette Kempten városa az apátfejedelmet, hogy számos értékes kiváltságát, amellyel a városban rendelkezett, potom áron eladja neki.

A *nemesség* szintén jelentős károkat szenvedett. Várainak legnagyobb része megsemmisült, a legtekintélyesebb nemzetségek egész sora tönkrement és csak a fejedelmek szolgálatában találhatott exisztenciát. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nemesség a parasztokkal szemben tehetetlen; mindenütt megverték és kapitulációra kényszerítették; csak a fejedelmek seregei mentették meg őket. Mint közvetlenül a birodalomnak alárendelt rend szükségképpen egyre inkább veszített jelentőségéből és egyre inkább a fejedelmek fennhatósága alá került.

A *városok* egészben véve szintén nem húztak előnyt a parasztháborúból. A patríciusok uralma majdnem mindenütt újból megszilárdult; a polgárság ellenzékisége hosszú időre megtört. A régi patrícius gépezet ilyen módon, a kereskedelmet és az ipart mindenféleképpen gúzsbakötve, egészen a francia forradalomig eltengődött. Ráadásul a fejedelmek a városokat felelőssé tették azokért a pillanatnyi sikerekért, amelyeket a polgári vagy a plebejus párt bennük a harc során kivívott. A már korábban a fejedelmek területéhez tartozó városokra súlyos sarcot vetettek ki, kiváltságaiktól megfosztották és védtelenül alávetették őket a fejedelmek kapzsi önkényének (Frankenhausen, Arnstadt, Schmalkalden, Würzburg stb. stb.), birodalmi városokat fejedelmi területekbe kebeleztek be (pl. Mühlhausen), illetve ezek legalábbis erkölcsi függésbe kerültek a szomszédos fejedelmektől, mint sok frank birodalmi város.

Ilyen körülmények között a parasztháború kimeneteléből egyedül a *fejedelmek* húztak hasznot. Már ábrázolásunk elején láthattuk, hogy Németország fogyatékos ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági fejlettsége lehetetlenné tette a németek *nemzetté* való központosítását, hogy csak helyi és tartományi központosítást engedett meg, és hogy ezért ennek a szétforgá-

csoltságon belüli központosításnak a képviselői, a fejedelmek voltak az egyetlen olyan rend, amelynek a fennálló társadalmi és politikai viszonyok minden változása szükségképpen javára vált. Az akkori Németország fejlettségi foka annyira alacsony volt, és ugyanakkor annyira egyenlőtlen a különböző tartományokban, hogy a világi fejedelemségek mellett még egyházi főhatalmasságok, városi köztársaságok, valamint uralkodó grófok és bárók is fennállhattak; de ugyanakkor a fejlődés, ha csak igen lassan és lanyhán is, mindig a *tartományi* központosítás felé tartott, vagyis afelé, hogy a birodalom többi rendjét alárendeljék a fejedelmeknek. Ezért a parasztháború végén csak a fejedelmek lehettek a nyertesek. Valóban így is volt. Nemcsak relatíve nyertek, azáltal, hogy konkurrenseik, a papság, a nemesség, a városok meggyöngültek; abszolúte is nyertek, mert a spolia opimát (főzsákmányt) valamennyi többi rend elől elkaparintották. Az egyházi vagyont az ő javukra szekularizálták; a nemesség egy része, amely félig vagy egészen tönkrement, fokozatosan kénytelen volt fennhatóságuk alá helyezkedni; a városoktól és paraszti közösségektől sarcolt pénzek az ő kincstárukba folytak be, amely azonfelül a sok városi kiváltság megszüntetésével még jóval nagyobb teret kapott kedvelt pénzügyi műveletei számára.

Németország szétforgácsoltsága, amelynek kiéleződése és megszilárdulása a parasztháború fő eredménye volt, ugyanakkor oka is volt a parasztháború kudarcának.

Láttuk, hogy Németország nemcsak számtalan független, egymástól szinte teljesen idegen tartományra volt szétforgácsolva, hanem mindegyik ilyen tartományban is a nemzet a rendek és rendfrakciók többszörös tagozódására hullott szét. Fejedelmeken és a papokon kívül a vidéken nemeseket és parasztokat találunk, a városokban patríciusokat, polgárokat és plebejusokat, csupa olyan rendet, amelyek érdekei egymástól teljesen idegenek voltak, ha ugyan nem kereszteződtek és nem ellenkeztek egymással. Mindezen bonyolult érdekek felett ráadásul még ott van a császár és a pápa érdeke. Láttuk, hogy bár nehezen, tökéletlenül és az egyes helyek szerint egyenlőtlenül, ezek a különböző érdekek végső fokon három nagy csoportba tömörültek; hogy e fáradságos csoportosulás ellenére mindegyik rend ellenzékben volt a nemzeti fejlődésnek a viszonyok megszabta irányával szemben, a maga mozgalmát saját szakállára csinálta, ezáltal nemcsak valamennyi konzervatív, hanem valamennyi többi ellenzéki renddel is összeütközésbe került, és végül el kellett buknia. Ez történt a nemességgel Sickingen felkelésében, a parasztokkal a parasztháborúban, a polgárokkal a maguk szelíd reformációjának egész során. Ilymódon Németország legtöbb vidékén még a parasztok és a plebejusok sem jutottak el a közös akcióig

és egymás útjában álltak. Láttuk azt is, milyen okokból eredt az osztályharcnak ez a szétforgácsoltsága, valamint a forradalmi mozgalom ebből adódó teljes veresége és a polgári mozgalom félveresége.

Hogy a helyi és tartományi szétforgácsoltság és az ebből szükségképpen eredő helyi és tartományi korlátoltság tönkretette az egész mozgalmat; hogy nem jutottak el sem a polgárok, sem a parasztok, sem a plebejusok koncentrált, nemzeti méretű fellépéshez; hogy például a parasztok minden tartományban a maguk szakállára tevékenykedtek, a szomszédos felkelt parasztoktól mindig megtagadták a segítséget, és ezért egyes ütközetekben egymás után morzsolták fel őket olyan seregek, amelyek többnyire az egész felkelő tömeg tizedrészét sem tették ki – ez a megelőző ábrázolásból alkalmasint világos mindenki előtt. Az egyes seregeknek ellenfeleikkel kötött különböző fegyverszünetei és megállapodásai a közös ügy megannyi elárulását jelentik, s hogy a különböző tartományok parasztjai menynyire idegenül állottak egymással szemben, annak legcsattanósabb bizonyítéka, hogy a különböző seregek egyedül lehetséges tömörülése nem saját akciójuk többé vagy kevésbé közös voltából, hanem annak a sajátos ellenfélnek közös voltából fakadt, amely legyőzte őket.

Itt is magától kínálkozik az analógia az 1848–1850-es mozgalommal. 1848-ban is összeütköztek az ellenzéki osztályok érdekei egymással, mindegyik magáért cselekedett. A burzsoázia, amely túlságosan fejlett volt ahhoz, hogy tovább is eltűrje a feudális-bürokratikus abszolutizmust, ahhoz még nem volt elég erős, hogy a többi osztály igényeit a magáéinak azonnal alárendelje. A proletariátus, amely túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy a burzsoá időszak gyors átugrására és a hatalomnak saját részére való közeli meghódítására számíthasson, már az abszolutizmus ideje alatt nagyon is megismerte a burzsoá uralom édességét, és egyáltalában sokkalta fejlettebb volt annál, semhogy a burzsoázia emancipációjában akár csak egy pillanatra is saját emancipációját lássa. A nemzet tömegét, a kispolgárokat, kézműveseket és parasztokat imént még természetes szövetségesük, a burzsoázia mint már túlságosan forradalmiakat, helyenként pedig a proletariátus mint még nem elég haladottakat cserben hagyta; ez a tömeg, önmagában ismét megosztva, szintén nem jutott semmire és jobbra is, balra is ellenzékieskedett ellenzéki társaival szemben. Végül a helyi korlátoltság sem lehetett nagyobb 1525-ben a parasztok között, mint amekkora a mozgalomban résztvevő összes osztályok között 1848-ban volt. A száz meg száz helyi forradalom, az ehhez kapcsolódó, éppoly akadálytalanul véghezvitt száz meg száz helyi reakció, a kisállamosdi fenntartása stb. stb. ennek valóban elég ékesen szóló bizonyítékai. *Aki 1525 és 1848 két német*

forradalma és azok eredményei után még föderatív köztársaságról tud fecsegni, annak bolondokházában van a helye.

De ez a két forradalom, a tizenhatodik század és 1848–1850 forradalma, minden analógia ellenére mégis igen lényegesen különbözik egymástól. Az 1848-as forradalom, ha Németország haladását nem is, de Európa haladását bizonyítja.

Ki húzott hasznot az 1525-ös forradalomból? A fejedelmek. – Ki húzott hasznot az 1848-as forradalomból? A *nagy* fejedelmek, Ausztria és Poroszország. 1525 kis fejedelmei mögött, őket az adók révén magukhoz láncolva, a kis nyárspolgárok állottak, 1850 nagy fejedelmei, Ausztria és Poroszország mögött, őket az államadósság révén gyorsan leigázva, a modern nagyburzsoák állnak. A nagyburzsoák mögött pedig a proletárok állanak.

Az 1525-ös forradalom német helyi ügy volt. Az angolok, franciák, csehek, magyarok már véghezvitték a maguk parasztháborúit, amikor a németek a magukét megcsinálták. Ha Németország szétforgácsolt volt, Európa még jóval inkább volt az. Az 1848-as forradalom nem volt német helyi ügy, hanem egy nagy európai eseménynek egy darabja. Indító okai, egész lefolyása alatt, nem korlátozódnak egyetlenegy ország, vagy akár egy világrész szűk területére. Sőt, azok az országok, amelyek e forradalom színterei voltak, éppen a legkevésbé voltak részesek előidézésében. Ezek az országok többé vagy kevésbé tudat- és akaratnélküli nyersanyagok, amelyek átformálódnak egy olyan mozgalom folyamán, melyben most az egész világ részt vesz, mely mozgalom a fennálló társadalmi viszonyok között persze csak valami idegen hatalomnak tűnhet fel előttünk, jóllehet az végeredményben csak a mi saját mozgalmunk. Ezért az 1848–1850-es forradalom nem végződhet úgy, mint az 1525-ös.

Karl Marx és Friedrich Engels

[Nyilatkozat a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből való kilépésről[310]]

A Társaság keddi összejövetele elnökének

Great Windmill Street.

Alulírottak ezennel bejelentik a Társaságból való kilépésüket.

London, 1850 szept. 17.

H. Bauer K. Pfänder
J. G. Eccarius S. Seiler
K. Marx K. Schramm F. Engels
F. Wolff W. Liebknecht
Hein Haupt G. Klose

[Erklärung über den Austritt aus dem Deutschen Bildungsverein für Arbeiter in London]

Eredeti nyelve: német

Karl Marx és Friedrich Engels

Adam, Barthélemy és Vidil uraknak[311]

Uraim,

tisztelettel közöljük, hogy mi az Önök által említett szövetséget már régóta ténylegesen feloszlottnak tekintettük. Az egyetlen teendő, ami még hátra volna, az alapszerződés* megsemmisítése. Talán Adam úr vagy Vidil úr lenne szíves jövő vasárnap, október 13-án délben felkeresni Engels urat, Soho, Macclesfield Str. 6. sz., hogy a szerződés elégetésénél jelen legyen.

London, 1850 október 9.

Maradunk tisztelettel, Uraim,
alázatos szolgáik
Engels Marx Harney

To Mrs. Adam, Barthélemy and Vidil
Eredeti nyelve: angol

* *Lásd 506. old. — Szerk.*

Karl Marx és Friedrich Engels

[Szerkesztőségi megjegyzés J. G. Eccarius „A szabóság Londonban vagy a nagy és a kis tőke harca" c. cikkéhez[312]]

E cikk szerzője maga is *munkás* az egyik londoni szabóműhelyben. Kérdezzük a német burzsoákat, hány olyan írót számlálnak, akik képesek lennének a valóságos mozgalmat hasonló módon felfogni?

Mielőtt a proletariátus barikádokon és csatasorban kivívja győzelmeit, uralmának eljövetelét szellemi győzelmek sorozatával jelzi.

Az olvasó észre fogja venni, hogy a szentimentális moralizáló és pszichologizáló kritika helyébe, amelyet *Weitling* és más irodalmárkodó munkások juttattak érvényre a fennálló állapotokkal szemben, itt tisztán materialista és szabadabb, semmiféle lelki szeszélyektől nem zavart felfogás lép szembe a polgári társadalommal és annak mozgalmával. Míg főleg Németországban és nagyrészt Franciaországban is a kézművesek félközépkori helyzetük letűnése ellen berzenkednek és *kézművesekként* szeretnének egyesülni, ez a cikk azt, hogy a kézművesség vereséget szenved a nagyipartól, haladásnak fogja fel és ünnepli, s ugyanakkor a nagyipar eredményeiben és termékeiben felismeri és leleplezi a proletár forradalomnak maga a történelem által létrehozott és napról napra újratermelődő reális feltételeit.

[Redaktionelle Anmerkung zu dem Artikel
„Die Schneiderei in London oder der Kampf
des grossen und des kleinen Kapitals" von J. G. Eccarius]

A megírás ideje: 1850 október

A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 május–októberi (5–6.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás: A szerkesztőség megjegyzése

Friedrich Engels

[Az állam megszüntetésének jelszaváról és a német „anarchiabarátokról"[313]]

„Az állam eltörlésének a kommunistáknál csak egyetlen értelme van: szükségszerű eredménye az osztályok eltörlésének, amelyekkel együtt magától elesik az a szükséglet, hogy egyik osztálynak szervezett hatalma legyen a többiek elnyomására. *Polgári* országokban az állam eltörlése azt jelenti, hogy az államhatalmat észak-amerikai mércére redukálják. Észak-Amerikában az osztályellentétek nincsenek teljesen kifejlődve; az osztályösszecsapásokat minden alkalommal eltussolja a proletár túlnépesség elvonulása nyugatra; az államhatalom beavatkozása, amely keleten a minimumra redukálódik, nyugaton egyáltalán nem létezik. *Feudális* országokban az állam eltörlése a feudalizmus eltörlését és a szokásos polgári állam felállítását jelenti. *Németországban* emögött vagy a közvetlenül küszöbönálló harcok elől gyáva menekülés rejlik, a *polgári* szabadság fellengző átvarázsolása az *egyes ember* abszolút függetlenségévé és önállóságává, vagy végül a polgár közömbössége minden államformával szemben, feltéve, hogy a polgári érdekek fejlődése nincs gátolva. Hogy ezt a »magasabb értelemben« való eltörlését az államnak ilyen ostoba módon prédikálják, arról a berlini Stirnerek és Faucherek természetesen nem tehetnek. La plus belle fille de la France ne peut donner que ce qu'elle a.*" („N. Rh. Z.", IV. füzet, 58. old.**)

Az állam megszüntetése, az *anarchia* időközben Németországban általános jelszóvá lett. Proudhon szétszórt német tanítványai[314], a berlini „magasabb" demokrácia, sőt a feledésbe ment „legnemesebb szellemei a nemzetnek" a stuttgarti parlamentből és a birodalmi régenstanácsból[315] is, mindegyikük a maga módján, elsajátították ezt a vadnak tűnő jelszót.

Mindezek a frakciók megegyeznek a fennálló *polgári társadalom* fenntartásában. A polgári társadalommal tehát szükségszerűen a burzsoázia ural-

---

* – Franciaország legszebb lánya is csak azt adhatja, amije van. – *Szerk.*

** *V. ö. 280. old.* – *Szerk.*

mát képviselik, Németországban pedig éppenséggel az* uralom meghódítását a burzsoázia által; a burzsoázia valóságos képviselőitől csak az idegenszerű forma különbözteti meg őket, amely nekik a „továbbmenés", a „legmesszebbmenés" látszatát adja. Minden gyakorlati összeütközésben eltűnt ez a látszat; forradalmi válságok *valóságos* anarchiájával szemben**, amikor a tömegek*** „durva erőszakkal" harcoltak egymás ellen, az anarchiának ezek a képviselői mindenkor megtettek minden tőlük telhetőt, hogy véget vessenek az anarchiának. E sokat magasztalt „anarchia" tartalma végezetül ugyanarra futott ki, amit fejlettebb országokban a „rend" szóval fejeznek ki. A németországi „anarchiabarátok" teljes entente cordiale-ban° vannak a franciaországi „rendbarátokkal".

Amennyiben az anarchiabarátok nem a francia Proudhontól és Girardintől függnek, amennyiben szemléletmódjuk germán eredetű, valamennyiüknek egy közös forrása van: *Stirner*. A német filozófia bomlási periódusa szolgáltatta egyáltalában a németországi demokrata párt általános szólamainak legnagyobb részét. Az utolsó német írástudók, jelesül Feuerbach és Stirner elképzelései és szólamai meglehetősen felhígított formában már február előtt átmentek a belletrisztikai köztudatba és az újságírásba, s ezek alkották viszont a március utáni demokrata szóvivők fő forrását. Főként Stirner prédikációja az államnélküliségről kitűnően alkalmas arra, hogy a Proudhon-féle anarchiának és a Girardin-féle állameltörlésnek megadja a német filozófiai „legfelső kenetet". Stirner könyve „Az egyetlen és a tulajdona"[316] feledésbe ment ugyan, de elképzelésmódja, különösen államkritikája az anarchiabarátoknál ismét felbukkan. Miután már korábban megvizsgáltuk ezeknek az uraknak a forrásait, amennyiben azok francia eredetűek voltak°°, német forrásaik megvizsgálásához ismét le kell szállnunk az özönvízelőtti német filozófia mélységeibe. Ha már foglalkoznunk kell a német napi polémiával, mindig kellemesebb egy szemléletmód eredeti feltalálóihoz igazodni, mint a másodkézből kereskedő zsibárusokhoz.

„Rakj még egyszer, Múzsám, nyerget a szárnyas lóra!
Régi, regényes honba hajt a vágy."[317]

Mielőtt az említett Stirner-könyvre magára rátérnénk, vissza kell helyez-

* *A kéziratban áthúzva:* a politikai — *Szerk.*

** *A kéziratban áthúzva:* amikor az államhatalom eltűnt a tömegek hatalma előtt. — *Szerk.*

*** *A kéziratban áthúzva:* magukhoz ragadják a hatalmat — *Szerk.*

° — szívélyes egyetértésben — *Szerk.*

°° *V. ö. 273–283. old.* — *Szerk.*

kednünk a „régi, regényes honba" és abba az elfelejtett időbe, amikor ez a könyv napvilágot látott. A porosz burzsoázia, a kormány pénzügyi zavaraiba kapaszkodva, hozzálátott a politikai hatalom meghódításához, míg ugyanakkor a polgári alkotmányos mozgalom mellett napról napra tovább terjedt a proletariátus körében a kommunista mozgalom. A társadalom polgári elemei, akik saját céljaik eléréséhez még rászorultak a proletár támogatásra, kénytelenek voltak mindenütt bizonyos szocializmust színlelni; a konzervatív és feudális párt ugyancsak arra kényszerült, hogy ígéreteket tegyen a proletariátusnak. A burzsoáknak és a parasztoknak a feudális nemesség és a bürokrácia elleni harca mellett a proletárok harca a burzsoák ellen; közbül szocialista középfokok sora, amelyek felölelték a szocializmus valamennyi fajtáját, a reakciós, a kispolgári és a burzsoá szocializmust; mindezeket a harcokat és törekvéseket az uralkodó hatalom nyomása, a cenzúra, az egyesülési és gyülekezési tilalom féken tartotta, kifejezésükben tompította — ez volt a pártok helyzete abban az időben, amikor a német filozófia utolsó nyomorúságos diadalait ünnepelte.

A cenzúra minden többé-kevésbé nem kívánatos elemre eleve rákényszerítette a lehető legelvontabb kifejezési módot; ezt a kifejezést a német filozófiai hagyomány szolgáltatta, amely éppen akkor jutott el a hegeli iskola teljes felbomlásához. A vallás elleni harc még tartott. Minél nehezebbé vált a sajtóban a fennálló hatalom elleni politikai harc, annál buzgóbban folytatták a vallási és filozófiai harc formájában. A német filozófia, legfelbomlottabb formájában, a „műveltek" közkincse lett, és minél inkább vált közkinccsé, annál felbomlottabbak, zavarosabbak és ízetlenebbek lettek a filozófusok, és ez a lomposság és ízetlenség még csak növelte tekintélyüket a „művelt" közönség szemében.

A zűrzavar a „műveltek" fejében ijesztő volt, s pillanatról pillanatra még fokozódott. Német, francia, angol, antik, középkori és modern eredetű eszmék valóságos fajkereszteződése ment végbe. A zűrzavar annál is nagyobb volt, mivel minden eszméhez csak másod-, harmad- és negyedkézből jutottak, és ezért ezek a felismerhetetlenségig eltorzult alakban keringtek. Nemcsak a francia és az angol liberálisok és szocialisták gondolatai osztoztak ebben a sorsban, hanem németek, pl. Hegel eszméi is. Ennek az időnek egész irodalma, s különösen, amint látni fogjuk, Stirner könyve, számtalan bizonyítékot szolgáltat erre, és a jelenlegi német irodalom még ma is erősen sínyli a következményeit.

Ebben a zűrzavarban a filozófiai szemfényvesztések a valóságos harcok képmásaiul szolgáltak. A filozófia minden „új fordulata" felkeltette a „műveltek" általános figyelmét, akik közé Németországban tömérdek ráérő elme

tartozik: gyakornokok, tanárjelöltek, zátonyra jutott teológusok, kenyértelen orvosok, irodalmárok stb. stb. Ezeknek az embereknek a számára minden ilyen „új fordulattal" egy történelmi fejlődési fok túlhaladottá és mindenkorra elintézetté vált. Pl. a polgári liberalizmus, mihelyt egy tetszőleges filozófus tetszőleges módon bírálta, halott volt, törölték a történelmi fejlődésből, és a gyakorlat szempontjából is semmivé lett. Ugyanígy a republikanizmus, a szocializmus és így tovább. Hogy ezek a fejlődési fokok mennyire voltak „megsemmisítve", „felbomolva", „elintézve", utóbb kiderült a forradalomban, ahol ezek vitték a főszerepet, és ahol filozófiai megsemmisítőikről egyszeriben szó sem esett többé.

Ennek az utolsó német filozófiának formai és tartalmi lomposság, arcátlan laposság és felfuvalkodott ízetlensége, talajtalan elcsépeltsége és dialektikus nyomorúsága mindent felülmúl, ami eddig ebben a szakmában előfordult. Csak a közönség hihetetlen hiszékenysége éri utol, amely közönség mindezeket a dolgokat készpénznek, vadonatújnak, „soha nem látottnak" vette. A német nemzet, az „alapos" . . . *

[Über die Losung der Abschaffung des Staates
und die deutschen „Freunde der Anarchie"]

A megírás ideje: 1850 október

Eredeti nyelve: német

* *A kézirat itt félbeszakad. – Szerk.*

Karl Marx és Friedrich Engels

Szemle[164]

Májustól októberig

Az utóbbi hat hónap politikai hullámzásai lényegesen különböznek a közvetlenül megelőzőktől. A forradalmi pártot mindenütt kiszorították a színtérről, a győztesek viszálykodnak a győzelem gyümölcseiért: Franciaországban a burzsoázia különböző frakciói, Németországban a különböző fejedelmek. A viszály nagy zajjal folyik, a nyílt szakítás, a fegyveres döntés elkerülhetetlennek látszik; de az az elkerülhetetlen, hogy a fegyverek hüvelyükben nyugodjanak, hogy a döntetlenség mindig újból békeszerződések mögé rejtőzzék, mígnem újból felkészülnek a látszatháborúra.

Vegyük szemügyre előbb a *reális* alapzatot, amelyen ezek a felszíni hullámzások lejátszódnak.

Az 1843–1845-ös évek az ipari és kereskedelmi virágzás évei voltak, szükségszerű következményei az 1837–1842-es korszak csaknem szakadatlan ipari depressziójának. Mint mindig, a virágzás nagyon gyorsan kifejlesztette a spekulációt. A spekuláció szabályszerűen fellép azokban a periódusokban, amikor a túltermelés már javában folyik. Pillanatnyi levezetőcsatornákat szolgáltat a túltermelésnek, viszont éppen ezáltal meggyorsítja a válság kitörését és növeli súlyosságát. Maga a válság először a spekuláció területén tör ki és a termelést csak később keríti hatalmába. Ezért a felületes szemlélet számára nem a túltermelés, hanem a túlzott spekuláció, mely maga csupán tünete a túltermelésnek, jelenik meg a válság okaként. A termelés későbbi ziláltsága nem saját megelőző szertelensége szükségszerű eredményeként, hanem az összeomló spekuláció puszta visszahatásaként jelenik meg. De minthogy e pillanatban nem adhatjuk az 1843–45 [utáni] válság teljes történetét, ezért a túltermelésnek éppen e *tünetei* közül a legjelentősebbeket állítjuk csak össze.

Az 1843–1845-ös virágzás éveinek spekulációja főképpen a vasutakra vetette rá magát, ahol valóságos szükséglet volt az alapzata, a gabonára, az

1845-ös drágaság és a burgonyavész következtében, a gyapotra, az 1846-os rossz termés után, s a kelet-indiai és kínai kereskedelemre, ahol a kínai piacnak Anglia által történt megnyitását követte nyomon.

Az angol vasútrendszer kibővítése már 1844-ben megkezdődött, de teljesen csak 1845-ben bontakozott ki. Csupán ebben az évben 1035 igénybejelentést jegyeztek be vasúttársaságok alapítására vonatkozóan. 1846 februárjában, miután már e bejegyzett tervezetek közül számtalant visszavontak, a fenntartott tervezetekre a kormánynál letétbe helyezendő pénz még mindig hatalmas összegre, 14 000 000 font sterlingre rúgott, s az Angliában esedékes befizetések teljes összege még 1847-ben is meghaladta a 42 000 000 font sterlinget; ebből több mint 36 millió angol vasutakra, további 5 $^1/_2$ millió külföldi vasutakra. Virágkorát ez a spekuláció 1845 nyarán és őszén élte. A részvények ára folyvást emelkedett, s a spekulánsok nyereségei csakhamar a népesség valamennyi osztályát belesodorták a forgatagba. Hercegek és grófok versengtek kereskedőkkel és gyárosokkal a jövedelmező megtiszteltetésért, hogy a különböző vasútvonalak igazgatóságaiban ülhessenek; az alsóház tagjai, az ügyvédi kar, a papság nagyszámban képviselve volt ezekben a testületekben. Akinek volt egy megtakarított fillérje, aki rendelkezhetett egy szikrányi hitellel, az vasúti részvényekkel spekulált. A vasúti újságok száma 3-ról több mint 20-ra emelkedett. Egyes nagy napilapok vasúthirdetéseken és prospektusokon gyakran 14 000 font sterlinget kerestek hetenként. Mérnököket nem lehetett elegendő számban felhajtani, s szerfelett megfizették őket. A nyomdászoknak, litográfusoknak, könyvkötőknek, papírkereskedőknek stb. stb., akiket prospektusok, tervek, térképek stb. stb. készítésére mozgósítottak, a bútorgyárosoknak, akik a számtalan új igazgatóság, ideiglenes bizottság stb. gombamódra szaporodott irodáit bebútorozták, fényes árakat fizettek. Az angol és a kontinentális vasútrendszer valóságos kibővítésének és az ezzel kapcsolatos spekulációnak az alapzatára ebben a periódusban apránként a szédelgésnek olyan felépítménye emelkedett, amely Law és a Csendes-óceáni Társaság[318] napjaira emlékeztet. A vasútvonalak százait vették tervbe a siker legcsekélyebb esélye nélkül, amikor is maguk a tervezők sem gondoltak soha valóságos kivitelezésre, amikor is egyáltalában csak arról volt szó, hogy a letéteket az igazgatók feléljék és a részvények eladásával szédelgő profitokat szerezzenek.

1845 októberében bekövetkezett a reakció, amely csakhamar teljes pánikká fokozódott. Már 1846 februárja előtt, amikor a letétpénzeket a kormányhoz be kellett fizetni, a legtarthatatlanabb tervezetek csődbe jutottak. 1846 áprilisában a visszahatás már elérte a kontinentális részvénypiacokat. Párizsban, Hamburgban, Frankfurtban, Amszterdamban kényszereladások

történtek mélyre zuhant árakon, ami bankárok és tőzsdeügynökök csődjeit vonta maga után. A vasútválság elhúzódott 1848 őszéig, meghosszabbították a szolidabb tervezetek sorozatos csődjei, ahogy az általános nyomás fokozatosan ezeket is elérte, és ahogy a befizetések esedékessé váltak; kiélezte ezt a válságot az, hogy a spekuláció, a kereskedelem és az ipar más területein is bekövetkezett a válság, amely a régibb és szolidabb részvények árait fokozatosan lenyomta, amíg ezek 1848 októberében elérték legalacsonyabb színvonalukat.

1845 augusztusában a közfigyelem először a burgonyavészre irányult, amely nemcsak Angliában és Írországban, hanem a kontinensen is mutatkozott – első tünete annak, hogy a fennálló társadalom gyökere rothadt. Egyidejűleg jelentések futottak be, amelyek a gabonatermésben is már várható nagy kiesés felől nem hagytak többé kétséget. A gabonaárak e két körülmény folytán valamennyi európai piacon jelentősen emelkedtek; Írországban teljes éhínség állott be, amely az angol kormányt arra indította, hogy 8 millió font sterling kölcsönt nyújtson ennek a tartománynak – pontosan egy font sterlinget egy-egy írnek. Franciaországban, ahol a nehézséget még növelték az áradások, amelyek mintegy 4 millió font sterling kárt okoztak, a terméskiesés rendkívül nagy volt. Hollandiában és Belgiumban nem kevésbé. Az 1845-ös rossz termésre 1846-ban még rosszabb következett, s a burgonyavész is újból megjelent, habár kisebb mértékben. Így a gabonaspekuláció teljesen reális alapzatot kapott, s annál erőteljesebben kibontakozott, mert az 1842–44. évi bő termések sokáig szinte egészen elfojtották. 1845–47-ben Angliába több gabonát hoztak be, mint bármikor azelőtt. A gabonaárak folyvást emelkedtek egészen 1847 tavaszáig, amikor a különböző országokból az új termésről érkező változó hírek következtében, a különböző kormányok részéről tett intézkedések (a kikötők megnyitása a szabad gabonabehozatal számára stb. stb.) következtében ingadozási periódus állott be, és végül 1847-ben az árak elérték csúcspontjukat. Ebben a hónapban egy quarter búza átlagára Angliában 102 $^1/_2$ shillingig emelkedett, s egyes napokon 115 és 124 shillingig. De csakhamar határozottan kedvező jelentések futottak be az időjárásról és a növekvő termésről; az árak estek, és július közepén az átlagár már csak 74 shilling volt. Különböző vidékek kedvezőtlenebb időjárása az árakat megint némileg felhajtotta, míg végül augusztus közepe táján bizonyos volt, hogy az 1847-es termés az átlaghozamot meghaladja. Az áresést most már nem lehetett feltartóztatni; az Angliába való szállítások minden várakozáson felül növekedtek, s az átlagár már szeptember 18-án 49 $^1/_2$ shillingre csökkent. Tizenhat hét alatt tehát az átlagárak nem kevesebb, mint 53 shillinggel váltakoztak.

Ez alatt az egész idő alatt nemcsak a vasútválság folytatódott, hanem éppen abban az időpontban, amikor a gabonaárak a legmagasabban álltak, 1847 áprilisában és májusában, ezt a válságot a hitelrendszer legteljesebb zilálsága és a pénzpiac legteljesebb zavara is tetézte. A gabonaspekulánsok az áresést ennek ellenére augusztus 2-ig feltartóztatták. Ezen a napon a Bank a minimális leszámítolási rátát 5%-ra, és minden több mint 2 hónapos váltónál 6%-ra emelte. A gabonatőzsdén nyomban a legtündöklőbb bukások sorozata következett be, élükön Robinson úrnak, az Angol Bank kormányzójának bukása. Csupán Londonban nyolc nagy gabonacég ment csődbe, amelyeknek passzívája összesen több mint 1 1/2 millió font sterling volt. A vidéki gabonapiacok teljesen megbénultak; a csődök, kivált Liverpoolban, hasonló gyorsasággal követték egymást. A megfelelő bukások a kontinensen a Londontól való távolság arányában előbb vagy utóbb következtek be. De szeptember 18-ával, a legalacsonyabb gabonaárak időpontjával az angliai gabonaválság lezártnak tekinthető.

Most a tulajdonképpeni kereskedelmi válságra, a pénzválságra térünk rá. 1847 első négy hónapjában a kereskedelem és az ipar általános állása, a vastermelés és a pamutipar kivételével, még kielégítőnek látszott. A vastermelés, amelyet az 1845-ös vasútszédelgés hallatlanul felhajtott, természetesen szenvedett abban a mértékben, amelyben a szállított vas túlzott mennyisége számára az elhelyezési lehetőség csökkent. A pamutiparban, a kelet-indiai és a kínai piac szempontjából fő iparágban már 1845-ben túltermeltek e piac szempontjából, és igen hamar viszonylagos visszaesés következett be. Az 1846-os rossz gyapottermés, mind a nyersanyag, mind a készáru áremelkedése, valamint a fogyasztás ebből adódó csökkenése növelte az erre az iparra nehezedő nyomást. 1847 első hónapjaiban egész Lancashire-ban jelentősen korlátozták a termelést, s a pamutipari munkásokat már utolérte a válság.

1847 április 15-én az Angol Bank minimális leszámítolási rátáját egészen rövidlejáratú váltóknál 5%-ra emelte; korlátozta a leszámítolandó váltók teljes összegét, mégpedig tekintet nélkül az intézvényezett cégek jellegére; végül a kereskedőknek, akiknek kölcsönöket adott, kategorikusan bejelentette, hogy ezeket a kölcsönöket lejáratkor nem fogja többé megújítani, mint eddig rendszerint tette, hanem követelni fogja a visszafizetést. Két nappal később heti mérlegének közzététele mutatta, hogy a banking department[319] tartalékalapja 2 1/2 millió font sterlingre csökkent. A Bank tehát azért tette a fenti intézkedéseket, hogy pincéiből az arany kiáramlását megállítsa és a készpénzalapot ismét növelje.

Az aranynak és az ezüstnek a Bankból való kiáramlása különféle okokból származott. Először is a fogyasztás és a majd minden cikkre kiterjedő jelen-

tős áremelkedés kiterjedtebb pénzforgalmat követelt meg, különösen aranyból és ezüstből, a kiskereskedelem számára. Azután a vasútépítkezésekre történő folytonos befizetések, amelyek csupán április hónapban 4 314 000 font sterlingre rúgtak, szükségessé tették a letétek tömeges kivonását a Bankból. A beszedett pénzek egy része, amelyet külföldi vasutakra szántak, közvetlenül külföldre áramlott. A jelentős többletbehozatalt cukorból, kávéból és más gyarmatárukból, melyeknek fogyasztását és árát a spekuláció még jobban fokozta, gyapotból a szűk termés bizonyossá válása óta történt spekulatív vásárlások következtében, s kiváltképp gabonából az ismétlődő rossz termés következtében – ezt a többletbehozatalt nagyrészt készpénzben, illetve nemesfémrudakban kellett megfizetni, s ilymódon is jelentős mennyiségű arany és ezüst áramlott ki külföldre. A nemesfémeknek ez a kiáramlása Angliából egyébként a fenti bankintézkedések ellenére tovább tartott egészen augusztus végéig.

A Bank határozatai és a tartalékalapjának alacsony szintjéről szóló hír menten nyomást gyakoroltak a pénzpiacra, s az egész angol kereskedelemben olyan intenzív pánikot idéztek elő, amilyen csak 1845-ben volt. Április utolsó heteiben és május első négy napján csaknem valamennyi hitelügylet megbénult. De nem robbantak ki rendkívüli csődök; a kereskedelmi cégek óriási kamatok fizetésével, valamint készleteiknek, állampapírjaiknak stb. veszteséges árakon való kényszereladása révén tartották magukat. Még a szolidabb cégek egész sora is a válság ezen első felvonásában való megmenekülésével csak későbbi bukásának alapját rakta le. Az első, legfenyegetőbb veszélynek ez a legyőzése nagyban hozzájárult a bizalom növekedéséhez; május 5 óta láthatóan enyhült a nyomás a pénzpiacra, s május vége felé a riadalom meglehetősen elmúlt.

Néhány hónappal később azonban, augusztus elején, bekövetkeztek a gabonakereskedelemben a már említett csődök, amelyek még szeptemberben is folytatódtak, s alighogy elapadtak, amikor a válság koncentrált erővel kitört az általános forgalomban, kivált a kelet-indiai, a nyugat-indiai és a Mauritius-szigeti üzletben, mégpedig egyidejűleg Londonban, Liverpoolban, Manchesterben és Glasgow-ban. Szeptember folyamán csupán Londonban 20 cég ment csődbe, együttesen mintegy 9–10 millió font sterling passzívával. „Akkortájt Angliában kereskedelmi dinasztiáknak olyan gyökerestől való kidőlését értük meg, amely nem kevésbé volt meglepő, mint azoknak a politikai cégeknek a bukása a kontinensen, amelyekről újabban oly sokat hallottunk", mondta Disraeli 1848 augusztus 30-án az alsóházban.[320] A kelet-indiai cégek bukásai szakadatlanul tomboltak egészen az év végéig, s megújultak 1848 első hónapjaiban, amikor a megfelelő kal-

kuttai, bombayi, madrasi és mauritiusi cégek csődjéről szóló hírek befutottak.

A csődöknek ezt a kereskedelem történetében hallatlan sorozatát az általános túlzott spekuláció és a gyarmati termékeknek általa előidézett többletbehozatala okozta. Ezeknek az áruknak hosszú ideig mesterségesen felhajtott ára részint már az 1847 áprilisi pánik előtt kezdett esni, általánosan és jelentősen azonban csak e pánik *után* esett, amikor az egész hitelrendszer összeomlott és egyik cég a másik után kényszerült tömeges, erőltetett eladásokra. Különösen júniustól és júliustól novemberig ez az áresés olyan jelentékeny volt, hogy még a legrégibb és legszolidabb cégeknek is tönkre kellett menniök rajta.

A csődök szeptemberben még kizárólag *tulajdonképpeni kereskedelmi cégekre* korlátozódtak. Október 1-én a Bank minimális leszámítolási rátáját rövidlejáratú váltóknál 5 $^1/_2$ %-ra emelte, s ugyanakkor kijelentette, hogy ezután semmiféle állampapírra nem ad többé kölcsönt. Most már a *részvénybankok* és a *magánbankárok* sem tudtak többé a nyomásnak ellenállni. A Royal Bank of Liverpool, a Liverpool Banking Company, a North and South Wales Bank, a Newcastle Union Joint Stock Bank stb. stb. egymás után dőltek ki néhány nap alatt. Ugyanakkor Anglia minden vidékén a kisebb magánbankárok egész serege jelentett be fizetésképtelenséget.

A bankoknak ehhez az általános fizetésbeszüntetéséhez, amely az október hónapot különösen jellemzi, csatlakozik Liverpoolban, Manchesterben, Oldhamben, Halifaxban, Glasgow-ban stb. jelentős számú értékpapírkereskedő, váltókkal, részvényekkel, hajózási ügyletekkel, teával és gyapottal manipuláló tőzsdeügynök, vastermelő és vaskereskedő, pamut- és gyapjúfonó, kartonnyomó stb. csődje. Tooke úr szerint[321] ezek a csődök mind számukat, mind tőkeösszegüket tekintve példátlanok voltak az angol kereskedelem történetében és messze felülmúlták az 1825-ös válságéit. Október 23–25-én a válság elérte csúcspontját, s minden kereskedelmi ügylet teljességgel megszűnt. Ekkor a City egy küldöttsége kieszközölte, hogy felfüggesszék az 1844-es banktörvényt, a boldogult Sir Robert Peel éleselméjűségének e gyümölcsét. Ezzel a felfüggesztéssel pillanatnyilag megszűnt a Bank kettéoszlása két teljesen független osztályra, amelyeknek külön-külön készpénzalapja van; ha a régi rendszer még néhány napig tart, ez osztályok egyikének, a banking departmentnek csődbe kellett volna jutnia, mialatt az issue departmentben hatmilliónyi arany volt felraktározva.[319]

Már októberben bekövetkezett a válság első visszahatása a *kontinensen*. Jelentős csődök robbantak ki egyidejűleg Brüsszelben, Hamburgban, Bré-

mában, Elberfeldben, Genovában, Livornóban, Courtray-ben, Szt. Pétervárott, Lisszabonban és Velencében. Amilyen mértékben a válság intenzitása Angliában csökkent, olyan mértékben fokozódott a kontinensen, és olyan pontokra is kiterjedt, amelyeket addig nem ért el. A legrosszabb periódusban a váltóárfolyam kedvezett Angliának, s ennélfogva Anglia november óta folytonosan növekvő arany- és ezüstszállítmányokat vonzott magához nemcsak Oroszországból és a kontinensről, hanem Amerikából is. Ennek közvetlen következménye az volt, hogy amilyen mértékben a pénzpiac Angliában megkönnyebbült, a kereskedelmi világ többi részén összeszűkült, és a válság itt ugyanolyan mértékben kiterjedt. A csődök száma Anglián kívül novemberben tehát nőtt; ugyancsak jelentős bukások következtek be ekkor New Yorkban, Rotterdamban, Amszterdamban, Le Havre-ban, Bayonne-ban, Antwerpenben, Monsban, Triesztben, Madridban és Stockholmban. Decemberben a válság Marseille-ben és Algírban is kitört, s Németországban újult hevességgel lángolt fel.

Most elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amikor kitört a francia februári forradalom. Ha megnézzük a csődök jegyzékét, amelyet D. M. Evans úr csatol könyvéhez, „Commercial Crisis of 1847–48" (London 1848)[322], azt látjuk, hogy Angliában *egyetlenegy jelentős cég* sem ment csődbe e forradalom következtében. Olyan bukások, amelyek ezzel a forradalommal összefüggtek, csakis az értékpapírkereskedelemben fordultak elő, az összes kontinentális állampapírok hirtelen elértéktelenedése következtében. Értékpapírkereskedők hasonló csődjei természetesen Amszterdamban, Hamburgban stb. is előfordultak. Az angol államkötvények 6%-kal estek, míg a júliusi forradalom után esésük 3%-os volt. A tőzsdeügynökök számára tehát a februári köztársaság csak kétszer olyan veszélyes volt, mint a júliusi monarchia.

A pánik, mely február után Párizsban kitört és a forradalmakkal egyidejűleg az egész kontinensen elterjedt, lefolyásában nagyon hasonlított az 1847 áprilisi londoni pánikhoz. A hitel egyszeriben eltűnt, s az ügyletek csaknem teljesen megszűntek; Párizsban, Brüsszelben és Amszterdamban mindenki a bankba rohant, hogy bankjegyeit kicserélje aranyra; de egészében, az értékpapírkereskedelmen kívül, igen kevés csőd következett be, s erről a kevésről is nehéz lenne kimutatni, hogy a februári forradalom szükségszerű következménye. A párizsi bankárok többnyire csak pillanatnyi fizetésbeszüntetései részint az értékpapírkereskedelemmel függnek össze, részint puszta elővigyázatossági rendszabályok voltak és semmiképpen sem alapultak tényleges fizetésképtelenségen, végül részint merő bosszantásból történtek, hogy az ideiglenes kormánynak nehézségeket támassza-

nak és engedményeket csikarjanak ki tőle. Bankároknak és kereskedőknek a kontinens egyéb helyein előfordult bukásainál lehetetlen eldönteni, mennyiben eredtek a kereskedelmi válság folytatódásából és fokozatos terjedéséből, mennyiben használták fel emellett régóta sorvadó cégek a korviszonyokat kimúlásuk érthetővé tételére, vagy mennyiben voltak a bukások valóban a forradalmi pánik okozta veszteségek következményei. De mindenesetre bizonyos, hogy a kereskedelmi válság az 1848-as forradalmakhoz mérhetetlenül jobban hozzájárult, mint a forradalom a kereskedelmi válsághoz. Március és május között Angliának már közvetlen előnye volt a forradalomból, mely sok kontinentális tőkét vitt Angliába. Ettől a pillanattól a válság itt lezártnak tekinthető; minden üzletágban javulás állt be, s az új ipari ciklus határozott virágzási tendenciával kezdődik. Hogy a kontinentális forradalom ezt az ipari és kereskedelmi fellendülést Angliában milyen kevéssé gátolta, azt bizonyítja az a tény, hogy az itt feldolgozott gyapot tömege 475 millió fontról (1847) 713 millió fontra (1848) emelkedett.

Ez a megújult virágzás *Angliában* három év alatt – 1848-, 1849- és 1850-ben – szemlátomást kibontakozott. A januártól augusztusig tartó nyolc hónap alatt Anglia teljes kivitele: 1848 – 31 633 214 font sterling; 1849 – 39 263 322 font sterling; 1850 – 43 851 568 font sterling. Ehhez a jelentős emelkedéshez, amely a vastermelésen kívül minden üzletágban mutatkozott, hozzájárult még e három év mindenütt bő termése. A búza átlagára 1848–1850-ben Angliában quarterenként 36 shillingre, Franciaországban 32 shillingre esett. A virágzásnak ezt az időszakát az jellemzi, hogy a spekuláció három fő levezető csatornája eldugult. A vasútépítés egy szokásos iparág lassú fejlődésére redukálódott; a gabona a sorozatos bő termés mellett nem nyújtott esélyt; az állampapírok a forradalmak következtében elvesztették azt a biztos jellegüket, amely nélkül nagy spekulatív értékpapírforgalom nem lehetséges. A tőke minden virágzási időszakban gyarapodik. Egyrészt a megnövekedett termelés új tőkét hoz létre; másrészt meglevő tőkét, mely a válság alatt szunnyadt, kiszakítanak tétlenségéből és a piacra dobnak. Ez a *pótlólagos* tőke 1848–1850-ben a spekuláció nyújtotta elhelyezési lehetőségek hiánya miatt arra kényszerült, hogy a tulajdonképpeni iparba vesse magát és ezzel a termelést még gyorsabban fokozza. Hogy mennyire feltűnik ez Angliában, anélkül hogy meg tudnák magyarázni, bizonyítja az „Economist"[323] 1850 október 19-i naiv kijelentése:

„Figyelemreméltó, hogy a jelenlegi virágzás lényegesen különbözik valamennyi korábbi periódus virágzásától. Mindezekben a periódusok-

ban valamiféle megalapozatlan spekuláció olyan reményeket keltett, amelyek nem teljesedhettek be. Egyszer külföldi bányákról volt szó, másszor annyi vasútról, amennyit józserivel egy fél évszázad alatt sem lehet megépíteni. Még ha jól megalapozottak voltak is az ilyen spekulációk, mindig olyan hozam kilátásából indultak ki, amelyet csak huzamosabb idő múlva lehetett volna realizálni, akár fémek kitermelése, akár új közlekedési utak és piacok létrehozása révén. Nem hoztak azonnali nyereséget. De jelenleg virágzásunk közvetlenül hasznos dolgok termelésére van alapozva, amelyek csaknem oly gyorsan belekerülnek a fogyasztásba, mint ahogy a piacra viszik őket, amelyek a termelőknek méltányos nyereséget hoznak és a termelés növelésére sarkallnak."

A legcsattanósabb bizonyítékot arra, hogy az ipari termelés 1848-ban és 1849-ben mennyire emelkedett, a fő iparág, a gyapotfeldolgozás szolgáltatja. 1849-ben a gyapottermés az Egyesült Államokban bőségesebb volt, mint bármikor azelőtt. 2 $^3/_4$ millió bálára, illetve körülbelül 1200 millió fontra rúgott. A pamutipar bővülése olyannyira lépést tartott ezzel a megnövekedett nyersanyagbehozatallal, hogy 1849 végén a raktárkészletek kisebbek voltak, mint azelőtt még rossz termésű évek után is. 1849-ben több mint 775 millió font gyapotot fontak fel, míg 1845-ben, az eddigi legnagyobb virágzás évében csak 721 milliót dolgoztak fel. A pamutipar bővülését bizonyítja továbbá, hogy az 1850-es viszonylag jelentéktelen terméscsökkenés következtében a gyapotárak erősen emelkedtek (55%-kal). Legalább ugyanekkora haladás mutatkozik valamennyi többi ágban, a selyem, gyapjú, kevert anyagok és len fonásában és szövésében. Ezeknek az iparoknak a termékeiben a kivitel különösen 1850-ben oly jelentősen emelkedett, hogy ez idézte elő az idei összkivitel nagy emelkedését (1848-hoz képest 12 millióval, 1849-hez képest 4 millióval az első nyolc hónapban), jóllehet 1850-ben a pamutáruk kivitele a rossz gyapottermés következtében érezhetően csökkent. A gyapjúárak jelentős emelkedése ellenére, amely már 1849-ben a spekuláció következményének látszott, mégis mostanáig megmaradt, a gyapjúipar folyvást bővült, és napról napra új szövőszékeket helyeztek üzembe. A lenkészítmények kivitele 1844-ben, az eddigi legnagyobb vászonkivitel évében 91 millió yard volt, 2 800 000 font sterling értékben, s 1849-ben 107 millió yardra emelkedett, több mint 3 000 000 font sterling értékben.

Az angol ipar növekedésének egy másik bizonyítéka a fő gyarmatáruknak, különösen a kávénak, cukornak és teának egyre emelkedő fogyasztása folyvást emelkedő árak mellett, legalábbis ami a két előbbi cikket illeti. A fogyasztásnak ez a növekedése annál is inkább az ipar bővülésének egye-

nes következménye, mert az iparnak a rendkívüli vasútépítés által 1845 óta teremtett kivételes piaca már régen a szokásos mértékre redukálódott, és mert az utóbbi évek alacsony gabonaárai nem tesznek lehetővé fokozott fogyasztást a mezőgazdasági kerületekben.

A pamutipar 1849. évi nagy bővülése ennek az évnek utolsó hónapjaiban újból arra a kísérletre vezetett, hogy elhalmozzák a kelet-indiai és a kínai piacokat. De a temérdek régi, még eladatlan készlet azokon a vidékeken ezt a kísérletet csakhamar újból megakasztotta. Ugyanakkor nyerstermékek és gyarmatáruk emelkedő fogyasztásával kapcsolatban ezekben a cikkekben is történt kísérlet spekulációra, de a pillanatnyilag megnövekedett behozatal és az 1847-es még túlságosan friss sebekre való emlékezés folytán ez is csakhamar újból elakadt.

Az ipar virágzását még fokozni fogja a holland gyarmatoknak nemrég történt megnyitása és a csendes-óceáni új összekötő vonalak küszöbönálló kiépítése – amire majd visszatérünk –, továbbá az 1851-es nagy ipari kiállítás. Ezt a kiállítást az angol burzsoázia már 1849-ben, amikor még az egész kontinens forradalomról álmodott, a legcsodálatraméltóbb hidegvérűséggel meghirdette. Ebben valamennyi vazallusát, Franciaországtól Kínáig, nagy vizsgára hívja meg, amelyen be kell mutatniok, hogyan használták fel az időt; és még Oroszország mindenható cárja is kénytelen megparancsolni alattvalóinak, hogy számosan jelenjenek meg ezen a nagy próbán. A termékek és termelők e nagy világkongresszusának egészen más a jelentősége, mint a bregenzi és varsói[324] abszolutista kongresszusoké, melyek miatt kontinentális demokrata nyárspolgáraink annyit verejtékeznek, vagy mint az európai-demokrata kongresszusoké, amelyek a különböző ideiglenes kormányokat in partibus[81] a világ megmentésére mindig újból kitervelik. Ez a kiállítás csattanós bizonyítéka annak a koncentrált erőnek, mellyel a modern nagyipar mindenütt ledönti a nemzeti korlátokat, s egyre inkább eltörli a helyi sajátosságokat a termelésben, a társadalmi viszonyokban, az egyes népek jellemében. Azáltal, hogy ez a kiállítás a modern ipar termelőerőinek teljes tömegét kis területre összezsúfolva közszemlére teszi, éppen olyan időpontban, amikor a modern polgári viszonyok már minden oldalról alá vannak ásva, egyszersmind szemlélteti azt az anyagot, amely ezen aláaknázott állapotok közepette egy új társadalom felépítéséhez létrejött és még napról napra létrejön. A világ burzsoáziája ezzel a kiállítással felállítja a modern Rómában a maga pantheonját, ahol önmaga alkotta isteneit büszke önelégültséggel szemlére teszi. Ezzel gyakorlatilag bebizonyítja, hogy „a polgár tehetetlensége és kedvetlensége", amelyről német ideológusok évszámra prédikálnak, csu-

pán ezeknek az uraknak a modern mozgalom megértésében tanúsított saját tehetetlensége és e tehetetlenség fölött érzett saját kedvetlensége. A burzsoázia ezt a legnagyobb ünnepét olyan pillanatban üli meg, amikor küszöbön áll egész dicsőségének összeomlása, mely csattanósabban fogja számára bizonyítani, mint valaha, hogy az általa létrehozott erők kinőttek a keze alól. Egy jövendő kiállításon a burzsoák talán már nem mint ezeknek a termelőerőknek a birtokosai, hanem már csak mint azok ciceronéi* fognak szerepelni.

Éppen úgy, ahogy 1845-ben és 1846-ban a burgonyavész, ez év kezdete óta a gyöngébb gyapottermés kelt általános rémületet a burzsoázia körében. Ez a rémület még jelentősen fokozódott, amióta bizonyos, hogy az 1851-es gyapottermés sem lesz sokkal bőségesebb az 1850-esnél. A kiesés, mely korábbi periódusok számára jelentéktelen volna, a pamutipar mostani kibővülését tekintve igen nagy és máris erősen gátló hatással volt annak tevékenységére. A burzsoázia, alighogy magához tért ama lesújtó felfedezés után, hogy egész társadalmi rendjének egyik alappillére, a burgonya, veszélyben van, most a második alappillérét, a gyapotot is fenyegetve látja. Ha már egyetlen középszerű kiesés a gyapottermésben és a kilátás egy másodikra komoly riadalmat kelthetett a virágzás ujjongása közepette, akkor néhány egymás után következő év valóban rossz gyapottermése szükségképpen az egész civilizált társadalmat pillanatnyilag visszavetné a barbárságba. Az aranykor és a vaskor réges-rég elmúlt; a tizenkilencedik századnak, a maga intelligenciájával, világpiacával, hatalmas termelőerőivel, volt fenntartva, hogy életre hívja a *gyapotkort*. Az angol burzsoázia ugyanakkor nyomasztóbban érezte, mint valaha, hogy milyen uralmat gyakorol fölötte az Egyesült Államok a maga eddig töretlen gyapottermesztési monopóliuma révén. Azonnal hozzálátott, hogy ezt a monopóliumot megtörje. Nemcsak Kelet-Indiában, hanem Natalban és Ausztrália északi részein is, s egyáltalában a világ minden részén, ahol az éghajlat és a viszonyok a gyapottermesztést lehetővé teszik, mindent elkövetnek, hogy azt előmozdítsák. Ugyanakkor a négerbarát angol burzsoázia felfedezi, hogy „Manchester prosperitása attól függ, miként bánnak Texasban, Alabamában és Louisianában a rabszolgákkal, s hogy ez éppoly különös, mint nyugtalanító tény" („Economist", 1850 szept. 21.). Hogy az angol ipar döntő ága az amerikai Unió déli államaibeli rabszolgaság létezésén nyugszik, hogy azon országok egy négerlázadása az egész eddigi termelési rendszert tönkre teheti, ez persze igen lesújtó tény azoknak, akik néhány évvel ezelőtt

* – idegenvezetői – *Szerk.*

20 millió font sterlinget adtak ki arra, hogy saját gyarmataikon a négereket felszabadítsák.[325] De ez a tény egyúttal elvezet a rabszolgakérdés egyetlen tényleg lehetséges megoldásához, amely kérdés most megint hosszú és heves vitákat idézett elő az amerikai kongresszusban. Az amerikai gyapottermesztés a rabszolgaságon nyugszik. Mihelyt az ipar addig a pontig fejlődött, amelyen az Egyesült Államok gyapotmonopóliuma elviselhetetlenné válik számára, a gyapotot más országokban sikerrel fogják tömegesen termeszteni, ez pedig most szinte mindenütt csupán *szabad munkásokkal* történhet. Mihelyt azonban más országok szabad munkája az ipart elegendően és olcsóbban látja el gyapottal, mint az Egyesült Államok rabszolgamunkája, az amerikai gyapotmonopóliummal együtt az amerikai rabszolgaság is összeomlik, s a rabszolgákat felszabadítják, mert mint rabszolgák hasznavehetetlenekké váltak. Ugyanígy törlik majd el a bérmunkát Európában, mihelyt már nemcsak hogy nem szükségszerű formája a termelésnek, hanem ellenkezőleg, béklyójává válik.

Ha az ipari fejlődés 1848-ban kezdődött új ciklusa ugyanúgy folyik le, mint az 1843–47-es, akkor a válság 1852-ben törne ki. Mint annak tünetét, hogy a túltermelésből fakadó és minden válság előtt járó túlzott spekuláció már nem várathat magára sokáig, megemlítjük itt, hogy az Angol Bank leszámítolási kamatlába két év óta nem emelkedik 3% fölé[326]. De ha az Angol Bank a virágzás idején kamatlábát alacsonyan tartja, akkor a többi pénzkereskedőnek a magáét még alacsonyabban kell megállapítania, éppúgy, mint ahogyan válság idején, amikor a Bank a kamatlábat jelentősen emeli, ők a Bank kamatlába fölött tartják a magukét. A pótlólagos tőke, amelyet – mint a fentiekből látható – virágzás idején rendszeresen a kölcsönpiacra dobnak, a konkurrencia törvényei szerint már egymagában is jelentősen leszorítja a kamatlábat; de még sokkal nagyobb mértékben kisebbíti ezt az általános virágzás folytán szerfelett fokozódó hitel, azáltal, hogy a tőkekeresletet csökkenti. A kormánynak ezekben az időszakokban módjában van állandósított adósságainak kamatlábát leszállítani, a földbirtokosnak pedig módjában van jelzálogait kedvezőbb feltételekkel megújítani. Ennélfogva a kölcsönpiac tőkései olyan időben, amikor valamennyi többi osztály jövedelme emelkedik, azt látják, hogy a maguké egyharmaddal vagy még többel csökken. Minél tovább tart ez az állapot, annál inkább kénytelenek tőkéjük előnyösebb befektetése után nézni. A túltermelés számos új tervezetet szül, s egynéhánynak a sikere elegendő ahhoz, hogy a tőkék egész sorát ugyanebbe az irányba vesse, amíg a szédelgés lassacskán általánossá válik. A spekulációnak azonban, mint látjuk, e pillanatban csak két lehetséges fő levezető csatornája van: a gyapottermesztés és az új világ-

piaci összeköttetések, melyek Kalifornia és Ausztrália fejlődése révén vannak adva. Látható, hogy a spekuláció mezeje ezúttal sokkalta kiterjedtebb lesz, mint bármelyik korábbi virágzási periódusban.

Vessünk még egy pillantást az angol mezőgazdasági kerületek helyzetére. Itt az általános nyomottság a gabonavámok megszüntetése és az egyidejű bő termések következtében krónikussá vált, némileg csökkent azonban a virágzásból fakadó jelentősen megnövekedett fogyasztás következtében. Ehhez járul, hogy alacsony gabonaárak esetén legalábbis a mezőgazdasági munkások mindig viszonylag jobb helyzetben vannak, bár ez a javulás Angliában csekélyebb mértékű, mint azokban az országokban, ahol a földbirtok parcellázása van túlsúlyban. Ilyen körülmények között a földművelő kerületekben folyik a protekcionisták agitációja a gabonavámok visszaállításáért, habár fojtottabb, burkoltabb módon, mint azelőtt. Szemmelláthatóan nem lesz jelentősége mindaddig, ameddig tart az ipari virágzás és a földmunkások viszonylag elviselhetőbb helyzete. De mihelyt a válság kitör és visszahat a földművelő kerületekre, a mezőgazdasági depresszió rendkívüli izgalmat idéz majd elő falun. Az ipari és kereskedelmi válság először fog ezúttal mezőgazdasági válsággal egybeesni, s minden kérdésben, amelyben a város és a falu, a gyárosok és a földbirtokosok egymás ellen harcolnak, mindkét pártot két nagy hadsereg fogja támogatni: a gyárosokat az ipari munkások, a földbirtokosokat pedig a mezőgazdasági munkások tömege.

Most rátérünk az *Északamerikai Egyesült Államokra.* Az 1836-os válság, amely először itt tört ki és itt tombolt a leghevesebben, csaknem szakadatlanul tartott 1842-ig, s következménye az amerikai hitelrendszer teljes átalakulása volt. Az Egyesült Államok kereskedelme ezen a szolidabb alapzaton magához tért, eleinte persze nagyon lassan, amíg azután 1844–45-től a virágzás itt is jelentősen fokozódott. Az európai drágaság és forradalmak Amerika számára csak nyereség forrásai voltak. 1845-től 47-ig Amerika az óriási gabonakivitelen és az 1846-os emelkedett gyapotárakon keresett. Az 1847-es válság csak kevéssé érintette. 1849-ben az eddigi legnagyobb gyapottermést aratta, s 1850-ben mintegy 20 millió dollárt keresett a gyapottermés csökkenése folytán, mely az európai pamutipar újabb fellendülésével esett egybe. Az 1848-as forradalmak következtében európai tőkék nagy kivándorlása indult meg az Egyesült Államokba; ezek a tőkék részint magukkal a bevándorlókkal érkeztek, részint Európából fektették be amerikai állampapírokba. Az amerikai államkötvények iránti megnövekedett kereslet e kötvények árát annyira felhajtotta, hogy rövid idő óta a spekuláció New Yorkban nagyon hevesen rájuk vetette magát

Mi tehát a reakciós burzsoá sajtó minden ellenkező bizonykodása ellenére kitartunk amellett, hogy az egyetlen államforma, melyet európai tőkéseink bizalmukkal megajándékoznak, a *polgári köztársaság*. Egyáltalán bármely államforma iránti polgári bizalomnak csak egy kifejezése van: *jegyzése a tőzsdén*.

Az Egyesült Államok virágzása azonban még inkább nőtt más okokból kifolyólag. A lakott terület, az északamerikai Unió *piaca* meglepő gyorsasággal terjedt ki két irányban. A népesség növekedése, mind a belső újratermelés, mind a folyton fokozódó bevándorlás következtében, egész államok és területek ellenőrzésére vezetett. Wisconsin és Iowa néhány év alatt viszonylag sűrűn lakottá vált, s a Mississippi felső szakaszán elterülő valamennyi állam jelentős szaporulatra tett szert bevándorlókból. A Felsőtónál levő bányák kiaknázása és a nagy tavak egész vidékének emelkedő gabonatermelése a kereskedelemnek és a hajózásnak e nagy belvízrendszeren új lendületet adott, s ez még fokozódni fog a legutóbbi kongresszusi ülésszakon hozott törvény folytán, mely a Kanadával és Új-Skóciával folyó kereskedelemnek nagy könnyítéseket nyújt. Mialatt így az északnyugati államok egészen új jelentőségre tettek szert, Oregont néhány év alatt kolonizálták, Texast és Új-Mexikót annektálták, Kaliforniát meghódították. A kaliforniai aranybányák felfedezése betetőzte az amerikai virágzást. Már e „Revue" második füzetében*, minden más európai folyóiratnál előbb felhívtuk a figyelmet ennek a felfedezésnek a fontosságára és az egész világkereskedelemre kiható szükségszerű következményeire. Ez a fontosság nem abban rejlik, hogy az újonnan felfedezett bányák gyarapítják az aranyat, habár a csereeszközök e gyarapodása is okvetlenül kedvező hatással volt az általános kereskedelemre. Abban az ösztönzésben rejlik a fontossága, melyet Kalifornia ásványi gazdagsága a világpiacon levő tőkéknek adott, abban a tevékenységben, amely Amerika egész nyugati partvidékén és Ázsia keleti partvidékén megindult, abban az új felvevőpiacban, mely Kaliforniában és minden Kalifornia befolyásától érintett országban létrejött. A kaliforniai piac már egymagában is jelentős; egy évvel ezelőtt 100 000 lakosa volt, most legalább 300 000 ember él ott, akik szinte semmi mást nem termelnek, csak aranyat, s ezért az aranyért cserébe minden létszükségleti cikket idegen piacokról szereznek be. De a kaliforniai piac jelentéktelen a Csendes-óceán összes piacainak folyamatos bővüléséhez képest, a kereskedelemnek Chilében és Peruban, Nyugat-Mexikóban, a Sandwich-szigeteken tapasztalható feltűnő emelkedéséhez s

* *Lásd 214–215. old. – Szerk.*

Ázsiának és Ausztráliának Kaliforniával való hirtelen támadt forgalmához képest. Kalifornia miatt egészen új világforgalmi utak váltak szükségessé, s ezek jelentőségben rövid idő múlva valamennyi többi világforgalmi utat szükségképpen felül fogják múlni. A Csendes-óceán felé, mely voltaképpen csak most nyílt meg és a világ legfontosabb óceánjává fog válni, a fő kereskedelmi út most a Panama-földszoroson át halad. Hogy ezen a földszoroson összeköttetéseket építsenek ki utak, vasutak, csatornák segítségével, az most a világkereskedelem legégetőbb szükségletévé vált, s helyenként már hozzá is fogtak ehhez. A Chagres–Panama vasutat már építik. Egy amerikai társaság felméreti a nicaraguai San Juan folyó vidékét, hogy ezen a helyen összekösse a két tengert, előbb egy transzkontinentális úttal, majd egy csatornával. Más utakról – a Darien-földszoroson át vezető útról, az új-granadai* Atrato-útról, a Tehuantepec-földszoroson át vezető útról – angol és amerikai lapokban folyik a vita. A most hirtelen lelepleződött tudatlanság miatt, amelyben Közép-Amerika terepviszonyaira vonatkozóan az egész civilizált világ leledzik, lehetetlen meghatározni, melyik út a legelőnyösebb egy nagy csatorna számára; a kevés ismert adat szerint az Atrato-út és a Panamán át vezető út a legesélyesebb. A földszoroson át haladó közlekedéssel kapcsolatban az óceáni gőzhajózás gyors kibővítése szintúgy sürgőssé vált. Már járnak gőzhajók Southampton és Chagres, New York és Chagres, Valparaiso, Lima, Panama, Acapulco és San Francisco között; de ez a néhány vonal csekély számú gőzösével korántsem elegendő. Az Európa és Chagres közti gőzhajózás növelésére napról napra nagyobb szükség van, s a növekvő forgalom Ázsia, Ausztrália és Amerika között megköveteli újabb, nagyarányú gőzhajózási vonalak létesítését Panamától és San Franciscótól Kantonba, Singapore-ba, Sydneybe, Új-Zélandba és a Csendes-óceán legfontosabb állomására, a Sandwich-szigetekre. Különösen Ausztrália és Új-Zéland valamennyi csendes-óceáni terület közül mind a gyarmatosítás gyors előrehaladása, mind a kaliforniai befolyás következtében a legtöbbet emelkedett, és egy pillanatig sem tűrheti tovább, hogy négy-hat hónapi vitorlázás válassza el a civilizált világtól. Az ausztráliai gyarmatok összlakossága (Új-Zélandot nem számítva) az 1839-es 170 676-ról 1848-ban 333 764 főre emelkedett, kilenc év alatt tehát 95 $^1/_2$ %-kal növekedett. Maga Anglia sem hagyhatja ezeket a gyarmatokat gőzhajó-összeköttetés nélkül; ebben a pillanatban a kormány tárgyalásokat folytat egy a kelet-indiai távolsági postavonalhoz csatlakozó hajózási vonal ügyében, s akár létrejön ez, akár nem, a szükséglet, hogy gőz-

* Új-Granada: Kolumbia régi neve – *Szerk.*

hajó-összeköttetés legyen Amerikával és különösen Kaliforniával, ahova az elmúlt évben 3500-an vándoroltak ki Ausztráliából, csakhamar maga teremti meg kielégítését. Valóban mondhatjuk, hogy a Föld csak azóta kezd gömbölyűvé válni, amióta ennek az egyetemes óceáni gőzhajózásnak a szükségessége felmerült.

A gőzhajózásnak ezt a küszöbönálló kibővülését még növeli majd a holland gyarmatok már említett megnyitása és a csavargőzösök megszaporodása, amelyekkel, mint egyre inkább kiderül, gyorsabban, viszonylag olcsóbban és előnyösebben lehet kivándorlókat szállítani, mint vitorlás-hajókon. Azokon a csavargőzösökön kívül, amelyek már közlekednek Glasgow-ból és Liverpoolból New Yorkba, hír szerint újabbakat állítanak erre a vonalra, s új vonalat létesítenek Rotterdam és New York között. Hogy általában mennyire igyekszik jelenleg a tőke rávetni magát az óceáni gőzhajózásra, azt bizonyítja a Liverpool és New York között közlekedő konkurrens gőzösök számának folytonos növekedése, egészen új vonalak létesítése Anglia és a Fokföld, New York és Le Havre között, továbbá hasonló tervezetek egész sora, melyeket most New Yorkban közhírré tesznek.

Ezzel az irányzattal, hogy a tőkét a tengerentúli gőzhajózásba és az amerikai földszoroson tervezett csatornaépítésbe fektessék be, már le van rakva az alapja a túlzott spekulációnak ezen a területen. E spekuláció központja szükségképpen New York, mely a kaliforniai arany legnagyobb tömegét kapja, a Kalifornia felé irányuló kereskedelem javarészét már magához vonta és egyáltalában ugyanazt a szerepet játssza egész Amerikában, mint London Európában. Az Atlanti-óceánon túli egész gőzhajózásnak máris New York a központja; a Csendes-óceán valamennyi gőzhajója New York-i társaságok tulajdona, s ebben az üzletágban csaknem minden új tervezet New Yorkból indul ki. A tengerentúli gőzhajózási vonalakkal kapcsolatos spekuláció New Yorkban már megkezdődött; ugyanúgy a New Yorkban elindított Nicaragua-Társaság a földszoros-csatornákkal kapcsolatos spekuláció kezdete. A túlzott spekuláció igen hamarosan ki fog bontakozni, s még ha az angol tőke tömegesen kapcsolódik is be valamennyi effajta vállalkozásba, még ha a londoni tőzsde telítve lesz is hasonló tervezetek minden fajtájával, ezúttal mégis New York marad az egész szédelgés központja, és az első lesz, akárcsak 1836-ban, mely e szédelgés összeomlását megérzi. Számtalan tervezet fog megbukni, de – ahogy 1845-ben létrejött az angol vasútrendszer – ezúttal egy egyetemes gőzhajózásnak legalább a *körvonalai* létrejönnek majd a túlzott spekulációból. Bármenynyi társaság megy is majd csődbe, a gőzhajók, amelyek az atlanti forgal-

mat megkettőzik, a Csendes-óceánt megnyitják, Ausztráliát, Új-Zélandot, Singapore-t, Kínát Amerikával összekötik és a világ körüli utat négy hónapra csökkentik, megmaradnak.

Anglia és Amerika virágzása csakhamar visszahatott az európai kontinensre. Már 1849 nyarán *Németországban*, különösen a Rajna-tartományban a gyárak megint eléggé foglalkoztatva voltak, s 1849 vége óta az üzlet megélénkülése általánossá vált. Ez a megújult virágzás, melyet német polgáraink naivan a rend és a nyugalom helyreállításának tulajdonítanak, a valóságban egyes-egyedül az angliai megújult virágzáson és az amerikai és trópusi piacokon mutatkozó megnövekedett iparcikk-keresleten nyugszik. 1850-ben az ipar és a kereskedelem még jobban fellendült; éppúgy, mint Angliában, pillanatnyi tőkefölösleg állt elő, a pénzpiacon pedig rendkívül nagy megkönnyebbülés, s a frankfurti és lipcsei őszi vásárról szóló jelentések az érdekelt burzsoák számára a legnagyobb mértékben kielégítően hangzanak. A schleswig-holsteini és a kurhesseni zavarok[327], az uniós viszályok, valamint Ausztria és Poroszország fenyegető jegyzékei a virágzás mindezen tüneteinek fejlődését egy pillanatra sem tudták feltartóztatni, amint ezt az „Economist" is gúnyos cockney* fölénnyel megjegyzi.

Ugyanezek a tünetek mutatkoztak *Franciaországban* 1849, és különösen 1850 eleje óta. A párizsi iparok teljesen el vannak látva munkával és a roueni és a mülhauseni pamutgyárak is meglehetősen jól mennek, noha itt a magas nyersanyagárak, miként Angliában, gátlólag hatottak. A franciaországi virágzás kifejlődését ezenkívül különösen elősegítette a széleskörű spanyolországi vámreform és a különböző luxuscikkek vámjának leszállítása Mexikóban; a francia áruk kivitele mindkét piac irányában jelentősen növekedett. A tőkék gyarapodása Franciaországban egész sor spekulációhoz vezetett, amelyekhez a kaliforniai aranybányák nagyarányú kiaknázása szolgált ürügyül. Egy sereg társaság bukkant fel, amelyeknek alacsony összegű részvényei és szocialista színezetű prospektusai egyenesen a kispolgárok és munkások bugyellárisára pályáztak, amelyek azonban mindnyájan arra a puszta csalásra lyukadnak ki, amely csakis a franciák és a kínaiak sajátossága. Az egyik ilyen társaságot még maga a kormány pártfogolja. A behozatali vámok Franciaországban az év első kilenc hónapjában 1848-ban 63 millió frankra rúgtak, 1849-ben 95 millió frankra, 1850-ben pedig 93 millió frankra. Egyébként 1850 szeptemberében megint emelkedtek több mint egy millióval 1849 megfelelő hónapjához képest. A kivitel szintén emelkedett 1849-ben és még inkább 1850-ben.

* – tősgyökeres londoni – *Szerk.*

A helyreállított virágzás legdöntőbb bizonyítéka a Bank készpénzfizetéseinek az 1850 augusztus 6-i törvény által való felújítása. 1848 március 15-én a Bankot felhatalmazták készpénzfizetéseinek beszüntetésére. Bankjegyforgalma akkor, a vidéki bankokat is beleértve, 373 millió frankra rúgott (14 920 000 font sterling). 1849 november 2-án ez a forgalom 482 millió frankra, azaz 19 280 000 font sterlingre rúgott; a szaporulat 4 360 000 font sterling; és 1850 szeptember 2-án 496 millió frankra, azaz 19 840 000 font sterlingre; a szaporulat mintegy 5 millió font sterling. És emellett nem következett be a bankjegyek elértéktelenedése; ellenkezőleg, a bankjegyek megnövekedett forgalmát az aranynak és ezüstnek a Bank pincéiben való állandóan növekedő felhalmozása kísérte, úgyhogy 1850 nyarán a készpénzkészlet körülbelül 14 millió font sterling, Franciaországban hallatlan összeg volt. Hogy a Bank ilymódon abba a helyzetbe került, hogy bankjegyforgalmát és ezáltal aktív tőkéjét 123 millió frankkal, azaz 5 millió font sterlinggel felemelje, az döntően bizonyítja, mennyire helyes volt egy korábbi füzetben* az a megállapításunk, hogy a forradalom a finánc-arisztokráciát nemcsak nem döntötte meg, hanem még meg is erősítette. Még szembetűnőbben mutatja ezt az eredményt az utóbbi évek francia banktörvényhozásáról szóló következő áttekintés. 1847 június 10-én a Bankot felhatalmazták, hogy 200 frankos bankjegyeket adjon ki; a legalacsonyabb bankjegy addig 500 frankos volt. Egy 1848 március 15-én kiadott rendelet a Francia Bank jegyeit törvényes pénznek nyilvánította és a Bankot felmentette az alól a kötelezettség alól, hogy ezeket készpénzre beváltsa. Bankjegykibocsátását 350 millió frankra korlátozták. Egyidejűleg felhatalmazták a Bankot arra, hogy 100 frankos bankjegyeket adjon ki. Egy április 27-i rendelet a département-bankoknak a Francia Bankkal való egybeolvasztását rendelte el; egy másik, 1848 május 2-i rendelet a bankjegykibocsátást felemelte 452 millió frankra. Az 1849 december 22-i rendelet a bankjegykibocsátás maximumát 525 millióra emelte. Végül az 1850 augusztus 6-i törvény felújította a bankjegyeknek pénzre való beválthatóságát. Ezek a tények, a forgalom állandó fokozódása, az egész francia hitelnek a Bank kezében való koncentrálása és az egész francia aranynak és ezüstnek a Bank pincéiben való felhalmozása, Proudhon urat arra a következtetésre juttatták, hogy a Banknak most le kell vetnie régi kígyóbőrét és proudhoni népbankká[72] kell átalakulnia. Még arra sem volt szükség, hogy Proudhon az 1797 és 1819 közti angol bankkorlátozás történetét[73] ismerje, csak egy pillantást kellett volna vetnie a csatornán túlra, és megláthatta volna, hogy

* *Lásd 73–76. old. – Szerk.*

ez a polgári társadalom történetében az ő számára hallatlan tény nem volt semmi egyéb, mint nagyon is normális polgári esemény, amely Franciaországban csak most következett be először. Látható, hogy azok az állítólag forradalmi teoretikusok, akik Párizsban az ideiglenes kormány után a legfőbb hangadók voltak, a meghozott rendszabályok természetét és eredményeit illetően ugyanolyan tudatlanok voltak, mint maguk az ideiglenes kormánybeli urak.

Az ipari és kereskedelmi virágzás ellenére, amelyet Franciaország pillanatnyilag élvez, a népesség zöme, a 25 millió paraszt, nagy pangásban sínylődik. Az utóbbi évek jó termései a gabonaárakat Franciaországban még sokkal lejjebb szorították, mint Angliában, és az eladósodott, uzsorától kiszipolyozott és adók alatt görnyedő parasztok helyzete így semmiképp sem lehet fényes. Az utóbbi három év története azonban eléggé bebizonyította, hogy a népességnek ez az osztálya forradalmi kezdeményezésre egyáltalán nem képes.

Miként a válság periódusa később következik be a kontinensen, mint Angliában, ugyanúgy a virágzásé is. Az elsődleges folyamat mindig Angliában megy végbe; Anglia a polgári világegyetem demiurgosza. Annak a ciklusnak különböző fázisai, melyen a polgári társadalom újra meg újra átmegy, a kontinensen másodlagos és harmadlagos formában következnek be. Először is a kontinens aránytalanul többet vitt ki Angliába, mint bármely más országba. Ez az Angliába irányuló kivitel azonban ismét Anglia helyzetétől függ, különösen a tengerentúli piachoz való viszonyától. Továbbá Anglia a tengerentúli országokba aránytalanul többet visz ki, mint az egész kontinens együtt, úgyhogy a tengerentúli országokba irányuló kontinentális kivitel mennyisége mindig Anglia mindenkori tengerentúli kivitelétől függ. Ezért ha a válságok először a kontinensen hoznak is létre forradalmakat, azok alapja mégis mindig Angliában van. Erőszakos kitöréseknek természetesen előbb kell sorra kerülniök a polgári test végtagjaiban, mint szívében, mivel a kiegyenlítődés lehetősége itt nagyobb, mint amott. Másrészt a kontinentális forradalmak Angliára való visszahatásának foka egyszersmind a hőmérő foka, amely megmutatja, hogy ezek a forradalmak mennyiben teszik valóban kérdésessé a polgári életviszonyokat, vagy mennyiben érintik csupán politikai alakzataikat.

Ilyen általános virágzás idején, amikor a polgári társadalom termelőerői oly buján fejlődnek, amennyire ez polgári viszonyok között egyáltalán lehetséges, valódi forradalomról szó sem lehet. Ilyen forradalom csak azokban a periódusokban lehetséges, amikor ez a *két tényező*: a *modern* termelőerők és a *polgári termelési formák* egymással *ellentmondásba* kerülnek. Azok a

különböző civakodások, melyeket a kontinentális rendpárt egyes frakcióinak képviselői most egymással folytatnak és amelyekkel egymást kölcsönösen lejáratják, nemhogy új forradalmakra adnának alkalmat, ellenkezőleg, csak azért lehetségesek, mert a viszonyok alapja pillanatnyilag annyira biztos, és – amit a reakció nem tud – annyira *polgári*. A polgári fejlődés feltartóztatására irányuló minden reakciós kísérlet ugyanúgy vissza fog róla pattanni, mint a demokraták minden erkölcsi felháborodása és minden lelkes szózata. *Új forradalom csak új válság nyomában lehetséges. De éppen olyan bizonyos is, mint ez.*

Most rátérünk az utóbbi hat hónap politikai eseményeire.

Angliában a virágzás ideje mindenkor a whigek virágkora, akiknek méltó megtestesítője a királyság legkisebb embere, lord John Russell. A kormány a parlament elé kis zugreformjavaslatokat terjeszt, amelyekről tudja, hogy a felsőházban megbuknak, vagy amelyeket az ülésszak végén időhiány ürügyén maga von vissza. Az időhiányt pedig mindig indokolja az előzőleg bőségesen folyó unalmas és üres fecsegés, amelyet az elnök lehetőleg későn szakít meg azzal a megjegyzéssel, hogy a kérdés nem tartozik a Ház elé. A freetraderek és a protekcionisták közti harc ilyen időkben merő humbuggá fajul. A freetraderek zöme túlságosan el van foglalva a szabadkereskedelem anyagi kiaknázásával, semhogy ideje vagy kedve lenne annak politikai következményeit bölcsebben kiharcolni; a protekcionisták a városi ipar föllendülésével szemben bohózatba illő jeremiádokra és fenyegetőzésekre vannak utalva. A pártok pusztán illendőségből folytatják a háborút, hogy egymást mindig emlékezetben tartsák. A legutóbbi ülésszak előtt az ipari burzsoák hatalmas lármát csaptak a pénzügyi reform érdekében; magában a parlamentben elméleti szemrehányásokra szorítkoztak. Az ülésszak előtt Cobden úr az orosz kölcsön kapcsán megismételte a cárnak szóló hadüzenetét, s nem győzött elég maró gúnyt szórni a nagy pétervári pauperre; hat hónappal később már lesüllyedt a békekongreszszus[328] botrányos komédiájáig, melynek nem volt más eredménye, mint hogy egy ojibway-indián a tribünön jelenlevő Haynau úr nagy megrökönyödésére békepipát nyújtott át Jaup úrnak, s a jenki mértékletességszédelgő, Elihu Burritt, Schleswig-Holsteinba és Koppenhágába ment, hogy a vonakodó kormányokat jóhiszemű szándékairól biztosítsa. Mintha az egész schleswig-holsteini háború valaha is komoly fordulatot vehetne, amíg von Gagern úr részt vesz benne, Venedey pedig nem!

Az elmúlt ülésszak tulajdonképpeni, nagy politikai kérdése a *görög vita*[329] volt. A kontinens egész abszolutista reakciója koalícióra lépett az angol torykkal Palmerston megbuktatására. Louis Napoléon még a francia köve-

tet is visszahívta Londonból, éppannyira azért, hogy Miklós cárnak, mint azért, hogy a francia nemzeti hiúságnak hízelegjen, s az egész nemzetgyűlés fanatikusan tapsolt ennek a hagyományos angol szövetséggel való merész szakításnak. A dolog Palmerston úrnak alkalmat nyújtott arra, hogy az alsóházban egész Európa polgári szabadságának bajnoka gyanánt lépjen fel; 46 szónyi többséget kapott, és az éppannyira tehetetlen, mint ostoba koalíció eredménye az volt, hogy az Alien Billt[234] nem újították meg.

Ha Palmerston a Görögország elleni megnyilatkozásában és parlamenti beszédében polgári liberális módon szállt szembe az európai reakcióval, az angol nép *Haynau* úr londoni tartózkodását a *maga* külpolitikájának csattanós kinyilvánítására használta fel.[330]

Ha Ausztria katonai képviselőjét a nép megkergette London utcáin, Poroszországot is diplomáciai képviselője személyében annak állásához mérten ugyanakkora balsors érte. Emlékezetes, hogy Anglia legkomikusabb alakja, a fecsegő irodalmár Brougham az irodalmár *Bunsent* tapintatlan, tolakodó viselkedése miatt az összes ladyk általános nevetése közepette eltávolította a felsőház karzatáról. Bunsen úr ezt a megaláztatást, egészen az általa képviselt nagyhatalom szellemében, higgadtan elviselte. Egyáltalán nem fog Angliából távozni, történjék vele bármi. Összes magánérdekei Angliához kötik; továbbra is ki fogja aknázni diplomáciai állását angol vallási spekulációra, s arra, hogy fiait az angol egyházban, lányait az angol nemesség valamelyik fokozatának karjaiban elhelyezze.

Sir Robert *Peel* halála lényegesen hozzájárult a régi pártok felbomlásának meggyorsításához. Az a párt, amely 1845 óta Peel fő támasza volt, az úgynevezett peelisták azóta teljesen széthullottak. Magát Peelt halála óta csaknem valamennyi párt a legfellengzősebb módon Anglia legnagyobb államférfiaként magasztalta. A kontinentális „államférfiakkla" szemben mindenesetre előnye az, hogy nem volt puszta állásvadász. Egyébként ennek a földbirtokos arisztokrácia vezérévé felkapaszkodott burzsoá sarjnak az államférfiúi mivolta annak átlátásában állott, hogy manapság már csak egy valódi arisztokrácia van, nevezetesen a burzsoázia. Ebben a szellemben a földbirtokos arisztokráciában betöltött vezérszerepét folyvást arra használta fel, hogy engedményeket kényszerítsen ki tőle a burzsoázia számára. Így a katolikus emancipációnál[331] és a rendőrségi reformnál[332], amivel a burzsoázia politikai hatalmát gyarapította, az 1818-as[333] és az 1844-es[319] banktörvényeknél, amelyek a fináncarisztokráciát erősítették; az 1842-es vámtarifareformnál[334] és az 1846-os szabadkereskedelmi törvényeknél[183], amelyek a földbirtokos arisztokráciát egyenest feláldozták

az ipari burzsoáziának. Az arisztokrácia második fő oszlopa, a „vasherceg"*, a waterlooi hős, mint csalódott Don Quijote hűségesen állt a pamutlovag Peel mellett. 1845 óta a tory párt Peelt árulónak tekintette. Peel hatalma az alsóház fölött *ékesszólásának* végtelen *plauzibilitásán* nyugodott. Olvassuk el leghíresebb beszédeit, s látni fogjuk, hogy közhelyek tömeges halmozásából állanak, amelyek közé ügyesen csoportosított számos statisztikai adatot. Angliának szinte valamennyi városa emlékművet akar állítani a gabonavámok eltörlőjének. Egy chartista lap, a Peel által 1829-ben kiépített rendőrségre célozva, megjegyezte: Minek nekünk mindezek a Peel-emlékművek? Minden rendőrszolga Angliában és Írországban egy-egy eleven Peel-emlékmű.[335]

A legutóbbi esemény, mely Angliában feltűnést keltett, az, hogy a pápa *Wiseman* urat kinevezte *westminsteri bíborosérsekké*, és Angliát felosztotta tizenhárom katolikus püspökségre. Krisztus helytartójának ez az anglikán egyház számára igen meglepő lépése újabb bizonyítéka az egész kontinentális reakció azon illúziójának, hogy a győzelmekkel, amelyeket a burzsoázia szolgálatában újabban kivívott, most már magától be kell következnie az egész feudális-abszolutisztikus társadalmi rend helyreállításának is, egész vallási tartozékával egyetemben. A katolicizmus egyetlen támasza Angliában a társadalom két véglete, az arisztokrácia és a lumpenproletariátus. A lumpenproletariátus, az ír vagy írektől származó csőcselék, származásánál fogva katolikus. Az arisztokrácia addig űzte divatos kacérkodását a puseyizmussal[336], míg végül maga a katolikus egyházba való átlépés kezdett divattá válni. Olyan időben, amikor az angol arisztokráciát az előretörő burzsoáziával folytatott harc mindinkább feudális jellegének megmutatására szorítja, természetesen az arisztokrácia vallási ideológusainak, a magas egyház ortodox teológusainak is a polgári dissenter vallás[337] teológusaival folytatott harcban mindinkább rá kellett kényszerülniök arra, hogy félkatolikus dogmáik és szertartásaik következményeit elismerjék, sőt egyes reakciós anglikánusoknak az eredeti, egyedül üdvözítő egyházba való átlépése is szükségképpen mind gyakoribbá vált. Ezek a jelentéktelen tünetek angol katolikus lelkészek fejében a legvérmesebb reményeket keltették egész Anglia mielőbbi megtérésére vonatkozóan. Ámde az új pápai bulla[338], amely Angliát már ismét római tartományként kezeli és amely arra volt hivatva, hogy ennek a megtérési tendenciának új lendületet adjon, éppen az ellenkező hatást idézi elő. A puseyisták, hirtelen szembesítve középkori játszadozásaik komoly következményeivel, riadtan visszahőkölnek, s a londoni puseyista püspök tüs-

* Wellington – *Szerk.*

tént nyilatkozatot bocsátott ki, melyben összes tévedéseit visszavonja és a pápaságnak élet-halálra hadat üzen. – A burzsoázia szemében az egész komédia csak annyiban érdekes, amennyiben alkalmat ad neki arra, hogy újabb támadásokat indítson a magas egyház és annak egyetemei ellen. A vizsgálóbizottság, melynek az egyetemek helyzetéről jelentést kell tennie, a legközelebbi ülésszakon heves vitákat fog előidézni. A nép zömét természetesen nem érdekli Wiseman bíboros, nincs sem mellette, sem ellene. Az újságoknak viszont a mostani uborkaszezonban kapóra jött anyagot szolgáltat hosszú cikkekhez és heves gúnyiratokhoz IX. Pius ellen. Sőt, a „Times"[3] követelte, hogy a pápa túlkapásaiért büntetésül a kormány szítson felkelést az egyházi államban, s szabadítsa rá Mazzini urat és az olasz emigrációt. A „Globe"[239], Palmerston lapja, fölöttébb elmés párhuzamot vont a pápa bullája és Mazzini legutóbbi kiáltványa között. A pápa, írja a lap, egyházi fennhatóságot követel Anglia fölött és kinevez püspököket in partibus infidelium[81]. Itt Londonban ül egy olasz kormány in partibus infidelium, élén Mazzini úrral, az ellenpápával. A fennhatóság, melyet Mazzini úr a pápai államokban nemcsak követel, hanem valóban gyakorol, ilyeténképpen szintén tisztán egyházi természetű. A pápa bullái tisztán vallási tartalmúak; Mazzini kiáltványai szintén. Vallást prédikálnak, a hitre apellálnak, jelszavuk: Dio ed il popolo, Isten és a nép. Kérdezzük, van-e kettejük igényei között egyéb különbség, mint az, hogy Mazzini úr legalább ama nép többségének vallását képviseli, amelyhez szól – mert szinte nincs más vallás többé Olaszországban, mint a Dio ed il popolo vallása –, a pápa pedig nem? Mazzini egyébként felhasználta ezt az alkalmat arra, hogy egy lépéssel tovább menjen. Ugyanis az Olasz Nemzeti Bizottság többi tagjával együtt most Londonból 100 frankos részvényekben kibocsátotta a római alkotmányozó gyűlés[339] által engedélyezett 10 millió frankos kölcsönt, mégpedig egyenesen fegyverek és hadi felszerelés beszerzésére. Tagadhatatlan, hogy ennek a kölcsönnek több esélye van, mint az osztrák kormány meghiúsult önkéntes kölcsönének Lombardiában.[340] –

Valóban komoly csapás, melyet Anglia az utóbbi időben Rómára és Ausztriára mért, a Szardíniával kötött kereskedelmi szerződése. Ez a szerződés robbantja egy olasz vámegylet[341] osztrák tervét, s az angol kereskedelemnek és az angol polgári politikának jelentős teret biztosít Felső-Olaszországban.

A chartista párt eddigi szervezete szintén felbomlóban van. A pártban még meglevő kispolgárok, a munkásarisztokráciával szövetségben, tisztán demokrata frakciót alkotnak, melynek programja a népchartára és néhány más kispolgári reformra szorítkozik. A valóban proletár viszonyok közt élő munkások zöme a chartisták forradalmi frakciójához tartozik. Az előbbi frak-

ció élén Feargus *O'Connor* áll, az utóbbi élén Julian *Harney* és Ernest *Jones*. Az öreg O'Connor, egy ír squire, aki azt állítja magáról, hogy a régi munsteri királyok ivadéka, származása és politikai irányvonala ellenére ízig-vérig a régi Anglia képviselője. Egész természeténél fogva konzervatív, s fölöttébb meghatározott gyűlölettel viseltetik mind az ipari haladással, mind a forradalommal szemben. Valamennyi eszménye keresztül-kasul patriarchális és kispolgári. Ellentmondások kimondhatatlan tömegét egyesíti magában, ezek bizonyos lapos common sense-ben* lelik meg kiegyenlítésüket és összhangjukat, és éppen ezek teszik képessé arra, hogy évszámra írogassa a „Northern Star"-ba[2] kilométeres heti leveleit, amelyek közül a következő az előzővel mindig nyílt viszályban van. Éppen ezért is állítja O'Connor, hogy ő a legkövetkezetesebb férfiú a három királyságban, s hogy húsz év óta minden eseményt előre megjósolt. Válla, bömbölő hangja, hallatlan ügyessége a boxolásban, mellyel, úgy mondják, egyszer a nottinghami piacot több mint húszezer emberrel szemben tartotta – mindez lényegileg hozzátartozik a régi Anglia képviselőjéhez. – Világos, hogy az olyan ember, mint O'Connor, egy forradalmi mozgalomban szükségképpen nagy akadály; de az ilyen emberek éppen arra valók, hogy velük és rajtuk egy sereg régi begyökerezett előítélet lekopjék, s hogy a mozgalom, ha ezeket az embereket végül leküzdi, az általuk képviselt előítéletektől is egyszer s mindenkorra megszabaduljon. O'Connor a mozgalomban el fog bukni, de azért éppúgy igényt tarthat majd „a jó ügy vértanúja" címre, mint Lamartine és Marrast urak.

A két chartista frakció fő ütközőpontja a földkérdés. O'Connor és pártja a Chartát arra akarják felhasználni, hogy a munkások egy részét kis földparcellákon helyezzék el és végül a parcellázást Angliában általánossá tegyék. Tudjuk, az a kísérlete, hogy ezt a parcellázást egy részvénytársaság útján kicsiben megvalósítsa, meghiúsult. Minden polgári forradalomnak az a tendenciája, hogy a nagy földtulajdont szétzúzza, az angol munkások szemében ezt a parcellázást egy ideig forradalmi valaminek tüntethette fel, jóllehet ezt a tendenciát rendszerint kiegészíti a kistulajdonnak az a múlhatatlan tendenciája, hogy koncentrálódjék és a nagybani mezőgazdaság nyomására tönkremenjen. A chartisták forradalmi frakciója ezzel a parcellázási követeléssel szembeállítja minden földtulajdon elkobzásának követelését, s azt kívánja, hogy az elkobzott földtulajdont ne osszák fel, hanem hagyják meg nemzeti tulajdonban.

E szakadás ellenére és szélsőségesebb követelések felállítása ellenére a chartistákban, a gabonatörvények eltörlésének körülményeire emlékezve

* – józan észben – *Szerk.*

megmaradt az a sejtelem, hogy a következő válságban megint együtt kell haladniok az ipari burzsoákkal, a finánccreformerekkel és segíteniök kell őket ellenségeik leverésében, de ennek fejében engedményeket kell majd tőlük kicsikarniok a maguk számára. Mindenesetre ilyen álláspontot foglalnak majd el a chartisták a küszöbönálló válságban. A tulajdonképpeni forradalmi mozgalom Angliában csak akkor kezdődhet el, ha a Chartát keresztülvitték, mint ahogyan Franciaországban a júniusi csata csak akkor vált lehetségessé, amikor a köztársaságot már kivívták.

Térjünk most át *Franciaországra.*

A győzelmet, amelyet a nép a kispolgárokkal szövetségben a március 10-i választásokon kivívott, maga a nép tette semmissé azáltal, hogy az április 28-i új választást provokálta. Vidalt Párizson kívül Alsó-Rajnában is megválasztották. A párizsi bizottság, melyben a hegypártnak és a kispolgárságnak erős képviselete volt, rávette Vidalt arra, hogy az alsó-rajnai mandátumot fogadja el. A *március 10-i győzelem megszűnt döntő győzelem lenni*; a döntés dátumát újból kitolták, a nép feszítőereje ellankadt, forradalmi győzelmek helyett törvényes győzelmekhez szoktatták. Március 10-ének forradalmi értelmét, a júniusi felkelés rehabilitálását végül teljesen megsemmisítette Eugène Sue-nek, az érzelgős kispolgári szociálfantasztának jelölése, amelyet a proletariátus legfeljebb tréfaképpen, a grizettek kedvéért fogadhatott el. Ezzel a jóérzületű jelöléssel szemben a rendpárt, melyet felbátorított az ellenfelek ingadozó politikája, olyan jelöltet állított, aki a júniusi *győzelmet* volt hivatva képviselni. Ez a nevetséges jelölt Leclerc volt, a spártai családatya, akiről azonban a hősi fegyverzetet a sajtó darabonként leszaggatta, és aki a választáson fényes vereséget is szenvedett. Az április 28-i új választási győzelem a hegypártot és a kispolgárságot elbizakodottá tette. Gondolatban már azon örvendett, hogy merőben törvényes úton és anélkül, hogy új forradalommal a proletariátust ismét előtérbe tolná, elérheti vágyainak célját; biztosan számított arra, hogy az 1852-es új választásokon az általános választójog révén Ledru-Rollin urat az elnöki székbe ülteti és hegypárti többséget hoz be a nemzetgyűlésbe. A rendpárt, mely az új választás, Sue jelölése, valamint a hegypárt és a kispolgárság hangulata alapján teljesen bizonyos volt abban, hogy ezek el vannak tökélve arra, hogy minden körülmények között nyugton maradnak, a két választási győzelemre azzal a *választási törvénnyel* válaszolt, mely az általános választójogot megszüntette.

A kormány nagyon is óvakodott attól, hogy ezt a törvényjavaslatot saját felelősségére készítse el. Látszólagos engedményt tett a többségnek azáltal, hogy a törvényjavaslat kidolgozását átengedte a többség főméltóságainak, a tizenhét várgrófnak.[74] Nem a kormány javasolta tehát a nemzetgyűlésnek,

hanem a nemzetgyűlés többsége javasolta saját magának az általános választójog megszüntetését.

Május 8-án terjesztették a tervezetet a kamara elé. Az egész szociáldemokrata sajtó egy emberként kelt fel, hogy a népnek méltóságteljes magatartást, calme majestueux-t*, passzivitást és képviselői iránti bizalmat prédikáljon. Ezeknek az újságoknak minden cikke annak beismerése volt, hogy egy forradalom mindenekelőtt az úgynevezett forradalmi sajtót semmisítené meg, hogy tehát most önfenntartásáról van szó. Az állítólag forradalmi sajtó kifecsegte egész titkát. Saját halálos ítéletét írta alá.

Május 21-én a hegypárt vitára bocsátotta az előzetes kérdést és indítványozta, hogy vessék el az egész tervezetet, mert megsérti az alkotmányt. A rendpárt azt válaszolta, hogy szükség esetén megsértik az alkotmányt is, most azonban erre nincs szükség, mert az alkotmány minden értelmezésre alkalmas, és mert csakis a többség illetékes arra, hogy a helyes értelmezés felől döntsön. Thiers és Montalembert féktelenül vad támadásaival a hegypárt illedelmes és művelt humanizmust szegezett szembe. A hegypárt a jogtalajra hivatkozott; a rendpárt arra a talajra utasította, amelyen a jog terem, a polgári tulajdonra. A hegypárt nyöszörgött: hát valóban erőnek erejével forradalmakat akarnak előidézni? A rendpárt azt felelte: állunk elébe.

Május 22-én az előzetes kérdést 462 szóval 227 ellenében elintézték. Ugyanazok a férfiak, akik oly ünnepélyes alapossággal bizonygatták, hogy a nemzetgyűlés és minden egyes képviselő lemond, ha lemond a népről, megbízójáról, állhatatosan a helyükön maradtak és egyszerre csak arra törekedtek, hogy maguk helyett a vidéket bírják rá a cselekvésre, mégpedig petíciók útján, és megindulás nélkül ültek ott még akkor is, amikor május 31-én a törvény fényesen keresztülment. Egy tiltakozással próbálták magukat megbosszulni, amelyben jegyzőkönyvbe vétették, hogy ők ártatlanok az alkotmányon elkövetett erőszakban, olyan tiltakozással, melyet még csak nem is nyíltan jelentettek be, hanem úgy csempésztek be hátulról az elnök zsebébe.

A 150 000 főnyi hadsereg Párizsban, a döntés hosszú elodázása, a sajtó csitító hangja, a hegypárt és az újonnan választott képviselők kishitűsége, a kispolgárok fenséges nyugalma, mindenekelőtt pedig a kereskedelem és az ipar virágzása minden forradalmi kísérletet a proletariátus részéről megakadályozott.

Az általános választójog betöltötte hivatását. A nép többsége kijárta azt a nevelőiskolát, amire az általános választójog forradalmi korszakban egyedül szolgálhat. El kellett törölni forradalom vagy a reakció útján.

---

* – fenséges nyugalmat – *Szerk.*

Még több energiát fejtett ki a hegypárt egy nem sokkal később adódott alkalommal. D'Hautpoul hadügyminiszter a szónoki emelvényről a februári forradalmat végzetes szerencsétlenségnek nevezte. A hegypárt szónokainak, akik mint mindig, most is zajos erkölcsi felháborodással tűntek ki, Dupin elnök nem adta meg a szót. Girardin azt javasolta a hegypártnak, hogy nyomban vonuljanak ki tömegestől. Az eredmény ez lett: a hegypárt ülve maradt, Girardint pedig, mint méltatlant, kitaszították a párt kebeléből.

A választási törvény még kiegészítésre szorult – új *sajtótörvényre*. Ez nem is váratott magára sokáig. A kormány javaslata, melyet a rendpárt módosításai többszörösen megszigorítottak, felemelte az óvadékot, a tárcarovat regényeire külön illetéket szabott ki (ez válasz volt Eugène Sue megválasztására), bizonyos ívszámig minden hetenként vagy havonta megjelenő kiadványt megadóztatott, és végül elrendelte, hogy minden újságcikket el kell látni a szerző aláírásával. Az óvadékra vonatkozó rendelkezések megölték az úgynevezett forradalmi sajtót; pusztulását a nép elégtételnek tekintette az általános választójog eltörléséért. Mindazonáltal az új törvény a sajtónak nemcsak eme része ellen irányult és nemcsak erre volt kihatással. Mindaddig, amíg a napi sajtó névtelen volt, úgy jelent meg, mint a megszámlálhatatlan és névtelen közvélemény orgánuma: a sajtó a harmadik hatalom volt az államban. Azzal, hogy minden cikket alá kellett írni, az újság nem lett egyéb, mint többé vagy kevésbé ismert egyének írói közlendőinek gyűjteménye. Minden cikk hirdetéssé süllyedt. Eddig az újságok a közvélemény papírpénzeként voltak forgalomban; most többé vagy kevésbé rossz sajátváltókká olvadtak, amelyeknek jósága és forgalma nemcsak a kibocsátó, hanem a forgató hitelétől is függött. A rossz sajtó elleni legmesszebbmenő rendszabályokra ugyanúgy a rendpárt sajtója provokált, mint az általános választójog megszüntetésére. A rendpártnak és még inkább egyes vidéki képviselőinek azonban még a jó sajtó is kellemetlenné vált nyugtalanító névtelenségével. A rendpárt azt kívánta, hogy csak a megfizetett író álljon vele szemben, nevével, lakóhelyével és aláírásával. Hiába siránkozott a jó sajtó a hálátlanság miatt, mellyel szolgálatait jutalmazzák. A törvény keresztülment, s a név megjelölésének elrendelése mindenekelőtt őt érintette. A republikánus újságírók neve meglehetősen ismert volt; de a „Journal des Débats", az „Assemblée Nationale"[75], a „Constitutionnel"[76] stb. stb. tisztes cégei siralmas képet nyújtottak fennen hangoztatott állambölcsességükkel, amikor a titokzatos társaság egyszerre csak szétesett megvásárolható, nagy gyakorlattal rendelkező penny a liner-ekre,* akik készpénzért minden lehetsé-

* – bértollnokokra, firkászokra – *Szerk.*

ges ügyet megvédtek, mint Granier de Cassagnac, vagy elhasznált mosogatórongyokra, akik magukat államférfiaknak nevezték, mint Capefigue, vagy kacérkodó salabakterekre, mint Lemoinne úr, a „Débats" munkatársa.

A sajtótörvény vitájánál a hegypárt az erkölcsi züllésnek már olyan fokára süllyedt, hogy arra kellett szorítkoznia, hogy egy régi Lajos Fülöp-féle hírességnek, Victor Hugo úrnak ragyogó szóáradatát megtapsolja.

A választási törvénnyel és a sajtótörvénnyel a forradalmi és demokrata párt lelép a hivatalos színpadról. Hazautazásuk előtt, rövid idővel az ülésszak berekesztése után, a hegypárt két frakciója, a szocialista demokraták és a demokrata szocialisták, két kiáltványt[77] bocsátott ki, két testimonium paupertatis-t*, amelyben bebizonyították, hogy, ha a hatalom és a siker soha nem is volt az ő oldalukon, ők mégis mindig az örök jog és valamennyi többi örök igazság oldalán állottak.

Vegyük most a rendpártot szemügyre. A „Neue Rheinische Zeitung" 3. füzetében, a 16. oldalon** ezt írtuk: „Az egyesült orléanisták és legitimisták restaurációs vágyaival szemben Bonaparte a maga tényleges hatalmának jogcímét képviseli, a köztársaságot; Bonaparte restaurációs vágyaival szemben a rendpárt közös uralmuk jogcímét képviseli, a köztársaságot; az orléanistákkal szemben a legitimisták, a legitimistákkal szemben az orléanisták a status quo-t képviselik, a köztársaságot. A rendpárt mindezen frakciói, amelyek közül mindegyik in petto tartotta saját királyát és saját restaurációját, vetélytársaik bitorlási és felülkerekedési vágyaival szemben kölcsönösen a burzsoázia közös uralmát juttatták érvényre, azt a formát, amelyben a külön igények semlegesítve és fenntartva maradnak – a köztársaságot... És Thiers nem sejtette, milyen igazat mondott, amikor azt mondta: »Mi royalisták, mi vagyunk az alkotmányos köztársaság igazi támaszai«."

A républicains malgré eux-nek*** ez a komédiája, az ellenszenv a status quo-val szemben és annak állandó megszilárdítása; Bonaparte és a nemzetgyűlés szakadatlan súrlódásai; a folyton megújuló fenyegetés, hogy a rendpárt szétválik egyes alkotórészeire és ugyanakkor frakcióinak folyton megismétlődő szövetkezése; mindegyik frakciónak az a kísérlete, hogy a közös ellenségen aratott mindegyik győzelmet az ideiglenes szövetségesek vereségévé változtassa; a kölcsönös féltékenykedés, áskálódás, kimerítés, a fáradhatatlan kardcsörtetés, amely minden alkalommal egy újabb baiser Lamourette-tel[78] végződik – a tévedéseknek ez az egész csömörletes

* – szegénységi bizonyítványt – *Szerk.*

** *Lásd 72–73. old.* – *Szerk.*

*** – botcsinálta republikánusoknak – *Szerk.*

komédiája sohasem fejlődött ki klasszikusabban, mint az utóbbi hat hónap alatt.

A rendpárt a választási törvényt egyúttal Bonaparte feletti győzelemnek tekintette. Vajon nem mondott-e le a kormány, amikor saját javaslatának megszerkesztését és felelősségét a tizenhetes bizottságnak engedte át? És Bonaparte fő ereje a nemzetgyűléssel szemben nem azon alapult-e, hogy őt a hatmillió választotta meg? – Bonaparte viszont a választási törvényt úgy kezelte, mint a nemzetgyűlésnek tett engedményt, amellyel megvásárolta a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó hatalommal való összhangját. Jutalmul a közönséges kalandor azt akarta, hogy civillistáját emeljék fel hárommillióval. Szabad volt-e a nemzetgyűlésnek összeütközésbe kerülnie a végrehajtó hatalommal olyan pillanatban, amikor a franciák nagy többségét kiközösítette? A nemzetgyűlés dühösen felpattant, úgy látszott, hogy végsőkig akarja vinni a dolgot, bizottsága elvetette a javaslatot, a bonapartista sajtó fenyegetődzött és a kitagadott, választójogától megfosztott népre utalt, egy sereg zajos egyezkedési kísérletre került sor, és a nemzetgyűlés végül is érdemben engedett, de ugyanakkor bosszút állt elvben. A civillistának évi hárommillióval való elvi felemelése helyett 2 160 000 frank segélyt szavazott meg Bonaparte-nak. Sőt mi több, ezt az engedményt is csak akkor tette, amikor Changarnier, a rendpárt tábornoka és Bonaparte fogadatlan pártfogója, ezt támogatta. A kétmilliót tehát tulajdonképpen nem Bonaparte-nak, hanem Changarnier-nak szavazta meg.

Ezt a de mauvaise grâce* odadobott ajándékot Bonaparte teljesen az adományozó szellemében fogadta. A bonapartista sajtó újból szitkozódott a nemzetgyűlés ellen. Mikor azután a sajtótörvény vitájánál a név megjelölésére vonatkozó módosítást megtették, amely megint sajátlag a másodrendű lapok, Bonaparte magánérdekeinek képviselői ellen irányult, a vezető bonapartista lap, a „Pouvoir"[79] nyílt és heves támadást intézett a nemzetgyűlés ellen. A miniszteréknek meg kellett tagadniok a lapot a nemzetgyűlés előtt; a „Pouvoir" felelős kiadóját a nemzetgyűlés színe elé idézték és a legmagasabb pénzbüntetésre, 5000 frankra ítélték. Másnap a „Pouvoir" még sokkal szemtelenebb cikket közölt a nemzetgyűlés ellen, és a kormány bosszújaképp az ügyészség rögtön eljárást indított több legitimista újság ellen az alkotmány megsértése miatt.

Végül a kamara elnapolásának kérdéséhez érkeztek. Bonaparte kívánta az elnapolást, hogy a nemzetgyűléstől nem zavartatva operálhasson. A rend-

* – kelletlenül – *Szerk.*

párt kívánta, egyrészt hogy frakciói véghezvihessék cselszövéseiket, másrészt hogy az egyes képviselők magánérdekeik után járhassanak. Az elnapolásra mindkettőjüknek szüksége volt, hogy a reakció győzelmeit a vidéken megszilárdítsák és továbbfejlesszék. A gyűlés ezért elnapolta magát augusztus 11-től november 11-ig. Minthogy azonban Bonaparte semmiképpen sem titkolta, hogy neki csak az a fontos, hogy a nemzetgyűlés terhes felügyeletétől megszabaduljon, a nemzetgyűlés még a bizalmi szavazatra is rányomta az elnök iránti bizalmatlanság bélyegét. Az állandó bizottságból, melynek huszonnyolc tagja a köztársaság erénycsőszeként a szünet alatt helyén maradt, az összes bonapartistákat kihagyták.[80] Sőt helyettük a „Siècle" és a „National" egyes republikánusait választották be, hogy a többségnek az alkotmányos köztársasághoz való ragaszkodását az elnök előtt kifejezésre juttassák.

Kevéssel a kamara elnapolása előtt és különösen közvetlenül az elnapolás után úgy látszott, hogy a rendpárt két nagy frakciója, az orléanisták és a legitimisták ki akarnak békülni, éspedig a két királyi ház összeolvasztása útján, melynek zászlai alatt harcoltak. A lapok tele voltak békülési javaslatokkal, melyeket, írták, St. Leonardsban Lajos Fülöp betegágyánál vitattak meg, amikor Lajos Fülöp halála hirtelen leegyszerűsítette a helyzetet. Lajos Fülöp volt a bitorló, V. Henrik a megrabolt, Párizs grófja viszont, minthogy V. Henriknek nem volt gyermeke, trónjának jogos örököse volt. A két dinasztikus érdek egybeolvasztása ellen nem lehetett semmi kifogás. A burzsoázia két frakciója azonban éppen most fedezte fel, hogy nem egy meghatározott királyi ház iránti rajongás választotta el őket, hanem ellenkezőleg, különvált osztályérdekeik tartották egymástól távol a két dinasztiát. A legitimisták, akik ugyanúgy zarándokoltak Wiesbadenba, V. Henrik udvarába, mint konkurrenseik St. Leonardsba, itt értesültek Lajos Fülöp haláláról. Azonnal megalakítottak egy in partibus infidelium[81] kormányt, mely főleg a köztársaság erénycsőszei ama bizottságának tagjaiból állott, és amely a párt kebelén belül felmerült egyik viszály alkalmával az Isten kegyelméből való jog legleplezetlenebb proklamálásával rukkolt ki. Az orléanisták ujjongtak a kompromittáló botrány miatt, melyet ez a kiáltvány[82] a sajtóban kiváltott, és egy pillanatig sem titkolták a legitimisták iránti nyílt ellenségeskedésüket.

A nemzetgyűlés elnapolásának idején ültek össze a département-ok képviseletei. Többségük az alkotmány többé vagy kevésbé fenntartásos revíziója mellett nyilatkozott, azaz egy közelebbről meg nem határozott monarchista restauráció mellett, egy *„megoldás"* mellett, és ugyanakkor beismerte, hogy túl illetéktelen és túl gyáva ahhoz, hogy ezt a megoldást

megtalálja. A bonapartista frakció ezt a revíziós kívánságot azonnal Bonaparte elnökségének meghosszabbítása értelmében magyarázta.

Az alkotmányos megoldás: Bonaparte leköszönése 1852 májusában, egyidejűleg új elnök választása az ország összes választóinak részvételével, az alkotmány revíziója revíziós kamara útján az új elnökség első hónapjaiban, ez az uralkodó osztály számára teljesen megengedhetetlen volt. Az új elnökválasztás napja az összes ellenséges pártok, a legitimisták, az orléanisták, a burzsoá-republikánusok, a forradalmárok találkozójának napja lenne. Erőszakos döntésre kerülne szükségképpen a sor a különböző frakciók között. Még ha a rendpártnak sikerülne is a dinasztikus családokon kívül álló semleges férfi jelöltségében megegyezni, ezzel ismét szembelépne Bonaparte. A rendpárt a nép elleni harcában kénytelen állandóan növelni a végrehajtó hatalom erejét. A végrehajtó hatalom erejének minden növelése hordozójának, Bonaparte-nak az erejét növeli. Ennélfogva amilyen mértékben a rendpárt a közös hatalmat erősíti, olyan mértékben erősíti Bonaparte dinasztikus igényeinek harci eszközeit is, erősíti Bonaparte-nak azt az esélyét, hogy a döntés napján az alkotmányos megoldást erőszakosan meghiúsítsa. Bonaparte akkor a rendpárttal szemben éppoly kevéssé fog az alkotmány egyik alappillérébe beleütközni, ahogyan a rendpárt sem ütközött a néppel szemben a másikba a választási törvénynél. Sőt a nemzetgyűléssel szemben valószínűleg az általános választójoghoz fellebbezne. Egyszóval az alkotmányos megoldás az egész politikai status quo-t kérdésessé teszi, a status quo veszélyeztetése mögött pedig a polgár a káoszt, az anarchiát, a polgárháborút látja. Bevásárlásait és eladásait, váltóit, házasságait, közjegyző előtt kötött megállapodásait, jelzálogait, földjáradékait, házbéreit, profitjait, valamennyi szerződését és jövedelmi forrását látja kérdésessé téve 1852 májusának második vasárnapján, és ennek a kockázatnak nem teheti ki magát. A politikai status quo veszélyeztetése mögött az egész polgári társadalom összeomlásának veszélye rejlik. A burzsoázia szellemében való egyetlen lehetséges megoldás a megoldás elodázása. Az alkotmányos köztársaságot csak az alkotmány megsértésével mentheti meg, az elnök hatalmának meghosszabbításával. Ez volt a rendpárti sajtó utolsó szava is a „megoldásokról" folytatott hosszadalmas és mélyenjáró viták után, melyekbe a département-tanácsok ülésszaka után bocsátkozott. A nagyhatalmú rendpárt így szégyenszemre arra kényszerül, hogy az ál-Bonaparte nevetséges, közönséges és számára gyűlöletes személyét komolyan vegye.

Ez a mocskos alak szintén tévedésben élt azon okokat illetően, melyek őt mindinkább a nélkülözhetetlen ember jellegével ruházták fel. Míg pártjában volt elég tisztánlátás, hogy Bonaparte növekvő jelentőségét a

viszonyoknak tulajdonítsa, addig ő maga azt hitte, hogy jelentőségét egyedül neve varázserejének köszönheti, valamint annak, hogy szakadatlanul Napóleont karikírozza. Napról napra vállalkozóbb lett. A St. Leonards és Wiesbaden felé tartó zarándoklásokkal szembeállította a maga franciaországi körutazásait. A bonapartisták annyira nem bíztak személyiségének varázslatos hatásában, hogy mindenhová vele küldték fizetett tapsolóknak a December 10-i Társaságnak[83], a párizsi lumpenproletariátus e szervezetének tömegével vonatokra és postakocsikra pakolt embereit. Olyan beszédeket mondattak el bábjukkal, amelyek a különböző városokban az elnöki politika jelszavául hol a republikánus rezignációt, hol a kitartó szívósságot hirdették, aszerint, hogy milyen volt a fogadtatás. Minden mesterkedés ellenére ezek az utazások semmiképpen sem voltak diadalmenetek.

Miután Bonaparte úgy gondolta, hogy a népet már fellelkesítette, hozzáfogott a hadsereg megnyeréséhez. Satory mezején, Versailles mellett nagy szemléket tartott, amelyeken a katonákat fokhagymás kolbásszal, pezsgővel és szivarral iparkodott megvásárolni. Ha a valódi Napóleon hódító hadjáratainak fáradalmai közepette fel tudta lelkesíteni kimerült katonáit pillanatnyi patriarchális bizalmaskodással – az ál-Napóleon azt hitte, hogy a csapatok hálából majd ezt kiáltják: Vive Napoléon; vive le saucisson!* vagyis: Éljen a paprikás kolbász, éljen a paprikajancsi!

Ezek a szemlék kirobbantották a régóta lappangó ellentétet egyrészt Bonaparte és hadügyminisztere, d'Hautpoul, másrészt Changarnier között. Changarnier-ban találta meg a rendpárt a maga valóban semleges emberét, akinél saját dinasztikus igényekről szó sem lehetett. Őt szánta Bonaparte utódjául. Changarnier azonkívül 1849 január 29-i és június 13-i fellépésével a rendpárt nagy hadvezérévé lett, a modern Nagy Sándorrá, akinek brutális közbelépése – így tűnt a félénk polgár szemében – elvágta a forradalom gordiusi csomóját. Bár alapjában éppoly nevetséges volt, mint Bonaparte, ilymódon felettébb olcsó szerrel hatalommá lett, és a nemzetgyűlés szembeállította az elnökkel, hogy azt ellenőrizze. Ő maga hivalkodott pl. a dotáció kérdésében azzal a pártfogással, melyben Bonaparte-ot részesítette, és egyre fensőségesebben lépett fel vele és a miniszterekkel szemben. Amikor a választási törvény alkalmával felkelésre számítottak, tisztjeinek megtiltotta, hogy a hadügyminisztertől vagy az elnöktől bármilyen parancsot is elfogadjanak. A sajtó is hozzájárult Changarnier alakjának felnagyításához. Minthogy a rendpárt nagy személyiségeknek teljesen híján volt, természetesen arra szorult, hogy az egész osztályából hiányzó

* – Éljen Napóleon; éljen a kolbász! – *Szerk.*

erőt egyetlen egyénnek tulajdonítsa és ezt az egyént ilymódon roppant nagyra duzzassza fel. Így jött létre a Changarnier-ról, a *„társadalom védőbástyájáról"* szóló mítosz. Az a fennhéjázó szemfényvesztés, az a titokzatos fontoskodás, amellyel Changarnier leereszkedett odáig, hogy a világot vállaira vegye, a legnevetségesebb ellentétben áll a satoryi szemle alatt és utána lejátszódott eseményekkel, amelyek megcáfolhatatlanul bizonyították, hogy Bonaparte-nak, a végtelenül kicsinynek, csak egy tollvonására van szükség ahhoz, hogy a polgári félelemnek ezt a fantasztikus torzszülményét, a kolosszus Changarnier-t a középszerűség méreteire szállítsa le és őt, a társadalommentő hőst, nyugalmazott tábornokká változtassa.

Bonaparte már hosszabb idő óta úgy töltötte ki bosszúját Changarnier-n, hogy hadügyminiszterét a kényelmetlen védnökkel való fegyelmi viszályokra ingerelte. A legutóbbi satoryi szemle végül kirobbantotta a régi gyűlöléseket. Changarnier alkotmányos felháborodása nem ismert többé határt, amikor látta, hogy a lovasezredek ezzel az alkotmányellenes kiáltással vonulnak el: Vive l'Empereur!* Bonaparte, hogy elejét vegye minden kellemetlen vitának, amely e kiáltás körül a küszöbönálló kamarai ülésszakban támadhatna, eltávolította d'Hautpoul hadügyminisztert azzal, hogy Algéria kormányzójává nevezte ki. Helyébe egy a császárság korából való megbízható vén tábornokot állított, aki brutalitásban nem maradt el Changarnier mögött. Hogy azonban d'Hautpoul elbocsátása ne tűnjék Changarnier-nak tett engedményként, ugyanakkor Neumayer tábornokot, a nagy társadalommentő jobbkezét, Párizsból Nantes-ba helyezte át. Neumayer volt az, aki a legutóbbi szemle alkalmával az egész gyalogságot rábírta arra, hogy fagyos hallgatással vonuljon el Napóleon utódja előtt. Changarnier, aki Neumayer személyében magát érezte találva, tiltakozott és fenyegetőzött. Hiába. Kétnapos tárgyalás után megjelent a „Moniteur"-ben[15] a Neumayer áthelyezésére vonatkozó rendelet, és a rend hősének nem maradt más választása, mint vagy alávetni magát a fegyelemnek, vagy lemondani.

Bonaparte-nak Changarnier-val vívott harca folytatása a rendpárttal vívott harcának. A nemzetgyűlés ezért november 11-én fenyegető előjelek között ül újból össze. Vihar lesz ez egy pohár vízben. Lényegében a régi játék kell hogy folytatódjék. A rendpárt többsége azonban a különböző frakciókbeli elveken-nyargalók kiáltozása ellenére kénytelen lesz az elnök hatalmát meghosszabbítani. Ugyanúgy Bonaparte, minden előzetes tiltakozása ellenére, már csak a pénzhiánytól is megtörve, a hatalomnak ezt a

* – Éljen a császár! – *Szerk.*

meghosszabbítását mint egyszerű megbízatást el fogja fogadni a nemzetgyűlés kezéből. Így a megoldás kitolódik, a status quo továbbra is megmarad, a rendpárt egyik frakciója lejáratja, gyengíti, lehetetlenné teszi a másikat, az elnyomást a közös ellenség, a nemzet zöme ellen kiterjesztik és kimerítik egészen addig, míg maguk a gazdasági viszonyok ismét el nem érik a fejlődésnek azt a pontját, amikor egy új robbanás mindezeket a civakodó pártokat alkotmányos köztársaságukkal együtt levegőbe repíti.

A polgár megnyugtatására egyébként meg kell jegyezni, hogy a Bonaparte és a rendpárt között lejátszódó botrány azzal az eredménnyel jár, hogy egy sereg kistőkést a tőzsdén tönkretesz és vagyonukat a nagy tőzsdei hiénák zsebébe játssza át.

Németországban a legutóbbi hat hónap eseményei abban a színjátékban összegeződnek, ahogyan Poroszország becsapja a liberálisokat, Ausztria pedig Poroszországot.

1849-ben úgy látszott, hogy Poroszország németországi hegemóniájáról van szó; 1850-ben a hatalomnak Ausztria és Poroszország közötti megosztásáról volt szó; 1851-ben már csak arról a formáról van szó, amelyben Poroszország aláveti magát Ausztriának és megtért bűnösként visszatér a teljesen helyreállított *szövetségi gyűlés* kebelébe. A Kis-Németország[170], melyről a porosz király azt remélte, hogy az 1848 március 22-én Berlin utcáin rendezett balsikerű császári felvonulásáért[342] kárpótlásul kialkudhatja* magának, Kis-Poroszországgá változott át; Poroszországnak minden megaláztatást türelmesen el kellett viselnie, és eltűnt a nagyhatalmak sorából. Politikájának szokásos álnok korlátoltsága folytán még az Unió szerény álma is megint füstbe ment. Poroszország az Uniót csalással liberális jellegűnek tüntette fel, és így a gothai párt[158] bölcs férfiait alkotmányos fantazmagóriákkal szédítette, amelyeket ő sohasem vett komolyan; s mégis Poroszország maga, egész ipari fejlődése, folytonos deficitje, államadóssága folytán annyira polgári lett, hogy minden kapálózása és berzenkedése ellenére egyre menthetetlenebbül az alkotmányosság sorsára jutott. És ha a gothai bölcs férfiak végül felfedezték, hogy Poroszország mily rútul bánt az ő méltóságukkal és higgadtságukkal, ha még egy Gagern és egy Brüggemann is végül nemes felháborodással elfordult az olyan kormánytól, mely a haza egységével és szabadságával ily hitvány játékot űzött, Poroszországnak sem telt nagyobb öröme a védőszárnyai alá gyűjtött csibékben, a kis fejedelmekben. A törpefejedelmek csak a legnagyobb szorongatottság és védtelenség pillanatában bízták magukat a porosz sas mediatizálás[343]

* *A „Revue"-ben:* megtarthatja – *Szerk.*

után sóvárgó karmaira; hogy alattvalóikat porosz beavatkozások, fenyegetések és demonstrációk segítségével térítették vissza a régi engedelmességre, azt drágán kellett megfizetniök szolgaságba döntő katonai egyezményekkel, költséges beszállásolással, az Unió-alkotmány útján való mediatizálás közeli kilátásával. De maga Poroszország gondoskodott arról, hogy ettől az újabb bajtól megint megmeneküljenek. Poroszország a reakciót újra mindenütt uralomra juttatta, és amilyen mértékben a reakció előrehaladt, pártoltak el a törpefejedelmek Poroszországtól, hogy *Ausztria* karjába vessék magukat. Ha újból a március előtti módon uralkodhattak, akkor az abszolutisztikus Ausztria közelebb állt hozzájuk, mint az olyan hatalom, mely épp annyira nem tudott abszolutisztikus lenni, mint amennyire nem akart liberális lenni. Ráadásul az osztrák politika nem a kis államok mediatizálásához, hanem ellenkezőleg, a helyreállítandó szövetségi gyűlés szerves alkotórészeiként való fenntartásukhoz vezetett. Így Poroszország megérte, hogy Szászország, melyet néhány hónappal előbb porosz csapatok mentettek meg, elpártolt tőle, megérte, hogy elpártolt Hannover, elpártolt Kurhessen, s most Baden is, porosz helyőrségei ellenére, követte a többieket. A két Hessenben történtekből[344] most világosan látható, hogy az a támogatás, melyet Poroszország a reakciónak Hamburgban, Mecklenburgban, Dessauban stb. stb. nyújtott, nem neki, hanem Ausztriának hozott hasznot. Így a hoppon maradt német császár mindenesetre megtudta, hogy a hűtlenség korában él, s ha most el kell tűrnie, hogy „jobbkarját, az Uniót", elveszíti, ez a kar már huzamosabb ideje sorvadt volt. Így Ausztria most már egész Dél-Németországra kiterjesztette hegemóniáját, s Észak-Németországban is a legfontosabb államok ellenfelei Poroszországnak.

Ausztria végül odáig jutott, hogy Oroszországra támaszkodva nyíltan szembeszállhatott Poroszországgal. Ezt két kérdésben tette: a schleswig-holsteini és a kurhesseni kérdésben.

Schleswig-Holsteinban „Németország kardja"[345] valódi porosz különbékét kötött és szövetségeseit kiszolgáltatta az ellenséges túlerőnek. Anglia, Oroszország és Franciaország elhatározták, hogy véget vetnek a hercegségek függetlenségének, s ezt a szándékukat egy jegyzőkönyvben fejezték ki, amelyhez Ausztria csatlakozott. Míg Ausztria és a vele szövetkezett német kormányok, a londoni jegyzőkönyvnek megfelelően, a restaurált szövetségi gyűlésen amellett foglaltak állást, hogy a Szövetség avatkozzék be Holsteinban Dánia javára, addig Poroszország igyekezett folytatni kétkulacsos politikáját, rávenni a feleket arra, hogy vessék magukat alá egy még nem is létező, meghatározhatatlan, a legtöbb kormány, a legfontosabbak által visszautasított szövetségi döntőbíróságnak, s összes mesterkedéseivel csupán azt érte el,

hogy a nagyhatalmaknál forradalmi üzelmek gyanújába keveredett és egy sor fenyegető jegyzéket kapott, melyek csakhamar elveszik majd a kedvét az „önálló" külpolitikától. A schleswig-holsteiniak nemsokára visszakapják országuk atyját, s az a nép, amelyik Beseler és Reventlow uraktól hagyja magát kormányozni, noha az egész hadsereg az ő oldalán áll, megmutatja, hogy neveléséhez még szüksége van a dán zabolára.

A *kurhesseni* mozgalom utánozhatatlan példáját nyújtja annak, mire viheti egy „felkelés" egy német kisállamban. A hamisító Hassenpflug ellen kifejtett erényes és polgári ellenállás mindent megvalósított, ami efféle színjátéktól kívánható: a kamara szavazása egyhangú volt, az ország egyhangú volt, a hivatalnokok és a hadsereg a polgárok oldalán álltak; minden ellenszegülő elemet eltávolítottak, a „Ki a fejedelmekkel az országból!" jelszó magától megvalósult, a hamisító Hassenpflug egész kormányával együtt eltűnt; minden úgy ment, mint a karikacsapás, valamennyi párt szigorúan a törvényes korlátok között maradt, minden túlkapást elkerültek, s az ellenzék, anélkül hogy a kisujját megmozdította volna, a legszebb győzelmet aratta, amelyről az alkotmányos ellenállás évkönyvei csak tudósíthatnak. És most, amikor minden hatalom a polgárok kezében volt, amikor rendi bizottságuk sehol a legcsekélyebb ellenállásba nem ütközött, most voltak csak igazán szükségben. Most látták, hogy a választófejedelmi csapatok helyett idegen csapatok állnak a határon, készen arra, hogy bevonuljanak és az egész polgári pünkösdi királyságnak huszonnégy óra alatt véget vessenek. Most kezdődött csak a tanácstalanság és a felsülés; ha korábban nem tudtak hátrafelé, most nem tudtak előre menni. A kurhesseni adómegtagadás bármely korábbi eseménynél csattanósabban bizonyítja, hogy a kisállamokban minden összeütközés merő bohózatba torkollik, amelynek minden eredménye végül idegen intervenció és a konfliktus kiküszöbölése mind a fejedelem, mind az alkotmány kiküszöbölése útján. Bizonyítja, milyen nevetségesek mindazok a nagy fontosságú harcok, melyekben a kisállamok kispolgárai minden kis márciusi vívmányt hazafias elvhűséggel igyekeznek az elkerülhetetlen bukástól megmenteni.

Kurhessenben, az Unió egyik államában, amelyet ki akart szakítani a porosz ölelésből, Ausztria egyenesen szembeszállt vetélytársával. Ausztria éppenséggel felbujtotta a választófejedelmet az alkotmány megtámadására és aztán nyomban szövetségi gyűlésének védelme alá helyezte. Hogy ennek a védelemnek nyomatékot adjanak, hogy a kurhesseni ügyben megtörjék Poroszország ellenállását Ausztria uralmával szemben, hogy Poroszországot fenyegetésekkel meginti bekényszerítsék a szövetségi gyűlésbe, most osztrák és dél-német csapatok álltak fel Frankföldön és Csehországban. Poroszország

szintén fegyverkezik. Az újságokban hemzsegnek a hadtestek ide-oda vonulásáról szóló jelentések. Mindez a sok hűhó semmire sem fog vezetni, akárcsak a francia rendpártnak Bonaparte-tal folytatott civódásai. Sem Poroszország királya, sem Ausztria császára nem szuverén, hanem egyedül az orosz cár az. Az ő parancsa előtt a lázadó Poroszország végül meg fog hajolni, anélkül hogy egy csöpp vér folyna, a felek békésen együtt ülnek majd a szövetségi gyűlés padjain, anélkül hogy ez akár egymás közötti féltékenykedéseiket, akár alattvalóikkal való perpatvarukat, vagy az orosz főhatalom miatti bosszúságukat a legcsekélyebb mértékben is megzavarná.

Most rátérünk az országra mint olyanra, az európai népre, az *emigráció* népére. Az emigráció egyes szekcióiról, a német, a francia, a magyar stb. szekciókról nem fogunk szólni, ezek haute politique-ja* merő chronique scandaleuse-re** szorítkozik. De az európai össznép in partibus infidelium az utóbbi időben ideiglenes kormányt kapott az *európai Központi Bizottságban*[227], mely a következőkből áll: Giuseppe *Mazzini*, *Ledru-Rollin*, Albert *Darasz* (lengyel) és – Arnold *Ruge*, aki ottlétének igazolásául szerényen a neve mögé írja: a frankfurti nemzetgyűlés tagja. Jóllehet nehéz volna megmondani, melyik demokratikus zsinat nevezte ki ezt a négy evangélistát tisztségére, mégsem tagadható, hogy kiáltványuk az emigráció nagy tömegének hitvallását tartalmazza és hozzámért formában összefoglalja a szellemi vívmányokat, melyeket ez a tömeg a legutóbbi forradalmaknak köszönhet.

A kiáltvány a demokrácia erőinek hivalkodó felsorolásával kezdődik. „Mi hiányzik a demokráciának a győzelemhez? . . . a szervezet . . . Vannak szektáink, de nincs egyházunk, vannak nem-teljes és egymásnak ellentmondó filozófiáink, de nincs vallásunk, nincs kollektív hitünk, mely a hivőket egyetlen jel alatt tömörítené és munkálkodásukat összhangba hozná . . . Az a nap, melyen mindannyian egyesülünk és együtt menetelünk legjobbjaink színe előtt . . . lesz a harc előestéje. Ezen a napon megszámláljuk sorainkat, tudni fogjuk, kik vagyunk, tudatában leszünk erőnknek."

Miért nem győzött eddig a forradalom? Mert a forradalmi erő szervezete gyöngébb volt. Ez az emigráció ideiglenes kormányának első dekrétuma.

Ezen a visszásságon kell most segíteni egy hit-hadsereg szervezésével és egy vallás alapításával.

„De ehhez le kell küzdenünk *két* nagy akadályt, el kell oszlatnunk két nagy tévedést: az egyéniség jogainak eltúlzását és az elmélet szűkkeblű kizárólagosságát . . . Nem szabad ezt mondanunk: én; meg kell tanulnunk

* – nagypolitikája – *Szerk.*
** – botránykrónikára – *Szerk.*

ezt mondani: mi; ... Azok, akik egyéni ingerlékenységüket követve nem hajlandók meghozni azt a kis áldozatot, amelyet a szervezettség és a fegyelem kíván, azok a múlt szokásai következtében megtagadják az összhitet, amelyet prédikálnak. ... A kizárólagosság az elméletben tagadása alapdogmánknak. Aki így beszél: megtaláltam a politikai igazságot, és aki rendszerének elfogadását a testvéri egyesülés elfogadásának feltételévé teszi, megtagadja a népet, a világtörvény egyetlen progresszív tolmácsát, csak azért, hogy a saját énjét érvényesítse. Aki azt állítja, hogy intelligenciájának elszigetelt munkájával – legyen az mégoly hatalmas is – manapság felfedi azoknak a problémáknak végleges megoldását, amelyek a tömegeket izgatják, az önmagát ítéli nem-teljességből fakadó tévedésre, mert lemond az igazság egyik örök forrásáról, a cselekvőben levő nép kollektív intuíciójáról. A végleges megoldás a győzelem titka ... Rendszereink nagyrészt nem lehetnek egyebek hullák boncolásánál, a baj felfedésénél, a halál elemzésénél, képtelenek arra, hogy az életet észleljék vagy megértsék. Az élet a mozgásban levő nép, a tömegek ösztöne, melyet a kölcsönös érintkezés, a véghezviendő nagy dolgok prófétai megérzése, az utcán való önkéntelen, hirtelen, elektromos egyesülés rendkívüli potenciára emel; az élet cselekvés mely a legmagasabb fokra csigázza a remény, az odaadás, a szeretet és a lelkesedés minden képességét, amelyek most szunnyadnak, s amelyek az embert természetének egységében, teremtőképességének teljében nyilvánítják ki. Egy munkás kézszorítása e korszakalkotó történelmi pillanatok egyikében többet fog mondani nekünk a jövendő szervezetéről, mint amennyit manapság az értelem hideg és szívtelen munkája vagy az utóbbi két évezred fenséges halottjának – a régi társadalomnak – a megismerése mondhatna."

Ez az egész magasröptű badarság tehát végül arra a fölöttébb közönséges filiszternézetre lyukad ki, hogy a forradalom az egyes vezetők becsvágyó féltékenységén és a nép különböző tanítóinak egymással ellenségesen szembenálló véleményein hiúsult meg.

A különböző osztályok és osztályfrakciók egymás elleni harcai, melyeknek lefolyása az egyes fejlődési szakaszain át éppen a forradalom, a mi evangélistáink szemében csupán az eltérő rendszerek létezésének a szerencsétlen következménye, míg a valóságban fordítva, a különböző rendszerek létezése az osztályharcok létezésének a következménye. Már ebből is kitűnik, hogy a kiáltvány szerzői az osztályharcok létezését tagadják. Azon az ürügyön, hogy a doktrinerek ellen küzdenek, kiküszöbölnek minden meghatározott tartalmat, minden meghatározott pártnézetet, megtiltják az egyes osztályoknak, hogy érdekeiket és követeléseiket a többi

osztállyal szemben megfogalmazzák. Elvárják tőlük, hogy elfelejtsék ellentétes érdekeiket és kibéküljenek egy éppoly lapos, mint szemérmetlen határozatlanság zászlaja alatt, mely valamennyi pártérdek kibékítésének látszata mögé egy párt, a burzsoá párt érdekének uralmát rejti csupán. Azok után a tapasztalatok után, melyeket ezeknek az uraknak Franciaországban, Németországban és Olaszországban az utóbbi két évben szerezniök kellett, még azt sem mondhatjuk, hogy nem tudatos a képmutatás, mellyel itt a burzsoá érdeket lamartine-i testvériségfrázisokba csomagolták. Egyébként, hogy ezek az urak a „rendszereket" mennyire ismerik, az már abból is kiderül, hogy elképzelésük szerint e rendszerek mindegyike pusztán egy töredéke a kiáltványban összehordott bölcsességnek és egyoldalúan csak egyet vett alapul az itt összegyűjtött frázisokból, mint szabadság, egyenlőség stb. Társadalmi szervezetekről való képzeteiket igen frappánsan adják elő: csődület az utcán, zenebona, kézszorítás, s kész minden. A forradalom számukra egyáltalában pusztán a fennálló kormány megdöntése; ha ezt a célt elérték, kivívták *„a* győzelmet". Mozgalom, fejlődés, harc akkor véget ér, s az akkor majd uralkodó európai Központi Bizottság égisze alatt megkezdődik az európai köztársaságnak és a permanenssé nyilvánított hálósipkának az aranykora. Akárcsak a fejlődést és a harcot, úgy gyűlölik ezek az urak a gondolkodást, a szívtelen gondolkodást — mintha bármelyik gondolkodó, Hegelt és Ricardót sem kivéve, valaha is elérte volna azt a szívtelenséget, mellyel ők ezt a híg moslékot a közönség fejére öntik! A nép ne törődjék a másnappal és minden gondolatot verjen ki a fejéből; ha eljő a döntés nagy napja, a nép a puszta érintkezéstől elektrizálódik és a jövő titka csoda útján megoldódik számára. Ez a gondolatnélküliségre való felhívás egyenes *kísérlet* éppen a nép legelnyomottabb osztályainak a becsapására.

„Azt mondjuk-e mármost ezzel" (kérdezi az európai Központi Bizottság egyik tagja a másikat), „hogy zászló nélkül meneteljünk előre, azt mondjuk-e, hogy lobogónkra puszta tagadást akarunk írni? Bennünket ilyen gyanú nem érhet. A nép emberei lévén, akik régóta részt veszünk harcaiban, távol áll tőlünk, hogy a népet az *üresség*be vezessük."

Hogy mármost ellenkezőleg *bőségüket* bizonyítsák, az urak a „demokrácia" jelenlegi közös talaja gyanánt az örök igazságnak és az egész eddigi történelem* vívmányainak igazi leporellói[346] listáját állítják elénk. Ez a lista a következő épületes Miatyánkban foglaltatik össze:

„Hiszünk az emberi képességnek és erőknek a reánk kiszabott erkölcsi

* *A „Revue"-ben:* ügyletek — *Szerk.*

törvény felé tartó progresszív fejlődésében. Hiszünk az egyesülésben mint az egyetlen szabályszerű eszközben, amely ezt a célt elérheti. Hiszünk abban, hogy az erkölcsi törvénynek és a haladás szabályának értelmezése nem bízható sem egy kasztra, sem valamely egyénre, hanem csak a népre, melyet nemzeti nevelés felvilágosított, melyet saját köréből azok vezetnek, akiket erény és géniusz tekintetében a legjobbaknak tart. Hiszünk abban, hogy szentség mind a kettő, az egyéniség és a társadalom, amelyeknek nem szabad egymást kizárniok, sem küzdeniök egymás ellen, hanem összhangban kell működniök mindenkinek mindenki által való tökéletesedésére. Hiszünk a szabadságban, amely nélkül minden emberi felelősség eltűnik, az egyenlőségben, amely nélkül a szabadság csak szemfényvesztés, a testvériségben, amely nélkül szabadság és egyenlőség csak eszköz volna cél nélkül, az egyesülésben, amely nélkül a testvériség csak megvalósíthatatlan program volna, a *családban, községben* és *államban* és *hazában* mint megannyi progresszív szférában, amelyben az embernek fokozatosan fel kell nőnie a szabadság, az egyenlőség, a testvériség és az egyesülés felismerésében és gyakorlásában. Hiszünk a munka szentségében, a *tulajdonban*, amely belőle fakad mint annak jele és gyümölcse, hiszünk a társadalom ama kötelességében, hogy az anyagi munka elemét a hitel, a szellemi és erkölcsi munka elemét a nevelés útján szolgáltassa. *Összefoglalva, hiszünk egy olyan szociális állapotban, melynek csúcsa Isten és az ő törvénye, alapja pedig a nép . . .*"

Tehát: haladás – egyesülés – erkölcsi törvény – szabadság – egyenlőség – testvériség – egyesülés – család, község, állam – a talajdon szentsége – hitel – nevelés – Isten és nép – Dio e popolo. Ezek a frázisok az 1848-as forradalmak valamennyi kiáltványában szerepelnek, a francia forradalomtól a havasalföldiig, s éppen ezért szerepelnek itt is az *új forradalom* közös alapjaiként. E forradalmak egyikében sem maradt el a tulajdon szentsége sem, amely itt a munka eredményeként nyilváníttatik szentté. Hogy minden polgári tulajdon mennyire „a munka gyümölcse és jele", azt már Adam Smith sokkal jobban tudta, mint forradalmi kezdeményezőink nyolcvan évvel ő utána. Ami azt a szocialista engedményt illeti, hogy a társadalom nyújtsa mindenkinek az anyagot munkájához a hitel útján, minden gyáros hitelt szokott adni munkásának annyi anyagra, amennyit az egy hét alatt fel tud dolgozni, a hitelrendszer manapság ki van terjedve annyira, amennyire ez a tulajdon sérthetetlenségével összeegyeztethető, s a hitel végeredményben maga is csak a polgári tulajdonnak egy formája.

Ennek az evangéliumnak az összefoglalása olyan társadalmi állapot,

melyben Isten a csúcs, a nép, vagy, ahogy lejjebb írják, az *emberiség* pedig az alap. Vagyis a fennálló társadalomban hisznek, amelyben tudvalevőleg Isten a csúcs és a csőcselék az alap. Ha Mazzini szimbólumának: Isten és a nép, Dio e popolo, Olaszországban, ahol Istent szembeállítják a pápával és a népet a fejedelmekkel, van is valami értelme, mégiscsak kissé sok, hogy ezt a Johannes Rongétól, a német felvilágosítgatás e leghígabb moslékától való plágiumot úgy tüntetik fel, mint az évszázad rejtélyének megoldására hivatott igét. Egyébként hogy milyen könnyen szoktak hozzá ebben az iskolában a kis áldozatokhoz, melyeket a szervezettség és a fegyelem kíván, milyen készségesen mondanak le az elméletek szűkkeblű kizárólagosságáról, azt bizonyítja Arnold Winkelried Ruge barátunk, aki Leo nagy örömére ezúttal tudja méltányolni az istenség és emberiség közötti különbséget.[347]

A kiáltvány ezekkel a szavakkal végződik: „Az európai demokrácia alkotmányáról, a nép költségvetésének, kincstárának megalapításáról van szó. A kezdeményezők hadseregének megszervezéséről van szó."

Hogy ennek a népi költségvetésnek első kezdeményezője legyen, Ruge „az amszterdami demokratikus hollandusokhoz" fordult és megmagyarázta nekik a fizetésre való speciális elhivatottságukat. Hollandia veszélyben!

London, 1850 november 1.

Revue, Mai bis Oktober

A megjelenés helye: „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850 május–októberi (5–6.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

Karl Marx és Friedrich Engels

Nyilatkozat
[Arnold Ruge ellen]

A „Bremer Tageskronik"[348] f. év január 17-i száma január 13-ról kelt londoni tudósításában egész rakomány a „Neue Rheinische Zeitung" és az alulírottak ellen irányuló rosszul megírt ostobaságot, hazug és meg sem értett pletykát, otromba ráfogást és erkölcsi dörgedelmet importál.

A londoni tudósító fajtájába tartozó „kimagasló és határozott férfiak"[349] a kritika fölényére ősidők óta majommódra válaszolnak. Az ellenségre saját ürüléküket dobálják. Chacun selon ses facultés.*

A „Neue Rheinische Zeitung"-ról takarosan elhazudott kis történeteit a „határozott és kimagasló" férfiúnak ajándékozzuk. A Great Windmill Street-i egyletből[350] való kilépésünkre vonatkozó jószándékú ráfogásaival kapcsolatban kijelentjük:

Engelsnek és Marxnak sem kilépésük előtt, sem azután a legcsekélyebb közük nem volt az egylet pénztárának kezeléséhez. A menekültpénztár kezelésében részt vettek, s csak addigi ügyvitelük felülvizsgálata és jóváhagyása után léptek ki. Hogy azért léptek ki, hogy kivonják magukat a kilenc pennys havi járulék fizetése alól – egy forgalomból kivont birodalmi Stüber** ötlete! És e célból, állítja, költözött az egyik Manchesterbe, s akar a másik tengeren túlra kivándorolni. Milyen tiszta gyöngyszemek nyugszanak az erkölcsileg felháborodott lelkek mélyén! –

Németországi pártbeli társaink ismerik a *valódi indokokat*, melyek miatt ebből az egyletből kiléptünk és vezetőivel szakítottunk. Ők helyeslik és magukévá teszik indokainkat, amelyek nem tartoznak a nyilvánosság elé. A fennálló németországi viszonyok között egy ügyes agent provocateur sem bírt volna rá bennünket további magyarázatokra, nemhogy a „Bremer Tageskronik" medvemód esetlen provokátora.

---

* – Mindenki képességei szerint. – *Szerk.*

** Alsó-rajnai aprópénz 1824 előtt; orrfricska, bosszantás – *Szerk.*

Elég végül utalnunk arra, hogy az a férfiú, aki a „Bremer Tageskronik"-ot Londonból saját guanójával trágyázza, nem csekélyebb személyiség, mint a pomerán gondolkodó, akire a „Neue Rheinische Zeitung" mindig egyfajta művészi előszeretettel tért vissza, s akit egy más helyen írásai alapján úgy jellemeztünk, mint a „szennycsatornát, melyben a német demokrácia valamennyi frázismocska és valamennyi ellentmondása egybefolyik"[351], egyszóval, hogy a brémai koma nem csekélyebb személyiség, mint *„Arnold Winkelried Ruge"* barátunk, az európai központi demokrácia államfogatának ötödik kereke. Most már érthető a „Neue Rheinische Zeitung" elvetemült volta.

London, 1851 január 27.

Karl Marx Friedrich Engels

Erklärung [gegen Arnold Ruge]
Eredeti nyelve: német

Friedrich Engels

A „Times" szerkesztőjének

Uram!

Lapjának mai számában Louis Blanc úrnak egy levelét találom a Londonban február 24-én tartott „Banquet des Égaux"-ra* és egy bizonyos pohárköszöntőre vonatkozólag, amelyet Blanqui úr, a Belle-Île-en-Mer-i fogoly küldött oda[352]. Engedje meg, hogy néhány megjegyzést tegyek erre a levélre.

A banketton Blanqui neve nagy betűkkel fel volt írva a falra a demokrácia más hőseinek és mártírjainak neve között. Ugyanezen az összejövetelen pohárköszöntőt mondottak „a rágalom mártírjaira": Marat-ra, Robespierre-re... és – Blanquira! Valamennyi pohárköszöntőt és beszédet, amelyet ebből az alkalomból mondottak, már február 15-én be kellett nyújtani „e szép és tiszteletet parancsoló megnyilatkozás" szervező bizottságának. Blanc úr tagja volt annak a bizottságnak; ennélfogva előzetesen jóvá kellett hagynia ezt a Blanqui úrnak szánt pohárköszöntőt. Hogyan teheti Blanc úr mármost Blanqui urat ismét „a rágalom mártírjává", úgy nevezve őt, hogy „egyike azoknak a szerencsétlen lényeknek, akik őrjöngésükben erőszakot kísérelnek meg hírneves emberekkel szemben, és akik a legjobb ügyet is elveszítenék, ha erre lehetőségük volna"?

Blanc úr mellékesen kijelenti, hogy a pohárköszöntőt nem a Belle-Île-i foglyok küldték, hanem az Blanqui úr kizárólagos műve. Természetesen fel kell tételezni, hogy Blanqui úr a szerzője az ő neve alatt küldött pohárköszöntőknek és dokumentumoknak. De a szóbanforgó pohárköszöntőt, mint Franciaországban nagyon jól tudják, a „Société des amis de l'Égalité"** fogadta el és hozta nyilvánosságra, amely társaság magában foglalja Belle-Île azon foglyait, akik Blanqui úrral tartanak; mert ennek a

* – „Egyenlők bankettjára" – *Szerk.*

** – „Az egyenlőség barátainak társasága" – *Szerk.*

férfiúnak éppúgy vannak barátai a foglyok között, mint Barbès úrnak, Louis Blanc úr pártfogójának.

Ami a „tiszteletet parancsoló és szép megnyilatkozást", valamint a „különböző nemzetekhez tartozó, több mint ezer személy egyesülését" illeti, nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez a megindító színjáték, már ami Blanc urat illeti, nem volt egyéb „testvéri" tüntetésnél Ledru-Rollin úr ellen, hogy bosszút álljon rajta, mert őt – miként Blanc úr nyilvánosan kijelentette – kirekesztették a Ledru-Rollin, Mazzini urak és mások alakította Európai Demokrácia Központi Bizottságából.

Ami Louis Blanc úr „hírnevét" illeti, okosabb volna részéről, ha nem érintené ezt a kényes témát, amíg ez a „hírnév" nem heverte ki a szörnyű csapásokat, amelyeket nemrégiben Proudhon úr mért rá.

Blanc úr, úgy látszik, azzal akarja magát Blanqui úr támadásával szemben megvédeni, hogy száműzött és törvényen kívül helyezett voltát fitogtatja. Vajon Lajos Fülöp fiai nem szintén száműzöttek? És vajon Blanc úr mérsékelte támadásának hevességét ugyanezen Proudhon úr ellen, aki nem élt száműzetésben a Piccadilly 87 kényelmében, olyan lakásban, amely bizonyára korántsem alkalmas arra, hogy ovidiusi „Tristia"-t írjanak benne, de aki fogolyként a törvény kezében volt?

Blanc úr, úgy látszik, azt veti szemére Blanqui úrnak, hogy pohárköszöntőjét „ellenforradalmi újságokban" tette közzé. Blanc úr nagyon jól tudja, hogy 1850 május óta nincs többé „forradalmi" sajtó Franciaországban. És kérdem Önt, Louis Blanc úr, aki „minden udvariasságával" a „*Times*" szerkesztőjéhez fordul, a „Times" mióta demokratikus, szocialista és forradalmi lap az Ön szemében?

Hogy azonban a közönség ítéletet alkothasson magának arról a rendkívüli dokumentumról, amely annyira felkeltette Blanc úr méltatlankodását, és amely még most is általános témája a francia sajtónak, benyújtom Önnek a teljes fordítását, remélve, hogy nem lesz érdektelen az angol közönség számára.

Maradok, Uram, az Ön alázatos szolgája

*Veritas**

To the Editor of the „Times"

A megírás ideje: 1851 március 5.

Eredeti nyelve: angol

* – *Igazság – Szerk.*

Friedrich Engels

[Mik a feltételei és kilátásai a Szent Szövetség háborújának egy forradalmi Franciaország ellen 1852-ben?[353]]

Bizonyosnak tételezem fel, hogy minden győzelmes párizsi forradalom 1852-ben azzal a következménnyel jár, hogy a Szent Szövetség azonnal háborút indít Franciaország ellen.

Ez a háború egészen más lesz, mint az 1792–94-es, és az akkori eseményekkel semmiképpen sem lehet párhuzamot vonni.

I

A konvent csodatettei, a koalíció katonai legyőzésében, közelebbi megvizsgálásra jelentősen összezsugorodnak, és megértjük, sőt sok pontban igazoltnak látjuk, miért vetette meg Napóleon a konvent 14 hadseregét; Napóleon azt szokta mondani, hogy a koalíció baklövései tették a legtöbbet, ami teljesen helyes, és Carnot-t még Szent Ilonán is középszerű koponyának tartotta.

1792 augusztusában 90 000 porosz és osztrák tört be Franciaországba. A porosz király egyenesen Párizs ellen akart vonulni, Braunschweig és az osztrák tábornokok ezt nem akarták. A parancsnoklásban nem volt semmi egység; hol tétovázás, hol gyors előrenyomulás, a tervek állandó változása. Miután az Argonne-ok szorosain átkeltek, Dumouriez Valmynál és St. Menehouldnál szembeszállt velük. A szövetségesek megkerülhették és nyugodtan otthagyhatták volna, s ő kénytelen lett volna követni őket Párizs felé, és ha azok valamennyire is tűrhetően járnak el, akkor még a hátukban sem lett volna veszélyes rájuk. De lehetett volna biztosra menniök és megverniök, ami könnyű lett volna, mert több és jobb csapatuk volt, amint ezt maguk a franciák elismerik. Ehelyett a nevetséges valmyi ágyúzásban részesítették, ahol a csata folyamán, sőt maga az oszloptámadás alatt is a tábornokok többször csaptak át a vakmerőbb nézetből félénkebbe és viszont.

Schwarzenberg als allgemeiner Kopf jede Expedition projektiren. Politisch wie z. 1852 Österreich, einmal König der Heil. Allianz gegen Frankreich zu Felde ziehen.

Dieser Krieg wird ganz anders sein als der von 1792/94, als die Emigrirten Einmarsch in Frankreich zu Stande kamen.

I. Die Truppen der Emigrirten, in der militär. Disziplin der Coalition, werden sich bei weitem schlechter benehmen als neue Truppen. Es würde sogar sehr viel Kraft Napoleons gegen die 14 Armeen der Emigrirten; 2. Glaube ich, daß die Völker der Coalitirten den Franzosen gutheißen, viel ganz willig ist, als an Stelle Einmarsch einfach ein Feldzug für einen mittelmäßigen Zweck.

Im August 1792 gaben 90,000 Preußen Waffen zur Verfügung. Der König verschaffte selbst Einmarsch, Begeisterung, als die Franzosen wollten nicht Krieg führen in Einmarsch, bald Jauchzen, bald rasselt Regen, bald verschwindet Pferd. Nach der Schlacht der Argonnen. Befehlen stellt Einmarsch bis Herbst bei Kälte & die Barometer anfangen. Bei Alliirten Einmarsch ist möglich, & sie wissen das besser, sie müßten Herbst auf Herbst folgen, & vor. bei wiederholten verschiedenen Rückzügen, Krone nicht einmal in Berlin geblieben. Die Emigrirten aber auch Feinde & ihre Pflegen und Einmarsch vor, da sie meist adlichen Ursprungs sind, vor die französische Fahne zu ziehen. Stadt Schwarz bieten sie ihre Dienste Kaiserin von Österreich, die während der Schlacht, sie während der Abwesenheit selbst von der vorgenannten zum Geschäftsmann Meinig nicht als einmal von den Generälen empfangen wird. Die Truppen Alliirten selbst waren tüchtig an Masse, an Kraft, an Spirit, Stolz nicht die Soldaten Europa's der Schwächlinge im Commando; es waren keine Alliirten, sie sind Deserteurs alimentirt. Ein wichtiger Abgang auf der ganzen Linie & Fälle die Franz. Volontairs & Emigrirten Regimenter sehr so. Vorsen. Auf der Flucht bleiben die Alliirten weiter stehen, sind die Soldaten krank würden.

In der Campagne von Frankreich sieht Einmarsch Schutz auf Gott, Selbstvertrauen, Treue Geschicklichkeit Systems der Cordon & Einmarsch Lager forderten von Ostende bis an die Mosel die Festungen hinter aufgeworfen. Aber im weiteren Feldzuge verfiel er — in Folge seiner Neutralität Holland verband zu wollen — in Einzelheit Fehler, die Österr. gegen rückten Vorgehen vor, Schwächung die Flanke & Marschirten & die Verbindung Belgien. Die Marschirten Franzosen wie Spanier in der Ebene Einmarsch Lagerungen der Campagne gingen bis über die Franz. Polen Österr. die Vorgeschobenen Heeren, Einmarsch sie nicht Festungen unter

„Mik a feltételei és kilátásai a Szent Szövetség háborújának egy forradalmi Franciaország ellen 1852-ben?" — Engels kéziratának első oldala

Mindkét roham nyomorúságos volt tömegében, erejében, spiritjében*, amiről nem a katonák tehettek, hanem az ingadozó parancsnoklás; nem rohamok voltak ezek, legföljebb demonstrációk. Határozott előrenyomulás az egész vonalon bizonyára megfutamította volna a francia önkénteseket és demoralizált sorkatonákat. A csata után a szövetségesek megint tanácstalanul álltak, míg a katonák meg nem betegedtek.

A jemappes-i hadjáratban[354] Dumouriez azáltal győzött, hogy az őrszemláncok és végtelenül hosszú (Ostende-tól a Maasig terjedő) arcvonalak osztrák rendszerével első ízben, félig-meddig ösztönösen, a tömegek koncentrációját állította szembe. A következő tavasszal azonban — ama hóbortja következtében, hogy meg akarta hódítani Hollandiát — ő esett ugyanabba a hibába, az osztrákok viszont koncentráltan támadtak; az eredmény a neerwindeni csata[355] és Belgium elvesztése. Neerwindennél, valamint sajátlag e hadjárat kisebb ütközeteiben megmutatkozott, hogy a francia önkéntesek, ezek a sokat dicsőített hősök, ha nem voltak állandóan Dumouriez szeme előtt, nem verekedtek jobban, mint az 1849-es dél-német „Volkswehr". Azután még Dumouriez is átállt, a Vendée fellázadt, a hadsereg szét volt forgácsolva és elbátortalanodott, s ha a 130 000 osztrák és angol határozottan Párizs ellen vonul, akkor a forradalom csődbe jut és Párizs elesik — éppúgy, ahogy eleshetett volna az előző évben, ha nem követtek volna el ilyen ostobaságokat. Ehelyett az uraságok az erődök elé vonultak, arra törekedtek, hogy en détail** a legkisebb előnyöket a legnagyobb stratégiai pedantériával egymás után érjék el, és teljes hat hónapot elpocsékoltak.

Az a francia hadsereg, amely Lafayette elpártolása után még együtt volt, 120 000 főre becsülhető. Az 1792-es önkéntesek 60 000-en lehettek. 1793 márciusában 300 000 embert soroztak. Augusztusban, amikor elrendelték a levée en masse-t***, a francia hadseregnek tehát legalább 300 000—350 000 főt kellett számlálnia. A levée en masse mintegy 700 000 fővel gyarapította. Minden leszámítandót leszámítva a franciák 1794 elején mintegy 750 000 embert vittek harcba a koalíció ellen, jóval többet, mint a koalíció Franciaország ellen.

1793 áprilisától októberéig a franciákat mindenütt megverték, csakhogy a csapásoknak nem volt döntő eredménye — hála a koalíció időpocsékoló rendszerének. Októbertől váltakozó sikerrel folytak a harcok — télen fel-

* — harci szellemében — *Szerk.*

** — apránként; részenként — *Szerk.*

*** — általános behívást; népfelkelést — *Szerk.*

függesztették a hadjáratot, s 1794 tavaszán a levée en masse-ok teljes erővel csatasorba léptek. Az eredmény az volt, hogy májusban minden oldalon győztek, míg végül júniusban a fleurusi győzelem[356] eldöntötte a forradalom sorsát.

A konventnek és előtte az augusztus 10-i kormánynak[357] tehát volt elegendő ideje a felkészülésre. 1792 augusztus 10-től 1793 márciusáig nem történt semmi – az önkéntesek nem sokat számítanak. 1793 márciusában besoroztak 300 000 embert – márciustól a következő márciusig a konventnek bőségesen volt ideje és szabadsága a felkészülésre; egy teljes év, s belőle 10 olyan hónap, amelyben a forradalmi párt a girondisták bukása által minden akadálytól megszabadult. Egy 25 milliós országban pedig, amelynek megvan a rendes kontingense fegyverbíró lakosokból, egy ilyen országban egymillió katonát, 750 000 aktív harcost összehozni (a lakosság 3%-át) külső ellenség ellen, ez bármennyire is új dolog volt akkor, nem boszorkányság, ha van rá egy év idő.

A Vendée kivételével a belső felkeléseket katonai tekintetben nullának veszem. Lyont és Toulont kivéve hat hét alatt kardcsapás nélkül lecsendesítették őket; Lyont levée en masse-okkal, Toulont pedig Napóleon döntő betörésével, határozott rohammal és a védők hibájából foglalták el.

A 750 000 emberből, akit 1794-ben a koalíció ellen harcba vittek, legalább 100 000 régi katona volt a monarchia idejéből, 150 000 másik pedig, aki részben az önkéntesek közül, részben a 300 000-es levée-ből került ki, 18, illetve 12 hónap állandó ütközeteiben hozzászokott a háborúhoz; ezenkívül az 500 000 újoncnak legalább a fele már részt vett az 1793 szeptemberi, októberi és novemberi csatákban, a legfiatalabbak pedig már legalább három hónap óta a zászlóaljnál kellett hogy legyenek, amikor az ellenség ellen vezették őket. Napóleon a spanyol hadjáratban 3–4 hétre számítja a begyakorlási időt, az école de bataillon* idejét. A beosztott és a törzstiszteket leszámítva, akik akkor átlagban bizonyára a koalíciósoknál voltak jobbak, az 1794-es francia hadsereg, hála a megszervezésére hagyott időnek, hála a szövetségesek mindig eredménytelen hadvezetési rendszerének – amely egy kipróbált, különösen egy támadó hadsereget demoralizál, az ellenség hadseregét pedig, ha fiatal és védekezésben van, fegyelmezi és hozzászoktatja a háborúhoz –, tehát az 1794-es francia hadsereg nem holmi nyers, üvöltő, „a köztársaságért halni"[129] kész lelkes szabadcsapat volt, hanem a very fair army,** az ellenféllel bizonyára egyenlő. A francia

* – zászlóalj-iskola" – *Szerk.*

** – igen számottevő hadsereg" – *Szerk.*

tábornokok 1794-ben mindenesetre sokkal jobbak voltak, bár éppen elég baklövést követtek el; de a guillotine biztosította a parancsnoklás egységét és a hadműveletek összhangját ott, ahol — ez azonban csak kivételesen történt meg — a konventbiztosok nem követtek el saját szakállukra ostobaságokat. Le noble Saint-Just en fit plusieurs.*

Széljegyzetek a tömegtaktikáról: 1. Az első nyers elgondolás erről a jemappes-i szerencsés manőverből keletkezett, amely inkább ösztönös volt, mint katonai számításon alapuló. A francia hadsereg sivár állapotából keletkezett, amely hadseregnek számbeli fölényre volt szüksége, hogy csak némi katonai önbizalma is legyen; a tömegnek kellett a fegyelmet pótolnia. Carnot része ebben a felfedezésben egyáltalán nem világos. — 2. Ez a tömegtaktika a legnyersebb állapotban maradt és például 1794-ben Tourcoing-nál[358] és Fleurusnél egyáltalán nem alkalmazták (a franciák és maga Carnot a legdurvább baklövéseket követték el), amíg végül Napóleon 1796-ban a hatnapos piemonti hadjárattal és egy fölényben levő erőnek en détail való tényleges megsemmisítésével megmutatta az embereknek, mi az, ami felé eddig öntudatlanul haladtak. — 3. Ami magát Carnot-t illeti, a fickó egyre gyanúsabb nekem. Természetesen nem ítélhetek végérvényesen, a tábornokokhoz intézett sürgönyeit nem láttam. De annak alapján, ami rendelkezésünkre áll, úgy látszik, fő érdeme elődeinek, Pache-nak és Bouchotte-nak határtalan tudatlanságában és tehetetlenségében, valamint a comité de salut public** többi tagjának a katonai ügyekben való teljes járatlanságában állott. Dans le royaume des aveugles le borgne est roi.*** Carnot, a régi hadmérnöktiszt, aki maga is konventbiztos volt az északi hadseregnél, tudta, hogy egy erődnek, egy hadseregnek mi hadianyagra és egyebekre van szüksége, és sajátlag, hogy mi hiányzik a franciáknak. Szükségképpen volt bizonyos elképzelése arról is, milyen módon hozhatók mozgásba a katonai segélyforrásai egy olyan országnak, mint Franciaország, és mivel egy forradalmi levée en masse-nál, amelynél amúgy is nagy waste° történik, nem számít, hogy valamivel több vagy kevesebb tartalékot pazarolnak-e el, ha sikerül a fő célt, e tartalékok gyors mozgósítását elérni, ezért nem kell Carnot-nak éppenséggel nagy lángészt tulajdonítanunk ahhoz, hogy eredményeit megmagyarázhassuk. A tömegháború neki tulajdonított feltalálásában pour sa part°° különösképpen az ejt engem

* — A nemes Saint-Just több ilyet követett el. — *Szerk.*

** — Közjóléti Bizottság — *Szerk.*

*** — A vakok birodalmában a félszemű király. — *Szerk.*

° — pocsékolás — *Szerk.*

°° — az ő részéről — *Szerk.*

kételkedőbe, hogy 1793–1794-es legmesszebbmenő tervei éppen az ellenkező hadakozási módon alapultak; *széttagolta* a francia hadseregeket, ahelyett, hogy koncentrálta volna őket, és úgy operált az ellenség szárnyai ellen, hogy ezáltal az *maga koncentrálódott*. Azután a későbbi pályafutása, a konzulátus alatti erényhősködés stb., valamint Antwerpen derék védelme – egy erőd védelme átlagosan a legjobb poszt egy középszerű, módszeres, de némi szívóssággal megáldott tiszt számára, hogy kitüntesse magát, emellett pedig Antwerpen 1814-es ostroma három hónapig sem tartott –, végül az a kísérlete, hogy Napóleonra 1815-ben, a koalíció 1 200 000 főnyi centralizált hadseregével szemben, teljesen megváltozott hadrendszerben az 1793-as eszközöket tukmálja rá, és egyáltalában egész filisztersége – mindez nem szól nagyon Carnot lángesze mellett. Azután meg hol fordult elő, hogy egy tisztességes fickó átvészelte thermidort, fructidort, brumaire-t[359] stb., mint ahogyan ő tette.

Summa summarum, a konventet egyes-egyedül az mentette meg, hogy a koalíció *nem* volt *centralizálva*, és ezáltal ő egy teljes évet kapott a felkészülésre. Ugyanúgy menekült meg, ahogyan az öreg Fritz* megmenekült a hétéves háborúban, ahogyan Wellington megmenekült 1809-ben Spanyolországban, noha a franciák mennyiségileg és minőségileg legalább háromszor olyan erősek voltak, mint ellenfeleik együttvéve, és csak azzal bénították meg óriási erejüket, hogy a marsallok Napóleon távollétében a legkülönbözőbb csínyeket űzték egymással.

II

A koalíció manapság régen túl van az 1793-as ostobaságokon. Bámulatosan centralizált. Már 1813-ban az volt. Az 1812-es orosz hadjárat Oroszországot tette az egész Szent Szövetség súlypontjává a kontinentális háborúban. Oroszország csapatai alkották a fő tömeget, amely körül csak később csoportosultak poroszok, osztrákok stb., és ők maradtak a fő tömeg egészen Párizsig. Sándor volt valójában az összes hadseregek kommandeur en chef-je** (azaz a Sándor mögött álló orosz vezérkar). 1848 óta azonban a Szent Szövetség még sokkal szilárdabb alapon nyugszik. Az ellenforradalom kibontakozása 1849–1851-ben a kontinenst, Franciaország kivételével, olyan helyzetbe hozta Oroszországgal szemben, mint

* II. Frigyes – *Szerk.*
** – főparancsnoka – *Szerk.*

amilyenben a Rajnai Szövetség és Itália volt Napóleonnal szemben, merőben vazallusi helyzetbe. Miklós, azaz Paszkevics, a Szent Szövetség elkerülhetetlen diktátora en cas de guerre*, mint ahogyan Nesselrode az már en temps de paix**.

Ami továbbá a modern hadművészetet illeti, azt Napóleon teljesen kialakította. Bizonyos körülmények fellépéséig, amelyekre alább részletesen kitérünk, nem marad más hátra, mint utánozni Napóleont, amennyire ezt a körülmények megengedik. Ez a modern hadművészet azonban világszerte ismert. Poroszországban minden hadnagyba már az elsőéves tisztiiskolai vizsga előtt besulykolják, amennyiben ez besulykolható. Ami az osztrákokat illeti, a magyar hadjáratban kiismerték rossz, sajátosan osztrák tábornokaikat és félreállították őket – a Windischgrätzeket, Weldeneket, Götzöket és más vénasszonyokat. Ezzel szemben – minthogy már nem „Neue Rheinische Zeitung"-ot írunk, nem kell már illúziókat szőnünk – Radetzky két itáliai hadjárata közül az első kitűnő, a második mesteri. Hogy ki segített neki ebben, az egyremegy, az öreg fickónak mindenesetre van elég bon sens-ja*** ahhoz, hogy mások lángeszű gondolatait felfogja. 1848-as védelmi állása a négy erőd – Peschiera, Mantova, Legnago, Verona – között, ahol a négyszögnek mind a négy oldala jól volt fedezve, s ahogyan védelmezte ezt az állást, amíg segítséget nem kapott, egy fellázadt ország közepén, mesterműlenne, ha nem könnyítette volna meg kitartását oly nagy mértékben az olasz tábornokok nyomorúságos hadvezetése, egyenetlensége és örökös ingadozása, Károly Albert intrikái és a reakciós arisztokraták és papok támogatása az ellenséges táborban. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a világ legtermékenyebb országában hadakozott, és seregének ellátása nem okozott gondot. – Az 1849-es hadjárat azonban *az osztrákok részéről példátlan.* A piemontiak, ahelyett, hogy koncentrált tömeggel elzárták volna Novaránál és Mortaránál (három mérföld hosszúságú vonal) a Torinóba vezető utat, ami a legjobb lett volna, vagy onnan 2–3 oszlopban Milánó ellen nyomultak volna, Sestótól Piacenzáig álltak fel – 20 mérföld hosszúságú vonalon, tehát 70 000 főből csak 3500 jutott egy német mérföldre,° s erős 3–4 nap menettávolság választotta el az egyik szárnyat a másiktól. Nyomorúságos koncentrált művelet volt ez Milánó ellen, miközben mindenütt túl gyengék voltak.

* – háború esetén – *Szerk.*
** – békeidőben – *Szerk.*
*** – józan esze – *Szerk.*
° 7420 méter – *Szerk.*

Radetzky, látva, hogy az olaszok a régi, 1792-es osztrák rendszert alkalmazzák, pontosan úgy operált ellenük, ahogyan ezt Napóleon tette volna. A piemontiak arcvonalát a Po két részre vágta, ez durva hiba volt. Radetzky szorosan a Po mellett áttöri a vonalat, elválasztja a két déli hadosztályt a három északitól azáltal, hogy egy 60 000 főből álló éket szorít közéjük, gyorsan egész haderejével megtámadja a három északi hadosztályt (alig 35 000 fő volt koncentrálva), az Alpokba kergeti őket, s a piemonti hadsereg két hadtestét elválasztja egymástól és Torinótól. Ez a manőver, amellyel a hadjáratot három nap alatt befejezte, és amellyel a Napóleon által 1809-ben Abensbergnél és Eggmühlnél végrehajtott[360], a legzseniálisabb napóleoni manővert csaknem betű szerint utánozta, mindenesetre azt bizonyítja, hogy az osztrákok már messze túl vannak azon, hogy még egyre, mint a régiek, „mindig csak lassan előre"[361] parádézzanak; itt éppen a gyorsaság döntött el mindent. Az arisztokraták és Ramorino árulásai megkönnyítették a dolgot, különösen az olaszok állásáról és terveiről adott pontos hírekkel. Hozzájárult a szavojai dandár hitvány magatartása is Novaránál, ez ugyanis nem küzdött, hanem fosztogatott. De katonai szempontból a piemontiak nyomorúságos felállása és Radetzky manővere teljesen elegendő a siker megmagyarázásához. E két ténynek minden körülmények között ezzel az eredménnyel kellett járnia. – Végül az oroszok már hadseregük természeténél fogva olyan hadrendszerre vannak utalva, amely igen közel áll a modernhez. Hadseregük, fő erejét tekintve, tömeges, félbarbár, tehát nehézkes gyalogságból és nagyszámú félbarbár, könnyű, irreguláris lovasságból (kozákokból) áll. Az oroszok döntő ütközetekben, nagy csatákban mindig csak tömegükkel hatottak. Szuvorov ezt már Izmail és Ocsakov ostrománál[362] megértette. Hiányzó mozgékonyságukat részben pótolja irreguláris lovasságuk, amely minden oldalról körülrajzza a hadsereget és minden mozgását álcázza. De éppen ez a nehézkes tömegszerűsége teszi az orosz hadsereget kitűnően alkalmassá arra, hogy magja és hátvédje, sarkpontja legyen egy koalíciós hadseregnek, amelynek hadműveletei szükségképpen mindig valamivel lassúbbak egy nemzeti hadsereg műveleteinél. Ezt a szerepet az oroszok 1813-ban és 1814-ben kitűnően betöltötték, s ezekben az években alig találkozunk olyan csatatervvel, amelyben minden más oszlop előtt azonnal ne ötlenének szembe a tömeges orosz oszlopok mélységükkel és sűrűségükkel.

A franciák 1812 óta aligha tekinthetők már a napóleoni hagyomány kiváltképpeni hordozóinak. Ez a hagyomány többé-kevésbé valamennyi nagy európai hadseregre átszállt. Mindegyikben forradalmat idézett elő, többnyire már a császárság utolsó éveiben; mindegyik átvette stratégiájá-

ban és taktikájában a napóleoni rendszert, amennyire ez a hadsereg jellegével összhangban volt. A burzsoá korszak nivelláló hatása itt is érezhető; a régi nemzeti különösségek a hadseregekben is eltünedeznek, és a francia, az osztrák és a porosz hadsereg, sőt nagyrészt az angol is, meglehetősen egyformán jól szervezett gépezet napóleoni manőverek számára. Ez nem zárja ki azt, hogy máskülönben, harcban stb. igen eltérő a minőségük. De valamennyi (nagy) európai hadsereg közül csak az orosz, félbarbár hadsereg képes sajátos taktikára és stratégiára, mert egyedül ez nem érett még meg a teljesen fejlett modern hadrendszerre.

Ami a franciákat illeti, ők az algériai kis háborúval[126] még a nagy háború napóleoni hagyományának fonalát is megszakították. Meg kell majd mutatkoznia annak, hogy ez a rablóháború a fegyelemre hátrányos következményeit kárpótolja-e a harcedzettség előnyeivel; hozzászoktatja-e az embereket a fáradalmakhoz, vagy letöri őket a túlerőltetéssel; végül, hogy nem fosztja-e meg a tábornokokat is a nagy háborúhoz szükséges coup d'oeil-től*. Mindenesetre a francia lovasság tönkremegy Algériában; elveszti force-át**, leszokik a zárt choc-ról***, és olyan rajrendszerben harcol, amelyben a kozákok, a magyarok és a lengyelek mindig fölényben lesznek vele szemben. A tábornokok közül Oudinot Róma előtt felsült és csak Cavaignac tűnt ki júniusban – de mindezek még nem grande épreuve-ök°.

A jobb stratégia és taktika esélyei eszerint egészében véve legalább annyira megvannak a koalíció oldalán, mint a forradalomén.

III

De vajon egy új forradalom, amely egészen új osztályt visz uralomra, nem hoz-e létre, akárcsak az első forradalom, új hadieszközöket és új hadviselést is, amellyel szemben a mostani, napóleoni éppoly elavultnak és tehetetlennek tűnik majd, mint a hétéves háború hadieszközei és hadviselése az első forradalomével szemben?

A modern hadviselés a francia forradalom szükségszerű terméke. Előfeltétele *a burzsoázia és a parcellás parasztok* társadalmi és politikai

---

* – gyors áttekintéstől; meglátástól – *Szerk.*

** – erősségét – *Szerk.*

*** – lökésről; csapásról – *Szerk.*

° – nagy próbatételek – *Szerk.*

emancipációja. A burzsoázia teremti elő a pénzt, a parcellás parasztok állítják a katonákat. E két osztálynak a feudális és céhbéklyóktól való emancipációja szükséges a mai óriási hadseregek felállításához; és a gazdagságnak és műveltségnek ezzel a társadalmi fejlődési fokkal együtt járó mértéke ugyancsak szükséges ahhoz, hogy előteremtsék a modern hadseregek számára szükséges anyagi felszerelést, fegyvert, lőszert, élelmiszert stb., hogy szükséges számú művelt tisztet állítsanak és magának a katonának is megadják a szükséges intelligenciát.

A modern hadrendszert úgy tekintem, ahogyan azt Napóleon teljesen kifejlesztette. Két tengelye a támadóeszközök – emberek, lovak és lövegek – tömegessége és e támadóeszközök mozgékonysága. A mozgékonyság szükségszerű következménye a tömegességnek. A modern hadseregek nem menetelhetnek a hétéves háború kis seregeinek módjára hónapokon át 20 mérföldnyi területen ide-oda. Nem vihetik egész élelmiszerszükségletüket raktárakban maguk után. Sáskarajként kell nekiesniök egy-egy területnek, lovasságuk hatókörzetében jobbra és balra fel kell emészteniök minden takarmányt, és ha mindent elfogyasztottak, tovább kell menniök. A raktárakból elég, ha előre nem látott esetekre futja; minden pillanatban kiürítik és újra megtöltik őket; követniök kell a gyorsan menetelő hadsereget, és ezért ritkán fedezhetik annak szükségletét akár csak egy hónapra is. Ezért a modern hadrendszert szegény, félbarbár, gyéren lakott országban huzamosabb ideig alkalmazni nem lehet. Ennek lehetetlenségén a franciák Spanyolországban lassan, Oroszországban gyorsan tönkrementek. De a spanyolokat is tönkretették a franciák, országukat iszonyúan kiszipolyozták; s az oroszok saját nehézkes tömeges hadrendszerüket még Lengyelországban sem tudják huzamosabb ideig alkalmazni, a tulajdonképpeni Oroszországban pedig, ameddig nincsenek vasutaik, egyáltalán nem. A Dnyepernél és Dvinánál való védekezés Oroszországot tönkretenné.

Ehhez a mozgékonysághoz azonban hozzátartozik a katona bizonyos műveltségi foka is, akinek egyes esetekben tudnia kell segítenie önmagán. A járőr- és takarmányszerző-szolgálat, az előőrsi tevékenység stb. jelentős kiterjesztése, a minden egyes katonától megkövetelt nagyobb aktivitás, a gyakori ismétlődése az olyan eseteknek, amelyekben a katona egymaga cselekszik és saját intellektuális segélyforrásaira van utalva, végül a csatározás nagy jelentősége, amelynek sikere minden egyes katona intelligenciájától, coup d'oeil-jétől és energiájától függ, mindez az altisztek és katonák magasabb műveltségi fokát tételezi fel, mint az öreg Fritz korában. Egy barbár vagy félbarbár nemzet azonban nem mutathat fel a tömegeknél

olyan műveltségi fokot, hogy bármelyik tetszőleges 500 000–600 000 ember, akit besoroznak, egyrészt fegyelmezésben, gépszerű kiképzésben részesüljön, és ugyanakkor megkaphassa vagy megtarthassa ezt a coup d'oeil-t a kis háború számára. A barbároknál, például a kozákoknál, a rablónak ez a coup d'oeil-je természettől megvan; ezzel szemben ugyanolyan alkalmatlanok a reguláris katonai szolgálatra, mint ahogyan megfordítva a jobbágy orosz gyalogosok alkalmatlanok az igazi csatározásra.

Ez az általános átlagműveltség, amelyet a modern hadrendszer minden katonánál feltételez, csak a legfejlettebb országokban van meg: Angliában, ahol a katona, még ha faragatlan paraszt volt is, átmegy a városok civilizáló iskoláján; Franciaországban, ahol az emancipált parcellás parasztok és a városok minden hájjal megkent csőcseléke (remplaçants*) alkotják a hadsereget; Észak-Németországban, ahol a feudalizmus vagy szintén megsemmisült, vagy plus ou moins** polgári formákat öltött, és ahol a városok jelentős kontingenst állítanak a hadseregnek; végül a legutóbbi háborúkból ítélve úgy látszik, hogy megvan az osztrák hadseregnek is legalább egy részében, amely a legkevésbé feudális vidékekről regrutálódik. Angliától eltekintve mindenütt a parcellás földművelés a hadsereg bázisa, s a hadsereg annál alkalmasabb a modern hadrendszerre, minél közelebb kerül a parcellás paraszt helyzete a szabad tulajdonos helyzetéhez.

De nemcsak az egyes katona mozgékonysága, hanem maguknak a tömegeknek a mozgékonysága is feltételezi a burzsoá korszak civilizáltságának fokát. A forradalom előtti hadseregek tunyasága pontosan összefügg a feudalizmussal. Már a tiszti poggyászok tömege is megakadályozott minden mozgást. A hadseregek ugyanolyan lassan cammogtak, mint az egész mozgás. Az abszolút monarchiák felemelkedő bürokráciája valamivel több rendet vitt a hadsereg anyagi részének igazgatásába, de az haute finance-szal*** való szövetsége ugyanakkor megszervezte a nagyban való sikkasztást, s ahol a bürokrácia használt is valamit a hadseregeknek, kétszer annyit ártott nekik a sematizmus és a pedantéria szellemével, amelyet beléjük oltott. Witness° maga az öreg Fritz legfelsőbb személyében.[363] Oroszország még most is szenved mindezekben a bajokban; az orosz hadsereg, amelyet mindenütt becsapnak és megnyúznak, ki van éhezve, és a fickók menetelés közben úgy hullanak, mint a legyek. Csak

* – helyettesek; akik a katonai szolgálatot pénzzel megváltók helyett szolgálnak – *Szerk.*
** – többé-kevésbé – *Szerk.*
*** – a finárcarisztokráciával – *Szerk.*
° – tanú – *Szerk.*

a burzsoá állam élelmezi csapatait tűrhetően és számíthat ezért hadseregének mozgékonyságára.

Ami tehát a mozgékonyságot illeti, az minden tekintetben a burzsoá hadseregek tulajdonsága. De a mozgékonyság nemcsak szükségszerű kiegészítője a tömegességnek, hanem gyakran pótolja is azt (Napóleon Piemontban 1796-ban).

De a tömegesség éppúgy sajátos tulajdonsága a modern civilizált hadseregeknek, mint a mozgékonyság.

Bármennyire is különböző a sorozás módszere – konskripció, porosz Landwehr, svájci milícia, levée en masse[364] –, a legutóbbi hatvan év tapasztalata azt bizonyítja, hogy a burzsoázia és a szabad parcellás parasztok rendszerében egyetlen népi háborúban sem lehet a népesség $7^0/_0$-ánál többet fegyverbe hívni; tehát körülbelül $5^0/_0$-ot lehet aktívan felhasználni. Ha Franciaország lakosságát 1793 őszén 25 milliónak vesszük, eszerint 1 750 000 katonát és 1 250 000 valóban harcolót állíthatott volna ki. Az 1 250 000 ebben az időben a határokon, Toulon előtt, a Vendée-ban – itt mindkét felet számításba véve – jóformán megvolt. Poroszországban – most 16 millió lakosa van – a 7, illetve $5^0/_0$ 1 120 000, illetve 800 000 fő lenne. Az egész porosz haderő azonban, sorkatonaság és Landwehr, alig 600 000 fő. Ez a példa mutatja, hogy már $5^0/_0$ is milyen sok egy nemzetnek.

Eh bien* – ha Franciaország és Poroszország a népességének $5^0/_0$-át könnyen, szükség esetén pedig még $7^0/_0$-át is fegyverbe hívhatja, Ausztria végső esetben legfeljebb $5^0/_0$-ot, Oroszország pedig alig $3^0/_0$-ot tud összehívni. Az $5^0/_0$ Ausztriában – 35 millió lakost feltételezve – 1 750 000 lenne. 1849-ben Ausztria minden erejét megfeszítette. Körülbelül 550 000 katonája volt. A magyaroknak, akiknek erőit a Kossuth-jegyzékek a duplájára nagyították fel, talán 350 000 emberük volt. Számításba veszem még azt az 50 000 lombardiait, akik kivonták magukat a konskripció alól vagy a piemonti hadseregben szolgáltak – összesen 950 000 fő, tehát nem egészen $2\,^2/_3{}^0/_0$-a a népességnek; amellett a horvát határőrvidékiek, akik kivételes körülmények között éltek, a *magyk* népességének legalább $15^0/_0$-át állították. Oroszországnak szűken számítva 72 millió lakosa van; tehát $5^0/_0$ esetén 3 600 000-et kellene állítania. Ehelyett soha nem állított többet 1 500 000-nél, reguláris és irreguláris csapatokat együttvéve, s ebből a saját földjén legfeljebb 1 000 000-t vezethet az ellenség ellen, azaz összhadereje sohasem volt több $2\,^1/_{12}{}^0/_0$-nál, aktív hadereje pedig

* – Nos, jó – *Szerk.*

1 $^{7}/_{18}$ % vagyis 1,39 %-nál. Az óriási terület gyér népessége, a közlekedési eszközök hiánya és a csekély nemzeti termelés erre igen egyszerű magyarázatot adnak.

Miként a támadóeszközök mozgékonysága, a tömegük is a civilizáció magasabb fokának szükségszerű eredménye, és sajátlag a fegyveres tömegnek az össznépességhez való modern aránya összeegyeztethetetlen az emancipált burzsoáziát megelőző társadalmi állapotokkal.

A modern hadviselés tehát feltételezi a burzsoák és a parasztok emancipációját, *katonai kifejezése* ennek az emancipációnak.

A proletariátus emancipációjának is meglesz a külön katonai kifejezése, ez is különálló, új hadviselési módszert fog létrehozni. Cela est clair.* Sőt már meg lehet határozni, mifélék lesznek ennek az új hadviselésnek az anyagi alapjai.

De ahogyan a politikai hatalom puszta meghódítása a mostani zavaros, részben más osztályok uszályát alkotó francia és német proletariátus által messze van a proletariátus valódi emancipációjától, amely az összes osztályellentétek megszüntetésében áll, ugyanúgy a várható forradalom kezdeti hadviselése messze van a valóban emancipált proletariátus hadviselésétől.

A proletariátus valódi emancipációja, az összes osztálykülönbségek teljes kiküszöbölése és az összes termelési eszközök teljes koncentrálása Németországban és Franciaországban feltételezi Anglia közreműködését, valamint a most Németországban és Franciaországban meglevő termelési eszközöknek legalábbis a megkettőzését. Éppen ezt azonban a hadviselés új módja is feltételezi.

Napóleonnak a hadtudományban tett nagyszerű felfedezéseit nem lehet egy csodával kiküszöbölni. Az új hadtudománynak éppúgy az új társadalmi viszonyok szükségszerű termékének kell lennie, ahogyan a forradalom és Napóleon által létrehozott hadtudomány a forradalom teremtette új viszonyoknak volt szükségszerű eredménye. De ahogyan a proletárforradalomban az ipar területén nem arról van szó, hogy megszüntessék a gőzgépeket, hanem hogy szaporítsák őket, éppúgy a hadviselés területén sem arról van szó, hogy csökkentsék a tömegességet és mozgékonyságot, hanem hogy meghatványozzák.

A napóleoni hadviselés előfeltételei megnövekedett termelőerők voltak; a hadviselés minden újabb tökéletesedésének előfeltételei ugyancsak új termelőerők kell hogy legyenek. A vasutak és a villamos távírók európai háborúkban már most egészen új kombinációkra adnak majd alkalmat

* – Ez nyilvánvaló. – *Szerk.*

tehetséges tábornokoknak vagy hadügyminisztereknek. A termelőerőknek és velük a népességnek a fokozatos növekedése nagyobb tömegek felhalmozására is adott alkalmat. Ha Franciaországban a népesség 25 helyett 36 millió, akkor az 5% már nem 1 250 000, hanem 1 800 000 fő. Mindkét esetben a civilizált országok ereje a barbárokéval szemben viszonylag megnőtt. Csak nekik van nagy vasúthálózatuk, s népességük kétszerte olyan gyorsan növekedett, mint például Oroszországé. Mindezek a számítások mellékesen szólva azt bizonyítják, hogy Nyugat-Európa *tartós* leigázása Oroszország által teljesen lehetetlen, és napról napra lehetetlenebbé válik.

De az osztályok megszüntetésével létrehozandó új hadviselés ereje nem állhat abban, hogy a rendelkezésre álló 5% a népesség növekedtével egyre jelentősebb tömeget alkot. Abban kell állnia, hogy módjában lesz a népességnek már nem 5, illetve 7%-át, hanem 12–16%-át, vagyis a felnőtt férfilakosság felét-kétharmadát – a 18 és 30, illetve 40 év közötti egészséges embereket – fegyverbe hívni. De ahogyan Oroszország nem növelheti a rendelkezésére álló haderőt 2–3%-ról 5%-ra anélkül, hogy egész belső társadalmi és politikai szervezetében, mindenekelőtt pedig a termelésében teljes forradalmat ne hajtana végre, éppúgy Németország és Franciaország sem növelheti meg a rendelkezésére álló haderőt 5-ről 12%-ra anélkül, hogy termelését ne forradalmasítaná és ne fokozná több mint kétszeresére. Csak ha minden egyes ember átlagmunkája gépek stb. révén kétszer annyit ér majd, mint most, csak akkor lehet kétszer annyi embert nélkülözni a munkában – de akkor is csupán rövid időre, hiszen soha egyetlen ország sem tarthatott sokáig fegyverben 5%-ot sem.

Ha a feltételek ehhez megvannak, ha a nemzeti termelés eléggé fokozódott és centralizálódott, ha megszüntették az osztályokat, ami okvetlenül szükséges – a porosz egyéves önkéntes[365], amíg nem tiszthelyettes vagy Landwehr-tiszt, társadalmi, arisztokrata helyzete miatt sohasem lesz használható katona a paraszt és a mesterlegény mellett –, akkor csak a fegyverbíró népesség száma szab korlátot a tényleges sorozásnak, azaz végső szükség esetén időlegesen a népesség 15–20%-át lehet felfegyverezni és 12–15%-ot ténylegesen az ellenség ellen vezetni. Ezek az óriási tömegek azonban egészen más mozgékonyságot tételeznek fel, mint akár a mostani hadseregek. Tökéletes vasúthálózat nélkül nem koncentrálódhatnak és nem táplálkozhatnak, nem láthatók el lőszerrel és nem mozoghatnak. Villamos távíró nélkül pedig egyáltalán nem irányíthatók; minthogy azonban ilyen tömegeknél nem lehetséges, hogy a stratéga és a taktikus (aki a csatatéren parancsnokol) egy és ugyanaz legyen, itt munkamegosztás jön létre. A stra-

tégiai műveleteket, a különböző hadtestek együttműködését a távíróvonalak központjából kell irányítani; a taktikai műveletek irányítása az egyes tábornokok feladata. Világos, hogy ilyen körülmények között a háborúkat még sokkal rövidebb idő alatt el lehet és el kell dönteni, mint ahogyan azt maga Napóleon tette. Ezt a költségtényező teszi szükségessé, elkerülhetetlenné pedig az, hogy az ilyen tömegekkel végrehajtott minden egyes csapásnak szükségképpen döntő a hatása.[366]

Tömegükben és stratégiai mozgékonyságukban e hadseregeknek tehát már roppant félelmeteseknek kell lenniök. A taktikai mozgékonyságnak (őrjáratnál, csatártevékenységben, a harctéren) ilyen katonákkal ugyancsak jóval nagyobbnak kell lennie, ezek a katonák erőteljesebbek, ügyesebbek, intelligensebbek mindazoknál, akiket a mostani társadalom kiállíthat.

Sajnos azonban mindez csak hosszú évek múltán és csak akkor vihető keresztül, amikor effajta tömegháborúk megfelelő ellenség hiányában többé már nem fordulhatnak elő.[367] A proletárforradalom első időszakában mindehhez még nincsenek meg az alapfeltételek, a legkevésbé 1852-ben.

A proletariátus Franciaországban most minden bizonnyal alig kétszer akkora százalékát teszi a népességnek, mint 1789-ben. Akkor a proletariátus – legalábbis 1792–1794-ben – nem kevésbé volt felizgatva és in tension*, mint ahogy legközelebb lesz. Már akkor kitűnt, hogy a heves belső megrázkódtatásokkal járó forradalmi háborúkban *a proletariátus tömegét az ország belsejében kell felhasználni.* Most ismét, és valószínűleg inkább, mint valaha, ez lesz a helyzet, mivel a szövetségesek előnyomulásával növekednek a polgárháborúk azonnali kitörésének esélyei. A proletariátus ezért csak kis kontingenst küldhet az aktív hadseregbe; a sorozás fő forrása a csőcselék és a parasztság marad. Ez azt jelenti, hogy a forradalomnak az általános modern hadviselés eszközeivel és módszerével kell háborút viselnie.

Csak egy ideológus teheti fel a kérdést, vajon ezekkel az eszközökkel, vagyis a népesség 4–5%-át jelentő aktív hadsereggel nem lehet-e új kombinációkat végezni, új, meglepő felhasználási módszereket feltalálni. Mint ahogyan a szövőszéken nem lehet megnégyszerezni a termelést, ha a mozgatóerőt, a kézi munkát nem helyettesítik gőzzel, ha nem találnak fel új termelési eszközt, amelynek csak igen kevés közös vonása van a régi kézi szövőszékkel, ugyanúgy nem lehet a hadművészetben sem a régi

* – feszültségben – *Szerk.*

eszközökkel új eredményeket elérni. Csak új, hathatósabb eszközök előállítása teszi lehetővé új, nagyobbszerű eredmények elérését. Minden nagy hadvezér, aki a hadtörténelemben új kombinációkkal korszakot alkot, vagy maga talál fel új anyagi eszközöket, vagy elsőnek fedezi fel új, előtte feltalált anyagi eszközök helyes felhasználását. Turenne és az öreg Fritz között ott van a gyalogság forradalmi átalakulása, a pika és a kanócos puska kiszorítása a szuronnyal és a kováspuskával – és az öreg Fritz azzal alkotott korszakot a hadtudományban, hogy a régi taktikát egyáltalában az akkori hadviselés határain belül az új szerszámoknak megfelelően átalakította és kifejlesztette. Éppúgy Napóleon korszakalkotó érdeme az, hogy megtalálta a forradalom által lehetővé tett hatalmasabb hadseregtömegek egyedül helyes taktikai és stratégiai felhasználását, és ezt azonfelül oly tökéletesen kifejlesztette, hogy korunk tábornokai egészében véve nemcsak hogy nem tudnak túlhaladni rajta, hanem legragyogóbb és legügyesebb hadműveleteikben csak az ő utánzására törekszenek.

Summa summarum, a forradalomnak modern harceszközökkel és modern hadművészettel kell harcolnia modern harceszközök és modern hadművészet ellen. A katonai tehetség esélyei a koalíció számára legalább akkorák, mint Franciaország számára: ce seront alors les gros bataillons qui l'emporteront.*

IV

Nézzük meg most, miféle zászlóaljakat lehet a csatasorba állítani, és hogyan lehet őket felhasználni.

1. *Oroszország.* Az orosz hadsereg békelétszáma névlegesen 1 100 000 fő, a valóságban körülbelül 750 000. 1848 óta a kormány állandóan azon munkálkodik, hogy elérje az 1 500 000 főnyi tényleges hadilétszámot, s Miklós és Paszkevics lehetőleg személyesen vizsgált felül mindent. Szűken számítva tehát Oroszország most valóban elérte a teljes békelétszámot – az 1 100 000 főt. Ebből lejön, bőven számítva:

A Kaukázusra	100 000 fő	
Magára Oroszországra	150 000 fő	
A lengyel tartományokra	150 000 fő	
Betegekre, különleges rendeltetésűekre stb.	150 000 fő	550 000 fő

* – tehát az erősebb zászlóaljak fognak győzedelmeskedni. – *Szerk.*

Aktív külső felhasználásra rendelkezésre áll 550 000 fő. Ezzel alig számítottunk többet, mint amennyit Oroszország 1813-ban valóban határain túlra küldött.

2. *Poroszország.* A dicső hadsereg[131], ha az egész Landwehrt, az első és a második korosztályt, a létszámfölöttieket és mindenkit behívnának, legalább 650 000 fő lenne. A kormány azonban pillanatnyilag legfeljebb 550 000 embert tud mozgósítani. Én csak 500 000-et számítok. Ezekből csak keveset kell a második korosztályon (150 000 fő) felül helyőrségekre stb. fenntartani, mivel a létszámfölöttieknek és a következő évi új konskripciónak a fokozatos behívása – erről Miklós már gondoskodik majd –, valamint a szakadatlanul átvonuló oroszok elegendő tartalékot képeznek minden belső felkelési kísérlettel szemben. Kevesebb a betegük is, mert saját országukban koncentrálódnak, és kevesebbet kell menetelniök a Rajnáig, mint az oroszoknak. Mindazonáltal, akárcsak az oroszoknál, a felét leszámítom, marad tehát rendelkezésre a másik fele: *250 000 fő.*

3. *Ausztria.* Fegyverben áll és szabadságon van – ezek éppoly gyorsan behívhatók, mint a porosz Landwehr – szűken számítva 600 000 ember. Itt is leszámítom a felét, mivel a monarchiának legalábbis a kétharmad részén új tartalékok képzéséig a folyamatosan átvonuló oroszok szolgálnak belső tartalékul, féken tartva a felkelés fészkeit. Az ellenséggel szemben rendelkezésre áll – *300 000 fő.*

4. *A Német Szövetség.* Minthogy ezek az urak szorosan a Rajna mellett laknak, és az egész koalíció itt vonul át, helyőrségre szinte alig van szükségük a belföld ellen; annál kevésbé, mert a koalíciónak Franciaország ellen elért első sikerei után a tartalékseregek Németország területén keresztbe fognak felállni, északról délre. A Német Szövetség legalább *120 000 embert* állít.

5. Az olasz kormányokat, a dánokat, belgákat, hollandokat, svédeket stb. egyelőre *80 000 főnek* veszem.

A koalíciós csapatok egész tömege eszerint 1 300 000 fő, akik vagy már fegyverben állnak, vagy azonnal behívhatók. Valamennyi feltevés szándékosan nagyon alacsony. Csak a betegekre számított levonás oly nagy, hogy csupán a lábadozókból stb. 2 hónappal a hadműveletek megkezdése után egy második, 350 000 főnyi hadsereget lehet alakítani a francia határon. Minthogy azonban manapság egyetlen kormány sem olyan esztelen, hogy háborút kezdjen anélkül, hogy az aktív hadsereg kivonulásával egyidőben ne hajtaná végre a lehető legnagyobb méretű új sorozásokat, és hogy a besorozottakat ne küldené az első hadsereg

után, azért ez a második hadsereg szükségképpen még jóval erősebb lesz.

Az első hadsereg (1 300 000 fő) csapatai körülbelül két hónap alatt teljesen koncentrálhatók, mégpedig a következőképpen: hogy a poroszok és az osztrákok fent megadott kontingenseiket két hónap alatt rendelkezésre tudják bocsátani, ahhoz a tavaly novemberi mozgósítások óta nem fér többé kétség. Ami az oroszokat illeti, a három végleges koncentrálási helyük elsősorban Berlin, Breslau és Krakkó vagy Bécs (v. ö. alább). Pétervártól Berlinig körülbelül 45 napi menetelés; Berlintől a Rajnáig 16, összesen 61 napi menetelés, napi 5 német mérföldet számítva. Moszkvától Breslauig 48 nap, Breslautól Mainzig 20, összesen 68 napi menetelés. Kijevtől Bécsig 40, Bécstől Baselig 22, összesen 62 napi menetelés. Ha ehhez még hozzászámítjuk a pihenőnapokat, amelyek az orosz csapatoknál és a fenti erős menetelések alkalmával semmi körülmények között sem maradhatnak el, akkor világos, hogy még a Moszkvában, Pétervárott és Kijevben állomásozó csapatok is *három* hónap alatt kényelmesen a Rajnánál lehetnek, mégpedig azt feltételezve, hogy a katonák csak gyalog menetelnek, s nem használnak vasutat és fogatolt járműveket. Ezek az eszközök azonban Németországban csaknem mindenütt, Oroszországban és Lengyelországban pedig legalábbis részben felhasználhatók és a csapatok szállítását minden bizonnyal egészében véve 15–20 nappal megrövidítenék. Az orosz csapatok zöme azonban már most a lengyel tartományokban van koncentrálva, és mihelyt a politikai viszonyok valószínűvé tesznek válságot, még több csapatot irányítanak oda, úgyhogy a menetvonal kiindulópontja nem Pétervár, Moszkva és Kijev, hanem Riga, Vilna, Minszk, Dubno és Kamenyec lesz, vagyis a menet kb. 60 mérfölddel – 12 napi meneteléssel és 4 pihenőnappal – megrövidül. Amellett a gyalogság egy nagy része – különösen az, amely távolabbi állomásokról jön – legalábbis minden harmadik, azaz pihenőnapon öt mérfölddel tovább szállítható, úgyhogy e rész pihenőnapjai menetelési napoknak számítanak. A tüzérség anyaga, a lőszer és a készletek akkor szabadon rendelkezhetnének a vasúttal, a tüzérség fogatolása és kezelő személyzete menetelne, illetve utazna, és így mindenesetre korábban érkezne meg, mint az eddigi mód szerint.

Mindezek alapján úgy látom, semmi sem áll útjában annak, hogy a koalíciós hadseregek koncentrációja a Rajnánál két hónappal a forradalom kitörése után a következőképpen végbemehessen*:

* *A kéziratban:* megakadályozhasson – *Szerk.*

Első hadsereg:	1. Első vonal a Rajnánál és Piemont előtt:	
	poroszok, osztrákok stb.	750 000 fő
	oroszok	300 000 fő
		1 050 000 fő
	2. Második vonal, tartalék 10 napi menettel hátrább, oroszok	250 000 fő
	Összesen	1 300 000 fő
		mint fentebb
Második hadsereg:	1. A koalíció kisebb tagjainak tartaléka, koncentrálódó poroszok, osztrákok stb...	200 000 fő
	2. Orosz tartalék úton, 20 napi menettel hátrább	150 000 fő
		350 000 fő
	A két hadsereg összesen	1 650 000 fő

Alapjában véve a mostani viszonyok között alig 5–6 hét szükséges ahhoz, hogy 300 000 oroszt a Rajnához vigyenek, és ugyanezen idő alatt a poroszok, az osztrákok és a kisebb szövetségesek a Rajnához vihetik fenti kontingenseiket; de hogy kellően számításba vegyem az előre nem látott akadályokat, amelyek minden koalíciónál felmerülnek, teljes két hónapot tételezek fel. A szövetséges csapatok elhelyezése abban a pillanatban, amikor Napóleon megérkezett Elbáról, aligha volt olyan kedvező egy Franciaország elleni felvonulás szempontjából, mint a mostani, és mégis az oroszok ott voltak a Rajnánál, amikor Napóleon Waterloonál az angolok és a poroszok ellen harcolt.

Milyen erőforrásokat állíthat szembe *Franciaország* a szövetségesekkel?

1. A sorkatonaság kb. 450 000 fő, ebből 50 000 nélkülözhetetlen Algériában. A többi 400 000-ből le kell számítani a betegeket, az erődök helyőrségeihez és a belföld kétes vidékeire vezényelt kisebb különítményekhez szükséges minimumot – tehát legfeljebb 250 000 fő áll rendelkezésre.

2. A mostani vörösök kedvelt módszere: a kiszolgált katonák újrabehívása, kötelező módon legfeljebb hat korosztálynál, azaz a 27 és 32 év közöttieknél alkalmazható eredményesen. Konskripcióra minden korosztály 80 000 főt ad. Az algériai háború és éghajlat ravage-ai*, a 12 év alatti szokásos halandóság, az alkalmatlanná váltaknak, a kivándoroltaknak

* – pusztításai – *Szerk.*

és azoknak a kiesése, akik az újrabehívás alól valamilyen módon ki tudnak bújni, amikor a közigazgatás amúgy is zűrzavarral küzd, e hat korosztály 480 000 egykori újoncát legfeljebb 300 000 újra szolgálatba lépőre csökkentik. Ebből le kell számítani 150 000 főt az erődök helyőrségére, amelyet főleg ezekből az idősebb, nagyrészt nős férfiakból állítanak ki – marad 150 000 fő. Ezeket valamennyire is ügyes irányítással két hónap alatt minden nehézség nélkül mozgósítani lehet.

3. A Volkswehr, az önkéntesek, a volonterek, a levée en masse, vagy akárhogyan is nevezzük ezt a másodrendű ágyútölteléket. Ezek közül, körülbelül 10 000-nyi még összehozandó garde mobile kivételével, egyik sem ért többet a fegyverekhez, mint akármelyik német polgárőr. A franciák gyorsabban tanulják meg az ipart, de két hónap nagyon rövid idő, és ha Napóleon négy hét alatt járatta végig újoncaival a zászlóalj-iskolát, ezt csak kitűnő káderekkel vihette véghez; a legközelebbi forradalom első következménye viszont éppen a sorkatonaság kádereinek a dezorganizálódása lesz. Azonfelül a mi francia forradalmáraink tudvalevőleg hagyománytisztelők, és első kiáltásuk az lesz: Levée en masse! Deux millions d'hommes aux frontières!* A deux millions d'hommes szép és jó lenne, ha a koalíciótól ismét olyan ostobaságokat lehetne várni, mint az 1792-es és 1793-as esztendőben, és idő lenne a 2 000 000 ember fokozatos begyakorlására. Erről azonban szó sem lehet. Arra kell elkészülni, hogy két hónapon belül egymillió aktív ellenséges katona áll a határon, s a feladat az, hogy ezzel a millióval a siker esélyével szálljanak szembe.

Ha a franciák ismét 1793 hagyományhű majmolóiként lépnek fel, akkor vállalkoznak a kétmilliós históriára, vagyis olyan sokra vállalkoznak, hogy a valódi eredmény az idő rövidsége miatt nullával lesz egyenlő. 2 500 000 ember begyakorlása és megszervezése 8 hét alatt, káderek nélkül, valójában azt jelenti, hogy értelmetlenül elfecsérlik az összes tartalékokat és még egyetlenegy használható zászlóaljjal sem erősítik meg a hadsereget.

Ha viszont rendes hadügyminiszterük lesz, akinek van némi fogalma a forradalmi háborúkról és azokról a módszerekről, amelyekkel gyorsan lehet hadsereget teremteni, és ha nem gördítenek az útjába tudatlanságból és népszerűséghajhászásból eredő ostoba akadályokat, akkor az a lehetőség határai között fog maradni és sokat tehet. Akkor szükségképpen többékevésbé a következő tervre jutnak:

A fegyveres erő eleinte két alkotórészből áll: 1. városi proletárgárdából

* – Népfelkelés! Kétmillió embert a határokra! – *Szerk.*

és falusi parasztgárdából, amennyire a falu megbízható belső szolgálatra; 2. reguláris hadseregből az invázió ellen. – Az erődszolgálatot a proletár- és parasztgárda látja el; a hadsereg csak a legszükségesebb különítményeket adja. Párizsnak, Strasbourg-nak, Lyonnak, Metznek, Lille-nek, Valenciennesnek, a legfontosabb erődöknek, amelyek egyszersmind nagyvárosok is, a saját gárdájukon és kisszámú környékbeli parasztkülönítményen kívül csak kevés sorkatonaságra lesz szükségük a védelemhez. A belső szolgálaton kívül rendelkezésre álló proletárgárdákat, amennyiben nem-foglalkoztatott munkásokból állnak, gyakorlótáborban egyesítik és harctéri szolgálatra alkalmatlan öreg tisztekkel és tiszthelyettesekkel kiképzik, hogy kitöltsék az aktív hadsereg soraiban mutatkozó hézagokat. Ezt a tábort Orléans mellett lehetne felütni – egyszersmind fenyegetésül a legitimista vidékek ellen.

A Franciaországban levő sorkatonaság létszámát háromszorosára – 400 000-ről 1 100 000 főre – kell emelni. Ez a következőképpen történik: minden zászlóaljat ezreddé szerveznek – az ilyenkor elkerülhetetlen általános előléptetés nem kevesebb tisztelettel tölti majd el a tiszteket és tiszthelyetteseket a forradalom iránt, mint a guillotine és a haditörvényszék. A káderek számának növelése emellett lehetőleg fokozatosan történik, s akit a tisztek közül meg lehet nyerni, azt meg kell nyerni. Minthogy két hónap alatt nem lehet tiszteket elővarázsolni, ez igen fontos. A francia hadsereg középső és alsó rendfokozataiban amúgy is még annyi a nemzeti érzés, hogy ezek az emberek némi előléptetéssel, a hadügyminisztérium erélyes vezetésével és a siker némi esélyével kezdetben könnyen megnyerhetők, különösen, ha néhány zendülőn és szökevényen példát statuálnak. A katonai iskolák növendékeiből, a Ponts et chaussées* tisztviselőiből kitűnő tüzér- és műszaki tisztek lesznek, és néhány ütközet után feltűnnek majd azok a franciáknál oly gyakori alsóbb rendfokozatú katonai tehetségek, akik mihelyt egyszer tűzben voltak, már el tudnak vezetni egy századot.

Ami magukat a katonákat illeti,

a sorkatonaság	400 000 fő
az újra behívottak	300 000 fő
besorozandó és kiképzendő még	500 000 fő
összesen	1 200 000 fő
ebből lemegy	100 000 beteg
marad	1 100 000 fő

* – Híd- és útépítési hivatal – *Szerk.*

Ezek közül aktívan felhasználható:

sorkatonaság	250 000 fő
újra behívottak	150 000 fő
újoncok	400 000 fő
	800 000 fő

Hogy mit lehet ezzel kezdeni, az majd elválik. De 400 000–500 000 ember begyakorlása a sorkatonaság újoncaként, akik az ezredekben és zászlóaljakban összeolvadnak majd az addigi és az újra behívott katonákkal, ez két hónap alatt nem is olyan túlságosan nehéz, ha gyorsan, le lendemain de la révolution* munkához látnak. Mindezek az erősítések a gyalogságot és a tüzérséget érintenék; két hónap alatt ki lehet ugyan képezni egy gyalogost és egy legalábbis egyszerű lövegkezelésre használható tüzért, de lovast nem. A lovasság utánpótlása tehát igen gyenge lenne.

Az egész mozgósítási tervnél feltételezzük, hogy van egy rendes hadügyminiszter, aki méltányolni tudja a politikai viszonyokat, akinek megvannak a stratégiai, taktikai és valamennyi fegyvernemre vonatkozó részletismeretei, s akiben elegendő erély, gyorsaság, és decisiveness** lakozik, és akinek a vele együtt kormányzó szamarak szabad kezet adnak. De hol van a „vörös" pártnak Franciaországban ilyen embere! Az esélyek, ellenkezőleg, olyanok, hogy mint rendesen, egy tudatlan fickó, akiről azt hiszik és aki magáról azt hiszi, hogy mint bon démocrate*** természetesen rátermett minden pozícióra, megpróbál Carnot-t játszani, hogy tömegsorozást fog elrendelni, mindent teljesen felbomlaszt, igen hamar a végére ér bölcsességének, akkor azután mindent régi beosztottjainak rutinjára bíz majd és az ellenséges hadseregeket Párizsig engedi előnyomulni. Manapság azonban ahhoz, hogy valaki egy európai koalíciónak ellenállhasson, nem Pache-nak vagy Bouchotte-nak, nem is Carnot-nak, hanem Napóleonnak kell lennie, vagy pedig az kell, hogy rettentően buta ellensége és rettentően sok szerencséje legyen.

Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a koalíció haderejét felmérve mindenütt az összhaderő minimumát és a levonások maximumát tételeztük fel, úgyhogy csak valamennyire is tűrhető irányítással a rendelkezésre álló csapattömeg nagyobb és a koncentrációhoz szükséges idő kisebb lesz az itt megadottnál. Franciaországra nézve viszont a feltevések fordítottak; a rendelkezésre álló időt lehetőleg hosszúnak, a megszervezhető összhaderőt

* – a forradalom másnapján – *Szerk.*

** – elszántság – *Szerk.*

*** – jó demokrata – *Szerk.*

igen nagynak, a levonásokat csekélyeknek, vagyis a rendelkezésre álló csapattömeget a lehető legnagyobbnak vettük. Egyszóval: mindezek a számítások – előre nem látott eseményektől és a szövetségesek durva baklövéseitől eltekintve – a forradalom számára *lehető legkedvezőbb esetet* ábrázolják.

Amellett feltételeztük, hogy a forradalom és az invázió nem idéz elő nyomban polgárháborút az ország belsejében. Most, 60 évvel a legutóbbi franciaországi polgárháború után, lehetetlen meghatározni, mennyire képes a legitimista fanatizmus egy nem csupán kérészéletű felkelésre; világos azonban, hogy abban a mértékben, amelyben a szövetségesek előnyomulnak, megnövekednek az 1793-as lyoni, touloni stb. felkeléshez hasonló megmozdulásoknak, valamennyi politikailag megdöntött osztály és frakció pillanatnyi szövetségének az esélyei is. Vegyük azonban itt is a forradalom számára legkedvezőbb esetet, nevezetesen azt, hogy a forradalmi proletár- és parasztgárda a lázadó département-okat és osztályokat szerencsésen le tudja fegyverezni.

Hogy a németországi, itáliai stb. felkelések milyen esélyeket adhatnak a forradalomnak, arra mindjárt rátérünk.

V

Most elérkeztünk a tényleges hadviseléshez.

Ha a körző egyik szárát a térképen Párizsra helyezzük és a Párizs–Strasbourg távolsággal mint sugárral kört írunk Párizs köré, e kör kerülete délen Grenoble és Chambéry között, Pont de Beauvoisinnál érinti a francia határt, követi észak felé Genfen, a Jurán, Baselon, Strasbourg-on és Hagenaun át és azután a Rajna folyását követi torkolatáig; ha egyes pontokon el is távolodik tőle, ez sehol sem éri el a kétnapi menet hosszát. Ha a Rajna lenne Franciaország határa, akkor Párizs attól a ponttól kezdve, ahol az Alpok már nem fedezik ezt a határt, egészen az Északi-tengerig egyenlő távolságban lenne a határtól. Franciaország katonai rendszere Párizzsal mint centrummal teljesen megfelelne minden földrajzi feltételnek. Ez a Chambérytől Rotterdamig húzódó egyszerű körív, amely Franciaország egyetlen nyitott határának, méghozzá a fővároshoz legközelebb eső határának minden pontját Párizstól egyenlő távolságra, mintegy 70 német mérföldre – 14 napi menetre – redukálja és ugyanakkor a határt egy széles folyammal fedezi – ez a katonailag reális alapja annak az állításnak, hogy a Rajna Franciaország természetes határa.

Folyásának ugyanez a sajátságos vonala teszi azonban a Rajnát minden

Párizs elleni koncentrikus hadművelet kiindulópontjává is, hiszen a különböző hadseregeknek, hogy egyidejűleg érkezzenek Párizs elé és egyidejűleg fenyegethessék különböző oldalakról Párizst, egyidejűleg és egyenlő távolságban levő pontokról kell elindulniok. Minden ellenforradalmi koalíciós hadsereg Franciaország elleni hadműveleteinek koncentrikusaknak kell lenniök, bármennyire veszélyesek is az olyan koncentrikus hadműveletek, amelyek koncentrációs pontja az ellenség területén van, vagy éppenséggel annak hadműveleti bázisát alkotja: 1. mert Párizzsal meg van hódítva Franciaország; 2. mert a francia hadseregek hadműveleti területén levő határ egyetlen részét sem szabad fedezetlenül hagyni, hiszen különben a franciák a koalíció területén, hadseregei hátában felkeléseket szíthatnak hadseregek odaküldésével; 3. mert azon tömegek ellátására, amelyeket minden koalíció kénytelen Franciaországra zúdítani, többszörös hadműveleti vonalak szükségesek.

A határ, amelyet mindkét hadseregnek fedeznie kell, Chambérytől Rotterdamig húzódik. A spanyol határt egyelőre figyelmen kívül hagyhatjuk. Az olasz határ a Vartól az Isère-ig fedezve van az Alpok által, és egyre inkább eltávolodik Párizstól, mivel a fenti kör érintőjét alkotja. Csak akkor kell vele számolni: 1. ha a Szavojai Alpok megerősített szorosai, főképp a Mont Cenis szorosa, a franciák kezében vannak; 2. ha a tengerparton diverziót akarnak végrehajtani, amihez különös okok szükségesek; 3. ha francia hadseregek, miután a határ minden más ponton már biztosított, támadóan akarnak fellépni, mint 1796-ban Napóleon. Minden más esetben ez a határ túlságosan félreeső.

Az aktív hadműveletek a koalíció és Franciaország szempontjából egyaránt a Chambérytől, illetve az Isère-től az Északi-tengerig húzódó vonalra valamint az e vonal és Párizs közé eső területre korlátozódnak. És éppen Franciaországnak ez a része olyan terep, amelyet mintha csak védekezésre teremtettek volna, és amelynek hegy- és vízrendszerénél aligha lehetne katonailag jobbat kívánni.

A Rhône-tól a Moselig a határt egy hosszú, csak bizonyos pontokon és ott is nehezen járható hegyvonulat fedezi: a Jura, amelyhez a Vogézek csatlakoznak, ezek meghosszabbítását meg a Hochwald és az Idarwald alkotja. Mindkét hegység a határral párhuzamosan vonul, s a Vogézeket ezenfelül még a Rajna is fedezi. A Mosel és a Maas között az Ardennek, a Maason túl az Argonnok fedezik a Párizs felé vezető utat. Csak a Sambretől a tengerig húzódó terület nyitott, itt azonban minden előnyomuló hadsereg minden előre tett lépéssel veszélyesebb helyzetbe kerül – kockáztatja, hogy egy erős francia hadsereg valamennyire is ügyes hadműveletei

esetén elvágják Belgiumtól és a tengerbe szorítják. Ráadásul az egész vonal a Rhône-tól az Északi-tengerig tele van erődökkel, amelyek közül néhány, például Strasbourg, egész tartományokon uralkodik.

A Jura és a Vogézek egyesülési pontjától délnyugati irányban egy hegyvonulat húzódik az Auvergne felé, s ez a hegyvonulat a vízválasztó egyrészt az Északi-tenger és az Óceán, másrészt a Földközi-tenger között. E hegységből dél felé folyik a Saône, észak felé egymással párhuzamosan a Mosel, a Maas, a Marne, a Szajna, a Yonne. Két-két ilyen folyó között, mint például a Yonne és a Loire között, hosszú, csak néhány úttól átszelt hegyláncok ágaznak el, amelyek az egyes folyóvölgyeket elválasztják egymástól. Az egész hegyvidék nagyrészt megfelelő ugyan minden fegyvernem számára, de igen terméketlen, és egyetlen nagy hadsereg sem tartózkodhat itt sokáig.

Ha az ellenséges hadsereg átkelt ezen a hegységen is, valamint Champagne-nak a Maas-vidéket a Szajna-vidéktől elválasztó ugyancsak terméketlen magaslatain, a Szajna vidékére lép. És itt mutatkoznak meg igazán teljes mértékben Párizs fekvésének szembetűnő katonai előnyei.

A Szajna vízgyűjtő területét lefelé az Oise torkolatáig több, csaknem párhuzamos ívben északnyugati irányba tartó folyó alkotja – a Yonne, a Szajna, a Marne, az Oise és az Aisne, melyek mindegyikének még ugyanebben az irányban haladó mellékfolyói is vannak. Mindezek az ív alakú völgyek egymáshoz meglehetősen közeli helyeken egyesülnek, és ezeknek az egyesülési pontoknak a középpontjában van Párizs. A Párizsba vezető fő utak a Földközi-tenger és a Schelde közötti szárazföldi határok felől ezeken a folyóvölgyeken át haladnak és velük együtt koncentrikusan összefutnak Párizsban. A Párizst védő hadsereg tehát mindig rövidebb idő alatt koncentrálódhat és fordulhat az egyik veszélyeztetett ponttól a másik felé, mint a támadó hadsereg, mert két koncentrikus kör közül a belsőnek kisebb a kerülete. Ezeknek az előnyöknek csodálatraméltó felhasználása, a belső kör kerületén való fáradhatatlan mozgás tette lehetővé Napóleonnak ragyogó 1814-es hadjáratában, hogy maroknyi katonával két hónapon át sakkban tartsa az egész koalíciót a Szajna vidékén.*

[Bedingungen und Aussichten eines Krieges der Heiligen Allianz gegen ein revolutionäres Frankreich im Jahre 1852]

A megírás ideje: 1851 április

Először megjelent: „Die Neue Zeit", 1914 december 4., 11. (9., 10.) sz.

Eredeti nyelve: német

* *A kézirat itt megszakad. – Szerk.*

Karl Marx

A Francia Köztársaság 1848 november 4-én elfogadott alkotmánya[368]

Az alkotmány szónokias bevezetővel kezdődik, melyben a következő passzusok érdemelnek figyelmet:

I. Franciaország köztársaságnak nyilvánítja magát. II. A Francia Köztársaság *demokratikus*, egy és oszthatatlan. IV. Elvei a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség, és alapjai a Család, a Munka, a Tulajdon és a Közrend. V. Tiszteletben tartja más nemzetek függetlenségét, mint ahogy a sajátját is tiszteletben akarja tartatni. Nem indít támadó háborút, és sohasem használja fel haderőit valamely nép szabadsága ellen. (*Róma!*)[369]

A júniusi felkelés előtt a nemzetgyűlés kidolgozott egy alkotmánytervezetet[28], mely az emberi jogok és kötelességek sok egyéb elismerése között a következő cikkelyeket tartalmazza:

VI. cikkely: A művelődésre való jog valamennyi polgár joga fizikai, morális és értelmi képességei teljes kifejlesztésének eszközeire, *ingyenes* állami oktatás révén.

VII. cikkely: A munkára való jog a társadalom minden tagjának joga arra, hogy munkából megélhessen. Ezért a társadalomnak kötelessége munkával ellátni minden munkaképes személyt, aki másképpen nem tud munkát szerezni.

IX. cikkely: *A segélyre való jog* az árvák, a magatehetetlenek és az öregek joga állami eltartásra.

Miután az 1848 júniusi győzelmek bátorságot öntöttek a középosztályba, ezt a három cikkelyt törölték az

ALKOTMÁNYBÓL,

mely most a következőképpen hangzik:

„I. FEJEZET. [1. §.] A szuverenitás a francia polgárok összességében áll. Elidegeníthetetlen és elévülhetetlen. Semmilyen egyén, a nép semmilyen frakciója nem sajátíthatja ki gyakorlását."

THE CONSTITUTIONS OF EUROPE,

COMPILED FROM ORIGINAL SOURCES; WITH THE ASSISTANCE OF LEADING CONTINENTAL DEMOCRATS.

No. I. THE CONSTITUTION OF THE FRENCH REPUBLIC ADOPTED NOVEMBER, 4, 1848.

A rhetorical preamble introduces the Constitution, in which the following passages deserve notice:

1, France declares itself a republic. 2. The French republic is *democratic*, one and indivisible. 3. Its principles are Liberty, Equality, Fraternity, and its foundations are Family, Labour, Property, and Public Order. 5. It respects the independence of other nations, and will make its own respected also. It will undertake no aggressive war, and will never employ its force against the liberty of any people. [*Rome!*]

Before the Insurrection of June, the National Assembly had drawn up a constitution, which contained among many other recognitions of the rights and duties of man, the following articles.

Art. 6. The right to education is the right possessed by all citizens to the means for the full development of their physical, moral, and intellectual faculties, by a *gratuitous* education at the hands of the state.

Art. 7. The right of labour is the right of every member of society to live by labour. Therefore it is the duty of society to supply with work all able bodied persons who cannot otherwise obtain it.

Art. 9. *The Right to support* is the right of the orphan, the infirm and the aged to be maintained by the state.

After the victories of June 1848 had given courage to the middle-class, they erased these three articles from

THE CONSTITUTION,

which now stands as follows:—

"CAP. I. Sovereign power rests in the entirety of French citizens. It is inalienable and eternal. No individual, no fraction of the people has the right to its exercise."

"CAP. II. RIGHTS GUARANTEED BY THE CONSTITUTION:—No one can be arrested or imprisoned, except as prescribed by the laws.

"§ 3. The residence of every one on French territory is inviolable—and it is not allowed to enter it otherwise than in the forms prescribed by law."

Observe here and throughout that the French constitution guarantees liberty, but always with the proviso *of exceptions made by law*, or which may STILL BE MADE! and all the exceptions made by the Emperor Napoleon, by the restoration, and by Louis Philippe, have not only been retained, but, after the June-Revolution, immeasurably multiplied. Thus, for instance, the law of the 9th August 1849, relative to the State of Siege, which the Assembly, and during its prorogation, the President can enact, and which gives to the military authorities the right of bringing all political offenders before a court-martial. It further grants them the power to enter and search any house by day or night, to seize all arms, and to remove all persons not having a domicile in the place declared under a state of siege.

As to *strangers*, the only "right" they enjoy on French soil, is to be arrested and driven out of it, as often as the police authorities think proper.

As to *Frenchmen*, any French citizen can be arrested, if a *single functionary* issues his mandate to that effect!

"§ 4. No one can be judged by others than his natural judges. Exceptional tribunals can be formed under no denomination or pretext."

We have already seen that, under "the state of siege," a military tribunal supersedes all others. Besides this, the Assembly established an "exceptional tribunal," called the "High Court," in 1848 for a portion of the political offenders; and, after the insurrection in June, transported 15,000 insurgents without any trial at all!

"§ 5. Capital punishment for political offences is annulled."

But they transport to fever-stricken settlements, where they are executed, only a little more slowly, and far more painfully.

"§ 8. Citizens have a right to associate, to meet peacefully and unarmed, to petition, and express their opinions through the press and elsewhere. The enjoyment of these rights has no other limit, than the equal rights of others, and the public safety."

That the limitation made by the "public safety," takes away the enjoyment of the right altogether, is clearly shewn by the following facts:—

1. *The liberty of the Press.*—By the laws of August 11, 1848, and of July 27, 1849, not only securities for newspapers were redemanded, but all the restrictions made by the Emperor Napoleon, and since, were renewed and made more stringent.

The law of July 23, 1850, *raises* the security-

Marx: „A Francia Köztársaság 1848 november 4-én elfogadott alkotmánya" c. cikkének első oldala a „Notes to the People"-ben

„II. FEJEZET. AZ ALKOTMÁNY ÁLTAL SZAVATOLT JOGOK: – [2. §.] Senkit sem lehet letartóztatni vagy bebörtönözni, kivéve a törvény előírása szerint."

„3. §. Mindenkinek, aki francia területen lakik, a lakása sérthetetlen – és abba nem szabad behatolni másként, mint a törvény által előírt formák között."

Figyeljük meg itt és mindvégig, hogy a francia alkotmány szavatolja a szabadságot, de mindig fenntartva *a kivételeket, amelyeket a törvény tett*, illetve *még tehetl* és mindazok a kivételek, melyeket Napóleon császár, a restauráció és Lajos Fülöp tett, nemcsak megmaradtak, hanem a júniusi forradalom után még mérhetetlenül meg is sokasodtak. Így például az 1849 augusztus 9-i törvény az ostromállapotra vonatkozóan, melyet a nemzetgyűlés, és annak elnapolása alatt az elnök elrendelhet, s amely a katonai hatóságoknak jogot ad arra, hogy mindenkit, aki politikai vétséget követ el, haditörvényszék elé állítsanak. Felhatalmazza őket továbbá arra, hogy bármely házba akár nappal, akár éjjel behatolhassanak és ott házkutatást tartsanak, minden fegyvert lefoglalhassanak és minden személyt kiutasíthassanak, akinek lakhelye nem az ostromállapot alatt álló helyen van.

Ami az *idegeneket* illeti, az egyetlen „jog", melyet francia földön élvezhetnek, az, hogy letartóztathatók és kiűzhetők, valahányszor a rendőrhatóságok azt jónak látják.

Ami a *franciákat* illeti, bármely francia polgár letartóztatható, ha *egyetlen hivatalnok* erre utasítást ad!

„4. §. Senki fölött sem ítélkezhetnek mások, csak természetes bírái. Kivételes bíróságok nem létesíthetők semmiféle címen és semmiféle ürüggyel."

Már láttuk, hogy „az ostromállapot" alatt katonai bíróság lép minden más bíróság helyébe. Ezenkívül a nemzetgyűlés 1848-ban létesített egy „Haute Cour"-nak nevezett „kivételes bíróságot" a politikai bűnösök egy része számára; és a júniusi felkelés után 15 000 felkelőt minden bírósági eljárás nélkül deportált!

„5. §. A halálbüntetés politikai ügyekben eltöröltetik."

De lázsújtotta telepekre deportálják a politikai bűnösöket, ahol kivégzik őket, csak valamivel lassabban és sokkal kínosabban.

„8. §. A polgároknak joguk van arra, hogy egyesüljenek, békésen és fegyvertelenül gyülekezzenek, kérelmeket nyújtsanak be, és hogy véleményüket a sajtó útján vagy más módon kifejezésre juttassák. E jogok élvezésének nincs egyéb korlátja, mint másoknak az egyenlő jogai és a közbiztonság."

Hogy a „közbiztonság" címén tett korlátozás teljesen kiküszöböli a jog élvezését, azt világosan mutatják a következő tények:

1. *A sajtószabadság.* – Az 1848 augusztus 11-i és az 1849 július 27-i törvények nemcsak hogy újból óvadékot követeltek újságok kiadásáért, hanem megújították és megszigorították a Napóleon császár által és azóta elrendelt összes megszorításokat.

Az 1850 július 16-i törvény *felemeli* az óvadékösszeget! és kiterjeszti a rendelkezést valamennyi hetilapra, folyóiratra, időszaki kiadványra stb.[370] Ezenkívül megköveteli, hogy minden cikken fel legyen tüntetve a szerző neve, s újból bevezeti a *bélyegilletéket* az újságokra. Nem érve be ezzel, bélyeget vet ki a tárcaregényre, a pusztán irodalmi brosúrára is; s mindezt óriási pénzbírságok terhe alatt kényszeríti ki! Az utóbbi törvény becikkelyezése után a forradalmi sajtó teljesen eltűnt. Sokáig küzdött az üldözés ellen: hétről hétre vád alá helyezték, megbírságolták, betiltották egyik újságot a másik után, egyik brosúrát a másik után. A középosztály ült az esküdtek padján és eltiporta a munkássajtót.

Betetőzte a rendszert az 1850 júl. 30-i törvény, mely felújította a dráma cenzúráját. Így a véleményszabadságot utolsó irodalmi menedékéből is kiűzték.

2. *Az egyesülési és nyilvános gyülekezési jog.* – Az 1848 július 28–augusztus 2-i rendeletek a klubokat egy sereg rendőrségi előírásnak vetették alá, amelyek csaknem minden szabadságot megtagadnak tőlük. Így pl. nem szabad határozatot törvényhozói formában elfogadniok stb. Ugyanez a törvény az összes *nem*-politikai köröket és *magán*összejöveteleket teljesen aláveti a rendőrség felügyeletének és szeszélyének.

Az 1849 június 19–22-i törvény egy évi időtartamra felhatalmazza a kormányt, hogy tiltson be minden általa nem helyeselt klubot és gyűlést. Az 1850 június 6–12-i törvény ezt a felhatalmazást további egy évre megadja a kormánynak, és ténylegesen kiterjeszti azokra a képviselőválasztással kapcsolatos összejövetelekre és gyűlésekre, amelyek a kormánynak esetleg nem tetszenek! Ennek eredményeként 1848 július óta gyakorlatilag valamennyi klub és nyilvános gyűlés megszűnt, a royalista és a bonapartista cercle-ek kivételével.

Az 1849 november 29-i törvény három hónapig terjedhető börtönbüntetéssel és 3000 frankig terjedhető pénzbírsággal sújtja mindazokat a munkásokat, akik béremelés céljából egyesülnek. És ugyanez a törvény ezeket a munkásokat büntetésük kitöltése után öt évi rendőri felügyeletnek veti alá (ami koldussorsot, tönkremenést és üldöztetést jelent).

Ennyit az egyesülési és nyilvános gyülekezési jogról.

*

„9. §. A tanítás szabad. A tanítás szabadságának élvezése a törvény által rögzített feltételek között és az állam felügyelete alatt történik."

Itt a régi tréfa ismétlődik. „A tanítás szabad", de „a törvény által rögzített feltételek között", s ezek pontosan azok a feltételek, melyek a szabadságot teljesen kiküszöbölik.

Az 1850 március 15-i törvény az egész oktatási rendszert a papság felügyelete alá helyezi.

Ennek a kormányzati ágnak az élén egy conseil supérieur de l'instruction publique* áll, melyben négy francia érsek elnököl. Ez az összes vidéki iskolamestereket, jóllehet a községtanácsok vagy egyházközségi tanácsok választották őket, a recteurök, vagyis a plébánosok akaratának veti alá. A tanítókat katonai alárendeltséghez és fegyelemhez hasonló állapotba helyezték, a plébánosok, maire-ek és lelkészek alá, s a tanítás szabadsága a már idézett törvény szerint abban áll, hogy senkinek sincs joga tanítani a polgári és egyházi hatóságok engedélye nélkül.

„11. §. A tulajdonjog sérthetetlen."

„14. §. Az államadósság szavatoltatik."

„15. §. Adókat csak a köz hasznára vetnek ki. Minden polgár képessége és vagyona szerint járul hozzá."

III. FEJEZET – A KÖZHATALMAKRÓL

Ez a fejezet leszögezi:

„18. Minden közhatalom a néptől származik, és nem tehető örökletessé."

„19. A hatalmak megosztása egy szabad kormány első feltétele."

Itt megkapjuk a régi konstitucionalista ostobaságot. Egy „szabad kormány" feltétele nem a hatalmak *megosztása*, hanem az *egysége*. A kormánygépezet nem lehet soha elég egyszerű. A gazfickók mindig azon mesterkednek, hogy bonyolulttá és titokzatossá tegyék.

IV. FEJEZET – A TÖRVÉNYHOZÓ HATALOMRÓL

A törvényhozó hatalmat egyetlen gyűlésre ruházzák, amely 750 képviselőből áll, beleértve Algéria és a gyarmatok képviselőit. Az alkotmány revíziójára összehívható minden gyűlésnek 900 személyből kell állnia. A választási rendszer a népesség létszámán alapszik.

* – közoktatásügyi főtanács – *Szerk.*

Most négy olyan paragrafus következik, melyeket teljes egészükben kell közölnünk:

„24. §. A választójog közvetlen és általános, a szavazás titkos."

„25. §. Minden francia férfi, aki 21. életévét betöltötte, polgári és politikai jogokat élvez, választó, bármilyen választói cenzusra való tekintet nélkül."

„26. §. Minden választó, aki 25. életévét betöltötte, képviselővé választható, lakóhelyre való tekintet nélkül."

„27. §. A választótörvény fogja megállapítani azokat az okokat, amelyeknél fogva valamely francia állampolgár megfosztható attól a jogától, hogy válasszon és választassék."

A fenti cikkelyek pontosan ugyanabban a szellemben vannak megfogalmazva, mint az alkotmány többi része. „Minden francia férfi választó, aki politikai jogokat élvez" – de „a választótörvény" dönti el, hogy melyik francia férfi *ne* élvezze politikai jogait!

Az 1849 március 15-i választótörvény ebbe a kategóriába számít minden bűnözőt, kivéve a politikai bűnösöket. Az 1850 május 31-i választótörvény nemcsak hogy hozzácsapta a politikai bűnösöket, mindazokat, akiket azért ítéltek el, mert „vétettek rég meggyökeresedett vélemények ellen" és a sajtót szabályozó törvények ellen, hanem ténylegesen bevezetett lakóhely szerinti megszorításokat is, melyek folytán a francia nép *kéthar-mada* nem szavazhat!

Ezt jelenti Franciaországban „a közvetlen és általános választójog".

„28. §. Minden fizetett közhivatal összeférhetetlen a népképviselői megbízatással. Képviselő a törvényhozói tevékenység tartama alatt nem vállalhat a végrehajtó hatalomtól függő fizetett közhivatalt."

Ezt a két kikötést későbbi határozatok korlátozták, s tulajdonképpen majdnem hatálytalanították.

„30. §. A választások département-onként történnek, a kerület székhelyén, és lajstromos szavazással."

„31. §. A nemzetgyűlést három évre választják, amikor is új választást kell tartani."

„32. §. A nemzetgyűlés folyamatosan ülésezik, de elnapolhatja magát, s ekkor képviseletére egy bizottságot kell kineveznie, mely 25 képviselőből és a nemzetgyűlés irodájának tagjaiból áll. Ennek a bizottságnak jogában áll sürgős esetben a nemzetgyűlést egybehívni."

33–38. §§. A képviselők újraválaszthatók. Nem szabad kötve lenniök valamilyen lerögzített utasításokhoz, sérthetetlenek, a nemzetgyűlésben kifejezett véleményeikért nem üldözhetők, sem el nem ítélhetők, s fizetést kapnak, melyet *nem szabad* visszautasítaniok.

Ami „a képviselő sérthetetlenségét" és „véleménynyilvánítási szabadságát" illeti, június 13-a után a többség új házszabályt fogadott el, mely felhatalmazza a nemzetgyűlés elnökét, hogy bármely képviselő ellen *cenzúrát* rendeljen el, megbírságolhassa, fizetésétől megfoszthassa és időlegesen *kizárhassa* – ilymódon végképp megsemmisítve a „véleményszabadságot". 1850-ben a nemzetgyűlés törvényt hozott, mely szerint képviselők adósságért letartóztathatók még a ház ülésszaka idején is, s ha nem fizetnek megadott időn belül, elveszíthetik képviselői mandátumukat.

Ilymódon nincs meg Franciaországban sem a vita szabadsága, sem a képviselő sérthetetlensége – hanem csakis a hitelező sérthetetlensége van meg.

39–42. §§. A nemzetgyűlés ülései nyilvánosak. Mindazonáltal kellő számú képviselő kívánságára a nemzetgyűlés átalakulhat zárt bizottsággá. Hogy valamely törvény jogerőre emelkedjék, a képviselők felénél eggyel több szavazatra van szükség. Sürgős eseteket kivéve törvényjavaslat csakis háromszori olvasás után fogadható el, ötnapos időközökkel egy-egy olvasás között.

Ezt a formát, melyet az angol „alkotmányból" vettek át, Franciaországban egyetlen fontos alkalomkor sem tartják be – valóban éppen akkor nem, amikor feltehetően a legszükségesebb. Például a május 31-i választótörvényt egy olvasás után fogadták el.

V. FEJEZET – A VÉGREHAJTÓ HATALOMRÓL

43–44. §§. A végrehajtó hatalom egy elnökre van bízva. Az elnöknek született franciának kell lennie, aki legalább 30 éves, és aki soha nem vesztette el francia állampolgári minőségét.

A Francia Köztársaság első elnöke, L. N. Bonaparte, nemcsak hogy elvesztette francia állampolgári minőségét, nemcsak hogy angol special constable, hanem honosított svájci állampolgár is volt.[371]

45–70. §§. A köztársasági elnököt négy évre választják, és csak négy évvel hivatali idejének lejárta után választható újra. Ugyanez a megszorítás vonatkozik a rokonaira, hatodíziglen bezárólag. A választást május második vasárnapján kell megtartani. Ha az elnököt bármely más időpontban választották meg, felhatalmazása a megválasztása utáni negyedik év májusának második vasárnapján megszűnik. Az elnököt titkos szavazással és *abszolút* többséggel választják. Ha egy jelölt sem kap többet a leadott szavazatok felénél, de legalább kétmilliónál, a nemzetgyűlés

választja meg az elnököt azon öt jelölt közül, akik a legtöbb szavazatot kapták.

Az elnök köteles hűséget esküdni az alkotmányra, javaslatokat terjeszthet a nemzetgyűlés elé miniszterei útján, rendelkezhet a hadsereggel, anélkül hogy személyesen parancsnokolná, nincs joga a francia terület egyetlen darabját sem átengedni, sem a nemzetgyűlést feloszlatni vagy elnapolni, sem pedig az alkotmány hatályát nem függesztheti fel. Ő tárgyalja meg és ratifikálja az összes szerződéseket, de ezek nem válnak jogerőssé, amíg a nemzetgyűlés nem szentesíti őket. Nem indíthat háborút a nemzetgyűlés hozzájárulása nélkül – gyakorolhat kegyelmi jogot, de nem adhat közkegyelmet. Azoknak, akiket az „Haute Cour" ítélt el, csakis a nemzetgyűlés adhat kegyelmet. Az elnök elhalaszthatja valamely törvény kihirdetését és kívánhatja, hogy a nemzetgyűlés tanácskozzék róla újból. De ez a tanácskozás azután végérvényes. Az elnök nevezi ki a követeket és a minisztereket, s felfüggesztheti három hónapra a polgárok által választott maire-eket, département-tanácsokat, nemzetőrségeket stb. Valamennyi rendeletét ellenjegyezniök kell a miniszteréknek, kivéve maguknak a minisztereknek az elbocsátását. Az elnök, a miniszterek és a közhivatalnokok külön-külön felelősek saját területükön a kormány minden tettéért. Minden tett, mellyel az elnök esetleg befolyásolja, késlelteti vagy megakadályozza a nemzetgyűlés funkcióinak kellő gyakorlását, hazaárulás. Ilyen tett által az elnök nyomban elveszti tisztségét – minden polgárnak kötelességévé válik, hogy a parancsainak való engedelmeskedést megtagadja, s hivatali hatalma azonnal a nemzetgyűlésre száll, az „Haute Cour" bíráinak haladéktalanul össze kell ülniök és egybe kell hívniok az esküdteket megadott helyre, hogy ítélkezzenek az elnök és bűntársai fölött.

Az elnök hivatali rezidenciával rendelkezik, évi fizetése 600 000 frank, vagyis 24 000 £. (Most 2 160 000 frankot, vagyis 86 400 £-et kap.) A miniszterek ex officio* helyet foglalnak a nemzetgyűlésben, s annyiszor szólalhatnak fel, ahányszor kívánják. A nemzetgyűlés választja a köztársaság alelnökét azon három jelölt közül, akiket az elnök a saját megválasztása utáni egy hónapon belül megnevez. Az alelnök ugyanolyan esküt tesz, mint az elnök, nem lehet rokona az elnöknek, helyettesíti az elnököt, ha az akadályoztatva van a cselekvésben, s az államtanács elnökeként tényked ik. Ha az elnöki szék elhalálozás vagy bármely más ok folytán megürül, egy hónapon belül új választást kell tartani.

* – hivatalból – *Szerk.*

VI. FEJEZET – AZ ÁLLAMTANÁCS

71–75. §§. Az államtanács csupán tanácskozó testület, mely megvizsgálja a kormány javaslatait, amelyeket eléje kell terjeszteni, valamint a nemzetgyűlés által hozzá küldött javaslatokat.

VII. FEJEZET – A BELSŐ IGAZGATÁS

Ez a fejezet foglalkozik a hivatalnokokkal, a főtisztviselőkkel, a községi és kerületi tanácsokkal. Az egyetlen cikkely, amelynek jelentősége van, és amelyet a lehető legnagyobb mértékben felhasználnak, a következő:

80. §. A département-tanácsokat, a canton-tanácsokat és a községi tanácsokat az elnök az államtanács jóváhagyásával feloszlathatja.

VIII. FEJEZET – A BÍRÓI HATALOMRÓL

Ez a fejezet általában véve csupán megismétli Napóleon császár rendeleteit. A következő kiegészítések azonban említést érdemelnek:

„81. §. Az igazságszolgáltatás díjtalan, a francia nép nevében."

Ez oly kevéssé helytálló, hogy még a lefejezés sem történik ingyen!

91–100. §§ az „Haute Cour de Justice"-szel foglalkoznak, amely egyedül jogosult arra, hogy az elnök fölött ítélkezzék, amely vádat emelhet a miniszterek és minden politikai bűnös ellen, akiket a nemzetgyűlés jónak lát ez elé a törvényszék elé utalni.

Ez a „Főbíróság" öt bíróból áll, akiket a Semmítőszék (Franciaország legfelsőbb törvényszéke) választ ki saját tagjai közül, valamint harminchat esküdtből, akik a département-tanácsokból, tehát egészen arisztokratikus testületből kerülnek ki. Az egyedüli személyek, akik ellen ez a törvényszék eddig eljárást folytatott le, 1848 május 15 vádlottai – (itt *Barbès*, *Blanqui* és mások neve emelkedik ki az ítéletből!) és az 1849 június 13-án kompromittált képviselők.

Az 1848 augusztus 7-i törvény értelmében mindazokat, akik nem tudnak olvasni és írni, törlik az esküdtek jegyzékéből, s ilymódon a felnőtt népesség kétharmadát kizárják!

IX. FEJEZET – A FEGYVERES HATALOMRÓL

A régi katonai törvény teljes egészében érvényben maradt. A katona vétségei nem tartoznak a polgári bíróságok elé. A következő paragrafus szemlélteti ennek az alkotmánynak a szellemét.

„102. §. Minden francia férfi köteles katonai szolgálatot teljesíteni és a nemzetőrségben szolgálni, kivéve a törvényben megszabott eseteket."

Mindenki, akinek pénze van, mentesülhet a szolgálati kötelezettség alól.

A most tárgyalás alatt álló törvény, melynek második olvasása már megtörtént, a dolgozó osztályokat teljesen kizárja a nemzetőrség soraiból! Ezenfelül az elnöknek joga van minden község nemzetőrségét egy évre felfüggeszteni – és valóban, a nemzetőrséget fél Franciaországban feloszlatták!

X. FEJEZET – KÜLÖN RENDELKEZÉSEK

„110. §. A nemzetgyűlés az alkotmányt az egész nép éberségére és hazafiságára bízza" – és az „ébereket" és a „hazafiakat" az „Haute Cour" gyengéd kegyeire bízza! – *Június 13!*

XI. FEJEZET – AZ ALKOTMÁNY REVÍZIÓJÁRÓL

„111. §. Ha a nemzetgyűlés, ülésszaka végén, azt az óhaját fejezné ki, hogy az alkotmányt teljesen vagy részlegesen megváltoztassák, a revíziót a következő módon kell megejteni: – A nemzetgyűlés által kifejezett óhaj nem válhat törvénnyé másként, csak három egymást követő vita után, amelyek között egy-egy hónapos időköznek kell eltelnie, és a szavazatok háromnegyedével", amikor is a szavazók száma 500-nál nem lehet kevesebb. A revízió céljára egybehívott gyűlést csupán három hónapra választják, és, igen sürgős eseteket kivéve, semmiféle más kérdéssel nem foglalkozhat.

*

Ilyen „a Francia Köztársaság Alkotmánya" és ilyen módon élnek vele. Az olvasó tüstént látni fogja, hogy elejétől végig nem más, mint szép szavak tömege, melyek mögött a legálnokabb szándék rejtőzik. Már maga a megszövegezése *lehetetlenné* teszi a megsértését, mert minden egyes rendelkezése magában foglalja saját antitézisét – teljesen hatálytalanítja önmagát. Például: – „a szavazás közvetlen és általános" – „*kivéve* azokat az eseteket, amelyeket a *törvény* meg fog határozni".

Ezért nem mondható, hogy az 1850 május 31-i törvény (mely a nép kétharmadát megfosztja a választójogtól) egyáltalán megsérti az alkotmányt.

Az alkotmány folytonosan ismétli azt a formulát, hogy a nép jogainak és szabadságainak (pl. az egyesülési jognak, a választójognak, a sajtószabad-

ságnak, a tanítás szabadságának stb.) szabályozását és korlátozását egy későbbi *alaptörvény* fogja meghatározni, – és ezek az „alaptörvények" az ígért szabadságot úgy „határozzák meg", hogy megsemmisítik. Ezt a fogást, hogy teljes szabadságot ígérnek, hogy a legszebb elveket hirdetik meg, s alkalmazásukat, a *részleteket* „későbbi törvények" döntésére bízzák, francia mintaképeiktől vették át az osztrák és a porosz középosztályok; ugyanez történt az 1830-as francia alkotmányban – és a korábban elfogadott alkotmányokban is.

Nép! Határozz a *részleteket* illetően csakúgy, mint az elveket illetően, mielőtt hatalomra jutsz. Ezért folyt a harc az angol konventben éppen e pont körül![372]

Az egész alkotmányban csakis azok a cikkelyek pozitívak és véglegesek, amelyek az elnök megválasztására (45. §) és az alkotmány revíziójára (111. §) vonatkoznak. Ezek az egyedüli rendelkezések, amelyeket *lehet* megsérteni, mert ezek az egyedüliek, amelyek nem foglalják magukban saját ellentmondásukat.

Ezeket az 1848-as alkotmányozó gyűlés egyenesen Bonaparte ellen hozta, akinek az elnöki tisztségért folytatott cselszövényei nyugtalanították a képviselőket.

Ennek a szemfényvesztő alkotmánynak az örökös ellentmondásai elég világosan mutatják, hogy a középosztály lehet demokratikus *szavakban*, de nem lesz az a tettekben – elismeri valamely elv igazságát, de sohasem viszi keresztül a gyakorlatban –, és Franciaország valódi „alkotmánya" nem az általunk ismertetett chartában található, hanem az annak alapján életbe léptetett *alaptörvényekben*, melyeket vázoltunk az olvasónak. Az *elvek* megvoltak – a *részleteket* a jövőre bízták, s ezekben a részletekben szemérmetlen zsarnokság lépett újra életbe!

Hogy milyen mértéktelen a despotizmus Franciaországban, az kitűnik a munkásokra vonatkozó következő előírásokból.

Minden munkást a rendőrség könyvecskével lát el, melynek első oldalán a munkás neve, életkora, születési helye, szakmája vagy hivatása és személyleírása áll. Köteles ebbe bejegyezni a főnöknek a nevét, akinél dolgozik, valamint az okokat, amiért kilép tőle. De ez még nem minden: a könyvet átadják a főnöknek, aki azt a munkásról adott jellemzésével ellátva letétbe helyezi a rendőrségen. Ha a munkás otthagyja alkalmaztatását, el kell mennie könyvecskéjéért a rendőrségre; és nem kaphat más állást, ha azt fel nem mutatja. Ilymódon a munkás kenyere teljesen a rendőrségtől függ. De még ez sem minden: ez a könyvecske szolgál útlevél céljára. Ha a munkás ellen kifogás van, a rendőrség beírja: „bon pour retourner chez

lui"*, és a munkás kénytelen visszamenni illetőségi helyére! Ehhez a szörnyű leleplezéshez nem kell kommentár! Az olvasóra bízzuk, hogy elképzelje annak teljes kihatását és nyomon kísérje tényleges következményeit. Sem a feudális idők jobbágyságához, sem az indiai pária-rendszerhez nem fogható ez. Csoda-e, ha a francia nép sóvárogva várja a felkelés óráját. Csoda-e, ha felháborodása viharos formát ölt. Könyörületes volt 1830-ban, könyörületes volt 1848-ban; de azóta szabadságát elkótyavetyélték, vérét patakokban ontották, Franciaország minden börtöne zsúfolásig megtelt élethossziglan elítélt foglyokkal, — 15 000 embert egy tömegben deportáltak, és most az itt leírt borzalmas despotizmus nehezedik reá. Csoda-e, ha a középosztály fél a néptől, és ha minden erejét megfeszíti, hogy a megtorlás óráját feltartóztassa. De megoszlás uralkodik soraiban. Túlságosan sok az ellentétes ambíció, és legelső a műsoron:

NAPÓLEON FORTÉLYA

A kérdés most az, meghosszabbítsák-e az elnöki hatalmat és revideálják-e az alkotmányt. Napóleont nem lehet újra megválasztani az alkotmány nyílt megsértése nélkül, mert, először, csak a hivatali idejének lejártától számított négy év eltelte után választható újra; és másodszor, az alkotmányt csak háromnegyedes többséggel lehet revideálni. Ilyen többség ebben a kérdésben nincs, ezért alkotmányos újraválasztás nem lehetséges.

Az egyetlen alternatíva Bonaparte számára tehát az, hogy dacol az alkotmánnyal, fegyverhez nyúl és kivívja hatalmát, vagy pedig törvényesen átadja hatáskörét az előírt időpontban. Az utóbbi esetben Cavaignac lesz az elnök, és a *középosztály köztársasága* betetőződik. Az előbbi esetben a következmények bonyolultabbak.

Napóleon fortélya ezért most az, hogy a nép elégedetlenségére hasson. A középosztály Napóleon ellensége, — a nép tudja ezt, és ebben a tekintetben a rokonszenvnek egy köteléke fennáll közöttük. De a középosztállyal együtt őt is gyűlölik az elnyomásért; ha ezt a gyűlöletet vállairól egészen a középosztályra gördítheti, egy nagy akadály elhárul.

Ezt igyekszik elérni — ahogy Dijonban mondott minapi beszéde bizonyítja, ahol kijelentette: „Minden rossz törvényt a nemzetgyűlés léptetett életbe, minden jó törvényt, amelyet én javasoltam, ez a testület elvetett vagy megcsonkított. Elgáncsolták minden erőfeszítésemet, mellyel meg

* — hazautazásra érvényes — *Szerk.*

akartam javítani helyzeteteket, és a javítás elé akadályokat gördítettek ott, ahol ilyen nem volt."

Ilymódon igyekszik a villámot saját fejéről a nemzetgyűlésre hárítani. Eközben a hadsereg inkább vele tart, mint a nemzetgyűléssel, — és a nép nyomora oly nagy, hogy a sokaság véleménye szerint szinte minden változás jobb lenne, míg a tisztán látók csak kisebbségben vannak.

Ezért, ha a burzsoázia, elszántnak látva Bonaparte-ot, megkockáztatná a harcot Cavaignac vezetésével, a nép bizonyára ellene harcolna — és Bonaparte a nép mellett harcolna. Összefogva erősebbnek bizonyulnának a nemzetgyűlésnél. De akkor bekövetkezne a válságos idő; a nemzetgyűlés, látva, hogy a nép már-már győz, két rossz közül a kisebbet választaná. Inkább Napóleon császárságát vagy diktatúráját, mint demokratikus és szociális köztársaságot, s ezért kiegyezne az elnökkel. Az elnök, minthogy éppúgy retteg a demokratikus hatalomtól, mint a nemzetgyűlés, elfogadná segítségüket. A hadsereget, vagy legalábbis egy részét, a harc izgalma, veszélye és „dicsősége" még szorosabban fűzné Napóleonhoz; és a küzdelem akkor új alakot öltene, a hadsereg és a burzsoázia küzdelméét a nép ellen. A kimenetel a nép bátorságától, okosságától és egységétől függ majd. Napóleon fortélya abban áll, hogy először a népet játssza ki a középosztály ellen. Azután a középosztályt játssza ki a nép ellen, és a hadsereget felhasználja mindkettő ellen.

A jövő nagy eseményekkel terhes, és Franciaország jelene az egyik legérdekesebb tanulmány, amelyet a történelem nyújt.

The Constitution of the French Republic
adopted November, 4, 1848.

A megírás ideje: 1851 június első fele

A megjelenés helye: „Notes to the People"
1851 június 14. (7.) sz.

Eredeti nyelve: angol

MELLÉKLETEK

I

Feljegyzések és dokumentumok

1

Felhívás
német menekültek segélyezésére[373]

Amióta Németországban vad háborús tumultusban „a rendet és a nyugalmat" ismét bevezették; amióta füstölgő városok romjain és gyilkos ágyúdörgés közepette „a tulajdon és a személy biztonságát" helyreállították; amióta a haditörvényszék alig győzi egyik „lázadót" a másik után szétzúzott fejjel a sírba küldeni; amióta a börtönök már nem elegendők valamennyi „hazaáruló" befogadására; amióta az egyetlen még megmaradt jog a rögtönbíráskodás joga – azóta ezrek és ezrek bolyongnak idegen országban hajléktalanul.

Napról napra növekszik a hontalanok tömege, s tömegükkel együtt növekszik szerencsétlenségük; egyik helyről a másikra űzve nem tudják reggel, hogy este hol fogják a fejüket lehajtani, és este, hogy hol fognak reggel kenyeret találni.

Megszámlálhatatlan kivándorló özönli el Svájcot, Franciaországot és Angliát. Németország minden tartományából jöttek ide a szerencsétlenek.

Aki Bécsben a barikádokon a fekete-sárga „Ligával" szemben állva Jellachich szerezsánjaival[374] mérkőzött; aki Poroszországban Wrangel és Brandenburg szoldateszkája elől menekült; aki Drezdában puskával védelmezte a birodalmi alkotmányt, és aki Badenban mint republikánus katona harcba szállt a fejedelmek egyesült kereszteshada ellen – akár liberális, akár demokrata, akár republikánus, akár szocialista: a legkülönbözőbb politikai tanok és érdekek követői, valamennyiüket egyazon számkivetettség és egyazon nyomor egyesíti.

Egy fél nemzet koldul tépett ruhában idegen kapuk előtt.

London, a fényes világváros hideg aszfaltján is bolyonganak menekült honfitársaink. Minden hajó, amely a csatornát átszeli, hontalanok újabb seregét hozza a tengeren túlról; a város minden utcáján hallani egy-egy számkivetett panaszát a mi nyelvünkön.

Ez az ínség mélyen megindította a szabadság sok Londonban élő német barátját. Ezért ez év szeptember 18-án a Német Munkás Művelődési Egylet, valamint nemzetünk ideérkezett menekültjei közgyűlést tartottak, hogy a rászoruló demokraták segélyezésére bizottságot hozzanak létre. A következőket választották a bizottságba:

Karl Marx, a „Neue Rheinische Zeitung" egykori szerkesztője;

Karl Blind, a badeni-pfalzi kormány egykori párizsi követe;

Anton Füster, a bécsi osztrák birodalmi gyűlés egykori tagja;
Heinrich Bauer, londoni cipészmester; és
Karl Pfänder, festő, helyben.

Ez a bizottság havonként nyilvánosan számot ad mind a közgyűlésen, mind pedig kivonatosan német újságokban. Hogy minden félremagyarázásnak elejét vegyék, azt a határozatot hozták, *hogy a bizottság egyetlen tagja sem kaphat semmiféle segélyt a pénztárból.* Ha egy bizottsági tag valamikor segélyezésre szorulna, ezzel elveszti bizottsági tagságát.

Kérünk benneteket, barátaink és testvéreink, tegyetek meg mindent, ami erőtökből telik. Ha azon vagytok, hogy a letiport és láncra vert szabadság újra feltámadjon, s ha részvétet éreztek legjobb élharcosaitok szenvedései iránt, akkor nincs szükség részünkről nagyobb rábeszélésre.

Az adományok címzése: „Heinrich Bauer cipészmester, Dean Street, 64, Soho Square, London." A küldeményen feltüntetendő: „A menekültbizottság számára."

A német politikai menekültek segélyezésére alakult bizottság:

Anton Füster Karl Marx Karl Blind
Heinrich Bauer Karl Pfänder

London, 1849 szeptember 20.

2

A német menekültek segélyezésére alakult londoni bizottság számadása[375]

Ez év november 18-án a londoni német munkásegylet a Londonban tartózkodó politikai menekültek többségével együtt közgyűlést tartott, hogy az egy korábbi gyűlésen kinevezett segélybizottság számadását meghallgassa. F. é. szeptember 22-e óta egészben véve befolyt:

	£	sh.	d.
1. A londoni munkásegylettől	2	8	4 1/2
2. A londoni német olvasókörtől	2	15	—
3. A „Northern Star" szerkesztőségétől, London	—	5	—
4. Eddäus polgártárstól, London	—	1	—
5. Siefert polgártárs, London, gyűjtése	—	9	6
6. Görringer polgártárstól, London	1	5	
7. H. Bauer polgártárs, London, gyűjtése	7	1	9
8. A párizsi német munkásoktól Heidecker polgártárs útján	—	12	1
9. Huddersfieldből Krepp polgártárs útján	3	—	—
10. Stettinből, Poroszország	18	14	—
Összesen:	36	12	5 1/2

A menekülteknek f. é. szeptember 22 és november 18 között kiadott összegek:

1. Kleiner	3	17	2
2. Zschinski	3	17	4
3. Fröhlich	2	2	1
4. Henser	3	7	6
5. Egener	1	19	—
6. W. Töpffer	1	11	7
7. J. Töpffer	1	4	4
8. Blei, Bergmann, Osoba, Wessely, Braulichy és Klein menekülteknek együttesen	2	8	10
9. Schopp menekült kereskedőnek és családjának, saját váltó ellenében	4	—	—
10. Nyomdai költségekre és gyűjtőívekre	1	15	2 1/2
Összesen:	26	3	1/2

A bevételek összege:	36 £	12 sh.	5 ½ d.
A kiadások összege:	26 „	3 „	½ „
Pénztári állomány:	10 £	9 sh.	5 d.

Érkezett továbbá ruhanemű is, amelyet kiosztottak a menekülteknek.

A fenti számadást a gyűlés egyhangúlag elfogadta. Minden kiadásra vonatkozóan megvannak a nyugták, és az említett gyűlésen nem képviselt huddersfieldi és stettini adományozókat fel fogják szólítani, hogy nevezzenek ki megbízottakat Londonban e nyugtákba való betekintésre.

Minthogy a bizottság két tagjának, A. Füsternek és K. Blindnek az elutazása következtében a bizottság nem volt teljes számú, és minthogy továbbá a munkásegylettől és a szociáldemokrata irányzatú menekültektől független ellenbizottság próbál itt megalakulni, a bizottság visszaadta mandátumát a társaságnak. A társaság erre a következőket határozta:

1. A német munkásegylet az eddigi bizottság tevékenységének elismeréssel adózva új öttagú bizottságot nevez ki a maga kebeléből a következő címmel: „Szociáldemokrata bizottság német menekültek segélyezésére." Ez a bizottság a korábbi bizottság egyenlegét átveszi. – 2. A bizottság elsősorban a szociáldemokrata párt tagjait veszi igénybe, de, amennyire eszközei megengedik, más irányzatú menekülteket sem fog a támogatásból kizárni. – 3. A bizottság a munkásegyletnek havonta számot ad, s utána újjáválasztják. A számadást közzéteszik a „Deutsche Londoner Zeitung"-ban, a „Northern Star"-ban, a frankfurti „Neue Deutsche Zeitung"-ban, a kölni „Westdeutsche Zeitung"-ban, a hamburgi „Norddeutsche Freie Pressé"-ben, a berlini „Demokratische Zeitung"-ban, a „Schweizerische Nationalzeitung"-ban, a New York-i „Schnellpost"-ban és „Staatszeitung"-ban. – 4. Az adományozóknak joguk van a havi számadásoknál személyesen megjelenni, vagy, ha nem tartózkodnak Londonban, megbízottakkal képviseltetni magukat, és a könyveket, a nyugtákat és a pénztári állományt megvizsgálni. – 5. A munkásegylet a bizottság tagjaivá Karl Marxot, August Willichet, Friedrich Engelst, Heinrich Bauert és Karl Pfändert nevezi ki.

Amikor az alulírott bizottság a fenti számadást a Munkásegylet határozataival együtt nyilvánosságra hozza, egyben kéri, hogy az adományokat Heinrich Bauer címére, 64, Dean Street, Soho, London, küldjék be.

London, 1849 december 3.

A bizottság:

Karl Marx August Willich Friedrich Engels
Heinrich Bauer Karl Pfänder

3

[Bevezetés a Karl Marx által szerkesztett „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" részvényjegyzéséhez[376]]

Mint ismeretes, a „Neue Rheinische Zeitung" 1848 június 1-től 1849 május 15-ig *Karl Marx* irányításával a *Rajna melletti Kölnben* napilapként jelent meg. Az újság olyan sikerrel képviselte a németországi demokrácia leghatározottabb irányzatát, hogy minden felfüggesztés és ostromállapot ellenére, minden sajtóper és üldözés ellenére, a legnagyobb nehézségek, áskálódások és mindenfajta akadály ellenére mindössze tizenegy hónapi fennállása végén 5600 előfizetője volt. Miután a szerkesztőséget az esküdtszék két ízben felmentette, a porosz kormány számára e rettegett lap elnyomására csak egy erőszakos lépés maradt hátra: amikor múlt év májusában a Porosz Rajna-tartományban kitört részleges felkeléseket elnyomták, a kard pillanatnyi uralmát arra használta fel, hogy a szerkesztőséget Poroszországból erőszakkal eltávolítsa, s így a „Neue Rheinische Zeitung" további megjelenését lehetetlenné tegye.

A „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőinek többsége, miután részt vettek az elmúlt nyár forradalmi mozgalmaiban – ki Dél-Németországban, ki Párizsban –, Londonban ismét találkozott, és elhatározta, hogy az újságot innen folytatja. A lap eleinte csupán mint szemle, kb. ötíves havi füzetekben jelenhet meg. De a vállalkozás csak akkor fogja célját teljesen betölteni, szakadatlan, tartós hatást gyakorolni a közvéleményre és pénzügyi vonatkozásban is egészen más esélyeket nyújtani, ha a szerkesztőség olyan helyzetben lesz, hogy az egyes számok gyorsabban kövessék egymást. Ezért az a szándéka, hogy mihelyt eszközei megengedik, a „Neue Rheinische Zeitung"-ot kéthetenként ötíves füzetekben, vagy ha lehet, az amerikai és az angol hetilapok mintájára nagy hetilapként jelentesse meg, s mihelyt a viszonyok lehetővé teszik számára a visszatérést Németországba, a hetilapot azonnal ismét napilappá változtassa át.

Az előzetes számítások azt mutatják, hogy a szemle, ha csak kéthetenként jelenik meg és 3000 példányban kel el, 1900 tallér évi tiszta nyereséget hoz.

A vállalkozás biztosítására és a szemle kéthetenkénti vagy hetenkénti megjelenésének lehetővé tételére 500 font sterling tőke szükséges, amely összegre ezennel részvényjegyzést nyitunk az alábbi feltételekkel:

1. Minden egyes részvény összege 50 frank, s ez ideiglenes nyugta ellenében azonnal befizetendő. Az ideiglenes nyugtákat később becserélik az eredeti részvényekre.
2. Minden részvényes csak részvényének összegéig felelős.
3. A részvényeseknek joguk van Londonban megbízottakat kinevezni, akik az üzletvitelbe betekinthetnek.
4. Negyedévenként közgyűlést hívnak össze, amely meghallgatja a vállalkozás menetéről szóló jelentést, valamint a számadást, s határoz az üzletvitel további ellenőrzéséről. Az egyes részvényesek litografált üzleti jelentést kapnak.
5. A vállalkozásból adódó nyereséget mindaddig az üzleti tőkéhez csatolják, míg a „Neue Rheinische Zeitung" hetenként meg nem jelenhet. Ha a vállalkozás ennyire fejlődött, akkor a nyereséget három egyenlő részre osztják, az egyik harmad tartalékalapul szolgál, a második harmadot osztalékként szétosztják a részvényesek között, az utolsó harmad pedig a szerkesztőségnek jut.

London, 1850 január 1.

K. Schramm

a „Neue Rheinische Zeitung"

felelős kiadója

4

A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása[377]

1. Kiadások

					£	sh.	d.
1849 november	16	segély	à	7 sh.	5	12	—
„ december	29	„	à	7 „	10	3	—
	3	„	à	4 „	—	12	—
	1	„	à	6 „	—	6	—
	1	„	à	3 „	—	3	—
	2	„	à	5 „	—	10	—
	1	„	à	5 „ 6 d.	—	5	6
	1	„	à	8 „	—	8	—
	1	„	à	12 „	—	12	—
	4	„	à	10 „	2	—	—
1850 január	20	„	à	7 „	7	—	—
	1	„	à	2 „ 6 d.	—	2	6
	3	„	à	4 „	—	12	—
Február 1–23.	18	„	à	7 „	6	6	—
	2	„	à	5 „	—	10	—
	1	„	à	2 „	—	2	—
	5	„	à	10 „	2	10	—
	1	„	à	3 „	—	3	—
	1	„	à	13 „	—	13	—
	2	„	à	1 „ 3 d.	—	2	6
	1	„	à	1 „	—	1	—
	114	segély összesen			38	13	6
Portó, bélyeg, beszedési költségek és írószerek					1	5	1
				Összeg	39	18	7

A kiadások között van 26 font sterling kölcsön különböző, közben foglalkoztatáshoz jutott menekülteknek szerszámok, ruhanemű stb. beszerzésére, ennek későbbi visszafizetésére ígéretet tettek.

2. Bevételek

		£	sh.	d.
Nov. 19.	Egyenleg	10	9	5
Dec. 1.	A Munkásegylettől	—	3	6
„ 10.	A kölni „Westdeutsche Zeitung" útján 30 tallér, a kiadások levonásával	4	1	—
„ 15.	Párizsi német munkásoktól	2	5	10
„ 17.	Türk prof. úr, Rostock, útján	16	12	6
Febr. 11.	A cincinnati segélybizottságtól	20	18	—
„ 20.	A schwerini munkásoktól	3	—	—
	Összeg	57	10	3
	Le a fenti kiadások	39	18	7
	A pénztárban marad	17	11	8

A fenti elszámolást az itteni német munkásegylet márc. 4-i ülésén mutatták be és hagyták jóvá. A bizottság nyugtái és könyvei az adományozóknak vagy megbízottaiknak betekintés végett rendelkezésre állanak a pénztárosnál.

Ezen elszámolás lezárása óta még két tétel érkezett Kölnből, illetve New Yorkból, ezek a következő jelentésben kerülnek elszámolásra. Ezzel szemben a Svájcból és Franciaországból történt folytonos kiutasítások következtében a segélyre szoruló itteni menekültek száma nagymértékben megnövekedett. Úgyszólván naponta érkeznek ide újabb menekültek, és többnyire olyan állapotban, hogy nemcsak a szokásos szűkös segélyre szorulnak rá, hanem éppily sürgős kiadásokat tesznek szükségessé ruházkodásra is. Ilyen körülmények között az alulírott bizottságot annál is inkább igénybe veszik, mivel azok a kísérletek, hogy más oldalról teremtsenek elő eszközöket az itteni menekültek segélyezésére, úgy látszik kevés sikerrel jártak, és ezért minden ideérkező menekültet azonnal hozzá utasítanak. Az itteni német munkások és maguk a menekültek fáradozásainak eredményeképpen az utóbbiak közül néhányat sikerült foglalkoztatáshoz juttatni. De számos üzletág, amely a menekülteknek másutt nyitva áll, a túlnépesedett Londonban különböző okok, főleg a konkurrenciahajsza következtében el van zárva előlük. Azután meg az új jövevények olyan gyors iramban érkeznek, hogy a segélyezendők listája mégis hétről hétre nő.

Bár a bizottság a hozzá átutalt pénzek felhasználásában a legnagyobb takarékossággal jár el és a rendes segélyezést a legszűkösebbre korlátozza, amit az életszükségletek itteni magas árai csak megengednek, az adott körülmények között a bizottság pénzalapjainak igen gyorsan le kellett apadniok. Sőt attól kell tartanunk, hogy talán nemsokára képtelenek leszünk az itteni munkanélküli menekülteket a hajléktalanságtól és a végső nyomortól megóvni.

Ezért újból a németországi párt eszközeihez apellálunk. Azt kiáltjuk felé, hogy amilyen mértékben csökken a menekültek száma és ezzel nyomora Svájcban és Franciaországban, olyan mértékben növekszik Londonban, s reméljük, nem kerül

sor arra, hogy emberek, akik a német nép szabadságáért és becsületéért fegyverrel harcoltak, kénytelenek legyenek a londoni utcasarkokon kenyérért koldulni.

Minden adományt a következő címre kérünk:

Mr. Henry Bauer
64, Dean Street, Soho
London

London, 1850 március eleje.

A szociáldemokrata menekültbizottság:

Karl Marx Fr. Engels H. Bauer A. Willich Karl Pfänder

5

A forradalmi kommunisták világtársasága[311]

1. cikkely. A szövetség célja minden kiváltságos osztály megdöntése és alávetése a proletárok diktatúrájának, permanenciában tartva a forradalmat a kommunizmus megvalósításáig, amely szükségképpen az emberi család utolsó szervezeti formája lesz.

2. cikkely. E cél megvalósításának elősegítésére a szövetség a szolidaritás köteléke lesz a forradalmi kommunista párt összes frakciói között azáltal, hogy a republikánus testvériség elvének megfelelően eltüntet minden nemzeti megoszlást.

3. cikkely. A szövetség alapító bizottsága központi bizottsággá alakul. Mindenütt, ahol ezt a feladat végrehajtása szükségessé teszi, bizottságokat létesít, amelyek levelezni fognak a központi bizottsággal.

4. cikkely. A szövetség tagjainak száma nincsen korlátozva, de senkit sem szabad felvenni, csak egyhangúlag. A választás azonban semmi esetre sem történhet titkos szavazással.

5. cikkely. A szövetség minden tagja esküvel kötelezi magát a jelen szabályzat első cikkelyének feltétlen megtartására. Olyan változtatás, amelynek következménye az első cikkelyben kimondott szándékok gyengítése lehetne, feloldja a szövetség tagjait kötelezettségük alól.

6. cikkely. A társaság minden határozatához kétharmados szavazattöbbség szükséges.

Adam J. Vidil Ch. Marx Auguste Willich
F. Engels G. Julian Harney

6

A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása[378]

Bevétel

		£	sh.	d.
Febr. 25.	Pénztári egyenleg	17	11	8
	A londoni Szociális Reform Egylettől	30	18	5
Márc. 13.	A kölni menekültbizottságtól	36	—	—
	A. F.-től, a Munkásegylet tagjától	—	5	—
Márc. 18.	Wichmann úr, Hamburg, útján	6	—	—
Ápr. 16.	Rempel úr, Bielefeld, útján	3	—	—
	Engels úr útján E. B.-ból*	1	—	—
Ápr. 20.	Több angol munkástól	—	7	—
		95	2	1

Kiadások

Március	53	segély	à	7 [sh.]	18	11	—
„	7	„	à	10 „	3	10	—
„	1	„	à	9 „ 6 d.	—	9	6
„	1	„	à	2 „ $8^1/_2$ d.	—	2	$8^1/_2$
„	6	„	à	5 „	1	10	—
„	2	„	à	1 „	—	2	—
„	2	„	à	4 „	—	8	—
„	1	„	à	2 „	—	2	—
		Kölcsönök			2	3	—
		Portóköltségek és kisebb kiadások			—	8	8
					27	6	$10^1/_2$
Április	56	segély	à	6 [sh.]	16	16	—
„	18	„	à	5 „	4	10	—
„	2	„	à	2 „ 6 d.	—	5	—
„	14	„	à	1 „ 6 d.	1	1	—

* *Feltehetően Elberfeld-Barmenből. – Szerk.*

						£	sh.	d.
[Április]	52	„	à	7	„	18	4	—
„	1	„	à	8	„	—	8	—
„	54	„	à	3	„	8	2	—
„	49	„	à	3	„ 6 d.	8	11	6
„	1	„	à	6	„ 4 d.	—	6	4
		Kisebb kiadások				—	6	5
						58	10	3
						85	17	$1^1/_2$
		Pénztári állomány				9	4	$11^1/_2$

A bizottság, amelyet 1849 szeptember 18-án* létesítettek, megalapítása óta mintegy száz menekültet támogatott rövidebb vagy hosszabb ideig, s a kezén átment pénz teljes összege 161 £ 3 sh. $8^1/_2$ d. Ezenfelül az itteni munkásegylet egyes menekültek rendkívüli szükségleteit gyűjtések révén fedezte, másoknak munkát szerzett és valamennyi menekültnek rendelkezésére bocsátotta helyiségét, újságokkal együtt.

A fenti számadást a német munkásegyletnek bemutatták és ez jóváhagyta; a reá vonatkozó könyvek és nyugták a bizottság pénztárosánál a pénzküldőknek vagy meghatalmazottaiknak betekintés végett rendelkezésre állanak.

Újabban Struve, Bobzin, Bauer (Stolpéból) urak és mások úgy vélték, az ő nevükre van szükség ahhoz, hogy a menekültek részére Németországból elegendő pénzsegélyt lehessen szerezni. Ennek megfelelően bizonyos számú menekültet maguk köré csoportosítottak és tegnap egy gyűlésen külön bizottságot alakítottak. Magától értetődik, hogy egy párhuzamos bizottság alakításának ez az újabb terve éppoly kevéssé zavarhat meg bennünket a menekültekért végzett tevékenységünkben, mint a korábbi meghiúsult tervek.

Ahogy a számadás mutatja, a bizottság pénztára annyira kimerült, hogy még egy hét szükségleteinek a fedezésére is alig futja. Ráadásul még naponta új menekültek jelentkeznek támogatásért. Ezért még egyszer felszólítjuk a német szociáldemokrata pártot, hogy menekültjeit ne hagyja cserben, és adományait lehetőleg minél előbb küldje be K. Pfänder pénztároshoz, 21, King Street, Soho, London.

London, 1850 április 23.

K. Marx, elnök
August Willich K. Pfänder
Friedrich Engels Heinrich Bauer

* *A „Norddeutsche Freie Presse"-ben*: 24-én – *Szerk.*

7

A londoni német menekültek[379]

Egy idő óta olyan gyéren folytak be pénzadományok az itteni német menekültek számára, hogy ezek a legnagyobb nyomorúságnak vannak kiszolgáltatva. Többen közülük, akik foglalkozásukban eddig nem tudtak itt keresethez jutni, *majd egy hét óta az utcán és a parkokban alszanak, s az éhséggel küszködnek.* Különböző oldalakról a bizottságok közötti nézeteltéréseket és a pénz állítólag pártos elosztását ürügyül hozták fel arra, hogy semmi pénzt ne küldjenek a menekültek számára. *Struve* és *Bobzin* urak, valamint mások hozzájárultak ehhez azzal a kijelentésükkel, hogy az alulírott bizottság csak „kommunistákat" támogat.

Még egyszer kijelentjük itt, hogy mi kivétel nélkül *mindenkit* támogattunk, aki igazolta, hogy támogatásra szoruló német menekült. Könyveink és nyugtáink itt vannak, hogy ezt bizonyítsák, és a pénzküldőknek vagy meghatalmazottaiknak betekintésre minden pillanatban rendelkezésre állanak. Willich, az alulírottak egyike, a Struve, Bobzin urak és mások bizottságának teljes ülésén megkérdezte a nálunk támogatást kapott menekülteket, vajon melyiküktől kérdezték meg, hogy „kommunista"-e. *Senki sem jelentkezett!*

Kijelentjük, hogy Struve és Bobzin uraknak, valamint másoknak a fentebbi állítása *hazugság és rágalom.*

Ezután elesik az az ürügy, amellyel eddig különböző oldalakról megvonták a támogatást a londoni menekültektől.

London, 1850 június 14.

A szociáldemokrata menekültbizottság:

K. Marx F. Engels K. Pfänder A. Willich H. Bauer

Levelek és adományok beküldését kérjük erre a címre: K. Pfänder, 21, King Street, Soho, London.

8

A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása 1850 május, június és július hónapról[380]

Bevétel

		£	sh.	d.
Április 24.	Pénztári állomány a megelőző elszámolás szerint	9	4	11 1/2
Május	Hanauból Schärttner polgártárs útján 13 £ — —			
	le jövedelemadó — £ 7 9	12	12	3
	Egy angoltól	—	2	—
	Majna-Frankfurt 5 £ és 20 £	25	—	—
		46	19	2 1/2
Június	Trierből	2	2	6
	Párizsból (német munkások)	1	18	6
	Betzler polgártárs útján	—	5	—
		4	6	—
Július	Majna-Frankfurtból	30	—	—
	Kölnből	—	11	4
	Wiesbadenból (munkásegylet)	4	10	—
	Hamburgból („Norddeutsche Freie Presse")	11	11	10
	A Londoni Munkásegylettől	7	9	6
	Majna-Frankfurtból	20	—	—
	Neustadt an der Hardtból	4	—	—
	Hamburgból (a „Freischütz" expedíciója)	20	10	10
	La Chaux-de-Fonds-ból	5	—	—
	Hamburgból (St. Georg-i Munkásegylet)	—	17	6
		104	11	—

Kiadás

Ápr. 24-től	128	segély	à	3 sh. 6 d.	22	8	—
máj. 30-ig	27	„	à	3 „	4	1	—
	26	„	à	2 „	2	12	—

		£	sh.	d.
	31 segély à 1 sh.	1	11	—
	25 „ à 5 „	6	5	—
	alkalmi segélyek	1	5	—
	cipészmunka menekültek számára	—	14	—
	kisebb kiadások	—	6	11
		39	2	11
Június	58 segély à 2 sh.	5	16	—
	59 „ à 1 „	2	19	—
	25 „ à 1 „ 6 d.	1	17	6
	alkalmi segélyek	—	10	—
	kisebb kiadások	—	11	6
		11	14	—
Július	28 segély à 2 sh.	2	16	—
	24 „ à 1 „	1	4	—
	93 „ à — „ 6 d.	2	6	6
	alkalmi segélyek	1	6	—
	a menekültek étkezdéjéhez			
	7 £ 9 sh. 6 d. 5 „ — „ — „ 5 „ 10 „ — „ 5 „ 10 „ — „ 6 „ — „ — „ 6 „ — „ — „	35	9	6
	munkafelszereléshez	6	—	—
	kölcsönök menekülteknek	7	12	6
	kölcsön egy családos menekültnek	1	—	—
	kisebb kiadások	—	19	3 1/2
		58	13	9 1/2
	Összkiadás	109	10	8 1/2
	Összbevétel	155	16	2 1/2
	le kiadások	109	10	8 1/2
	Pénztári állomány	46	5	6

A fenti számadást a Munkásegylet f. év július 30-i ülésén bemutatták, és ez jóváhagyta. Könyvek és nyugták az adományozóknak vagy meghatalmazottaiknak betekintés végett rendelkezésre állanak.

Minthogy június hó folyamán igen gyéren érkeztek adományok, és a menekültek ínsége gyakran elviselhetetlen volt, az a határozat született, hogy közös lakóházat és étkezdét rendeznek be számukra. Az itteni munkásegylet, valamint a menekülteknek egy része, akik már munkához jutottak, adományaikkal lehetővé tették e terv kivitelezésének megkezdését. A később beérkezett pénzekből a házat el lehetett látni a szükséges felszereléssel és bútorzattal. Lakást eddig 18, ellátást pedig kb. 40 menekült talált benne. Először a munkanélküli cipészeket a menekültek közül felhasználták arra, hogy társaikat a szükséges lábbelivel ellássák. A bizottság később pénzalapot utalt ki és megtette a szükséges lépéseket ahhoz, hogy az említett helyiségben a menekülteknek közös ipari foglalkoztatást szervezzen és lehetővé tegye, hogy létfenntartási költségeik egy részét maguk megkeressék.

Ha az első kísérlet beválik, a dolog nagyobb arányokban kerül kivitelre, és erről annak idején a közönség majd további tájékoztatást kap. A bizottság reméli, hogy a menekültek segélyezésének és ipari foglalkoztatásának ez a kettős vállalkozása Németországból érkező számos adomány révén mindaddig fenntartható lesz, amíg a menekültek megélhetésükről maguk tudnak majd gondoskodni.

London, 1850 július 30.

A szociáldemokrata menekültbizottság:

Karl Marx **Friedrich Engels** **August Willich**

Karl Pfänder **Heinrich Bauer**

9

A Központi Vezetőség 1850 szeptember 15-i ülése[35][1]

Jelen vannak: Marx, Engels, Schramm, Pfänder, Bauer, Eccarius, Schapper, Willich, Lehmann.

Fränkel igazoltan távol van.

A legutóbbi ülés jegyzőkönyve nincs itt, mivel ez rendkívüli ülés, és ezért nem olvassák fel.

Marx: A pénteki ülés a Társaság[136] bizottsági ülésével való ütközés miatt nem volt megtartható. Minthogy Willich* körzeti gyűlést hívott össze, melynek jogos voltát nem vizsgálom, az ülést ma kell megtartanunk. A következő, három cikkelyből álló javaslatot teszem:

1. A Központi Vezetőség át van helyezve Londonból Kölnbe és az ottani Körzeti Vezetőségre száll át, mihelyt a mai központi vezetőségi ülés befejeződik. Ezt a határozatot közöljük a párizsi, a belgiumi és a svájci szövetségi tagokkal. Németországban maga az új Központi Vezetőség fogja tudatni.

Indokolás: Schapper javaslatát, hogy Kölnben általános német Körzeti Vezetőséget létesítsünk, elleneztem azért, hogy ne bontsuk meg a központi hatalom egységét. Ez a mi javaslatunkban elesik. Ehhez egész sor új indok járul. A Központi Vezetőség kisebbsége nyílt lázadásban van a többség ellen mind a legutóbbi ülésen a feddési szavazásnál, mind a körzet által most egybehívott közgyűlést illetően, mind az Egyletben és a menekülteknél. Ezért a Központi Vezetőség itt lehetetlen. A K. V. egységét nem lehet tovább fenntartani, a K. V.-nek ketté kellene szakadnia, és két szövetség alakulna. De mivel a Párt érdeke előbbre való, ezt a kiutat javaslom.

2. A Szövetség eddigi szervezeti szabályzata érvénytelen. Az új Központi Vezetőséget megbízzuk, hogy új szervezeti szabályzatot készítsen.

Indokolás: Az 1847-es kongresszuson hozott szervezeti szabályzatot a londoni K. V. megváltoztatta. A korviszonyok most ismét változtak. A legutóbbi londoni szervezeti szabályzat gyengítette a szervezeti szabályzat elvi cikkelyeit. Itt-ott két szabályzat van érvényben, egyes helyeken egy sincs, vagy egészen önhatalmúan** készített szabályzat érvényesül; tehát teljes az anarchia a Szövetségben. Ráadásul

* *A 2. kéziratban kiegészítve:* hétfőre – *Szerk.*

** *A 2. kéziratban:* önállóan – *Szerk.*

a legutóbbi szabályzat nyilvánosságra került, tehát nem használható tovább. Javaslatom tehát valójában arra irányul, hogy a szabályzatnélküliséget valódi szabályzattal váltsuk fel.[382]

3. Londonban két körzet alakul, amelyek egymással abszolúte semmi kapcsolatban nem állnak, s csak az a kötelékük, hogy a Szövetségben vannak és ugyanazzal a Központi Vezetőséggel leveleznek.

Indokolás: Éppen a Szövetség egysége érdekében szükséges, hogy itt két körzet alakuljon. A személyi ellentéteken kívül elvi ellentétek is merültek fel még a Társaságban is. Éppen legutóbb, „a német proletariátus magatartása a következő forradalomban" kérdés vitájában, a K. V. kisebbségének tagjai olyan nézeteket fejtettek ki, amelyek az utolsóelőtti körlevélnek*, sőt, a „Kiáltványnak" is egyenesen ellentmondanak. A „Kiáltvány" egyetemes szemléletét a német nemzeti szemlélettel helyettesítették, és a német kézművesek nemzeti érzésének hízelegtek. A „Kiáltvány" materialista szemlélete helyett az idealista szemléletet domborították ki. A valóságos viszonyok helyett az *akaratot* domborították ki mint fődolgot a forradalomban. Amíg mi azt mondjuk a munkásoknak: 15, 20, 50 évi polgárháborút kell végigharcolnotok, hogy a viszonyokat megváltoztassátok, hogy önmagatokat az uralomra alkalmassá tegyétek, ehelyett ezt mondják: *azonnal* uralomra kell jutnunk, vagy lefekhetünk aludni. Ahogyan a demokraták a „nép" szót, most ők a „proletariátus" szót puszta fráziként használják. Hogy ezt a frázist** megvalósítsák, valamennyi kispolgárt proletárnak kellene nyilvánítani, tehát de facto a kispolgárokat és nem a proletárokat kellene képviselni. A valóságos forradalmi fejlődést a forradalom frázisával kellene helyettesíteni. Ez a vita végre*** bebizonyította, milyen elvi különbségek voltak a személyi civódások hátterében, és most ideje közbelépni. Éppen ezeket az ellentéteket használták fel a két frakció harci jelszavaiként, és különböző szövetségi tagok a „Kiáltvány" védelmezőit reakciósoknak nevezték, s ezáltal próbálták őket népszerűtlenné tenni, ami azonban számukra teljesen közömbös, hiszen ők nem népszerűséget keresnek. A többségnek ezek után jogában állna, hogy a londoni körzetet feloszlassa és a kisebbség° tagjait mint a Szövetség elveivel szembenállókat – kitaszítsa. Én ilyen javaslatot nem teszek, mert ez haszontalan veszekedésre vezetne, és mert ezek az emberek meggyőződésük szerint mégiscsak kommunisták, bár a most kifejtett nézeteik kommunistaellenesek, és legfeljebb szociáldemokratáknak volnának nevezhetők. Érthető azonban, hogy merőben káros időfecsérlés lenne, ha együtt maradnánk. Schapper gyakran beszélt szétválásról, ám legyen – én komolyan veszem a szétválást. Azt hiszem, megtaláltam azt a módot, ahogyan szétválhatunk, anélkül, hogy a pártot robbantanánk.

Kijelentem, hogy nézetem szerint körzetünkben lehetőleg kevés, legfeljebb 12 ember kívánatos, és az egész rajt szívesen a kisebbségnek hagyom. Ha ezt a

---

* *A 2. kéziratban:* a Központi Vezetőség utolsóelőtti körlevelének – *Szerk.*

** *A 2. kéziratban:* nézetet – *Szerk.*

*** *A 2. kéziratban kiegészítve:* világosan – *Szerk.*

° *A 2. kéziratban:* a Központi Vezetőség kisebbségének – *Szerk.*

javaslatot elfogadják, mi nyilvánvalóan nem maradhatunk a Társaságban. Én és a többség kilépünk a Great Windmill Street-i Társaságból[350]. Végül is nincs szó a két frakció közti ellenséges kapcsolatról, hanem ellenkezőleg a feszültségnek és ezért minden kapcsolatnak a megszüntetéséről. A Szövetségben és a Pártban együtt maradunk, de olyan kapcsolatban, amely csak káros, nem maradunk.

Schapper: Ahogyan Franciaországban a proletariátus elválik a hegypárttól és a „Presse"-től[50], ugyanúgy itt azok, akik a pártot elvileg képviselik, elválnak azoktól, akik a proletárok között szerveznek. A Központi Vezetőség áthelyezését* támogatom, a szervezeti szabályzat megváltoztatását szintén. A kölniek ismerik a németországi viszonyokat. Továbbá azt hiszem, hogy az új forradalom létrehoz majd olyan embereket, akik önmagukat fogják vezetni, jobban, mint mindazok, akiknek 1848-ban nevük volt. Ami az elvi szakadást illeti, Eccarius vetette fel azt a kérdést, amely erre a vitára indítékot adott. Az itt megtámadott nézetet azért fejtettem ki, mert egyáltalán ebben az ügyben én rajongó vagyok. Arról van szó, hogy kezdetben mi nyakazzunk-e, vagy bennünket nyakazzanak. Franciaországban a munkásokon a sor, és ezzel Németországban *rajtunk*. Ha nem így volna, akkor persze lefeküdnék aludni, és akkor más materiális pozícióm lehetne. Ha rajtunk a sor, olyan rendszabályokhoz nyúlhatunk, melyek a proletariátusnak biztosítják az uralmat. Én fanatikusan e mellett a nézet mellett vagyok. A Központi Vezetőség azonban az ellenkezőjét akarta. De ha ti nem akarjátok, hogy közötök legyen hozzánk, ám legyen – akkor most szétválunk. Engem a következő forradalomban biztosan lefejeznek, de én elmegyek Németországba. Ha ti két körzetet akartok alakítani, ám legyen – de akkor a Szövetség megszűnik, és azután Németországban találkozunk ismét, és talán akkor majd ismét együtt mehetünk. Én Marxnak személyes barátja vagyok, de ha ti a szétválást akarjátok, ám legyen, akkor majd mi is külön megyünk és ti is külön mentek. De akkor két szövetséget kell alakítani. Az egyiket azok számára, akik tollukkal hatnak, a másikat azok számára, akik más módon hatnak. Nem az a nézetem, hogy a burzsoák Németországban uralomra jutnak, s ebben a tekintetben fanatikus rajongó vagyok, ha nem az volnék, egy garast sem adnék az egész históriáért. De két körzet itt Londonban, két társaság, két menekültbizottság, akkor inkább legyen két szövetség is és teljes szétválás.

Marx: Schapper félreértette javaslatomat. Mihelyt a javaslatot elfogadják, elválunk, a két körzet elválik, és a személyek nem állnak egymással semmiféle kapcsolatban. De ugyanahhoz a Szövetséghez és ugyanazon Központi Vezetőség alá tartoznak. Sőt a szövetségi tagok nagy tömegét ti tarthatjátok meg. Ami a személyes áldozatokat illeti, hoztam annyit, mint bárki, de az osztályért, nem személyekért. Ami a rajongást illeti, kevés rajongás kell ahhoz, hogy olyan párthoz tartozzon az ember, amelyről azt hiszi, hogy kormányra jut. Én mindig dacoltam a proletariátus pillanatnyi véleményével. Olyan pártnak szenteljük magunkat, amely szerencsére még nem juthat mindjárt uralomra. A proletariátus, ha uralomra jutna, nem közvetlenül proletár, hanem kispolgári rendszabályokhoz nyúlna. Pártunk csak akkor

* *A 2. kéziratban:* Kölnbe való áthelyezését – *Szerk.*

juthat kormányra, ha a körülmények megengedik, hogy *saját* nézetét valósítsa meg. Louis Blanc szolgáltatja a legjobb példát arra, hogy mit ér el az ember, ha túl korán jut uralomra. Franciaországban egyébként a proletárok nem egyedül, hanem a parasztokkal és a kispolgárokkal együtt jutnak hatalomra, és nem a saját rendszabályaikat, hanem *azokéit* kell majd megvalósítaniok. A párizsi kommün[383] bizonyítja, hogy nem kell a kormányban lennünk ahhoz, hogy valamit megvalósíthassunk. Egyébként, miért nem szólal fel senki a kisebbség többi tagjai közül, nevezetesen Willich polgártárs, akik annak idején mind egyhangúlag helyeselték a Körlevelet? A Szövetséget nem választhatjuk szét és nem is akarjuk szétválasztani, hanem csak a londoni körzetet akarjuk két körzetté szétválasztani.

Eccarius: A kérdést én tettem fel, és persze az volt a szándékom, hogy a dolgot szóba hozzam. Ami a Schapper-féle felfogást illeti, a Társaságban kijelentettem, miért tartom azt illúziónak, és miért nem hiszem, hogy pártunk rögtön a következő forradalomkor uralomra juthat. Pártunk akkor a klubokban fontosabb lesz, mint a kormányban.

Lehmann polgártárs eltávozik, anélkül, hogy egy szót is szólna. Ugyanígy Willich polgártárs.

Az 1. cikkelyt mindnyájan elfogadják. Schapper nem szavaz.
A 2. cikkelyt mindnyájan elfogadják. Schapper mint fent.
A 3. cikkelyt m. f. elfogadják. Schapper m. f.

Schapper tiltakozását jelenti be mindnyájunkkal szemben. Most teljesen szétváltunk. Nekem megvannak a magam ismerősei és barátai Kölnben, akik inkább engem követnek, mint benneteket.

Marx: Ügyünkben a szervezeti szabályzat szerint jártunk el, s a K. V. határozatai érvényesek.

A jegyzőkönyv felolvasása után Marx és Schapper kijelentik, hogy ebben az ügyben nem írtak Kölnbe.*

Schappert megkérdezik, van-e valami kifogása a jegyzőkönyv ellen. Kijelenti, hogy semmi kifogása nincs, mivel minden kifogásolást feleslegesnek tart.

Eccarius javasolja, hogy a jegyzőkönyvet mindnyájan írják alá. Elfogadják. Schapper kijelenti, hogy ő nem fogja aláírni.

Történt Londonban, 1850 szeptember 15-én.

Felolvasták, jóváhagyták és aláírták.*

K. Marx, a Központi Vezetőség elnöke — *K. Schramm*
F. Engels, titkár — *J. G. Eccarius*
Henry Bauer — *K. Pfänder*

* *A2. kéziratban ez a mondat hiányzik. — Szerk.*

10

A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása augusztus 1-től szeptember 10-ig[384]

Bevétel

		£	sh.	d.
Augusztus	Egyenleg	46	5	6
	Miss Berg gyűjtése	12	—	—
	Hamburg, St. Georg-i Munkásegylettől	2	10	—
	Ugyanattól	1	10	—
	Neustadt an der Hardtból	8	—	—
	C. Flory úrtól a „Deutsche Londoner Zeitung" szerkesztősége útján	—	8	—
Szeptember	A párizsi német munkásegylettől	2	—	—
	John Berg úr gyűjtése	17	10	—
	Összesen	90	3	6

Kiadás

Augusztus	A menekültek étkezdéjébe	28	9	3
	A kefekötő-műhelynek	7	10	—
	Bőrért stb.	—	13	6
	56 segély à 6 d.	1	8	—
	23 „ à 1 sh.	1	3	—
	6 „ à 2 sh. 6 d.	—	15	—
	Különféle segélyek	—	5	6
	4 segély à 10 sh.	2	—	—
	Kölcsönök menekülteknek	8	4	—
	4 menekültnek Amerikába utazáshoz	5	—	—
	Útiköltség Schleswig-Holsteinba	7	3	—
	Kisebb költségek, portó, pénzbeszedés stb.	—	11	3
Szeptember	Az étkezdébe	14	4	8
	39 segély à 6 d.	—	19	6

	£	sh.	d.
2 segély à 1 sh.	—	2	—
1 „ à 10 sh. és 1 à 5 sh.	—	15	—
Az adományozó, Berg úr előírása szerint elosztva	8	15	—
Kölcsönök menekülteknek	1	18	—
Kisebb költségek	—	6	10
Összesen:	90	3	6

Minthogy az eddigi szociáldemokrata bizottság négy alulírott tagja ezen elszámolás benyújtásakor bejelentette a bizottságból való kilépését, a Great Windmill Street-i Társaság a könyvek és a nyugták átvizsgálására egy bizottságot nevezett ki, amely f. hó 15-én jelentette, hogy mindent rendben talált.

Az alulírottak szükségesnek vélték, hogy az ügykezelésükre vonatkozó összes könyveket és nyugtákat az eddigi pénztárosnál, K. Pfändernél, 21, King Street, Soho Square, hagyják, mivel nem csupán a bizottságból, hanem a társaságból is kiléptek és a közönség részéről felmerülő esetleges reklamációknál dokumentumokat nem nélkülözhetnek.

Kérjük tehát a pénzküldőket, jelöljenek ki meghatalmazottakat Londonban, hogy azok a könyvekbe és a nyugtákba a nevezett eddigi pénztárosnál betekintsenek.

London, 1850 szeptember 18.

Karl Marx **H. Bauer** **K. Pfänder** **F. Engels**

II

[A kölni Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez[385]]

A Központi Vezetőség a Szövetséghez

Testvérek! Bár a Szövetség viszonyaiban az utóbbi hónapokban bekövetkezett változásokat a körzeteknek és a csoportok legnagyobb részének tudtára adtuk, ebben az általános körlevélben mégis vissza kell rájuk térnünk, részint, hogy egynémely részlettudósítást kiegészítsünk, részint hogy szükségessé vált rendszabályokat hozzájuk fűzzünk.

Azokról az eseményekről, amelyek Londonban végbementek és ott szakadáshoz vezettek a Szövetség tagjai között, a kölni körzet először a volt Központi Vezetőség szeptember 15-i ülésének jegyzőkönyvéből értesült. Ezen az ülésen tíz szavazat közül négy szavazatnyi többséggel (heten három ellenében) a következő határozatokat hozták:

1. a Központi Vezetőség székhelyét áthelyezik Londonból Kölnbe, és a kölni körzet alakítson új Központi Vezetőséget;

2. a Szövetség szervezeti szabályzatát érvénytelennek nyilvánítják, és az új Központi Vezetőséget megbízzák új szabályzat megszövegezésével;

3. az eddigi egy londoni körzet helyébe ugyanott kettőt alakítanak, amelyek egymástól függetlenül csakis a közös Központi Vezetőséggel állnak majd kapcsolatban.

E határozatok indokolásából, valamint a többségnek a jegyzőkönyvet kísérő jelentéséből azt láttuk, hogy Londonban a szövetségi tagok között helyrehozhatatlan szakadás következett be, és hogy a teljes felbomlás veszélye csak a javasolt szétválás által küszöbölhető ki. E veszély nagyságát azonban csak a Központi Vezetőség kisebbségének nem sokkal azután beérkező jelentése mutatta meg, mely szerint e kisebbség, megerősödve a londoni körzet néhány tagjával, amelynek többsége csatlakozott hozzájuk, új Központi Vezetőséggé alakulván, a régi Központi Vezetőség tagjait és azoknak számos barátját kizárta a Szövetségből és október 20-ra Londonba egy már korábban bejelentett kongresszust hívott össze. Utóbbinak az lett volna a feladata, hogy határozataikat, amelyeknek nyilvánvaló jogtalanságát *még nem* merték tagadni, „megmentő tett"-ként szentesítse.

Ennek az iratnak a tartalma azonban arról győz meg bennünket, hogy a szóbanforgó határozatok nemcsak jogtalanok, hanem olyan elvekre épültek fel, amelyek a

Szövetség elveinek és a Szövetség ezen elvek alapján eddig követett politikájának homlokegyenest ellentmondottak. Így a Központi Vezetőség többségének kizárását egyes személyek ellen emelt vád mellett azzal az általános alapelvvel is igyekeztek alátámasztani, hogy a Szövetségnek minden irodalmár elemet ki kell zárnia, hogy a Szövetség csakis kézművesek és gyári munkások egyesülése, amely, hacsak a kellő akarat megvan bennük, a legközelebbi forradalomban azonnal uralomra juthatna és a társadalom kommunista átalakítását keresztülvihetné. Ezzel azt mondták ki, hogy a proletárpártnak szerintük vissza kell térnie egy általános aszketizmus (lásd „Kiáltvány", III. 3.*) ama régi álláspontjához és ahhoz a durva egyenlősítéshez, amelynek a proletariátus első mozgalmai idején lett volna jogosultsága, amikor még arról volt szó, hogy a polgári társadalom különféle politikai és gazdasági tanításaival a proletár osztályharc általános elvét állítsák szembe. Ez a negatív magatartás azonban most már nem valamilyen burzsoá szocializmus ellen irányul; a Párt 1848-as kiáltványának és a Központi Vezetőség ez évi, a Párt politikáját részletesen kifejtő első „Üzenetének"** a szerzőit marasztalta el, sőt elítélte ezzel a *„Kiáltványt" és magának a Pártnak a politikáját is.* Míg ugyanis a „Kiáltvány" és az „Üzenet" a proletár mozgalom fejlődésmenetét abban jelölik meg, hogy a proletariátus, miután már osztályhelyzetének tudatára jutott, ezen belül a régi társadalom minden műveltségelemét felveszi magába és ilymódon elméletileg eljut egy kommunista forradalom mozgalmainak átlátásához, gyakorlatilag pedig e feltételek kifejlesztésén munkálkodik és a különböző nemzeti pártok harcában saját politikai és gazdasági uralmát kivívja: – addig ez az új-régi álláspont minden elméleti munkát elintézettnek nyilvánít, minden irodalmi tevékenységgel ellenségesen szembehelyezkedik és úgy véli, hogy a jelenlegi fejlődésnek, nevezetesen egy új német forradalomnak alapzatán előidézheti a mozgalom végcéljának megvalósulását. Ezért azután egészen természetes is, hogy ugyanazok az emberek, akik látszólag oly kizárólagosan a „tiszta proletariátus" érdekeit képviselik, legújabb proklamációjukban, amelyet franciákkal, lengyelekkel és magyarokkal közösen „demokratikus-szocialista bizottság" címen tártak a világ elé, csupán a forradalom frázisát harsogják és mint a *kispolgári* szociáldemokratikus köztársaság élharcosai lépnek fel. Ezzel a proletariátust a mozgalom idejére is visszavetik régi apolitikus álláspontjára; megint egy másik osztály érdekeiért szólítják harcba, hogy azután győzelmének gyümölcseitől el legyen ütve.

Az olyan aggasztó jelenség láttán, mint amilyent az új kisebbségi Központi Vezetőség hirdetménye elénk tárt, a kölni körzet kénytelen volt elejteni mindazokat a meggondolásokat, amelyek a Központi Vezetőség többségének határozataival szemben felmerülhettek. Azoknak a személyi viszálykodásoknak és ellenségeskedéseknek az alapján vagy alaptalanságán, amelyek egyébként a kisebbség írásában a legvisszataszítóbb gyűlölködő jelleget öltötték, ítéletet alkotni lehetetlen és megengedhetetlen volt. Ami a formai jogszerűséget illeti, mindkét fél letért a szervezeti szabályzat útjáról, mert eszerint mindkettőnek a kongresszushoz kellett volna

* *Lásd 4. köt. 467. old. – Szerk.*
** *Lásd 236–245. old. – Szerk.*

apellálnia. De nemsokára arról is meggyőződtünk, hogy mindkettő annyiban helyesen járt el, hogy kongresszus Londonban akkortájt, ha egyáltalán meg nem hiúsul külső nehézségeken, teljes bomláshoz vezetett volna a Szövetségben. Számunkra mindenekelőtt az volt a fontos, hogy a Szövetség elveit, politikáját és fennállását megmentsük, s így nem maradt más hátra, mint hogy a Központi Vezetőség többségének a határozatait mint egyedül ésszerűeket és a körülményeknek megfelelőeket elfogadjuk. A kölni körzet tehát megalakította az új Központi Vezetőséget, kinevezvén a három tagot, akik ma ezt az Üzenetet hozzátok intézik.

A harmadik, általunk elfogadott határozat keresztülviteléhez Schapper és Eccarius polgártársakat megbíztuk, hogy külön-külön alakítsanak önálló körzetet Londonban. Schappernak, a kisebbség főképviselőjének a megbízást a régi londoni körzethez intézett levélben adtuk, amelyben részletesen kifejtettük határozataink indítékait és valamennyi velük szembenálló, a londoni körzet által hozott határozatot semmisnek nyilvánítottuk. Válaszul erre a levelünkre megjelent közöttünk egy megbízott Londonból, aki az ottani Központi Vezetőség nevében tárgyalni kívánt a kölni körzettel. Amikor ezt a kívánságát visszautasítottuk, felolvasta meghatalmazóinak egy terjengős írását, amelyben ezek részint a leggyűlölködőbb, sőt legképtelenebb új személyi áskálódásokkal, részint korábban felállított alapelveik védelmével, végül azzal a meglehetősen arcátlan állítással, hogy ők teljesen a szervezeti szabályzatnak megfelelően jártak el, korábbi határozataikat igazolni igyekeztek. A magunk részéről egy utolsó kísérletet tettünk, hogy megvilágítsuk azokat a szomorú tévelygéseket, amelyekbe ezek az emberek belesodródtak; természetesen hiába. Amikor azonban a megbízott nekifogott, hogy bennünket kizártaknak nyilvánítson, azt válaszoltuk, hogy ez kölcsönösségen nyugszik, csak azzal a különbséggel, hogy ezáltal a régi londoni körzet és annak Központi Vezetősége saját magukat zárják ki a Szövetségből; olyan kizárás ez, amelyet nem habozunk saját határozatunkkal jóváhagyni.

Ezt a kizárást nem jelentettük azonnal az egész Szövetségnek, mert azt ebben a körlevélben szándékoztunk közölni, amelyet korábban véltünk kibocsáthatni, semmint a körülmények megengedték. Ezért a határozat meghozatala után az Eccarius által Londonban megalakított körzetből megérkezett hozzánk a formális indítvány is, hogy „a különszövetség[386] valamennyi tagja, sajátlag Schapper, Willich, Schärttner, Lehmann, Dietz (Oswald), Gebert, Fränkel, az utóbbi hét neve említésével, taszíttassék ki, és ez a határozat a Szövetség valamennyi körzetével és csoportjával, valamint a londoni különszövetséggel és annak vezetőivel közöltessék". Ezt az indítványt a következő, kétségtelenül fölöttébb nyomós okokkal támasztották alá, amelyeket a nevezett személyek közelebbi megismerése céljából hasonlóképpen az egész Szövetséggel közlünk: „1. A Szövetségen kívül álló titkos társaságok vezetőségeit, különböző nemzetiségű menekülteket tájékoztattak a londoni meghasonlásról és méghozzá hamisan; 2. nyílt lázadásban vannak a kölni jogszerű Központi Vezetőséggel szemben, dacolnak annak határozataival és különszövetség alakítása céljából egy megbízottat körútra küldtek Németországban; 3. mindazokat a kötelezettségeket, amelyek titkos társaságok tagjaira hárulnak, megszegték a

londoni körzet szerveivel szemben és még most is folyvást megszegik; 4. a szétválás óta a titkos társaságok minden törvényét áthágták, és további megmaradásuk a Szövetségben csak hozzásegítené őket annak felbomlasztásához."

Testvérek, mi főként abból a tevékenységből, amelyet a Rajna vidékén megjelent Haude megbízott – aki egyébként, minthogy Németországban sehol sem talált visszhangra, már visszatért Londonba – megpróbált kifejteni, meggyőződtünk ezeknek a részben új indokoknak a helyességéről – és ezért korábbi határozatunk, továbbá a londoni körzetünk által tett indítvány alapján ünnepélyesen kijelentjük a Szövetség összessége előtt a következőket. A Londonban fennálló különszövetség valamennyi tagja, nevezetesen elöljárói és meghatalmazottai, Schapper, Willich, Schärttner (A), Oswald Dietz, A. Gebert, Adolph Maier – aki tagja a fent említett demokratikus-szocialista bizottságnak, tehát valószínűleg tagja a különszövetség vezetőségének is –, Fränkel és Haude polgártársak a Szövetségből kitaszíttattak; felszólítjuk a Szövetség valamennyi tagját, hogy minden baráti kapcsolatot szakítsanak meg e szövetség tagjaival, a Szövetség valamennyi vezetőségét, hogy az említett szövetség minden üzelmét és minden kísérletét, amely arra irányul, hogy Németországban vagy a Szövetség más országaiban, amelyekben eddig még sehol nem vetette meg lábát, gyökeret verjen, a leggondosabban szemmel tartsa és a Központi Vezetőségnek azonnal jelentse . . .

Köln, 1850 december 1.

12

A Kommunista Szövetség szervezeti szabályzata[382]

1. A Kommunista Szövetség *célja*, hogy a propaganda és a politikai harc minden eszközével keresztülvigye a régi társadalom lerombolását*, a proletariátus szellemi, politikai és gazdasági felszabadítását, a kommunista forradalmat. A Szövetség a különböző fejlődési fokokon, amelyeken a proletariátus harcának át kell mennie, mindig az összmozgalom érdekét képviseli, mint ahogy mindig igyekszik a proletariátus összes forradalmi erőit magában egyesíteni és megszervezni; a Szövetség titkos és fel nem bontható mindaddig, amíg a proletárforradalom el nem érte végcélját.

2. *Tagja* csak az lehet, aki a következő feltételeket egyesíti:

a) mentesség minden vallástól, gyakorlati elszakadás minden egyházi köteléktől és minden, a polgári törvények által nem követelt szertartástól;

b) a proletár mozgalom feltételeinek, fejlődésmenetének és végcéljának megértése;

c) tartózkodás minden olyan kapcsolattól és parciális törekvéstől, amely a Szövetség céljával ellenséges vagy azt akadályozza;

d) a propagandára való képesség és buzgalom, megingathatatlan elvhűség és forradalmi tetterő;

e) a legszigorúbb titoktartás minden szövetségi ügyben.

3. *A felvételre való alkalmasságot* a csoport egyhangú határozata dönti el. A felvételt rendszerint az egybegyűlt csoport előtt az elöljáró eszközli. A tagok megfogadják, hogy a Szövetség határozatainak feltétlenül alávetik magukat.

4. Aki a tagsági feltételeket megsérti, azt kizárják. Egyes személyek kizárásáról a csoport dönt szótöbbséggel. Egész csoportokat a központi hatalom zárhat ki, ha erre egy körzeti csoport indítványt tesz. A kizártakat az egész Szövetségnek bejelentik és akárcsak minden gyanús személyt, szövetségileg megfigyelés alatt tartják.

5. A Szövetség csoportokra, körzetekre, Központi Vezetőségre és kongresszusra tagolódik.

6. A csoportok legalább három egyazon helységbeli tagból állnak; mindegyik csoport választ egy elöljárót, aki vezeti az üléseket, és egy helyettest, aki a pénztárt kezeli.

---

* *Marx közbeszúrása:* — és a burzsoázia megdöntését — *Szerk.*

7. Egy ország vagy egy tartomány csoportjai egy főcsoport, a *körzet* alá tartoznak, amelyet a Központi Vezetőség nevez ki. A csoportok közvetlenül csak a körzetükkel állnak kapcsolatban, a körzetek a Központi Vezetőséggel.

8. A csoportok legalább kéthetenként rendszeresen összeülnek; legalább havonta levélben érintkeznek körzetükkel; a körzeti csoportok legalább kéthavonta levélben érintkeznek a Központi Vezetőséggel; a Központi Vezetőség háromhavonta jelentést tesz a Szövetség helyzetéről.

9. A csoportok és körzetek elöljáróit és helyetteseiket egy évre választják, s választóik bármikor elmozdíthatják őket; a Központi Vezetőség tagjait csak a kongresszus mozdíthatja el.

10. Minden szövetségi tagnak havi járulékot kell fizetnie, amelynek minimumát a kongresszus állapítja meg. Ezek a járulékok felerészben a körzetekhez, felerészben a Központi Vezetőséghez kerülnek és az ügyintézési költségek fedezésére, propagandairatok terjesztésére és megbízottak kiküldésére fordítják. A körzetek viselik a csoportjaikkal való levelezés költségeit. A járulékokat háromhavonkét eljuttatják a körzetekhez, amelyek az összbevétel felét a Központi Vezetőséghez küldik és ugyanakkor kiadásaikról és bevételeikről számot adnak csoportjaiknak. A Központi Vezetőség a kongresszusnak számol el a hozzá befolyt pénzekről. Rendkívüli költségeket rendkívüli járulékokból kell fedezni.

11. A *Központi Vezetőség* az egész Szövetség végrehajtó szerve. Legalább három tagból áll, az a körzet választja és egészíti ki, amelyet a kongresszus a Központi Vezetőség székhelyéül kijelöl, és csak a kongresszusnak tartozik számadással.

12. A *kongresszus* az egész Szövetség törvényhozó szerve. A körzeti gyűlések képviselőiből áll, a körzeti gyűlések mindegyike öt csoportonként *egy* képviselőt választ.

13. A *körzeti gyűlés* a körzet képviseleti szerve, amely rendszeresen negyedévenként ül össze a körzet ügyeinek megtanácskozására a körzet székhelyén a főcsoport elnökének vezetésével. Minden csoport egy képviselőt küld ide. A szövetségi képviselők választására összehívott körzeti gyűlés időpontja megváltoztathatatlanul minden év júliusának közepe.*

14. Két héttel a körzeti választó gyűlések befejezte után a kongresszus jogszerűen összeül a Központi Vezetőség székhelyén, ha ez nem jelölt ki más helyet.

15. A kongresszus meghallgatja a Központi Vezetőség – amelynek a kongresszuson tanácskozási joga van, de szavazati joga nincs – beszámoló jelentését a maga egész tevékenységéről és a Szövetség helyzetéről; kijelöli a Szövetség által követendő

---

* *Az itt végződő harmadik kéziratoldal alsó szélére Marx a következőket írta, nyilván a Szervezeti Szabályzat más beosztását javasolva:*

5. cikkely *Csoport*
6. cikkely *Körzet*
7. cikkely *Központi Vezetőség*
8. cikkely Kongresszus
9. cikkely Felvétel a Szövetségbe
10. cikkely *Kitaszítás a Szövetségből/Pénz* ... [olvashatatlan szó] – *Szerk.*

politika alapelveit, dönt a szervezeti szabályzat módosításáról, s meghatározza a Központi Vezetőség székhelyét a következő évre.

16. A Központi Vezetőség sürgős esetekben rendkívüli kongresszust hívhat egybe, amely ilyenkor a körzetek által utoljára megválasztott képviselőkből áll.

17. Egyazon csoport egyes tagjai közötti viszályokban végérvényesen a csoport dönt; egyazon körzet tagjai között a körzeti csoport, különböző körzeteké között a Központi Vezetőség; a Központi Vezetőség tagjai elleni személyi panaszok a kongresszus elé tartoznak. Egyazon körzet egyes csoportjai közötti viszályokban a körzeti csoport dönt, a csoportok és körzetük közötti vagy különböző körzetek közötti viszályokban a Központi Vezetőség; de jogukban áll a fellebbezés az előbbi esetben a körzeti gyűlésekhez, az utóbbiban a kongresszushoz. Ugyancsak a kongresszus dönt a Központi Vezetőség és a Szövetség alsóbb vezetőségei közötti minden konfliktusban.

13

Előzetes megjegyzés [L. A. Blanqui pohárköszöntőjének német fordításához[387]]

[A pohárköszöntő szövegével]

Egyes nyomorúságos népcsalók, akik az európai szociáldemokraták Központi Bizottságának nevezik magukat, s akik valójában az európai központi csőcselék bizottsága, megünnepelték Londonban a februári forradalom évfordulóját Willich, Schapper stb. urak elnökletével. *Louis Blanc*, az érzelgős frázis-szocializmus képviselője, *fondorlatból* egy másik népáruló, *Ledru-Rollin* ellen, csatlakozott a másodrendű pretendenseknek ehhez a pereputtyához. Bankettjukon különböző üzeneteket olvastak fel, amelyeket állítólag hozzájuk juttattak. Németországból minden erőfeszítés ellenére sem tudtak egyetlen levelet sem kikoldulni. A német proletariátus fejlődésének kedvező jele!

Írtak *Blanquinak*, a forradalmi kommunizmus nemes mártírjának is, hogy küldjön nekik üzenetet. Blanqui a következő pohárköszöntővel válaszolt nekik:

Figyelmeztetés a néphez

Milyen tengerszirt fenyegeti a holnap forradalmát? A szirt, amelyen a tegnap forradalma zátonyra futott, a néptribun-szerepet játszó álcázott burzsoák sajnálatraméltó népszerűsége.

Ledru-Rollin, *Louis Blanc*, Crémieux, Marie, Lamartine, Garnier-Pagès, Dupont (de l'Eure), Flocon, Albert, Arago, Marrast!

Kárhozatos lista! Vészterhes nevek, amelyeket vérrel írtak fel a demokratikus Európa minden utcakövére!

Az *ideiglenes kormány* ölte meg a forradalmat! az ő fejére száll a felelősség minden csapásért, az ő fejére oly sok ezer áldozat vére.

A reakció csupán a mesterségét űzte, amikor a demokráciát megfojtotta. A bűn azokat az árulókat terheli, akiket a nép bizalma vezérekül fogadott, és akik a népet kiszolgáltatták a reakciónak.

Nyomorúságos kormány! A vészkiáltások, a kérések ellenére a parasztokra zúdítja a 45 centime-os adót és a kétségbeesésbe, a felkelésbe kergeti őket.

Megtartja a royalista vezérkarokat, a royalista bírói testületet, a royalista törvényeket. Árulás!

Április 16-án ráront a párizsi munkásokra, fogságba veti a limogesiakat, 27-én kartáccsal halomra löveti a roueniakat; szabadjára engedi összes kopóit és hajtóvadászatot rendez az igazi republikánusokra. Árulás! Árulás!

Ezt a kormányt, egyes-egyedül őt terhelik a szörnyű szerencsétlenségek, amelyek az 1848-as forradalmat megsemmisítették!

Ó, vannak nagy bűnösök, de mind közül a legnagyobbak ők, akikben a szónoki frázisoktól megtévesztett nép a kardját és pajzsát látta, akiket lelkesedéssel jövőjének döntőbíráivá nyilvánított.

Jaj nekünk, ha a nép diadalának közeli napján a tömegek feledékeny elnézése egyet is újra hatalomra enged jutni ezen emberek közül, akik meggyalázták megbízatásukat! Másodszor is vége volna a forradalomnak.

Lebegjen szüntelenül a munkások szeme előtt az átkozott neveknek ez a jegyzéke, és ha egyetlenegy, igen, csak egyetlenegy is újra megjelenik egy forradalmi kormányban, mindannyian egy emberként kiáltsák: árulás!

Minden beszéd, szónoklat, program újra csak csalás és ámítás lenne; ugyanazok a szemfényvesztők térnének vissza, hogy régi trükkjeiket megint eljátsszák, az első gyűrű volnának a még dühöngőbb reakciók új láncában. Átok reájuk és bosszú, ha merészkednének ismét megjelenni! Szégyen és megvetés az együgyű tömegre, amely hagyná, hogy ismét a hálójukba kerítsék!

Ámde nem elég, hogy a februári kóklerek örökre száműzve vannak az Hôtel de Ville-ből, biztosítani kell magunkat egy újabb árulás ellen.

Árulók lennének azok, akik a proletariátus vállain kormányra jutva nem vinnék keresztül azonnal a következőket:

1. a burzsoágárdák általános lefegyverzését;
2. valamennyi munkás felfegyverzését és katonai szervezetét.

Kétségtelen, hogy még sok más elengedhetetlen rendszabály van, de ezek maguktól adódnak ebből az első cselekedetből, amely a nép biztonságának legközvetlenebb kezessége, egyetlen záloga.

Egyetlen puskának sem szabad a burzsoák kezében maradnia. Enélkül nem boldogulunk!

A különböző tanok, amelyek ma a tömegek rokonszenvéért küzdenek egymással, annak idején valóra válthatják ígéreteiket a viszonyok megjavításáról és a jólétről, de csak azzal a feltétellel, hogy nem szalasztják el a zsákmányt az árnyékért.

Csakis nyomorúságos elvetélésre vezetnének, ha a nép csupán elméletekkel foglalkozva lebecsülné az egyetlen gyakorlati, az egyetlen biztos eszközt, az erőszakot!

Fegyver és szervezet: ez a haladás döntő eleme, az egyetlen komoly eszköz arra, hogy a nyomornak véget lehessen vetni.

Akinek fegyvere van, kenyere is van. A szuronyok előtt térdre hullanak, fegyvertelen tömegeket viszont pelyvaként szórnak széjjel. Felfegyverzett munkásoktól hemzsegő Franciaország – ez a szocializmus eljövetele.

A felfegyverzett proletariátus előtt el fog tűnni minden – akadályok, ellenszegülések, lehetetlenségek egyaránt.

De azoknak a proletároknak, akik hagyják, hogy idejüket nevetséges utcai sétálásokkal, szabadságfákkal, csengő prókátori szólamokkal fecsérelják, először szenteltvíz, majd sértegetés, végül kartács és mindig nyomor az osztályrészük.

Válasszon a nép!

Belle-Île-en-Mer börtöne, 1851 február 10.

II

Előszók az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" és „A német parasztháború" későbbi kiadásaihoz

Friedrich Engels

Bevezetés
[az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" 1895-ös kiadásához[388]]

Az itt újra kiadott munka Marx első kísérlete volt arra, hogy a kortörténet egy részletét materialista felfogásmódja segítségével az adott gazdasági helyzetből magyarázza meg. A „Kommunista Kiáltvány" az elméletet nagy vonásokban az egész újabbkori történelemre alkalmazta, azokban a cikkekben pedig, amelyeket Marx és én a „Neue Rheinische Zeitung"-ba írtunk, állandóan felhasználtuk egykorú politikai események megmagyarázására. Itt viszont arról volt szó, hogy egy több évig tartó, egész Európára nem kevésbé döntő, mint jellegzetes fejlődés menetében kellett a belső oksági összefüggést kimutatni, vagyis a szerző felfogása szerint a politikai eseményeket végső fokon gazdasági okok hatásaira visszavezetni.

A napi történet eseményeinek és eseménysorozatainak megítélésében sohasem lesz módunk arra, hogy a *végső* gazdasági okokig menjünk vissza. Még ma is, amikor az idevágó szaksajtó oly dúsan szolgáltat anyagot, még Angliában is lehetetlen lesz az ipar és a kereskedelem menetét a világpiacon, valamint a termelési módszerekben bekövetkező változásokat napról napra úgy nyomon követni, hogy az általános végeredményt ezekből a sokszorosan összekuszálódott és állandóan változó tényezőkből bármely időpontra nézve megállapíthassuk, olyan tényezőkből, amelyek közül azonfelül a legfontosabbak többnyire hosszú ideig rejtve fejtenek ki hatást, mielőtt hirtelenül erőszakosan a felszínen érvényesülnének. Világos áttekintést egy adott időszak gazdasági történetéről sohasem szerezhetünk azzal egyidőben, csupán utólag, miután az anyag összegyűjtése és megrostálása már megtörtént. A statisztika itt szükséges segédeszköz, és ez mindig az események mögött kullog. A folyamatban levő kortörténetet illetően ezért nagyon is gyakran kényszerülünk majd arra, hogy ezt a tényezőt, a legdöntőbbet, állandónak, a szóbanforgó időszak elején talált gazdasági helyzetet az egész időszakra nézve adottnak és változatlannak tekintsük, vagy pedig ennek a helyzetnek csak olyan változásait vegyük figyelembe, amelyek magukból a nyíltan elénk táruló eseményekből erednek, és ezért ugyancsak nyilvánvalóak. A materialista módszer ezért itt nagyon is gyakran kénytelen lesz arra szorítkozni, hogy a politikai összeütközéseket visszavezesse a gazdasági fejlődés által adott, készen talált társadalmi osztályok és osztályfrakciók érdekharcaira, s az

egyes politikai pártokról kimutassa, hogy ugyanezeknek az osztályoknak és osztályfrakcióknak többé-kevésbé adekvát politikai kifejezései.

Magától értetődik, hogy a gazdasági helyzet – minden megvizsgálandó folyamat tulajdonképpeni alapja – egyidejű változásainak ez az elkerülhetetlen elhanyagolása okvetlenül hibaforrás. De a napi történet összefoglaló ábrázolásának valamennyi feltétele elkerülhetetlenül rejt magában hibaforrásokat; ez azonban senkit sem tart vissza attól, hogy napi történetet írjon.

Amikor Marx erre a munkára vállalkozott, az említett hibaforrás még sokkal kevésbé volt elkerülhető. Az 1848–1849-es forradalmi időkben az egyidejűleg végbemenő gazdasági átalakulásokat nyomon követni, vagy éppenséggel az áttekintést megtartani fölöttük, merőben lehetetlen volt. Szintúgy a londoni száműzetés első hónapjaiban, 1849–50 őszén és telén. Ez volt azonban éppen az az idő, amikor Marx a munkához hozzáfogott. És e kedvezőtlen körülmények ellenére – mivel Franciaországnak mind a februári forradalom előtti gazdasági helyzetét, mind a forradalom utáni politikai történetét pontosan ismerte – olyan ábrázolását tudta adni az eseményeknek, amely belső összefüggésüket azóta is utolérhetetlen módon tárta fel, és amely fényesen kiállotta azt a kétszeres próbát, melynek később maga Marx vetette alá.

Az első próbára úgy került sor, hogy 1850 tavaszától Marxnak ismét jutott ideje gazdasági tanulmányokra, és legelőször az utóbbi tíz év gazdasági történetét vette elő. Ezáltal magukból a tényekből teljesen világossá vált számára az, amire addig a hézagos anyagból félig aprioriszti kusan következtetett: hogy az 1847-es világkereskedelmi válság volt a februári és márciusi forradalmak tulajdonképpeni szülőanyja, s hogy az újból megerősödött európai reakció éltető ereje az az ipari prosperitás volt, mely 1848 közepétől kezdve fokozatosan újból beállott és 1849-ben és 1850-ben teljes virágzásához ért. Ez döntő jelentőségű volt. Míg az első három cikket (amelyek a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Hamburg 1850 januári, februári és márciusi számában jelentek meg) még a forradalmi energia közeli új fellendülésének várakozása hatja át, az utolsó, 1850 őszén megjelent kettős számban (május–október) a történeti áttekintés, mely Marxtól és tőlem származik, egyszer s mindenkorra szakít ezekkel az illúziókkal: „Új forradalom csak új válság nyomában lehetséges. De éppen olyan bizonyos is, mint ez."* De ez volt az egyetlen lényeges változtatnivaló. Az eseményeknek a megelőző fejezetekben adott magyarázatán, az ott megállapított oksági összefüggéseken abszolúte semmit sem kellett változtatni, ahogy ezt az elbeszélésnek ugyanabban az áttekintésben adott, 1850 március 10-től őszig terjedő folytatása bizonyítja. Ezért ezt a folytatást negyedik cikként felvettem ebbe az új kiadásba.**

A második próba még keményebb volt. Mindjárt Louis Bonaparte 1851 december 2-i államcsínyje után Marx újból feldolgozta Franciaország történetét 1848 februárjától egészen eddig a forradalmi időszakot egyelőre lezáró eseményig („Louis

* *Lásd 428. old. – Szerk.*

** *Lásd 91–103. old. – Szerk.*

Bonaparte brumaire 18-ája", 3. kiadás, Hamburg, Meissner 1885). Ebben a brosúrában Marx a jelen írásban ábrázolt időszakot, bár rövidebben, újból tárgyalja. Ha ezt a második ábrázolást, mely a több mint egy évvel később bekövetkezett döntő esemény fényénél íródott, összehasonlítjuk az itt közölttel, láthatjuk, hogy a szerzőnek csak igen keveset kellett változtatnia.

Írásunknak egészen különleges jelentőséget ad még az a körülmény, hogy első ízben mondja ki azt a formulát, amelyben a világ valamennyi országának munkáspártja a gazdasági újjáalakulásra vonatkozó követelését általános egyöntetűséggel röviden összefoglalja: a termelési eszközöknek a társadalom által való elsajátítását. A második fejezetben, a „munkára való joggal" kapcsolatban, melyet Marx úgy jellemez, hogy ez „az első gyámoltalan formula, amelyben összegeződtek a proletariátus forradalmi igényei", ez olvasható: „... de a munkára való jog mögött ott áll a tőke feletti hatalom, a tőke feletti hatalom mögött *a termelési eszközök elsajátítása*, a szövetkezett munkásosztálynak való alávetésük, tehát a bérmunkának, a tőkének és kölcsönös viszonyuknak megszüntetése."* Itt van tehát – első ízben – megformulázva az a tétel, mely a modern munkásszocializmust élesen megkülönbözteti a feudális, a polgári, a kispolgári stb. szocializmus valamennyi különböző árnyalatától csakúgy, mint az utopikus és az ösztönös munkáskommunizmus zavaros vagyonközösségétől. Amikor Marx később ezt a formulát kiterjesztette a csereeszközök elsajátítására is, ez a bővítés, mely egyébként a „Kommunista Kiáltvány" után magától értetődött, nem fejezett ki mást, mint a főtétel folyományát. Néhány bölcs ember Angliában újabban még hozzátette, hogy az „elosztás eszközeit" is át kellene ruházni a társadalomra. Ezeknek az uraknak nehezükre esnék megmondani, melyek is ezek a termelési és csereeszközöktől különböző gazdasági elosztási eszközök; hacsak nem *politikai* elosztási eszközöket értenek ezeken, adókat, szegénygondozást, ideértve a Sachsenwald-szerű[389] és egyéb dotációkat. De hiszen ezek először is már most az összesség: az állam vagy a község birtokában levő elosztási eszközök, másodszor pedig éppen meg akarjuk szüntetni őket.

*

Mikor a februári forradalom kitört, a forradalmi mozgalmak feltételeiről és lefolyásáról alkotott elképzeléseinket illetően mindnyájan az addigi történelmi tapasztalatnak, nevezetesen a franciaországinak igézete alatt állottunk. Hiszen éppen ez uralkodott az egész európai történelmen 1789 óta, s most ismét ez adta meg a jelt az általános forradalmi átalakulásra. Így magától értetődő és elkerülhetetlen volt, hogy a Párizsban 1848 februárjában kikiáltott „szociális" forradalomnak, a proletariátus forradalmának természetéről és menetéről alkotott elképzeléseinket erősen színezték az emlékezések 1789–1830 példaképeire. Hát még amikor a párizsi forradalom visszhangra talált Bécs, Milánó, Berlin győzelmes felkeléseiben, amikor egész Európa, az orosz határig, belesodródott a mozgalomba; mikor azután június-

* *Lásd 38–39. old. – Szerk.*

ban a proletariátus és a burzsoázia Párizsban megvívta első nagy csatáját az uralomért; mikor valamennyi ország burzsoáziáját osztályának még győzelme is annyira megrázkódtatta, hogy visszamenekült a csak minap megdöntött monarchista-feudális reakció karjába – az akkori körülmények között nem lehetett számunkra többé kétséges, hogy megkezdődött a nagy döntő küzdelem, hogy ezt a küzdelmet egyetlen hosszú és viszontagságos forradalmi időszakban kell végigharcolni, hogy ez a küzdelem azonban csak a proletariátus végleges győzelmével fejeződhet be.

Az 1849-es vereségek után semmiképpen sem osztoztunk az in partibus[81], jövőbeli ideiglenes kormányok körül csoportosult vulgáris demokráciának az illúzióiban. Ez a „népnek" hamaros, egyszer s mindenkorra döntő győzelmére számított az „elnyomók" felett, mi viszont hosszú harcra számítottunk – az „elnyomók" eltávolítása után – éppen ebben a „népben" rejtőző ellentétes elemek között. A vulgáris demokrácia az újabb kirobbanást máról holnapra várta; mi már 1850 őszén kijelentettük, hogy a forradalmi időszaknak legalábbis az *első* fejezete lezárult, és hogy újabb gazdasági világválság kitöréséig semmi sem várható. Ezért ki is közösítettek bennünket mint a forradalom árulóit ugyanazok, akik később majdnem kivétel nélkül megalkudtak Bismarckkal – amennyiben Bismarck őket erre érdemesnek találta.

A történelem azonban nekünk sem adott igazat; leleplezte, hogy akkori nézetünk illúzió volt. Sőt még tovább ment; nemcsak akkori tévedésünket rombolta szét, hanem azokat a feltételeket is teljesen felforgatta, amelyek között a proletariátusnak harcolnia kell. Az 1848-as harcmód ma minden tekintetben elavult, és ez olyan körülmény, amely megérdemli, hogy ez alkalommal közelebbről megvizsgáljuk.

Minden eddigi forradalom azzal végződött, hogy egy meghatározott osztályuralmat egy másik osztályuralom szorított ki; de minden eddigi uralkodó osztály csak törpe kisebbség volt az uralom alatt tartott néptömeghez képest. Az egyik uralkodó kisebbséget megdöntötték, egy másik kisebbség ragadta meg helyette az állam kormányrúdját és alakította át az állami intézményeket saját érdekeinek megfelelően. Ez mindenkor az a kisebbségi csoport volt, amelyet a gazdasági fejlődés állása az uralomra képessé és hivatottá tett, s éppen ezért, és csak ezért történt, hogy az uralom alatt tartott többség az átalakuláskor vagy részt vett benne e kisebbség javára, vagy legalábbis nyugodtan tűrte az átalakulást. De ha a mindenkori konkrét tartalomtól eltekintünk, mindezeknek a forradalmaknak közös formája, hogy kisebbségi forradalmak voltak. Még akkor is, ha a többség részt vett benne, – tudatosan vagy nem tudatosan – ez csak egy kisebbség szolgálatában történt; a kisebbség azonban ezáltal vagy már a többség passzív, ellenállást nem tanúsító magatartása révén is az egész nép képviselőjének tűnt.

Az első nagy siker után a győztes kisebbség rendszerint megoszlott; az egyik fele beérte az elért eredménnyel, a másik még tovább akart menni, új követeléseket támasztott, melyek legalábbis részben a nép nagy tömegeinek tényleges vagy látszólagos érdekében állottak. Ezeket a radikálisabb követeléseket egyes esetekben keresztül is vitték; gyakran azonban csak átmenetileg, a mérsékeltebb párt ismét felülkerekedett, és az utoljára elért eredmények egészben vagy részben ismét veszen-

dőbe mentek; a legyőzöttek ilyenkor árulást emlegettek vagy a véletlenre fogták a vereséget. Valójában azonban a dolog többnyire így állt: az első győzelem vívmányait csak a radikálisabb párt második győzelme biztosította; ha ezt elérték, és általa azt, ami pillanatnyilag szükséges volt, a radikálisok és sikereik ismét eltűntek a színpadról.

Az újabb kor valamennyi forradalma, a tizenhetedik századi nagy angol forradalomtól kezdve, ezeket a vonásokat mutatta, amelyek minden forradalmi harctól elválaszthatatlanoknak tűntek. Úgy látszott, hogy ezek a vonások alkalmazhatók a proletariátusnak a maga felszabadulásáért vívott harcaira is; annál inkább, mivel éppen 1848-ban meg lehetett számolni azokat az embereket, akik csak valamelyest is megértették, hogy melyik irányban kell ezt a felszabadulást keresni. Maguk a proletár tömegek még Párizsban, a győzelem után sem voltak semmiképpen tisztában azzal, hogy merre vegyék útjukat. És mégis, a mozgalom megvolt, ösztönösen, önkéntelenül, elfojthatatlanul. Vajon nem ez volt-e éppen az a helyzet, amelyben a forradalomnak sikerülnie kellett, jóllehet kisebbség vezette, de ezúttal nem a kisebbség, hanem a többség legigazibb érdekében? Ha minden hosszabb forradalmi időszakban az előretörő kisebbség a nép nagy tömegeit puszta tetszetős általtásokkal oly könnyen megnyerhette, miért volna a nép kevésbé hozzáférhető olyan eszmék számára, melyek gazdasági helyzetének legsajátabb visszatükrözései, melyek nem egyebek, mint világos, ésszerű kifejezései az önmaga által csak határozatlanul érzett, de még meg nem értett szükségleteinek? Igaz ugyan, hogy a tömegeknek ez a forradalmi hangulata majdnem mindig és többnyire igen hamar ellanyhult vagy éppen az ellenkezőjébe csapott át, mihelyt az illúzió eloszlott s a csalódás bekövetkezett. Itt azonban nem általtásokról volt szó, hanem arról, hogy magának a nagy többségnek a legigazibb érdekeit keresztülvigyék, olyan érdekeit, amelyekkel ez a nagy többség akkor ugyan semmiképpen sem volt tisztában, amelyekkel azonban hamarosan eléggé tisztába kellett jönnie a gyakorlati keresztülvitel folyamán, meggyőzve attól, amit saját szemével látott. És, ahogy azt Marx a harmadik cikkben kimutatta, mikor az 1848-as „szociális" forradalomból létrejött polgári köztársaság fejlődése 1850 tavaszán a valóságos uralmat a – tetejébe monarchista érzelmű – nagyburzsoázia kezében összpontosította, ezzel szemben valamennyi többi társadalmi osztályt, parasztokat és kispolgárokat egyaránt, a proletariátus körül tömörített, olymódon, hogy a közös győzelemkor és az után nem ezeknek az osztályoknak, hanem a tapasztalatokon okult proletariátusnak kellett a döntő tényezővé válnia – hát nem volt-e meg minden kilátás itt arra, hogy a kisebbség forradalma átcsapjon a többség forradalmába?

Nekünk és mindazoknak, akik hasonlóan vélekedtek, a történelem nem adott igazat. A történelem világosan megmutatta, hogy a gazdasági fejlődés állása a kontinensen akkor még korántsem volt érett a tőkés termelés megszüntetésére; bebizonyította ezt azzal a gazdasági forradalommal, amely 1848 óta az egész kontinenst megragadta s Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban és újabban Oroszországban valójában csak most honosította meg a nagyipart, Németországból pedig éppenséggel elsőrangú ipari országot csinált

– mindezt kapitalista, tehát 1848-ban a terjeszkedésre még nagyon is képes alapzaton. De éppen ez az ipari forradalom az, amely első ízben teremtett mindenütt tiszta helyzetet az osztályviszonyokban, amely a manufaktúra-időszakból, Kelet-Európában pedig még a céhes kézművességből fennmaradt közbülső exisztenciák tömegét felszámolta, amely valódi burzsoáziát és valódi nagyipari proletariátust hozott létre, és ezeket a társadalmi fejlődés előterébe tolta. De ezáltal ennek a két nagy osztálynak a harca, amely 1848-ban Anglián kívül csak Párizsban és legfeljebb egyes nagy ipari központokban állt fenn, most már egész Európára kiterjedt és olyan intenzitást ért el, amilyen 1848-ban még elképzelhetetlen volt. Akkor a sok zavaros szekta-evangélium a maga csodaszereivel, ma az *egy* általánosan elismert, átlátszóan tiszta, a harc végső céljait élesen megfogalmazó marxi elmélet; akkor a lakóhely és nemzetiség szerint elkülönült és különböző, csupán a közös szenvedések érzése által összekapcsolt, fejletlen, lelkesedés és kétségbeesés között tanácstalanul ide-oda hányódó tömegek, ma szocialisták *egy* nagy nemzetközi hadserege, amely feltartóztathatatlanul halad előre, melynek létszáma, szervezete, fegyelme, éleslátása és a győzelemben való bizonyossága napról napra növekszik. Ha a proletariátusnak ez a hatalmas hadserege sem érte el még mindig a célt, és ha távol attól, hogy a győzelmet *egy* nagy csapással szerezze meg, kemény, szívós harcban kell állásról állásra lassan előrenyomulnia, ez egyszer és mindenkorra bizonyítja, hogy mennyire lehetetlen volt 1848-ban a társadalmi átalakulást egyszerű rajtaütéssel kivívni.

Burzsoázia, amely két dinasztikus-monarchista szekcióra szakadt, de amely mindenekelőtt nyugalmat és biztonságot kívánt pénzügyletei számára, vele szemben egy bár legyőzött, de még mindig fenyegető proletariátus, mely körül egyre inkább tömörültek kispolgárok és parasztok, – állandóan fenyegető erőszakos kirobbanás, mely mindamellett nem nyújtott kilátást végleges megoldásra – ez volt az a helyzet, melyet mintha csak a harmadik, az áldemokrata trónkövetelő, Louis Bonaparte államcsínyje számára teremtettek volna. Louis Bonaparte a hadsereg segítségével 1851 december 2-án véget vetett a feszült helyzetnek és biztosította Európának a belső nyugalmat, hogy cserébe a háborúk új korszakával boldogítsa[390]. Az alulról jövő forradalmak időszaka egyelőre lezárult; következett a felülről jövő forradalmak időszaka.

Az 1851-es visszahatás, a császárság, újból bebizonyította, mennyire éretlenek voltak ama korszak proletár törekvései. De éppen ez a visszahatás teremtette meg azokat a feltételeket, melyek között e törekvéseknek meg kellett érniök. A belső nyugalom biztosította az új ipari fellendülés teljes kifejlődését, a hadsereg foglalkoztatásának és a forradalmi áramlatok kifelé való levezetésének szükségessége létrehozta a háborúkat, melyekben Bonaparte a „nemzetiségi elv" érvényesítésének ürügyén annexiókat igyekezett Franciaország számára kiügyeskedni. Utánzója, Bismarck átvette ugyanezt a politikát Poroszország számára; megcsinálta államcsínyjét, 1866-os felülről való forradalmát a Német Szövetséggel és Ausztriával, de nem kevésbé a porosz konfliktus-kamarával szemben is. De Európa túl kicsiny volt két Bonaparte számára, és a történelem iróniája úgy akarta, hogy Bismarck döntse meg Bonaparte-ot, és Vilmos porosz király ne csak a kisnémet császárságot

állítsa helyre, hanem a francia köztársaságot is[391]. Az általános eredmény azonban az lett, hogy Európában a nagy nemzetek önállósága és belső egyesülése, Lengyelország kivételével, ténnyé vált. Természetesen viszonylag szerény keretek között – de mégis annyira, hogy a munkásosztály fejlődésének folyamatában nemzeti bonyodalmak lényeges akadályt többé nem jelentettek. Az 1848-as forradalom sírásói végrendeletének végrehajtóivá lettek. És mellettük már fenyegetően felemelkedett 1848 örököse, a proletariátus, az *Internacionáléban.*

Az 1870–71-es háború után Bonaparte eltűnik a színpadról, Bismarck küldetése is befejeződött, úgyhogy most már ismét közönséges junkerré süllyedhetett vissza. Az időszakot azonban a Párizsi Kommün zárja le. Thiers alattomos kísérlete, hogy a párizsi nemzetőrség lövegeit ellopja, győzelmes felkelés. idézett elő. Ismét megmutatkozott, hogy Párizsban többé nem lehetséges más forradalom, mint a proletariátusé. A győzelem után az uralom egészen magától, egészen vitatlanul a munkásosztály ölébe hullott. És ismét megmutatkozott, hogy még akkor is, húsz évvel az írásunkban ábrázolt korszak után, mennyire lehetetlen volt a munkásosztálynak ez az uralma. Egyrészt Franciaország cserbenhagyta Párizst, csak nézte, mint vérzett el MacMahon golyóitól, másrészt a Kommün önmagát emésztette fel az őt megosztó két párt, a blanquisták (többség) és a proudhonisták (kisebbség) terméketlen viszályában, melyek egyike sem tudta, mi a teendő. Amilyen meddő volt 1848-ban a rajtaütés, ugyanolyan meddő maradt 1871-ben az ajándékba kapott győzelem.

Azt hitték, hogy a Párizsi Kommünnel a harcos proletariátust végleg eltemették. De éppen ellenkezőleg, a Kommüntől és a német–francia háborútól számítható leghatalmasabb fellendülése. Az egész hadügy teljesen átalakult a fegyverbíró lakosság összességének a már csak milliókban számolható hadseregekbe való besorolása és az addig elképzelhetetlen hatóerejű tűzfegyverek, lövedékek és robbanóanyagok révén, s ez egyrészt hirtelen véget vetett a bonaparte-i háborús időszaknak és biztosította a békés ipari fejlődést, mivel a hallatlanul szörnyűséges és teljesen kiszámíthatatlan kimenetelű világháború kivételével minden egyéb háborút lehetetlenné tett, másrészt a mértani haladvány szerint emelkedő katonai kiadásokkal az adókat szédítő magasságba és ezáltal a szegényebb néposztályokat a szocializmus karjaiba hajtotta. Elzász-Lotaringia annexiója, az eszeveszett fegyverkezési versengésnek ez a legközelebbi oka, soviniszta uszításra késztethette a francia és a német burzsoáziát egymás ellen; a két ország munkásai számára új egyesítő kötelékké vált. A Párizsi Kommün évfordulója pedig az egész proletariátus első egyetemes ünnepévé lett.

Az 1870–71-es háború, valamint a Kommün veresége, ahogy ezt Marx megjósolta, az európai munkásmozgalom súlypontját Franciaországból egyelőre Németországba helyezte át. Franciaországban persze évekre volt szükség, amíg az 1871 májusi érvágást kiheverték. Németországban viszont, ahol a ráadásul még a francia milliárdok áldásával[392] valósággal melegházban növelt ipar egyre gyorsabban fejlődött, még sokkal gyorsabban és kitartóbban növekedett a szociáldemokrácia. Hála annak a megértésnek, mellyel a német munkások az 1866-ban bevezetett

általános választójogot felhasználták, a párt csodálatot keltő növekedése kétségbevonhatatlan számokban az egész világ előtt nyilvánvaló lett. 1871: 102 000, 1874: 352 000, 1877: 493 000 szociáldemokrata szavazat. Ezután következett ezeknek az eredményeknek a magas felsőbbség részéről való elismerése a szocialistaellenes törvény[393] alakjában; a pártot időlegesen szétszórták, a szavazatok száma 1881-ben 312 000-re esett. Ezt azonban gyorsan kiheverték, és most, a kivételes törvény nyomása alatt, sajtó nélkül, külső szervezet nélkül, egyesülési és gyülekezési jog nélkül, most kezdődött csak igazán a gyors terjeszkedés: 1884: 550 000, 1887: 763 000, 1890: 1 427 000 szavazat. Az állam keze ekkor megbénult. A szocialistaellenes törvény eltűnt, a szocialista szavazatok száma 1 787 000-re emelkedett, az összes leadott szavazatok egynegyede fölé. A kormány és az uralkodó osztályok kimerítették összes eszközeiket – haszontalanul, céltalanul, eredménytelenül. Tehetetlenségük kézzelfogható bizonyítékai, melyeket a hatóságoknak az éjjeli őrtől kezdve egészen a birodalmi kancellárig zsebre kellett rakniok – és mindezt a megvetett munkásoktól! –, ezek a bizonyítékok milliókra rúgtak. Az állam végére ért a tudományának, a munkások pedig a magukénak még csak a kezdetén voltak.

A német munkások azonban azon az első szolgálaton kívül, melyet mint a legerősebb, legfegyelmezettebb és leggyorsabban felduzzadó szocialista párt puszta létezésükkel teljesítettek, még egy második nagy szolgálatot is tettek ügyüknek. Valamennyi országban élő elvtársaik kezébe új fegyvert, a legélesebb fegyverek egyikét adták azáltal, hogy megmutatták nekik, hogyan kell az általános választójogot felhasználni.

Az általános választójog Franciaországban már régóta fennállt, de rossz hírbe hozta az a visszaélés, amelyet a bonapartista kormányzat űzött vele. A Kommün után nem volt munkáspárt, mely a választójoggal élhetett volna. Spanyolországban is fennállt a választójog a köztársaság óta, de ott kezdettől fogva szabály volt, hogy valamennyi komoly ellenzéki párt tartózkodott a választásoktól. Az általános választójogról szerzett svájci tapasztalatok is mindenre jók voltak, csak arra nem, hogy egy munkáspártra bátorítólag hassanak. A latin országok forradalmi munkásai megszokták, hogy a választójogban kelepcét, a kormányzati becsapás eszközét lássák. Németországban másképpen volt ez. Már a „Kommunista Kiáltvány" is azt hirdette, hogy az általános választójognak, a demokráciának a kiharcolása a harcos proletariátus egyik legelső és legfontosabb feladata, és Lassalle ezt a pontot ismét felvette. Mikor aztán Bismarck arra kényszerült, hogy ezt a választójogot bevezesse mint az egyetlen eszközt arra, hogy a néptömegeket tervei számára megnyerje, akkor munkásaink azonnal komolyan vették a dolgot és August Bebelt beküldték az első alkotmányozó Reichstagba. És ettől a naptól kezdve a választójogot olyan módon használták fel, amely nekik ezerszeresen kifizetődött és valamennyi ország munkásainak mintaképül szolgált. A választójogot, a francia marxista program szavaival élve ont transformé, de moyen de duperie qu'il a été jusqu'ici. en instrument d'émancipation – átváltoztatták a rászedés eszközéből, ami eddig volt, a felszabadulás szerszámává.[394] S ha az általános választójog más nyereséget nem is hozott volna, mint azt, hogy lehetővé tette, hogy minden harmadik évben számbavegyük sorain-

kat; hogy a szavazatok számának rendszeresen megállapított, váratlanul gyors növekedése által a munkások győzelemben való bizonyosságát ugyanolyan mértékben növelte, mint az ellenfelek rémületét, és ezáltal a legjobb propagandaeszközünkké lett; hogy pontos képet adott nekünk saját erőnkről, valamint az összes szembenálló pártok erejéről, és ezáltal akciónk arányainak megszabásához olyan mércét szolgáltatott, melynek nincsen párja – bennünket a korai csüggedtségtől ugyanúgy megóvott, mint a korai vakmerőségtől –, ha ez lett volna az egyetlen nyereségünk a választójogból, már ez is túlontúl elegendő lett volna. De ennél még sokkal többet nyújtott. A választási agitációban páratlan eszközt szolgáltatott arra, hogy a néptömegekkel, ott, ahol még távol állanak tőlünk, érintkezésbe lépjünk, hogy minden pártot arra kényszerítsünk, hogy nézeteit és cselekedeteit támadásainkkal szemben az egész nép előtt védelmezze; ezenfelül a Reichstagban olyan szószékhez juttatta képviselőinket, amelyről egészen más tekintéllyel és szabadsággal beszélhetnek parlamenti ellenfeleikhez és a kinti tömegekhez, mint a sajtóban és a gyűléseken. Mit használt a kormánynak és a burzsoáziának a szocialistaellenes törvény, ha a választási agitáció és a Reichstagban elhangzott szocialista beszédek e törvényen állandóan rést ütöttek?

Az általános választójognak ezzel a sikeres felhasználásával azonban a proletariátusnak egy egészen új harcmódja lépett életbe, és ez a harcmód gyorsan továbbfejlődött. Észrevették, hogy azok az állami intézmények, amelyekben a burzsoázia uralma megszerveződik, még további fogódzókat is kínálnak, melyeknek segítségével a munkásosztály ugyanezekkel az állami intézményekkel szemben felveheti a harcot. Részt vettek tehát az egyes Landtagok, községtanácsok, ipari bíróságok választásain, vitássá tettek a burzsoázia számára minden olyan posztot, melynek betöltésénél a proletariátus elegendő részének volt beleszólása. Így történt aztán, hogy a burzsoázia és a kormány odáig jutottak, hogy a munkáspárt törvényes akciójától jobban féltek, mint a törvénytelentől, a választás eredményeitől jobban, mint a lázadásétól.

Mert a harc feltételei ezen a téren is lényegesen megváltoztak. A régi stílusú lázadás, az utcai barikádharc, mely 1848-ig mindenütt meghozta a végső döntést, jelentősen elavult.

Ne ringassuk magunkat illúziókban: a felkelés tényleges győzelme a katonaság felett utcai harcban, mintegy két hadsereg közötti győzelem, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Erre azonban a felkelők éppoly ritkán is törekedtek. Náluk csak arról volt szó, hogy a csapatokat megpuhítsák erkölcsi befolyás útján, amely két hadviselő ország hadserege közötti harcban egyáltalán nem, vagy legalábbis sokkal kisebb mértékben játszik szerepet. Ha sikerül, akkor a csapat megtagadja az engedelmességet, vagy a parancsnokok elvesztik a fejüket, és a felkelés győz. Ha nem sikerül, akkor lehet bár a katonaság számbeli kisebbségben, mégis érvényre jut a jobb felszerelésnek és kiképzésnek, az egységes vezetésnek, a harci erők tervszerű felhasználásának és a fegyelemnek a fölénye. A legtöbb, amire a felkelés valóban harcászati akcióban viheti, egy magában álló barikád szakszerű kiépítése és védelme. Kölcsönös támogatás, tartalékok felállítása, illetve felhasználása, egyszóval az egyes osztagok összeműködése és egybekapcsolódása – amely nélkül egyetlen

városrészt sem lehet megvédeni, nem hogy egy egész nagyvárost – csak igen fogyatékosan, legtöbbször egyáltalán nem érhető el; a harci erőknek egy döntő pontra való koncentrálása itt magától elesik. Ezért a passzív védekezés az uralkodó harci forma; a támadás helyenként, de csak kivételesen, alkalmi előretörésekre és oldaltámadásokra szánja el magát, rendszerint azonban arra szorítkozik csupán, hogy a visszavonuló csapatok által elhagyott állásokat elfoglalja. Ehhez járul még, hogy a katonaságnak lövegei, valamint teljesen felszerelt és gyakorlott műszaki csapatai vannak, olyan harci eszközei, melyek a felkelőknél csaknem minden esetben teljesen hiányoznak. Nem csoda tehát, hogy még a legnagyobb hősiességgel megvívott barikádharcok is – Párizs 1848 június, Bécs 1848 október, Drezda 1849 május – a felkelés vereségével végződtek, mihelyt a támadók vezérei, politikai meggondolásoktól nem gátolva, tisztán katonai szempontok szerint cselekedtek, és katonáik megbízhatók maradtak.

A felkelőknek 1848-ig elért számos sikere igen sokféle okra vezethető vissza. 1830 júliusában és 1848 februárjában Párizsban, úgyszintén a legtöbb spanyol utcai harcban, a felkelők és a katonaság között polgárőrség állott, mely vagy egyenesen átment a felkelés oldalára, vagy pedig langyos, határozatlan magatartásával a katonaságot is megingatta és a felkelés számára ráadásul fegyvereket szállított. Ott, ahol ez a polgárőrség eleve a felkelés ellen lépett fel, mint 1848 júniusában Párizsban, le is győzték a felkelést. Berlinben 1848-ban a nép részben azért győzött, mert a [március] 19-ére virradó éjszaka és reggel új harci erőkkel jelentékenyen meggyarapodott, részben mert a csapatok kimerültek és ellátásuk rossz volt, és végül mert a parancsnoklás megbénult. De minden esetben azért vívták ki a győzelmet, mert a katonaság megtagadta az engedelmességet, mert a parancsnokok elhatározóképességüket elvesztették, vagy mert a kezük meg volt kötve.

A barikádnak tehát még az utcai harcok klasszikus korában is inkább erkölcsi, mint anyagi volt a hatása. Eszköz volt a katonaság szilárdságának megingatására. Ha a barikád addig kitartott, amíg ez sikerült, akkor a felkelők győztek; ha nem, akkor vereséget szenvedtek. ⟨Ez a fő pont, melyet szem előtt kell tartani akkor is, amikor az esetleges jövőbeni utcai harcok esélyeit vizsgáljuk.⟩*

Ezek az esélyek** már 1849-ben is eléggé rosszul álltak. A burzsoázia mindenütt a kormányok oldalára állott, a „műveltség és tulajdon" üdvözölte és megvendégelte a felkelések ellen kivonuló katonaságot. A barikád elvesztette varázsát; a katona a barikád mögött már nem „a népet", hanem lázadókat, bujtogatókat, fosztogatókat, vagyonfelosztókat, a társadalom söpredékét látta; a tiszt idővel jártassá lett az utcai harc harcászati formáiban, nem menetelt többé egyenesen és fedezetlenül a hevenyészett mellvéd ellen, hanem megkerülte kerteken, udvarokon és házakon át. És ez most, némi ügyességgel, tíz eset közül kilencben sikerrel járt.

Azóta azonban még igen sok dolog megváltozott, és mind a katonaság előnyére. A nagyvárosok jóval nagyobbak lettek, de a hadseregek még inkább. Párizs és Berlin

---

* *Csúcsos zárójellel az 1895-ös kiadásban törölt szövegrészeket jeleztük. – Szerk.*

** *A 2. változatban:* Az esélyek egyébként – *Szerk.*

1848 óta nem nőtt meg a négyszeresére, helyőrségük azonban még ennél is többre. Ezeket a helyőrségeket a vasutak segítségével 24 óra alatt több mint kétszeresére lehet emelni, 48 óra alatt pedig óriási hadseregekké duzzasztani. Ennek a roppantul megerősített csapatlétszámnak a fegyverzete összehasonlíthatatlanul hatékonyabb lett. 1848-ban a simacsövű perkussziós elöltöltő fegyver, ma a kis űrméretű, tölténytáras hátultöltő, mely négyszer olyan messzire, tízszer olyan pontosan és tízszer olyan gyorsan lő, mint az előbbi. Akkor a tüzérség viszonylag gyenge hatású tömör golyói és kartácsai, ma a perkussziós gránátok, melyekből egy elegendő a legjobb barikád szétrombolásához. Akkor utászcsákány a tűzfalak áttörésére, most dinamittöltények.

Ezzel szemben a felkelők oldalán az összes feltételek rosszabbodtak. Olyan felkelésre, mellyel a nép valamennyi rétege rokonszenvezne, aligha kerül sor ismét, az osztályharcban alkalmasint soha nem fog minden középréteg olyan kizárólagosan a proletariátus köré csoportosulni, hogy a burzsoázia köré sereglő reakciós párt ezzel szemben úgyszólván eltűnjön. A „nép" tehát mindig megosztottan fog megjelenni, és ezáltal hiányozni fog egy hatalmas, 1848-ban oly módfelett hatékony emelő. Ha nagyobb számban jutnak* kiszolgált katonák a felkelők oldalára, felfegyverzésük annál nehezebb lesz. A fegyverüzletek vadász- és luxuspuskái – még ha a rendőrség nem is tette volna őket előzetesen használhatatlanná a závárzat egy részének eltávolításával – korántsem érnek fel még közelharcban sem a katona ismétlőpuskájával. 1848-ig lőporból és ólomból mindenki elkészíthette magának a szükséges lőszert, ma minden puskának más a tölténye, és ezek a töltények csak egyetlen dologban egyeznek meg mindenütt, abban, hogy valamennyi a nagyipar terméke, tehát nem lehet ex tempore** elkészíteni őket, hogy tehát a legtöbb puska hasznavehetetlen, ha nincs külön hozzávaló lőszerünk. És végül a nagyvárosok 1848 óta újonnan épített negyedeit hosszú, egyenes és széles utcákkal építették, mintha az új lövegek és puskák hatása számára készültek volna. Őrült lenne az a forradalmár, aki a Berlin északi és keleti részén levő új munkáskerületeket maga szemelné ki barikádharc számára.

〈Azt jelenti ez, hogy a jövőben az utcai harc semmilyen szerepet sem fog többé játszani? Korántsem. Csupán azt, hogy 1848 óta a feltételek sokkal kedvezőtlenebbekké váltak a harcoló civilek és sokkal kedvezőbbekké a katonaság számára. A jövő utcai harca tehát csak akkor győzhet, ha ezt a kedvezőtlen helyzetet más mozzanatok kiegyenlítik. Utcai harc tehát ritkábban fog előfordulni egy nagy forradalom kezdetén, mint további folyamán, és nagyobb erőkkel kell majd rá vállalkozni. De ezek aztán, mint a nagy francia forradalom egész folyamán, mint 1870 szeptember 4-én és október 31-én Párizsban[395], a nyílt támadást bizonyára előnyben fogják részesíteni a passzív barikádtaktikával szemben.〉

Megérti az olvasó most már, hogy miért akarnak az uralmon levő hatalmak***

---

* *A 2. változatban:* jutnának is – *Szerk.*

** – rögtönözve – *Szerk.*

*** *A 2. változatban:* osztályok – *Szerk.*

bennünket okvetlenül odajuttatni, ahol a puska ropog és a kard suhog? Hogy miért vádolnak bennünket ma gyávasággal azért, mert nem megyünk minden teketória nélkül az utcára, amikor eleve bizonyosak vagyunk abban, hogy ott vereséget szenvedünk? Hogy miért esdekelnek hozzánk oly buzgón, hogy játsszuk már végre valahára az ágyútöltelék szerepét?

Az urak újra meg újra hiába fecsérelik kéréseiket és kihívásaikat. Olyan ostobák nem vagyunk. Éppúgy követelhetnék a legközelebbi háborúban ellenségüktől, hogy seregei az öreg Fritz* vonalalakzatában vagy mint Wagramnál és Waterloonál egész hadosztályok oszlopaiban álljanak fel, mégpedig kováspuskával a kézben. Ha a feltételek a népek háborújában megváltoztak, nem kevésbé változtak meg az osztályharcban is. A rajtaütéseknek, kicsiny tudatos kisebbségek által öntudatlan tömegek élén végrehajtott forradalmaknak az ideje elmúlt. Amikor a társadalmi szervezet teljes átalakításáról van szó, ebben a tömegeknek maguknak is részt kell venniök, maguknak is meg kell érteniök, hogy miről van szó, mi mellett szállnak síkra életükkel és vérükkel.** A legutóbbi ötven év története erre tanít bennünket. Hogy azonban a tömegek megértsék, mi a teendő, ehhez hosszú, kitartó munkára van szükség, és éppen ezt a munkát végezzük el most, mégpedig olyan sikerrel, mely az ellenfelet kétségbeejti.

A latin országokban is mindinkább belátják, hogy a régi taktikát felül kell vizsgálni. Mindenütt ⟨háttérbe szorult az előkészületlen nekirohanás, mindenütt⟩ utánozták a választójog kihasználásának, a számunkra hozzáférhető összes posztok meghódításának német példáját***. Franciaországban, ahol több mint száz év óta egyik forradalom a másik után ásta alá a talajt, ahol egyetlen párt sincs, amely összeesküvésekben, felkelésekben és minden egyéb forradalmi akcióban ne tette volna meg a magáét, Franciaországban, ahol ennek folytán a hadsereg a kormány számára korántsem megbízható, és ahol egyáltalában a körülmények rajtaütésszerű felkelés számára sokkal kedvezőbbek, mint Németországban – még Franciaországban is a szocialisták mindinkább belátják, hogy tartós győzelem csak akkor lehetséges számukra, ha előbb megnyerik a nép nagy tömegét, vagyis ez esetben a parasztokat. A párt legközelebbi feladatát itt is a lassú propagandamunkában és a parlamenti tevékenységben ismerték fel. Az eredmények nem is maradtak el. Nemcsak a községtanácsok egész sorát hódították meg; a kamarákban 50 szocialista ül, és ezek már három kormányt és egy köztársasági elnököt megbuktattak. Belgiumban a munkások a múlt évben kikényszerítették a választójogot, és a választókerületek negyedrészében győztek. Svájcban, Olaszországban, Dániában, sőt Bulgáriában és Romániában is van a szocialistáknak parlamenti képviseletük. Ausztriában az összes pártok egyetértenek abban, hogy a Reichsratba[396] való bejutásunkat nem lehet többé megakadályozni. Bejutunk, ez bizonyos, már csak azon vitatkoznak, hogy melyik ajtón át. Sőt ha Oroszországban összeül a híres Zemszkij Szobor[397],

* II. Frigyes. – *Szerk.*

** *A 2. változatban:* mi mellett kell síkra szállniok. – *Szerk.*

*** *Maga Engels által kihúzva:* hacsak a kormányok nyíltan nem provokálnak – *Szerk.*

az a nemzetgyűlés, mely ellen a fiatal Miklós oly hiába berzenkedik, még ott is biztosan számíthatunk arra, hogy abban képviselve leszünk.

Magától értetődően külföldi elvtársaink ezzel semmiképpen sem mondanak le a forradalomhoz való jogukról. Hiszen a forradalomhoz való jog egyáltalában az egyetlen *valóban* „történelmi jog", az egyetlen jog, amelyen kivétel nélkül valamennyi modern állam alapul, Mecklenburgot is beleértve, melynek nemesi forradalma 1755-ben fejeződött be az „örökös egyezménnyel", a feudalizmusnak még ma is érvényes dicső okiratba foglalásával. A forradalomhoz való jog oly megingathatatlanul él a köztudatban, hogy még von Boguslawski tábornok is egyedül ebből a népjogból vezeti le az államcsínyhez való jogot, melyet császárjának vindikál.

De bármi történjék is más országokban, a német szociáldemokrácia különleges helyzetben van, és ezért, legalább egyelőre, feladata is különleges. A kétmillió választó, akiket a szavazóurnához küld, a fiatal férfiakkal és a nőkkel együtt, akik mint nem-választók mögöttük állanak, a nemzetközi proletárhadsereg legnagyobb létszámú, legszilárdabb tömegét, döntő „erő-zömét" alkotják. Ez a tömeg a leadott szavazatoknak már most több mint egynegyedét adja; és ahogy a Reichstag pótválasztásai, az egyes államok Landtagjainak választásai, a községtanácsi és az ipari bírósági választások bizonyítják, szakadatlanul növekszik. Növekedése oly spontán módon, oly állandóan, oly feltartóztathatatlanul és egyúttal oly nyugodtan megy végbe, mint valami természeti folyamat. A kormány minden beavatkozása tehetetlennek bizonyult vele szemben. Két és egynegyedmillió választóra már ma számíthatunk. Ha ez így megy tovább, a század végéig meghódítjuk a társadalom középrétegeinek, a kispolgároknak és a kisparasztoknak a többségét, és olyan döntő hatalommá növekszünk az országban, mely előtt akarva, nem akarva, minden más hatalomnak meg kell hajolnia. Hogy ezt a növekedést szakadatlanul folyamatban tartsuk addig, amíg a jelenlegi* kormányzati rendszernek magától a fejére nem nő, ⟨ezt a napról napra növekvő erő-zömöt elővédharcokban fel nem őrölni, hanem a döntés napjáig sértetlenül megőrizni,⟩ ez a legfőbb feladatunk. Csak egy eszköz van, amely a németországi szocialista harci erők állandó növekedését pillanatnyilag föltartóztathatná, sőt egy időre vissza is vethetné: a katonasággal való nagyméretű összeütközés, egy olyan érvágás, amilyen az 1871-es párizsi volt. Idővel ezt is kihevernők. Egy milliókra rúgó pártot a világból kilövöldözni, erre Európa és Amerika valamennyi ismétlőpuskája sem elegendő. De a normális fejlődés megakadna, ⟨az erő-zöm a válságos pillanatban talán nem állana rendelkezésre,⟩ a döntő harc** késlekednék, elhúzódnék és súlyosabb áldozatokkal járna.

A világtörténelem iróniája mindent a feje tetejére állít. Mi, a „forradalmárok", a „felforgatók", sokkal jobban gyarapodunk a törvényes eszközök segítségével, mint a törvénytelenekével és a felforgatással. A rendpártokat, ahogyan ők magukat nevezik, tönkreteszi az a törvényes állapot, melyet ők maguk teremtettek. Kétségbeesetten kiáltják Odilon Barrot-val együtt: la légalité nous tue, a törvényesség megöl

* *A 2. változatban:* az uralkodó — *Szerk.*

** *A 2. változatban:* a döntés — *Szerk.*

bennünket, nekünk pedig ettől a törvényességtől keményekké válnak izmaink és pirossá az arcunk, s olyanok vagyunk, mintha örökké élnénk. És ha *mi* nem vagyunk olyan őrültek, hogy engedjük magunkat az ő kedvükért utcai harcba belekergetni, akkor végül is nem marad más hátra számukra, mint hogy saját maguk szegjék meg ezt a rájuk nézve annyira végzetes törvényességet.

Egyelőre új törvényeket csinálnak a felforgatás ellen. Ismét a feje tetején áll minden. Ezek a mai felforgatásellenes fanatikusok nem maguk voltak-e a tegnapi felforgatók? Talán *mi* idéztük fel az 1866-os polgárháborút?[398] Talán *mi* kergettük el Hannover királyát, Hessen választófejedelmét, Nassau hercegét ősi, törvényes örökös tartományukból és annektáltuk ezeket az örökös tartományokat? És ezek, akik felforgatták a Német Szövetséget és három isten kegyelméből való koronát, ezek panaszkodnak felforgatásról? Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?* Ki engedhetné meg a Bismarck-imádóknak, hogy a felforgatást becsméreljék?

De fogadtassák csak el felforgatásellenes törvényjavaslataikat, súlyosbítsák még azokat, változtassák át az egész büntetőtörvényt gumivá, semmi mást nem fognak elérni, mint saját tehetetlenségük újabb bizonyítékát. Ahhoz, hogy a szociáldemokráciának komolyan nekimenjenek, egészen más rendszabályokhoz kell még folyamodniok. A szociáldemokrata felforgatáson, mely pillanatnyilag abból él**, hogy a törvényeket megtartja, csak rendpárti felforgatással tudnak kifogni, mely nem élhet anélkül, hogy a törvényeket meg ne szegje. Rössler úr, a porosz bürokrata és von Boguslawski úr, a porosz tábornok megmutatta nekik az egyetlen módot, mellyel talán még ki lehet fogni a munkásokon, akik sehogy se hagyják magukat utcai harcba csalogatni. Az alkotmány megszegése, diktatúra, visszatérés az abszolutizmushoz, regis voluntas suprema lex!*** Tehát csak bátorság, Uraim, csak semmi kifogás, hozzá kell látni!

Ne feledkezzenek meg azonban Önök arról, hogy a Német Birodalom, csakúgy, mint minden kisállam és egyáltalában minden modern állam, *szerződésnek a terméke;* először a fejedelmeknek egymás között, másodszor a fejedelmeknek a néppel kötött szerződéséé. Ha az egyik fél megszegi a szerződést, akkor semmissé lesz az egész szerződés, a másik felet sem köti többé. ⟨Amire olyan szép példát mutatott nekünk Bismarck 1866-ban. Ha tehát Önök megszegik a birodalmi alkotmányt, akkor a szociáldemokrácia szabad, azt tehet Önökkel szemben, amit akar. Hogy azonban mit fog akkor tenni – azt ma aligha köti az Önök orrára!⟩

Majdnem pontosan 1600 esztendeje a római birodalomban ugyancsak egy veszedelmes felforgató párt garázdálkodott. Aláásta a vallást és az állam összes alapjait; kereken tagadta, hogy a császár akarata a legfelsőbb törvény, hazátlan volt, nemzetközi, elterjedt a birodalom valamennyi országában, Galliától egészen Ázsiáig és a birodalom határain túlra. Sokáig a föld alatt, titokban bujtogatott; hosszabb ideje azonban már elég erősnek érezte magát arra, hogy nyíltan kilépjen a nap-

* – Ki tűrné el, hogy a Gracchusok panaszkodjanak lázadásról?[399] – *Szerk.*

** *A 2. változatban:* melynek éppen most olyan jót tesz – *Szerk.*

*** – a király akarata a legfelsőbb törvény! – *Szerk.*

világra. Ez a felforgató párt, melyet a keresztény néven ismertek, a hadseregben is erősen képviselve volt; egész légiók voltak keresztények. Amikor a pogány nemzeti egyház áldozati szertartásaihoz kivezényelték őket, hogy ott fegyverrel tisztelegjenek, a felforgató katonák arcátlanságukban odáig merészkedtek, hogy tiltakozásul különleges jelvényeket – kereszteket – tűztek sisakjukra. Még a feljebbvalók részéről szokásos kaszárnyai zaklatások is eredménytelenek voltak. Diocletianus császár nem nézhette tovább nyugodtan, hogyan ássák alá hadseregében a rendet, az engedelmességet, a fegyelmet. Erélyesen közbelépett, míg nem volt késő. Szocialistaellenes – akarom mondani keresztényellenes törvényt adott ki. A felforgatók gyűléseit betiltották, gyűléstermeiket lezárták vagy éppen lerombolták, a keresztény jelvényeket, kereszteket stb. ugyanúgy eltiltották, mint Szászországban a vörös zsebkendőket. A keresztényeket állami hivatalok betöltésére alkalmatlannak nyilvánították, még őrvezető sem lehetett belőlük. Minthogy akkor még nem voltak a „személyek tekintetbevételére" oly jól beidomított bírák, amint ezt von Köller úr felforgatásellenes törvényjavaslata[400] feltételezi, a keresztényeknek rövid úton megtiltották, hogy a bíróság előtt keressék igazukat. Ez a kivételes törvény is hatástalan maradt. A keresztények a kivételes törvényt gúnyból leszaggatták a falakról, sőt állítólag Nikomédiában még a palotát is rágyújtották a császárra. A császár erre az időszámításunk 303. esztendejében rendezett nagy keresztényüldözéssel állt bosszút. Ez volt az utolsó ilyenfajta üldözés. És olyan hatékony volt, hogy tizenhét évvel később a hadsereg túlnyomó részben keresztényekből állott, és az egész római birodalom következő egyeduralkodója, Constantinus, akit a papok nagynak neveznek, a kereszténységet államvallásnak nyilvánította.

London, 1895 március 6.

F. Engels

Friedrich Engels

Előzetes megjegyzés
[„A német parasztháború" 1870-es és 1875-ös kiadásához]

Az itt következő munkát 1850 nyarán még az alig befejeződött ellenforradalom közvetlen benyomása alatt, Londonban írtam; a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", redigiert von Karl Marx, Hamburg 1850. 5—6. füzetében jelent meg. – Németországi politikai barátaim újrakiadást kívánnak, és teljesítem kívánságukat, mivel a munka – sajnos – még ma is időszerű.

Munkám nem tart igényt arra, hogy önálló kutatások anyagát adja. Ellenkezőleg, a parasztfelkelésekre és a Thomas Münzerre vonatkozó egész anyagot Zimmermannból vettem. Könyve – habár itt-ott hézagos – a tényeknek mindmáig legjobb összeállítása. Ezenfelül az öreg Zimmermann szerette is tárgyát. Ugyanaz a forradalmi ösztön, amely itt mindenütt az elnyomott osztály mellett áll ki, később a frankfurti szélsőbal egyik legjobb emberévé tette őt. Persze, azóta kissé megöregedhetett.*

Ha viszont Zimmermann ábrázolása nem tárja fel a belső összefüggéseket, ha nem sikerül ama korszak vallási-politikai vitakérdéseit az egykorú osztályharcok tükörképeként bemutatnia; ha ezekben az osztályharcokban csak elnyomókat és elnyomottakat, gonoszakat és jókat, s végül a gonoszak győzelmét látja; ha betekintése a társadalmi állapotokba, amelyek mind a harc kitörését, mind kimenetelét megszabták, fölöttébb fogyatékos, ez annak a kornak a hibája, amelyben a könyv keletkezett. Sőt, írása a maga korához képest még nagyon realista irányú, s dicséretes kivétel a német idealista történelmi művek között.

Ábrázolásom megpróbálta megmagyarázni – a harc történeti lefolyását csak fő vonalaiban vázolva fel –, hogy a parasztháború eredete, a parasztháborúban fellépő különböző pártok helyzete, azok a politikai és vallási elméletek, amelyekben ezek a pártok helyzetükkel tisztába jönni igyekeztek, végül magának a harcnak az eredménye is szükségszerűen következik ezen osztályok történelmileg adott társadalmi életfeltételeiből; tehát megpróbálta kimutatni, hogy Németország akkori politikai berendezkedése, az ellene irányuló felkelések, a kor politikai és vallási elméletei nem okai, hanem eredményei annak a fejlettségi foknak, amelyen Németországban a mezőgazdaság, az ipar, a szárazföldi és víziutak, az áru- és pénzkereskedelem akkor

* *Az utóbbi mondatot Engels az 1875-ös kiadásban fűzte hozzá. – Szerk.*

álltak. Ez a történelemszemlélet – az egyedül materialista történelemszemlélet – nem tőlem származik, hanem Marxtól, és szintúgy fellelhető Marxnak az 1848–49-es francia forradalomról írt, ugyanabban a „Revue"-ben megjelent munkájában*, valamint „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-ban.

Az 1525-ös és az 1848–49-es német forradalom közötti párhuzam túlságosan kézenfekvő volt, semhogy akkor egészen elvethető lett volna. Mégis, lefolyásuk hasonlósága mellett – amikor mindkét esetben mindig egy és ugyanaz a fejedelmi hadsereg vert le egymás után különböző helyi felkeléseket, a városi polgárok fellépésének gyakran nevetséges hasonlósága mellett – tisztán és világosan szökött szembe a különbség is:

„Ki húzott hasznot az 1525-ös forradalomból? A *fejedelmek*. – Ki húzott hasznot az 1848-as forradalomból? A *nagy* fejedelmek, Ausztria és Poroszország. 1525 kis fejedelmei mögött, őket az adók révén magukhoz láncolva, a kis nyárspolgárok állottak, 1850 nagy fejedelmei, Ausztria és Poroszország mögött, őket az államadósság révén gyorsan leigázva, a modern nagyburzsoák állnak. A nagyburzsoák mögött pedig a proletárok állanak."**

Sajnos, ki kell jelentenem, hogy ebben a tételben túlságosan nagy tiszteletet adtam a német burzsoáziának. Megvolt az alkalmuk mind Ausztriában, mind Poroszországban, hogy a monarchiát „az államadósság révén gyorsan leigázzák"; soha, sehol nem használták ki ezt az alkalmat.

Ausztria az 1866-os háború következtében ajándékként hullott a burzsoázia ölébe. De ez a burzsoázia nem ért az uralkodáshoz, tehetetlen és képtelen bármire is. Csak egyet tud: dühvel veti magát a munkásokra, mihelyt azok megmoccannak. Csak azért maradhat még kormányon, mert a *magyaroknak* szükségük van rá.

És Poroszországban? Igen, az államadósság csakugyan rohamosan nőtt, a deficit állandósul, az állami kiadások évről évre növekednek, a kamarában a burzsoáké a többség, nélkülük nem emelhetik az adókat és nem vehetnek fel kölcsönt – de hol a burzsoázia hatalma az állam felett? Még néhány hónappal ezelőtt, amikor ismét deficit mutatkozott, a legkedvezőbb helyzetben voltak. Már *némi* kitartással csinos engedményeket csikarhattak volna ki. És mit tesznek? Elegendő engedménynek tekintik, ha a kormány *megengedi nekik*, hogy mintegy 9 milliót, nem is *egy* esztendőre, hanem *évente* és az idők végtelenségéig a lábai elé rakjanak.

Nem akarom a kamarában ülő szegény „nemzeti liberálisokat" jobban gáncsolni, mint amennyire megérdemlik. Tudom, hogy azok, akik mögöttük állnak, a burzsoázia tömege, cserbenhagyták őket. Ez a tömeg nem *akar* uralkodni. 1848-at még mindig a csontjaiban érzi.

Hogy miért tanúsít a német burzsoázia ilyen furcsa gyávaságot, arról alább lesz szó.

Egyebekben a fenti tétel tökéletesen beigazolódott. 1850 óta a kisállamok mind határozottabban háttérbe szorulnak, és már csak a porosz vagy osztrák cselszövések

* *Lásd 7–103. old. – Szerk.*

** *Lásd 401. old. – Szerk.*

eszközeiül szolgálnak, Ausztria és Poroszország között egyre hevesebb harcok dúlnak az egyeduralomért, és végül ott van az 1866-os erőszakos vita, amely után Ausztria megtartja saját tartományait, Poroszország az egész északi részt közvetve vagy közvetlenül aláveti magának, a három délnyugati államnak pedig egyelőre kiteszik a szűrét.[398]

A német munkásosztály számára ebből az egész politikai színjátékból csak a következőknek van jelentősége:

Először, a munkások az általános választójog révén hatalmat nyertek arra, hogy magukat a törvényhozó gyűlésben közvetlenül képviseltessék.

Másodszor, Poroszország jó példával járt elöl és elnyelt három másik isten kegyelméből való koronát. De hogy Poroszország e procedúra *után* még ugyanazt az isten kegyelméből való, szeplőtlen koronát birtokolja, amellyel annakelőtte dicsekedett, azt még a nemzeti liberálisok sem hiszik.

Harmadszor, Németországban ma már csak *egy* komoly ellenfele van a forradalomnak – a porosz kormány.

És negyedszer, az osztrák-németeknek most végre egyszer szembe kell nézniök azzal a kérdéssel, mik akarnak lenni: németek vagy osztrákok? Hova húznak inkább – Németországhoz, vagy pedig a német területen kívül eső, lajtántúli tartozékaikhoz? Az, hogy vagy az egyikről, vagy a másikról le kell mondaniok, már régóta magától értetődő dolog, de ezt a kispolgári demokrácia mindig elkente.

Ami azokat az 1866 körül forgó egyéb fontos vitakérdéseket illeti, amelyekről azóta egyfelől a „nemzeti liberálisok", másfelől a „néppárt" unos-untig tárgyalnak, a legközelebbi évek története talán be fogja bizonyítani, hogy e két álláspont csak azért hadakozik egymással oly hevesen, mert mind a kettő egyazon korlátoltság két ellentétes pólusa.

Németország társadalmi viszonyain az 1866-os év úgyszólván semmit sem változtatott. Az a néhány polgári reform – az egységes mérték- és súlyrendszer, a szabad költözés, az iparszabadság stb., mindez a bürokráciához mért korlátok között – még csak azt sem éri el, amit más nyugat-európai országok burzsoáziája már régóta birtokol, a zaklatások legfőbbikét pedig, a bürokratikus iparengedélyrendszert érintetlenül hagyja. A proletariátus számára a szabad költözésről, az állampolgárságról, az útlevélkényszer megszüntetéséről és hasonlókról szóló törvényeket az országban uralkodó rendőri gyakorlat amúgy is egészen illuzórikussá teszi.

Az 1866-os nagy politikai színjátéknál sokkal fontosabb a németországi iparnak és kereskedelemnek, a vasutaknak, a távírónak és az óceáni gőzhajózásnak 1848 óta érezhető fellendülése. Ha ez a haladás el is marad amögött, amit egyidejűleg Anglia, sőt Franciaország megtett, Németország számára mégis hallatlan, és húsz esztendő alatt többet teljesített, mint máskor egy egész évszázad. Németország csak most kapcsolódott be komolyan és visszavonhatatlanul a *világkereskedelembe*. Az ipari vállalkozók tőkéje gyorsan növekedett, s ennek megfelelően emelkedett a burzsoázia társadalmi helyzete is. Az ipar virágzásának legbiztosabb jele, a *szédelgés*, bőséges mértékben jelentkezett, s grófokat és hercegeket láncolt diadalszekeréhez. A német tőke ma orosz és román vasutakat épít – legyen neki könnyű a föld! –, holott

15 esztendővel ezelőtt a német vasutak még angol vállalkozóknál koldultak. Hogyan lehetséges hát, hogy a burzsoázia nem hódította meg a politikai uralmat is, hogy a kormánnyal szemben oly gyáván viselkedik?

A német burzsoáziának megvan az a balszerencséje, hogy kedvelt német szokás szerint elkésik. Virágzásának ideje olyan időszakra esik, amikor a többi nyugateurópai ország burzsoáziája politikailag már hanyatlóban van. Angliában a burzsoázia a maga tulajdonképpeni képviselőjét, Brightot nem tudta másképpen bejuttatni a kormányba, mint a választójog kiterjesztésével, s ez következményeiben szükségképpen véget fog vetni az egész burzsoá uralomnak. Franciaországban, ahol a burzsoázia mint olyan, mint egész osztály, csak két évig, 1849-ben és 50-ben, a köztársaság idején uralkodott, társadalmi létét csak úgy tengethette, hogy politikai uralmát Louis Bonaparte-nak és a hadseregnek engedte át. És Európa három leghaladottabb országának oly végtelenül felfokozódott kölcsönhatása mellett manapság már lehetetlen, hogy a burzsoázia Németországban kényelmesen berendezkedjék a politikai uralomra akkor, amikor Angliában és Franciaországban már túlélte önmagát.

Éppen a burzsoázia sajátságossága minden korábbi uralkodó osztállyal szemben az, hogy fejlődése során olyan fordulóponthoz érkezik, amelytől kezdve hatalmi eszközeinek, mindenekelőtt tehát tőkéjének bármilyen további növekedése csak arra jó, hogy egyre képtelenebbé tegye őt a politikai uralomra. *„A nagyburzsoák mögött a proletárok állnak."* Amilyen mértékben a burzsoázia fejleszti iparát, kereskedelmét és közlekedési eszközeit, olyan mértékben hoz létre proletariátust. S egy bizonyos ponton – amelynek nem kell mindenütt egyidőben, vagy egyenlő fejlettségi fokon bekövetkeznie – azt veszi észre, hogy ez a proletár hasonmása a fejére nőtt. Ettől a pillanattól kezdve elveszti erejét a kizárólagos politikai uralomra; szövetségestársakat keres, s a körülmények szerint uralmát vagy megosztja ezekkel, vagy egészen átengedi nekik.

Németországban a burzsoázia számára ez a fordulópont már 1848-ban bekövetkezett. Éspedig a német burzsoázia akkor nem annyira a német, mint inkább a francia proletariátustól rémült meg. A párizsi 1848 júniusi csata megmutatta neki, mit várhat; a német proletariátus már eléggé fel volt izgatva ahhoz, hogy bebizonyítsa a burzsoáziának: ugyanannak a termésnek a magvai már itt is el vannak hintve, s ettől a naptól kezdve a burzsoázia politikai akciójának kicsorbult az éle. Szövetségestársakat keresett, minden lehetséges áron áruba bocsátotta magát nekik – és ma sem jutott egy tapodtat sem előbbre.

Ezek a szövetségestársak egytől egyig reakciós jellegűek. Ott van közöttük a királyság hadseregével és bürokráciájával, ott van a nagy feudális nemesség, a kis parlagi junkerok, sőt még a papok is. A burzsoázia mindezekkel addig paktált és egyezkedett, csakhogy drága bőrét mentse, míg végül nem maradt már mivel kufárkodnia. És minél inkább fejlődött a proletariátus, minél inkább kezdte érezni a maga osztályvoltát, minél inkább kezdett osztályként cselekedni, annál nyúlszívűbbé váltak a burzsoák. Mikor a poroszok csodálatosan rossz stratégiája Sadowánál[401] a csodálatosképpen még rosszabb osztrák stratégián győzelmet aratott,

nehéz volt megállapítani, melyik lélegzett fel boldogabban – a porosz burzsoá, aki szintén vereséget szenvedett Sadowánál, vagy pedig az osztrák.

Nagypolgáraink 1870-ben még mindig ugyanúgy cselekszenek, mint a középpolgárok 1525-ben. Ami a kispolgárokat, kézművesmestereket és szatócsokat illeti, azok mindig hűek maradnak önmagukhoz. Remélik, hogy felkapaszkodhatnak a nagypolgárságba, és félnek attól, hogy letaszítják őket a proletariátusba. Félelem és remény között hányódva igyekeznek majd menteni nagybecsű irhájukat, míg a harc tart – utána pedig a győzteshez csatlakoznak. Ez a természetük.

Az ipar 1848 óta tartó fellendülésével lépést tartott a proletariátus társadalmi és politikai* akciója. Az a szerep, amelyet a német munkások ma szakegyleteikben, szövetkezeteikben, politikai egyesületeikben és gyűléseiken, a választásokon és az úgynevezett birodalmi gyűlésen játszanak, egymaga bizonyítja, milyen átalakuláson ment át észrevétlenül Németország az utóbbi húsz esztendő alatt. A német munkásoknak a legnagyobb mértékben becsületére válik, hogy *egyedül ők* keresztülvitték, hogy munkásokat és munkásokat képviselő jelölteket a parlamentbe küldjenek, holott ezt eddig sem a franciák, sem az angolok nem tudták elérni.

De a proletariátus sem nőtt még ki az 1525-tel való párhuzamból. A kizárólag és életfogytiglan munkabérre utalt osztály még korántsem többsége a német népnek. Így tehát ugyancsak szövetségestársakra van utalva. Ezeket pedig csak a kispolgárok, a városok lumpenproletariátusa, a kisparasztok és a mezőgazdasági napszámosok között keresheti.

A *kispolgárokról* már beszéltünk. Ezek szerfelett megbízhatatlanok, kivéve egy-egy győzelem után – ekkor a söröző́kben óriási üvöltözést csapnak. De azért akadnak közöttük igen jó elemek is, amelyek önként csatlakoznak a munkásokhoz.

A *lumpenproletariátus*, ez az összes osztályok lezüllött tagjaiból álló üledék, amely főhadiszállását a nagyvárosokban üti fel, valamennyi lehetséges szövetségestárs közül a legrosszabb. Ez a népség abszolúte megvásárolható és abszolúte tolakodó. Ha a francia munkások minden forradalomban a házak falára írták: Mort aux voleurs! Halál a tolvajokra!, és egyeseket agyon is lőttek, ez nem a tulajdon iránti lelkesedésükből, hanem abból a helyes felismerésből fakadt, hogy mindenekelőtt ezt a bandát kell maguktól távoltartaniok. Az a munkásvezér, aki ezt a csőcseléket gárdaként felhasználja, vagy reá támaszkodik, már ezzel a mozgalom árulójának bizonyul.

A *kisparasztok* – mert a nagyobbak a burzsoáziához tartoznak – különfélék. Vagy *feudális parasztok* és még robotot kell teljesíteniök a nagyságos úr részére. Miután a burzsoázia elmulasztotta – pedig az ő kötelessége volt –, hogy ezeket az embereket a robottól megváltsa, nem lesz nehéz meggyőzni őket, hogy megváltásukat már csak a munkásosztálytól várhatják.

Vagy pedig *bérlők*. Ebben az esetben többnyire ugyanaz a viszony áll fenn, mint Írországban. A haszonbért annyira felhajtották, hogy a paraszt közepes termés

* *Az 1875-ös kiadásban:* praktikus – *Szerk.*

esetén éppen hogy szűkösen megél családjával, rossz terméskor majd éhen vész, a haszonbért nem tudja megfizetni, és ezáltal teljesen a földbirtokos kegyétől függ. Ilyen emberekért a burzsoázia csak akkor tesz valamit, ha kényszerítik erre. Kitől várhatnának hát segítséget a munkásokon kívül?

Hátra vannak még a *saját kisbirtokukon* gazdálkodó parasztok. Ezeket többnyire akkora jelzálog terheli, hogy ugyanúgy függnek az uzsorástól, mint a bérlők a földesúrtól. Nekik sem marad meg egyéb, mint szűkös és méghozzá a jó meg rossz esztendők miatt fölöttébb bizonytalan munkabér. A legkevésbé a burzsoáziától várhatnak valamit, hiszen éppen a burzsoák, az uzsorázó tőkések szipolyozzák ki őket. De legtöbbjük nagyon csüng a tulajdonán, jóllehet az a valóságban nem is az övé, hanem az uzsorásé. Mégis meg lehet majd értetni velük, hogy az uzsorástól csak akkor szabadulhatnak meg, ha egy a néptől függő kormány az összes jelzálogadósságokat az állammal szemben fennálló adósságokká változtatja, és ezáltal a kamatlábat leszállítja. Ezt pedig csak a munkásosztály viheti keresztül.

A vidéken mindenütt, ahol a közép- és a nagybirtok uralkodik, a legnagyobbszámú osztály a *mezőgazdasági napszámosok* osztálya. Ez az eset egész Észak- és Kelet-Németországban, és *itt* találják meg a városok ipari munkásai *legnagyobbszámú és legtermészetesebb szövetségestársaikat*. Ahogy a tőkés az ipari munkással, úgy áll szemben a földbirtokos vagy nagybérlő a mezőgazdasági napszámossal. Azoknak a rendszabályoknak, amelyek az egyiken segítenek, a másikon is segíteniök kell. Az ipari munkások csak úgy szabadulhatnak fel, ha a burzsoák tőkéjét, azaz a termeléshez szükséges nyerstermékeket, gépeket, szerszámokat és létfenntartási eszközöket a társadalom tulajdonává, azaz sajátjukká, általuk közösen használttá változtatják át. Ugyanúgy a mezőgazdasági munkásokat is csak az válthatja meg borzalmas nyomoruktól, ha mindenekelőtt *fő munkatárgyukat, magát a földet, kivonják a nagy parasztok és a még nagyobb feudális urak magántulajdonából, társadalmi tulajdonná változtatják át*, és mezőgazdasági munkások szövetkezetei művelik meg azt közös számlára. S itt jutunk el a baseli nemzetközi munkáskongresszus[402] híres határozatához: hogy a földtulajdon átváltoztatása közös, nemzeti tulajdonná a társadalom érdeke. Ez a határozat főleg azoknak az országoknak szól, ahol nagy földtulajdon áll fenn, ezzel összefüggésben nagy birtokokat művelnek meg, s ezeken a nagy birtokokon egy úr van és sok napszámos. De ez az állapot Németországban nagyjában és egészében még mindig uralkodó, s ezért a határozat, Anglián kívül, *éppen Németországra vonatkozóan fölöttébb időszerű* volt. A mezőgazdasági proletariátus, a falusi napszámosok – ez az az osztály, amelyből a fejedelmek seregeinek zöme regrutálódik; ez az az osztály, amely most az általános választójog révén a feudális urak és junkerok nagy tömegét küldi a parlamentbe; de egyúttal ez az az osztály, amely legközelebb áll a városok ipari munkásaihoz, amelynek ugyanezek az életfeltételei, sőt amely még mélyebb nyomorban tengődik, mint ezek. Ezt a szétforgácsoltsága és szétszórtsága miatt tehetetlen osztályt, amelynek rejtett erejét a kormány és a nemesség olyan jól ismerik, hogy szándékosan lezüllesztik az iskolákat, csakhogy tudatlan maradjon, ezt az osztályt életre ébreszteni és a mozgalomba bevonni a német munkásmozgalom legközelebbi, legsürgősebb feladata. Attól a

naptól, amikor a falusi napszámosok tömege megtanulja önnön érdekeit felismerni, Németországban egy reakciós, feudális, bürokratikus vagy polgári kormány lehetetlen.

*

A fenti sorokat több mint négy évvel ezelőtt írtam. Érvényességüket máig is megtartották. Ami Sadowa után és Németország felosztása után helyes volt, az Sedan után és a porosz nemzet szent német birodalmának felállítása után is beigazolódik.[403] Az úgynevezett nagypolitika „világrengető" politikai színjátékai ilyen kevéssé képesek változtatni a történelmi mozgás irányán.

Arra viszont képesek ezek a politikai színjátékok, hogy meggyorsítsák ennek a mozgásnak a sebességét. És ebben a vonatkozásban a fent említett „világrengető események" szerzőinek olyan önkéntelen sikereik voltak, amelyek nekik maguknak bizonyára cseppet sem kívánatosak, de amelyekkel kénytelen-kelletlen számolniok kell.

Már az 1866-os háború is alapjaiban rendítette meg a régi Poroszországot. Már 1848 után is fáradságba került a nyugati tartományok – mind polgári, mind proletár – lázadó ipari elemeit ismét a régi fegyelem alá hajtani; de sikerült, és újból a keleti tartományok junkerainak meg a hadseregnek az érdeke vált uralkodóvá az államban. 1866-ban csaknem egész Északnyugat-Németország porosszá lett. Eltekintve attól a jóvátehetetlen erkölcsi kártól, amelyet az isten kegyelméből való porosz korona azáltal szenvedett, hogy három másik isten kegyelméből való koronát elnyelt, a monarchia súlypontja most jelentős mértékben nyugatra tolódott. Az ötmillió Rajna-vidéki és vesztfáliai előbb négymillió közvetlenül annektált, majd hatmillió közvetve, az Északnémet Szövetség által annektált némettel erősödött meg. És 1870-ben ehhez még nyolcmillió délnyugati német járult, úgyhogy most az „új birodalomban" a 14 $^1/_2$ millió ó-porosszal (a 6 kelet-elbai tartomány lakosai, köztük ráadásul 2 millió lengyel) immár mintegy 25 milliónyi olyan népesség állt szemben, mely régen kinőtt az ó-porosz junkerfeudalizmusból. Így a porosz állampalást egész alapzata éppen a porosz hadsereg győzelmei nyomán eltolódott; a junkeruralom még a kormány számára is egyre inkább elviselhetetlenné vált. De ugyanakkor a rohamos gyorsaságú ipari fejlődés következtében a junkerok és a burzsoák közti harcot háttérbe szorította a burzsoák és a munkások közti harc, úgyhogy belül is a régi állam társadalmi alapzatai teljes átalakuláson mentek át. Az 1840 óta lassan elrothadó monarchia alapfeltétele a nemesség és a burzsoázia közötti harc volt, amelyben egyensúlyt kapott; attól a pillanattól kezdve, amikor már nem az volt a feladat, hogy a nemességet védje a burzsoázia előnyomulásával szemben, hanem az, hogy valamennyi birtokos osztályt védje a munkásosztály előnyomulásával szemben, a régi abszolút monarchiának teljesen át kellett mennie a külön e célra kidolgozott államformába: *a bonapartista monarchiába*. Poroszországnak ezt az áttérését a bonapartizmusra más helyen már kifejtettem („A lakáskérdéshez". II. füzet. 26. és köv. old.[404]). Amit ott nem kellett hangsúlyoznom, de itt igen

lényeges, az az, hogy ez az áttérés volt a *legnagyobb haladás*, amelyet Poroszország 1848 óta tett; olyannyira el volt maradva ez az ország a modern fejlődés mögött. Hiszen még mindig félfeudális állam volt, a bonapartizmus pedig mindenesetre modern államforma, amelynek előfeltétele a feudalizmus megszüntetése. Poroszországnak tehát el kell magát szánnia nagyszámú feudális maradványának eltakarítására és a junkerságnak mint olyannak feláldozására. Ez természetesen a legenyhébb formában és a közkedvelt dallamra történik: Mindig csak lassan előre![302] Így például a sokat magasztalt járási szabályzatban. Ez megszünteti az egyes junker feudális kiváltságait a maga birtokán, de csak azért, hogy azokat ismét helyreállítsa a nagybirtokosok összességének az egész járásra vonatkozó előjogaiként. A lényeg megmarad, csak éppen feudális nyelvjárásról polgárira fordítják le. Az ó-porosz junkert kényszerből valami angol squire-félévé változtatják át, és nem is kell ezellen annyira berzenkednie, hiszen az egyik éppoly buta, mint a másik.

Így hát Poroszországnak az a furcsa sors jut osztályrészéül, hogy polgári forradalmát, amelyet 1808–1813-ban kezdett el és 1848-ban egy darabkával továbbvitt, e század végén a bonapartizmus kellemes formájában fejezi be. És ha minden jól megy, ha a világ szép csendben marad, és mi valamennyien elég öregek leszünk, talán 1900-ra megérjük, hogy a porosz kormány valóban minden feudális intézményt megszüntet, hogy Poroszország végre elérkezik arra a pontra, ahol Franciaország 1792-ben állott.

A feudalizmus megszüntetése, pozitíve kifejezve, polgári állapotok megteremtését jelenti. Amilyen mértékben eltűnnek a nemesi kiváltságok, olyan mértékben polgáriasodik a törvényhozás. És itt bukkanunk rá a német burzsoázia és a kormány viszonyának döntő pontjára. Láttuk, hogy a kormány *kénytelen* ezeket a lassú és kicsinyes reformokat bevezetni. De a burzsoáziával szemben minden ilyen kis koncessziót úgy tüntet fel, mint a burzsoáknak hozott *áldozatot*, a koronától kínnalkeservvel kicsikart engedményt, amiért viszont ők, a burzsoák is kötelesek a kormánynak valami engedményt tenni. És a burzsoák, jóllehet meglehetősen tisztában vannak a tényállással, belemennek ebbe a szemfényvesztésbe. Ebből keletkezett azután az a hallgatólagos megállapodás, amely ki nem mondott alapja Berlinben valamennyi Reichstag- és kamarai vitának: egyfelől a kormány csigatempóban reformálja a törvényeket a burzsoázia érdekében, kiküszöböli az ipar feudális és a kisállamosdiból keletkezett akadályait, egységes pénz-, mérték- és súlyrendszert, iparszabadságot stb. teremt, a szabad költözéssel Németország munkaerejét a tőke korlátlan rendelkezésére bocsátja, kedvez a kereskedésnek és a szédelgésnek; másfelől a burzsoázia átenged a kormánynak minden tényleges politikai hatalmat, megszavaz adót, kölcsönt és katonát, és segítséget nyújt minden új reformtörvény olyképpen való megszövegezéséhez, hogy kellemetlen egyénekkel szemben a régi rendőrhatalom teljes egészében érvényben maradjon. A burzsoázia a maga apránkénti társadalmi emancipációját saját politikai hatalmáról való azonnali lemondással vásárolja meg. A fő indítóok, amely a burzsoázia számára ilyen szerződést elfogadhatóvá tesz, természetesen nem a kormánytól, hanem a proletariátustól való félelem.

De bármily siralmasan lép is fel burzsoáziánk politikai téren, tagadhatatlan,

hogy ipari és kereskedelmi vonatkozásban végre teljesíti kötelességét. Az iparnak és a kereskedelemnek az a fellendülése, amelyre a második kiadás bevezetésében utaltam, azóta még sokkal nagyobb energiával bontakozott ki. Az, ami e tekintetben a rajna-vesztfáliai iparvidéken 1869 óta történt, németországi viszonylatban szinte hihetetlen, és az angol gyári kerületek századeleji fellendülésére emlékeztet. És Szászországban és Felső-Sziléziában, Berlinben, Hannoverban és a tengerparti városokban nyilván ugyanez történik. Végre van világkereskedelmünk, valóban nagy iparunk, valóban modern burzsoáziánk; ezzel szemben volt egy valódi krachunk[405] és kialakult egy valódi, erős proletariátusunk is.

A jövő történetírója számára Németország 1869 és 1874 közti történetéből a spicherni, Mars-la-Tour-i és sedani[406] csatazaj s az ezzel kapcsolatos dolgok sokkal kisebb jelentőségűek lesznek, mint a német proletariátus igénytelen, csendes, de folyvást előrehaladó fejlődése. A német munkások mindjárt 1870-ben nehéz próbatétel elé kerültek: ez a bonapartista háborús provokáció volt és annak természetes kihatása, az általános nemzeti lelkesedés Németországban. A német szocialista munkások egy pillanatra sem hagyták magukat megtéveszteni. A nemzeti sovinizmus egyetlen rezdülése nem mutatkozott náluk. A legeszeveszettebb győzelmi mámor közepette megőrizték hidegvérüket, követelték az „annexiók nélküli méltányos békét a francia köztársasággal"[407], és még az ostromállapot sem tudta őket elhallgattatni. Sem a harci dicsőség, sem a német „birodalmi nagyszerűségről" való fecsegés nem hatott rájuk; egyetlen céljuk az egész európai proletariátus felszabadítása maradt. Bízvást mondhatjuk: ilyen nehéz, ilyen ragyogóan kiállott próba elé eddig még egyetlen más ország munkásai sem kerültek.

A háborús ostromállapotra a béke hűtlenségi, felség- és hivatalnoksértési pörei, az egyre fokozódó rendőri zaklatások következtek. A „Volksstaat"-nak[408] rendszerint három-négy szerkesztője ült ugyanazon időben börtönben, s más lapokéi ennek megfelelő arányban. Minden valamelyest ismert pártszónok évenként legalább egyszer bíróság elé került, ahol szinte rendszeresen elítélték. A kiutasítás, elkobzás, gyűlésfeloszlatás hullott, mint a jégeső. Mindez hasztalan. Minden letartóztatott vagy kiutasított helyébe nyomban egy másik lépett; minden feloszlatott gyűlés helyett két másikat hívtak össze, s a rendőri önkényt kitartással és a törvények pontos megtartásával sorra mindenütt kifárasztották. Minden üldözés a kitűzött cél ellenkezőjét érte el; nemhogy megtörte vagy akár csak meghajlította volna a munkáspártot, csak egyre újabb híveket szerzett neki és megszilárdította szervezetét. A hatóságokkal csakúgy, mint az egyes burzsoákkal folytatott harcukban a munkások mindenütt megmutatták szellemi és erkölcsi fölényüket, és kivált az úgynevezett „munkaadókkal" való konfliktusaikban bebizonyították, hogy most ők, a munkások a műveltek, és a tőkések a faragatlan tuskók. S amellett a harcot többnyire bizonyos humorral folytatják, ékes bizonyságául annak, mennyire biztosak a maguk dolgában, és mennyire tudatában vannak fölényüknek. Az így folytatott harcnak – történelmileg előkészített talajon – nagy eredményekkel kell járnia. A januári választások[409] sikerei eddig példátlanok a modern munkásmozgalom történetében, és teljes joggal vívták ki egész Európa csodálatát.

A német munkásoknak két lényeges előnyük van a többi európai ország munkásaival szemben. Az első az, hogy Európa legelméletibb népéhez tartoznak, és megőrizték azt az elméleti érzéket, amelyet Németország úgynevezett „műveltjei" teljesen elveszítettek. Ha nem előzte volna meg a német filozófia, főként Hegel filozófiája, akkor a német tudományos szocializmus – az egyetlen tudományos szocializmus, amely valaha létezett – sohasem jött volna létre. Ha a munkásoknak nem volna elméleti érzékük, ez a tudományos szocializmus sohasem vált volna annyira vérükké, mint ahogyan ez bekövetkezett. És hogy ez milyen mérhetetlen előny, azt mutatja egyrészt az a minden elmélettel szemben megnyilvánuló közöny, amely egyik legfőbb oka annak, hogy az angol munkásmozgalom, az egyes szakmák kitűnő szervezettsége ellenére is, oly lassan jut előbbre, másrészt pedig az a helytelenkedés és zűrzavar, amit a proudhonizmus, eredeti alakjában franciák és belgák között, s Bakunyin által még jobban eltorzított formájában spanyolok és olaszok között művelt.

A második előny az, hogy a németek időrendben csaknem utolsókként jelentek meg a munkásmozgalomban. Ahogyan a német elméleti szocializmus sohasem felejti el, hogy Saint-Simon, Fourier és Owen vállain áll, három olyan férfiúén, akik minden fantasztaságuk és utopizmusuk ellenére is minden idők legjelentékenyebb elméi közé tartoznak, s zseniálisan előre megsejtettek számtalan olyan dolgot, amelynek helyességét mi most tudományosan bizonyítjuk be – úgy a német gyakorlati munkásmozgalomnak sem szabad soha elfelejtenie, hogy az angol és a francia mozgalom vállain fejlődött, módjában állott azoknak drágán megvásárolt tapasztalatait egyszerűen felhasználni, s azoknak akkoriban többnyire elkerülhetetlen hibáit most elkerülni. Hol tartanánk most az angol trade-unionoknak, a francia munkások politikai harcainak példaadása nélkül, a nélkül az óriási lökés nélkül, amelyet nevezetesen a Párizsi Kommün adott?

El kell ismerni, hogy a német munkások ritka hozzáértéssel aknázták ki helyzetük előnyeit. Amióta munkásmozgalom van, első ízben folyik a harc annak mindhárom irányában – az elméleti, a politikai és a gyakorlati-gazdasági (ellenállás a tőkésekkel szemben) irányban – összhangban és összefüggően és tervszerűen. Éppen ebben az úgyszólván koncentrikus támadásban rejlik a német mozgalom ereje és legyőzhetetlensége.

Egyrészt ezen előnyös helyzetük következtében, másrészt az angol mozgalom szigeti sajátságosságai és a francia mozgalom erőszakos elnyomása következtében a német munkások pillanatnyilag a proletár harc élére kerültek. Hogy az események meddig hagyják őket ezen a díszhelyen, nem lehet előre megmondani. De amíg ezt elfoglalják, remélhetőleg úgy fogják betölteni, ahogyan illik. Ehhez kettőzött erőfeszítésre van szükség a harc és az agitáció minden területén. Kiváltképpen a vezérek kötelessége, hogy egyre világosabban lássanak minden elméleti kérdésben, egyre jobban felszabadítsák magukat a hagyományos, a régi világnézethez tartozó frázisok hatása alól, és mindig szem előtt tartsák, hogy a szocializmus, amióta tudománnyá lett, megköveteli, hogy tudományként is űzzék, azaz hogy tanulmányozzák. Nagy fontossága lesz annak, hogy az így szerzett, egyre tisztultabb belátást a munkás-

tömegek között fokozott buzgalommal terjesszék, és mind a párt, mind a szakszervezetek organizációját egyre szorosabbra fűzzék. Habár a januárban leadott szocialista szavazatok már egész takaros hadsereget képviselnek, még korántsem jelentik a német munkásosztály többségét; és bármily biztatók is a falusi népesség között kifejtett propaganda sikerei, éppen itt még végtelenül sok a tennivaló. Tehát ne lankadjunk a harcban, az egyik várost, egyik választókerületet a másik után ragadjuk ki az ellenség kezéből; de mindenekelőtt őrizzük meg az igazi nemzetközi szellemet, amely nem engedi, hogy a hazafias sovinizmus lábrakapjon, és amely a proletármozgalom minden új lépését örömmel üdvözli, bármely nemzettől induljon is ki. Ha a német munkások továbbra is így haladnak előre, akkor, ha nem is fognak éppen a mozgalom élén menetelni – egyáltalán nem érdeke ennek a mozgalomnak, hogy egy bizonyos nemzet munkásai meneteljenek az élén –, de bizonyára megtisztelő helyet fognak elfoglalni a harcvonalban; és felkészülve fognak ott állni, ha akár váratlanul súlyos megpróbáltatások, akár nagy események fokozott bátorságot, fokozott elszántságot és tetterőt követelnek tőlük.

London, 1874 július 1.

Friedrich Engels

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] Miután a Marx és Engels által 1848 jún. 1-től 1849 máj. 19-ig Kölnben kiadott „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" megszűnt, Marx egy politikai-gazdasági folyóirat megindításán fáradozott. Szándékát közölte az akkor Svájcban tartózkodó Engelsszel, akit Londonba hívott, hogy a folyóirat kiadását közösen készítsék elő. Sikerült a folyóirat megindításához szükséges pénzt megszerezni, valamint kiadót találni. 1849 dec. közepén Konrad Schramm mint felelős kiadó megállapodást kötött a hamburgi Schuberth & Co. könyvkiadó céggel a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" kiadására. Marx és Engels, akik a folyóirat közleményeinek túlnyomó részét írták, legközelebbi harcostársaikat is bevonták a munkába. — A borítólapon a megjelenés helyeként Londonon — Marx és Engels akkori tartózkodási helyén — kívül feltüntették Hamburgot is, ahol a folyóiratot nyomtatták, továbbá New Yorkot, mert Marx és Engels azt remélték, hogy az amerikai német forradalmi emigráció körében nagy kelete lesz a folyóiratnak. Marx és Engels, újabb forradalmi fellendülés lehetőségével számolva, a havonként megjelenő folyóiratnak hetilappá, majd napilappá alakítására gondoltak (lásd 501. old.), e tervüket azonban nem tudták valóra váltani. A folyóiratnak mindössze hat füzete jelent meg; az utolsó kettő 1850 nov. végén kettős füzetként. A további kiadásra irányuló kísérletek a németországi rendőrség zaklatásai következtében és anyagi eszközök hiányában meghiúsultak. — A folyóirat megindítását bejelentő „Hirdetmény" szövegét Marx 1849 dec. 19-én elküldte Majna-Frankfurtba Joseph Weydemeyernek azzal a kéréssel, hogy a „Neue Deutsche Zeitung" hasábjain tétesse közzé. A hirdetmény az 1850 jan. 16-i, 26-i és febr. 5-i (14., 23. és 31.) számokban jelent meg. Hasonlóképpen megjelent a Hermann Becker által szerkesztett kölni „Westdeutsche Zeitung" 1850 jan. 8-i és 9-i (6. és 7.) számában, a „Berner Zeitung" 1849 dec. 27-i (361.) számában, és 1850 jan. 10-én a „Düsseldorfer Zeitung" 9. számában és a „Schweizerische Nationalzeitung" 8. számában. — *3*

[2] „The Northern Star" — angol hetilap, a chartisták központi lapja; 1837-től 1852-ig jelent meg, előbb Leedsben, majd (1844 novemberétől) Londonban, különféle alcímekkel. Alapítója és első szerkesztője F. O'Connor, a 40-es években G. J. Harney is szerkesztette. 1845 szeptemberétől 1848 márciusáig Engels a lap munkatársa volt. — *5 432*

[3] „The Times" — a legnagyobb angol konzervatív irányú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel, 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. — *5 431*

[4] „Deutsche Londoner Zeitung" — a londoni német emigráció hetilapja, amely 1845 áprilisától 1851 februárjáig jelent meg, és amelyet Károly trónfosztott braunschweigi herceg anyagilag támogatott. Szerkesztői Ludwig Bamberger és Schabelitz kispolgári

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

demokraták voltak. Hasábjain 1849–1850-ben főleg Karl Heinzen, Gustav Struve és más kispolgári demokraták cikkei láttak napvilágot, de közölte a lap a „Kommunista Párt kiáltványá"-t (1848 márc.–júl.), az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" első fejezetét (1850 ápr.), a „Szemle, 1850 májustól októberig" egy részét (1851 febr.), valamint több Marx és Engels által aláírt nyilatkozatot. — *5*

[5] A „Deutsche Londoner Zeitung" 1849 nov. 9-i és 16-i 241. és 242. számában Karl Heinzen „Lehren der Revolution" (A forradalom tanulságai) címmel pamfletet publikált, amelynek demagóg radikális szólamai az egész londoni német forradalmi emigrációt veszélyes helyzetbe hozták; így pl. a „Times" 1849 nov. 23-i számában „Antiszocialista" aláírással megjelent levél írója Heinzen kijelentéseire hivatkozott, amikor felszólította az angol belügyminisztert, hogy „azokat a személyeket, akik ilyen pokoli doktrinákat terjesztenek, 24 órán belül utasítsa ki Angliából". — *5*

[6] Az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" cikksorozatként jelent meg a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben „1848-tól 1849-ig" címmel. Az eredeti vázlat négy cikket irányzott elő: „Az 1848 júniusi vereség", „1849 június 13", „1849 június 13 visszahatása a kontinensre", végül „A mostani helyzet; Anglia". De csak három cikk jelent meg a folyóirat 1–3. számában: „Az 1848 júniusi vereség", „1849 június 13" és „1849 június 13 következményei". Az 1849 júniusi párizsi eseményeknek a többi nyugat-európai ország helyzetére gyakorolt hatását más cikkek világították meg, elsősorban a Marx és Engels által közösen írt, a folyóirat 2., 4. és 5–6. számában megjelent „Szemlé"-k. — 1895-ben Engels újra kiadta Marx művét az általánosan ismert „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" címmel. A folyóiratban megjelent három írás címét Engels a következőképpen változtatta meg: „1848 februártól júniusig", „1848 júniustól 1849 június 13-ig" és „1849 június 13-tól 1850 március 10-ig". Ezeket egy negyedik fejezettel egészítette ki, amelyet a „Szemle, 1850 májustól októberig" Franciaországra vonatkozó részeiből (lásd 425–428. és 433–442. old.) állított össze, és amelynek „Az általános választójog megszüntetése 1850-ben" címet adta. Ezzel kapcsolatban Richard Fischernek írt 1895 febr. 13-i levelében Engels megjegyzi, hogy a negyedik fejezet a munka lényeges kiegészítése, s „nélküle a brosúra töredékes jellegű volna". — A jelen kiadásban az egyes fejezetek élén első helyen a Marx, második helyen az 1895-ben Engels által adott címet közöljük. — Engels az 1895-ös kiadáshoz bevezetést írt (lásd 531–545. old.). A fordításunk alapjául szolgáló szöveg ugyancsak az 1895-ös kiadást követi, egybevetve az 1850-es „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" szövegével. — *7*

[7] 1832 jún. 5-én Párizsban Lamarque tábornok temetése alkalmából a republikánus párt balszárnya és a titkos társaságok, köztük a Nép barátainak társasága, tüntetést szerveztek, s ez a kormány provokációja folytán felkelésbe csapott át, amelyet a csapatok nagy mészárlással levertek; a barikádharc jún. 6-a délutánjáig tombolt. — Az 1834 áprilisi lyoni felkelést, amelyet az Emberi és polgári jogok társasága nevű republikánus titkos társaság vezetett, és amely a francia proletariátus egyik első tömegmegmozdulása volt, az robbantotta ki, hogy az 1834 februárjában lefolyt lyoni sztrájk szervezőit bíróság elé állították. Hat napig tartó véres utcai harcok után ápr. 15-én a felkelést, amely több más városban, de főleg Párizsban visszhangra talált, kegyetlenül elfojtották. — Az 1839 máj. 12-i felkelést, melyben szintén a forradalmi munkásoké volt a főszerep, az Évszakok társasága nevű, Auguste Blanqui és Armand Barbès vezette szocialista republikánus titkos társaság szervezte meg. A felkelés a szűk körre szorítkozó összeesküvő taktikára épült, a tömegekkel nem volt szervezeti kapcsolata, miért is könnyen leverték. — *10 261*

[8] Robert Macaire — agyafúrt üzletember Benjamin Antier és Frédérick Lemaître „Robert et Bertrand" c. vígjátékában. Robert Macaire alakja a júliusi monarchia idején uralkodó finánccarisztokrácia jelképe. — *12*

[9] V. ö. pl. Mathieu-Dairnvaell: „Histoire édifiante et curieuse de Rothschild Ier, Roi des Juifs" (Első Rothschildnak, a zsidók királyának épületes és különös története). Ez a pamflet különböző alcímekkel kb. 16 kiadásban jelent meg 1846-ban és 1847-ben Párizsban. — *13*

[10] Sonderbund (különszövetség) — a hét — gazdaságilag legelmaradottabb — svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetsége; célja a haladó polgári átalakulások megakadályozása, valamint az egyház és a jezsuiták kiváltságainak megvédelmezése volt. 1847 júliusában a svájci szövetségi gyűlés (Tagsatzung) határozatot hozott a Sonderbund feloszlatásáról. A Sonderbund a határozatot nem ismerte el, és nov. elején csapataival megtámadta a többi kantont. Nov. 23-án a szövetségi kormány csapatai megverték a Sonderbundot; a győzelem után 1848-ban Svájc új alkotmány elfogadásával államszövetségből szövetségi állammá alakult át. (V. ö. Engelsnek „A svájci polgárháború" c. cikkét, 4. köt. 373—380. old.) Guizot támogatta Ausztriának és Poroszországnak azt a kísérletét, hogy a Sonderbund védelmében beavatkozzék Svájc ügyeibe. — *13 211*

[11] Buzançais-ben (Indre département) 1847 januárjában éhező munkások megrohanták a gabonaraktárakat, s két gazdag gabonaspekulánst megöltek. A résztvevők közül hármat halálra, sokakat pedig életfogytiglani, ill. több évi fegyházbüntetésre ítéltek. A halálos ítéleteket ápr. 16-án a francia közvélemény tiltakozása ellenére végrehajtották. — *14*

[12] „Le National" — francia napilap, 1830-tól 1851-ig jelent meg Párizsban, alapítói Thiers, Mignet és Carrel, a 40-es években a mérsékelt polgári republikánusok lapja volt. — A lap mellett álló politikai csoport a 40-es években az ipari burzsoáziára és a liberális értelmiség egy részére támaszkodott; az 1848-as ideiglenes kormányban a csoportot mindenekelőtt Marrast, Bastide és Garnier-Pagès képviselték. — *15 269*

[13] „La Gazette de France" — francia napilap, 1631 óta jelent meg Párizsban; a XIX. század 40-es éveiben a legitimisták szócsöve volt. — *16*

[14] Az ideiglenes kormány első napjaiban Párizs forradalmi munkásai azt követelték, hogy a vörös zászlót, melyet a párizsi munkásnegyedekben már az 1832 júniusi felkelés során kitűztek, nyilvánítsák nemzeti lobogóvá, míg a burzsoázia képviselői ragaszkodtak a háromszínű (trikolor), kék-fehér-vörös zászlóhoz, amely a francia forradalom idején, majd I. Napóleon alatt Franciaország nemzeti zászlaja, később pedig a „National" körül csoportosuló burzsoá-republikánusok jelvénye volt. A vita végül Lamartine közbenjárására kompromisszummal végződött: a köztársaság zászlajává a háromszínű lobogót nyilvánították, de a zászlórúdra vörös rozettát tűztek. — *18*

[15] „Le Moniteur universel" — francia napilap, 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban; 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap. A „Moniteur universel" közölte a parlamenti tudósításokat és a kormányrendeleteket. — *19 54 289 441*

[16] Lamartine-nak 1848 febr. 24-én a képviselőházban tett nyilatkozata, melyet a „Moniteur universel" 1848 febr. 25-i, 56. száma közölt. — *19*

[17] 1825-ben a francia királyi hatalom egymilliárd frank kártérítést utalt ki azoknak az arisztokratáknak, akiknek vagyonát a forradalom idején elkobozták. — *22*

[18] Lazzarone — a deklasszált elemek, lumpenproletárok elnevezése Itáliában, főként a Nápolyi Királyságban; az abszolutisztikus kormányok gyakran mozgósították őket ellenforradalmi célokra a liberális és demokratikus mozgalom ellen. — *24*

[19] Az 1834-es angliai „új szegénytörvény" a szegénykérdés megoldására egyetlen módszert ismer: a segélykérők dologházba (workhouse) zárását és kényszermunkán való foglalkoztatását. A dologházakat gúnyosan „szegénytörvény-bastille-oknak" nevezték. — *24 230 254 255*

[20] A XVI. és XVII. századi spanyol vígjátékokban az urak és inasaik gyakran szerepet cserélnek, ami nevetséges bonyodalmakat idéz elő. — *24*

[21] A nemzetőrség vezérkarának márc. 18-ára és a nemzetgyűlés tagjainak ápr. 9-ére kitűzött választásáról van szó. A Blanqui, Dézamy és mások körül csoportosuló párizsi munkások azért követelték a választások elhalasztását, hogy legyen idő a megfelelő felvilágosító tevékenységre. — *25*

[22] Az 1848 máj. 15-i tüntető tömeg az alkotmányozó nemzetgyűlést kényszeríteni akarta azoknak az ígéreteknek a beváltására, hogy a munkára való jogot biztosítják és hogy munkaminisztériumot létesítenek. A tüntetők megkísérelték szétkergetni a nemzetgyűlést, s új ideiglenes kormányt alakítani. A megmozdulás vereséggel végződött, vezetőit, Blanquit, Barbèst, Raspailt, Albert-t és Sobrier-t letartóztatták. — *28 269*

[23] „Meghalt a forradalom! Éljen a forradalom!" — Marx itt a francia feudális monarchia ismert mondására utal: „Le roi est mort! Vive le roi!" — „Meghalt a király! Éljen a király!" — *31*

[24] „La Réforme" — francia napilap, 1843-tól 1850-ig jelent meg Párizsban, Ledru-Rollin és Flocon szerkesztésében; demokratikus köztársaságpárti újság. — A lap körül tömörülő kispolgári demokrata republikánusok vezetője Ledru-Rollin, a hozzájuk csatlakozó kispolgári szocialistáké pedig Louis Blanc volt. — 1847 októberétől 1848 januárjáig Engels cikkeket írt a lapba. — *32 258*

[25] „Journal des Débats politiques et littéraires" — francia polgári napilap, 1789-től kezdve jelent meg Párizsban különféle címekkel; a júliusi monarchia idején kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja, az 1848-as forradalomban az ellenforradalmi burzsoázia, a rendpárt nézeteinek képviselője. A cikk, amelyre Marx utal, az 1848 aug. 28-i szám vezércikke. — *34*

[26] V. ö. Biblia, II. Mózes 20, 5. — *35*

[27] „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam" (Egyébként úgy vélem, hogy Karthágót le kell rombolni) — ezekkel a szavakkal fejezte be rendszerint a beszédeit az id. Cato. — *37*

[28] Az alkotmánytervezetet, amelyet egy bizottság dolgozott ki, Armand Marrast terjesztette a nemzetgyűlés elé 1848 jún. 19-én. A tervezetet a „Moniteur universel" 1848 jún. 20-i (172.) száma tette közzé. — *38 480*

[29] Homunkulusz — laboratóriumban mesterségesen előállított ember. — *40*

[30] A bibliai monda szerint Saul atyjának elveszett szamarait kereste és királyságot talált: ő lett a zsidók első királya (I. Sámuel 9—10.). A filiszteusokkal vívott harcban Saul „ezeret", fegyverhordozója és védence, Dávid azonban „tízezeret" győzött le. (I. Sámuel 18, 7.) — *41*

[31] A liliom a Bourbon-ház címerjele, az ibolya pedig a bonapartistáké. — *42*

[32] Marx itt egy dec. 18-i párizsi sajtótudósításra céloz, amely Ferdinand Wolff jelzésével a „Neue Rheinische Zeitung" 1848 dec. 21-i (174.) számában jelent meg. — *42*

[33] A XII. év floréal 28-i (1804 máj. 18-i) senatus consultum elrendelte a császárság felállítását és kimondta, hogy a császári cím és hatalom Napoléon Bonaparte családjában öröklődik. — *43*

[34] V. ö. Laurence Sterne: „The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman", I. könyv 11. fej. — *43*

[35] A görög mítosz szerint Midász frígiai király az Apollón és Pán közti zenei versengésben az utóbbinak ítélte az elsőbbséget, ezért Apollón szamárfüleket varázsolt rá. — *44*

[36] „Az őrjöngő Roland" (L'Orlando furioso) Ariosto olasz költő (1474—1533) főműve. — *47*

[37] Bourges városában folyt le 1849 márc. 7-től ápr. 3-ig az 1848 máj. 15-i események résztvevőinek pere (v. ö. 22. jegyz.). Blanquit tíz évi magánzárkára, Barbèst és Albert-t életfogytiglani deportálásra, de Flotte-ot, Sobrier-t és Raspailt börtönbüntetésre, Louis Blanc-t, Caussidière-t, Hubert és másokat száműzetésre ítélték. — *57*

[38] Bréa tábornokot, a párizsi proletariátus 1848 júniusi felkelésének leverésében résztvevő egyik csapattest parancsnokát jún. 25-én Fontainebleaunál felkelők megölték. Emiatt két felkelőt kivégeztek. — *57*

[39] V. cikkely — ez az alkotmány bevezető részére vonatkozik, a fő szöveg cikkelyeit arab számokkal jelölték. — *61*

[40] V. ö. „Moniteur universel", 1849 jún. 12-i (163.) sz. — *62*

[41] „La Démocratie pacifique" — a francia fourieristák napilapja (és a lap körül tömörülő irányzat — a „békés demokraták" — neve); a lap 1843 augusztusától 1851 novemberéig jelent meg Párizsban, Considérant szerkesztésében. — *64*

[42] Az Alkotmány barátainak demokratikus egyesülete egy kiáltványban, amelyet a „Peuple" 1849 jún. 13-i (206.) száma közölt, a párizsi polgárokat békés tüntetésre szólította fel, tiltakozásul a végrehajtó hatalom „arcátlan túlkapásai" ellen. — *64*

[43] V. ö. Athénaiosz: „Deipnoszophisztai", XIV. könyv. „A hegy vajúdott; Zeusz pedig félt. A hegy azonban egeret szült." — A hegypárt (Montagne) kiáltványát a „Réforme" és a „Démocratie pacifique", továbbá Proudhon „Le Peuple" c. lapja közölte 1849 jún. 13-án. — *65*

[44] 1849 aug. 10-én a nemzetgyűlés törvényt szavazott meg, amelynek értelmében „a június 13-i összeesküvés és merénylet értelmi szerzőit és cinkosait" az Haute Cour elé kell állítani. — *66*

[45] A garde municipale (községi őrség) az 1830-as júliusi forradalom után alakított párizs lovascsendőrség, amely a rendőrfőnöknek volt alárendelve; az 1848-as februári forradalom után feloszlatták. — *68*

[46] Lásd a nemzetgyűlés 1849 jún. 19-i üléséről szóló tudósítást a „Moniteur universel" 1849 jún. 20-i (171.) számában. — *68*

[47] Lásd a nemzetgyűlés 1849 júl. 7-i üléséről szóló tudósítást a „Moniteur universel" 1849 júl. 8-i (189.) számában. — *68*

[48] IX. Pius pápa három bíborosból álló bizottsága, amely a római köztársaság leverése után a francia hadsereg támogatásával reakciós rendszert honosított meg. A bíborosok vörös ornátus t viseltek. — *69*

[49] „Le Siècle" – francia napilap, 1836-tól 1939-ig jelent meg Párizsban, a 40-es években a mérsékelt alkotmányos reformokat óhajtó kisburzsoázia lapja. – *69 212*

[50] „La Presse" – francia polgári napilap, 1836-tól jelent meg Párizsban, 1857-ig Girardin szerkesztésében; 1848–49-ben a polgári republikánusokat, később a bonapartistákat támogatta. – *69 515*

[51] A görög mondabeli hyperboreus nép messze északon lakott. Hyperboreikus a. m. mesébe illő, hihetetlennek tetsző. – *69*

[52] Haynaunak, a magyar és az olasz szabadságharc elnyomójának kegyetlensége és vérszomja annyira hírhedt volt Európa-szerte, hogy 1850-ben, külföldi utazása során, Londonban és Brüsszelben munkások, megtudva kilétét, bántalmazták. (Lásd még 330. jegyz.) – *69*

[53] Ez a Saint-Simontól való mondás teljes alakjában így hangzik: „A chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres." (Mindenkinek képessége szerint, minden képességnek munkája szerint.) Lásd: Doctrine de Saint-Simon. 2. kiad. Párizs 1830. 41. old. – *69*

[54] Emsben (és néha Wiesbadenban) tartózkodott a Bourbon-ház trónkövetelője, Chambord gróf, aki V. Henriknek nevezte magát. – *70*

[55] V. ö. Vergilius: „Aeneis", II. ének 274. sor. – *70*

[56] London közelében, Claremontban élt Lajos Fülöp, miután a februári forradalom következtében elmenekült Franciaországból. – *70*

[57] „Motu proprio" (saját elhatározásánál fogva) – a pápák olyan üzeneteinek kezdő szavai, amelyeket a híborosok meghallgatása nélkül bocsátottak ki, mégpedig rendszerint az egyházi állam belpolitikai és adminisztratív ügyeiben. Itt IX. Pius pápa 1849 szept. 12-i üzenetéről van szó. – *71*

[58] V. ö. Georg Herwegh: „Aus den Bergen". – *71*

[59] Ez a maga idejében helyes következtetés, mely szerint a proletárforradalom győzelme csak a legelőrehaladottabb tőkés országokban egyidejűleg lehetséges és a forradalomnak egy országban való győzelme lehetetlen, a leghatározottabb megfogalmazásban Engelsnek „A kommunizmus alapelvei" c. munkájában (1847) található meg. V. ö. 4. köt. 358–359. old., továbbá 4. köt. X. old. – *76*

[60] A fenti számítás nem pontos. Valószínűleg sajtóhiba történt, 538 millió helyett 578 millió-nak kellene állnia. A számoknak ez az eltérése azonban nem változtat a végkövetkeztetésen: akár 538, akár 578 millió az összeg, a lakosságra fejenként 25 frank nettótermék sem jut. – *80*

[61] Du Gard département-ban pótválasztásra került sor, minthogy de Beaune legitimista képviselő meghalt. Abszolút többséggel (36 000 szavazat közül 20 000-rel) Favaune hegypárti jelöltet választották meg. – *81 212*

[62] A kormány, hogy az 1850 márc. 10-re kitűzött törvényhozó gyűlési pótválasztásoknál a választókra nyomást gyakoroljon, Franciaország területét öt nagy katonai kerületre osztotta be. Párizst és a környező département-okat körülvette a többi négy kerület, amelyeknek

az élére a leghírhedtebb reakciósokat állították. A republikánus sajtó ezeket a kerületeket pasalikoknak nevezte, e reakciós tábornokok korlátlan hatalmára célozva. — *82*

[63] Soulouque üzenete — Louis Bonaparte-nak arról az üzenetéről van szó, amelyben közölte a törvényhozó gyűléssel, hogy a Barrot-kormányt felmentette és új kormányt alakított („Le Moniteur universel", 1849 nov. 1-i (305.) sz.). — Az 1849 nov. 10-i üzenetben Carlier, akit újból kineveztek rendőrfőnöknek, „a szocializmus elleni szociális liga" megalakítását javasolta „a vallás, a munka, a család, a tulajdon és a kormányhűség" védelmére („Le Moniteur universel", 1849 nov. 11-i (315.) sz.). — *82*

[64] „Le Napoléon" — bonapartista napilap, Louis Bonaparte szócsöve, 1850 jan. 6-tól máj. 19-ig jelent meg Párizsban. — *83*

[65] Az 1848-as februári forradalom győzelme után szabadságfákat ültettek Párizs utcáin. Szabadságfák — rendszerint tölgyek vagy nyárfák — ültetése Franciaországban már a XVIII. század végi polgári forradalom idején hagyománnyá lett, s ezt annak idején konventhatározat is megerősítette. — *86*

[66] A Bastille-téren emelt júliusi oszlopot 1840 júl. 28-án, az 1830-as júliusi forradalom tizedik évfordulójának napján avatták fel. Az 1848-as februári forradalom évfordulóján a nép az emlékművet szalmavirág-koszorúkkal díszítette; ezeket a rendőrség éjszaka eltávolította. — *86*

[67] Amikor Pascal Duprat képviselő 1850 febr. 16-án a törvényhozó gyűlésen azt mondta, hogy Louis Bonaparte-nak választania kell, kinek a szerepét akarja játszani, nagybátyjáét vagy Washingtonét, a baloldalról az egyik képviselő közbekiáltotta: „vagy Soulouque-ét". — *87*

[68] De Flotte az 1850 márc. 10-i választáson 126 643 szavazatot kapott. — *88*

[69] Bertalan éj — 1572 augusztusában Párizsba gyűlt kb. 2000 hugenotta Navarrai Henrik és Valois Margit házasságának megünneplésére. Ezt az alkalmat felhasználva a katolikusok Guise Henrik és Medici Katalin vezetésével aug. 24-én éjjel lemészárolták a hugenottákat. Miután a vérengzés a vidékre is átterjedt, az egész országban kb. 10 000 hugenottát gyilkoltak meg. — *88*

[70] Koblenz a francia forradalom idején az ellenforradalmi emigráció központja volt. — *90*

[71] A februári forradalmat bankettkampány előzte meg, amelynek jelszava a választójogi reform volt. Innen a bankettkérdés kifejezés, mely a forradalomban többé-kevésbé érdekelt összes osztályok megmozgatására alkalmas, a forradalmat közvetlenül kirobbantó kérdést jelent. — *90*

[72] Lásd Proudhonnak Frédéric Bastiat polgári közgazdásszal a „Voix du Peuple" (A Nép Szava) c. lapban 1849 októberétől 1850 februárjáig folytatott polémiáját, amely könyvalakban is megjelent: „Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon", Párizs 1850. — *92 426*

[73] Hogy az Angol Bankot a bukástól megmentse, a kormány 1797-ben külön rendelkezést adott ki (Restriction Act of 1797), amely a bankjegyekre kényszerárfolyamot állapított meg és felhatalmazta a bankot, hogy szüntesse be a bankjegyek beváltását aranyra. Csak 1821-ben vezették be újra egy 1819. évi törvény alapján a bankjegyeknek aranyra való beváltását. — *93 426*

[74] Ezt a gúnynevet adták — Victor Hugo „Les burgraves" c. drámája (1843) nyomán — hatalomvágyuk és reakciós törekvéseik miatt a törvényhozó gyűlés ama 17 orléanista és legitimista képviselőjének, akiket a belügyminiszter 1850 máj. 1-i rendeletére megbíztak az új választójogi törvény tervezetének kidolgozásával. Várgrófnak hívták annak idején Németországban az egyes városok és körzetek kormányzóit, akiket a császár nevezett ki. — *95 433*

[75] „L'Assemblée Nationale" — francia monarchista napilap, 1848-tól 1857-ig jelent meg Párizsban. 1851-ig a két dinasztikus párt, a legitimisták és az orléanisták egyesítésére irányuló törekvéseket képviselte. — *97 212 312 435*

[76] „Le Constitutionnel" — francia napilap, 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban; a 40-es években a mérsékelt orléanisták lapja Thiers szerkesztésében, 1848—49-ben a Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia lapja, 1851 decembere után bonapartista. — *97 435*

[77] A két kiáltvány megjelent „Le Peuple de 1850" 1850 aug. 11-i (6.), illetve aug. 14-i (7.) számában. — *97 436*

[78] Baiser Lamourette (Lamourette-csók) — utalás a francia forradalom egyik ismert epizódjára. Adrien Lamourette püspök, a törvényhozó gyűlés tagja 1792 júl. 7-én azt javasolta, hogy a royalisták és ellenfeleik egy testvéri csókkal vessenek véget minden pártvillongásnak. A rendkívüli szenvedéllyel előterjesztett javaslat hatására az ellenséges pártok képviselői egymás nyakába borultak, másnapra azonban ezt a „testvéri csókot" természetesen elfelejtették. — *98 436*

[79] „Le Pouvoir" — bonapartista lap, 1849 áprilisától 1850 júniusáig „Le Dix décembre, journal de l'ordre" (December 10, a rend lapja), majd 1850 júniusától 1851 januárjáig „Le Pouvoir, journal du dix décembre" (A hatalom, december 10 lapja) címmel jelent meg Párizsban Granier de Cassagnac szerkesztésében. — *99 437*

[80] A francia köztársaság alkotmányának 32. cikkelye értelmében a törvényhozó gyűlés szünete alatt 25 választott tagból és a nemzetgyűlés irodájából álló állandó bizottság vitte az ügyeket. Ez a bizottság, amelynek joga volt szükség esetén a törvényhozó gyűlést egybehívni, 1850-ben ténylegesen 39 személyből állt: az iroda 11 tagjából, 3 quaestorból és 25 választott tagból. — *99 438*

[81] In partibus infidelium (a hitetlenek tartományaiban) — a nem-katolikus országokbeli egyházmegyékbe kinevezett püspökök (címzetes püspökök) címének kiegészítése; átvitt értelme: csak látszólag létező, sehol sem létező. — A 99. illetve 438. oldalon a legitimisták által tervezett kormányról van szó, de Lévis, de Saint-Priest, Berryer, de Pastoret és d'Escars részvételével. Ez a kormány Chambord gróf legitimista trónkövetelő hatalomra jutása esetére alakult. — *99 254 418 431 438 534*

[82] Az ún. wiesbadeni kiáltványról van szó, arról a körlevélről, amelyet Chambord gróf megbízásából de Barthélemy, a törvényhozó gyűlés legitimista frakciójának titkára bocsátott ki 1850 aug. 30-án. Ez a körlevél meghatározza a legitimisták politikáját uralomra jutásuk esetére. Chambord kijelentette, hogy ő „hivatalosan és kategorikusan elutasít a néphez való bármilyen folyamodást, mert az lemondást jelentene az örökös monarchia nagy nemzeti elvéről" (lásd „Le Peuple de 1850", 1850 szept. 25-i (25.) sz.). Ez a kijelentés — minthogy számos monarchista, élükön Larochejaquelein képviselővel, tiltakozott ellene — polémiát indított meg a sajtóban. — *100 438*

[83] December 10-i Jótékonysági Társaság — a burzsoázia lezüllött, kalandor elemeiből és lumpenproletárokból létrehozott szervezet, amelynek segítségével Louis Bonaparte 1851-

ben államcsínyjét végrehajtotta. Elnevezése onnan ered, hogy Louis Bonaparte-ot 1848-ban ezen a napon választották meg francia köztársasági elnöknek. — *101 440*

[84] „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" megírásához Engels Marx tanácsára fogott hozzá. Kezdetben önálló brosúraként akarta megjelentetni, s végből Jakob Schabelitz és Joseph Weydemeyer, a Kommunisták Szövetségének tagjai segítségével kiadót keresett. Időközben, amikor Marx lépéseket tett egy folyóirat megindítására, Engels lemondott eredeti tervéről. Engels Svájcban valószínűleg főképpen az anyag összegyűjtésével foglalkozott; 1849 októberében, Londonba költözésével, munkája rövid időre félbeszakadt. A mű, amelyet Engels 1850 februárjában fejezett be, első ízben a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 1., 2. és 3. számaiban jelent meg. A szerző életében a munkát újra nem adták ki. Mehring bocsátotta ismét közre 1902-ben „Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle" (Marx, Engels és Lassalle irodalmi hagyatékából) c. gyűjteményének 3. kötetében. — *105*

[85] Ez a két sor az alkotmány-hadjárat idején igen népszerű ún. Hecker-dal refrénjének egyik variánsa. Dallama ugyanaz volt, mint a Matthäus Friedrich Chemnitz által 1844-ben szerzett, hasonlóképpen népszerű „Schleswig-Holstein meerumschlungen" (Tengermosta Schleswig-Holstein) kezdetű éneké. — A „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" kiadója (Schuberth & Co., Hamburg) a cenzúra miatt több helyen módosította Engels szövegét. Mehring útmutatása alapján három helyen visszaállítottuk az eredeti szöveget. A kiadásunk 107. oldalán idézett refrénből Schuberthék kipontozták a „német fejedelmekkel" szavakat, a 109. old. alulról 6. sorban elhagyták „a fejedelmek" szavakat, a 111. old. 9. sorban a „gyávábban" helyére a „siralmasabban" szót írták. — *107 109 111 152*

[86] A birodalmi alkotmányt a frankfurti nemzetgyűlés 1849 márc. 28-án fogadta el. Az alkotmány ellentmondásos jellegű volt, a nemzetgyűlés demokrata balszárnya és a polgári liberális centrum között létrejött kompromisszumot tükrözte. Lépést jelentett Németország egysége felé, meghirdetett sok demokratikus szabadságjogot, ugyanakkor azonban a végrehajtó hatalmat a császárra ruházta. A földdel kapcsolatos feudális terheket nem törölte el, hanem csak megváltásukról intézkedett. Legfőbb fogyatékossága abban rejlett, hogy nem volt több papírrongynál, s rendelkezéseinek végrehajtására nem állt erő mögötte. Úgyszólván valamennyi német állam (Poroszország, Szászország, Bajorország, Hannover stb.) kormánya vonakodott az alkotmányt elismerni; egyedüli védelmezői a néptömegek voltak, amelyek kispolgári demokrata vezetéssel a Rajna-tartományban, Drezdában, Badenban és Pfalzban fegyveres harcot indítottak. — *107*

[87] A márciusi egyletek Németország különböző városaiban működtek a Központi Márciusi Egylet fiókjaiként, amelyet 1848 novemberének végén Majna-Frankfurtban a nemzetgyűlés baloldali képviselői alapítottak. Kispolgári demokrata vezetői: Fröbel, Simon, Wesendonck, Raveaux, Eisenmann, Vogt, forradalmi cselekedetek helyett megelégedtek a frázispufogtatással, gyáván és határozatlanul viselkedtek, képteleneknek bizonyultak az ellenforradalommal szembeni harcra. Marx és Engels a „Neue Rheinische Zeitung" több cikkében kíméletlenül bírálták a Márciusi Egylet tevékenységét. (Lásd 6. köt. 323–324. és 347–348. old.) — *107*

[88] Grütli-eskü — a hagyomány szerint a három svájci ős-kanton: Schwyz, Uri és Unterwalden képviselői 1307-ben találkoztak a Grütli (vagy Rütli) mezején és esküvel fogadtak egymásnak örök hűséget az osztrák uralom elleni közös harcban. — *107*

[89] A frankfurti nemzetgyűlés szélső balszárnya (Ruge, Schlöffel, Zitz, Trützschler, Simon és mások) főképpen a kispolgárságot képviselte. A német munkásság egy része támogatta ezt a frakciót, amely a köztársaság és a forradalmi harci módszerek mellett tett hitet, de

állandó határozatlanságot mutatott, amikor a fellépő ellenforradalommal szemben forradalmi intézkedésekhez kellett volna folyamodni és a tömegek mozgósítására lett volna szükség. A frakció vezetőinek kispolgári-föderalisztikus nézetei megakadályozták, hogy Németország nemzeti egységének kérdésében pontosan meghatározott állást foglaljanak el. 1849 április—májusában, miután kiváltak a konzervatívok, úgyszintén a liberális képviselők jelentős része, a nemzetgyűlésben a kispolgári demokraták (a baloldaliak és a szélsőbaloldaliak) jutottak többségbe. Mivel félő volt, hogy a nemzetgyűlést Majna-Frankfurtban szétkergetik, ezért 1849 máj. 30-án üléseinek helyét Württemberg fővárosába, Stuttgartba tette át; a württembergi kormány ui. a várakozó semlegesség álláspontjára helyezkedett. A nemzetgyűlés itt is folytatta régi politikáját: visszatartotta, a népet a nyilt forradalmi harctól. Mivel a porosz király a császári koronát visszautasította, s a birodalmi kormányzó, János osztrák főherceg árulást követett el, a kb. 100 főre leapadt nemzetgyűlés 1849 jún. 6-án saját soraiból öttagú (Raveaux, Vogt, Simon, Schüler és Becher) birodalmi régenstanácsot választott. A régenstanácsnak az a kísérlete, hogy a forradalom győzelmét parlamentáris eszközökkel biztosítsa, teljességgel kudarcba fulladt; jún. 18-án württembergi csapatok szétkergették a nemzetgyűlést. — *107 238*

[90] „Életüket és pénzüket kockára tenni" — amikor a német uralkodók elutasították a birodalmi alkotmányt, néhány bajor képviselő kiáltványt intézett a bajor néphez, beleértve az 1815-ös bécsi kongresszus óta Bajorországhoz tartozó pfalziakat is. Ez a kiáltvány, amelyet a „Kölnische Zeitung" 1849 máj. 8-i (109.) száma közölt, minden állampolgár kötelességévé teszi, hogy „életét és pénzét tegye kockára a birodalmi alaptörvényért". — *108*

[91] A Mieroslawski hadjáratáról ígért cikk nem jelent meg. — *110*

[92] A drezdai fegyveres felkelés 1849 máj. 3-tól 8-ig tartott. A felkelés indítóoka az volt, hogy a szász király vonakodott a birodalmi alkotmányt elismerni, továbbá, hogy a hírhedten reakciós Zschinskyt miniszterelnökké nevezte ki. A burzsoázia és a kispolgárság a felkelésben alig vett részt; a barikádokon a munkások harcoltak. A felkelést Tzschirner, Bakunyin és mások vezették. A drezdai barikádharcosok segítségkérésére a lipcsei kispolgári demokraták bőbeszédű nyilatkozatokkal válaszoltak. A lipcsei városi tanács és a polgárőrség nemcsak vonakodtak a drezdai felkelők segítségére sietni, hanem kegyetlenül leverték a lipcsei munkások és kézművesek felkelését, akik megpróbálták megakadályozni a lipcsei helyőrség egyes csapattesteinek Drezdába küldését. — *111*

[93] Code civil des Français (A franciák polgári törvénykönyve) — 1804-ben lépett életbe, 1807-ben Code Napoléon (Napóleon törvénykönyve) néven újjáalakították. A franciák bevezették az elfoglalt nyugat- és délnyugat-németországi területen, s a Rajna-tartományban még a Poroszországgal való egyesítés után is érvényben maradt. A Code Napoléon a formális polgári egyenlőség talaján állt. — *112*

[94] Az 1794-es „Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten" (A porosz államok általános joga) — a polgári, kereskedelmi, váltóügyi, tengeri és biztosítási jognak, továbbá a büntető-, egyház-, állam- és közigazgatási jognak az összefoglalása; Landrechtnek nevezték a külön tartományi (országos) jogokat, megkülönböztetve az általános német jogtól. A maradi porosz Landrecht egyes lényeges részei egészen a polgári törvénykönyv bevezetéséig (1900) érvényben voltak. — *113*

[95] Landwehr — eredetileg általános felfegyverzés, az állandó hadsereg bevezetésével elvesztette ezt a jelentőségét, csak a napóleoni háborúk idején tértek ismét vissza hozzá; a tilsiti béke (1807) után a Landwehr az állandó hadsereggel szoros kapcsolatban állt. Az 1815-ös rendelet alapján a Landwehr főként tartalékosokból álló milíciaszerű külön alakulat volt, amely két korosztályra oszlott. Az első korosztály a katonai szolgálatból

leszerelt és a tényleges szolgálatra be nem hívott 26–32 éves férfiakat ölelte fel; a második korosztály a 32–39 éveseket. Az utóbbit háború esetén helyőrségi és megszálló csapatoknak szánták. A porosz törvények szerint a Landwehrt csak háború alkalmával lehetett behívni. — *114 466*

[96] A rajnai községtanácsok küldöttkongresszusának 1849 máj. 8-i határozatát a „Kölnische Zeitung" 1849 máj. 9-én megjelent 110. számának második kiadása közölte. — *115*

[97] A frankfurti birodalmi kormány a frankfurti német nemzetgyűlés 1848 jún. 28-i határozatával jött létre, s a birodalmi kormányzóval (János osztrák főherceggel) együtt az ideiglenes központi hatalmat alkotta; sem saját költségvetése, sem saját hadserege, tehát semmiféle tényleges hatalma nem volt, politikailag az ellenforradalmi fejedelmeket támogatta. — *115*

[98] A prümi hadszertár megrohamozásában 1849 máj. 17-én és 18-án demokraták vettek részt, akiket a trieri és a környékbeli munkások támogattak. A támadók fegyvert akartak zsákmányolni, hogy a birodalmi alkotmány védelmére felkelést robbantsanak ki. Bár a hadszertár átmenetileg a felkelők kezébe került, a mozgalmat a kormánycsapatok csakhamar elnyomták. — *120*

[99] A háromszínű lobogó itt a fekete-vörös-arany zászlót jelenti. Ezt az 1848–49-es forradalom idején mint a német nemzeti egységmozgalom szimbólumát Németország nemzeti lobogójává nyilvánították. — *120 366*

[100] A „Neue Rheinische Zeitung" megszűnése után szerkesztői közül Marx, Ferdinand Wolff és Ernst Dronke Párizsba költöztek. Párizsban ekkor a hegypárt és a forradalmi klubok tömegtüntetést készítettek elő az uralmon levő rendpárt ellen. — *127*

[101] Brennus gallus vezér szavai a rómaiakhoz Rómának a gallusok által történt elfoglalásakor (i. e. 390). — *127*

[102] 1849 máj. 12-én Offenburgban a badeni népi egyletek képviselői tartományi kongresszusra gyűltek egybe. A kongresszus vezetői megelégedtek a kormány leváltásának és alkotmányozó gyűlés összehívásának követelésével. Csak miután a badeni csapatok a nép oldalára álltak át, került sor a máj. 13-i tömeggyűlésre, amely forradalmibb programot fogadott el és a hatalmat a badeni népi egyletek tartományi bizottságára ruházta. — *128*

[103] A frankfurti szenátus a város legfőbb hatósága volt, amely törvényhozó, valamint közigazgatási funkciót töltött be. — *129*

[104] „Schill 1809-ben — amikor ugyan Poroszországban béke volt, de Ausztria háborút viselt Franciaország ellen — ezredével a saját szakállára hadjáratot kezdett Napóleon ellen." V. ö. Engels: „A porosz franc-tireurök" („Pall Mall Gazette", 1870 dec. 9-i (1817.) sz.). — *130*

[105] A rastatti várban 1849 máj. 11-én kirobbant katonai zendülés volt a nyílt felkelés kezdete Badenban. Mintegy 3000 katona már máj. 8-án egy gyűlésen kijelentette, hogy nem engedik magukat a nép ellen felhasználni, s egyesültek a polgárőrséggel. Reakciós tisztek máj. 11-én a forradalmi katonák több agitátorát fogságba vetették. A csapatok között erre zendülés tört ki, az elfogott katonákat erőszakkal kiszabadították, a reakciós tisztek elmenekültek a várból. Máj. 12-én a katonák és a demokrata polgárok a Karlsruhéből csapatokkal odasiető badeni hadügyminisztert, Hoffmann tábornokot megfutamították. — *130*

[106] Karlsruhei zenebona – 1849 máj. 13-án Baden fővárosának, Karlsruhénak a helyőrsége felkelt és tisztjeit elkergette. A polgárőrség, amelyre Brentano politikája támaszkodott, védelmezte a hadszertárat a forradalmi csapatok ellen. Az uralkodó nagyherceg menekülésre kényszerült. Máj. 14-én Brentano a tartományi bizottsággal együtt Karlsruhéba ment, s „a távollévő nagyherceg nevében" egy ideiglenes kormány élére állott. – *131*

[107] Ficklert, a badeni mozgalom egyik leghaladóbb alakját Brentano Stuttgartba küldte, hogy a württembergi kormányt semlegességre bírja. 1849 jún. 3-án Ficklert Stuttgartban letartóztatták. A badeni ideiglenes kormány erre lanyha hadüzenettel válaszolt, amelyet senki sem vett komolyan és amelyet nem követtek tettek. – *131*

[108] A Határozott haladás klubját 1849 jún. 5-én Karlsruhéban alapították. A kispolgár demokraták és republikánusok radikálisabb szárnyát (Struve, Tzschirner, Heinzen és mások) egyesítette magában, amely elégedetlen volt Brentano kormányának kapituláns irányával, jobboldali elemeinek erősödésével. A klub azt javasolta Brentanónak, hogy a forradalmat terjessze túl Baden és Pfalz határain, és a kormányt egészítse ki radikálisokkal. Amikor Brentano ezt elutasította, jún. 6-án fegyveres tüntetéssel fenyegették meg. A kormány a polgárőrség és más fegyveres egységek segítségével a klubot megadásra kényszerítette, majd feloszlatta. – *131 166*

[109] „Deutscher Zuschauer" – radikális hetilap, 1846 decemberétől 1848 áprilisáig Mannheimban, 1848 júliusától decemberéig Baselban jelent meg Gustav Struve szerkesztésében. (A Mannheimban 1848 júliusa és decembere között kiadott „Deutscher Zuschauer" J. Rothweiler és F. Mördes szerkesztésében „Neue Folge" alcímmel jelent meg.) Később a lapnak egyetlen száma még megjelent Neustadt an der Hardtban. – *131*

[110] Az „emberiség hat ostora", amelyek ellen Gustav Struve harcot hirdetett: a királyi hatalom, az örökös nemesség, a hivatalnoki kar, az állandó hadsereg, a papság, végül a finánccmágnások uralma. (Lásd Struve levelét a „Deutsche Londoner Zeitung" 1849 okt. 26-i (239.) számában.) – *133*

[111] Ständehaus – a badeni rendi tartománygyűlés épülete Karlsruhében. Itt tartotta üléseit Brentano kormánya. – *134*

[112] Atta Troll – Heine hasonló című szatirikus költeményének (1847) főalakja. Atta Troll, a medve, a német kispolgári demokrata jelképe; alakját a költő Arnold Rugéról mintázta. Ruge és G. B. Oppenheim 1848 áprilistól júniusig Lipcsében, majd 1848 júliustól novemberig Berlinben kiadták a „Die Reform" c. kispolgári demokrata újságot. – *138*

[113] „Karlsruher Zeitung" – német napilap, 1757-től jelent meg. 1830-tól ezzel a címmel a mindenkori badeni kormányok hivatalos lapja volt. A badeni felkelés idején 1849 máj. 15 és jún. 2 között mint „a tartományi bizottság lapja", majd jún. 3 és 24 között mint „az ideiglenes kormány lapja" jelent meg. – *138*

[114] A badeni alkotmányozó gyűlésnek 74 választott képviselője volt, akiknek egy része azonban nem jelent meg az üléseken. 1849 jún. 10-én nyitották meg Karlsruhében; jún. végén Freiburgba tette át székhelyét és itt tartotta utolsó ülését júl. 2-án. – *139 185*

[115] „A diktátori hatalommal felruházott ideiglenes kormány alakítására vonatkozó törvény" a „Karlsruher Zeitung" 1849 jún. 21-i (34.) számában jelent meg. Az ideiglenes kormány tagjai voltak Brentano (elnök), Goegg és Werner. – *139*

[116] Az 1849 jún. 13-i párizsi eseményekről lásd 61–66. old. – *140 189*

[117] Görgey, miután csapatai április folyamán egészen a határszélekig vetették vissza az ellenséges főerőket, nem folytatta az előrenyomulást Bécs felé, hanem visszafordult és seregének zömével máj. 4-én a még császári kézen levő Buda várát kezdte ostromolni. — *140*

[118] A „Réforme" c. újság (v. ö. 24. jegyz.) körül csoportosult kispolgári demokraták és szocialisták koalíciójáról van szó. Küszöbönálló döntő eseményen Engels az 1849 jún. 13-i párizsi eseményeket érti. — *141*

[119] „Fliegende Blätter" — 1845-ben Münchenben alapított szatirikus hetilap. — *142*

[120] „Der Bote für Stadt und Land" c. Kaiserslauternban megjelenő újságról van szó, amely a pfalzi forradalmi ideiglenes kormány hivatalos lapja volt. Engels egyetlen cikke amelyet ez a lap közölt, az 1849 jún. 3-i (110.) számban jelent meg, lásd 6. köt. 508—510. old., „A forradalmi felkelés Pfalzban és Badenban". — *146*

[121] „Frankfurter Journal" — német napilap, a XVII. században alapították, 1903-ig jelent meg Majna-Frankfurtban; a 40-es években polgári liberális lap. — *147*

[122] „Kölnische Zeitung" — német napilap, e címmel 1802-től jelent meg Kölnben; a 30—40-es években a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság; 1842—43-ban a „Rheinische Zeitung" dühödt ellenfele volt. — *147*

[123] Homérosz: „Iliasz", II. ének 408. sor. — *149*

[124] A berlini munkások és kézművesek, felháborodva azon, hogy a porosz nemzetgyűlés megtagadta a forradalmat, 1848 jún. 14-én ostrommal elfoglalták a hadszertárat, hogy fegyveresen védhessék a kiharcolt vívmányokat. De a szervezetlen tömegeket a katonaság és a polgárőrség hamarosan visszaszorította és lefegyverezte. A hadszertár-ostrom vezetőit, továbbá Natzmer századost, aki katonáit kivonultatta a hadszertárból, és főhadnagyát, Techowot később egy hadbíróság több évi várbörtönre ítélte. — *150*

[125] Az 1848 áprilisi badeni felkelés résztvevőinek egy csoportja Besançonba emigrált, ahol 1849 elejéig támogatást kapott a francia kormánytól. Később ez a csoport mint az ún. besançoni század Willich vezetésével részt vett az 1849 május—júniusi badeni-pfalzi felkelésben. — *150*

[126] A francia uralkodó osztály 1830 áprilisában háborút indított Algéria meghódítására; a háború éveken át folyt, Algéria népe a francia agresszorokkal szemben szívós ellenállást tanúsított és gerilla-háborút vívott. — *151 463*

[127] Filhellén (görögbarát) — az 1821—29-es görög függetlenségi harc támogatóinak elnevezése. Az európai országok haladó elemei anyagilag és erkölcsileg támogatták a görögöket a török elnyomók elleni harcukban. — *151*

[128] Üvöltőknek (Heuler) nevezték 1848—49-ben a republikánus demokraták a polgári konstitucionalistákat, akik viszont ellenfeleiket felforgatóknak (Wühler) csúfolták. — *154*

[129] Az idézet a „Wenn die Fürsten ihre Söldnerscharen . . ." (Ha a fejedelmek zsoldos seregeiket . . .) kezdetű, 1848—49. évi forradalmi dal egyik versszaka. A refrén az itt közölt szövegét 1849-ben kapta; eredeti formájában „a hazáért halni" szerepel. — *156 458*

[130] Pistol és Falstaff a naplopó, kérkedő, hazudozó és gyáva ember megtestesítői Shakespeare több színművében („King Henry IV", „The Merry Wives of Windsor"). — *159*

[131] A „dicső hadsereg" elnevezést IV. Frigyes Vilmos használta a porosz hadsereghez és a Landwehrhez 1849 jan. 1-én intézett újévi üzenetében. („Preussischer Staatsanzeiger", 1849 jan. 3-i (3.) sz.) — *160 471*

[132] IV. Frigyes Vilmos az egyesült Landtag megnyitásán, 1847 ápr. 11-én tartott trónbeszédében többek között ezt a fordulatot használta: „Mint egy meg nem gyengült korona örököse, amelyet utódaimnak meg nem gyengülten kötelességem és akaratom megőrizni". — *161*

[133] „Berichte des Generals Mieroslawski über den Feldzug in Baden", Bern 1849. — *170*

[134] 1849 jún. 23-án, a badeni-pfalzi sereg visszavonulásakor az egyik osztagban zendülés támadt. A katonák parancsnokuk, Thome vezetésével kísérletet tettek arra, hogy Mieroslawskit és Sigelt letartóztassák és kiszolgáltassák a porosz hadseregnek. — *174 178*

[135] 1848 szept. 17-én Majna-Frankfurtban egy népgyűlésen, amely tiltakozott a nemzetgyűlés tétlensége, a schleswig-holsteini kérdésben követett áruló politikája ellen, Franz Zitz felszólalt azellen, hogy a nemzetgyűléshez valamilyen felirattal forduljanak, és kijelentette, hogy most kertelés nélkül kell beszélni (Fraktur — gót betűk; mit Fraktur reden — kertelés nélkül, magyarán beszélni; határozottan cselekedni). — *176*

[136] A londoni Német Munkás Művelődési Egylet 1840 febr. 7-én létesült. Megalapítói Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer, valamint az Igazak Szövetségének más tagjai. Az Egyletben az Igazak Szövetségének, illetve a Kommunisták Szövetségének tagjai vitték a vezető szerepet. 1847-ben, úgyszintén 1849 szeptemberétől Marx és Engels tevékenyen részt vettek az Egylet munkájában. 1850 szept. 17-én Marx és Engels és több harcostársuk kilépett az Egyletből, mert a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének Marx és Engels vezette többsége, valamint a szektás kalandor kisebbség (Willich—Schapper frakció) közötti harcban az Egylet az utóbbiakat támogatta (v.ö. 402. old.). — Az 50-es évek végétől Marx és Engels ismét részt vettek a Művelődési Egylet tevékenységében. Az Egylet 1918-ig állott fenn, amikor az angol kormány feloszlatta. — *177 303 513*

[137] A Kölni Munkásegyletet 1848 ápr. 13-án alapították a Kommunisták Szövetségének tagjai. Kezdetben az Egylet Andreas Gottschalk befolyása alatt állt, aki — az „igazi szocialisták" szellemében — szektás taktikát folytatott és egyidejűleg a mérsékelt harci módszerek híve volt. Gottschalknak ezt a politikáját kezdettől fogva ellenezte az Egylet számos tagja, akik Marx és Engels taktikáját támogatták. Az ő hatásukra 1848 jún. végén változás állt be az Egylet tevékenységében, s 1848 őszén kiterjedt agitációs munkát folytattak még a parasztok között is. 1848 augusztusában a Kölni Munkásegyletnek már 7000 tagja volt. Gottschalk letartóztatása után, 1848 júl. 6-án Mollt választották meg elnöknek, aki ezt a tisztet a kölni szeptemberi eseményekig töltötte be, amikor is kénytelen volt emigrálni. 1848 októberében Marx, 1849 februárjában Schapper lett az Egylet elnöke. Az Egyletet újraszervezték; az 1849 febr. 25-én elfogadott új szervezeti szabályzat fő feladatul a munkások politikai, szociális és tudományos képzését tűzte ki. A németországi ellenforradalom győzelme után a Kölni Munkásegylet egyre inkább elvesztette politikai jellegét. — *177*

[138] 1848 szept. 25-én a kölni hatóságok a burzsoázia támogatásával a munkásmozgalom több vezetőjét letartóztatták, hogy ezáltal felkelést provokáljanak, amely ürügy lett volna a

munkásmozgalommal való leszámolásra. A Marx és Engels vezette kölni munkások azonban nem hagyták magukat elhamarkodott felkelésbe belelovalni. Szept. 26-án a hatóságok ostromállapotot hirdettek ki Kölnben és átmenetileg betiltották a „Neue Rheinische Zeitung" és más demokratikus újságok megjelenését. Engels, Dronke, Moll és mások kénytelenek voltak külföldre menekülni. — *177*

[139] V. ö. Johann Philipp Becker és Christian Essellen: „Geschichte der süddeutschen Mai-Revolution des Jahres 1849" (Az 1849. évi dél-német májusi forradalom története), Genf 1849. 430–433. old. — *184*

[140] Struve ezt a nyilatkozatát 1849 jún. 28-án tette indítvány formájában Freiburgban az alkotmányozó gyűlésben. — *185*

[141] Az ebben a kötetben foglalt recenziók a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 2. és 4. számában aláírás nélkül jelentek meg. Engels 1892-ben egy Marx életét ismertető lexikon-cikkben úgy nyilatkozott, hogy Marx, egyebek között, „(Engelsszel együtt) recenziókat és politikai szemléket" írt a „Revue"-be. Még Engels életében, 1886-ban a „Neue Zeit" Marx és Engels nevével újra közölte a Chenu és de la Hodde brosúráiról írt recenziót. Egyes recenziókról, mint pl. a Girardin és Guizot könyveiről írottakról, nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy Marx tollából származnak, a Thomas Carlyle könyvével foglalkozó recenzióról pedig, hogy Engels írta. Minthogy azonban a szerzőség teljesen egyértelműen nem tisztázható, ebben a kötetben valamennyi recenzió Marx és Engels közös munkájaként szerepel. — *191 246*

[142] „Korrespondent von und für Deutschland" — polgári liberális lap, amely 1804-ben „Fränkischer Korrespondent" címmel indult meg, majd 1806-tól a fenti címmel jelent meg Nürnbergben. — *191*

[143] A hű Eckart (más néven Eckehart) — középkori német mondák alakja, a megbízható és önfeláldozó őrző típusa. — *191*

[144] Schiller: „Das Lied von der Glocke". — *192*

[145] „Nürnberger Bote", helyesen „Nürnberger Kurier" — napilap, amely az 1673-ban alapított „Friedens- und Kriegs-Kurier" folytatásaként jelent meg 1842-től 1862-ig. — *192*

[146] „Blätter für literarische Unterhaltung" — 1818-ban Weimarban indult meg „Literarisches Wochenblatt" címmel. 1820-tól 1826-ig a „Literarisches Konversationsblatt" címet viselte. Miután a porosz kormány több ízben betiltotta, 1826-tól F. A. Brockhaus az idézett címmel adta ki 1851-ig napilapként, majd 1898-ig hetilap formájában. — *192*

[147] „Bayerische Landbötin" — 1830-tól 1864-ig megjelent müncheni napilap. 1848-tól a címe „Isarzeitung" volt. — *192*

[148] „Allgemeine Zeitung" — konzervatív napilap, 1798-ban alapította Tübingenben J. F. Cotta; 1810-től 1882-ig Augsburgban jelent meg. — „Bamberger Zeitung" — 1848-tól 1857-ig jelent meg J. B. Reindl szerkesztésében. — *192*

[149] Célzás Daumer két könyvére: „Der Feuer- und Molochdienst der alten Hebräer" és „Die Geheimnisse des christlichen Altertums". Ezekben Daumer azt igyekezett bebizonyítani, hogy a zsidók a legősibb korban, s a keresztények is az első századokban emberáldozatokat mutattak be. — *193*

[150] Ironikus célzás Daumer egyik könyvére: „Mahomed und sein Werk". – *193*

[151] Klopstock „Dem Allgegenwärtigen" c. költeményéről van szó. – *195*

[152] Nostradamus verses jóslatait rendkívüli homályosság és talányszerűség jellemezte. – A skótoknak, különösen a felföldieknek a babona azt a képességet tulajdonítja, hogy a jövőbe látnak és felismernek olyan jelenségeket, amelyek a közönséges emberek számára nem hozzáférhetők. – Állati delejesség – Franz Anton Mesmer (1734–1815) osztrák orvos és teológus tanítása, amely szerint a világot, az élőlényeket is, egy titokzatos, mágneses erejű anyag tölti be, ennek helytelen eloszlása okozza a különböző betegségeket, amelyeket tehát kézzel való simogatással gyógyítani lehet. A látványos – szuggesztióval magyarázható – sikerek következtében a mesmerizmus nagyon elterjedt. – *195*

[153] Goethe „Wilhelm Meisters Lehrjahre" c. regénye 3. könyvének 5–12. fejezeteiről van szó, amelyek Wilhelm Meisternek a grófi kastélyban való tartózkodását és a grófnőhöz való viszonyát írják le. – *196*

[154] A majna-frankfurti Szent Pál templomban ülésezett 1848–49-ben a német nemzetgyűlés. – *197*

[155] Ludwig Simonnak a frankfurti nemzetgyűlésben 1849 ápr. 11-én mondott beszédéből („Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main", 8. köt.). – *197*

[156] Császárküldöttség – a frankfurti nemzetgyűlés 1849 márc. 28-án IV. Frigyes Vilmos porosz királyt német császárrá választotta és delegációt küldött Berlinbe, hogy a királynak a császári koronát felajánlja. A küldöttség azonban dolga végezetlenül tért vissza Frankfurtba, mert IV. Frigyes Vilmos vonakodott a császári koronát a nemzetgyűléstől a német fejedelmek hozzájárulása nélkül elfogadni. – *197*

[157] Kiegyező-gyűlésnek nevezte Marx és Engels az 1848 máj. 22-én Berlinben összeült porosz nemzetgyűlést, amelyet azért hívtak össze, hogy „a koronával egy alkotmányban kiegyezzen". A gyűlés ennek a formulának az elfogadásával lemondott a népszuverenitás elvéről. – *197*

[158] A gothai pártot 1849 júniusában jobboldali liberálisok, az ellenforradalmi nagyburzsoázia képviselői alapították, akik a frankfurti nemzetgyűlést elhagyták, amikor a nemzetgyűlés baloldali többsége birodalmi régenstanács megalapítása mellett döntött, mert IV. Frigyes Vilmos porosz király a nemzetgyűlés felkínálta császári koronát vonakodott elfogadni. A gothai párt, félve a forradalom győzelmétől, azt tűzte ki feladatául, hogy egész Németországot – Ausztria nélkül – a Hohenzollernok Poroszországának vezetése alatt egyesítse. A párt vezetői Dahlmann, Simson, Bassermann, Gagern, Brüggemann, Mathy és mások voltak. – *198 442*

[159] Simon azt írja, hogy a frankfurti nemzetgyűlés képviselői határozottan elítélték a württembergi kormánynak a birodalmi alkotmány elleni fellépését és szolidárisaknak vallották magukat az alkotmány védelméért Pfalzban és Badenban kitört fegyveres felkeléssel. A nemzetgyűlés Stuttgartba áttelepült maradványainak 1849 jún. 8-i határozata, amely Badent és Pfalzot a birodalom, azaz a frankfurti nemzetgyűlés védelme alá helyezte, s amelyet Simon annyira magasztal, merőben deklaratív jellegű volt. Minthogy ui. a nemzetgyűlés félt a nagyobb arányú népi megmozdulásoktól, ezért a felkelők számára valóságos segítséget nem nyújtott, sőt vonakodott Badenból és Pfalzból felkelő csapatokat hívni a maga védelmére, amit Marx és Engels 1849 májusában a frankfurti baloldal vezetőivel folytatott tárgyalásaik során javasoltak. – *199*

[160] Az Angol Bankot 1694-ben alapították. Megalapítói az alaptőkét kölcsönként a kormány rendelkezésére bocsátották, ami által államadósság keletkezett. — *202*

[161] Az 1789-es francia forradalmat megelőző években a parlamentek, melyek a felsőfokú bíróságok szerepét töltötték be, törvény-beiktatási illetve -megtagadási joguknál fogva összeütközésbe kerültek a királyi hatalom különböző reformjavaslataival és 1788-ban mozgalmat indítottak, követelve az alkotmányos uralmat és a rendi országgyűlés összehívását. A mozgalom sikerre vezetett, a király engedett a parlamentek követeléseinek, amelyek így utat nyitottak a polgári forradalomnak. — *203*

[162] A Lisszabonban (1640), Nápolyban (1647—48) és Messinában (1674—76) kitört népi felkelések a spanyol uralom ellen irányultak. — *204*

[163] A Reform Billt 1832-ben fogadta el a parlament. A törvény megszüntette a kis lélekszámú szavazókerületeket (azelőtt voltak vidéki kerületek, amelyekben 12 lakos választott egy-egy képviselőt, míg például Londonnak 1821-ben, amikor lakosainak száma már 1 379 000-re növekedett, csak négy képviselője volt), és megadta a választójogot azoknak, akik évente legalább 10 font st. föld- vagy házadót fizettek. A reform a liberális burzsoázia kompromisszuma volt a földbirtokos és fináncarisztokráciával, amelynek politikai monopóliumát a törvény megtörte, kiküszöbölve az angol választójogból a legdurvább feudális maradványokat és bejuttatva az ipari burzsoázia képviselőit a parlamentbe. A proletariátus és a kispolgárság, amely a reformért folytatott harc fő ereje volt, nem kapott szavazati jogot. — *205 228*

[164] A „Szemlé"-k, amelyek a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 2., 4. és 5—6. füzetében jelentek meg, nincsenek aláírással ellátva, de Marxnak és Engelsnek különféle írásaikban és leveleikben tett számos nyilatkozata arról tanúskodik, hogy a „Szemlé"-ket közösen írták. — *207 284 409*

[165] Arról a kompromisszumról van szó, amely már az 1848-as forradalom kezdetén létrejött az ellenforradalmi nagyburzsoázia és a reakciós porosz királyság között a demokratikus népi követelésekkel szemben. Az ellenforradalom erősödésével IV. Frigyes Vilmos számára egyre inkább terhessé vált szövetségese, és a király mind nagyobb mértékben törekedett arra, hogy a nagyburzsoázia alkotmányos igényeit fékezze. A nagyburzsoázia ennek ellenére ragaszkodott a királlyal való szövetséghez, bár a porosz parlamentben ellenzéknek igyekezett feltűnni. Miután IV. Frigyes Vilmos 1848 dec. 5-én a porosz alkotmányozó nemzetgyűlést szétkergette, ugyanezen a napon oktrojált alkotmányt léptetett életbe, amely az alkotmányozó nemzetgyűlés által 1848-ban megtárgyalt és reakciós módosításokat szenvedett tervezeten alapult. A királynak megadta azt a jogot, hogy a kamarák minden határozatát érvénytelenítse és hogy „szükség esetén" a kamaráktól függetlenül hozzon törvényeket, sőt az alkotmány egyes cikkelyeit is megváltoztassa. Az alkotmányban azonban még voltak bizonyos demokratikus vívmányok, elsősorban az általános választójog. Ez 1849 januárjában, a második kamara, azaz a képviselőház választásakor a polgári liberálisok győzelméhez vezetett, akik kritikájukkal kellemetlen perceket okoztak a királynak. IV. Frigyes Vilmos 1849 áprilisában feloszlatta a parlamentet és 1849 máj. 30-án új, háromosztályos választójogi törvényt adott ki, amely magas vagyoni cenzuson és a különböző rétegek egyenlőtlen képviseletén alapult. Ilymódon a királynak sikerült olyan parlament megválasztását elérni, amely többségében szolgai módon behódolt neki. Ez a többség az 1849 augusztus 7-i ülésen elfogadta a kormány által javasolt alkotmányt. — *207*

[166] A kamarák által elfogadott és IV. Frigyes Vilmos részéről 1850 jan. 31-én megerősített alkotmány szerint Poroszországban megmaradt az első kamara (főrendiház, pairek kama-

rája), amelyben főként a feudális nemesség volt képviselve, továbbá a második kamara (képviselőház), amelyet a háromosztályos választójogi törvény alapján választottak meg. Az alkotmány felhatalmazta a kormányt olyan esküdtbíróság felállítására, amely hazaárulási, továbbá az állam belső és külső biztonságát veszélyeztető bűnügyekben illetékes. Minthogy az alkotmány értelmében a népfelkelés, azaz az általános hadkötelezettség törvénye is érvényben maradt, Poroszország egész fegyverbíró lakosságát a reakciós porosz kormány rendelkezésére bocsátotta. Az alkotmány 40–42. cikkelyei értelmében érvényben maradt a hitbizomány is, azaz a földtulajdon öröklésének feudális formája, amely szerint a földtulajdon elidegeníthetetlen és mindig a nemzetség legidősebb tagjára száll át. – *207*

[167] IV. Frigyes Vilmos 1850 jan. 7-i üzenetéből, amely az 1848 dec. 5-i porosz alkotmány megváltoztatására vonatkozó javaslatait tartalmazza. Az üzenetet a „Preussischer Staatsanzeiger" 1850 jan. 10-i (10.) számában tették közzé. – *207*

[168] Az első egyesült Landtag IV. Frigyes Vilmos 1847 febr. 3-i pátense alapján ült össze. Ez a Landtag a nyolc poroszországi tartományi Landtag egyesítése volt, a király belátása szerint hívták össze és két kúriára oszlott: a főrendi kúriára és a három rend kúriájára. Az előbbi a főnemesség 70 képviselőjéből állott, az utóbbi a lovagság 237, a városok 182 és a falusi községek 124 képviselőjéből állt. Az első egyesült Landtag jogköre új kölcsönök jóváhagyására és új adókivetések, adóemelések megszavazására korlátozódott. Megalakításával a porosz király a maga alkotmányosságra vonatkozó ígéreteit és az államadóssági törvény rendelkezéseit akarta megkerülni. Az első egyesült Landtagban erős liberális ellenzék volt, amely a rajnai nagyburzsoáziától (Hansemann, Camphausen, von Beckerath) és a keletporosz nemesség egy részétől (von Vincke, von Auerswald) indult ki. – Az 1847 ápr. 11-én megnyitott első egyesült Landtagot már jún. 26-án a király parancsára hazaküldték, mert többsége elvetette a kormány pénzügyi kívánságait és leszavazta az új államkölcsönt. – *208*

[169] 1849 végén és 1850 elején Berlinben Waldeck ellen és Trierben Grün ellen bírósági eljárást indítottak. Mindkettőjüket a porosz nemzetgyűlésben és a második kamarában a balszárny képviselőjeként kifejtett politikai tevékenységük miatt fogták perbe. Az eljárás során a reakciós porosz kormány hamisításoktól sem riadt vissza. Másfelől azonban a „demokrácia" képviselői – Waldeck és Grün – szégyenletesen viselkedtek: gyáván megtagadták a forradalmat és a porosz kormány iránti lojalitásukat bizonygatták. A polgári és a kispolgári közönség a bírósági tárgyalóteremben ennek ellenére tetszését nyilvánította irántuk. – *208 291*

[170] 1850-ben IV. Frigyes Vilmos kísérletet tett arra, hogy a hannoveri és a szász királlyal, továbbá 17 más német fejedelemmel szövetségben Németországot, Ausztria kivételével, Poroszország hegemóniája alatt egyesítse és ezzel a „Kis-Németország" tervét megvalósítsa. Ezt a tervet támogatták a jobboldali liberálisok, az ellenforradalmi nagyburzsoázia képviselői, akik elhagyták a frankfurti nemzetgyűlést és 1849 júniusában megalapították az ún. gothai pártot (v. ö. 158. jegyz.). Ez a párt aktívan részt vett az „unióparlament" választásain, amely 1850 márc. 20-án Erfurtban avégből ült össze, hogy a tervezett kisnémet szövetségi állam számára elfogadjon egy ellenforradalmi szellemben fogant szövetségi alkotmánytervezetet. Az események megerősítették Marxnak és Engelsnek azt a prognózisát, hogy az erfurti parlament nem lesz hosszú életű. Az osztrák monarchia és az orosz cár nyomására több német fejedelem, akik régebben Poroszországot támogatták, átállt Ausztria oldalára. Erre a porosz kormány – minthogy I. Miklós cárral nem mert szembeszállni – 1850 ápr. 29-én elnapolta az erfurti parlamentet, amely nem ült többé össze. Az 1850 nov. 29-i olmützi szerződésben Poroszország lemondott egyesítési törekvéseiről. – *208 339 442*

[171] Békaegérharc (Batrakhomüomakhia) — ismeretlen szerzőtől származó görög komikus eposz, az „Iliasz" paródiája, szintén Homérosznak tulajdonítják (keletkezési ideje kb. i. e. VI. sz. vége). — *208*

[172] Interim — ideiglenes megegyezés. Itt a Poroszország és Ausztria által 1849 szeptemberében kötött szerződésről van szó, amelyben megegyeztek arra nézve, hogy a német alkotmány kérdésének lezárásáig Németország ügyeit közösen intézik. E megegyezés értelmében megalapították az osztrák–porosz szövetségi bizottságot, amely a reakciós szövetségi gyűlés afféle újjáélesztése volt. — *208*

[173] Seehandlung (Preussische Seehandlungsgesellschaft — Porosz Tengeri Kereskedelmi Társaság) — 1772-ben II. Frigyes által alapított pénz- és kereskedelmi intézet, amelynek feladata volt „porosz lobogó alatt tengerhajózást folytatni". A társaság számos kiváltságot élvezett, közvetítette a kormány ügyleteit és nagy kölcsönöket bocsátott rendelkezésére. 1810-ben a társaság részvényeit és kötelezvényeit államadóssági jegyekké változtatták és ezzel kiküszöbölték a társasági formát. A Seehandlung végül az 1820 jan. 17-i kabinetparanccsal a porosz állam pénzügyi szervévé és bankjává vált és segítségével kijátszották az ugyanakkor kibocsátott államadóssági törvényt. — *208*

[174] Határőrvidékiek — az osztrák császárság déli részének, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Erdély és a Bánát határvidékeinek lakói, akik földhasználat, adó- és egyéb kedvezmények fejében külön alakulatokban rendszeres katonai szolgálatot teljesítettek. — *209*

[175] I. Sándor cártól származó kifejezés, amelyet 1808-ban Caulaincourt francia követtel folytatott egyik beszélgetése alkalmával használt. — *209*

[176] Az orosz kormány, szövetségben az osztrák kormánnyal, 1849 aug. óta követelte Törökországtól azoknak a magyar és lengyel forradalmároknak a kiadását, akik a magyar szabadságharc leverése után ott menedéket találtak. Amikor a török kormány a menekültek kiadását megtagadta, Oroszország és Ausztria ennek ürügyén megszakították kapcsolataikat Törökországgal. Háborúra azonban 1849-ben nem került sor; Oroszország kénytelen volt engedni, mivel Törökországot Anglia és Franciaország támogatta. 1849 végén a konfliktust elsimították. — *209*

[177] Saint-Jean d'Acre — erődítmény Palesztina partvidékén, a mai izraeli Akkó. 1832-ben, az egyiptomi–török háború (1831–33) idején egyiptomi csapatok elfoglalták, de miután 1840-ben az egyesített angol–osztrák–török flottának sikerült visszafoglalnia, ismét Törökországnak adták. — San Juan de Ulua — Veracruz erődítménye Mexikó keleti partvidékén, az utolsó erődítmény, amely Mexikó függetlenségi háborújában a spanyolok kezén maradt. 1825-ben esett el. — *210*

[178] Kontinentális rendszer — az I. Napóleon által elrendelt, Anglia elleni gazdasági zárlat. A francia flotta trafalgari veresége után Napóleon gazdaságilag igyekezett Anglia hatalmát megtörni; 1806 nov. 21-i berlini dekrétumában többek között kijelenti: „A brit szigetek blokád alatt vannak ... a brit szigetekkel való kereskedés és a velük való bármiféle kapcsolat tilos." A blokádban — Napóleon oroszországi vereségéig — Franciaország minden csatlósa és szövetségese részt vett. — *210*

[179] Szent Szövetség — az ellenforradalmi hatalmak egyesülése Európa minden haladó megmozdulása ellen; 1815 szept. 26-án alakították I. Sándor cár kezdeményezésére a Napóleon felett győztes hatalmakból; a szövetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt. Az uralkodók kötelezték magukat egymás kölcsönös támogatására, ha bárhol forradalom törne ki. — 1848–49-ben Európa ellenforradalmi erői több ízben

kísérletet tettek arra, hogy az 1815-ös Szent Szövetséget újjáélesszék. Szerződés megkötésére azonban nem került sor. — *210 237 306*

[180] Katonaszerződések (Militärkapitulationen) — svájci kantonoknak a XV. sz. közepétől a XIX. sz. közepéig a különböző európai államokkal kötött megállapodásai zsoldoskatonák rendelkezésre bocsátásáról (akiket számos esetben forradalmi mozgalmak leverésére használtak fel). Az 1848 szept. 12-i svájci alkotmány 11. cikkelye megtiltotta katonaszerződések megkötését. — *211*

[181] Ős-kantonok azok a hegyi kantonok, amelyek körül a XIII. és XIV. sz.-ban a svájci szövetség kialakult (az első három kanton Schwyz, Uri és Unterwalden volt). — *211*

[182] Neuchâtel — az egykori Neuenburg és Vallendis (franciául Neuchâtel és Valangin) hercegségből keletkezett svájci kanton. A bécsi kongresszus Neuchâtelt a porosz királynak ítélte oda, aki azt a porosz királyságtól különálló államnak nyilvánította, mire Neuchâtelt 21. kantonként felvették a svájci szövetségbe. 1831-ben a neuchâteli republikánusok felkeltek s megpróbálták az alkotmány módosítását és a Poroszországtól való teljes elszakadást kikényszeríteni. A felkelést von Pfuel vezérőrnagy, a porosz király meghatalmazottja, nagy kegyetlenséggel leverte, s utána őt tették meg Neuchâtel porosz kormányzójának. Az 1848-as republikánus felkelés Neuchâtelt köztársaságnak nyilvánította és gyakorlatilag véget vetett Poroszország uralmának; 1857-ben a porosz király kénytelen volt hivatalosan is lemondani Neuchâtelről. — *211*

[183] 1846 júniusában a tory Peel-kormány eltörölte a nagy földbirtokosok érdekében hozott gabonatörvényeket. A gabonatörvények eltörlése a szabadkereskedelem jelszavával küzdő ipari burzsoázia győzelme volt. — *213 229 429*

[184] IV. Frigyes Vilmos az 1850 jan. 31-i alkotmány-okiratra 1850 febr. 6-án tett esküt. Az egybegyűlt kamarákhoz ez alkalomból intézett beszédét a „Preussischer Staatsanzeiger" 1850 febr. 7-i (37.) száma közölte. — *216*

[185] Engels „A tízórás kérdés" c., angol olvasók számára írt cikke is bizonyítéka annak a szoros kapcsolatnak, amelyben Marx és Engels álltak a chartisták forradalmi szárnyával és annak vezetőivel: Julian Harneyval és Ernest Jonesszal. Harney 1849 jún. és 1850 szept. között Londonban kiadta a „Democratic Review of British and Foreign Politics, History and Literature" c. havi folyóiratot. Engels e cikkén kívül megjelent ebben a folyóiratban Marx „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" c. műve első fejezetének rövidített fordítása is. 1850 júl. 1-től kezdve Harney a „Red Republican" c. hetilapot is kiadta; ebben jelent meg első ízben angolul a „Kommunista Párt kiáltványa". A hetilap 1850 novemberéig állt fenn. 1850 decemberében Harney „Friend of the People" (A Nép Barátja) címmel új hetilapot indított, amely 1851 nyarán szűnt meg; e lap számára Engels a kispolgári demokráciát bíráló cikksorozatot írt. Minthogy a Kommunisták Szövetségének kettéválásakor Harney kétértelmű magatartást tanúsított és a kispolgári emigráció képviselőivel baráti kapcsolatban állt, Marx és Engels szakított Harneyval. Kapcsolatuk Ernest Jonesszal továbbra is megmaradt, s amikor 1851 májusában Jones a „Notes to the People" c. hetilapját megindította, több közeli munkatársukat (Eccariust, Schrammot, Piepert) a lapban való közreműködésre buzdították. — *220*

[186] Manchesteri iskola — a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító közgazdasági irányzat a XIX. sz. első felében. Agitációjuk középpontja Manchester volt; a mozgalom élén két textilgyáros: Cobden és Bright állott, akik 1838-ban megalapították a Gabonatörvény-ellenes Ligát. A 40-es és az 50-es években a szabadkereskedelem hívei politikailag külön csoportosultak; belőlük alakult az angol liberális párt balszárnya. — *220*

[187] Marx és Engels későbbi munkáikban a tízórás törvény jelentőségének mélyebb elemzését adták. (Lásd pl. Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete"; „A tőke", I. köt. 8. fej. 5., 6., 7.) — *222 233*

[188] Népcharta (Peoples Charter) — a chartisták követeléseit tartalmazó okirat; 1838 máj. 8-án fogadták el mint a parlament elé terjesztendő törvényjavaslatot. Hat pontból állt: általános választójog (21 éven felüli férfiaknak); évenkénti parlamenti választások; titkos szavazás; a választókerületek kiegyenlítése; a képviselőjelöltek vagyoni cenzusának eltörlése; napidíj fizetése a képviselőknek. A népchartáról kapta nevét a chartista mozgalom. — *222*

[189] Court of Exchequer — az egyik legrégibb angol bíróság. Kezdetben többnyire pénzügyi vonatkozású kérdésekben döntött; a XIX. században Anglia felső bíróságai közé tartozott. 1850 februárjában a Court of Exchequer felmentette a gyártulajdonosokat, akik megsértették a tízórás munkanapra vonatkozó 1847 jún. 8-i törvényt. A felmentő ítélet, amely gyakorlatilag a törvény hatályon kívül helyezését jelentette, a munkások ellenállásába ütközött. A parlament 1850 aug. 5-én új törvényt hozott, amely szerint a fiatalkorúak és a nők napi munkaideje a 10 $^1/_2$ órát nem haladhatta meg; a munkanap kezdetét és végét is meghatározták. — *223*

[190] Az 1833-as gyári törvény megtiltotta a kilenc éven aluli gyermekek munkáját (a selyemgyárak kivételével), a 9—13 éves gyermekek munkaidejét legfeljebb napi 9 órára, a 14—18 éves fiatalok munkaidejét napi 12 órára korlátozta és megtiltotta a 18 évesnél fiatalabbak éjjeli munkáját. Ugyanez a törvény a felnőttek munkáját is korlátozta a textiliparban 15 órára, és bevezette a gyárfelügyeletet. — *227*

[191] Az ipari burzsoázia nyomására a XIX. sz. 30-as és 40-es éveiben törvényeket hoztak a hivatali állások vásárlása, valamint az arisztokraták közötti kiosztása ellen. — *230*

[192] A hajózási törvényeket (Navigation Acts) 1651-ben, 1660-ban, 1663-ban és 1673-ban hozták. Kimondták, hogy külföldről a legtöbb árut csak angol hajón vagy a származási ország hajóján szabad behozni: az angol part menti hajózást kizárólagosan angol hajók számára tartották fenn. E rendszabályok elsősorban a holland közvetítőkereskedelem ellen irányultak. A hajózási törvényeket 1793 és 1854 között fokozatosan hatályon kívül helyezték. — *231*

[193] A Központi Vezetőség Üzenetét Marx és Engels 1850 márc. végén írták a Kommunisták Szövetsége emigrációban élő, valamint Németországban dolgozó tagjai közti illegális terjesztés végett. 1851-ben, miután a porosz rendőrség a Szövetség néhány letartóztatott tagjánál megtalálta az Üzenetet, a „Kölnische Zeitung" és a „Dresdner Journal und Anzeiger", majd Wermuth és Stieber rendőrhivatalnokok „Die Kommunistenverschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts" (A tizenkilencedik század kommunista összeesküvései) c. Berlinben 1853-ban kiadott könyve közölte a szöveget. Kötetünkben az Üzenetet az Engels által átnézett és 1885-ben Marx „Leleplezések a kölni kommunista perről" c. műve új kiadásához függelékként csatolt szöveg alapján adjuk. — *236*

[194] Forradalmi Bábel — Párizs, amelyet a francia forradalom óta az európai forradalmak központjának tekintettek. — *237*

[195] Adómegtagadóknak nevezték a porosz nemzetgyűlésnek azokat a baloldali polgári képviselőit, akik az ellenforradalmi támadás ellen (1848 nov. 1-én Berlinre kihirdették az ostromállapotot, nov. 4-én beiktatták a Brandenburg-kormányt, nov. 10-én Berlint megszállták Wrangel tábornok csapatai, nov. 9-én az alkotmányozó nemzetgyűlést

Brandenburgba helyezték át, hogy dec. 5-én feloszlassák) passzív ellenállással és adómegtagadással akartak harcolni. — *238*

196 „Neue Oderzeitung" — polgári demokrata napilap, amely 1849-től 1855-ig jelent meg Breslauban. Az 50-es években a legradikálisabb újságnak számított Németországban, a kormányszervek üldözték. — *240*

197 Az agrárkérdéssel kapcsolatban itt kifejtett nézetek szorosan összefüggenek Marxnak és Engelsnek azzal az általános értékelésével, amelyet a forradalom fejlődésének perspektívájára vonatkozólag a 40-es és 50-es években alakítottak ki. A tudományos szocializmus megalapítóinak akkor az volt a felfogása, hogy a kapitalizmus már túlélte magát és a szocializmus a küszöbön áll. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, valamint más nemzetek forradalmi mozgalmainak tapasztalatára támaszkodva Lenin az agrárkérdésre vonatkozó marxista nézeteket továbbfejlesztette. (V. ö. pl. Lenin Művei, 31. köt. 154. old.) — *243*

198 Pecksniff — álszent, képmutató alak Charles Dickens „The Life and Adventures of Martin Chuzzlewit" c. regényében. — *247*

199 Illuminátusok (megvilágosultak) — a szabadkőművesekhez hasonló titkos szövetség, 1776-ban alakult Bajorországban; tagjai a fejedelmi zsarnoksággal szembenálló, ellenzéki polgárok és nemesek voltak, akik azonban féltek minden demokratikus mozgalomtól is. Szabályzatuk szerint a társaság egyszerű tagjai feltétlen engedelmességgel tartoztak elöljáróiknak. A szövetséget 1784-ben a bajor hatóságok feloszlatták. — *252*

200 Szabadkőművesek — vallásos-etikai színezetű liberális világpolgár-mozgalom, amely először Angliában alakult meg a XVII. és XVIII. sz. fordulóján (Londonban már 1717-ben létrejött az első nagypáholy), majd Európa más országaiban és Észak-Amerikában is követésre talált. Szervezeti formájának (páholy, nagypáholy stb.) a kőművesek és ácsok középkori céhegyesülései szolgáltak mintául. A szabadkőművesek az örök, változatlan természeti törvényszerűséget hirdetik, amely egyben a társadalmi fejlődést is meghatározza. Felfogásuk szerint a bölcsesség lényege e törvényszerűség felismerése és az erkölcsi öntökéletesedésre való törekvés. A szabadkőművesek misztikus és szimbolikus formákba öltöztetve terjesztik a polgári erkölcs eszményeit. — *252*

201 „A varázsfuvola" — Mozart 1791-ben Emanuel Schikaneder szövegére szerzett operája, amelynek szabadkőműves-szimbolikus meséje azt az eszmét tükrözi, hogy akik helyesen megértik a természet rejtett erőit és állhatatosan követik a természet törvényeit, elnyerik méltó jutalmukat, akik pedig e törvényeknek ellenszegülnek — a gonoszok —, megbűnhődnek. — *252*

202 Carlyle a munkásokat Hodge lovaihoz hasonlítja (hodge: a paraszt angol gúnyneve; bamba, fajankó). Hodge emancipált lovai „a szabadság nevében" nem akartak többé dolgozni és ezért éhen kellett pusztulniok. — *254*

203 James Fenimore Cooper „The Spy" c. regényének főhőse, Harvey Birch, hazafias idealizmusból teljesített kémszolgálatot. — *258*

204 „Le Charivari" — polgári republikánus francia szatirikus napilap, amely 1832-től 1866-ig jelent meg Párizsban. A júliusi monarchia idején élesen támadta a kormányt; 1848-ban az ellenforradalom oldalára állt és támogatta Cavaignac diktatúráját. Munkatársai közé tartozott Daumier is. — *258*

205 A „Société des nouvelles saisons" (Új évszakok társasága) röviddel a „Société des saisons" (Évszakok társasága) 1839-ben történt szétverése (v. ö. 7. jegyz.) után alakult és

lényegében annak folytatása volt. A titkos társaság, amelyben erősen érvényesült Babeuf és Dézamy forradalmi utopista kommunizmusának befolyása, főleg munkásokból állt; egyetemi hallgatók is részt vettek benne. — *258*

[206] Gyújtóbomba-összeesküvés — forradalmi titkos társaságok tagjainak egy kis csoportja kalandor kísérletet tett arra, hogy terrorcselekményeket hajtson végre maguk készítette gyújtóbombákkal. Az összeesküvők perének 1847-ben tartott tárgyalásán kitűnt, hogy a rendőrügynököknek sikerült mélyen behatolniok a titkos társaságokba. — *261*

[207] Alain-René Lesage: „Gil Blas". — *262*

[208] La bohème — kétes elemekből álló, léha, cigányéletű népség. — *263*

[209] Itt Charles Fourier alábbi műveiről van szó: „Théorie des quatre mouvements et des destinées générales"; „La fausse industrie"; „Théorie de l'unité universelle"; az utóbbi az első kiadásban „Traité de l'association domestique-agricole" címmel jelent meg. A Fourier hagyatékában talált „Des trois unités externes" c. befejezetlen művet a „La Phalange" c. folyóirat közölte 1845-ben. E munka jelentékeny részét Engels németre fordította és a „Deutsches Bürgerbuch für 1846"-ban (A német polgár könyve 1846-ra) közzétette. V. ö. 2. köt. 565—570. old — *268*

[210] Az 1850 márc. 10-i pótválasztásokról lásd 86—88. old. — *272*

[211] Az 1814. és 1830. évi chartákról és az 1848-as köztársasági alkotmányról van szó. — *273*

[212] Droit d'enregistrement (iktatási, nyilvántartási illeték) — olyan adó, amelyet különböző okmányok, adásvételi szerződések, bírósági határozatok stb. iktatása vagy kiállítása alkalmával fizettek. Ez az illetékfajta az állam igen jelentős bevételi forrása volt. — *274*

[213] Octroi — francia városoknak engedélyezett feudális jellegű kiváltság (behozott fogyasztási cikkek megvámolásának joga stb.). — *275*

[214] Taille — egyenes adó Franciaországban az 1789-es forradalom előtt; elsősorban a parasztokat terhelte, a nemesek és a papok mentesek voltak alóla. — Aide (aides) — közvetett adó Franciaországban az 1789-es forradalom előtt. Élelmiszerekre és fogyasztási cikkekre, de főként italokra vetették ki. — Greffe — törvényhozási és beadványi illeték. — *275*

[215] V. ö. Marx és Engels: „A Kommunista Párt követelései Németországban". (Lásd 5. köt. 1—2. old.) — *283*

[216] „Punch, or the London Charivari" — polgári liberális angol szatirikus hetilap, amelyet 1840-ben Londonban alapítottak. — *284*

[217] Downing Street — londoni utca, az angol miniszterelnökség székhelye. — *286*

[218] Union électorale — az 1850 márciusi francia nemzetgyűlési pótválasztások alkalmával valamennyi monarchista pártot és csoportosulást: az orléanistákat, a legitimistákat, a bonapartistákat, a katolikusokat stb. magában foglaló blokk. — „La Patrie" — 1841-ben alapított francia napilap; 1850 márciusában a monarchista választási blokk, az ún. rendpárt érdekeit képviselte, később a bonapartisták szócsöve lett. — *288*

[219] A párizsi tőzsdén az üzletkötések délután 1 és 3 óra között folytak. — *289*

[220] A Boulevard des Italiens-en levő Tortoni-kávéházban, valamint környékén tőzsdei üzleteket kötöttek olyankor, amikor a tőzsde zárva volt. A kávéházat és környékét ezért „kis tőzsdének" nevezték. – *289*

[221] 1848 tavaszán Mainzban véres összetűzések játszódtak le a polgárőrség és a porosz katonák között. Ezeknek az eseményeknek Németország-szerte nagy visszhangjuk támadt. A frankfurti parlament nagy vita után végül is megelégedett egy vizsgálóbizottság kijelölésével. Mire ez jelentést tett, a mainzi polgárőrséget a porosz katonák már lefegyverezték. – *292*

[222] V. ö. 499–500. old. – *294*

[223] Gustav Struve és Thomas Fothergill a Lord Mayort helyettesítő Gibbs londoni városi tanácsos előtt a londoni német emigránsok képviselőinek adták ki magukat és arra kérték, hogy 100 német emigránst, akik minden megélhetési eszköz nélkül tengődtek Londonban, juttasson munkához. A kérelmet Gibbs elutasította, rámutatva számos angol munkás hasonló helyzetére. A hírt erről a „Times" 1850 máj. 24-i száma közölte. – *297*

[224] A Forradalmi Centralizáció elnevezésű, kis létszámú titkos szervezetről van szó, amelyet német emigránsok alapítottak Svájcban. A szervezet Zürichben működő központi bizottsága élén az 1849 májusi drezdai felkelés egyik vezetője, Tzschirner állt; nagy szerepet játszottak a szervezetben Fries, Greiner, Sigel, Techow, Schurz és Johann Philipp Becker, akik 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés aktív résztvevői voltak. A Kommunisták Szövetsége tagjai közül d'Ester, Bruhn és mások tartoztak a szervezethez, továbbá Wilhelm Wolff, aki a Kommunisták Szövetsége megbízásából járt el. A Forradalmi Centralizáció vezetői 1850 július–augusztusában tárgyalásokat kezdtek a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének képviselőivel a két szervezet egyesítéséről. A Központi Vezetőség nevében Marx és Engels az ajánlatot elutasította, mivel az ellentmondásban volt a Kommunisták Szövetsége alapelveivel, a proletárpárt szervezeti önállóságának megőrzésével. A Forradalmi Centralizáció 1850 végén felbomlott a német politikai emigránsok Svájcból való tömeges kiutasítása folytán. – *298*

[225] Amikor Marx és Engels Wilhelm Wolff 1850 máj. 9-i részletes leveléből értesültek a Forradalmi Centralizáció tevékenységéről, valamint a szervezet Németországba irányított ügynökének, Bruhnnak cselszövéseiről, Ernst Dronkét a Kommunisták Szövetsége megbízottjaként Svájcba küldték. A Központi Vezetőséghez 1850 júl. 3-án, továbbá Engelshez 1850 júl. 3-án és 18-án intézett leveleiben Dronke beszámolt Németországban és Svájcban végzett sikeres tevékenységéről. – *300*

[226] Struve, aki 1849 októberében érkezett Angliába, továbbá Heinzen, Rudolf Schramm, Ruge, Bauer (Stolpéból) és több más kispolgári demokrata kísérletet tettek arra, hogy megakadályozzák a proletariátus önálló szervezkedését; ezért intrikáltak a Marx és Engels vezette szociáldemokrata menekültbizottság ellen. 1850 jan., febr. és ápr. havában a német emigránsok több gyűlését szervezték meg és külön Demokratikus Szövetséget alapítottak. Áprilisban a „Körlevél a német emigránsok minden barátjához" c. iratot terjesztették a londoni emigránsok között és ezt Németországba is eljuttatták. Ebben „Az egész német emigráció Központi Irodája" vezetése alatt álló egységes német demokratikus emigráns-szervezet megalapítását tudatták. – *300*

[227] Az Európai Demokrácia Központi Bizottsága 1850 júniusában jött létre Londonban Mazzini kezdeményezésére, aki az első előkészületeket már 1849 végén Svájcban megtette. Struve és Ruge teljes mértékben támogatták ezt a kísérletet, amely a polgári és a kispolgári emigránsoknak egy nemzetközi szervezetben való egyesítésére irányult.

Struve ajánlatára Ruge a német demokrata párt képviselőjeként belépett a bizottságba. A szervezet, amely összetételében és ideológiájában egyaránt rendkívül ellentmondásos volt, nem sokáig állott fenn; az olasz és a francia demokrata emigránsok között kiéleződött ellentétek miatt az Európai Demokrácia Központi Bizottsága 1852 márciusában ténylegesen felbomlott. — A bizottság 1850 júl. 22-i kiáltványát, amely a szervezet „Le Proscrit" c. lapjának 1850 aug. 6-i (2.) számában jelent meg, Marx megsemmisítő bírálatban részesítette. („Szemle, 1850 májustól októberig", 445—449. old.) — *300 445*

228 Utalás a svájci Sonderbundra. (Lásd 10. jegyz.) — *300*

229 Az 1849 tavaszán és nyarán Nyugat- és Délnyugat-Németországban a birodalmi alkotmány védelmében kirobbant felkelésekről van szó. — *300*

230 1846 elején Marx és Engels Brüsszelben megalakították a Kommunista Levelező Bizottságot, amelyben haladó belga és német szocialisták egyesültek. Azután, hogy Marx és Engels eredményes tevékenysége következtében az Igazak Szövetsége a Kommunisták Szövetségévé alakult át, 1847 augusztusában létrehozták a Kommunisták Szövetsége brüsszeli csoportját. A belga szocialisták forradalmi elemei, mint Gigot és Tedesco, tevékenyen részt vettek a Kommunisták Szövetsége brüsszeli csoportjának munkájában. Az 1848 februári francia forradalom után a német forradalmi emigránsok — Marx, Wilhelm Wolff, valamint a Kommunisták Szövetségének más tagjai — a belga kormány elnyomó intézkedései következtében kénytelenek voltak az országot elhagyni. 1848 augusztusában Tedescót és a csoport más belga tagjait az ún. risquons-tout-i perben bíróság elé állították. Ezt a pert a belga kormány a demokratákkal való leszámolásra akarta felhasználni. Tedescót több más belga demokratával együtt halálra ítélték; a büntetést később életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatták át. — *301*

231 A brüsszeli Német Munkásegyletet 1847 augusztusában alapította Marx és Engels; célja a Belgiumban élő német munkások politikai felvilágosítása és a tudományos szocializmussal való megismertetése volt. Az Egylet a német forradalmi munkások legális központjává vált és közvetlen kapcsolatot tartott fenn a flamand és a vallon munkásegyletekkel. Leghaladottabb elemei tagjai lettek a Kommunisták Szövetségének. Az Egyletnek kiemelkedő szerepe volt a brüsszeli Association démocratique megalapításában. Nem sokkal a francia februári forradalom után, amikor a belga rendőrség letartóztatta és kiutasította tagjainak többségét, az egylet megszüntette működését. — *301*

232 Munkástestvériség — német munkások és kézművesek egyesülete, amelyet Stephan Born, a Kommunisták Szövetségének tagja 1848 szeptemberében alapított Berlinben. Born az egyesület tevékenységét gazdasági sztrájkok, kisipari hitelnyújtás, szövetkezetek stb. szervezésére korlátozta. A Munkástestvériség kiadványaiban a „Kommunista Párt kiáltványa" elvei keverednek Louis Blanc és Proudhon kispolgári elméleteivel. A Munkástestvériség egyes csoportjai azonban, amelyeknek élén gyakran a Kommunisták Szövetségének tagjai állottak, aktívan részt vettek az 1848—49-es forradalmi harcokban. Marx és Engels 1849 tavaszán a kispolgári demokráciától független proletárpárt alapításán fáradozva a Munkástestvériséget is fel akarták használni céljuk megvalósítására. 1851-ben a kormány a testvériség működését betiltotta, egyes csoportjai azonban még évekig fennmaradtak. — *302*

233 „The Sun" — angol polgári liberális napilap, amely 1792-től 1871-ig jelent meg Londonban. — „A porosz menekültek" c. cikk a „Northern Star" 1850 jún. 15-i számában is megjelent. — *305*

234 Alien Billt (idegen-törvényt) az angol parlament első ízben 1793-ban, majd 1802-ben, 1803-ban, 1816-ban, 1818-ban és végül 1848-ban fogadott el, ezúttal az 1848 ápr. 10-i

chartista tüntetés, valamint az európai kontinensen lejátszódott forradalmi események kapcsán. Az 1848. évi Alien Bill felhatalmazta a kormányt, hogy idegeneket bármikor kiutasíthasson Nagy-Britannia területéről. Ez a törvény 1850-ig volt érvényben. — *305 309 429*

235 Treubund — ellenforradalmi monarchista egyesület, amely 1848 végén Berlinben alakult meg. 1849 végén kétfelé vált, az ultra-royalisták új Treubundot alakítottak, míg az alkotmányos monarchia hívei megmaradtak a régiben. Egyik egyesület sem állt fenn sokáig. — *305 310*

236 „The Spectator" — liberális angol hetilap, amely 1828-tól jelenik meg Londonban. — *307*

237 „Neue Preussische Zeitung" — német napilap, 1848 júniustól jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte. „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-kereszt „Istennel a királyért és a hazáért" felirattal. — *310*

238 A „Neue Preussische Zeitung" 1850 máj. 25-i (117.) száma hírt közölt, mely szerint Marx 1850 márciusában Németországban járt és a porosz király elleni merénylet előkészítésével kapcsolatban Berlinben tartózkodott. — *310*

239 „The Globe and Traveller" — angol napilap, 1803-ban alapították Londonban; a whigek újsága, a whig kormányok idején hivatalos kormánylap volt; 1866-tól a konzervatívok lapja. — Marx levelének fogalmazványa Engels kézírásában maradt fenn. A levél Marx életében nem jelent meg. — *312 431*

240 „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" — német napilap, 1842 jan. 1-től 1843 márc. 31-ig jelent meg Kölnben. Az újságot a porosz abszolutizmussal szemben ellenzéki rajnai burzsoázia képviselői alapították. Az újság munkatársának bevontak néhány baloldali hegeliánust is. Marx 1842 áprilisától kezdve munkatársa, októberétől kezdve főszerkesztője volt a lapnak. A „Rheinische Zeitung" Engels néhány cikkét is közölte. Marx szerkesztősége alatt a lap egyre határozottabban forradalmi demokrata jelleget öltött. A „Rheinische Zeitung"-nak ez az irányzata, melynek népszerűsége Németországban egyre növekedett, nyugtalanította a kormányköröket, és dühödt hajszát váltott ki a lap ellen a reakciós sajtóból. 1843 jan. 19-én a porosz kormány 1843 ápr. 1-i hatállyal rendeletileg betiltotta a lapot, és addig is kettős cenzúra alá vetette. Minthogy a „Rheinische Zeitung" részvényesei mérsékelni akarták az újság hangját, Marx 1843 márc. 17-én bejelentette kilépését a szerkesztőségből. — *312*

241 „Neue Deutsche Zeitung" — német demokratikus napilap, 1848 júl. 1-től 1849 ápr. 1-ig Darmstadtban, majd 1850 dec. 13-ig — betiltásáig — Majna-Frankfurtban jelent meg. Szerkesztője, Otto Lüning, aki a 40-es évek közepe táján „igazi szocialista", 1848—49-ben kispolgári demokrata volt, lapjában ismertetést közölt a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" addig megjelent négy füzetéről. — *314*

242 „Weserzeitung" — 1844-ben Brémában alapított német polgári liberális újság. — *316*

243 A „Német paraszthábor"-t Engels 1850 nyarán írta Londonban, és még ugyanez évben közzétette a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 5—6. füzetében. 1870-ben brosúraként újra kiadásra került Engels előzetes megjegyzésével ellátva (546—552. old.). Minthogy a mű a német munkásság körében élénk visszhangra talált, 1875-ben utánnyomásra került sor, amelyhez Engels az 1870-ben írt előzetes megjegyzést kiegészítette (552—556. old.). Engels már az 1875-ös kiadáskor szerette volna kibővíteni

a „Német parasztháború"-t, ezért egészen haláláig — ahogy ez leveleiből kitűnik — sokat foglalkozott a középkori Németország gazdasági és társadalomtörténetével. Például 1884 máj. 23-án ezt írja Bernsteinnek: „A »Parasztháború«, a katonai eseménytörténetet kivéve, egészen új lesz. Ehhez az utóbbi években nagyon sokat tanultam, a német történelem jókora darabja fog belekerülni." Átdolgozási tervének megvalósításában azonban megakadályozta a „Tőke" 2. és 3. kötetének kiadása, valamint más halasztathatatlan munkák. A tervezett kiegészítésből csak egy befejezetlen kézirat és számos feljegyzés maradt fenn. — Ebben a kötetben a „Német parasztháború"-t az 1875-ös kiadás alapján adjuk. Az 1850-es első kiadástól való eltéréseket lábjegyzetekben megjelöltük. — E munkája megírásánál Engels csaknem kizárólag Wilhelm Zimmermann művére, „Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges", támaszkodott. A Münzer, Luther és mások írásaiból való részleteket is Zimmermann nyomán idézi. — *319*

244 Hanza — az Északi- és a Keleti-tenger, valamint az ezekbe torkolló folyók melletti német városok kereskedelmi és politikai szövetsége a XIII—XVII. században. Ezek a városok a szövetség révén kereskedelmi monopóliumra törekedtek és fenn akarták tartani a kereskedelmi tőke, a városi patríciusok uralmát. A Hanza „nagy statútuma" ezért a városokban fellépő szociális mozgalmak leküzdésére vonatkozó intézkedéseket is foglalt magában. A Hanza mint független politikai hatalom a német birodalom önálló része volt. Legnagyobb virágzását a XIV. század második felében érte el. Dánia és Norvégia ellen folytatott sikeres küzdelmei után (stralsundi béke, 1370) a Hanza egy évszázadon át Észak-Európa vezető kereskedelmi hatalma volt, de a XVI. században vesztett jelentőségéből, majd a XVII. században feloszlott. A Hanza-városokban a termelésnek alárendelt szerepe volt: a kereskedelmi tőke főként a közvetítő kereskedelemből húzott hasznot. — *322*

245 Személyileg függő jobbágynak a német Leibeigene (francia serf) szót fordítottuk; az a paraszt értendő ezen, aki nemcsak földje révén — amely a feudális úr tulajdonában volt —, hanem személyében is kötve volt az úrhoz, ingó vagyonával, munkaeszközeivel sem rendelkezhetett szabadon, s akinek terheit (robot, termény- ill. pénzjáradék) az uradalmi szokásjog sem korlátozta. — Föld révén függő jobbágynak a német Hörige (francia vilain) szót fordítottuk; az a paraszt értendő ezen, aki a földesúr által művelésre neki juttatott föld után meghatározott szolgáltatásokra volt kötelezve. — Censusos parasztnak a német Zinsbauer szót fordítottuk; az a paraszt értendő ezen, aki személyileg szabad és csak a neki juttatott földért fizet meghatározott censust — földbért — a földesúrnak, mintegy örökbérleti szerződéses viszonyban van vele. — Természetesen e kategóriák nem határolhatók el mereven, helyzetük nemcsak koronként, hanem birtokonként is változott, mivel — ahogy Engels rámutat — egyfelől a parasztok küzdöttek a függés enyhébb formáiért, másfelől a földesurak mindent megtettek, hogy a viszonylag szabadabb rétegeket is a legkorlátlanabb szolgáltatásokra kényszerítsék. — *324*

246 Laudemium — jobbágytelekbe való beiktatás (invesztitúra) utáni, később a paraszti földek eladása utáni szolgáltatás; mortuarium (Sterbfallabgabe, Todfall) — hagyatéki adó, amelyet az örökös rendszerint természetben szolgáltatott a hűbérúrnak; védpénz (Schutzgeld) — az úriszék teendőinek ellátásáért szedett úrbér. — *325*

247 Közönséges fillér (gemeiner Pfennig) — régi német birodalmi adó, a fej- és vagyonadó kombinációja, amely főleg a parasztságot terhelte. — *327*

248 Annata (évi pénz) — az egyházi javadalmak juttatásáért fele-felerészben a pápának és a bíborosoknak fizetett összeg. Kezdetben kivételszámba ment, a XIV. sz. második felétől, IX. Bonifác pápa idejétől kezdve rendszeressé vált, s mértékét a javadalom egész vagy félévi hozamában állapították meg. A javadalom birtokosai az annata összegét kétszeresen, háromszorosan visszafizettették a lakossággal. — *327*

[249] Telepes polgárok (Pfahlbürger) — a középkorban a városok határkaróin (Grenzpfahl) kívül lakók, akik a várostól (rendszerint a véderő növelésére) polgárjogot kaptak. Átvitt értelemben: vidékről származó, elmaradott polgárság; nyárspolgárok. — *328*

[250] A német polgári liberálisok az 1848–49-es forradalom idején többségben voltak a frankfurti nemzetgyűlésben, valamint az egyes német államok nemzetgyűlésében is. A forradalom első hónapjaiban több államban (pl. Poroszországban) liberálisok állottak az alkotmányos kormány élén, később azonban a bürokrácia és a nemesség képviselői kiszorították őket. A konstitucionális párt arra törekedett, hogy polgári liberális alkotmánnyal korlátozva megtartsa a királyi hatalmat mint védőbástyát a forradalom továbbfejlődése ellen. Kiegyező, megalkuvó politikája az 1848–49-es német forradalom bukásának egyik fő oka volt. — *329*

[251] Carolina (Constitutio criminalis carolina) — V. Károly császár büntető törvénykönyve, amelyet 1532-ben fogadott el Regensburgban a Reichstag (birodalmi gyűlés); rendkívül kemény büntető rendelkezéseiről nevezetes. — *331*

[252] Az 1830 júliusi és 1848 februári francia forradalmakról lásd 10–16. old. — *333*

[253] Valdensek vagy „Lyon szegényei" — 1173 körül a dél-francia városok plebejusai körében keletkezett vallási szekta. A hagyomány szerint megalapítója Pierre de Vaux (Petrus Valdus) lyoni kereskedő volt, aki minden vagyonát elosztotta a szegények között. A valdensek apostoli szegénységet hirdettek, de eleinte nem léptek fel a katolikus egyház ellen. 1184-ben a pápa kiátkozta és ezzel ellenzékbe kényszerítette őket. A szekta elsősorban Franciaország, Svájc és Észak-Olaszország hegyes vidékein volt erős. — *335*

[254] Albigensek — a XII. és XIII. században Dél-Franciaországban és Észak-Olaszországban igen elterjedt vallási szekta, amelyet központjáról, Albi dél-francia városról neveztek el. Az albigensek, akik felléptek a pápa világi hatalma, az egyházi hierarchia és fényűzés ellen, vallási formában a városi kézművesek és kereskedők feudalizmus elleni tiltakozását fejezték ki. Csatlakozott hozzájuk a dél-francia nemesség egy része is, amely az egyházi birtokokat akarta szekularizálni. III. Ince pápa 1209-ben keresztes háborút hirdetett ellenük. A két évtizedig tartó véres háborúban a szektát nagyrészt kiirtották. — *335*

[255] A krónika állítása szerint magyar származású Jakab mester az 1251-es franciaországi parasztfelkelés, az ún. pásztorok (pastoureaux) mozgalmának egyik vezetője volt. A keresztes hadjáratra összegyűlt parasztok Jakab egyenlőséget hirdető beszédeinek hatására a nemesek és az egyház ellen fordultak. Jakab a felkelés leverésekor harcban esett el. — *335*

[256] Kelyhesek (calixtinusok, utraquisták) — a huszita mozgalom mérsékelt szárnya, amely a jómódú polgárságra és a cseh nemesség egy részére támaszkodott. Szemben állt a német nemességgel, a német birodalommal és a katolikus egyházzal, de követeléseit önálló cseh nemzeti egyház alapítására és az egyházi birtokok szekularizálására korlátozta. Nevüket arról a követelésükről kapták, hogy az úrvacsora alkalmával a világiaknak ne csak a kenyeret, hanem az addig csak papoknak fenntartott kehely (calix) bort is nyújtsák oda, vagyis az úrvacsorát mindkét szín alatt (sub utraque specie) szolgáltassák. — *335*

[257] Wat Tyler-felkelés — antifeudális angol parasztmozgalom, amely 1381-ben Kent és Essex grófságban tört ki és nevét a felkelés kenti vezéréről kapta. A felkelést, miután súlyos csapást mért az angol feudalizmusra, a parasztok elszigeteltsége és szervezetlensége, vezetőerő hiánya miatt leverték. — *336*

[258] Táboriták — a huszita mozgalom balszárnya; nevüket központjukról, a dél-csehországi Tábor városáról kapták. A parasztok és az alsóbb városi néprétegek törekvéseit fejezték ki

követeléseik: az egyházi és világi hierarchia eltörlése, vagyonegyenlőség, nemzeti függetlenség és demokratikus-republikánus rendszer. A megalkuvó kelyhesek 1434-ben döntő veréséget mértek a táboritákra, 1452-ben pedig utolsó erődjük, Tábor is elesett. Vereségükkel a huszita mozgalom sorsa is megpecsételődött. — *336*

[259] Önostorozók (flagellánsok) — XIII—XV. századi vallási szekta, főként Olaszországban, Németországban és Franciaországban. Hívei helységről helységre jártak és nyilvánosan korbácsolták magukat, vezeklésül a világ bűneiért. — *336*

[260] Lollardok (lollhardok) — a XIV. században Németalföldön alakult, Angliára és Európa más országaira átterjedt vallási szekta. Nevük az ó-felnémet „lollen" (halkan énekelni) szóból származik. A mozgalom átvette Wycliffe tanításait, radikális következtetéseket vont le belőlük és vallási, misztikus formában fellépett a feudális kiváltságok ellen, az őskeresztény testvériséget és egyenlőséget hirdetve. A lollardok központja a kelet-angliai Norfolk grófság volt, ahol jelentős gyapjúipar fejlődött ki. A Wat Tyler-felkelésben sok lollard vett részt. A XIV. sz. végétől kezdve kegyetlenül üldözték őket. — *336*

[261] Chiliasmus (a görög khilioi — ezer szóból) — misztikus vallási tanítás, amely a Biblia különböző helyeire hivatkozva azt hirdeti, hogy Jézus vissza fog térni és ezer évig uralkodni fog a földön. Ez az „ezeréves birodalom" a chiliaszták várakozása szerint az igazságosság, az általános egyenlőség és jólét megvalósulása lesz. — *337*

[262] Engels itt (és a továbbiakban) Wilhelm Zimmermann „Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges" (1. rész 364—365. old.) alapján idézi Luthert. Az idézett hely eredeti forrása: „Epitoma responsionis ad Martinum Luther". — *338*

[263] Zimmermann, i. m. 1. rész 366. old. Huttennak írt latin nyelvű levelét Luther a Spalatinnak szóló 1521 jan. 16-i levelében idézi. — *339*

[264] Ágostai hitvallás (Augsburgische Konfession) — a lutheri egyháznak Melanchthon által kidolgozott alapokmánya, amelyet a protestánsok 1530 jún. 25-én az augsburgi birodalmi gyűlésen nyújtottak át V. Károly császárnak. Ez az okmány megkísérelte az „olcsó egyház" polgári követelését (a pazar szertartások kiküszöbölése, az egyházi hierarchia egyszerűsítése stb.) a világi fejedelmek érdekeihez idomítani. Az egyház fejévé a pápa helyett az uralkodó fejedelmet nyilvánította. Az ágostai hitvallást a császár elvetette. V. Károlynak a lutheri reformáció pártjára állt fejedelmek elleni háborúja 1555-ben az augsburgi vallásbékével ért véget, amely minden tartományi fejedelemnek jogot adott arra, hogy alattvalóinak vallását saját belátása szerint határozza meg. — *339*

[265] Szkülla és Kharübdisz — a görög mitológia szerint két szörny, amelyek a szicíliai tengerszorosban két egymással szemben levő sziklazátonyon tanyáznak és az odavetődő hajókat elpusztítják. — *270 339*

[266] Luther 1525 májusában kiadott pamfletjének címéből: „Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der andern Bauern". — *340*

[267] Zimmermann, i. m. 3. rész 713. old. Lásd Luther: „Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der andern Bauern". — *340*

[268] Zimmermann, i. m. 3. rész 714. old. A szöveg Luthernak Johann Rühelhez 1525 máj. 30-án intézett leveléből való. — *341*

[269] Thomas Münzer, ahogy az korában szokásos volt, különféleképpen (Munczer, Muntzer stb.) írta nevét, többek között a Müntzer írásmódot is használta. Többnyire ezzel az

írásmóddal találkozunk a XIX. sz. első feléig. Wilhelm Zimmermann is munkája első kiadásának 1842-ben megjelent második kötetében ezt az írásmódot használja. Az egy évvel később megjelent harmadik kötetben Zimmermann Münzer nevét már többnyire t nélkül írja. Ez az írásmód vált általánossá — nem utolsósorban a név latinos formájának (Muncerus, Moncerus stb.) hatása alatt. Ezt az írásmódot vette át Marx és Engels is. — Thomas Münzer születésének pontos dátumát mindmáig nem sikerült megállapítani. Valószínű, hogy 1490 körül (1489–93) született, bár egyes történészek és életrajzírók a XV. sz. végét említik. Engels Zimmermannra támaszkodik, aki műve első kiadásában (2. rész 53. old.) 1498-at jelöli meg Münzer születésének éveként. — *341*

[270] Zimmermann, i. m. 2. rész 55. old. — *341*

[271] Anabaptisták (újrakeresztelők) — XVI. századi vallási szekta, amelynek tagjai a gyermekkori megkeresztelést érvénytelennek tekintvén a hozzájuk csatlakozókat újra megkeresztelték. — *342*

[272] Münzer Prágában kiadott proklamációjának tartalmi kivonatát lásd Zimmermann, i. m. 1. rész 64–67. old. A szószerinti szöveg németül és latinul Strobel „Leben, Schriften und Lehren Thomä Muntzers, des Urhebers des Bauernaufruhrs in Thüringen" (Thomas Muntzernek, a thüringiai parasztlázadás kezdeményezőjének élete, írásai és tanításai) c. munkájában (Nürnberg — Altdorf 1795. 19–39. old.) található meg. — *342*

[273] Zimmermann, i. m. 2. rész 69. old. Münzer fejedelmek előtti prédikációja: „Auslegung des anderen Unterschieds Danielis des Propheten, gepredigt auf dem Schloss zu Allstedt vor den tätigen teuren Herzogen und Vorstehern zu Sachsen durch Thoma Münzer, Diener des Wort Gottes". — *343*

[274] Engels itt Münzer Lutherhoz intézett válaszának címére hivatkozik: „Hoch verursachte Schutzrede und Antwort wider das geistlose, sanftlebende Fleisch zu Wittenberg etc." — *344 347*

[275] Zimmermann idézete Münzer két különböző beszédéből származik, éspedig a fejedelmek előtti prédikációból (lásd 273. jegyz.) és a Luthernak adott válaszból (lásd 274. jegyz.). — *345*

[276] Zimmermann, i. m. 2. rész 77–78. old. Münzer e Mühlhausenban kinyomatott könyvének címe: „Ausgedrückte Emblössung des falschen Glaubens der ungetreuen Welt etc." — *345*

[277] V. ö. Biblia, Jeremiás 1, 9–10. és 18–19. — *345*

[278] Zimmermann, i. m. 2. rész 76. old. Münzer levele Melanchthonnak, 1524 márc. 29. — *346*

[279] Zimmermann, i. m. 2. rész 7. old. Münzer: „Ausgedrückte Emblössung etc." — *346*

[280] Későbbi, pontosabb adatok szerint Münzer először Mühlhausen birodalmi városba ment, onnan 1524 szeptemberében elűzték, mert részt vett a város alsóbb néprétegeinek zavargásaiban; ezután került Nürnbergbe. — *347*

[281] Engels Zimmermann nyomán (i. m. 2. rész 81. old.) idéz Luthernak 1525 febr. 4-én Johann Briessmannhoz intézett leveléből. — *347*

[282] Idézve Zimmermann nyomán (i. m. 1. rész 118. old.). — *349*

[283] Puritánok (lat. purus — tiszta) — a XVI. században keletkezett angliai és skóciai protestáns mozgalom hívei. Az angol polgári forradalom előkészítésében és véghezvitelében jelentős szerepük volt. A puritanizmusnak két fő áramlata alakult ki: a presbiterianizmus, amelynek hívei a londoni nagyburzsoáziából és az új nemesség felső rétegeiből kerültek ki, és az independentizmus. A puritánok meg akarták tisztítani az anglikán egyházat a katolicizmus maradványaitól, harcoltak a feudális abszolutizmus ellen. Legfőbb erényekként hirdették a polgári takarékosságot és az üzleti tisztaságot. — Independensek (angol independent — független) — a puritanizmus két fő áramlata közül a radikálisabb. Elnevezésük onnan ered, hogy a vallási függetlenség jelszavával léptek fel az angol abszolutizmus és az anglikán államegyház ellen. A XVII. századi angol polgári forradalom kezdetén az independensek a kereskedelmi és az ipari burzsoázia középső rétegeinek, valamint az elpolgárosodott középnemességnek az érdekeit képviselő külön politikai párt szerepét töltötték be, amely a tömegek forradalmi lendületének hatására a királyt megfosztotta trónjától, majd kivégzése után 1649-ben kikiáltotta a köztársaságot és megszüntette a felsőházat (a lordok házát). — *350*

[284] Zimmermann (i. m. 1. rész 121—122. old.) Furulyás Jankó szavainak tartalmi összefoglalását adja. — *351*

[285] Császári udvari törvényszék, amely Rottweilban Sulz grófjának örökös elnöksége alatt 1784-ig működött és amelynek joga volt döntéseket hozni más bíróságok területi illetékessége alá tartozó ügyekben is. — *352*

[286] Sváb Szövetség — 1488-ban Délnyugat-Németország fejedelmeiből, nemességéből és birodalmi városainak patrícius felső rétegéből alakult szövetség, amelynek fő célja a paraszt- és plebejus mozgalmak elleni küzdelem volt és amelyet vezetői, a dél- és nyugatnémet fejedelmek, uralmuk erősítésére használtak fel. A szövetségnek saját közigazgatási és bírósági szervei voltak, saját haderővel rendelkezett. 1534-ben belső viszályok következtében felbomlott. — *353*

[287] Zimmermann szerint (i. m. 1. rész 182—190. old.) Bernben, Solothurnban és Luzernban a parasztok 1513-ban keltek fel. — *356*

[288] Zimmermann erről azt írja, hogy a parasztok küldöttei 1514 júl. 27-én „a Landtag néhány képviselőjével és Hans von Gaisberggel — aki a herceget képviselte — megegyeztek abban, hogy a parasztok panaszainak orvoslása céljából Stuttgartba egybehívott Landtag berekesztéséig kölcsönösen békét és szabad elvonulást ígérnek egymásnak; a parasztok békével térjenek haza, a herceg azonban nem kényszeríti őket a tübingeni szerződés elfogadására, hanem minden a Landtag döntésére legyen bízva, hogy mihez tartsák magukat a tübingeni szerződés egyes cikkelyeit illetően" (i. m. 1. rész 244—245. old.). — *358*

[289] Szicíliai vecsernye — 1282 márc. 31-én, húsvét hétfőjén a vecsernye-harangozás előre megbeszélt jelére Palermóban népi felkelés tört ki a francia Anjou-dinasztia uralma ellen. A felkelés során több ezer francia lovagot és katonát megöltek, s egész Szicília felszabadult az idegen elnyomás alól. — *359*

[290] Luther papi pályáját egy thüringiai ágostonrendi kolostor szerzeteseként kezdte. 1517 okt. 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára kiszegezte latin nyelven írt 95 tételét. Ezekben a katolikus egyház visszaéléseinek, főleg a búcsúüzérkedésnek az elítélése mellett megjelentek Luther új tanításának első elemei is. — *361*

[291] A renaissance humanista írói alkotásaik formájául szívesen választották a burleszket, a szatirikus, vaskos komikumú költeményt, hogy az udvari költészet dagályos stílusát és a hűbéri társadalom felső rétegének mesterkélt szokásait ezáltal nevetségessé tegyék. — *361*

[292] Rózsaháborúk — a York- és a Lancaster-dinasztia harcai 1455 és 1485 között az angol trónért. A York-ház címerében fehér, a Lancaster-házéban piros rózsa volt. York körül a gazdaságilag fejlettebb Dél-Anglia nagy hűbérurai, a lovagok és a városi polgárok csoportosultak; Lancastert az északi grófságok feudális arisztokráciája támogatta. A háború a Lancaster-házból származó VI. Henrik idején kezdődött és a York-házi III. Richárd bukásával végződött; 1485-ben VII. Henrik személyében a trónra a Tudorok új dinasztiája került, amely megteremtette Angliában az abszolutizmust. — *363*

[293] Elő-Ausztriának a Habsburgok délnyugat-németországi tartományait nevezték. I. Miksa császár 1491-ben ezen a néven közigazgatási területet hozott létre, amely Felső-Elzászt, Breisgaut, a Fekete-erdő egy részét, továbbá Rheinfelden, Säckingen, Laufenburg és Waldshut városokat foglalta magában. — *366*

[294] Az 1521—25-ös háborúról van szó, amelyet Olaszország feletti uralma visszaállításáért vívott I. Ferenc francia király V. Károly császárral. A paviai csatában (1525 febr. 24.) I. Ferencet foglyul ejtették, majd 1526 jan. 14-én a madridi béke elfogadására kényszerítették. — *367*

[295] Az 1525 febr. 15-i ultimátumból, amelyet a Sváb Szövetség büntető hadseregének parancsnoka, Truchsess intézett a hegaui parasztokhoz, miután a nemesség az ellenforradalmi erőket összegyűjtötte. Idézve Zimmermann nyomán (i. m. 2. rész 33—34. old.). — *367*

[296] Lásd Zimmermann, i. m. 2. rész 99—106. és 111—113. old. — *368 370*

[297] Egy 1525 elején Nürnbergben névtelenül megjelent röpiratról van szó, amelyet Zimmermann Münzernek tulajdonít (i. m. 2. rész 113. old.). — *368*

[298] Judica (a latin judex — bíró szóból) — a nagyböjt ötödik vasárnapja. — *370*

[299] Ezt a határozatot 1525 márciusában a Sváb Szövetség ulmi tanácskozásán hozták, olyan időpontban, amikor a Szövetség képviselői a felkelőkkel tárgyaltak. Zimmermann (i. m. 2. rész 167. old.) az ulmi levéltár egyik okiratából idézi. — *370*

[300] A nagy tizedet és a kis tizedet eleinte csak az egyház szedte a parasztoktól, de a késői középkorban a világi földesurak is megkövetelték. E szolgáltatások nagysága és jellege Németország különböző vidékein eltérő volt, többnyire azonban jóval meghaladták a paraszt termésének tizedrészét, különösen a késői középkorban, amikor elérték a hatod-, sőt az ötödrészt is. A nagy tizedet rendszerint gabona és bor szolgáltatásával, a kis tizedet egyéb mezőgazdasági termelvényekkel teljesítették. — *370*

[301] Mortuarium — lásd 246. jegyz. — *370*

[302] A német lovagrendet a 3. keresztes hadjárat idején, 1190-ben alapították Palesztinában. A rend Németországban és más országokban számos birtokot ragadott magához. 1211-ben Erdélyben telepedett meg, de amikor itt önálló államot akart alapítani, II. Endre magyar király 1225-ben kiűzte a rendet. 1226-ban a Balti-tenger partvidékére költözött és meghódította Kelet-Poroszországot, a szláv őslakosságot kiirtotta, illetve leigázta, s a területet a Lengyelország, Litvánia és az orosz fejedelemségek elleni támadások támaszpontjául használta fel. 1237-ben egyesült a német „kardtestvérek" rendjével, amely

ebben az időben igázta le a líveket, észteket és a letteket. 1242-ben Alekszandr Nyevszkij vlagyimiri nagyfejedelem a Csud-tó jegén vívott csatában súlyos vereséget mért a német lovagrend seregeire. A rend a XIV. sz. közepén ért el hatalmának tetőpontjára; ezután hanyatlásnak indult, 1410-ben, a grunwaldi ütközetben az Ulászló lengyel király vezette lengyel–litván–orosz seregektől döntő vereséget szenvedett, 1466-ban pedig Lengyelország hűbéresévé lett. — *373*

303 A legtöbb forrás szerint Geyer nem esett el Hallnál, hanem menekülés közben menyasszonyának fivére, Grumbach, Rimparnál orvul meggyilkoltatta. — *384*

304 Az offenburgi szerződést a breisgaui felkelők 1525 szept. 18-án kötötték meg az osztrák kormánnyal. A szerződés felújította a régi paraszti kötelezettségeket, és szigorú rendelkezéseket foglalt magában a parasztszövetségek és az „eretnekségek" ellen. A kormány kötelezte magát arra, hogy megkegyelmez a mozgalom egyszerű résztvevőinek és csak kis büntetésekkel fog élni. A felkelés vezetőire az amnesztia nem terjedt ki. Az osztrák hatóságok és a helyi hűbérurak ezt a parasztokra igen hátrányos szerződést sem tartották be: mihelyt a felkelők letették a fegyvert, a legvéresebb megtorlást alkalmazták ellenük. — *386*

305 E megállapodás értelmében a fekete-erdeiek kötelesek voltak a Habsburgoknak ismét felesküdni, a régi hűbéri terheket újból elvállalni és ellenállás nélkül tűrni, hogy a győztesek a mozgalom központjával, Waldshut városával véresen leszámoljanak. A város védői még több héten át kitartottak és csak a polgárság felsőbb rétegeinek árulása kényszerítette őket megadásra. — *386*

306 A későbbi kutatások megállapították, hogy Münzer az „örökös tanácsban" semmilyen hivatalos tisztséget nem viselt, minthogy azonban részt vett a tanács ülésein és annak tevékenységét irányította, ténylegesen ő állott a forradalmi kormány élén. — *388*

307 A kispolgári szocialista Louis Blanc-ról és a munkás Albert-ről (Alexandre Martin) van szó, akik a proletariátus képviseletében beléptek az 1848-as februári forradalom után alakult polgári ideiglenes kormányba. — *389*

308 A frankfurti nemzetgyűlés által 1849-ben választott régenstanácsról (v. ö. 89. jegyz.) van szó. — *389*

309 Az elzászi parasztok cikkelyei nemcsak élesebb formában fejezték ki azokat az antifeudális követeléseket, amelyeket a sváb–frank parasztság „tizenkét cikkelye" is lerögzített (a személyi függésen alapuló jobbágyság eltörlése, a nemesség által bitorolt közös földek visszaadása stb.), hanem sok tekintetben messzebb mentek e programnál; az uzsorások ellen is irányultak (az uzsorakamat eltörlésének követelése), nemcsak a kis, hanem a nagy tized megszüntetését is követelték és hirdették a lakosság jogát arra, hogy azokat a hivatalnokokat, akik kihívták maguk ellen a nép haragját, eltávolítsa és helyükbe másokat válasszon. — *392*

310 A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének 1850 szept. 15-i ülése (v. ö. 513–516. old.) után a kisebbségben maradt Will·ch–Schapper frakció a Szövetség londoni körzeténél támogatásra talált. Willichék oldalára állt a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 136. jegyzet) tagjainak többsége is; ez indította Marxot, Engelst és követőiket arra, hogy az Egyletből kilépjenek. — *402*

311 1850 ápr. közepén Marx és Engels a Kommunisták Szövetségének nevében megállapodtak a Londonban élő francia blanquista emigránsokkal, valamint a chartisták forradalmi szárnyának képviselőivel abban, hogy megalapítják a Forradalmi Kommunisták

Világtársaságát. Az alapszerződés – „Société universelle des communistes révolutionnaires"; eredeti nyelve francia – Willich kézírásában fennmaradt (lásd 506. old.). A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségében bekövetkezett szakadás után a blanquisták a Willich és Schapper vezetése alatt álló kalandor, szektás kisebbség oldalára álltak és velük együtt szövetségre léptek a kispolgári demokrata emigrációval. Ilyen körülmények között Marx és Engels helyénvalónak találták a szerződés felbontását. – *403 506*

[312] Johann Georg Eccarius „A szabóság Londonban vagy a nagy és a kis tőke harca" c. cikke a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 5–6. számában jelent meg. Eccarius ezt a cikket Marx közvetlen irányítása mellett írta, sőt a szöveg elemzése kimutatta, hogy egyes részeket maga Marx fogalmazott meg. – *404*

[313] E befejezetlenül maradt cikket Engels a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" 5. számába szánta. Alkalmat a cikk megírására Eduard Meyen, Julius Faucher, Ludwig Buhl és Max Stirner berlini ifjúhegeliánusok polgári individualista és anarchista fellépése adott. Ezek 1842 óta a „Szabadok" (lásd 1. köt. 219. és 3. köt. 139. jegyz.) körének voltak tagjai és az 50-es évek elején az „Abendpost" c. lap körül csoportosultak. Gazdasági nézeteiket a polgári szabadkereskedelem pártolása jellemezte, politikai nézeteiket pedig az általános választójog és a népképviselet elvetése, továbbá szélsőséges individualizmus és az anarchiának mint „magasabb demokráciának" és mint „szabad emberi társulásnak" a dicsőítése. E csoport antidemokratikus és forradalomellenes irányzata abban is kifejezésre jutott, hogy 1850 áprilisában újságjuk főcíme alatt a „demokratikus újság" alcímet elhagyták. Emellett az „Abendpost" kijelentette, hogy olyan anarchia megvalósítására törekszik, amelyben az ember „sem egy másik embernek, sem a tömegnek nem rabszolgája", s rendszeresen fellépett a szocializmus és a kommunizmus ellen. Ezek az anarchista és félanarchista elképzelések a német kispolgári emigráció egy részénél visszhangra találtak. – *405*

[314] Nyilvánvalóan Karl Grünről és Arnold Rugéról van szó, akik Proudhon néhány írását németre fordították és a sajtóban propagálták. – *405*

[315] Ludwig Simon és az öt birodalmi régens egyike, Karl Vogt, mindketten a stuttgarti parlament képviselői, 1850-ben a stuttgarti „Deutsche Monatsschrift"-ben cikkeket tettek közzé, amelyekben az anarchiát dicsőítették és mindennemű államhatalom megszüntetésének eszméjét propagálták. – *405*

[316] Max Stirner „Der Einzige und sein Eigentum" c. munkáját Marx és Engels „A német ideológiá"-ban megsemmisítő bírálatban részesítették. (Lásd 3. köt.) – *406*

[317] Wieland: „Oberon". – *407*

[318] A Csendes-óceáni Társaságot Angliában alapították 1711-ben a Dél-Amerikával és a környező csendes-óceáni szigetekkel folytatandó kereskedelem ürügyén; igazi célja az állampapírokkal való spekuláció volt. A Társaság, amelyet a kormány különféle kiváltságokkal és monopóliumokkal támogatott, mértéktelen spekulációs tevékenysége következtében 1720-ban csődbe ment. – *410*

[319] Az 1844 júl. 19-i banktörvény az Angol Bankot két egymástól független és külön készpénzalappal rendelkező főosztályra osztotta: egy bankügyletekkel foglalkozó és egy bankjegykibocsátási főosztályra (banking department és issue department). A bankjegyek szilárd fedezetéül meghatározott aranyalapnak kellett rendelkezésre állnia. – *412 414 429*

[320] Lásd „Hansard's Parliamentary Debates", III. sor. CI. köt., London 1848. 674. old. – *413*

[321] Lásd Thomas Tooke: „A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive". Ebből a könyvből, amely az árak 1793 és 1856 közötti történetére vonatkozó ötkötetes munkának a negyedik kötete, Marx számos kivonatot készített, és azokat e „Szemle"-ben több helyütt felhasználta. — *414*

[322] David Morier Evans „The Commercial Crisis 1847–1848" c. könyvéből Marx több kivonatot készített, amelyeket e munkájában felhasznált. — *415*

[323] „The Economist" — angol gazdasági és politikai hetilap, 1843 szeptemberétől jelenik meg Londonban, az ipari nagyburzsoázia lapja. — *416*

[324] Bregenzben 1850 okt. 10–14 Ausztria, Bajorország és Württemberg uralkodói találkoztak és egyezményt kötöttek, hogy fellépnek Poroszországnak a Német Szövetségen belüli hegemóniára irányuló törekvéseivel szemben. — Varsóban 1850 okt. 28-án I. Miklós orosz cár, Ferenc József osztrák császár és Brandenburg gróf porosz miniszterelnök találkoztak; a porosz kormányfő kénytelen volt engedményeket tenni. E két konferencia Ausztria pozíciójának erősödéséről, Poroszország gyöngüléséről tanúskodott. — *418*

[325] 1833-ban az angol parlament törvényt fogadott el a gyarmati rabszolgaság eltörléséről. A kormány a rabszolgákkal dolgoztató ültetvényeseknek kártérítésül 20 millió font sterlinget fizetett ki adókból. — *420*

[326] A „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben tévesen 2% áll. Az Angol Bank leszámítolási kamatlábát 1848 nov. 2-án 3%-ban állapították meg, majd 1849 nov. 22-én $2\frac{1}{2}\%$-ra csökkentették. Ez a kamatláb 1850 dec. végéig volt érvényben. — *420*

[327] Schleswig-holsteini zavarok — Schleswig-Holsteinnak Dánia ellen vívott nemzeti felszabadító háborújáról van szó, amely 1848 márciusában kezdődött és megszakításokkal 1850 júliusáig tartott. Amikor Schleswig-Holstein népe a franciaországi februári forradalom és a németországi márciusi forradalom hatása alatt felkelt a dán uralom ellen, a megalakult ideiglenes kormány a német szövetségi gyűléshez fordult, amely Poroszországot hatalmazta fel a Dánia elleni hadviselésre. A porosz kormány azonban csupán látszatháborút folytatott, a porosz csapatok a schleswig-holsteini hadsereget minduntalan cserbenhagyták. 1848 aug. 26-án Poroszország Dániával Malmőben héthónapos fegyverszünetet kötött, amelynek feltételei Schleswig-Holstein népének úgyszólván minden addigi demokratikus vívmányát megsemmisítették. A fegyverszünet lejárta után, 1849 áprilisától, a hadműveletek váltakozó szerencsével tovább folytatódtak, amíg azután Poroszország újabb árulással 1849 júl. 10-én ismét fegyverszünetet, majd 1850 júl. 2-án békét kötött Dániával Németország nemzeti érdekei ellen. A schleswig-holsteiniak elhatározták, hogy saját erejükből folytatják a háborút, de hadseregük az idstedti csatában (1850 júl. 24–25) vereséget szenvedett, s ezzel az ellenállás véget ért. — Kurhesseni zavarok — Kurhessenben 1850 szeptemberében Hassenpflug, a választófejedelem reakciós minisztere feloszlatta a képviselőházat, amiért az egy kölcsön megszavazását megtagadta. Ugyanakkor ostromállapotot hirdetett ki, ami a lakosság újabb tiltakozásához vezetett. Minthogy a választófejedelem és Hassenpflug képtelen volt a nép tiltakozó mozgalmát elnyomni, okt. 15-én a helyreállított szövetségi gyűléshez és Ausztriához fordultak segítségért, annak ellenére, hogy Kurhessen a porosz hegemónia alatt álló ún. Unióhoz tartozott. Ez a körülmény konfliktushoz vezetett Ausztria és Poroszország között, hadműveletekre azonban a két állam között akkor nem került sor, mivel Poroszország a varsói konferencián 1850 okt. 28-án (lásd 324. jegyz.) kénytelen volt engedményeket tenni. — *425*

328 Arról a nemzetközi kongresszusról van szó, amelyet polgári pacifisták hívtak össze 1850 augusztusában Majna-Frankfurtban és amelyen Elihu Burritt, Cobden és Jaup játszották a főszerepet. A kongresszuson a quakerek vallási szektája is képviseltette magát. — *428*

329 A görög vita, amely főleg 1850 júniusában folyt az angol parlamentben, a következő eseményhez fűződött: Az angol kormány 1849 novemberében erélyes ultimátumot intézett Görögországhoz, s 1850 januárjában, majd áprilisában kiküldte flottáját a pireuszi kikötő körülzárására. Anglia ezzel a lépésével a görög kormányt a nagy stratégiai jelentőségű Sapienza és Elafonisi szigetek átadására akarta kényszeríteni. Ürügyül az szolgált Angliának, hogy néhány évvel előbb Athénben egy csődület alkalmával az angol védelem alatt álló Pacifico portugál kereskedő és egykori konzul házában károk keletkeztek. Oroszország és Franciaország tiltakoztak Anglia eljárása ellen, sőt a francia kormány vissza is hívta londoni nagykövetét. Az alsóházi vita során mondott beszédében Palmerston demagóg módon kikelt az európai reakciós államok politikája ellen és magát a polgári jogok védelmezőjének tüntette fel. — *428*

330 Haynau londoni tartózkodása alatt a Barclay, Perkins & Co. sörgyár munkásai megverték. Eljárásukat az angol néptömegek viharos helyesléssel fogadták. (V. ö. 52. jegyz.) — *429*

331 Katolikus emancipáció — az angol parlament 1829-ben hatálytalanította a katolikusok politikai jogait korlátozó rendelkezéseket. A katolikusoknak, akik többségükben írek voltak, megadták a jogot, hogy a parlamentbe kerüljenek és bizonyos állami tisztségeket elfoglaljanak; ugyanakkor a választhatósági cenzust öt zörösére emelték. Ezzel a mesterkedéssel az angol kormánykörök az volt a céljuk, hogy az ír burzsoázia és a katolikus földbirtokosok felső rétegét a maguk oldalára állítsák és ilymódon az ír nemzeti mozgalomban szakadást idézzenek elő. — *429*

332 Belügyminisztersége idején Peel újjáalakította az angol rendőrség szervezetét. Az 1829 jún. 19-i törvénnyel (Metropolitan Police Act) a fővárosi rendőrséget közvetlenül a belügyminiszternek rendelte alá, továbbá külön rendőrhadtestet állíttatott fel London számára. Anglia többi részében a rendőrség egy ideig még a helyi hatóságoknak maradt alárendelve, de a vidéki rendőrség legfőbb vezetésének és ellenőrzésének joga a belügyminiszter számára volt fenntartva. — *429*

333 1818-ban az angol parlament elé törvényjavaslatot terjesztettek arról, hogy az Angol Bank 1823-tól kezdve újra beválthassa a bankjegyeket aranypénzre. A parlament a javaslatot 1819-ben elfogadta; a bankjegyeknek aranyra való beváltását azonban már 1821-ben újból bevezették (v. ö. 73. jegyz.). — *429*

334 Az 1842-es vámtarifareform a gabona és egy sereg más importáru beviteli vámját csökkentette. A kincstár veszteségének pótlására bevezették a jövedelemadót. — *429*

335 Lásd „Red Republican" 1850 aug. 17-i (9.) sz. „The Peel-monument" (A Peel-emlékmű). — *430*

336 Puseyizmus — a római katolicizmus felé hajló áramlat az anglikán egyházon belül a XIX. sz. 30–60-as éveiben. Megalapítója, Pusey, az oxfordi egyetem teológusa a katolikus szertartásoknak és a katolicizmus néhány dogmájának az anglikán egyházban való feleleventésére törekedett. A puseyizmus vallási megnyilvánulása volt annak a harcnak, amelyet a befolyásához ragaszkodó angol arisztokrácia a zömében különböző protestáns szektákhoz tartozó ipari burzsoázia ellen folytatott. A puseyizmus számos híve átlépett a katolikus egyházba. — *430*

337 Magas Egyház (High Church) — az anglikán egyház három frakciója közül a legbefolyásosabb, az előkelőket tömöríti: szertartásaiban, dogmáiban legközelebb áll a katolicizm-

mushoz, a legkövetkezetesebben ragaszkodik az episzkopális hierarchiához, a hittételekhez stb. – Dissenterek vagy nonkonformisták az államegyházhoz nem tartozó protestánsok (presbiteriánusok, independensek, unitáriusok stb.) közös neve; az államegyház és az állam hosszú időn át üldözte őket. – *430*

[338] Az 1850 szept. 30-án kibocsátott pápai bulláról van szó. – *430*

[339] A római köztársaság alkotmányozó gyűlését, amely többségében polgári demokratákból, Mazzini híveiből állott, 1849 jan. 21-én választották meg. A gyűlés a pápát megfosztotta világi hatalmától és számos haladó szociális intézkedést hozott. A római köztársaságnak 1849 júliusában bekövetkezett bukása után a küldöttek jelentős része Angliába emigrált, ahol ideiglenes Olasz Nemzeti Bizottságot alakítottak. A bizottságot választói felhatalmazták, hogy nemzeti célokra kölcsönöket vegyen fel és az olasz polgárokat érintő minden kérdéssel foglalkozzék. – *431*

[340] 1850 tavaszán az osztrák kormány Lombardiában 120 millió lírás ún. önkéntes kölcsönt bocsátott ki. – *431*

[341] Ausztria az olasz államok olyasfajta gazdaságpolitikai egyesülését akarta létrehozni a belső vámok kiküszöbölésére és a behozatali vámok közös szabályozására, mint amilyen Porosz-német Vámegylet néven 1834-ben Poroszországból és a Német Szövetség 17 más államából alakult. – *431*

[342] Az 1848 márc. 18-i berlini felkelés győzelmétől megrémülve IV. Frigyes Vilmos porosz király márc. 21-én kiáltványt intézett a néphez, amelyben ígéretet tett az alkotmányosság bevezetésére és különböző demokratikus reformokra, majd a fekete-vörös-arany zászlóval végiglovagolt Berlinen, kijelentve, hogy Poroszországnak fel kell oldódnia Németországban, s hogy ő lesz az, aki megmenti a német szabadságot és egységet és élére áll az alkotmányos Németországnak. – *442*

[343] Mediatizálás – a régebben csak közvetlenül a birodalomtól függő német fejedelmek alávetése más, nagyobb német államok uralmának. – *442*

[344] Hessen-Darmstadt nagyhercegség és Hessen-Kassel választófejedelemség (Kurhessen), amelyek 1849-ben csatlakoztak a német államok Poroszország vezette egyesüléséhez, az ún. Unióhoz, 1850-ben Ausztria és Oroszország nyomására kiléptek az Unióból és Ausztria oldalára álltak át (v. ö. 170. és 327. jegyz.). – *443*

[345] IV. Frigyes Vilmos porosz király 1849 ápr. 3-án a frankfurti nemzetgyűlés küldöttségének, amely felajánlotta neki a császári koronát, többek között kijelentette, hogy ha Németországnak szüksége lesz „a porosz pajzsra és kardra külső vagy belső ellenséggel szemben", ő hívás nélkül segíteni fog. – *443*

[346] Leporello – Mozart „Don Giovanni" c., da Ponte szövegére szerzett operájában Don Juan szolgája, aki urának szerelmi ügyeiről pontos listát vezet. – *447*

[347] Célzás arra a vitára, amely a XIX. sz. 30-as éveinek végén folyt Heinrich Leo és Arnold Ruge között. Leo „Die Hegelingen" c. 1838-ban Halléban megjelent röpiratában Rugét és az ifjúhegeliánusokat ateizmussal vádolta és azt vetette szemükre, hogy nem tudják felismerni a különbséget az istenség és az emberiség között. (V. ö. még 1. köt. 216. jegyz.) – *449*

[348] „Bremer Tageskronik" (Brémai Napi Krónika) – német napilap, amely 1851 januárjától jelent meg ezzel a címmel a kispolgári demokrata Dulon által 1849-től 1850-ig

kiadott „Tageskronik" (Napi Krónika) folytatásaként. — Marx és Engels nyilatkozata kéziratban maradt. — *450*

[349] E kifejezést Ruge használta a „Bremer Tageskronik" 1851 jan. 17-i (474.) számában megjelent tudósításában. — *450*

[350] Great Windmill Street-i egylet: a londoni Német Munkás Művelődési Egylet (lásd 136. jegyz.), amelynek székhelye a Great Windmill Street 20-ban volt. — *450 515*

[351] Marx és Engels itt olyan, már előkészített anyagra hivatkoznak, amelyet csak „A számkivetés nagyjai" c. 1852 május–júniusban megírt munkájukban használtak fel. (Lásd 8. köt.) — *451*

[352] Banquet des Égaux — nemzetközi összejövetel, amelyet 1851 febr. 24-ére, a februári forradalom évfordulójára szerveztek a Willich–Schapper frakcióval együttműködve a kispolgári francia emigránsok (Louis Blanc) és a blanquisták (Barthélemy, Adam stb.). Információszerzés végett Marx és Engels elküldték a bankettra Konrad Schrammot és W. Piepert, akiket azonban Willich és Schapper hívei kikergettek a teremből, majd megvertek. A fogoly Blanqui által Londonba küldött felköszöntőt, amelyben Louis Blanc-t és az ideiglenes kormány többi tagját leleplezte, a bankett szervezői szándékosan eltitkolták. A felköszöntőt Blanqui barátai különböző francia újságokban tették közzé. (Lásd 526–528. old. és 387. jegyz.) Engels e levelét a „Times" nem közölte. — *452*

[353] E befejezetlenül maradt, nem a nyilvánosságnak szánt munka keletkezéséről lásd Engels 1851 ápr. 3-i és 11-i levelét Marxnak. A „Neue Zeit" 1914 dec. 4-i száma, amelyben Engelsnek ez az írása először jelent meg, a keletkezés időpontját 1851 szeptemberére, Techow „Umrisse des kommenden Kriegs" (A jövő háború körvonalai) c. cikkének közzététele utánra teszi. — *454*

[354] Jemappes-nál (Belgium) 1792 nov. 6-án a Dumouriez vezette francia sereg nagy győzelmet aratott az osztrák csapatok felett. — *457*

[355] Neerwindennél (Belgium) 1793 márc. 18-án Koburg herceg, osztrák tábornagy csapatai megverték a Dumouriez parancsnoksága alatt álló francia hadsereget. — *457*

[356] Fleurusnél (Belgium) 1794 jún. 26-án a franciák szétverték Koburg herceg csapatait. Ez a győzelem lehetővé tette, hogy a francia forradalmi hadsereg megszállja Belgiumot. — *458*

[357] Az 1792 aug. 10-i népi felkelés után alakult girondista kormányról van szó. — *458*

[358] Tourcoing-nál (Franciaország) 1794 máj. 18-án a Moreau tábornok vezette francia csapatok megverték Koburg herceg csapatait. — *459*

[359] Thermidor 9 (1794 júl. 27) — Robespierre és a jakobinus diktatúra bukásának napja, a nagyburzsoázia ellenforradalmának kezdete. Az államcsíny előkészítésében Carnot tevékenyen részt vett. — Fructidor 18 (1797 szept. 4) — a polgári kormány, a direktórium által Napóleon támogatásával végrehajtott államcsíny, amelynek célja egy királypárti államcsíny megelőzése volt. Carnot, aki közel állt a royalista összeesküvőkhöz, és ezáltal kompromittálta magát, elmenekült Franciaországból. — Brumaire 18 (1799 nov. 9) — Napóleon államcsínyje, amely katonai diktatúrájának létrehozásához vezetett. Carnot egyetértett az államcsínnyel, bár időnként bátortalan ellenzékieskedést mutatott Napóleonnal szemben. 1800 áprilisában Carnot-t hadügyminiszterré nevezték ki. — *460*

[360] Az Abensbergnél és Eggmühlnél vívott ütközetek az 1809 áprilisában Regensburg környékén lejátszódott ötnapos csata hadműveletei közé tartoztak. A regensburgi csata az osztrák hadsereg vereségével és visszavonulásával végződött. — *462*

[361] „Die Krähwinkler Landwehr" (A mucsai Landwehr) c., 1813-ban keletkezett népdal refrénje. — *462 553*

[362] 1790 szept. 22., ill. 1788 dec. 17. — *462*

[363] „Gyalogság" c. cikkében („New American Cyclopaedia", IX. köt. 1860.) Engels ezt írja erről: „Amikor hadserege mintakép lett Európában, Frigyes, hogy megzavarja más nemzetek katonai szakértőit, bámulatos fokig kezdte bonyolítani a taktikai mozgások rendszerét, amelyek valóságos háborúban mind alkalmatlanok voltak, s amelyeket csak arra szánt, hogy leplezze a győzelmét biztosító eszközök egyszerűségét. Ez annyira sikerült neki, hogy saját alárendeltjei zavarodtak meg leginkább; valóban elhitték, hogy a vonalalakításnak ezekben a bonyolult módszereiben van Frigyes taktikájának igazi lényege, és ilymódon Frigyes azonkívül, hogy lerakta az alapjait annak a pedantériának és fegyelmezésnek, amely azóta is jellemzi a poroszokat, ténylegesen előkészítette őket Jena és Auerstedt példátlan szégyenére." — *465*

[364] Konskripció — a fegyverbíró férfiaknak törvényileg szabályozott besorozása katonai szolgálatra. Amikor a korosztályokba osztott férfiak a szolgálattétel idejét elérték, a törvényileg megállapított létszámot sorshúzás útján választották ki. A sorsolás alapján mentesültek mint tartalékosok az országon belül a nemzetőrségben teljesítettek szolgálatot. 1815-től a katonakötelesek helyettesíttethették magukat konskripció alá nem eső önkéntes helyettesek által; a megváltást is lehetővé tették. — Porosz Landwehr: lásd 95. jegyz. — Svájci milícia — az általános hadkötelezettségen alapuló rendszer. A polgárok kötelesek voltak foglalkozásuk mellett katonai kiképzésben részt venni és mindenkor készenlétben állni katonai szolgálat teljesítésére. — Levée en masse — az általános mozgósításnak a francia forradalmi háborúk idején kialakult formája, amelynek során csaknem az egész férfilakosságot fegyverbe szólították az ellenséges betöréssel szembeni honvédelemre. — *466*

[365] A porosz törvények szerint azok a kellő előképzettségű hadkötelesek, akiknek anyagi helyzete lehetővé tette, hogy a költségeket maguk viseljék, az önkéntesi vizsga sikeres letétele után csak egy évig szolgáltak, utána tartalékos, ill. Landwehr-tisztek lehettek. — *468*

[366] Ezt az 1850-es viszonyok elemzése alapján elfoglalt álláspontot Engels később több helyen korrigálta. Pl. 1887-ben Sigismund Borkheim: „Zur Erinnerung an die deutschen Mordspatrioten 1806—1807" (Az 1806—1807-es német hurrá-hazafiak emlékére) c. munkájához írt bevezetőjében, előrelátva egy jövő világháborút, arra a következtetésre jutott, hogy ez a háború három-négy évig tarthat. — *469*

[367] Ez a gondolat Marxnak és Engelsnek ahhoz a koruk viszonyai között helyes nézetéhez kapcsolódik, hogy a proletárforradalom csak akkor győzhet, ha több országban egyidejűleg vívják ki (v. ö. 59. jegyz.). — *469*

[368] „A Francia Köztársaság 1848 november 4-én elfogadott alkotmánya" c. cikkel a „Notes to the People" (v. ö. 185. jegyz.) szerkesztője, Ernest Jones az európai államok alkotmányaival foglalkozó cikksorozatot akart megindítani. Szerzőkül az európai proletár- és demokratikus mozgalom kiemelkedő harcosait kívánta bevonni. Marx szerzőségét bizonyítják Jonesnak 1851 máj. 23-i, 25-i és 30-i Marxhoz intézett levelei, de a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-val való egyezések is. A tervezett cikksorozatból

a „Notes to the People"-ben még egy cikk jelent meg: „A porosz alkotmány" címmel, ez nem Marx tollából származik. — *480*

[369] *Róma!* — Marx a francia kormánynak a római köztársaság elleni 1849. évi alkotmányellenes intervenciójára emlékeztet. (Lásd 52–54. és 61–62. old.) Ezért nevezi Marx a bevezetőt csupán szónokiasnak. — *480*

[370] Az 1819 jún. 9-i sajtótörvény értelmében valamely sajtóorgánum bejelentése alkalmával óvadékot kellett letétbe helyezni; az óvadék összege a megjelenés gyakoriságától és helyétől függött. A legmagasabb olyan kiadványoknál volt, amelyek hetenként több mint háromszor jelentek meg, és amelyeket Párizsban, valamint a szomszédos három département-ban nyomtattak ki. Az 1850 júl. 16-i törvény a magas óvadékot a Lyonban és a környező Rhône département-ban megjelenő kiadványokra is kiterjesztette. — *482*

[371] Louis Bonaparte 1832-ben felvette a svájci állampolgárságot, 1848-ban pedig Angliában önként jelentkezett special constable-nek. — Special constable az angol rendőrségnek polgári személyekből álló tartaléka volt, amely jelentős szerepet játszott az 1848 ápr. 10-i chartista tüntetés szétverésében. — *485*

[372] Az angol chartisták agitációjukban „részleteken" a népcharta (lásd 188. jegyz.) 2–6. pontjait értették. — *489*

[373] „Aufruf zur Unterstützung deutscher Flüchtlinge" — eredeti nyelve német. Megjelent „Neue Deutsche Zeitung", 1849 szept. 26. (228.) sz. — *497*

[374] Szerezsánok (vagy vörösköpenyesek) — 1700 óta a császári határőrezredekhez csatolt lovaskülönítmények török támadások ellen; 1871-től zsandárszolgálatot láttak el a szerb–osztrák határon. Vörös köpenyt és vörös sapkát viseltek és hírhedtek voltak kegyetlenkedéseikről. — *497*

[375] „Rechnungsablage des Ausschusses zur Unterstützung deutscher Flüchtlinge in London" — eredeti nyelve német. Megjelent „Westdeutsche Zeitung", 1849 dec. 12. (173.) sz. — *499*

[376] A részvényjegyzésre való felhívás eredeti nyelve német. Megfogalmazásában Marx és Engels is részt vettek. Kéziratban maradt fenn. — *501*

[377] „Rechnungsablage des Sozial-demokratischen Flüchtlingskomitees in London" — eredeti nyelve német. Megjelent „Westdeutsche Zeitung", 1850 márc. 21. (68.) sz. — *503*

[378] „Rechnungsablage des Sozial-demokratischen Flüchtlingskomitees in London" — eredeti nyelve német. Megjelent „Norddeutsche Freie Presse", 1850 máj. 10. (349.) sz. — *507*

[379] „Die deutschen Flüchtlinge in London" — eredeti nyelve német. Megjelent „Westdeutsche Zeitung", 1850 jún. 25. (149.) sz. — *509*

[380] „Rechnungsablage des Sozial-demokratischen Flüchtlingskomitees in London für Mai, Juni und Juli 1850" — eredeti nyelve német. Megjelent „Norddeutsche Freie Presse", 1850 aug. 8. (425.) sz. — *510*

[381] A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének 1850 szept. 15-i üléséről készült jegyzőkönyvből azelőtt csak azok a kivonatok voltak ismertek, amelyeket Marx a

„Leleplezések a kölni kommunista perről" c. művében (lásd 8. köt.) tett közzé, továbbá az ülés határozatai, melyeket a kölni Központi Vezetőségnek a Kommunisták Szövetségéhez intézett 1850 dec. 1-i üzenete tartalmaz (lásd 519–522. old.). A jegyzőkönyv teljes szövegét, két kézirat egybevetése alapján, első ízben az „International Review of Social History" (Nemzetközi Társadalomtörténeti Szemle) c. folyóirat tette közzé (I. évf. (1956.) 2. rész 234–252. old.). – Az amsterdami Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet által rendelkezésre bocsátott fotokópiák alapján az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet munkatársai megállapították, hogy a szóbanforgó mindkét okmány az ülés jegyzőkönyvének csupán a másolatát tartalmazza. Az egyik másolatot Hermann Wilhelm Haupt készítette, akit a Kommunisták Szövetségében beállt szakadás után a Központi Vezetőség Kölnbe küldött, hogy ott az ülés határozatairól hírt adjon. A másik másolat írójának személyét eddig nem sikerült megállapítani. – A jegyzőkönyv szövegét – eredeti nyelve német – itt Haupt másolata alapján közöljük, a főbb eltéréseket lábjegyzetben adjuk. Marx és Engels Műveinek német és orosz kiadása ezt az okmányt a Művek 8. kötetében közli mellékletként. – *513*

382 A Kommunisták Szövetsége szervezeti szabályzatát (lásd 4. köt. 527–531. old.) az 1847 júniusi I. szövetségi kongresszuson fogadták el; megfogalmazásában Marx és Engels tevékeny részt vettek. A Szövetség szerveiben való megvitatás után a november–decemberi II. kongresszuson még egyszer megtárgyalták, és dec. 8-án végérvényesen elfogadták. 1848 második felében a londoni Központi Vezetőség a szabályzaton változtatásokat hajtott végre, amelyek az okmány elvi jelentőségét csökkentették. Az új szabályzat első szakaszában a proletariátus mozgalma céljának pontos megfogalmazását – a burzsoázia megdöntése, a proletariátus uralma és az osztályok nélküli társadalom megalapítása – egy szociális köztársaság létrehozásának elmosódott követelésével helyettesítették. – A Szövetség kettéválása után a kölni Központi Vezetőség Marx és Engels útmutatásai alapján újabb szervezeti szabályzatot dolgozott ki (lásd 523. old.), amelyet a Központi Vezetőség egyéb dokumentumaival együtt 1850 dec. 10-én elküldtek a Szövetség londoni körzetének. Ennek 1851 jan. 5-i ülésén, amelyen Marx és Engels is részt vettek, a szabályzatot elfogadták. E szabályzat egy másolatát a porosz rendőrség a Kommunisták Szövetsége tagjainak letartóztatása alkalmával más dokumentumokkal együtt lefoglalta, s szövegét közzétette Wermuth–Stieber „Die Kommunistenverschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts" (A tizenkilencedik század kommunista összeesküvései), Berlin 1853. c. könyvében. Kiadásunk a szabályzatot – „Statuten des Kommunistischen Bundes"; eredeti nyelve német – egy kézírásos, Marx megjegyzéseivel ellátott másolat alapján közli. – *514 523*

383 A párizsi kommün 1789 és 1794 között a városi önkormányzat szerve volt, amely 1792-től ténylegesen vezette a párizsi tömegeknek az erélyes forradalmi rendszabályok véghezviteléért folytatott harcát. A kommün tevékeny szerepet játszott a királyság megdöntésében, a jakobinus diktatúra létrehozásában, a maximális árak bevezetésében és más forradalmi intézkedésekben. A thermidor 9-i (1794 júl. 27.) államcsíny után a kommün szervezetét felszámolták. – *516*

384 „Rechnungsablage des Sozial-demokratischen Flüchtlingskomitees in London vom 1. August bis 10. September" – eredeti nyelve német. Megjelent „Deutsche Londoner Zeitung", 1850 szept. 27. (287.) sz. – *517*

385 Az üzenet eredeti nyelve német. Szövegét a szász rendőrség Peter Nothjung szabósegédnél, a kölni Központi Vezetőség 1851 máj. 10-én Lipcsében letartóztatott megbízottjánál megtalálta, s a „Dresdner Journal und Anzeiger" 1851 jún. 22-i (171.) számában közzétette, hogy „felhívja a figyelmet a demokratikus-szociális-kommunista pártnak az állam és a társadalom szempontjából veszedelmes üzelmeire". – „Dresdner Journal und Anzeiger" – az első politikai napilap Drezdában, amelyet a szász kormány engedé-

lyezett, 1848-ban alapították, eleinte demokrata-liberális, majd 1848 okt. 1-től a szász kormány szócsöve volt, 1849 ápr. 1-től pedig állami tulajdon lett; 1904-ben még megjelent. — *519*

[386] Különszövetségnek (Sonderbund) nevezte Marx és Engels a Willich–Schapper-féle kalandor, szektás frakciót, amely 1850 szept. 15 után külön szervezetet alakított saját Központi Vezetőséggel. Tevékenységével a különszövetség elősegítette azt, hogy a porosz rendőrség felderítse a Kommunisták Szövetsége németországi illegális csoportjait és bírósági eljárást indítson a Szövetség ismert funkcionáriusai ellen. — *521*

[387] Blanqui pohárköszöntőjét, amelyet 1851 febr. 10-én elküldött a „Banquet des Égaux" előkészítő bizottságának (lásd 352. jegyz.), Marx és Engels 1851 tavaszán franciáról németre és angolra fordították és rövid bevezetővel látták el. A német fordítást 30 000 példányban kinyomtatták és Németországban, valamint Angliában is terjesztették. — *526*

[388] Engels bevezetését annak idején a Németországi Szociáldemokrata Párt opportunista vezetői meghamisítva tették közzé. 1895 márciusában a „Vorwärts", a párt központi lapja, önkényesen kiragadott részeket közölt a bevezetésből. Kautskyhoz írt 1895 ápr. 1-i levelében Engels így nyilatkozott erről: „Csodálkozással látom ma a »Vorwärts«-ben bevezetésem kivonatát, amelyet tudtom nélkül közöltek, és annyira megnyirbáltak, hogy úgy tűnök fel, mint a mindenáron való törvényesség békességért lihegő rajongója. Annál fontosabbnak tartom, hogy a »Neue Zeit«-ben most az egész jelenjék meg és ez a gyalázatos benyomás eltöröltessék." De sem a „Neue Zeit", sem az „Osztályharcok" 1895-ben megjelent különkiadása nem közölte Engels bevezetését csonkítatlanul. Az újabb szocialistaellenes törvény veszélyére hivatkozó német szociáldemokrata pártvezetés követelésére Engels kénytelen volt a bevezetés legélesebb helyeit törölni. A német szociáldemokrata pártvezetés arra törekedett, hogy Engels bevezetésének megrövidített szövegét opportunista politikájának igazolására használja fel. A bevezetés teljes szövegét először a Szovjetunióban hozták nyilvánosságra. A jelen kiadás alapjául az 1895-ös kefelevonatok szolgáltak. Az ott áthúzott szövegrészeket csúcsos zárójelbe tettük; a szövegmódosításokat lábjegyzetben közöljük. — *531*

[389] A Sachsenwald-uradalmat 1871-ben adományozta I. Vilmos német császár Bismarck kancellárnak. — *533*

[390] III. Napóleon idején Franciaország részt vett a krími háborúban (1854–55), Olaszország miatt háborút viselt Ausztriával (1859), Angliával együtt részt vett a Kína elleni háborúkban (1856–58, majd 1860), megkezdte Indokína meghódítását, expedíciót szervezett Szíriába (1860–61) és Mexikóba (1862–67), végül 1870-ben Poroszország ellen indított háborút. — *536*

[391] Konfliktus-kamara — 1861-ben I. Vilmos porosz király és a porosz Landtag között kitört az ún. alkotmánykonfliktus. A parlament többsége leszavazta a hadsereg újjászervezésére vonatkozó javaslatot. A király feloszlatta a kamarát, de az új választások után sem sikerült a parlamenttel a javaslatot elfogadtatni. Az 1862-ben kinevezett miniszterelnök, Bismarck, a parlamentet ismét feloszlatta és a katonai reformot önhatalmúlag megvalósította. — Az 1866-os felülről való forradalomról lásd 398. jegyz. — Az 1870–71-es német–francia háború eredményeképpen egyrészt létrejött a német császárság Ausztria nélkül (ezért nevezi Engels kisnémet császárságnak), másrészt a vereséget szenvedett Franciaországban 1870 szept. 4-én forradalom tört ki és létrejött a köztársaság. — *537*

[392] Az 1871 máj. 10-én megkötött frankfurti békeszerződés értelmében Franciaország 5 milliárd frank hadisarcot fizetett Németországnak. — *537*

393 Szocialistaellenes törvény — a német Reichstag 1878 okt. 19-én a szocialisták ellen irányuló törvényt fogadott el. Ezt a törvényt kezdetben két és fél évre hozták, később azonban hatályosságának idejét meghosszabbították és 1890-ig volt érvényben. A törvény értelmében feloszlattak minden munkásszervezetet, betiltották a munkásújságokat és folyóiratokat, elkobozták a szocialista irodalmat, tömegesen fogságba vetették a szociáldemokrata párt tagjait. A pártot a kivételes törvény váratlanul érte; vezetői rövid időre meginogtak, a pártot feloszlatták, de nem gondoskodtak ugyanakkor semmilyen illegális szervezet létrehozásáról. A párt tömegei központi utasítás nélkül földalatti szervezetet építettek ki, megszervezték az illegális pártmunkát. A legális és az illegális munka helyes összekapcsolása, a legális lehetőségek maximális kihasználása azzal az eredménnyel járt, hogy a párt kapcsolata a dolgozó tömegekkel évről évre erősödött. — *538*

394 Idézet a Francia Munkáspárt programjának Marx fogalmazta bevezető részéből. A programot 1880-ban a Le Havre-ban tartott kongresszuson fogadták el. — *538*

395 1870 szept. 4-én megdöntötték III. Napóleon kormányát és kikiáltották a köztársaságot. 1870 okt. 31-én a blanquisták kísérlete a „nemzeti védelem kormányának" megdöntésére kudarcba fulladt. — *541*

396 Reichsrat (Birodalmi Tanács) — osztrák parlament 1918-ig. — *542*

397 Zemszkij Szobor — a XVI. és a XVII. században az orosz rendek gyűlése. 1864 óta a cári Oroszországban kerületi és kormányzósági képviseletek, ún. zemsztvók működtek, amelyeket antidemokratikus módon választottak, és amelyek a földbirtokos nemesség és a tőkések érdekeit szolgálták. A századforduló idején a zemsztvókban konstitucionalista törekvések mutatkoztak. A növekvő forradalmi mozgalom hatására a liberális nagybirtokosok és a tőkések egy legfelsőbb népképviselet mellett szálltak síkra. II. Miklós cár 1895 jan. 17-én a zemsztvók és a városok képviselői előtt mondott beszédében „értelmetlen álmodozásoknak" minősítette az alkotmány bevezetésére irányuló törekvéseket. — *542*

398 1866-ban, Poroszországnak Ausztria ellen viselt háborúja után, Bismarck megfosztotta trónjától a hannoveri királyt, a hesseni választófejedelmet és a nassaui herceget; államaikat, valamint Schleswig-Holsteint és Majna-Frankfurt szabad birodalmi várost Poroszország bekebelezte. A háború eredményeként megszűnt a Német Szövetség, amely 1815 óta valamennyi német államot egyesített, és Bismarck létrehozta az Északnémet Szövetséget, amely a Majnától északra elterülő 22 kisállamot Poroszország vezetése alatt egyesítette; a három dél-német állam: Bajorország, Württemberg és Baden, valamint Hessen egy része pedig a Szövetségen kívül maradt. Az Északnémet Szövetség 1866 aug. 18-tól 1870 dec. 31-ig állt fenn. — *544 548*

399 Juvenalis: „Satirae", II. 24. — *544*

400 Köller belügyminiszter 1894 dec. 5-én új szocialistaellenes törvény javaslatát terjesztette a Reichstag elé. A javaslatot bizottsági tárgyalás után 1895 máj. 11-én elvetették. — *545*

401 A sadowai (königgrätzi) csatában 1866 júl. 3-án aratott porosz győzelem döntötte el az 1866-os porosz—osztrák háború sorsát. — *549*

402 A Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) baseli, negyedik kongresszusáról (1869 szept. 6—11) van szó. — *551*

403 Miután 1870 szept. 1-én a német csapatok Sedannál döntő győzelmet arattak III. Napóleon seregein, a három dél-német állam, Bajorország, Württemberg és Baden november-

ben Versailles-ban megállapodást kötött arról, hogy az Északnémet Szövetséggel német birodalommá egyesülnek, amelyben Poroszországé a vezető szerep. A német birodalom proklamálása I. Vilmos császárrá koronázásával egyidejűleg történt Versailles-ban 1871 jan. 18-án. — *552*

404 Engels „A lakáskérdéshez" c. 1872-es írásának következő soraira utal: „Valójában azonban Németországban is az állam, ahogyan fennáll, szükségszerű terméke a társadalmi alapzatnak, amelyből kinőtt. Poroszországban — és Poroszország most a mértékadó — a még mindig erős nagybirtokos nemesség mellett van egy viszonylag fiatal és főleg igen gyáva burzsoázia, amely eddig sem a közvetlen politikai uralmat nem vívta ki, mint Franciaországban, sem a többé-kevésbé közvetettet, mint Angliában. E két osztály mellett azonban van egy gyorsan növekedő, szellemileg igen fejlett és napról napra jobban szervezkedő proletariátus. Itt tehát a régi abszolút monarchia alapfeltétele — a földbirtokos nemesség és a burzsoázia közötti egyensúly — mellett megtaláljuk a modern bonapartizmus alapfeltételét: a burzsoázia és a proletariátus kozotti egyensúlyt. Mind a régi abszolút, mind a modern bonapartista monarchiában azonban a valóságos kormányzati hatalom egy külön tiszti és hivatalnoki kaszt kezében van, amely Poroszországban részint önmagából, részint a kis hitbizományi nemességből, ritkábban a nagybirtokos nemességből, legkisebb részben a burzsoáziából egészül ki. Ennek a látszólag a társadalmon kívül és úgyszólván fölotte álló kasztnak önállósága adja meg az államnak az önállóság látszatát a társadalommal szemben." — *552*

405 Az 1873-as krachhal befejeződött Németországban az úgynevezett gründolásnak, a fékevesztett tőzsdei manővereknek és spekulációknak az 1870—71-es német—francia háború után megkezdődott időszaka. — *554*

406 Spichernben 1870 aug. 6-án, Mars-la-Tour-ban 1870 aug. 16-án és Sedannál 1870 szept. 1-én verték meg a németek III. Napóleon seregeit. — *554*

407 Ez a jelszó a német csapatoknak III. Napóleon felett aratott győzelme után 1870 szept. 21-től kezdve jelent meg a „Volksstaat"-ban. — *554*

408 „Der Volksstaat" — az 1869-ben alapított szociáldemokrata munkáspártnak, az ún. eisenachiaknak a központi napilapja, amelyet Wilhelm Liebknecht szerkesztett; 1869-től 1876-ig jelent meg Lipcsében. — *554*

409 Az 1874 jan. 10-i Reichstag-választásokon a szociáldemokraták tobb mint 350 000 szavazatot és kilenc mandátumot kaptak. — *554*

Marx és Engels életének és tevékenységének adatai

(1849 augusztus — 1851 július)

1849

kb. aug. 26 Párizsból kiutasítva Marx megérkezik Londonba.

augusztus vége —szeptember eleje Marx a korábbi londoni Központi Vezetőség néhány tagjával újjáalakítja a Kommunisták Szövetségének Központi Vezetőségét.

augusztus vége —szeptember Engels Lausanne-ban a „Német birodalmi alkotmány-hadjárat"-on dolgozik. Genfben találkozik Wilhelm Liebknechttel, aki ezután nemsokára belép a Kommunisták Szövetségébe.

szeptember eleje Marx belép a londoni Német Munkás Művelődési Egyletbe, amely a Kommunisták Szövetsége helyi csoportjainak irányítása alatt áll.

szeptember— december Marx intenzív előkészületeket tesz arra, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" folytatásaként folyóiratot adjon ki. A szükséges pénz előteremtése, valamint kiadó és munkatársak szerzése céljából levelezést folytat Kölnben, Düsseldorfban, Frankfurtban, Hamburgban, Párizsban és más városokban tartózkodó barátaival és ismerőseivel.

szeptember 15 Engels Bernben találkozik Wilhelm Wolff-fal.

kb. szeptember 17 Marxné gyermekeivel Párizsból Londonba érkezik.

szeptember 18 A londoni Német Munkás Művelődési Egylet közgyűlése beválasztja Marxot a német politikai menekültek segélyezésére alakult bizottságba.

szeptember 20 Marx a bizottság többi tagjával együtt aláírja az első felhívást német menekültek támogatására. A felhívást több német újságban közzéteszik.

október eleje Engels elhagyja Svájcot, hogy Londonba utazzék Marxhoz. Minthogy a francia kormány az átutazást megtagadja tőle, Engels a tengeri utat választja; október 5-én Genovába érkezik, ahonnan 6-án hajóval indul Angliába.

kb. október közepe Marx találkozik a Svájcból Londonba érkező August Willichhel, aki levelet hoz Engelstől; Marx javaslatára Willichet beválasztják a Kommunisták Szövetségének Központi Vezetőségébe.

1849 november —1850 szeptember Marx a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben előadásokat tart, amelyekben a politikai gazdaságtan alapjait, valamint a „Kommunista Párt kiáltványának" legfőbb téziseit fejti ki. Ugyanezeket a kérdéseket

lakásán tartott előadásokban részletesebben világítja meg a Kommunisták Szövetségének aktív funkcionáriusai számára. Egyes előadásainak szövegét a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ben szándékozik nyilvánosságra hozni. E szándékát azonban nem sikerült megvalósítania.

kb. november 10 Öt hétig tartó tengeri utazás után Engels megérkezik Londonba. Beválasztják a Kommunisták Szövetségének Központi Vezetőségébe, részt vesz az új sajtóorgánum kiadásának előkészítő munkájában és belép a londoni Német Munkás Művelődési Egyletbe.

november 18 A kispolgári demokrata emigránsok (Struve, Heinzen és mások) arra irányuló kísérletei, hogy saját emigráns-szervezet alapítása révén a maguk befolyása alá vonják a londoni emigránsok proletár elemeit, Marxot és a Kommunisták Szövetségének más vezetőit arra indítják, hogy a londoni Német Munkás Művelődési Egylet közgyűlésén a német politikai menekültek segélyezésére alakult bizottságot átalakítsák; új neve: Szociáldemokrata Bizottság Német Menekültek Segélyezésére. A közgyűlés jóváhagyja a bizottság összetételét, amelynek Marx és Engels is tagjai.

kb. november 21 Theodor Hagen Hamburgból értesíti Marxot, hogy a tervezett politikai-gazdasági folyóirat számára sikerült Hamburgban nyomdászt (Köhler) és bizományi kiadót (Schuberth & Co.) találnia. Marx K. Schrammot jelöli ki a folyóirat felelős kiadójául.

november 28 Engels a „Northern Star"-ba, a chartisták fő sajtóorgánumába levelet ír „A német szociáldemokraták és a »Times«" címmel Karl Heinzennek a német forradalmi pártot kompromittáló, demagóg fellépése ellen. A levél a lap december 1-i számában jelenik meg.

december 3 Marx és Engels a bizottság többi tagjával együtt aláírják a „Német menekültek segélyezésére alakult londoni bizottság számadását".

december 15 Marx és Engels megírják a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" megindítását bejelentő hirdetményt. A hirdetményt német és svájci lapokban teszik közzé 1849 december végén és 1850 január elején.

kb. december 25 Marx és Engels részt vesznek a londoni Német Munkás Művelődési Egylet karácsonyi ünnepségén.

december 31 Marx, Engels és a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének más tagjai részt vesznek a Fraternal Democrats (Testvéri demokraták) társaságának újévi ünnepségén, amelyen több ország forradalmi emigránsainak képviselői, köztük a francia blanquista emigránsok képviselői is jelen vannak.

1850

január–február A Kommunisták Szövetségének Központi Vezetősége hozzálát a Szövetség újjászervezéséhez.

január 1 Marx és Engels visszautasítják a londoni kispolgári demokrata emigráció vezetőinek (Struve, Rudolf Schramm, Bamberger és mások) azt a kísérletét, hogy a német emigránsokat a maguk vezetése alatt egyesítsék. A január 3-ra összehívott egyesülési gyűlésre szóló meghívás elutasítását Marx – Engels, Seiler, Weerth, Willich, Konrad Schramm és Ferdinand Wolff

nevében is – többek között azzal indokolja, hogy „egyetlen munkást sem vontak be azok közül, akik évek óta a londoni német demokrácia élén állottak".

január 2 Marx újabb meghívást kap Rudolf Schrammtól a január 3-ra kitűzött gyűlésre. Marx a meghívásra nem válaszol.

január eleje Marx levelet ír Kölnbe Rösernek, a Kommunisták Szövetsége tagjának és javasolja neki, hogy Kölnben és a lehetőséghez képest a Rajna-tartomány más városaiban is alakítsanak szövetségi csoportot; rámutat arra, hogy a szólás- és sajtószabadság tényleges elnyomása szükségessé teszi az illegális szövetség felélesztését és hogy a legközelebbi időkben kommunista propaganda csak titokban lehetséges.

január eleje–február eleje Marx megfeszített erővel dolgozik a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" első füzetén; „Az 1848-as júniusi vereség" címmel megírja az „1848-tól 1849-ig" sorozat (későbbi címe „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig") első cikkét.

január 10 Marx javaslatára a Kommunisták Szövetségének Központi Vezetősége elhatározza, hogy Konrad Schrammot mint a Szövetség megbízottját, a chartisták és a francia blanquista emigránsok megbízólevelével is ellátva, Amerikába küldi, hogy ott a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-t propagálja és annak kiadásához, valamint egyéb propagandisztikus célokra pénzt szerezzen. Marx a párt németországi híveihez fordul azzal a kéréssel, hogy gyűjtsenek pénzt Schramm utazásához. Az utazás financiális nehézségek miatt nem jött létre.

január vége Marx betegsége, valamint kéziratok beszerzésének nehézsége következtében a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" első füzetének kinyomása halasztást szenved.

február eleje Röser kérdésére Marx azt válaszolja, hogy a Kommunisták Szövetségének kölni csoportja a „Kommunista Párt kiáltványá"-t tegye propagandája alapjává; a Szövetség 1847-es szervezeti szabályzata már elavult, és a londoni Központi Vezetőség által 1848-ban kidolgozott szervezeti szabályzat szintén nem talál itt helyeslésre; új szervezeti szabályzatot a Kommunisták Szövetségének küszöbönálló kongresszusa fog kidolgozni.

kb. február 2 Marx és Engels a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" első füzetének kéziratát elküldik Hamburgba a kiadónak. Marx nehezen olvasható kézírása, továbbá a kiadó, Schuberth üldöztetésétől való félelme miatt a nyomás elhúzódik.

február közepe Engels a chartista „Democratic Review" számára megírja „A tízórás kérdés" c. cikkét, amely március 2-án megjelenik.

február 25 Engels beszédet mond a francia blanquista emigránsok által az 1848-as francia forradalom évfordulójára rendezett banketton. Beszéde végén a párizsi júniusi felkelőkre üríti poharát.

február vége Marx és Engels befejezik az 1850 *január–februári „Szemle" megírását.* – Engels befejezi a „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. írását.

március Engels a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" számára megírja „Az angol tízórás törvény" c. cikkét.

március 4 A „Londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadását", amelynek elkészítésében Marx és Engels is részt vett, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet gyűlésén jóváhagyják. A számadást, „a németországi párt eszközeihez" apellálva, a „Westdeutsche Zeitung" március 21-i számában, valamint más újságokban is közzéteszik.

március 6 Hamburgban megjelenik a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" első füzete. Tartalmazza többek között Marxnak „Az 1848 júniusi vereség" c. írását, valamint Engels „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. munkájának első két fejezetét.

kb. március 7 Marx befejezi az „1848-tól 1849-ig" sorozat második cikkét „1849 június 13" címmel.

kb. március 7 —március vége Marx „1849 június 13 következményei" címmel megírja az „1848-tól 1849-ig" sorozat harmadik cikkét. Marx ebben rámutat a proletariátus és a parasztság szövetségének szükségességére, s így fogalmazza meg a forradalmi kommunizmus lényegét: „a forradalom permanenssé nyilvánítása, a proletariátus osztálydiktatúrája mint szükségszerű átmeneti pont az osztálykülönbségek megszüntetéséhez egyáltalában".

március közepe – április 18 Marx és Engels megírják az 1850 március–áprilisi „Szemlé"-t, amely főként Anglia gazdasági helyzetével foglalkozik.

március vége Hamburgban megjelenik a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" második füzete, amely tartalmazza Marx „1848-tól 1849-ig" sorozatának második cikkét „1849 június 13" címmel, Engels „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. írásának harmadik fejezetét, Marx és Engels több közösen megírt recenzióját és az 1850 január–februári „Szemlé"-t. – Marx és Engels megírja a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének 1850 márciusi Üzenetét, amely elemzi az 1848–49-es német forradalom tapasztalatait, élesen bírálja a német kispolgári demokratákat, hangsúlyozza a Szövetség megszilárdításának és önálló proletárpárt alakításának szükségességét, és kidolgozza a proletariátusnak az eljövendő forradalomban követendő taktikáját. Az Üzenet tartalmazza Marxnak és Engelsnek a permanens forradalomra vonatkozó alaptételeit.

március vége – április eleje A Kommunisták Szövetségének Marx és Engels vezette Központi Vezetősége a Szövetség csoportjainak újjászervezése végett Heinrich Bauert megbízottként az Üzenettel Németországba küldi.

április Marx, Engels és Willich a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének meghatalmazottaiként állandó kapcsolatot tartanak fenn a francia blanquista emigránsokkal és a forradalmi chartistákkal; részt vesznek a Forradalmi Kommunisták Világtársaságának megalapításában, amely e három szervezet képviselőit egyesíti. – Marx megírja a „Louis Napoléon és Fould" c. cikket. Házbérfizetési hátralék miatt a Marx család háztartási tárgyait lefoglalják. A család kénytelen átmenetileg szállodába költözni.

április 5 Marx és Engels részt vesznek a Fraternal Democrats által Robespierre születésének évfordulójára szervezett nemzetközi banketton. Beszédében Engels emlékeztet az angolok forradalmi hagyományaira, hangsúlyozza, hogy már az angol forradalom idején létrejött egy olyan párt, mint a levellerek, majd az angol munkásokra üríti poharát. Konrad Schramm, szintén a német kommunisták nevében szólva, hangsúlyozza Marx tételét a prole-

tariátus diktatúrájának szükségességéről; beszéde végén poharát Blanquira mint a francia proletariátus leghaladóbb képviselőjére üríti.

április 9—május Marx és Engels többször fordulnak levéllel Joseph Weydemeyerhez és Theodor Schusterhez, azzal a kéréssel, hogy szervezzenek Németországban pénzgyűjtést a német emigránsok javára.

kb. április közepe A Kommunisták Szövetségének Központi Vezetősége Dronkét megbízottként Svájcba küldi, hogy a Zürichben tartózkodó Wilhelm Wolff-fal együtt szervezze meg újra, ill. szilárdítsa meg a Kommunisták Szövetsége csoportjait és lépjen fel a kispolgári demokraták által vezetett Forradalmi Centralizáció nevű titkos szervezet intrikái ellen. Dronkét azzal is megbízzák, hogy utazzék Badenba és teremtsen kapcsolatot a Kommunisták Szövetsége ottani csoportjaival.

április közepe Marx és Engels cikket írnak Gottfried Kinkelről, leleplezve a német kispolgári demokrácia e tipikus képviselőjének a porosz katonai törvényszék előtti gyáva viselkedését.

kb. április 17 Hamburgban megjelenik a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" harmadik füzete, amely közli Marx „1848-tól 1849-ig" sorozatának harmadik cikkét „1849 június 13 következményei" címmel, továbbá Engels „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. írásának utolsó fejezetét.

április 20 Marx és Engels a szociáldemokrata menekültbizottság nevében „Nyilatkozat"-ot fogalmaznak meg, amelyben visszautasítják a kispolgári emigráció vezetői által terjesztett rágalmakat. A nyilatkozatot a „Neue Deutsche Zeitung" április 28-i számában, valamint más újságokban teszik közzé.

április 23 Marx és Engels a bizottság többi tagjával együtt aláírják a szociáldemokrata menekültbizottság számadását, amelyben leleplezik a kispolgári demokrata Struve, Bobzin és mások által a proletárpárt ellen szőtt intrikákat. A számadást, amely az emigránsok anyagi támogatására szólító felhívással fejeződik be, a „Norddeutsche Freie Presse" május 10-i számában és más újságokban teszik közzé.

kb. május Marx és Engels a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének megbízásából felveszik a kapcsolatot a magyar emigráció balszárnyával, többek között Türr Istvánnal és Bángya Jánossal.

kb. május 1 Marx és Engels levélben megbízzák a Zürichben tartózkodó Wilhelm Wolffot, hogy a Forradalmi Centralizáció tevékenységét kísérje figyelemmel és arról a Központi Vezetőséget rendszeresen informálja.

május 6 Marx és Engels felszólítják Pardigont, a londoni francia blanquista emigránsegyesület egyik vezetőjét, hogy a Struve vezetése alatt álló kispolgári emigránsegyesület közeledését utasítsa vissza, ellenkező esetben kénytelenek lesznek a blanquista egyesülettel minden kapcsolatot megszakítani.

kb. május közepe Marx a londoni Német Munkás Művelődési Egylet által rendezett kiránduláson megismerkedik Wilhelm Liebknechttel, aki Svájcból való kiutasítása után Londonba érkezett.

kb. május 19 Megjelenik a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" negyedik füzete. Tartalmazza Marx és Engels közös írásait: a recenziókat, az 1850 március—áprilisi „Szemlé"-t, a „Gottfried Kinkel" c. cikket, továbbá

Marx „Louis Napoléon és Fould" valamint Engels „Az angol tízórás törvény" c. cikkét.

június eleje Marx és Engels megírják a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének második, 1850 júniusi Üzenetét. Ebben részletes tájékoztatást adnak arról, hogy milyen a Szövetség helyzete Belgiumban, Németországban, Svájcban, Franciaországban és Angliában, s taktikai és szervezeti útmutatásokat adnak a csoportoknak.

június 14 Marx és Engels a szociáldemokrata menekültbizottság többi tagjával együtt nyilatkozatot írnak alá, amelyben a kispolgári emigránsok vezetői által a bizottságra szórt rágalmakat visszautasítják. A nyilatkozatot a „Westdeutsche Zeitung" június 25-i számában és más újságokban teszik közzé.

június közepe Marx és Engels a „Sun", a „Spectator", a „Globe" és a „Northern Star" c. angol lapokhoz nyílt leveleket intéznek, amelyekben tiltakoznak a londoni politikai emigránsoknak a porosz kormány nyomására szervezett rendőri zaklatása ellen.

június 25 Marx és Engels a frankfurti „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztőjéhez, Otto Lüninghez intézett nyilatkozatban válaszolnak ennek a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-ről írott recenziójára. Marx rámutat arra, hogy ő írásaiban a munkásosztály diktatúráját sohasem választotta el „egyáltalában az osztálykülönbségek megszüntetésétől", Engels pedig a recenzió tiltakozásával szemben újra hangsúlyozza, hogy a „Neue Rheinische Zeitung" volt az egyetlen lap, amely az 1848–49-es német forradalomban következetesen képviselte a proletariátust. A nyilatkozatot a „Neue Deutsche Zeitung" július 4-i száma közölte.

kb. július Marx hozzáfog az utolsó tíz év gazdaságtörténetének rendszeres tanulmányozásához, felhasználva ehhez az árak történetére, a bankrendszerre és a gazdasági válságokra vonatkozó szakirodalmat, valamint a londoni „Economist" évfolyamait.

július A Marx és Engels vezette szociáldemokrata menekültbizottság a menekültek számára közös lakóházat, étkezdét és műhelyeket létesít.

július 3 után Marx és Engels részletes beszámolót kapnak Dronkétól a Szövetség svájci szervezetének megerősítésére irányuló tevékenységére, továbbá a Forradalmi Centralizáció vezetőivel folytatott tárgyalásaira vonatkozóan. Marx a proletárpárt függetlenségéért harcolva javasolja a Központi Vezetőségnek, hogy a Forradalmi Centralizáció egyesülési indítványát utasítsa vissza.

július 30 Marx és Engels a londoni szociáldemokrata menekültbizottság többi tagjával együtt aláírják a bizottság 1850 május–június–júliusi számadását, amelyet a „Norddeutsche Freie Presse" augusztus 8-i számában tesznek közzé.

kb. augusztus A Központi Vezetőségben nézeteltérés alakul ki, mert Willich a kispolgári demokrata emigráns-szervezetek közeledési indítványainak elfogadását követeli. Marx és Engels, miután arra a következtetésre jutottak, hogy a beköszöntött általános virágzás tartama alatt forradalom nem várható, új taktikájukat – a proletárpártnak a jövő forradalmi harcaira való türelmes előkészítését – védelmezik a Központi Vezetőségben.

kb. augusztus 28 A szociáldemokrata menekültbizottságban heves konfliktus támad Willich és a Bizottság Marx vezette többsége között. Willich bejelenti a Bizottságból

való kilépését. Az ezt követő napon Marx és Engels a londoni Német Munkás Művelődési Egylet ülésén élesen bírálják Willich magatartását.

nyár vége Engels befejezi „A német parasztháború" c. munkáját.

szeptember 10 Engels részt vesz a Fraternal Democrats egyik gyűlésén, amelyen ezek szolidaritást vállalnak a Barclay, Perkins & Co. sörgyár munkásaival, akik a magyar nép hóhérját, Haynau osztrák tábornagyot megverték. Engels beszédében megköszöni az angol munkásoknak, hogy „földijének" őt megillető emléket adtak.

szeptember 10 —15 Marx, Engels, Heinrich Bauer és Pfänder bejelentik kilépésüket a szociáldemokrata menekültbizottságból. A londoni Német Munkás Művelődési Egylet által a menekültbizottság tevékenységének felülvizsgálatára kirendelt bizottság a pénztári bizonylatokat rendben találja.

szeptember 15 A Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének ülésén Marx élesen bírálja Willichet és Schappert a politikai helyzet hibás értékelése és ezzel összefüggő kalandor taktikájuk miatt. Rámutat arra, hogy Willich és Schapper a valóságos viszonyok materialista elemzését „forradalmi" frázisokkal helyettesítik. Ezen az ülésen sor kerül a Szövetség kettéválására. A Központi Vezetőség többsége Marxot és Engelst támogatja. A Willich—Schapper szakadár frakció szavazataival szemben határozatot hoznak a Központi Vezetőség székhelyének Kölnbe való áthelyezésére vonatkozóan; a kölni körzetet új Központi Vezetőség megalakításával bízzák meg.

kb. szeptember 17 Marx megkapja a kölni kommunisták szeptember 14-i keltezésű levelét, amelyben felkérik, hogy az újabb események tekintetbevételével dolgozza át és adja ki újra a „Kommunista Párt kiáltványá"-t és hogy fejezze be a politikai gazdaságtannal foglalkozó könyvét, mert kiadása a propaganda szempontjából nagy jelentőségű volna.

szeptember 17 Marx, Engels és követőik kilépnek a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből, mivel a tagok többsége Willich és Schapper oldalára állt.

szeptember 18 Marx és Engels Heinrich Bauerral és Karl Pfänderrel együtt aláírják a szociáldemokrata menekültbizottságnak az 1850 augusztus 1-től szeptember 10-ig terjedő időszakra vonatkozó, utolsó számadását, amelyet a „Deutsche Londoner Zeitung" szeptember 27-i számában tesznek közzé.

szeptember 24 Marx Wilhelm Haupttal, a Központi Vezetőség megbízottjával levelet küld Kölnbe Rösernek a Kommunisták Szövetségében bekövetkezett szakadásra vonatkozóan.

kb. szeptember 28 Marx szeptember 25-i keltezéssel levelet kap Rösertől, aki közli a Kommunisták Szövetsége kölni körzeti vezetőségének beleegyezését abba, hogy a Szövetségnek Londonban bekövetkezett szakadása miatt a Központi Vezetőség feladatait magukra vállalják. Röser kéri a szükséges dokumentumok és címek megküldését.

szeptember vége —október eleje Marx és Engels levelekben tájékoztatják elvbarátaikat, Wilhelm Wolffot, Joseph Weydemeyert, Ernst Dronkét és másokat, a Kommunisták Szövetségében beállott szakadásról. — Marx újra hozzáfog a polgári politikai gazdaságtan bírálatával foglalkozó, már 1844 tavaszán tervbe vett munkájához, rendszeresen látogatja a British Museum könyvtárát, ahol többek között

John Stuart Mill, John Fullarton, Robert Torrens és Thomas Tooke műveit tanulmányozza.

kb. október Marx segít Eccariusnak „Die Schneiderei in London oder der Kampf des grossen und des kleinen Kapitals" c. cikke megírásában, s szerkesztőségi megjegyzést ír hozzá.

október Engels a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-nek szánt cikken dolgozik, amely az „Abendpost" körül csoportosuló egykori ifjúhegeliánusok egy részének anarchisztikus fellépése ellen irányul. A kézirat azonban befejezetlenul marad és nem kerül nyilvánosságra.

október 7–9 A francia blanquista Adam, Vidil és Barthélemy találkozót kér Marxtól és Engelstől, hogy Willichhel együtt megbeszéljék a Forradalmi Kommunisták Világtársaságának kérdéseit. Marx és Engels azt válaszolják, hogy a társaságot már régóta feloszlottnak tekintik.

november 1 Marx és Engels befejezik a „Szemle, 1850 májustól októberig" c. cikket, amelyben elemzik Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok és Németország e periódus alatti gazdasági fejlődését és politikai eseményeit, megállapítják a forradalmi mozgalom perspektíváiban bekövetkezett változásokat és bírálják az európai kispolgári demokrácia vezetőinek kalandor terveit

november 9–30 A „Red Republican", a chartisták balszárnyának sajtóorgánuma folytatásokban közli a „Kommunista Párt kiáltványá"-nak első angol fordítását.

november 11 A Kommunisták Szövetségének Marx és Engels vezette londoni korzete javasolja a Szövetség kölni Központi Vezetőségének, hogy a Londonban megalakult szakadár szervezet vezető funkcionáriusait, elsősorban Willichet, Schappert, Schärttnert, Dietzet, Lehmannt, Herbertet és Fränkelt zárja ki a Szövetségből és ezt az egész Szövetséggel kozolje.

november közepe Engels Manchesterbe koltozik és újra belép az Ermen & Engels céghez, főként azért, hogy Marxot anyagilag segíthesse és lehetővé tegye számára gazdaságtani elmélete kidolgozásának folytatását. Ettől az időtől kezdve Marx és Engels úgyszólván naponta váltanak levelet egymással.

november 29 Hamburgban megjelenik a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" utolsó füzete, az 5–6. kettős szám. Tartalmazza a „Szemle, 1850 májustól októberig" c. Marx és Engels által kozosen írt cikket, Engelsnek „A német parasztháború" c. munkáját és újranyomásként a „Kommunista Párt kiáltványá"-nak III. fejezetét.

november vége Engels Manchesterben elkezdi a hadügy rendszeres tanulmányozását.

1850 november vége–1851 február Marx a Kommunisták Szovetsége kolni és hamburgi tagjaival, valamint kiadókkal tárgyalásokat folytat a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"-nek negyedévi folyóiratként való további kiadására vonatkozólag.

december Marx tobb levelet vált a kölni Hermann Beckerrel „Összegyújtott cikkei"-nek kiadása ugyében.

december 3 Haupt jelentést küld Marxnak a Szövetség hamburgi helyzetéről.

december 18 Marx megkapja a kolni Kozponti Vezetőségnek 1850 december 1-én a Szovetséghez intézett Üzenetét, valamint a Szovetség új szervezeti szabályzatának tervezetét.

december 30 Marx és felesége, valamint a rövid tartózkodásra Londonba érkezett Engels, részt vesznek a Fraternal Democrats által rendezett újévi ünnepségen. Beszédében Engels részletesen foglalkozik a kontinensen lejátszódott forradalom vereségének okaival.

december vége Engels megkezdi az orosz nyelv tanulmányozását.

1851

január–december Marx intenzíven foglalkozik politikai gazdaságtannal. Rendszeresen látogatja a British Museum könyvtárát és tárgyalásokat folytat tervezett gazdaságtani munkájának kiadására vonatkozólag.

január 5 Marx részt vesz a Kommunisták Szövetsége londoni körzetének ülésén, amelyen a kölni Központi Vezetőség által javasolt új szervezeti szabályzatot elfogadják. Engels részt vesz a manchesteri chartisták gyűlésén, amelyen Ernest Jones a chartisták balszárnyának álláspontját képviseli.

január 8 Engels közli Marxszal azt a szándékát, hogy a „Kommunista Párt kiáltványá"-nak eszméit Manchesterben a forradalmi chartisták között propagálja.

január 27 Marx és Engels nyilatkozatot fogalmaz meg Rugénak egy a „Bremer Tageskronik" január 17-i számában megjelent rágalmazó cikkével kapcsolatban. A nyilatkozatot, amelyet a brémai „Weserzeitung" szerkesztőségének küldenek el, a lap nem közli.

január vége–február eleje Engels a Harney által szerkesztett chartista „Friend of the People" számára cikksorozatot ír, amely több polgári demokrata, az ún. Európai Demokrácia Központi Bizottságának vezetői, Mazzini, Ledru-Rollin és Ruge ellen irányul.

február 12 Engels értesíti Marxot arról, hogy Manchesterben részt vesz a chartisták balszárnya egy új helyi szervezetének megalapításában.

február közepe Marx és Engels rosszallását nyilvánítja, amiért Harney részt vett egy nemzetközi összejövetelen, amelyet a kispolgári emigráció vezetői (Louis Blanc és mások) Willichhel, Schapperral és a blanquistákkal közösen rendeztek február 11-én, Bem halálának évfordulóján. Engels visszavonja Harney „Friend of the People"-je számára írt cikkeit.

február 21 Marx azt tanácsolja Ernest Jonesnak, hogy ne vegyen részt a Louis Blanc és a blanquisták, valamint a Willich–Schapper frakció által az 1848-as februári forradalom évfordulójára rendezendő Egyenlők bankettján.

február 24 Marx információszerzés végett Konrad Schrammot és Wilhelm Piepert elküldi az Egyenlők bankettjára. Willich és Schapper hívei Schrammot és Piepert kikergetik a teremből és megverik őket.

február 26 Engels Marxszal egyetértésben levelet ír Harneynak, amelyben az Egyenlők bankettján való részvételét, valamint Willichhez és Schapperhoz való közeledését élesen elítéli.

február 28 Marx részletes levelet ír a Központi Vezetőségnek a bankettről, és kéri hogy a történtekről tájékoztassák a német munkásokat.

kb. március 3–4 Engels néhány napra Londonba érkezik Marxhoz, hogy személyesen beszéljék meg a Louis Blanc, Willich stb. leleplezésére teendő intézkedéseket. Marx és Engels lefordítják angolra és németre Blanquinak a bankettra küldött, de a bankett szervezői által eltitkolt pohárköszöntőjét. A pohárköszöntő német fordítását Marx és Engels előzetes megjegyzésével 30 000 példányban kinyomják, s Németországban és Angliában terjesztik.

március 5 Engels a „Times" szerkesztőjéhez intézett nyílt levelében leleplezi az Egyenlők bankettjának szervezőit; mellékeli angol fordításban Blanqui pohárköszöntőjét. A levelet a „Times" nem közölte.

április Engels a „Mik a feltételei és kilátásai a Szent Szövetség háborújának egy forradalmi Franciaország ellen 1852-ben" címmel ismert kéziratán dolgozik, első ízben világítva meg materialista módon a hadügy fejlődését.

április–május Marx levelet vált Hermann Beckerrel a „Misère de la philosophie" német fordításának kiadására vonatkozólag. A terv nem valósulhatott meg. Marx azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miként lehet a villamos energiát a talaj termékenységének fokozására felhasználni. Tanulmányozza a kérdés szakirodalmát.

április 2 Marx javasolja Engelsnek, hogy írja meg az 1848–49-es magyar hadjáratok történetét.

kb. április 2 Danielsnek írt levelében Marx élesen bírálja Feuerbach filozófiai nézeteit, amelyeknek hatása alól Danielsnek még nem sikerült magát teljesen kivonnia.

április vége Kölnben Hermann Becker kiadásában öt ívnyi terjedelemben megjelenik „Karl Marx összegyűjtött cikkei" 1. füzete. A kiadvány két, 1842-ben írt cikket tartalmaz: „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról", valamint a „6. rajnai Landtag tanácskozásai. Első cikk. Viták a sajtószabadságról és az országos rendek tanácskozásainak közzétételéről". Becker elfogatása miatt a gyűjteménynek több füzete nem jelenik meg.

kb. május 24–28 Marxot értesítik Németországból a Kommunisták Szövetsége több tagjának (Peter Nothjung, Hermann Becker, Peter Röser) letartóztatásáról, valamint arról, hogy hazaárulással vádolják őket. Marx megírja ezt Engelsnek.

május vége Daniels kérésére Marx előszót szándékozik írni ennek antropológiai munkájához, a többi között azt hangsúlyozva, hogy „a már elért technikai igazságok csak kommunista viszonyok között mehetnek át a gyakorlatba".

június első fele Marx és Engels, akik Harneyval megszakították kapcsolatukat, a Jones által szerkesztett chartista lapok számára dolgoznak; segítségére vannak Jonesnak egyes cikkek megírásában, valamint általában a lapok szerkesztésében. Marx megírja a „Notes to the People"-nek „A Francia Köztársaság alkotmánya" c. cikkét.

július 31 Marx levélben közli Engelsszel azt a szándékát, hogy Wilhelm Wolff-fal közösen hiranyagot adnak ki az amerikai német sajtó számára. Válaszlevelében Engels támogatja ezt a tervet, amelyben a „Neue Rheinische Zeitung" könyomatos formában való folytatásának lehetőségét látja.

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

»*Abendpost. Demokratische Zeitung*« (Esti Posta. Demokratikus újság), Berlin. – *291 294* (313)

ADAM – francia munkás, blanquista, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja; 1850-ben egyik vezetője a londoni francia blanquista emigráns-egyesületnek. – *403 506*

ADOLF VILMOS KÁROLY ÁGOST (1817–1905) – nassaui herceg 1839–1866; V. Adolf néven luxemburgi nagyherceg 1890–1902. – *544*

ALBA, Fernando Alvarez de Toledo, herceg (1507–1582) – spanyol államférfi és hadvezér, németalföldi helytartó; a németalföldi forradalmat véres kegyetlenséggel leverte (1566–68). – *367*

Albert *lásd* Martin

ALBERT, III. (Merész) (1443–1500) – szász herceg 1464–1500; az 1491–92-es németalföldi népfelkelést és a fríz parasztok 1497-es felkelését leverő büntető csapatok vezére. – *351*

»*Allgemeine Zeitung*« (Általános Újság), Augsburg. – *192* (148)

ANNA, Stuart (1665–1714) – angol királynő 1702–1714. – *202*

ANNEKE, Friedrich (Fritz) (kb. 1817–kb. 1872) – porosz tüzértiszt, a hadseregből kizárták; 1848-ban tagja a Kommunisták Szövetsége egyik kölni csoportjának, egyik alapítója és titkára a Kölni Munkásegyletnek, Gottschalk híve; a „Neue Kölnische Zeitung" kiadója, a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja, 1848 júl.–dec. letartóztatásban; részt vett a badeni-pfalzi felkelésben mint a katonai bizottság tagja, majd kivándorolt Amerikába és az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *149–150 172*

ANTAL (1489–1544) – lotaringiai herceg 1508–1544; kegyetlenül leverte az elzászi parasztok felkelését; a reformáció üldözője. – *393*

---

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik vagy az kétséget kizáróan megállapítható. Az újságok és folyóiratok közül egy csillaggal (*) jelöltük azokat, amelyeknek Marx és Engels ez időben munkatársa volt, két csillaggal (**) azokat, amelyeknek szerkesztésében részt vettek, vagy amelyek befolyásuk alatt álltak.

ARAGO, Dominique-François (1786–1853) – francia csillagász, fizikus és matematikus; polgári politikus. A júliusi monarchia idején republikánus, 1848-ban az ideiglenes kormány tagja. Részt vett a párizsi proletariátus júniusi felkelésének leverésében. – *526*

ARIOSTO, Lodovico (1474–1533) – olasz költő.
– *L'Orlando furioso* (Az őrjöngő Roland). – *47* ([36])

ARNDT, Ernst Moritz (1769–1860) – német romantikus író, történész és filológus, a Napóleon elleni küzdelmek aktív résztvevője, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép), alkotmányos monarchista. – *208 292*
– *Des Deutschen Vaterland* (A német hazája). – *208*

ARNOLD, Bresciai (kb. 1100–1155) – olasz egyházreformátor, néptribun, az olasz városok demokrata-republikánus mozgalmának vezetője; 1145–55 a római köztársaság élén állt, mint eretneket kivégezték. – *335*

Ashley *lásd* Shaftesbury

»*L'Assemblée nationale*« (A Nemzetgyűlés), Párizs. – *97 212 312 435* ([75])

Aston *lásd* Meier

AUERBACH, Berthold (1812–1882) – liberális író, később Bismarck híve. – *192 194*

AYLVA, Syaard – 1497-ben a fríz parasztfelkelés vezére. – *351*

B

BACH, Walter – zsoldos, 1525-ben csatlakozott a dél-német parasztfelkeléshez, az allgäui parasztsereg egyik vezére volt; áruló lett és Svájcba szökött. – *385 387*

Badeni nagyherceg *lásd* Lipót Károly Frigyes

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, az 1848-as német forradalom résztvevője; később anarchista, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen, 1872-ben kizárták az I. Internacionáléból. – *555*

BALL, John (?–1381) – angol pap, az 1381-es parasztfelkelés egyik vezetője, kivégezték. – *335–336*

Bambergi püspök *lásd* Weigand von Redwitz

BAMBERGER, Ludwig (1823–1899) – publicista, polgári demokrata; 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés résztvevője, később nemzeti liberális Reichstag-képviselő. – *150 176*

»*Bamberger Zeitung*« (Bambergi Újság). – *192* ([148])

BANTELHANS (Bantel, Hans) – dettingeni polgár, a „Szegény Konrád" és az 1514-es parasztfelkelés egyik vezére a Sváb Alb hegységben. – *357*

BARAGUAY D'HILLIERS, Louis-Achille, comte (1795–1878) – francia tábornok, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, bonapartista. – *68*

BARBÈS, Armand (1809–1870) – francia forradalmár, kispolgári demokrata, a júliusi monarchia idején a titkos Évszakok társasága egyik vezetője, 1839-ben felkelési kísérletben való részvételért életfogytiglanra ítélik; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, Ledru-Rollin politikáját támogatja; az 1848 máj. 15-i események résztvevőjeként

megint életfogytiglanra ítélik, 1854-ben amnesztiát kap és emigrál. – *49 88 262 453 487* ([7 22 37])

BARNABÁS – magyar pap, az 1514-es magyar parasztháború egyik vezetője. – *359*

BAROCHE, Pierre-Jules (1802–1870) – francia jogász, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, rendpárti; 1849-ben főállamügyész, az 1851-es államcsíny előtt és után több kormány tagja, bonapartista. – *88*

BARROT, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791–1873) – francia ügyvéd és politikus, a júliusi monarchia idején a liberális dinasztikus ellenzék vezetője; 1848 dec.–1849 okt. miniszterelnök. – *14 34 43–50 54 62–63 68 70 72 198 543*

BARTHELEMY, Emmanuel (kb. 1820–1855) – francia munkás, blanquista, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja; 1848-ban a párizsi júniusi felkelés résztvevője, majd Angliába emigrált; a londoni francia blanquista menekültek egyik vezetője; 1855-ben bűncselekmény vádjával kivégezték. – *403*

BASTIAT, Frédéric (1801–1850) – francia vulgáris közgazdász; szabadkereskedő. – *10* – és Pierre-Joseph PROUDHON: *Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon* (A hitel ingyenessége. Vita Fr. Bastiat úr és Proudhon úr között.), Párizs 1850. – ([72])

BASTIDE, Jules (1800–1879) – francia politikus és publicista, polgári republikánus, 1836–46 a „National" igazgatója; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, külügyminiszter. – *37*

BÁTHORY ISTVÁN, gróf (?–1530) – 1514-ben a déli végek főkapitánya, a felkelt parasztok leverésére küldték; Magyarország nádora 1519–1530. – *359*

Batrakhomüomakhia (Békaegérharc). – *208* ([171])

BAUER, Heinrich – német cipész, az Igazak Szövetségének egyik vezetője; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; 1851-ben Ausztráliába emigrált. – *296 298 299 302 402 498–500 505 508–509 512 513 516 518*

BAUER, Ludwig (Louis) – orvos, 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal); 1849-ben Londonba költözött, ahol a német emigráció polgári köréhez csatlakozott; a londoni Demokrata Egylet segélybizottságának elnöke. – *295 508*

»*Bayerische Landbötin*« (Bajor Hírnöknő), München. – *192* ([147])

BEAUMARCHAIS, Pierre-Augustin Caron de (1732–1799) – francia drámaíró. – *49*

BEBEL, August (1840–1913) – esztergályos, a II. Internacionálé és a német szociáldemokrácia egyik alapítója és vezére; 1867-től Reichstag-képviselő. – *538*

BECKER, Johann Philipp (1809–1886) – frankenthali kefekötő, az 1830–40-es évek németországi és svájci demokratikus mozgalmainak résztvevője; a svájci hadsereg tisztjeként harcolt a Sonderbund ellen; az 1848–49-es forradalom aktív résztvevője, a badeni népfelkelők parancsnoka; a 60-as években az I. Internacionálé egyik vezetője Svájcban, a „Vorbote" c. folyóirat szerkesztője; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *136 174 176 182 184–188* ([139])

BECKER, Max Joseph (?–1896) – Rajna-tartományi mérnök, demokrata; 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés résztvevője; a felkelés leverése után Svájcba, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *162–163*

Békaegérharc *lásd* Batrakhomüomakhia

BEM, József (1794–1850) – lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel felkelés egyik vezetője; 1848 októberében részt vesz a forradalmi Bécs védelmében; 1848 novemberétől a magyar honvédsereg tábornoka és az Erdélyben harcoló 6. hadtest parancsnoka, 1849 márciusában honvédaltábornagy, 1849 aug. 9-én a honvédsereg főparancsnoka; a magyar szabadságharc bukása után belép a török hadseregbe. – *125*

BENZ – berni fogadós. – *199*

BERLICHINGEN, Götz von (1480–1562) – a „vaskezű" (elvesztett jobb keze helyén vaskezet hordott), frank lovag, kalandor zsoldosvezér, érdekből csatlakozott az 1525-ös parasztfelkeléshez, az odenwaldi parasztsereg vezérévé választották, áruló lett. – *373–374 381–382*

BERLIN, Hans – heilbronni tanácsos, 1525-ben a felkelők által elfoglalt városban mérsékelt programot akart ráerőszakolni a parasztokra, majd a patríciusok és polgárok nevében a parasztok háta mögött Truchsesszal a város átadásáról tárgyalt. – *374 380*

BERNIGAU – kölni demokrata, volt porosz tiszt, 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, egy porosz tábori bíróság halálra ítélte és agyonlőtték. – *292*

BERRYER, Pierre-Antoine (1790–1868) – francia ügyvéd, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, legitimista. – *72* (81)

BESELER, Wilhelm Hartwig (1806–1884) – polgári politikus, 1848-ban a schleswig-holstein i ideiglenes kormány elnöke, a frankfurti nemzetgyűlés alelnöke (jobbközép). – *444*

BEUST, Friedrich von (1817–1899) – volt porosz tiszt, politikai meggyőződése miatt nyugalomba vonult; 1848-ban a Kölni Munkásegylet bizottsági tagja; 1848 szept.–1849 febr. a „Neue Kölnische Zeitung" szerkesztője; 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés katonai bizottságának tagja; utána Svájcba emigrált. – *170*

Biblia. Marx és Engels Luther fordítását használta; mi általában Károli Gáspár fordítását követtük. – *35 41 62 194 334 341–345 347* (26 30 277)

BISMARCK, Otto, Fürst von (1815–1898) – porosz politikus, 1862-től miniszterelnök, 1871–90 birodalmi kancellár; reakciós úton egyesítette Németországot; a szocialistaellenes kivételes törvény megalkotója. – *534 536–538 544* (389)

BLANC, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró; kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja és a Luxembourg-bizottság elnöke; 1848 augusztusában Angliába emigrált; 1871-ben a versailles-iak mellé állt. – *15 17 20 24 26–27 34 45 57 87 253 452–453 516 526* (37 307)

BLANQUI, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmár, több titkos társaság alapítója; 1848-ban a francia proletariátus egyik vezére, utopikus kommunista, életéből 36 évet börtönben töltött. – *26 49 86 87–88 262 269 304 452–453 487 526* (7 22 37)

– *Trinkspruch, gesandt durch den Bürger L. A. Blanqui an die Kommission der Flüchtlinge zu London für die Jahresfeier des 24. Februar 1851. Veröffentlicht durch die Freunde der Gleichheit* (Pohárköszöntő, amelyet L. A. Blanqui polgár küldött a londoni menekültek bizottságának az 1851. febr. 24-i évforduló alkalmából. Közzéteszik az Egyenlőség Barátai), Bern 1851. – *452–453 526–528* (352 387)

»*Blätter für literarische Unterhaltung*« (Irodalmi Szórakozás Lapja), Lipcse – *192* (146)

BLENKER, Ludwig (1812–1863) – volt tiszt, polgári demokrata, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben a rajna-hesseni és pfalzi szabadcsapatok parancsnoka, majd az Egyesült Államokba emigrált, mint dandártábornok az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *107 150–153 159 162 178 182–183 185*

BLIND, Karl (1826–1907) – író és újságíró, kispolgári demokrata; 1848–49 részt vett a badeni forradalmi mozgalomban; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; az 50-es években a londoni német kispolgári emigráció egyik vezetője; később nemzeti liberális és Bismarck híve. – *131 138 497–498 500*

BLOEM (II), Anton (1814–1885) – düsseldorfi ügyvéd, demokrata, városi képviselő; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal, majd balközép). – *114*

BLUM, Robert (1807–1848) – lipcsei könyvkereskedő és publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament alelnöke és a frankfurti nemzetgyűlés baloldalának vezére; részt vett az 1848 októberi bécsi felkelésben; Bécs eleste után főbelőtték. – *107 152 172 174*

BOBZIN, Friedrich Heinrich Karl (szül. 1826) – kézműves, 1847-ben tagja a brüsszeli Német Munkásegyletnek, 1849-ben részt vesz a badeni-pfalzi felkelésben; az emigrációban Struvéval együtt a londoni kispolgári demokrata egylet vezetője. – *508–509*

BOCCACCIO, Giovanni (1313–1375) – olasz renaissance költő, humanista, a „Dekameron" szerzője. – *335*

BOCQUET, Jean-Baptiste – francia tanár, forradalmi titkos társaságok tagja, a „Réforme" híve, az 1848-as februári forradalom után Párizs 12. kerületének polgármesterhelyettese, részt vett a május 15-i tüntetésben, majd Angliába emigrált. – *260*

BOECKER – kölni városi képviselő. – *114*

BOGUSLAWSKI, Albert von (1834–1905) – porosz altábornagy, reakciós katonai író. – *543–544*

BOISGUILLEBERT, Pierre Le Pesant, sieur de (1646–1714) – francia közgazdász, a fiziokraták előfutára. – *77*
– *Le détail de la France* (Franciaország gazdaságának részletes elemzése), „Économistes financiers etc.", Daire kiad., Párizs 1843. – *77*
– *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs etc.* (Értekezés a gazdagság, a pénz és az adók természetéről stb.), Párizs 1843. – *77*
– *Factum de la France* (Franciaország gazdasági tényeiről), Párizs 1843. – *77*

BOLINGBROKE, Henry Saint-John, Viscount (1678–1751) – angol deista és szkeptikus filozófus; a tory párt egyik vezetője. – *203*

Bonaparte *lásd* Napóleon, III.

BONAPARTE, Jérôme (1784–1860) – I. Napóleon legifjabb öccse, Vesztfália királya 1807–1813; 1850-től Franciaország marsallja. – *71*

BONAPARTE Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul (Plon-Plon) (1822–1891) – Jérôme Bonaparte fia, III. Napóleon unokafivére; a második köztársaság idején képviselő az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlésben. – *71*

»*Der Bote für Stadt und Land*« (Város és falu hírnöke), Kaiserslautern. – *146* ([120])

BOUCHOTTE, Jean-Baptiste-Noël (1754–1840) – francia tábornok, jakobinus, 1793–94 hadügyminiszter. – *459 476*

BOURBONOK – francia uralkodóház 1589–1792 és 1814–1830. – *55 71*

BÖHEIM, Hans (Furulyás Jankó) – niklashauseni pásztor és népszónok, a würzburgi érsekség parasztmozgalmának vezére; 1476-ban máglyán elégették. – *349–351*

BRANDENBURG, Friedrich Wilhelm, Graf von (1792–1850) – porosz tábornok, 1848 nov.–1850 nov. az ellenforradalmi kormány elnöke. – *115 497*

Braunschweigi herceg *lásd* Károly Vilmos Ferdinánd

BREA, Jean-Baptiste-Fidèle (1790–1848) – francia tábornok; 1848-ban részt vett a párizsi júniusi felkelés leverésében, felkelők agyonlőtték. – *57* (38)

BREITENSTEIN, Sebastian von – 1525-ben kempteni apátfejedelem. – *398*

»*Bremer Tageskronik. Organ der Demokratie*« (Brémai Napi Krónika. A demokrácia orgánuma), Bréma. – *450–451* (348 349)

BRENTANO, Lorenz Peter (1813–1891) – mannheimi ügyvéd, kispolgári demokrata; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben a badeni ideiglenes kormány elnöke, a badeni-pfalzi felkelés leverése után Svájcba, majd Amerikába emigrál. – *130–132 134 136 138–140 143–144 166–167 171 185 189–190*

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus; a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik vezetője; több ízben miniszter. – *75 221 549*

BROUGHAM, Henry Peter, Lord (1778–1868) – angol jogász, író és politikus, a whigek egyik vezetője, 1830–34 lordkancellár. – *429*

BRUHN, Karl von (szül. 1803) – újságíró, a Számkivetettek Szövetségének és az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének tagja (az utóbbiból 1850-ben kizárták); 1848–49 részt vesz a majna-frankfurti és a badeni felkelésekben; később a „Nordstern" című lassalleánus újság szerkesztője Hamburgban. – *299*

BRÜGGEMANN, Karl Heinrich (1810–kb. 1887) – nemzetgazdász, liberális publicista; 1846–55 a „Kölnische Zeitung" főszerkesztője. – *442*

BUCHER, Lothar (1817–1892) – porosz igazságügyi hivatalnok, publicista; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (balközép); a forradalom leverése után Londonba emigrál; később nemzeti liberális, Bismarck munkatársa a külügyminisztériumban, Lassalle barátja. – *294*

BUGEAUD DE LA PICONNERIE, Thomas-Robert (1784–1849) – Franciaország marsallja, orléanista, a júliusi monarchia idején a küldöttkamara tagja; 1848–49 az alpesi hadsereg főparancsnoka, a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. – *44*

BUNSEN, Christian Karl Josias, Freiherr von (1791–1860) – porosz diplomata, publicista és teológus; közel állt a porosz udvarhoz; 1842–54 londoni követ. – *310 317 429*

BURRITT, Elihu (1810–1879) – amerikai nyelvész, polgári filantróp, pacifista; több nemzetközi pacifista kongresszus megszervezője. – *428*

C

CABET, Etienne (1788–1856) – francia jogász és publicista, utopikus kommunista. – *26 266*

CAESAR, Cajus Julius (i. e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi. – *71*

CAMPHAUSEN, Ludolf (1803–1890) – kölni bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az egyesült Landtag tagja, 1848 márc.–jún. porosz miniszterelnök, 1848 júl.– 1849 ápr. Poroszország küldötte az ideiglenes központi hatalomnál. – *113*

CAPEFIGUE, Jean-Baptiste-Honoré-Raymond (1812–1872) – francia író és történész; ultramontán újságíró és politikus. – *97 436*

CARLIER, Pierre-Charles-Joseph (1799–1858) – 1849–51 Párizs rendőrfőnöke, bonapartista. – *82 83 284* (63)

CARLYLE, Thomas (1795–1881) – angol publicista, történész és idealista filozófus, tory; hőskultuszt propagált; romantikus álláspontról bírálta a burzsoáziát; 1848 után a munkásmozgalom nyílt ellensége; a német irodalom angol fordítója. – *246–247 250–256*
– *The French Revolution: A History* (A francia forradalom története), London 1837. – *246*
– *Chartism* (Chartizmus), London 1840. – *246*
– *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* (Hősökről, a hősök tiszteletéről és a hősiességről a történelemben), London 1841. – *247*
– *Past and Present* (Múlt és jelen), London 1843. – *246*
– *Oliver Cromwell's Letters and Speeches with Elucidations* (Oliver Cromwell levelei és beszédei magyarázatokkal), London 1845. – *246*
– *Latter-Day Pamphlets* (Mai röpiratok). – *246–256*
– – 1. *The Present Time* (A jelenkor), London 1850. – *247–256*
– – 2. *Model Prisons* (Mintabörtönök), London 1850. – *256*

CARNOT, Lazare-Hippolyte (1801–1888) – francia publicista és politikus, korábban saint-simonista; 1848-ban mérsékelt polgári republikánus, az ideiglenes kormány oktatásügyi minisztere, az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, a rendpárt ellenfele. – *87–88 290*

CARNOT, Lazare-Nicolas-Marguerite (1753–1823) – francia matematikus, politikus és katonai szakértő, polgári republikánus; a francia forradalomban jakobinus, majd thermidorista; 1795-ben a direktórium tagja, 1800-ban Napóleon hadügyminisztere, Napóleon császárrá választását ellenezte; 1814-ben Napóleon mellé állt; 1815-ben a Bourbonok elől Németországba menekült. – *87 454 459–460 476*

CARRIERE, Moriz (1817–1895) – német idealista filozófus és esztéta; ifjúhegeliánus. – *192*

CATO, Marcus Portius sen. (i. e. 234–149) – római politikus. – *37* (27)

CAUSSIDIERE, Marc (1808–1861) – francia kispolgári szocialista; 1834-ben részt vett a lyoni felkelésben, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok szervezője; 1848 febr.–máj. Párizs rendőrfőnöke, az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; a júniusi felkelés leverése után Angliába, majd Amerikába emigrált. – *20 34 57 259–260 262–263 267–271* (37)

CAVAIGNAC, Louis-Eugène (1802–1857) – francia tábornok és politikus, mérsékelt polgári republikánus; 1848-ban Algéria kormányzója, májustól hadügyminiszter, jún.–dec. miniszterelnök; az alkotmányozó nemzetgyűlés által diktátori teljhatalommal felruházva a párizsi júniusi felkelést véres kegyetlenséggel nyomta el. – *29–30 33 36–43 46–47 51–53 58 64 463 490–491*

CERVANTES Saavedra, Miguel de (1547–1616) – spanyol realista író.
– *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha) (1605). – *130 196 430*

CHAMBORD, Henri-Charles d'Artois, duc de Bordeaux, comte de (1820–1883) – X. Károly unokája, V. Henrik néven a legitimisták trónkövetelője. – *70 99 438* (54 81 82)

CHANGARNIER, Nicolas-Anne-Théodule (1793–1877) – francia tábornok, orléanista; 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1848 júniusa után a párizsi nemzetőrség és a párizsi helyőrség parancsnoka; az 1849 jún. 13-i tüntetés szétverésének egyik megszervezője; Louis Bonaparte riválisa; az 1852-es államcsíny után száműzték. – *44 50 59 65 69 98 101–103 437 440–441*

»*Le Charivari*« (A Zenebona), Párizs. – *258–259*

CHENU, Adolphe – a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja, rendőrkém. – *257–259 261–263 266–271*

– *Les conspirateurs.* Les sociétés secrètes; La préfecture de police sous Caussidière; Les corps-francs (Az összeesküvők. A titkos társaságok; A rendőrfőnökség Caussidière alatt; A szabadcsapatok), Párizs 1850. – *257–272*

CLEMENT, Albert – 1849-ben zászlóaljparancsnok a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben. – *167 170*

COBBETT, William (kb. 1762–1835) – angol politikus és publicista; kezdetben konzervatív, majd a chartisták előfutára az általános választójogért és a dolgozók helyzetének megjavításáért vívott harcban. – *246*

COBDEN, Richard (1804–1865) – angol gyáros és politikus, szabadkereskedő, a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik vezetője, a parlament tagja; több pacifista kongresszuson vett rész. – *75 214 234 428*

CONSTANTINUS, I. (Nagy), Flavius Valerius (kb. 274–337) – római császár 306–337. – *545*

»*Le Constitutionnel*« (Alkotmányos Újság), Párizs. – *97 435* (76)

COOPER, James Fenimore (1789–1851) – észak-amerikai regényíró. – *258–260*

– *The Spy* (A kém). – *258–260* (203)

CORVIN-WIERSBITZKI, Otto von (1812–1886) – volt porosz hadnagy, demokrata író, 1848-ban részt vett a badeni republikánus felkelésben és 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben, Rastattnál vezérkari főnök. – *176*

CREMIEUX, Isaac-Moïse, dit Adolphe (1796–1880) – francia ügyvéd és liberális politikus; az 1848-as forradalom után az ideiglenes kormány igazságügyminisztere (1848 febr.–máj.), az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1870–71 a nemzeti védelem kormányának tagja. – *15 52 526*

CRETON, Nicolas-Joseph (1798–1864) – francia ügyvéd, orléanista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja – *77*

CROMWELL, Oliver (1599–1658) – angol államférfi; az angol polgári forradalom vezetője; Anglia, Skócia és Írország lordprotektora (államfője) 1653–1658. – *206 246*

CUBIERES, Amédée-Louis Despans de (1786–1853) – francia tábornok és politikus, orléanista, 1839–40 hadügyminiszter; 1847-ben megvesztegethetőség és hivatali hatalommal való visszaélés miatt lefokozták. – *76*

Cyrus *lásd* Kürosz, II.

CSÁKY MIKLÓS – csanádi püspök, 1514-ben a felkelő parasztok karóba húzták. – *359*

D

DANTON, Georges-Jacques (1759–1794) – párizsi ügyvéd; a forradalomban a jakobinusok jobbszárnyának vezére. – *121 246*

DARASZ, Wojciech (Albert) (1808–1852) – a lengyel nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezére, részt vett az 1830–31-es felkelésben; demokratikus lengyel emigráns-szervezetek vezetője és az Európai Demokrácia Központi Bizottságának tagja. – *445*

DAUMER, Georg Friedrich (1800–1875) – német kispolgári író és vallásfilozófus, Háfiz fordítója. – *191–196*

– *Der Feuer- und Molochdienst der alten Hebräer etc.* (A régi héberek tűz- és molochimádása stb.), Braunschweig 1842. – *193* (149)

– *Hafis*, Hamburg 1846. – *194*

– *Die Geheimnisse des christlichen Altertums* (A keresztény ókor titkai), Hamburg 1847.– *193* (149)

– *Mahomed und sein Werk* (Mohamed és műve), Hamburg 1848. – *193–194* (150)

– *Die Religion des neuen Weltalters.* Versuch einer kombinatorisch-aphoristischen Grundlegung (Az új világkorszak vallása. Kísérlet egy kombinatorikus-aforisztikus alapvetésre), Hamburg 1850. – *191–196*

Deflotte *lásd* Flotte, de

DELAMARRE, Théodore-Casimir (1797–1870) – francia bankár, publicista, 1844-től a „La Patrie" című újság tulajdonosa, bonapartista. – *288*

DELESSERT, Gabriel-Abraham-Marguerite (1786–1858) – 1836–48 Párizs rendőrfőnöke. – *258 266*

DEMBIŃSKI, Henryk (1791–1864) – lengyel tábornok, szabadságharcos; 1830–31 a lengyel felkelő sereg főparancsnoka; 1849 jan. végétől a magyar honvédsereg altábornagya és márc. elejéig, majd júl. végén és aug. elején főparancsnoka; a szabadságharc leverése után Törökországba, majd Párizsba emigrált. – *109 125*

»*The Democratic Review of British and Foreign Politics, History and Literature*« (A brit és külföldi politika, történelem és irodalom demokratikus szemléje), London 1850. – *220* (185)

»*La Démocratie pacifique*« (A Békés Demokrácia), Párizs. – *64* (41 43)

»*Demokratische Zeitung*« (Demokratikus Újság), Berlin. – *500*

DÉMOSZTHENÉSZ (i. e. 384–322) – görög politikus, szónok; a makedón uralom ellenzője. – *72*

D'ESTER, Karl Ludwig Johann (1811–1859) – kölni orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban az előparlament tagja, és a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; 1849-ben a második kamara tagja (baloldal) és résztvevője a badeni-pfalzi felkelésnek; Svájcba emigrált. – *141 144–146 155 171 176 185*

»*Deutsche Londoner Zeitung*« (Német Londoni Újság). – *5 500 517* (45 110)

»*Deutsche Schnellpost für europäische Zustände, öffentliches und soziales Leben Deutschlands*« (Német gyorsposta az európai állapotokról, Németország köz- és társadalmi életéről), New York. – *500*

»*Deutscher Zuschauer*« (Német szemlélő), Mannheim és Basel. – *131* (109)

DEVAISSE – az 1848-as párizsi forradalom résztvevője, hegypárti. – *267*

DICKENS, Charles (Boz) (1812–1870) – angol regényíró.
– *The Life and Adventures of Martin Chuzzlewit* (Martin Chuzzlewit élete és kalandjai). – *247* (198)

DIETRICHSTEIN, Sigmund, Freiherr von (1484–1540) – Karintia, Stájerország és Felső-Ausztria császári főkapitánya; 1515–16 leverte az osztrák parasztok felkelését; az 1525-ös felkelés idején a parasztok elfogták, majd újból szabadon bocsátották. – *360 394–395*

DIETZ, Oswald (kb. 1824–1864) – wiesbadeni építész, részt vett az 1848–49-es forradalomban; majd a londoni Német Munkás Művelődési Egylet titkára; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; a Szövetség 1850-es kettészakadásakor a Willich–Schapper frakció Központi Vezetőségének tagja; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *521–522*

DINGELSTEDT, Franz (1814–1881) – költő és író; fiatal korában liberális, a 40-es évektől monarchista; 1846–51 a stuttgarti udvari színház dramaturgja. – *192*

DIOCLETIANUS, Cajus Aurelius Valerius (kb. 245–313) – római császár 284–305. – *545*

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin, (1876-tól) Earl of Beaconsfield (1804–1881) – angol politikus és író, a 40-es években az „Ifjú Anglia" csoport tagja; később a konzervatív párt vezetője; 1852, 1858–59, 1866–68 pénzügyminiszter, 1868, 1874–80 miniszterelnök, a brit gyarmati terjeszkedés egyik ösztönzője és szervezője. – *413*
– *Alsóházi beszéd.* „Hansard's Parliamentary Debates", III. sor. CI. köt. – *413* (320)

DOLL – Rajna-tartományi kereskedelmi utazó; kispolgári demokrata, 1848-ban részt vett a badeni republikánus felkelésekben, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben hadosztályparancsnok. – *183–184 187*

DORTU, Max (1825–1849) – volt porosz tiszt, forradalmi demokrata, részt vett az 1848 március 18-i berlini és az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben; egy porosz tábori bíróság halálra ítélte, agyonlőtték. – *292*

DÓZSA Gergely (?–1514) – Dózsa György fivére, a parasztfelkelés egyik alvezére, bátyjával együtt elfogták, lefejezték. – *359*

DÓZSA György (?–1514) – a magyar parasztháború vezére. – *358–359*

DREHER, Ferdinand – 1849-ben egy badeni népfelkelő zászlóalj parancsnoka. – *156–157 162 164–165 185*

»*Dresdner Journal und Anzeiger*« (Drezdai újság és tudósító), Drezda. – (193 385)

DRONKE, Ernst (1822–1891) – publicista és író, kezdetben „igazi szocialista", később a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a kölni biztonsági bizottság tagja; Svájcba, majd Angliába emigrált; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Marx és Engels híve; utóbb visszavonult a politikától és kereskedőként élt. – *300* (225)

DUCLERC, Charles-Théodore-Eugène (1812–1888) – francia újságíró és politikus, 1840–46 a „National" szerkesztőségének tagja; 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyűlés képviselője, 1848 máj.–jún. pénzügyminiszter; később a „Crédit Mobilier" bank egyik igazgatója; 1875-ben a francia nemzetgyűlés alelnöke, 1882–83 miniszterelnök. – *51*

DUFAURE, Jules-Armand-Stanislas (1798–1881) – francia ügyvéd és politikus, orléanista; 1839–40 közmunkaügyi miniszter, 1848–51 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1848 okt.– dec. és 1849 jún.–okt. belügyminiszter; 1871–73, 1875–76, 1877–79 igazságügyminiszter, 1876, 1877–79 miniszterelnök. – *39 42 76*

DUMOURIEZ, Charles-François (1739–1823) – francia tábornok és politikus, a francia forradalom alatt a girondistákhoz csatlakozott; 1792-ben külügyminiszter, majd hadügyminiszter, 1792 aug. az északi hadsereg főparancsnoka, 1793 tavaszán áruló lett. – *454 457*

DUPIN, André-Marie-Jacques (1783–1865) – francia jogász, orléanista; 1832–39 a képviselőház elnöke; 1849–51 a törvényhozó nemzetgyűlés elnöke, később bonapartista. – *96 435*

DUPONT DE L'EURE, Jacques-Charles (1767–1855) – francia liberális politikus, részt vett az 1789–94-es, majd az 1830-as forradalomban; a 40-es években a dinasztikus ellenzék képviselője, a mérsékelt polgári republikánusokhoz állt közel; 1848-ban az ideiglenes kormány elnöke. – *15 526*

DUPOTY, Michel-Auguste (1797–1864) – francia publicista, a júliusi monarchia idején több republikánus-demokrata újság kiadója és szerkesztője. – *259*

E

ECCARIUS, Johann Georg (1818–1889) – thüringiai szabó, az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; az I. Internacionálé Főtanácsának titkára; később trade-unionista. – *402 404 513 515–516 521*

– *Die Schneiderei in London oder der Kampf des grossen und des kleinen Kapitals* (A szabóság Londonban vagy a nagy és a kis tőke harca), „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 5–6. sz. London, Hamburg és New York 1850. – *404* (312)

ECKERMANN, Johann Peter (1792–1854) – író, 1823–32 Goethe titkára, kiadta a költővel folytatott beszélgetéseit. – *192*

»*The Economist*« (A Közgazdász), London. – *416 419 425* (323)

EICHFELD, Karl – volt hadnagy, 1849-ben a badeni ideiglenes kormány hadügyminisztere. – *135*

EISENHUT, Anton (kivégezték 1525-ben) – pap, 1525-ben a parasztfelkelés eppingeni (Pfalz) vezetője. – *379*

EITEL, Hans – bermatingeni paraszt, az 1525-ös parasztháborúban a tómenti sereg vezére, aláírta a Truchsesszal kötött weingarteni szerződést, mire serege szétoszlott. – *369*

EMMERMANN, Karl – Rajna-tartományi főerdész, 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben egy lövészosztagot vezetett; Svájcba emigrált. – *180*

ENGELHARD, Magdalene Philippine (szül. Gatterer) (1756–1831) – költőnő. – *192*

ENGELS, Friedrich (1820–1895). – *119–188 296 306 311 315–317 402–403 450–451 500 505 506 507–508 509 512 513 516 518 545 556*

– *Der deutsche Bauernkrieg* (A német parasztháború), Második kiadás. Lipcse 1870. – *546–552 554*

– *Der deutsche Bauernkrieg* (A német parasztháború), Harmadik kiadás. Lipcse 1875. – *552–556*

– *Zur Wohnungsfrage* (A lakáskérdéshez), Különlenyomat a „Volksstaat"-ból. Lipcse 1872. – *552*

ERNŐ, II. – Magdeburg érseke és Németország prímása 1476–1513. – *341*

Ester *lásd* D'Ester

EVANS, David Morier (1819–1874) – angol közgazdász és újságíró. – *415*
– *The Commercial Crisis 1847–1848* (Az 1847–48-as kereskedelmi válság), London 1848. – *415* (322)

EWERBECK, August Hermann (1816–1860) – orvos és író, az Igazak Szövetsége párizsi csoportjának vezetője, majd a Kommunisták Szövetségének tagja; 1844–51 szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; 1850-ben kilép a Szövetségből, majd Amerikában és ismét Franciaországban él. – *303*

F

FALLOUX, Alfred-Frédéric-Pierre, comte de (1811–1886) – francia politikus, klerikális író, legitimista; kezdeményezésére oszlatták fel 1848-ban a nemzeti műhelyeket; 1848–49 közoktatásügyi miniszter. – *44 52 63 72*

FAUCHER, Julius (Jules) (1820–1878) – német publicista, vulgáris közgazdász, ifjúhegeliánus, szabadkereskedő; az 50-es évek elején polgári anarchista nézeteket hirdetett; később haladópárti. – *280 405*

FAUCHER, Léon (1803–1854) – francia publicista, közgazdász; orléanista, majd bonapartista; 1848–51 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, 1848-ban közmunkaügyi miniszter, 1848 dec.–1849 máj. és 1851-ben belügyminiszter. – *10 44 49 51*

FENNER VON FENNEBERG, Daniel (1820–1863) – volt osztrák tiszt, 1848-ban a bécsi nemzetőrség parancsnoka, 1849-ben rövid időre a pfalzi forradalmi hadsereg parancsnoka, Landau bevételének eredménytelen kísérlete után leváltották, később Amerikába emigrált. – *149*

FERDINÁND, I. (1503–1564) – 1521-től osztrák főherceg, Württemberg és Teck hercege, 1526-tól magyar és cseh király, 1556–1564 német császár. – *368 375 385–386 394 396*

FERENC, I. (1494–1547) – francia király 1515–1547. – *274 367*

FERENC JÓZSEF, I. (1830–1916) – osztrák császár és (1867-ig koronázatlanul) magyar király 1848–1916. – *445*

FEUERBACH, Ludwig (1804–1872) – német materialista filozófus. – *406*

FEUERBACHER, Matern – tanácsos és a polgári ellenzék vezére Bottwarban (Württemberg); 1525-ben élére állt a felkelő parasztok és városi polgárok Nagy Keresztény Seregének; a felkelők leverése után Svájcba menekült. – *375–376 378*

FICKLER, Joseph (1808–1865) – újságíró, kispolgári demokrata; 1848–49 a badeni radikális-demokrata mozgalom egyik vezetője; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; Svájcba, majd Angliába és Amerikába emigrált. – *131*

»*Fliegende Blätter*« (Repülő Lapok), München. – *142* (119)

FLOCON, Ferdinand (1800–1866) – francia kispolgári radikális politikus és publicista, a „Réforme" szerkesztője, 1848-ban az ideiglenes kormány tagja. – *14 269 526*

Florian *lásd* Greisel

FLOTTE, Paul-Louis-François-René de (Deflotte) (1817–1860) – francia tengerésztiszt, demokrata és szocialista, Blanqui híve; az 1848 május 15-i események és a júniusi felkelés aktív résztvevője; 1850–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. Az államcsíny után száműzték. Részt vett Garibaldi vezetése alatt az olasz szabadságharcban. – *87–88 290* ([37 68])

FORNER, Anton – Nördlingen (Frankföld) birodalmi város polgármestere, 1525-ben a felkelő parasztokhoz csatlakozott és a városban a lakosság forradalmi részének élére állt. – *372*

FOTHERGILL, Thomas – angol tiszt, a kispolgári demokraták által Londonban 1850-ben szervezett német emigránsok szövetségének tiszteletbeli titkára. – *297*

FOUCHÉ, Joseph (1759–1820) – francia politikus; pap, a forradalom idején jakobinus, majd thermidorista, a direktórium és I. Napóleon alatt rendőrminiszter, 1814-ben átállt a Bourbonokhoz, a százhapos uralom alatt ismét Napóleon rendőrminisztere, majd XVIII. Lajos kormányának tagja; elvtelenségéről hírhedt. – *82 293*

FOULD, Achille (1800–1867) – francia bankár és politikus, orléanista, majd bonapartista; 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; 1849–60, 1861–67 pénzügyminiszter. – *23 36 47 73–74 76–77 288*

FOUQUIER-TINVILLE, Antoine-Quentin (1746–1795) – a francia forradalom alatt közvádló a forradalmi törvényszéken. – *54*

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utopikus szocialista. – *268 555*
– *Traité de l'association domestique-agricole* (Értekezés a házi-mezőgazdasági társulásról), Besançon–Párizs 1822. – *268*
– *La fausse industrie etc.* (A hamis ipar), Párizs 1836. – *268*
– *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete), Párizs 1841. – *268*
– *Théorie de l'unité universelle* (Az egyetemes egység elmélete), 2. kiad., Párizs 1841–45. – *268*
– *Section ébauchée des trois unités externes* (A három külső egység megkezdett része), „La Phalange", Párizs 1845 jan.–febr. – *268*

FOY, J. – a rendpárt jelöltje a francia törvényhozó nemzetgyűlés 1850 márc. 10-i pótválasztásán. – *290*

»*Frankfurter Journal*« (Frankfurti Újság), Majna-Frankfurt. – *147* ([121])

FRÄNKEL – német munkás Londonban, 1847-ben tagja a Kommunisták Szövetségének és a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek; 1849–50 a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper frakcióhoz csatlakozott. – *521–522*

»*Der Freischütz*« (A Bűvös Vadász), Hamburg. – *510*

FRIES, A. – pfalzi jogász, kispolgári demokrata, 1849-ben a pfalzi forradalmi ideiglenes kormány tagja, majd Svájcba emigrált. – *299*

FRIGYES, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–1786. – *202 460 464–465 470 542* ([363])

FRIGYES, III. (Bölcs) (1463–1525) – szász választófejedelem 1486–1525, a wittenbergi egyetem megalapítója; védelmet nyújtott Luthernak Wartburgban, Thomas Münzert üldözte. – *338*

FRIGYES VILMOS, I. (1802–1875) – hesseni választófejedelem 1847–1866. – *444 544*

FRIGYES VILMOS, II. (1744–1797) – porosz király 1786–1797. – *454*

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *127 207–208 216 305 309–310 312 442–443 445* (131 132 156 165 166 167 168 170 184 342 345)

FRUNDSBERG, Georg von (1473–1528) – a Sváb Szövetségben szolgáló német zsoldosok vezére; 1525–26 részt vett a Svábföldön és a salzburgi püspökségben kitört parasztfelkelés elfojtásában. – *386 395*

FU HI – legendás kínai császár (i. e. 2852–2732), aki a hagyomány szerint az írást megalkotta és a népet halászatra, vadászatra és állattenyésztésre tanította, a vallás alapjait lerakta. – *215*

Furulyás Jankó *lásd* Böheim

FÜLÖP, I. (1479–1533) – badeni őrgróf, 1525-ben részt vett a dél-németországi parasztfelkelés elnyomásában. – *358*

FÜLÖP, I. (Nagylelkű) (1504–1567) – hesseni tartománygróf, részt vett az 1522–23-as nemesi felkelés leverésében; 1525-ben a thüringiai parasztfelkelés vérbefojtója. – *364 390–392 398*

FÜSTER, Anton (1808–1881) – osztrák teológus, a bécsi egyetem professzora, 1848-ban birodalmi gyűlési képviselő, kispolgári demokrata; Londonba, később az Egyesült Államokba emigrált. – *498 500*

G

GAGERN, Heinrich Wilhelm August, Freiherr von (1799–1880) – hesseni politikus, mérsékelt liberális; 1848-ban az előparlament tagja, a frankfurti nemzetgyűlés elnöke (jobbközép); 1848 dec.–1849 márc. a birodalmi kormány elnöke; később a gothai párt egyik vezetője. – *428 442*

GALEER, Albert-Frédéric-Jean (1813 vagy 1816–1851) – svájci tanár és publicista, 1847-ben részt vesz a Sonderbund elleni háborúban és 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben; a genfi demokraták vezetője. – *295*

GAMA, VASCO DA (1469–1524) – portugál hajós, 1497–98 Afrikát körülhajózva felfedezte az Indiába vezető tengeri utat. – *322*

GARNIER-PAGES, Louis-Antoine (1803–1878) – francia politikus, mérsékelt republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja és Párizs polgármestere. – *270 526*

Gatterer *lásd* Engelhard

»*La Gazette de France*« (Franciaországi Újság), Párizs. – *16* (13)

GEBERT, August – mecklenburgi asztalos, tagja a Kommunisták Szövetségének Svájcban, majd Londonban; 1850-ben a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper frakció Központi Vezetőségének tagja. – *521–522*

GEISMAIER (Gaissmayr), Michael (szül. 1490 és 1495 között, megölték 1527-ben) – a tiroli püspök titkára, 1525–26 a Tirolban és a salzburgi püspökségben kitört parasztfelkelés vezére, Thomas Münzer híve. – *394–397*

GERBER, Erasmus – 1525-ben az elzászi felkelő parasztok egyik vezére; a felkelők veresége után Zabernnál elfogták és felakasztották. – *392*

GERBER, Theus – 1525-ben a stuttgarti plebejus-csapat vezére; a württembergi parasztfelkelés leverése után Esslingenbe menekült. – *376 379*

GEYER, Florian (von Geiersberg) (? –1525) – lovag, 1525-ben a felkelő frank parasztok oldalán harcolt, a Fekete Sereg vezére. – *372–374 381–384* (303)

GHILLANY, Friedrich Wilhelm (1807–1876) – történész és teológus. – *192*

GIBBS – londoni tanácsos és helyettes főpolgármester (1850). – *297*

GIRARDIN, Emile de (1806–1881) – francia politikus és publicista, 1836–57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista. – *96 273–283 406 435*

– *Le socialisme et l'impôt* (A szocializmus és az adó), Párizs 1849. – *273–283*

»*The Globe and Traveller*« (A földgömb és az utazó), London. – *312 431* (239)

GOEGG, Amand (1820–1897) – újságíró, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni ideiglenes kormány tagja; az emigrációban a pacifista Béke és Szabadság Liga egyik vezetője; a 70-es években a német szociáldemokráciához csatlakozott. – *138 171*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *191–192*

– *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (Wilhelm Meister tanulóévei). – *196* (153)

GOUDCHAUX, Michel (1797–1862) – francia bankár, polgári republikánus, 1848-ban pénzügyminiszter az ideiglenes kormányban. – *34*

GÖRGEY Artur (1818–1916) – volt császári tiszt, 1848 nyarától honvédtiszt, októbertől tábornok; novembertől a feldunai hadtestnek, 1849 márc. végétől a honvédsereg főerőinek parancsnoka, májustól hadügyminiszter is; a honvédsereg élén a forradalom jobbszárnyának képviselője; 1849 aug. 11-én diktátor, két nappal később leteszi a fegyvert a cári csapatok előtt. – *140* (117)

Götz *lásd* Berlichingen

GÖTZ, Christian (1783–1849) – osztrák ezredes, majd tábornok; 1848–49 dandár-, ill. hadosztályparancsnok a Magyarország ellen harcoló császári seregben. – *461*

GRACCHUS testvérek – Tiberius Sempronius Gracchus (i. e. 162–133) és Cajus Sempronius Gracchus (i. e. 153–121) – római néptribunok, az elszegényedő római parasztság érdekeit képviselték az arisztokráciával szemben. – *544*

GRANDIN, Victor (1797–1849) – francia gyáros és konzervatív politikus, 1839–48 a képviselőház tagja, 1848–49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés ultrareakciós tagja. – *10*

GRANDMENIL – francia újságíró, kispolgári demokrata, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok vezető tagja, a „Réforme" egyik alapítója és kiadója. – *259*

GRANIER DE CASSAGNAC, Bernard-Adolphe (1806–1880) – francia újságíró, történész; a júliusi monarchia alatt orléanista, a februári forradalom után bonapartista; 1852–70 a törvényhozó testület tagja. – *97 436*

GREBEL, Konrad – az anabaptisták vezetője Zürichben, Münzer követője, forradalmi agitátor Dél-Németországban. – *347*

GREGOR VON BURGBERNHEIM – 1525-ben Ansbach őrgrófság felkelő parasztjainak vezére. – *383*

GREINER, Theodor Ludwig – jogász, kispolgári demokrata; 1849-ben a pfalzi forradalmi ideiglenes kormány tagja; Svájcba, később az Egyesült Államokba emigrált. – *154–155 299*

GREISEL, Florian – aichstetteni lelkész, 1525-ben részt vett a svábföldi parasztfelkelésben; a weingarteni szerződés megkötése után Svájcba menekült. – *377*

GREY, Sir George (1799–1882) – angol politikus, whig, 1846–52, 1855–58, 1861–66 belügyminiszter, 1854–55 gyarmatügyi miniszter. – *232*

GRÜN, Karl (Ernst von der Haide) (1817–1887) – kispolgári publicista, a 40-es években az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője; 1848–49 kispolgári demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (balszárny), 1849-ben polgári biztos Badenban. – *291* (169 314)

GUGEL-BASTIAN – a bühli (Baden) parasztfelkelés vezetője, 1514-ben Freiburgban kivégezték. – *358*

GUINARD, Auguste-Joseph (1799–1874) – francia kispolgári demokrata, 1848–49 az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, az 1849 jún. 13-i tüntetésen való részvételéért életfogytiglani száműzetésre ítélték. – *88*

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus, orléanista; 1840–48 Franciaország bel- és külpolitikájának irányítója, a finánceburzsoázia érdekeinek képviselője. – *10 13–14 30 37 44 50 68 72 201–206 246*

– *Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle réussi? Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre* (Miért sikerült az angol forradalom? Értekezés az angol forradalom történetéről), Párizs 1850. – *201–206*

GUTZKOW, Karl Ferdinand (1811–1878) – író, az „Ifjú Németország" vezető képviselője; 1838–43 a „Telegraph für Deutschland" szerkesztője; 1847–50 a drezdai udvari színház dramaturgja. – *192*

GÜTZLAFF, Karl Friedrich August (1803–1851) – evangélikus misszionárius Kínában. – *215–216*

GYÖRGY (Gazdag vagy Szakállas) (1471–1539) – szász herceg 1500–1539, 1525-ben a felkelő thüringiai parasztok közti vérfürdő egyik szervezője; a reformáció ellenfele. – *346*

GYÖRGY, I. (1660–1727) – angol király 1714–1727 és hannoveri választófejedelem 1698–1727. – *201*

GYÖRGY, II. (1683–1760) – angol király 1727–1760 és hannoveri választófejedelem 1727–1760. – *201*

GYÖRGY, V. (1819–1878) – hannoveri király 1851–1866. – *544*

H

HABERN, Wilhelm von – pfalzi marsall, Lajos pfalzi választófejedelem katonai parancsnoka, 1525-ben részt vett a pfalzi parasztfelkelés elnyomásában. – *375 385*

HÁFIZ, Skams ud-din Mohammed (kb. 1300–kb. 1389) – tadzsik születésű perzsa költő. – *194*

HANNOVERI dinasztia – angol uralkodóház 1714-től (1837-ig az angol király hannoveri király is, 1917-től Windsor-ház néven). – *202*

Hannoveri király *lásd* György, V.

HANSEMANN, David Justus Ludwig (1790–1864) – nagytőkés, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az egyesült Landtag tagja; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő, márc.–szept. pénzügyminiszter. – *113*

HARNEY, George Julian (1817–1897) – angol munkásvezér, a chartisták balszárnyának egyik vezetője; a „Northern Star", a „Democratic Review", a „Friend of the People", a „Red Republican" és más chartista kiadványok szerkesztője; az 50-es évek elejéig szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – *403 432 506* (185)

HASSENPFLUG, Hans Daniel Ludwig Friedrich (1794–1862) – politikus, az abszolutizmus híve, 1832–37 kurhesseni igazságügy- és belügyminiszter, 1850–55 miniszterelnök. – *444*

HAUDE – a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadása után 1850-ben a Willich–Schapper frakció megbízottja Németországban. – *522*

HAUPT, Hermann Wilhelm (szül. kb. 1831) – kereskedelmi alkalmazott, a Kommunisták Szövetségének tagja Hamburgban; letartóztatásakor elárulta a kölni Központi Vezetőséget; szabadlábra helyezése után Brazíliába szökött. – *402* (381)

HÄUSNER, Karl – mérnök, 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg rajna-hesseni osztagának parancsnoka. – *150*

HAUSSEZ, Charles Lemercher de Longpré, baron d' (1778–1854) – francia reakciós politikus, 1829–30 tengerészeti miniszter. – *88*

HAUTPOUL, Alphonse-Henri Beaufort, marquis d' (1789–1865) – francia tábornok, legitimista, majd bonapartista; 1849–50 hadügyminiszter. – *72 81 87 96 101–102 211 435 440–441*

HAYNAU, Julius Jakob, Freiherr von (1786–1853) – osztrák tábornagy; nevéhez fűződik az olasz és magyar forradalom leverése utáni terror. – *69 428–429* (52 330)

HECKER, Friedrich Franz Karl (1811–1881) – mannheimi ügyvéd, kispolgári demokrata, radikális republikánus; 1848-ban az előparlament tagja, a badeni áprilisi felkelés egyik vezetője; Svájcba, majd az Egyesült Államokba emigrált és ezredesként részt vett a polgárháborúban. – *107 151–152 183 190*

HECKER, Karl – az 1849-es elberfeldi felkelés egyik vezetője. – *121*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *198 216 247 343 407 447 555*

HEIN – német emigráns Londonban, a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor Marx híve. – *402*

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író; 1843-tól Marx barátja.
– *Atta Troll. Ein Sommernachtstraum* (Atta Troll. Nyáréji álom). – *138* (112)

HEINTZMANN, Alexis (szül. kb. 1812) – elberfeldi államügyész, liberális politikus, az 1849 májusi elberfeldi felkelés idején a biztonsági bizottság tagja, majd emigráns Londonban. – *121*

HEINZEN, Karl Peter (1809–1880) – radikális publicista, republikánus; Marx és a kommunizmus heves ellenfele; 1849-ben rövid ideig részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, utána Svájcba, majd Angliába emigrált, 1850 őszén az Egyesült Államokban telepedett le. – *5–6 138* (5)

HELFENSTEIN, Ludwig, Graf von (kb. 1498–1525) – osztrák helytartó Weinsbergben (Württemberg), kegyetlenkedéseiért 1525-ben a parasztok kivégezték. – *372–373 381*

HELVETIUS, Claude-Adrien (1715–1771) – francia filozófus, mechanikus materialista, ateista. – *59*

HENRIK, IV. (1553–1610) – francia király 1589–1610. – *203*

Henrik, V. *lásd* Chambord

HENRIK, VIII. (1491–1547) – angol király 1509–1547. – *205*

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – forradalmár költő.
– *Aus den Bergen* (A hegyekből). – *71* (58)

Hesseni választófejedelem *lásd* Frigyes Vilmos, I.

HIPLER, Wendel – nemes, Hohenlohe gróf egykori kancellárja, 1525-ben az odenwaldi felkelő parasztok vezére, a heilbronni program kidolgozója; a parasztok leverése után elmenekült, de 1526-ban elfogták, fogságban halt meg. – *372 374 380–382*

HIRSCHFELD, Moritz von (1791–1859) – porosz tábornok, 1849-ben a badeni felkelők ellen harcoló egyik hadtest parancsnoka. – *160*

HODDE, Lucien de la (1808–1865) – francia publicista, forradalmi titkos társaságok tagja a restauráció és a júliusi monarchia idején; rendőrügynök. – *257–263 266 269*
– *La naissance de la République en Février 1848* (A köztársaság születése 1848 februárjában), Párizs 1850. – *257–258 261–262 266 269–270 272*

HOHENZOLLERNOK – uralkodóház; brandenburgi választófejedelmek 1415–1701, porosz királyok 1701–1918, német császárok 1871–1918. – *161 293*

HOMÉROSZ – legendás görög költő, akinek többek közt az „Iliasz" és az „Odüsszeia" c. eposzokat és a „Batrakhomüomakhia" (Békaegérharc) c. eposz-paródiát tulajdonítják (keletkezési idejük i. e. kb. IX–VII., ill. VI. sz.).
– *Ἰλιάς* (Iliasz). – *149 208* ([123 171])

HONSTEIN, Wilhelm, Graf von (kb. 1470–1541) – elzászi tartománygróf, III. Vilmos néven strassburgi püspök (1506–1541), 1525-ben elfojtotta a parasztfelkelést a mainzi érsekségben, amelynek 1524-től helytartója volt. – *384*

HOSSZÚ Antal – 1514-ben a magyar parasztfelkelés egyik vezére. – *359–360*

HÖCHSTER, Ernst Hermann (szül. kb. 1811) – ügyvéd, kispolgári demokrata; az 1849 májusi felkelés idején az elberfeldi biztonsági bizottság elnöke; utána Párizsba emigrált. – *121 131*

HUBMAIER, Balthasar (kb. 1480–1528) – a fekete-erdei Waldshut egyházközség lelkésze, Münzer követője és a népi reformáció hirdetője; máglyán elégették. – *347 366*

HUGO, Victor (1802–1885) – francia író; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az államcsíny után emigrált. – *71 97 436*
– *Les Burgraves* (A várgrófok). – *95 433* ([74])

HUS, Jan (Husz János) (kb. 1369–1415) – cseh reformátor, prágai egyetemi tanár, a cseh nemzeti felszabadító mozgalom vezére. – *335*

HUTTEN, Frowin von – Ulrich von Hutten unokafivére, Sickingen híve az 1522-es nemesi felkelés idején; a mainzi választófejedelem udvarában szolgált, 1525-ben részt vett a parasztfelkelés elnyomásában. – *385*

HUTTEN, Ulrich von (1488–1523) – humanista, költő, az 1522-es nemesi felkelés idején a közvetlenül a birodalomnak alárendelt lovagság teoretikusa. – *339 362–365*

J

JAKAB (Magyar Mester) – lelkész, az 1251-es franciaországi parasztfelkelés magyar származású vezetője. – *335* ([255])

JÁNOS (Állhatatos) (1468–1532) – szász herceg, 1525-től szász választófejedelem. – *345*

JANSEN, Johann Joseph (1825–1849) – földmérőjelölt, a Kommunisták Szövetsége kölni csoportjának tagja; 1848-ban a Kölni Munkásegylet helyettes elnöke, Gottschalk híve, a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja; 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben való részvételéért halálra ítélték és agyonlőtték. – *292*

JAUP, Heinrich Karl (1781–1860) – jogász, liberális; 1848–50 Hessen-Darmstadt miniszterelnöke; 1850 augusztusában a majna-frankfurti békekongresszus elnöke. – *428*

JEAN PAUL (Johann Paul Friedrich Richter) (1763–1825) – kispolgári szatirikus író. – *247*

JELLACHICH (Jelačić), Josip, Graf (1801–1859) – horvát származású osztrák tiszt; 1848 márciusában tábornok, horvát bán és zágrábi főhadparancsnok, később altábornagy; a Magyarország ellen támadó császári hadsereg I. hadtestének parancsnoka; 1849-ben táborszernagy. – *497*

JENŐ, szavojai, herceg (1663–1736) – osztrák hadvezér és politikus. – *152*

JOACHIM, calabriai (Gioacchino da Fiore) (kb. 1145–1202) – olasz ciszterci apát, misztikus; szigorú egyházi reformokat követelt. – *341*

JONES, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletár költő és publicista; a chartisták balszárnyának egyik vezetője; több chartista lap szerkesztője és kiadója; az 50-es évek derekáig szoros kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel. – *432* (185)

JOSS, Fritz, untergrombachi (? – kb. 1517) – a Bundschuh felső-rajnai és fekete-erdei újjászervezője. – *354–356 360*

»*Journal des Débats politiques et littéraires*« (A politikai és irodalmi viták lapja), Párizs. – *34 97 435–436* (25)

JUVENALIS, Decimus Junius (kb. 60–140) – római szatíraköltő.
– *Satirae* (Szatírák). – *544* (399)

K

KANT, Immanuel (1724–1804) – német filozófus. – *73*
– *Der Rechtslehre Zweiter Teil. Das Öffentliche Recht* (A jogtudomány második része. A közjog). – *73*

»*Karlsruher Zeitung*« (Karlsruhei Újság), Karlsruhe. – *138–139 147* (113 115)

KÁROLY, I. (1600–1649) – angol király 1625–1649. – *203–204*

KÁROLY, X. (1757–1836) – francia király 1824–1830. – *88*

KÁROLY ALBERT (1798–1849) – szárd király 1831–1849. – *53 461*

KÁROLY VILMOS FERDINÁND (1735–1806) – braunschweigi herceg 1780–1806, a forradalmi Franciaország elleni koalíciós háborúk hadvezére 1792–1794. – *454*

KÁZMÉR (1481–1527) – Brandenburg–Ansbach–Bayreuth őrgrófja 1519–1527, a Hohenzollern-ház frank ágának képviselője. – *381 383–385*

Kínai császár *lásd* Tao Kuang

KINKEL, Gottfried Johann (1815–1882) – költő és publicista, kispolgári demokrata, az 1849-es badeni-pfalzi felkelés résztvevője, a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte; a fogságból megszökött és Londonba emigrált, ott a kispolgári emigráció egyik vezetője lett. – *167 178 180 291–293*

KLOPSTOCK, Friedrich Gottlieb (1724–1803) – német klasszikus költő. – *195*
– *Dem Allgegenwärtigen* (A mindenütt jelenvalónak). – *195* (151)

KLOSE, G. – német emigráns Londonban, a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor Marx oldalán állt. – *402*

KNIERIM – 1849-ben zászlóaljparancsnok a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben. – *172–174*

KNIGGE, Adolph Franz Friedrich Ludwig, Freiherr von (1752–1796) – író, illuminátus. – *194*

–*Ueber den Umgang mit Menschen* (Az emberekkel való bánásmódról), Hannover 1788. – *194*

Knopf, leubasi *lásd* Schmid, Jörg

KOLUMBUSZ Kristóf (Cristoforo Colombo, Cristóbal Colón) (kb. 1446–1506) – olasz származású hajós, Amerika felfedezője. – *278 280*

KONRÁD, III., thüngeni (kb. 1466–1540) – würzburgi hercegérsek 1519–1540; a felkelő parasztok és plebejusok egyik legkegyetlenebb elnyomója. – *374 384*

»*Korrespondent von und für Deutschland*« (Sajtótudósító Németországról és Németországnak), Nürnberg. – *191–192* (142)

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független magyar kormány pénzügyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány feje; 1849 áprilisában Magyarország kormányzó-elnöke; a szabadságharc bukása után Törökországba emigrál, majd Angliában s utóbb Olaszországban él. – *138 153–154 158 166 466*

KÖLLER, Ernst Matthias von (1841–1928) – porosz konzervatív politikus; 1894–95 belügyminiszter. – *545*

»*Kölnische Zeitung*« (Kölni Újság), Köln. – *147* (90 96 122 193)

KÖRNER, Hermann Joseph Alois (1805–1882) – rajztanár, kispolgári demokrata, az 1849 májusi elberfeldi felkelés egyik szervezője; Svájcba, majd az Egyesült Államokba emigrált. – *299*

KRISTÓF, I. (1453–1527) – badeni őrgróf 1473–1527. – *356*

KRUG, Wilhelm Traugott (1770–1842) – idealista filozófus, kantiánus, 1805-től a filozófia professzora Königsbergben; liberális publicista. – *192*

KUNOWSKI – porosz őrnagy. – *305 310*

KUNZE, August – publicista. – *192*

KURZ – svájci ezredes. – *188*

KÜROSZ, II. (Nagy) – a perzsa-méd birodalom megalapítója i. e. kb. 558–529; a zsidókat a babiloni fogságból visszaengedte hazájukba. – *342*

L

LACROSSE, Bertrand-Théobald-Joseph, baron de (1796–1865) – francia politikus, orléanista, később bonapartista; 1848–49, 1851 közmunkaügyi miniszter, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés alelnöke. – *64*

LAFAYETTE, Marie-Joseph-Paul, marquis de (1757–1834) – francia tábornok és politikus, a francia forradalom idején a nagyburzsoázia egyik vezetője, 1830-ban Lajos Fülöp trónralépésének egyik előkészítője. – *455*

LAFFITTE, Jacques (1767–1844) – francia bankár és politikus, a finánburzsoázia képviselője. – *10*

LAHITTE (La Hitte), Jean-Ernest Ducos, vicomte de (1789–1878) – francia tábornok, bonapartista, 1849–51 külügy- és hadügyminiszter. – *87*

LA HODDE *lásd* Hodde

LAJOS, V. (1478–1544) – pfalzi választófejedelem 1508–1544, 1522–23-ban részt vett a nemesi felkelés leverésében, 1525-ben a frankföldi felkelő parasztok elnyomásában. – *358 364 373 375 379 381 385*

LAJOS, IX. (Szent) (1215–1270) – francia király 1226–1270. – *70*

LAJOS, XI. (1423–1483) – francia király 1461–1483. – *324 363*

LAJOS, XIII. (1601–1643) – francia király 1610–1643. – *203*

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *77 202*

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – orléans-i herceg, francia király 1830–1848. – *10–12 14 37 39 43 68 71 73–76 97 99 201 212 257 267 436 438 453 481* (14)

LAMARTINE, Alphonse-Marie-Louis de (1790–1869) – francia költő, történész és politikus; a 40-es években a mérsékelt republikánusok egyik vezetője; 1848-ban az ideiglenes kormány külügyminisztere és tulajdonképpeni feje, az alkotmányozó nemzetgyűlés és a végrehajtó bizottság tagja. – *15 19 26 29 248–249 432 447 526* (14)

LAMOURETTE, Adrien (1742–1794) – francia püspök, 1792-ben küldött a törvényhozó nemzetgyűlésben, részt vett az 1793-as lyoni ellenforradalmi lázadásban, ezért 1794-ben kivégezték. – *98 436* (78)

LAMPARTER, Gregor (1463–1523) – Ulrik württembergi herceg tanácsosa, később kancellár. – *357*

LANG, Matthäus (kb. 1468–1540) – salzburgi érsek, bíboros (1519–40), a reformáció üldözője, 1525–26-ban kegyetlenül elnyomta a salzburgi püspökségben kitört felkelést. – *394–396*

LAROCHEJA(C)QUELEIN (La Rochejaquelein), Henri-Auguste-Georges, marquis de (1805–1867) – francia politikus, a legitimisták egyik vezetője, a pairek kamarájának, majd az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlésnek tagja; III. Napóleon alatt szenátor. – *16* (82)

LASSALLE, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus, Párizsban ismerkedett meg az utopikus szocializmus eszméivel, majd 1848-ban részt vesz a német forradalomban, 1848 nov.–1849 máj. letartóztatásban; az Általános Német Munkásegylet megalapítója (1863), támogatta Németország „felülről" való egyesítését, titkos egyezségre lépett Bismarckkal; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – *538*

LAW of Lauriston, John (1671–1729) – skót közgazdász, 1719–20 a pénzügyek főfelügyelője Franciaországban; papírpénzkibocsátási spekulációja 1720-ban összeomlással végződött. – *410*

LECLERC, Alexandre – párizsi kereskedő, a rendpárt híve, becsületrendet kapott, amiért fiaival együtt nemzetőrként részt vett az 1848 júniusi felkelés leverésében. – *94 433*

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője, a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); 1849 jún. 13 után Angliába emigrált. – *14 23 25–26 32 34 42 49 52–53 58–59 61–62 65 76 88 94 269 433 445 453 526*

LEHMANN, Albert – német munkás Londonban, az Igazak Szövetségének és a Német Munkás Művelődési Egyletnek vezető tagja; tagja a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének; 1850-ben, a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper frakcióhoz csatlakozott. – *513 516 521*

LEMOINNE, John-Emile (1815–1892) – francia publicista, a „Journal des Débats" angliai tudósítója. – *97 436*

LEO, Heinrich (1799–1878) – történész és publicista, reakciós, a hegeliánusok ellenfele, a porosz junkerség ideológusa. – *449*

– *Die Hegelingen* (A hegelencek), Halle 1838. – *449* (347)

LERMINIER (Lherminier), Jean-Louis-Eugène (1803–1875) – francia jogász és publicista; a 30-as évek végén konzervatív, 1831-től az összehasonlító jogtudomány professzora a Collège de France-on, 1839-ben a diákok tiltakozása miatt kénytelen lemondani tanszékéről. – *50*

LESAGE, Alain-René (1668–1747) – francia író.
– *Gil Blas* – *262* ([207])

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826–1900) – publicista; részt vett az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, majd Londonba emigrál, ott Marx és Engels befolyása alatt szocialista lesz, tagja a Kommunisták Szövetségének; 1862-ben visszatér Németországba, a német szociáldemokrácia egyik megalapítója és vezére; Marx és Engels barátja. – *402*

LIPÓT KÁROLY FRIGYES (1790–1852) – badeni nagyherceg 1830–1852. – *119 130–131 134 136 139 167*

LOCHNER, Georg Wolfgang Karl (1798–1882) – filológus és történész. – *192*

LOCKE, John (1632–1704) – angol közgazdász, szenzualista filozófus. – *203*

LORCHER – Ulrik württembergi herceg tanácsosa. – *357*

Lőrinc *lásd* Mészáros

LUTHER, Martin (1483–1546) – a német reformáció vezére; a paraszthábor úval szemben szövetkezik a katolikus ellenforradalommal; a Biblia fordítója. – *338–342 344–348 350 361 366*
– *Epitoma responsionis ad Martinum Luther* (Kivonat a Martin Luthernak adott válaszból) 1520. – *338*
– *An den Christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* (A német nemzet keresztény nemességéhez a kereszténység javulásáról), Wittenberg 1520. – *339*
– *Ein Brief an die Fürsten zu Sachsen von dem aufrührerischen Geist* (Levél a szász hercegekhez a felforgató szellemről), 1524. – *346*
– *Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der andern Bauern* (A többi parasztok rabló és gyilkos hordái ellen), 1525. – *340*
– *Ein Sendbrief von dem harten Büchlein wider die Bauern* (Nyílt levél a parasztok elleni szigorú könyvecskéről), 1525. – *340*

M

MACMAHON, Marie-Edme-Patrice-Maurice de, duc de Magenta (1808–1893) – Franciaország marsallja, a Kommün ellen harcoló versailles-i seregek főparancsnoka; a Harmadik Köztársaság elnöke 1873–1879. – *537*

Magyar Mester *lásd* Jakab

MAIER (Majer), Adolph (szül. kb. 1820) – a Kommunisták Szövetségének tagja, 1850-ben, a Szövetség kettészakadásakor, a Willich–Schapper frakcióhoz csatlakozott. – *522*

MANTEL, Johann (kb. 1468–1530) – teológus, prédikátor Stuttgartban, Thomas Münzer híve. – *347*

MANTEUFFEL – 1849-ben százados a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben, sport- és testnevelési szervezetek tagja, Otto Theodor von Manteuffel rokona. – *165*

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – porosz reakciós politikus; 1848 nov.–1850 dec. belügyminiszter, 1849-ben a második kamara tagja; 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter. – *115 138 165*

MARAT, Jean-Paul (1743–1793) – francia természettudós és publicista; a francia forradalomban a jakobinusok egyik legkövetkezetesebb vezetője. – *452*

MARCHE – francia munkás, 1848-ban a nép nevében követelte az ideiglenes kormánytól a munkára való jog proklamálását. – *16*

MARIE de Saint-Georges, Alexandre-Thomas (1795–1870) – francia ügyvéd, polgári republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormány közmunkaügyi minisztere, a végrehajtó bizottság tagja, az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, a Cavaignac-kormány igazságügyminisztere. – *24 526*

MARRAST, Armand (1801–1852) – francia publicista, mérsékelt republikánus; a „National" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja, Párizs polgármestere, az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, támogatta a júniusi felkelés leverését. – *26 33 37–38 40 52 58–59 212 262 266 432 526* ([28])

MARTIN, Alexandre (Albert) (1815–1895) – francia munkás, a blanquista titkos szervezetek egyik vezetője, 1848-ban az ideiglenes kormány tagja. – *15 17 27 259–260 262 266 269 526* ([22 37 307])

MARX, Karl Heinrich (1818–1883). – *3 127 136 141 310 312–313 314 316 402–403 450 497 500 501 513 515–516 518 520 531–533 535 537 547*

– *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úr „A nyomorúság filozófiájá"-ra), Párizs–Brüsszel 1847. – *314*

– és Friedrich ENGELS (Névtelenül): *Manifest der Kommunistischen Partei* (A Kommunista Párt kiáltványa), London 1848. – *236 314 514 520 531 533 538*

– és Friedrich ENGELS: *Forderungen der Kommunistischen Partei in Deutschland* (A Kommunista Párt követelései Németországban), röplapként nyomtatva, Köln 1848. – *283* ([215])

– [*Bevezetés a francia munkáspárt 1880. évi programjához*;] Le Programme du Parti Ouvrier (A munkáspárt programja), írta Jules Guesde és Paul Lafargue, Párizs 1883. – *538* ([394])

– és Friedrich ENGELS: *Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850* (A Központi Vezetőség 1850 márciusi üzenete a Szövetséghez); „Karl Marx: Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln" (Leleplezések a kölni kommunista perről), II. kiad., Hottingen–Zürich 1885. – *298 514 520*

– *Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája) 3. kiad., Hamburg 1885. – *532–533 547*

– *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* (Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig), Berlin 1895. – *531–545*

MATHIEU DE LA DROME, Philippe-Antoine (1808–1865) – francia kispolgári demokrata; 1848–51 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1851-es államcsíny után Belgiumba emigrált. – *50*

MAYERHOFER – 1849-ben hadügyminiszterhelyettes a badeni ideiglenes kormányban. – *132 135*

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár, az olasz nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezére; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke, 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik szervezője. – *431 445 449 453* ([227])

MÄURER, Friedrich Wilhelm German (1813–kb. 1882) – demokrata író, költő, a Számkivetettek Szövetségének és később az Igazak Szövetségének tagja Párizsban, weitlingista. – *192*

MEIER, Luise (Luise Aston), szül. Hoche (1814–1871) – német költőnő és írónő; kispolgári demokrata; feminista. – *192*

MEISSNER, Alfred (1822–1885) – demokrata író; a 40-es években „igazi szocialista", majd liberális. – *192*

MELANCHTHON, Philipp (1497–1560) – teológus, Luther legközelebbi munkatársa. – *345*

MENZINGEN, Stephan von – nemes, a rothenburgi kispolgárok és plebejusok 1525 márciusi felkelésének vezetője; kivégezték. – *372 384*

MERSY – főhadnagy, 1849-ben részt vesz a badeni-pfalzi felkelésben, a 3. hadosztály parancsnoka; a forradalom leverése után az Egyesült Államokba emigrál, és az északiak oldalán részt vesz a polgárháborúban. – *178–179 181 183*

MÉSZÁROS Lőrinc (Nagybotú) (? – 1514) – lelkész, az 1514-es magyar parasztfelkelés egyik vezetője. – *359–360*

METZLER, Georg – ballenbergi fogadós, 1525-ben az odenwaldi parasztfelkelés egyik vezetője és a Nagy Világos Sereg vezére; elmenekült. – *372–373 380 382*

MIEROSŁAWSKI (Mierosławski), Ludwik (1814–1878) – lengyel forradalmár, történész, az 1830–31-es és 1846-os lengyel felkelés résztvevője, az 1848-as poseni felkelés katonai vezetője, később a szicíliai felkelés vezetője; 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg főparancsnoka. – *110 135 139 149–150 159 165 170–171 174–175 178 182* (134)

– *Berichte des Generals Mieroslawski über den Feldzug in Baden* (Mieroslawski tábornok jelentései a badeni hadjáratról), Bern 1849. – *170* (133)

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *209 212 418 429 445 461 470* (170)

MIKLÓS, II. (1868–1918) – orosz cár 1894–1917. – *543* (397)

MIKSA, I. (1459–1519) – német-római császár 1493–1519. – *353 360*

MNIEWSKI, Theophil (1809–1849) – lengyel forradalmár, 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, ezredparancsnok, a poroszok Rastattban halálra ítélték és kivégezték. – *171*

MOHAMED Abul Kaszim ibn Abdallah (kb. 570–632) – az iszlám megalapítója. – *194*

MOLE, Louis-Mathieu, comte (1781–1855) – francia politikus, orléanista; 1836–39 miniszterelnök; az alkotmányozó gyűlés és a törvényhozó gyűlés tagja, a rendpárt egyik vezetője. – *68–69*

MOLL, Joseph (1812–1849) – kölni órás, az Igazak Szövetségének és a Kommunisták Szövetségének vezető tagja; 1848 júl.–szept. a Kölni Munkásegylet elnöke; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; 1849-ben elesett a badeni-pfalzi felkelésben. – *154–155 177–178 180 236–237* (136 137 138)

»*Le Moniteur du Soir*« (Esti Értesítő), Párizs. – *289*

»*Le Moniteur universel*« (Általános Értesítő), Párizs. – *19 28 30 54 68 71 73 103 289 441* (15 16 28 40 46 47 63)

MONK (Monck), Georg, Duke of Albermarle (1608–1670) – angol tábornok és politikus; Cromwell seregében harcolt, de annak halála után elősegítette a Stuart-dinasztia restaurálását. – *50*

MONNIER – forradalmi titkos társaságok tagja a júliusi monarchia idején; az 1848 februári forradalom után a rendőrfőnökség főtitkára volt Caussidière alatt. – *259*

MONTALEMBERT, Charles, comte de (1810–1870) – francia politikus és publicista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, a katolikus párt feje, támogatta Louis Bonaparte államcsínyjét. – *77 95 434*

MOREAU, Jean-Victor (1763–1813) – francia tábornok, részt vett a Francia Köztársaságnak az európai államok koalíciója elleni háborújában, 1800-ban Hohenlindennél megverte az osztrákokat. – *187*

MOZART, Wolfgang Amadeus (1756–1791) – német zeneszerző; *lásd* da Ponte; Schikaneder.

MÖRDES, Florian – 1849-ben a badeni ideiglenes kormány külügyminisztere. – *132*

MUNDT, Theodor (1808–1861) – író, az „Ifjú Németország" mozgalmához tartozott; irodalom- és történelemprofesszor 1848-tól Breslauban, 1850-től Berlinben. – *192*

MÜLLER, Hans, bulgenbachi – 1525-ben a fekete-erdei parasztok vezére, a parasztokat cserbenhagyta; a felkelés leverése után kivégezték. – *366–368 385*

MÜLLER, Jakob (szül. 1823) – jogász, 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, később az Egyesült Államokba emigrált. – *154*

MÜNZER, Thomas (kb. 1490–1525) – prédikátor, a reformáció és a parasztháború egyik legradikálisabb vezetője, teljes vagyonközösséget hirdetett. – *331 334 337–338 340–348 353 361 366 368–369 380 388–392 394 546*

– *Auslegung des andern Unterschieds Danielis des Propheten, gepredigt auf dem Schloss zu Allstedt vor den tätigen teuren Herzogen und Vorstehern zu Sachsen durch Thoma Münzer, Diener des Wort Gottes.* (Dániel próféta második fejezetének magyarázata, amelyet az allstedti várban Szászország kegyes uralkodó hercegei és elöljárói előtt mondott el Thomas Münzer, Isten igéjének szolgája), Allstedt 1524. – *342–343 345* (273 275)

– *Hoch verursachte Schutzrede und Antwort wider das geistlose, sanftlebende Fleisch zu Wittenberg etc.* (Jól megszolgált védőbeszéd és válasz a wittenbergai szellemtelen, tunyaéletű puhány ellen stb.), Nürnberg 1524. – *344–345 347* (274 275)

– *Ausgedrückte Emblössung des falschen Glaubens der ungetreuen Welt etc.* (A hűtlen világ hamis hitének leleplezése stb.), Mühlhausen 1524. – *345–346* (276 279)

N

»*Le Napoléon*« (A Napóleon), Párizs. – *83* (64)

NAPÓLEON, I. Bonaparte (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *11 41–42 44 58 77 81–82 101 103 111 152 210 244 293 440 454 458–464 466–467 469–470 473–474 476 478–479 481–482 487* (33 178)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – 1848–1852 a második köztársaság elnöke, francia császár 1852–1870; Napóleon unokaöccse. – *36 41–48 50 52–54 56 58 61–63 70–72 77 79 82–83 86–88 97–103 211–212 288 428 436–442 445 489–491 532 536–537 549* (63 67 83)

Nassaui herceg *lásd* Adolf Vilmos Károly Ágost

»*Le National*« (Nemzeti Újság), Párizs. – *15 19 27 33 37–40 42–44 48–49 51–52 55–56 58–59 64 67 69 85 87 99 269–270 438* (12)

NATZMER, von (?–1890) – porosz százados; 1848-ban a berlini hadszertár őrségének parancsnoka; 10 évi várfogságra ítélték, amiért nem lövetett a hadszertárt megostromló népre; később kegyelmet kapott. – *150*

NECKER, Jacques (1732–1804) – francia bankár és politikus, XVI. Lajos egyik pénzügyminisztere, a forradalom előtt megkísérelte néhány reform megvalósítását. – *214 247*

NERLINGER – kispolgári demokrata, 1849-ben őrnagy a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg törzskarában. – *185*

NESSELRODE, Karl Vasziljevics, gróf (1780–1862) – orosz politikus és diplomata, 1816–56 külügyminiszter. – *461*

»*Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Német Újság. A demokrácia orgánuma), Majna-Frankfurt. – *314 500* (241)

»*Neue Oderzeitung*« (Új Oderai Újság), Breslau. – *240* (196)

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *310 312–313* (237 238)

**»*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Rajnai Újság. A demokrácia orgánuma), Köln. – *3–4 29–30 42 113 127 136 141 146 155 306 311–312 315 450–451 461 497 501 531* (1 32)

**»*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« (Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági szemle), London, Hamburg és New York. – *3–4 91 97 110 140 219 246 314–315 405 422 426 436 501–502 532 546–547* (1)

NEUHAUS – thüringiai orvos, 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben osztagparancsnok. – *181*

NEUMAYER, Maximilian-Georg-Joseph (1789–1866) – francia tábornok, rendpárti, 1848–50 az I. hadosztály parancsnoka, Changarnier vezérkari főnöke. – *102 441*

»*New-Yorker Staatszeitung*« (New York-i Állami Újság), New York. – *500*

NEY, Napoléon-Henri-Edgar, comte de (1812–1882) – francia katonatiszt, bonapartista, Louis Bonaparte elnök szárnysegéde. – *71*

NOACK, Ludwig (1819–1885) – teológus és filozófus, a giesseni egyetemen adott elő. – *192*

»*Norddeutsche Freie Presse*« (Északnémet Szabad Sajtó), Hamburg-Altona. – *500 510*

»*The Northern Star*« (Észak Csillaga), London. – *5 432 499–500* (2)

NOSTRADAMUS (Michel de Notre-Dame) (1503–1566) – francia asztrológus, IX. Károly udvari orvosa; misztikus. – *195* (152)

*»*Notes to the People*« (Feljegyzések a nép számára), London. – (185 368)

»*Nürnberger Kurier*« (Nürnbergi Kurír), Nürnberg. – *192* (145)

O

OASTLER, Richard (1789–1861) – angol politikus és szociálreformer, filantróp, tory; harcolt a munkanap törvényes korlátozásáért. – *227 229 233*

OBERMÜLLER – badeni publicista, 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben. – *156–157 164 185*

OBORSKI, Ludwik (1787–1873) – lengyel forradalmár, emigráns Londonban, a Fraternal Democrats tagja; 1848-ban vezető szerepe volt a poseni felkelésben; 1849-ben hadosztályparancsnok a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben, később az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *178–179 182*

O'CONNOR, Feargus Edward (1794–1855) – angol munkásvezető; 1832–35 ír parlamenti képviselő, majd a chartisták balszárnyának egyik vezetője, a „Northern Star" alapítója és szerkesztője; 1848 után reformista. – *304 432*

ORLEANS-OK – a Bourbonok ifjabb ága, francia királyi család 1830–1848. – *42 55 71*

ORLEANS, Ferdinand-Philippe-Louis-Charles-Henri, duc d' (1810–1842) – Lajos Fülöp legidősebb fia. – *68*

ORLEANS, Hélène-Louise-Elisabeth de Mecklenburg-Schwerin, duchesse d' (1814–1858) – Ferdinand-nak, Lajos Fülöp legidősebb fiának özvegye. – *70–71*

ORLEANS, Louis-Philippe-Albert, comte de Paris (1838–1894) – Lajos Fülöp unokája, orléanista trónkövetelő. – *99 438*

OSSWALD, Eugen (1826–1912) – 1849-ben kispolgári demokrata; zászlóaljparancsnok a pfalzi forradalmi hadseregben, a pfalzi forradalmi ideiglenes kormány katonai bizottságának tagja; később újságíró és nyelvtanár Londonban. – *171*

OUDINOT, Nicolas-Charles-Victor (1791–1863) – francia tábornok, orléanista, 1849-ben a Római Köztársaság elleni expedíció parancsnoka. – *54 61–62 463*

OVIDIUS (Publius Ovidius Naso) (i. e. 43–kb. i. sz. 17) – római költő. – *453*
– *Tristia* (Keservek). – *453*

OWEN, Robert (1771–1858) – angol utopikus szocialista. – *555*

P

PACHE, Jean-Nicolas (1746–1823) – a francia forradalom politikusa, jakobinus; 1792 okt.–1793. jan. hadügyminiszter, 1793 febr.–1794 máj. Párizs polgármestere. – *459 476*

PAGNERRE, Laurent-Antoine (1805–1854) – francia kiadó és politikus, polgári republikánus, 1848-ban az ideiglenes kormány és a végrehajtó bizottság főtitkára, az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja. – *51*

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus, eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter és 1855–58, 1859–65 miniszterelnök. – *428–429 431*

Pápa *lásd* Pius, IX.

Párizs grófja *lásd* Orléans, Louis-Philippe-Albert

PARMENTIER – francia gyáros és pénzember, 1847-ben hivatali megvesztegetés miatt bíróság elé állították. – *76*

PASSY, Hippolyte-Philibert (1793–1880) – francia közgazdász és politikus, orléanista; a júliusi monarchia alatt többször volt a kormány tagja, 1848–49 pénzügyminiszter. – *70 76*

PASZKEVICS, Ivan Fjodorovics, herceg (1782–1856) – orosz tábornagy, 1831 júniusától a lengyel felkelést leverő hadsereg főparancsnoka; 1849-ben a Magyarország ellen harcoló cári sereg főparancsnoka. – *461 470*

»*La Patrie*« (A haza), Párizs. – *288–290*

PEEL, Sir Robert (1788–1850) – angol politikus, mérsékelt tory; 1841–46 miniszterelnök; a liberálisok támogatásával 1846-ban keresztülvitte a gabonatörvények eltörlését. – *229 414 429–430*

PEUCKER, Eduard von (1791–1876) – porosz tábornok, 1848–49 a birodalmi kormány hadügyminisztere, 1849-ben a birodalmi csapatokat vezette a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg ellen. – *115 153 181*

»*Le Peuple*« (A Nép), Párizs. – (42 43)

»*Le Peuple de 1850*« (A Nép, 1850), Párizs. – (77 82)

PFÄNDER, Karl (kb. 1818–1876) – miniatűrfestő, az Igazak Szövetségének tagja, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének, majd az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *296 402 498 500 505 508–509 512–513 516 518*

PFEIFER (Pfeiffer), Heinrich (?–1525) – prédikátor, Münzer híve; 1525-ben a mühlhauseni felkelés egyik vezetője. – *388 392*

»*La Phalange*« (A Falanx), Párizs. – (209)

PILHES, Victor – francia újságíró, demokrata, a júliusi monarchia idején forradalmi titkos társaságok tagja, a „Réforme" híve; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja. – *259*

PIUS, IX. (1792–1878) – római pápa 1846–1878. – *52–53 71 247–248 430–431* (57)

PLATÓN (i. e. kb. 427–kb. 347) – görög idealista filozófus. – *39*

PONTE, Lorenzo da (1749–1838) – olasz dalmű-szövegíró.
– *Don Giovanni* (Don Juan). – *447* (346)

Porosz herceg *lásd* Vilmos, I.

»*Le Pouvoir*« (A Hatalom), Párizs. – *99 437* (79)

PRADIE, Pierre (1816–1892) – francia ügyvéd, polgári republikánus, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, brosúrákat írt Louis Bonaparte ellen. – *212*

PRASSLER, Kaspar – 1525-ben a felkelő parasztok és bányászok vezére a salzburgi püspökségben. – *394*

PREGIZER, Kaspar – késműves Schorndorfban (Württemberg), a „Szegény Konrád" szövetség egyik vezetője, 1514-ben részt vett a württembergi parasztok és polgárok felkelésében, a felkelés leverése után elmenekült. – *356–357*

»*La Presse*« (A Sajtó), Párizs. – *69 85 515* (50)

»*Preussischer Staatsanzeiger*« (Porosz Állami Híradó), Berlin. – (131 167 184)

»*Le Proscrit*« (A Számkivetett), Párizs–London. – (227)

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, kispolgári szocialista, az anarchizmus megalapítója; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; *lásd még* Bastiat. – *92–93 314 405–406 426 453 537 555*

»*Punch, or the London Charivari*« (Paprikajancsi vagy a Londoni Zenebona), London. – *284*

R

RABMANN, Franz – griesseni prédikátor, Münzer híve, részt vett a fekete-erdei és klettgaui parasztok és plebejusok felkelésében; 1525 őszén elfogták és kivégezték. – *347*

RADETZKY, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy, 1848–49 az Itália ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. – *461–462*

RAFFAEL (Raffaelo Santi) (1483–1520) – olasz festő. – *257*

RAKOW – katonatiszt, 1848-ban részt vett a schleswig-holsteini felszabadító harcokban; 1849-ben a badeni forradalmi hadsereg kaiserslauterni zászlóaljának parancsnoka. – *159*

RAMORINO, Girolamo (1792–1849) – olasz tábornok, 1848–49 a piemonti hadsereg parancsnoka. – *462*

RAQUILLIET, Feliks (1778–1863) – lengyel forradalmár, 1830–31 a lengyel felkelő hadsereg tisztje, majd emigráns Franciaországban; 1849-ben részt vesz a badeni-pfalzi felkelésben, rövid ideig a pfalzi haderő főparancsnoka. – *149*

RASPAIL, François-Vincent (1794–1878) – francia természettudós és publicista, szocialista republikánus, részt vett az 1830-as és az 1848-as forradalomban, az „Ami du Peuple" kiadója, 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; mint az 1848 máj. 15-i megmozdulás egyik vezetőjét börtönre ítélik, majd száműzik, Belgiumban él. – *15 26 36 42 49* (22 37)

RATEAU, Jean-Pierre Lamotte (1800–1887) – francia ügyvéd, bonapartista, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. – *47 50*

RAUMER, Friedrich Ludwig Georg von (1781–1873) – romantikus történész, a berlini egyetem professzora, liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép), német birodalmi követ Párizsban. – *192*

»*The Red Republican*« (A Vörös Republikánus), London. – *430* (185 335)

»*Die Reform*« (A Reform), Lipcse, majd Berlin. – *138* (112)

»*La Réforme*« (A Reform), Párizs. – *32 48 258–259 261 266* (24 43 118)

REICHARDT, Joseph Martin (1803–1872) – jogász, kispolgári demokrata, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés (balszárny) és 1849-ben a pfalzi forradalmi kormány tagja; az Egyesült Államokba emigrált. – *149*

REMBRANDT (R. Harmensz van Rijn) (1606–1669) – holland festő. – *257*

REVENTLOW, Friedrich, Graf von (1797–1874) – német konzervatív politikus, 1848-ban tagja a schleswig-holsteini ideiglenes kormánynak. – *444*

** »*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« (Rajnai Újság – politika, kereskedelem és ipar), Köln. – *312* (240)

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *281 447*

RICHÁRD, greifenklaui (1467–1531) – trieri választófejedelem és érsek 1511–1531, a reformáció üldözője, részt vett a nemesi felkelés (1522–23) és a parasztfelkelés (1525) elnyomásában. – *364 385*

RIOTTE, Karl Nikolaus (szül. kb. 1816) – ügyvéd, demokrata; 1849-ben a második kamara tagja; az elberfeldi májusi felkelés idején a biztonsági bizottság tagja; Amerikába emigrált. – *121*

ROBESPIERRE, Maximilien-Marie-Isidor de (1758–1794) – a francia forradalom politikusa, a jakobinusok vezetője; 1793–94 a forradalmi kormány feje. – *38 121 452*

ROBINSON, W. R. – az Angol Bank kormányzója (1847 körül). – *412*

ROHRBACH, Jäcklein – fogadós, 1525-ben a frankföldi parasztfelkelés egyik vezetője; kivégezték. – *372–376 379–380*

RONGE, Johannes (1813–1887) – német pap, a német-katolikus mozgalom alapítója és vezetője, amely a katolicizmust a német burzsoázia érdekeihez igyekezett idomítani; kispolgári demokrata lett, részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1849–61 emigráns Angliában. – *191–192 449*

ROTHSCHILD – nemzetközi bankház. – *212*

ROTHSCHILD, James, baron de (1792–1868) – a párizsi Rothschild-bankház vezetője; a júliusi monarchia alatt nagy politikai befolyásra tett szert. – *12–13 217*

RÖSSLER, Konstantin (1820–1896) – publicista, az államtudományok professzora, Bismarck híve. – *544*

RUDOLF, II., scherenbergi (kb. 1405–1495) – würzburgi hercegérsek 1466–1495, 1476-ban elfojtotta a Hans Böheim által szervezett parasztfelkelést. – *351*

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista, ifjúhegeliánus; a „Hallische", majd a „Deutsche Jahrbücher" szerkesztője, 1844-ben Marxszal együtt kiadja a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t; kispolgári demokrata, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); az 50-es években a német kispolgári emigráció egyik vezetője; 1866-tól nemzeti liberális. – *138 445 449–451* (112 227 314)

RUSSELL, John, Lord, Viscount Amberley (1792–1878) – angol politikus, a whigek vezére; 1846–52, 1865–66 miniszterelnök, 1852–53, 1859–65 külügyminiszter. – *428*

S

SACHS, Hans (1494–1576) – nürnbergi varga, költő és mesterdalnok, Luther híve; a nürnbergi mesterdalnok-iskola alapítója. – *196*

SADLER, Michael Thomas (1780–1835) – angol politikus és publicista, szociálreformer, tory. – *227 233*

SAINT-JUST, Louis-Antoine-Léon (1767–1794) – francia forradalmár, a jakobinusok egyik vezetője, Robespierre barátja. – *459*

SAINT-SIMON, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760–1825) – francia utopikus szocialista. – *555*

– *Doctrine de Saint-Simon. Exposition. Première année. 1829.* (Saint-Simon tanítása. Kifejtés. Első évfolyam. 1829.), 2. kiad., Párizs 1830. – *69* (53)

SÁNDOR, Nagy (i. e. 356–323) – makedón király i. e. 336–323. – *102 440*

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *460* (175 179)

SAPHIR, Moritz Gottlieb (1795–1858) – osztrák újságíró és humorista költő. – *192*

SCHAPPELER, Christoph (1472–1551) – teológus, Münzer híve; 1524–25 a plebejus mozgalom vezetője Memmingenben (Felső-Svábföld). – *347 386*

SCHAPPER, Karl (kb. 1812–1870) – forradalmár, az Igazak Szövetsége és a Kommunisták Szövetsége vezető tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora, a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja; 1849 febr.–máj. a Kölni Munkásegylet elnöke; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Marx-ellenes frakció egyik vezetője, majd szakít a frakciózással és újra csatlakozik Marxhoz; 1865-ben az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – *177 513–516 521–522 526*

SCHÄRTTNER, August – hanaui kádár; 1848-ban részt vett a forradalomban, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben; Londonba emigrált, ott vendéglője volt, ahol a német kispolgári emigráció találkozott; a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor a Willich–Schapper frakció Központi Vezetőségének tagja. – *510 521–522*

SCHIKANEDER, Emanuel Johann (1748–1812) – színész és színigazgató; Mozart számára szövegkönyvet írt Giesecke nyomán.

– *Die Zauberflöte* (A varázsfuvola). – *252* (201)

SCHILL, Ferdinand von (1776–1809) – porosz tiszt, 1809-ben kísérletet tett a német nép fegyveres felkelésének megszervezésére Napóleon ellen; a harcban elesett. – *130* (104)

SCHILLER, Friedrich von (1759–1805) – német költő. – *191–192 198*

– *Das Lied von der Glocke* (Dal a harangról). – *192* (144)

SCHIMMELPFENNIG, Alexander (1824–1865) – volt porosz tiszt, kispolgári demokrata; 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, majd emigrált; az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. – *150 162–165*

SCHLINKE, Ludwig – volt porosz tiszt, kereskedősegéd; 1848-ban részt vett a breslaui forradalmi megmozdulásokban, 1849-ben főszállásmester a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben. – *187*

SCHMID, Jörg, más néven leubasi Knopf – felső-svábföldi paraszt, 1525-ben az allgäui sereg egyik vezetője, a sereg leverése után 1525-ben kivégezték. – *387*

SCHMID, Ulrich – kovács, 1525-ben a baltringeni parasztsereg vezére. – *369*

SCHMITT, Nikolaus (kb. 1806–1860) – újságíró és jogász, kispolgári demokrata, a frankfurti nemzetgyűlés képviselője, 1849-ben belügyminiszter a pfalzi forradalmi ideiglenes kormányban; Amerikába emigrált. – *155*

SCHNEIDER, Georg – volt zsoldoskapitány, részt vett a Bundschuh összeesküvésében és az 1513-as felső-rajnai parasztfelkelés előkészítésében. – *355*

»Schnellpost« *lásd* »Deutsche Schnellpost«

SCHÖN, Ulrich – 1525-ben a leipheimi parasztsereg egyik vezére, elfogták és kivégezték. – *369 377*

SCHÖNHALS, Karl, Freiherr von (1788–1857) – osztrák tábornok, táborszernagy. – *217*

SCHRAMM, Konrad (kb. 1822–1858) – német forradalmár, a Kommunisták Szövetségének tagja, 1849-től emigráns Londonban, a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" felelős kiadója; a Kommunisták Szövetségének kettészakadásakor Marx oldalán állt. – *4 402 502 513 516* (352)

SCHRAMM, Rudolf (1813–1882) – krefeldi ülnök, publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal), a berlini demokrata klub elnöke; Angliába emigrált; a 60-as évektől Bismarck híve. – *294–295*

SCHURZ, Karl (1829–1906) – kispolgári demokrata, 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben; 1850-ben megszöktette Kinkelt a börtönből; Svájcba, majd 1852-ben az Egyesült Államokba emigrált, részt vett a polgárháborúban, később az Egyesült Államok spanyolországi követe, szenátor és belügyminiszter. – *299*

»*Schweizerische Nationalzeitung*« (Svájci Nemzeti Újság), Basel. – *217 500*

SEBASTIANI, Horace-François-Bastien, comte (1772–1851) – francia politikus és diplomata, Franciaország marsallja, 1830–32 külügyminiszter, 1835–40 londoni követ. – *30*

SEFELOGE, Max (1820–1859) – elbocsátott őrmester, 1850 máj. 22-én merényletet kísérelt meg IV. Frigyes Vilmos ellen, elmegyógyintézetben halt meg. – *305 310 313*

SÉGUR D'AGUESSEAU, Raymond-Joseph-Paul, comte de (1803–1889) – francia ügyvéd és politikus, minden uralmon levő párthoz csatlakozott; a törvényhozó nemzetgyűlésben rendpárti. – *88*

SEILER, Sebastian (kb. 1810–kb. 1890) – publicista, Weitling, majd Marx és Engels köréhez tartozott, tagja a Kommunisták Szövetségének; a forradalom után Angliába, majd Amerikába emigrál. – *402*

SHAFTESBURY, Anthony Ashley Cooper, Earl of (1671–1713) – angol erkölcsfilozófus és politikus, felvilágosító; whig. – *203*

SHAFTESBURY, Anthony Ashley Cooper, Earl of (1801–1885) – angol politikus, tory, a tízórás törvényért folytatott arisztokrata-filantróp mozgalom egyik vezetője. – *221 227 229 233*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *159*
– *King Henry IV.* (IV. Henrik), I. rész. – *159* (130)
– *The Merry Wives of Windsor* (A windsori víg nők). – *159* (130)

SICKINGEN, Franz von (1481–1523) – német lovag, a reformációhoz csatlakozott, az 1522–23-as nemesi felkelés katonai és politikai vezetője. – *339 362 364 399*

»*Le Siècle*« (A Század), Párizs. – *69 85 99 212 438* (49)

SIGEL, Franz (1824–1902) – volt badeni tiszt, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalmakban, 1849-ben főparancsnoka, majd helyettes főparancsnoka a badeni forradalmi hadseregnek; emigráns Svájcban és Angliában; 1852-ben Amerikába költözött, az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *130 135 178 183–188 299–300* (134)

SIMON, Ludwig (1810–1872) – trieri ügyvéd, kispolgári demokrata, 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal), 1849-ben Svájcba emigrált. – *197–200* (155 315)

– *Ein Wort des Rechts für alle Reichsverfassungskämpfer an die deutschen Geschwornen* (A jog szava a birodalmi alkotmány minden harcosáért a német esküdtekhez), Majna-Frankfurt 1849. – *197–200* (159)

SINGERHANS (Singer, Hans) – a „Szegény Konrád" szövetség és a Sváb Alb hegységbeli 1514-es parasztfelkelés egyik vezetője. – *357*

SMITH, Adam (1723–1790) – angol klasszikus közgazdász. – *448*

SOBRIER, Marie-Joseph (kb. 1825–1854) – francia újságíró, demokrata republikánus, a júliusi monarchia alatt titkos társaságok tagja; 1848 márc.–máj. a „Commune de Paris" kiadója, a máj. 15-i megmozdulás egyik vezetője, hét évi börtönre ítélték. – *259* (22 37)

SOULOUQUE, Faustin (kb. 1782–1867) – 1847-től Haiti néger köztársaság elnöke; I. Faustin néven császár 1849–1859; a Soulouque gúnynevet adták Louis Bonaparte-nak. – *44 82 86* (67)

SPÄT, Dietrich (?–1536) – feudális nagybirtokos, 1525-ben Truchsess büntetőserege egyik osztagának parancsnoka. – *377–378 382*

»*The Spectator*« (A Szemlélő), London. – *307 316* (236)

»Staatszeitung« *lásd* »New-Yorker Staatszeitung«

»*Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen konstituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*« (Gyorsírói jelentés a majna-frankfurti német alkotmányozó nemzetgyűlés tárgyalásairól), Majna-Frankfurt és Lipcse 1848–49. – *197* (155)

Sternberg *lásd* Ungern-Sternberg

STERNE, Laurence (1713–1768) – angol realista és szatirikus regényíró.

– *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman* (Tristram Shandy úr élete és nézetei). – *43* (34)

STIRNER, Max (Johann Kaspar Schmidt) (1806–1856) – német idealista filozófus, a polgári individualizmus és anarchizmus ideológusa. – *280 405–407*

– *Der Einzige und sein Eigentum* (Az egyetlen és a tulajdona), Lipcse 1845. – *406–407* (316)

STOFFEL, freiburgi – 1513-ban a Bundschuh egyik szervezője a Felső-Rajnavidéken és a Fekete-erdőben; az összeesküvés leleplezése után elmenekült. – *355*

STORCH, Niklas (?–1525) – zwickaui takács, az anabaptisták ottani szektájának feje; Münzer hatására a népfelkelés prédikátora lett. – *342*

Strassburgi püspök *lásd* Honstein

STRASSER, Friedrich – elberfeldi festő, 1848-ban részt vesz az osztrák forradalomban, 1849-ben alezredes a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben. – *162*

STRAUSS, David Friedrich (1808–1874) – filozófus és publicista, ifjúhegeliánus; 1866 után nemzeti liberális. – *247*

STRUVE, Gustav von (1805–1870) – ügyvéd és publicista, kispolgári demokrata, föderatív republikánus; 1848-ban az előparlament tagja, az 1848 áprilisi és szeptemberi badeni felkelésnek és az 1849-es badeni-pfalzi felkelésnek egyik vezetője; Angliába, majd Amerikába emigrált; az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – *107 131 133 135 152 172–174 185 187 295 297 300 508–509* (140)

– *Geschichte der drei Volkserhebungen in Baden* (A három badeni népfelkelés története), Bern 1849. – *172–174 185*

– *Die Grundrechte des deutschen Volkes* (A német nép alapvető jogai), Birsfelden 1848. – *133*

STUARTOK – uralkodóház; Skóciában 1371–1714, Angliában 1603–1649, 1660–1714. – *204*

SUE, Eugène (1804–1857) – francia nyárspolgári író, érzelgős társadalmi regények szerzője; kispolgári demokrata; 1850–51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; Louis Bonaparte államcsínyje után emigrált. – *83 94 96 433 435*

– *Les mystères de Paris* (Párizs rejtelmei). – *83*

SULZ, Rudolf, Graf von – bíró a rottweili birodalmi bíróságon, 1525-ben Dél-Németországban a felkelő parasztok között rendezett vérfürdő egyik szervezője; 1529-ben Felső-Ausztria helytartója. – *386*

»*The Sun*« (A Nap), London. – *305* (233)

SZÁLERESI Ambrus – pesti polgár, 1514-ben csatlakozott a parasztfelkeléshez, egy parasztcsapat vezetője lett, átállt az ellenséghez. – *359*

Szász választófejedelem *lásd* Frigyes, III.

SZNAYDE, Franz (Sznajde, Franciszek) (1790–1850) – részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben; 1849-ben tábornok a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben. – *149–150 153 158 162 170–172*

SZUVOROV, Alekszandr Vasziljevics (1729–1800) – orosz hadvezér. – *462*

T

TALLEYRAND–Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent (1754–1838) – francia politikus, diplomata, többször külügyminiszter; Franciaország képviselője a bécsi kongresszuson. – *293*

TAO KUANG – kínai császár 1821–1850. – *215*

TECHOW, Gustav Adolf (1813–1893) – volt porosz tiszt, kispolgári demokrata, 1848-ban részt vett a berlini forradalmi eseményekben, 1849-ben a pfalzi forradalmi hadsereg vezérkari főnöke; Svájcba emigrált, majd 1852-ben Ausztráliában telepedett le. – *149–150 172–173*

TELEGDY (Engelsnél: Teleky) István – 1481–98 erdélyi alvajda, királyi tanácsos, 1509-től kincstartó, 1514-ben a felkelő parasztok kivégezték. – *359*

TESTE, Jean-Baptiste (1780–1852) – francia ügyvéd és politikus, orléanista, a júliusi monarchia idején kereskedelmi, igazságügyi és közmunkaügyi miniszter; megvesztegethetőség és hivatali hatalommal való visszaélés miatt elítélték. – *76*

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia polgári történész és politikus, orléanista; több ízben miniszter és miniszterelnök; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1871–73 köztársasági elnök, a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *68 71 73 83 95 97 205 434 436 537*

THOME – ezredes, 1849-ben hadosztályparancsnok a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben. – *178* (134)

THUMB, Konrad (1465–1525) – Ulrik württembergi herceg tanácsosa. – *357*

THUNFELD, Kunz von – lovag, a würzburgi püspök hűbérese, az 1476-os niklashauseni parasztfelkelés vezére. – *351*

THUNFELD, Michael von – az előbbi fia, részt vett az 1476-os niklashauseni parasztfelkelésben. – *351*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *5–6 284 297 431 452–453* (3)

TIPHAINE, Jean-Laurent (szül. kb. 1805) – francia demokrata, a júliusi monarchia alatt forradalmi titkos társaságok tagja, az 1848-as forradalom kezdetén a párizsi rendőrfőnökség titkára. – *259*

TOOKE, Thomas (1774–1858) – angol közgazdász és statisztikus, a currency-elmélet ellenfele; ártörténész. – *414*

– *A History of Prices and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive* (Az áraknak és a forgalom állapotának története 1839-től 1847-ig bezárólag), London 1848. – *414* (321)

TOUSSAINT-LOUVERTURE (L'Ouverture, dit Toussaint), François-Dominique (1743–1803) – haiti néger hadvezér, a felszabadító mozgalom vezetője; a francia forradalmi kormány tábornoknak, majd életfogytiglani kormányzónak nevezi ki; 1802-ben Leclerc, Bonaparte tábornoka, foglyul ejti. – *44*

TRELAT, Ulysse (1795–1879) – francia orvos és politikus, polgári republikánus, a „National" egyik szerkesztője; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés alelnöke, 1848 máj.–jún. közmunkaügyi miniszter. – *27*

TROCINSKI, Feliks – részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben, majd emigrált, 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg lengyel osztagának parancsnoka. – *162*

TRUCHSESS VON WALDBURG, Georg (1488–1531) – a Sváb Szövetség hadvezére. – *367 369–370 372 376–384 386–387 391*

TURENNE, Henri de la Tour d'Auvergne, vicomte de (1611–1675) – francia hadvezér. – *470*

TURGOT, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne (1727–1781) – francia államférfi és közgazdász, Quesnay híve; 1774–76 XVI. Lajos pénzügyminisztere, megpróbált reformokkal segíteni a katasztrofális pénzügyi helyzeten. – *247*

TZSCHIRNER, Samuel Erdmann (kb. 1812–1870) – bautzeni ügyvéd, kispolgári demokrata; az 1848–49-es forradalomban a szélsőbaloldaliak vezére Szászországban, 1849-ben a drezdai májusi felkelés egyik vezetője, részt vett a badeni-pfalzi felkelésben; Svájcba, majd Angliába emigrált. – *155*

U

ULRIK (1487–1550) – 1498-tól württembergi herceg, 1519-ben a Sváb Szövetség elűzte, az 1525-ös parasztmozgalmat megkísérelte felhasználni arra, hogy újra hatalomra jusson; 1534-ben ismét elfoglalta a württembergi trónt. – *356–358 368 370*

UNGERN-STERNBERG, Alexander, Freiherr von (1806–1868) – reakciós író, a középkori feudális arisztokráciát magasztalta. – *192*

UTTENHOVEN, von (?–1849) – porosz százados. – *117*

V

VASSAL – francia rendőrtisztviselő. – *271*

VAUBAN, Sébastien le Prêtre, marquis de (1633–1707) – francia marsall, hadmérnök és közgazdász. – *77*

– *Projet d'une dîme royale* (Egy királyi tized tervezete) (1707) „Economistes financiers etc.", Daire kiad., Párizs 1843. – *77*

VENEDEY, Jakob (1805–1871) – radikális politikus és publicista; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); később liberális. – *208 428*

VERGILIUS Maro, Publius (i. e. 70–19) – római költő.
– *Aeneis* – *70* (55)

VIDAL, François (1814–1872) – francia közgazdász, kispolgári szocialista, Louis Blanc híve. – *87–88 94 290 433*
– *De la répartition des richesses ou de la justice distributive en économie sociale* (A gazdagság elosztásáról, avagy az osztó igazságról a társadalmi gazdaságtanban), Párizs 1846. – *87*

VIDIL, Jules – volt francia tiszt, szocialista, a londoni blanquista emigránsok egyik vezetője. – *403 506*

VIDOCQ, François-Eugène (1775–1857) – francia bűnöző, a rendőrség ügynöke, majd a párizsi rendőrség főnöke; neki tulajdonítják a „Mémoires de Vidocq" (Vidocq emlékiratai) 1828, című könyvet. – *265*

VILMOS, I. (1797–1888) – porosz király 1861–1888, német császár 1871–1888; 1848-ban mint porosz herceg az ellenforradalmi udvari kamarilla feje, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés ellen bevetett porosz csapatok főparancsnoka („Kartácsherceg"). – *160 166 292 306 310 536* (389)

VILMOS, II. (1859–1941) – német császár 1888–1918. – *543*

VILMOS, III. (Órániai) (1650–1702) – németalföldi helytartó 1672–1702; angol király 1689–1702. – *202–203*

VILMOS, III., strassburgi érsek *lásd* Honstein, Wilhelm

VIVIEN, Alexandre-François-Auguste (1799–1854) – francia ügyvéd, orléanista, 1840-ben igazságügyminiszter, 1848-ban közmunkaügyi miniszter a Cavaignac-kormányban. – *39*

VOGT, Karl (1817–1895) – giesseni egyetemi tanár, természettudós, vulgáris materialista, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben az ideiglenes birodalmi régenstanács tagja, majd Svájcba emigrál és Genfben egyetemi tanár; a kommunista mozgalom ellensége, III. Napóleon fizetett ügynöke. – *208* (315)

»*Der Volksstaat*« (A Népállam), Lipcse. – *554* (407 408)

VOLTAIRE, (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész, felvilágosító, deista filozófus. – *70*
– *La Henriade* (A Henriász). – *70*

W

WALDAU, Max (Richard Georg Spiller von Hauenschild) (1825–1855) – író, felső-sziléziai földbirtokos. – *192*

WALDECK, Benedikt Franz Leo (1802–1870) – legfelsőbb bírósági tanácsos Berlinben, demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés alelnöke és a baloldal egyik vezetője; 1849-ben a második kamara tagja; később haladópárti. – *208 291* (169)

WALPOLE, Sir Robert, Earl of Oxford (1676–1745) – angol politikus, whig, 1721–42 miniszterelnök. – *202*

WAT TYLER (?–1381) – az 1381-es angol parasztfelkelés vezére. – *336*

WEHE, Hans Jakob – leipheimi lelkész, Münzer híve, 1525-ben a leipheimi parasztsereg egyik vezére, kivégezték. – *347 369 372 377*

WEIGAND VON REDWITZ – bambergi püspök 1522–1556, 1525-ben kegyetlenül elnyomta a frankföldi parasztfelkelést, a reformáció üldözője. – *372 384*

WEISS, Guido – orvos, 1849-ben részt vett a badeni-pfalzi felkelésben, polgári biztos Zweibrückenben. – *162–163*

WEITLING, Christian Wilhelm (1808–1871) – eredetileg szabó, az első német munkásíró, az utopikus egyenlősítő kommunizmus teoretikusa. – *404*

WEITMOSER, Erasmus – kézműves, 1525-ben a felkelő salzburgi bányászok és parasztok vezére. – *394*

WELDEN, Franz Ludwig, Freiherr von (1782–1853) – osztrák altábornagy, majd táborszernagy; 1848-ban hadtestparancsnok az Itália elleni hadjáratban; 1848 nov.–1849 ápr. Bécs kormányzója; 1849 ápr.–máj. a Magyarország ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. – *461*

WELLINGTON, Arthur Wellesley, Duke of (1769–1852) – angol hadvezér, Napóleon legyőzője, reakciós tory politikus; 1828–30 miniszterelnök, 1834–35 külügyminiszter; támogatta Peelt. – *430 460*

WELSEREK – augsburgi kereskedő- és bankárcsalád a XV.–XVI. században, uralkodók hitelezői. – *368*

WERNER, Johann Peter – koblenzi ügyvéd; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balközép). – *114*

»*Weserzeitung*« (Weseri Újság), Bréma. – *316* (242)

»*Westdeutsche Zeitung*« (Nyugatnémet Újság), Köln. – *500 504*

WIELAND, Christoph Martin (1733–1813) – német költő, Shakespeare és antik szerzők fordítója.
– *Oberon.* – *406* (317)

WILLICH, August (1810–1878) – volt porosz hadnagy, politikai meggyőződése miatt nyugalomba vonult; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-ben egy szabadcsapat parancsnoka a badeni-pfalzi felkelésben; 1850-ben a Kommunisták Szövetségének kettészakadásakor Schapperral együtt a Marx-ellenes frakció vezére; 1853-ban az Egyesült Államokba emigrált, az amerikai polgárháborúban az északiak egyik tábornoka.– *126 141 150–152 155–158 161–167 169–174 176–184 186–188 292 296 306 311 316 500 505–506 508–509 512–513 516 521–522 526*

WINDISCHGRÄTZ (Windischgraetz), Alfred, Fürst zu (1787–1862) – osztrák tábornagy, 1848–49 az osztrák ellenforradalom egyik vezére, az 1848-as prágai júniusi felkelés és a bécsi októberi felkelés leverője; 1849 áprilisáig a Magyarország ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. – *461*

WINKELRIED, Arnold – a XIV. századi svájci szabadságharc legendás népi hőse. – *449 451*

WISEMAN, Nicolas (1802–1865) – angol katolikus lelkész, 1850-ben a pápa westminsteri érsekké és bíborossá nevezte ki. – *430–431*

WOLFF (Wolf), Ferdinand (1812–1895) – újságíró, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a forradalom után Párizsba, majd Londonba emigrált; a Kommunisták Szövetségének kettészakadásakor Marx oldalán állt; később visszavonult a politikától. – *402* (32)

WOLFF (Wolf), Wilhelm (Lupus) (1809–1864) – tanító és újságíró, Marx és Engels barátja, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; a forradalom után Svájcba, majd 1851-ben Angliába emigrált; emlékének ajánlotta Marx a „Tőke" I. kötetét. – *300* (224 225)

WRANGEL, Friedrich Ernst, Graf von (1784–1877) – porosz tábornok, 1848-ban a berlini 3. hadtest vezérlő tábornoka, a novemberi ellenforradalmi államcsíny résztvevője. – *497*

Würzburgi püspök (1466–1495) *lásd* Rudolf, II.

Würzburgi püspök (1519–1540) *lásd* Konrád, III.

WYCLIFFE (Wiclif), John (kb. 1324–1384) – angol teológus és reformátor, oxfordi egyetemi tanár; a városiak és a lovagság érdekeinek megfelelően, Rómától független angol egyház megteremtéséért harcolt; halála után a katolikus egyház eretneknek nyilvánította. – *336*

Z

ZÁPOLYA (Szapolyai) János (1487–1540) – erdélyi vajda, a parasztfelkelés vérbefojtója, Magyarország királya 1526–1540. – *359*

ZELL, Friedrich Joseph (1814–1881) – trieri ügyvéd és városi képviselő, a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balközép); 1849-ben a birodalmi kormány biztosa Badenban. – *114–115*

ZIMMERMANN, Wilhelm (1807–1878) – történész, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalomban, a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal). – *345 349 546*

– *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges* (A nagy parasztháború általános története), Stuttgart 1841–43. – *345 349 546*

ZINN, Christian – kaiserslauterni újságíró, kispolgári demokrata, 1849-ben százados a pfalzi forradalmi hadseregben. – *159 181*

ZITZ, Franz Heinrich (1803–1877) – mainzi ügyvéd és politikus, demokrata; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben a badeni-pfalzi felkelés résztvevője, utána Amerikába emigrált. – *107 150 152 154 176* ([135])

ZYCHLINSKI – 1849-ben részt vett a drezdai és a badeni-pfalzi felkelésben. – *167 170 180*

A szövegben nem nemzeti nyelvű változatban szereplő földrajzi nevek nemzeti nyelven

Breslau	Wrocław
Chagres	Nuevo Chagres
Etsch	Adige
Gebweiler	Guebwiller
Kleeburg	Cleebourg
Lauterburg	Lauterbourg
Lützelstein	La Petite-Pierre
Mülhausen	Mulhouse
Neuburg	Le Neubourg
Rappoltsweiler	Ribeauville
Reichenweier	Riquewihr
Saargemünd	Sarreguemines
Sadowa	Sadová
Scherweiler	Scherwiller
Sennheim	Cernay
Strassburg	Strasbourg
Stürzelbronn	Sturzelbronn
Sulz	Soultz
Új Granada	Columbia
Waadt	Vaud
Weissenburg	Wissembourg
Zabern	Saverne

Tartalom

Előszó a hetedik kötethez V

Karl Marx és Friedrich Engels: Hirdetmény a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" megindításáról 3

Friedrich Engels: A német szociáldemokraták és a „Times" 5

Karl Marx: Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig 7

I. Az 1848 júniusi vereség 10
II. 1849 június 13 32
III. 1849 június 13 következményei 61
IV. Az általános választójog megszüntetése 1850-ben 91

Friedrich Engels: A német birodalmi alkotmány-hadjárat 105

I. A Porosz Rajna-tartomány 111
II. Karlsruhe 128
III. Pfalz 141
IV. A köztársaságért halni! 156

Karl Marx és Friedrich Engels: Recenziók a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" második, 1850 februári számából 191

I. G. Fr. Daumer: „Die Religion des neuen Weltalters. Versuch einer kombinatorisch-aphoristischen Grundlegung" 191
II. Ludwig Simon von Trier: „Ein Wort des Rechts für alle Reichsverfassungskämpfer an die deutschen Geschwornen" 197
III. Guizot: „Pourquoi la révolution d'Angleterre a-t-elle réussi? Discours sur l'histoire de la révolution d'Angleterre" 201

Karl Marx és Friedrich Engels: Szemle, 1850 január–február 207

Friedrich Engels: A tízórás kérdés 220

Friedrich Engels: Az angol tízórás törvény 226

Karl Marx és Friedrich Engels: A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez, 1850 március 236

Karl Marx és Friedrich Engels: Recenziók a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" negyedik, 1850 áprilisi számából 246

I. Thomas Carlyle: „Latter-Day Pamphlets", 1. sz. „The Present Time", 2. sz. „Model Prisons" 246

II. „Les Conspirateurs", par A. Chenu, ex-capitaine des gardes du citoyen Caussidière. – Les sociétés secrètes; La préfecture de police sous Caussidière; Les corps-francs –, „La naissance de la République en Février 1848", par Lucien de la Hodde 257

III. „Le socialisme et l'impôt". Par Émile de Girardin 273

Karl Marx és Friedrich Engels: Szemle, 1850 március–április 284

Karl Marx: Louis Napoléon és Fould 288

Karl Marx és Friedrich Engels: Gottfried Kinkel 291

Karl Marx és Friedrich Engels: Nyilatkozat 294

Karl Marx és Friedrich Engels: A „Times" szerkesztőjének 297

Karl Marx és Friedrich Engels: A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez, 1850 június 298

Karl Marx és Friedrich Engels: A porosz menekültek 305

Karl Marx és Friedrich Engels: Kísérőlevél a „Porosz kémek Londonban" c. cikkhez 307

Karl Marx és Friedrich Engels: Porosz kémek Londonban 308

Karl Marx: A „Globe" szerkesztőjének 312

Karl Marx és Friedrich Engels: Nyilatkozat 314

Karl Marx és Friedrich Engels: A „Weserzeitung" szerkesztőségének 316

Friedrich Engels: A német parasztháború 319

I. 322

II. 333

III. 349

IV. 361

V. 366

VI. 388

VII. 397

Karl Marx és Friedrich Engels: Nyilatkozat a londoni Német Munkás Művelődési Egyletből való kilépésről 402

Karl Marx és Friedrich Engels: Adam, Barthélemy és Vidil uraknak 403

Karl Marx és Friedrich Engels: Szerkesztőségi megjegyzés J. G. Eccarius „A szabóság Londonban vagy a nagy és a kis tőke harca" c. cikkéhez 404

Friedrich Engels: Az állam megszüntetésének jelszaváról és a német „anarchiabarátokról" 405

Karl Marx és Friedrich Engels: Szemle, májustól októberig 409

Karl Marx és Friedrich Engels: Nyilatkozat Arnold Ruge ellen ... 450

Friedrich Engels: A „Times" szerkesztőjének 452

Friedrich Engels: Mik a feltételei és kilátásai a Szent Szövetség háborújának egy forradalmi Franciaország ellen 1852-ben? ... 454

Karl Marx: A Francia Köztársaság 1848 november 4-én elfogadott alkotmánya 480

Mellékletek

I. Feljegyzések és dokumentumok 495

1. Felhívás német menekültek segélyezésére 497
2. A német menekültek segélyezésére alakult londoni bizottság számadása 499
3. Bevezetés a Karl Marx által szerkesztett „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" részvényjegyzéséhez 501
4. A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása 503
5. A forradalmi kommunisták világtársasága 506
6. A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása 507
7. A londoni német menekültek 509
8. A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása 1850 május, június és július hónapról 510
9. A Központi Vezetőség 1850 szeptember 15-i ülése 513
10. A londoni szociáldemokrata menekültbizottság számadása augusztus 1-től szeptember 10-ig 517
11. A kölni Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez ... 519
12. A Kommunista Szövetség szervezeti szabályzata 523
13. Előzetes megjegyzés L. A. Blanqui pohárköszöntőjének német fordításához (A pohárköszöntő szövegével) 526

II. Előszók az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig” és „A német paraszttháború” későbbi kiadásaihoz 529

Friedrich Engels: Bevezetés az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig” 1895-ös kiadásához 531

Friedrich Engels: Előzetes megjegyzés „A német paraszttháború” 1870-es és 1875-ös kiadásához 546

Függelék

Jegyzetek 559

Életrajzi adatok 603

Mutató 613

Földrajzi nevek 650

Képmellékletek

A „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" címlapja 1

Baden és Pfalz a birodalmi alkotmány-hadjárat idején (1849 május–július) (térkép) 160/161

A paraszthábor ú Németországban (térkép) 368/369

A paraszthábor ú Sváb- és Frankföldön (1525) (térkép) 384/385

„Mik a feltételei és kilátásai a Szent Szövetség háborújának egy forradalmi Franciaország ellen 1852-ben" – Engels kéziratának első oldala 455

Marx: „A Francia Köztársaság 1848 november 4-én elfogadott alkotmánya" c. cikkének első oldala a „Notes to the People"-ben .. 480/481

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

62/28231. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi u. 28.
Az MSZMP VIII. kongresszusa tiszteletére
készítette a Franklin-nyomda „Béke" szocialista kéziszedő-brigádja.